

90-5
L 28

E. DUNSDORFS
LATVIJAS
VĒSTURE

1600

1600-1710 DUNSDORFS · LATVIJAS VĒSTURE

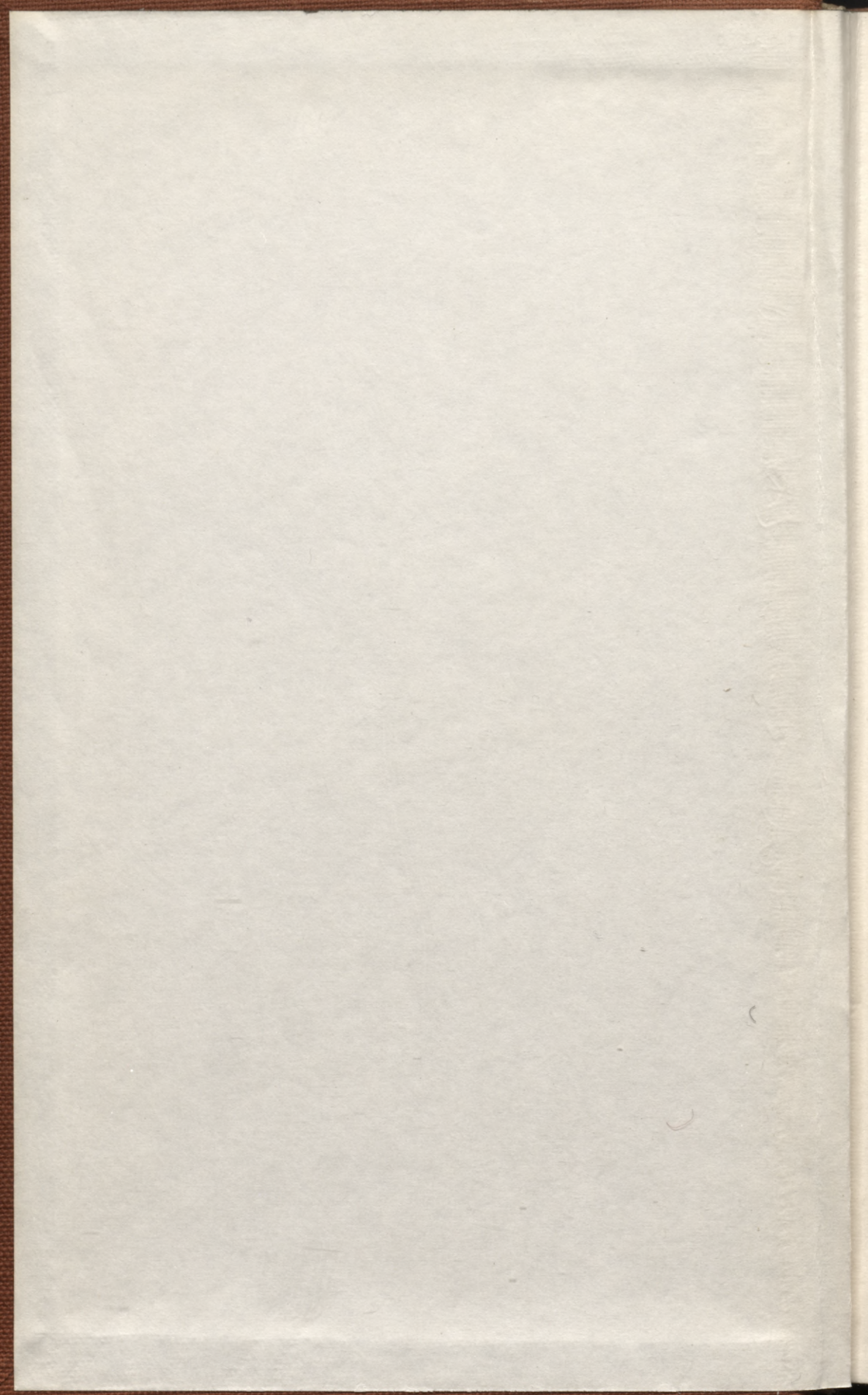
DAUGAVA

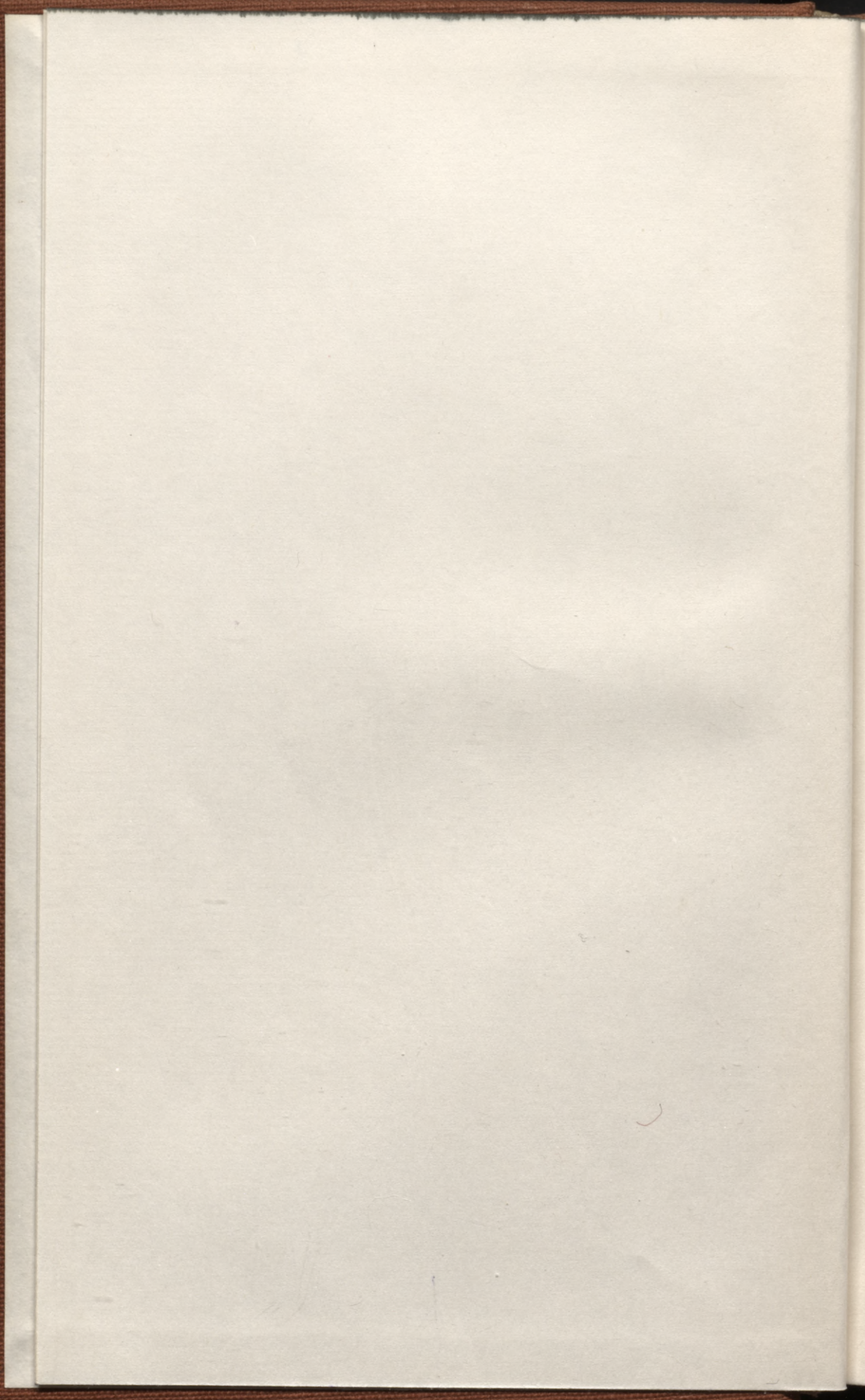
1962

1710

E. DUNSDORFS
LATVIJAS
VĒSTURE
1600-1710
★
DAUGAVA

**No Benitas un Ausekļa
Veģu mājām Upsalā**

Edgars Dunsdorfs

LATVIJAS VĒSTURE

1600—1710

58582

Figure 10
LATVIA'S VESTURE
1900-1910

L $\frac{90-5}{28}$

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

4
9

Edgars Dunsdorfs

LATVIJAS
VĒSTURE

1600—1710

DAUGAVA

1962

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

0306024509

NORMUNDA HARTMAŅA
apvāka zīmējums, sējuma mets
un grafiskā apdare

LATVIJAS
VĒSTURE

1000-1510

A

Copyright by Daugava
Printed in Sweden
APPELBERGS BOKTRYCKERI AB
UPPSALA 1962

SATURS

Priekšvārdi	9
Lietotie saīsinājumi	13
<i>I POLITISKĀ VĒSTURE</i>	
1. Latvijas kaŗš	19
2. Kurzemes hercogistes izveidošanās	53
3. Vidzemes atjaunošana	69
4. Pirmais ziemeļu kaŗš	89
5. Muižu redukcija Vidzemē	105
6. Latgales liktenis	127
7. Lielais ziemeļu kaŗš	139
<i>II SOCIĀLĀ UN SAIMNIECĪBAS VĒSTURE</i>	
8. Iedzīvotāju skaits	175
9. Dižciltīgie	201
10. Dzimtbūšanas attīstība	221
11. Lauksaimniecība	269
12. Tirdzniecība un amatniecība	295
13. Saimnieciskā politika	335
<i>III KULTŪRAS VĒSTURE</i>	
14. Ticība un māņticība	371
15. Skolas un izglītība	397
16. Latviešu raksti	415
17. Māksla	441
18. Latviešu tautas veidošanās	475

PIELIKUMI

1. Chronoloģija	503
2. Laiks, mēri, svāri, nauda	507
3. Avoti un literātūra	513
4. Rādītāji	531
Contents in English	569
<i>Latvijas vēstures subskribenti</i>	575

PRIEKŠVĀRDI

Šī sējuma pamattema ir latviešu tautas liktenis laikā no 1600. līdz 1710. gadam. Liekot notikumu centrā latviešu tautu, protams, bija jāatsakās no Latvijas historiografijā populārā šī laikmeta iedalījuma zviedru un poļu laikos vai arī Vidzemes, Kurzemes un Zemgales, un Latgales vēsturē. Svešo varu kundzība Latvijas vēsturē neapšaubāmi bija ļoti svarīgs moments, un šai sējumā tā nekādā ziņā nav ignorēta. To arī nemaz nevarēja darīt, jo autora blaku nolūks bija rādīt Latvijas vēstures sakaru ar Eiropas vēsturi. Tomēr galvenā doma bija, ka līdz šim latvju tauta ir pastāvējusi un izveidojusies par spīti svešām kundzībām: kamēr svešās varas Latvijā nāca un gāja, vienīgi paliekamais un pastāvīgais bija latviešu tauta. Lūk, tāpēc šis vienīgais nemainīgais faktors ir likts tēlojuma centrā.

Atmetot principu iedalīt Latvijas vēsturi vācu, poļu, zviedru, dāņu un krievu laikos, malā nobīdīts Vidzemes, Kurzemes, Zemgales, Piltenes un Latgales (resp. svešo varu provinču) vēstures traktējums. Šīm Latvijas provincēm ir sava nozīme Latvijas administratīvā un politiskajā vēsturē, bet no latviešu tautas vēstures viedokļa Latvijas provinču vēsture ir mazsvarīga notikumu ārējā čaula.

Apceramā laikmeta notikumi ir sistematizēti grāmatas trīs daļās: politiskajā vēsturē, sociālajā un saimniecības vēsturē, un kultūras vēsturē. Kā katrs iedalījums, arī šis saskalda nepārtraukto notikumu plūsmu, bet, ja vien nevēlas rakstīt chroniku, šāds saskaldījums nav novēršams. Izraugoties iedalījumam četras lielās historiografijas nozares, kas ieguvušas patstāvīgu disciplīnu prestižu, ceru, ka notikumu nepārtrauktajai plūsmai būs nodarīts vismazāk pāri. Ikvienu vēstures parādība ir komplicēta, un atkarā no tā, ko tajā uzskatām par svarī-

gāko, to var dažādi kvalificēt. Ja šīs grāmatas autors muižu redukciju Vidzemē uzskata par traktējamu politiskajā vēsturē, bet Vidzemes dižciltīgo kārtas izveidošanos apskata sociālā vēsturē, tam pamatā ir, ko viņš šais komplicētajās parādībās atzīst par svarīgāko. Man nav iebildumu, ja kāds cits dižciltīgo kārtas izveidošanos aplūkotu politiskajā vēsturē, bet muižu redukciju saimniecības vai sociālā vēsturē, ar to pasvītrotot citus momentus.

Grāmatas lasītājs vietu vietām atradīs norādījumus, ka zināmā jautājumā vēl pētījumu trūkst. Saprotams, ka pieminētās nav vienīgās problēmas, kur vēl nepieciešami sīkāki pētījumi. Norādītas tikai tādas, kur analīzes trūkumu sajutu kā lielu traucējumu savai sintezei.

Šādus vēstures sējumus parasti nemēdz rakstīt pēc arhīvu materiāliem, bet gan dibinoties uz monografijām. Tomēr par virkni problēmu, kas izrietēja no mēģinājuma rakstīt latviešu tautas vēsturi, monografiju nav, tāpēc biju spiests izdarīt arhīvu studijas šo problēmu noskaidrošanai. Lai neizjauktu tēlojumā līdzsvaru, tādos gadījumos sniegti tikai arhīvu studiju rezultāti bez sīkāka iztirzājuma. Vispār centos apspiest katra vēsturnieka dabisko tieksmi rakstīt mamuta sējumu, koncentrēdamies tikai uz svarīgāko un svītrotot mazāk svarīgās, kaut interesantās, detaļas.

Latvijas vēsture līdz šim lielā mērā rakstīta kā viedokļu vēsture, bieži vien arī faktus atstāstījumos pastiepjot uz vienu vai otru pusi, lai tie atbilstu rakstītāja viedoklim. Tas lielā mērā novērojams 17. gadsimteņa notikumu aprakstos, jo daudzas tā laika parādības met vēl ēnas uz tagadējiem notikumiem. Piemēram var minēt Vidzemes muižu redukciju un krievu centienus pēc Baltijas jūras. Bija divas iespējas — vai nu ignorēt viedokļus, kas neatrada apstiprinājumu manos pētījumos, vai arī izteikt savu spriedumu par šiem viedokļiem. Izšķīros par otru ceļu, kaut arī zinot, ka polemika labi neiederas vispārējās vēstures sējumā. Nolūks bija pakalpot tai mūsu jaunatnes daļai, kas vēl nav attīstījusi savas kritikas spējas, lai saskatītu pretējos viedokļus tad, ja uz tiem nenorāda.

Tā kā jaunatnei rada grūtības vecie latviešu teksti, kas iespiesti fraktūrā (gotu burtiem), šie teksti citātos ir transkribēti antīkvas (latīņu) burtiem. Transkripcijā tomēr nevarēja atšķirt svītrototo s (kas apzīmē s skaņu) no nesvītrotā s (kas apzīmē z skaņu), jo burts z atstāts c skaņas apzīmēšanai. Līdz ar to arī sch apzīmē kā š skaņu, tā ž skaņu. Senajā rakstībā h daudzkārt apzīmē iepriekšējā patskaņa garumu, bet ie ir jālasa kā ī. Vecos rakstos ie apzīmēts ar ee, bet

platais ē bieži apzīmēts ar ū. Transkribējot slīpā svītriņa parasti aizstāta ar kommatu. Ligatūra B ir atšifrēta ar sz. Kur senais teksts pat transkripcijā būtu grūti saprotams, tur rakstība modernizēta, reizēm novecojušās formas aizstājot ar modernām.

Gar šo vēstures sējumu sāku strādāt 1936. gadā. Pēc tam, kad 1935. gadā bija publicēta grāmata *Uksenšernas Vidzemes muīžu saimniecības grāmatas 1624—1654* (442 lpp.) un daži raksti periodikā par „zviedru laikiem”, saņēmu LU filozofijas un filoloģijas fakultātes uzaicinājumu piedalīties fakultātes projektētās Latvijas vēstures sarakstīšanā. Paredzētās vēstures izdošanu 1937. gadā pārņēma Latvijas vēstures institūts. No toreiz iecerētā darba iznāca tikai pirmais sējums — profesora Fr. Baloža *Senā Latvija*. Kā priekšdarbus savam vēstures sējumam sarakstīju savu habilitācijas darbu — 1938. gadā publicēto grāmatu *Vidzemes arklū revīzijas 1601—1638* (291 lpp.) un laikā no 1938. līdz 1941. gadam izdevu avotu edīciju *Vidzemes 1638. gada arklū revīzija* (2048 lpp.). Arī doktora disertācija *Vidzemes lielais zviedru kadastrs* bija priekšdarbs šai 17. gs. vēsturei, tāpat citas šai sējumā izlietotās publikācijas. Dodoties trimdā, bija iespējams paņemt līdz tikai kopš 1934. gada Eiropas archīvos vāktās Latvijas vēstures 17. gadsimtena dokumentu fotokopijas un izrakstus. Kad saņēmu uzdevumu šo grāmatu rakstīt, neviens gan neparedzēja, ka priekš vairāk nekā divdesmit gadiem sāktu darbu varēs nobeigt Austrālijā un Amerikā un ka grāmata iznāks Zviedrijā.

Ar šī sējuma publicēšanu turpināts īstenot Latvijas universitātes un Latvijas vēstures institūta sāktu projektu. No toreiz paredzētajiem autoriem brīvajā pasaulē ir visi, izņemot vienu vēsturnieku un starplaikā mirušo projekta iniciatoru — vēsturnieku Augustu Tenteli. Profesors Augusts Tentelis toreiz uzņēmās sarakstīt Latvijas viduslaiku vēstures sējumu. Tagad tas būs jāveic brīvajā pasaulē esošiem profesora Tentela skolniekiem — viduslaiku vēsturniekiem, kuri darbu jau sākuši. Līdz ar to ir labas izredzes Latvijā sākt plašas Latvijas vēstures sarakstīšanas un publicēšanas darbu pabeigt trimdā, tā ceļot paliekamu pieminekli mūsu dzimtenes mīlestībai. Mēs ticam, ka mūsu vēstures sējumi būs nevien piemineklis latviešu tautas pagātnei, bet arī pamatakmens atjaunotai brīvai Latvijai.

Par to, ka šis sējums varēja iznākt, man jāpateicas daudziem. Par avotu sagādi jāpateicas docentam B.Āberam Vašingtonā, prāvestam

P. Bečam Melburnā, profesoram E. Blesem Germersheimā, lektoram K. Draviņam Lundā, profesoram P. Jurevičam Vallavallā, maģistram V. Klētniekam Čikāgā, numizmatam A. Platbārzdim Stokholmā, arhivāram Dr. A. Somam Stokholmā, Dr. E. Stormonam Melburnā, profesoram V. Vestergārdam Losandželosā, docentam K. Zīvertam Stokholmā. Pateicība nākas arī L. Baumanim Melburnā par mikrofilmu pārkopēšanu. Manuskriptu lasīja un deva vērtīgu kritiku B. Ābers Vašingtonā, J. Sarma (Kalniņš) Melburnā un I. Šterns Sidnejā. Septiņpadsmito nodaļu lasīja prof. P. Kundziņš Halifaksā, sešpadsmito — K. Draviņš Lundā. Saprotams, par trūkumiem atbild autors, jo sevišķi tāpēc, ka dažus lasītāju iebildumus neņemu vērā. Beidzot jāpateicas arī Melburnas universitātes vadībai, kas, piešķirot brīvo gadu, deva iespēju darbu nobeigt, kā arī Kongresa bibliotēkas vadībai Vašingtonā, kas ievērojami atviegloja manas studijas bibliotēkā 1957. gadā.

E. D.

LIETOTIE SAISINĀJUMI

- ĀRA** — Ārējais rātes archīvs Rīgas pilsētas archīvā.
ARL — *Actus revisionis Livoniae 1638 — Vidzemes 1638. gada arklu re-
vīzija*. Izdevis Edgars Dunsdorfs. Latvijas vēstures avoti. IV sējums
(Rīga, 1938—1941).
AUL — *Acta universitatis Latviensis — Latvijas universitātes raksti*.
EKA — Igaunijas valsts archīvs Tartū.
IMM — *Izglītības ministrijas mēnešraksts*.
KA — Zviedrijas valsts archīva kamerālā nodaļa Stokholmā.
LE — *Latvju enciklopēdija*. Redaktors A. Švābe (Stokholmā 1950—1955).
Liv. II — Livonijas dokumenti Zviedrijas valsts archīvā.
LKV — *Latviešu konversācijas vārdnīca*.
LLO — *Lieffländische Landes-Ordnungen* (Rīga 1705).
LRKkA — Vidzemes zviedru laika ģenerālgubernatora archīvs Igaunijas valsts
archīvā.
LTR — Latīņu un vācu reģistrātūra Zviedrijas valsts archīvā.
LU — Latvijas universitāte.
LVIŽ — *Latvijas vēstures institūta žurnāls*.
RA — Zviedrijas valsts archīvs Stokholmā.
RA,Ö.avd. — Zviedrijas valsts archīva Estermalmas nodaļa Stokholmā.
RR — Valsts reģistrātūra (izejošo rakstu noraksti) Zviedrijas valsts archīvā.
SM — *Senatne un māksla*.
TA — Tidē archīvs Tidē (Tidö) pilī Zviedrijā.
VA — Latvijas valsts archīvs Rīgā.
vd. — vecdāldepi.
v. st. — vecais kalendāra stils.

LIST OF TABLES

TABLE I. ...

TABLE II. ...

TABLE III. ...

TABLE IV. ...

TABLE V. ...

TABLE VI. ...

TABLE VII. ...

TABLE VIII. ...

TABLE IX. ...

TABLE X. ...

TABLE XI. ...

TABLE XII. ...

TABLE XIII. ...

TABLE XIV. ...

TABLE XV. ...

TABLE XVI. ...

TABLE XVII. ...

TABLE XVIII. ...

TABLE XIX. ...

TABLE XX. ...

TABLE XXI. ...

TABLE XXII. ...

TABLE XXIII. ...

TABLE XXIV. ...

TABLE XXV. ...

TABLE XXVI. ...

TABLE XXVII. ...

TABLE XXVIII. ...

TABLE XXIX. ...

TABLE XXX. ...

I

POLITISKĀ VĒSTURE

I

FOUNTAIN VENTURE

Latvijas septiņpadsmitā gadsimteņa politiskās vēstures centrā ir kaņi. Kaņu rezultātā Latvijas teritorija nokļuva dažādo valstu kundzībā. Gadsimteņa sākumā visas Latvijas provinces bija vairāk vai mazāk ciešā atkarībā no Polijas. Kaņos Polija zaudēja Vidzemi, ko ieguva Zviedrija. Šo pašu kaņu dēļ Polijai bija jāpiešķir plaša autonomija Kurzemes un Zemgales hercogistei, un Piltenes apgabalam. Tikai Latgale kļuva par īstu Polijas provinci. Gadsimteņa vidū Latviju mēģināja iekarot Krievija, bet nespēja šo nodomu realizēt. Daudzajos kaņos, kas plosījās Latvijā 17. gadsimtenī, latviešu zemi postot un laupot pārstaigāja kaņavīri algotņi, kas runāja vai visas Eiropas valodas. Šai tautu jūklī līdz šim palicis nepamanīts latviešu kaņavīrs, kas pretojās savas zemes postīšanai. Tas ir pilnīgi saprotams, jo cit-tautu vēsturnieki, aprakstot šos kaņus, visu vērību veltījuši savas tautas kaņavīriem. Šai sējumā mēģināts noskaidrot latviešu kaņavīru un partizānu lomu lielajos 17. gadsimteņa kaņos. Mēģināts arī noskaidrot kaņu cēloņus, kritiski pārbaudot vēsturnieku uzskatus un spriedumus.

Ikkatrā kaņa vēsturē vienmulākā daļa ir cīņu chronika — tad un tad ieņēma tādu un tādu vietu, tad atkal zaudēja, u. t. t. Kaut arī šāds apraksts lasītāju gurdina, tomēr no tā atteikties nozīmētu atteikties no lokālā kolorīta — bez šāda apraksta visi viena laikmeta kaņi ir vienādi. Daudziem lasītājiem vēl ir atmiņas par dzimteni šaurākā nozīmē — savu novadu. Kaņa vēstures lokālais kolorīts var darīt kaņa aprakstu interesantāku. Tāpēc cīņu chronika paturēta, gan reducējot to līdz minimam. Cīņu aprakstos paturēti tikai svarīgākie notikumi, kas ietekmēja iznākumu.

Tam, ka karu rezultātā Latvijas provinces nokļuva dažādu valstu kundzībā, bija svarīgas politiskas sekas. Katrā Latvijas provincē pārvalde attīstījās savādāk. Šai grāmatas daļā tad arī tēlots, kā izveidojās administrācija katrā Latvijas sastāvdaļā. No vispārējās administrācijas vēstures izdalīti atsevišķi nozīmīgākie notikumi. Gadsimteņa pirmā pusē tie bija: konstitūcijas piešķiršana hercogistei un hercoga amata mantošanas jautājuma nokārtošana, hercogistes koloniju iegūšana, tiesu reformas un zemes piešķiršana Vidzemē. Gadsimteņa otrā pusē: Lietuvas statūta iedzīvināšana Latgalē un muižu redukcija Vidzemē. Šo grāmatas daļu noslēdz Lielais ziemeļu karš Latvijā — tā atgriezamies atkal izejpunktā: ar karu šo daļu sākam, ar karu beidzam. Karī ir Latvijas politiskās vēstures nozīmīgākie notikumi.

I. NODAĻA

LATVIJAS KAĶŠ (1600—1635)

Kaŗa ņausmas un postu ar tŗ pavadoniem mŗri un badu piedzŗja visas latvieŗu paaudzes septiņpadsmitŗ gadsimtenŗ. Kaŗŗ gadsimteŗa sŗkumŗ notika starp Poliju un Zviedriju. Tas ilga ar pŗtraukumiem no 1600. lŗdz 1635. gadam. Par vienu no postŗgŗkiem Eiropas kaŗiem 17. gadsimtenŗ mŗdz uzskatŗt trŗsdesmitgadu kaŗu Vŗcijŗ (1618—1648). Tomŗr trŗsdesmitgadu kaŗŗ ne tuvu nebija tik ņausmŗgs kŗ ņŗ Eiropas kaŗa ievads — zviedru un poŗu kaŗŗ. ņo zviedru un poŗu kaŗu var saukt par Latvijas kaŗu, jo tas norisinŗjŗs visas Latvijas teritorijŗ: Vidzemŗ, Kurzemŗ, Zemgalŗ un Latgalŗ. Daŗas cŗņas ņai kaŗŗ notika arŗ ārpus Latvijas — Igaunijŗ un Lietuvŗ, bet galvenŗs kaujas norisinŗjŗs Latvijŗ. ņo kaŗu par Latvijas kaŗu var saukt nevien tŗpŗc, ka cŗņas notika Latvijŗ un ka zviedru nolŗks bija iekaŗot visu Latviju (nevien Vidzemi), bet jo seviŗķi tŗpŗc, ka kaŗa iznŗkums ļoti radikŗli ietekmŗja Latvijas vŗsturi un latvieŗu tautas likteni. Ar Zviedrijas iekaŗojumiem latvieŗi nonŗca tŗs protestantiskŗs kultŗras lokŗ. Zviedrijŗ valdoŗie kultŗrŗlie ideŗli par izglŗtŗbu un polŗtiskŗ koncepcija par zemnieku kŗrtu atspoguļojŗs, kaut vŗjinŗtŗ veidŗ, arŗ iekaŗotajŗs zemŗs. Netieŗi tie ietekmŗja latvieŗus arŗ ārpus Vidzemes robeŗŗm.

Eiropas vŗsturnieki ņo kaŗu parasti neapraksta kŗ vienu sakarŗgu notikumu virkni, bet veltŗ galveno vŗrŗbu kaŗa pŗdŗjiem gadiem, kad kļŗst skaidri saskatŗms tŗ sakars ar trŗsdesmitgadu kaŗu. Lŗdz ar to ņim kaŗam nav pieŗķirts seviŗķŗ nosaukums kŗ, piemŗram, abiem ziemeļu kaŗiem. Zviedrijas vŗsturnieki gan saskata ņŗ kaŗa vienŗbu, bet tikai Gustava Ādolfa laikmetam (no 1611. lŗdz 1632. gadam) ir devuŗi vŗrdi Zviedrijas kaŗŗ, jo ņai laikmetŗ ir likti pamati simtgadŗjam Zviedrijas lielvalsts stŗvoklim.

No Latvijas vēstures viedokļa nav pieņemams bālais termins „poļu un zviedru kaŗš”. Šāds nosaukums ir arī neprecīzs, jo ignorē svarīgo leišu lomu. Tāpat nav pieņemams „Zviedrijas kaŗa” nosaukums, kas zviedriem atgādina viņu slaveno pagātņi. Pasvīturojot 1600—1635. g. kaŗa vienību un faktu, ka tas notika lielāko tiesu Latvijā un ar nolūku iekaŗot Latviju, kā arī tā lielo nozīmi latviešu tautas vēsturē, šai grāmatā to sauksim par „Latvijas kaŗu”.

Latvijas kaŗa iemesli

Kaŗa iemesli ir meklējami 16. gs. notikumos, un tie bija četrējādi. Pirmkārt, visu lielo Eiropas valstu centieni pēc *dominium maris Baltici*. Otrkārt, konfesjonālās domstarpības Eiropā. Treškārt, konstitucionālās cīņas Zviedrijā un Polijā, un beidzot, Zviedrijas ķēniņa Gustava Vazas pēcnācēju nesaticīgais raksturs.

Dominium maris Baltici ir vēsturnieku iecienīts termins, ar ko apzīmē vēl mūsu dienās akūtos centienus vienai Eiropas valstij valdīt pār Baltijas jūru. Kad 16. gs. vidū Krievijas agresija izraisīja Livonijas federācijas sabrukumu, Krievija kāroto pieeju pie Baltijas jūras neguva, bet Livonijas agrākajā teritorijā totiesu nostiprinājās Zviedrija, Dānija un Polija. Ikviena no šīm valstīm centās valdīt pār Baltijas jūru politisku un saimniecisku apsvērumu dēļ. Saimnieciskie apsvērumi bija galvenie, tāpēc tendence bija iegūt Baltijas jūras austrumu krastu, jo te bija ostas plašai Krievijas, Ukrainas, Polijas, Lietuvas, Latvijas un Igaunijas tirdzniecībai.

Sevišķi Krievijas, Ukrainas un to tālākās aizmugures (sniedzoties pat līdz Persijai) zemju tirdzniecība bija visas Eiropas iekāres objekts. Krievijas tirdzniecības monopolu, kas bija Baltijas tirgotājiem, angļi centās apiet, izlietojot 16. gs. pasākto ceļu uz Balto jūru tālajos ziemeļos. Turpretim Dānija bija sevišķi ieinteresēta tieši Baltijas jūras tirdzniecībā, jo Dānijas ķēniņa galvenais ienākuma avots bija transita muitas Zundā. Šai tirdzniecībā ieinteresēti bija arī nīderlandieši kā galvenie kravas vedēji un tirgotāji. Nīderlandiešu pozitīvās intereses dēļ Baltijas jūras tirdzniecība nebija vienaldzīga viņu lielākajam ienaidniekam Spānijai, un pēdējās, kā arī mazākā mērā Hanzas pilsētu dēļ — svētās Romas vācu nācijas imperijai. Tā par kundzību pār Baltijas jūru plašākā nozīmē un valdību pār Latviju šaurākā nozīmē interesējās visa Eiropa, ieskaitot Krieviju un pārējos Latvijas kaimiņus — Zviedriju un Poliju.

Zviedriem, valdot pār Somiju, bija laba baze, lai paplašinātu savu ietekmi Baltijas jūras austrumu krastā. Livonijas federācijai sabrūkot, zviedri šo bazi paplašināja, iegūdami Igauniju. Lai nodrošinātos pret Krieviju un to pilnīgi atstumtu no Baltijas jūras, zviedri izpleta savu varu līdz pat Novgorodai un Pleskavai. Tas notika 17. gs. sākumā, kad Krievijā sākās t. s. juku laiki. Krievijā nostiprinoties centrālai valsts varai, zviedri Novgorodu un Pleskavu vairs nespēja noturēt un bija spiesti atvilkties tuvāk Somu jūras līcim, paturot Ingriju. Lai nodrošinātu Ingriju un Igauniju pret Poliju, zviedri dabiski centās izplest savu politisko varu pār Vidzemi un Latgali, kamēr poļi savukārt centās iegūt Igauniju, lai nodrošinātu Vidzemi un Latgali. Protams, šādiem centieniem nodrošināt robežas un paplašināt bazes nav ne gala, ne malas. Lai pēc iekarošanas nodrošinātu Vidzemi, vajadzētu Kurzemi un Zemgali; lai nodrošinātu pēdējo, vajadzētu Lietuvu. Tāpat Polijai pēc Igaunijas ieņemšanas vajadzētu Ingriju. . . Tā centieni valdīt pār Baltijas jūru bija pastāvīgs mudinājums konfliktu paplašināt.

Eiropas konfesionālās domstarpības bija otrs Latvijas kaŗa iemesls. Zviedrija Gustava Vazas laikā bija pieņēmusi luterticību, un divās paaudzēs kā muižnieki, tā pilsētnieki un zemnieki no sākumā remdeniem protestantiem bija kļuvuši par fanātiskiem luteriešiem.

Zviedrijas neatkarības izcīnītājam Gustavam Vazam mirstot, valdnieka kroni mantoja garīgi nenormālais Ēriks XIV. Kad pēdējais pilnīgi zaudēja garīgo līdzsvaru, viņam uz Zviedrijas troņa sekoja tā brālis Johans III.

Būdams neparasti iecietīgs reliģiskos jautājumos, Johans III bija precējies ar dedzīgu katolieti — Jagelonu Katrīnu, un viņu dēls Sigismunds mātes ietekmē bija audzināts katoļu ticībā. Abi šie apstākļi, t. i., ka Sigismunds bija no mātes puses Jagelons un jezuītu audzināts katolis, izvirzīja viņu par kandidātu kārtējās Polijas un Lietuvas valdnieka vēlēšanās. Partija, kas viņu atbalstīja, tiešām uzvarēja, un 1586. gadā Sigismundu III ievēlēja par ķēniņu pret tik spēcīgu pretkandidātu, kā ordeņa lielmestru Maksimilianu. Pēc Johana III nāves 1592. gadā Sigismunds III mantoja Zviedrijas troni. Tā kā Polijai un Zviedrijai tagad bija kopīgs valdnieks, bija sagaidāms, ka konflikts par *dominium maris Baltici* starp šīm valstīm nevarētu izcelties un ka vispār spēcīgajai poļu un zviedru koalīcijai būtu uz ilgiem laikiem jāpatur savās rokās Baltijas jūru. Tomēr notika pretējais, jo sāka iedarboties spēki, kas neļāva Zviedrijai un Polijai apvienoties zem viena valdnieka.

Mirusā Johana III simpatijas katolismam bija radījušas stipru opozīciju zviedru luteriskajā garīdzniecībā, un Upsalā bija sanācis konvents, lai nodrošinātu luterismu Zviedrijā. Tā lēmumus pieņēma visās Zviedrijas provincēs, un, kad Sigismunds III ieradās Stokholmā, lai uzņemtos valdnieka pienākumus, viņam nolika priekšā parakstīšanai šo Upsalas konvenciju. Sigismunds lēmumus parakstīja, ar to akceptējot, ka vienīgā Zviedrijā atļautā ticība ir luterisms, bet tūlīt pēc tam demonstratīvi apmeklēja katoļu dievkalpojumu. Tā radās aizdomas, ka Sigismunds nedomā solījumu izpildīt.

Ar to pret Sigismundu Zviedrijā bija radusies opozīcija, kas paplašinājās vēl citā virzienā, jo radās konstitucionālas domstarpības. Kopš seniem laikiem Zviedrijas valsts pārvaldē svarīga loma bija lieliem magnātiem valsts padomē (riksrād). Sigismunds, iepazīsies ar aristokrātijas valdīšanas ļaunumiem Polijā, šo padomi ignorēja, tās vietā izraugot savus uzticības vīrus. Ar to pret viņu radās opozīcija augstākajā aristokrātijā. Opozīcija paplašinājās, kad Sigismunds noliedza sasaukt kārtu parlamentu — riksdagu. Kaut gan arī valsts padome neuzskatīja riksdagu par vajadzīgu, tomēr konfliktu ar Sigismundu tas nemazināja. Sigismunda rīcība panāca, ka Zviedrijas politiski aktīvās aprindas, kā padomes, tā riksdaga piekritēji, sāka pulcēties ap Sēdermanlandes hercogu Kārli — Gustava Vazas jaunāko dēlu, Sigismunda tēvoci. Kārlis gan deva priekšroku parlamentam, salīdzinot ar valsts padomi, tomēr pēdējā viņu uzskatīja par piemērotu Zviedrijas pārvaldīšanai, kamēr Sigismunds uzturas Polijā. Bija gan arī kāds cits viedoklis — ka aristokrātijai klāsies labāk, ja karalis dzīvos aiz jūras. Kaut gan Sigismunds savu tēvoci atzina par „galveno valstsvīru” Zviedrijā, tomēr pēc kronēšanas viņš aizbrauca atpakaļ uz Poliju, neizpildījis valsts padomes prasību, lai Kārli iecel par Zviedrijas pavaldoni. Ignorējot Kārli, valsts padomi un riksdagu, Sigismunds sāka valdīt Zviedrijā no Polijas ar sekretāru palīdzību, pie kam visas pazīmes rādīja, ka valdīšanas galvenais saturs būs katolisma izplatīšana.

Kārļa atbilde šai politikai bija 1595. gadā Sēderčēpingā ar valsts padomes piekrišanu sasauktais riksdags, ko Sigismunds bija aizliedzis. Ar šo aktu sākās Zviedrijas revolūcija. Riksdags atzina Kārli par Zviedrijas valsts galvu, nolēma, ka visiem katoļu priesteriem jāatstāj Zviedrija sešu nedēļu laikā, piešķīra valdībai un Kārlim lielu neatkarību, un pieņēma īpašu rezolūciju par to sodīšanu, kas pretosies Kārļa valdībai.

Tā kā pēc Sigismunda domām riksdags bija sasaukts nelikumīgi,

tad viņš šos lēmumus neatzina. Šis motīvs pārlicināja valsts padomi, ka tās un Kārļa rīcība nav bijusi likumīga. Valsts padomes nostāju ietekmēja arī tas, ka tās locekļi bija pret riksdagu vispār. Šādos apstākļos Kārlis sāka valdīt kā „valdības galva” ar valsts padomi opozīcijā. Konflikts starp valsts padomi un Kārli sevišķi saasinājās 1597. gadā, kad tā atteicās izpildīt riksdaga lēmumu pret nepaklausīgo Sigismunda atbalstītāju Flemingu Somijā. Kārlis nostājās Somijas zemnieku pusē, kad tie sacēlās pret Flemingu. Opozicionārās valsts padomes locekļi aizbēga pie Sigismunda.

Neatlaidīgam zviedru aicinājumam ierasties Zviedrijā Sigismunds beidzot paklausīja 1598. gadā, bet viņš nāca kaņaspēka priekšgalā. Kauja ar Kārļa spēkiem pie Stongbrū beidzās neizšķirti. Sekojošā Linčēpingas līgumā Sigismunds tomēr padevās Kārļa prasībām. Sigismunds apsolīja sasaukt riksdagu, izpildīt Upsalas konvenciju, piešķirt amnestiju visiem zviedriem, kas darbojušies pret viņu, izdot tiesāšanai piecus valsts padomes locekļus, kas bija aizbēguši uz Poliju, un doties uz Stokholmu, lai valdītu. Tūlīt pēc šī solījuma Sigismunds tomēr devās svarīgu lietu kārtošanai atpakaļ uz Poliju, ko zviedri uzskatīja par skaidru zīmi, ka arī šoreiz Sigismunds viņus pievils. Sigismunda steigu, dodoties atpakaļ uz Poliju un vārda tiešā nozīmē pametot Zviedriju likteņa un Kārļa varā, var izskaidrot ar konstitucionāliem apstākļiem Polijā. Tur vara bija pilnīgi savtīgās muižniecības rokās, un, ja Sigismunds neatgrieztos, viņam draudēja Polijas un Lietuvas troņa zaudēšana. No saviem solījumiem Sigismunds izpildīja tikai to, ka izdeva Kārlim aizbēgušos valsts padomes locekļus. Tos visus notiesāja ar nāvi.

Pēc Sigismunda aizbraukšanas Jenčēpingā sanākušais riksdags nolēma izteikt ultimātu: Sigismundam četru mēnešu laikā jāizpilda solījumi un jāsasauca Stokholmā nākošais riksdags. Kārli riksdags ievēlēja par „valdošo princi”. Sigismunds riksdagu nepagodināja ar atbildi, un sešus mēnešus vēlāk Stokholmā riksdags nolēma, ka ķēniņš Sigismunds ir atcelts. Par Zviedrijas nākošo valdnieku riksdags bija ar mieru atzīt Sigismunda dēlu Vladislavu, ja pēdējo uzaudzīnātu lutertīcībā un Kārļa aizbildnībā. Šo piedāvājumu Sigismundam vajadzēja pieņemt sešu mēnešu laikā.

Arī šoreiz Sigismunds klusēja, un gadu vēlāk riksdags griezās pie Kārļa, aicinot viņu kļūt par ķēniņu ar viņa dēlu Gustavu Ādolfu kā troņa mantinieku. Tāds riksdaga lēmums nesaskanēja ar Zviedrijas troņa mantošanas kārtību, jo pēc Sigismunda un Vladislava troņa mantinieks bija Johana III dēls no otrās laulības, 11 gadus vecais

Johans, ļoti apatiskas dabas zēns. Kārlis, atzīstot Johana tiesības, vilcinājās pieņemt kroni. Viņu kronēja tikai 1607. gadā kā Kārli IX.

Attēlotā lietu gaita stipri aizkāra poļu pašapziņu, un arī Sigismunda pretinieki Polijā un Lietuvā šoreiz nostājās viņa pusē. Jāšaubās tomēr, vai Polijas seims būtu nolēmis sākt karu ar Zviedriju, ja 1600. gadā Kārlis nebūtu iebrucis Vidzemē. Šo agresīvo soli Kārlis spēra tāpēc, ka vēlējās nodrošināt Igauniju zviedriem, jo Sigismunds to bija apsolījis Polijai. Bez tam Kārlis vēlējās izcīnīt karu ārpus Zviedrijas robežām, un tā Vidzeme kļuva par ilgstošu kara lauku. Pēc Kārļa iebrukuma Vidzemē vairs ceļa atpakaļ nebija: bija sācies Latvijas karš, kas ilga, atskaitot pamieru, divdesmit vienu gadu.

Kaut gan Latvijas kara iemesli bija kā toreizējās Eiropas lielās problēmas — *dominium maris Baltici* un reformācijas cīņa ar katolicismu, tā arī mājas lietas — konstitucionālās cīņas Zviedrijā un Polijā, tomēr konfliktu būtu varēts novērst, ja Sigismunda un Kārļa raksturs nebūtu bijis tik pretējs. Impulsīvais un samērā kultūralais, labu izglītību guvušais Sigismunds ar mākslinieka ievirzi (viņš bija gleznotājs) bija pilnīgs pretstats savam tēvocim Kārlim. Pēdējais bija drūma rakstura, ar samērā šauru redzes aploku, sistēmatisks, bet reizē nenoteikts, rupjš un stūrgalvīgs. Kārļa palama bija „likdegunis”. Labāka saprašanās Sigismunda un Kārļa starpā varēja novērst karu, kas Latvijai atnesa tik lielu postu.

Latvijas kara pirmais posms (1600—1609)

Zviedru un somu spēki Kārļa vadībā 1600. g. vasarā iebruka poļu pārvaldītajā Dienvidigaunijā un pēc tam Vidzemē. Līdz gada beigām zviedru rokās jau bija Vidzeme līdz Daugavai, un tikai Rīga un Kokneses pils aizkavēja Kārļa virzīšanos tālāk. Viņa spēki okupēja arī daļu Latgales — Lūdzas un Rēzeknes pils padevās bez cīņas. Tā kā Vidzeme (un Latgale) bija zviedru rokās, Kārlis lika saaicināt muižniekus landtāgā Rēvelē, lai apspriestu nepieciešamās reformas un sagatavotu Vidzemes un Latgales pievienošanu Zviedrijai. Kaut gan Kārļa priekšlikumi par tiesu un skolu reformu, un sevišķi par dzimtbūšanas atcelšanu, muižniekiem nebija pieņemami¹, nemiers ar poļu administrāciju bija tik liels, ka muižnieki arī turpmāk atbalstīja zviedrus. Kārlis ar lielu enerģiju sāka kārtot Vidzemes pārvaldi. Viņa uzdevumā 1601. g. 17. martā Vilandē sākās arklu revīzija, kas 10. aprīlī sasniedza Salacu un līdz 18. jūnijam turpinājās Vid-

zemē². Kara laime tomēr nosvērās poļu un leišu pusē, un sāktās reformas zviedriem bija jāpārtrauc. 1601. g. pavasarī leiši Kotkieviča vadībā atbrīvoja Kokneses pili no zviedru aplenkuma un Radivila vadībā aizvirzījās līdz Raunai. Kaujā pie Raunas leiši un poļi cieta smagu neveiksmi un bija spiesti bēgt uz Rīgu, bet rīdzinieki viņus neielaida pilsētā. Kārlis sekoja bēgošajiem leišiem un apmetās Mīlgrāvī. Rīgas priekšpilsētas zviedri nodedzināja, bet pilsētu nespēja ieņemt. Rudenī poļu spēki Jana Zamoiska un Sigismunda III personīgā vadībā pie Kokneses pārcēlās pāri Daugavai. Poļu kaņaspēkā bija tatāri, un skotu un franču algotņi. Zviedri novietoja Vidzemes pilis, bet galvenos zviedru un somu spēkus, un vācu algotņus Kārlis pavēlēja atvilkt uz Igauniju un Somiju. Ziemsvētkos poļi atkal bija kungi izpostītajā, bada un mēra piemeklētajā Vidzemē.

Turpmākos gados pretējo pušu sirotāju pulki centās nodarīt pretiniekam, cik iespējams, daudz posta, bet mēris lielā mērā paralizēja kara darbību. 1604. gadā Rīga piedzīvoja zviedru blokādi, bet 1605. gadā liela zviedru flote izcēla desantu pie Rīgas. Rīgas priekšpilsētas atkal nodedzināja, un zviedru sirotāji devās gar Daugavu uz augšu. Tā kā Kurzemes hercogs Fridrihs kaņoja poļu pusē, zviedri iebruka Kurzemē, sirojot līdz Tukumam. Izšķīrēja kauja notika 1605. g. 17. septembrī (v. st.) pie Salaspils. Zviedriem bija liels pārsvars skaita ziņā ar 12.000 vīriem pret Kotkieviča 3000 un hercoga Fridriha 300 vīriem. Kauja tomēr guva zviedriem nelabvēlīgu virzienu. Zviedriem esot krituši 9000 un poļu gūstā nonākuši 1000 vīri, kamēr poļiem bijuši tikai 100 kritušu un 150 ievainotu. Ja arī šie dati būs pārspīlēti, katrā ziņā poļu uzvara bija iespaidīga. 19. septembrī Kotkievičs triumfālā gājienā iesoļoja Rīgā ar 67 zviedru karogiem un 14 zviedru lielgabaliem, ko vilka zviedru gūstekņi.

Nākošā gada Jāņos neatlaidīgie zviedri tomēr atkal bija pie Rīgas, bet no Pērnavas izdarīja triecienu Valmieras virzienā, nonākot līdz Mujāniem. Turpmākos gados Vidzeme bija gan zviedru, gan poļu rokās, un tikai 1609. gadā zviedri pazaudēja savus pēdējos atbalsta punktus — Daugavgrīvu un Pērnavu. Pēc 1609. g. pamiera poļi sāka atjaunot administrāciju Vidzemē, vispirms sodot Vidzemes muižniekus, kas bija nostājušies zviedru pusē.

Latvieši Latvijas kara pirmajā posmā

Līdzšinējā historiografijā ir uzsvērtā latviešu pasīvā loma zviedru un poļu karā, un latvieši rādīti tikai kā cietēji. Tiesām, šai karā

latviešu tauta piedzīvoja postu, ko baigumā grūti pārspēt. Lai palasām, ko par 1600—1602. g. notikumiem raksta Mancelis: „... ir Dievs šo zemi sodījis ar dārgu laiku, ka cilvēks cilvēku ēda; jā, nomaitāti ļaudis no karātavām un rata kļuva apēsti. Tūdaļ tanī pašā gadā rudeni liels mēris bija, ka dažs cilvēciņš ceļa malā pieklupa, nomira un no suņiem apēsts tapa. Tik bija tas gads pagājis, tad sveša tauta uzklīda no visām malu malām, tie izpostīja visu šo zemi nežēlīgi.”³ Iespaidīgs ir arī birģermeistera Nīenšteda un katoļu bīskapa Šenkinga šī kaŗa tēlojums.⁴

Par Manceļa minētajām „svešām tautām” Nīenšteds raksta sīkāk: „(Poļu) kaŗa gājienā (kas sākās, dodoties uz Valmieru 1601. g. 19. oktobrī) posts panāca nabaga ļaudis. Kazaki viņus nožēlojami brīcināja un spīdzināja. Visu mantu tiem atņēma. Mājas un žogus nodezdzināja, tā ka viņi bada posta dēļ kaudzēm pakrita un nomira. Viņi palika ciemos un uz ceļiem guļam neaprakti, tā ka akmenim vajadzēja iežēloties”. Un kādā citā vietā: „Nabaga iedzīvotājus kazaki un poļi sāpīgi spīdzināja un ar uguni cepināja... Jā, maizi no krāsns un pat no ēdēju mutēm izrāva, un drēbes iedzīvotājiem noplēsa no mīsas... uz lielceļiem gulēja vīru, sievu un bērnu līķi, ko nespēja novākt nedz klejojošie suņi, nedz putni, nedz plēsīgi zvēri...”⁵

Kaŗš, bads un mēris. Neaprakto liķu kaudzes mājās un ciemos. Bēgļi uz lielceļiem un meža slēptuvēs. Bet drausmīgākais par visu — antropofagijas gadījumi. Tie ir virsraksti lielās latviešu tautas drāmas atsevišķiem cēlieniem.

Tomēr latvieši nebija tikai pasīvs laupīšanas un postīšanas objekts šai lielajā kaŗā. Nav tā, kā raksta Nīenšteds, ka latviešiem esot vien-alga, kur viņi aiz bada nobeigšoties, un ka viņi cenšoties tikt Rīgā, jo tur viņus vismaz apraks. Nav arī tā, kā raksta Šenkinga, ka lapām viegli nočabot, latvieši kā zaķi bēguši mežos un trīcēdami vairījušies no cilvēkiem.

Ir citi avoti, kaut mazāk pazīstami, kas rāda latviešus kā aktīvu faktoru. Latviešu zemnieki apsvēra politisko situāciju un tad paši piedalījās Latvijas kaŗā vienā vai otrā pusē. Ir kāds aculiecinieka stāsts par cīņām Zemgalē, Vidzemē un Latgalē, par kuŗa autoru min mācītāju Fridrichu Engelki.⁶ Pēc šī apraksta varētu spriest, ka kaŗa sākumā latviešu zemnieki bijuši noskaņoti labvēlīgi poļiem un leišiem, un naidīgi zviedriem. To jau arī varēja sagaidīt, jo zviedri nāca kā iebrucēji un svešnieki. Tādos apstākļos latvju zemnieki sākumā piedeva poļiem un leišiem, ka tie postīja un laupīja.

Relācijas autors, piemēram, apraksta, ka poļu kaŗa vadonis Šis-

skis, kas esot bijis naidīgs pret Kurzemes hercogu Fridrichu, esot postījies, dedzinājis un laupījis, kā vācu muižnieku, tā latvju zemnieku mājas. Kāds Zemgales muižnieks, Oto Remlings, esot sapulcinājis zemniekus, lai pretotos. Tā kā Remlinga spēki bijuši vāji, viņš ar saviem zemniekiem noslēpies mežā un nosūtījis kādu uzticamu zemnieku uz Koknesi pie zviedriem pēc palīdzības. Šis zemnieks tomēr esot aizmirsis savu uzticību kungam (autors piezīmē: „Šejienes zemnieku daba mēdz sliekties uz ļaunu”) un ar Remlinga vēstuli devies nevis uz Koknesi, bet pie Šisinska. Pēdējais norīkojis Oto Horstenkiju ar 15 jātniekiem zemnieka ziņā, un pret vakaru Remlings bijis poļu gūstā. Nākošā rītā viņš notiesāts ar nāvi. No šī nostāsta varētu spriest, ka latvju zemnieki bija lojāli valdībai un pretošanos poļiem uzskatīja par nodevību.

Tomēr, kaņam turpinoties, postījumi sasniedza arvien lielākus apmērus. Mācītājs Engelke raksta, ka starp Daugavpili un Bausku „nevar sastapt pat suni, nemaz nerunājot par cilvēku”. Drāmatiskos vārdos viņš tēlo kaņavīru (to starpā kazaku, tatāru un dezertieŗu) mežoņības, kā arī badu un mēri, kas sāka plosīties Latvijā. Tādos apstākļos latvju zemnieku viedoklī iestājās lūzums. Citēsim mūsu relācijas autoru: „Kad Kurzemes zemnieki redzēja, ka poļi tos nevien aplaupīja, bet arī nogalināja, viņi (zemnieki) sapulcējās līdz 4000 vīru lielā skaitā un nocietinājās hercogistē dziļā mežā ap pus jūdži no lielceļa. No šīs noņemnes viņi kaņaspēkam, kas devās pa lielceļu, nodarīja lielus zaudējumus. Daudzus kareivjus nosita un aplaupīja. Reizēm desmit vai divdesmit zemnieki uzbruka simt poļiem.”

Šais skopajos vārdos tēlojas partizānu cīņās, ko latvju zemnieki izcīņīja pret demoralizēto poļu un leišu kaņaspēku. Vai latviešu zemnieku nostājas maiņu pret poļiem bija radījusi tikai pēdējo varasdarbība, vai arī to bija ietekmējusi ziņa, ka zviedri sola zemniekiem brīvību, nekad dokumentāri nevarēsīm noskaidrot, jo avoti par latvju zemnieku noskaņojumu ir visai skopi.

Kaņš deva iespēju zemniekiem atmaksāt saviem apspiedējiem. Zīmīgs šai ziņā ir Rēzeknes stāraista Matīsa Karkofska liktenis. Engelke attēlo šī poļu kunga patvaļu un varmācības. Ievērosim, ka viss tas notika miera laikos, priekš Latvijas kaņa. Matīss Karkofskis kādās medībās Apeltienē un Druvienā pazaudējis suni. Suns pakāries kāda zemnieka izliktajās zaķu cilpās. Kad zemnieks atrada beigto suni, „viņš gan saprata, ka arī viņu pašu pakārs, ja Karkofskis to uzzinās. Tāpēc viņš paņēma suni un aiznesa to divi jūdzes tālāk uz augstzīmušā un dižciltīgā kunga Heinricha fon Ungerna zemi.” Kad Kar-

kofski sasniedz informācija, ka suns atrasts beigts Ungerna zemē, viņš sapulcina ļaudis, uzbrūk Ungerna muižai, izlaupa muižu un Ungerna zemniekus, paņem un aizdzen 700 lopus. Kad Ungerns gatavojas uz cīņu, Karkofskis norīko slepkavas, kam uzdots nogalināt Ungernu, ar tatāriem vēlreiz iebrūk Ungerna muižās un nogalina ikvienu, kas pretojas. Ar to vēl Karkofskis neapmierinās, bet iebrūk arī Taubes muižā Cēsvainē, Ofenbergena muižās Praulienā un Lazdonā, laupa un nogalina. Relācijas autors piezīmē: „Tāda bija tiesa un taisnība, un šādu piemēru bija daudz”.⁷

Nav tāpēc brīnums, ka, izceļoties Latvijas kaņam, Rēzeknes muižnieki ar Oto Fitinghofa un F. fon. Tīzenhauzena parakstu 1601. g. 1. martā ziņo Sēdermanlandes hercogam par Rēzeknes muižnieku lēmumu pakļauties Zviedrijai. Tai pašā rakstā viņi arī ziņo, ka zemnieki aiz naida nosituši Karkofski ar sievu un bērniem, jo poļi pret zemniekiem esot „nozēlojami” izturējušies.⁸

Latviešu zemnieku izmisuma cīņa pret apspiedējiem un mēģinājumi izmantot kaņu, lai tiktu no tiem vaļā, kā arī apzināta nostāšanās vienā vai otrā pusē, tomēr nespēja ietekmēt lielos politiskos notikumus. Latvijas kaņa pirmais posms ar kaņa sabiedrotajiem — badu un mēri — bija pārvērtuši kādreiz ziedošo Vidzemi par postažu. Tomēr šo postažu iekāroja kā poļi, tā zviedri, un tā pēc astoņu gadu cīņu pārtraukuma Latvijas kaņš uzliesmoja no jauna.

Latvijas kaņa otrs posms — Gustavs II Ādolfs iekāro Vidzemi⁹

Kā poļi, tā zviedri Latvijas kaņa pārtraukumu neuzskatīja par ilgstoša miera ievadu, bet gan par iespēju atvilkt elpu nākošām cīņām. Kad nomira Kārlis IX (1611. g.), Sigismunds pastiprināti izteica savas pretenzijas uz Zviedrijas troni. Jaunais Zviedrijas ķēniņš Gustavs II Ādolfs šīs pretenzijās saskatīja tiešas uzbrukuma briesmas Zviedrijai un bija pārliecināts, ka poļu uzbrukuma novēršanai Zviedrijai jāiegūst Rīga un Kurzemes ostas Ventspils un Liepāja.

Šiem zviedru plāniem atsaucīgs izrādījās viens no poļu kaņaspēka augstākajiem vadoņiem, Volmars Fārensbachs (1586—1633). Jau 1615. gadā Fārensbachs bija stājies sakaros ar zviedriem, lai plānotu zviedru un poļu spēku apvienošanu pret kopējo ienaidnieku — Krieviju. Pēc tam, kad šie plāni izjuka, Fārensbachs turpināja uzturēt sakarus ar zviedriem un 1616. g. decembrī vienojās pāriet viņu pusē. Fārensbachs solīja nodot zviedriem Daugavgrīvas cietoksni un, tā kā

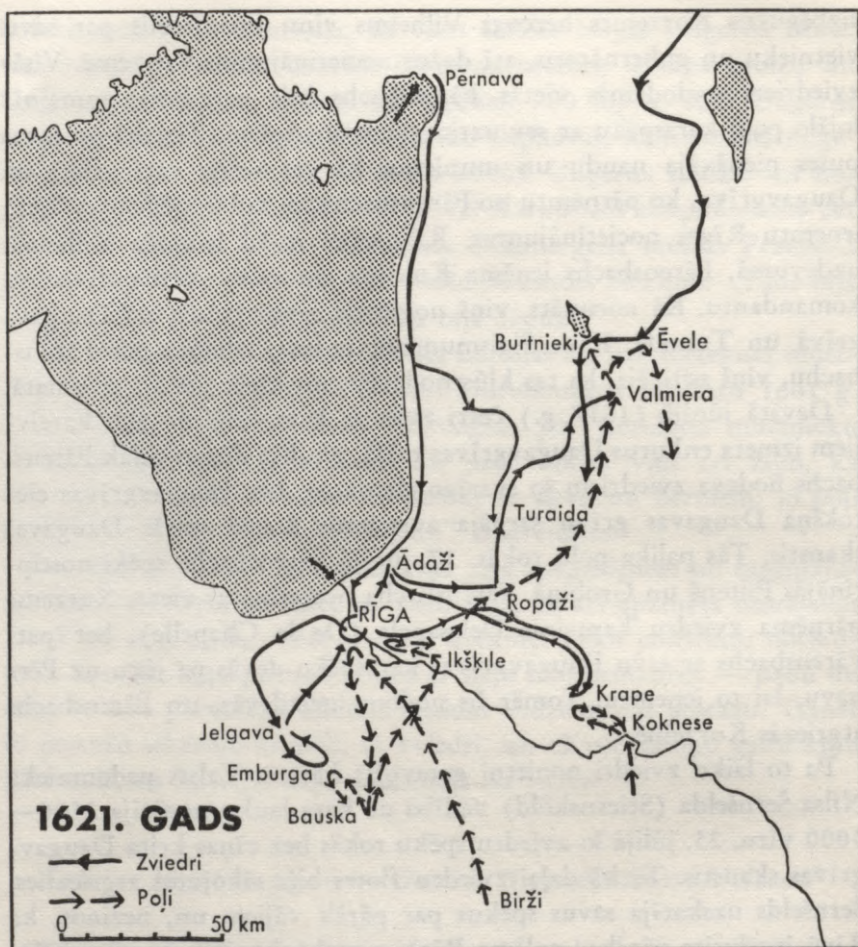
aizbēgušais Kurzemes hercogs Vilhelms viņu bija iecēlis par savu vietnieku un gubernātoru, arī dažus nocietinājumus Kurzemē. Visās zviedriem nododamās vietās Fārensbachs bija paredzējis apmainīt lojālo poļu kaŗaspēku ar sev uzticamiem algotņiem. Zviedri no savas puses piedāvāja naudu un municiju, kā arī solīja sūtīt floti uz Daugavgrīvu, ko pārņemt no Fārensbacha un tad kopējiem spēkiem ieņemt Rīgas nocietinājumus. Rīkojoties it kā hercoga Vilhelma uzdevumā, Fārensbachs ieņēma Kuldīgu un iecēla Ventspilī jaunu komandantu. Kā norunāts, viņš novietoja savus ļaudis arī Daugavgrīvā un Turaidā. Kaut Sigismundam radās aizdomas par Fārensbachu, viņš neticēja, ka tas kļūs nodevējs, un tāpēc atstāja to amatā.

Devītā jūnijā (1617. g.) četri zviedru kaŗa kuģi ar 400 kareivjiem izmeta enkurus Daugavgrīvas reidā, un divi dienas vēlāk Fārensbachs nodeva zviedriem šo svarīgo cietoksni. Bez Daugavgrīvas cietokšņa Daugavas grīvu sargāja austrumu krastā celtās Daugavas skanstis. Tās palika poļu rokās. 17. jūnijā Fārensbacha spēki nostiprinājās Piltenē un Grobiņā. Fārensbacha nocietinātās vietas Kurzemē pārņēma zviedru kapteinis Delašapels (De la Chapelle), bet pats Fārensbachs ar savu Daugavgrīvas kaŗaspēku devās pa jūru uz Pērnavu, lai to ieņemt. Tomēr šis nodoms neizdevās, un Fārensbachs atgriezās Kurzemē.

Pa to laiku zviedri nopietni gatavojās kaŗam. Valsts padomnieka Nilsa Šernšelda (Stiernsköld) vadībā uz kaŗa lauku nosūtīja 2500—3000 vīru. 23. jūlijā šo zviedru spēku rokās bez cīņas krita Daugavgrīvas skanstis. Tā kā daļai zviedru flotes bija rīkojums atgriezties, Šernšelds uzskatīja savus spēkus par pārāk vājiem un, nezinot, ka Rīgā izcēlusies pānika, nolēma Rīgai neuzbrukt. Tāpat arī, nepāredzot apstākļus Zemgalē, viņš nolēma nemēģināt ieņemt Jelgavu, kā sākumā plānots. Tai vietā Šernšelds devās uz Bukultiem — tos nodezina 24. jūlijā.

Atstājis ap 900 zviedru Daugavgrīvā, kur vēl bija arī Fārensbacha vīri, pēdējā pierunāts, Šernšelds ar 900 zviedriem, 200—300 Fārensbacha algotņiem un 6 lielgabaliem kaŗa kuģos devās uz Pērnavu. Vēl pienāca pastiprinājums no Zviedrijas, un 8. augustā Pērnavā ar lieliem kaŗa materiālu krājumiem krita zviedru rokās. Fārensbachs pa to laiku bija ieņēmis Salacu, kur arī novietoja zviedru kaŗaspēku.

Pēc šiem panākumiem zviedru pusē iestājās pagurums, jo trūka naudas pārtikas iegādei. Līdz ar to vervētajā zviedru kaŗaspēkā sāka pagrīmt disciplīna, un dezertieŗi uz savu roku devās laupīt zemnieku sētās. Pats Šernšelds smagi cieta Krievijā dabūto ievainojumu dēļ un

Kaŗa operācijas 1621. gadā

vispār nebija vienis prātis ar Gustavu Ādolfu par tālāko kaŗa gājienu gaitu.

Pa to laiku poļu galvenie spēki cīnījās Krievijā, un tikai jūlijā leišu kaŗa vadonis hercogs Kristups Radivils (1585—1640) saņēma rīkojumu organizēt Vidzemes armiju. Augusta sākumā ap 2000 vīru, lielāko tiesu jātnieki (zviedru spēkos vairums bija kājnieki), pārgāja Kurzemes robežu. Radivils nosūtīja kādu poļu nodaļu Volmara Fārensbacha brāļa Johana Fārensbacha vadībā uz Daugavgrīvu ar uz-

devumu to ieņemt. Kaut gan zviedri cieta zaudējumus, poļu nodoms neizdevās. Kamēr poļu galvenie spēki manevrēja starp Bukultiem un Ulbroku, tikmēr Rīgas garnizons ar divi lielgabaliem, Rīgas kuģu atbalstīts, uzbruka Daugavgrīvas skanstīm, bet arī neguva nekādus panākumus, kaut gan zviedru komandants bija miris un garnizonā plosījās sērgas.

Kaut arī poļi neguva redzamus panākumus, viņu ierašanās ietekmēja Volmaru Fārensbachu. Viņa brālis un radnieki, kā arī katoļu baznīca centās viņu pierunāt atgriezties poļu pusē, solot piedošanu un atlīdzību. Tā kā viņam bija radušās nesaskaņas ar zviedriem, Volmars Fārensbachs nogaidīja un cīņās vairs nepiedalījās. Tāpat kā agrāk poļu spēkus, tagad viņš Daugavgrīvā sāka apmainīt zviedrus ar saviem algādžiem. Septembrā vidū viņš bija izšķīries. Vispirms Kuldīga un līdz mēneša beigām visi zviedru un Fārensbacha rokās bijušie Kurzemes cietokšņi bija nodoti Radivilam. Delašapels velti mēģināja pretoties Liepājā. 1. oktobrī Fārensbachs noslēdza līgumu ar Radivilu un 8. novembrī nodeva Daugavgrīvu. Šernšelda mēģinājumi to atgūt bija neveiksmīgi.

Ziemai iestājoties, zviedru rokās bija tikai Pērnavā un Salacā. Kaŗa situācijas loģika lika sagaidīt poļu spēku iebrukumu zviedru Igaunijā. Tiešām, 1618. g. sākumā poļu trieciens virzījās pret Igauniju. Tomēr noturēties izvīrītajos punktos poļiem neizdevās.

Abpusējā noguruma un kā poļu, tā zviedru ārpolitisko nodomu iznākums bija pamiers no 1618. g. novembrā līdz 1620. g. 11. novembrim. Zviedri paturēja Pērnavu. Pamieru nedz pagarināja, nedz arī atjaunoja kaŗa darbību. Poļi bija aizņemti kaŗā ar Turciju, bet zviedriem bija neizdevīgi sākt kaŗa operācijas rudenī.

Zviedri pamieru bija izlietojuši, lai pārorganizētu savus bruņotos spēkus — armiju un floti, kā pašu valsts aizstāvēšanai, tā ļaunai ekspedīcijai uz Latviju. Reorganizācija bija pabeigta 1621. g. janvārī. Tās ietvaros Gustavs Ādolfs izdeva jaunus kaŗa sodu likumus. Ar stipru reliģisko noskaņu un laupīšanas aizliegumu šie likumi krasi atšķīrās no tā laika pārējo Eiropas armiju kaŗa artikuliem.

Fakts, ka Gustavs Ādolfs 1621. gadā uzsāka kaŗu pret Poliju, daudz, pat protestantu, valdnieku uztverē bija dunča dūriens kristīgās Eiropas aizstāvja mugurā, jo Polija bija iejaukta dzīvības un nāves cīņā ar muhamedānisko Turciju. Gustava Ādolfa uztverē šis bija labākais moments, lai nodrošinātu Zviedriju pret gaidāmiem Sigismunda uzbrukumiem.

Lielā ekspedīcija uz Latviju sākās 1621. g. 24. jūlijā, kad deviņas zviedru kuģu eskadras un sešas kravas kuģu eskadras devās ceļā. No kopskaitā 148 kuģiem 106 bija transporta kuģi. Ekspedīciju vadīja pats ķēniņš Gustavs Ādolfs, kamēr floti komandēja admirālis brīvkungs Kārlis Karlsons Jillenjels (Gyllenhielm, 1574—1650). Bez zviedru kājniekiem un jātniekiem, kas ar šīm 15 eskadrām devās ceļā uz Rīgu, ekspedīcijas spēkus izrīkoja arī Somijā ar Pērnavu kā gala mērķi. No Igaunijas uz Pērnavu vēl nosūtīja t. s. igauņu jātnieku dienestu un vervētus pulkus.

Pārbrauciens pār Baltijas jūru norisinājās veiksmīgi, un 25. jūlijā jau bija redzams Kurzemes krasts. Pie Kolkas raga floti tomēr pārsteidza stipra vētra. Vairāki kuģi vētrā uzskrēja sēkli, kāpēc flote bija spiesta izklīst, meklējot glābiņu atklātā jūrā. Kuģis, uz kuģa atradās ķēniņš, nonāca Pērnavā, un tur arī vēlāk sapulcējās vairums pārējo kuģu. Par šiem piedzīvojumiem ir saglabāties paša ķēniņa apraksts.¹⁰

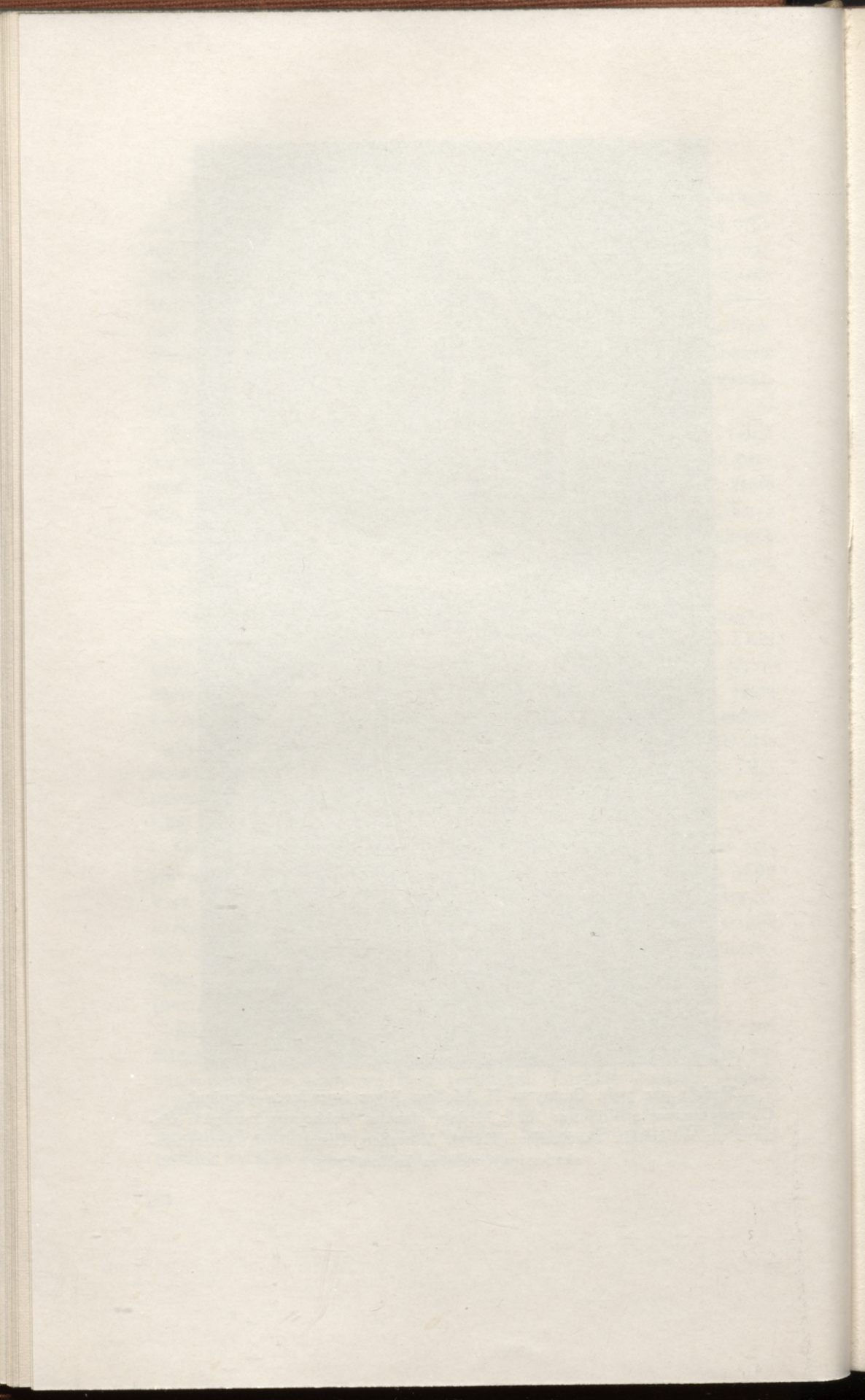
No Pērnavas ķēniņš ar kājniekiem pa zemes ceļu devās Daugavgrīvas virzienā, bet admirālis ar floti pa jūru tai pašā virzienā. Floti tomēr ceļā atkal pārsteidza vētra, un pie Carnikavas tai bija jānogaida, kamēr vētra norims. Sasniedzot Daugavgrīvu, jauna vētra kavēja desanta operācijas. No 5. līdz 8. augustam kuģspēks beidzot varēja izcelties malā dienvidos no Mīlgrāvja, bet 9. augustā ieradās Gustavs Ādolfs ar pārējiem zviedru spēkiem pa zemes ceļu no Pērnavas. 11. augustā no Pērnavas ieradās somu kājnieki un jātnieki. Līdz ar to varēja sākties Rīgas aplenkšana.

Spēku samērs bija šāds: zviedru pusē bija 17.825 vīri. Rīgas aizstāvjos bija 300 vervētu poļu zaldātu, to starpā 200 jātnieki, un 3700 kuģa mākslā apmācītu Rīgas namnieku, kopā 4000 vīru. Daugavgrīvā atradās 150 poļu kuģavīru, Radivila kustīgajā lauku armijā bija ap 1500 vīru, un tikpat daudz Vidzemes un Kurzemes cietokšņos. Pēc Radivila sprieduma poļu spēki pret zviedriem bija kā muša pret ziloni.

Rīga bija samērā labi apbruņota ar artileriju un municiju, bet Rīgas nocietinājumu sistēmā vēl bija lielā mērā viduslaiku mūri, kas vairs neatbilda modernai kuģu teknikai. Turklāt Gustava Ādolda rokās bija Rīgas nocietinājumu plāns. To viņam bija piegādājis kāds holandiešu inženieris, Georgs Ginters Krails, kas bija spiegošanas nolūkā iestājies Rīgas pilsētas dienestā.

Medaļa par godu Gustavam II Ādolfam Rīgas ieņemšanas piemiņai.
Chronogrammas atšifrējums: 1621. Medaļa glabājas Stokholmas karaliskās vēstures un antikvitāšu akadēmijas (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien) monētu kabinetā.

Pirms aplenkuma sākuma zviedru ķēniņš ar rakstu uzaicināja Rīgu padoties, aizrādot, ka viņš nevēloties izpostīt „brīvu vācu pilsētu”, kuŗas iedzīvotāji ir zviedru ticības brāļi. Rīgas rāte atbildēja, ka bez poļu ķēniņa atļaujas tā sarunas nevar sākt un visiem spēkiem aizstāvēs pret uzbrukumu. Kuŗa darbība no zviedru puses sākās, rokot ierakumus un ierīkojot skanstis ap ielenkto pilsētu, un ar to izraisot artilērijas divkauju. Sevišķi bīstami zviedriem bija Smilšu torņa lielgabali. Rīgas aizstāvji guva zināmus panākumus, neļaujot zviedriem nostiprināties Daugavas salās pie Rīgas. Turpretim rīdziniekiem neveicās ar pretuzbrukumu zviedru skanstīm.

Pirmos lielākos panākumus zviedri guva 16. augustā, ieņemot Pārdaugavas svarīgo nocietinājumu, t. s. Sarkano torni. Sekoja skanstu ierīkošana uz Jelgavas ceļa, lai atvairītu Radivila pretuzbrukumu. Tālākās sekmes bija, kad Rīgas Daugavas flotili padarīja daļēji cīņas nespējīgu.

Virzot ierakumus arvien tuvāk pilsētas nocietinājumiem, zviedru artilērijas uguns Rīgas aizstāvjiem nodarīja arvien lielākus zaudējumus. Rīgas ieslēgšana bija pilnīga, kad 23. augustā zviedri ieņēma Doles pili, tā nosprostojot Radivilam ceļu pa Daugavu uz Rīgu. Tai pašā dienā zviedri sāka sešu diennakšu ilgu Rīgas bombardēšanu, vēršot artilērijas uguni nevien pret pilsētas nocietinājumiem, bet arī pret baznīcām un dzīvojamām ēkām. Izšautie 1000 lādiņi nodarīja ievērojamu postu. Rīgas aizstāvji atbildēja kā ar artilērijas, tā muskešu uguni, bet stāvoklis aizstāvju pusē pasliktinājās, kad zviedri no ierindas izsita vairākus Rīgas bastionus.

Ik nakti Rīgas aizstāvji mēģināja salabot nocietinājumu bojājumus. Aizstāvju morāli cēla Radivila ziņneša vēsts, kam 26. augustā izdevās iekļūt aplenktajā pilsētā: Radivils solīja drīzu palīdzību. Tomēr visumā Rīgas iedzīvotāju gara stāvoklis bija nopiests, jo zaudējumi bija lieli, un sāka arī trūkt municijas artilērijai. Radivila spēki — ap 1500 vīru, to starpā 550 kājnieki, ar 3 lielgabaliem ieradās Pārdaugavā 30. augusta pēcpusdienā. Trīs stundu kauja ar zviedru spēkiem beidzās ar to, ka poļi bija spiesti atkāpties. Neveiksmīgs bija arī mēģinājums nākošā dienā apvienot rīdzinieku un Radivila spēkus. Lai saudzētu savus vājos spēkus, Radivils 31. augustā devās atpakaļ uz Kurzemi, vēstulē mudinot rīdziniekus izturēt. 1. septembrī zviedri izdarīja pirmo mēģinājumu pāriet pilsētas kanāli un ieņemt Smilšu rundaļa priekšnocietinājumu. Tas izdevās, bet iebrukušos zviedru spēkus rīdzinieku mīnas uzspriecināja.

Tomēr zviedru mēģinājumi ieņemt nocietinājumus neatlaidīgi tur-

pinājās. Gustavs Ādolfs pat personīgi ķērās pie lāpstas, rokot uzbrukuma grāvjus. Jaunu aicinājumu padoties pilsēta noraidīja. Zviedri vietām bija pievirzījušies nocietinājumiem tik tuvu, ka abas puses sāka lietot cīņās rokas granātas. Zviedriem izdevās pārņemt tiltu pie Jēkaba bastiona pāri 30 metru platam kanālim, bet rīdzinieki šo tiltu nodedzināja. Viss tas sausā atstāstījumā izklausās ļoti vienkārši, bet īstenībā pilsētas aizstāvēšana un bojāto apcietinājumu labošana naktī zviedru artilērijas ugunī no rīdziniekiem prasīja lielu piepūli. Bez palīdzības no ārienes Rīga nespēja ilgāk turēties. Zviedri rakās arvien dziļāk zem nocietinājumiem, viņu artilērijas uguns kļuva arvien nepanesamāka, un beidzot 12. septembrī zviedri bija gatavi ieņemt pilsētu straujā uzbrukumā. Šo drāmas noslēgumu, kas nozīmētu pilnīgu Rīgas izpostīšanu, tomēr aizkavēja rātes un namnieku lēmums kapitulēt. 16. septembrī Gustavs II Ādolfs savu pulku priekšgalā svinīgi iejāja Rīgā.

Stipri nocietinātās Rīgas ieņemšanu visā Eiropā uzskatīja par ievērojamu notikumu. Tā lika pamatus Gustava Ādolda kara vadoņa slavai. Apbrīnu radīja viņa jaunā taktika artilērijas uguns koncentrēšanā un artilērijas sadarbībā ar kājniekiem. Par uzvaru zviedri bija maksājuši ar 2000 kritušiem un ievainotiem.

Rīgas ieņemšana 1621. gadā nozīmēja jauna posma sākumu Ziemeļeiropas politiskajā kartē. Rīgas vārds modināja jaunas cerības, kā likās, iznīcībai lemtajā protestantu nometnē. 1620. g. 8. novembra kauja Prāgas tuvumā bija beigusies ar katoļu uzvaru. Tās sekas bija protestantu ūnijas izjukšana un protestantisma cietokšņa — Čehijas — rekatolizācija, ko veica vesela armija jezuītu misionāru. Ziņa, ka Rīga kritusi protestantu valdnieka rokās un ka jezuīti no turienes padzīti, tagad deva jaunu sparū cīņai pret katoļu spēkiem Vidusēiropā. Vācijas, Čehijas un Ungārijas protestanti tagad gaidīja glābiņu, ko tiem sniegtu jaunais militārais ģenijs, „ziemeļu lauva” Gustavs Ādolfs. Šais cerībās viņi nepievīlās, jo, beidzoties Latvijas karā, Gustavs Ādolfs iejaucās trīsdesmitgadu karā par labu protestantiem, zaudējot savu dzīvību, bet glābjot protestantismu.

Rīgas ieņemšana nozīmēja arī ievērojamas pārmaiņas Eiropas tirgos un saimnieciskajā konstelācijā. Kad Gustavs Ādolfs izrīkoja ekspedīciju uz Rīgu, Dānijas ķēniņš Kristians IV rakstīja: „Man nav iebildumu, ka (zviedru) ķēniņš dodas uz Rīgu, bet lai Dievs pasarga, ja Rīga nonāktu viņa varā; tad apsīks mūsu kuģu materiālu un buru krājumi, ja mums kādreiz atkal iznāktu sadursme ar zviedriem (ko Dievs lai novērš)”.¹¹

Tūlīt pēc Rīgas ieņemšanas zviedri samērā viegli ieņēma Daugavgrīvu un savilka 11.000 vīru lielu armiju triecienam uz Jelgavu. Kaŗa gājiens sākās 27. septembrī. Jelgavu pēc vājas pretošanās ieņēma 2. oktobrī, bet nākošā dienā padevās hercoga Fridricha spēki Jelgavas pilī. Zviedri cerēja, ka hercogs Fridrichs pāries viņu pusē, bet tas aizbēga pie Radivila. Arī hercogs Vilhelms atteicās sekot Gustava Ādolfa aicinājumam un no Meklenburgas lauku klusuma pārnākt uz kaŗa vētrās bangojošo Kurzemi.

Radivils savus spēkus bija koncentrējis pie Bauskas. Pēc nesekmīga mēģinājuma aizkavēt Jelgavas krišanu zviedru rokās poļu spēki traucēja zviedru darbību, nocietinoties Emburgā. Noskaidrojot poļu spēku stiprumu, Gustavs Ādolfs pavēlēja 4000 vīriem ar 8 lielgabaliem virzīties pret Emburgu. Radivila 3000 vīri nespēja pretoties un pameta Emburgas nometni bez kaujas, atkal novietojoties Bauskas apkārtnē. Radivila taktika turpmāk bija traucēt zviedrus. Šai nolūkā poļu kazaki nopostīja apvidu starp Salaspili un Ikšķili. Tāpat kazaki izspieda zviedrus no Cēsīm un Valmieras, ko zviedri bija ieņēmuši kaŗa gājiēnā uz Rīgu priekš tās krišanas.

Sagatavojoties ziemas nometnei Jelgavā, zviedriem radās lielas grūtības. Trūcīgās apgādes un nehigiēnisko apstākļu rezultātā zviedru nometnē sāka plosīties slimības. Stāvoklis kļuva tik ļauns, ka Gustavs Ādolfs nolēma atvilkt armiju no Zemgales, atstājot tikai vājus spēkus dienvidos no Daugavas. Zviedru mēģinājums ieņemt Koknesi nesekmējās, un poļi sakāva zviedru 1700 vīru lielo kaŗaspēku pie Krapes.

Ziemas sākumā zviedru rokās bija Rīga, Jelgava, Turaida un Krimulda, apgabals no Suntažiem līdz Trikātai, starp Augstrozi un Burtņiekēm, starp Vainižiem un Salacu. Kad pēc Ziemsvētkiem Gustavs Ādolfs devās atpakaļ uz Stokholmu, plāns ieņemt visu Vidzemi un Kurzemes hercogisti tātad nebija realizēts. Iemesli tam bija slimības, apgādes grūtības, kā arī tas, ka trūka kavalerijas, ko stādīt pretī poļu kavalerijai. Visļaunākās bija slimības, jo nomira apmēram puse ziemas nometnē novietoto kaŗavīru.

Tā kā Jelgavā ziemas novietnē bija samērā vāji spēki — ap 900 vīru — Radivils plānoja to ieņemt. 27. decembrī poļu rokās krita Jelgavas pilsēta, bet zviedru spēki bija nocietinājušies Jelgavas pilī. Poļu mēģinājumi ieņemt pili bija neveiksmīgi, un aplenkums ieilga. Poļu nolūks bija pilī ielenktos nomērdēt badā. Nav iespējams attēlot ielenkto zviedru grūtības. Pilī plosījās sērgas, un kareivji mira ik

dienas. Palīdzību no ārienes nevarēja gaidīt ātrāk par pavasari, bet īstenībā tā novilcinājās līdz jūnijam, jo Gustavam Ādolfam bija jāveic ļoti sarežģīts darbs, pārkārtojot spēkus tālākām kara operācijām. Tā tikai jūnija beigās Gustava Ādolfa personīgā vadībā 5500 kājnieki un 1000 jātnieki ar 20 lielgabaliem devās ekspedīcijā uz Jelgavu. 27. jūnijā Gustavs Ādolfs Piņķos saņēma ziņu, ka 25. jūnijā zviedru garnizons padevies Radivilam. No 900 varonīgajiem pils aizstāvjiem dzīvi un veseli bija palikuši 35, un 40 bija smagi slimi.

Pēc neilgas šaubīšanās Gustavs Ādolfs nolēma turpināt gājienu uz Jelgavu. 1. jūlijā zviedri apmetās nometnē 12 km ziemeļos no Jelgavas. Šeit pāri Lielupei uzcēla tiltu un nocietināja to ar skanstīm abos krastos. Tāpat, virzoties tālāk, uzcēla un nocietināja tiltu pāri Svētei. Zviedri nocietinājās pie Lielupes ziemeļrietumos no Jelgavas pils, kamēr poļi bija dienvidaustrumos no tās. Šādā stāvoklī 7. jūlijā izdevās vienoties par cīņas pārtraukšanu.

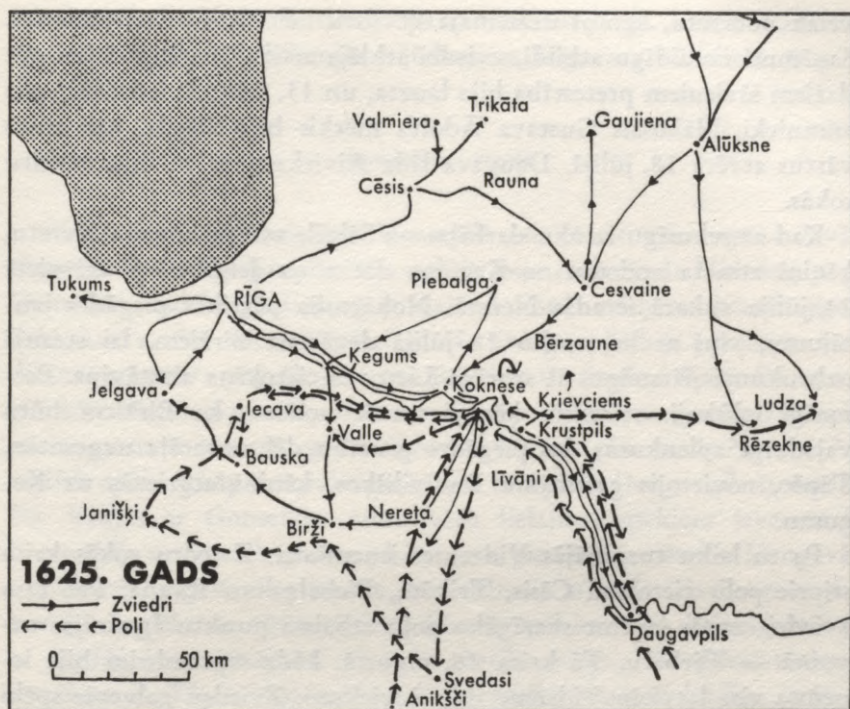
Pārtraukumu zviedri uzteica pa trim lāgiem, 14., 22. un 24. jūlijā, nolūkā pamudināt poļus noslēgt pamieru. 31. jūlijā Radivils tiešām parakstīja pamiera līgumu līdz 1623. g. 21. aprīlim, bet Sigismunds to apstiprināja tikai 27. novembrī.

Pēc pamiera līguma parakstīšanas Gustavs Ādolfs atvilka zviedru pulkus no Zemgales. Ar to zviedru pirmā ekspedīcija Zemgalē bija beigusies.

1625. gada operācijas Latvijā

Pēc 1623. gadā noslēgtā pamiera jaunas cīņas Latvijā uzliesmoja tikai 1625. gadā. Zviedru nolūks bija iekarot Kurzemes piekrasti starp Ventspili un Liepāju, abas šīs ostas ieskaitot. Galveno triecienu bija paredzēts pirmā kārtā vērst pret Koknesi, pēc tam virzoties, cik tālu iespējams, uz austrumiem, lai ieņemtu Daugavas līniju. No Igaunijas un Daugavas līnijas puses bija paredzēts ieņemt Tērbatu. Pēc Daugavas līnijas ieņemšanas bija plānots arī trieciens uz Lietuvu. Iegūtot Kurzemes ostas un pārnesot kara darbības smagumu uz Lietuvu, Gustavs Ādolfs cerēja noskaņot pēdējo labvēlīgi Zviedrijas un Polijas miera līgumam.

Cīnās Latvijā zviedri tagad gatavojās mest pusi no saviem bruņotajiem spēkiem — ap 20.000 vīru, bet, tā kā somu spēku ierašanās nokavējās, zviedriem bija garnizonos ap 5000 un kustīgā karaspēkā ap 9500 vīru, lielāko tiesu algotņi. Poļiem Latvijā bija ap 3000 ka-

Kaŗa operācijas 1625. gadā

ŗavīru, vairums no tiem nocietinātās vietās garnizonos. Šie vājie spēki bija Sigismunda politikas rezultāts — viņš vēlējās, lai Lietuva, juzdama zviedru uzbrukuma draudus, būtu spiesta akceptēt Sigismunda revanša plānus. Otrkārt, Sigismunds nepareizi novērtēja zviedru nodomus Latvijā, gaidot viņu iejaukšanos Vācijas lietās.

Zviedru priekšpulki Bauera vadībā 5. jūlijā ieņēma Kokneses pilsētu, bet nespēja ieņemt pili. Totiesu ātri krita Bērzaune. 5. jūlijā arī zviedru galvenie spēki paša ķēniņa vadībā atstāja nometni Milgrāvī un devās gar Daugavas ziemeļu krastu, bet smago artileriju transportēja pa Daugavu. Pie Ķeguma artilerija vairs netika tālāk. Saņēmis ziņu par priekšpulku panākumiem, ķēniņš nolēma atstāt daļu kaŗaspēka turpat un uzcelt tiltu pāri Daugavai, kā arī nocietināties, lai nodrošinātu sakarus ar Rīgu. Šai pašā nolūkā nocietināja Doli un Salaspili. Ar pārējiem spēkiem 14. jūlijā Gustavs Ādolfs sasniedza Koknesi. Viņa rīcībā bija pils plāns, kā arī iepriekš izstrādāts uzbrukuma plāns. Nevēloties izpostīt cietoksni, kas pašam

vēlāk noderētu, ķēniņš uzaicināja 90 vīru lielo garnizonu padoties. Saņēmuši noraidīgu atbildi, zviedri atklāja artilērijas uguni. Jau pēc dažiem šāvieniem pretestība bija lauzta, un 15. jūlijā zviedri bija pils saimnieki. Nākošais Gustava Ādolfa mērķis bija Sēlpils, kas savus vārtus atvēra 18. jūlijā. Daugava līdz Aiviekstei ar to bija zviedru rokās.

Kad ar sekmīgu izlūku darbību no Sēlpils zviedri ieguva Neretu, ķēniņš atmeta nodomu no Ķeguma doties uz Jelgavu un tai vietā 24. jūlija vakarā ieradās Neretā. Nokārtojis pārtikas piegādes jaugtājumu, viņš ar kaŗaspēku 28. jūlijā devās uz Biržiem, lai straujā uzbrukumā pārsteigtu šī svarīgā Lietuvas cietokšņa aizstāvjus. Personīgi izlūkojis stāvokli, ķēniņš tomēr nolēma, ka Biržiem būtu vajadzīgs aplenkums, ko piegādes grūtību dēļ nevarēja uzņemt. Tāpēc, novietojis garnizonu Radivilišķos, ķēniņš atgriezās uz Ķegumu.

Pa to laiku turpinājās Vidzemes ieņemšana. Zviedru rokās krita stiprie poļu cietokšņi Cēsis, Trikāta, Piebalga un Rauna. Pēc tam zviedri centās ieņemt svarīgāko poļu atbalsta punktu Igaunijas tuvumā — Tērbatu. Tā krita 16. augustā. Līdz septembrim bija ieņemta visa latviešu Vidzeme līdz Aiviekstei. Zviedru galvenie spēki ķēniņa vadībā no Ķeguma atkal devās uz Biržiem. 26. augustā pēc aplenkuma padevās Birži, un līdz ar to Lietuvas vārti bija atvērti. Tomēr ieiet pa šiem vārtiem būtu pārāk riskanti, jo rudens lietus dēļ piegāde pa sliktajiem zemes ceļiem kļuva neiespējama.

Poļu galvenie spēki Lietuvas lielkanclera, Viļņas vaivada Leo Sapiehas (1557—1633) vadībā starplaikā pulcējās pie Mohiļevas, netālu no Vitebskas, bet Radivils koncentrēja spēkus pie Anikšciem Viļņas tuvumā. Radivilam izdevās ieņemt Neretu un Svedasus, un apdraudēt zviedrus Sēlpils novadā.

Par spīti šīm grūtībām Gustavs Ādolfs nolēma ieņemt Bausku un Jelgavu. Lai poļu spēki nevarētu iebrukt Vidzemē, ķēniņš savam kaŗaspēkam Tērbatā uzdeva ieņemt Rēzekni un Ludzu. Ofensīva sākās septembrā vidū. No Rīgas bāzes zviedri ieņēma Tukumu. 14. septembrī ķēniņš no Biržiem devās uz Bausku. Pili ieņēma ar kauju 17. septembrā vakarā. Kā Birži, tā Bauska kļuva par zviedru atbalsta punktiem. 22. septembrī zviedri bez grūtībām ieņēma Emburgu, 24. septembrī nonākot pie Jelgavas. Šeit ķēniņa kaŗaspēks apvienojās ar zviedru spēkiem, kas bija piegādājuši smago artilēriju pa Lielupi. Zviedru pārspēks bija tik liels, ka Jelgava padevās bez cīņas, līdz ar to arī kļūstot par zviedru atbalsta punktu. Pēc šīm operācijām gal-

venos spēkus zviedri novietoja pārziemošanai Rīgā, kamēr Radivils ar saviem spēkiem novietojās 3 jūdzes no Jelgavas — Lieliecavā.

Operācijas Latgalē

Cīņas nebija vēl beigušās. Krustpili novietotie somu spēki devās ekspedīcijā uz Daugavpili. Tās nolūks bija nodrošināt Vidzemi pret Gonsefska vadībā gaidāmo poļu uzbrukumu un ieņemt jaunu apgabalu, kur varētu rekvizēt pārtiku. No Daugavpils bija paredzēts nodibināt sakarus ar agrāk iekažoto Rēzekni un Ludzu. Kaut Daugavpils bija vāji nocietināta, somiem trūka artilērijas, un, neizmantojuši pārsteiguma momentu, grāfa Gustava Hurna (Horn, 1572—1657) vadītie spēki atkāpās, novietojoties pie Stropiem Daugavpils tuvumā. Pēc kaujas ar Gonsefska 1000 vīru lielajiem spēkiem ievainotais Hurns bija spiests atkāpties uz Līvāniem pie Dubnas ietekas Daugavā.

Zviedri Latgalē sāka justies ļoti nedroši, jo izplatījās baumas, ka tuvojas Sapieha ar 6000 vīriem. Hurna spēkiem bija lielas grūtības ar apgādi, jo mēģinājumi rekvizēt pārtiku viņpus Daugavas nedeļa panākumus. Tāpēc viņš nolēma doties uz Rēzekni un Ludzu, jo bija ziņas, ka pārtika un zirgu barība tur vēl atrodama. Poļu spiediena dēļ tomēr šis nodoms bija jāatmet. Somu spēki atgāja pāri Aiviekstei uz Vidzemi. Rēzekne un Ludza vēl palika zviedru rokās.

Kauja pie Valles

Novembra sākumā zviedriem Latvijā bija ap 19.000 vīru, no tiem trešā daļa garnizonos. Poļu pusē Sapiehas un Gonsefska rīcībā bija ap 5000, bet Radivilam ap 2000 vīru. Poļu priekšrocība bija vieglie jātnieki, kas varēja darboties neatkarīgi no ceļu stāvokļa, kamēr zviedru armijai bija svarīgi ceļi un upes, lai organizētu piegādi. Novembra sākumā poļiem izdevās ieņemt Aiviekstes skanstis (pie Krievciema). Izmantojot šo panākumu, Radivils ar savu spēku lielāko daļu devās uz austrumiem, lai apvienotos ar Gonsefska spēkiem. Tomēr Radivila un Sapiehas kara padome, saņēmusi ziņas par zviedru spēku kustību, nolēma ofensīvu Vidzemē nesākt, un Radivila spēki atvīzījās uz Lieliecavu. Ap 20. novembri Gustavs Ādolfs ar 1900 vīriem ieradās pie Aiviekstes.¹²

Ludzu un Rēzekni zviedri tomēr zaudēja, jo trūka municijas un

pārtikas. Poļu spēkus koncentrēja Vallē Lietuvas maršala Jona Staņislava Sapiehas virspavēlniecībā. Radivila spēki atkāpās no Lieliecas uz Bausku. Zviedru galvenie spēki novietojās Bērzaunē. Zviedriem šī ziema bija viena no grūtākām, jo trūka pārtikas un kara materiālu. Vervētajā kaņaspēkā draudēja izcelties dumpis. Piegādes grūtību dēļ pārtiku varēja dabūt tikai no turienes zemniekiem, bet tiem pašiem vairs nebija ko ēst.

Tomēr grūtības izdevās pārvarēt, un zviedri sagatavojās tolaik neparastam ziemas karā. 1626. g. 3. janvārī zviedru spēki — 38 kājnieku un 24 jātnieku rotas, kopā 4900 vīru, ar 6 lielgabaliem ķēniņa vadībā devās no Bērzaunes uz Koknesi. Poļi bija novietojušies Vallē un dienvidaustrumos no tās, topografiski ļoti izdevīgā apvidū. Poļiem bija 4200 vīru un artilērija. Zviedru pārsvars bija kājniekos, kamēr poļiem bija vairāk jātnieku (2600 pret 2100). Artilērija bija abām pusēm vienādā stiprumā.

7. janvārī zviedru priekšpulki — 1000 musketiēri un 2100 jātnieki — ķēniņa personīgā vadībā sasniedza Valli. Sapieham bija ziņas par zviedru spēku kustību, bet tik ātru uzbrukumu viņš nebija gaidījis. Aizkavējušies poļu spēki sakārtojās kaujai pusceļā starp Valli un Šmīdu mājām. Zviedru spēki izvērās kaujai ielejā pie Šmīdēm. Pretinieku spēku ātrā izvēršanās pārsteidza Sapiehu. Nevarēdams izšķirties, vai uzbrukt, vai atkāpties, viņš vilcinājās, un šī vilcināšanās deva iespēju zviedriem sagaidīt un izvērst kaujai priekšpulkiem sekojošos spēkus, un novietot artilēriju. Kaujas pirmais cēliens izrādījās poļiem ļoti neizdevīgs, un Sapiehas rīkojums atkāpties izvērtās bēgšanā un vēlāk pānikā. Zviedri nopļāva trīs ceturtdaļas poļu kājnieku un vajāja jātniekus divi jūdzes: tiem izdevās izbēgt tikai labāku zirgu dēļ. Sapieham bija 1200 kritušo un 150 gūstā nonākušo, to starpā vairāki augstāki virsnieki. Zviedri ieguva 3 lielgabalus un 1000 ragavas ar pārtiku un kara materiāliem.

Zviedru zaudējumi turpretim bija ļoti mazi, kaut arī nevaram ticēt oficiālam paziņojumam, ka kaujā kritis tikai viens zviedrs, un arī ne gadu vēlāk Gustava Ādolfā izteiktajam apgalvojumam, ka neviens neesot kritis. Poļu neuzvaramā kavalerija pirmo reizi bija bēgusi. Tas nozīmēja smagu prestiža zaudējumu Sigismundam un tikpat lielu ieguvumu Gustavam Ādolfam.

No Valles Gustavs Ādolfs turpināja gājienu uz Birziem. Ceļš uz Lietuvu atkal bija vaļā, un Vidzemei vairs nedraudēja poļu uzbrukums, kaut daļa poļu spēku pulcējās Lietuvā Bauskas tuvumā. Sapiehas galvenie atlikušie spēki nekārtībā bēga uz Viļņu, bet Radivila

spēki, nokavējuši palīdzēt Sapienam, arī atkāpās uz Lietuvas vidieni. Iecēlis maršalu grāfu Jakabu Delagardiju (De la Gardie, 1583—1652) par virspavēlnieku, Gustavs Ādolfs atgriezās Zviedrijā.

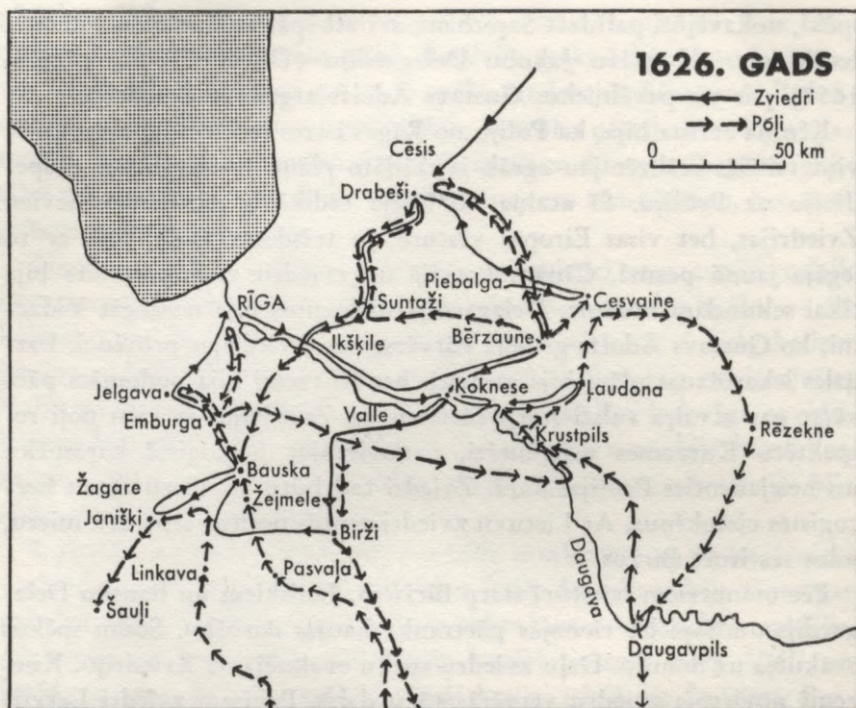
Ķēniņa atziņa bija, ka Poliju no Rīgas bāzes nevarēs ieņemt, tāpēc viņš taisījās realizēt jau agrāk izstrādāto plānu — sagatavot ekspedīciju uz Prūsiju. Šī atziņa nozīmēja radikālas pārmaiņas nevien Zviedrijas, bet visas Eiropas vēsturē, jo trīsdesmitgadu karš ar to iegāja jaunā posmā. Cīņām Latvijā no zviedru viedokļa vairs bija tikai sekundāra nozīme. Delagardija uzdevums bija nosargāt Vidzemi, ko Gustavs Ādolfs gribēja pārvērst par Zviedrijas provinci. Latgales iekarošanas plāni bija atmesti, bet Kurzemi bija nodomāts pārvērst par atvairu valsti starp Lietuvu un Zviedriju, ja vien poļi respektētu Kurzemes neitralitāti, nenovietojot hercogistē kaŗaspēku un neiejaucoties Prūsijas kaŗā. Zviedri tad būtu ar mieru atstāt hercogistes cietokšņus. Ar Lietuvu zviedri centās noslēgt separātu mieru, solot restituēt Biržus.

Pēc manevriem trīsstūrī starp Birziem, Janišķiem un Bausku Delagardijs un Sapiena vienojās pārtraukt kaujas darbību. Somu spēkus evakuēja uz Somiju. Daļu zviedru spēku evakuēja uz Zviedriju. Kurzemē novietoja zviedru vervētās vācu daļas. Pavisam zviedri Latvijā paturēja ap 10.000 vīru. Pēc spožās uzvaras pie Valles sākās pelēkā ikdiena. Kaŗaspēka novietnēs plosījās sērgas — apmira puse no Biržu un Kokneses garnizona. Cīņā pret sērgām toreizējā ārstniecība bija nespējīga. Nelīdzēja daudz arī kaŗa slimnīcas iekārtošana Bukultos. Zviedriem trūka arī naudas kareivju algām — pēdējie vietām iekļāva ieročus, lai varētu nopirkt maizi. Vervētie spēki kļuva neuzticami. Disciplīna pagrīma, sākās laupīšanas un zemnieku māju dedzināšana.

Operācijas no 1626. līdz 1629. gadam

Gonsefska vadītie poļu spēki Kurzemē kļuva aktīvi 1626. g. jūlijā. No Žaģares un Pasvaļas tie izdarīja izlūku gājienu Emburgas virzienā. Pie Garozas poļiem izdevās sakaut kādu mazāku zviedru nodaļu un novietoties Emburgā. No turienes notika izlūku gājiens uz Jelgavu. Norīkoja sešas kazaku rotas postīt Rīgas virzienā. Zviedri kazakus atsita un represijām izrīkoja postītāju ekspedīciju Žemaitijā. Tā latvju un leišu zemniekiem bija jācieš par kaŗotāju neveiksmēm.

Sadursmes notika arī Vidzemē. Kāda poļu daļa no Daugavpils pa

Kaŗa operācijas 1626. gadā

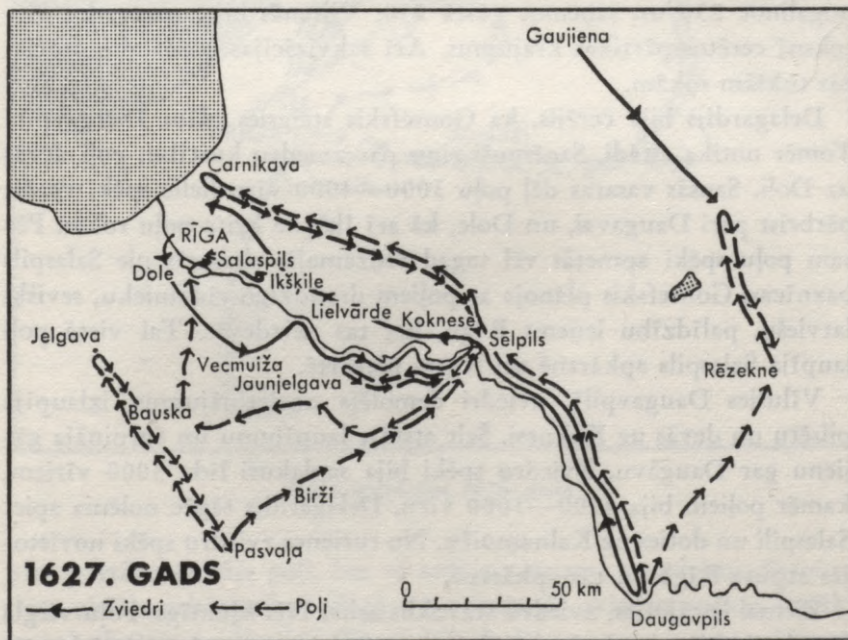
meŗa ceļiem uzbruka Sēlpilij un vēlāk Ļaudonai, Cesvainei, Gaujienai un Alūksnei. Kāda cita daļa devās uz Rēzekni un, apejot Lubāna klānus, no ziemeļiem iebruka Vidzemē. Augustā arī Gonsefska spēki no Emburgas caur Valli devās Daugavas augšgala virzienā. Tie pārgāja pār Daugavu starp Krustpili un Daugavpili, atspieda zviedrus no Krustpils un ieņēma Bērzauni un Cesvaini. No turienes poļi devās uz Cēsīm, bet šeit tie sastapās ar somu pulkiem, kas nāca no Igaunijas. Kaujā 20. septembrī uzvarēja somi.

Lai atgūtu Aiviekstes līniju, Delagardijs 1626. g. novembrī koncentrēja 2400 vīrus Piebalgā. Gonsefska 4000 vīru lielie spēki bija savilkti Bērzaunē. No šejienes tie ieņēma Ērgļus un Suntažus. Zviedri savukārt ieņēma Cesvaini un tad uztura trūkuma dēļ atgriezās Piebalgā. Tā kā Gonsefskis bija devies Cēsu virzienā, zviedru spēki no Piebalgas un Turaidas apvienojās pie Drabešiem. Sekojošajā kaujā poļus sakāva. Pēc šīs kaujas vairāki vācu algotņi no poļu dienesta pārgāja zviedru pusē. Gonsefskis pēc zaudētās kaujas atkāpās uz dienvidiem un pārgāja pār Daugavu pie Īkšķiles.

Vidzemē zviedri ieņēma Bērzauni, bet nemēģināja uzbrukt Ļaudonai. Tā kā poļi paši atstāja Krustpili, uz rietumiem no Aiviekstes tikai Ļaudona vēl bija viņu rokās. Sarunās par kaŗa darbības pagaidu pārtraukšanu Delagardijs, neprasot Gustava Ādolfa piekrišanu, bet dibinoties uz vecu ķēniņa instrukciju, izmainīja Biržus pret Ļaudonu.

Kaŗa darbība atjaunojās 1627. g. jūnijā. Poļu kazaki pulkveŗa Nikolaja fon Korfa vadībā devās Vidzemes virzienā no Daugavpils, citas sīkākas poļu daļas nāca uz Vidzemi no Rēzeknes. Kazakiem arī izdevās ielautzies un izlaupīt Jelgavu. Leo Sapiehas lauku armija uzsāka kustību Kurzemes frontē un pie Sēlpils apvienojās ar Korfa spēkiem — apvienotajā armijā bija 5000 vīru un artilērija. Sēlpili ielenca, un pāri Daugavai poļi uzcēla tiltu.

Delagardija spēkos bija 6550 vīri, bet tikai trešā daļa no tiem bija lietojama kustību kaŗam. Šie kustīgie spēki atradās Rīgā, Turaidā un Gaujienā. Zviedri savus spēkus izlietoja, lai nostiprinātu Koknesi, Salacu un Pērnavu. Ar to Vidzeme bija atklāta poļu sirotājiem. No Sēlpils tie devās uz Carnikavu, lai aizkavētu zviedru spēku apvienošanu. Tomēr Delagardijam izdevās sapulcināt pie Rīgas 4000 vīru,

Kaŗa operācijās 1627. gadā

un, kamēr poļi vēl kavējās Gaujas grīvā, viņš nolēma atbrīvot Sēlpili no ielenkuma. Zviedru spēki vēl atradās ceļā, kad Sēlpils garnizons dzeņamā ūdens trūkuma dēļ bija vienojies nodot cietoksni poļiem ar noteikumu, ka zviedriem ļaus evakuēties. Saņēmis šo ziņu, Delagardijs nolēma apmesties nometnē Daugavas dienvidu krastā pretī Lielvārdei. Pa to laiku Sapiehas spēki bija novietojušies Jaunjelgavā.

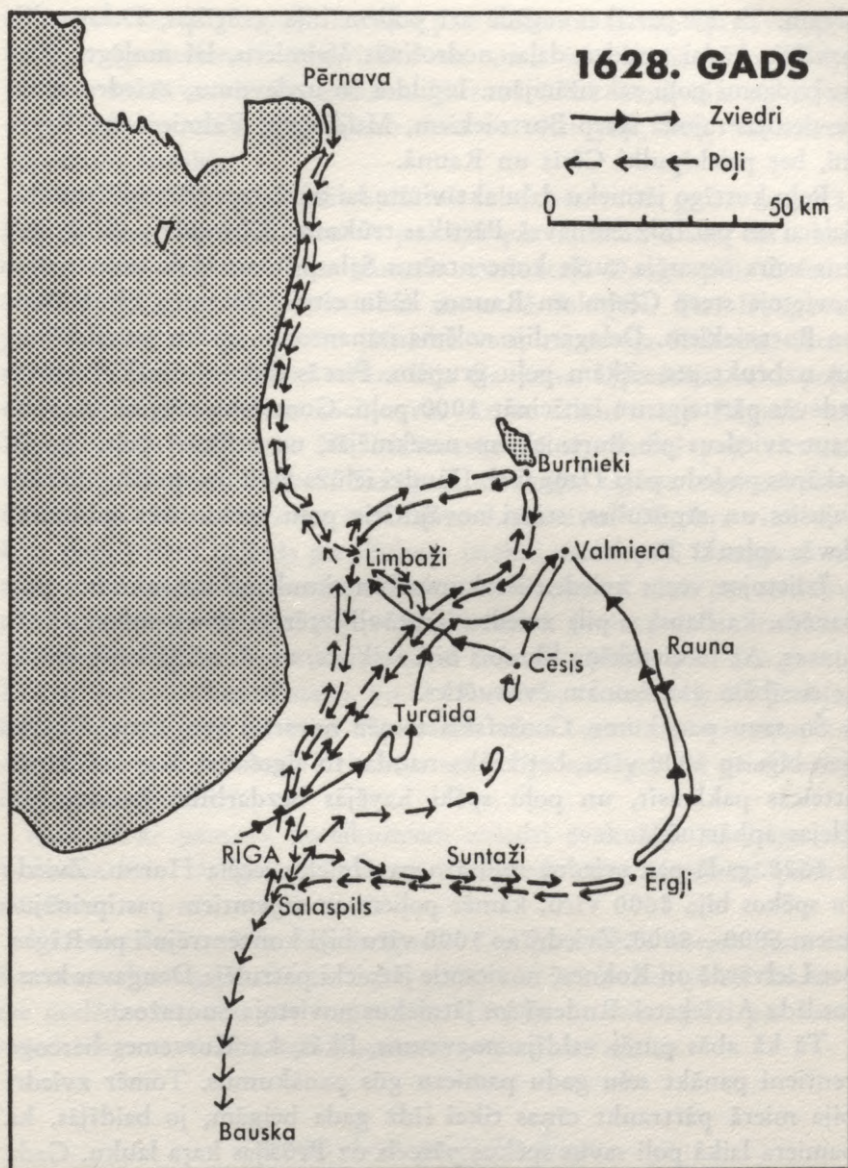
Ar manevru un kauju poļu maldināšanai novēršot pēdējo uzmanību, zviedru spēki pie Kokneses pārgāja pāri Daugavai. Turpinot gājieni, zviedriem izdevās ieņemt Sēlpils tilta gala pozīciju. Zviedru artilērija tad sašāva tiltu un apšaudīja poļu nometni. Sākās artilērijas divkauja, kas beidzās ar zviedru uzvaru. Sapieha izpostīja Sēlpils nocietinājumus un atkāpās Bauskas virzienā. Pa to laiku kazaki, kas laupīja Vidzemē, bija atspiesti līdz Rēzeknei, kuŗu tie (jau kuŗo reizi) nodedzināja, un Vidzeme bija atkal iztīrīta no ienaidnieka. Vajāt poļus zviedri nevarēja piegādes un pārtikas grūtību dēļ.

Lai iegūtu pārtiku un atņemt poļiem pēc zviedru ieskata svarīgu operāciju bazi, Delagardijs pēc Aiviekstes skanstu ieņemšanas devās kaŗa gājienā uz Daugavpili un to sasniedza 24. septembrī. Zviedri novietoja pilsētā kājniekus, lai neļautu poļiem to nodedzināt. Daugavpils nocietinājumus ieņēma nākošā dienā, no garnizona vīriem kaujā nogalinot 230 un saņēmot gūstā 250. Vilšanās bija, neatrodot cietoksni cerētos pārtikas krājumus. Arī rekvizīcijas komandas atgriezās tukšām rokām.

Delagardijs bija cerējis, ka Gonsefskis steigsies glābt Daugavpili. Tomēr notika citādi. Saņēmuši ziņu par zviedru kustību, poļi devās uz Doli. Sausās vasaras dēļ poļu 3000—4000 vīru lielle spēki varēja pārbrist pāri Daugavai, un Dole, kā arī Ikšķīle krita poļu rokās. Pēc tam poļu spēki apmetās vēl tagad redzamajās skanstīs pie Salaspils baznīcas. Gonsefskis plānoja ar poļiem draudzīgo rīdiniķu, sevišķi latviešu, palīdzību ieņemt Rīgu, bet tas neizdevās. Tai vietā poļi laupīja Salaspils apkārtnē un Rīgas pievārtē.

Vīlušies Daugavpilī, zviedri demolēja nocietinājumus, izlaupīja pilsētu un devās uz Koknesi. Šeit atstāja laupījumu un turpināja gājieni gar Daugavu. Zviedru spēki bija saplakuši līdz 3000 vīriem, kamēr poļiem bija 4000—5000 vīru. Delagardijs tāpēc nolēma apiet Salaspili un doties uz Kalnamuižu. No turienes zviedru spēki novietoja atpūtā Rīgā un tās apkārtnē.

Ziemai iestājoties, zviedru stāvoklis atkal bija kļūmīgs. Poļu vieglā kavalerija bija daudz kustīgāka par zviedriem un sekmīgi aizkavēja zviedru mēģinājumus rekvizēt pārtiku. Tā latvju zemnieku patau-

Kaŗa operācijas 1628. gadā

pīto pārtiku dabūja poļi, bet tā nebija pieejama zviedriem. Saspies-
tiem ciešāk nekā jebkad Rīgā un apkārtnē, zviedru spēkos sevišķi
smagi plosījās epidēmijas. Ziema bija ļoti bargā, un smagi sajūtams
bija arī ziemas drēbju trūkums. Kā parasts, trūka arī naudas kaŗavīru

algām. Tā kā pārtikas sagādē arī poļiem bija grūtības, Delagardijs pavēlēja kādai zviedru daļai nodrošināt Valmieru, lai noslēgtu Ziemeļvidzemi poļu rekvizīcijām. Izpildot šo uzdevumu, zviedru spēki novietojās rajonā starp Burtniekiem, Mujāniem, Valmieru un Ērģemi, bet priekšpulki Cēsīs un Raunā.

Poļu kustīgo jātnieku daļu aktivitāte šai laikā izpaudās ap Turaidu, Salacu un pat līdz Pērnavai. Pārtikas trūkuma dēļ tomēr poļu jātniekus vairs nevarēja turēt koncentrētus Salaspilī, un daļu poļu spēku novietoja starp Cēsīm un Raunu, kādu citu daļu starp Limbažiem un Burtniekiem. Delagardijs nolēma izmantot šo spēku saskaldīšanu un uzbrukt atsevišķām poļu grupām. Piecās dienās vairākās kaujās izdevās pārsteigt un iznīcināt 1000 poļu. Gonsefska mēģinājums sakaut zviedrus pie Burtniekiem nesekmējās, un atlikusī poļu armija atkāpās pa ledu pāri Daugavai. Daudzi ielūza ledū un noslika. Sakārtoties un atpūtušies, stipri novājinātie poļu spēki 1628. g. martā devās aplenkt Bausku.

Izlietojot vecos zviedru ierakumus un simulējot uzbrukumu, poļi panāca, ka Bauskas pils zviedru aizstāvji iztērēja savus pulvera krājumus. Ar to cietokšņa liktenis bija izšķirts, un 8. maijā tas padevās ar tiesībām garnizonam evakuēties.

Šo savu panākumu Gonsefskis tomēr nevarēja izmantot. Viņam gan bija ap 3000 vīru, bet trūka naudas to algošanai. Kareivji tāpēc atteicās paklausīt, un poļu spēki kavējās bezdarbībā Bauskas un Elejas apkārtnē.

1628. gadā par zviedru militāro pavēlnieku iecēla Hurnu. Zviedru spēkos bija 8600 vīru, kamēr poļiem ar saņemtiem pastiprinājumiem 6000—8000. Zviedri ap 5000 vīru bija koncentrējuši pie Rīgas, bet Lielvārdē un Koknesē novietotie jātnieki patrulēja Daugavas krastos līdz Aiviekstei. Rudenī šos jātniekus novietoja Suntažos.

Tā kā abās pusēs valdīja nogurums, likās, ka Kurzemes hercoga centieni panākt sešu gadu pamieru gūs panākumus. Tomēr zviedri bija mierā pārtraukt cīņas tikai līdz gada beigām, jo baidījās, ka pamiera laikā poļi savus spēkus pārcels uz Prūsijas kaŗa lauku. Gada beigās cīņu pārtraukumu pagarināja līdz pavasarim.

Pēc cīņu pārtraukuma poļi atkāpās no Kurzemes un novietojās ziemas mītnēs Lietuvā. Arī zviedri atvilkās uz Vidzemes vidienu, Igauniju un Tērbatas novadu. Šoreiz sērgas plosījās mazāk, un arī apgādi varēja labāk nokārtot. Liels atbalsts zviedriem šai ziņā bija Kurzemes hercoga kontribūcija, ko viņš maksāja, lai neaizkartu viņa neitrālītāti. Hercogs arī panāca vienošanos par cīņu pārtraukumu,

ko vairākkārt pagarināja. Zviedri pārtraukumu izmantoja savu spēku pārorganizēšanai. Ar zviedru un somu iesauktajiem un Vācijā un Kurzemē vervētiem spēkiem Hurna rīcībā kopā bija ap 9200 vīru. Poļu kaŗotāji bija lielāko tiesu vervēti: poļi, leiši, baltkrievi, vācieši un kazaki.

Vienošanās par cīņu pārtraukumu izbeidzās 1629. g. 22. augustā. Poļu spēki — ap 5000 vīru — pulcējās pie Bauskas. Dažas rotas bez tam atradās Saukā un par jaunu nocietinātajā Daugavpilī. Zviedri savus spēkus savilka nocietinātā nometnē Salaspilī. Pāri Daugavai pie Doles cēla tiltu. Vienu jātnieku rotu novietoja Koknesē. Austrumu frontes sargāšanai centrs bija Gaujiena. Operācijas sāka poļi, dodoties no Bauskas uz Lieliecavu. Ar to sakari starp Jelgavu un Vidzemi bija nogriezti. No Lieliecavas 16. septembrī poļi virzījās uz Daugavu pret Salaspili. Sastapuši artilērijas uguni, viņi atvilkās uz Baldoni un no turienes atpakaļ uz Lieliecavu. Oktobra vidū dažām poļu rotām izdevās pie Dubnas ietekas pāriet pāri Daugavai un triecienā sasniegt Bērzauni un Kalsnavu. Saņēmuši ziņu par zviedru prettriecienu pie Saukas, poļi astāja Vidzemi. Jauns poļu uzbrukums notika pie Ikšķiles, kur tumsā viņiem izdevās pārklūt pāri Daugavai. Zviedri šo uzbrukumu atsita, un šī 19. oktobra kauja bija arī pēdējā. Kā zviedri, tā poļi Latvijas kaŗa laukā tikai tagad saņēma ziņu, ka Altmarkas pamiers starp Zviedriju un Poliju noslēgts jau priekš mēneša: 15. septembrī.

Saskaņā ar pamiera noteikumiem zviedri evakuējās no Jelgavas. Vidzeme līdz Daugavai, ieskaitot Doles salu, un Aiviekstei palika zviedriem.

Vidzemes iekāŗošana bija beigusies. Galīgā robežu nospraušana ar Kurzemes hercogisti notika 1630. gadā, kad arī Zviedrija un Kurzeme noslēdza līgumu par kuģniecību Liepājā un Ventspilī, pie kam zviedri ieguva tiesību šais Kurzemes ostās ņemt muitu.

Latvijas kaŗa pēdējais cēliens

Starp Zviedriju un Poliju noslēgtais pamiers izbeidzās 1635. gadā. Diplomātisku un militāru neveiksmju dēļ Zviedrija vēlējās pamieru pagarināt. Septembrī Stumsdorfā pamieru pagarināja uz turpmākiem divdesmit sešiem gadiem. Zviedri atteicās no ieguvumiem Prūsijā un tiesībām ņemt muitu Kurzemes ostās, bet paturēja Vidzemi.

Lai sarunu laikā izdarītu spiedienu uz zviedriem, leišu kaŗa vado-

nis Kristups Radivils ar 6000 vīriem bija iebrucis Mālpils un Suntažu novadā, un devās triecienā uz Tērbatu. Pretēji noteikumiem pēc pamiera noslēgšanas leišu spēki neizrādīja vēlēšanos Vidzemi atstāt. Tikai kad ģenerālgubernātors Uksensērna savāca kaŗaspēku, Radivils atkāpās uz Lietuvu.¹³

Latvijas kaŗš bija beidzies, bet 1639. gadā norisinājās šī kaŗa pēcspēle. Ar Brandenburgas kūrfirsta atbalstu ķeizara pulkvedis Bots virzīja kaŗaspēku mazos pulciņos caur Prūsiju, Lietuvu un Zemgali, un beidzot bija sapulcinājis vairākus tūkstošus vīru pie Lieljumpravas. No Rīgas pret Botu devās zviedru kaŗaspēks, un vācu spēkus sakāva.¹⁴ Pēc šīs kaujas iestājās miers līdz gadsimtena vidum, kaut gan formāli bija noslēgts tikai pamiers.

Latvieši Latvijas kaŗa otrā pusē

Uzvaru dēļ kaŗa pirmajā cēlienā poļi kļuva aroganti. Viņu laupīšanas kāres dēļ kā zemnieku, tā muižnieku simpatijas nosvērās zviedru pusē. Citādi tas bija Rīgā. Poļu kaŗavīrus pilsētā neielaida. Rīgas iedzīvotāju labklājība atkarājās no tālākās Rīgas aizmugures, kur poļu valdīšana nebija apdraudēta. Rīga tāpēc baidījās no zviedru uzvaras, nezinot, ko tā nesīs.

Rīgas aizstāvju starpā bija tikai nedaudz profesionālu kaŗavīru. Viss kaŗa darbības smagums gūlās uz kaŗa dienestam apmācītiem namniekiem. Lielu skaitu pēdējo deva latviešu tirdzniecības palīgamati — varbūt pat vairums Rīgas aizstāvju bija latvieši. Ja Rīgas aizstāvjos skaita nevien kaŗavīrus, kas ar ieročiem rokās aizstāvēja pilsētu, bet arī tos, kas, strādājot zviedru artilērijas ugunī, izlaboja bojātos nocietinājumus, tad noteikti var teikt, ka Rīgas aizstāvjos pārsvarā bija latvieši.

Rīgas latviešu linaudēju 1625. g. 18. februāŗa šrāgās (statūtos) ir saglabāta ļoti interesanta liecība par latviešu linaudēju lomu Rīgas aizstāvēšanā. Šīs šrāgas sarakstītas divās valodās — vācu un latviešu. Nodaļā „No kaŗa rīke un pavēlēšanu” 90. pantā ir attiecīgais apraksts latviešu valodā, bet vācu tekstā ir izteikts pavisam kas cits. Latviešu teksts (modernā rakstībā) ir šāds:

„Tāpēc, ka arīdzan iekš priekšējām jeb vecām šrāgēm ir turēts, ka ikvienam meistaram savus kaŗa rīkus gatavus turēt būs parādei būt, kā arīdzan tam amatam papriekšu daudz musketes bijušas ir un ar tiem tie mācīti jeb tiem parādīts ir, un arīdzan sev iekš aplē-

ģerēšanas jeb apsēdēšanas sev ar to, kā vieni godīgi vīri sevi turējuši, pretī to kārtīge ienaidnieke ir stāvējuši, un neviens atpakaļ lēcis jeb bēdzis, arīdzan citi iekš to īso izgājušo mirstamo laiku citi no tiem musketiem nost zuduši, tā ka ne vairāk kā 15 pāri ir . . .”

Parallēlajā vācu tekstā turpretim teikts: „Iepriekšējās šrāgās ir teikts, ka ikvienam meistaram jābūt gatavam kaķam. Tāpēc amatam bija lielāks skaits labu muskešu, un viņi ar tām vingrinājās. Pēdējā aplenkumā viņi, kā krietniem ļaudīm nākas, pretojušies toreizējam ienaidniekam, un tad ne mazums (muskešu) sasprāgušas un iznīcinātas. Citas (musketes) nesenaajā mērī pazudušas, tā ka tikai 15 ir palikušas pāri . . .”.

Kamēr vācu teksts saka, ka Rīgas aplenkuma laikā daudz muskešu sasprāgušas (nicht wenig gesprungen), latviešu tekstā vārds „gesprungen” attiecināts uz kareivjiem, norādot, ka neviens nav „atpakaļ lēcis jeb bēdzis”.¹⁵

Kā latviešu, tā vācu tekstā ir izteikta uzslava latviešu linaudēju varonībai, un teksti viens otru papildina. Jābūt tiešām lielam kārdinājumam bēgt, ja ierocis, kas atrodas pašu rokās, ir tikpat bīstams kā ienaidnieka granāta.

Kaut, Rīgu aizstāvot, musketes latviešu rokās sasprāgušas, tie, „kā krietniem ļaudīm nākas”, ir pretojušies toreizējam ienaidniekam.

Pēc Rīgas ieņemšanas latviešu amatu militārā organizācija palika spēkā. Arī tā aprakstīta šrāgās (92. un 93. pants):

„92. Tad būs nu to visu amatu iekš četrām rotēm izdalīt un četrus rotmeistus ara tam pulkam celt, katrs ko labi saprot uz kaķa rīku, jeb kas par zaldātiem papriekšu bijuši ir, kas tos jaunos meistus pamāca, pilnus un pusmeistus, arīdzan zeļļus, un lielus un stiprus puisus ik kvartālu jeb firendeli mācīt jeb parādīt un to visu kopu izvest var.

93. Ik gadu būs visiem tiem, neviens ārā izslēgts, uz Jāņa dienu munsterētiem kļūt, un no to uzlikto munster kunga viens labs sapratīgs galvenieks izredzēts tapt, kas tos izved ar musketēm, gaķām bisēm, pīķiem jeb stēģiem, tos pamāca un iekš to laiku tās vajadzības tos izved.”

Liecības par Rīgas linaudēju militāro organizāciju un par viņu lomu Rīgas aizstāvēšanā pret Gustava Ādolda kaķaspēku mums ir saglabājušās tikai nejaušības dēļ. Nevar būt šaubu, ka arī pārējiem latviešu amatiem bija līdzīga militāra organizācija un ka arī to locekļi ar ne mazāku varonību cīnījās, aizstāvot savu pilsētu.

No zviedru laika vēlākiem gadiem ir saglabājies Rīgas pilsētas

latviešu artileristu zvērests latviešu valodā. To deva artilerijas apakšvirsnieki (Under-Oppezeres), konstabļi (Cunstapeles), konstabļu mācekļi (Lehr-Cunstapeles), artilerijas uguns vadītāju palīgi (Under-Fürwārkeres) un mācekļi (Lehr-Fürwārkeres), virsminieņi (Awer-Mineerers), minieņu zeļļi (Mineerers-Selli), amatnieki un izpalīgi (Andlangers). Visi šie artileristi zvērēja: „ka mehs schinnī Laikā ar ween-prahtigas Sirds kohpa-turrehtees, pehz wissu muhso Spehku to Prettikauschanu, par ko mehs nolikti un pawehlehti essim, pastrohdaht, muhsos eeliktos Weetós sew mohdrigi, wihrischki, sirdigi un tikkuschi turrehtees...”.

Kad kaŗā sāka lietot dižgabalus, artileristi bija īpaša formācija, ko organizēja pēc amatnieku gilžu parauga. Kaut gan trūkst pētījumu par Rīgas artilerijas organizāciju priekš zviedru posma, var domāt, ka tā bija tāda pati, kāda pavīd zviedru laika Rīgas artileristu latviešu zvērestā. Ja tā, tad latvieši izpildīja visus amatus, sākot ar apakšvirsniekiem līdz izpalīgiem, arī Rīgas aplenkuma laikā. Tas, protams, ir tikai minējums, kam jāgaida apstiprinājums turpmākos pētījumos.

Pēc Rīgas iekarošanas Gustavs Ādolfs Rīgas apmācītos kaŗavīrus necentās iesaistīt savā armijā. Pirmkārt, to neatļāva viņa paša apstiprinātā Rīgas privilēģija. Otrkārt, kā Rīgas vācu, tā latviešu namnieki uzskatīja, ka zviedru kundzība apdraudēs Rīgas tirdzniecības intereses, un tāpēc Gustavam Ādolfam un viņa padomdevējiem bieži bija šaubas par rīdzinieku lojālītāti. Sākumā vienīgais politiski drošais elements Rīgā bija garīdznieki, kam Augsburgas konfesija bija svarīgāka par Viļņas līnēm.

Citāds noskaņojums bija Vidzemes un hercogistes zemniekos. Grūto pienākumu dot šķūtis viņi izpildīja bez kurnēšanas. Akselis Uksenšerna 1625. g. 27. jūlijā rakstīja ķēniņam,¹⁶ ka hercogistes zemnieki pēc pirmā aicinājuma devuši šķūtis labprātīgi un ka zemnieki ik dienas brīvprātīgi pievedot Ķeguma noņemnei pārtiku un visu vajadzīgo. Uksenšerna raksta: „Un zemnieki turklāt solīja piederēt šejienes skanstīm un nodot šeit savu kunga tiesu, tikko viņi savu (labumu) varēs baudīt un viņus neaplaupīs. Ja Jūsu karaliskā majestāte atļautu zemniekiem ar pajūgiem pēc veiktajām šķūtīm doties mājās, domāju, ka citreiz mums atkal netrūks pievedumu. Zemniekus, kas tagad ik dienas atgūstas, tas ļoti pamudinātu pakļauties karaliskās majestātes vadībai vai arī doties uz Vidzemi.”

Šai Uksenšernas programmai, ka zemnieki iekārotajos apgabalos ir jāsaudzē, lai viņi paliktu lojāli, bija pretējs Gustava Ādolda reā-

listiskais 1622. g. rīkojums: „...zvedru kaŗaspēks, kas atrodas mazos cietokšņos, jāuztur ar proviantu, un novadu zemnieki lai dod tiem staciņu, kaut tas arī viņiem grūti nāktos. Mēs labāk vēlamies, lai labi uzturētu mūsu kaŗaspēku, nekā taupītu zemniekus, par kuriem taču nezinām, cik ilgi tos paturēsim.”¹⁷ Kādā citā reizē Gustavs Ādolfs raksta: „Zemnieku sūdzībām nav nekādas nozīmes. Zemes labklājība nav tik svarīga kā vajadzība apgādāt kaŗavīrus, kas ar uzticību palīdzējuši šo zemi iekārot. To raugait izpildīt visādā veidā un nepiegriziet vērību zemnieku vaidiem...”

Kamēr vien ilga kaŗš, Gustava Ādolfa kaŗaspēka apgādei no zemniekiem ņēma pārtiku un prasīja šķūtis. Radās pat fantastisks projekts, kā sagādāt kaŗavīriem ziemas drēbes. Tā kā bija novērots, ka ziemā, dodoties ceļā, zemnieki apvelk vairākus svārkus un kaŗokus, Gustavam Ādolfam ieteica izziņot šķūtis un, nonākušiem gala punktā, likt zemniekiem noģērbt svārkus un kaŗokus, un tad palaist viņus mājās.¹⁸ Vai šo cietsirdīgo projektu realizēja, par to avoti klusē. Avoti tomēr liecina, ka zvedru valdība bija spiesta realizēt Gustava Ādolfa politiku, pirmā vietā liekot kaŗaspēka apgādi, un ka Uksensernas tālredzīgo, bet mazāk praktisko politiku zemniekus saudzēt nevarēja izpildīt. Sekas bija masveidīga zemnieku bēgšana.

Kā Latvijas kaŗa pirmajā posmā latvju zemnieki bija vērsušies pret poļiem, tā tagad partizāni vērsās pret zvedriem. Gustavs Ādolfs 1625. gadā no Bērzaunes lakoniski raksta: „...ievainotos (zvedru kaŗavīrus) nežēlīgi noslepkavoja Kalsnavas zemnieki, tāpēc mēs tos pārmācīsim.”

Kamēr kaŗa sākumā zemnieki bija spējuši sapulcināt tūkstošiem vīru lielus spēkus, tikmēr tagad, kaŗa beigu posmā, partizānu pulciņi ir mazi, un tie spēj uzbrukt tikai vājām ievainoto nodaļām. Kad 1639. gadā Vidzemē iebruka vācu ģenerālis Bots, latviešu zemnieki atkal cēlās kājās, šoreiz vērsoties pret muižniekiem un tā mēģinot ietekmēt savas zemes vēsturi.

Kā katrā ilgstošā kaŗā, hēroisma vietā kaŗojošo starpā un arī latvju zemniekos bija stājies morāles pagrimums un humānisma trūkums.

Redzējām, ka Latvijas kaŗā latvieši aktīvi piedalījās kā kaŗavīri Rīgas aizstāvēšanā un kā partizāni, gan lielās, gan mazās formācijās, cīnoties kā pret poļiem, tā pret zvedriem. Zvedru un poļu kaŗaspēkā ietilpa arī vervēti algādži. Līdz ar to rodas jautājums, vai arī latviešus nevervēja viena un otra puse, lai papildinātu savas rindas. Dokumentāru pierādījumu, ka latvieši būtu vervēti, gan nav, bet uz

Latvijas kaŗa periodu visticamāk varētu attiecināt sekojošo dainu (32042):

Kaŗā gāja mans bāliņš,
Kaŗa naudas gribēdams.
Tur palika kaŗa nauda,
Tur smuidrais augumiņš.

¹Edgars Dunsdorfs, *Senie stāsti* (Melburnā 1955), 76—78. lpp.

²A. Švābe, *Die älteste schwedische Landesrevision Livlands (1601)* (Rīga 1933), AUL Tauts. u. ties. zin. fak. serija, II, 3. E. Dunsdorfs, *Vidzemes arklu revīzijas 1601—1638* (Rīgā 1938), *ibid.*, IV, 1.

³*Manceļa sprediķu izlase* (Kopenhāgenā 1954), 36. lpp.

⁴Edgars Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 78. lpp.

⁵„Franz Nyenstädt's Livländische Chronik”, *Monumenta Livonia antiqua II* (Rīga 1839), 109., 112. un 113. lpp.

⁶Apraksts glabājas Šverīnas archīvā: A. Bergengrün, „Eine livländische Relation über die Ereignisse in Livland aus der Zeit von 1599—1602”, *Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands* (Rīga 1900), Bd. 17.

⁷*Ibid.*, 141. lpp.

⁸Fr. Bienemann, jun., „Zur Geschichte der livländischen Ritter- und Landschaft 1600—1602”, *ibid.*, 501. lpp.

⁹Kaŗa darbības attēlojums šai nodaļā pamatojas uz zviedru ģenerālstāba pētījumu: Generalstaben, *Sveriges krig 1611—1632*, Band II, *Polska kriget* (Stockholm 1936), un *ibid.*, Bilagsband I (Stockholm 1937).

¹⁰Edgars Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 79. lpp.

¹¹Christian IV, *Breve I*, 219. lpp.

¹²Sk. *Senie stāsti*, 80. lpp.

¹³A. v. Richter, *Geschichte der dem russischen Kaiserthum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen II* (Rīga 1858), 64. lpp.

¹⁴A. Seraphim, *Des Obersten Both Anschlag auf Livland (1639) und sein Zusammenhang mit der allgemeinen Politik der Zeit* (Königsberg 1895).

¹⁵Šrāgu vāciskais un latviskais teksts iespiests Leonīda Arbūzova rakstā *Zwei lettische Handschriften aus dem 16. und 17. Jahrhundert (1532 ff. 1625)* (Rīga 1922), AUL II, 19. un sek. lpp.

Rīgas latviešu artileristu zvēresta faksimils vairākkārt publicēts; pēdējo reizi: A. Spekke, *History of Latvia* (Stockholm 1951), pret 236. lpp.

¹⁶*Rikskansleren Axel Oxenstierna Skrifter och Brefvexling I*, vol. III (Stockholm 1900), 119. lpp.

¹⁷*Ibid.* II, 1, 169. lpp.

¹⁸Sk. dokumentāciju autora *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624—1654* (Rīgā 1935), 71. lpp.

2. NODAĻA

KURZEMES HERCOGISTES IZVEIDOŠANĀS

Konstitūcija Kurzemes hercogistei

Latvijas kara pirmajā posmā Kurzemes hercogistē norisinājās svarīgas politiskas pārmaiņas, kas noslēdzās tieši tai pašā gadā, kad sākās kara otrs posms un Vidzemes iekarošana. Starp šīm politiskajām pārmaiņām un Latvijas karu ir ciešs sakars, jo ir pamats domāt, ka tikai kara dēļ Kurzemes hercogiste turpināja pastāvēt. Ja nebūtu kara, hercogiste tāpat kā Latgale būtu kļuvusi par Polijas provinci.

Pirmais Kurzemes hercogs Gothards Ketlers miršot atstāja hercogisti saviem diviem dēliem — Fridricham un Vilhelmam — ar noteikumu, ka tiem jāvalda kopīgi. Formāli valdot kopēji, faktiski dēli hercogisti sadalīja. Vecākais, Fridrichs, ieguva Zemgali ar galvas pilsētu Jelgavu, bet jaunākais, Vilhelms, Kurzemi ar galvas pilsētu Kuldīgu. Kurzemes hercogistei nepiederēja Prūsijai ieķīlātais Grobiņas apgabals, tāpat tieši Polijai pakļautie Piltenes apgabali un Dundaga.

Noteicējs politiskais faktors visā Kurzemē un Zemgalē bija dižciltīgie muižnieki. 1601. gadā Bauskas landtāgā dižciltīgie protestēja pret hercogistes sadalīšanu.¹ Protesti bija vērsti sevišķi pret Vilhelmu, ko opozīcija vēlējās pilnīgi izslēgt no valdības.²

Opozīcijas vadoni bija bruņniecības priekšnieks Oto fon Grothuss un Kalētu mantinieki brāļi Magnuss un Gothards Nolde. Nolžu ienaidis pret hercogu Vilhelmu bija sācies 1599. gadā, kad hercogs kādu viņu sūdzību bija izspriedis viņiem nelabvēlīgi. Tas auga augumā, kad hercogs visādi centās viņus un citus muižniekus pazemot. Tā 1603. gadā Vilhelms pavēlēja muižniekiem ierasties Aucē, lai dotos kara gājienā pret zviedriem uz Koknesi. Kad muižnieki bija sapul-

cējušies, apbruņoti un ar vezumniekiem, Vilhelms sūtīja ziņu, ka visi var doties mājās, jo viņš esot gribējis tikai pārbaudīt muižnieku paklausību. To uzskatīja par izsmieklu, un Magnuss Nolde ar vēl citiem muižniekiem tomēr nolēma doties kaņā. Tikai pēc hercoga katēgoriskas pavēles atgriezties viņi devās mājās.

Kad hercogs Vilhelms, apprecot Prūsijas princesi, pūrā mantoja Grobiņas apgabalu, viņš vēlējās Kurzemei pievienot arī Pilteni, bet to izjauca Nolžu intrigas. Konflikts auga un sasniedza kulmināciju, kad Magnuss un Gothards Nolde, uzņemot Kalētus, atteicās dot padevības zvērestu, kas pēc ceremonijas noteikumiem bija jādod, nometoties ceļos, un ko brāļi uzskatīja par pazemojumu. Lai sauktu Noldes pie atbildības, 1610. gadā Vilhelms iecēla tiesu, bet apsūdzētie neieradās. Tai vietā viņi iestājās poļu dienestā. Vilhelms uz to atbildēja, atņemot Noldēm Kalētus. Noldes sūdzējās Polijas karalim Sigismundam III, kas pavēlēja Vilhelmam restituēt Kalētus brāļiem Noldēm. Kad hercogs atteicās to darīt, karalis pavēlēja hercogam stāties viņa tiesas priekšā. Hercogs tad paziņoja, ka viņš par savu rīcību ir ar mieru atbildēt tikai Polijas seimā.

Polītiskā šacha spēle tagad bija par hercogistes likteni. Saskaņā ar lēņa noteikumiem, hercoga dinastijai izbeidzoties, hercogistei vajadzēja kļūt par Lietuvas provinci. Hercogam Fridricham nebija bērnu, bet Vilhelmam bija dēls Jēkabs. Ja Vilhelmu izdotos izstumt no hercogistes, tad, Fridricham mirstot, hercogistes patstāvība būtu beigusies. Ņemot vērā dižciltīgo svarīgo politisko lomu Polijas un Lietuvas ūnijā, karalis nolēma izlietot Kurzemes dižciltīgo opozīciju, lai Vilhelmu izslēgtu no valdīšanas. Izmantojot Grothusa sūdzību, karalis tāpēc uzdeva pēdējam sasaukt landtāgu. Ar vilcināšanos un daudziem starpgadījumiem landtāgs sanāca Aucē. Šai landtāgā ieradās abi hercogi, kaut aicināts bija tikai Fridrichs. Hercogiem izdevās pārliecināt landtāgu pārcelties uz Jelgavu. Kad landtāga locekļi sāka pulcēties Jelgavā, tā izskatījās pēc bruņotas nometnes. Kāds liecinieks vēlākā izmeklēšanā teica: „Viņi (hercogi) bija sapulcinājuši tik daudz zaldātu (algotņu) un zemnieku strēlnieku, kā nekad visā iepriekšējā zviedru kaņā.”³ Opozīcijas spēki pulcējās ap brāļiem Noldēm, kas Jelgavā ieradās no kāda Polijas karaļa komandējuma uz Rīgu. 1615. g. augustā kādu nakti brāļu Nolžu dzīvoklī iebruka kareivji, viņus izdzina apakšveļā tirgus laukumā un nogalināja. Līdz ar to landtāgs izjuka, bet dižciltīgo opozīcija apsūdzēja hercogu Vilhelmu par slepkavības ierosināšanu. Šīs sūdzības un vispār her-

cogistes apstākļu izmeklēšanai Sigismunds III iecēla īpašu komisiju bīskapa Oto Šenkinga vadībā.

Izmeklēšanas rezultātā karalis hercogu Vilhelmu atcēla no amata un tā pavalstniekus atbrīvoja no viņu uzticības zvēresta. Hercogam Fridricham bija jāzvēr, ka viņam nav līdzdalības slepkavībā. Lai vispār nokārtotu hercogistes lietas un izstrādātu satversmi, sevišķi nokārtojot attiecsmes starp dižciltīgajiem un hercogu, karalis iecēla komisiju, kas sāka darbu 1617. gadā. Hercogs Fridrichs lūdza nodot viņa pārvaldīšanā hercoga Vilhelma Kurzemes pilis un muižas, līdz Polijas un Lietuvas seims izlemj Kurzemes hercogistes likteni. Karalis to atļāva, kaut gan viņa nodoms bija Kurzemi pievienot Lietuvai un tad gaidīt Zemgales valdnieka dinastijas izmiršanu. To droši varēja cerēt, jo neviens nešaubījās, ka Fridricham bērnu nebūs. Kurzemi, kaut arī tikai pagaidām, nodot Fridricha pārvaldīšanā spieda politiski apsvērumi, lai Fridrichs nepārietu zviedru pusē. Par Vilhelmu jau tādas ziņas bija, tāpēc par katru cenu Fridrichs bija jāmēģina noturēt poļu pusē.⁴

Poļu komisija 1617. gadā bīskapa Kučborska vadībā izstrādāja hercogistes satversmi *Formula Regiminis* un dižciltīgo privāto tiesību nolikumu, *Jura et Leges in usum Nobilitatis Curlandicae et Semigallicae*, ko parasti sauc par Kurzemes statūtiem (*Statuta Curlandiae*).⁵

Šie dokumenti lielā mērā ierobežoja hercoga tiesības, un Kurzeme un Zemgale, tāpat kā Piltene, praktiski kļuva par dižciltīgo oligarhiju. Iekāms iztirzājam sīkāk hercogistes 1617. g. satversmi, apskatīsim, kā hercogam Fridricham izdevās nokārtot troņa mantošanas jautājumu, tā nodrošinot hercogistes pastāvēšanu visu 17. gadsimteni un vēl ilgāk.

Hercoga mantinieka jautājums

Hercoga Vilhelma sievai Sofijai 1610. gadā piedzima dēls Jēkabs. Kad Vilhelms zaudēja titulu, hercogiene bija mirusi, un Jēkaba audzināšanu pārņēmusi hercoga Fridricha sieva, hercogiene Elizabete, kam pašai bērnu nebija. Fridricha vienīgā cerība paturēt hercogisti Kettera dinastijai bija panākt, lai Jēkabu atzītu par troņa mantinieku. Skandāla dēļ ar Vilhelmu un, Polijai sagaidot, ka pēc dinastijas iz-

beigšanās tā iegūs hercogisti, izredzes to realizēt bija gaužām vājas. Tomēr ar pacietību, diplomātiju un neatlaidību Fridrichs panāca savu, tā hercogistei nodrošinot tās spējīgāko valdnieku.

Vispirms Fridrichs ieguva hercogistes vareno muižnieku piekrišanu. Ar 1617. g. satversmi muižniecībai bija nodrošinātas tik lielas privilēģijas, ka pakļautība tieši Polijai tās vairs nevarētu palielināt. Bez tam, paliekot patstāvīgiem, bija mazāka iespēja, ka muižas un amati nonāktu poļu un leišu muižnieku rokās. 1624. gadā landtāgs tad arī nolēma lūgt, lai Polijas valdība atzīst Jēkabu par hercoga pēcnācēju.

Otrkārt, leišu un poļu dižciltīgie nemaz nebija tik droši ka, dinastijai izbeidzoties, hercogiste nenonāks karaļa rokās — tādu karaļa varas stiprināšanu neviens nevēlējās. Arī ārzemju galmi nevēlējās Polijas — vienalga, karaļa vai valsts — teritorijas un spēka pieaugumu. Tālāk, hercoga Fridricha svaini bija varenie Radivili, un viņiem bija savs vārds un svars, lietas izšķirot. Bez tam Jēkabs bija Anglijas karaļa krustdēls.

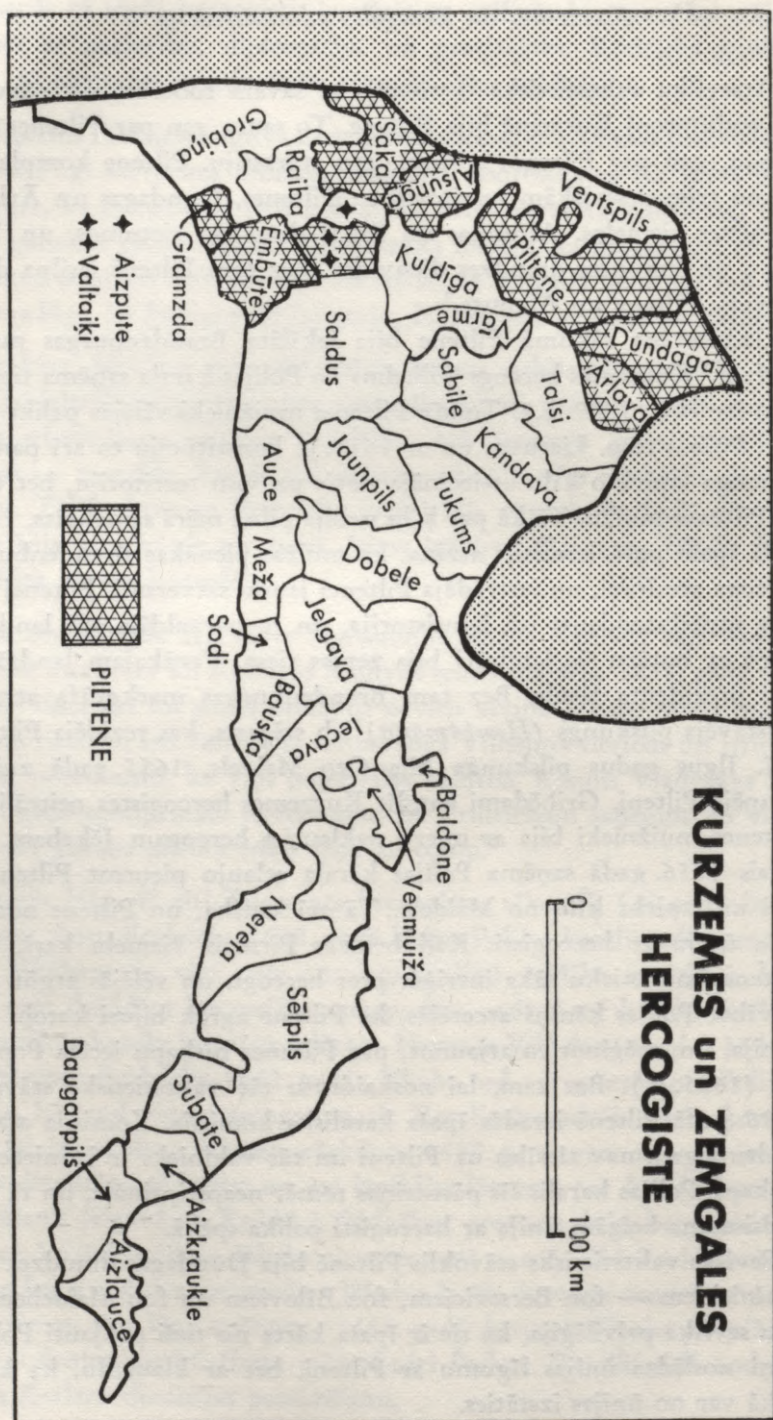
Pēc Sigismunda III nāves Sigismunds Kārlis Radivils bija pavaldonības direktors un Kristups Radivils seima maršals. 1632. gadā tad arī pavaldonība un seima prezidijs nevien atzina Jēkaba troņa mantotības tiesības, bet restituēja arī hercoga Vilhelma tiesības un titulu, gan ar noteikumu, ka viņš nepiedalās valdībā. Karalis Vladislavs IV 1633. gadā apstiprināja šo lēmumu, un Fridricham saņemot no viņa lēni, arī Jēkabs pielika roku lēņa karogam.⁶

Tomēr bija vēl citi Kurzemes hercogistes tīkotāji. Lai nodrošinātos pret tiem, Fridrichs 1638. gadā lūdza Polijas karali cedēt hercogisti Jēkabam, ja viņš pats nomirtu. Polijas valdība to atļāva, bet tikai pret dažādām koncesijām, starp citu, nodrošinot katoļu tiesības un panākot katoļu baznīcu celšanu. Hercogs Vilhelms nomira 1640., bet hercogs Fridrichs 1642. gadā. Jēkabs tad arī griezās pie Polijas karaļa, lai ieceļ viņu hercoga amatā. Karalis izraudzīja īpašu komisiju, lai izmeklētu, vai nav pārkāpta 1617. g. satversme, nav ienākušas dižciltīgo sūdzības un vai izpildīts lēmums par katoļu baznīcu celšanu Jelgavā un Kuldīgā. Sūdzības, protams, bija, bet komisija panāca, lai sūdzētāji un Jēkabs vienotos savā starpā. Tā kā arī baznīcu būves lietas poļus apmierināja, Jēkabu iecēla hercoga amatā un atļāva viņam dot lēņa zvērestu. 1646. gadā hercogs Jēkabs salaulājās ar Brandenburgas kūrfirsta māsu Luizi Šarloti. Vairāki dēli nodrošināja Ketleru dinastijas pastāvēšanu.

Atsevišķa valststiesiska teritorija ar savām robežām un pārvaldi 17. gadsimtenī Kurzemē bija Piltene. To sauca gan par Piltenes bīskapiju, gan par Piltenes apriņķi, gan stārstiju. Piltene komplektējās no trim atsevišķām teritorijām: Piltenes, Dundagas un Ārlavas draudzes ziemeļos. Alsungas un Sakas draudzes rietumos, un Valtaiķu un Embūtes draudzes dienvidos. Bez tam Piltēnē ietilpa divas pilsētas: Piltene un Aizpute.⁷

Gadsimtenā sākumā Piltene bija iekļāta Brandenburgas markgrāfam.⁸ Kurzemes hercogs Vilhelms no Polijas karaļa saņēma tiesību ķīlu izpirkt (1609. g.). Tomēr Piltenes muižnieki vēlējās palikt tieši zem Polijas resp. Lietuvas un ar 1611. g. konstitūciju to arī panāca. Hercoga izpirkto ķīlu attiecināja nevis uz visu teritoriju, bet tikai uz Piltenes muižu. Tā kā par ķīlu nebija pilnā mērā samaksāts, 1617. gadā īpaša poļu komisija atzina, ka muižas pienākas Brandenburgas hercoga atraitei, un izstrādāja Piltenei jaunu satversmi. Piltenei bija savs superintendents un konsistorija, un to pārvaldīja seši landrāti. Kopā ar notāru šie landrāti bija zemes tiesa. Vecākajam landrātam bija prezidenta tituls. Bez tam Brandenburgas markgrāfa atraitei pārstāvēja pilskungs (*Hauptmann*) jeb stārstis, kas rezidēja Piltenes pilī. Ilgus gadus pilskungs bija Oto Maidels. 1655. gadā zviedri okupēja Pilteni. Gribēdami baudīt Kurzemes hercogistes neitralitāti, Piltenes muižnieki bija ar mieru pakļauties hercogam Jēkabam. Pēdējais 1656. gadā saņēma Polijas karaļa atļauju pieņemt Pilteni kā lēni un izpirkt ķīlu no Maidela. Tā arī notika, un Piltene nodibināja ūniju ar hercogisti. Kad beidzās Pirmais ziemeļu karš, daļa Piltenes muižnieku sāka intrigēt pret hercogu un vēlējās atgūt patstāvību. Polijas ķēniņš atcerējās, ka Piltene agrāk bijusi katoļu bīskapija, un, mēģinot to atjaunot, par Piltenes bīskapu iecēla Poplavski (1685. g.). Bez tam, lai noskaidrotu tās valststiesisko stāvokli, 1686. gadā Piltēnē ieradās īpaša karaliska komisija. Komisija atzina, ka hercogam nav tiesību uz Pilteni un tās valdnieks ir jaunieceltais bīskaps. Polijas karalis šīs pārmaiņas tomēr neapstiprināja, un tā līdz gadsimtenā beigām ūnija ar hercogisti palika spēkā.

Sevišķs valststiesisks stāvoklis Piltēnē bija Dundagas draudzei. Tās īpašniekiem — fon Berseviciem, fon Bīloviem un fon Maideliem — bija sevišķa privilēģija, ka tie ir īpaša kārtā un tieši pakļauti Polijai. Viņi noslēdza ūnijas līgumu ar Pilteni, bet ar klauzulu, ka katrā laikā var no ūnijas izstāties.

Kurzemes un Zemgales hercogiste

Blakus trim Piltenes novadiem un daļēji autonomai Dundagas draudzei 17. gs. sākumā, kā redzējām, pastāvēja atsevišķi Kurzemes hercogiste ar hercogu Vilhelmu un Zemgales hercogiste ar hercogu Fridrichu. Vēsturisko notikumu gaitā par labāko daļu kļuva Kurzeme. Kamēr Zemgale cieta Latvijas kaņā, vairāk nomaļus esošai Kurzemei kaņa posts pagāja secen. Kurzemē arī atradās hercogistes ostas. Kad, apprecot Prūsijas hercoga meitu Sofiju, Vilhelms savai hercogistei pievienoja Grobiņu un pavērās zināmas izredzes iegūt Pilteni, likās, ka hercogs Vilhelms kļūs pārkāps par savu brāli. Tomēr augšā attēlotā konflikta dēļ Vilhelms zaudēja savu hercogisti, un 1618. gadā karalis apstiprināja pagaidām arī Kurzemi kā lēni Zemgales hercogam Fridricham. Hercogiste turpmāk saucās, tāpat kā Gotharda Ketlera laikā, par Kurzemes un Zemgales hercogisti. Pagaidu stāvoklis kļuva par pastāvīgu, un kopējo hercogisti turpmāk pārvaldīja saskaņā ar 1617. g. poļu komisijas izstrādāto satversmi un statūtiem.⁹

Pār hercogisti valdīja hercogs ar sešu vīru padomi. Hercogiste bija iedalīta četrās virspilskunga tiesās un astoņās pilskunga tiesās. Zemgalē bija šāds iedalījums: Jelgavas un Sēlpils virspilskunga tiesa, un Dobeles un Bauskas pilskunga tiesa. Kurzemē — Kuldīgas un Tukuma virspilskunga tiesa, Ventspils, Grobiņas, Durbes, Skrundas, Saldus un Kandavas pilskunga tiesa. Tikai 19. gs. sākumā šo iekārtu pārorganizēja, nodibinot piecas virspilskunga tiesas (piektā bija Aizputes tiesa) un sadalot virspilskunga tiesas divās pilskunga tiesās. Jau minētās tiesas iedalīja draudzēs. Jelgavas tiesā bija Jelgavas, Bauskas, Vecmuižas, Iecavas, Baldones, Sodu, Meža un Dobeles draudze. Sēlpils tiesā: Sēlpils, Daugavpils (uz dienvidiem no Daugavas!) un Aizkraukles draudze. Kuldīgas tiesā: Kuldīgas, Ventspils, Alsungas, Aizputes, Gramzdas un Raiba draudze. Tukuma tiesā: Tukuma, Kandavas, Sabiles, Talsu un Auces draudze. Līdz gadsimteņa beigām nāca klāt Neretas draudze Sēlpils tiesā, Jaunpils draudze Jelgavas tiesā, Saldus un Gramzdas draudze Kuldīgas tiesā. Zviedru 1702. gada hercogistes kadastrā ir 13 draudzes Zemgalē, 13 Kurzemē un 5 Piltenē, kopā 31 draudze. Šai kadastrā nav ietilpināta Dundagas draudze. Virspilskunga un pilskunga tiesas bija administratīvi iecirkņi, bet draudzes tādas nebija. Tās bija vienīgi muižnieku pašvaldības (no draudzes muižnieku konvokācijas ievēlēja landtāga deputātu) un baznīcas iecirkņi. Baznīcas draudžu robežas dažkārt saskanēja, dažkārt atšķīrās no šīm politiskajām draudzēm.

Draudzes bija sadalītas muižās. 18. gs. sākumā Kurzemē, Piltenē

un Zemgalē kopā bija 708 muižas, no tām 215 hercoga, 421 dižciltīgo un 72 namnieku un pilsētu muižas.¹⁰ Muižām bija divi daļas: muižas lauki un meži, un zemnieku zeme. Muižas zemnieku teritoriālo kopumu, spriežot pēc tautasdziesmām, Zemgalē sauca par pagastu, bet Kurzemē par novadu.

Pilsētām, kas pēc Cīgenhorna domām bija „vājākā daļa Kurzemes valsts ķermenī”, bija savas īpašas pašvaldības. Pilsēta juridiskā nozīmē bija apdzīvota vieta, kas bija saņēmusi privilēģiju. Hercogistē bija šādas pilsētas: Jelgava, Bauska, Jaunjelgava, Jēkabpils, Kuldīga, Ventspils, Liepāja. Bez tam bija miesti — apdzīvotas vietas bez pilsētu privilēģijas: Grobiņa, Durbe, Kandava, Talsi, Sable un Tukums.

Kurzemes un Zemgales hercogistei 17. gadsimtenī bija četri hercogi. Gotharda Ketlera dēli Fridrihs un Vilhelms kopā valdīja līdz 1616. g., pēc tam Fridrihs viens pats līdz 1642. g. Viņam sekoja Jēkabs līdz 1681. g. Pēc tam līdz 1698. gadam valdīja Fridrihs Kazimirs. Līdz gadsimteņa beigām mazgadīgā Fridriha Vilhelma vietā valdīja aizbildņi. Šīs trīs hercoga paaudzēs deva hercogistes vēsturei viengabalainību un stabilitāti. Turpretim tas, ka hercoga lēņa kungi uz Polijas troņa mainījās daudz biežāk, radīja nevien Polijas valsts dzīvē, bet arī hercogistē zināmu satraukumu.

Kurzemes hercogu loma 17. gs. politiskajā vēsturē ir maza. Iekšpolitikā noteicēji bija muižnieki. Ārpolitikā hercogu varu mazināja viņu militārais vājums, jo arī kara spēka uzturēšana atkarājās no muižnieku atvēlējumiem landtāgā. Tāpēc ar ārvalstīm noslēgtajiem līgumiem bija maza vērtība. Vienīgās hercogu iespējas vairot savu prestižu ārpolitikā bija sekmīga laulību politika, bet arī to ierobežoja konfesionāli un nacionāli viedokļi. Meklējot izeju no politiskā nespēka, hercogs Jēkabs pievērsās saimniecībai, racionalizējot savu muižu apsaimniekošanu, cenšoties nodibināt rūpniecības uzņēmumus un veltījot daudz enerģijas muižu un rūpniecības uzņēmumu ražošanu pārdošanai. Hercoga Jēkaba enerģija un uzņēmība šai novadā pelnī apbrīnu. Pirmajā ziemeļu karā hercoga uzņēmumus izpostīja, un pašu hercogu zviedri aizveda gūstā, tomēr, atgriežoties no gūsta, hercogs Jēkabs savus pasākumus enerģiski atjaunoja.

Hercogistes kolonijas

Kurzemes hercoga Jēkaba ievērojamākais politiskais akts bija koloniju iegūšana. Tās bija Tobago sala Rietumindijā un Gambija Āfri-

kas piekrastē. Kaut gan hercogs kolonijas ieguva kā saimnieciskus pasākumus, to politiskā nozīme ir lielāka nekā saimnieciskā.

Kad un kā hercogs ieguva Tobago salu, vēl nav pienācīgi noskaidrots. Spriežot pēc angļu pulkveža Džona Skota ap 1680. gadu sarakstītā apcerējuma par Trinidadi un Tobago,¹¹ Kurzemes hercogs būtu nopircis Tobago salu no indiāņiem 1634. gadā (manuskriptā šis skaitlis ir neskaids, to varētu lasīt arī 1639.¹²). Virkne literāru avotu seko šai informācijai, minot trīsdesmitos gadus kā pirmo iegūšanas laiku. Ja šī informācija būtu pareiza, tad kolonijas iegūšanas gods būtu jāpiešķir hercogam Fridricham, jo Jēkabs gan piedalījās valdībā ar 1639. gadu, bet viens pats sāka valdīt tikai 1642. gadā. Strīds par šo jautājumu tomēr ir neauglīgs, jo visi autori, kas min Tobago iegūšanu trīsdesmitajos gados, atzīst, ka Kurzemes hercogs salu ļoti drīz zaudēja. Pēc Skota informācijas Kurzemes hercogs otru reizi salu īslaicīgi kolonizēja četrdesmitajos gados ar zēlandiešiem.

Jauns pagrieziens Tobago salas vēsturē radās 1653. gadā, kad salu tās lēņa turētājs angļu lords Vorviks it kā piedāvāja pārdošanai hercogam Jēkabam. Tā kā lēņa turētājam nebija tiesības lēni pārdot, tad pēc Matīsenas domām Jēkabs saskatīja labu izdevību salu iegūt un lika to savai flotei vienkārši okupēt. Situāciju izmantoja arī holandieši, kas okupēja citu salas daļu.¹³ Šī ir tikai konjektūra, kam trūkst dokumentāru pierādījumu, jo nav saglabājusies Vorvika piedāvājuma vēstule, ne cits dokuments, kas liecinātu par salas iegūšanu. Fakts tomēr ir, ka pār Tobago Kurzemes hercogs valda no 1654. līdz 1658. gadam, vēlāk to atkal uz laiku atgūstot. Visas koloniālās valstis 17. gadsimtenī centās dibināt apmetņu kolonijas Amerikas kontinentā. Šai modei sekoja arī hercogs Jēkabs. Par Tobago kolonistu tautību valda vēl lielāka neskaidrība nekā par kolonijas iegūšanu. Vienīgais, pēc kā varētu spriest par kolonistu tautību, ir daži sarakstos saglabāti kolonistu vārdi. Nespeciālists nevar pateikt, vai tie ir latviešu vārdi, bet neviens filologs tos vēl nav analizējis.

Cik var konstatēt, laikā no 1654. līdz 1658. g. no Kurzemes un no hercogistes bazēm ārpus Kurzemes uz Tobago devās astoņas ekspedīcijas, kopā desmit kuģu 12 pasāžās. Avoti ļauj saskaitīt pavisam 524 kolonistus, bet iespējams, ka to skaitā ir kuģu apkalpes locekļi.¹⁴ Ziņas, ka kolonisti bija zemnieki, arī vēl nenorāda kolonistu tautību, jo tie varēja būt savervēti Rietumeiropā.¹⁵ No otras puses tomēr nevar akceptēt argumentu, ka hercogam Kurzemes zemnieki bija pārāk vērtīgs darba spēks pašā Kurzemē,¹⁶ jo konstatējams, ka gadsimtenā otrā pusē hercogi sūtīja latviešu zemniekus uz savu Eiropas

koloniju Norvēģijā. Jautājums par Tobago kolonistu tautību jāatstāj atklāts, kamēr to noskaidros objektīvi vēsturnieki sadarbībā ar filologiem.

Lai arī Kurzemes hercoga Tobago salas kolonisti būtu bijuši kas būdami, viņi piedzīvoja traģisku galu. Kādā holandiešu ziņojumā 1658. g. 10. maijā lasām: „Ar nožēlu redzēju lielo postu kurzemnieku nometnē. Viņiem cita nekā nav kā tikai miltu putra ūdenī un sāls. Mežoņu dēļ viņi nedrīkst medīt. No veciem kareivjiem te ir kādi 40, no tiem veselu nav pat 12, bet pārējie gaida savu galu. No 90 kolonistiem zemniekiem vairāk nekā 40 ir miruši. Viņi mirst kā dzīvnieki, jo neviens par viņiem nerūpējas. Viņi neko neaudzē, jo nevar rādīties ārpus forta sērgu un mežoņu dēļ.” Tā beidzās kolonijas vēstures pirmais posms, un jānoraida doma, ka tā bija tikai holandiešu propaganda, lai atbaidītu kolonistus.¹⁷

Āfrikas koloniju Gambijā hercogs ieguva 1651. gadā un, atkal sekojot pārējo koloniālo valstu modei, šeit nodibināja tirdzniecības atbalsta punktus, nevis plantācijas kā Tobago. Atbalsta punkti bija šādi: Sv. Andreja salā (tagad Sv. Džēmsa sala) uzcēla fortu ar zemes vaļņiem 40 līdz 100 kareivjiem, preču noliktavas (celtas no Kurzemes balķiem), gubernatora namu, būdas pārvaldei un baznīcu. Lielākais defekts bija dzeļamā ūdens trūkums. Otrs atbalsta punkts atradās krastā ziemeļos no Andreja salas — Ilifrī nēģeru ciemā. Šeit kurzemniekiem un holandiešiem bija savas noliktavas un dzīvojamās mājas. Trešais atbalsta punkts atradās Albredā, rietumos no Ilifrī, ceturtais — hercoga dibinātajā Bajonā (tagad: Betharsta) uz salas, kas tagad pārvērtusies par pussalu. Šeit kurzemnieki iekārtoja fortu. Piektais atbalsta punkts bija mazs zemes gabals 60 jūdzes uz augšu pa Gambijas upi.

Viss Āfrikas tirdzniecības rajons izpletās 120 līdz 250 km attālumā no Andreja salas. Pret Eiropas un Kurzemes maiņas precēm ieguva zeltu, ziloņkaulu un, galvenais, vergus Amerikas plantācijām.¹⁸ Lielākās grūtības šai kolonijai sagādāja neuzticamie gubernatori un tirdzniecības vadītāji.

Kurzemes hercogs Jēkabs abas savas aizjūras kolonijas zaudēja Pirmā ziemeļu kara laikā — Tobago 1658. un Gambiju 1661. gadā. Pēc kara tās uz laiku atguva, bet koloniju pēckara vēsture ir tikai nenozīmīgs epilogs slavenajam sākumam.

Hercoga Jēkaba koloniju politiskā nozīme Eiropas vēsturē bija tā, ka šīs kolonijas kļuva par vienu no angļu un holandiešu jūras kara iemesliem. Kurzemes hercogistes politiskais spēks bija pārāk

niecīgs, lai kolonijas ilgstoši noturētu. Tās iegūt un pār tām valdīt hercogiste varēja tikai, kamēr lielās valstis bija aizņemtas iekšpolitiskās cīņās. Hercogs Jēkabs šīs cīņas veikli izmantoja, kaut gan lielajā politikas spēlē viņam beigu beigās nekad neveicās — viņš allaž sabiedrojās ar nepareizo pusi, kā holandiešu un angļu konfliktā, tā Anglijas pilsoņu kaņā. Neveiksmīga bija arī Jēkaba atvairā valsts politika starp Baltijas jūras lielvalstīm — Poliju, Zviedriju un Krieviju — tai ziņā, ka Pirmā ziemeļu kaņa laikā hercogisti pamatīgi nopostīja. Nav tāpēc jābrīnās, ka arī kolonijas šai kaņā gāja zudumā. Jābrīnās gan par enerģiju, ar kādu hercogs Jēkabs pēc kaņa metās hercogistes atjaunošanas un koloniju atgūšanas darbā.

Kurzemes hercogs Jēkabs un Anglijas karalis Čārlzs II 1664. g. 17. novembrī noslēdza līgumu, kas pirmo reizi deva legālu pamatu Kurzemes koloniālajām pretenzijām.¹⁹ Saskaņā ar šo līgumu Anglijas karalis piešķīra Kurzemes hercogam Tobago salu par lēni ar noteikumu, ka to kolonizēs tikai karaļa un hercoga pavalstnieki un ka tirdzniecību virzīs tikai caur Angliju, Kurzemi vai Dancigu. Kurzemes hercogam savukārt par šo lēni bija jādod pēc Anglijas karaļa pieprasījuma bruņots kaņa kuģis un jāatsakās no Gambijas. Gambijā karalis hercogam piešķīra tirdzniecības tiesības pret trīs procentu muitas maksu.

Šis līgums bija angļu diplomātijas meistardarbs.²⁰ Tobago salā izlēņošanas laikā valdīja holandieši un franči, bet Gambijas tirdzniecības monopols bija piešķirts angļu Āfrikas sabiedrībai. Tātad, atsakoties no reālām tiesībām uz Gambiju, hercogs ieguva illūziskas tirdzniecības tiesības Gambijā un illūzisku koloniju Tobago. Kad vēlāk Tobago nonāca Anglijas valdījumā, Anglijas plantāciju un finanču komiteja (*Lord Committee for Treasury and Plantations*) 1683. gadā nolēma, ka Kurzemei nav nekādu tiesību uz Tobago.²¹

Kurzemnieki ar vairāk vai mazāk labām sekmēm mēģināja atgūt Tobago 1668., 1671., 1677. un 1681. gadā. Izmantojot starptautisko stāvokli — Francijas, Holandes un Anglijas ārējos un iekšējos sarežģījumus — hercogs Fridrihs Kazimirs 1686. gadā sevišķi centās militāri nodrošināt Tobago. Uz turieni nosūtīja trīs kuģus ar kaņaspēku, municiju un pārtiku.²² 1685. gadā Vidzemes ģenerālgubernātors iesniedza protestu hercogam,²³ ka tas turot apcietinājumā zviedru pulku dezertieņus, no kuģiem dažiem vēl esot zviedru uniformas, un esot ziņas, ka tos paredz sūtīt uz Tobago vai Gambiju. Diemžēl, vēl nav noskaidroti ekspedīcijas rezultāti, bet liekas, ka tas bija pēdējais koloniālās ekspansijas uzliesmojums, jo 1688. gadā Kurzemē pienāk

pēdējais kuģis no tālajām kolonijām. Kad uz Anglijas troņa nāca Oranžas Vilhelms un līdz ar to izbeidzās pretišķības starp Angliju un Holandi, Kurzemei nebija nekādu izredžu kolonijas noturēt.

Palikuši bez metropoles atbalsta, kurzemnieki 1690. g. vidū nodeva Tobago frančiem. Tomēr ir ziņas, ka vēl 1691. gadā no Kurzemes uz Tobago izsūtīja kādu notiesātu zemnieku. Šis neskaidrības liecina, ka Kurzemes koloniju zaudēšana vēl prasa pētījumus.

Bez eksotiskajām kolonijām hercogs Jēkabs ieguva arī bāzes un koloniju Eiropā, Dānijas pārvaldītajā Norvēģijā. Vispirms Jēkabs nomāja no dāņu valdības Norvēģijas ostu Flekerē.²⁴ Sākot ar 1663. gadu, hercogs Jēkabs nomāja no Dānijas Eidsvoldas, Vīkas un Julsrūdas dzelzs raktuves un noliktavas Flekerē.²⁵

Uz šīm Norvēģijas raktuvēm 1664. gadā devās vairāki Jelgavas amatnieki, ar kuņiem slēgtie līgumi ir saglabājušies. Tā kā saskaņā ar Dānijas karaļa privilēģiju pašās raktuvēs norvēģu kalnračus varēja nodarbināt tikai par algu, ir ļoti ticams, ka hercogs Jēkabs uz Norvēģiju nosūtīja Kurzemes zemniekus, kuņu darba spēks neko nemaksāja. Pēc Norvēģijas mācītāja Legangera ziņām²⁶ hercogs Jēkabs uz Norvēģiju esot nosūtījis vairāk desmit ģimeņu, un Legangera laikā viņu pēctečos bijušas 48 ģimenes ar 335 locekļiem. Kurzemes hercoga archīvā izdevās atrast tikai norādi, ka 1665. g. 6. oktobrī pieņemts mācītājs Rautenbergs „für die Curischen Leute bei den fürstlichen Eisenwerken in Norwegen”. Eidsvoldas draudzes un pagasta grāmatas sadega 19. gadsimtenī, un līdz ar to aizgāja bojā svarīgs avots par šo koloniju. Ļoti iespējams, ka tā bija vienīgā hercoga Jēkaba latviešu kolonija.

Norvēģijas dzelzs raktuves bija Kurzemes hercoga valdījumā līdz 1688. gadam. Šai gadā hercogs Fridrihs Kazimirs bija spiests tās nodot atpakaļ Dānijas karalim, lai samaksātu savas māsas pūra naudu. Tā Kurzemes kolonijas kā aizjūrā, tā Eiropā beidza eksistēt.

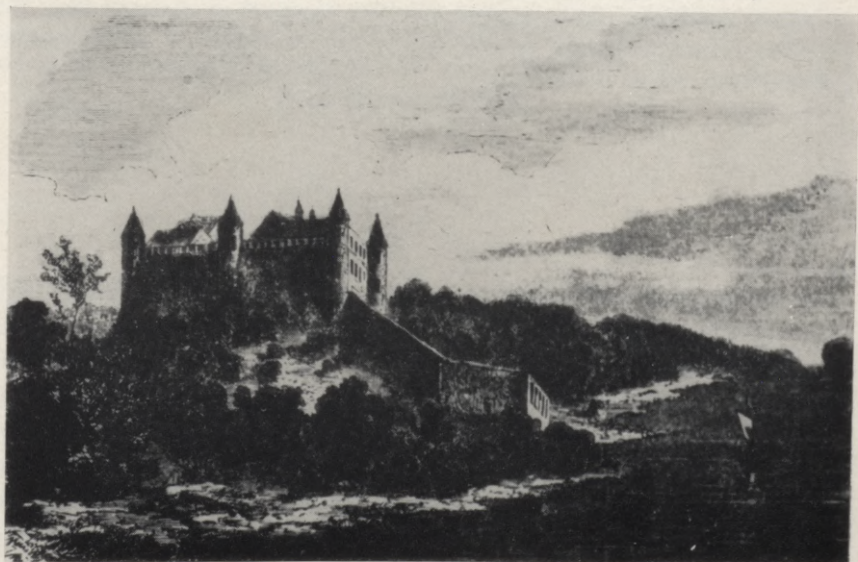
Hercogiste pēc Jēkaba

Kad 1682. gadā hercogs Jēkabs nomira, Varšava par hercogu apstiprināja viņa vecāko dēlu Fridrichu Kazimiru (1650—1698). Tāpat kā tēvs, Fridrihs Kazimirs jaunībā bija ceļojis ārzemēs, bet bez tam vingrinājies Nīderlandēs kara mākslā. Sākot valdīt, jaunajam hercogam bija jāizmaksā tēva testamentā paredzētie lielie maksājumi brāļiem un māsām. Sastādot testamentu, Jēkabs bija paredzējis, ka

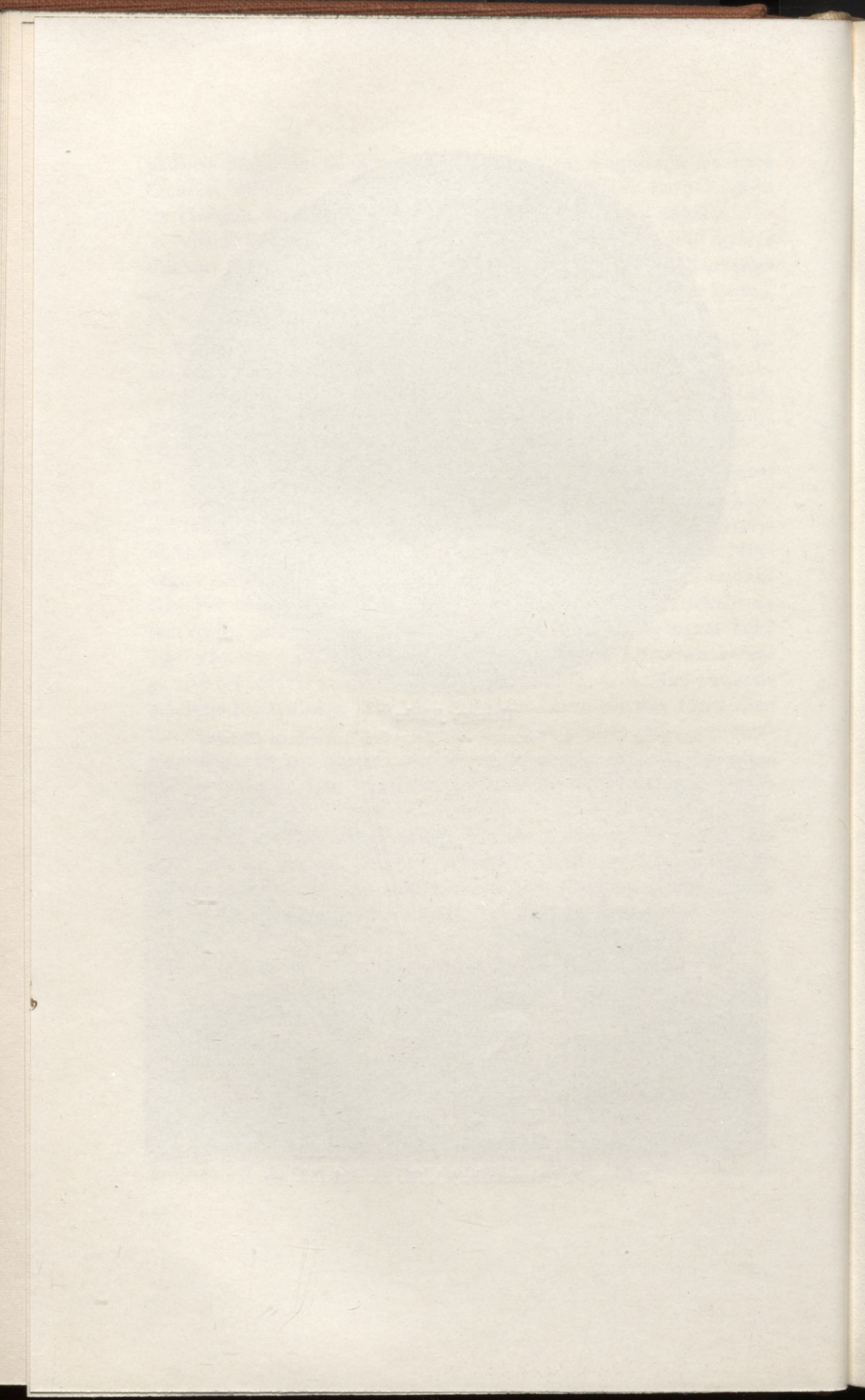

Hercogs Jēkabs

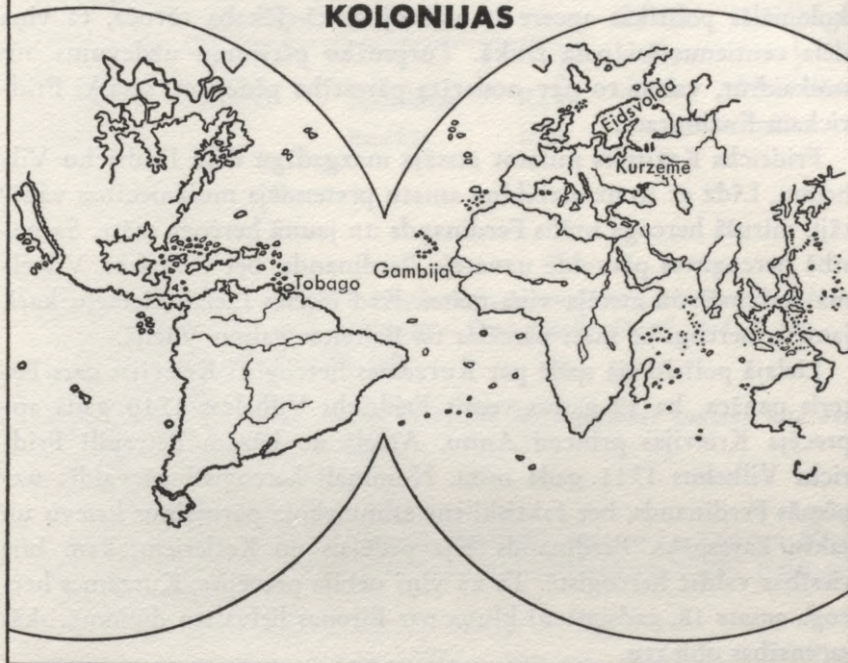
Attēls uz 1645. g. Kurzemes un Zemgales hercogistes dālderja

Daugavpils (rekonstrukcija). Sk. 25. vēri 138. lpp.

KURZEMES un ZEMGALES HERCOGISTES KOLONIJAS

Kurzemes un Zemgales hercogistes kolonijas: Eidsvolda, Gambija un Tobago

Lai rādītu, kāds bija toreizējais priekšstats par pasauli, kolonijas parādītas 1701. gadā iespiestās un Oksfordā publicētās pasaules kartes vienkāršotās kontūrās (Edward Wells, *A Treatise of Antient and Present Geography together with a Sett of Maps, Design'd for the Use of Young Students in the Universities, Anno Domini MDCCI*).

varēs iekasēt no Anglijas kroņa parādu samaksu,²⁷ bet šīs cerības izrādījās veltas. Neredzot citas izejas, Fridrichs Kazimirs ieķīlāja un iznomāja domēnes un valsts muižas. Viņa valdīšanas laiks raksturojās ar to, ka viņa izdevumi pastāvīgi pārsniedza ienākumus. Vēsturnieki sakarā ar to hercogam pārmetuši izšķērdīgu dzīvi, bet īstenībā viņa finanses vēl nemaz nav izpētītas. Ir gan zināms, ka politisku apsvērumu dēļ hercogs uzpirka muižnieku muižas, bet, nespējot tās izmaksāt, bija spiests pirtās muižas ieķīlāt un iznomāt tiem pašiem muižniekiem, tā panākot pretējo nekā domāts.

Kā redzējām iepriekšējā posmā, Fridrichs Kazimirs bija arī aktīvs Tobago kolonizēšanā. Līdzšinējos vēsturnieku darbos hercoga Jēkaba koloniālās politikas apcere ir aizēnojusi kā Jēkaba tēvoča, tā viņa dēla centienus šai pašā laukā. Turpmāko pētījumu uzdevums būs noskaidrot, vai ar to nav nodarīta pārestība pēdējiem, sevišķi Fridricham Kazimiram.

Fridrichs Kazimirs mirstot atstāja mazgadīgu dēlu Fridrichu Vilhelmu. Līdz ar to uz aizbildņa amatu pretendēja muižniecības vadītāji, mirušā hercoga brālis Ferdinands un jaunā hercoga māte. Sacensībā hercogistes pārvaldē uzvarēja Ferdinands, bet Fridricha Vilhelma audzināšanu atstāja viņa mātei. Kad izcēlās Lielais ziemeļu karš, jaunais hercogs ar māti pārcēlās uz Baireitas galmu Vācijā.

Lielajā politiskajā spēlē par Kurzemes hercogisti Krievijas cars Pēteris panāca, ka 19 gadus vecais Fridrichs Vilhelms 1710. gadā apprecēja Krievijas princesi Annu. Atceļā no kāzām Pēterpilī Fridrichs Vilhelms 1711. gadā mira. Nomināli hercogisti pārvaldīt uzņēmās Ferdinands, bet faktiski tur saimniekoja pārmaiņus krievu un sakšu kaŗaspēks. Ferdinands bija pēdējais no Ketleriem, kam bija tiesības valdīt hercogistē. Tā kā viņš nebija precējies, Kurzemes hercoga amats 18. gadsimtenī kļuva par Eiropas lielvalstu diplomātiskās sacensības objektu.

Kurzemes un Zemgales hercogistes iekārtas schēma

Administrācija:

Lēņa virskungs: Polijas karalis un Lietuvas lielkungs

Hercogs

Dižciltīgo korporācija
(bruņniecības sols)

Padome

Kamera

Galma tiesa

Renteja (finanču pārvalde)

Konsistorija

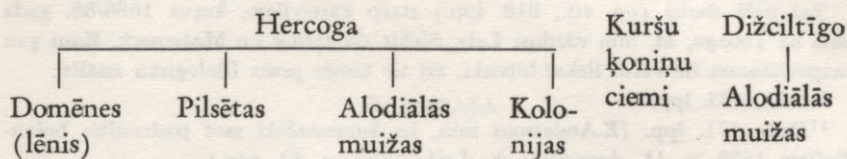
Kanceleja

Landtāgs

(draudžu deputātu sanāksme
— sasauc hercogs)

Virspilskungu un pilskungu tiesas (iecirkņi)

Valdījumi:

¹Recess ir pazudis — sk. C. E. Napiersky, „Aktenstücke”, *Monumenta Livonia antiqua* II, XXX lpp., un T. Kallmeyer, „Otto von Grothuss”, *ibid.*, 2. lpp.

²C. E. Napiersky, *op. cit.*, XI lpp.

³*Ibid.*, 145. lpp.

⁴Ch. G. von Ziegenhorn, *Staats Recht der Herzogthümer Curland und Semgallen* (Königsberg 1772), 57. lpp.

⁵*Ibid.*, Beylagen, 123. un sek. lpp.

⁶*Ibid.*, 58. lpp. un attiecīgie dokumenti.

⁷Sk. karti autora rakstā „A Swedish Cadastral Attempt in Kurzeme (Courland)”, *Contributions of Baltic University* No. 8 (Hamburg 1946). Karte pārspiesta LE 2683. lpp.

⁸Sekojošais pēc Cigenhorna, *op. cit.*, 102. un sek. lpp.

⁹*Ibid.* 53. un sek. lpp., Beylagen, 123. un 150. lpp.

¹⁰E. Dunsdorfs, „A Swedish Cadastral Attempt in Kurzeme (Courland)”.

¹¹Britu muzejā, Sloane Mss. 3662. Tulkojumu sk. *Senie stāsti*, 83—85. lpp.

¹²Tā to lasa Matisens — sk. Otto Heinz Mattiesen, *Die Kolonial- und Überseepolitik der kurländischen Herzöge im 17. und 18. Jahrhundert* (Stuttgart 1940), 431. lpp. Salīdzinot ar citiem, manuskriptā tās pašas rokas rakstītiem skaitļiem, es to tomēr lasītu „1634”.

¹³*Ibid.*, 393. un 441. lpp. (Pēc E. Andersona domām Vorviks par salas pārdošanu līdzis ar Jēkabu 1647. gadā. Sk. viņa recenziju par A.V. Berķa grāmatu *The Reign of Duke James in Courland 1638—1682*, Lincoln 1960: *Laiks* 1960. g. 30. nov.)

¹⁴*Ibid.*, 475. lpp. Par kolonistu skaitu Tobago ir minēti fantastiski skaitļi. J. Juškevičs (*Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē* — Rīgā 1932) min 1658. gadā 25.000 iedzīvotāju, to starpā 13.000 vergu. Šie nepamatotie dati pārņemti arī LE 2500. lpp. Pēc Matisena vērtējuma (*op. cit.*, 488. lpp.) salā tad bija 300 iedzīvotāju, to starpā 100 vergu.

¹⁵Jautājums par Tobago kolonistu tautību nezinātniskā veidā ir kļuvis par prestiža jautājumu. Juškevičs, Upelniēks un A. Grīns ir mēģinājuši katrā ziņā pierādīt, ka kolonisti bijuši latvieši. Tāpat Matisens cenšas pierādīt, ka viņi nav bijuši latvieši. Ka Matisens šai ziņā ir pārcenties, redzams viņa darbā, *op. cit.*, 476. lpp. Komentējot avotu, ka Fridriha Kazimira laikā 1691. gadā „ein paup nach Tobago zu gehen condemmiret wird”, M. saka, ka tas ir vienīgais avots, kas rāda, ka kāds kurzemnieks, turklāt īsts zemnieks, sūtīts uz Tobago, bet neesot

zināms, vai šis zemnieks bijis vācu vai latviešu tautības. M. aizmirst, ka pirmie vācu zemnieki Kurzemē ierodas tikai pēc 1905. gada!

Tai pašā darbā (*op. cit.*, 818. lpp.) starp kareivjiem, kurus 1686/88. gadā sūta uz Tobago, M. min vārdus: Lely, Sickit, Strehling un Matseneck. Kaut gan nespeciālistam šie vārdi liekas latviski, arī tie tomēr prasa filoloģisku analīzi.

¹⁶*Ibid.*, 483. lpp.

¹⁷*Ibid.*, 471. lpp. (E. Andersons min, ka kurzemnieki esot padevušies holandiešiem 1659. g. 11. decembrī; sk. *Laiks* 1960. g. 30. nov.)

¹⁸*Ibid.*, *passim*.

¹⁹Līguma teksta tulkojumu sk. *Senie stāsti*, 88—89. lpp.

²⁰O. H. Mattiesen, *op. cit.*, 508. un sek. lpp.

²¹*Ibid.*, 605. un sek. lpp.

²²N. E. Bang og Knud Korst, *Tabeller over skibsfart og varetransport gennem Øresund 1661—1783* (København 1939).

²³EKA, LRKkA IV, 25 — 1685. g. 9. oktobrī.

²⁴Matisens (*op. cit.*, 120. lpp.) min, ka šo ostu Jēkabs lietojis līdz 1660. gadam. Avoti liecina, ka to lietoja arī vēlāk — sk. nākošo vēri.

²⁵E. Dunsdorfs, „Kurzemes hercoga Jēkaba saimnieciskie pasākumi Dānijā”, *Latvijas vēstures institūta žurnāls* 1937.

²⁶K. M. Leganger, „Physisk og økonomisk beskriveles av Eidsvold Jernverk”, *Topografisk Journal for Norge 1792—1793*.

²⁷Ch. G. von Ziegenhorn, *op. cit.*, 65. lpp.

3. NODAĻA

VIDZEMES ATJAUNOŠANA

Vidzemes administrācija

Zviedriem iekarojot Vidzemi, pārvaldi nodeva novadu jeb apriņķu priekšnieku un īpašu kaŗa komisāru rokās. To galvenais uzdevums bija nodrošināt armijas apgādi. Šai nolūkā bija jāievāc nodevas un kontribūcijas, kā arī jāizdara rekvizīcijas. Viņu pienākums bija arī pieņemt iedzīvotāju uzticības zvērestu. Kaŗa komi-sāriāts bija svarīgs Vidzemes pārvaldes organs līdz 1630. gadam.

Pēc 1621. gada iekarojumiem nodibināja gubernātoru amatu.¹ Viņam palīdzēja vicegubernātors tieši Rīgas lietās, bet tā varu ļoti ierobežoja Rīgas plašās pašvaldības tiesības. Šo amatpersonu uzde-vums bija nodrošināt iekarojumus.

Kā gubernātors, tā vicegubernātors ar īpašas komisijas palīdzību kārtoja agrārās lietas. Vidzemes dižciltīgiem neļāva šai komisijā runāt līdz. Kā agrāro lietu kārtošanai, tā nodokļu uzlikšanai izdarīja vai-rākas arklu revīzijas. Gubernātoru kancelejā bija vairākas pārvaldes nozares („kambaŗi”) un attiecīgas amatpersonas. Starp tām svarīga loma bija Rīgas pilskungam (slottsstathållare). Iekarojumiem pa-plašinoties, nodibināja jaunus posteņus.

1626. gadā nokārtoja administratīvo iedalījumu, kas savos pama-tos palika spēkā līdz 18. gadsimteņa beigām. Iekarotais apgabals, ko zviedriski un vāciski sauca par *Livland* un ko latviski varētu tulkot par Lielvidzemi, aptvēra kā tagadējo latviešu Vidzemi, tā Dienvid-igauniju. Šo apgabalu iedalīja trijos lēņos: Rīgas, Kokneses un Tēr-batas. Pie Rīgas lēņa piederēja arī Jelgava, Bauska un reizēm arī Birži, kamēr šie novadi bija zviedru rokās. Tāpat, līdz mainījās kaŗa

laime, pie Kokneses lēņa piederēja arī Sēlpils un Birži. Tērbatas lēnī no latviešu novadiem ietilpa Alūksne, Gaujiena, Gulbene un Ērgeme. Rīgas lēņa administrātoru sauca par gubernātoru, bet pārējo lēņu priekšgalā bija vietnieki (stathållare).

Pēc Altmarkas pamiera noslēgšanas 1629. g. 16. septembrī zviedri šo Vidzemes kaŗa laika administrāciju pārorganizēja vairāk piemēroti miera laikam. Valsts padomnieku Johanu Šiti (Skytte) iecēla par Lielvidzemes, Ingrijas un Keksholmas lēņa ģenerālgubernātoru.² Kaut gan Šitem dotajā memoriālā Igaunija nebija minēta, arī tā ietilpa ģenerālgubernātorā pārvaldes apgabalā. Šites rezidence bija Tērbatā, jo pēdējā atradās visu provinču centrā, tomēr 1632. gadā par rezidenci noteica Rīgu. Ģenerālgubernātorā zemes iedalīja sešos apgabalos, kuŗus sauca gan par lēni, gan guberņu, gan apriņķi. Spriežot pēc Manceļa, latviski šos apgabalus sauca par „tiesām”. Katra apgabala jeb lēņa priekšgalā bija vietnieks, pie kam Rīgas un Narvas amatpersonu sauca par gubernātoru.

Šitem kā ģenerālgubernātoram bija ļoti smagi pienākumi: noorganizēt tiesas, nostiprināt baznīcas lietas, iekārtot skolas, nokārtot nodokļu un finanču lietas (ieskaitot kredita sagādāšanu valdībai), izdarīt privilēģiju revīziju, nokārtot jātnieku dienesta lietas, būt informētam par krievu un poļu nodomiem, kopā ar poļiem nospraust robežas ar Kurzemes hercogisti un Latgali, rūpēties, lai cietokšņi un nocietinājumi būtu kārtībā. Pāri visam Šites uzdevums bija izveidot savu pārvaldes iecirkni par atbalsta bazi zviedru kaŗam Vācijā. Saprotais, tik lielus uzdevumus tik daudzās pārvaldāmās zemēs ar atšķirīgu struktūru vienas personas vadībā nebija iespējams veikt. Tāpēc vēlāk Ingrijai iecēla atsevišķu ģenerālgubernātoru, bet Igaunijai patstāvīgu gubernātoru. Lielvidzeme, kas aptvēra latviešu un igauņu apdzīvotus apgabalus, palika pakļauta ģenerālgubernātoram Šitem.

Šites laikā nostabilizējās administratīvais iedalījums, kas pastāvēja līdz gadsimteņa beigām. Lielvidzemi iedalīja četros apriņķos:³ Rīgas, Kokneses, Pērnavas un Tērbatas (stāvoklis 1637. gadā).

Rīgas apriņķī ietilpa šādas pils tiesas jeb lēņi:⁴ Rīgas, Doles, Ikšķiles, Salaspils, Bukultu, Ropažu, Nītaures, Mālpils, Allažu, Siguldas, Turaidas, Krimuldas, Liepupes, Nabes, Limbažu*, Vecsalacas*, Vainižu*, Straupes*, Augstrozes, Valmieras, Cēsu, Mujānu*, Ēveles, Trikātas*, Burtnieku, Rūjienas*, Lugažu, Raunas*, Ērgemes* tiesa jeb lēnis un Alojās draudze*. Bez tam Rīgas apriņķī vēl bija četras pils tiesas, kas tagad ir Igaunijā.

Vidzeme zviedru laikos

Kokneses apriņķī ietilpa šādas pils tiesas: Kokneses, Ērgļu, Cesvaines, Piebalgas*, Skujenes*, Suntažu*, Bērzaunes* un Zaubes.

Tērbatas apriņķī bija Alūksnes, Gulbenes un Gaujienas latviešu pils tiesa, bez tam piecas igauņu pils tiesas. Pērnavas apriņķis ir pilnīgi igauņisks.

Kad 1634. gadā Lielvidzemes muižniekiem radās pirmās iespējas organizēties, viņi centās atjaunot savu poļu laiku teritoriālo organizāciju trijos apriņķos: Cēsu, Pērnavas un Tērbatas. 1647. gadā ģenerālgubernatora Gabr. Uksenšernas apstiprinātā landtāga nolikumā ir minēti trīs apriņķi, nesaucot tos vārdā. 1648. gadā karalienes Kristīnas rezolūcijā bruņniecībai, nosakot landrātu skaitu, šie trīs apriņķi ir nosaukti. Tie ir Cēsu, Pērnavas un Tērbatas,⁵ tātad poļu laika iedalījums, pie kam Cēsu apriņķī gan vairs neietilpa Latgale. Līdz ar to turpmāk pastāvēja divējs iedalījums apriņķos. Iedalījumu četros apriņķos (Rīgas, Kokneses, Pērnavas un Tērbatas) lietoja valdība, bet iedalījumu trijos apriņķos bruņniecība. Sakarā ar šo duālis-

mu dokumentos reizēm ir nenoteiktība nosaukumos. Piemēram, 1693. gadā ģenerālgubernātors raksta par „Cēsu jeb Kokneses zemes tiesneša iecirkni”.⁶ Turpretim vēl līdz 1694. gadam kamerālā grāmatvedībā konsekventi lieto tikai Kokneses apriņķa nosaukumu.⁷

Apriņķu sīkāku iedalījumu pils tiesās valdība vēl lieto 1686. gadā zīmētajā Vidzemes kartē, kas noslēdza 1684. gadā sāktos Vidzemes kadastrālās zemes mērīšanas darbus.⁸ Divi gadus vēlāk, 1688. gadā, izdara arklu revīziju, bet šai revīzijā apriņķus vairs neiedala pils tiesās, bet gan draudzēs.

Draudzēm ir lielāko tiesu tie paši nosaukumi, kas agrākām pils tiesām, bet, sadalot pils tiesas sīkākās teritorijās, nākušas klāt draudzes ar jauniem nosaukumiem. Atšķirīgs, salīdzinot ar 1637. gadu, 1686. gada kartē un 1688. gada revīzijā ir apriņķu iedalījums. No agrākā Rīgas apriņķa ir atdalīta Vecsalaca, Rūjiena, Valtenberģis, Ērgeme un Lugaži, kas ietilpināti Pērnavas apriņķī. Cēsu apriņķim no agrākā Rīgas apriņķa piedalīta Nītaure, Cēsis, Mujāni, Ēvele, Trikāta un Rauna. Tērbatas apriņķa robežas Latvijas novados nav grozītas.⁹

Kā redzams, Pērnavas un Tērbatas apriņķī bija gan latviešu, gan igauņu pils tiesas resp. draudzes. Tas, protams, visu gadsimteni radīja lielas neērtības. Beidzot ģenerālgubernātors Hastfers 1693. gadā nolēma izdarīt apriņķu robežu pārkārtojumu pēc tautību principa.¹⁰ Tā kā bija gadījumi tiesu praksē, ka nedz tiesneši, nedz sekretāri neprata vai nu latviski, vai igauņiski, viņš izdarīja šādu apriņķu pārkārtojumu: Rīgas apriņķim no Pērnavas apriņķa pievienoja Salacas, Valtenberģa, Rūjienas, Ērgemes, Lugažu un Valkas draudzi. Tāpat Rīgas apriņķim no Cēsu apriņķa pievienoja Ropažu, Mālpils, Suntažu un Lielvārdes draudzi. Cēsu apriņķim no Tērbatas apriņķa pievienoja Alūksnes, Gulbenes un Gaujienas draudzes latviešu daļu. Ar to pēc ilgāka laika Ziemeļlatvijā bija atkal nosprausta etnografiskā robeža. Oficiālos rīkojumos pēc šī pārkārtojuma Lielvidzemi iedala „latviešu distriktā” un „igauņu distriktā”.

Kā agrākās tiesas, tā draudzes bija sīkāk iedalītas muižas iecirkņos. Kamēr pils tiesas un draudzes parasti ir iespējams apzīmēt ar noteiktu robežu uz maza formāta kartes, tikmēr muižu robežas ļoti bieži tā nevar apzīmēt. Tas tāpēc, ka vienas muižas zemnieku zeme parasti bija sajaukta ar citas muižas zemnieku zemi.

No zemnieku viedokļa svarīgākais administratīvais iedalījums bija tieši muiža. Lielākās muižas savukārt iedalīja pagastos jeb vakās. Daudzās vietās vakas bija sadalītas ciemos, bet tās vairs nebija admi-

nistrātīvas vienības, jo pretstatā pagasta vecākam jeb vagarim (saukts arī par stārastu, kubiasu jeb voitu) ciemiem īpaši vecākie nav konstatējami. Ciemu skaits 17. gadsimtenī Latvijā bija daudz lielāks, nekā tas atspoguļojas oficiālās arklu revīzijās.

Ārpus raksturotā administratīvā iedalījuma bija pilsētas: Rīga, Koknese, Cēsis un Valmiera. Tām bija sava pašvaldība — rāte. Cēsis un Valmiera bija privātas pilsētas, jo ietilpa Uksensērnā piešķirtajā teritorijā.

Pie Latvijas piederēja arī Roņu sala. Līdz 1621. gadam tā bija pie Kurzemes, bet pēc tam, kad zviedri ieņēma Rīgu, pie Vidzemes. Kamēr Roņu sala piederēja Kurzemes hercogistei, tā administratīvi bija pakļauta Ģipkas soģim. Nonākot Zviedrijas kundzībā, pārvaldnieks un pirmās instances tiesnesis bija salā dzīvojošais soģis, bet krimināllietās tā palika pakļauta hercogistei. Līdz 1644. gadam par Roņu salas mācītāju palika Ārlavas mācītājs, tāpat kā hercogistes laikā, bet pēc tam sala dabūja zviedru mācītāju.

Kopš viduslaikiem salu apdzīvoja zviedri. Kad tā nonāca Zviedrijas varā, tajā bija 18 zemnieku mājas. Iedzīvotāju galvenā nodarbošanās bija zveja un medības. Zemniekiem piederēja trešā daļa no plūdmalē pieskalotās mantas. Viņu pienākums bija zviedru karaļa kuģiem dot loci, kas kuģi novada līdz Daugavai, ko roņsalieši sauca par Rī-ua.¹¹

Zemes piešķiršana Vidzemē

Tūlīt pēc kaŗaspēka apgādes zviedru valdība par savu svarīgāko uzdevumu iekārotajā Vidzemē uzskatīja agrārā jautājuma nokārtošanu. Īsteni abi šie uzdevumi saplūda vienā, jo no zemes valdītājiem sagaidīja, ka tie ievāks no zemniekiem kroņa tiesu kaŗaspēka uzturēšanai. Iekārotajā Vidzemē uz kaŗa tiesību pamata kroņa valdījumā nonāca agrākās valsts domēnes, poļu laikos sauktas par stārastijām. Tāpat valsts vara kaducēja (konfiscēja) to muižnieku muižas, kuŗi bija cīnījušies vai nostājušies poļu pusē. Lai noskaidrotu, kas īsti muižas valda, valdība rīkoja arklu revīzijas (šīm revīzijām bija vēl citi nolūki). Ir saprotams, ka stārastiju un kaducēto zemju pārņemšana valsts rīcībā radīja virkni tiesisku jautājumu, un to izlemšanai valdība iecēla sevišķas tiesas — t.s. komisijas tiesas.¹² Valsts rīcībā pārņemtās muižas kaŗa saimniecības interesēs vispirms apsaimniekoja ar valdības ieceltiem komisāriem,¹³ bet jau ļoti drīz tās

sāka piešķirt zviedru valstsvīriem un kaŗa vadoņiem, kam bija nopelni zemes iekāršanā.¹⁴ Otrkārt, muižas piešķīra tiem Vidzemes muižniekiem, kas, sākot ar Sēdermanlandes hercoga laikiem, bija nostājušies zviedru pusē un tāpēc cietuši poļu atreibību. Treškārt, karalis apstiprināja viņu muižu valdījumu visiem pārējiem Vidzemes muižniekiem, kas varēja pierādīt savas valdījuma tiesības.

Zemes fonds, ko ieguva valdība, bija ļoti liels, un vislielākie zemes piešķīrumi no šī fonda nonāca zviedru dižciltīgo valdījumā. Piešķīrumus izdarīja karalis pēc t.s. Norčēpingas 1604. g. lēņa tiesībām. Tas nozīmēja, ka muižas piešķīra lēņa ņēmējam un viņa vīriešu kārtas mantiniekiem, vai arī kronim pieņemamiem iegātņiem, pret dažiem militāriem pienākumiem. Lēņa ņēmēji nedrīkstēja to atsavināt vai ieķīlāt, iepriekš nepiedāvājot kronim. Mainoties valdniekam, lēņa turētājam vajadzēja prasīt, lai jaunais valdnieks lēni apstiprina. Norčēpingas parlaments lēma, ka neviens Zviedrijas valdnieks nedrīkst piešķirt dižciltīgiem zemi ar citiem noteikumiem.¹⁵

Piecas augstākās amatpersonas Gustava Ādolfa laikā Zviedrijā — visi augstākās zviedru aristokratijas un valsts padomes locekļi — bija: valsts drosts Gabriels Gustavsons Uksenšerna (Oxenstierna, 1587—1640), otrs — valsts maršals Svante Banērs (1584—1628), trešais — valsts admirālis Kārlis Karlsons Jillenjelsms (Gyllenhielm, 1574—1650), ceturtais — valsts kanclers Akselis Gustavsons Uksenšerna (1583—1654) un piektais — finanču pārzinis Jaspers Matsons Krüss (1577—1622), bet pēc viņa nāves 1622. gadā Gabriels Bengtsons Uksenšerna (1586—1656). Šo amatpersonu svarīgumu oficiāli izteic augšējā kārtībā, bet faktiski pirmais valstsvīrs bija kanclers Akselis Uksenšerna.

Visi šie pieci lielie valstsvīri saņēma iekārtojamā Vidzemē lielas muižas pēc Norčēpingas 1604. g. lēņa tiesībām. Drosts Gabriels Gustavsons Uksenšerna saņēma Allažu pili un Siguldu. Viņš vēl iepirka klāt divas mazākas muižiņas un saskaņā ar 1638. g. arklu revīziju valdīja 88 $\frac{3}{4}$ arkla ar 169 zemnieku mājām. (Tie ir revīzijas oficiālā savilkuma dati. Faktiskie skaitļi ir citādi, bet, lai saskaņotos ar turpmāk minēto igauņu vēsturnieka Juhana Vāzara statistiku, lietosim šos oficiālos, kaut kļūdainos, datus.) Maršalam Svantem Banēram bija piešķirta Rauna un Smiltene ar 114 $\frac{5}{8}$ arkla un 256 zemnieku mājām. Admirālis Jillenjelsms saņēma Piebalgu, Skujeni un Dubinsku, kopā 76 $\frac{1}{4}$ arkla un 187 zemnieku mājas. Kanceleram Akselim Uksenšernam bija piešķirta t.s. bīskapija. Tajā ietilpa Valmiera, Burtnieki, Trikāta, Mujāni, Ēvele, Cēsis, Ropaži un dažas

sīkākas muižas, kopā ar $435\frac{3}{4}$ arkla un 967 zemnieku mājām. No tā Uksensērna saviem apakšniekiem bija piešķīris $2\frac{3}{4}$ arkla ar 8 zemnieku mājām, tā ka viņa valdījumā 1638. gadā bija pēc oficiāliem datiem 433 arkli un 959 zemnieku ciemati. Finanču pārzinim Jasperam Krūsam bija nodota Rūjiena un apkārtnes muižas — $46\frac{1}{4}$ arkla un 95 zemnieku mājas, bet viņa pēcnācējs Gabriels Uksensērna valdīja Krimuldu, Aumeisteri un citas sīkākas muižas ar $43\frac{1}{2}$ arkla un 110 zemnieku mājām.¹⁶

Vislielāko zemes piešķirumu bija saņēmis Akselis Uksensērna. No latviešu Vidzemes oficiālā arklu skaita viņam vienam pašam bija piešķirts 18 procentu un no oficiālā zemnieku māju skaita 15 procentu. Varam tāpēc teikt, ka Akselim Uksensērnam vienam pašam bija piešķirta sestā daļa latviešu Vidzemes, bet Uksensērnu dzimtas locekļiem gandrīz ceturtdā daļa.

Arī Banēru dzimtas pārējiem locekļiem bija prāvi valdījumi. Akselis Banērs valdīja Gaujienu, Johans — Bērzauni, Pērs — Vecsalacu.

No citiem ievērojamiem dižciltīgiem Gustavam Karlsonam Hurnam bija piešķirta Alūksne, Gulbene un Vainiži. Pēc Akseļa Uksensērnas un Johana Banēra Gustavs Hurns bija pēc lieluma trešais zemes valditājs Vidzemē.

Juhans Vāzars ir mēģinājis klasificēt zemes valdījumus Lielvidzemē 1680. gadā pēc 1638. un 1690. gada arklu skaita.¹⁷ Viņš iedala visus zemes valditājus šādās kategorijās (iekavās arklu procents pēc 1638. g. revīzijas): zviedru lielie dižciltīgie (47,8), zviedru introducētā sīkā muižniecība (12,0), istā Vidzemes muižniecība (33,2), mācītāji (0,5), karaliene atraitne (1,9 — viņai piešķīra Piebalgu kā ķīlu muižu), pilsētas (2,2), kronis (1,4) un nenosakāmi (1,0). Latviešu Vidzemē zviedru zemes valdījumi ir nedaudz mazāki — lielmuižniekiem bija 45,5%, bet sīkajiem muižniekiem 11,7%. Tā kā daļa no Zviedrijā introducētiem sīkajiem muižniekiem bija Vidzemes cilmes, varam teikt, ka apmēram pusi no visas derīgās zemes piešķīra zviedru muižniekiem, bet aptuveni vienu trešdaļu dabūja savā valdījumā agrākā Vidzemes muižniecība.

Šāds zemes sadalījums izrādījās vēlāk vēstures gaitā par liktenīgu. Zviedru dižciltīgie savās Vidzemes muižās nedzīvoja, bet nodeva tās savu ierēdņu un pārvaldnieku ziņā. Turpretim Vidzemes agrākā muižniecība, dzīvodama savās muižās uz vietas, attīstīja lielu politisku aktivitāti. Soli pa solim šī muižniecība iekaroja sev noteicēju vārdu politiskos jautājumos. Vidzemes muižniecības centieni iegūt savās rokās vairāk muižu tomēr deva maz panākumu: viņu arklu

skaits no 33,2% 1638. gadā bija pieaudzis līdz 35,0% 1690. gadā. Var iedomāties, kādu sašutumu Vidzemes muižniecībā izraisīja zviedru valdības finanču reformas gadsimteņa beigās, kad šos centienus nevien apturēja, bet daļu savu muižu to valdītāji pat zaudēja. Konflikts starp Vidzemes muižniecību un valdību sašķeterējās ar starptautisku konfliktu, un beidzot Zviedrija zaudēja Vidzemi. Savas varas kalngalus Vidzemes muižniecība sasniedza sekojošā krievu laikmetā.

No pieciem lielajiem dižciltīgiem Gustava Ādolfa valstī trīs Uksensernas un Jillenjelms mira gadsimteņa vidū apmēram vienā laikā. Ar viņiem aizgāja paudze, kas bija iekarojusi Vidzemi. Ar Gustava Ādolfa nāvi un, viņa līdzgaitniekiem pakāpeniski izmirstot, kļuva akūts zemes piešķirumu mantinieku jautājums. Norčēpingas lēņa noteikumi, ka mantinieki var būt tikai vīrieši, neapmierināja dižciltīgos, tāpēc radās spēcīga tieksme iegūt lēņus par īpašumu ar neierobežotām mantošanas tiesībām. Šī tendence izpaudās kā pašā Zviedrijā, tā arī Zviedrijas provincēs — Baltijā un Vācijā. Kronim vajadzēja naudu, un muižnieki bija labprāt ar mieru pirkt no kroņa muižu neierobežotās mantošanas tiesības, t.i. muižas alodificēt. Cik plaši notika alodifikācija zviedru Vidzemē, par to pētījumu vēl trūkst. Ir zināmi tikai atsevišķi gadījumi, ka karaliene Kristīna pret samaksu alodificēja Norčēpingas lēņa tiesību muižas, piemēram, Aizkraukli, Lugažus u.c. Tomēr 1655. gadā zviedru riksdags nolēma šīs muižas atkal pārvērst par Norčēpingas lēņa tiesību muižām.¹⁸

Jautājums, pēc kādām tiesībām muižnieks valda muižu, kļuva sevišķi akūts, kad radās redukcijas plāni, t.i. kad kronis sāka apsvērt agrāko valsts muižu pārņemšanu kroņa valdījumā. Šim mūsu vēstures svarīgajam jautājumam veltīsim atsevišķu nodaļu.

Zemes piešķiršana muižniekiem pirmkārt nozīmēja, ka viņiem apstiprināja īpašumā vai arī viņi saņēma valdījumā attiecīgo muižu ēkas un muižas zemi. Otrkārt, muižnieki ieguva tiesības ievākt nodevas, t.s. kunga tiesu, no zemniekiem, kas dzīvoja attiecīgās muižas pagastos, un arī izlietot šo zemnieku bezmaksas klaušu darba spēku muižas saimniecības labā. Kamēr pārējās Latvijas provincēs muižnieki ieguva arī jurisdikciju par zemniekiem, tikmēr zviedru Vidzemē valsts atstāja muižniekiem tikai t.s. mājas pārmācības tiesības. Atšķirība Vidzemē vēl bija, ka, tikko zeme bija okupēta, zviedru valdība sāka ņemt no zemniekiem nodokli (kroņa tiesu).

Blakus muižām, kas bija izlēņotas pēc Norčēpingas lēņa tiesībām, Vidzemē vēl bija trejādas muižas: alodiālās, mantotās un uz mūžu

piešķirtās muižas. Pēdējās, protams, arī bija piešķirtas tikai valdījumā. Par mantotām muižām sauca tās, kas Livonijas konfederācijas laikā bija piešķirtas kā žēlastības un koprokas muižas. Muižnieki tās uzskatīja par īpašumu, bet vēlāk redukcijas laikā kronis daudzās no tām par tādu neatzina un reducēja. Zīmīgi, ka 17. gs. pirmās puses arklu revīzijās no šo muižu valdītājiem prasīja, lai viņi sagādātu valdošā karaļa apstiprinājumu.¹⁹

Vienīgās, ko varētu uzskatīt par muižnieku īpašumu, bija alodiālās muižas. Šīs bija zviedru kroņa pārdotās muižas vai arī tādas, ko bija pārdevusi poļu valdība, ja pārdevumu bija akceptējuši zviedri.

Jautājums par zemnieku zemes juridisko dabu Vidzemē bija daudz vairāk komplicēts nekā pārējā Latvijā. Tāpat kā citās Latvijas daļās, dzimtnieki savu tēva zemi uzskatīja par savu īpašumu, un muižnieki savukārt uzskatīja, ka tie var rīkoties ar zemnieku zemi saskaņā ar ierazām. Tas varēja nozīmēt, ka zināmos apstākļos muižnieks var zemniekam zemi atņemt. Ka zemnieki Vidzemē tēvu zemi uzskatīja par savu īpašumu, rāda tas, ka viņi zemi un pļavas iznomāja un iekļilāja, varbūt pat pārdeva, citiem zemniekiem. Šo faktu konstatēja 1639. g. 27. jūlijā karaliskās hoftiesas un zemes tiesas piesēdētāju konference un lūdza, lai ģenerālgubernātors šādu rīcību aizliedz. Pēdējais atteicās to darīt, aizrādot, ka aizliegumu var izdot ikviens muižnieks, saviem nepaklausīgajiem pavalstniekiem par sodu zemi atņemt.²⁰ No tā izriet, ka ģenerālgubernātors zemnieku zemi uzskatīja tikai par zemnieku valdījumu, ne īpašumu.

Šo jautājumu Vidzemē sarežģīja tas, ka no zemnieku zemes bija jāmaksā kroņa tiesa — staciņš u.c. nodokļi. No muižas zemes turpretim šāds nodoklis nebija jāmaksā. Ar to jau zviedru laikos bija faktiski nodibināta demarkācijas līnija starp zemnieku zemi un muižas zemi, ko oficiāli nodibināja Vidzemē krievu laikos. Zemnieku zemi — kā apdzīvoto, tā postažas, kronis reģistrēja t.s. arklu revīzijās. Ja no šīs zemnieku zemes kādu ciematu vai postažu muižnieks pievienotu muižai, tad viņam no tās būtu jāmaksā nodoklis. Tā kā 17. gadsimtenī muižnieki ļoti sargājās radīt precedentu nodokļu maksāšanā, arklu revīzijas lielā mērā novērsa tendenci pievienot zemnieku zemi muižām.

Ir izteiktas domas, ka postažas uzskatītas par muižas īpašumu, un arī, kolonizējot ar jaunsaimniekiem, šī agrākā zemnieku zeme esot palikusi muižnieku īpašums. Pakāpeniski tad muižnieki esot iznīcinājuši starpību starp dzimtnieku un jaunsaimnieku zemi, un uzskatījuši visu zemnieku zemi par savu īpašumu.²¹

Ir neapšaubāma patiesība, ka muižniekiem bija dabiska tendence uzskatīt kā muižas, tā zemnieku zemi par savu īpašumu. No 17. gs. avotiem tomēr nevar pierādīt, ka šāda tendence būtu pārvērtusies par faktu attiecībā uz zemnieku zemi. Tāpat no avotiem neizriet atšķirīga pieeja dzimtnieku un jaunsaimnieku zemei. Avoti rāda tieši pretējo. Vidzemes arklu revīzijās kronis lika reģistrēt kā apdzīvoto, tā postā pamesto zemnieku zemi. Kad uz postā pamestās zemes apmetās jaunsaimnieks, tam pēc trim gadiem bija jāmaksā kroņa tiesa tāpat kā vecsaimniekam.

Tendence ignorēt demarkāciju starp muižas un zemnieku zemi nesākās ar postažu aplaužošanu, bet gan, izpildot kroņa prasību, ka no katriem 15 arkliem muižniekiem jātur viens apbruņots kaņavīrs, t.s. jātnieks (Rossdienstreiter). Šie kaņavīri parasti bija vācieši, zviedri vai somi, daudzos gadījumos pensionēti muižkungi. Jātnieka uzturam muižnieks iekārtoja mazu muižiņu un tās apstrādāšanai piešķīra dažu zemnieku māju kļaušas, tāpat piešķīra viņam šo zemnieku nodevas. Parasti šīs jātnieku muižiņas iekārtoja iekoptās zemnieku mājās. Līdzīgi rīkojās, iekārtojot no jauna mācītāju muižas. Piemēram, Nilsa Kontinena jātnieka muižu (pie Ķemeres muižas) 1672. gadā valdīja jātnieku kaprālis Heins. Muižas lauki bija ierīkoti uz šādu zemnieku zemes: *Petritt* 1 arkls, *Libke* 1/2 arkla, *Spradken* (?) 1/2 arkla, kopā 2 arkli. Muižas ēkas bija celtas uz pusarklinieka *Lat-schen Cemat* zemes, ko Heins nomāja par 5 vecdālderiem, bet par šo ciematu teikts: „beruhet auff der Herrschafft gnade, ob sie ihm solchen laszen wollen”. Bez tam Heinam piešķirtas zemnieku *Stehn Tomas* un *Stehn Hinrich* (katrs no tiem arklinieks) kļaušas un nodevas. Heins turēja divus kaņa zirgus, t.i. izpildīja divu jātnieku pienākumus.²²

Tā kā valdība muižas piešķīra ar noteikumu, ka muižu valdītājiem jātur jātnieki, un jātniekus uzskatīja (gan maldīgi) par svarīgu militāru faktoru, ir saprotams, ka zemnieku tiesībām uz savu zemi bija jāatkāpjas pārāko valsts interešu priekšā. To pašu lielā mērā varētu teikt par mācītāju muižu ierīkošanu.

Zemnieku tiesības uz savu zemi, kuņas sargāja tikai tradīcijas, tomēr vājināja muižas valdītāju un muižkungu centieni iekārtot muižās racionālu saimniecību. Šim nolūkam zemnieku zemi mērīja, izkaisītos pagabalus savāca vienkopus, maksāt nespējīgos saimniekus padzina un viņu vietā iecēla citus, un taml.²³ Tāpēc nepārsteidz, ka šais racionālizācijas centienos arī muižas laukiem piedalīja zemnieku zemi, parocīgos zemnieku ciematos dibināja blaku muižas

un (retāk) uz agrāko muižu zemes apmetināja zemniekus. Ilustrēsim to ar dažiem raksturīgiem piemēriem.

Burtnieku Dravas pagastā 1672. gadā nolēma dibināt blaku muižu uz šādu sešu māju zemes: *Wegge*, *Seckke*, *Poode*, *Kroszeneck*, *Kalne Mecken*, *Leyeszmecken*. No šiem zemniekiem *Wegge* bijis 30 gadu vagaris, un par uzticīgu dienestu viņam samazināts arklu skaits. Par paredzēto muižas dibināšanu protokolā teikts:²⁴ „Šiem sešiem ciematiem, kas atrodas kopā, ir laba zeme, pļavas un ganības, un to apmēri ir kopā 4½ arkla. Atrodas tikai pus jūdži no pils. Paredzēts iekārtot jaunu blaku muižu (*Viehboff*), bet zemnieki pārvietojami un nometināmi citur.”

No šiem sešiem ciematiem līdz mūsu dienām vēl saglabājušies divi: Zeķi un Meķēns.

Rencēni bija dibināti uz šādu zemnieku zemes (iekavās arklu skaits): *Siele* (1), *Kasze* (1), *Tietke* (1), *Zielaisz* (½), *Enkian* (½), *Saback* (½), *Pawelen* (½), *Maur* (½), *Adam* (½), *Pobke* (1), *Müllnasz* (½), *Puggisz* (½), *Spritzsche* (—). 1672. gadā nolēma pievienot muižai (vai dibināt tur blaku muižu) vēl šādu zemnieku zemi: *Moiszneck Tomasz* (1), *Moiszneck Jetz* (1) un *Sildentz Hans* (1). Šos saimniekus nolēma „pārcelt uz citu labu zemi”.

Par Cēsu Avotu pagasta *Menger* (¼) māju 1672. gadā teikts, ka tā atrodas uz vecas blaku muižas zemes. Spriežot pēc vārda, arī Rencēnu abi Muižnieki atradās uz agrākās muižas zemes.

Uz zemnieku zemes dibināja nevien muižas, bet arī rūpnieciskus uzņēmumus. Piemēram, Kokmuižas *Muhsing* un *Gaile* ciematā iekārtoja glāžu šķūni.²⁵

Visos gadījumos, kad zemniekiem atņēma zemi, tomēr varam konstatēt, ka viņiem ierādīja jaunu zemi citur. Tā muižnieki atrisināja problēmu, kā pievienot muižai zemnieku zemi, nemaksājot par šo zemi valsts nodokļus. Zemniekiem šai ziņā nāca par ļaunu tas, ka laikā no 1638. līdz 1688. gadam valdība Vidzemē neizdarīja nevienu arklu revīziju. Pēc 1638. gada no jauna dibināto zemnieku saimniecību zeme nebija minētā veidā aizsargāta. Tiesiskā inerce tomēr, liekas, bija tik liela, ka nevar konstatēt gadījumus, kad maksāt spējīgos zemniekus vienkārši nodzītu no zemes, kaut arī tā būtu iekopta pēc 1638. gada. Ja kādam saimniekam lika mājas atstāt, lai pārņemtu viņa zemi muižas vajadzībām, tad viņam vienmēr ierādīja jaunas mājas. Vēl vairāk — zemi uzteica, pierunājot ar labu. Dokumentārs pierādījums šim faktam ievietots nodaļā par dzimniecību (salīdzinot Rīgas patrimonālapgabala zemniekus ar Vidzemes zemniekiem).

Tieslietu reformas zviedru Vidzemē

Zviedriem zemi iekarojot, kārtējās tiesas pastāvēja vienīgi Rīgā, kamēr uz laukiem un mazpilsētās tieslietās valdīja pilnīga anarchija.²⁶ Zviedru valdība tāpēc par vienu no svarīgākiem uzdevumiem uzskatīja tiesu noorganizēšanu. Tūlīt pēc okupācijas zviedri iekārtoja gan īpašas tiesas zemes valdīšanas lietu izmeklēšanai, gan arī kara tiesas, kuŗas sauca par pils tiesām, bet pirmo civilo zviedru tiesu iekārtoja kancleram Akselim Uksensērnam piešķirtajā teritorijā 1625. gadā. Šo tiesu ķēniņš legalizēja 1632. gadā, ar īpašu rakstu piešķirot Uksensērnam viņa teritorijā (t.s. bīskapijā) pirmās instances jurisdikcijas tiesības, un atļaujot iecelt tiesnešus un ņemt savā labā soda naudas.²⁷

Uksensērnas tiesnešu jurisdikcijai bija pakļauti viņa pavalstnieki — zemnieki un namnieki, bet nebija pakļauti muižnieki, kuŗu muižas atradās starp Uksensērnas muižām. Tiesu Uksensērnas piešķirumā sprieda pēc Zviedrijas likumiem, un viņa ieceltais tiesnesis Jonass Tranejs (Traneus) par to savā 1627. g. 12. jūnija vēstulē Uksensērnam rakstīja šādi: „... zemnieki šeit pateicas visaugstākam Dievam, ka tie Jūsu žēlastības novados un stārstijās ir dabūjuši Zviedrijas likumu”.²⁸

Pārējā Vidzemē zemes tiesas iekārtoja tikai 1630. gadā.²⁹ Bez Uksensērnas valdījumu tiesas iecirkņa Rīgas lēnī (apriņķī) nostabilizējās vēl trīs tiesu iecirkņi, bet Kokneses lēnī viens.

Katrā zemes tiesā bija paredzēts tiesnesis ar četriem vai pieciem piesēdētājiem. Tā kā trūka piemērotu personu, piesēdētāju skaitu samazināja uz diviem. Pirmā maijā un pirmā oktobrī sākās divas ikgadējās tiesas sesijas. Tiesas sesijas sākumu un vietu pasludināja baznīcās no kanceles. Ķēniņa reskripts noteica, ka tiesa spriežama pēc „zviedru tiesībām, veselā saprāta un racionālām zemes paražām”. Praksē zviedru tiesības kļuva par subsidiārām tiesībām. Muižniekiem tiesas spriešanas tiesības par zemniekiem atstāja tikai tik daudz, cik tās bija Zviedrijā. Ar to Vidzemes muižnieki pilnīgi zaudēja kriminālo jurisdikciju, un ievērojamā mērā samazinājās viņu civilā jurisdikcija. Savas muižas iecirkņa robežās muižnieks turpmāk varēja izspriest tikai zemnieku savstarpējās civilās ķildas. Viņam palika mājas pārmācīšanas tiesības, ja tam nepaklausīja, bet tās vajadzēja lietot ar „kristīgu mērenību”!³⁰ Bez tam muižniekiem bija tiesības apcietināt savus pavalstniekus par krimināliem noziegumiem un turēt viņus apcietinājumā līdz nākošai zemes tiesas sesijai.

Zemes tiesas kompetencē ietilpa izspriest prāvas starp muižniekiem

par aizbēgušiem dzimtļaudīm. Papildus parastām tiesu funkcijām zemes tiesām pēc zviedru parauga bija arī virkne administratīvu uzdevumu, piemēram, pārraudzība par ceļiem, tiltiem, baznīcu remontiem, šķūšu lietu izkārtošana un vispār uzraudzība par rīkojumu un likumu izpildīšanu.³¹

Paralēli zemes tiesām 1630/31. g. tiesu reforma atstāja arī jau minētās pils tiesas, kas bija pa vienai katrā lēnī. Pils tiesas pa daļai paturēja savu kaŗa tiesu raksturu, bet to kompetenci paplašināja, un tās bija paredzētas kā otrās instances apellācijas tiesas. Pils tiesā prezidēja lēņa gubernātors vai administrātors, un tai bija trīs piesēdētāji. 1699. gadā Rīgas pils tiesu apvienoja ar zemes tiesu.³²

Augstākā tiesa kā Vidzemei, tā Igaunijai, Ingrijai un Karelijai bija hoftiesā Tērbatā. Tās sastāvā bija prezidents, viceprezidents un 12 piesēdētāji,³³ no tiem seši muižnieki un seši pārējie. Tērbatas hoftiesā bija augstākā tiesa nevien civīlās un kriminālās, bet arī garīgās jeb konsistoriālās lietās. Hoftiesas jurisdikcijai bija paredzēts pakļaut visus attiecīgo zemju iedzīvotājus, arī muižniekus un ārzemniekus.

Muižnieki uzskatīja, ka viņu pakļautība šīs tiesas jurisdikcijai ir pretrunā ar muižniecības privilēģijām. Sevišķi lepni uz savām senajām privilēģijām bija Igaunijas muižnieki. Viņu starpā radās sevišķa opozīcija pret Tērbatas hoftiesu. Tāpat šo tiesu neatzina Rīgas un Rēveles rāte. Kaut gan ģenerālgubernātors Šite ziedoja daudz pūļu un lietoja diplomātiju, lai panāktu visu attiecīgo provinču tieslietu pakļaušanu Tērbatas hoftiesai, ķēniņš Gustavs Ādolfs, cenšoties pievilkt varbūtējos opozicionālos elementus, nolēma, ka Igaunijas muižniekiem, Rēvelei un Rīgai apellācijas tiesa ir Stokholmas hoftiesā, bet Rīga, ja vēlējās, varēja arī griezties pie Tērbatas hoftiesas. Igaunijas muižnieku panākumi mudināja Vidzemes muižniekus organizēties un nākt ar savām prasībām.

Kad 1634. gadā lielāka Vidzemes muižnieku delegācija piedalījās Gustava Ādolfa bērēs, tā Zviedrijas aizbildņu valdībai iesniedza lūgumu, lai atļauj vēlēt muižniecības amatpersonas un reformēt tiesas. Pēc muižnieku domām zviedru iekārtotās tiesas strādādot pārāk lēni. Tā kā zemāko instanču tiesas varot lietot spīdzināšanu tikai ar hoftiesas atļauju, noziedznieki neatzīdamies vilcinot iztiesāšanu. Muižniekiem šīs vilcināšanās dēļ ceļoties zaudējumi, jo viņiem jāuztur apcietinātie un, ja tie izbēg, jāmaksā sodi. Tāpēc, lai procesu paātrinātu, Vidzemes muižnieki ierosina likvidēt pils tiesas un piešķirt zemes tiesām lielākas tiesības krimināllietās. Ar šo priekšlikumu Vidzemes muižnieki cerēja atgūt zaudēto jurisdikciju pār zemnie-

kiem, jo zemes tiesās viņiem bija iespējas iegūt noteicēju vārdu. Aizbildņu valdība tomēr šos ierosinājumus noraidīja, un zviedru tiesu reforma palika spēkā ar nedaudziem grozījumiem līdz zviedru laiku beigām.

No latviešu viedokļa svarīgākie grozījumi tieslietās bija 1668—1671. g. policijas noteikumi, kuŗus sīkāk iztirzāsim nodaļā par dzimtbūšanas izveidošanos Vidzemē. Šeit minēsim tikai to, ka ar šiem policijas noteikumiem nodibināja kārtības un arķlu tiesneša amatu administratīvām lietām. Šos tiesnešus un viņu vietniekus katrā apriņķī ievēlēja muižnieki trim gadiem. 1694. gadā līdz ar bruņniecības pašpārvaldes likvidāciju, ko apskatīsim otrā daļā nodaļā par dižciltīgiem, kārtības un arķlu tiesas likvidēja un to funkcijas sadalīja starp ģenerālgubernatora ieceltiem apriņķu soģiem (*Kreisvögte*) un zemes tiesu.³⁴

Zviedru tiesas reformas latviešiem bija ļoti svarīgas. Šo reformu negatīvā pusē bija veco pagasta tiesu, kuŗās darbojās zemnieku tiesneši, oficiāla iznīcināšana. Faktiski tomēr pagasta tiesas turpināja pastāvēt.³⁵ Pozitīvā nozīme turpretim bija muižnieku patvaļas likvidēšana tiesas spriešanā. Kaut gan muižnieki piedalījās jauniekārtotajās tiesās, tās bija pakļautas augstāko instanču uzraudzībai, jo tiesu protokoli bija periodiski tām jāiesūta. Tāpat bija nokārtotas apellācijas un revīzijas lietas, smagāku sodu apstiprināšana augstākā instancē, kas lielā mērā novērsa patvaļu. Vēl vairāk — no zemnieku viedokļa liels ieguvums bija, ka hoftiesā zemnieki varēja sūdzēties par muižu valdītājiem un nomniekiem vai muižkungiem.³⁶ Tāpat ieguvums bija, ka aizbēgušos dzimtļaudis varēja atprasīt tikai procesa kārtībā, nevis paņemt ar varu, vienkārši saķeŗot. Kaut gan šī laikmeta tiesu aktis vēl nav pienācīgi studētas (to ir simtiem) un tāpēc nav zināms, cik tāl zemnieki izmantoja tiesu reformu nodrošināto kārtību, var domāt, ka šo reformu priekšrocības tālu pārsniedza to defektus. Zviedru tiesu reforma tāpēc uzskatāma par nozīmīgu no latviešu tautas vēstures viedokļa.

No otras puses, reformu nolūks nebija celt latviešu zemnieku tiesisko stāvokli, bet gan nostiprināt zviedru varu un jo cieši piesaistīt jauniegūto provinci Zviedrijai. „Unus Rex, una lex et grex unus” bija tiesu un pārējo reformu mērķis.

Konsistorija

Kamēr laicīgo lietu iztiesāšanai noorganizēja tiesas, tikmēr garīgo un morāles lietu iztiesāšanai pēc laicīgo tiesu parauga nodibināja

īpašas garīgās tiesas — apakškonsistorijas un virskonsistoriju.

Vienīgā atļautā baznīca bija luteriskā. Par baznīcas galvu superintendenta amatā bija iecelts Rīgas virsmācītājs Hermanis Samsons. Johans Šite par viņu bija ļoti sliktās domās, bet, tā kā Samsons bija Akseļa Uksenšernas studiju biedrs, Samsona pozīcija bija stipra. Starp citu Šite cēla iebildumus pret Samsonu, ka par mācītājiem iesvētot personas, kam nav teoloģiskas izglītības un kas neprot latviski. Uz pēdējo Samsons atbildēja, ka arī hercogistē notiekot tas pats un ka mācītāji latviski iemācās, savu amatu izpildot.³⁷ Tāpat Šites un Samsona domstarpības izpaudās jautājumā par sinodes sasaukšanu un Tērbatas hoftiesas kompetenci. Šīs domstarpības izpaudās arī konsistorijas organizēšanā.

Šites 1633. gadā nodibinātajā virskonsistorijā (*Supremum Consistorium*) par direktoru iecēla laicīgu personu — hofrātu Gothardu Vellingu (Welling), bet par viņa palīgu superintendentu Samsonu. Bez tam virskonsistorijā bija seši piesēdētāji (no tiem trīs mācītāji) un sekretārs. Sesijas bija noteiktas Tērbatā ik gadus no jūnija vidus līdz jūlija vidum. Virskonsistorijas kompetencē ietilpa izspriest domstarpības par baznīcas ceremonijām, izšķirt strīdus starp mācītājiem, un starp mācītāju un draudzi, un uzraudzīt baznīcas disciplīnu. Laulības jautājumus un tikumības pārkāpumus paredzēja izspriest vai nu šai garīgā, vai arī laicīgā tiesā. Virskonsistorijai bija uzdots veltīt sevišķu vērību, lai izskaustu pagānisko līgavu laupīšanu — pārkāpumi sodāmi ar nāvi.³⁸

Lai veiktu šo plašo jurisdikciju, Šite un Vellings nodibināja apakškonsistorijas Rīgā, Koknesē un Tērbatā (1634. gadā). To personālā sastāvā bija lēņa vietnieks jeb gubernātors, prāvests un četri piesēdētāji, no tiem divi mācītāji. Apakškonsistorijai ik gadus bija jāiesūta savi protokoli virskonsistorijai. Apellācijai bija noteikts līdzīgs process, kā apellācijai no pils tiesas uz hoftiesu. Revīzija bija atļauta tikai sevišķi svarīgos gadījumos. Spriedumu izpildīšana bija nodota lēņa vietniekam jeb gubernātoram.

Ar nodibināto kārtību visvairāk bija nemierā Samsons, sevišķi ar to, ka virskonsistorijas sēdeklis bija Tērbatā. Tā kā viņš bija paturējis mācītāja amatu Rīgā arī pēc iecelšanas par superintendentu, viņš vēlējās, lai virskonsistorijas sēdeklis būtu Rīgā. Kādā citā reizē Šite jau bija pārmetis Samsonam, ka viņš sēžot Rīgā kā svētais Juris uz zirga Nikolaja baznīcā Stokholmā. Samsons savā opozīcijā gāja tik tālu, ka piesavinājās virskonsistorijas zīmogu un ar dažiem piesēdētājiem, kas dzīvoja Rīgā, sāka izpildīt virskonsistorijas funkcijas.

Šite tad noteica, ka zīmogs jāatdod, sēdes jānotur Tērbatā un ka virskonsistorija ir tiesīga spriest tikai pilnā sastāvā.³⁹

Iespējams, ka domstarpību dēļ valdība 1634. gadā deva nodibinātai kārtībai tikai pagaidu apstiprinājumu,⁴⁰ bet, lai novērstu turpmākās domstarpības, superintendenta tiesības un pienākumi bija precizēti. Tai pašā reizē Kokneses un Rīgas apakškonsistoriju apvienoja.

Karaliene Kristīna 1648. gadā jaukto konsistoriju pārorganizēja par garīgu iestādi. Tās locekļi bija tikai mācītāji. 1662. gadā pēc bruņniecības lūguma virskonsistoriju atkal reformē. Muižniecība vēlējās savu ietekmi pastiprināt un to panāca ar jauktu — garīgu un laicīgu — konsistorijas sastāvu.

Kārļa XI absolūtisms izpletās arī baznīcas novadā. 1686. gadā zviedru baznīcas likumu pārtulkoja vāciski un 1690/91. gadā attiecināja arī uz Vidzemi. 1694. gadā vispārējo pārkārtojumu ietvaros konsistoriju atkal pārorganizēja. Pēc zviedru parauga virskonsistorija komplektējās tikai no mācītājiem. Apakškonsistorijas likvidēja. To lietas turpmāk iztiesāja vai nu laicīgās tiesas, vai t.s. prāvesta tiesas.⁴¹ Šāds stāvoklis Vidzemē palika līdz zviedru laiku beigām.

Birokratija

Pēc Latvijas kaŗa dzīvei Vidzemē atjaunojoties, tā neatgriezās pirmskaŗa sliedēs. Visās dzīves nozarēs pārkārtojumi bija tik lieli, ka šo nodaļu varētu arī nosaukt „Vidzemes pārjaunošana”. Viena no svarīgākām politiskās iekārtas atšķirībām Vidzemē, salīdzinot ar iepriekšējiem laikiem un arī salīdzinot ar Latvijas pārējām provincēm tai pašā 17. gadsimtenī, bija tā, ka Vidzeme kļuva par birokrātiski pārvaldītu provinci. Kamēr hercogisti un Latgali pārvaldīja pēc principiem, kas vēl bija tuvi feodālisma laikmetam, tikmēr Vidzemi pārvaldīja ar ierēdņiem jau atbilstoši modernas valsts pārvaldei. Atšķirība no moderniem laikiem gan bija tā, ka centrālā valdība Zviedrijā mēģināja visos sīkumos noteikt ģenerālgubernātoru un pārējo zviedru ierēdņu darbību Vidzemē. Šai ziņā ļoti spilgts piemērs ir karalienes Kristīnas izdotā darbības instrukcija Šites pēcnācējam ģenerālgubernātoram Gabrielam Bengtsonam Uksensēnam.⁴² Viņam nevien bija uzdots valdīt karalienes vietā, iegūt pavalstnieku uzticību, raudzīties, lai ienaidnieks nespiegotu (bet pašam organizēt spiegošanu), un pārlūkot militārās, baznīcas, izglītības, justicijas,

fiskālās u.c. svarīgas lietas, bet tai pašā instrukcijā arī noteikts, ka ģenerālgubernatora kancelejas ierēdņiem jāpatur rakstu noraksti un taml. Noteikts pat, kā aktis jāuzglabā. Piemēram, karaliene nosaka, ka kancelejā jāiekārto pieci skapji ar atvilktnēm, ka pirmajā skapī jānovieto baznīcas lietu aktis, piektajā skapī kvītis u.t.t. Karaliene nosaka arī, piemēram, tādu sīkumu, ka ģenerālgubernatora uzgaidāmai istabai jābūt lielākai nekā kancelejai.

Par daudziem šiem sīkumainajiem birokratijas izpaudumiem vēsturnieki tomēr var būt pateicīgi. Zviedrija bija pirmā valsts, kas iekārtoja valsts grāmatvedību. Līdz ar to tieši par Vidzemi 17. gadsimtenī ir saglabājušies ļoti pilnīgi šīs provinces fiskālie pārskati, iedzīvotāju un zemju reģistri, modernās statistikas prasībām atbilstoši pārskati par ārējo tirdzniecību u.c. ļoti vērtīgi vēstures avoti. Tāpat sīkie notikumi, kas liekas smieklīgi un valdnieka rūpju necienīgi, nosakot, kā jāglabā aktis, tomēr panāca, ka vēl līdz šai dienai šis aktis vairumā ir saglabājušās, un to, kas ir pazudis vai sadedzis, bieži var restaurēt pēc citām aktīm citās nodaļās.

Starpība starp zviedru nodibināto birokratisko iekārtu Vidzemē un iekārtu kaimiņu provincēs vēl izpaudās tā, ka valsts ienākumu avotus zviedri parasti pārvaldīja ar ierēdņiem, kamēr kaimiņos tos ļoti bieži iznomāja. Līdz ar to, ņemot vērā rūpīgo grāmatvedību, parasti ir saglabājies pilnīgs pārskats nevien par attiecīgajiem ienākumiem, bet arī par ienākumu avotu ar tā politiskajām un saimnieciskajām konsekvencēm. Piemēram, kad Rīgā zviedri sāka ņemt muitu — t.s. licentes, par licenšu pirmo pārvaldnieku Rīgā, Pērnavā, Rēvelē un Narvā iecēla Ārentu Spīringu.⁴³ Tai pašā laikā viņa divi brāļi Ābrams un Īzaks, un tēvs Pēteris pārzināja licentes citās zviedru varā nokļuvušās Baltijas ostās — Ventspilī, Liepājā, Dancigā, Pomerānijas ostās un citur, līdz pat Vismarai. Spīringi tomēr bija tikai ierēdņi, tieši pakļauti kancleram Akselim Uksenšernam. Viņi rīkojās pēc Uksenšernas izstrādātās, gan arī sīkās, instrukcijas. Rezultātā arhīvos atrodas vēl neizpētīti dokumentu blāķi, kas dod iespēju iegūt ļoti sīku pārskatu nevien par Baltijas ostu kuģniecību un tirdzniecību attiecīgajā laikmetā, bet arī par ieinteresēto valstu diplomātiju. Turpretim tur, kur ienākumu avotus iznomāja — kā, piemēram, poļu Daugavpils muitas punktā — nekādas pēdas par parādību norisi nav palikušas.

Zviedru valsts birokratiskā iekārta lielā mērā ietekmēja arī valsts darbiniekus un citus pilsoņus. Tāpat kā valsts pārvaldīja savas ārējās provinces ar ierēdņiem un sarakstoties, zviedri arī rīkojās viņiem

piešķirtajās muižās. Piemēram, Uksensērna savas plašās Vidzemes muižas pārvaldīja ar ierēdņiem. Šo muižu grāmatvedības dokumenti aizpilda veselu istabu Tīdē pilī, un to ir arī vairāki saiņi Zviedrijas valsts archīvā. Vēl cits piemērs — Delagardija Rūjienas muižu archīvs Lundas universitātes bibliotēkā vēl gaida pētnieku.

Zviedru birokratiskā kārtības mīlestība izpaudās vēl tā, ka no zviedru laikiem ir pirmās daudz maz pareizās topografiskās kartes par Vidzemi un par Kurzemes hercogisti. Kartes zīmēja kaŗa vajadzībām, gan Latvijas, gan citu kaŗu laikā. Turpretim saimnieciskām vajadzībām kartes zīmēja gadsimteŗa otrā pusē t.s. Lielā kadastra laikā. Šīs kartes, kas mērogā 1:10.400 aptvēra visu Vidzemi un kas gandrīz pilnīgi bija saglabājušās līdz otram pasaules kaŗam, ir viens no vērtīgākiem avotiem Vidzemes agrārās ainavas izpratnei. Še varētu minēt arī zviedru mērnieku izgatavotos Vidzemes baznīcu un kapliŗu zīmējumus, kuŗu skaits tuvojas simtam.

Kad bruņniecība Vidzemē ar lielām pūlēm panāca tiesības atjaunot un izveidot savu korporātīvo iekārtu, kas raksturota šīs grāmatas devītā nodaļā, Vidzemes pārvaldē un sadzīvē radās duālisms. Jau konstatējām, ka Vidzemē bija divējs apriņķu iedalījums, viens, ko lietoja valdība, otrs, ko lietoja bruņniecība. Citās nozarēs šis duālisms bija vēl nozīmīgāks. Blakus nākotnes valsts pārvaldes formai — birokratijai, bruņniecībai organizējoties, mēģināja nostāties pagātnes valsts pārvaldes forma — feodāla korporācija. Šis mēģinājums varēja beigties tikai ar konfliktu. Tāds konflikts arī tiešām radās. Tas sākās provinces iekšējās lietās un beidzās ar kaŗu. Viens no Lielā ziemeļu kaŗa iemesliem (gan ne vienīgais) bija Vidzemes birokratijas konflikts ar Vidzemes bruņniecību.

¹RA, RR, 1621. g. 26. sept.

²*Ibid.*, 1629. g. 10. dec.; E. H. J. Lundström, *Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den svenska tidens förste skede från Rigas intagande 1621 till freden i Oliva 1660* (Uppsala och Stockholm 1914), 228. un sek. lpp.

³Sekojošais apraksts attiecas uz 1637. gadu. Tā avots ir 1638. gada arklu revizijas kopsavilkums, KA, Östersjöprovinserna — jordrevisionshandlingar, Livland.

⁴Ar zvaigznīti apzīmētās tiesas nav nosauktas par pils tiesām.

⁵G. J. v. Buddenbrock, *Sammlung der Gesetze welche das heutige livländische Landrecht enthalten* (Riga 1821), I, 219. lpp.

⁶LLO, 570. lpp.

⁷EKA.

⁸Karte Igaunijas valsts archīvā. Fotokopija autora īpašumā. Cēsu apriņķis šai kartē ir nosaukts par Kokneses apriņķi.

⁹KA, Handl. rör. Sveriges balt. o. tyska prov., Nr. 45. Turpretim pēc cita avota (Casparis von Ceumern, *Theatridium Livonicum*, Rīga 1690) Alūksne, Gulbene un Gaujiena pieder pie Rīgas apriņķa.

¹⁰LLO, 569—70. lpp.; Buddenbrock, *op. cit.* II, 1, 1147. lpp.

¹¹P. Johansen, *Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland* (Stockholm 1951), 309. un sek. lpp.

¹²Šo tiesu sastāvs un darbība redzami pēc dažādiem lēmumiem — sk.: E. Pabst und R. v. Toll, *Ehst- und Livländische Brieflade I* (Reval 1861), 342—45. lpp.

¹³Grāmatvedības dati par daudzām no šim valsts pārvaldē pārņemtām muižām glabājas RA.

¹⁴Piešķiršanas rakstu noraksti glabājas RA, KA un VA muižu īpašumu titulu revīzijas aktīs.

¹⁵Sk. lēņa grāmatu Akselim Uksenšernam autora *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas*, 125. lpp.; A. v. Richter, *op. cit.*, 22. un 24. lpp.

¹⁶Aplēsums pēc autora *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija* (Rīgā 1938—1941).

¹⁷Juhan Vasar, *Die grosse livländische Güterreduktion, Acta et commentationes universitatis Tartuensis*, B.XXII, 2 (Tartu 1931), 366. un sek. lpp.

¹⁸A. v. Richter, *op. cit.*, 25. un 147. lpp.

¹⁹Sk. ARL.

²⁰Sk. dokumentus: L. Arbusow, „Die 'Livländische Landesordnung' von 1668", *Quellen und Forschungen zur baltischen Geschichte* 2 (Posen 1942), 23. lpp.

²¹A. Soom, *Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert* (Lund 1954), 5. lpp. Diemžēl, Soma juridiskā terminoloģija ir neskaidra. Viņš, piemēram, raksta par „Besitzrecht”, bet acīmredzot domā „Eigentumsrecht”.

²²TA, Ny Formerade Wacken Böcker sampt hollndne Protocoller Wyd Liflānske Revisionen A 1672, 217. lpp.

²³Visi šie zemes ierīcības soļi atspoguļojas Uksenšernas muižu grāmatās, TA.

²⁴TA, Ny Formerade Wacken Böcker, 93. lpp.

²⁵Visi piemēri no TA, *ibid.*

²⁶Sal. tiesu reformu autora, ģenerālgubernātorā Johana Šites uzrunu, atklājot Tērbatas hoftiesu 1630. g. 7. decembrī, *Senie stāsti*, 81. lpp.

²⁷E. Dunsdorfs, *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas*, 128. lpp.

²⁸RA, Oxenst. saml. Iespiests: R. Liljedahl, *Svensk förvaltning i Livland 1617—1634* (Uppsala 1933), 282. lpp.

²⁹Tālākā attēlojumā sekoju labi dokumentētām Liljedāla aprakstam, *ibid.*, 289. un sek. lpp.

³⁰Kā šī „kristīgā mērenība” pārvērtās mežonīgā pārmērībā, par to vairākus piemērus sk. A. Soma darbā, *op. cit.*, 14. un sek. lpp.

³¹LLO, 56. lpp.

³²A. v. Richter, *op. cit.*, 97. lpp.

³³To vārdus sk.: Liljedahl, *op. cit.*, 301—302. lpp.

³⁴A. v. Richter, *op. cit.*, 110. lpp.

³⁵*Ibid.*, 31. lpp.

³⁶Liljedahl, *op. cit.*, 289. lpp.

³⁷Sarakstišanas šai lietā sk. *ibid.*, 378. lpp.

³⁸*Ibid.*, 385. lpp.

³⁹RA, Liv. Livländska överkonsistoriets arkiv, 1634. g. 23. maijā. Liljedahl, *op. cit.*, 391. lpp.

⁴⁰E. H. J. Lundström, *op. cit.*, 252. un sek. lpp.

⁴¹Olaf Sild, *Kirikuvissitatsioonid Eestilaste maal vanemast ajast kuni olevikuni, Acta et commentationes universitatis Tartuensis*, B. Humanora XL (Tartu 1937).

August Westren-Doll, „Die schwedische Zeit in Estland und Livland”, *Baltische Kirchengeschichte* (Göttingen 1956).

A. v. Richter, *op. cit.*, 118. lpp.

Prāvesta tiesas, katrā apriņķī vienu, nodibināja ar karaļa 1694. g. 30. septembra rezolūciju. Ģenerālgubernātors Dālbergs to izsludināja 1697. g. 12. oktobrī. Tiesas sastāvā bija prāvests, divi mācītāji, apriņķa soģis un notāri (rakstveži). Šo tiesu kompetence bija tā pati, kā likvidētajām apakškonsistorijām. Broces zīmējumu krājumos atrodams Kokneses apriņķa prāvesta tiesas zīmogs uz kāda prāvesta Glikā 1699. gadā parakstīta dokumenta.

⁴²G. J. v. Buddenbrock, *op. cit.*, 192—205. lpp.

⁴³*Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling*, daudzi sējumi — sk. rādītājos „Spiering”.

4. NODAĻA

PIRMAIS ZIEMEĻU KAĻŠ (1654—1660)

Kaŗa iemesli

Pufendorfs 1689. gadā un Hallendorfs 240 gadus vēlāk ir viens prātis, ka Pirmais ziemeļu kaŗš izcēlās tāpēc, ka Zviedrijai vajadzēja nodarbināt savus bezdarbībā nīkstošos virsniekus un armiju.¹ Iespējams, ka apgalvojumā par kaŗu kā neizbēgamu bruņošanās rezultātu būs daļa taisnības. Daļa taisnības būs arī viedoklim, kas kaŗa cēloni meklē faktā, ka Kārlis X bija audzināts kaŗavīra amatam un ka viņš neredzēja cita ceļa konfliktu mezglu atraišānā, kā lietojot slaveno Aleksandra Lielā paņēmienu. Tāpat varam daļēji akceptēt to vēsturnieku uzskatus, kas domā, ka kaŗš deva iespēju Kārlim X novērst uzmanību no iekšpolitiskiem sareŗģījumiem. Pēdējie bija radušies, mēģinot izcelt purvā iestigušos valsts finanŗu ratus ar slaveno ceturtdaļas redukciju.² Visu šo viedokļu trūkums tomēr ir, ka šādus iemeslus var saskatīt visiem kaŗiem. Tāpat neapmierina arī viedoklis, ka Kārlis X gribēja profitēt no poļu un krievu kaŗa, un ar dunŗa dūrienu Polijas mugurā dabūt savu daļu no tās laupījuma.

Vairāk nekā šie uz vispārējiem un psiholoŗiskiem apsvērumiem balstītie viedokļi pārlicina jaunāks uzskats, kas izriet no avotu studijām,³ t.i. ka Kāŗļa X kaŗa gājiens Polijā atbilda viņa centieniem uzsākt preventīvu kaŗu pret Maskavu. Kārlis X saprata, ka Krievijai ir nodoms iegūt pieeju pie Baltijas jūŗas — tātad vecā *dominium maris Baltici* problēma. Tāpēc ar valsts padomes piekrišanu viņš piedāvāja aliansi Polijai pret Krieviju. Kā kompensāciju viņš prasīja, lai Jans Kazimirs atsakās no Sigismunda III laika pretenzijām uz Zviedrijas troni, lai atzīst Vidzemes un Dienvidigaunijas piederību Zvied-

rijai, un lai atļauj zviedriem okupēt Kurzemes un Zemgales hercogisti. To visu kompensētu Polijas teritoriālie ieguvumi austrumos. Kā redzams, šis modernais viedoklis daudz lielākā mērā nekā agrākie par kaŗa iemeslu izvirza Latviju. Priekšlikums guva atsaucību Polijas un Lietuvas seimā, bet Jans Kazimirs izturējās noraidīgi. Kārlis X tad nolēma pēdējo padzīt.

Kaŗa norise

Kaŗš sākās, kad Ukrainas kazaki savos neatkarības centienos atkrita no Polijas un meklēja palīdzību Krievijā, lai tā zaudētu savu neatkarību uz visiem laikiem. Kārlis X, redzot Polijas vājumu, nolēma uzsākt kaŗu. Tā mērķis bija pēc Jana Kazimira padzīšanas pārvērst 1635. gadā noslēgto Zviedrijas un Polijas pamieru par „mūžīgu” mieru un nodrošināt Baltijas provinču un Igaunijas piederību Zviedrijai nevien pret Poliju, bet arī pret Krieviju. Tā 1655. gada vasarā zviedru spēki no Pomerānijas cauri Brandenburgai iemaršēja Polijā. Nebija nekādu grūtību iekārot Poliju un tās abas galvas pilsētas — Varšavu un Krakovu, bet grūti gan bija iekāpojumu noturēt. Kārlim X bija vara tikai tur, kur viņš varēja novietot savus kaŗavīrus, un to bija gaužām maz, lai novietotu lielajā Polijā. Ja Kārļa X nolūks tiešām bija novērst domas no finanču purva Zviedrijā, tad tagad viņš bija iestidzis īstos, ne vairs figūrālos, purvos Polijā.

Lai izvairītos no kaŗa divās frontēs, Polijas karalis 1656. gadā panāca pamieru ar Krievijas caru, liekot saprast, ka pēdējo pēc Jana Kazimira ievēlēs par Polijas karali.⁴ Krievijas cars Aļeksejs Michailovičs nevien pārtrauca cīņas pret Poliju, bet izdarīja Janam Kazimiram vēl lielāku pakalpojumu, iebrūkot Zviedrijas provincēs Baltijā.

Brandenburgas kūrfirsts Fridrihs Vilhelms saskatīja labu izdevību zviedru un poļu grūtībās. Tā dzima vēlāk varenā Prūsija. Savu izdevību saskatīja arī Zviedrijas mūžam vecais ienaidnieks — Dānija, un 1657. gadā Fridrihs III pieteica kaŗu Zviedrijai. Saņēmis šādas ziņas, Kārlis X tūlīt atstāja Poliju un caur Meklenburgu maršēja uz Holšteinu, kur to priecīgi sagaidīja viņa svainis Holšteinas Gotorpas hercogs. No šejienes Kārlis X iebruka Jitlandē un, izmantojot neparasti bargo ziemu, nolēma ar Fridrichu III „parunāties zviedriski” Kopenhāgenā. Kāds jauns inženieris, vēlāk Latvijas vēsturē pazīstamais Ēriks Dālbergs, pārbaudīja ledu, un uz viņa atsauksmes pamata

pretēji savu generāļu padomam Kārlis X devās ar artileriju un 5000 vīriem pāri ledum no salas uz salu līdz Kopenhāgenai. Rezultāts bija Roskildas miers 1658. g. 26. februārī, ar ko Dānija zaudēja savas Dienvidzvidrijas provinces. Tālākajā kaŗa attīstībā Kārlis X gan izdarīja kļūdas, par jaunu uzbrūkot Dānijai un šoreiz zaudējot. Kaŗš beidzās tikai 1660. gadā ar Kārļa X pēkšņu nāvi. Paralēli galvenajam kaŗam Polijā un Dānijā norisinājās blaku kaŗš Latvijā, kas, protams, ir svarīgākais no mūsu vēstures viedokļa.

Krievi un zviedri iebrūk Latgalē

Kaut gan Rietumeiropas un zviedru vēsturnieki Pirmo ziemeļu kaŗu skaita, sākot ar 1655. gadu, t.i. ar Kārļa X iebrukumu Polijā, no Latvijas vēstures viedokļa kaŗš sākās 1654. gadā. Šai gadā krievu un poļu kaŗā krievu vaivads Vasilijš Šeremetjevs iebruka Latgalē. Krieviem izdevās okupēt Ludzas un Rēzeknes stārstiju, un Pustinas pagastu Daugavpils stārstijā. Okupētos Latgales apgabalus cara Aļekseja Michailoviča vārdā sāka pārvaldīt Boriss Grigorjevičs Buchvostovs, pieņemot zem cara „augstās rokas” mūžīgā pavalstniecībā „labākos Lietuvas ļaudis”, kā arī „karāļa un panu pavalstniekus” ar sievām un bērniem, ar lopiem un pārējo mantu, un īpašumiem.⁵

Latgales muižnieki, un viņu starpā vaivads Nikolajs Korfs, lūdza palīdzību Vidzemes zviedru ģenerālgubernātoram Hurnam. Tā kā šai stadijā zviedru valdība negribēja konfliktā iesaistīties, lūgumu noraidīja. Zviedri bija vienīgi ar mieru ielaist Vidzemē Latgales bēgļus.⁶

Kad 1655. gadā Kārlis X iebruka Polijā, Vidzemē novietotie zviedru spēki ģenerāļa Lēvenhaupta vadībā saņēma rīkojumu ieņemt poļu varā esošo Latgales daļu. 1655. g. 1. jūnijā zviedru rokās krita Daugavpils. Lai nomierinātu krievus, Lēvenhaupts rakstīja krievu pavēlniekam Naščokinam uz Rēzekni, ka zviedri bijuši spiesti ieņemt Daugavpili tāpēc, ka no turienes apdraudētas tuvās Vidzemes robežas.⁷

Nākošā, 1656. gadā poļu diplomātija panāca, ka krievi uzsāka kaŗu ar zviedriem bez iepriekšēja kaŗa pieteikuma. Krievu svarīgākais stratēģiskais mērķis bija ieņemt zviedru Baltijas provinces un tad iegūt valdību pār Baltijas jūru.

Aļekseja Michailoviča kara gājiens uz Rīgu

Lai īstenotu savu nodomu iekārot Baltijas piekrasti, Krievijas cars Aļeksejs Michailovičs 1656. gadā iebruka zviedru teritorijā un nosūtīja 16.000 vīru lielu kaŗaspēku pret Kareliju, bet 100.000 kaŗotājus personīgā virsvadībā virzīja gar Daugavu uz Rīgu. Kaŗaspēka apgāde notika pa Daugavu strūgās, laivās un ar plostiem.⁸ Daļu šo spēku norīkoja Daugavpils ieņemšanai, bet pārējie devās uz Koknesi. Pirmā sadursme ar zviedriem notika 29. jūlijā pie Aiviekstes upes. Krievu vaivads Semens Strašņevs ziņoja cāram: „Pēc tavas pavēles, lielais valdniek, mēs nonācām Korfova miestā Daugavas krastos, ap 15 verstis no Aiviekstes pilsētiņas. Tur Kurzemes vācieši mums teica: 'No Aiviekstes zviedri bēg!' Mēs izsūtījām 100 kazaku izlūkos.” Zviedri no Aiviekstes atkāpās, atstājot pārtiku un lielgabalus. Pie Krustpils, Sēlpils un Kokneses zviedri nogremdēja liellaivas, lai aizsprostotu ūdensceļu. 31. jūlijā krievi ieņēma Daugavpili, ko aizstāvēja zviedru pulkvežleitnants Johans Villigmans, un pārdēvēja to par Borisogliebsku. Villigmans izdarīja pašnāvību, bet pārējos Daugavpils aizstāvjus krievi nogalināja.⁹ Viļaku krievi ieņēma komandanta Viktora Aderkasa nodevības dēļ.

10. augustā notika cīņa starp krievu priekšposteņiem un zviedriem netālu no Rīgas, un 11. augustā pats cars ieradās pie Kokneses, lai vadītu šī svarīgā cietokšņa aplenkšanu. Jau 13. augustā Koknesi izdodas ieņemt. Cars priecīgi raksta savām māsām: „Cietoksnis ir bezgala stiprs, grāvis ir dziļš, jaunākais brālis mūsu kremļa grāvim, bet pats cietoksnis ir kā Smoļenskas cietokšņa dēļs, nūdien, ļoti stiprs. Mūsējo krita 67 un ievainoto ir 430.” Tā kā aplenkšanā piedalījās 2500 kaŗavīru, zaudējumu bija 20%. Krievi apkāva nevien Kokneses aizstāvjus, bet visus Kokneses namniekus. Pili un pilsētu pārdēvēja par careviča Dimitrija pilsētu — Dimitrijevu. Kā Daugavpili, tā Koknesē steidzīgi uzcēla krievu baznīcas. Koknesē lielākais kaŗa laupījums bija daudz artilērijas un municijas, bet krieviem bija grūtības sameklēt vajadzīgo apkalpi. Ar Kokneses krišanu krievu rokās bija nonācis ļoti svarīgs atbalsta punkts, kas nodrošināja ūdensceļu un krievu kaŗaspēka apgādi Rīgas aplenkumā.

Rīgā krievu spēkiem varēja stāties pretī ap 5000 apbruņotu vīru: 1800 kājnieku, 2000 vieglo un smago kavalēristu, 1500 Rīgas namnieku, to starpā latviešu amatu locekļi. 11. septembrī Rīgai no Prūsijas pienāca 1400 vīru liels pastiprinājums. Pēc Magnusa Gabriela Delagardija 1656. g. 30. septembra vēstules, ko viņš rakstīja savam

brālim, Rīgas garnizonā esot bijuši 12.000 vīri, no tiem 1800 neve-seli. Krievu spēkus viņš vērtēja uz 30.000 vīriem.¹⁰ Krievu kaŗaspēkā bija ap 8000 tatāru un kalmiku, kā arī Donas kazaki. Rīgas aizstā-vēšanu vēl apgrūtināja tas, ka pilsētas nocietinājumi nebija pabeigti. Trūka līdzekļu, jo 1655. gadā zviedru ķēniņš Kārlis X bija izspiedis no pilsētas 100.000 dālderu aizņēmuma. Bez tam ārzemnieki bija parādā Rīgas tirgotājiem vairāk nekā miljonu dālderu, vilcinoties ar samaksu, lai nogaidītu kaŗa rezultātus. Arī bagātāko Rīgas namnie-ku un zviedru augstmaņu ģimenes locekļu, to starpā Delagardija kundzes, aizbēgšana no Rīgas nospieda tās aizstāvju garastāvokli.

Krievu pusē lielākais trūkums bija nesaskaņas vaivadu starpā. Ēdās kā paši krievu pavēlnieki, tā arī ārzemju virsnieki ar krieviem. Arī disciplīna kareivjos bija ļoti zemā līmenī.

Sākoties Rīgas aplenkumam 1656. g. 22. augustā, lieli trūkumi tātad bija abās pusēs. Pēc Kokneses ieņemšanas krievu spēki novieto-jās Daugavas krastā starp Jumpravmuižu un Rīgu. Viņu pirmais taktiskais uzdevums bija ieņemt Daugavgrīvu, lai nogrieztu Rīgai jūras ceļu. Tomēr šis nodoms neizdevās, jo krievu rīcībā nebija jūras kaujai piemērotu kuģu. Ar laivām, 200 strūgām un četriem plostu tiltiem, kas vēlāk krita rīdzinieku rokās, Daugavgrīvu nevarēja ieņemt, nedz arī pārtraukt Rīgas sakarus pa jūras ceļu.

Rīgas aplenkums ilga līdz 5. oktobrim. Krievi mēģināja pieklūt pilsētai trijās vietās: pie pils, pie Pirts bastiona un pie Mārstaļu vār-tiem. Tomēr artilērijas divkaujā rīdzinieki izrādījās pārāki. Sevišķus zaudējumus krieviem nodarīja Rīgas artilērija, kas bija novietota kādā vaļņa tornī.¹¹ Krieviem trūka labu artilēristu un inženieru, un tā viņu artilērijas uguns kaitēja vairāk Rīgas civilajām ēkām nekā militārām ierīcēm.

Krieviem ciešot lielus zaudējumus, cars pavēlēja virzīt ierakumus arvien tuvāk pilsētas grāvīm. Septiņās tranšējās starp Mārstaļu vār-tiem un pilsētas ganībām izdevās 18 baterijas pievirzīt gluži tuvu Rīgas nocietinājumiem. 5. oktobrī cars tomēr pavēlēja aplenkumu pārtraukt. Iemesls bija rudens tuvošanās, baumas, ka Kārlis X tuvojas ar lieliem spēkiem, strīdi starp krievu un ārzemju komandieŗiem, pieaugošais disciplīnas trūkums armijā un krievu dienestā esošā skotu pulkveŗa Leslija skepse par Rīgas ieņemšanas iespēju. Varbūt pats svarīgākais moments, kas ietekmēja cara lēmumu, bija ziņas, ka ap-lenktajā pilsētā izcēlies mēris.

Par notikumiem cars raksta kņazam Kurakinam: „Ar Dieva un dievmātes palīdzību mēs, lielais valdnieks, atņēmām zviedru ķēniņam

Pēc aplenkuma atcelšanas pilnā mērā izpaudās disciplīnas trūkums krievu armijā. Tikko kļuva zināma atkāpšanās pavēle, Donas kazaki vairs neklausīja saviem priekšniekiem. Naščokina pulkā pie atamana palika tikai 20 Donas kazaku, visi pārējie izklīda laupīt latviešu zemnieku sētās.

Pēc atkāpšanās no Rīgas par svarīgu krievu centru Vidzemē kļuva Koknese. Tās vaivads bija Ordins-Naščokins. Vajājot bēgošos krievus, pēc Rīgas atbrīvošanas zviedru spēki okupēja arī daļu Latgales: Rēzekne bija zviedru rokās 1656. un 1660. gadā. Krievi sapulcināja lielus spēkus uzbrukumam pie Drūjas, bet mēra dēļ neuzdrošinājās iebrukt Vidzemē.¹³

Krievu cīņas ar zviedriem Vidzemē ilga divi gadus — līdz 1658. gadam. Lielāka kauja starp krievu un zviedru spēkiem notika 1657. g. 19. jūnijā pie Valkas. Krievus vadīja Matvejs Šeremetjevs, zviedrus — Fridrichs fon Levens. Cars rakstīja, ka kauja notikusi ar „vāciešiem” (īstenībā zviedriem), kuŗu pusē bijis 2000 vīru. „Mums bija vairāk, bet izdarījām grēku.” Krievu pusē esot maz krituši, „tāpēc, ka bēga, bet tagad paši raud, ka tā nogrēkojuši”.¹⁴

Poļu iebrukums un zviedru pretsiens

Ne tikai krievi kaŗoja Latvijā. Arī poļi un leiši, leišu kaŗa vadoņa Gonsefska vadībā, 1657. gadā caur Kurzemi iebruka Vidzemē, bet arī poļu mēģinājums ieņemt Rīgu bija tikpat neveiksmīgs kā krievu mēģinājums iepriekšējā gadā. Totiesu poļi Komorovska vadībā ieņēma Raunu un Cēsis, un devās uz Valmieru.¹⁵ Pēdējo aizstāvēja Uksensernas ieceltais komandants majors Sprengports.¹⁶ Kad zviedru spēki poļu spiediena dēļ no Cēsu puses atkāpās, Sprengports tiem Valmieras vārtus neatvēra mazo pārtikas krājumu dēļ, un zviedru kaŗotāji bija spiesti doties tālāk uz Pērnavu. Tūlīt pēc tam Valmieru aplenca poļi, un pēc piecām dienām (27. oktobrī) ūdens trūkuma dēļ Valmiera kapitulēja. Simt vīru lielais garnizons (somi un latvieši) saņēma atļauju doties uz Rēveli ar visiem ieročiem.¹⁷ Pretēji kapitulācijas noteikumiem Sprengports tomēr devās uz Pērnavu. Poļu rokās bija visa Vidzeme līdz Pērnavai, atskaitot Rīgu, un poļi sāka organizēt pārvaldi, ieceļot amatpersonas (to starpā Patkulu — vēl nedzimušā Johana Reinholda Patkula tēvu). Kad Zviedrijas ķēniņš Kārlis X Delagardija vietā par ģenerālgubernātoru iecēla grāfu Robertu Daglasu, stāvoklis asi mainījās. 1658. g. 16. jūlijā Daglass iera-

dās Rīgā, un 3. augustā zviedru rokās jau bija Valmiera. Poļu un leišu kaŗaspēks bija spiests evakuēties no Vidzemes. Lai gan Zviedrija bija noslēgusi neitrālītātes līgumu ar Kurzemes hercogisti, zviedri pārnesa kaŗa darbību uz hercogisti un okupēja Zemgali.

Zviedri okupē hercogisti

Jelgavas pils un pilsētas ieņemšanu sīki aprakstījis Dānijas valstsvīrs (*General Auditeur*) Černings.¹⁸ 1658. g. augustā Daglass pieprasīja Kurzemes hercogam tiesības doties cauri Zemgalei uz Lietuvu, lai uzbruktu Gonsefska spēkiem Radivilišķos. Zviedru spēki tomēr apstājās Ozolmuižā un Mežmuižā. Pēc hercoga protesta zviedri pārvietojās uz Dobeli, pieprasīja no hercoga kontribūciju un kā drošību Bauskas cietoksni. Pēc sarunām hercogs bija ar mieru maksāt zviedriem 20.000 vecdālderu un pa 4000 mucām rudzu, miežu un auzu, kā arī citus produktus. Līgumu parakstīja 28. septembrī. Tās pašas dienas vakarā Daglasa pārstāvis ieradās Jelgavas pilī pie hercoga, lūdzot atļauju un laivas, lai pa Lielupi novestu uz Rīgu slimos kaŗavīrus. Divi dienas vēlāk agri no rīta slimnieku laivas, skaitā 40, sāka virzīties gar Jelgavas pili, bet pēkšņi tās pietāja pie pils, un pēc īsas cīņas, pārvarot latviešu pils sardzi, Jelgavas pils bija zviedru rokās. Hercogs Jēkabs krita gūstā, un viņu deportēja uz Ivangorodu Ingrijā. Slimnieku vešana bija bijusi tikai viltība. Pēc tam zviedri ieņēma arī Jelgavas pilsētu. Nedēļu vēlāk Daglasa rokās krita Bauska, un līdz ar to visa Zemgale bija pakļauta zviedru kundzībai.

Savu rīcību Daglass attaisnoja ar to, ka hercogs neesot ievērojis nolīgto neitrālītāti. Galvenais Daglasa nolūks, okupējot Zemgali, bija nodrošināt zviedru kaŗaspēka apgādi, lai sagatavotos kaŗa gājienam uz Lietuvu un Poliju. Tomēr zviedru okupācijas spēki atdūrās uz pretestību. Kāds namnieks, vārdā Lībeks, noorganizēja latviešu zemes sargu bataljonus un 1659. gadā pat saņēma gūstā zviedru ģenerālmajoru Aderkasu.¹⁹ Lībeka darbība deva iespēju Zemgalē ienākt poļu un prūšu kaŗaspēkam, un zviedri noturēja tikai Bausku un Jelgavu.

Miera līgums

Beidzot ar Francijas starpniecību 1660. g. janvārī sākās miera sarunas Olīvas klosterī pie Dancigas. Sarunu laikā nomira Kārlis X

(13. februārī), un Zviedrijas troni mantoja mazgadīgais Kārlis XI. Miera noslēdza 3. maijā. Ar miera līgumu Zviedrija galīgi paturēja Vidzemi, Polija Latgali, bet hercogam Jēkabam atdeva Kurzemes hercogisti, atskaitot Roņu salu, ko galīgi ieguva Zviedrija. Hercogs Jēkabs atgriezās savā hercogistē 1660. g. 8. jūlijā. Tomēr hercogistē vēl miera nebija, jo karš starp Krieviju un Poliju turpinājās. Kaut gan krievi apsolīja hercogistei neitralitāti, tomēr tā bija jāpērk kā no krieviem, tā poļiem. Tikai 1667. gadā krievi un poļi noslēdza Andrusovas pamieru, un ar šo gadu hercogistē uz laiku iestājās miers.²⁰ Polija atguva Latgali no Krievijas.

Ja neskaita zviedru spēku virzīšanos caur Kurzemi uz Prūsiju 1678. gadā, kaut gan nedz hercogs, nedz Polija to neatļāva, tad līdz pat 1700. gadam Latvijā valdīja miers. Tikai bads no 1695. līdz 1697. gadam pārtrauca uzplaukumu pēc šausmīgā mēra, kas bija plosījies Pirmā ziemeļu kara laikā.

Latvieši Pirmajā ziemeļu karā

Tāpat kā iepriekš Latvijas karā, arī Pirmajā ziemeļu karā latvieši cieta visvairāk. Tomēr varam konstatēt, ka latvieši arī šai karā cīnās piedalās aktīvi nevien kā partizāni, bet arī kā karavīri.

Šis karš latviešiem nesa pilnīgi jauna veida ciešanas. Agrākos karos viņus nogalināja, viņu mājas nodedzināja un mantu nolaupīja. Varam tikai nojaust, kāda dziļa tragēdija slēpjas Manceļa vārdos, piemēram: „Man tā izpostīja, ka man ne atlika ne kāposta lapa”, vai arī, kādu cinismu pauž teikums: „Dažu reiz visu manu mantiņu pajēme, un pēc bija man vēl tiems karavīriems par lab pie to pašu vakti turēt”.²¹ Tagad līdz ar krievu iebrukumu nāca jauna liksta. Krievi kolonizēja karā izpostītos ciemus, un bēgļu atstātās mājas ierādīja tiem, kas bija ar mieru pāriet grieķu katoļu ticībā.

Raksturīgs piemērs šai politikai un tās rezultātiem atrodams Kokneses krievu vaivadu Boborikina un Konovnicina ziņojumā caram. Tā kā Koknesē bija apkauti visi namnieki un nopostītas apkārtnes zemnieku mājas, krievu pārvalde vēlējās kolonizēt Koknesi ar „Kurzemes un citu zemju” vāciešiem, bet lauku apgabalus ar latviešiem. 5. oktobrī vaivadi ziņo, ka 171 latvietis izpildījis priekšnoteikumus māju dabūšanai un pieņēmis krievu ticību Bet tad vaivadi turpina: „Bez šiem arī citi lauku ļaudis vēlējās patverties zem tavas augstās rokas, bet tos, valdniek, dezertieři un tavu pulku visādu pakāpju

ļaudis apsita un viņu ciematus nodedzināja. Viņu sievas un bērnus saņēma gūstā, un tagad vairs neviens pie mums nenāk. Bet, valdnieki, tie latvieši, ko liekam sameklēt mežā un kuņģus pie mums atved, saka, ka viņu un pārējo ciemati ir nodedzināti, un ka viņu sievas un bērni ir gūstā.”²²

Ja iekarotos Vidzemes apgabalus krievi kolonizēja ar pareizticībā pārgājušiem latviešiem, tad Latgalē, kur Krievijas robeža tuva, varēja ievest īstus krievus.

Boļeslavs Brežgo rakstā „1654. gada 'Piscovaja kņiga' Latgalē” publicējis kādu dokumentu. Šis ļoti konfūzais dokuments ar tikpat konfūzo ievadu līdz šim palicis neizskaidrots. Viens otrs ir brīnījies, ka Rēzeknes un Ludzas apriņķī 1654. gadā ir bijis tikai 81 ciems ar 148 mājām un 149 iedzīvotājiem, bet nekāds izskaidrojums nesaprotamajam Latgales tukšumam nav dots. Ja paskatāmies uz dokumentā minētiem ciemu un zemnieku vārdiem, tad redzam, ka tie gandrīz visi ir krieviski. Salīdzinot Nirzas pagasta ciemu vārdus ar vārdiem 1599. g. revīzijā un ar tagadējiem vārdiem (pēc 1:75.000 mēroga armijas kartes), konstatējam, ka tikai Žurilovas ciema nosaukums eksistēja 1599. gadā un eksistē vēl tagad.

Ņemot vērā šos faktus, jo sevišķi to, ka tik reti apdzīvota Latgale 1654. gadā nevarēja būt, jādomā, ka krievu sarakstā ierakstīti tikai tie zemnieki, kas bija pareizticīgi — vai nu kolonisti no Krievijas, vai konvertīti. Latgaliešiem, kas vēlējās palikt uzticīgi katoļu ticībai, kuŗa tikko bija nostiprinājusies ar jezuītu intensīvo misionāru darbu, neatlika nekas cits, kā dzīvot pa mežiem, kamēr izsīka līdz paņemtie krājumi, un tad doties uz citurieni, meklējot laimi Vidzemē, kas bija solījusi bēgļiem patvērumu.

Ir vēl otrs šī laikmeta dokuments, kas arī prasa izskaidrojumu. Ar 1657. g. 12. martu datētai cara Aļekseja Michailoviča vēstulei kņazam Kurakinam Novgorodā ir publicēts šāds regests:²³ „vēstulē ... par kareliešu un citu pasargāšanu no vardarbības ir minēts, ka latvieši Oloncā (v' Olonce) ir kristījušies pareizticībā un visādi palīdzējuši krievu kaŗaspēkam”. Vai šis dokuments būtu liecība par Latgales latviešiem, ko cars Aļeksejs lika deportēt uz Kareliju? Citu izskaidrojumu tam, ka Oloncā aiz Ladogas ezera atradās latvieši, būtu grūti atrast pat tiem, kas latviešus meklē tālu aiz Latvijas austrumu robežas.

Daugavpils apriņķa iedzīvotājiem ar deportāciju draudēja arī Daugavpils vaivads Fjodors Baskakovs 1658. gadā. Ļoti iespējams, ka tas nepalika tikai drauds.

Bez šīm jaunajām likstām latvieši pieredzēja arī jau agrāk pārciestās — laupīšanu un postīšanu. Ļoti smagi cieta Vidzeme pēc tam, kad cars atkāpās no Rīgas. Krievu vēsturnieks A. Markevičs par kazaku piekopto laupīšanu ciniski raksta:²⁴ „... ir zināms, ka jātnieki no Donas piedalījās arī cara Aļekseja Michailoviča neveiksmīgajā Rīgas aplenkumā. Ir pamats domām, ka viņu starpā bija arī slavenais Stenka Razins. Vai kazakus par palīdzību Maskavai pietiekami atalgoja, to nezinām. Tomēr ticams, ka viņi paši par to parūpējās, un var savirknēt dažus norādījumus, ka Inflantijas kaŗa dalībnieki — zaporožci — ar savu darbību bija ļoti apmierināti.” Atgriežoties pie Donas, kazaki, apmierināti ar laupījumu, pat nodibināja pilsētu, ko nosauca par Rīgu (tas izskaidro Markeviča apcerējuma virsrakstu).

Arī Zemgale šai kaŗā smagi cieta no krieviem. Par to mums ir dokumentāras krievu liecības, kuŗas tāpēc nevaram saukt par pārspīlētām. Kokneses vaivads Naščokins raksta caram, attēlojot atkāpšanos no Rīgas: „Virzoties uz Drūju pa Kurzemes pusi, kņazs Osips (Ščerbatovs) atlaida savus pulkus, bet Kurzemes ļaudis no rīdziniekiem bija aplīpuši (ar mēri) un nonāca lielās briesmās, jo kņaza Osipa pulka kareivji kurzemnieku sētas pilnīgi izlaupīja un nopostīja. Un, nonākuši savā vaļā, tie posta arī apgabalus, kur ir mēris, un nesargās no mēŗa paši, lai tikai izvairītos no tava dienesta Vidzemē.”²⁵

Ne mazāk bīstami laupītāji Zemgalē bija arī poļi, kaut gan tie nenāca kā ienaidnieki. Pēc kaŗa 1661. g. 15. janvārī hercoga domēnēs sastādīja zaudējumu sarakstus, un viens tāds ir saglabājies par Bauskas hercoga muižu, Emburgu un Salgali.²⁶

Bauskas muižā cietušo sarakstā ir 311 saimnieki 178 zemnieku ciematos, 15 latviešu brīvzemnieki, 10 krievu brīvzemnieki, 10 krievu pirtnieki un 8 latviešu pirtnieki. Zemnieku tiesneši ar zvērestu apliecina, ka vairāk kā puse no šiem ciematiem ir pilnīgi nopostīti. Piemēram, par *Mebless Michell teikts*: „Šim poļi visu mantu atņēmuši, māju ēkas noplēsuši, viņu pašu padzinuši, tā ka viņš ar sievu un bērniem nomiris badā.” Mazāk nekā pusē māju vēl bija kāds palicis dzīvs, un no tiem hercoga ierēdņi ievāca ziņas par zaudējumiem. Šais zaudējumu sarakstos minēti zirgi, govīs, vēŗši, cūkas, aitas, labība, katli, dzirnakmeņi, tīnes ar drēbēm, bišu koki, ēkas, sudraba saktas, vasks, sāls, alus, medus, sviests, tauki, speķis, cepures, kaŗoki, svārki un skaidra nauda. Zaudējumu kopsumma novērtēta 77.611 zlotu. Līdzīgs ir Emburgas un Salgales zaudējumu saraksts. Šī saraksta virsrakstā teikts, ka mantas poļi nolaupijuši laukos, zemnieku mājās un izrakuši zemē paslēpto.

Kaņam sekoja bads. Badā mira ne tikai tie, ko izdzina vai kas paši aizbēga mežos. Kaņa dēļ palika arī neapsēti lauki, un, izbeidzoties krājumiem, posts bija neapprakstāms.

Par spīti badam krievi, atņemot zemniekiem pēdējo, aizveda no Vidzemes uz Krieviju lielus labības un citas pārtikas krājumus, kā to savās vēstulēs lielīdamies apliecina Kokneses vaivads Ordins-Naščokins.

Ļaudis mira nevien aiz bada, bet zemē plosījās arī mēris. Jau augšā citētā krievu ziņojumā pieminēts šis drausmīgais kaņa pavadonis. Bez tam Uksenšernas Vidzemes muižu 1671. un 1672. g. revīzijā jo bieži atzīmēts, ka iepriekšējā kaņa laikā mēri izmirušas veselas mājas.

Latvieši Pirmajā ziemeļu kaņā tomēr nebija tikai pasīvi cietēji. Zviedru spēki Vidzemē cīnās pret ienaidniekiem bija ļoti vāji skaita ziņā. Zviedri tāpēc sāka iesaukt latviešus un formēt īpašus zemes sargu bataljonus. Vidzemes landrāti savā 1657. g. 14. augusta sanāksmē Skujenē nolēma, ka no ik divi arkliem iesaucams viens vīrs,²⁷ tātad Vidzemes latviešu daļā pavisam mobilizējami 2172 vīri. Tā kā jātnieku dienestā esošie vācieši un zviedri jau bija mobilizēti, tad šis lēmums nozīmēja iesaukt latviešus. Ar iesaucamiem zemes sargiem bija paredzēts aizstāvēt Rūjienu, Valmieru, Cēsis, Turaidu, Iļķenus un pārceltnes pār Gauju un Sedu. Vēlāk bija paredzēts arī izsludināt vispārēju mobilizāciju un tos, kas neklausītu, sodīt, mājas nodedzinot un izlaupt.

Vēsturnieks Richters, sniedzot šo informāciju, nezina pateikt, vai lēmumu realizēja. Tiešām, avotī par latviešu kaņavīriem ir ļoti skopi. Tikai privātā Tidē archīvā izdevās sameklēt ziņas par Valmierā novietoto latviešu zemes sargu bataljonu. Šai archīvā glabājas Uksenšernas muižās iesaukto zemnieku saraksts, kas, jādūmā, sastādīts, kaņam beidzoties, pēc muižu pārvaldes 1659. g. 18. septembra rīkojuma. Muižu pārvalde tad lika noskaidrot, vai Valmieras komandants Sprengports nav spiedis zemniekus kaņa dienestā ar varu un viltu. Ne ilgi priekš šīs izmeklēšanas ģenerālgubernātors Roberts Daglass ar 1659. g. 9. augusta rezolūciju noteica, ka dzimtilvēki, ko iesaucis Sprengports, no kaņa dienesta nav atbrīvojami, bet viņiem jāpaliek Valmieras cietokšņa aizstāvēšanai.

Ļoti iespējams, ka par Valmieras latviešu kaņavīriem un eventuāli arī par līdzīgām formācijām citās vietās sīkākas ziņas varēs atrast Zviedrijas kaņa archīvā.

Zīmīgu liecību par latviešu kaņavīriem zviedru armijā sniedz arī Kokneses krievu vaivads Ordins-Naščokins. 1658. gadā viņš raksta,

ka „labākie kājnieki zviedriem ir Vidzemes ļaudis”. Šie novērojumi mudināja arī pašu Naščokinu izmēģināt roku latviešu mobilizēšanā. Savā 1658. gada vēstulē caram viņš ieteic zemniekus saudzēt, lai tie varētu atkopties, jo tad viņi „labprāt pieņems militāro apmācību”. 1660. gadā viņš ziņo, ka Kokneses novadā esot savākti 700 kareivji. Tomēr, tā kā krievi nebija zemniekus saudzējuši, 700 mobilizētie bija lielāko tiesu kaŗa dienestam nederīgi — tie, kas nebija varējuši aizbēgt. Naščokins raksta: „Diezin, vai būs simt tādu derīgu vīru, ko būs iespējams apmācīt kaŗa dienestam. Pārējie ir vai nu kroplī, vai pārāk veci un kaŗa dienestam nederīgi”. Un tālāk: „Sliktus un nepiemērotus zemniekus apmācīt nav nekādas jēgas, un mūsu pierobežas pilsētā uz viņiem nevar paļauties, norīkojumos tos nevar sūtīt; bet tavu kasi, lielais valdniek, viņi tikai veltīgi tērē”. Jākonstatē, ka krievu mēģinājums mobilizēt latviešus bija cietis neveiksmi. Ņemot vērā krievu izturēšanos pret latviešiem, šis fakts nepārsteidz.²⁸

Sākoties kaŗam, arī hercogistē landtāgs nolēma iesaukt latviešu zemniekus un formēt 50 rotas ar vācu muižniekiem virsnieku amatos. Arī par šīm latviešu kaŗaspēka daļām vēl pētījumu trūkst. To, ka latviešu zemes sargu rotas nodibināja un ka tās iesaistījās cīņās, liecina iepriekš aprakstītais Lībeka vadīto kaŗaspēka vienību varoņdarbs. Turklāt avotos ir apliecināts, ka tad, kad Jelgavas pili ieņēma zviedri, pils sardzē bija latviešu kaŗavīri.

Glūži kā zviedru aplenkuma laikā 1621. gadā, arī krievu aplenkuma laikā latviešu amati piedalījās Rīgas aizstāvēšanā. Vēl 1659. gadā Rīgas latviešu amatu locekļiem ik dienas bija jāierodas kā kareivjiem pilsētas sardzē. Tā kā Rīgai vairs nedraudēja tiešas briesmas, amati par šo kļaušu žēlojās. Rāte tad nolēma, ka prātu nomierināšanai katram jāizsniedz viens pūrs rudzu kā gratifikācija.²⁹

Ir svarīgs fakts, ka latvieši arī Pirmajā ziemeļu kaŗā ir bijuši aktīvo cīnītāju rindās, nevien kā iesaukti kaŗavīri, bet arī pēc pašu iniciatīvas. Gīzenes mācītājs Ernsts Millers savā 1662. gadā publicētajā poēmā zina stāstīt, ka latviešu zemnieki esot Rīgas aplenkuma laikā apbruņojušies ar bisēm un izkaptīm, un iznīcinājuši 6000 krievu, kamēr pret Rīgas aizstāvjiem krievi esot zaudējuši 8000 vīru.³⁰

Ja arī varam apšaubīt šo skaitļu ticamību, katrā ziņā jākonstatē fakts, ka latviešu zemnieku kareiviskums bija vērsis uz sevi uzmanību. Tāpēc varam būt pārliecināti, ka turpmākās studijas atklās jaunus avotus par latviešu kaŗavīru un partizānu cīņām pret krieviem un poļiem.³¹

Cara Aļekseja Michailoviča karaspēks Rīgas aplenkumā 1656. g. augustā
 Fragments no attēla S.Pufendorfa grāmatā (S.Puffendorf, *Sieben Bücher von den Thaten Carl Gustavs Königs in Schweden*, Buch III, Nürnberg 1697).

Latvju zemniekiem bija kāda izcila īpašība, kāpēc viņi varēja būt labi kareivji — latvieši bija meistari šaušanas mākslā. Par to min vairāki ceļotāji neatkarīgi viens no otra, tā ka šīm liecībām var nevien ticēt, bet arī jāsecina, ka tā bija neparasta parādība, kas modināja ceļotāju interesi. Piemēram, Airmans raksta: „Nav neviena zemnieka, kas nebūtu labs strēlnieks, kaut vai naktī. Dodoties mežā vai tīrumā, viņiem allaž ir līdz bise („vilktais stobrs”). To viņiem atļauj — un tas ir jāatļauj — meža zvēru dēļ. Viņiem pie jostas karājas arī mazs cirvītis un nazis. Tos viņi prot tik droši mest, ka no 30 soļu attāluma viņi var trāpīt plaukstas lieluma (mērķī) un nekļūdās. Cirvītis vienmēr ir tik asi trīts kā nazis. Viņiem šie rīki karājas pie

jostas nevis, lai ar tiem strādātu, bet lai aizstāvētos pret lāčiem un vilkiem.”³²

Līdzīgi izsakās Brants: „Vēl jāpiezīmē, ka viņi ļoti precīzi šaušanā. Viņu bises („izvilktie stobriņi”) gan ir ļoti maza kalibra un apmēra, nav iespaidīga izskata, un lode ir tikai zirņa lielumā. Tomēr parastais zemnieks ar to prot tik lietpratīgi apieties, ka var nevien trāpīt zvirbuli lielā attālumā, bet pat uzdrošinās doties pretī lācim.”³³

¹Samuel Puffendorf, *Einleitung zu der Historie der vornehmsten Reiche und Staaten* (Frankfurt a/M. 1689), 810. lpp.

C.Hallendorf and A.Schück, *History of Sweden* (London, etc. 1929), 259. lpp.

²I.Andersson, *A History of Sweden* (London 1956).

³Bohdan Kentrschynskij, „Karl X Gustav inför krigen i öster 1654—1655”, *Karolinska Förbundets Arsbok* (Stockholm 1956).

⁴W.F.Reddaway, J.H.Penson, O.Halecki, R.Dyboski (ed.), *The Cambridge History of Poland* (Cambridge 1950), 525. lpp.

Michael Hrushevsky, *A History of Ukraine* (New Haven 1941), 297. un sek. lpp.

⁵B.Brežgo, „1654. gada 'Piscovaja kniga' Latgalē”, *Filologu biedrības raksti*, 1927, 101. lpp.

⁶A.v.Richter, *op. cit.*, 66. lpp.

⁷*Ibid.*, 67. lpp.

⁸N.N.Haruzin', „K' istorij Kokenhuzena”, *Trudy desjatego arheologičeskago s'jezda v'Rige 1896*, Tom' III (Moskva 1900).

M.P.Istomin', „Riga i osada jeja carem' Aleksejem' Michajlovičem'”, *ibid.*, Tom' I (Moskva 1899).

⁹A.v.Richter, *op. cit.*, 69. lpp.

¹⁰P.Wieselgren (ed.), *De La Gardiska Archivet VII* (Lund 1836), 178. lpp.

¹¹K.Schreinert, *Hans Moritz Ayrmanns Reisen durch Livland und Russland in den Jahren 1666—1670*, *Acta et commentationes universitatis Tartuensis*, B.Humanora XL (Tartu 1937). Airmans raksta, ka vēl redzamas milzīgās lodes, ar kuņām krievi gribējuši torni sašaut, bet viss bijis velti. „No šī torņa var sasniegt tālu mērķi, ko krievi būs labi iegaumējuši...”.

¹²P.N.Šeffler (ed.), *Sbornik Kirši Danilova* (Sankt Peterburg 1901). Sal.: J.Hahn, „Bemerkungen zum sog. Sbornik Kirši Danilova”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* I, 1 (München 1953).

¹³A.v.Richter, *op. cit.*, 75. lpp.

¹⁴K.T.Soldatenkov (ed.), *Sobranije pisem carja Alekseja Michailoviča* (Moskva 1856), 54—55. lpp.

¹⁵De la Gardie, *Samlingen*, 1657. g. 5. marta vēstule

¹⁶TA, Instrukciju un rikojumu norakstu grāmata. Sk. arī: H.Hornborg, *Konspiratören Johann Reinhold Patkul* (Helsingfors 1945).

¹⁷H.Hornborg, *op. cit.*, 42. lpp.

¹⁸„Aussführlicher und wahrhafter Bericht Von der Eroberung des Schlosses und der Stadt Mitaw“, *Monumenta Livoniae Antiquae* II (Riga & Leipzig 1839), 4. lpp.

¹⁹Ch.G.v.Ziegenhorn, *op. cit.*, 84. lpp.

²⁰*Ibid.*, 64—65. lpp.

²¹*Phraseologia Lettica*, 367. lpp.

²²N.N.Haruzin'. *op. cit.*, 53. lpp.

²³P.Keppen' (ed.), *Hronologičeskij ukazatel'j materialov' dlja istorii inorodcev Jevropejskoj Rossij* (Sankt Peterburg 1861), 349. lpp. Par Daugavpils vaivada draudiem deportēt latviešus sk.: J.Kurskovs, „A.L.Ordins-Naščokins — Kokneses vaivads (1656—1661. g.)“, *Vēstures problēmas II (Rīgā 1958)*, 246. lpp. B.Brežgo rakstu sk. 5. vērē.

²⁴A.Markevič, „Russkij gorod' Riga v' poloviny XVII v.“, *Trudy ... Tom' I* (Moskva 1899), 307. lpp.

²⁵N.N.Haruzin', *op. cit.*, 63. lpp.

²⁶VA, Kurzemes hercoga archīvs, 130/839.

²⁷A.v.Richter, *op. cit.*, 74. lpp.

²⁸*Senie stāsti*, 92. lpp. Ordina-Naščokina vēstulu citātus sk.: J.Kurskovs, *op. cit.*, 247. un 248. lpp.

²⁹P.Campe, „Organisation und Zunftleben des 'undeutschen' oder einheimischen Maureramts in Riga...“, *Acta instituti Baltici* 4 (Bonn 1951), 10. lpp.

³⁰Ernst Müller, *Die gründliche und wahrhafte Relation von der Belagerung der Stadt Riga 1657 und das vom moskovitischen Zar hart belagerte und durch Gottes Beistand erhaltene Riga*. Citēts pēc: A.v.Richter, *op. cit.*, 71. un 345. lpp.

³¹Zerafims, atsaucoties uz Bīnemani, jun., tikai piemin Tērbatas aizstāvēšanai iesauktos igauņu zemniekus. Pēc viņa informācijas, zemnieki esot aizbēguši un mežā nodibinājuši laupītāju bandas. Sk.: Ernst Seraphim, *Livländische Geschichte* II (Reval 1904), 343. lpp.

³²K.Schreinert, *op. cit.*, 18. lpp.

³³J.A.Brandt, *Reysen, durch die Marck Brandenburg, Preussen, Churland, etc.* (Wesel 1702), 145—146. lpp.

5. NODAĻA

MUIŽU REDUKCIJA VIDZEMĒ

Muižu valdītāji

Trešā nodaļā apskatījām, kā zviedru valdība piešķīra zemi muižniekiem pēc Vidzemes iekarošanas. Šeit raksturosim, kā gadsimteņa otrā pusē tā atņēma zemi daļai muižnieku. Šo agrāro reformu sauc par muižu redukciju.

Pēc J. Vāzara pētījumiem¹ zemes valdījumu sadalījums Lielvidzemes apriņķos bija šāds (arklos, atmetot daļas):

Muižu valdītāji	Apriņķi				Kopā Lielvidzemē	Tikai Vidzemē	
	Rīgas	Cēsu	Tērbatas	Pērnavas		%	%
Zviedru lielmuižnieki	450	649	1231	536	2866	45,4	42,3
Zviedru sīkmuižnieki	54	229	406	84	773*	12,2	10,2
Lokālie muižnieki	511	478	697	521	2206	34,9	38,4
Mācītāji	18	25	21	20	83	1,3	1,6
Karaliene atraitne	—	117	—	—	117**	1,9	3,6
Pilsētas	74	3	28	31	136	2,2	2,4
Kronis	9	—	69	—	78	1,2	0,3
Nenosakāmi	28	10	2	17	57	0,9	1,2
Kopā	1144	1510^x	2455^x	1209	6318^x	100,0	100,0

* No tiem zviedriem 302, bet citas cilmes muižniekiem 471 arkls.

** Piebalga.

^x Noapaļošanas dēļ kopsummas nesaskan.

Šai tabulā minētais arklu skaits attiecas uz 1690. gadu, bet valdījumu sadalījums rāda ainu priekš muižu redukcijas. Pēc arklu skaita var tikai aptuveni spriest par valdījumu samēriem, jo arklis nebija platības vienība. Arklis bija zemnieku zemes vienība, pēc kuņas kronis ievāca nodokli, un dažādos novados arkli bija dažāda lieluma. Jo tālāk no Rīgas, Tērbatas un citiem centriem, jo arkli bija lielāki, pie kam lielie arkli bija trīsreiz lielāki par maziem.² Augšējā tabula tāpat rāda samēru, cik daudz no zemniekiem iekasēto nodokļu dažādas cilmes muižu valdītāji maksāja kronim. Tieši šis aspekts bija ļoti svarīgs gadsimteņa otrās puses lielajām agrārām pārvērtībām Vidzemē, jo šo pārvērtību iemesli bija tieši fiskāli apsvērumi.

Grupējums pēc muižu valdītājiem iepriekšējā tabulā ir svarīgs tāpēc, ka Zviedrijas muižniekiem (kā lielmuižniekiem, tā sīkmuižniekiem) bija pavisam cits politisks stāvoklis nekā Vidzemes dzimtu muižniekiem. Vidzemes muižnieki ar neatlaidību bija panākuši zināmā mērā politisku autonomiju. Šī autonomija izpaudās vispirms pozitīvā nozīmē — Vidzemes muižnieki savas lietas izlēma pašu landtāgā. Pēc tam šo iegūto tiesību muižnieki paplašināja negatīvā nozīmē, uzskatot, ka Zviedrijas riksdagam nav tiesības lemt par Vidzemes lietām. Svarīgākais novads abām likumdošanas iestādēm — landtāgam un riksdagam — protams, bija fiskālie jautājumi. Tā iznāca, ka lēmumi par uzlietamiem nodokļiem un kontribūcijām, ko pieņēma riksdags, Zviedrijā introducētiem (t.i. bruņniecības namā uzņemtiem) muižniekiem bija jāizpilda arī par viņu Vidzemes muižām, kamēr Vidzemes dzimtu muižniekus šādi lēmumi nesaistīja, ja vien arī landtāgs tos nepieņēma.

Muižu redukcijas ievads

Jautājums, vai riksdaga lēmumi ir saistoši Vidzemē, kļuva akūts pēc karalienes Kristīnas atteikšanās no troņa, kad valsts finanču dēļ riksdags izlēma radikālas reformas. Šie lēmumi saistījās ar agrāk piešķirto zemi: bija pārbaudāmi visi zemes piešķirumi kopš Gustava Ādolda nāves (1632. g.). Ja izrādītos, ka kādas muižas iegūtas nelegāli, tās paredzēja konfiscēt. No tiem, kas nebija izpildījuši ar zemes piešķirumu saistītos pienākumus, nolēma piedzīt zaudējumus. Nolēma arī pārbaudīt, vai nopelni, par kuņiem it kā muižas piešķirtas, ir piešķiruma vērti. Kādreiz publiskām vajadzībām piešķirtās muižas, kas bija nonākušas privātās rokās, nolēma atsavināt. Kopš 1632. gada

alodificētām Norčēpingas lēņa tiesību muižām nolēma atjaunot agrāko stāvokli. Bija paredzēts, ka kronis no tām pārņems ceturto daļu no gadskārtējā ienākuma.³ Šī nodokļa uzlikšanu pieņemts saukt par „ceturtdaļas redukciju”. Lēmums principā attiecās uz Zviedriju un tās pārjūras provincēm, bet par pēdējām riksdags lēma, ka vajadzīga „sevišķa izmeklēšana un karaliskās majestātes dispozīcija pēc katras provinces dabas un stāvokļa”.⁴

Riksdaga lēmumam starp zviedru muižniekiem bija aizstāvji un pretinieki. Daļa lielmuižnieku gribēja savu Baltijas un Vācijas muižu ienākumus pasargāt un tāpēc aizstāvēja viedokli, ka lēmums attiecas tikai uz Zviedriju. Turpretim citi uzskatīja, ka lēmums attiecas arī uz zviedru lielmuižnieku muižām ārpus Zviedrijas, bet radikālākie atzina, ka tas attiecas uz visām, tātad arī uz Vidzemes dzimtu muižnieku muižām. Saprotams, ka arī Vidzemes muižnieki vēlējās, lai lēmumu attiecina uz zviedru lielmuižnieku muižām Vidzemē.⁵

Literātūrā valda uzskats, ka domstarpību dēļ ceturtdaļas redukciju nemaz uz Vidzemi neattiecināja.⁶ Tā ir kļūda, jo laikā no 1666. līdz 1674. gadam ik gadus valsts iekasēja no zviedru lielmuižnieku muižām Vidzemē ap 833 dālderu sudraba naudā kā ceturtdaļas redukcijas ienākumu.⁷ Šī summa ir samērā maza, ko varētu izskaidrot ar to, ka pēc 1632. gada tikai nedaudz muižu bija piešķirtas no jauna. Svarīgs tomēr ir jautājums, kāpēc ceturtdaļas redukciju neattiecināja uz Vidzemi tūlīt 1655. gadā. Ar kaŗa darbību to nevar izskaidrot, jo citus nodokļus kaŗa dēļ neiekasēja nemaz vai iekasēja nepilnīgi tikai laikā no 1657/58. līdz 1660. gadam. Ir zināms, ka 1662. gadā ģenerālgubernātors griezās pie landtāga, ierosinot, lai attiecina ceturtdaļas redukciju uz Vidzemi, bet landtāgs to noraidīja.⁸ 1673. gada landtāgā ģenerālgubernātors atkal iesniedza priekšlikumu attiecināt ceturtdaļas redukciju uz Vidzemi, un landtāgs to atkal noraidīja.⁹ Priekšlikumi landtāgā prasa izskaidrojumu. Problēmas atrisinājums varētu būt, ka valdība pēc apstākļu noskaidrošanas attiecināja ceturtdaļas redukciju uz zviedru lielmuižnieku muižām, bet vēlējās panākt, lai landtāgs attiecina lēmumu arī uz vidzemnieku muižām.

Tas, ka 1675. gadā valdība Vidzemē pārtrauca ņemt ceturtdaļas redukcijas maksājumus, nav landtāga 1673. gada noraidīgā lēmuma rezultāts. Iemesls bija 1675. gadā riksdaga pieņemtais vēl bargākais lēmums, ka visiem muižu valdītājiem, kam muižas piešķirtas pēc 1604. gada tiesībām, ir jāmaksā puse no ikgadējiem ienākumiem. Arī par šī lēmuma attiecināšanu uz Vidzemi literātūrā valda maldīgas domas: „pusrentes” maksāšana esot apspriesta 1678. gada landtāgā

un noraidīta, tāpēc šis nodoklis Vidzemē neesot ņemts.¹⁰ Kas faktiski notika, atkal redzams no Vidzemes kamerālās grāmatvedības datiem.¹¹ 1677. g. grāmatvedībā ar žurnāla numuru 284 ir šāds ieraksts: „Kaŗa nauda (*KriegsHielphen*) par visu daudzumu, ko Vidzeme dod un maksā pēc landtāga lēmuma un augstās priekšniecības rīkojuma par 1676. un 1677. gadu pēc arklu skaita, kā arī pusrente no visām piešķirtām stārastijām . . .”. No tālākā ieraksta redzams, ka visas muižas maksāja landtāga atvēlētās trīs mucas rudzu no arkla, bet ka t.s. stārastijas (t.i. Norčēpingas lēņa tiesību zviedru lielmuižnieku muižas) maksāja bez tam vēl „pusrenti” no ienākumiem naudā un labībā. No Vidzemes latviešu daļas maksājumus izdarīja t.s. bīskapija (Valmiera, Cēsis, Burtņieki, Trikāta, Mujāni un Ēvele), Lugaži, Cesvaine, Vainiži, Sigulda, Rauna un Smiltene, Gaujiena, Alūksne un Gulbene. Pārlēšot labību pēc takses, kopā ar naudu no Lielvidzemes ienāca gandrīz simt tūkstoši sudraba dālderu. 1678. gadā maksājumus izdarīja bīskapija, Nītaure, Rauna un Sigulda. 1679. gadā — Sigulda, Ērgļi, Limbaži un Salaspils.

Šis redukcijas vēsturei svarīgais avots nostāda visus tālākos drāmatiskos notikumus jaunā gaismā. „Pusrenti” Vidzemē faktiski ievāca, bet zviedru lielmuižnieki tai pretojās. Kā redzams no augšējā maksātāju saraksta, tas mainās gadu no gada. 1678. gadā Kārlis XI uzdeva hoftiesas prezidentam Flemingam griezties pie landtāga, lai tas izlemj, ka „pusrente” jāmaksā visām Norčēpingas lēņa tiesību muižām. Nav noskaidrots, kāpēc karalis nelika ģenerālgubernātoram Hurnam iesniegt landtāgam propozīciju, kas tam pēc amata bija jādara. Flemings draudēja landtāgam, ka, nepieņemot lēmumu par „pusrenti”, kas bija domāta kā pagaidu nodoklis, karalis liks izdarīt Vidzemē ceturtdaļas redukciju, ar to uzliekot pastāvīgu nodokli. Šī drauda dēļ landtāga debates tad nu koncentrējās ap jautājumu, vai zviedru riksdaga lēmumi Vidzemē ir spēkā un vai redukciju Vidzemē var izdarīt bez landtāga piekrišanas. Lēmums, protams, bija negātīvs, un landtāgs nolēma sūtīt bruņniecības deputāciju pie karaļa, lai novērstu redukcijas draudus un bruņniecības autonomijas apdraudējumu.¹²

Delegācija Gustava fon Mengdena vadībā iesniedza Vidzemes bruņniecības lūgumu Kārlim XI 1678. g. 4. maijā Lingbijā. Savā 32 pantu gaŗajā iesniegumā Vidzemes bruņniecība lūdza pasargāt no redukcijas Vidzemes muižniekiem piešķirtās muižas, bet atzina karaļa tiesības rīkoties pēc saviem ieskatiem ar agrākām t.s. ekonomijas un galda muižām. Iesnieguma 27. pantā aizrādīts, ka stārsti-

jas cenšas sev pievienot Vidzemes muižnieku muižas un tāpēc bruņniecība jau agrāk lūgusi tās reducēt, lai aizkavētu Vidzemes muižnieku muižu inkorporāciju.¹³

Karalis 1678. g. 10. maijā atbildēja uz šo lūgumu ar rezolūcijām, kas ir tā laikmeta vēsturnieku visvairāk pārspriestie dokumenti. Karalis solīja, ka muižniekus netraucēs likumīgi iegūtajos valdījumos, ka riksdags lēmis redukciju katrā provincē izdarīt pēc attiecīgās provinces likumiem un ka tāpēc ievēros bruņniecības privilēģijas. Tālāk karalis vispārējā veidā apstiprināja bruņniecības muižu valdījumus un privilēģijas, kas iegūtas ar „godh titul”, bet lietojot klauzulu: „rezervējot mūsu un valsts varu un tiesības” („Wår och Rijkzens Högheet och Rätt uti alt förbehållen och uthan praejudice eller skada”).¹⁴

Bruņniecības delegācija aizbrauca mājās sevišķi apmierināta — viņiem šķita, ka ceturtdaļas redukcijas draudi vidzemnieku muižām novērsti. Viņi zināja, ka zviedru lielmuižnieku muižām uzlikti smagi maksājumi „pusrentes” veidā, un cerēja, ka šo lielmuižnieku varu iedragās vēl vairāk, attiecinot uz tiem pastāvīgo ceturtdaļas redukciju.

Lielā redukcija Vidzemē

Notikumi tomēr attīstījās pavisam citā virzienā, nekā bija cerējusi Vidzemes bruņniecība pēc delegācijas atgriešanās no Zviedrijas. Kārļa XI tuvākie padomdevēji Jillenšerna un Vachtmeisters 1678. un 1679. gadā bija izstrādājuši ļoti plašu militārās gatavības programmu, paredzot iegūt līdzekļus ar ļoti radikālu muižu redukciju. Šo programmu Vachtmeisters 1680. gadā iesniedza riksdagam. Priekšlikumā bija minēts, ka visas Zviedrijas un tās provinču agrākās publiskās muižas pārņems valsts. Līdz ar to priekšlikums attiecās arī uz Vidzemi, un, to burtiski izpildot, visas Vidzemes muižas būtu pakļautas redukcijai. Apspriežot projektu par Vidzemi komisijā, vienojās, ka reducēs „ordeņa laika” publiskās muižas — ordeņa, archibīskapa, bīskapu u.c., un atbrīvos no redukcijas „ordeņa laika” prievātās muižas.

Debates riksdagā Vidzemes muižu redukcijas lietā izvērtās par sīvām cīņām starp redukcijas aizstāvjiem un pretiniekiem. Opozīcijā, saprotams, bija Zviedrijas lielmuižnieki, kam Vidzemē bija lielās latifundijas. Viņi aizrādīja, ka riksdags nav tiesīgs lemt par Vidzemes lietām, un kā apstiprinājumu minēja Vidzemes bruņniecības

1678. gada iesniegumu. Aizstāvji turpretim norādīja, ka Vidzemes bruņniecība šai iesniegumā tieši lūgusi stārstijas reducēt.¹⁵ Riksdags ar savu lēmumu pieņēma militāro programmu un redukciju.¹⁶ Vēl vairāk, riksdags nolēma Kārlim XI piešķirt pilnīgu un neierobežotu varu, par ko karalis atbildīgs tikai Dievam. Valsts padomes un augstākās aristokratijas vara ar to bija galīgi lauza.

Par Vidzemes muižu redukcijas astoņu locekļu lielās komisijas priekšsēdi karalis 1681. g. 4. janvārī iecēla ģenerālmajoru Robertu Lichtonu. 20. janvārī Lichtons saņēma darbības instrukciju un 29. janvārī vēl slepenu instrukciju.¹⁷ Pēdējā bija noteikts, kā rīkoties, ja muižnieki pretotos, kas bija sagaidāms. Lichtonam bija tiesības atkāpties no dažām redukcijas prasībām. 19. maijā karalis parakstīja rezolūciju, ka reducējamās zviedru laikā piešķirtās muižas.

Redukcijas komisijas aizbraukšana uz Rīgu aizkavējās, un tikai 16. jūnijā komisija ieradās Rīgā. Pa to laiku bija jau sākusies dažu zviedru lielmuižnieku Vidzemes muižu redukcija pēc 19. maija memoriāla, un tas radīja nemieru Vidzemes muižniekos.¹⁸ Lai nomierinātu muižniekus, ģenerālgubernators Hurns solīja, ka redukcijas jautājumu apspriedīs landtāgā.

Karaļa nodoms tomēr bija izdarīt redukciju, vienalga, vai landtāgs to atļaus, vai ne. Ka landtāgam vispār redukciju atļāva apspriest, karalis 1681. g. 19. maija memoriālā starp citu bija motivējis ar nolūku „labvēlīgi ietekmēt pasaules sabiedrisko domu”¹⁹ un, lai rastos iespēja pamācīt muižniekus, ka valsts intereses stādāmas augstāk par visu pārējo.

Landtāgs sanāca 1681. g. 12. jūlijā, un Lichtons to iepazīstināja ar karaļa trim priekšlikumiem: izdarīt redukciju, izmērīt zemi un atlaist zemniekus brīvībā.²⁰

Landtāgs visus priekšlikumus noraidīja ar valststiesisku argumentāciju. Visi poļu un zviedru valdnieki, kam Vidzemes bruņniecība esot padevusies ar līgumu (tātad noraidot domu, ka Vidzemi zviedri būtu iekarojuši!), esot apstiprinājuši, ka muižniekiem muižas „liks mierā”. Turklāt pats Kārlis XI esot 1678. gadā Lingbijā tās atbrīvojis no redukcijas, kā arī apstiprinājis muižnieku privilēģijas — to visu nevarot vienpusīgi atsaukt. Tā kā Vidzeme neesot iekarota, bet padevusies brīvprātīgi ar līgumu, padošanās noteikumus varētu grozīt tikai ar muižnieku piekrišanu, tātad redukcijai vajaga landtāga akcepta.

Lichtona atbilde 5. augustā²¹ bija, ka Vidzemi zviedri ir iekarojuši, un tā nav iegūta ar līgumu. Redukciju attiecināšot uz zviedru laikā

piešķirtajām muižām, kuņas karalis var piešķirt un atņemt pēc savas patikas. 1678. g. solījums neizdarīt redukciju bez bruņniecības piekrišanas attiecoties tikai uz ceturtdaļas redukciju, ko karalis solījis izdarīt saziņā ar bruņniecību (bet kas tagad nemaz nebija paredzēta, jo šī bija pavisam cita veida — totāla redukcija!).

Protams, šo argumentāciju bruņniecība noraidīja, atkārtojot savus iepriekšējos iebildumus. Vidzemes muižnieki atkal sūtīja deputāciju uz Zviedriju, kas tur palika vairāk nekā gadu. Līdz ar to sākās ilgstošs juridisks strīds par Vidzemes valststiesisko stāvokli un par Zviedrijas karaļa tiesībām grozīt senas privilēģijas un atsavināt reiz piešķirtās muižas. Šis strīds vēl nav beidzies tagad, pēc gandrīz trīs simtiem gadiem, tikai tagad par šiem jautājumiem strīdās vēsturnieki tikpat kaislīgi kā politiķi toreiz.

Par spīti visam redukcija 1681. gadā bija sākusies. Kronis pārņēma šādas muižas: t.s. bīskapiju (Valmieru, Cēsis, Burtniekus, Mujānus, Ēveli, Trikātu), Bukultus, Raunu, Smiltēni, Dzērbeni, Siguldu, Vainižus, Mālpili, Alūksni, Rūjieni, Ļaudonu un Doli.²² Tās visas bija zviedru lielmuižnieku muižas, un pret to redukciju Vidzemes muižniekiem sevišķu iebildumu nebija. Taisni otrādi, viņi tagad varēja šīs muižas nomāt no kroņa. Redukcijas komisija veica šo lielo muižu pārņemšanu ātri un veikli. Reducētās stārstijas iznomāja vairāksolitājiem uz 12 gadiem. Turpretim lielas grūtības radās ar zviedru laikā piešķirto sīko muižu pārņemšanu. Vispirms bija jāpārbauda visu muižu dokumenti, lai noskaidrotu, kuņas ir piešķirtas zviedru laikā un kuņas bijušas publiskas (t.i. valsts) muižas. Muižnieki, cik spējami, kavējās iesniegt dokumentus, lai novilcinātu redukciju. Tomēr 1682. g. aprīlī Lichtons bija savācis jau tik daudz dokumentu, ka varēja atgriezties Stokholmā, lai tos pārbaudītu. Komisija turpināja darbu Rīgā, un jūlijā bija savākti visi vajadzīgie dokumenti.²³

Pēc Lichtona ierosmes 1682. g. septembrī darbu pasteidzināšanai karalis iecēla vēl otru Vidzemes redukcijas komisiju Stokholmā, lai pārbaudītu to muižu raksturu, kuņu valdītāji bija immatrikulēti Zviedrijā.²⁴ Redukcijas komisija Rīgā darbu izbeidza 1683. g. jūlijā, bet Stokholmā 1684. g. jūnijā. To uzdevums bija tikai dokumentu pārbaude, un šis darbs bija veikts. Muižu pārņemšanu valsts rīcībā uzdeva zviedru redukcijas komisijai, pamatojoties uz abu Vidzemes redukcijas komisiju darbu.²⁵

Pārņemšanas darba veikšanai Vidzemē izraudzīja lietpratējus: jau 1681. g. iecelto domēņu priekšnieku (*ekonomiståhållaren*) Jakabu Snekenšeldu un sekretāru Michaelu Strokirku, kas bija jau darbojies

Vidzemes redukcijas komisijā. Karalis viņu darbības instrukciju parakstīja 1684. g. 30. janvārī un darbības pilnvaru 17. jūlijā.²⁶ Uzdevums nebija vienīgi pārņemt muižas, bet arī izšķirt uz vietas virkni jautājumu, piemēram, robežstrīdus, un iesniegt priekšlikumus karaliskai kamerkollēģijai Stokholmā par citiem jautājumiem, piemēram, vai pārņemtās muižas pārvaldīt pašam kronim ar muižkungiem, vai iznomāt. Viņu uzdevums bija arī nokārtot mācītāju un skolotāju apgādi saziņā ar superintendentu Fišeru. Viņiem bija jāpārtrauca mērnieku darbs (kuŗi darbojās kopš 1681. g.), jāpārbauda jau reducētu muižu saimniecība un jāizdara turpmākā redukcija. 1684. g. rudenī abi šie komisāri ar plašām pilnvarām ieradās Vidzemē un sāka darbu. 1685. g. martā karalis Snekenšeldu atsauc atpakaļ uz Zviedriju par savu galveno padomnieku Vidzemes jautājumos. Viņš joprojām palika Vidzemes redukcijas komisāra amatā, darbojoties zviedru redukcijas komisijā, bet viņa politiskā ietekme tālu pārsniedza komisāra funkcijas. Cik liela bija Snekenšelda ietekme uz karali, redzams 1685. g. izmeklēšanā, kad Snekenšeldu apvainoja kukuļu ņemšanā un valsts līdzekļu izšķiešanā viņa darbības laikā Vidzemē. Snekenšelds vainu centās uzvelt ģenerālgubernātoram Hurnam. Rezultātā Hurnu 1686. gadā atcēla no amata, bet Snekenšelds palika Vidzemes redukcijas vadībā līdz 1687. gadam.²⁷

Ka sāksies mazāko muižu redukcija, Vidzemes muižniekiem pavēstīja 1685. g. 20. maija ģenerālgubernātorā plakāts. Tajā bija paziņots, ka Norčēpingas lēņa tiesību muižas, kas pārdotas vai ieķīlātas ar karaļa piekrišanu, to valdītāji var paturēt desmit gadus, ja pārdevējs vai ķīlas devējs muižas nevar atgūt. Muižnieku pārstāvji Gustava fon Mengdena vadībā uz šo paziņojumu reaģēja, lūdzot sasaukt landtāgu, bet ģenerālgubernātors to noraidīja. Pa to laiku muižu pārņemšana valsts rīcībā bija sākusies. Muižnieku pārstāvji, neredzēdami cita ceļa, iesniedza karalim protesta un žēlabu rakstu pret redukciju.²⁸ Karalis uz šo iesniegumu neatbildēja, jo šādus rakstus varēja iesniegt tikai landtāgs. Bruņniecība atkal lūdza atļauju sasaukt landtāgu. Šoreiz atļauju deva, un 1686. g. 28. janvārī sanāca redukcijas jautājumam veltīts landtāgs.²⁹

Pēc Mengdena ierosmes landtāga komisija sastādīja rakstu karalim. Tajā izteikta neapmierinātība, ka nav saņemta atbilde uz iepriekšējā gadā iesniegto rakstu un ka redukciju attiecina uz vidzemnieku muižām bez landtāga akcepta, pretēji karaļa solījumam 1678. gadā Lingbijā. Šī 1678. gada karaļa rezolūcija ir nostādīta centrā tāpat kā 1681. gadā.

Atbildes rakstā karalis (1686. g. 10. martā),³⁰ tāpat kā Vidzemes muižnieki, arī atkārtoja agrāk teikto — redukcija ir vajadzīga valsts interešu dēļ, un tā jāizdara. Par 1678. gada karaļa rezolūciju atbilde klusēja. Tomēr šai atbildē bija kāds negaidīts jaunums — karalis uzzinājis, ka visi landtāga dalībnieki rakstu neatbalstot, un tāpēc vēlas vārdisku sarakstu par tiem, kas ir par un kas pret to, kā arī par tiem, kas lēmuma pieņemšanas laikā nav bijuši klāt. Ar to karalis vēlējās sašķelt bruņniecību, iebiedējot bailīgākos.

Nākošā karaļa vēstule Vidzemes bruņniecībai ir mazāk barga. 1686. g. 30. aprīlī karalis raksta, ka jaunieceltais ģenerālgubernātors Hastfers novērsīs agrākās redukcijas gaitā pielaistās kļūdas un ka agrākie valdītāji varēs nomāt reducētās muižas. Jautājumu, kas notiks ar reducētām muižām, visu laiku bija pētījusi karaliskā kamer-kollēģija. Bija divas iespējas — muižas pārvaldīt ar ierēdņiem un tās iznomāt. Karalis jautājumu izšķīra par labu nomai, lai mazinātu muižnieku opozīciju. Jau 1681. gadā, reducējot stārstijas, karalis bija izšķīries par iznomāšanu. Tagad tādu pašu lēmumu viņš pieņēma par vidzemnieku muižām.

Muižnieku pārstāvju pirmais lūgums jaunajam ģenerālgubernātoram Hastferam, kad tas 1686. g. jūnijā ieradās Rīgā, bija, lai atļauj sasaukt landtāgu, kas atbildētu uz karaļa 10. marta vēstuli. Tā kā Hastferam bija jāatgriežas Stokholmā, lai apspriestu muižu iznomāšanas jautājumus u.c. redukcijas lietas, karalis (pēc Hastfera ieteikuma) landtāgu neatļāva sasaukt 1686., bet gan 1687. gadā, kad tik un tā bija paredzēts to sasaukt, lai dotu uzticības zvērestu. 1687. gadā landtāgā sākās lielā politiskā spēle starp Hastferu un bruņniecību. Vispirms Hastfers pieprasīja karaļa prasītos sarakstus par tiem, kas bijuši par un pret 1686. g. protestu. Tad landtāgs nolēma lūgt karali, lai piedod, ka agrāk nav varēts atbildēt, jo ģenerālgubernātors nav atļāvis sasaukt landtāgu. Tāpat nolēma lūgt, lai sakarā ar uzticības zvēresta došanu piedod visu agrāko. Hastfers muižnieku iesniegumu atbalstīja un lūdza karali sarakstus neprasīt, jo cerēja, ka lūgums piedot agrāko nozīmē muižnieku gatavību redukcijai nepretoties. Tomēr pēc Hastfera paziņojuma, ka muižnieki varēs nomāt reducētās muižas, kuŗu noma nepārsniedz 1500 vecdālderu, turklāt ar trešdaļas nomas atlaidi, muižnieku pārstāvju atbilde bija, lai karalis savā žēlastībā iet vēl tālāk un pilnīgi atbrīvo no redukcijas, kā 1678. gadā solīts.³¹

26. septembrī svinīgā ceremonijā Rīgas tirgus laukumā muižnieki nodeva paredzēto uzticības zvērestu karalim. Hastfers bija

iekārtojis, ka redukcijas jautājumus landtāgā apsprieda pēc zvēresta nodošanas. Tomēr šim diplomātiskajam gājenam nebija nekādas nozīmes — landtāgs pateicās par karaļa žēlastību dot muižas nomā, bet atgādināja 1678. g. solījumu, kas nomu dara lieku. Hastferam tagad kļuva skaidrs, ka muižnieku pretestība redukcijai nav novēršama. Līdz ar to sākās cīņa starp bruņniecību un karali resp. ģenerālgubernātoru Hastferu.

Šo cīņu iezīmē karaļa 1687. g. 1. novembra raksts³² bruņniecībai. Karalis uzsver savu žēlastību, dodot muižas nomā, atlaižot tās trešo daļu un ierobežojot redukciju tikai ar zviedru laika piešķirumiem. 1678. g. rezolūcija ir Vidzemi atbrīvojusi tikai no ceturtdaļas redukcijas, bez tam karalis, apstiprinot toreiz bruņniecības privilēģijas, rezervējis savu un valsts interešu neaizkaņamību. Beidzot karalis pavēl bruņniecībai turpmāk atturēties no iebildumiem pret redukciju. Pretējā gadījumā 1678. g. rezolūciju atcels.

Kamēr notika šie strīdi, zviedru laikā piešķirto publisko muižu redukcija bija pabeigta. Pavisam bija pārņemtas 30 stārstijas un 200 muižas. Vidzemes latviešu un igauņu daļā redukcijas ienākumi no stārstijām laikā no 1681. līdz 1684. gadam bija 67.000—88.000 vecdāldeři un 5000—25.000 mucu (katrā divi pūri) labības gadā. No tām un 1685—1687. g. reducētajām mazajām muižām kopā kronis ik gadus ieguva ap 114.000 vecdāldeņu un 27.000 mucu labības. Muižnieku cīņas objekts tātad bija ap 2000 mucu labības un ap 25.000 vecdāldeņu.³³

Cīņas iznākums varēja būt tikai viens: karaļa uzvara un bruņniecības zaudējums. Īsberga pētījumi noskaidrojuši, ka šai cīņā iniciatīva bija Hastferam un nevis, kā agrāk vēsturnieki domāja, karalim.³⁴ Hastfers 1688. gadā ar veiklu šacha gājienu atdeva landrātiem atpakaļ 1687. g. landtāga lēmumu ar norādījumu atcelt tajā nepareizo aizrādījumu uz 1678. g. karaļa solījumu. Kad landrāti atteicās to darīt, Hastfers savukārt atteicās ņemt pretī landtāga lēmuma protokolu. Līdz ar to no kroņa viedokļa landtāga lēmums vairs neeksistēja. Tālāk Hastfers noskaidroja, ka pret redukciju vērstais 1681. g. landtāga lēmums (kuŗā arī bija minēta 1678. g. karaļa rezolūcija) nav parakstīts. Karālis to nosūtīja atpakaļ landrātiem, aizrādot, ka neparakstīti lēmumi nav spēkā. Tā Vidzemes muižnieku atsauces uz 1678. g. Lingbijas rezolūciju zviedru valdības kancelejās vairs neeksistēja. Karalis bija nolēmis vairs vispār neņemt vērā Vidzemes bruņniecības viedokļus un uzskatīja, ka viņam ir brīvas rokas redukciju paplašināt.

Ar to sākās lielās redukcijas trešā faze. Pirmajā fazē 1681. gadā bija reducētas stārstijas. Otrā fazē no 1685. līdz 1687. gadam bija reducētas sīkās zviedru laikos piešķirtās publiskās muižas. 1688. gadā sāka reducēt priekš zviedru laikiem piešķirtās publiskās (valsts) muižas un dažas citas muižu kategorijas, kas nekad nebija bijušas publiskas muižas. Kārļa XI atbilde uz redukcijas deputācijas jautājumiem 1688. g. 6. novembrī norādīja, kādas muižas reducējamas.³⁵ Vispirms karalis noteica, ka reducējamas visas muižas, kas jebkad bijušas publiskas, izņemot vienīgi krievu okupācijas laiku no 1656. līdz 1661. gadam. Otrkārt, reducējamas visas privātās muižas, kas piešķirtas publisko muižu valdītājiem, bet tās privātās muižas, kuŗas tie iemainījuši vai pirkuši, nav reducējamas. Treškārt, par kaducētām muižām, kas pēc 1681. g. atklātās instrukcijas Lichtonam bija reducējamas, bet pēc slepenās instrukcijas atstājamas, karalis izlēma, ka tās atstājamas kā lēnis. Tāds pats bija karaļa lēmums par muižām, kuŗas bija piešķirtas kaducēto muižu vietā muižniekiem, kas pēc miera līguma bija atgriezušies.

Par muižām, ko bija alodificējuši lēņu turētāji, karalis lēma, ka kronis tās var atpirkt no ieguvējiem par pirkuma summu, bet, ja muiža pārgājusi mantinieku rokās, tā reducējama.

Šie noteikumi nenozīmēja neko citu, kā to, ka visas muižas bez izņēmuma varēja reducēt. Gadsimteņu tecējumā visas muižas kādreiz bija bijušas publiskas. Ordeņa un bīskapu laikos visas muižas pirms piešķiršanas bija piederējušas valstij. Tāpēc saprotams, ka ikviens muižnieks darīja, ko spēja, lai aizkavētu viņa muižas redukciju, un saprotams arī, ka bruņniecība kā korporācija cīnījās pret redukciju, atsaucoties uz miera līgumiem un savām privilēģijām. Tomēr nekas nespēja aizkavēt redukcijas paplašināšanu. Cīņā ar karali bruņniecība beidzot pazaudēja savas privilēģijas, kā redzēsim grāmatas daļā, kas veltīta sociālai vēsturei.

Redukcijas trešo posmu realizējot, kroņa nominālie ienākumi pieauga par kādiem 40.000 vecdālderiem. Tomēr pirmajos gados pēc redukcijas paplašināšanas apmēram pusi no šīs summas nomnieki palika parādā.³⁶

Redukcijas rezultāts

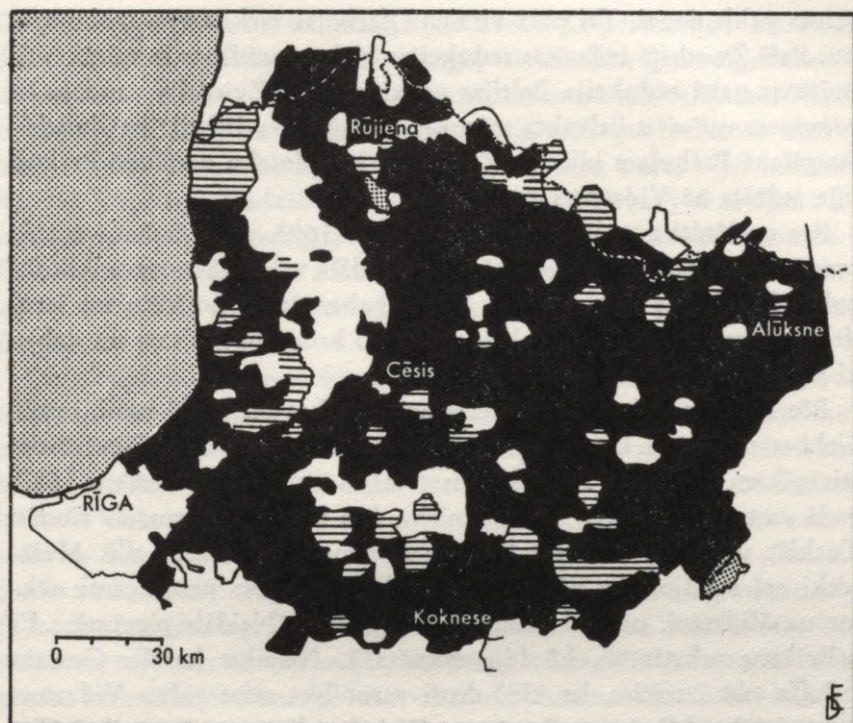
Redukcija bija radikāli pārveidojusi Vidzemes agrāro iekārtu. Kamēr priekš redukcijas kroņa muižās bija 1,2% no arklu skaita, bet Vidzemes latviešu daļā pat tikai 0,3%, tikmēr zviedru laiku

beigās vairāk kā 80% no arklu skaita bija kroņa muižās.³⁷ Šie dati ir neprecīzi nevien tāpēc, ka arkli bija dažāda lieluma, bet arī tāpēc, ka redukciju nekad nenoslēdza. Dažas reducētās muižas restituēja, citas agrāk nereducētās pakļāva redukcijai. Turklāt reducētās muižas bija dažādu katēgoriju. Pilnīgi kroņa ziņā pārņemtās un iznomātās muižas sauca par kroņa muižām (*crono gods*). Žēlastības muižas (*gratial gods*) bija reducētās muižas, izlēņotas uz desmit gadiem to agrākajiem valdītājiem, lai dzēstu viņu prasības. Terciālās muižas (*tertial gods*) bija tās reducētās muižas, kas ienesa ne vairāk par 1500 dālderiem un kas, atlaižot trešdaļu nomas, bija atstātas to līdzšinējiem valdītājiem mūžīgā dzimts nomā. Mūža žēlastības muižas (*lifstyd gods*) bija atstātas to valdītājiem līdz mūža beigām bez atlīdzības. Izpērkamās muižas bija tādas, ko karalis varēja izpirkt no to turētājiem vai nu tāpēc, ka agrākās publiskās muižas bija pārdotas vai ieķīlātas, vai arī tāpēc, ka šo muižu zemnieki bija izkaisīti starp kroņa muižu zemniekiem. Karalienes atraitnes muižas (Piebalga) noslēdz šo kroņa muižu katēgoriju katalogu. Privātās muižas bija divejādu katēgoriju — nereducētās muižas, un pilsētu un namnieku muižas. Bez tam vienmēr bija muižas, kuŗu liktenis vēl nebija izšķirts.

Skaitot pēc zemes platības, Vidzemes latviešu daļā ap 1690. gadu kroņa muižās bija 79,3% zemnieku zemes tīrumu un 72,3% muižu zemes tīrumu (pārējās muižās kopā bija 20,7% zemnieku tīrumu un 27,7% muižu tīrumu). No zemnieku līdumu kopplatības kroņa muižās bija 79,8%, pārējās muižās 20,2%, bet no muižu līdumiem kroņa muižās 69,8%, pārējās 30,2%. Skaitot kopā zemnieku un muižas zemi, kā tīrumus, tā līdumus, kroņa muižās bija 77,4% lauksaimniecībā izmantojamās zemes platības.³⁸

Šīs lielās agrārās reformas sekas bija nozīmīgas saimnieciskā, sociālā un politiskā ziņā. Mūs šeit interesē sekas politikā.

Redukcijas rezultātā Vidzemes muižnieki beidza eksistēt kā politiski aktīvs faktors. Konsekventi spriežot, landtāgos varēja piedalīties tikai muižu valdītāji, nevis muižu nomnieki. Šīs pašas konsekvences dēļ landrātu kollēģija zaudēja pusi locekļu, t.i. locekļus, kas reprezentēja zviedru lielmuižniekus. Karalis un ģenerālgubernators Hastfers šīs konsekvences saskatīja, un sekas bija, ka Vidzemē valdība pārgāja pilnīgi ģenerālgubernatora rokās. Ar grūtībām pus gadsimtenā laikā izveidotā muižnieku pašvaldība beidza eksistēt. Kā pasīvs politisks faktors muižnieki tomēr palika. Vidzemes muižnieku pārstāvis Johans Reinholds Patkuls³⁹ velti mēģināja apturēt Vid-

Muižu redukcija Vidzemē

Ar melnu krāsotas reducētās platības. Ar svītrojumu apzīmēta žēlastības muižu zeme, ar baltu — nereducētās muižas

zemes muižniecības varas politisko un saimniecisko sabrukumu. 1690. gadā Vidzemes bruņniecības delegācija ieradās Stokholmā, lai glābtu, kas vēl glābjams. Viens no delegātiem bija Patkuls. Pēc gada atgriezies Vidzemē, viņš sāka organizēt Vidzemes bruņniecību pret Zviedrijas karali. Rezultātā 1693. gadā Patkulu un vēl citus septiņus muižniecības vadoņus tiesāja Stokholmā īpaša ārkārtējā tiesa. Nenogaidījis spriedumu, Patkuls aizbēga uz ārzemēm, un aizmuguriski viņam piesprieda nāves sodu. Ar to sākās Johana Reinholda Patkula loma Eiropas vēsturē, jo viņš sev par mūža uzdevumu sprauda Zviedrijas lielvalsts stāvokļa sagraušanu. Politisko apstākļu dēļ gadsimteņa beigās tiešām pret Zviedriju radās liela koalīcija, un tās rezultātā Lielajā ziemeļu karā Vidzemi sev pakļāva Krievija. Kaut Patkuls bija ļoti aktīvs koalīcijas izveidošanā, nevar tomēr apgalvot, ka viņa darbība būtu bijusi noteicējs faktors kara sākumam un Vid-

zemes pakļaušanai. Tai pašā virzienā darbojās virkne vēsturisko spēku. Pašā Zviedrijā izdarītās redukcijas blaku parādības ir vairāk vai nojamas nekā redukcija Baltijas provincēs, ka Zviedrija zaudēja šīs provinces un savu lielvalsts stāvokli. Tomēr sava līdzdalība Zviedrijas gāšanās Patkulam bija, un Zviedrijas ienaidnieku nometnē Patkuls bija iedzīts ar Vidzemes redukciju.

Par muižnieku politisko noskaņojumu 1693. gadā ieskatu sniedz zemes tiesas ārkārtējā piesēdētāja A. Neidāla vairāki iesniegumi Stokholmā.⁴⁰ Neidāls tajos kritizē ģenerālgubernātoru politiku un ierosina reformas. Viņa tēlotā aina ir tālu no kroņa optimisma un dabiski izpelnījās ģenerālgubernātoru ienaidu.

Pēc Neidāla informācijas lielās neražas, kas piemeklē zemi, muižnieki uzskatot kā Dieva dusmas par izdarīto redukciju. Pievēršoties laicīgākam tematam, Neidāls zina teikt, ka uzticības zvērestu 1687. gadā esot devuši tikai tie muižnieki, kas stāvējuši pirmajās rindās. Turklāt uzspiesta zvēresta laušana nevienu neiestumšot ellē. Muižnieki arī runājot, ka nākošā karā polis un krievs neizbēgami nākšot uz Vidzemi, un tad redukcija beigšoties (Neidāls piezīmē: „Es nedrīkstu rakstīt tā, kā bija domāts”). Nelaiķis karalis Gustavs Ādolfs esot izteicies, ka viņš droši varot likt savu galvu Vidzemes bruņniecības klēpī — vai arī tagadējais karalis to varētu teikt? Cirkulējot valodas, ka daudzi muižnieki redukcijas dēļ esot devušies trimdā, bet Neidāls piezīmē, ka viņš zinot tikai dažus muižniekus, kas, savu labumu meklējot, aizgājuši uz Latgali, lai tur nomātu muižas, kaut gan viņiem esot nereducētas muižas Vidzemē. Neidāls min vēl citus emigrācijas iemeslus un noraida domu, ka cēlonis bijusi redukcija. Neidāla minētie fakti rāda, ka politisko nemieru muižnieku starpā nevarēja ignorēt.

Ļoti nozīmīga bija redukcijas politiskā ietekme zemnieku dzīvē. Kad kļuva zināmi redukcijas nodomi, muižnieki centās glābt, ko var, un izspiest zemniekus, nesaudzīgi piedzenot parādus un apķīlājot viņu lopus. Valdība aizliedza agrākajiem muižu valdītājiem piedzīt parādus un aizvest zemnieku un muižu inventāru, bet arī dažās reducētās muižās zemnieki nokļuva sliktu kungu varā. Iznomājot muižas, Lichtons ņēma kukuļus,⁴¹ un nomnieki to kompensēja, apspiežot zemniekus. Reducēto muižu latviešu zemnieki tomēr ļoti labi saprata sava stāvokļa pārmaiņu un apzinājās, ka viņi ir kļuvuši karaļa zemnieki. Zemnieku delegācijas sāka doties uz Stokholmu. Techniski tas bija iespējams, jo jūrmalas zvejnieki mēdza zvejā izbraukt tālu jūrā, pat līdz Dānijai. Sākumā zemnieku delegācijas

Stokholmā pieņēma un uzklusīja pat Kārlis XI personīgi,⁴² bet kad delegāciju un sūdzētāju skaits pieauga, karalis lika ģenerālgubernātoram izdot patentu, ka sūdzības iesniedzamas un izmeklējamās Vidzemē. Doties pie paša karaļa turpmāk bija aizliegts.⁴³ Tomēr zemnieki turpināja sūtīt karalim rakstveida sūdzības, kuŗas visas izmeklēja un izsprieda. Sūdzību rezultātā valdība izdeva virkni likumu un rīkojumu, kas aizsargāja zemniekus pret nomnieku patvarībām. Kā redzams citā daļā, šīs likumdošanas rezultātā Vidzemes zemnieki ieguva tādu pašu tiesisku stāvokli, kāds bija „brīvajiem” zemniekiem Zviedrijā.

Redukcijas laika zemnieku sūdzības ir saglabājušās lielā skaitā. To saturs ir ekonomiskas un tiesiskas dabas. Šo sūdzību politiskā nozīme bija, ka Vidzemes kroņa zemnieki sāka apzināties sevi kā atsevišķu kārtu. Neidāls 1693. gadā zina stāstīt arī par zemnieku noskaņojumu.⁴⁴ Visas nemuižnieku kārtas — garīdznieki, namnieki un zemnieki — esot gatavi parādīt varonību, ziedot mantu un asinis (*Muth, Guth und Bluth*). Priekš redukcijas zemnieki bijuši neapmierināti. Ja kāds zemnieks agrāk iedomājies slepeni doties uz Stokholmu, lai sūdzētos, tad, atgriežoties mājās, tas bargi sodīts. Pēc redukcijas turpretim zemnieki ik dienas plūduši uz Stokholmu un sūdzējušies karaļa majestātei. Visi viņi saņēmuši tiesu un palīdzību. Zemnieki savā nabadzībā izjutuši karaļa žēlastību un taisnību, un kļuvuši noskaņoti karaļa labā neizsakāmā mērā („unausprechlich guth königisch”).⁴⁵ Zemnieki būtu vēl vairāk apmierināti, ja muižas neiznomātu, bet pārvaldītu ar ierēdņiem. 1688. gada revīzijas laikā daudzi zemnieki esot uzdevuši nepareizas ziņas un tagad to nožēlojot, jo redzot, ka rezultāts nācis par labu muižniekiem, nevis karalim.⁴⁶

Neidāla iesniegumu apsprieda karaliskā kamerkollēģija, pieaicinot ģenerālgubernātoru, un 1693. g. 16. maijā rezultātu paziņoja karalim.⁴⁷ Raksts aptver 212 (!) lappuses, un tā saturs ir lielāko tiesu ģenerālgubernātorā Hastferā domu atreferējums. Visus Neidāla ierosinājumus noraida un argumentāciju atspēko.

Neidāla domas, ka zemnieki esot karalim uzticīgāki nekā muižnieki, esot smags apvainojums muižniekiem — ja tie par šo apvainojumu uzzinās, viņi meklēs gandarījumu. Neidāls būtu jāapcietina un jāsoda kā dumpinieks, jo savos reformu projektos viņš minot, ka zemnieki Vidzemē esot apspiesti tāpēc, ka viņiem esot jāmaksā nodokļi, jātnieku uzturs un jāstrādā cietokšņū, tiltu un ceļu būves darbos. Ja pieņemtu Neidāla „gudros” padomus, tad zemnieki tiktu atsvabināti no iedomātās verdzības, un viņu atpestītājs būtu Neidāls!

Cik kaitīga šāda zemnieku aizstāvēšana varot būt, pēc Hastfera domām rāda Igaunijas notikumi (kur zemnieki bija noslepkavojuši muižniekus). „Vidzemes zemnieks, protams, nav ne par matu labāks, un, ja viņam iedvesīs domu, ka viņš ir apspiests un ka viņam nav jānes uzliktās nastas, tad kā muižniekiem, tā nomniekiem un arī citiem godīgiem ļaudīm būs jāmeklē atbalsts un palīdzība, kā jau agrāk noticis. Uz viņiem (dižciltīgajiem) dibinās stiprie nami un pilis (*fasta huus och slott*, t. i. valsts drošība)”.

Neidāla iesniegums un Hastfera atsauksme par to paveŗ uz redukciju skatu, ko angļiski sauc par „inside story”. Šie dokumenti ļauj nojaukt, kāda loma latviešu tautas vēsturē bija redukcijai. Redukcija modināja lielas cerības latviešu zemniekos. Šīs cerības pastiprināja tas, ka kroņa zemnieki beidzot atrada tiesu un taisnību gan pie karaļa, gan zemes tiesās (Neidāls kādā citā vietā savā iesniegumā raksta, ka caur viņa rokām gājušas simtiem zemnieku sūdzību un ka vienmēr spriesta taisna tiesa — kaut arī pašslavināšana, tā nebūs gluži izdomāta). Zemnieku aizsardzībai izdotie likumi, kā arī tas, ka likumus un rīkojumus pirmo reizi vēsturē izsludināja latviski, mudināja zemniekus novērtēt notikumus pozitīvi. Kamēr agrāk zemniekus daudz neinteresēja, pie kādas valsts Vidzeme pieder, jo viņu valsts bija muižas pagasts, tagad pēc redukcijas viņi apzinājās, ka pieder pie Zviedrijas un ir karaļa pavalstnieki — viņi bija kļuvuši „guth königisch”. Redukcija bija latviešu zemnieku politiskās apziņas svarīgākais modinātājs.

Tomēr redukcija nebija izdarīta zemnieku dēļ un viņu interesēs kā, piemēram, Latvijas agrārā reforma. Redukcijas vienīgais nolūks bija gūt ienākumus zviedru fiskam. Ja redukcijas rezultātā Vidzemē nomāca muižnieku varu un aizsargāja zemniekus, tad tie bija tikai fiskālās politikas blakus produkti. Apzīmējumu „zemnieku karalis” Kārlis XI nebija pelnījis — to viņam vēsturnieki piešķirušī aiz pārpratuma. Vārdos, ka „stiprie nami un pilis dibinās uz muižniekiem”, Hastfers izsaka arī karaļa domas.

Redukcijas motīvi nebija nedz mīlestība uz zemniekiem, nedz ienaidis pret muižniekiem, kā to tagad atzīst modernā zviedru historiografija.⁴⁸ Kārlis XI vēl lielākā mērā nekā viņa priekšgājēji radīja jaunu lielmuižniecību. Redukcijas galvenais nolūks bija nodrošināt Zviedrijas militāro varenību, reorganizējot finanses. Personāla ziņā, tāpat kā agrāk, militārie spēki balstījās uz virsniekiem, kas nāca no muižniecības. Vēsturnieks tagad var redzēt, ka tā bija kļūda, bet toreiz valstsvīri to neredzēja. Pēc karaļa domām zviedru militārais

stiprums bija atkarīgs no muižniekiem, un viņu starpā Vidzemes muižniekiem zviedru bruņotajos spēkos bija liels svars. Tomēr, izceļoties Lielajam ziemeļu kaņam, izrādījās, ka jāiesauc arī zemnieki, un tad nodibināja latviešu (un igauņu) zemes sargu bataljonus. Šī nepieciešamība pierādīja, cik kļūdaina bijusi zviedru valdības un ģenerālgubernatora politika, kas nebija tālāk izkopusi zemnieku patriotismu. Ļoti maz pūļu būtu bijis vajadzīgs, lai redukcijas labvēlīgo politisko efektu izvērstu vēl plašāk un sagatavotu Vidzemes zemniekus kara dienestam.

Ja arī nekas šai virzienā nebija darīts, tomēr, kaņam sākoties, latviešu kroņa zemniekiem bija skaidrs, ka viņu intereses prasa nostāšanos zviedru pusē. Kad valdība sāka organizēt latviešu zemes sargu bataljonus, šo nostāju izteica Lugažu draudzes zemnieku tiesnesis Bierņu Jukums uzrunā: „Mīlie brāļi, mūsu pienākums ir paklausīt Dievam un mūsu ķēniņam, un labi sargāt mūsu zemi, sievu, bērnus un mantu. Daudz labāk ir ienaidniekam droši pretoties, nekā nodot mūsu nabadzību viņa ļaunprātībai. Kas grib būt labs ķēniņa vīrs, tas lai, kā es, uzliek cepuri un nostājas pie manis.”⁴⁹

Redukcijas vērtējums

Vēsturnieki zviedru izdarīto lielo muižu redukciju Vidzemē ir vērtējuši atkarā no savām politiskajām simpatijām vai nu pozitīvi, vai negatīvi. Tikai pēdējā laikā šai ziņā ir vērojamas objektīvas tendences vispirms noskaidrot faktus un tikai pēc tam vērtēt, nevis otrādi. Ar redukciju Zviedrijas provincēs Baltijā ir nodarbojušies Baltijas vācu, zviedru, latviešu, igauņu un pēdējā laikā boļševiku vēsturnieki.

Baltijas vācu vecākie vēsturnieki (piemēram, Richters, Arbūzovs, Zerafims) uzskatīja muižu redukciju Baltijas provincēs par „Rechtsbruch” un muižniecības aplaupīšanu. Viņu vērtējums bija tikai negatīvs. Šādu uzskatu lielā mērā akceptēja arī vecās paaudzes zviedru vēsturnieki. Šo viedokli veicināja vienpusīgas avotu publikācijas, starp kuņām ievērojamākā bija Širrena publicētie Vidzemes landtāgu recesi. Pilnīgi pretēju viedokli izteica latviešu un igauņu vēsturnieki. Izceļot ar redukciju saistīto likumdošanu zemnieku aizsardzībai un principā nostājoties naidīgi pret muižniecību kā tagadnē, tā pagātnē, šie vēsturnieki redukciju vērtēja pozitīvi. Kārļa XI palamu

„zemnieku karalis”, ko viņam bija piešķīruši zviedru vecākie vēsturnieki ne sevišķi cildenā nozīmē, latvieši un igauņi interpretēja kā goda pilnu apzīmējumu.

Pieaugot kritiskai historiografijai, viedokļu vēsturei tomēr bija jādod vieta faktu vēsturei. Viens no pirmajiem vēsturniekiem, kas mēģināja noskaidrot lielās redukcijas faktisko norisi, bija igauņis Juhans Vāzars 1931. gadā publicētajā darbā *Die grosse livländische Güterreduktion. Die Entstehung des Konflikts zwischen Karl XI und der livländischen Ritter- und Landschaft 1678—1684*.

Vāzara ievērojamajam darbam bija divējādas sekas. Pirmkārt, vācu un zviedru jaunākie vēsturnieki savos bargajos spriedumos par redukciju kļuva atturīgāki. Zviedru nostāju bez tam ietekmēja arī Hekšera un citu saimniecības vēsturnieku noskaidrotie fakti par redukcijas nolūku un nozīmi pašā Zviedrijā. Atturība vērtējumos spilgti redzama Reinharda Vitrama 1954. gadā publicētajā darbā *Baltische Geschichte*. Otrkārt, radās centieni turpināt Vāzara darbu par laiku pēc 1684. gada. No tiem izauga Alvina Īsberga 1953. gadā publicētais darbs *Karl XI och den livländska adeln 1684—1695. Studier rörande det karolinska enväldets införande i Livland*.

Ar šiem darbiem modernā historiografija tagad ir iegājusi jaunā fazē. Tā cenšas noskaidrot faktisko notikumu norisi un izdibināt motīvus, kas vadīja Kārli XI un viņa padomdevējus, redukciju izdarot. Kaislību un emociju vietā vērtējumos dominē kritiska pieeja un zinātniska analīze.

Saprotams, viedokļu vēsture turpina eksistēt boļševiku historiografijā. Viņi redukcijā redz tikai dižciltīgo viltīgu paņēmienu zemnieku ekspluatācijā.⁵⁰ Kārļa XI „zemnieku aizsardzības likumdošana” esot buržuazijas izgudrots termins. Kārļa XI īstais nolūks esot bijis nostiprināt dzimtbūšanu un izdarīt koloniālu ekspluatāciju. Redukcija zemnieku stāvokli esot pasliktinājusi, jo, sakarā ar to paaugstinot arklu skaitu, zemnieku pienākumi esot palielinājušies, bet nomnieki neesot bijuši ieinteresēti saglabāt zemnieku maksāšanas spējas. Rezultātā esot pieaugusi šķiru cīņa. Tā izpaudusies sūdzībās Zviedrijas valdībai, bēgšanā uz Krieviju un zemnieku cīņā krievu pusē pret zviedriem Ziemeļu kaņā, atsakoties veikt šķūtis un spiegojot par labu krieviem. Buržuaziskie vēstures viltotāji to visu esot noslēpuši. Tie arī esot noklusējuši faktu, ka zviedri neesot pabeiguši agrāro reformu, saskaņojot zemnieku pienākumus ar viņu zemes vērtību.

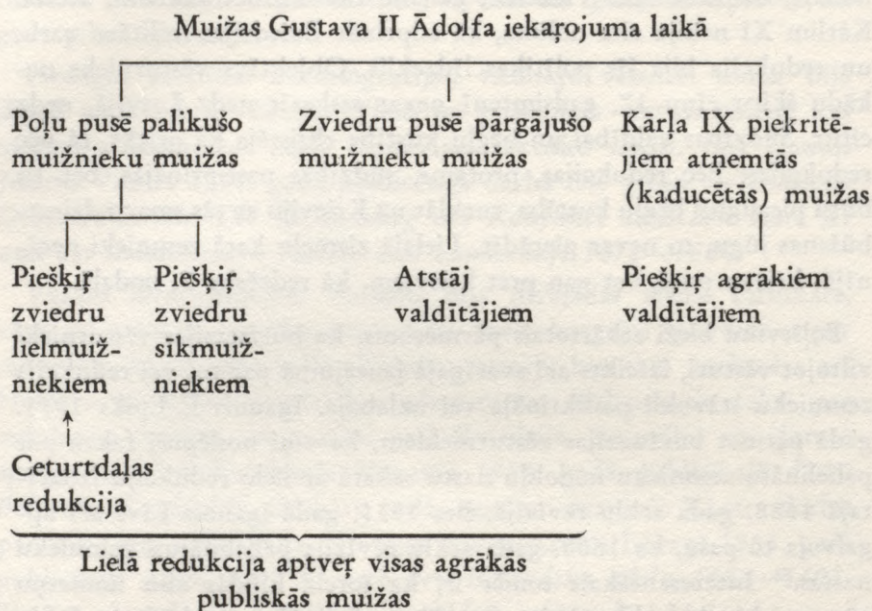
Nevienam no šiem apgalvojumiem nav apstiprinājuma avotos.

Kārļa XI nolūks nebija nostiprināt dzimtbūšanu. Kā redzēsīm 10. nodaļā, dzimtbūšanu Vidzemē, gan ne tiesiski, bet faktiski, atcēla. Kārlim XI nebija cita nolūka, kā stiprināt Zviedrijas militāro varu, un redukcija bija šīs politikas līdzeklis. Objektīvs vēsturnieks nekādu šķiru cīņu 17. gadsimtenī nevar saskatīt nedz Latvijā, nedz citur. Sūdzības valdībai un bēgļu kustība eksistēja kā priekš, tā pēc redukcijas. Pēc redukcijas, protams, sūdzības pastiprinājās, bet ka būtu pieaugusi bēgļu kustība, turklāt uz Krieviju ar tās smago dzimtbūšanas jūgu, to nevar pierādīt. Lielajā ziemeļu karā zemnieki necīnījās krievu pusē, bet gan pret krieviem, kā redzēsīm 7. nodaļā.

Boļševiku bieži atkārtotais pārmetums, ka buržuazijas vēsturnieki viltojot vēsturi, izteikts arī svarīgajā jautājumā par to, vai redukcija zemnieku stāvokli pasliktināja vai uzlaboja. Igaunis E. Epiks 1955. gadā pārmet buržuazijas vēsturniekiem, ka viņi noslēpuši faktu par palielināto zemnieku nodokļu nastu sakarā ar lielo redukciju izdarītajā 1688. gada arklū revīzijā. Bet 1935. gadā igauņu Līvs arī apgalvoja to pašu, ka 1688. gada arklū revīzija palielinājusi zemnieku nastas.⁵¹ Interesantākais tomēr ir, ka šoreiz kļūdās abu nometņu vēsturnieki. Ar arklū skaita formālu palielināšanu nekāda nodokļu paaugstināšana nenotika, jo nodokļus visu laiku zemnieki maksāja pēc viņu faktiskā arklū skaita. Starpība bija tikai tā, ka līdz 1688. gada revīzijai daļu zemnieku maksāto nodokļu paturēja muižnieki, bet pēc šīs revīzijas to paņēma kronis.⁵² Ar savu nostāju boļševiku vēsturnieki apzināti vai neapzināti aizstāv 17. gadsimteņa muižniecības intereses pret zemniekiem, kurus viņi sakās aizstāvam. It kā neminēto faktu, ka zemnieku pienākumi neesot saskaņoti ar viņu zemi, proletāriskie vēsturnieki ir atklājuši šīs grāmatas autora 1942. gada doktora disertācijā un to mazliet pārpratuši.⁵³

Vēsturnieka uzdevums ir nevien aprakstīt notikumu faktisko norisi, bet arī tos vērtēt. Tomēr vērtējumam jāseko, kad faktiskā norise noskaidrota, nevis otrādi. Dibinoties uz līdz šim noskaidrotā, varam teikt, ka tuvā skatījumā redukcija Vidzemē lielā mērā mazināja muižnieku turību un pilnīgi iznīcināja viņu politisko varu. Tai pašā laikā redukcija bija labvēlīga reducēto muižu zemnieku turības pieaugumam un ievērojami uzlaboja viņu tiesisko stāvokli. Tālākā skatījumā redukcija bija viens no faktoriem, kuŗu dēļ Zviedrija zaudēja savas Baltijas provinces. Lielā ziemeļu kara iznākumā tās ieguva Krievija, pie kam muižniecība sasniedza savas varas zenītu, bet zemnieki savu likstu nadīru.

Vidzemes muižu redukcijas schēmatisks attēls

Rezultāts:

Kroņa muižas	}	iznomā	Privātās muižas
Terciālās muižas			
Žēlastības muižas	}	atstāj valdītājiem	
Mūža žēlastības muižas			

¹Juhan Vasar, *op. cit.*, 366. un sek. lpp.

²Kad Vāzars rakstīja savu grāmatu, pastāvēja uzskats, ka t.s. Lielā kadastra laikā arklus nolīdzināja un ka tāpēc 1690. gadā arkli bija vienādi. Tagad ir zināms, ka Lielā kadastra laikā arklu nolīdzināšanā tālāk par pirmiem sākumiem netika. Sk.: E.Dunsdorfs, *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710* (Stockholm 1950), 38. lpp.

- ³A.A.Stiernman (ed.), *Alla riksdagars och mötens besluth* Stockholm 1728) II, 1236. lpp.
- ⁴A.v.Richter, *op. cit.*, 134. lpp.
- ⁵Par dažādo viedokļu pamatojumiem sk.: A.Isberg, *Karl XI och den livländska adeln 1684—1695* (Lund 1953), 3—5. lpp.
- ⁶*Ibid.*, 5. lpp.
- ⁷Sk. attiecīgo gadu Vidzemes virsgrāmatas EKA, LRKKA, XXII.
- ⁸A.v.Richter, *op. cit.*, 134. lpp.
- ⁹*Ibid.*, 135. lpp., un A.Isberg, *op. cit.*, 5. lpp. Īsbergs šo lēmumu nepamatoti saista ar Zviedrijas valsts padomes 1671. gada priekšlikumu.
- ¹⁰A.v.Richter, *op. cit.*, 136. lpp. Viņam seko visi vēlākie vēsturnieki.
- ¹¹EKA.
- ¹²A.Isberg, *op. cit.*, 6. un sek. lpp.
- ¹³A.Īsbergs pamatoti aizrāda, ka šo iesniegumu pētnieki līdz šim maz izmantojuši — *op. cit.*, 7. lpp.
- ¹⁴RA, RR, 1678. g. 10. maijā.
- ¹⁵A.Isberg, *op. cit.*, 13. lpp.
- ¹⁶A.A.Stiernman (ed.), *op. cit.* II, 1818. lpp.
- ¹⁷A.Isberg, *op. cit.*, 14. lpp.
- ¹⁸Vāzars šim apstāklim piešķir ļoti lielu nozīmi notikumam attīstībā: *op. cit.*, 136. lpp.
- ¹⁹A.Isberg, *op. cit.*, 15. lpp.: „...favorabelt anseende uti werlden...”.
- ²⁰C.Schirren (ed.), *Die Recesse der livländischen Landtage aus den Jahren 1681—1711* (Dorpat 1865); A.v.Richter, *op. cit.*, 142. lpp.; E.Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 98. un sek. lpp.
- ²¹C.Schirren (ed.), *op. cit.*, 35. un sek. lpp.; J.Vasar, *op. cit.*, 172. un sek. lpp.; A.Isberg, *op. cit.*, 17. lpp.
- ²²EKA, 1681. gada virsgrāmata.
- ²³A.Isberg, *op. cit.*, 18. lpp.
- ²⁴J.Vasar, *op. cit.*, 301. un sek. lpp.
- ²⁵A.Isberg, *op. cit.*, 19., 30. un sek. lpp.
- ²⁶G.J.v.Buddenbrock, *op. cit.*, II, 1, 1251—1270. lpp. VA 230/347.
- ²⁷A.Isberg, *op. cit.*, 26. un 48. lpp.
- ²⁸C.Schirren (ed.), *op. cit.*, 80. un sek. lpp.
- ²⁹*Ibid.*, 22. lpp.
- ³⁰*Ibid.*, 83. lpp.
- ³¹Viss iepriekšējais un sekojošais pēc: C.Schirren (ed.), *op. cit.*, 87. un sek. lpp.
- ³²RA, RR, 1687. g. 1. nov.; C.Schirren (ed.), *op. cit.*, 107. un sek. lpp.
- ³³E.Dunsdorfs, „Vidzemes zviedru laiku finances”, *Veltījums Augustam Tēntelim* (Rīgā 1936), 91—96. lpp.
- ³⁴A.Isberg, *op. cit.*, 64. un sek. lpp.
- ³⁵RA, RR, 1688. g. 6. nov.; A.Isberg, *op. cit.*, 93. lpp.
- ³⁶Edgars Dunsdorfs, „Vidzemes zviedru laiku finances”, 94. lpp.
- ³⁷A.v.Transehe-Rosneck, *Gutsherr und Bauer in Livland* (Strassburg 1890), 78. lpp.
- ³⁸Šo datu sīkāku specificējumu atsevišķās muižu katēgorijās sk.: E.Dunsdorfs,

Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710 (Stockholm 1950), 107. lpp.

³⁹Johana Reinholda Patkula vēsturiskā loma vēl gaida pētnieku. Ievērojamais Baltijas vēsturnieks Kārlis Širrens strādāja ilgus gadus, vācot materiālus Patkula biogrāfijai. Kad noskaidrojās, ka Patkula loma Baltijas vēsturē ir negatīva, Širrens savu nodomu atmeta, un 1954. gadā Vitrams bija spiests rakstīt: „Eine moderne Monographie fehlt”. Sk.: R. Wittram, *Baltische Geschichte 1180—1918* (München 1954), 276. lpp., un tur minēto literatūru. Populāru Patkula biogrāfiju publicējis Hornborgs (H. Hornborg) — *Konspiratören Johann Reinhold Patkul* (Helsingfors 1945). Sk. arī šīs grāmatas 9. nodaļu.

⁴⁰KA, Handl. rör. tyska o. balt. prov., vol. 139.

⁴¹A. Isberg, *op. cit.*, 25. lpp.

⁴²*Ibid.*, 25. lpp.

⁴³G. J. v. Buddenbrock, *op. cit.*, II, 1, 758—760. lpp., 1680. g. 30. augustā, un 837—839. lpp., 1682. g. 26. aprīlī.

⁴⁴KA, Kammarkkollegii arkiv. Till Kungl. Maj:t, 1693.

⁴⁵*Ibid.*, 1693. g. 23. janvāra iesniegums, 37. lpp.

⁴⁶*Ibid.*, 12. lpp. ⁴⁷*Ibid.*, 16. maijā.

⁴⁸E. F. Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia* I, 2, (Stockholm 1935), 337. lpp.

⁴⁹M. Stepermanis, „Latviešu zemes sargu bataljoni Lielajā ziemeļu karā Vidzemē”, *LVIŽ* 1940, 191. lpp.

⁵⁰E. Öpik, „Eesti talurahva vōitlus feodealse ja koloniaalse rōhamise vastu aastail 1680—1710”, *Eesti NSV teaduste akadeemia. Toimetised* 1, 1955 (Tallinn 1955). K. J. Strazdin etc. (ed.), *Istoriija Latvijas SSR* (Rīga 1952), 286. un sek. lpp.

⁵¹O. Liiv, *Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII Jahrhunderts* (Tartu 1935), 101. lpp.

⁵²Pierādījumi: *ARL*, Ievada sējums, CCCVII lpp.

⁵³Strazdiņa un biedru grāmatā šis speciālais iedalījums nosaukts par „ocēna krestjanskoī zemli”! Pareizos skaitļus savai 1952. gadā publicētai grāmatai Strazdiņš varēja dabūt autora 1950. gadā publicētajā darbā *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710*, jo tur izlabotas kļūdas, kas bija palikušas autora 1942. gada disertācijā.

6. NODAĻA

LATGALES LIKTENIS

Latgales rašanās

Latgale, gan ne ar šādu nosaukumu, kā atsevišķa zeme radās tikai 17. gadsimtenī Latvijas kara rezultātā. Gadsimtena sākumā pie Lietuvas piederēja t. s. Pārdaugavas hercogiste (*Ducatus transdunensis*). Tā sauca zemi, kas, no Kurzemes hercogistes Daugavas krasta skatoties, atradās pāri Daugavai un izpletās līdz Ziemeļgaunijai, kur valdīja zviedri. Pārdaugavas hercogisti kopš 1598. gada iedalīja trijās vaivadijās: Pērnavas, Tērbatas un Cēsu.¹ Tagadējā Latgale ietilpa Cēsu vaivadijā. Pēdējā rietumu robeža bija: Trikāta — Cēsis — Turaida — Bukulti, kamēr Pērnavas vaivadija dienvidos sniedzās līdz Gaujas ietekai jūrā.

Visas trīs leišu poļu laiku vaivadijas iedalīja apgabalos, kuŗus sauca par distriktiem (*districtus*) un par traktiem (*tractus*). Par distriktiem sauca pēc ordeņa laika draudzēm un pils novadiem iedalītos apgabalus. Par traktiem sauca apgabalus pēc iedalījuma, kas apvienoja kopējā pārvaldes iecirknī domēnes un bīskapu galda muižas. Šos Polijas karaļa tiešā pārvaldīšanā pārņemtus apgabalus vēl sauca pēc to pārvaldniekiem (stārastiem) par stārastijām. Ar laiku starpība starp distriktiem un traktiem izzuda, un vaivadiju apakšiedalījuma vienības 17. gadsimtenī sauca par stārastijām.

Vēlākajā Latgalē bija četras stārastijas: Daugavpils, Rēzeknes, Ludzas un Viļakas. Tās ne ar ko neatšķīrās no kaimiņu stārastijām vēlākajā Vidzemē — Cesvaines vai Gaujienas. Citiem vārdiem, līdz zviedru iekarojumiem Latgale kā atsevišķs administratīvs apgabals neeksistēja. Līdz tam laikam Latgale nebija arī konfesionāli atšķirīga zeme. Nebija arī Latgales vārda, jo latgaļu tautas nosaukums, kas eksistēja 13. gadsimtenī, ar ko apzīmēja kā Vidzemes, tā vēlākās

Latgales iedzīvotājus krievu avotos pat vēl 16. gadsimtenī, 17. gadsimtenī bija aizmirsies. Ordeņa laikos vēlāko Latgali gan reizēm dēvēja par *Livonia australis*, bet šo nosaukumu nelietoja konsekventi, apzīmējot kādas noteiktas robežas.

Apgabali uz austrumiem no Aiviekstes un Pededzes tomēr atšķīrās no apgabaliem uz rietumiem. Austrumu apgabali bija retāk apdzīvoti, un te bija lielāki meži, daudz ezeru un purvu. Šie apstākļi izšķīra Latgales rašanos.

Septiņpadsmitā gadsimteņa kaŗu grūtākā problēma bija kaŗaspēka apgāde. Šo problēmu atrisināja, rekvizējot pārtiku, apģērbu un transporta līdzekļus no zemniekiem kaujas lauku tuvumā. Kad kāds apgabals bija izpostīts, kaŗaspēku pārcēla uz citu vietu. 1625. gadā zviedri okupēja Latgali, bet izrādījās, ka apgādes grūtības šai maz apdzīvotajā zemē, kuŗā turklāt nebija ceļu, bija tik lielas, ka jau gada beigās zviedriem Latgali vajadzēja atstāt. Pēc tam Latvijas kaŗš norisinājās Vidzemē un Zemgalē. Izņēmums bija 1627. gadā zviedru ekspedīcija uz Daugavpili, bet apgādes grūtību dēļ zviedriem atkal bija jāatkāpjas uz Vidzemi.

Kad 1629. gadā zviedri ar poļiem noslēdza Altmarkas pamieru un pēc tam 1635. gadā Stumsdorfas pamieru, agrākā Pārdaugavas hercogiste izrādījās sadalīta divās apmēram vienādās daļās. Zviedriem bija biežāk apdzīvotā rietumu daļa, poļiem retāk apdzīvotā austrumu daļa. Robeža gāja no Sēlpils Daugavas krastā uz Lubāna ezeru un turpinājās tai pašā virzienā līdz Krievijas robežām. Demarkācijas līniju zviedri bija izvirzījuši pāri Aiviekstei un Pededzei. Tas nebija darīts militāru apsvērumu dēļ, lai, ienaidniekam uzbrūkot, varētu atkāpties aiz upēm. No austrumiem nekādi pēkšņi uzbrukumi nedraudēja, jo purvos un mežos uzbrukuma bazi nevarēja ierīkot. Uzbrukums gan varēja nākt caur Latgali no attālākiem krievu vai poļu novadiem. Līnijas izvirzīšana pāri šīm upēm izskaidrojama ar to, ka upju krasti bija apdzīvoti. Tālāk uz austrumiem bija maz apdzīvoti apgabali, kas zviedrus neinteresēja, jo tajos viņi nevarēja noturēties.

Zviedri uzskatīja, ka nospraustā robeža varētu kļūt paliekama. Viņus gan vēl būtu interesējusi Daugavpils kā svarīgs Daugavas muitas punkts, un vēlākos kaŗos zviedri tiešām centās Daugavpili ieņemt. Turpretim poļi robežu uzskatīja tikai par nejaušību dēļ radītu pagaidu stāvokli. Šī divējādā pieeja izpaudās tā, ka zviedri tūlīt sāka reorganizēt savu Pārdaugavas hercogistes daļu, kamēr poļi savā daļā neko nedarīja. Poļi uzskatīja, ka pie Lietuvas un Polijas vēl joprojām pieder visa Pārdaugavas hercogiste, ko daļēji pagaidām

okupējuši zviedri. Šī iemesla dēļ Polijas karalis arī pēc 1635. gada iecēla vaivodus un stārustus Cēsu, Pērnavas un Tērbatas vaivadijā, kas, protams, amatā nevarēja stāties. Tomēr pagaidu atrisinājumam bija lemts palikt, un tā bija radusies Latgale, kuŗa vēstures tecējumā ieguva seju, kas to lielā mērā atšķīra no pārējās Latvijas.

Latgale robežojās ar zviedru Vidzemi, Kurzemes hercogisti, Lietuvu, Polijas baltkrievu provincēm un Krieviju. Šīs situācijas dēļ bija dabiski, ka poļu un krievu, tāpat zviedru un krievu konflikta dēļ Latgale varēja kļūt par kuŗa lauku vai nonākt vienas vai otras kuŗojošās puses pagaidu okupācijā. Tiešām, Pirmā ziemeļu kuŗa laikā 1654. gadā krievi ieņēma Ludzu un Rēzekni, un līdz ar to skaitīja abas šīs stārstijas par okupētām. Zviedri savukārt nākošā gadā okupēja Daugavpili. Kad 1656. gadā izcēlās kuŗš abu Latgales dalītāju starpā, zviedri atkal savu kuŗo apgādes līniju dēļ nespēja Daugavpili noturēt, un tā visu Latgali okupēja krievi. Krievi savu apgādi organizēja pa Daugavu, kas lejup pa straumi bija vieglāk izdarāms, nekā zviedriem mēģinot organizēt apgādi pret straumi. Latgales samērā reto apdzīvotību un bēgļu pamesto zemi krievi neuzskatīja par trūkumu. Taisni otrādi, latviešu ciematus cars sāka kolonizēt ar krieviem. Atsevišķos kuŗos zviedri gan ieņēma dažus apgabalus, bet visumā krievi valdīja Latgalē līdz 1667. gada Andrusovas pamieram starp Poliju un Krieviju.

Starplaikā ar 1660. gada Olīvas miera līgumu Polija bija atteikusies no zviedru Vidzemes, un līdz ar to Aiviekstes un Pededzes demarkācijas līnija bija kļuvusi par pastāvīgu robežu. Kad 1667. gadā Krievija atteicās no Latgales, kļuva aktuāls jautājums par šīs provinces administratīvo organizāciju. 1677. gadā Varšavas seims izlēma Latgales konstitūciju. Oficiālais Latgales nosaukums saskaņā ar šo lēmumu bija Inflantijas hercogiste. Hercoga tituls bija Polijas karalim. Katoļu rakstos sāka lietot neoficiālo nosaukumu *Lothavi*, ko pēc E. Bleses domām attiecināja tikai uz Latgali.² Agrākais Pārdaugavas hercogistes ģerbonis (grīfs) kļuva par Inflantijas ģerboni. Administratīvais iedalījums palika četras stārstijas: Daugavpils, Rēzeknes, Ludzas un Viļakas.³ Stārustus iecēla Polijas karalis. Galvenais bija Daugavpils stārstas, kam bija vaivada tituls. Daugavpils bīskaps, kastelāns un vaivads bija Polijas senāta locekļi. Daugavpils bīskapi gan Daugavpilī nerezidēja, izņemot Poplavski, no 1685. gada sākot.

Daugavpils bija vienīgā pilsēta Inflantijā (Ludza un Rēzekne bija miestī), un tāpēc dabiski tā kļuva par jaunās hercogistes galvas pilsētu. Šeit atradās nevien augstākā militārā, baznīcas un adminis-

trātīvā pārvalde, bet arī Latgales likumdošanas iestāde — seimelis. Seimelis bija tas pats, kas Kurzemes hercogistē landtāgs. Seimelī pulcējās Inflantijas hercogistes muižnieki, lai apspriestu likumus un ievēlētu sešus delegātus kopējā Polijas un Lietuvas seimā. Seimeļa archīvs un daudzi citi Inflantijas vēstures dokumenti sadega 1794. gadā poļu uzbrukuma laikā,⁴ tāpēc ziņas par šīs Latvijas provinces vēsturi ir trūcīgas.

Inflantijas hercogisti Vecais Stenders sauca par poļu Vidzemi jeb Viplandi,⁵ bet F. Ķemps 1900. gadā šo Latvijas provinci nosauca Latgales vārdā. Rīgas latviešu biedrības zinību komisijas 1908. g. vasaras sapulcē šo nosaukumu akceptēja, un beidzot to inkorporēja 1922. g. Latvijas satversmē. Vienkāršības dēļ šo vārdu lietojam šai sējumā *Livonia australis*, poļu Vidzemes, Inflantijas un Viplandes vietā.

Paradīze un elle

Mūsu apskatāmā laikmeta Polijas iekšējo politisko apstākļu raksturošanai ir lietota klišeja: „Polonia caelum nobilium, paradisus clericarum, aurifodina advenarum, infernus rusticorum”. Šo teicienu daļēji var attiecināt arī uz 17. gadsimteņa Latgali. Latgale bija sadalīta starp 60 muižnieku dzimtām. Latgales muižnieki bija vācu, poļu un pārpoļotu leišu tautības, pie kam vāciešiem bija apmēram puse Latgales. Muižnieki 17. gadsimtenī formāli bija lēna atkarībā no Polijas karaļa, bet faktiski viņi valdīja muižās kā neierobežoti īpašnieki. Latgales muižnieki īsteni jutās kā mazi karaļi un, lai uzsvērtu savu suverēnitāti, pat savā starpā izcīnīja īstus karšus. Tāds karš, kāds aprakstīts šīs grāmatas pirmajā nodaļā Rēzeknes stārasta Matīsa Karkofska un fon Ungerna starpā, 17. un 18. gadsimtenī Latgalē bija bieža parādība.⁶

Literātūrā minēta 17. gadsimtenī cīņā starp Zīvultu un Karnicku dzimtu.⁷ Gadsimteņa vidū Zīvults bija ieķīlājis Karnickim Istru. Kad ķīlu laikā neizpirka, Karnickis uzskatīja, ka Istra pieder viņam. Septiņdesmitajos gados Zīvults vēlējās Istru izpirkt, bet Karnickis atteicās. Ar to sākās 20 gadu karš starp abām dzimtām. Abas puses savstarpēji uzbruka pretinieku zemniekiem, aizdzina lopus un postīja laukus. 1690. gada nodokļu sarakstā nedz Istra, nedz Zīvults nav minēts, bet ir gan divi Karnicki ar trim samērā mazām muižiņām.⁸ Vai nu cīņās abas dzimtas bija paputējušas, vai arī avotu trūkuma dēļ šī cīņa ir nesamērīgi izcelta. Tomēr nav šaubu, ka šādas cīņas notika.

No otras puses, muižnieku savstarpējās cīņas nav tipiskas tikai Latgalei, Lietuvai un Polijai. Tādas notika pat Vidzemē par spīti zviedru stiprākai centrālai varai. Piemēram, Johana Reinholda Patkula māte Gertrūde⁹ konflikta dēļ vairākkārt uzbruka Ķieģeļu muižas nomniekam rītmestaram Tīzenhauzenam. Reiz viņa jātnieku grupas priekšgalā iebruka Ķieģeļos un personīgi šāva ar pistolēm,

bet Tīzenhauzens neielaidās cīņā, „ņemot vērā viņas neprātīgo izturēšanos un to, ka viņa sieviete”. Kādu citu reizi viņa iebruka Ķieģeļos piecpadsmīt vīru priekšgalā, kas bija bruņoti ar pistolēm, musketēm un pīķiem, un nolaida dzirnavu dīķi. Šī pati kareiviskā dāma 1669. gadā ar četriem vīriem iebruka Rubenes mācītāja muižā un piekāva mācītāju Karlštadu, viņa sievu un ļaudis. Interesanti konstatēt, ka Ģertrūdes Patkules pavadoņi šais un pārējās privātā kara ekspedīcijās bija poļu muižnieki un kalpotāji, to starpā kāds Gutakovskis. Tā poliskais temperaments pavīd nevien Latgales privātajos muižnieku kaļos, bet arī citur.

Lielo Latgales muižnieku cīņās piedalījās vidējie un sīkie muižnieki. Pēdējos poļi sauca par šlachtičiem, un tiem bieži nebija zemes. Viņi uzturējās pie lielajiem muižniekiem to privātajā kaļaspēkā un ar savām balsīm seimelī atbalstīja sava patrona centienus.

Teiciens, ka Polija ir dižciltīgo debesis, ir pareizs tikai tad, ja debesis iedomājamies kā mūžīgu kara lauku. Ka Latgale būtu bijusi 17. gadsimtenī garīdznieku paradīze, to gan grūtāk apgalvot. Jesuītu misionāri gadsimteņa sākumā žēlojās, ka viņiem rīdīti virsū suņi. Tautas pievēršana kristīgai ticībai bija smags darbs, pat fiziski smags, piemēram, cērtot svētos kokus. Garīdznieku bija ļoti maz, un ar darba daudzumu draudzes apkopšanā varētu izskaidrot mazo rosību grāmatu izdošanā Latgalei. Arī tas, ka Daugavpils bīskapi labāk uzturējās ārpus Latgales, liecina, ka Latgale garīdzniekiem gluži paradīze nebija.

Nevar arī apgalvot, ka 17. gadsimtenī Latgale būtu bijusi tirgotāju zelta bedre, jo apgrozījumi bija mazi. Totiesu ir pareizs teiciens, ka tā bija zemnieku elle. Kaut nodevas un klaušas Latgales zemniekiem 17. gadsimtenī bija vieglākas nekā citās Latvijas daļās, zemniekus smagi nospieda gan lielie kaļi starp poļiem, krieviem un zviedriem, gan arī sīkie muižnieku kaļi. Zemes relatīvi mazā apdzīvotība lielā mērā bija šo kaļņu sekas. Iespējams, ka jesuītu un citu garīdznieku muižu zemniekus sīkajos kaļos vairāk saudzēja, un tāpēc baznīcas un jesuītu zemniekiem klājās labāk.

Apmetņu tīpi

Latgalē 17. gadsimtenī bija tikai viena pilsēta. Tikai Daugavpilij bija pilsētas (Magdeburgas) tiesības un sava pašvaldība — rāte un pilsētas galva (birģermeistars). Pašvaldības autonomija tomēr bija

daudz mazāka nekā, piemēram, Rīgai, jo karaļa stārasts tai varēja dot rikojumus.

Rēzekne un Ludza bija miesti, un tos karaļa stārastu vārdā pārvaldīja voiti. Par Ludzu 1646. gadā dod ieskatu Ludzas stārastijas inventārs.¹⁰ Ludzā bija tirgus laukums ar 15 gruntsgabaliem ap to, Lielā iela ar 18, Rēzeknes iela ar 3 un šķērsiela arī ar 3 gruntsgabaliem.

No administratīvā viedokļa mazāk nozīmīgas apmetnes bija miestīņi (*miasteczko*). Ludzas apriņķī bija divi miestīņi: Vecā Sloboda ar 38 gruntsgabaliem un Jaunā Sloboda ar 103 gruntsgabaliem.

Lauku apmetnes Latgalē bija divējas: sādžas un viensētas. Reizēm šie nosaukumi tikai rādīja, ka kādreiz apmetne bijusi sādža vai viensēta. Administratīvā ziņā lauku apmetnes bija apvienotas pagastos vai „galos” (*koniēc*). Piemēram, karaļa domēnē Ludzā bija Pils, Golišovas, Nirzas un Plusas pagasts (1646. g.). Pagastu priekšgalā bija stārastēni (*starostka*). Pagasti un gali savukārt bija apvienoti muižās.

Spriežot pēc 1599. g. revīzijas,¹¹ dažkārt revidenti identificē sādžu ar pagastu. No tā var secināt, ka Latgalē 1599. gadā nebija tik lielu ciemu, kā, piemēram, Igaunijā, kur poļu revidenti min tikai pēdējos. No otras puses, zemnieku ciemati sakopoti pagastos sīkās grupās. No tā var spriest, ka sādžas bija sīki ciemi.

Zamošes un Asūnes voitistē¹² sādžu lielums 1695. gadā svārstījās no 2 līdz 10 ciematiem.

M. Hellmanis ir mēģinājis noskaidrot sādžu un viensētu izplatību Latgalē.¹³ Viņa rezultāti ir, ka sādžas ir izplatītas tajos apgabalos, kur atradās poļu muižnieku muižas. Tomēr šis secinājums vēl sīkāk pārbaudāms, un tas arī neattiecas uz 17. gadsimteni.

Katrā ziņā nevar teikt, ka 17. gadsimtenī Latgale lauku apmetņu tipu ziņā asi atšķirtos no pārējās Latvijas. Arī pārējā Latvijā eksistēja tie paši divi apmetņu tipi — viensētas un ciemi jeb, lietojot vēsturisko terminoloģiju, ciemati un ciemi. Starpība gan bija starp Latviju un Igauniju. Pēdējā ciemi bija lieli.

Latgales baznīcas

Latgale 17. gadsimtenī nekādā ziņā nebija konfesionāli viengabalaina, kā to varētu iedomāties, pamatojoties uz vēlākiem apstākļiem. Kaut gan katoļu baznīcas bija pārsvarā, Vidzemes pierobežā pastāvēja arī protestantu draudzes.

Kad zviedri ieņēma Vidzemi un padzina no turienes jezuītus, pēdējie apmetās Daugavpilī. Daugavpils jezuītu rezidence piederēja pie 1608. gadā dibinātās Lietuvas provinces.¹⁴ 1635. gadā Sigismunds III apstiprināja Aleksandra Gonsefska dāvinājumu Daugavpils baznīcai.¹⁵ Šis apstiprinājuma raksts ir pieminēklis Latvijas kaņam. Sigismunds III raksta, ka Gonsefskis nodod Daugavpils draudzes baznīcai no Ilgovska pirkto Aulijas muižu. To viņš darot, izpildīdams 1621. gadā Dievam doto apsolījumu. Toreiz Gonsefskim izdevies šķērsot Daugavu pa kādu agrāk nezināmu sēkli un uzbrukt Gustava Hurna vadītiem zviedru spēkiem. Zviedri bijuši spiesti bēgt, un uzvaras piemiņai kaņa vadonis solījis dāvināt baznīcai muižu. Karalis, dāvinājumu apstiprinot, to nodod Cēsu jezuītu kollēģijas pāteru pārvaldei. Aulijas muižu nodod jezuītiem ar visiem ļaudīm un piederumiem, ieskaitot brīvu zveju *Szeimir* (Cārmaņu?), Lejas un citos ezeros. Šie citi ezeri, bez šaubām, būs bijuši Aulijas ezers, Gausļu ezers un varbūt arī Sīvera ezers. Ar to pašu apstiprinājuma rakstu karalis nosaka, ka jezuītiem ir tiesības izraudzīt Daugavpils draudzei prāvestu.

Spriežot pēc 1690. gada Daugavpils „dūmu reģistra”,¹⁶ katoļu baznīcai bija šādi zemes valdījumi: Užvaldē, Okrā, Aulijā, Indricā, Rēzeknē un Asūnē, Cargradā (pie Ludzas draudzes), Bononijā (turpat). Pirmie trīs bija jezuītu valdījumi. Var pieņemt, ka visās šais vietās bija uzceltas katoļu baznīcas vai vismaz kapellas. „Dūmu sarakstā” neietilpst Viļakas stārstija. Arī Viļakā bija katoļu baznīca, un 1683. gadā tā dabūja jaunu plašu zemes dāvinājumu.¹⁷ Šo zemi ar tur mītošajiem zemniekiem un attiecīgajiem pienākumiem atdalīja no Viļakas stārstijas. Baznīcai no katriem Viļakas „dūmiem” piešķīra pa vienam pūram rudzu un miežu, un 15 grašus naudā vīna un vaska pirkšanai. Beidzot 1700. gadā Vitebskas skarbniks Sostovickis ar savu sievu dāvināja zemi Aglonas baznīcai un dominikāņu klosterim.¹⁸ Klosterim viņi dāvināja Viškovas muižu ar septiņām gaitām zemes, līdz ar zemniekiem, viņu sievām, bērniem, lopiem un visu mantu, kā arī zemnieku kļaušām un nodevām.

Pēc šiem dokumentiem varam vērtēt, ka 17. gadsimteņa beigās Latgalē bija sešas vai vienpadsmit katoļu baznīcas atkarā no tā, vai visās baznīcas muižās baznīcas jau bija nodibinātas.

Protestantu baznīcas, spriežot pēc 1690. gada dokumenta, bija Preiļos, Varakļānos un Krustpils Asotē.

Tomēr tāpat, kā citi Latgales vēstures jautājumi, arī Latgales baznīcu vēsture vēl gaida pētnieka darbu. Ka „dūmu reģistrs”, pēc

kuŗa spriedām par katolisko un protestantu baznīcu skaitu Latgalē, ir nepilnīgs, liek domāt jau apsvērumus, ka baznīcas varēja būt un neapšaubāmi bija arī citur, nekā tikai pie baznīcas muižām. Chronoloģiskā kārtībā minot, ir saglabātas ziņas par 1625. gadā jezuītu celto Izvalta baznīcu un tai pašā gadā Višķos celto baznīcu. Ar 1632. gadu datēta baznīcas celšana Piedrujā. Gadsimteņa beigās ir dominikāņu celta (1696. g.) baznīca Šķaunē. Brigos baznīca celta 1698., Mērdzenē 1708., Sarkanos 1718. gadā. Nav zināms, kuŗā gadā 17. gadsimtenī celta baznīca Pasiēnē. Tradicionālais uzskats, ka Ludzas baznīca celta 1680. gadā, saprotams, nozīmē, ka tā toreiz atjaunota, jo katrā ziņā var sagaidīt, ka Ludzā baznīca bija jau agrākos gadsimteņos.

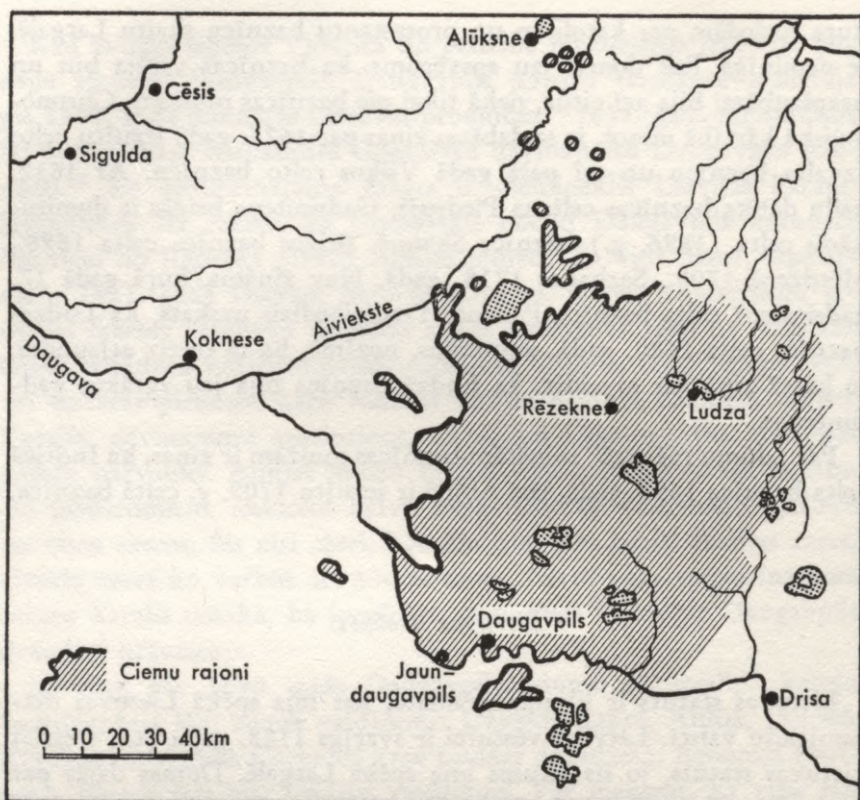
Par „dūmu reģistrā” minētām baznīcas muižām ir ziņas, ka Indricā celta baznīca 1698. gadā, bet Aulijā ir jezuītu 1709. g. celtā baznīca.

Lietuvas statūts

Lietuvas statūts ir likuma grāmata, kas bija spēkā Lietuvas dižkunigaišu valstī. Latvijas vēsturei ir svarīgs 1588. gada (t.s. trešais) Lietuvas statūts, jo šis likums bija spēkā Latgalē. Domas dalās par to, kad šo likumu attiecināja uz Latgali — 1629. vai 1677. gadā.¹⁹ Padomju vēsturnieki domā, ka Lietuvas statūts būtu stājies spēkā Latgalē 1629. gadā,²⁰ bet Lietuvas vēsturnieki, ka 1677. gadā.²¹

Lietuvas 1588. gada statūts ir visai plašs dokuments četrpadsmit nodaļās, sarakstīts senā krievu valodā. Pirmā nodaļa ir par valdnieka personu. Otrā — par zemes aizsardzību. Trešā nodaļā 51 pantā aprakstītas dižciltīgo privilēģijas. Ceturtnā nodaļa 105 pantos nosaka tiesu iekārtu un procesa kārtību. Piektā un sestā nodaļa veltīta ģimenes tiesībām un aizbildnībai. Septītā nodaļa ir par nekustāmu īpašumu ieķīlāšanu un pārdošanu. Astotā — par testamentiem. Devītā — par zemes tiesībām un robežām. Desmitā — par mežiem, zveju, bišu kokiem un pļavām. Vienpadsmitā — par dižciltīgo privātiem kaŗiem — noliegumi un process. Divpadsmitā — par dzimtlaužu bēgšanu. Trīspadsmitā — par laupīšanu. Četrpadsmitā — par krimināliem nodarījumiem, pie kam šīs nodaļas 35. un 36. pants nodaļā īsti neiederas: 35. pants aizliedz čigāniem uzturēties Lietuvā, bet 36. pants nokārto bijušo drellu stāvokli.

Lietuvas statūts ir pirmām kārtām dižciltīgo likums. Tas nosaka

Austrumlatvijas apmetņu karte pirms Latvijas agrārreformas (pēc M.Hellmana)²⁴

dižciltīgo tiesības un viņu pienākumus pret valdnieku, pie kam tiesībām veltīta galvenā uzmanība. Likums tālāk rēgulē dižciltīgo savstarpējās attiecības. Vienkāršie ļaudis (tieši šādu terminu likumdevējs atkārtoti lieto) likumā minēti lielāko tiesu tikai, iztīrājot viņu attiecības pret dižciltīgajiem.

Ar visu to, ka statūts bija tik labvēlīgs dižciltīgajiem, pēdējie sajuta par apgrūtinājumu vairākus statūta noteikumus, kas noteica kārtību un mieru. Savstarpējās cīņas, kas raksturotas iepriekšējā apakšnodalā, ar statūta XI nodaļu bija noliegtas, 68 pantos sīki iztīrājot konfliktus. Tomēr dižciltīgajiem bieži likās ērtāk nokārtot domstarpības ar dūri nekā likumīgā tiesas procesā.

Valaku nolikums

Ne mazāk svarīgs par Lietuvas statūtu bija kāds saimniecisks likums, ko arī pakāpeniski attiecināja uz Latgali, t. s. valaku nolikums (*ustava na woloki*),²² ko izdeva Sigismunds Augusts 1557. gadā. Valaka bija zemes mērs 30 vai 33 morgu lielumā (21,3 vai 22,8 ha). Sliktākai zemei tas bija lielākas platības, labākai — mazāks. Valaku nolikuma galvenā vēsturiskā nozīme tomēr bija nevis zemes platības mēra noteikšana, bet gan vispārējās agrārās iekārtas rēgulēšana domēnēs. Ar nolikumu trīslauku sistēma bija noteikta par obligātu, formulējot to uzslavas veidā. Tāpat bija noteiktas maksimālās kļaušas — uz vienu muižas valaku varēja būt ne vairāk kā septiņas kļaušu valakas, un visiem zemniekiem, kas muižai bija pāri par šo normu, bija jāmaksā cinšs (kungas tiesa). Nolūks bija nodrošināt naudas ienākumus fiskam. Cinšs bija noteikts pēc zemes labuma — no pirmās šķiras valakas — 21 grasis, otrās — 12, trešās —, 8, ceturtās — 6 graši. Tāpat bija noteiktas arī natūrālās nodevas un to takse naudā. Kļaušu zemniekiem bija jādod kļaušas divi dienas nedēļā un četras papildu dienas vasarā, bet Ziemsvētkos, gavēņos un Lieldienās pa vienai nedēļai bija brīvas. Ja kļaušas neizlietoja, to aizstāšanai bija noteikta takse, tāpat bija noteikts, kāda kompensācija zemniekiem jāmaksā par atceltajām talkām.

Domēnes iedalīja divās grupās — galda muižās (*dobra stołowe*) un stārastijās. Pēdējās iznomāja par ceturtdaļu ienesas. To noteica periodiski t. s. lustrācijās. Nevien uz domēnēm, bet arī uz privātām muižām attiecās noteikums, ka zeme un zemnieku darba spēks pieder kungam, bet zemnieku celtās ēkas pieder zemniekiem. Ēkas tāpat zemnieki, ja vēlējās, varēja pārdot.

Pēc B. Brežgo publicētās Zamošes un Asūnes voitistes 1695. gada lustrācijas redzams, kā valaku nolikumu 17. gs. beigās Latgalē realizēja dzīvē.²³ Saskaņā ar šo lustrāciju sīki nokārtots cinša lielums, militārie pienākumi, šķūtis, klosteriem maksājamā tiesa, talku apmēri, kārtnieku pienākumi, dzirnavu labošanas pienākumi, malkas vešanas kļaušas, ēku un žogu remonts, bisenieku pienākumi, skrīvera naudas apmēri, ezeru un mežu (bišu koku) izmantošanas tiesības u.c. Lielāko tiesu tie bija jautājumi, kas bija sīkumos izkārtojami valaku nolikuma ietvaros.

No zemnieku viedokļa valaku nolikums bija vēl svarīgāks par Lietuvas statūtu. Kamēr pēdējais visvairāk nodarbojās ar muižniecības

privilēģiju nodrošināšanu, valaku nolikums aizsargāja domēņu zemniekus un netieši arī privātos zemniekus pret pārmērīgu ekspluatāciju.

¹H.Laakmann, „Erläuterungen zu den Karten”, R.Wittram, *op. cit.*, 316. un sek. lpp.

²E.Blese, „Asūnes evaņģēlijs”, *Ceļa zīmes* 14 (1953), 50. lpp.

³M.Hellmann, *Das Lettenland im Mittelalter* (Münster 1954), 4. lpp.

⁴E.Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 136. lpp.

⁵*Ibid.*, 137. lpp.

⁶M.Bukšs, *Latgaļu literatūras vēsture* (1957), 111. lpp.

⁷K.J.Strazdin etc., *op. cit.*, 261. lpp.

⁸B.Brežgo, *Latgolas vēstures materiāli* I (Daugavpili 1944).

⁹H.Hornborg, *op. cit.*, 49. un sek. lpp.

¹⁰B.Brežgo, *op. cit.*, V lpp.

¹¹J.Jakubowski i J.Kordzikowski, *Polska XVI wieku*, Tom XIII, Inflanty (Warszawa 1915). Sal. arī: M.Hellmann, *op. cit.*, 86. lpp.

¹²B.Brežgo, *Latgolas inventāri un ģenerālmēriņšonas zem'ū aprokstī 1695—1784.* (Daugavpili 1943), 1. un sek. lpp.

¹³M.Hellmann, *op. cit.*, sk. karti pielikumā.

¹⁴J.B.Goetstouwers (ed.), *Synopsis historiae Societatis Jesu* (Lovanii 1950).

¹⁵B.Brežgo, *Latgales vēstures materiāli*, 131. lpp.

¹⁶*Ibid.*, 3. un sek. lpp. Nosaukums „dūmu reģistrs” cēlies no pavarda nodokļa (pavards = dūmi).

¹⁷*Ibid.*, 133. lpp.

¹⁸*Ibid.*, 137. lpp.

¹⁹Sekojošais iztīrājums dibinās uz teksta publikāciju: J.Lappo, *1588 metu Lietuvos statutas* II tomas: tekstas (Kaunas 1937).

²⁰K.J.Strazdin etc., *op. cit.*, 268. lpp.

²¹C.R.Jurgela, *History of the Lithuanian Nation* (New York 1948), 225. lpp.

²²Šeit izmantotais teksts: W.Conze, *Agrarverfassung und Bevölkerung in Litauen und Weissrussland* I (Leipzig 1940), 66. un sek. lpp. Sk. arī: M.Hellmann, *op. cit.*, 85. lpp.

²³B.Brežgo, *Latgolas inventāri . . .*, 1. un sek. lpp.

²⁴Pēc Hellmana domām 17. gadsimtenī Latvijas galvenais apmetņu tips bija ciems (Weiler). Viņš domā, ka šis apmetņu tips līdz jaunākiem laikiem saglabājies tikai Latgalē, bet citur tā vietā stājusies viensēta (*op. cit.*, 102—103. lpp.). Pārbaudot šo hipotēzi, būtu jānoskaidro, vai ciemu iekārtu Latgalē nav ieviesuši poļi un leišu kungi, vai arī atnesuši krievu un 17. gadsimtenī igauņu kolonisti (par igauņu kolonistiem Ludzas apriņķī sk.: O.Kallas, *Lutsi Maarahvas*, Helsinki 1894). Jāievēro, ka 17. gadsimtenī Latgales ainava bija pavisam cita nekā tagad — ar plašiem ozolu mežiem, kuŗos starp citiem meža zvēriem mājāja zelta vilki (Loup doré), daudzos ezeros pelikāni un gulbji — un kur bija ļoti zems iedzīvotāju skaits. Pēdējā iemesla dēļ ciemi 17. gadsimtenī bija daudz mazāki nekā jaunākajos laikos.

²⁵Grāfa Ādama Platera 1842. gada gleznojums pēc Helma chronikas zīmējuma un pilsdrupu uzmērijuma.

7. NODAĻA

LIELAIS ZIEMEĻU KAĻŠ

Kaŗa iemesli

Vairāk nekā jebkuŗā citā vēstures posmā divdesmit vienu gadu (1700—1721. g.) ilgajam Lielajam ziemeļu kaŗam iemesls bija valstu vadītāju jaunība, arrogances un kareiviskais noskaņojums. Eksplozīvā politiskā situācija Eiropā 17. gs. beigās bija lielā mērā pašu šo valdnieku radīta. Kaŗš tāpēc šoreiz nebija pēdējais līdzeklis konflikta atrisināšanai, ko nespēja veikt diplomātija, bet gan pirmais vārds, kuŗu teica valdnieki.

Kad beidzās Pirmais ziemeļu kaŗš (1660. g.), Zviedrijai palika Gustava Ādolfa un vēlākie iekaŗojumi, un tā turpināja politiski valdīt pār Baltijas jūru. Tā pārvaldīja nevien zviedru apdzīvoto Skandināvijas pussalas Baltijas jūras krastu un šīs jūras salas, bet arī citu tautu apdzīvoto Baltijas jūras austrumu krastu — Somiju, Ingriju, Igauniju un Vidzemi. Baltijas jūras dienvidu krastā zviedri valdīja rietumu Pomerānijā un Vismarā. Bez tam zviedriem bija pieeja Ziemeļu jūrai nevien no Skandināvijas pussalas, bet arī no Brēmenes un Verdenas bīskapijas. Ar šo situāciju bija neapmierinātas daudzas valstis, kuŗām likās, ka zviedri nomāc viņu ekspansijas iespējas.

Neapmierināta bija Krievija. Baltās jūras tirdzniecība bija ierobežota, un tāpēc krievi vēlējās pieeju pie Baltijas jūras. Aļeksejs Michailovičs mēģinājumā iegūt otru Dvinu (t.i. bez Ziemeļu Dvinas arī Rietumu Dvinu — tā krievi sauca Daugavu) bija cietis neveiksmi. Tomēr centieni pēc jūras palika. Krievijai likās, ka pieeja pie Baltijas jūras tai nepieciešama nevien prestiža, bet arī saimniecisko apsvērumu dēļ. Krievu valdnieku greizsirdību modināja tas, ka zviedri aplika ar 2—3% muitu eksportpreces, kas virzījās caur Zviedrijas provincēm Baltijā. Lai novirzītu Krievijas produktu eksportu uz

Archangelsku, viņi no savas puses aplika Baltijas tirdzniecību ar 30% muitu.¹ Archangelska tomēr bija tālu ziemeļos, kur kuģniecība iespējama tikai samērā īsā vasaras laikā. Caur Archangelsku atmaksājās sūtīt tikai tās preces, kuŗu dārgākās fraktis atsvēra trīskāršo muitu: krievu muitu, zviedru muitu un dāņu muitu Zundā. Caur Archangelsku krievi eksportēja prāvus vaska un tauku daudzumus, un arī labību. Lini un kaņepāji turpretim virzījās caur Baltiju. Iegūstot ostas Baltijas jūrā, Krievijai tātad būtu tikai samērā nenozīmīgs saimniecisks labums ar iespējām virzīt vasku, taukus un daļu labības caur jaunām ostām. Trūkstot statistikai un prasmei to interpretēt, ja tāda būtu, krievi gan to nezināja.

Nīderlandes savukārt Zviedrijas valdošajā stāvoklī Baltijas jūrā saskatīja draudus savām tirdzniecības un kuģniecības interesēm. Dānija pēc Bohuslēnas, Halandes, Skones un Blekingas zaudēšanas, un politiskām neveiksmēm Šlezvigā un Holšteinā jutās ielenkta. Brandenburga augošā pašapziņā vēlējās iegūt Pomerāniju. Arī citām vācu valstīm nepatika Zviedrijas bāzes vācu zemēs.

Kad par Zviedrijas valdnieku 17 gadu vecumā kļuva Kārlis XI (1672. g.), neapmierinātie apvienojās, lai atņemtu Zviedrijai *dominium maris Baltici*. Dānija, Nīderlandes, Brandenburga, Minstera un Braunšveiga, vēlāk arī Austrija, uzsāka kaŗu pret Zviedriju. Arī krievi sapulcināja spēkus pie robežas, un tikai Aļekseja Michailoviča nāve 1676. gadā novērsa jaunu iebrukumu Vidzemē. Kaŗš guva zviedriem nelabvēlīgu gaitu. Kaujā pie Fērbelinas (1675. g.) zviedrus sakāva Brandenburgas t. s. „lielais” kūrfirsts. Brandenburgas kaŗaspēks ieņēma Pomerāniju — Štetini, Rīgenu, Strālzundu un Oderas grīvu. Pomerānijas glābšanai zviedri no Vidzemes cauri Kurzemei nosūtīja 10.000 vīru, no kuŗiem atgriezās tikai 2500. Dāņi iebruka Skonē, un likās, ka pienācis Zviedrijas lielvalsts gals. Tomēr par spīti neveiksmēm kaŗa laukā 1679. gada miera sarunās Lundā, Nīmegenā un Sanžermenā Francija panāca, ka tās sabiedrotajai Zviedrijai atdeva zaudēto Pomerāniju, izņemot šauru joslu Oderas krastā. Fontaneblo līgumā Dānija savukārt atteicās no Skones iekaŗojuma. Tā Zviedrijai palika vācu, somu, igauņu un latviešu provinces.² Palika arī kaimiņu greizsirdība. Tomēr Kārlim XI līdz savai nāvei 1697. gadā izdevās pasargāt mieru. Vidzemei līdz ar to Kāŗļa XI valdīšanas laiks bija visgaŗākais miera periods zviedru laikos. Četrdesmit miera gados Vidzemē sadzija iepriekšējos simt gados sistās kaŗa brūces.

Septiņpadsmītā gadsimteņa beigās sagadījās, ka gandrīz vienā laikā

visās naidīgajās valstīs sāka valdīt jauni valdnieki, turklāt arī gados jauni. Gadījās, ka visiem šiem jaunajiem valdniekiem bija straujš temperaments un ka viņi visi bija 17. gs. otrā pusē modē nākušās absolūtisma idejas mācekļi un piekritēji. Gadījās arī, ka visiem šiem valdniekiem bija ļoti trūcīga izglītība. Līdz ar to bruņota sadursme kļuva nenovēršama, kaut gan trīs no viņiem — Dānijas, Saksijas un Polijas, un Zviedrijas karalis — bija brālēni.

Gados vecākais Ziemeļeiropas valdnieku plejadē bija Dānijas karalis Frederiks IV, kas sāka valdīt 1699. gadā 28 gadu vecumā. Viņa izglītība, kā formālā, tā ētiskā, bija pilnīgi atstāta novārtā. Viņš neprata pareizi rakstīt nedz dāniski, nedz vāciski — kas bija Kopenhāģenas galma valoda, nedz franciski — ko lietoja karaļi un diplomāti.³ Frederiks bija apprecējis Meklenburgas princesi Luizi. Kaut gan viņiem bija pieci bērni, sievai vēl dzīvai esot, Frederiks apņēma otru sievu — Helenu fon Vireku, precot to „ar kreiso roku”. Kad viņa nomira, par karaļa mīļāko kļuva Šarlote Šindele un pēc tam grāfiene Anna Sofija Reventlova, ko viņš arī apprecēja „ar kreiso roku”, bet divi dienas pēc karalienes Luizes nāves „ar labo roku” par spīti sašutumam un protestiem. Ar vienkāršo tautu viņš mēdza runāt laipni, tā iegūstot populāritāti.

Gadu jaunāks par Frederiku IV bija Maskavijas valdnieks Pēteris. Kad 1682. gadā nomira cara Aļekseja dēls cars Fjodors, troni mantoja viņa brālis Ivans V, kas tāpat kā Fjodors bija plānprātīņš. Šī iemesla dēļ baznīca un dižciltīgie par caru vēlējās desmit gadu veco Pēteri. Fjodors un Ivans bija Aļekseja dēli no viņa pirmās laulības ar Mariju Miloslavsku, bet Pēteris no otrās laulības ar Natāliju Nariškinu. Kamēr Miloslavski bija simtprocentīgi krievi, tikmēr Natālijas Nariškinas māte bija skotiete. Cīņā starp Miloslavsku un Nariškinu dzimtu faktisko varu kā pavaldone pārņēma Ivana māsa un Pēterļa pusmāsa Sofija. Viņa pati vēlējās kļūt par Maskavijas valdnieci un tāpēc Natālijai Nariškinai un viņas dēlam Pēterim ierādīja dzīves vietu kādā lauku ciemā pie Maskavas.

Šim apstāklim izrādījās liela nozīme, jo Pēterļa audzināšana ar to ievirzījās nākošam Maskavijas caram neparastās sliedēs. Par audzināšanu vispār grūti runāt, jo tā bija lielā mērā atstāta novārtā. Pēteris, būdams brīvs no etiķetes važām, iepazinās ar ārzemniekiem Maskavas t. s. vācu priekšpilsētā. Formālu studiju neapgrūtināts, Pēteris izlietoja laiku, organizējot ciema zēnus kareiviskām rotaļām. Tāpat, rotaļājoties ar kādu vecu laivu, viņam radās interese par kuģniecību. Šais lietās viņam palīdzēja ārzemju draugi no Maskavas vācu priekš-

pilsētas, sevišķi skots Patriks Gordons un žēnēvietis Fransua Leforts, kas kādu laiku bija meklējis laimi Kurzemes hercoga galmā.

Ar to bija likti pamati nākošā Krievijas eiropizētāja, kara vadoņa un kuģniecības veicinātāja karjērai. Tomēr tai pašā laikā Pēteris raksturs attīstījās negatīvā virzienā. Maskavas vācu priekšpilsētā viņš nevien noklausījās nostāstus par Rietumeiropu un ielauzījās holandiešu un vācu valodā, bet arī iemācījās žūpot un kļuva par sieviešu mednieku. Sofija labprāt vēroja nākošam caram nepiemēroto Pēteris nodarbošanos, bet 1689. gadā viņai Pēteris sāka likties bīstams. Uz zinājis, ka viņu taisās nogalināt, Pēteris pāniskās bailēs aizbēga drošā vietā un ar sev uzticama kaŗaspēka palīdzību noorganizēja valsts apvērsumu. Sofiju sagūstīja un ievietoja klosterī, un Pēteris sāka valdīt viens pats. Bēgšana un ar varas pārņemšanu saistītā asinsizliešana deva jaunu negatīvu iezīmi viņa raksturam — viņš kļuva nežēlīgs, brutāls, hysterisks un varmācīgs.

Pret šo raksturojumu Voltēra sarakstītajā Pēteris biografijā⁴ ir cēlis iebildumu kāds tagadējais franču vēsturnieks Konstantīns de Grinvalds,⁵ aizrādot, ka tik neparastai personai, kāds bijis Pēteris, nevarot lietot parasto mērauklu. Grinvalds pat atzīst par iespējamu attaisnot, ka Pēteris lika spīdzināt un notiesāt uz nāvi savu dēlu Aļekseju: „Varbūt bija vajadzīgs upurēt Aļekseju viņa zemes Molocham, kā Ābrams gribēja ziedot savu dēlu uz Dieva altāra”.

Vairāk pieņemams par tagadējo apoloģētu mēģinājumiem mazgāt Pēteri baltu, ir raksturojums, ko par viņu deva bezpartejiski vīri, kas viņu pazina. Angļu bīskaps Bernets, labi iepazinies ar Pēteri, izteica šādu spriedumu: „Viņš ir ļoti karstas dabas, viegli iekaist un ārkārtīgi nežēlīgs kaislībās. Savu dabisko karstasinību viņš vēl kāpina, dzeļot daudz degvīna. . . Viss viņa ķermenis konvulsīvi raustās, pat galva. Viņam netrūkst spēju un ir vairāk zināšanu, nekā varētu gaidīt no viņa nepilnīgās izglītības. Tomēr no viņa nenoteiktā tikuma pārāk bieži un pārāk redzami izriet nepilnīgi spriedumi. . .”⁶

Savā Eiropas ceļojumā Holandē vai Anglijā Pēteris laikam aplipa ar veneriskām slimībām,⁷ kas viņu beidzot 52 gadu vecumā priekšlaikā iedzina kapā. No viņa daudzajām mīļākām vairāk pazīstama ir Glika audzumeita Marta. Pārejot grieķu katoļu ticībā, viņa pieņēma Katrīnas vārdu. Pēteris viņu apprecēja, kaut gan nebija šķīries no savas sievas, ko viņš ieslodzīja klosterī. Kad Pēteris likumīgā sieva nomira, Katrīnu kronēja par ķeizarieni. Pēc Pēteris nāves galma apvērsumā viņa kļuva par Krievijas valdnieci.

Gandrīz divi gadus jaunāks par Pēteri savukārt bija Saksijas kūr-

firsts Fridrichs Augusts.⁸ 1696. gadā nomira Polijas un Lietuvas valdnieks Jans Sobieskis, un Fridrichs Augusts pieteica savu kandidāturu uz vakanto troni. Par karali tomēr ievēlēja Francijas kandidātu Kontijas princi. Fridrichs Augusts tad ar bruņotu varu ieņēma Krakovu un, uzpērkot seima locekļus un sevišķi ar dāvanām viņu sievas, panāca, ka viņu kronēja par karali. Apvienojot personālūnijā Saksiju ar Poliju un Lietuvu, viņš sāka valdīt pēdējās ar Augusta II vārdu. Viņu vēl sauc par Augustu Stipro, jo esot varējis ar rokām atlikt pakavu. To pašu stāsta arī par Pēteri.

Tāpat kā Pēteris, arī Augusts bija liels dzērājs un uzdzīvotājs, bet pretēji Pēterim viņam bija liela tieksme pēc personiskas greznības. Viņa ideāls bija pārspēt Francijas galmu, tāpēc viņš Saksijas galvas pilsētā Drēzdenē cēla lieliskas ēkas, ierīkoja teātri un operu. Drēzdenes orķestri uzskatīja par vienu no labākajiem Eiropā. Kaut līdzekļu trūkuma dēļ Augusta galms greznumā nespēja pārspēt Francijas galmu, vienā ziņā Augusts bija pārāks par Luiju XIV, jo bija fiziski stiprāks. Augustam bija vairāk mīlāko. Lai kļūtu par Polijas karali, Augusts pieņēma katoļu ticību. Tā kā viņa sieva bija pārliecināta protestante, viņš to atstāja. Vairāk par sievu vēsture tomēr daudzina viņa mīlākās: Keseli, Auroru fon Kēnigsmarku, grāfieni Esterli, turcieti Fatimu, kņazienu Lubomirsku, Koseli, Duvalu, dejotāju Diparku, Dēnhofu, Osterhauzeni... Augusta ārlaulības bērnu kopskaits nav precīzi zināms, daži ir saskaitījuši līdz 354. Neapšaubāmi, šai ziņā viņš bija pārāks par citiem Eiropas valdniekiem.

Visjaunākais valdnieks bija Zviedrijas Kārlis XII. Viņam bija tikai nepilni 15 gadi, kad 1697. gadā nomira Kārlis XI. Karaļa jaunības dēļ nodibinājās piecu regentu aizbildņu valdība, bet galma intrigu dēļ pēc astoņiem mēnešiem Kārli XII izsludināja par pilngadīgu. Piecpadsmit ar pus gada vecais zēns sāka rīkoties ar milzīgu enerģiju un pašpārliecību. Pieņēmis kārtu uzticības zvērestu un kronēšanas ceremonijā uzlīcis pats sev kroni galvā, Kārlis XII pārsteidza visus, atsakoties garantēt kārtām agrākās privilēģijas. No pirmās dienas viņš sāka valdīt kā absolūts monarchs. Viņa valdīšanas sākuma mēneši gan vairāk izpaudās trakulībās, ko uzskata par Holšteinas Gotorpas hercoga Frederika ļauno ietekmi. Pēdējais ciemojās Stokholmā, lai precētu Kārļa XII māsu Hedvigu. Pēc kādas uzdzīves, mokoties ar pagīrām, Kārlis XII apņēmas nekad vairs neņemt alkoholu mutē un, pierādīdams lielu gribas spēku, palika atturībnieks līdz sava īsā mūža beigām. Ar to viņš visvairāk atšķīrās no pārējiem

viņa laikmeta Eiropas valdniekiem. Otra atšķirība bija, ka viņš neinteresējās par sievietēm.

Kaut gan Kārlis XII bija pierādījis sevi par absolūtu valdnieku, valsts vadību viņš gandrīz pilnīgi atstāja savu ministru rokās. Viņa svarīgākā nodarbošanās bija lāču medības un pārgalvīgi jājienu. Ignorējot galma etiķeti, viņš ģērbās vienkārši, nevalkāja parūku un cienīja vienkāršus ēdienus. Viņa raksturs bija taisnīgs un godīgs. Tomēr viņš bija garīgi nenobriedis un pēc dažu vēsturnieku domām pat garīgi nenormāls.⁹ Viņa devīze bija „nekas nav neiespējams”, un viņš bija Ibsena Branta prototips ar sauku „visu vai neko!” Iezīmīga Kārļa rakstura īpašība bija pilnīgs humora trūkums un kluššana.

Kad 1700. gadā sākās Lielais ziemeļu karš, Kārlis XII atstāja Stokholmu, lai astoņpadsmit gadus vēlāk turp atgrieztos uz katafalka. Laiku līdz savai nāvei 1718. gadā viņš nepārtraukti pavadīja kara laukā. Tā viņš zviedru un pasaules acīs ieguva varoņa nosaukumu. Zviedrijas karalis Oskars II, kas ar pseudonimu Oskars Frederiks ir sarakstījis Kārļa XII biogrāfiju, sevišķi izcēlis viņa militāro ģeniju, nosaucot viņu par „pēdējo vikingu”.¹⁰ Sen Simons par Kārli XII rakstīja: „Ar viņa nāvi Eiropa zaudēja varoni, bet Zviedrija atbrīvojās no mēra”.

Kārļa XII militārais ģenijs ir tomēr problēmatisks. Viņš gan bija izcils taktiķis, bet totiesu vājš stratēgs. Tādēļ arī viņš galu galā cieta neveiksmi pret vājo taktiķi, bet pārāko stratēgu Pēteri. Pēc neskaitāmām uzvarām par daudzkārt pārākiem dāņu, krievu un sakšu spēkiem, pietika ar vienu izšķirēju zaudējumu, lai sabruktu Zviedrijas varenība. Zaudējums bija liktenīgs, jo Kārlis XII bija kļūdiņies politiskās situācijas novērtējumā.

Starp personībām, kas vainojamas Lielajā ziemeļu karā, vēsturnieki bieži vien kā galveno vaininieku min Johānu Reinholdu Patkulu, kas jau pieminēts piektā nodaļā un pie kā vēl atgriezīsimies devītā nodaļā. Patkuls tiešām (pēc tam, kad viņš aizbēga no Stokholmas, kur 1694. gadā viņu tiesāja par pretvalstisku darbību un piesprieda nāves sodu) kļuva par Augusta un vēlāk par Pēteru uzticības vīru, un intriģējot bija viens no aktīvākiem kara kūditājiem pret Zviedriju. Tomēr, ja Zviedrijas, Dānijas, Saksijas un Maskavijas valdnieki paši nebūtu ar varu centušies sākt karu, Patkula kūdišana nekā nebūtu panākusi. Viņu kā valsts un dzimtenes nodevēju nicināja un, kad viņa pakalpojumi vairs nebija vajadzīgi, izdeva zviedriem tiesāšanai.

1707. gadā Poznaņas tuvumā moku nāvē mira kaŗa noziedznieks Patkuls.

Kad Saksijas kūrfirsts ieguva Polijas troni un drīz pēc tam nomira Kārlis XI, Patkuls 1698. g. beigās iesniedza Augustam II plašu memorandu par pēdējā ārpolitiku.¹¹ Tradicionāli Polija un Lietuva bija Maskavas ienaidnieki. Jaunajam Polijas un Lietuvas valdniekam Augustam Patkuls ieteica pilnīgi pretēju politiku — sabiedroties ar Maskavijas valdnieku Pēteri. Tas nebija grūti, jo Augusts ar Pēteri bija kopā dzīrojuši, tiekoties Galicijā (Rāvā) 1698. gadā. Bogoslovskis ir aizrādījis, ka ideja par aliansi pret Zviedriju esot radusies tieši šais Augusta un Pētera tikšanās reizēs — tātad bez Patkula iniciatīvas.¹² Kārtojot 1723. gadā kaŗa vēstures materiālus, Pēteris rakstīja, ka tieši viņš pats Rāvā esot bijis ierosinājuma autors. Bogoslovskis tomēr pieļauj varbūtību, ka šī ideja varēja rasties Augustam, jo, iegūstot Polijas troni, viņš bija solījis atgūt Vidzemi. Augustam gan bijis izdevīgāk, lai doma it kā nāktu no Pētera. Katrā ziņā Patkula memorandā ir teikts, ka cars esot Augustam proponējis kaŗu pret zviedriem.¹³ Patkuls tātad aizsāko ideju risināja tālāk. Viņš ieteica, ka koalīcijā vēl pieaicināma Dānija. Pēdējās interesēs būtu atrisināt sev labvēlīgi jautājumu par pretenzijām uz Šlezvīgu un Holšteinu. No Augusta viedokļa Dānijas piedalīšanās koalīcijā būtu svarīga, jo dāņu flote būtu pretspēks zviedru flotei. Augusts kaŗa rezultātā iegūtu Vidzemi un Igauniju, bet Pēteris Ingriju, tā gūstot pieeju Baltijas jūrai Somijas jūras līcī.

Lai projekts būtu iespaidīgāks, Patkulam izdevās 1699. g. februārī nodibināt kontaktu ar Rīgā sapulcinātiem „divpadsmit patriotiem”, t. i. 12 Vidzemes un Igaunijas muižniekiem, kas bija neapmierināti ar zviedru valdību un kas pilnvaroja Patkulu vest sarunas ar Augustu. 1699. g. augustā Patkuls tad arī uz šīs vājās bāzes parakstīja Varšavā kapitulāciju starp Augustu, viņa pēcnācējiem, un Vidzemes un Igaunijas bruņniecību.

Pirms tam, maijā, Patkuls bija devies uz Kopenhāģenu un šeit pārsteidzis dāņu diplomātus, vaļsirdīgi izklāstot Augusta vēl galīgi neformulēto un neakceptēto nolūku uzbrukt Zviedrijai. Rudenī nomira Kristjānis V, un Frederiks IV drīz pēc tam (1699. g. septembrī) noslēdza līgumu ar Saksiju. Abas valstis apņēmas kopēji uzbrukt Zviedrijai.

Tikai pēc šī līguma noslēgšanas Augusts sāka aktīvi rīkoties. Uz Maskavu kā sūtņi viņš nosūtīja ģenerālmajoru Karlovicu, bet par tā palīgu Patkulu. 1699. g. novembrī starp Augustu un Pēteri alianse

bija noslēgta. 1700. g. janvārī šai aliansei pievienojās Dānijas karalis Frederiks IV. Agresija pret Zviedriju varēja sākties.

Kā redzams no šo notikumu apraksta, Patkula lomu ir ļoti viegli pārvērtēt. Patkuls gan ieteica Augustam aliansi ar Pēteri, bet tikai pēc tam, kad abi valdnieki bija labi sapratušies, personīgi satiekoties Rāvā. Patkuls sarunās Kopenhāgenā nepadāca aliansi ar uzmanīgā Kristjāna V ministriem, un līgumu noslēdza tikai straujais Frederiks IV. Bez tam Patkulam nemaz nebija pilnvaras slēgt līgumu. Patkuls bija gan Augusta sūtņa palīgs oficiālās sarunās ar Pēteri, bet vēl jānoskaidro, vai neizdevīgais līgums, ko noslēdza Maskavā, bija Karlovica vai Patkula darbs. Ja Augusts tiešām ticēja Patkulam, ka Vidzemes un Igaunijas muižniecība viņu gaida atplēstām rokām, tad jāsaprot, ka Augusts bija nepiedodami lētticīgs, par ko ir pamats šaubīties.

Mums jāatzīst, ka Patkula loma kara izcelšanās vēsturē bija tā, ka viņš prata izmantot pret Zviedriju vērsto vispārējo noskaņojumu un kā Zviedrijas ienaidnieks atrada darbu un maizi Zviedrijas karstgalvaino pretinieku nometnē Augusta un Pēterļa galmā.

„Lielā ambasāde”

Kad Maskavija 1700. gadā pieteica Zviedrijai karu, par vienu no kara iemesliem Pēteris izvirzīja to, ka zviedri ar viņu esot slikti apgājušies Rīgā un Vidzemē, kad viņš 1697. gadā caur mūsu zemi devās *incognito* uz Rietumeiropu ar t. s. „lielo ambasādi”. Lai gan šis bija smieklīgs kara iegansts, pati lielā ambasāde pelnī ievērību kā Latvijas vēstures notikums.

Lielā ambasāde¹⁴ bija krievu delegācija 250 vai 270 cilvēku sastāvā, kas caur Rīgu, Jelgavu un Liepāju devās uz Rietumeiropu. Delegācijas vadītājs bija Leforts, bet pavadoņu starpā *incognito* atradās Pēteris. Saskaņā ar Pēterļa doto instrukciju delegācijas nolūks bija iepirkt kuģniecības materiālus un rekrūtēt kuģu apkalpes un meistarus. Caur Pleskavu un Petseriem tā pie Vastselinas (Neuhausen) iebrauca zviedru teritorijā un 27. martā pie Gaujienas pārcēlās ar plostu pār Gauju. Caur Smilteni, Cēsīm un Ādažiem piecās dienās no zviedru robežām bija sasniegta Rīga. Lēnais ceļojums izskaidrojams ar to, ka krievi nebija ziņojuši ģenerālgubernātoram Dālbergam, ka delegācija būs tik liela. Zemē plosījās bads, tā ka uzturu un elpi bija ļoti grūti sagādāt.

Pusjūdzi (1,5 verstis) no Rīgas sūtņus sagaidīja ģenerālgubernātorā sūtītie virsnieki. Galveniem krievu sūtņiem bija pretim atsūtītas karietes. Rīgas rātes uzdevumā sūtņus jāšus sagaidīja 36 melnkalvji ar zelta uzšuvēm uz drēbēm un baltām spalvām pie cepurēm, un 140 namnieki, arī jāšus un kailiem zobeniem rokās. Karietēm blakus novietojās 12 karaliskie miesas sargi, 10 pāži un ģenerālgubernātorā lakeji. Procesija, mūzikai spēlējot un artilērijai salutējot, iebrauca Rīgā. Pie vārtiem un laukumā stāvēja kaņavīru goda sardze. Pēteris svinīgo ceremoniju novēroja krievu jātnieku barā un, spriežot pēc viņa vēstulēm, bija ļoti apmierināts.

Pavasara ledus dēļ Daugavā delegācija bija spiesta Rīgā kavēties 11 dienas tieši Lieldienu laikā. Delegāti bija novietoti priekšpilsētās pie namsaimniekiem, Pēteris Lastadijā (vēlākā Latgales priekšpilsētā) pie kāda Jakoba Šuberta. Vēstulē savam draugam Vinijam Pēteris žēlojās par dārdzību, Rīgas tirgotāju mantkārību, par to, ka „varot paēst tikai ar acīm”. Bez tam viņš rakstīja, ka Rīgā ir 2780 kareivji, ka pilsēta stipri nocietināta, kaut nocietinājumi neesot pabeigti, un žēlojās, ka sardze dažas nocietinājumu vietas neļaujot apskatīt. No sūtņiem piekomandētā zviedru kapteiņa Liliensērnas un uz tā pamatotā Dālberga ziņojuma izriet, ka Pēteris kopā ar citiem krieviem zīmējis plānus, mērījis nocietinājumus un aplūkojis tos ar tālskati, un ka sardze tādēļ pacēlusi musketi. Liliensērna par šādu sardzes rīcību atvainojās sūtnim Lefortam.

Kaut gan skaidri nebija zināms, kuŗš delegācijā ir cars, tomēr namnieki Pēteri bija sazīmējuši, jo viņš bija ļoti aktīvs izjādēs Rīgā un apkārtnē, un bez tam viņu pazina pēc sevišķi sliktā tērpā.

Ar Rīgas dzīvi bija neapmierināti arī sūtņi. Viņi žēlojās par dārgo uzturu, dārgām novietnēm pie namniekiem un lielo maksu par pārceļšanos pār Daugavu. Vēlāk, kad Maskavija pieteica Zviedrijai kaŗu, visas šīs sūdzības sīki formulēja, tomēr, kā atzīst paši krievu vēsturnieki, tām nebija nekāda pamata. Saskaņā ar 1661. gada līgumu nedz Zviedrijai, nedz Maskavijai nebija jāuztur sūtniecības, kas devās transitā uz citām zemēm. Dārdzībā savukārt bija vainojams lielais bads, kas nelaimīgā kārtā tieši tad plosījās Vidzemē. Par Rīgas tirgotāju mantkārību krievi žēlojās sevišķi tāpēc, ka viņiem maz maksāja par krievu ragavām, kas tagad pavasara laikā nevienam nebija vajadzīgas. Dārgā pārceļšanās (80 dukātu par 30 laivām) pār Daugavu savukārt izskaidrojama ar to, ka krievi vēlējās pārcelties vislielāko plūdu laikā. Latviešu pārcēlāji vispār gribēja no uzdevuma

atteikties un piekāpās tikai pēc rātes pavēles.¹⁵ Pašas prominences Dālbergs lika pārcelt savā jachtā.

Kad vēlāk krievi pārmeta zviedriem par nepienācīgu vērību apstāklim, ka delegācijā bijis pats cars, Dālbergs pamatoti varēja atbildēt, ka delegācijas locekļiem ar nāves sodu bijis piedraudēts neatklāt cara *incognito* un viņš domājis, ka rīkojas tieši paša cara interesēs, neliekoties par viņu ne zinīs. Varbūt tomēr Dālbergs bija pārāk formāls. Sarīkojot, piemēram, Pēterā godināšanai ugunošānu vai lielgabalu šaušanas nodarbības, viņš būtu varējis iegūt tā simpatijas. Vai tas būtu izšķīris vēlāko Vidzemes likteni, gan var šaubīties.

No Rīgas Pēteris aizsteidzās sūtņiem priekšā un ieradās Jelgavā pirmais, citu jātnieku pavadīts. Kurzemes hercogs krieviem pretī bija atsūtījis muižnieku delegāciju, karietes un 60 jātnieku goda sardzi. Pie Jelgavas viņus pārcēla pār Lielupi krāsotās laivās, artilērijas salūtiem dārdot. Jelgavā atkal gaidīja jātnieku un kājnieku goda sardze un karietes. Sūtņus novietoja pie Jelgavas namniekiem. Vakarā hercogs sūtņiem sarīkoja banketu, pie kam hercogu pārstāvēja ievērojami muižnieki. Nākošā dienā ar sūtņiem pusdienoja hercogistes kancēlers un pasniedza viņiem jezuītu sastādīto aprakstu par sūtniecības ierašanos iepriekšējā dienā, iespiestu vācu, grieķu un latīņu valodā. Trešā dienā hercogs Fridrihs Kazimirs un pēc tam hercogiene pieņēma sūtņus svinīgā audiencē Jelgavas pilī. Par šo sirsnīgo uzņemšanu nav ko brīnīties, ja atceramies, ka Fridrihs Kazimirs personīgi pazina Lefortu. Nav šaubu, ka Fridrihs Kazimirs zināja par paša cara atrašanos krievu starpā, jo sevišķi tāpēc, ka Lefortam ar hercogu vēl bija vairākas slepenas sarunas.¹⁶ Par to, ko Jelgavas apciemojuma laikā darīja Pēteris, avoti klusē. No viņa vēstulēm redzams, ka Jelgavā viņš nopircis cirvi, ko nosūtījis uz Maskavu ar norādi to izlietot cara ienaidnieku galvu nociršanai.

Krievi Jelgavā uzturējās nedēļu un šeit, kā arī visā Kurzemes ceļojuma laikā, dzīvoja vienos priekos, hercogam maksājot visus izdevumus. No Jelgavas viņus atkal izvadīja ar ceremonijām — jezuīti pasniedza uzslavas rakstus un teica runas. Sūtniecības ceļš virzījās caur Dobeli, Īli, Auci, Jaunzvērdi, Saldu, Skrundu, Durbi, nonākot Liepājā. Arī šeit krievus sagaidīja namnieku goda sardze. Ieradies dažas dienas ātrāk, Pēteris uzturējās Liepājā — kā kādā ziņojumā Brandenburgas kūrfirstam atstāstīts — sadzeņot Liepājas krogos ar jūrniekiem.

Lai nebūtu jādodas caur Lietuvas un Polijas Palangu, 2. maijā Pēteris no Liepājas devās uz Karaļaučiem pa jūras ceļu Kurzemes

hercoga čarterētā Lībekas kuģi „Svētais Juris”. Liktenīgais Pēteris ceļojums caur Latviju bija ildzis no 1697. g. 27. marta līdz 2. maijam. Sūtņi turpretim devās tālāk pa zemes ceļu caur Bārtu un Rucavu, un Latviju atstāja 7. maijā.

Lielās ambasādes tālākā gaita mūs var interesēt tikai tikdaudz, ka, salīdzinot ar korrekto, bet vēso izturēšanos pret Pēteri Vidzemē, visur citur, viņu uzņemot, mēģināja uzminēt cara noslieci un centās tam izdabāt. Vienīgi Vīnes etiķetes stingrība palika nelokāma, bet Pēteris to respektēja. Tā var izskaidrot, ka pret zviedriem un zviedru Baltijas provincēm viņam radās īgnums. Ka, minot Lielā ziemeļu kara iemeslus, krievi izteica pārmetumus par uzņemšanu Rīgā, nav nejausība.

Historiografija ir ļoti nopūlējusies izcelt Pēteris dzīvē vispār un viņa Eiropas ceļojumā sevišķi viņa it kā demokratiskās tieksmes — centienus iedziļināties ikdienas cilvēku dzīvē un izprast viņu rūpes. Latvijas ceļojuma laikā gan nekā tāda nemanām. Ļoti jāšaubās, vai Krievijas cars latviešus Latvijā vispār pamanīja. Vismaz viņa vēstulēs to neredz, un šai ziņā viņš asi atšķiņas no citiem 17. gadsimtena ceļotājiem.

Kara sākums

Kara priekšspēle norisinājās Rīgas pievārtē un Šlezvigā. Saskaņā ar Patkula plānu 1699. g. decembrī sakšu spēkiem, nepiesakot karu, vajadzēja pārsteiguma uzbrukumā ieņemt Rīgu.¹⁷ Īstenībā Polijas seims bija lēmis, ka visiem sakšu spēkiem jāatstāj Polija un Lietuva. Tomēr Augusts šo lēmumu neizpildīja, un četrus dragūnu un trīs kājnieku pulkus koncentrēja Janiņķos Lietuvā. Uzbrukuma plāns bija šāds: lielāks skaits sakšu karavīru pārgērbsies par leišu zemniekiem un, iejukuši īsto zemnieku barā, kas no rītiem drūzmējas pie Rīgas vārtiem, iekļūs pilsētā, atbruņos Rīgas sardzi un ielaidīs pilsētā sakšu spēkus. Par piemērotu laiku sakši uzskatīja Ziemsvētkus, kad varēja gaidīt, ka sardze būs piedzērusies.

Kad sakši no Janiņķiem caur Kurzemi devās uz Rīgu, lai šo plānu izpildītu, uznāca neparasti bargs sals, un karaspēks bija spiests atgriezties Janiņķos. Tomēr maz ticams, ka arī citādi nodoms būtu izdevies. Vidzemes ģenerālgubernātors, 74 gadus vecais Ēriks Dālbergs, bija informēts par sakšu spēku koncentrāciju Janiņķos un bija kļuvis uzmanīgs, kad sakšu virsnieki izlūkošanas nolūkos sāka ap-

meklēt Rīgu. 1700. g. janvāra vidū Dālbergs uzzināja par neizdevušos, Ziemsvētku ekspedīciju. Tai pašā laikā viņam pienāca ziņas, ka sakšu spēki novietojušies Jelgavā.

Dālbergs tagad lika pastiprināti strādāt Rīgas mūru un vaļņu nocietināšanā, un izsludināja trauksmes stāvokli. Kad to uzzināja sakšu spēku komandieris Paikuls (Paykull), viņš nosūtīja Dālbergam protesta rakstu, jo pēdējā rīcība esot provokātoriska un apdraudot mieru. Sakšu spēku pavēlniecību pārņēma ģenerālleitnants Flemings. Arī viņš turpināja sūtīt Dālbergam protesta rakstus. Flemings rakstīja, ja Dālbergs turpināšot bruņoties, arī viņam būšot jā-sagatavojas aizsardzībai, bet visa atbildība par varbūtējiem notikumiem būšot jāuzņemas Dālbergam.

Šie varbūtējie notikumi nāca svētdien 11. (21.) februārī, kad sakšu spēki ieradās pie Misas, Vidzemes un hercogistes robežupes. Arī šoreiz sakši plānoja viltību, apgalvojot, ka kaŗa materiālu transports un tā eskorts esot Karlovica bagāža, kuŗš dodas ceļā uz Maskavu. Zviedru sardze pie Olaines pārmeklēja transportu un atrada ieročus. Izcēlās sadursme, un sakšu pārspēks zviedru sardzi pārvarēja. Tomēr Dālbergs bija brīdināts.

Sakšu daļās šoreiz bija 12.000 kājnieku un 600 dragūnu. Plkst. septiņos no rīta viņi sasniedza Daugavu. Dažas dienas vēlāk sakši ieņēma Kobrona skanstis. Kaŗš bija sācies.

Dālberga stāvoklis bija ļauns. No Igaunijā un Vidzemē esošiem 7000 zviedru kaŗavīriem Rīgā bija 2000, bet tur nebija neviena zviedru ģenerāļa, nedz pulkveža, un Dālbergam personīgi vajadzēja uzņemties zviedru spēku komandēšanu Rīgā. Aizsardzības nolūkā Dālbergs lika nodedzināt Rīgas priekšpilsētas. Sakši savukārt pie Jumpravmuižas pārcēlās pār Daugavu, lai piekļūtu Rīgai no sauszemes un lai okupētu Vidzemi. Sakšu dragūni aizvirzījās pat līdz Cēsīm un Valmierai, kaut gan ar vājiem spēkiem.

Patkuls bija solījis Augustam II, ka, tikko sakši ieņāks Vidzemē, visi muižnieki sacelsies un pāries Augusta pusē. Tomēr nekas tam līdzīgs nenotika, kaut gan Patkuls personīgi uzsāka aģitāciju. Vietām gan sacēlās zemnieki pret muižniekiem, un, par spīti sakšu aizsardzības grāmatām, Vidzemē iebruka laupīt Kurzemes hercogistes muižnieki ar savu zemnieku sirotāju bandām. Laupīja arī sakšu spēkos ietilpinātās nerēgulārās leišu un kazaku daļas.

Tā Vidzemes muižniekos pret sakšiem radās tikai īgnums, un, izpildot savu zvērestu zviedru kronim, Vidzemes muižnieki sāka pulcēties Rīgā ar jātniekiem, lai aizstāvētos. Dālbergs par Rīgas ko-

mandantu tagad varēja iecelt pulkvedi Magnusu Johanu fon Tīzenhauzenu. Martā sakši guva panākumus, ieņemot Daugavgrīvu, kas pēc Kelcha sprieduma¹⁸ bija stiprs cietoksnis. Daugavgrīvu aizstāvēja 600 somi, bet par spīti viņu varonībai sakšu lielais pārspēks guva virsroku. Flemings Daugavgrīvu pēc tās ieņemšanas pārdēvēja par Augustusburgu.

Tomēr Augusts bija vīlies, jo solītais zibenskaŗš sāka vilkties gaŗumā. Tādēļ viņš izsauca uz Varšavu Flemingu un Patkulu. Patkuls izskaidroja, ka Vidzemes muiŗnieki neesot sacēlušies pret zviedriem tāpēc, ka vēl neesot pienācis īstais brīdis. Muiŗnieki esot gatavi parakstīt padevības adresi, un pats Patkuls to jau esot parakstījis. Augustu ņie tukņie solījumi tikai sakaitināja, bet tad pienāca kurjērs ar ziņu, ka Pēteris ar 40.000 vīriem esot sagatavojies iebrukt Ingrijā un ka dāņi sākuņi uzbrukumu Holņteinas Gotorpas hercogam. Kaŗš tātad bija gribot negribot jāturpina.

Sakņu spēkiem tomēr bija Vidzeme jāatstāj, jo somu spēki, daļa ģenerālmajora G. J. Maidela (Maijdell), daļa ģenerāļa Oto Velinka (Vellingk) vadībā, nāca Rīgai palīgā. Sakņu spēku vadību pārņēma Kurzemes princis Ferdinands. Dālbergs sasauca Rīgā Vidzemes bruņniecības konventu, kas nolēma parakstīt deklarāciju, norobeŗojoties no Patkula. Tādu deklarāciju parakstīja arī Rīgas rāte. ņīs deklarācijas, Patkulam par lielām nepatikņanām, publicēja, un viņš nezināja nekā cita, kā nolamāt Dālbergu, apgalvojot, ka pēdējais esot zemnieku cilmes. Sadursmes Rīgas tuvumā turpinājās, jo Velinka spēki bija pārāk vāji, lai ieņemtu Daugavgrīvu vai novērstu sakņu sirojumus Vidzemē. Jūlija vidū Augusts bija sapulcinājis 14.000 vīru feldmarņala ņteinava vadībā, bet zviedru spēkos bija ap 10.000 vīru Velinka vadībā. Kad ņteinavs pārcēlās pāri Daugavai, Velinks pēc Rīgas garnizona pastiprināņanas atkāpās uz Rūjienu. Rīgas aplenkuma vadību uzņēmas Augusts personīgi.

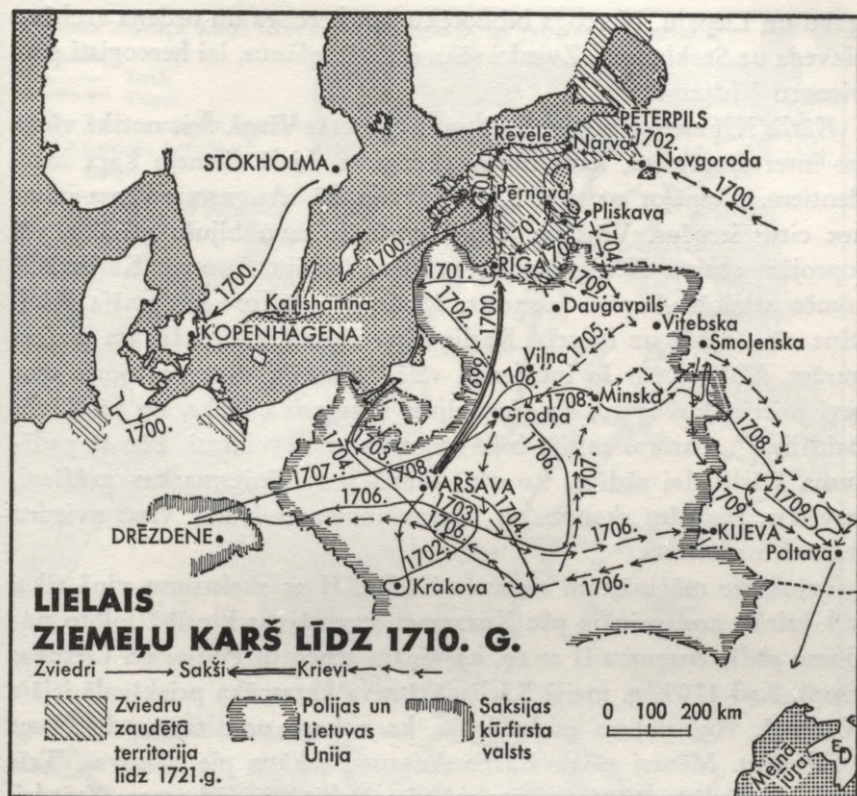
Kamēr sakņiem zibenskaŗš nebija izdevies, Kārlim XII tāds bija izdevies Dānijā. Pēc desanta izcelņanas Kopenhāgenas tuvumā un zviedru spēku kaŗa gājiena no Vismaras uz Holņteinu daŗu nedēļu laikā bija panākts miers. Holņteinas jautājums bija pagaidām atrisināts. Tas bija jautājums, par ko angļu valstsvīrs Palmerstons 19. gadsimtenī rakstīja, ka, mēģinot to izprast, var vai nu sajukt prātā, vai aiz piepūles nomirt. Kārlis XII ņo jautājumu atrisināja ņeņās nedēļās un tūlīt pēc miera noslēgņanas sagatavoja ekspedīciju pret krieviem, kas bija aplenkuņi Narvu. Kārlis XII ar saviem zviedru veterāniem oktobrī ieradās Pērnavā un 20. novembrī panāca spoŗu uzvaru

par krieviem pie Narvas. Pēteris bija aizbēdzis, atstājot savus kaņavīrus likteņa varā. Sakši, saņēmuši ziņu par dāņu sakāvi un zviedru ekspedīciju uz Baltijas provincēm, atvilkās no Rīgas un, ieņēmuši Koknesi, apmetās ziemas nometnē Kurzemes hercogistē un Lietuvā. Kārlis XII savukārt novietojās atpūtā Igaunijā. Padomnieki viņam ieteica izmantot spožās uzvaras un slēgt mieru, ko, liekas, būtu labprāt pieņēmis kā Pēteris, tā Augusts. Kad Kārlis XII pēc paraduma uz šiem priekšlikumiem atbildēja klusējot, viņa padomnieks un valsts sekretārs Pīpers esot kratījis galvu. Tad Kārlis esot izteicis vienīgo humora pilno teikumu savā mūžā: „Nekratiet galvu, no tās tik un tā nekādas labas idejas ārā nebirs.”

1701. g. ziemā Pēteris attīstīja lielu politisku aktivitāti. Sarunās ar Dānijas karali viņš gribēja panākt, lai pēdējais lauž miera līgumu. Brandenburgas valdnieku Fridrichu I, kas 1701. g. janvārī, izmantojot Polijas karaļa Augusta atbalstu, bija kronējis par Prūsijas karali, Pēteris gribēja pierunāt iebrukt Pomerānijā. Ar Augustu viņš personīgi apspriedās Biržos, Lietuvā. Kamēr Dānijas un Prūsijas karalis izturējās noraidīgi, tikmēr Augusts atmeta domas, vai nebūtu prātīgāk ar Kārli slēgt mieru. Lieliskā uzdzīvē Biržos, starp citu, šaujot mērķi ar lielgabaliem, Augusts ar Pēteri noslēdza ciešu draudzību, un sakšu miera partijai bija jāatzīst neveiksme. Pēterā dienestā pārgāja Patkuls ar galveno uzdevumu vervēt ārzemju virsniekus reorganizējamai krievu armijai.

Visu laiku Augusts bija kaņojis kā Saksijas kūrfirsts, nevis kā Polijas un Lietuvas valdnieks. 1701. g. martā Polijas un Lietuvas seims nolēma nevien arī turpmāk kaņā nepiedalīties, bet atkārtoti uzaicināja izvākt sakšu spēkus no Lietuvas un Polijas, un publicēt sarunu rezultātus ar Pēteri Biržos. Pēc Augusta solījumiem Vidzemi atgriezta katoļu baznīcas klēpī, poļi un leiši aizrādīja, ka Augusta pilī Varšavā dzied luterāņu dziesmas un ka viņš savus medību suņus baņo ar katoļu oblātām. Ar to poļi gribēja teikt, ka nezticas sava karaļa katolismam.

Jūnijā Kārļa XII dzimumdienā viņa 18.000 vīru lielie spēki no Igaunijas devās ekspedīcijā Rīgas virzienā. To mērķis bija iznīcināt sakšu spēkus. Lai atsistu zviedrus, Daugavas kreisajā krastā bija pulcināti 9000 sakšu feldmaršala Šteinava un 19.000 krievu kaņotāji ģenerāļa Repnina vadībā. 9. jūnijā notika slavenā Spilves kauja. Ap 7100 zviedru speciāli būvētos plostos un laivās ar govsađu buķām un nolaižamām malām desanta izcelšanai pārcēlās pāri Daugavai leļpus Rīgas. Mobilizētās latviešu zvejnieku laivās zviedri dedzināja

Lielais ziemeļu kaŗš līdz 1710. gadam

mitrus salmus, tā dūmu aizsegā noslēpjot kaŗaspēka pārceļšanu. Pēc kaujas sakši un krievi bija spiesti bēgt, atstājot krājumus, artilēriju un 2000 kritušos, ievainotos un gūstekņus. Zviedri bija zaudējuši 500 vīrus.

Tā kā vētras dēļ zviedriem neizdevās pārceļt pāri Daugavai 10.000 vīrus, kas vēl atradās Vidzemes pusē, to starpā kavaleriju, Spilves kauja par spīti spožajai zviedru uzvarai nepanāca sprausto mērķi — sakšu un viņu sabiedroto krievu spēku iznīcināšanu. No stratēģiskā viedokļa sakšu spēki vēl joprojām bija drauds, un Kārlis XII tāpēc nolēma turpināt kaŗu.

Aplencis Daugavgrīvu un ieguvīs sakšu uzspridzināto Kokneses pili, Kārlis XII izšķīrās okupēt Kurzemes hercogisti. Pēc okupācijas zviedri iekārtoja savu pārvaldi, ņēma nodokļus un nocietināja Jel-

gavu un Liepāju. Hercoga bibliotēku un hercoga un ordeņa archīvu aizveda uz Stokholmu. Zviedri sāka realizēt plānus, lai hercogisti pievienotu Vidzemei.

Kārlis XII ziemas nometnē sākumā apmetās Virgā. Šeit notika viens no interesantākiem, kaut maznozīmīgiem, Lielā ziemeļu kara incidentiem. Nespējot uzvarēt Kārli kara laukā, Augusts nolēma izlietot citus ieročus. Viņš uz Virgu nosūtīja savu bijušo mīlāko, vēl joprojām skaisto Kēnigsmarkas grāfieni Mariju Auroru. Kārlis XII tomēr atteicās Auroru pieņemt. Izmisumā Aurora uzmanīja Kārli viņa rīta izjādē uz lielceļa. Kārlis tikai viņu pasveicināja un aizjāja gaļām. Voltērs par šo incidentu vēlāk rakstīja, Aurora tomēr esot sevi mierinājusi ar to, ka viņa bijusi vienīgais cilvēks, no kā Kārlis baidījies.¹⁹ Auroras misija bija beigusies ar neveiksmi. Pēc šī gadījuma Kārlis, lai rādītu, ko viņš domā par Kēnigsmarkas grāfieni, pavēlēja, bungām skanot, no Virgas nometnes izdzīt visas zviedru karavīru metreses.

Izjukušie mēģinājumi sagūstīt Kārli XII ar skaistumu viņā tikai vēl vairāk nostiprināja pēc Kurzemes ieņemšanas klusībā loloto nodomu sodīt Augustu II ar to, ka viņam atņemtu Polijas un Lietuvas troni. Kad 1702. g. maijā Kārlis XII sava kara spēka priekšgalā iejāja Varšavā, viņš poļiem paskaidroja, ka nekaņo pret tautu, bet pret valdnieku. Mēnesi vēlāk Kārlis Augustu sakāva pie Klisovas. Trīs gadu laikā līdz 1705. g. vasarai visa Polija bija iekarota. Zviedri, savelkot savus spēkus Polijā un vēlāk saistot tos Saksijā, atstāja savas Baltijas provinces nepietiekami aizsargātas. Pēc Kārļa XII domām Pēterļa spēki nebija nopietni ņemami. Šī iesaistīšanās Polijā izrādījās Kārlim liktenīga. Viņš tiešā un pārnestā nozīmē bija iestidzis Polijas purvos.

Kara norise Latvijā no 1702. līdz 1709. gadam

Kad 1702. g. janvārī Kārlis XII savu galveno mītni pārcēla no Virgas uz Kaunu, Latvija kļuva no galvenā par blaku kara lauku.²⁰ Lai aizsargātu 600 kilometru gaļo robežu, zviedri Igaunijā un Vidzemē atstāja 25.000 vīru regulārā kara spēka un paredzēja 8000 vīru jaunformētajos latviešu un igauņu zemes sargu bataljonos. Šie spēki bija sadalīti sīkās novietnēs bez vienotas kopējas vadības. Kurzemes hercogistē zviedru spēkos Kārlis XII atstāja 7000 vīru ģenerālmajora Stjuarta vadībā, kas bija arī hercogistes zviedru gubernātors. Po-

Lielais ziemeļu kaŗš Latvijā un Igaunijā 1700—1710. g.

lijas kaŗa gājiēnā Kārlis XII devās ar 14.000 vīriem. Saskaldītie spēki, kas palika Latvijā, protams, nevarēja to efektīvi aizsargāt. Līdz ar to tā bija atklāta krievu iebrukumam.

Šeremetjeva vadībā krievi 1702. g. jūlijā pie Omuļiem sakāva ģenerālmajora fon Šlipenbacha vadītās zviedru daļas un, izpostījuši Ziemeļvidzemi un Igauniju, aizgāja uz Ingriju. Šis iebrukums pamudināja valsts padomi Stokholmā rakstīt Kārlim XII, lai tas pēc iespē-

jas ātri nobeidz „poļu lietu” un „atpestī savus cietējus pavalstniekus Baltijas provincēs”. Kārlis uz šo lūgumu, kā parasts, neatbildēja.

Stjuarts Kurzemes hercogistē ar labākām sekmēm cīnījās pret leišu sirotājiem. Galvenais leišu vadonis bija Oginskis, ko atbalstīja krievu palīgspēki. 1703. g. martā pulkvedis A. L. Lēvenhaupts saņēma rīkojumu atņemt krieviem Biržus. Leišu un krievu spēkus Lēvenhaupts sakāva pie Salatiem dienvidos no Bauskas, bet Birži palika krievu rokās. Par varonību karalis viņu paaugstināja ģenerālmajora pakāpē un iecēla par Kurzemes spēku komandieri slimības dēļ atvaļinātā Stjuarta vietā. Nākošā gada jūlijā Lēvenhauptam izdevās sakaut leišus un krievus pie Jēkabpils, un rezultātā krievu garnizons Biržos kapi- tulēja.

1705. gadā Pēteris nolēma iejaukties ar saviem galvenajiem spēkiem Polijas kara laukā. Šim nolūkam krievi koncentrēja spēkus Lietuvā, bet, lai nodrošinātu labo spārnu, 12.000 krievu Šeremetjeva vadībā devās pret 7000 Lēvenhaupts vīriem. Kauja notika 16. jūlijā Svētes upes krastos netālu no Mūrmuižas, Runtuļu un Kūpeņu māju apkaimē. Zviedri krievus atspieda līdz Mazvilces-Āželu līnijai. Tumsai iestājoties, zviedri bija uzvarējuši. Vērtē, ka krievi bija zaudējuši 2000—6000 vīru. Zviedru zaudējums bija 1900 vīru. Augustā tomēr Šeremetjevs atgriezās ar 16.500 vīru lieliem spēkiem un ieņēma Kurzemes hercogisti. Lēvenhaupts atvilka zviedru spēkus pāri Daugavai uz Vidzemi. Nākošā, 1706. gada martā krievi savu stratēģisko plānu ietvaros atvilka kaņaspēku no Kurzemes hercogistes, kuŗu atkal ieņēma zviedri.

Jauna rosība Latvijas kara laukā sākās 1708. gadā, kad galvenie zviedru spēki Kārļa XII vadībā tuvojās Latvijas robežām. Pēdējā nodomi nevienam nebija zināmi. Cenšoties tos uzminēt, Pēteris gaidīja, ka Kārlis dosies vai nu uz Ingriju, vai uz Maskavu. Viņš tāpēc pavēlēja izpostīt Baltkrieviju, Latgali, Vidzemi un Kurzemes hercogisti, lai zviedru kaņaspēkam nebūtu iespējas iegūt pārtiku un elpi, un tas nevarētu novietoties ēkās. Pieskaitot igauņu un latviešu zemes sargus, zviedru spēkos Igaunijā un Vidzemē bija 13.000 vīru, Kurzemes hercogistē 3000 vīru. No šiem 16.000 vīriem Kārlis XII pavēlēja 11.400 kaņotājiem Lēvenhaupts vadībā pievienoties galveno zviedru spēku 38.100 vīriem. Tomēr, nenogaidījis Lēvenhaupts ierašanos, Kārlis XII ar saviem spēkiem devās ceļā uz Ukrainu. Lēvenhaupts no Jelgavas savus spēkus virzīja uz Anikšciem Lietuvā un, kā pavēlēts, tālāk Minskas virzienā. Viņa kustību novēroja krievu ģenerālis Bauers, kuŗa vadībā bija 16.000 vīru. Tikai pēc trīs ar pus mēneša, vei-

kuši 800 kilometrus, Lēvenhaupta no Latvijas atvilktie spēki pievienojās Kārļa XII armijai, bet 11.400 labi apgādātu vīru vietā pienāca tikai 6000, bez pārtikas, ieročiem un municijas. Pārējie bija krituši vai sagūstīti cīņās ar krieviem.

Lēvenhaupta spēki tā kļuva nevis par atbalstu, bet smagu slogu Kārļa XII armijai. Atrazdamies Ukrainā, tālu no apgādes bazēm, viņš tagad bija ļoti grūtā stāvoklī. Nelaiemes, kas viņu piemeklēja, sasniedza kulmināciju kaujā pie Poltavas 1709. g. 27. jūnijā, kad Pēteris sakāva Kārli XII. Pats Kārlis ievainots paglābās Turcijā, bet zviedru vara bija lauza uz visiem laikiem.

Latvija un Igaunija bija palikušas praktiski bez aizsardzības. Vienīgi Rīgā, Daugavgrīvā, Pērnavā un Rēvelē atradās zviedru rēgulārais kaņaspēks. Pēc lielās zviedru katastrofas pie Poltavas krievi tad arī šo situāciju nekavējās izmantot. Zviedri gan centās savas pozīcijas Baltijas provincēs pastiprināt, bet laika izrādījās par maz, lai atgūtos no lielā fiziskā un morāliskā sitiena Poltavā.

Latvieši Lielajā ziemeļu karā

Krievi pasta Vidzemi

Kaut arī sakauts pie Narvas, pret nepietiekamajiem zviedru spēkiem Ingrijā Pēteris guva vieglu uzvaru. 1703. gadā turienes purvos pacēlās nākošā Pēterpils. Ar Ingrijas ieņemšanu krievi bija sasnieguši savu kāroto mērķi — pieeju pie Baltijas jūras. Steiga, ar kādu cēla Pēterpili, liecināja, ka krievi savu ieguvumu neuzskatīja par pagaidu sasniegumu. No stratēģiskā viedokļa Ingrijas iegūšana izrādījās ļoti svarīga, jo ar to krievi bija iedzinuši ķīli starp Somiju ar tās kaņotāju rezervēm zviedru karaļa kaņaspēkā un Baltijas provincēm. Ceļu no Somijas uz Igauniju turpmāk pārvaldīja krievi. Līdz ar to viņi Igaunijā un Vidzemē varēja rīkoties daudz brīvāk nekā tad, ja somu kaņaspēkam būtu bijis brīvs ceļš.

Krievu spēki sāka uzbrukt Igaunijai. Necerot, ka Igauniju un Vidzemi varēs paturēt, krievi tur centās postīt un visu iznīcināt. Ir ļoti pazīstams un bieži citēts Šeremetjeva ziņojums Pēterim 1702. g. beigās: „Varenais Dievs un vissvētā dievmāte ir Tavu vēlēšanos piepildījuši. Ienaidnieka zemē vairs nav, ko postīt. No Pleskavas līdz Tērbatai, lejup pa Veļikaju, gar Peipusa ezera krastiem līdz Narvas grīvai, ap Tērbatu, aiz Tērbatas . . . no Laiuses līdz Rēvelei, 50 ver-

stis pret Rakveri un tālāk no Tērbatas uz augšu pa Mētraini līdz Vircezeram, pret Helmi un Karksi, un aiz Karksi līdz 38 verstīm pret Pērnavu, un no Rīgas līdz Valkai: viss ir nopostīts, pils ir uzspridzinātas. Nekas vairs nav saglabāts bez Pērnavas un Rēveles, un šur tur kāda muiža jūrmalā. Citādi viss starp Rēveli un Rīgu ir izravēts. Apdzīvotas vietas vairs atrodamas tikai uz kartes. Kā klājies postīšanas laikā, zina stāstīt gūstekņi... Ko lai es iesāku ar laupījumu?"²¹

Šis Šeremetjeva tēlojums tomēr prasa kritisku pārbaudi. Vai tiešām starp Rīgu un Rēveli apdzīvotas vietas vairs bija atrodamas tikai uz kartes? Vai arī tā bija tikai krievu komandiera lielība? Pēc augšējā ziņojuma, kur vietas Igaunijā sauktas konkrēti vārdā, bet no Latvijas vietām nav minēta neviena, varētu domāt, ka cieta tikai Igaunija. To, liekas, apstiprina kāds cits pazīstams Šeremetjeva ziņojums: „Lopus un igauņus esam saķēruši lielā skaitā. Govis tagad var dabūt par trim altiniem, aitas par divām dengām, mazus bērnus par vienu denģu, lielākus par givnu, četrus pērk par altinu...”²²

Par to, kādi bija faktiskie postījumi latviešu Vidzemē, spriežams pēc kroņa muižās sastādītiem zaudējumu sarakstiem. Ir saglabājušies sīki saraksti par Piebalgu, Jaunpiebalgu un Skujeni, kas sastādīti 1709. g. augustā.²³ Tajos aprakstītas mājas pēc mājām, minot, kādi bija krievu nodarītie zaudējumi 1702. un kādi 1708. gadā, un kāds ir ļaužu un mantas stāvoklis 1709. gadā. Kā 1702., tā 1708. gadā Pēteris bija pavēlējis postīt Zviedrijas provinces Baltijā. Pirmajā gadā Kārļa galveno spēku aizmugurē postīja Šeremetjevs, bet otrā, lai aizkavētu Kārļa spēku virzīšanos no Polijas uz Baltijas provincēm un Ingriju, postīja ģenerāļa Bauera un Šaumburga spēki.

Vecpiebalgā no 125 mājām 1702. gadā tikai vienas pašas palika nenodedzinātas, bet 1708. gadā krievi nodedzināja 41 mājas. Jaunpiebalgā no 107 mājām 1702. gadā krievi nodedzināja 82, bet 1708. gadā 13. Skujenē no 60 mājām 1702. gadā nodedzināja 23, bet 1708. gadā 4. Parasti mājas pilnīgi nodedzināja. Avotā minēts: „Von den Russen glatt abgebrant”, un tikai reti ir gadījumi, kad kāda nomaļa rija vai pirts palika nenodedzināta. Bez tam zemnieki cieta arī smagus kustamās mantas zaudējumus. Piemēram, Vecpiebalgā 1702. gadā zemnieki zaudēja 144 zirgus, 109 liellopus, 137 aitas un kazas, 52 cūkas, 5 katlus. 1708. gadā nodedzināja mazāk māju, toties laupīšana bija vēl jūtamāka: 117 zirgi, 363 liellopi, 549 aitas un kazas, 168 cūkas, 68 bišu dravas, 37 katli. Bez tam zemniekiem, kas aizbēga mežā, lopus saplosīja vilki.

Cilvēku zaudējumi Piebalgā bija mazāki — tikai trīs 1702. un astoņi 1708. gadā. Toties no Alūksnes draudzes krievi aizveda 588 cilvēkus, no Gulbenes — 75.

Pēc šīm nepilnīgajām ziņām varam secināt, ka Šeremetjeva ziņojums caram par visa nopostīšanu ir attiecināms arī uz latviešu Vidzemi. Turpretim cilvēku upužu — nogalināto un gūstā aizvesto — bija vairāk no Malienas, mazāk no Vidzemes vidienas, jo šeit zemnieki, būdami informēti par to, kas notika Alūksnē, atstājot visu, bēga mežos, lai glābtu savu kailo dzīvību. Vērtē, ka pavisam aizveda 12.000 cilvēku,²⁴ jādāmā, pārsvarā igauņu. Par igauņiem un latviešiem, ko aizveda uz Krieviju, ir ziņas, ka tos vispirms pārkristīja grieķu katoļu ticībā un pēc tam pārdeva verdzībā turkiem un citām orienta tautām.²⁵ Ka Šeremetjeva armijas krievu un tatāru kareivji savā starpā tirgojās ar civīliem gūstekņiem, varam spriest pēc Šeremetjeva ciniskās frazes: „Lopus un igauņus esam saķēruši lielā skaitā ...”. Ne mazāk ciniska ir padomju vēsturnieku nostāja, kas, labi pazīdami šo dokumentu, tomēr apgalvo, ka Ziemeļu kaŗa laikā igauņi un latvieši esot apsveikuši krievus kā savus atbrīvotājus.

Ir apbrīnojama enerģija, ar kādu latviešu zemnieki ķērās pie izpostītās dzīves atjaunošanas. 1709. gadā, kaut kaŗš vēl nebija beidzies un krievu sirotāji vēl joprojām dedzināja un laupīja, jau bija atjaunots krietni daudz ēku. Vecpiebalgā pēc iepriekš minētā avota varam saskaitīt, ka zemnieki nodedzināto ēku vietā uzcēlušī: 227 rijas (no tām 108 ar piedarbu, 117 bez piedarba un 2 ar kambaŗiem), 186 kūtis, 58 pirtis, 52 namiņus (*Küche*), 24 klētis, 10 dzīvojamās istabas, 2 pagrabus un 1 kalvi. Ir zīmīgi, ka pirmām kārtām ceļ saimniecības ēkas un tikai kā pēdējās dzīvojamās ēkas. Kaut tikai divas rijas ir celtas kā dzīvojamās rijas („ar kambaŗiem”), jāatzīst, ka zemnieki tomēr dzīvoja rijās. Šo secinājumu apstiprina ieraksts par Vēršu krodzinieku Jāni — viņš vasaru dzīvojot pagrabā, bet ziemu muižas rijā.

Jāņem vērā, ka bija nopostītas arī muižu ēkas, un arī tās zemniekiem vajadzēja klaušu kārtā atjaunot. Kaŗa posts izpaudās arī nopostītajos laukos, un ražas tāpēc bija zemas. Badā novājinātie iedzīvotāji viegli padevās sērgām.

Latviešu bataljoni

Latvijas vēstures viltotāji raksta: „1700—1702. g. zviedru administrācija mēģināja pat organizēt Vidzemē (Liflandijā) latviešu un

igauņu zemnieku bataljonus, tomēr nesekmīgi, jo zemnieki pretojās mobilizācijai”²⁶

Patiesība ir pavisam citāda, jo latviešu zemes sargu bataljonus neviens noorganizēja, bet tie kļuva pat galvenie Vidzemes aizstāvji pēc tam, kad Kārlis XII zviedru daļām lika doties uz Poliju. Kaŗa dienests latviešiem visumā nebija sveša lieta. Jau Pirmā ziemeļu kaŗa cīņās pret krieviem bija iesaistīti latviešu zemes sargi. Bez tam latvieši kalpoja arī zviedru vervētos pulkos. Par to ir virkne liecību.²⁷ Vienā pašā Tīzenhauzena pulkā (1699. g.) starp 435 kareivjiem no Latvijas un Igaunijas bija 214, un viņu starpā latviešu būs bijis daudz.²⁸

Ģenerālgubernātors Dālbergs tūlīt pēc sakšu nesekmīgā uzbrukuma Rīgai ierosināja organizēt latviešu biseniekus zemes aizsardzībai brīvprātīgo vienībās (1700. g. 12. februāŗa patents). Bisenieki bija zemnieki, kas gādāja medījumu muižas vajadzībām, un bija izslavēti par labiem šāvējiem. Organizēšana bija muižnieku, muižu nomnieku un zviedru amatpersonu pienākums. Dālberga aicinājumam lielu panākumu nebija. Sakšu un Patkula aģitācija zemniekus atturēja tam sekot. Ir ziņas, ka Cesvainē pēc mācītāja Neidāla aicinājuma nodibinājās brīvprātīgo latviešu zemnieku grupa, kas, apbruņoti 20 bisēm, izkaptīm un „citiem zemnieku ieročiem”, sekmīgi apkaŗoja sirotājus.

Zviedru kaŗaspēka komandieris Vidzemē, ģenerālis Oto Velinks, pamatojoties uz Dālberga patentu, 1700. g. 5. augustā publicēja patentu latviešu un igauņu valodā ar norādījumiem par brīvprātīgo daļu formēšanu. Arī šim aicinājumam nebija panākumu.

Kad militārais stāvoklis ievērojami pasliktinājās, 1700. g. rudenī Krievijai iestājoties kaŗā, Dālbergs 1. novembrī par jaunu griezās pie latviešu zemniekiem ar aicinājumu aizstāvēt dzimteni. Mācītājiem uzdeva pavēstīt šo aicinājumu zemniekiem. Šoreiz Dālbergs sola, ka lauku mājas, kas sūtīs brīvprātīgos, atbrīvos no klaušām pa to laiku, kamēr brīvprātīgais ir kaŗa dienestā. Šis bija iemesls, kāpēc Vidzemes domēņu pārvalde nostājās pret latviešu iesaistīšanu kaŗā, jo tai bija jāgādā, lai no muižām ienāktu nodokļi pastiprinātos apmēros.

Ir saglabāties Broces pārzīmētais zemnieka attēls no 1700. gada vācu skrejlapas ar uzrakstu: „Patiess Vidzemes zemnieka attēls, kuŗu sauc *Steppinsch Krauklis*, vācu tulkojumā Stephan Rabe, kas viņa karalisko Zviedrijas majestāti pa kādu apkārtceļu novedis aiz maskaviešu nometnes Narvas pilsētas priekšā, ar ko viņa karaliskā majes-

tāte ieguva lielisku uzvaru 1700. g. 20. novembrī". Ja skrejlapā teiktais būtu vēsturisks fakts, tad turpmākie notikumi kļūst labāk saprotami, jo šai attīstības stadijā iniciatīvu pārņēma Kārlis XII. Viņš plānoja kara gājienu uz Poliju, lai satriektu sakšus, un šim nolūkam viņam vajadzēja visu rēgulāro zviedru kaŗaspēku. Igaunijas un Vidzemes aizsardzību pret krieviem viņš bija nodomājis nodot igauņu un latviešu zemes sargu bataljoniem. Viņam likās, ka pie Narvas saķautie krievi nespēs tik ātri sakoncentrēt spēkus, lai iebruktu Baltijas provincēs. Kārlis XII tad nu 1701. g. 10. janvārī pavēlēja formēt igauņu un latviešu bataljonus. No katras jātnieku dienesta vienības bija pavēlēts ņemt 10 zemniekus, labus strēlniekus, pēc iespējas no saimnieku kārtas, jo „uz kalpiem un vaļiniekiem, kas bieži dezertē, nevar palaisties”.

Pamatojoties uz šo pavēli, Dālbergs izstrādāja bataljonu organizācijas projektu. Katrā aprīņķī (skaitot Latvijas Vidzemē 3 aprīņķus) bija paredzēts dibināt vairākus bataljonus ar 6 rotām bataljonā un 50 vīriem rotā. Rotas komandētu kapteinis ar leitnantu palīgos. Bataljonu komandētu pulkvežleitnants. Virsnieki bija paredzēti muižnieki, kas dienējuši, prot latviski un igauņiski, un prot arī apieties ar zemniekiem. Dālberga projektā ir vēl citi interesanti fakti.²⁹

Karalis, projektu saņēmis, to tūlīt apstiprināja un pavēlēja izsniegt musketes no arsenāliem, bet biseniekiem apbruņoties ar savām bisēm. Tāpat karalis pavēl izsniegt salpetri, sēru un svinu pulveŗa un loŗu gatavošanai. 24. aprīlī Dālbergs publicē rīkojumu par bataljonu dibināšanu. Ieceltajiem bataljonu komandieŗiem no ik 15 arkliem jāiesauc 10 kaŗavīri. Saimnieki, no kuŗu mājām doti kaŗavīri, ir atbrīvoti no klaušām. Šīs klaušas sadalāmas starp pārējiem saimniekiem. Kaut arī, tā izkārtojot, klaušas nesamazinājās, domēņu priekšnieks Strokirks palika opozīcijā. Viņš raksta karalim, ka pēc sakŗu iebrukuma Cēsu zemnieki vairs negribot dot šķūtis. Zemnieki nodevīgi gribot nogaidīt, lai redzētu, kas zemē gūs virsroku. Strokirks tāpēc ieteic bataljonus nedibināt. Karalis atbild 25. jūnijā, lai liekot pakārt daŗus nodevīgus zemniekus, bet bataljonu organizēšana jāturpina.

Cēsu zemnieku izturēšanās ir viegli izskaidrojama. Izrādās, ka, sakŗiem okupējot Cēsis, marta sākumā tur bija ieradies labi pazīstamais Johans Reinholds Patkuls un saaģitējis zemniekus, solot visādu labumus, ko dos sakŗi un poŗi.³⁰

Par spīti grūtībām nodibināja seŗus latvieŗu bataljonus. Cēsu bataljonu komandēja pulkv.-leitn. Fridrihs Vilhelms Lipharts. Batal-

jona Cēsu rotā bija 58 kareivji, Rubenes rotā 54, Trikātas rotā 68, Siguldas rotā 58, Āraišu rotā 52 un Raunas rotā 59.

Kokneses bataljonu komandēja pulkv.-leitn. Oto Reinholds fon Tīzenhauzens. Bataljonā bija Nītaures, Cesvaines, Bērzaunes, Liezeres, Ērgļu un Piebalgas rota.

Turaidas bataljonu komandēja pulkv.-leitn. Fabians fon Rozens, un tajā bija Straupes, Turaidas, Limbažu, Umurgas, Liepupes un Salacas rota.

Tirzas bataljonu komandēja pulkv.-leitn. Žans Fridrichs fon Lipharts. Tajā bija Tirzas, Smiltenes, Jaunāsmuižas, Kokneses, Aizkraukles un Suntažu rota.

Valmieras bataljonu komandēja pulkv.-leitn. Reinholds fon Linaus. Tajā bija Valmieras, Ēveles, Burtnieku, Dikļu, Valtenberga un Rūjienas rota.

Alūksnes bataljona komandieris bija pulkv.-leitn. Volmārs Johans fon Tīzenhauzens. Bataljonā ietilpa Alūksnes, Gulbenes un Zeltiņu rota.

Sevišķu uzdevumu daļu (*detachirte Mannschafft*) komandēja pulkv.-leitn. Volters Volfgangs fon Laurencens.

Lielas grūtības radīja bataljonu apgāde, sevišķi ar ieročiem. Totiesu apmācības risinājās veiksmīgi. Jau 26. septembrī Tirzas bataljona komandieris ziņo, ka viņa vīri „ir tik braši zēni, kādi vervētie nekad nav un nebūs”, bet 24. oktobrī no Alūksnes: „Man ir tik braši zēni, ka var tikai vēlēties ātrāk satīkties ar ienaidnieku”. Par Cēsu bataljonu Fridrichs Vilhelms fon Lipharts ziņo 1701. gada 3. novembrī, ka galvenais, kā vajaga, ir pietiekams uzturs. Viņa karavīri izteikušies, ja dabūs paēst pilnu vēderu, tad labprāt kaņos, bet ja būs jācieš bads un viņiem pienāks ziņas, ka muižās slikti apietas ar viņu saimniekiem, tad noliks zobenu un bisi, un dosies mājās! Izrādījās, ka uz latviešu vārdu var palaisties, jo 1702. g. 8. septembrī tas pats Lipharts ziņo: tā kā nebijis, ko dot ēst kareivjiem, divi dienās aizgājuši mājās 200 vīri ar visiem ieročiem, un viņa bataljonā palikuši tikai 80.

Zemnieku bataljonu kareivjiem nepatika arī muižnieku izturēšanās. Tā aprīļa soģis Krebss raksta Strokirkam (1702. g. 29. jūlijā) par Aloju un Vecsalacu, ka zemnieki gan esot ar mieru kaņot, bet aizrādot, ka kungi laidušies lapās, „kaut tie tāpat zvērējuši atdot ķēniņa labā mantu un dzīvību”. Kādā citā reizē Krebss sauc muižniekus par īstiem „brīvkungiem”, jo tie gribot būt brīvi no visiem pienākumiem.

Ievērojot latviešu bataljonu trūcīgo apbruņojumu, ir izteiktas domas, ka šie bataljoni bijuši paredzēti tikai partizānu cīņām. Tas tomēr tā nebija. To liecina fakts, ka bataljoniem piešķīra toreiz svarīgākos karaspēka simbolus — karogus. Trūcīgais apbruņojums bija vienkārši tāpēc, ka visus labos ieročus vajadzēja paša karaļa vadībā operējošiem spēkiem.

Karalis 1701. gadā jau bija noteicis, ka latviešu karogiem jābūt no krāsota lina audekla. Pretēji šim rīkojumam Dālbergs bija licis izsniegt somu pulku vecos karogus. Kad to uzzināja Kārlis XII, viņš somu karogus lika atprasīt. 1703. gada līgumā starp Šlipenbachu un Kārli Fridrichu fon Mengdenū par latviešu zemes sargu bataljonu reorganizāciju paredzētie damasta karogi ir zilā krāsā ar karaļa iniciāļiem zem kroņa vienā pusē un Vidzemes ģerboni otrā. Iespējams, ka daži latviešu bataljonu karogi atradās starp krievu iegūtām trofejām, kas vēl līdz pirmajam pasaules kaņam glabājās Pēterpilī.

Latviešu zemes sargus jau drīz pēc apmācīšanas un reizēm arī pilnīgi neapmācītus iesaistīja cīņās. Tāpat kā otrā pasaules kaņā, tā bija cīņa pret pārspēku, jo Kārlis XII bija pretinieku novērtējis par zemu. Tā pret Šeremetjeva 12.000 vīru lielajiem spēkiem Alūksni aizstāvēja 300 latviešu kaņavīri majora Floriana Tilo fon Tilava vadībā. Pēc bezcerīgas cīņas Alūksnes garnizons bija spiests kapitulēt (1702. g. 23. vai 26. augustā), pie kam kapitulācijas noteikumi paredzēja, ka garnizons var brīvi atstāt cietoksni, kā toreiz bija parasts pēc goda pilnas kapitulācijas, „ar degošiem degļiem rokās un lodēm mutēs”, t. i. ar ieročiem šaušanas gatavībā. Kad krievi bija iemaršējuši Alūksnē, kāds zviedru artilērijas kapteinis kopā ar, jādama, latviešu apakšvirsnieku uzspridzināja Alūksnes pili. Krievi to uzskatīja par kapitulācijas noteikumu laušanu un aizveda gūstā nevien visus latviešu kaņavīrus, bet arī visus Alūksnes pilsētas civīliedzīvotājus. Krievijas vēsturei Alūksnes pils uzspridzināšana bija liktenīga ar to, ka šādi krievu gūstā nonāca latviešu bībeles tulkotājs prāvests Gliš un viņa audzumeita Marta. Nav skaidrības, vai viņa bija latviete (no Višķiem Latgalē³¹), vai lietuviete, bet ir gan skaidrs, ka viņa kļuva vispirms cara Pēterļa mīlākā un vēlāk sieva, bet pēc Pēterļa nāves Krievijas valdniece: alūksniete uz Krievijas troņa!

Latviešu bataljonu kaujas spējas ļoti mazināja apgādes trūkums. Vilhelms Lipharts 1703. g. 17. septembrī raksta, ka virsnieki un kareivji mirstot badu, neesot apavu, trūkstot zirgu. Ja vismaz pusei būtu zirgi, otra puse tiktu līdzī, sēžot pa diviem uz viena zirga. No dainām varam spriest, cik ļoti latvieši mīlēja zirgus. Ne velti Georgs

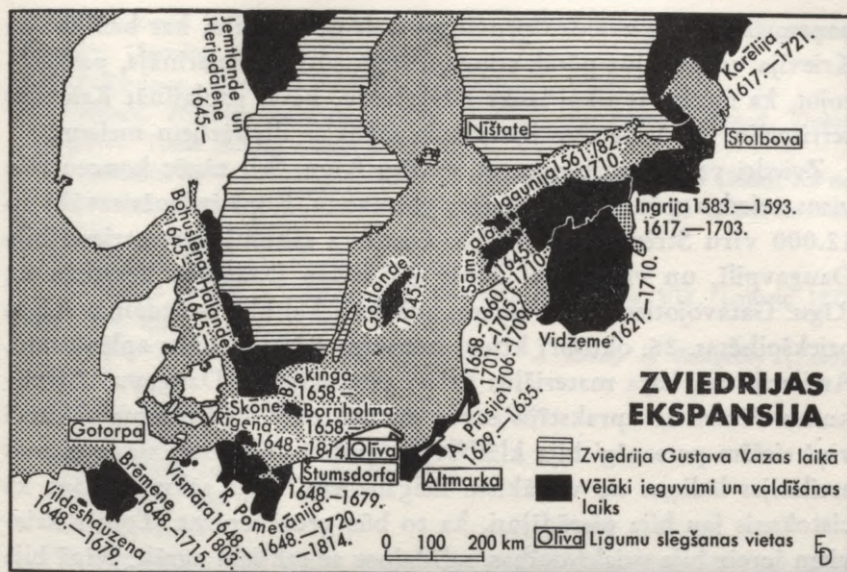
Mancelis savā laikā bija neapmierināts, jo latvieši zinot tikai dziedāt par māmuli un kumeliņu. Šī mīlestība pret zirgiem izskaidro, kāpēc zviedru kājniekos latviešus nevarēja iedabūt, kā to bija konstatējis karalis Kārlis XII 1701. g. 10. aprīlī, bet jātniekos nebija nekādu grūtību dabūt vajadzīgo zemes sargu skaitu — t. i., ja vien bija zirgi. Zirgu trūkums bija viens no iemesliem, kāpēc latvieši sāka izrādīt īgnumu un dezertēt. Otrs, vēl svarīgāks, iemesls bija, ka latviešu bataljonos bija gadījušies slikti virsnieki.

Ģenerālis Šlipenbachs, kas komandēja zviedru bruņotos spēkus šai frontē, 1706. g. 28. martā ļoti nopel latviešu bataljonus, bet totiesu slavē igauņus. Igaunija esot daudz vairāk cietusi kaŗā, esot nabadzīgāka, un tomēr zemnieku bataljoni cīnoties labāk un esot vieglāk papildināmi. Sešos latviešu bataljonos munsturā tikko salasījušies 500 vīru 1800 vīru vietā. Viņu virsnieki esot nederīgi un bez nopelniem (*omeritade*). Šlipenbachs tāpēc ieteic likvidēt latviešu bataljonus un to vietā nodibināt vervētu pulku. Ka galvenā vaina bija tieši virsniekos, to Šlipenbachs neaptvēra vai arī negribēja redzēt.

Latviešu bataljonus tomēr nelikvidēja, un tie turpināja cīnīties un noasiņot bezcerīgā cīņā pret pārspēku. Ko nozīmēja labs virsnieks, par to ir liecība no 1709. gada, t. i., kad kaŗš Vidzemē jau gāja uz beigām. Zviedru ierēdnis J. Kirchners ziņo no Rūjienas, ka latviešu kaŗavīri sakot, „ja vien viņiem būtu pulkvežleitnants Valters Volfgangs fon Laurencens, viņi būtu mierā ar viņu dzīvot un mirt”. Šis virsnieks bija pazīstams nevien ar savu varonību, bet arī, lai gan stingru, tomēr taisnīgu un humānu izturēšanos pret kaŗavīriem.

Pēc Rīgas kapitulācijas 1710. gadā latviešu bataljoni izklīda, un ar to beidzās šo latviešu spēku deviņu gadu ilgā vēsture. Kaŗa beigu posmā vērojot, ka uzvarētāji būs krievi, latviešu zemnieki vietām bija sākuši izrādīt krieviem labvēlīgu noskaņojumu. Boļševiku vēsturnieki šo faktu cenšas izcelt un padarīt nozīmīgāku, nekā tas izriet no avotiem. Totiesu deviņgadīgās latviešu bataljonu cīņas pret krieviem viņi pilnīgi noklusē.

Lielā ziemeļu kaŗa laikā latviešus kaŗa dienestam sagatavoja un iesauca nevien zviedri Vidzemē, bet arī hercogistes pārvalde Kurzemē un Zemgalē, un muižnieki Latgalē. Kad 1700. gadā hercogistē pienāca ziņa, ka Rīgai steidzas palīgā somu kaŗaspēka daļas, sakšu spēkos izcēlās pānika, un pavaldonis Ferdinands tad hercogistes aizstāvēšanai sāka organizēt latviešus. Pēc viņa pavēles visās lauku kalvēs sāka kalt āvas un bises. Darbi turpinājās dienu un nakti kādas četras nedēļas. Vagaŗiem un šķilteŗiem bija uzdots apmeklēt zemnieku mā-

Zviedrijas ekspansija un Zviedrijas lielvalsts gals

jas un pārbaudīt, vai zemniekiem ir ieroči. Kam ieroču nebija, to izķīlāja, kamēr tie bija iegādāti. Atšķirībā no Vidzemes, zemnieku daļu virsnieki nebija vācu muižnieki, bet zemnieki tos ievēlēja no pašu vidus. Vai šīs hercogistes latviešu formācijas iesaistījās cīņās, par to ziņu trūkst.

Latgales muižnieki savukārt noorganizēja apbruņotus zemnieku pulciņus, lai aizsargātu savas muižas pret sirtotājiem. Par šo partizānu darbību arī trūkst sīkāku ziņu. Svarīgs tomēr ir pats fakts, ka latviešu zemniekus visos Latvijas novados iesaistīja cīņās tēvu zemes aizstāvēšanai un ka zemnieki visur aicinājumam sekoja.³²

Rīgas kapitulācija

Pēc Poltavas kaujas Pēteris pavēlēja maršalam Šeremetjevam ar 40.000 vīriem ieņemt Rīgu. Kara sākumā Vidzeme gan bija solīta Augustam, bet, tā kā Kārlis starplaikā Augustu bija piespiedis atteikties no Polijas troņa, Pēteris uzskatīja, ka agrākais nolīgums vairs nav spēkā. Pēc Kārļa sakāves Augusts gan tūlīt atkal ieņēma Polijas troni. Ar Pēteri noslēgtais jaunais miera līgums noteica, ka Augusts dabūs Vidzemi un Pēteris Igauniju. Tomēr Pēteris jau bija nolēmis

paņemt sev visas zviedru provinces Baltijā. Angliju, kas bažījās, ka Krievija varētu kļūt pārāk stipra, Pēteris sūtīja nomierināja, paskaidrojot, ka mērķis ir tikai lauzt Kārļa varu, nevis paplašināt Krievijas teritoriju. Tā Vidzemes iekarošana sākās ar divkāršiem meliem.

Zviedri varēja cerēt noturēt vienīgi Rīgu. Šeit tāpēc koncentrēja visus zviedru spēkus, arī Jelgavas garnizonu. Kopā izdevās savākt ap 12.000 vīru Strēmberga vadībā. Oktobra sākumā Šeremetjevs bija Daugavpilī, un viņa spēki devās gar abiem Daugavas krastiem uz Rīgu. Gatavojoties aplenkumam, zviedri atkal lika nodedzināt Rīgas priekšpilsētas. 26. oktobrī krievi sasniedza Rīgu un sāka aplenkumu. Artileriju un kaŗa materiālus krievi piegādāja pa Daugavu. Aplenkumu Pēteris ir aprakstījis savos memuāros.³³ Aplenkuma sākumā viņš tiešām personīgi bija klāt. 9. novembrī viņš pats izšāva pirmos artilērijas lādiņus no vairākiem lielgabaliem. Kaŗa sākumā Rīga kā cietoksnis jau bija pierādījusi, ka to būs grūti ieņemt. Tomēr krieviem šoreiz bija priekšrocības, salīdzinot ar sakšiem agrāk. Rīgā bija saplūduši daudz bēgļu, bet labību rīdnieki, pretēji militāro iestāžu iebildumiem, bija pārdevuši uz ārzemēm. Līdz ar to varēja paredzēt, ka Rīgas aizstāvjiem pietrūks uztura, un Pēteris tāpēc nolēma pilsētu aplenkt.

Aplenkums ilga astoņus mēnešus. Grūtumi bija nevien aplenktaļiem, bet arī aplencējiem, jo kā Rīgā, tā krievu armijā izcēlās mēris. Sērgas apkaŗošana krievi saslimušos novietoja meŗos, lai viņi tur nomirtu. Tomēr šie līdzekļi nebija pietiekami, lai sērgu izskaustu, un krievi, neņēmot vērā upuŗus, nolēma aplenkumu turpināt. Zviedru flotes eskadra mēģināja pārraut blokādi, bet nespēja izlauzties cauri krievu artilērijas ugunij.

1710. g. jūnija beigās zviedru ģenerālgubernātors bija spiests sākt kapitulācijas sarunas, jo Rīgā plosījās mēris un bads. 4. jūlijā kapitulāciju parakstīja, un nākošā dienā Šeremetjevs svinīgā procesijā iebrauca Rīgā. Rīgu un līdz ar to arī Vidzemi uz divi simti gadiem pakļāva Krievijai. Kaŗš formāli vēl ilga desmit gadus, bet Latvijā cīņas bija beigušās. Lielāko uzvaru bija guvis mēris.

³³A.Öhberg, „Russia and the World Market in the Seventeenth Century”, *Scandinavian Economic History Review* 1956, 156. lpp.

²Šo notikumumu koncentrētu attēlojumu sk.: D.Ogg, *Europe in the Seventeenth Century* (London 1948), XI nod.

³J.Steffensson, *Denmark and Sweden* (London 1916).

⁴Voltaire, *Histoire de l'empire de Russia, sous Pierre-le-Grand. Oeuvres completes*. Tome XXIII (Paris 1822).

⁵Constantin de Grunwald, *La Russie de Pierre le Grand* (Paris 1953), XI nod.

⁶M.M.Bogoslovskij, *Petr I, Materialy dlja biografii*, Tom II (Moskva 1941), 328. lpp.

⁷S.Graham, *Peter the Great* (London 1929), 158. lpp.

⁸„Friedrich August I”, *Allgemeine Deutsche Biographie* VII (Leipzig 1878), 781—784. lpp.

⁹Eveline Godley, *Charles XII of Sweden. A Study in Kingship* (London 1928), 2. lpp.

¹⁰Oscar Frederick, *Charles XII* (London 1879).

¹¹H.Hornborg, *op. cit.*, 128. un sek. lpp.

¹²M.M.Bogoslovskij, *op. cit.*, 563. lpp.

¹³*Ibid.*, 564. lpp.

¹⁴*Ibid.*, passim.

¹⁵A.Bergengrün, *Die grosse moskowitische Ambassade von 1697 in Livland* (Riga 1892), 46. lpp.

¹⁶Leforts to esot izstātijis un pat sagādājis hercogam un hercogienei satikšanos ar caru — sk.: Karl Johann, Freiherr von Blomberg, *Description de la Livonie* (Utrecht 1705).

¹⁷Sekojošais pēc H.Hornborga, *op. cit.*, 141. un sek. lpp.

¹⁸J.Lossius (ed.), Chr. Kelch, *Liefländische Historia. Continuation 1690 bis 1707* (Dorpat 1875).

¹⁹Voltaire, *Histoire de Charles XII, Oeuvres completes*, Tome XXII (Paris 1821), 89—90. lpp. Sk. arī pasāžu par Auroru un Kārli: La Pucelle d'Orleans, *ibid.*, Tome XI.

A.Johansons, *Pakavu dunoņa* (Stokholmā 1954), 41. un sek. lpp.

²⁰Ši apakšnodāļa lielāko tiesu pamatota uz Vikandera darbu: J.G.Wikander, *Översikt över Sveriges krig under 1700-talet* (Stockholm 1922).

²¹Iespiests: E.Seraphim, *op. cit.*, 528. lpp., un: R.Wittram, *op. cit.*, 105. lpp.

²²R.Wittram, *op. cit.*, 105. lpp.

²³RA, Liv. II, 670.

²⁴A.v.Richter, *op. cit.*, 291. lpp.

²⁵H.Almquist, „Patkul och Neugebauer”, *Karolinska Förbundets årsbok 1938* (Särtryck), 39. lpp.

²⁶K.J.Strazdin, etc., *op. cit.*, 290. lpp.

²⁷E.Bulmerincq, *Vier Bücher der Landvogtei Riga* III (Riga 1931), 528. lpp.

²⁸W.G.Douglas, „Das Regiment von Tiesenhausen 1699”, *Baltische Hefte*, 1958. Autors latviešus un igauņus vērtē apm. 50%. Tas, protams, ir tikai minējums, tikpat labi varētu teikt, ka latvieši un igauņi bija visi 214.

²⁹E.Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 107. lpp.

³⁰H.Hornborg, *op. cit.*, 156. lpp.

³¹G.Manteuffel, *Polnisch-Livland* (Riga 1869). Plašu ziņu sakopojumu par Katrīnu sk.: C. de Grunwald, *op. cit.*

³²Iepriekšējais tēlojums pamatojas uz šādiem darbiem: E.Dunsdorfs, „Latvieši Lielajā ziemeļu karā”, *LVIŽ*, 1940; M.Stepermanis, „Latviešu zemes sargu bataljoni Lielajā ziemeļu karā Vidzemē”, *LVIŽ*, 1940; A.Johansons, *op. cit.*, 30. un sek. lpp. H.v.Bruiningk, „Die Arbeiten im Livländischen Ritterschaftsarchiv 1911/13”, *Sitzungsberichte 1913* (Riga 1914), 172—176. lpp.

³³E.Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 113. un sek. lpp.

II

SOCIĀLĀ UN SAIMNIECĪBAS VĒSTURE

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

II

SOCIÉTÉ UN SAUVAGEUR VESTURE

Sociālā vēsture pētī, kā konkrētā laikā un telpā ir attīstījusās un veidojušās kādas zemes sabiedriskās grupas. Sabiedriskās grupas ir ļaužu kopums, t. i. ļaudis, ko vieno kādas kopējas saites, piemēram, asinsradniecība, ģimenes saites, kopējas paražas, kopēji pienākumi, kopējas privilēģijas u. c. Kamēr politiskā vēsture pētī kādas valsts vai zemes pārvaldes attīstību un attieksmju veidošanos ar citām valstīm, tā tad parādības, kas ir kopējas visām šīs valsts sociālajām grupām, tikmēr sociālā vēsture cenšas ieskatīties valsts vai zemes iekšējā sabiedriskā dzīvē un noskaidrot, kā pētījamā laikmetā ir veidojušās sabiedriskās grupas, attieksmes šo grupu starpā un attieksmes starp tām un valsti.

Septiņpadsmitajā gadsimtenī, tāpat kā iepriekšējos, svarīgas sabiedriskās grupas bija kārtas. Tās bija grupas ar kopējām tradīcijām, paražām un funkcijām. Piederību kārtai parasti noteica personas piedzimšana attiecīgajā kārtā.

Augstākā kārta bija dižciltīgie. Tās locekļiem bija plašas politiskās tiesības, un viņu tradicionālie pienākumi bija kalpot valdniekam administrācijā, kara laukā un tiesās. Ar ierēdņu aparāta izveidošanos, profesionālo virsnieku un mācītu juristu rašanos, kas arvien vairāk nāca no zemākām kārtām, šie tradicionālie dižciltīgo pienākumi 17. gadsimtenī gan sāka zaudēt nozīmi. Tā kā dižciltīgie tomēr centās paturēt agrāko gadsimteņu tiesības, neizbēgami radās konflikti, kurus tad arī pētī šī gadsimteņa sociālā vēsture. Latvijas 17. gadsimteņa sociālā vēsturē dižciltīgo kārtai ir svarīga loma.

Namnieku kārta bija 17. gs. kārtu hierarchijas vidējā pakāpe. Pie šīs kārtas piederēja pilsētu iedzīvotāji, kam pilsētā bija politiskās

tiesības. Ar to, ka šai kārtā dažos gadījumos varēja iekļūt, iegūstot mantu, tā sāk atgādināt šķiru, kas 17. gadsimtenim vēl ir svešs sabiedrīks elements. Namnieku kārtas sabiedriskās funkcijas bija saimnieciskā laukā — šīs kārtas locekļi bija tirgotāji un amatnieki. Tā kā pilsētas 17. gadsimtenī Latvijā bija vāji attīstītas, namnieku kārtai ir samērā maza nozīme.

Zemākā kārta bija zemnieki. Kā visur citur Eiropā, arī Latvijā vēl 17. gadsimtenī valdīja no viduslaikiem mantotais uzskats, ka zemnieku kārtas sabiedriskā funkcija ir uzturēt dižciltīgo kārtu. Kā kompensāciju viduslaikos dižciltīgie zemniekus aizsargāja. 17. gadsimtenī šo uzdevumu veica valsts vara, tāpēc apstākļi, ka dižciltīgie vēl joprojām prasīja, lai zemnieki tos uztur, bija kļuvis par anachronismu. Arī šai ziņā radās konflikti zemnieku un dižciltīgo kārtas attieksmēs. Tā kā latviešu tautas vairākums bija zemnieki, no latviešu tautas vēstures viedokļa šai kārtai ir vislielākā nozīme.

Starp viduslaiku kārtām garīdznieku kārtai vienmēr bija īpatnējs stāvoklis, jo celibāta dēļ šai kārtā neviens nepiedzima. Ar reformāciju 16. gadsimtenī garīdznieki lielā mērā bija zaudējuši savu kārtas raksturu, tāpēc turpmākā iztīrījumā tie pelnīs mazāku ievēribu nekā pārējās kārtas.

Saimniecības vēsture ir radnieciska sociālai vēsturei ar to, ka arī tā pētī kolektīvas parādības. Tikai saimniecības vēsture interesējas ne tik daudz par pašiem kolektīviem (kas ir citi, nekā tie, ko pētī sociālā vēsture), kā par kolektīvām darbībām. Saimniecības vēsture noskaidro, kā vēsturiskā laikā un telpā noritēja labumu gūšanas un izlietošanas sociālais process: patērēšana, ražošana, sadalīšana un maiņa. Kā saimniecības vēstures, tā arī teorētiskās tautsaimniecības uzdevumus visspilgtāk ir formulējis Ādams Smits sava slavenā darba virsrakstā „Pētījums par tautu bagātības dabu un cēloņiem”.

Latvijas iedzīvotāju bagātības pamatā arī 17. gadsimtenī bija iedzīvotāju vairuma galvenā nodarbošanās — lauksaimniecība ar blaku nozarēm. Amatniecībai un tās jaunākajam izveidojumam — rūpniecībai — bija mazāka nozīme. Turpretim svarīga loma bija ārējai tirdzniecībai, jo tā saistīja Latvijas saimniecību pie Eiropas saimniecības.

Kamēr modernajos laikos parasti ienākumu sadalījumu veic automatiskais tirgus mechanisms, tikmēr 17. gadsimtenī attieksmē uz tautas vairumu — zemniekiem — to veica tradicionālā vara, kas izrietēja no kārtu funkcijām. Tas attaisno sociālās un saimniecības vēstures iztīrāšanu kopējā daļā.

Septiņpadsmitā gadsimteņa saimniecības vēsturē zīmīga parādība bija, ka valstis sāka apzinīgi vadīt saimniecības attīstību. Līdz ar to saimnieciskās politikas raksturojums un vērtējums kļūst par saimniecības vēstures svarīgu uzdevumu.

Kā sociālā, tā saimniecības vēsturē blakus politiskā vēsturē svarīgiem kvalitatīviem priekšstatiem nozīmīgi ir kvantitatīvie priekšstati. Zinot kādas zemes iedzīvotāju kopskaitu, ir iespējams nostādīt pareizā perspektīvā šīs zemes sociālo un saimniecības vēsturi.

Iepriekš teiktais ir programma šai grāmatas daļai. Tai atbilstoši tēlojums ir iedalīts četrās lielās grupās. Pirmā — apskats par iedzīvotāju skaitu un grupējumu, un to attīstību. Otrā — dižciltīgo, zemnieku un namnieku kārtas vēsture. Trešā — galveno nodarbošanās nozaļu apskats. Ceturtā — valsts saimnieciskā politika. Virsrakstos visi šie jautājumi varētu likties sausi un neinteresanti, bet, kā visa Latvijas vēstures norise, arī šeit tēlotie notikumi ir ļoti dinamiski un drāmatiski.

Grāmatas pirmajā daļā bija zināmas grūtības saskatīt latviešu tautas lomu vienkārši tāpēc, ka latvieši bija politiski beztiesīgi. Latviešu tautas svars laikmetā, kad demokrātijas jēdziens bija svešs, varēja parādīties tikai gadījumos, kur politiskos jautājumus ietekmēja masas. Tādi bija vienīgi kaŗa laikā. Tam pretstatā sociālā un saimniecības vēsturē latvieši aizēno pārējās tautības. Ar savu skaitlisko pārsvaru vien viņi izvirzās pirmā vietā sociālos un saimnieciskos jautājumos. Šī iemesla dēļ sociālās un saimniecības vēstures studijas ir sevišķi interesantas no nacionālā viedokļa.

The following information is intended to provide a general overview of the project's progress and the challenges encountered. It is based on the data collected during the fieldwork and the analysis conducted by the research team. The information is presented in a chronological order, starting from the beginning of the project in 2010 and ending with the final report in 2015. The project was initiated in 2010, with the aim of exploring the impact of the new educational policy on the quality of teaching and learning in primary schools. The research team consisted of five members, including two researchers and three teachers. The project was funded by the Ministry of Education and the National Research Council. The project was carried out in three phases: a pilot study in 2010, a main study in 2011-2012, and a follow-up study in 2013-2014. The pilot study was conducted in two schools, and the main study was conducted in ten schools. The follow-up study was conducted in five schools. The project was completed in 2015, and the final report was published in 2016. The project has provided valuable insights into the impact of the new educational policy on the quality of teaching and learning in primary schools. The findings of the project have been used to inform the development of the new educational policy and to guide the implementation of the policy in schools. The project has also provided a model for conducting research in education and has contributed to the development of the research community in education.

8. NODAĻA

IEDZĪVOTĀJU SKAITS

Kādas zemes iedzīvotāju kopskaits, sociālo slāņu skaitliskais samērs un to pārmaiņas ir viens no svarīgākiem saimniecības un sociālās vēstures kvantitatīviem priekšstatiem. Diemžēl, tautas skaitīšanas ir izdarītas tikai jaunākajos laikos (Latvijā 19. gadsimtenī). Līdz ar to iedzīvotāju skaits par agrākiem laikiem ir jākonstatē ar aplēsumiem, kas, protams, ir daudz nedrošāki par tautas skaitīšanas rezultātiem. Par 17. gadsimteņa Latviju vislabākie materiāli iedzīvotāju skaita aplēsumam ir Vidzemei. Hercogistes un Piltenes iedzīvotāju skaita aplēsumam materiāli ir daudz nedrošāki, bet par Latgali to trūkst gandrīz pavisam.

Informācija par iedzīvotāju skaitu, kaut arī tā būtu tikai aptuvens vērtējums, ļauj labāk izprast kādas zemes saimniecību un reliefi saskatīt sociālo iekārtu. Jaunākajos laikos iedzīvotāju skaits ir kļuvis par vienu no svarīgākiem faktoriem politiskajā vēsturē ar to, ka attiecīgās valsts militārais un finansiālais potenciāls ir proporcionāls iedzīvotāju skaitam. 17. gadsimtenī tomēr iedzīvotāju skaitam šai ziņā nebija tādas nozīmes kā tagad. Līdz ar to par iedzīvotāju skaitu valsts vadība arī neinteresējās. Cik fantastiski priekšstati valdniekiem bija par savas zemes iedzīvotāju skaitu, redzam kaut no tā, ka hercogs Jēkabs esot piedāvājis pāvestam 24.000 latviešu jūrnieku.¹ Šis skaitlis nozīmē trešo daļu no visiem Kurzemes hercogistes un Piltenes vīriešiem vai arī visus paša hercoga domēņu vīriešus, ieskaitot zīdaiņus un sirmgalvjus. Ja vien avotā nav kļūda, tad iespējams, ka abi — kā hercogs, tā pāvests — šo piedāvājumu ņēma nopietni, kaut reālītāšu gaismā tas uzskatāms par joku.

Vidzemes iedzīvotāju skaits

Labākais avots Vidzemes iedzīvotāju skaita aplēsumam ir 1688. gada arklu revīzija.² Šai revīzijā Vidzemē konstatēju 9687 zemnieku ciematus, bet, salīdzinot šos ciematus pēc to vārdiem ar dažus gadus iepriekš Vidzemē izdarītiem zemes mērījumiem, varam konstatēt, ka revīzijā trūkst 2585 ciemati. Revīzijā minētiem 9687 ciematiem ir ziņas par vīriešu skaitu 8275 ciematos, bet par sieviešu skaitu 3442 ciematos. No visiem 12.272 ciematiem tātad ir ziņas par 67% vīriešu un 28% sieviešu. Līdz ar to rodas problēma par metodi, kā aplēst iedzīvotāju skaitu ciematos, kam tas nav minēts. Otra problēma ir, kā pārbaudīt, vai iedzīvotāju skaits minētajos 8275 resp. 3442 ciematos ir pareizi reģistrēts. Trešā problēma ir, kā aplēst to iedzīvotāju skaitu, kas nedzīvoja zemnieku ciematos — t. i., kas dzīvoja muižās un pilsētās, kā arī kaņavīru skaitu garnizonos, nometnēs un novietojumos.

Lai atrisinātu fundamentālo otro problēmu, salīdzināsim iedzīvotāju reģistrācijas datus revīzijā ar vienīgo paralēlo avotu — baznīcas grāmatām. Par arklu revīzijas gadu (1688) ir astoņas baznīcas grāmatas: Allažu, Āraišu, Krimuldas, Liezeres, Raunas, Rūjienas, Mazsalacas un Straupes draudzei. No tām ar revīziju salīdzināmas tikai Āraišu un Raunas grāmatas, bet vienīgi Āraišu baznīcas grāmatā ir pietiekami pilnīgi dati. Salīdzinājums rāda, ka iedzīvotāju reģistrācija revīzijā nebija pilnīga. Tikai daļēji revīzijā reģistrēja saimnieka ģimenei nepiederīgos iedzīvotājus: pušelnieku ģimenes locekļus, saimnieka brāļus un citus radus, piemītņus, kalpus un citus gājējus. Salīdzinājuma rezultātā revīzijā minētais vīriešu skaits lauku mājās jāpalielina par 11,2%³

Salīdzinājums ar baznīcas grāmatu deva iespēju arī atrisināt trešo problēmu. Ja šos rezultātus attiecinām uz visām Vidzemes lauku mājām un muižām, tad iznākums ir šāds:

		Vīriešu skaits
Zemnieku ciematos		60.000
Muižās: latvieši	625	
vācieši	2000	2.625
Pusmuižnieki		325
Kopā noapaļojot		63.000

Par pusmuižniekiem sauca zemniekus, kas nomāja muižas — tādi bija Rīgas apkārtnē.

Pēc Āraišu baznīcas grāmatas sieviešu skaits par 6,5% pārsniedza vīriešu skaitu. Lietojot šo samēru, dabūjam Vidzemē 67.000 sievietes.

Pieskaitot sievietes, dabūjam kopējo lauku iedzīvotāju skaitu 130.000. Lai dabūtu iedzīvotāju kopskaitu, šiem lauku iedzīvotājiem vēl jāpieskaita pilsētu iedzīvotāji. Vienīgi Rīga pelnī pilsētas nosaukumu. Pārējās pilsētas: Valmiera un Cēsis, nemaz nerunājot par Valku, Limbažiem un Koknesi, bija ļoti sīkas.

Rīgas iedzīvotāju kopskaita vērtēšana ir daudz problēmatiskāka nekā Vidzemes lauku iedzīvotāju skaita novērtēšana. Pēc viena tā laikmeta dokumenta dabūjam 6000 iedzīvotāju, pēc otra 20.000.⁴ Ir pamats pieņemt, ka 1688. gadā Rīgā varēja būt apaļos skaitļos 10.000 iedzīvotāju, bet pārējās mazpilsētās kopā 2000. Saskaitot visā Vidzemē dabūjam 142.000 iedzīvotāju.

Pie šī civilo iedzīvotāju skaita vēl jāpieskaita mainīgais kaņavīru daudzums, varbūt 10.000, kopā ar ģimenes locekļiem. Šis uz 1688. gadu attiecināmais skaitlis ir visdrošākais, ko par Vidzemi 17. gadsimtenī var aplēst.

Samērā labs materiāls, kas ļauj aplēst Vidzemes iedzīvotāju skaitu un arī kritizēt nupat konstatēto skaitli, ir saglabājies par 1710. gadu. Šai gadā Vidzemē plosījās mēris, ko iztīrāsīm turpmāk. Par mēra upuriem un dzīviem palikušajiem valdība ievāca ziņas ar mācītāju starpniecību. Saskaitot mirušos un dzīvos, dabūjam 127.330 personas ārpus Rīgas. Arī šie dati ir nepilnīgi, bet, papildinot trūkstošos datus, varam vērtēt, ka 1710. gadā Vidzemē ārpus Rīgas priekš mēra bija 136.000 personas.⁵

Šīs 136.000 personas 1710. gadā ir salīdzināmas ar 132.000 personām 1688. gadā (laukos un pilsētās). Tas nozīmē 0,1% ikgadēju pieaugumu (aplēšot pēc augļu augļu formulas). Šāds pieaugums normālos apstākļos būtu pārāk mazs. Tomēr starplaikā starp 1688. un 1710. gadu Vidzemē bija notikusi kāda cita demografiska katastrofa. Laikā no 1695. līdz 1697. gadam Vidzemi piemeklēja neraža un smags bads. Arī Lielais ziemeļu kaņš bija prasījis upurus. Līdz ar to mazais pieaugums kļūst ticams, un abi vērtējumi savstarpēji apstiprinās.

Ir vēl iespēja aplēst Vidzemes iedzīvotāju skaitu 17. gadsimtenā pirmajā pusē. Šie aplēsumi, kas dibinās uz 1638. gada arklu revīziju, ir tomēr daudz nedrošāki nekā aplēsumi par 1688. un 1710. gadu.

Septiņpadsmitā gadsimtenā pirmajā pusē zviedri izdarīja vairākas

arklu revīzijas, bet vienīgi 1638. gada revīzija aptver visu Vidzemi un sniedz detalētas ziņas par lauku māju iedzīvotājiem. Šīs revīzijas materiālos varam saskaitīt 14.666 vīriešus.⁶ Tāpat, kā par 1688. gada arklu revīziju, arī par šo var teikt, ka tajā nav reģistrēti visi vīrieši. Tas redzams, izdarot materiāla iekšēju vēsturisku kritiku: vairākas revīzijas komisijas reģistrējušas neticami mazu mazgadīgo skaitu un pārāk mazu gājēju skaitu. Arī dati par sējumiem rāda, ka iedzīvotāju skaits ir par zemu tais pašos novados, kur reģistrēts maz bērnu un gājēju. Salīdzinot revīzijā reģistrēto ciematu skaitu ar saglabātām tā paša gada vaku grāmatām, varam vēl konstatēt, ka revīzijā nav reģistrēti visi ciemati. Novēršot visus šos defektus, aplēšam, ka 1638. gadā Vidzemes lauku mājās bija 40.000 zemnieki (vīrieši un sievietes).⁷ Salīdzinot ar 1688. gada revīziju, rezultāti par 1638. gadu ir nedrošāki tāpēc, ka nav iespējas izlietot kontrolei kādu parallēlu materiālu (kā baznīcas grāmatas 1688. gadam) vai kādu samērā tuvu otru skaitījumu (kā 1710. gada skaitījumu, salīdzinot ar 1688. gada datiem). Balstoties uz vispārējā ieskata, ko gūstam, studējot laikmetu ap 1638. gadu, aplēstais skaitlis 40.000 ir ticams, bet tikpat labi tas varētu būt 50.000.

Hercogistes un Piltenes iedzīvotāju skaits

Par hercogistes un Piltenes iedzīvotāju skaitu 17. gadsimtenī līdz šim nav izdarīti nekādi vērtējumi. Nav pat mēģināts noteikt ciematu, t. i. lauku māju skaitu. Ja izdotos aplēst pēdējo, ar to būtu iegūta bāze iedzīvotāju skaita vērtējumam, ja arī tiešu datu trūkst.

Ciematu skaita aplēsumā var pamatā likt hercogistes un Piltenes arklu skaitu. Arklu skaits visā zemē ir zināms 17. gs. beigās un 18. gs. sākumā kopš zviedru okupācijas Lielā ziemeļu kara laikā. Uz kādas 1702. gadā zviedru zīmētas Kurzemes un Zemgales kartes, kas glabājas RA, ir atzīmēts arklu skaits atsevišķās draudzēs. RA t. s. Skūklosteņa (Skokloster) fondā glabājas muižu saraksts. Līdzīgi saraksti glabājas arī Igaunijas valsts archīvā. Tie attiecināmi uz 1706/07. un 1708/09. gadu.⁸ Sastādot šos sarakstus, zviedri arklu noteikšanu paši neizdarīja, bet akceptēja hercogistes 17. gs. arklu skaitu.

Kadastrālai vienībai, ko sauc par arklu, iedzīvotāju skaita aplēšanā tomēr ir defekts, ka arkli ir dažādi, ar mainīgu māju skaitu arklā. Kamēr zviedri vismaz pūlējās (kaut nesekmīgi) nolīdzināt arkļus Vidzemē, tikmēr hercogistē un Piltenē to nemēģināja. Pat hercoga paša domēnēs arkli bija dažāda lieluma.⁹ Tomēr, iepazīstoties ar da-

žāda lieluma arklu ģeografisko izplatību, rodas ieskats, ka arī hercogistē valdīja tā pati likumība, kāda bija Vidzemē. Šī likumība ir: jo tuvāk attiecīgā vieta atrodas kādam tirdzniecības centram, jo mazāki ir arkli, jo tālāk — jo lielāki. Mazs arkls nozīmē, ka pusarkliniekam vai ceturtdaļarkliniekam, vai arī citam tipiskam lauku māju valdītājam ir relatīvi maza zemes platība, relatīvi maz mājlopu un relatīvi maza saime. Liels arkls turpretim nozīmē pretējo.¹⁰

Arklu kopskaits Kurzemē, Zemgalē un Piltenē pēc augšā minētiem avotiem ir 6536 vai 6558. Šie ir t. s. vecie arkli, septiņpadsmitā gadsimteņa beigu arkli. Lai aplēstu iedzīvotāju skaitu no šī arklu skaita, pirmais uzdevums ir noteikt vidējo ciematu skaitu katrā arklā un otrs — noteikt vidējo iedzīvotāju skaitu katrā ciematā.

Ciematu skaita noteikšanai arklā varam izlietot hercoga domēņu vaku grāmatas un speciālo nodokļu sarakstus. Piemēram, kādu 1683. gada nodokļu sarakstu par Kuldīgas apgabalu ir publicējis L. Arbūzovs.¹¹ Kaut Arbūzovs viņa publicētajā sarakstā ir saskaitījis $95\frac{3}{4}$ arkla, pareizais skaitlis ir $103\frac{1}{4}$ arkla. Šim skaitlim atbilst 207 ciemati. Tā kā Kuldīgas apgabalā pastāvēja pušelniecība, 207 ciematos dzīvoja 232 saimes. Pēc J. fon Hāna publicētiem datiem Kuldīgas apgabalā 1709. gadā bija $92\frac{1}{2}$ arkla un 300 saimes,¹² bet pēdējā skaitlī, liekas, ietilpst piemītņu saimes, ko 1683. gada datos neesam ietilpinājuši (1683. gadā bija 66 piemītņi, tos pieskaitot, iegūstam 298 „saimes”, tātad ļoti tuvu skaitli 1709. gada datiem).

J. fon Hāns bez Kuldīgas vēl min datus par piecām domēnēm laikā starp 1650. un 1709. gadu. Ieskaitot Kuldīgu, viņa sarakstā ir kopā 288 arkli ar 1050 saimēm.¹³ Salīdzinot viņa datus par Bausku 1650. gadā ar 1661. gada Bauskas zemnieku kaŗa zaudējumu sarakstu,¹⁴ redzam, ka 1650. gadā Bauskā uz viena arkla bija 3,7 saimes, bet 1661. gadā tikai 3,0.

Pēc Vidzemes samērā drošajiem 1688. gada datiem lauku saimju skaits ir jāreizina ar 9,1, lai dabūtu aptuveno kopējo iedzīvotāju skaitu, ieskaitot muižniekus un mazpilsētu iedzīvotājus, bet neieskaitot kaŗavīrus un viņu ģimenes locekļus.

Ja tagad attiecinām uz visu zemi Kuldīgas 1683. gada saimju skaitu arklā, tad, lietojot minēto Vidzemes reizinātāju, dabūjam 134.000 iedzīvotāju. Ja turpretim pamatā liekam sešu hercoga domēņu datus, tad dabūjam 211.000 iedzīvotāju. Šis tad ir robežas, kuŗās kopējais iedzīvotāju skaits varēja svārstīties. Lai izšķirtos, kuŗai robežai patiesība tuvāka, salīdzināsim dabūtos skaitļus ar hercogistes un Piltenes zināmo iedzīvotāju skaitu 18. gadsimteņa beigās. Pēc

vieniemiem datiem 1797. gadā bija 374.000, pēc citiem 399.000 iedzīvotāju.¹⁵

Pieņemot zemāko skaitli un attiecinot to uz 1702. gadu, dabūjam līdz 1797. gadam pēc augļu augļu formulas ap 1% ikgadēju pieaugumu,¹⁶ bet, pieņemot augstāko skaitli (211.000), dabūjam 0,6% vai 0,7% pieaugumu. Tā kā 1% dabiskais pieaugums gan ir iespējams modernajos laikos, bet 18. gadsimtenī to varēja sasniegt tikai ar plašu imigrācijas kustību, tad ticamāk ir, ka 1702. gadā hercogistes un Piltenes iedzīvotāju skaits tuvojās 211.000.

Latgales iedzīvotāju skaits

Par Latgali nav pat tādu trūcīgu materiālu, kādus lietojām par hercogisti. Eksistē vienīgi 1667. un 1690. gadā sastādīts saraksts par Latgales muižām un to „dūmu skaitu” aplikšanai ar nodokli.¹⁷ Tomēr kopskaitā 1231 „dūmi” 1667. un 948 „dūmi” 1690. gadā nereprezentē apdzīvoto vietu skaitu, kā to domā 1690. gada dokumenta izdevējs B. Brežgo. „Dūmu” skaits bija tikai nodokļu vienība, un tāpēc arī samazinājums no 1231 uz 948 neliecina par iedzīvotāju skaita samazinājumu. Līdz ar to nekādu tiešu iedzīvotāju skaita vērtējumu nevaram izdarīt. Turklāt vēl pārāk maz pazīstam Latgales iedzīvotāju demografisko struktūru un dinamiku. Nav arī zināms, vai Latgali 1710. gadā mēris piemeklēja tikpat lielā mērā kā pārējo Latviju. Vecākie drošie dati par Latgales iedzīvotājiem ir no 1782. gada, kad aplēsa 168.000 iedzīvotāju.¹⁸ Ja varētu pieņemt, ka arī Latgalē iedzīvotāju skaits pieauga tāpat kā hercogistē, tad 1700. gadā Latgalē varētu būt bijis 103.000 iedzīvotāju. Diemžēl nezinām, vai ar Latgales iedzīvotājiem nekolonizēja Vidzemi un hercogisti pēc 1710. gada mēra. Ja tā būtu, tad Latgalē 1700. gadā varētu būt bijis vairāk iedzīvotāju nekā aplēsām. Ka Latgalē 17. gadsimtenī bija zems iedzīvotāju skaits, liekas ticami, ņemot vērā lielos postījumus 17. gadsimtenī, tāpat Latvijas kaŗa un Pirmā ziemeļu kaŗa postu. Arī jezuītu misionāri bieži piemin mežus un purvus, sniedzot maz apdzīvotas zemes ainavu. Kādā 1690. gadā publicētā grāmatā par Latgali lasām, ka tā esot liela zeme ar pāri par 350 ezeriem, „citādi tur daudz postažu, viršāju, krūmāju un lieli meži”.¹⁹ M. Bukšs,²⁰ neminot savus avotus, raksta, ka „17. gs. beigās pēc baznīcas ziņām Latgalē esot bijis tikai 50.000 iedzīvotāju”. Ja šis skaitlis būtu pareizs, tas nozīmētu, ka Latgale 18. gadsimtenī kolonizēta no citurienes, bet

jautājums tad ir — no kurienes? Latgales iedzīvotāju straujais dabiskais pieaugums, pie kā bijām pieraduši Latvijas patstāvības laikā, sākās tikai 19. gs. sešdesmitajos gados.²¹

Latvijas iedzīvotāju kopskaits

Ja komponenti ir nedroši, protams, arī kopskaits nevar būt drošs. Tomēr ir labāk iegūt kaut aptuvenu vērtējumu, nekā atzīt ignoranci sakarā ar tik svarīgu faktoru, kāds ir iedzīvotāju skaits. Attiecinot iepriekšējo aplēsumu datus uz 1700. gadu, dabūjam šādu civilo iedzīvotāju skaitu: Vidzemē 153.000 (pieskaitot 1688. gada vērtējumam 0,6% pieaugumu gadā), hercogistē un Piltenē 209.000 (atskaitot no 1702. gada skaita to pašu pieaugumu), Latgalē 103.000, kopā 465.000 iedzīvotāju.

Skaitot 17. gadsimtenā Latvijas teritorijā 65.000 km², dabūjam 7,1 iedzīvotāju uz kvadrātkilometru. 1700. gadā Norvēģijā vērtē 1,7 iedzīvotāju uz kvadrātkilometru, Zviedrijā 3, Sardinijā 13, Skotijā un Spānijā 14, Prūsijā un Dānijā 16, Īrijā 17, Portugālē 18, Šlezvigā 21, Holšteinā 22, Hanoverā 24, Čehijā 28, Neapolē 29, Anglijā un Velsā 35, Toskānā 37, Nīderlandēs un Saksijā 38, Virtembergā 40, Sicīlijā 41, Francijā 42, Beļģijā, Lombardijā un Pjemontā 53.²² Krievijā Maskavas, Tveras, Jaroslavas, Kostromas, Vladimiras un Smoļenskas guberņā, un dažos piegulošos apriņķos 17. gs. septiņdesmitajos gados var vērtēt 7,1 iedzīvotāju uz kvadrātkilometru.²³ Tātad Latvijas iedzīvotāju biežība būtu līdzīga Krievijas centrālo guberņu iedzīvotāju biežībai — lielāka nekā Norvēģijā un Zviedrijā, bet mazāka nekā pārējās Vakareiropas valstīs.

Līdz 19. gs. vidum visā Eiropā iedzīvotāju skaits ievērojami pieauga. Bez tam arī dati kļūva arvien drošāki. Ja palūkojamies, kādā vietā Latvija ar 17 iedzīvotājiem uz km² atrodas 19. gs. vidū, tad jākonstatē, ka relatīvi tā ir tai pašā vietā, kur 17. gs. beigās.

No tā var secināt, ka ar visu nedrošību mūsu aplēstie skaitļi nevar būt tālu no patiesības. Varam tāpēc teikt, ka priekš lielajiem krievu postījumiem un Lielā mēra 1710. gadā Latvijas iedzīvotāju skaits tuvojās pus miljonam.

Sociālais slāņojums un tautība

Kāda nezināma autora projekts par nodokļu uzlikšanu Rīgas namniekiem²⁴ dod ieskatu par sabiedrisko slāņojumu Rīgā. Tā kā augstā-

kie sabiedrības slāņi toreiz mēdza manifestēt savu stāvokli, lepnāk dzīvojot un ģērbjoties, projekta autors ierosina viņus aplikt ar viņu kārtai piemērotiem nodokļiem pēc ārējā greznuma.

Neskaidrību gan rada tas, ka autors runā par nodokļiem Vidzemē, bet acīmredzot tie attiecas tikai uz Rīgu. Viņš ierosina aplikt katru no 200 dižciltīgajiem, kas valkā dimantus, ar 4 vecdāldeņiem nodokļa, bet 100 namniekus, kas valkā dimantus, katru ar 12 vecdāldeņiem. Augstāku nodokli namniekiem projektā var izskaidrot ar to, ka pēc vispārējā uzskata namniekiem neklājās valkāt dimantus. Tālāk projekta autors ierosina 200 namnieku sievas, kas valkā pērles, aplikt ar 4 vd. nodokļa; 100 amatnieku sievas, kas valkā zelta važas, ar tikpat lielu nodokli; 200 namniekus, kas valkā ar zeltu un sudrabu cauraustas drēbes, ar 4 vd.; 200 namniekus, kas valkā raibas drēbes, ar 2 vd.; 200 amatnieku sievas, kas valkā melna zīda drēbes, ar 2 vd.

Rīgas augstākajā kārtā bija četri birģermeistari un 16 rātskungi, kas nāca no nedaudzām ģimenēm. Ar 1660. gadu rātes locekļi bija pacelti muižnieku kārtā. Tā kā apskatāmais nodokļu projekts sastādīts laikā starp 1664. un 1685. gadu, var domāt, ka 200 dižciltīgajos, kas valkā dimantus, ietilpst šie Rīgas patricieši un viņu ģimenes locekļi, kā arī tie Vidzemes muižnieki, kas dzīvoja Rīgā.

Namnieki, kas valkāja dimantus, jādomā, bija Lielās ģildes tirgotāji un citas redzamas personas. Pēc Garfelda liecības²⁵ Lielajā ģildē bija ap 400 personu, resp. ģimenes galvas, no tiem ap 200 piederēja pie augstākā slāņa, kuņā varētu ietilpt namnieki, kas valkāja dimantus, un namnieku sievas, kas valkāja pērles.

Amatnieku sievas, skaitā 300, kas valkāja zelta važas un melnas zīda drēbes, piederēja pie Mazās ģildes un ietilpa tās augstākajā slānī. No visiem apmēram 10.000 Rīgas iedzīvotājiem (pēc dokumenta autora domām Rīgā bija tikai 6000 civiļo iedzīvotāju) 1200 personas ir izraudzītas aplikšanai ar luksa nodokli. Tie tad arī piederēja pie augstākā slāņa.

Rīgas iedzīvotāju sabiedriskais slāņojums un arī turības gradācija redzami no tai pašā projektā ietilpinātā namu grupējuma. Pēc projekta autora domām Rīgā bez noliktavām un būdām ir 800 namu, no tiem ceturtdā daļa katrs ir 4000 vecdāldeņu vērtībā, ceturtdā daļa — 2000 vd., tikpat 1000 vd. un atlikums 500 vd.

Par Rīgas iedzīvotāju tautību sastāvu 17. gadsimtenī tiešu ziņu nav. Ir tikai zināms, ka augstāko slāņu piederīgie bija vācu tautības, bet zemākie slāņi bija latvieši. Dokumentos pēdējos dēvēja par „nevāciem”. Latviešu starpā savukārt sociāli augstākais slānis bija lat-

viešu namnieki. Tie piederēja pie tirdzniecības palīgamatiem (līģeri, alus nesēji, sāls nesēji, kaņepāju kulstītāji un citi) vai bija amatnieki (linu audēji, mūrnieki un citi). Sociāli zemākā slānī bija latviešu iedzīvotāji, strādnieki un rokpeļņi. Turīgākie bija līģeri, no kuņiem dažiem bija 15—20 zirgu, un viņi nodarbināja 10—12 kalpus.²⁶

Pēc apskatāmā nodokļu projekta autora vērtējuma Rīgā bija kopā 200 pajūgu, kas varētu piederēt latviešu speditoriem. Bez tam Rīgā vēl bija 100 daudzjūga ekipāžas un 100 vienzirga kalešas un kamanas. Kāds kontrasts ar Maskavu! Maskavā bija 300 karietes, bet, salīdzinot ar Rīgas septiņām baznīcām, Maskavā bija 1500—2000 baznīcas.

Visus šos datus par Rīgu apskatot, var vērtēt, ka 17. gadsimtenī latviešu varēja būt lielākais trīs ceturtdaļas, bet mazākais puse no visiem iedzīvotājiem.

Sociālo slāņojumu mazpilsētās rāda Cēsu 1647. gada iedzīvotāju saraksts.²⁷ Cēsīs bija divi birģermeistari, pieci rātskungi un pilsētas sekretārs, kopā saukti par „tiesnešiem”. Tad — mācītājs, skolotājs un ērgelnieks, kopā saukti par „baznīcas un skolas kalpiem”, 29 tirgotāji un 8 atraitnes, apvienoti tirgotāju ģildē, un 37 amatnieki, apvienoti amatnieku ģildē, kopā 86 ģimenes. Sabiedriskā hierarchija izpaužas augšējā kārtībā — tiesneši bija augstākais, amatnieki zemākais slānis. Visi rātskungi bija tirgotāji, izņemot vienu, kas bija amatnieks (drēbnieks).

Par nevāciem sarakstā nosauktie latvieši ir tikai amatnieki — divi drēbnieki, astoņi audēji un viens saišu vijējs, kopā 11 ģimenes. Tā kā tikai lielā Rīga spēja pasargāt no dzimtbūšanas bēgošos latviešus, tad arī dabiski var sagaidīt, ka Latvijas mazpilsētās latviešu namnieku skaits bija mazs.

Sociālais slāņojums laukos ir labāk pārskatāms nekā pilsētās. Skaitliski mazā muižniecība atradās sociālās piramīdas augšgalā. Hercogistē un Piltenē šī muižniecība bija viengabalaināka nekā pārējā Latvijā, jo bija gandrīz tikai vācu tautības. Hercogistē, kopā ar hercogu, bija 121 dižciltīgo dzimta, Piltenē bija 50 dižciltīgo dzimtas.²⁸ Prestiža ziņā dižciltīgajiem nevarēja līdzināties garīdznieki. Tie pārsvarā arī bija vācu tautības. Hercogistes un Piltenes skaitā nelielā namniecība bija vācu un latviešu tautības. Turpretim zemnieki pārsvarā bija latvieši. Piltenē dzīvoja arī libieši, bet hercogistē bija samērā mazas krievu un leišu kolonijas.

Latgales 60 muižniecības dzimtas pēc tautības dalāmas divās grupās: vācieši vienā, un poļi un leiši otrā grupā. Pēc stāvokļa Latgales dižciltīgie saskaņā ar Lietuvas 1588. gada statūtu iedalījās kņazos,

panos un šlachtičos. Zemākās kārtas bija namnieki un „vienkāršie ļaudis”. Skaitliski mazā namnieku grupa bija poļi un leiši, bet vienkāršie ļaudis, t. i. zemnieki, vairumā bija latvieši. Kā minoritātes sastopam arī krievus un leišus. Garīdznieki Latgalē ir skaitliski nenozīmīga grupa.

Zviedru Vidzemē muižniecība bija vairāk diferencēta. Redzamākie bija zviedru lielmuižnieki, kam bija piešķirtas lielās muižas Vidzemē: Uksenšernas, Banēri, Jillenjelms, Krüss, Hurns, Brahe, Maneršilds, Tots, Spare, Šernšelds. Kopā ar zviedru sīkmuižniekiem un zviedru ierēdņiem viņi valdīja apmēram pusi no Vidzemes. Zviedru lielmuižnieki darbojās valsts administrācijā, bet sīkmuižnieki bija virsnieki. Tādēļ zviedri parasti Vidzemē nedzīvoja. Zviedru armijas virsnieki bija arī citu tautību dižciltīgie, un arī tie saņēma muižas. Tā Vidzemes muižnieku starpā ir Vācijas vācieši (pa vienam saksim, vestfālim, prūsim, meklenburgietim), četri franči, divi skoti, divi somi un divi poļi. Skaitā lielākā grupa tomēr bija vācu tautības Vidzemes dzimtmuižnieki, ko avotos apzīmē par *nobilis Livonus* vai *natione Livonus*. Vidzemē pēc 1638. gada revīzijas var saskaitīt 75 šo muižnieku dzimtas, bet no tām tikai 69 ir uzņemtas Vidzemes bruņniecības sekretāra 1690. gadā publicētajā privātā dižciltīgo sarakstā.²⁰ Arī šo dzimtu piederīgie kalpoja par virsniekiem zviedru armijā. Viņu muižas, kas aptvēra ap trešdaļu Vidzemes, pārvaldīja muižkungi, vai arī tās iznomāja. Pēc kaņiem šie muižnieki apmetās uz dzīvi Vidzemē un kļuva aktīvi politikā.

Laukos sociālā ziņā nākošā grupa bija mācītāji, viņiem sekoja Rīgas namnieki, kas valdīja muižas. Beidzot, neskaitot zemniekus, sabiedriskā ziņā zemākā stāvoklī bija t. s. jātņieki. Šie bruņotie milicijas kavaleristi valdīja vienas vai divas zemnieku klaušu mājas. Jātņieki bija vācieši, zviedri, somi u. c. tautību.

Sociālais virsslānis 17. gadsimtenī Latvijā bija skaitliski mazs. Varbūt ap četri procenti no kopējā iedzīvotāju skaita piederēja pie augstākām kārtām. Šis vērtējums tomēr ir ļoti aptuvens ar plašām svārstību robežām atsevišķās provincēs. No nacionālā viedokļa ir svarīgi konstatēt, ka šie augstākie sociālie slāņi komplektējās no nelatviešiem.

No latviešu lauku iedzīvotājiem atsevišķā sociāli augstākajā grupā neapšaubāmi jāierindo kuršu ķoniņi. Mazliet gan bija apsūbējis agrāko gadsimteņu kuršu ķoniņu slavas spožums, un hercogi mēģināja viņus pielīdzināt brīvzemniekiem, tomēr līdz Lielajam mērim gadsimteņa beigās senās ķoniņu privilēģijas tiem vēl ierādīja pirmo vie-

tu.³⁰ 1683. gada nodokļu sarakstā ir minētas sešas ķoniņu dzimtas.³¹ Ceļotājs Brants zināja vēstīt, ka kuršu ķoniņi savu agrāko izcilo stāvokli esot zaudējuši tāpēc, ka pagrimuši viņu senie tikumi un viņi kļuvuši nabadzīgi. Tāpēc viņiem tagad esot „jādejo pēc priekšniecības stabules”. Viņi tomēr vēl zvejojot Prūšu (Kuršu) jomā, ko nedrīkst nedz muižnieki, nedz pats hercogs. Kā senās godības liecību viņi rādot zviedriem atkaņotu cepuri un sešu stopu lielu sarkani krāsotu koka kausu, kas ārpusē rotāts lieliem zeltītiem rakstiem. Kāds no kuršu ķoniņiem esot devies uz Vāciju un tur kļuvis par pulkvedi.³²

Visi pārējie lauku iedzīvotāji bija zemnieki. Latviešu zemnieki 17. gadsimtenī tomēr nav jāiedomājas kā kāda pelēka vienveidīga masa, Par augstāko vietu sociālā skālā konkurē pusmuižnieki ar brīvzemniekiem. Pusmuižnieki, nomājot muižu zemi uz pusgrauda, ar to vien sevi iekļāva atsevišķā grupā. Arī skaitliski šī grupa bija samērā liela, varbūt ap 700 personu Vidzemē. Par pusmuižniekiem skaidrāko aprakstu atrodam 1688. gada arklu revīzijā:³³ „... un kāds zemnieks, kas iecelts par pusmuižnieku (Pussmuischeneck), ir iesējis sējumu un saņēmis pusi no ražas, kas paliek, atskaitot sēklu. Kungi aizdod sēklu un tur muižā daļu lopu...”

Brīvzemnieki nedevis nedz klaūšas muižai, nedz maksāja kunga tiesu graudā, bet gan maksāja gadā noteiktu summu naudā. Dažām brīvzemnieku dzimtām šāda privilēģija bija cieņas dēļ, varbūt kā seno latviešu dižciltīgo pēctečiem. Citām brīvzemnieku dzimtām šī privilēģija bija piešķirta agrākos gadsimteņos pavisam necila iemesla, proti, nabadzības dēļ. Maksāt nelielu summu naudā bija vieglāk nekā veikt smagās klaūšas un dot kunga tiesu. 17. gadsimtenī šis necilais brīvības cēlonis bija aizmirsies, latīņu valodā rakstītās privilēģijas retais varēja lasīt, bet pats privilēģiju raksts un iespaidīgie zīmogi radīja cienību.³⁴ Tomēr kaŗu dēļ vairums 16. gadsimteņa brīvzemnieku dzimtu bija iznīkušas.

Totiesu 17. gadsimtenī radās jaunas brīvzemnieku dzimtas, pie kam brīvības pamatā bija turība. Kāds interesants gadījums ir dokumentēts 1688. gada arklu revīzijas ierakstā par Ropažiem.³⁵ Kāds Ansis apprecējis naudīgu līgavu un 1684. gadā uzņēmis agrāko Cukurbeķeŗa muižiņu pus arkla apmērā. Viņš ik gadus maksājis 20 vecdāldeŗus brīvnaudas, kaut gan zeme to neesot vēŗta, jo agrāk Lichtenbergs (tātad vācietis) par šo muižiņu kopā ar Vimbas krogu maksājis tikai 15 vd. Iemesls, kāpēc Ansis maksā tik daudz, esot, ka viņš, kaut zemnieks būdams, negribot klausīt kā zemnieks. Revidenti tomēr skeptiski piezīmē: „Nav zināms, cik ilgi tas varēs tur-

pināties". Tā kā Ansis par brīvzemnieka prestižu maksāja otrtik, cik viņa muižiņa bija vērtā, viņa brīvzemnieka stāvoklis varēja ilgt tikai tik ilgi, kamēr izsīka sievas pūrs.

Daudz labākā stāvoklī bija latviešu brīvzemnieku dzimtas, kas radās Lielā ziemeļu kara laikā. Arī šie brīvzemnieki ieguva brīvību ar naudu. Zemnieki, kas aizdeva Kārlim XII naudu, kļuva par brīvzemniekiem, un interesantākais ir tas, ka iegūto brīvību atzina arī krievu laikos 18. gadsimtenī.

Daļēji brīvzemnieki bija t. s. leidinieki jeb leimaņi. Tie bija zemnieki, kas deva muižai kunga tiesu, bet nesūtīja darbinieku muižas kļaušās. Kļaušu vietā viņi maksāja naudu vai deva linus. Reizēm leida — tā sauca maksājumu, ar ko atpirkās no kļaušām — aizstāja visas kļaušas, reizēm daļu, reizēm tikai otrinieku vai trešnieku kļaušas. Leidinieki, spriežot pēc arklu revīzijām, visvairāk koncentrējās šādās draudzēs: Baltās baznīcas (Daugavgrīvas), Mazsalacas, Limbažu, Valmieras, Burtnieku, Trikātas, Bērzaunes, Ļaudonas, Piebalgas, Alūksnes, Gulbenes un Ērgļu draudzē.

Var konstatēt, ka leidinieku ir vairāk tais draudzēs, kuņās bija lieli arkli, bet mazāk draudzēs ar maziem arkliem.³⁶ Leidiniekus saucam par daļējiem brīvzemniekiem divēju iemeslu dēļ. Pirmkārt, viņi Vidzemē bija atbrīvoti no kļaušām pret maksājumiem tikai tik ilgi, kamēr muižai tas bija izdevīgi. Otrkārt, ļoti bieži leidinieki tikai daļu savu kļaušu izpirka ar naudu vai liniem. Citādi gan bija Latgalē, kur privilēģija izpirkt kļaušas ar naudu saistījās ar ciematu un tāpēc pārgāja mantošanas ceļā.

Samērā augstu sociālās kāpnēs atradās krodzinieki un lauku amatnieki. Vairumam krodzinieku bija arī zeme, un par to viņi kroģēja muižas alu, neveicot citas kļaušas, nedz arī maksājot kunga tiesu.³⁷

Apmēram ceturtdaļa krodzinieku tomēr krogu no muižas nomāja, maksājot kādu summu naudā. Visi nelatviešu krodzinieki — to gan nebija daudz — piederēja šai kategorijai. Kamēr krodzinieki, kas kroģēja muižas alu, atzīmēja pārdoto alu burtkokos, lai varētu ar muižu norēķināties, un šai ziņā bija muižas kalpotāji, tikmēr krogu nomniekiem nekāds nolēsums muižai nebija jādod, un tā viņi bija no muižas neatkarīgi. Nav šaubu, ka šo krodzinieku sabiedriskais prestižs bija augsts. Minēsim dažus piemērus. Ropažu Zaķa kroga krodzinieks Konrads nomā krogu un zemi no muižas par 24 Alberta vecdāldejiem gadā. Nītaures *Resgbul* krodzinieks Tenis par pusarkla zemes un brīvu kroģēšanu maksā 45 vecdāldeņus gadā. Ļoti interesants ir Trikātas Sakas muižas *Mege* kroga Matīsa stāvoklis.

Viņam ir ceturtdaļarka zemes, viņš par krogu un zemi maksā 15 vd., bet, tā kā muiža viņam atļāvusi nodarboties ar sīktirdzniecību (*ein Kleinhandel mit allerley Wahren zu treiben*), viņš vēl bez tam maksā 6 vd.

Kurzemes hercogistē krodzinieku starpā nomnieku nebija, bet par pārdoto degvīnu viņi saņēma desmit procentus no apgrozījuma. Tā kā bija noteikts, ka gadā katrā krogā jāpārdod 36 stopi degvīna,³⁸ šo peļņu pa laikam neizdevās realizēt.

Krodzinieki reizēm bija arī amatnieki — kalēji, audēji, reizēm pārcelēji. Vairākos gadījumos baznīcas krogu krodzinieki ir ķesteři. Tāds ir, piemēram, Carnikavas baznīcas kroga krodzinieks, viņš dzied priekšā baznīcā un skaita lūgšanas, par ko saņem no muižas algu graudā un naudā.

Vidzemē 1688. gada arklu revīzijas un 1683. gada mērījumu materiālos var saskaitīt tieši 400 krogus, bet faktiski to bija vairāk, jo par Ērgļiem, Alūksni u. c. draudzēm ziņu trūkst. Latviešu krodzinieku sabiedriskais prestižs bija liels, jo stāvokļa ziņā viņi neatšķīrās no nedaudzajiem vācu, zviedru u. c. tautību krodziniekiem. Par krodzinieku izcilo sabiedrisko stāvokli varam spriest kaut vai no tā, ka vēlākais Kurzemes hercogs Bīrons savā jaunībā arī bijis krodzinieks Rīgā.

Augsts sabiedriskais prestižs bija arī lauku amatniekiem, sevišķi tiem, kas amatu bija mācījušies Rīgā. Piemēram, 1688. gada revīzijā par Ārciema muižas *Kintzen Land* lasām, ka kalējs Jurgis un vēveris Ansis ir dzimtcilvēki ar vācisku audzināšanu (*auf deutsch erzogen*). Muižas valdītājs pats sūtīja viņus pilsētā mācībās.

Amatnieku klaugas un nodevas muižai parasti aizstāja viņu darbs savā amatā muižas vajadzībām, kas gan neprasīja visu viņu laiku, kā saimnieku sūtītiem klausiniekiem.

Privilēģētā stāvoklī bija arī muižas un pagastu amatpersonas — pagastu vecākie (stārasti), tiesneši (*Rechtfinder*), bisenieki un šķilteři (stārastu palīgi). Šo pagastu amatpersonu privilēģijas gan reti pārgāja mantošanas ceļā (kā brīvzemnieku privilēģijas), bet, kamēr viņi bija amatā, tie bija pilnīgi vai daļēji atsvabināti no kārtējām muižas klausām un reizēm arī no kunga tiesas. Tāpat zemnieku sabiedriskajai galotnei jāpieskaita ķesteři un skolotāji. Pēdējie laukos radās zviedru laiku beigās.

Lielais zemnieku vairums bija neprivilēģētie dzimtļaudis un viņu pretstats — svešie, t. i. ienācēji no citurienes. Tomēr arī šai neprivilēģēto grupā ir vairāki slāņi. Saimnieki un viņu ģimenes locekļi reti

paši gāja muižas kļaušās un līdz ar to bija izcilākā stāvoklī. Sociālā ziņā zemākais latviešu zemnieku slānis bija gājēji. Tomēr paradoksālā kārtā gājēju tiesiskais stāvoklis bija labāks nekā saimniekiem. Kamēr saimnieki par dzimtu bija piecietināti pie zemes, tikmēr gājēji, līguma gadiem beidzoties, varēja doties, kurp vēlējās. Gājēji bija kalpi, kalpones, puspuīši, audzēkņi, vaļinieki un piemītņi. Katrai šai katēgorijai bija savas iezīmes, kas to atšķīra no citiem. Varam vērtēt, ka saimnieku un viņu ģimenes locekļu bija ap 80%, bet gājēju ap 20% no visiem zemniekiem.³⁹

Zemnieki bija latvieši. Tikai gar Kurzemes un Vidzemes jūrmalu sastopam lībiešus, bet, tā kā lībiešu novados baznīcu dievkalpojumi notika latviešu valodā, jāsecina, ka lībieši jau 17. gadsimtenī bija ceļā uz pārlatviskošanos, kaut gan tam darbojās pretī antagonisms starp abām tautām. Lībieši bija sevišķi smagi cietuši 17. gadsimteņa lielajās mēra epidēmijās. Dažos atsevišķos gadījumos varam arī konstatēt citus nelatviešu zemniekus. Piemēram, Straupē *Lapþain Jasper* izpilda kļaušas un ir vācu cilmes (*ist v. Deutscher Extraction*).⁴⁰ Šādi gadījumi gan ir ļoti reti. Ir arī pa kādam dānim, somam vai polim. Austrumos biežāk sastopami krievi. Visa Latvija — Vidzeme, hercogiste un Latgale — 17. gadsimtenī ir latviešu apdzīvota zeme, bet minoritātes bija skaitliski maz nozīmīgas.

Demografiskās katastrofas

Septiņpadsmitais gadsimtenis Latvijā iezīmējas ar virkni demografisku katastrofu, kas jūtami samazināja iedzīvotāju skaitu un apturēja tā pieaugumu. Jau pats gadsimteņa sākums ar ilgo Latvijas kaŗu, bada gadiem un mēri bija katastrofāls. Kamēr 1688. gadā Vidzemē zemnieku ciematos bija ap 120.000 iedzīvotāju, 1638. gadā to skaits bija tikai 40.000. Ir pamats domāt, ka priekš Latvijas kaŗa Vidzemē bija tikpat daudz iedzīvotāju, cik 1688. gadā. Latvijas kaŗš tātad samazināja Vidzemes iedzīvotāju skaitu līdz vienai trešdaļai.

Pēc zviedru laiku arklu revīzijām var spriest par iedzīvotāju skaita pārmaiņām līdz 1638. gadam. Ja apskatām novodus, par kuriem saglabājušies kā 1624., tā 1630. un 1638. gada arklu revīzijas materiāli, tad redzam, ka šais novados bija 1788 ciemati 1624. gadā, 1898 ciemati 1630. gadā un 2480 ciemati 1638. gadā.⁴¹ Ja salīdzinām 1630. un 1638. g. revīzijas kopējos novodus, tad 1630. gadā tur bija 2692 ciemati ar 5199 vīriešiem, bet 1638. gadā 2593 ciemati ar 8842 vīriešiem.⁴² No šiem datiem var secināt, ka laika posms no

1624. līdz 1638. gadam bija straujš kolonizācijas laikmets, jo dabiskais pieaugums tik liels nevarēja būt. No otras puses, vēl trūkst pētījumu par to, no kurienes īsteni nāca ieceļotāji Vidzemē. Ja ir taisnība Cīgenhornam, ka hercogisti piemeklēja smags mēris 1627. gadā,⁴³ tad no Kurzemes un Zemgales ieceļotāji nevarēja nākt. Atliktu Latgale un zemes ārpus Latvijas. Lai gūtu šais lietās skaidrību, par šo jautājumu būtu ļoti nepieciešams kritisks 1638. gada arklu revīzijas protokolu pētījums, kuŗi ir vienīgais pilnīgi izdots šī laikmeta dokuments.

Iedzīvotāju skaita pieaugums Vidzemē pēc Latvijas kara beigām turpinājās līdz Pirmajam ziemeļu karam. Kaut arī šai laika posmā pēc 1638. gada Vidzemē vairs nenotika neviena arklu revīzija, kas ļautu izsekot iedzīvotāju skaita attīstībai starplaikā, iedzīvotāju skaita pieaugums redzams pēc Uksensērnas muižu grāmatām. Tā 1624. gadā Valmieras muižā bija 71 postā pamests arklis, bet 1645. gadā vairs tikai 10, Mujānos šai pašā laikā postā pamesto arklu skaits bija samazinājies no $32\frac{1}{4}$ uz $1\frac{1}{2}$, Trikātā no 1630. līdz 1645. gadam — no $57\frac{3}{4}$ uz $23\frac{1}{4}$, Cēsīs no $49\frac{1}{4}$ uz $12\frac{1}{2}$.⁴⁴ Kaut arī šīs pārmaiņas nevar izskaidrot tikai ar iedzīvotāju skaita pieaugumu, tas tomēr bija galvenais faktors.

Atplaukums tomēr nebija vienmērīgs. Iedzīvotāju skaita pieaugumu kavēja neražas un lopu sērgas, kas reizēm radīja badu. Tādi bada gadi bija 1641/42. un 1645/46. Uksensērnas muižu pārvalde lika pārdot vai izsniegt zemniekiem kā aizdevumu labību no muižu klētīm, lai zemnieki nebēgtu. Tai pašā laikā pārvalde piekodināja, lai pabalstus neizsniedz svešiem zemniekiem. Tas rāda, ka neražas nebija tikai lokālas, bet vispārējas.⁴⁵ Ar visām šīm 17. gadsimtenī parastām grūtībām iedzīvotāju skaits auga līdz Pirmajam ziemeļu karam. Šis karš nesa parasto postu. Iedzīvotāji bija spiesti bēgt, un lauki palika neapstrādāti. Sekas bija bads, un līdz ar to mērim bija viegla plāuja. Cik liels bija iedzīvotāju skaita zaudējums šai gadsimtena vidus katastrofā, par to pētījumu trūkst. Varam gan konstatēt, ka vēl 1671. un 1672. gadā privātās Uksensērnas muižu revīzijās atzīmē lauku mājas, kas stāv tukšas kopš Pirmā ziemeļu kara mēra.

Nākošā lielā katastrofa Latviju piemeklēja no 1695. līdz 1697. gadam, kad visā Ziemeļeiropā plosījās nepieredzēts bads. Sevišķi smags bija bads Igaunijā, kas pēc Līva pētījumiem zaudēja 20% iedzīvotāju.⁴⁶ 1695. gada ziema bija ļoti barga visā Eiropā ar daudz sniega pat Francijā. Arī pavasaris un vasara bija slapji. Rudzi ziedēja jūlijā, un, kad tos Bērtuļos plāva, raža bija zema. Likās, ka stāvokli glābs

vasarāji, bet tie nosala agrajās naktssalnās.⁴⁷ Tā sākās divu gadu bads, jo tas pats atkārtojās nākošā gadā.

Pēc Līva domām Latvijā posta apmēri bija mazāki, bet, iepazīstoties ar Spāres, Dzērbenes, Nītaures, Vecbebru un Kokneses bada upuņu statistiku muižu aktīs, konstatējam, ka šais muižās mira 24% iedzīvotāju. Cik šī izlase reprezentē visu Vidzemi, nav noskaidrots.⁴⁸

Valdība bija iecēlusi īpašu komisiju bada seku izmeklēšanai Vidzemē. Izmeklēšanas rezultāti Valsts archīvā ir sadalīti pa atsevišķo muižu aktīm. Tāpēc to apstrādāšana ir apgrūtināta, un šīs grāmatas autors savus pētījumus par Lielo badu nepaguva pabeigt. Līva spriedumam, ka Vidzemē bads bija mazāk postīgs nekā Igaunijā, ir pamatā zviedru valdības atzinums, kas var būt arī kļūdainis.

Bada sekas bija nevien liela mirstība, bet arī plašs noziegumu vilnis. Gājēji, kas nesaņēma naturālo algu, un arī saimnieku ģimenes locekļi, kam nebija ko ēst, sāka klist apkārt, laupot un slepkavojot. Rīgā 1697. gadā saplūda 2250 nabagu. Daudzi aizklīda uz Krieviju.⁴⁹ Bada seku mazināšanai valdība izsniedza zemniekiem aizdevumus un pabalstu labībā. Kaut gan Vidzemē izsniedza mazāk nekā Igaunijā, pēc Līva domām Dālbergs bijis rosīgāks palīdzības sniegšanā nekā Delagardijs. Visumā šī palīdzība nekādā ziņā nebija pietiekama, tā bija par lēnu un par mazu.

Lielais bads bija ievads virknei nelaimju, jo trīs gadus pēc bada beigām izcēlās Lielais ziemeļu kaŗš. Latvijas iedzīvotāji šai kaŗā cieta vispirms krievu izdarītajās deportācijās. 1702. un 1708. gadā krievi iebruka Latvijā dedzinot, postot un aizvedot cilvēkus gūstā. Latviešu zemniekus aizdzina uz Krieviju un ar varu pārkristīja grieķu katoļu ticībā. Pēc zviedru kaŗa gūstekņu novērojumiem šī pārkristīšana tomēr neatviegloja latviešu zemnieku likteni: kā pārkristītos, tā nepārkristītos krievi masveidīgi pārdeva verdzībā turkiem un citām austrumu tautām.⁵⁰

Pēc nepilnīgas statistikas⁵¹ no Alūksnes vien krievi aizveda gūstā 588 personas, no Gulbenes 75, no Rīmaņmuižas 120. Šie dati saglabājušies tikai nejaušības dēļ. Varam tomēr konstatēt, ka krievu deportācijās igauņi cieta vairāk nekā latvieši. Franču vēsturnieka Konstantina de Grinvalda spriedums, ka krievi aizveduši visus Vidzemes iedzīvotājus un tai vietā to kolonizējuši ar krieviem, tomēr ir tālu no īstenības (arī zīmējoties uz igauņiem) un bez šaubām ir politisku apsvērumu diktēts⁵² ar nolūku pierādīt Krievijas tiesības Latvijā.

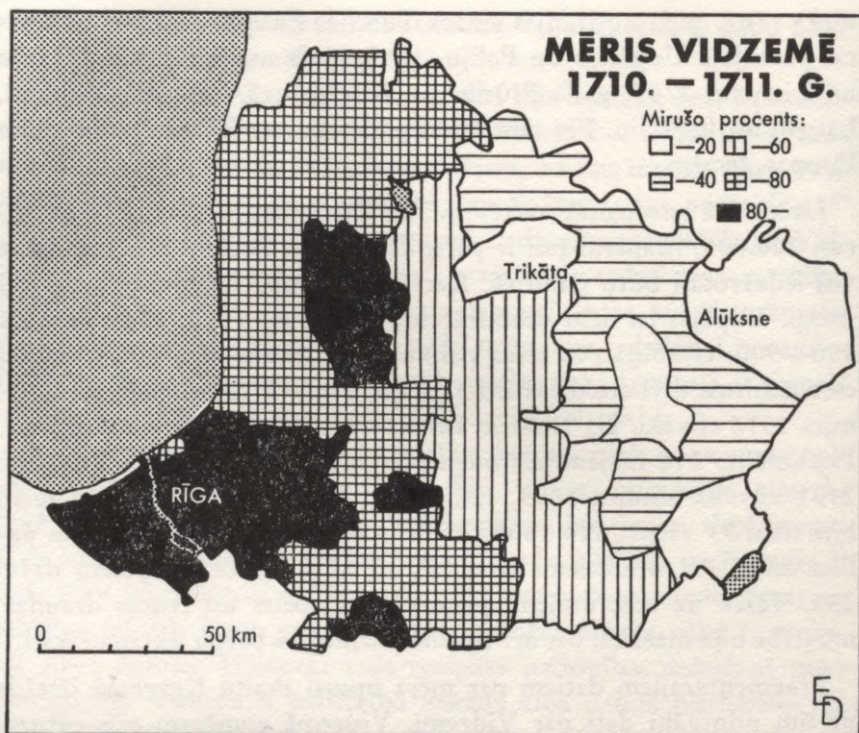
Un tad 1710. gadā nāca Lielais mēris. Lielais bads bija Ziemeļeiropas liksta, bet Lielais mēris visas Eiropas katastrofa. Kaulainais jāt-

nieks 1707. gadā no Indijas ienāca Turcijas Eiropas daļā, no turienes tas pārāuļoja Ungāriju un Poliju. 1708. gadā mēris sasniedz Sileziju un Lietuvu, 1709. gadā Prūsiju un Kurzemi, 1710. gadā Vidzemi, Latgali un Igauniju. Pēc tam mēris pārsviežas uz Zviedriju un citām Eiropas zemēm.

Literātūrā sastopamie vērtējumi, ka Kurzemes hercogistē būtu miruši 200.000, neapšaubāmi ir pārspilēti, jo tas nozīmētu, ka gandrīz visi iedzīvotāji būtu izmiruši. Katrā ziņā tomēr hercogiste cieta ļoti smagi. Liepājas latviešu draudzē esot miruši ap 5000, vācu draudzē 800—900. Grobiņā pēc mēra palikuši tikai astoņi namnieki. Bauskā esot izmiruši divi trešdaļas iedzīvotāju. Jelgavā 1710. gadā vien nomira 1316 cilvēki. Uz laukiem lielākā mirstība bija Rietumkurzemē. Priekulē no 216 mājām pēc mēra bija apdzīvotas tikai 60. Zūrās no 2191 cilvēka nomira 1809, t. i. 82%. Valtaiķu draudzē pēc mēra bija tikai 95 vīrieši. No 1600 libiešiem Kurzemes ziemeļrietumos palika dzīvi 10! Muižciema draudzē no 1520 cilvēkiem palika dzīvi 235. Tālāk uz austrumiem, piemēram, Dobeles un Auces draudzē, mirstība bija mazāka, bet arī tur mēri sajuta kā bargu likteņa rīksti.⁵³

Fragmentāriem datiem par mēra upuņu skaitu Kurzemē jāstāda pretim pilnīgāki dati par Vidzemi. Vidzemē apmēram trīs ceturtdaļas muižu piederēja valstij. Šo muižu saimniecību pārzināja īpašs ierēdnis — domēņu priekšnieks. 1711. gada augustā domēņu priekšnieks ar īpašu cirkulāru uzaicināja mācītājus un muižtuņus ziņot par mēra upuņu un dzīvu palikušo skaitu. Pēc iesniegtajām ziņām sastādīja pārskatu. Saprotams, iesniegtās ziņas un sastādītais pārskats neatbilda modernās statistikas prasībām. Ziņās un pārskatā ir daudz nepilnību un robu. Tomēr šie materiāli palīdz gūt samērā pilnīgu ainu ne vien par mēra apmēriem, bet arī par latviešu zemnieku skaitu Vidzemē priekš un pēc mēra. Dokumentos konstatētos robus varam mēģināt aizpildīt ar aplēsumiem. Šie robi lielāko tiesu ir šādi: par vairākām muižām ir gan dati par dzīvo skaitu, bet nav ziņu par mirušajiem. Tā kā par šīm muižām tomēr ir dati par arklu skaita samazinājumu, t. i. zemnieku nodevu pazeminājumiem, tad pēc šiem datiem iespējams aplēst varbūtējo mirušo skaitu. Aplēstos datus var kontrolēt, salīdzinot ar iedzīvotāju skaitu tais pašās muižās 1688. gadā, kad Vidzemē sakarā ar kadastra darbiem notika iedzīvotāju skaita reģistrācija.

Ar šādiem datu korigējumiem varam vērtēt, ka Vidzemē priekš mēra bija 136.000 iedzīvotāju, bet pēc mēra to skaits samazinājies

Mēris Vidzemē 1710—1711. g.

līdz apm. 52.000.⁵⁴ Dzīvu palikušo skaitu ir iespējams salīdzināt ar 1715. un 1716. gadā konstatēto iedzīvotāju skaitu.

Pēc šīm trim ļaužu reģistrācijām Vidzemē bija:

	1710/11.g.	1715.g.	1716.g.
Darbspējīgi vīrieši	16.343	21.708	17.732
Darbspējīgas sievietes	15.136	21.937	17.273
Darbam nespējīgi veci vīrieši	2.304	—	—
Darbam nespējīgas vecas sievietes	2.765	—	—
Bērni	13.987	23.089	21.740
Ienācēji	581	—	—
Kopā	51.116	66.734	56.745

Arī šai tabulā redzama datu nepilnība. Nav iespējams, ka 1716. gadā būtu mazāk iedzīvotāju nekā 1715. gadā. Tāpat ir arī problē-

matiski, ka 1710/11. gadā būtu bijis mazāk darbaspējīgu sieviešu nekā vīriešu. Tomēr salīdzinājums rāda, ka, pieskaitot Rīgas apkārtnes muižās u. c. neregistrētos zemniekus, Vidzemē zemnieku kopskaits pēc mēra varētu būt apmēram tāds, kādu to aplēsām, — t. i. apmēram 52.000. Salīdzinot ar iedzīvotāju skaitu priekš mēra — 136.000, tas nozīmētu, ka Vidzemē mērī izmiruši 62% iedzīvotāju. Tas ir vidējais procents visā Vidzemē. Atsevišķās muižās un draudzēs mirstība ievērojami atšķiras no šī vidējā procenta. Daudzās muižās iedzīvotāji izmiruši pilnīgi, piemēram, Doles mācītāja muižā, septiņās muižās Salaspils draudzē u. c.

Sakārtojot draudzes pēc mērī mirušo procenta, vērojam to pašu parādību, ko konstatējam jau Kurzemes hercogistē. Rietumvidzemi mēris piemeklēja bargāk nekā Vidzemes austrumu daļu. Gandrīz taisnā līnijā no Rūjienas uz Koknesi ir robeža, no kuņas uz rietumiem mirstība pārsniedz vidējo, kamēr uz austrumiem tā arvien vairāk mazinās, sasniedzot Alūksnes draudzē nepilnus desmit procentus. Sevišķi liela mirstība bijusi Rīgas apkārtņē un starp Straupi un Dikļiem.

Saprotams, ka mēra intensīvākie izplatīšanās rajoni saistījās ar tiem satiksmes ceļiem, kur norisinājās rosīgākā kustība. Tikai tā varam izskaidrot, ka Kurzemes hercogistē un Vidzemē tieši rietumu apgabalos mēris plosījās visniknāk. Šim apstāklim tomēr bija liela nozīme latviešu tautas etniskā sastāva konsolidācijā.

Par mēra upuņu skaitu Rīgā mums ir tikai aptuveni dati.⁵⁵ Pēc Rīgas archivāra Šīvelbeina t.s. Sv. Juŗa memoriāla 1710. gadā ap lenkuma laikā pilsētas namnieku skaits samazinājies līdz trešai daļai, bet garnizons — līdz 1500 vīriem. Datu nedrošumu rāda tas, ka pēc citiem avotiem, Rīgai kapitulējot, tur bijis 5400 kaŗavīru. 1700. gadā Rīgas iedzīvotāju skaits kopā ar garnizonu un bēgļiem bija ap 11.000. Ja minētā trešdaļa attiecas uz visu šo skaitu, tad kopējo mēra upuņu skaitu varam vērtēt ap 6000 personām. Šāds mirušo skaits varētu būt bijis arī tad, ja chronists būtu ziņojis tikai par namniekiem. Pēc kāda 1718. gada Rīgas iedzīvotāju saraksta tur bijis tikai ap 5800 iedzīvotāju, kas aptuveni atbilst mūsu aplēsumam. Pilsētas rāte kādā 1711. gada rakstā min, ka mērī miruši „daudzi tūkstoši” (*und die Pest so viel tausend Einwohner aufgerieben*). Pēc mācītāja Lauterbacha 1710. gada atzīmes Pēterļa baznīcā apraktas 425 personas, Doma baznīcā — 1200, Jāņa baznīcā — 326 un kopā — 1951. Mācītājs piezīmē, ka tie ir tikai zināmie, bez tiem tur slepeni un nezināmi novietoti vēl citi. Tā kā baznīcas bija pār-

pildītas ar liķiem, dievkalpojumi bija jāriko citās vietās. Piemēram, latviešu dievkalpojumus pēc superintendenta ierosinājuma rīkoja Mazajā ģildē. Beidzot priekšniecība vispār aizliedza aprakt liķus baznīcā, jo „ar šādu aprakšanu pieņemas smirdoņa” (*dass der Gestank durch solche Begrabung zu sehr zunehme*).

Mēŗa upuŗu skaitā Rīgā bija arī tās prominentākie namnieki — garīdznieki, birŗermeistari, rātes locekļi, skolotāji, ģilŗu un melnģalvju vecākie. Mēŗi mirušā superintendenta dēls Bartolomejs Depkins, kas arī saslīma ar mēŗi, ar zinātnieka pašaiŗliedzību savā dienas grāmatā atstājis mēŗa aprakstu. Slimība izpaudusies karstumos un augoŗos. Saslimušie parasti nomīruŗi nedaudzās dienās. Daudzos dokumentos lasām aprakstus, ka visās Rīgas ielās gulējuŗi mēŗi mirušo liķi, jo nav bijis iespējas un drosmes tos apģlabāt. Lai pārspētu nelaibo smaku un lai „dezinficētu” gaisu, uz ielu stūŗiem un laukumos dedzinājuŗi paegļus, dzīvnieku ragus un nagus. Protams, šādiem līdzekļiem sēŗgu apturēt nevarēja. Pilnīgi saprotams, ka šī lielā liksta iespīedās dziļi rīdzīnieku atmiņā, un vēl turpmākos ģadsimteŗos rīdzīnieki svētīja jautrus tautas svētkus, pauŗot savu prieku par apģlenkuma, bada un mēŗa izģbeigŗanos.

Arī latvieŗu zemnieku atmiņā vēl ilgi dzīvoja Lielais mēŗis. Vēl ilgi tēvs rādīja dēlam vietas, kur priekŗ Lielā mēŗa bijušas mājas, bet tagad auga meŗs. Par to, lai atmiņas par mēŗi nezustu, ģādāja arī mēŗa laika dziesmas baznīcas vecajās dziesmu grāmatās, par to ģādāja vairāki mēŗa briesmu apraksti Mancelļa sprediķu grāmatā. Šie vēstures avoti uzbūŗ jo spīlgtu ainu:

Redzi, kāda grūta strāpe
Nāk par tavu ģanību,
Mēŗis briesmīģs to nosģlāpe,
Tā nekur ģūt ģģģbēģu.

*

Tie radi stāv no tāģienes,
Un skata manas mokas:
Es vāŗtos viens pie zemģtes,
It kā kāds tārpiņŗ lokās.

Mancelis savā 1653. ģadā iespīeŗšanai sagatavotajā sprediķu grāmatā ir aprakstģjis mēŗi, kas plosģjās 17. ģadsimteŗņa sākumā, tomēr ņo aprakstu ar maz korģģģģjumiem varam attiecināt kā uz mēŗi, kas plosģjās ģadsimteŗņa vidū, tā uz Lielo mēŗi:

Dažādu likstu pareģojums

Attēls uz skrejlapas, kas (1627. g.) pareģoja dažādas nelaimes. Šādas skrejlapas no Vācijas ieklīda arī Latvijā.

„Dievs sūtīja mums mēri, ar to Viņš mums tā aicināja, ka mēs redzējām cilvēkus šurp un turp, ceļa malā aizpulušus, sunis, vilki un zvēri tos ēde; nebij neviens cilvēks, kas cilvēku apraka. To vēl dažs labs vecs cilvēks piemin.”

Un tālāk: „Vīrs bēdze no sievas, sieva no vīru, bērni apmira, nebij neviens, kas tos apglabojā.”

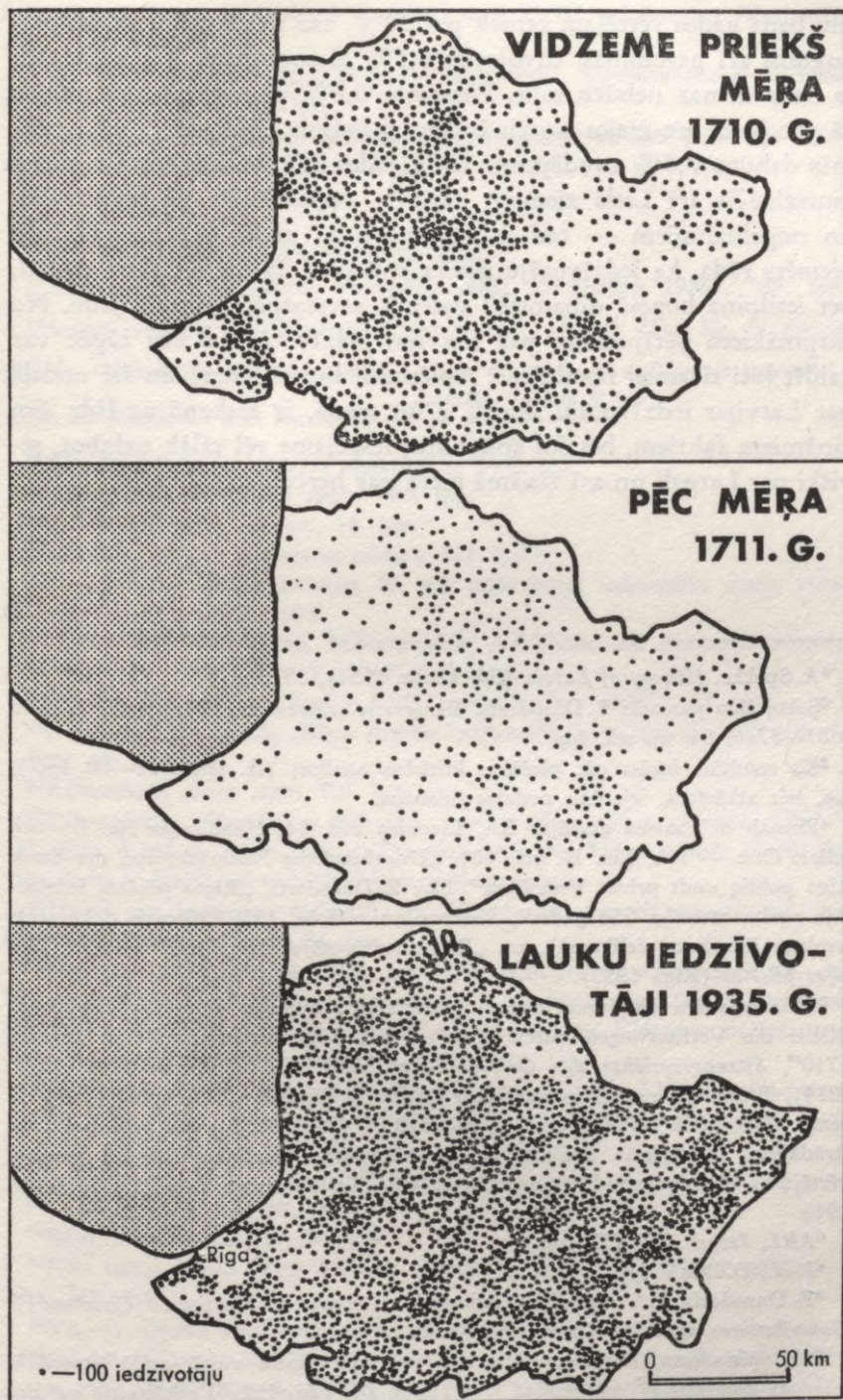
Par mēri Latgalē mums pagaidām nav ziņu. Zinām tikai to, ka arī tur mēris nebija svešs, sevišķi ap Daugavpili. Tomēr, vērojot mirstības īpatnējo likumību Kurzemes hercogistē un Vidzemē — tās mazināšanos austrumu virzienā, jādōmā, ka Latgali mēris piemeklējis mazāk nekā pārējās Latvijas daļas. Ir pamats domāt, ka pēc mēra lēni un neatlaidīgi no Latgales kolonisti plūduši uz krievu pārvaldīto Vidzemi un uz Kurzemes hercogisti. Šāda ieceļošana toreizējos apstākļos varēja norisināties tā, ka ieceļotāji apmetās vispirms vistuvākajā brīvajā vietā. Tā varam iedomāties, ka kolonizācija virzījusies lēni no austrumiem uz rietumiem. Var būt, ka pēc mēra relā-

tīvi biežāk apdzīvotā Vidzeme kolonizēja agrākos libiskos apgabalus, un izceļotāju vietā nāca kolonisti no Latgales. Par labu šādai hipotezei runā tas, ka, spriežot pēc vietu vārdiem, augšzemnieku dialekts ir pārvietojies no 1688. gada Lielajā kadastrā fiksētā stāvokļa vairāk uz rietumiem.

Iedzīvotāju skaita dinamika

Kā redzams iepriekšējā pārskatā, vislabākie avoti iedzīvotāju skaita aplēšanai ir saglabājušies par Vidzemi. Ir samērā droši dati par iedzīvotāju skaitu 1688. gadā, kā arī 1710. gadā priekš mēra. Zinām, ka starplaikā no 1695. līdz 1697. gadam bija Lielais bads, ka 1702. un 1708. gadā krievi deportēja latviešu zemniekus un ka kaņā aizgāja bojā civiliedzīvotāji un latviešu kaņavīri. Nevar gan noteikti pateikt, cik liels skaits mira bada laikā, cik kopsummā krievi deportēja un cik krita kaņā. Pēc Līva domām bada laikā Vidzemē mira mazāk nekā Igaunijā, kur nomira 20%. Iepriekšējā posmā minētā izlase deva 24%. Tā kā bads, krievu deportācijas un citi faktori, kas samazināja iedzīvotāju skaitu, notika samērā īsā laika sprīdī, kuņa sākumā (1688. g.) un beigās (1710. g.) iedzīvotāju skaits ir zināms, tad ir iespējas novērtēt, vai bada dēļ iedzīvotāju skaita samazinājums varēja būt 24 vai 20%, un vai deportācijas u. t. t. aptvēra lielu skaitu. Šādu novērtējumu atvieglo sekojošie zināmie fakti. Vispirms zinām, ka bads bija vispārējs, un tāpēc pēc bada nevarēja sagaidīt, ka Vidzemi masveidīgi kolonizēs no citiem Latvijas apgabaliem, kamēr šo iespēju var pieņemt, piemēram, pēc Latvijas kaņa gadsimtena pirmajā pusē. Otrkārt, 1688. gada dati rāda latviešu demografisko struktūru. Bieži sastopamās divbērnu vai trīsbērnu ģimenes nevarēja dot lielu dabisko pieaugumu.

Ja tagad pieņemam 20% iedzīvotāju zaudējumu Lielā bada laikā, tad, pieņemot vienādu dabisko pieaugumu kā priekš, tā pēc bada, Vidzemes iedzīvotāju pieaugums laikā starp 1688. un 1710. gadu iznāk 1,01% gadā.⁵⁶ Šāds pieaugums ir iespējams modernajos laikos ar tagadējo samazināto zīdaiņu mirstību, bet nav iespējams 17. gadsimtena apstākļos. Zviedrijā, piemēram, samērā droši dati rāda, ka laikā no 1620. līdz 1720. gadam bija 0,2 līdz 0,3% pieaugums.⁵⁷ Tiesa, Zviedrijas iedzīvotājus decimēja Eiropas kaņi, un arī Lielais mēris atspoguļojas šais skaitļos, tomēr Zviedrijas dati rāda lielumus, kādus varam sagaidīt. Ja mēs Vidzemes iedzīvotāju skaita zaudēju-

mu bada gados vērtējam zemāk par 20%, tad iedzīvotāju skaita pieaugums arī pazeminās, tuvojoties 0,1% pieaugumam, kas būtu tad, ja bada nemaz nebūtu bijis. Pieņemot 0,6% pieaugumu, kā priekš, tā pēc bada, un izejot no zināmiem skaitļiem 1688. un 1710. gadā, mēs dabūtu 7,5% zaudējumu bada gados. Tā kā iedzīvotāju skaits samazinājās arī Lielā ziemeļu kaņā — deportācijās, ar kritušajiem un nogalinātajiem — tad zaudējums bada gados bija mazāks. Šis piemērs rāda, ka iedzīvotāju skaita aplēsumi, ja tos neizdara izolēti, bet ietilpina kopējā dinamiskā sistēmā, savstarpēji kontrolējami. No turpmākiem pētījumiem par Latvijas iedzīvotāju skaitu tāpēc var gaidīt ļoti ticamus rezultātus. Aplēsumi, kuŗus izdarījām šai nodaļā par Latvijas iedzīvotāju skaitu 1700. gadā, ir saskaņā ar līdz šim zināmiem faktiem, bet šos aplēsumus iespējams vēl tālāk uzlabot, sevišķi par Latgali un arī zināmā mērā par hercogisti.

¹A. Spekke, *History of Latvia* (Stockholm 1951), 251. lpp.

²Sekojošam pamatā: E. Dunsdorfs, *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710*, 54. un sek. lpp.

³Šis rezultāts iegūts pēc plašākas kritiskas analīzes (sk. *ibid.*, 62—68. lpp.), kas, šeit atkārtota, izjauktu nodaļas līdzsvaru.

⁴Pirmais dokuments glabājas RA, Livonica avd. 14, Handlingar rör. lic. och tullar. Otrs — RA, Līv. II, vol. 684, „Ungefuehrliche Nachricht von der Stadt Riga publiq undt privat Vermoegen”. Sk.: E. Dunsdorfs, „Rīgas pilsētas iedzīvotāju skaita attīstība 250 gados”, *Senatne un māksla, 1936* (pirmais dokuments iespiests šī raksta pielikumā), un „Rīgas iedzīvotāju skaits 1547—1935”, *Latvijas pilsētas* (Rīgā 1939).

⁵Pirmais mēra ziņojumu datus apstrādājis Bruinings, sk.: H. v. Bruiningk, „Über die Verheerungen durch die Pest auf dem flachen Lande in Livland 1710”, *Sitzungsberichte der Ges. f. Gesch. und Altertumskunde 1912* (Rīga 1914). Bruininga rezultātus mēģināja kritizēt J. Bērziņš: „Mēra postījumi Vidzemē 1710. gadā”, *Valsts arhīva raksti B, I* (Rīgā 1935), bet viņa paša apstrādājums bija pārāk kļūdains, lai to akceptētu. Augšējais 136.000 personu vērtējums dibināts uz E. Dunsdorfa rakstu „Lielais mēris Latvijā”, *Nākotne, 1944*.

⁶ARL, *Ievads*, DXXIX lpp.

⁷*Ibid.*, DXXXV lpp.

⁸E. Dunsdorfs, „A Swedish Cadastral Attempt in Kurzeme (Courland)”, *Contributions of Baltic University*, No. 8.

⁹Sk., piemēram, datus par ciematu un lopu skaitu vienā arklā atsevišķās hercoga domēnēs 17. gs. beigās: J. v. Hahn, *Die bäuerliche Verhältnisse auf den*

herzoglichen Domänen Kurlands im XVII und XVIII Jahrhundert (Karlsruhe i. B. 1911), 98—99. lpp.

¹⁰Sk. karti: E. Dunsdorfs, „Zum Hakenproblem”, *Commentationes Balticae* I, 1953 (Bonn 1954), 25. lpp.

¹¹L. Arbūzovs, „1683. gada Kuldīgas valsts zemnieku saraksts”, *Filologu biedribas raksti VII sējums* (Rīgā 1937).

¹²J. v. Hahn, *op. cit.*, 40. lpp.

¹³*Ibid.*

¹⁴VA, Kurzemes hercoga archīvs, 130/839.

¹⁵Avotus sk.: E. Dunsdorfs, *Deviņviru spēks* (Stokholmā 1956), 189. lpp.

¹⁶Autors izvēlējis šādu formulu: $K_t = K_0(1 + \frac{p}{100})^t$ (kur K_0 ir skaitlis perioda sākumā, K_t perioda beigās, t gadu skaits un p aplēšamais procents), dodot tai priekšroku pret formulu $p = \frac{\log K_t - \log K_0}{t \log e}$.

¹⁷B. Brežgo, *Latgolas vēstures materiāli* I, 3—8. lpp.

¹⁸E. Dunsdorfs, *Deviņviru spēks*, 190. lpp.

¹⁹C. von Ceumern, *op. cit.*, 18. lpp.

²⁰M. Bukšs, *Latgaļu literatūras vēsture*, 111. lpp.

²¹E. Dunsdorfs, „Dažas Latvijas 19. g.s. otrās puses iedzīvotāju skaita attīstības problēmas”, *LVIŽ*, 1935.

²²Pārlēsts pēc: W. Bowden, M. Karpowich, A. P. Usher, *An Economic History of Europe since 1750* (New York 1937), 3. lpp.

²³J. Gotje, *Zamoskounyj kraj v XVII veke* (Moskva 1937), 167. lpp.

²⁴Iespiests: E. Dunsdorfs, „Rīgas pilsētas iedzīvotāju skaita attīstība 250 gados”.

²⁵Sk. 12. nodaļu.

²⁶E. Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 101. lpp.

²⁷E. Dunsdorfs, *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas*, 155—157. lpp. Avotā ir minēti astoņu tiesnešu vārdi, bet kopsavilkumā minēts, ka viņu skaits ir deviņi, un tā kopā dabūjam 86 ģimenes.

²⁸Skaitļi par hercogisti saskaitīti pēc Cīgenhorna, *op. cit.* passim, bet par Pilteni pēc Branta, *op. cit.*, 84. lpp.

²⁹Dati par 1638. gadu pēc ARL, par 1690. gadu pēc C. v. Ceumern, *op. cit.* No sveštautiešu dižciltīgajiem šai sarakstā ir uzņemta tikai franču Delabaru dzimta, kas liecina par „nobilis Livonus” eksklūzīvo garu. Vidzemes muižniecības dumpīgie vadoņi nāca tieši no latviešu Vidzemes.

³⁰K. Kļaviņš, *Kuršu ķoniņi* (godalgots sacensības darbs LU tiesību zinātņu nodaļā, Rīgā 1932); A. Švābe, „Kuršu ķoniņi un novadnieki”, *Straumes un avoti* I (Rīgā 1938); E. Dunsdorfs, *Deviņviru spēks*, 81. lpp.

³¹L. Arbūzovs, „1683. gada Kuldīgas valsts zemnieku saraksts”, 27. lpp.

³²J. A. Brandt, *op. cit.*, 83. lpp.

³³EKA, LRKKA XII, 10, fol. 250.

³⁴Poļu laikos izdoto latīņu brīvības grāmatu piemērus, kas ilustrē teikto, sk.: ARL, DXLI lpp.

³⁵VA, 11. sējums (oriģināla pirmais sējums), 518. lpp.

³⁶Iedalot Vidzemes draudzes pēc arklu lieluma sešās grupās (sk. autora *Der grosse schwedische Kataster*, 176—177. lpp.), no mazo arklu draudzēm tikai

Gulbenes draudzē ir neproporcioniāli daudz leidinieku, bet lielo arklu grupā dati par Aizkraukles, Jumpravmuižas, Lielvārdes un Ropažu draudzi nesaskan ar šo konstatējumu. Preti šim 5 draudzēm var minēt 48 draudzes, kas atbilst konstatējumam.

³⁷Šis pārskats dibinās uz Lielā kadastra un citiem arklu revīzijas materiāliem. Avotus sk.: autora *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710*, 21. lpp.

³⁸1663. gada muižu noteikumi, 91.§. Sk.: J.v.Hahn, *op. cit.*, 143. lpp.

³⁹E.Dunsdorfs, *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710*, 68. lpp.

⁴⁰EKA LRKkA XII, 10, 463. lpp.

⁴¹E.Dunsdorfs, *Vidzemes arklu revīzijas 1601—1638*, 181—182. lpp.

⁴²*Ibid.*, 183. lpp.

⁴³Ch.G.v.Ziegenhorn, *op. cit.*, 64. lpp.

⁴⁴E.Dunsdorfs, *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624—1654*, 30—45. lpp.

⁴⁵*Ibid.*, 105. lpp.

⁴⁶O.Liiv, *Suur näljaaeg Eestis 1695—1697* (Tartu 1938).

⁴⁷J.B.v.Fischer, *Liefländisches Landwirtschaftsbuch* (Rīga 1772), 190—192. lpp.

⁴⁸VA, Vidzemes muižu aktis.

⁴⁹O.Liiv, *Suur näljaaeg Eestis*, passim.

⁵⁰H.Almquist, *op. cit.*, 39. lpp.

⁵¹E.Dunsdorfs, *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710*, 75. lpp.

⁵²C. de Grunwald, *op. cit.*, 116. lpp.

⁵³E.Dunsdorfs, „Lielais mēris Latvijā”.

⁵⁴E.Dunsdorfs, *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija. Ievads*, DXXIX—DXXX lpp.

⁵⁵A.Buchholtz und A.v.Bulmerincq (ed.), *Aktenstücke und Urkunden zur Geschichte der Stadt Riga 1710—1740*, I—III (Rīga 1902—1906). Metīga vērtējums (C.Mettig, „Über die Pest von 1709”, *Rigasche Stadtblätter* 1894), ka Rīgā mēri mira 10.000—20.000 iedzīvotāju, ir pārspilēts. Ir totiesu pareizas viņa ziņas, ka sevišķi smagi cieta pilsētas patricieši un mācītāji.

⁵⁶E.Dunsdorfs, *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710*, 75. lpp.

⁵⁷E.F.Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia* I, 2, 383. un sek. lpp.

9. NODAĻA

DIŽCILTĪGIE

Dižciltīgo politiskā vara Latvijā, kā visur citur Eiropā viduslaikos un jauno laiku sākumā, pieaug vai mazinās pretēji varas spēkam vai nespēkam.

Latvijā 17. gadsimtenī sacensība starp centrālo valsts varu un dižciltīgajiem nacionālo un konfesjonālo diferencu dēļ bija vairāk sarežģīta nekā citur. Kurzemes hercogistē un Piltenē attiecības bija sevišķi komplicētas, jo centrālā valsts vara savukārt bija saskaldīta un iekšējo cīņu saēsta. Polijas ķēniņš un Lietuvas dižkunigaitis formāli bija hercogistes un Piltenes lēņa kungs. Faktisko noteikšanu par viņa politiku tomēr jo bieži piesavinājās Polijas un Lietuvas muižniecības korporācijas, kas savukārt nerunāja vienu valodu un nedomāja vienu domu. Vāciskā un protestantiskā hercogistes un Piltenes muižniecība bija konstantā opozīcijā nevien pret savu protestantisko hercogu, bet arī pret katolisko ķēniņu un katoliskiem poļu un leišu muižniekiem. No šī spēku četrstūŗa gadsimteŗa tecējumā izveidojās visdīvainākās politiskās kombinācijas un konstelācijas. Hercogistes un Piltenes bruņniecības korporācija pret hercogu, pret karali, un pret poļu un leišu dižciltīgo korporāciju nostājās kā līdzīgs pret līdzīgu, lai izdevīgā konjunktūrā iegūtu sev jaunas pozīcijas. Kurzemes un Piltenes bruņniecība vienmēr atcerējās, ka tā bija brīvprātīgi padēvusies Polijai un Lietuvai.

Zviedru Vidzemē situācija bija citāda. Zviedrijas ķēniņš Vidzemi bija iekarojis ar bruņotu spēku un nebija stājies nekādās līguma attieksmēs ar dižciltīgajiem. Turklāt Vidzemes dižciltīgajiem nemaz nebija savas bruņniecības korporācijas. Tomēr, tā kā Zviedrija, lai noturētu savus iekarojumus, arvien vairāk sāka balstīties uz savu

dižciltīgo muižniecību, arī Vidzemes muižniecība sāka censties pēc savas korporācijas. Šie centieni atrada atbalstu Zviedrijā, kad valdnieka mazgadības dēļ tur valdīja dižciltīgie.

Situācija, kas izveidojās Vidzemē, bija ne mazāk komplicēta kā Kurzemes hercogistē. Labākās muižas bija zviedru dižciltīgajiem, kas parasti Vidzemē nedzīvoja. Polītisko svaru turpretim ieguva vācu dižciltīgie, kas dzīvoja uz vietas. Zemes pārvalde atradās zviedru ierēdņu aparāta rokās, bet ar laiku izveidojās īpatnējs duālisms, kad vācu dižciltīgie sāka radīt savu pārvaldi. Spēku trijstūris — zviedru administrācija, Vidzemes zviedru muižniecība, Vidzemes vācu muižniecība — gadsimteņa beigās radīja neatrisināmu konfliktu, kas beidzās ar to, ka zviedri Vidzemi pazaudēja.

Visvienkāršākā politisko spēku attieksme izveidojās Latgalē. No Livonijas mantotā dižciltīgā vācu muižniecība bija vāja. Tā ļoti drīz pārpoļojās un saplūda ar poļu muižniecību, kas Latgali pakāpeniski kolonizēja. Bijušie vācu dižciltīgie ar laiku kļuva par konvertītiem, tā ka izzuda arī konfesionālās domstarpības.

Kā redzējām otrā un sestā nodaļā, visās Latvijas daļās — kā hercogistē, tā Vidzemē un jo sevišķi Latgalē — dižciltīgie savas domstarpības mīlēja izšķirt bruņotā sadursmē. Šīs tieksmes vissekmīgāk apkaņoja Vidzemē Zviedrijas valsts vara, bet Latgales dižciltīgo savstarpējie kaņi bija parasta parādība. Lielmuižnieku politiskais svars un prestižs bija proporcionāls viņu sekotāju skaitam, kas komplektējās no sīkajiem muižniekiem.

Dižciltīgo varas attīstības vēsture mūs interesē jo sevišķi tāpēc, ka līdz ar dižciltīgo korporāciju varas pieaugumu pieauga šo korporāciju locekļu tendences apspiest zemniekus. No dižciltīgo korporācijas vēstures gandrīz var nolasīt zemnieku kārtas vēsturi, ņemot to ar pretēju algebrisko zīmi. Atšķirībā no citām Eiropas zemēm Latvijas protestantiskajās provincēs dižciltīgie ieguva pilnīgu noteikšanu par garīdzniekiem (izņēmums bija tikai Vidzemē pēc redukcijas), un līdz ar to garīdzniecība neizveidojās par atsevišķu kārtu. Šī īpatnība kļuva ļoti svarīga ar to, ka garīdzniecība bija vienīgā, kas centās celt zemnieku kultūrālo līmeni. Tā kā dižciltīgos zemnieki interesēja tikai kā bezmaksas darba spēks, viņiem nebija nekādas vēlēšanās rūpēties par zemnieku kultūras lietām. Pretēji dižciltīgajiem valdības apzinājās savu pienākumu šai ziņā. Tā varam izskaidrot, ka vienīgi no hercoga atkarīgie garīdznieki Kurzemē un Zemgalē un no zviedru valdības atkarīgā garīdzniecība Vidzemē parādīja kaut kādu iniciatīvu zemnieku reliģiskās dzīves veidošanā un

izglītības pacelšanā, kamēr no muižniekiem atkarīgā garīdzniecība par to nerūpējās.

Katoliskajā Latgalē garīdzniecība bija neatkarīga no dižciltīgajiem un varēja attīstīt neierobežotu darbību. Tā galveno vērību veltīja pagānisma iznīdēšanai un kristīgā kulta iedzīvināšanai. Šai ziņā tā guva arī panākumus. Laicīgā izglītība katoļu garīdzniecību neinteresēja, un tā palika novārtā. Kaut gan valdība arī Latgalē mēģināja dibināt skolas, tomēr bez garīdzniecības atbalsta tas nebija iespējams. Noskaidrot, kādas attieksmes izveidojās garīdzniecības un Latgales dižciltīgo starpā, ir vēl nākotnes pētniecības uzdevums.

Dižciltīgo un zemnieku attieksmes sarežģīja nacionālais moments. Zemnieku kārtu visur Eiropā uzskatīja par zemāko kārtu, ko augstākās kārtas nicināja. Tā kā mūsu zemē šīs zemākās kārtas piederīgie nebija vācieši — zemniekus tā arī sauca par „nevāciem” — šo nicināšanu pārnesa no kārtas uz tautību. Latvijas vēsturē nacionālās atšķirības nonāca ļaužu apziņā ar reformāciju, kad radās vajadzība pēc atsevišķiem dievkalpojumiem dažādām tautībām.

Latvijas vēsturē tātad dižciltīgo varas pieaugums nenozīmē tikai zemnieku kārtas apspiešanu, tas nozīmē arī latviešu nacionālo apspiešanu. Vēsturiskajā attīstībā šo nacionālo apspiešanu izpleta pat uz latviešu namniekiem.

Kurzemes hercogistes dižciltīgie

Līdz ar Kurzemes hercogistes dzimšanu 16. gadsimtenī bija radusies dižciltīgo korporācija, kuŗu sankcionēja hercoga un karaļa privilēģija. Tomēr tikai 1620. gadā, t. i. 60 gadus pēc hercogistes dižciltīgo korporācijas rašanās, tā sāka organizēties, nodibinot t. s. bruņniecības solu. 1620., 1631. un 1634. gadā īpašas dižciltīgo uzticības personas izmeklēja dzimtas, kas drīkst lietot dižciltīgo titulu: „Edel” un „Adel”. Bruņniecības solā uzņēma pavisam 113 dzimtas, neskaitot hercoga dzimtu, bet 1648. gadā vēl 7 dzimtas. Šīs 121 dzimtas locekļi bija vienīgie politiski pilntiesīgie hercogistē. Zināmas ierobežotas tiesības gan bija arī pilsētu namniekiem, bet lielā iedzīvotāju masa — zemnieki — bija politiski pilnīgi beztiesīgi.

Dižciltīgo izņēmuma stāvoklī svarīgākais bija dižciltīgo muižnieku civilā un kriminālā jurisdikcija par latviešu zemniekiem savās muižās. Ar privilēģijām dižciltīgie bija nodrošinājuši agrāko lēņu alodifikāciju. Visu 17. gadsimteni viņi centās panākt, lai muižas

varētu būt tikai dižciltīgo īpašumā, ķīlas valdījumā vai nomā. Tomēr nelielā skaitā muižnieku pozīcijās noturējās arī namnieki, kaut gan Kurzemes statūtu 105. pants rezervēja muižas tikai dižciltīgajiem.

Saskaņā ar 1617. gada satversmi, t. s. *Formula Regiminis*, hercogam blakus bija sešu vīru padome: landhofmeistars, kanclers, virspilsgrāfs, landmaršāls un divi tiesību doktori. Šie amati bija rezervēti dižciltīgajiem, un tikai tad, ja starp dižciltīgajiem nebūtu tiesībnieku, hercogs varēja aicināt divus tiesību doktorus no namnieku kārtas. Lai rādītu starpību starp dižciltīgajiem un pārējiem padomes locekļiem, pirmos sauca par virspadomniekiem, bet otros par padomniekiem. Satversme vēl rezervēja dižciltīgajiem visus posteņus valsts administrācijā, tiesā un militārā pavēlniecībā. Tūlīt pēc padomniekiem svarīgākais amats bija virspilskungu (*Capitanei majores, Oberhauptleute*) un pilskungu (*Capitanei, Hauptleute*) amats. Hercogiste bija iedalīta četrās virspilskungu tiesās (Jelgavas un Sēlpils Zemgalē, un Kuldīgas un Tukuma Kurzemē). Virspilskungu palīgi bija pilskungi, kas katrs pārvaldīja savu tiesu (Zemgalē Bauskas un Dobeles, Kurzemē Ventpils, Grobiņas, Durbes, Skrundas, Saldus un Kandavas).

Virspilskungu un pilskungu funkcijas bija administratīvas, juridiskas un militāras dabas. Pēdējās gan ar laiku kļuva par tukšu formālītāti, un Cīgenhorns atzīstas: „Visiem virspilskungiem un pilskungiem agrāk bija jāšargā sava pils un cietoksnis. Viņi vēl to apzvēr, kaut lielākā tiesa (piļu un cietokšņu) ir iznīkuši...”¹

Tā kā hercogistē centrālās valdības vara bija vāja, tās administratīvās funkcijas bija minimālas, un līdz ar to galvenā virspilskungu un pilskungu loma bija spriest tiesu. Virspilskungi bija krimināltiesneši hercoga zemniekiem un sava iecirkņa namniekiem. Viņi bija arī civiltiesneši dižciltīgajiem, bet dižciltīgo krimināltiesā virspilskungi piedalījās kopā ar hercoga padomes locekļiem.

Dižciltīgo interešu sargāšanai ik divi gadus sanāca landtāgs. Tas apsprieda dižciltīgo ierosinājumus un hercoga priekšlikumus. Landtāgā katru draudzi reprezentēja viens deputāts, ko ievēlēja draudzes dižciltīgie muižnieki t. s. konvokācijā.

Landtāgs ievēlēja amatpersonas tikai landtāga sesijas laikam, bet landtāga lēmumu izpildīšana bija padomes, virspilskungu un pilskungu uzdevums. Iepazīstoties ar landtāgu protokoliem, vērojams, ka galvenās dižciltīgo rūpes bija sava korporācijas stāvokļa nostiprināšana un centieni novērst poļu un leišu dižciltīgo iespiešanos. Pēdē-

jiem, ja viņi dzīvoja hercogistē un ja viņiem bija tur muižas, saskaņā ar satversmi bija līdzīgas tiesības ar vācu dižciltīgajiem.²

Piltenes dižciltīgie

Piltenes dižciltīgie piesavinājās vēl redzamāku sabiedrisko stāvokli nekā hercogistes dižciltīgie. Viņi gribēja būt pakļauti tieši Polijas ķēniņam, un, atskaitot īsu laiku, kad Piltene bija hercogistes apriņķis, to viņi tiešām panāca. Faktiski tas nozīmēja, ka Piltenes dižciltīgie bija pilnīgi neatkarīgi. Tā kā Piltēnē nebija nevienas hercoga muižas, arī šai ziņā nebija nekādu ierobežojumu Piltenes dižciltīgo varai par zemniekiem. Brants, raksturojot hercogistes muižniekus, raksta, ka viņu brīvība esot vairāk *licentia* nekā *libertas*, un ka lielāko brīvību piesavinājušies Piltenes 50 dižciltīgie.³ Brantam stāstīts, ka Piltenes muižniekiem esot brīvība domstarpības izšķirt nevis ar tiesu un taisnību, bet gan ar dūri. Tāpēc jo bieži viņu starpā notiekot slepkavības un varasdarbi.⁴ Sešu landrātu Piltenes pārvaldei ar tās prezidentu, tiesai un konsistorijai tātad bija mazs svars.

Vidzemes dižciltīgie

Poļu laikos Vidzemes dižciltīgie bija organizēti trijos apriņķos. Tā kā ap 1620. gadu vairums muižu bija nonācis poļu un leišu rokās, Vidzemes vācu dižciltīgo organizācija praktiski vairs nepastāvēja.⁵

Pēc Gustava Ādolfa iekārojumiem zviedri 1622. gadā iecēla muižu restitūcijas komisiju ar uzdevumu atdot muižas tiem dižciltīgajiem, kam tās bija atņemtas tāpēc, ka tie Latvijas kaŗa laikā bija nostājušies zviedru pusē. Līdz ar to Vidzemes dižciltīgie mēģināja atjaunot savu agrāko organizāciju.

Rīgas un Tērbatas dižciltīgo uzdevumā Fromholds Patkuls un Oto fon Mengdens 1629. gadā griezās pie Gustava Ādolfa, lai panāktu dižciltīgo privilēģiju apstiprināšanu. Gustavs Ādolfs to atteicās darīt, aizbildinoties ar nevaļu. Būdam labs diplomāts, viņš tomēr mierināja abus pilnvarniekus, ka dižciltīgajiem atstās visas vecās tiesības un sevišķi valdījumus, līdz radīsies iespēja katra tiesības pārbaudīt.⁶ Gustava Ādolfa laikā neradās iespējas pārbaudīt vecās tiesības.

Ierodoties karaļa bērēs Stokholmā, Vidzemes bruņniecības pārstāvji atkal centās panākt privilēģiju apstiprināšanu. Nelaiķa Gustava Ādolfa meitas Kristīnas mazgadības dēļ valdība atradās valsts padomes rokās. Šai padomē bija divi Uksenšernas, Jillenjelms, Jakobs Delagardijs, Pērs Banērs un Lindholms, bet ar visām simpatijām pret Vidzemes dižciltīgajiem viņi bija spiesti aizrādīt, ka Zviedrijas sātversme neatļauj viņiem apstiprināt privilēģijas — to varēs tikai valdniece, sasniedzot pilngadību. Ko padome varēja, to darīja: Vidzemes dižciltīgajiem solīja līdzšinējās tiesības, sevišķi muižu valdījumu ziņā. Vairāk konkrēta bija deklarācija, ka līdzšinējās mājas pārmācības tiesības paliek gruntskungam, bet mēģinājumu sagraut zviedru tiesu reformas noraidīja. Tomēr noteikts ieguvums dižciltīgajiem bija atļauja vēlēt bruņniecības priekšnieku (*Ritterschafts-Hauptmann*) un iecelt sekretāru.⁷ Ar šo 1634. gada atļauju bija pavērta iespēja Vidzemes dižciltīgo korporācijas dibināšanai.

Bruņniecības priekšnieku, ko vēlāk sauca par landmaršalu, bija paredzēts vēlēt ģenerālgubernatora sasauktajā landtāgā. 1637. gadā Bengta Uksenšernas sasauktajā landtāgā, jādoma, maršalu ievēlēja. Bez tam bruņniecība gāja soli tālāk organizēšanā un nodibināja zemes lādi. 1642. gadā dižciltīgo deputāti panāca, ka šo lēmumu apstiprināja.⁸ Nākošā gadā jauna dižciltīgo deputācija Stokholmā panāca atļauju nodibināt zemes padomi. Tikai šī padome vēl nebija dižciltīgo pašvaldības orgāns, jo bija paredzēts, ka visus sešus padomes locekļus (landrātus) iecels ģenerālgubernators, turklāt trīs no zviedriem un tikai trīs no vāciešiem. Padomes uzdevums bija palīdzēt ģenerālgubernatoram.⁹

Pēc Kristīnas pavēles 1645. gadā Zviedrijas finanču pārzinis un Vidzemes ģenerālgubernators izstrādāja Vidzemes landtāga nolikumu, ko izsludināja 1647. gadā. Bija paredzēts vismaz vienreiz gadā sasaukt vai nu landtāgu, vai konventu (padomes sanākumi). Landtāgā obligāti bija jāpiedalās visiem muižu valdītājiem. Noteikumi fiksēja landmaršala vēlēšanas kārtību un viņa funkcijas, kā arī lēmumu pieņemšanas kārtību.¹⁰

Nākošā, 1648. gadā dižciltīgie sūtīja jaunu deputāciju uz Stokholmu. Šī gada 17. augusts tad arī kļuva par ievērojamu dienu Vidzemes dižciltīgo vēsturē, jo Kristīna parakstīja privilēģiju ģenerālkonfirmāciju, kaut arī vienā teikumā un juridiski maz nozīmīgā formā. Landrātu skaitu palielināja līdz 12, bet pusei joprojām vajadzēja būt zviedriem. Svarīgi bija, ka turpmāk landrātus varēja vēlēt no dižciltīgajiem muižniekiem. Nebija noteikts, kas un kā landrātus

ievēl, bet nodibinājās prakse, ka landrātus vēl landtāgs. Līdz ar to bija nodibināta dižciltīgo pašvaldība. Vēl ieguvums dižciltīgo kārtai bija tas, ka trīs landrātus *ex officio* izraudzīja par piesēdētājiem Tērbatas hoftiesā. Dižciltīgo korporācijas pozīcijas stiprināja vēl tas, ka landmaršalu vēlēja trim gadiem, nevis tikai landtāga sesijas laikam kā agrāk.¹¹

Nākošais, ko Vidzemes dižciltīgie vēlējās, bija bruņniecības matrikulas sastādīšana resp. bruņniecības sola nodibināšana. To karaliene atļāva 1650. g. 14. novembrī.¹² Bija paredzēts, ka bruņniecības solā uzņems tikai tos, kas bija dižciltīgie un valdīja Vidzemē muižas. Kuņus bruņniecības solā uzņēma, par to ziņu trūkst. 1690. gadā bruņniecības sekretārs publicēja sarakstu ar 198 dižciltīgo dzimtām,¹³ bet pret šo sarakstu bija stingri protesti, jo tajā esot uzņemtas ārzemnieku dzimtas. Jāņem arī vērā, ka zviedru valdība bija diezgan devīga dižciltīgo titulu piešķiršanā. Zviedru muižniecība Vidzemē un arī daļa Vidzemes muižniecības bija introducēta Stokholmas bruņniecības solā, tā ka dižciltīgo matrikula Vidzemē bija daudz mazāk pārskatāma nekā Kurzemes hercogistē. Vēl jāņem vērā, ka Vidzemē namnieki bija nozīmīgāki nekā hercogistē. Tomēr ar visu to arī Vidzemē politiskās tiesības bija mazas grupas aristokratiskas oligarchijas rokās.

Pēc Pirmā ziemeļu kara Vidzemes bruņniecība centās izmantot faktu, ka Zviedrijā atkal bija aizbildņu valdība, lai tālāk stiprinātu savas pozīcijas. 1660. un 1662. gadā Stokholmā ieradās deputācija, šoreiz lūdzot, lai Vidzemes bruņniecību inkorporē Zviedrijas dižciltīgajos.¹⁴ Lūgumu noraidīja, bet totiesu no valsts kases atvēlēja līdzekļus bruņniecības nama pirkšanai Rīgā. Liels Vidzemes dižciltīgo panākums bija Klaudija Tota policijas noteikumu apstiprināšana, ko iztirzāsīm nodaļā par dzimtbūšanu.

Ar 1672. gadu Kārlis XI personīgi pārņēma Zviedrijas valdību. Kopš 1676. gada valsts padomei vairs nebija nekādas teikšanas, un karalis tai vietā uzklaušīja savu militāro padomdevēju domas. Juhans Jillenšerna, Hanss Vachtmeisters un karaļa sekretāri kļuva viņa galvenie padomdevēji. Pēc tam, kad šādi Kārlis XI kļuva par Zviedrijas absolūtu valdnieku, Vidzemes dižciltīgo vēsturē iestājās ļoti ievērojams pagrieziens. Kādu laiku likās, ka Kārlis XI turpinās agrāko, Vidzemes dižciltīgajiem labvēlīgo politiku, jo 1678. gadā viņš tāpat kā iepriekšējie Zviedrijas valdnieki apstiprināja Vidzemes dižciltīgo privilēģijas „in genere”.¹⁵

Tomēr, kad redukcijas jautājumā izcēlās konflikts starp karali un Vidzemes dižciltīgajiem, sākās pēdējo varas riets. Ar ģenerālgubernā-

tora Hurna atcelšanu (1686. g.) un Hastfera iecelšanu viņa vietā Kārlim XI radās spējīgs un spēcīgs palīgs dižciltīgo varas salaušanā.

Redukcija, reducēto muižu iznomāšanas politika, ar arklu revīziju saistītie lielākie maksājumi kronim bija saimnieciskie jautājumi, kas dragāja dižciltīgo pozīcijas. Valdības rīcība dižciltīgo privilēģiju un pašvaldības jautājumos pabeidza saimnieciskā frontē sāktu. Vidzemes dižciltīgo politiskās un saimnieciskās varas salaušana ir aprakstīta piektajā nodaļā. Šeit apskatīsim, kā viņi zaudēja savas korporatīvās tiesības. Tā kā Latvijas vēsturē šis ir pirmais un ilgu laiku vienīgais gadījums, ka dižciltīgie zaudē savas korporatīvās tiesības, ir attaisnojams šo parādību iztirzāt sīkāk.

1690. g. 17. februārī sanāca liktenīgais bruņniecības landtāgs Rīgā. Karalis bija pieprasījis, lai viņam iesniedz bruņniecības privilēģiju sakopojumu. Tā iesniegšanai bija jāizrauga deputācija, un bez tam bija jāievēl landrāti.

Landrātu jautājumā radās sarežģījums. Saskaņā ar 1643. un 1648. gada noteikumiem pusei no landrātiem bija jābūt zviedriem, bet, tā kā kopš 1681. gada zviedru muižu redukcijas Vidzemē zviedru muižnieku vairs nebija, no pēdējiem nebija kandidātu vakantiem landrātu posteņiem. Vidzemes muižnieki tāpēc domāja, ka viņiem tiesības ievēlēt no savas puses visus 12 landrātus. Valdība turpretim izteica viedokli, ka landrātu skaits jāsamazina līdz sešiem. Landtāgs tomēr ievēlēja trūkstošos 6 locekļus no Vidzemes dižciltīgajiem un iesniedza to vārdus gubernātoram Sopam apstiprināšanai. Sops to darīja, bet ar noteikumu, ka vēlēšanas jāapstiprina arī ģenerālgubernātoram Hastferam, kas tai laikā atradās Stokholmā.¹⁶ Hastfers ar savu negatīvo atsaukumi lietu nosūtīja izšķiršanai karalim. Karalis atzina vēlēšanas par nelikumīgām un izteica Sopam rājienu — lai gubernators turpmāk nenodarbojoties ar lietām, „kuņām viņam nepietiek saprāta...”¹⁷ Tūlīt pēc tam (1690. g. 14. maijā) karalis samazināja landrātu skaitu līdz sešiem.

Landtāga svarīgākais uzdevums bija lemt privilēģiju lietā. Privilēģiju kopošanas sastādīšanai landtāgs 26. februārī izraudzīja landrātu Kasparu fon Keumernu, Kārli Gustavu Klotu, kapteini Johanu Reinholdu Patkulu un bruņniecības sekretāru Joachimu Šulcu. Par deputātiem, kam jāved privilēģijas uz Stokholmu un jāiesniedz karalim, izraudzīja pēdējos divus un Fr. V. Tīzenhauzenu. Ar šīm vēlēšanām sākās 29 gadus vecā Rīgas zviedru gardes kapteiņa Patkula ievērojamā politiskā karjēra, kas ietekmēja arī Eiropas vēsturi. Par

Patkula lomu vēl joprojām vēsturniekos valda lielas domstarpības, un pēdējais vārds par viņu vēl nav teikts.

Līdz landtāga beigām privilēģijas vēl nebija sakopotas. Kad karalis anullēja landrātu vēlēšanas, izrādījās, ka arī delegācijai izraudzītais Tīzenhauzens bija neapstiprināto landrātu starpā, un tāpēc vajadzēja vēlēt citu. Bruņniecība lūdza atļauju sasaukt jaunu landtāgu. Ģenerālgubernātors to atļāva sasaukt Tērbatā 1690. g. 18. jūlijā reizē ar universitātes atjaunošanas ceremonijām.¹⁸ Par delegātu Tīzenhauzena vietā izraudzīja pulkvežleitnantu landrātu Leonhardu Gustavu fon Budbergu. Īpaša komisija, kas turpināja darbu arī pēc landtāga slēgšanas, izstrādāja instrukcijas delegātiem, viņu pilnvaras, akreditēšanās rakstu un lūgumu karalim. Privilēģiju komisijā tomēr radās domstarpības par Sigismunda Augusta 1561. gada privilēģiju. Pēc Šulca domām to nevarēja uzņemt kopojumā, jo oriģināls bija pazudis, un nebija arī ticama noraksta. Konflikta dēļ Šulca vietā delegācijā izraudzīja Georgu Fridrichu Reucu.

Privilēģiju krājumu septembra beigās iesniedza valdībai Rīgā salīdzināšanai ar oriģināliem. Ģenerālgubernātors Hastfers neakceptēja Kārļa XI 1678. gada rezolūcijas Lingbijā uzņemšanu privilēģiju krājumā. Tā kā Hastfers steidzīgi devās ceļā uz Stokholmu, tad bruņniecības deputācija, lai tiktu ar to pašu kuģi līdzī, nepaguva pret noraidītiem dokumentiem protestēt. Totiesu asu protestu Patkuls iesniedza pēc ierašanās Stokholmā.

Cīņa starp Patkulu un karali bija sākusies. Par šo cīņu līdz šim bija pieejams ļoti vienpusīgs avots — paša Patkula vēlāk iespiestie dokumenti. Zviedru vēsturnieks Īsbergs savā disertācijā ir centies savākt avotus, kas ļautu kritizēt Patkula tēlojumu, un tikai tagad ir iespēja iegūt kaut cik objektīvu ainu par lietu faktisko norisi.¹⁹ No viņa kritiskās studijas izriet, ka Patkula attēlotā lietas gaita ir pareiza chronoloģiskā un notikumu norises ziņā, bet ka Patkuls pārspīlējis savu lomu, lai imponētu Vidzemes bruņniecībai.²⁰

Vidzemes bruņniecības privilēģiju pārbaudei karalis iecēla komisiju, kurā bija astoņi ievērojamākie zviedru valstsvīri, viņu starpā arī Hastfers. No komisijas lieta nonāca kancelejas kollēģijā un beidzot valsts padomē.

Strīds starp komisiju un Patkulu sākās tūlīt jautājumā par to, vai Vidzemes muižas ir alodi vai feodi. Ka muižas ir alodi, bija Tīzenhauzena teorija, pārrunāta jau Vidzemē. Patkuls atsaucās uz Sigismunda Augusta 1561. gada privilēģiju, ka muižas ir alodificētas. Komisijas atbilde bija, lai uzrāda šo privilēģiju. To, protams, neva-

rēja, un līdz ar to sākās ilgstošs disputs, kuŗā Patkuls centās pierādīt, ka privilēģija ir eksistējusi.²¹ Patkula argumentācijā interesantākais moments bija cenšanās ievirzīt disputu valststiesiskā plāksnē, argumentējot, ka Vidzemes bruņniecība ir bijusi tā, kas uzteikusi poļiem un brīvprātīgi padevusies zviedriem ar līgumu. Ka zviedri būtu Vidzemi iekarojuši, Patkuls pilnīgi noklusē. No Patkula domu gājiena izrietēja, ka bruņniecība šo līgumu varētu uzteikt, ja valsts no savas puses līgumu neizpilda. Hastfera mēģinājumu to nostādīt kā valsts nodevību Patkuls apklusināja, aizrādot, ka zviedri taču tāpat rīkojušies, atsakot uzticības zvērestu Sigismundam III! Pēc Patkula domām starp Zviedriju un Vidzemi pastāv tikai personālūnija.

Disputa beigās, noraidot Patkula valststiesisko teoriju, zviedri atzina par nepierādītu, ka Sigismunda Augusta privilēģija jebkad bijusi spēkā. Patkuls tomēr palika pie sava apgalvojuma, ka tā bijusi spēkā un līdz ar to Vidzemes bruņniecībai muižas alodificētas.²² 1691. g. 19. maijā vidzemnieku delegācija saņēma karaļa rezolūciju privilēģiju lietā.²³ Ar šo rezolūciju karalis apstiprina bruņniecības privilēģijas, par cik tās nekaitē karaļa tiesībām un nav novecojušās tāpēc, ka izdotas tikai zināmam gadījumam un ierobežotam laikam. Ar šo rezolūciju karalis tātad rezervēja sev tiesības izšķirt, kādas konkrētas privilēģijas atzīt un kādas ne.

Tai pašā dienā karalis deva otru rezolūciju,²⁴ kas noraidīja Vidzemes bruņniecības prasību atzīt alodiālās tiesības uz muižām. Ja arī varētu uzrādīt Sigismunda Augusta privilēģiju, tā nevarētu grozīt Silvestra 1457. gada tiesības, kuŗas pēc karaļa domām ir identiskas ar Konrada fon Jungingena 1397. gada tiesībām un nosaka, ka muižas ir tikai izlēnotas. Īsbergs pirmais ir norādījis, ka šī interesantā lēmuma pamatā ir Igaunijas arķļu tiesneša Gustava fon Lodes atsauksme,²⁵ ko vācu vēsturnieki pilnīgi noklusējuši.

Lodes loma ar to vien tomēr nebeidzās. Kamēr deputācija vēl bija Stokholmā, kaulējoties par redukciju un landrātu skaitu, Lode bija izpētījis, ka Patkula iesniegtajā Silvestra 1457. gada žēlastības grāmatā bija izlaistas galda muižas, t. i. muižas, uz kuŗām Silvestrs žēlastības tiesības nebija attiecinājis. Tā kā nedz zviedru valdībai, nedz ģenerālgubernātoram neizdevās dabūt savās rokās nevienu pilnīgu iespiestu bruņniecības tiesību grāmatu, jautājums tā ir palika nenošķaidrots, kaut gan bija zināms, ka Tīzenhauzens, iesniedzot komisijai šo dokumentu, no tā bija izplēsis dažas lapas.

Uzturējies vairāk nekā gadu Zviedrijā, Patkuls 1691. g. decembrī atgriezās Vidzemē. Landrāti un landmaršals lūdza, lai gubernātors

atļauj sasaukt landtāgu Tērbatā, kuŗā muižnieki noklausītos Patkula un Budberga ziņojumu par delegācijas rezultātiem. Gubernātors tomēr neatļāva landtāgu sasaukt, bet tikai sapulcēties konventam Cēsīs. Starpība bija tā, ka landtāgā sapulcējās visi dižciltīgie muižnieki, kamēr konventā tikai landmaršals, landrāti un citas galvenās personas. Konvents nemēdza lemt, bet tikai sagatavot priekšlikumus landtāgam. Konvents notika no 1692. g. 11. līdz 19. martam.²⁶

Patkula un Budberga ziņojumā par delegāciju Zviedrijā izpaužas sarūgtinājums par neveiksmi, Patkulam atstāstot savus vārdus daudz skarbāk, nekā viņš patiesībā teicis.²⁷ Patkuls konsekventi palika pie Zviedrijā izteiktā viedokļa, ka konflikts starp Vidzemes bruņniecību un karali nav vis konflikts starp valsti un kārtu, bet gan strīds starp diviem vienlīdzīgiem partiem: personālūnijā saistīto Zviedriju un Vidzemi. Pēc Patkula domām zviedru rīcībā bija *Rechtsbruch*, kas pārkāpa visus Zviedrijas valdnieku dotos solījumus bruņniecībai. Tomēr cīņa neesot jāuzskata par zaudētu, bet tā jāturpinot. Konventā nolasīja arī konkrētu programmu, kas īsti būtu jādara, lai atkaŗotu zaudēto stāvokli — t. s. *deliberandu*.²⁸

Tā kā landrāti parasti bija Tērbatas hoftiesas piesēdētāji, bija nepieciešams pastāvīgs bruņniecības izpildorgans Rīgā. Jau septiņdesmitajos gados bija reizēm izraudzīti t. s. rezidējošie landrāti. Šo institūtu tagad atjaunoja. Par rezidējošiem izraudzīja landmaršalu Štreifu fon Lauenšteinu, pulkvežleitnantu Antonu Volmaru fon Šlipenbachu, baronu Albrechtu fon Mengdeni un Patkulu. Konventa apstiprinātās rezidējošo darbības pilnvaras bija ļoti plašas.²⁹ Starp citu viņiem bija tiesības piedzīt sodu no tiem, kas kavējās nomaksāt bruņniecības nodevu. Īpaša instrukcija noteica, kā pārraugāmi un izlietojami bruņniecības kases līdzekļi. Starpība starp rezidējošiem agrākos laikos un tagad bija tā, ka agrāk viņu uzdevums bija palīdzēt ģenerālgubernātoram, bet tagad darboties pretī viņa politikai.³⁰ Tas bija slidens ceļš un beidzās ar katastrofu.

Ģenerālgubernātors Hastfers par visu to dabūja zināt tikai pakāpeniski. Vispirms viņa rokās nonāca rezidējošo raksti kārtības tiesnešiem. Tajos bija pieprasīts, lai no bruņniecības locekļiem iekasētās soda naudas iemaksā bruņniecības kasē, pretējā gadījumā draudot ar sodu. Pēc Hastfera domām tas bija smags pārkāpums, jo šai lietā bruņniecības pārstāvjiem vajadzēja griezties pie viņa, nevis rīkoties patvaļīgi. Otrkārt, Hastfera rokās nonāca divi raksti, ko rezidējošie resp. Patkuls bija nosūtījis ģenerālsuperintendentam Fišeram, pieprasot, lai kāds Igaunijas mācītājs teiktu svētrunas arī vāciski. Treš-

kārt, Patkuls bija landmaršala un landrātu vārdā 1692. g. 30. maijā nosūtījis karalim ultimātīvu rakstu³¹ ar vārdos neizteiktu, bet viegli saprotamu sūdzību pret ģenerālgubernātoru. Raksts noslēdzās ar teicienu — ja bruņniecībai būtu jāizvēlas starp tagadējo nelaimīgo un grūto stāvokli, un kaŗu, tā izvēlētos pēdējo. Šo teikumu viegli varēja iztulkot tā, ka raksts ir musinošs un nodevīgs.

Kad karalis saņēma rakstu, viņš izsauca uz Stokholmu Hastferu, kas veselojās Vācijā. Hastferam bija savi spiegi bruņniecības vidū, un no tiem viņš bija uzzinājis vairākas lietas, kas slepeni izlemtas 1692. gada konventā. Viens no Hastfera ziņotājiem bija majors Gerhards Johans Lēvenvolde.³² Pēc Hastfera ieteikuma karalis vispirms lika gubernātoram Sopam izmeklēt, kas ir autors instrukcijai par bruņniecības kasi. Sopa pūles šai lietā nedeva rezultātu. Tad karalis uzdeva Hastferam izmeklēt, kas noticis Cēsu konventā. 1693. g. 22. jūnijā Hastfers sāka pratināšanu Rīgā. Tomēr arī viņam neizdevās noskaidrot, kas ir naudas lietu instrukcijas autors. Pratinātie atbildēja, lai Hastfers jautānot landtāgā. Totiesu Hastfera rokās nonāca konventa deliberands, un viņš to nosūtīja karalim, norādot uz šī dokumenta pretvalstisko raksturu. Pa to laiku konflikts starp bruņniecību un ģenerālgubernātoru paplašinājās citā virzienā. Tā kā starp Rīgas garnizona kareivjiem bija izplatījušās lipīgas slimības, kas pārsviedās uz laukiem, bruņniecība bija lūgusi, lai Rīgā iekārto kaŗa slimnīcu. Līdzekļus slimnīcas būvei un uzturēšanai Hastfers gribēja iegūt, ņemot zīmognodevu (*charta-sigillata*) no dokumentiem. Projektu karalis apstiprināja. Vispirms Hastfers ar projektu iepazīstināja landrātus. Tie atteicās projektu akceptēt, aizrādot, ka tā ir landtāga kompetence. Tad Hastfers sasauca konventu, bet arī konvents aizstāvēja to pašu viedokli.³³ Beidzot 1693. g. septembrī ģenerālgubernātors sasauca landtāgu.³⁴

Cīņa starp bruņniecību un Zviedrijas karali bija nonākusi kritiskā stadijā. Hastfera taktika šai cīņā pilnīgi apmulsināja bruņniecību. Kad pie viņa Rīgas pilī ieradās bruņniecības delegācija, lūdzot karaļa priekšlikumus apspriešanai, viņš atbildēja, ka tādu nav. Ja bruņniecībai esot kāds lūgums karalim, tā to varot iesniegt.³⁵ Tomēr arī bruņniecībai bija veikli politiķi. Apspriedusies tā atbildēja: ja gubernātoram neesot priekšlikumu, tā šo faktu iztulkojot tā, ka zīmognodevas lietā Hastfers ir akceptējis landrātu noraidīgo atbildi. Uz šo rakstu Hastfers neatbildēja, bet tai vietā paziņoja, ka landrātiem un landmaršalam jāierodas Stokholmā, lai pierādītu pamatojumu 1692. g. 30. maija Patkula sūdzībai karalim. No Hastfera raksta

datumiem var redzēt, ka viņš ar šo rakstu nogaidīja, kamēr ienāks bruņniecības raksts zīmognodevas lietā. Hastfera taktika panāca gribēto — landtāgs nevien veltīja visu laiku 1692. g. 30. maija raksta apspriešanai, bet arī sašķēlās šai jautājumā. Tikai tad pienāca Hastfera atbilde zīmognodevas lietā: tā kā landrāti vēlējušies, lai landtāgam paziņo karaļa lēmumu par zīmognodevu, Hastfers to arī darot un paziņojot, ka zīmognodevu ņems, sākot ar 1693. g. 1. oktobri. Bruņniecības protests bija vājš — karaļa pavēlei nevarot pretoties, bet tāda rīcība agrāk nekad neesot bijusi. Totiesu bruņniecība atteicās izpildīt virkni ģenerālgubernātorā pieprasījumu — starp citu iesniegt landtāga dalībnieku sarakstu un 1692. gada konventa recesu. Ģenerālgubernātorā atbilde bija, ka landtāgs ir slēgts un ka landmaršalam un landrātiem jāierodas Stokholmā. Pēc Hastfera domām landtāgs vispār vairs nebūšot vajadzīgs, jo deviņas desmitdaļas muižu bija karaļa rokās, un vienas desmitdaļas zemes pārstāvjiem neesot ko spriest visu vārdā. Landtāgs uz to reaģēja, iesniedzot sūdzību tieši karalim un apejot Hastferu. Tomēr šāds lēmums bija pieņemts pret opozīcijas balsīm. Šī opozīcija nāca no virsnieku aprindām, kas baidījās par savu karjēru.

Cīņas izšķirēja faze sākās Stokholmā 1694. g. 29. martā valsts padomē, piedaloties Hastferam. Šī padomes sēde sevišķi interesanta no latviešu tautas vēstures viedokļa. Nilss Jildenstolpe, Fabians Vrēde un Bengts Uksenserna debatēs aizrādīja, ka Vidzemes muižnieki apspiež latviešus materiāli un garīgi. Liedzot latviešiem izglītību, muižnieki cenšas panākt, lai pirmajiem nerastos spēks nokratīt dzimtbūšanu. Pēc Uksensernas domām vācu iekārojumi Baltijā bijuši tikpat nožēlojami kā spāniešu iekārojumi Amerikā. Zemnieku stāvoklis ir jāuzlabo, lai viņi kļūtu nākotnē pretsvars muižniekiem.³⁶ Tādu valodu dzirdam pirmo reizi.

Debašu rezultātā padome nolēma tiesāt dumpīgos Vidzemes muižniekus ārkārtējā 12 locekļu tiesā.³⁷ Sūdzību vērsa pret dažādo iesniegumu parakstītāju landmaršalu un landrātiem, pret delegāciju par musinātāju ziņojumu, par pretvalstisko instrukciju rezidējošiem landrātiem un instrukciju naudas lietās. Šais rakstos prokurori saskatīja majestātes apvainošanu, valsts nodevību un nelikumīgu iejaukšanos ģenerālgubernātorā kompetencē. Vissmagākā apsūdzība bija par 1692. gada rakstu karalim. Ikvienu tā pantu apsūdzētāji uzskatīja par noziedzīgu.

Apsūdzētie bija astoņas personas: Budbergs, fon Lauenšteins, Fitinghofs, Krūnserna, Šlipenbachs, Mengdens, Reucs un Patkuls. Pē-

dējais jau 1693. gadā bija aizbēdzis uz Kurzemi, jo pret viņu bija sāкта disciplināra prāva kara tiesā, un tāpēc nebija Stokholmā ieradies, bet pieprasīja karaļa aizsardzības vēstuli (*lejdebrevet*). To saņemot, arī Patkuls ieradās Stokholmā. Prāvas atstāstījums aizņemtu par daudz telpas, tāpēc jānorāda tikai uz Īsberga grāmatas XIII nodaļu, kas ir jaunākais un plašākais darbs šai komplicētajā jautājumā.³⁸ Jāatzīmē tikai, ka apsūdzētie visiem spēkiem centās aizstāvēties, jo esot rikojušies bruņniecības uzdevumā, bet prokuroru viedoklis bija, ka viņi ir atbildīgi personīgi. Pēc ļoti gaŗas un nogurdinoŗas prāvas par spīti lielām domstarpībām pašā tiesā, seviŗķi starp tiesas juristiem, 12. decembrī pasludināja spriedumu. Patkulam, kas, nenogaidot spriedumu, bija aizbēdzis, par majestātes apvainoŗanu un sacelŗanos piesprieda labās rokas nocirŗanu, goda zaudēŗanu, kustamās mantas konfiskāciju un nāves sodu. Budbergam, Fitinghofam un Mengdenam piesprieda nāves sodu un kustamās mantas konfiskāciju. Reucam piesprieda 14 dienas cietuma. Krūnŗernam atņēma landrāta amatu un pasludināja, ka viņŗ kritis karaļa neŗēlastībā. To paŗu pasludināja Lauenŗteinam. Ŗlipenbacham bija jādod zvērests, ka viņŗ ir nevainĩgs.

Visi notiesātie, izņemot aizbēguŗo Patkulu, iesniedza karalim lūgumu viņus apŗēlot. Lūgumus Kārlis XI apsprieda valsts padomē. Padome vispirms nolēma apstiprināt spriedumu Patkula lietā un nosūtīt to citiem galmiem — vispirmā kārtā Kurzemes hercogam, un uz Poliju un Krieviju. Pārējos uz nāvi notiesātos apŗēloja, piesprieŗot seŗus gadus cietuma. Lauenŗteinu un Krūnŗernu apŗēloja pilnĩgi, Reuca sodu samazināja līdz astoņām dienām cietuma. Lielās prāvas pēcspēle vēl bija prāvas pret Patkula palĩgiem Vidzemē un Rĩgā.

Nav Ŗaubu, ka lielajai, t. s. Patkula prāvai bija noteikts politisks nolūks — iznĩcināt Vidzemes bruņniecības pašvaldības tiesības un tās politisko svaru. Kā visās, arī jaunlaiku, politiskajās prāvās, process bija tālu no bezpartejiska. Cik vāja bija tiesas pozīcija, par to liecina apstāklis, ka, pasludinot spriedumu, tiesai bija jāatsakās no parastā paņēmiena pasludināt arī likumu, uz kuŗa spriedums pamatojas.

Karalis un Hastfers tomēr savu nolūku bija panākuŗi — Vidzemes bruņniecības vara bija salauzta. Saskaņā ar 1694. g. 20. decembrā rĩkojumu landrātu amatu likvidēja. Landmarŗalu pārdēvēja par ģenerālgubernātora iecelto bruņniecības priekŗnieku. Landtāgu atstāja, bet to paredzēja sasaukt tikai tad, ja karalis gribēs uzlikt kontribūci-

ju. Landtāgu vairs nevarēja sasaukt ģenerālgubernātors, bet tikai karalis. Dižciltīgo iesniegumi turpmāk bija jāraksta zviedriski, ne vāciski.³⁹ Bruģa tiesu likvidēja, un tai vietā nodibināja apriņķu soģu amatu.⁴⁰

Atgriezies Rīgā, Hastfers 1695. gadā karaļa pilnvarā sasauca landtāgu, lai pasludinātu reformas (attiecīgo recesu atradis Isbergs).⁴¹ Landtāgs ar ļoti mērenu opozīciju likvidēja landrātu institūtu, jo Hastfera ieceltais bruņniecības priekšnieks, pulkvežleitnants Gustavs Albedīls, prata lietu nostādīt tā, ka landrātu amata likvidēšana nenozīmē bruņniecības tiesību sašaurināšanu, bet gan paplašināšanu! Citādi landtāgs noritēja mierīgi un, kā ģenerālgubernātors to bija vēlējis. Vidzemes bruņniecības loma bija beigusies. No virsniekiem pēc vajadzības iecēla komisijas, lai izspriestu atsevišķus jautājumus, un likās, ka drīz vien Vidzeme būs kļuvusi pilnīga Zviedrijas province.

Tomēr Zviedrijai bija radies nesalauzts, fanātisks, spējīgs un intriģās rūdīts ienaidnieks, kam vēl bija galva un labā roka. Johans Reinholds Patkuls savu turpmāko dzīvi veltīja vienai domai — sagraut Zviedrijas lielvalsti.

Šī konspiratora darba augļi kļuva redzami 1700. gadā, kad sākās sakšu uzbrukums Rīgai. Ārkārtējo apstākļu dēļ ģenerālgubernātors Dālbergs nolēma sasaukt landtāgu, bet šoreiz paplašinātā veidā kā kārtu sapulci. Landtāgā aicināja nevien Vidzemes dižciltīgos muižu īpašniekus, bet arī pārējos dižciltīgos un nomniekus. Ikkatra prāvesta iecirkņa mācītājus aicināja sūtīt vienu delegātu. Tāpat aicināja pilsētu delegātus no Rīgas, Tērbatas, Pērnavas, Cēsīm, Vīlandes, Valmieras, Valkas un Limbažiem. Vienīgā kārta, kas nebija pārstāvēta, bija zemnieki, kaut gan pēc Zviedrijas parauga viņu aicināšanu varēja sagaidīt. Iemesls, kāpēc zemniekus neaicināja, bija zemnieku sacelšanās pret muižniekiem un muižu nodedzināšana daudzās vietās, kaņam izceļoties.⁴²

Sasaucot kārtu pārstāvniecību, ģenerālgubernātora nolūks bija izspriest armijas uzturēšanai vajadzīgās prāvās kontribūcijas uzlikšanu. Kārtas negribīgi to izlēma, bet dižciltīgie tūlīt izmantoja gadījumu, lai nāktu ar prasībām atjaunot korporāciju. Viņi pieprasīja apstiprināt privilēģijas, sevišķi Sigismunda Augusta privilēģiju (kuģu solija sameklēt), atjaunot landrātu amatu un restituēt reducētās muižas. Kaņa dēļ nevienu no šīm prasībām neizdevās realizēt, bet, kad 1710. gadā Rīga kapitulēja, bruņniecībai visu to apsolīja krievu varas pilnvarotie.

Vidzemes bruņniecības zemā konjunktūra bija ilgusi 15 gadu — pēc tam tā atplauka agrāk nepiedzīvotos augstumos, bet zemnieku konjunktūra noslīdēja tikpat zemu, cik augstu cēlās muižnieku vara.

Latgales dižciltīgie

Pēc 1690. gada Latgales muižu saraksta⁴³ Latgalē muižas (neskaitot stārstijas, jezuītu un baznīcas muižas) valdīja 60 muižnieki. Spriežot pēc uzvārda, no tiem 23 bija vācieši ar 466 „dūmiem”, 33 poļi un leiši ar 298 „dūmiem” un 4 nenosakāmi ar 22 „dūmiem”. Ja var pieņemt, ka par „dūmiem” nosauktā nodokļu aplikšanas vienība reprezentē muižu lielumu, tad varam teikt, ka ap 25 vācu muižnieki valdīja vairāk nekā pusi no Latgales.

Latgales dižciltīgo tiesības un pienākumus precizēja Lietuvas 1588. gada statūts.⁴⁴ Dižciltīgie ir kņazi, pani un šlachtiči. To tiesības un privilēģijas statūts vairākos pantos atkārtoti sola sargāt. Vienīgais dižciltīgo pienākums pret valdnieku ir izpildīt kaŗa klausību. Šis pienākums ir reālnasta viņa valdītai zemei (statūta II daļas I. §). Tāds pats pienākums ir arī par zemi, ko valda atraitnes, tatāri un namnieki (II, 1). Salīdzinot ar vienīgo pienākumu, ļoti kupls ir dižciltīgo tiesību katalogs. Viņu pašu muižu ražojumus nevar aplikēt ar nodokļiem (I, 30). Dižciltīgo muižas un ļaudis ir neaizkaŗami (III, 2), un viņu ļaudis nevar aplikēt ar nodokļiem bez dižciltīgo kārtas sapulces lēmuma (III, 2a). Muižniekiem ir konfesijas brīvība (III, 3). Likumprojektus apspriež muižnieku seimā un seimeļos (III, 6—9), pie kam delegātiem maksā diētas naudu (III, 7). Tiesas vara par muižniekiem ir tikai valdniekam (III, 11). Dižciltīgiem ir garīgo un laicīgo amatu monopols (III, 12). Viņiem ir tiesības braukt uz ārzemēm (izņemot ienaidnieka zemi) izglītības un ārstēšanās nolūkos (III, 16). Viņu mantošanas tiesības ir visplašākās, un tikai tad, ja nav neviena, kaut attālāka, radnieka, manta pieder valstij un valdniekam (III, 17). Dižciltīgo tēva un vienkāršu ļaužu mātes bērni ir dižciltīgi, bet dižciltīgā sieviete, kas apprec nedižciltīgo, zaudē savu kārtu (III, 20). Dižciltīgo tiesības zaudē tie, kas nodarbojas ar sīktirdzniecību („ar olekti”), krodzniecību vai amatniecību, bet viņu pācnācēji, ja tie nedarbojas nedižciltīgos arodos, kļūst atkal dižciltīgi (III, 25). Garīgiem kungiem — bīskapiem un prelātiem — nav laicīgas varas par dižciltīgajiem (III, 31).

Dižciltīgo tiesību ierobežojumu statūtā ir nedaudz. Svarīgākie no tiem ir, ka dižciltīgo nami Viļņā nav privilēģēti (III, 49).

Par cik Latgales dižciltīgo faktiskais stāvoklis atšķirās no Lietuvas statūtā noteiktā juridiskā stāvokļa un kādas bija pārvērtības 17. gadsimtenī, par to pētījumu trūkst. Spriežot pēc 1690. gada muižu saraksta, vācu dižciltīgo pārpoļošanās vēl 17. gs. beigās nebija noslēgusies, un dažas vācu muižnieku dzimtas pat vēl bija protestanti. Salīdzinot ar revolūcionārām pārmaiņām Vidzemes muižnieku kārtā, pārvērtības Latgalē šķiet evolūcionāras un bez drāmatiskiem akcentiem, kas raksturo Vidzemi un, kaut mazākā mērā, arī Kurzemes hercogisti.

Rīgas patricieši un pārējās kārtas

Sabiedriskā diferencēšanās 17. gadsimtenī Rīgā bija ļoti liela. Vienīgi politiski pilntiesīgie bija satversmē paredzēto trīs kārtu piederīgie: rātes locekļi, un Lielās un Mazās ģildes locekļi. Pārējiem — un tie bija iedzīvotāju vairākums — Rīgas pārvaldē nebija nekādas teikšanas.⁴⁵

Valdītāja kārta bija rāte, ko papildināja kooptācijas kārtībā. Rātē ietilpa četri birģermeistari un 16 rātskungi. Pēdējie nāca no vienām un tām pašām ģimenēm, no Samsoniem, Fuksiem, Fligelņiem, Dun-tēm, Gaunersdorfiem, Dreilingiem, Ulrichiem, Fegezakiem, Švarciem... Galvenā nodarbošanās rātes ģimenēs bija tirdzniecība un jurisprudence. Starp rātes ģimenēm un pārējiem namniekiem bija tik liela plaisa, ka pirmajām bija pat savas atšķirīgas bērņu dziesmas, ko citi nedrīkstēja dziedāt. 1660. gadā rātes locekļu eksklūzivitāte vēl vairāk pieauga ar to, ka zviedru valdība viņiem piešķīra dižciltību. Visu 17. gadsimteni rātes pirmo vietu sabiedrībā apstrīdēja vienīgi garīdznieki. Šis strīds izpaudās lielāko tiesu jautājumā, kādā kārtībā sēdēt kopējās rātes un garīdznieku sēdēs. Strīdējās pat par to, kā šo kārtību skaitīt. Arī garīdznieku starpā valdīja liela kārtu diference. Liels trācis izcēlās, piemēram, kad Jēzus baznīcas mācītājs Liborijs Depkins 1688. gadā bija uzlicis ratveidīgo apkakli, kādu lietoja Doma baznīcas mācītāji.

Otra kārta bija Lielās ģildes locekļi. Tajā ietilpa turīgi vācu tirgotāji, kam prestižu nodrošināja manta un ceļojumos gūtā pieredze. Mazajā ģildē apvienojās vācu amati, un šīs ģildes politiskais svārs atbilda tās nosaukumam — tas bija mazs. Tāpat kā rātes un garīdz-

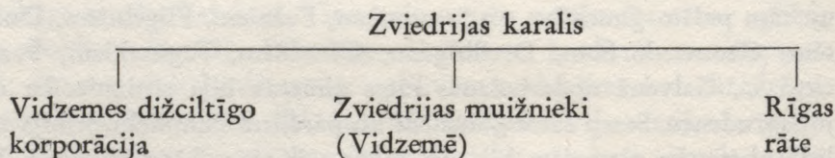
nieku starpā, arī Lielās ģildes locekļu starpā bija domstarpības prestiža jautājumos. Reizēm tās izvērtās ļoti asos strīdos. 1676. gadā kāds gadījums nonāca pat līdz karalim — kādās kāzās Kulmaņa kundze bija nosēdusies baznīcā viņas sabiedriskajam stāvoklim neparedzētā vietā!

Kārtu prestižu sargāja rātes izdotie likumi par to, kā namniekiem jāģērbjas — šai ziņā bija ļoti liela starpība starp Lielās un Mazās ģildes locekļiem.

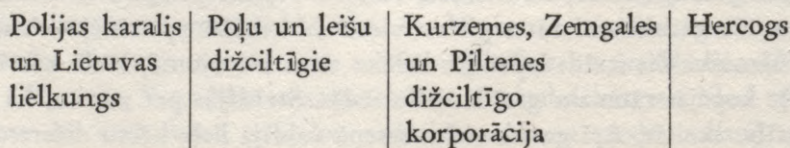
Kaut gan Rīgas iedzīvotāju vairākums bija latvieši, no kuņiem daudzi bija sasnieguši ievērojamu turību, viņiem nebija nekādu politisku tiesību, un viņi atradās kārtu hierarchijas apakšējās pakāpēs. Viszemāk bija tie Rīgas iedzīvotāji, kas nebija namnieki — algādži un tikko pilsētā ienākušie bēgļi. Augstāk par viņiem bija namnieki. Tie nebija ģilžu locekļi. Lai pareizi novērtētu latviešu stāvokli 17. gadsimtenī Rīgā, jāņem vērā tagadējos laikos grūti izprotamā sabiedriskā diferencēšanās un nošķiršanās Rīgas vācu sabiedrībā. Tikai tā iegūstam vajadzīgo mērauklu Rīgas latviešu stāvokļa novērtēšanai.

Dižciltīgo stāvokļa schēmatisks attēlojums

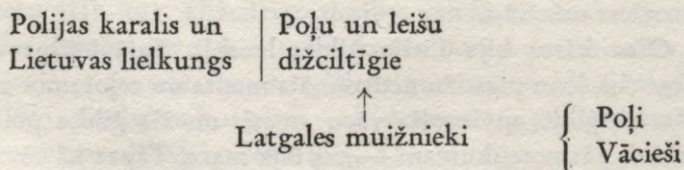
VIDZEMĒ:

KURZEMĒ, ZEMGALE un PILTENĒ:

LATGALE:

- ¹Ch.G.v.Ziegenhorn, *op. cit.*, 200. lpp.
- ²Attēlojums dibinās uz Cīgenhorna darbu, *op. cit.*
- ³J.A.Brandt, *op. cit.*, 84. lpp.
- ⁴*Ibid.*, 86. lpp.
- ⁵R.Liljedahl, *op. cit.*, 20. lpp. Budenbroks to izsaka šādi: „(Poļu) izturēšanās un kari bija piespieduši vairumu Vidzemes dižciltīgo skatīties atmuguriski uz savu valdījumu”, *op. cit.*, 5. lpp.
- ⁶G.J.v.Buddenbrock, *op. cit.*, 4. lpp.
- ⁷*Ibid.*, 127. lpp.
- ⁸*Ibid.*, 175. lpp.
- ⁹*Ibid.*, 181. lpp.
- ¹⁰*Ibid.*, 208—212. lpp.
- ¹¹*Ibid.*, 179. un sek. lpp.
- ¹²*Ibid.*, 233. lpp.
- ¹³Casparis von Ceumern, *op. cit.* Saraksts attiecas uz latviešu un igauņu Vidzemi. No kopējā skaita — 206 ir atskaitītas 8 nozarojumu dzimtas.
- ¹⁴G.J.v.Buddenbrock, *op. cit.*, 253. un 274. lpp.
- ¹⁵*Ibid.*, 11. un 723. lpp.
- ¹⁶A.Isberg, *op. cit.*, 109. lpp.
- ¹⁷*Ibid.*, 110. lpp.
- ¹⁸C.Schirren, *op. cit.*, 137—146. lpp.
- ¹⁹A.Isberg, *op. cit.*
- ²⁰*Ibid.*, 126. lpp.
- ²¹Zviedru valdības argumenti un Patkula pretargumenti gandrīz visi ir jaunākā laikā atkārtoti latviešu un vācu vēsturnieku polemikā par jautājumu, vai Sigismunda Augusta privilēģija ir eksistējusi vai ne.
- ²²A.Isberg, *op. cit.*, 140. lpp.
- ²³RA, RR, 1691. g. 19. maijā.
- ²⁴RA, Liv. II, 159; A.Isberg, *op. cit.*, 144. lpp.
- ²⁵A.Isberg, *op. cit.*, VII nodaļa: „Mannrichter Gustav von Lode och den livländska länsrätten”, 101. un sek. lpp.
- ²⁶C.Schirren, *op. cit.*, 146—221. lpp.
- ²⁷A.Isberg, *op. cit.*, 166. lpp.
- ²⁸C.Schirren, *op. cit.*, 188—194. lpp.
- ²⁹*Ibid.*, 194. un sek. lpp.
- ³⁰A.Isberg, *op. cit.*, 178. lpp.
- ³¹Tekstu sk.: C.Schirren, *op. cit.*, 216. un sek. lpp.
- ³²A.Isberg, *op. cit.*, 189. lpp.
- ³³*Ibid.*, 199. lpp.
- ³⁴C.Schirren, *op. cit.*, 225—245. lpp.
- ³⁵A.Isberg, *op. cit.*, 202. lpp.
- ³⁶KA, Riksråd protokoll, 1694. g. 29. martā.
- ³⁷Tiesas sastāvu sk.: A.Isberg, *op. cit.*, 225. lpp.
- ³⁸*Ibid.*, 221. un sek. lpp.
- ³⁹*Ibid.*, 289. lpp.; G.J.v.Buddenbrock, *op. cit.*, 1329. un sek. lpp.
- ⁴⁰G.J.v.Buddenbrock, *op. cit.*, 1339. un sek. lpp. LLO, 70. un sek. lpp.

⁴¹A.Isberg, *op. cit.*, 291. lpp.

⁴²C.Schirren, *op. cit.*, 199. lpp.

⁴³B.Brežgo, *Latgolas vēstures materiāli* I, 3—8. lpp.

⁴⁴J.Lappo, *op. cit.*

⁴⁵Labāko attēlojumu sk.: Kurt Tiersch, *Deutsches Bildungswesen im Riga des 17. Jahrhunderts* (München 1932), VIII, „Die Gesellschaft“, 106. un sek. lpp.

10. NODAĻA

DZIMTBŪŠANAS ATTĪSTĪBA

Dzimtbūšana jeb dzimtniecība ir termins, ar ko apzīmē sevišķa veida attieksmes starp zemniekiem un kungiem. No juridiskā viedokļa šīs attieksmes raksturoja tas, ka zemniekiem bija ierobežota personiskā brīvība, bet kungam bija lielāka vai mazāka publiski tiesiska un privāta vara par saviem zemniekiem, un no šīs varas izrietoši pienākumi. Kunga vara izpaudās tā, ka zemnieks nedrīkstēja atstāt savu kungu un novadu bez kunga atļaujas. Reizēm šis noteikums bija fiksēts likumā, piemēram, Kurzemes statūtu noteikumos par zemnieku bēgšanu. Reizēm kā visiem zināmu to nemaz nepieminēja dokumentos, kur to varētu sagaidīt. Piemēram, Gustava Ādolfā lēņu grāmatās ir nostādīti vienā plāksnē mācītāji, namnieki un zemnieki, minot, ka visiem viņiem, kas dzīvo lēnī, jābūt pakļautiem un paklausīgiem (*börige och lydige*), un visiem jāizpilda parastie pienākumi. Atšķirība starp namniekiem un mācītājiem no vienas puses, un zemniekiem no otras puses tomēr bija tā, kaut arī tā dokumentos nav minēta, ka pirmie savu pavalstnieka stāvokli lēņa kungam varēja uzteikt, kamēr zemnieki to nevarēja. No sociālā viedokļa zemniekus uzskatīja par zemāku kārtu, bet kungus par augstāku. No politiskā viedokļa zemnieki bija beztiesīgi, jo politiskā vara piederēja dižciltīgajiem kungiem, vai nu vieni pašiem, vai kopā ar namniekiem (pilsētniekiem). No ekonomiskā viedokļa zemnieku stāvokli raksturoja pienākums sagādāt kungiem eksistencei nepieciešamo uzтуру, apģērbu un mājokli. Šī pienākuma korrelāts bija zemnieka tiesība valdīt zemi, no kuŗas viņš pats un viņa ģimene varēja eksistēt.

Zemnieku divējos saimnieciskos pienākumus — maksāt kunga tiesu (graudā un naudā) un veikt kļaušas — fiksēja paražas. Tā kā

pēc ikvienas vajadzības apmierināšanas rodas jaunas vajadzības, tad arī kungu vajadzības nekad nebija apmierinātas, tāpēc viņi vienmēr centās grozīt paražas savā labā. Zemnieki savukārt visiem spēkiem centās izvairīties no nodevām un klaušām. Tā zemnieki un kungi atradās pastāvīgā cīņas stāvoklī.

Ir skaidrs, ka visos šais četros dzimtbūšanas aspektos ir iespējamas ļoti atšķirīgas gradācijas un kombinācijas. 17. gadsimteņa dzimtbūšanas vēsture Latvijā ir visai sarežģīta tieši tāpēc, ka augšējie četri dzimtbūšanas aspekti attīstījās dažādos virzienos.

Vēsturiskais mantojums no iepriekšējā gadsimteņa bija, ka dzimtbūšana Latvijā jau pastāvēja, un to nostiprināja padošanās līgumos starp Livoniju no vienas un Lietuvu no otras puses. Zemnieki, t. i. lauku sētu saimnieki, bija piecietināti pie zemes, un izbēgušos zemniekus kungiem bija tiesības saķert. Pēc Lietuvas un Polijas ūnijas Polijas ķēniņš mēģināja uzlabot Livonijas zemnieku tiesisko stāvokli, bet politiskie notikumi šiem centieniem nebija labvēlīgi.

Septiņpadsmitais gadsimtenis sākās ar Latvijas kaŗu. Jau iepriekšējā gadsimtenī Livonijas kaŗš bija stipri samazinājis latviešu skaitu. Latvijas kaŗš, kā arī bads un mēris 17. gs. sākumā sita jaunus robus, un latviešu zemnieku skaits visos Latvijas novados samazinājās katastrofālos apmēros.

Tiem latviešu zemniekiem, kas bija palikuši dzīvi, no tīri ekonomiskā viedokļa skatoties, pavērās laba konjunktūra. Vairums zemnieku zemes bija postažās, un līdz ar to zemes piedāvājums bija liels nekā pieprasījums. Zemnieki šādos apstākļos būtu varējuši diktēt savas prasības un iegūt brīvību, kā tas līdzīgos apstākļos 14. gadsimtenī bija noticis Anglijā un citur Rietumeiropā. Kā tas bieži notiek, arī šoreiz ekonomiskā situācija tomēr nebija noteicēja, un dzimtbūšana nevien palika, bet pat pretēji visām ekonomiskām likumībām kļuva smagāka. Lieku reizi pierādījās, cik aplamas ir vēsturiskā un dialektiskā materiālisma pamattezes.

Dzimtbūšanas juridiskais ietērs katrā no Latvijas sastāvdaļām izveidojās savādāks ciešā atkarībā no politiskās struktūras: citāds hercogistē un Piltenē, citāds zviedru Vidzemē un citāds poļu Latgalē.

Dzimtbūšana Piltenē un hercogistē

Pirmās juridiskās normas Latvijā, kas vispusīgi rēgulēja dzimtbūšanu, bija 1611. gadā Sigismunda II apstiprinātie Piltenes statūti. To autors bija K. fon Sakens.¹ Šos statūtus Kurzemes dižciltīgie vēlējās

attiecināt arī uz hercogisti. 1617. gadā poļu izmeklēšanas komisija brāļu Nolžu slepkavības lietā izdeva t. s. Kurzemes statūtus, kas zemnieku jautājumā bardzībā pārspēja Piltenes statūtus.²

Kurzemes statūtu 50. līdz 63. pantam ir veltīti dzimtbūšanai. 50. pants deklarē, ka pirmā privātā vara ir kunga vara par dzimtcilvēkiem. Nākošais pants definē, ka dzimtcilvēki ir visi pēcnācēji, ja tēvs bijis dzimtcilvēks, kaut arī viņu māte būtu brīva. 57. pants aizliedz bez kunga atļaujas dzimtcilvēku dēliem skoloties vai mācīties amatā. 56., 59. un 60. pants rēgulē sieviešu kārtas dzimtcilvēku aizprecēšanos uz citu novadu. Sievietēm ir tiesības aizprecēties uz citu novadu, bet, ja precas atraitnes, tām jāatstāj iepriekšējās laulības bērni agrākā kunga novadā, un tās var ņemt līdzi tikai pūru pēc kunga ieskata. Privātās muižās pretēji šiem noteikumiem muižnieki prasīja 20 vecdāleņus līgavas naudu, kas līgavainim bija jāmaksā līgavas dzimtkungam.³ 58. pants nosaka, ja viena kunga dzimtcilvēks ir izdarījis pārkāpumu pret otra kunga dzimtcilvēku, soda nauda nepienākas kungam, bet gan cietušajam. 62. pants ir sevišķi svarīgs, jo nosaka, ka neviens kungs bez īpašas tiesas nedrīkst sodīt dzimtcilvēku ar nāvi. Šī likuma pārkāpējam draud simt zlotu liels sods. 63. pants nosaka, ka kungs var izdot saviem dzimtcilvēkiem īpašus likumus, tikai tie nedrīkst runāt pretī vispārējiem likumiem. Par 17. gadsimteni neviens šāds privāts likums nav zināms.

Pārējie panti (52—55 un 61) nodarbojas ar dzimtcilvēku bēgšanu. Kungam, no kuŗa dzimtcilvēks ir aizbēdzis, tiesības to atprasīt ar visu mantu, mantas pieaugumu un bērniem. 24 stundu laikā kungs savu bēgli var saķert un atvest atpakaļ patvaļīgi, kaut arī otra kunga teritorijā (61. pants). Pēc šī termiņa bēgļa kungam jāgriežas pie kunga, kuŗa teritorijā bēglis apmeties. Ja pēdējais bēgli neizdod, jāgriežas pie tiesneša (54. pants). Tiesnesis nepaklausīgajam var uzlikt 400 zlotu soda, bet, ja tiesnesis nepalīdz cietušajam kungam, pašu tiesnesi var sodīt ar 50 zelta dukātiem. Ja starplaikā dzimtcilvēks aizbēg tālāk, kungam, pret ko prasība vērsta, jāmaksā zaudējumu atlīdzība pēc tiesneša sprieduma.

Kā Kurzemes, tā Piltenes statūti atzīst tikai vienu principu, kas likts dzimtbūšanas definīcijas pamatā: dzimtnieka piedzimšanu no dzimtnieka. Ar to abēji statūti neradīja nekā jauna, bet tikai formulēja pastāvošo tradīciju. Šādi definējot, dzimtniecībā nebija nekā degradējoša, kā to redzēsim, iztīrājot dzimtniecību Vidzemē. Degradējošais moments turpretim slēpās noteikumos, kas deva kungam pilnīgu varu par saviem dzimtcilvēkiem.

Iztulkojot Kurzemes statūtus, 18. gadsimteņa jurists Cīgenhorns dzimtniekus apzīmē par dižciltīgo tiešiem pavalstniekiem un hercoga netiešiem pavalstniekiem. Tiešā pavalstniecība izrietot no tā, ka kungiem par dzimtniekiem ir civilā un kriminālā jurisdikcija. Ja muižniekam ir darīšanas ar paša pavalstnieku, vai arī pavalstniekiem savā starpā ir strīdi, tad civilīetās muižnieks šos strīdus izšķir pēc savas patikas. Tāpat par mazākiem noziegumiem viņš piespriež saviem pavalstniekiem miesas sodus. Ar nepatiku Cīgenhorns konstatē, ka bargi kungi par sīkiem iemesliem liek savus zemniekus sist ar rīkstēm... Ja zemnieks ir izdarījis kriminālnoziegumu, par ko draud nāves sods, tad muižnieka pienākums ir iecelt krimināltiesu.⁴

Šis mācīta jurista konstatējums rāda hercogistes zemnieku beztiesīgumu visā kailumā. Ir vecs juridisks princips, ka neviens nevar būt reizē prasītājs un tiesnesis. Hercogistes muižnieks turpretim bija pats tiesnesis civilprasībās pret saviem zemniekiem. Simt zlotu sods par zemnieka nogalināšanu bez tiesas sprieduma arī ir smieklīgi mazs, taču šeit vismaz formāli apliecināts, ka kungs nav noteicējs par savu pavalstnieku dzīvību un nāvi.

Modernie vēsturnieki uzskata Kurzemes (un Piltenes) statūtus par dokumentu, kas dzimtbūšanu īsteni pārvērta verdzībā.⁵ Romiešu tiesības studējušais Cīgenhorns turpretim to apstrīd. Tieši nupat minētais apstāklis, ka dzimtniekam nāves sodu varēja piespriet tikai tiesa, pēc Cīgenhorna domām liecina, ka hercogistes dzimtniekus nevar uzskatīt par vergiem romiešu tiesību izpratnē.⁶ Tomēr jau sava lielā darba nākošā lappusē Cīgenhorns ir spiests atzīt, ka citās zemēs par hercogisti ir izplatījusies slava, ka tur valdot apspiešana un verdzība.

Dzimtbūšanai raksturīgākais ir zemnieka piecietināšana pie zemes. Ikviens zemnieks, kas atstāja ciematu bez kunga atļaujas, bija bēglis, ko kungs varēja saķert. Divdesmit četru stundu laikā kungs varēja patvaļīgi saķert bēgli, vienalga, kur tas būtu patvēries. Pēc šī termiņa bēglis jāatprasa kungam, uz kā zemes tas patvēries, vai nu tieši, vai caur tiesu. Šai atprasīšanai Kurzemes statūti neparedzēja noilgumu (53. pants) un tikai 1717. gadā poļu komisija noteica, ka noilgums ir simt gadu! Tik ilgs noilgums resp. noilguma trūkums nebija nevienā kaimiņu valstī. Lietuvā noilgums bija desmit gadu, Piltenes apgabalā trīsdesmit un Rīgas pilsētā divi gadi. Turklāt noteikums, nemaz neparedzot noilgumu, bija vienpusīgs, jo Kurzemes dižciltīgie savā 1624. gada landtāgā lēma, ka attieksmē pret ārzemēm atzīs tikai 30 gadu noilgumu.⁷ Tātad, ja no hercogistes kāds aizbēga uz Latgali,

hercogistes muižnieki atzina, ka var atprasīt bēgli līdz pat pastardienai, bet, ja uz hercogisti atbēga latgalietis, tad uzskatīja, ka Latgales muižnieks savas atprasīšanas tiesības zaudē pēc trīsdesmit gadiem. Pilnīgi saprotams, ka tik vienpusīga nostāja radīja domstarpības bēgļu atprasīšanas lietās. Arī nesaskaņas starp Kurzemes statūtu tekstu, kas atradās muižniecības rokās, un tekstu, kas atradās hercoga rokās, radīja domstarpības. Hercoga eksemplārā bija teikts, ka muižnieks, kas bada laikā pameta savus ļaudis bez palīdzības, zaudē par tiem visas tiesības. Šis pants trūka muižnieku eksemplārā.⁸ Tā kā Lietuvas statūtā šāds noteikums bija, hercoga eksemplārs šai ziņā uzskatāms par autentisku.

Atšķirībā no citām Latvijas daļām hercogistē dzimtnieki bija nevien saimnieki, bet arī gājēji. Cīgenhorns paskaidro, ka saimnieks, kas nodzīts no zemes, nekļūst brīvs, bet tam jākalpo citam saimniekam.⁹

Kā modernie, tā toreizējie vēsturnieki tomēr atzīst, ka hercogistes un Piltenes zemnieku faktiskais stāvoklis bija labāks nekā juridiskais. Saskaņā ar likumu kungs varēja izriktoties ar zemnieku pēc savas patikas — izdzīt viņu no ciemata un pārvērst par kalpu, ielikt ciematā citu saimnieku un atņemto ciematu pievienot muižas laukiem. Kungs varēja sodīt zemnieku ar rīkstēm vai atņemt viņam mantu. Zemnieks pat par acīmredzamu netaisnību nevarēja sūdzēties nevienai augstākai varai. Cīgenhorns gan domā, ka teorētiski zemnieks, kā netiešs pavalstnieks, būtu varējis sūdzēties hercogam, ja kungs attiekmē pret viņu būtu pārkāpis Kurzemes statūtus, bet tad pats atzīst, ka viņa mākslīgi konstruētie gadījumi ir nereāli.

Tomēr prakse bija citāda, nekā tas izriet no juridiskām formulām. Vispirms bez muižniekiem pakļautajiem netiešiem hercoga pavalstniekiem hercoga domēnēs bija arī tiešie pavalstnieki. Ja hercogs domēnes iznomāja, tad parasti iznomāja arī civilo jurisdikciju par zemniekiem, un šai gadījumā zemnieku juridiskais stāvoklis neatšķīrās no netiešo pavalstnieku stāvokļa. Visbiežāk tomēr hercogs savas muižas apsaimniekoja ar muižkungu palīdzību, un tad zemniekiem bija efektīvas iespējas sūdzēties par muižkungiem un panākt tiesas procesu, lai izmeklētu, kam taisnība. Bez tam hercogistē bija, kaut arī skaitliski maza, grupa zemnieku, kas pat neietilpa muižās, t. s. brīvzemnieki. Izcila grupa bija Kurzemes ķoniņi. Pēdējo stāvoklis 17. gadsimtenī vēl bija sevišķi privilēģēts, par ko starp citu liecina tas, ka Kurzemes ķoniņi ir minēti kādā hercoga galma sarakstā. Var tāpēc šaubīties, vai Kurzemes ķoniņus vispār var skaitīt pie zem-

niekiem (kā to dara daži vēsturnieki), kaut gan par pārējiem brīvzemniekiem šādu šaubu nav.

Otrkārt, arī muižnieki savus zemniekus nevarēja spaidīt pāri mēram, jo par spīti visiem drakoniskajiem aizliegumiem zemniekiem bija iespēja aizbēgt pāri samērā tuvai robežai. Ja arī zemnieks neaizbēga, tad, viņu pārmērīgi nospiežot, tas kļuva nabags, un no tāda kungam bija mazāk labuma nekā no turīga zemnieka. Cīgenhorns to visu bija novērojis 18. gadsimtenī, bet nav šaubu, ka arī 17. gadsimtenī apstākļi bija līdzīgi. Viņš raksta: „Kungi, kas saprot arāja vērtību vai arī citu iemeslu dēļ domā kā cilvēki, neapgrūtina zemniekus pāri mēram. Mazāk cēli domājošos attur bailes, ka zemnieks, kļuvis nabags, nevarēs izpildīt klaugas, paliks parādā nodevas un vakas, un būs jāatbalsta ar maizi, sēklu, lopiem un zirgiem. Zemnieks, kas redz, ka nevarēs sev pašam neko nopelnīt, kļūst nolaidīgs un beidzot aizbēg.”¹⁰ Un tad Cīgenhorns min vēl vienu iemeslu, kas attur muižniekus zemnieku pārmērīgi ekspluatēt, tikai šo iemeslu viņš neuzdrošinās izteikt skaidros vārdos: „Ir bez tam zināmi vēl bēdīgāki piemēri, kas dažu labu (muižnieku) iegrožo, bet kuņus labāk būtu nodot aizmirstībai”. Kas bija šie piemēri, kuņus bīstami atgādināt? Pētījot tieši latviešu vēsturi, šos nevien Cīgenhorna, bet gandrīz visu chronistu rūpīgi noklusētos piemērus tomēr var uzminēt. Lieta bija tā, ka ik zemnieku paaudze hercogistē pieredzēja kaŗu, un tad, svešam kaŗaspēkam sirojot, zemnieki kļuva par aktīvu politisku faktoru — labos kungus aizstāvot vai noslēpjot, bet bargajiem kungiem un viņu ģimenes locekļiem uzlaižot ienaidnieka sirotājus vai arī pašiem ar viņiem izrēķinoties. Tie tūkstoši hercogistes partizānu, kas Latvijas kaŗa sākumā ar bruņotu roku apdraudēja rēgulārā kaŗaspēka kustību, bez šaubām, varēja viegli atriebties saviem apspiedējiem. Ir zināmi tikai daži bargo kungu vārdi, kam zemnieki bija atriebušies — Remlings hercogistē un Karkofskis Latgalē, bet nav šaubu, ka tādu bija daudz, tikai bija neērti un bīstami viņu vārdus minēt annālēs, kā to atklāti pasaka Cīgenhorns.

Humānitārās, cilvēciskās jūtas, patriarchālās kunga un zemnieka attiecības, ekonomiski apsvērumi un vienkārši bailes no zemnieku atriebības bija faktori, kas spēja mīkstināt bargo likumu un padarīt zemnieku stāvokli ciešāmu.

Rakstot hercogistes un Piltenes dzimtbūšanas vēsturi, jākonstatē, ka tai trūkst galvenās vēstures pazīmes — atskaitot 1611. un 1617. gada statūtus, simt gadu laikā šai vēsturē nav pārmaiņu. Minētie statūti sastindzināja juridisko attīstību uz simtu gadiem. Līdz ar to

dzimtbūšanas vēsture ir vairāk stāvokļa nekā notikumu apraksts. Ar to nav teikts, ka notikumu nemaz nebija — tie tikai labāk iekļaujas politiskā, kultūras un saimniecības vēstures aprakstā nekā dzimtbūšanas vēstures tēlojumā.

Dzimtbūšana Vidzemē

Pretēji hercogistei un Piltenei Vidzemē dzimtbūšanai ir „vēsture”, turklāt vēl pārpilna ļoti drāmatiskiem notikumiem. Šī vēsture sākās 1601. gada maijā, kad Sēdermanlandes hercogs Kārlis, vēl lāga nenostiprinājies Vidzemē, griezās pie muižniecības ar priekšlikumu, lai atļauj zemniekiem sūtīt savus bērnus skolās mācīties grāmatu gudrības un lai atļauj viņiem mācīties noderīgus amatus. Savu priekšlikumu Kārlis motīvēja ar to, ka zemniekiem ir vairāk bērnu, nekā vajadzīgs, lai apdzīvotu un apkoptu savu sētu. Tik tālu šis priekšlikums bija lietiski motīvēts, bet, tā kā zemniekiem skolu nemaz nebija un tā kā pilsētās pastāvēja amatu žņaugi, kas ierobežoja mācekļu uzņemšanu, tad praktiski šis ierosinājums nebija nemaz realizējams. Ja Kārļa priekšlikums būtu ierobežojies ar šiem teikumiem, var droši paredzēt, ka Vidzemes bruņniecība būtu to pieņēmusi un nolikusi pie aktīm. Tomēr Kārļa priekšlikumā bija teikts vēl kas vairāk, un turpinājumā lasām: „(Zemniekus) turēt kā vergus un pirktus dreļļus neklājas kristīgā pasaulē un tur, kur valda laba kārtība. Tāpēc arī tiesības un likumi šādas lietas jau ilgus gadus kristīgiem ļaudīm ir aizliegusi.”¹¹

Par motīviem, kas mudināja Kārli teikt šādus bargus vārdus Vidzemes muižniekiem, var būt tikai minējumi. Katrā ziņā galvenais motīvs bija Kārļa taisnīgā daba, kas necieta pārestības. Ka pārmetums bija formulēts tik nediplomātiskā veidā, vainojams Kārļa raksturs. Neapšaubāmi, Kārļa personiskie novērojumi par zemniekiem Vidzemē viņu nepatīkami pārsteidza, jo viņa paša hercogistē Sēdermanlandē, tāpat vispār visā toreizējā Zviedrijā un Somijā zemnieki bija samērā brīvi un pat ar politiskām tiesībām. Cīņā pret Sigismundu Kārlis savā politikā balstījās uz riksdagu un līdz ar to uz zemnieku kārtu. Kārlis centās visas Vidzemes lietas pēc iespējas izkārtot līdzīgi Zviedrijas paraugam un tā pievienot Vidzemi Zviedrijai ne tikai formāli, bet faktiski. Savos iekārojumos Vidzemē Kārlis paredzēja balstīties uz zemnieku nodokļiem un arī projektēja zemniekus iesaukt kara dienestā. Vispār Kārlim bija noteikti plāni Vidzemi inkor-

porēt Zviedrijā un nodibināt Vidzemē tādu pašu sociālu iekārtu, kāda bija Zviedrijā. Tiesa, Vidzemes muižnieku politiskais, finansiālais un militārais atbalsts arī bija svarīgs Kārlim, bet, no otras puses, Vidzeme bija iekārota zeme, un iekārotājs varēja diktēt savas prasības vai vismaz, kā šai gadījumā, izteikt savu vēlēšanos Rēvelē sauktajā landtāgā.

Bruņniecības atbildi varēja paredzēt. Psicholoģisku iemeslu dēļ vien tai vajadzēja būt noraidīgai. Bez tam vēl nāca klāt vēsturiski iemesli, un bruņniecība tieši tos min. Jau Polijas ķēniņš esot ierosinājis kaut ko līdzīgu, bet, kad bruņniecība ierosinājumu noraidījusi, viņš bijis pilnīgi apmierināts.

Tik tālu bruņniecība savā atbildē bija uz solida pamata — ja jau bruņniecības noraidīgā atbilde apmierinājusi vienu valdnieku, tad hercogu, kas pat vēl nav ķēniņš, bruņniecības dzīves gudrība katrā ziņā arī apmierinās. Tomēr, tāpat kā Kārli bija aizrāvis viņa temperaments, tā arī bruņniecības pārstāvju atbildes turpinājumā izpaužas viņu kārtas pasaules uzskats. Muižnieki argumentē, ka, pirmkārt, zemnieki paši nemaz nevēlas lielākas tiesības, un, otrkārt, piešķirot lielāku brīvību, atkārtosies Igaunijas zemnieku nemieri. Treškārt, ikviens muižnieks katrā laikā var ar individuālu aktu atlaist brīvībā krietnu zemnieku, lai tas varētu nodarboties ar godīgām un zemei noderīgām lietām. Un beidzot, ņemot vērā, ka landtāgā sapulcējušies maz dalībnieku, viss tas būtu jāapspriež kādā citā landtāgā.

Muižniecības pārstāvju plašā atbilde iet daudz tālāk par Kārļa priekšlikuma konkrēto saturu un īstenībā ir atbilde uz Kārļa teicienu, ka kristīgā pasaulē neklājas turēt vergus. Zinot, ka Zviedrijā zemnieki ir brīvi, muižnieki šo piezīmi uztvēra kā ierosinājumu zemnieku brīvlaišanai un to sirdīgi noraidīja. Bruņniecība noraidīja nevien ierosinājumu par zemnieku izglītību un mācīšanu amatos, bet arī Kārļa prasības pēc tiesu reformas, motīvējot, ka tieslietas esot pilnīgā kārtībā, jo civillietas izspriežot pašu zemnieku tiesneši, bet krimināllietas tiesa ar trim muižnieku piesēdētājiem.

Diemžēl militārie notikumi guva zviedriem nelabvēlīgu virzienu, un viņiem bija Vidzeme jāatstāj. Līdz ar to nezinām, vai šai konfliktā virsroku būtu guvis Kārlis vai bruņniecība. Lietu faktiskajā attīstībā zaudēja visi: Kārlis zaudēja Vidzemi, un muižnieki, kas deva noraidīgo atbildi, zaudēja savus zemniekus, jo zviedru pusē pārgājušo Vidzemes muižnieku muižas poļi kaducēja. Visvairāk zaudēja latvju zemnieki, proti, savas lielākās izredzes šai gadsimtenī kļūt par brīvu un politiski pilntiesīgu kārtu.

Kad Kārļa dēlam Gustavam II Ādolfam pēc ilgstošām cīņām izdevās iekaroņot Vidzemi, vairs nav runas par dzimtbūšanas atcelšanu vai pat mīkstināšanu. Tiesa, Gustava Ādolda skolotājs un Zviedrijas provinču pirmais ģenerālgubernātors Šite ir noskaņots pret dzimtbūšanu, ar sašutumu runā un raksta par barbarismu, kas valda Latvijā un Igaunijā, ietilpinot šai terminā arī dzimtbūšanu. Tomēr viņa reformu programma paredz zemnieku labā gan skolas, gan neatkarīgas tiesas, gan baznīcas lietu nokārtošanu, gan šķūšu un nodokļu reorganizāciju, bet neparedz radikālu vispārēju reformu — atlaist brīvībā zemniekus. Šādu domu arī nemaz nevar sagaidīt. Gustava Ādolda uztverē pat Zviedrijas zemnieki nebija svarīga kārtā. Gustavs Ādolfs savā politikā vairāk balstījās uz Zviedrijas dižo muižniecību nekā uz riksdaga kārtām, kamēr viņa tēvam riksdags bija vairāk pieņemams nekā muižniecības padome. Par Vidzemes zemniekiem Gustavs Ādolfs bija jau savu viedokli izteicis — vervētā kaņaspēka apgāde ir svarīgāka par zemnieku labklājību. Tālāk — Vidzemes zemnieki jau pēc dažiem gadiem kļuva par Zviedrijas ķēniņa netiešiem pavalstniekiem, jo muižas steidzīgi izlēņoja zviedru dižvīriem un piešķīra vai apstiprināja lojālo Vidzemes muižnieku valdījumā. Zviedru magnāti, kas bija ieguvuši muižas Vidzemē un Igaunijā, netiecās izdarīt kaut kādas reformas un nodibināt Zviedrijā pastāvošo kārtību. Ja viņi to būtu darījuši, tas nozīmētu likvidēt muižas ar klausu darbu un pāriet uz algotu darbu. Neviens zviedru muižnieks nebija mierā paciest ar to saistīto ienākumu samazinājumu.

Tiesa, Vidzemes zemnieki nekļuva par netiešiem pavalstniekiem Kurzemes hercogistes izpratnē, un viņu tiesiskais stāvoklis bija pat daudz labāks nekā Kurzemes hercogistes tiešajiem pavalstniekiem. Starpība bija, ka tiesas spriešanu izņēma no muižnieku rokām, kā jau raksturots apskatā par tiesu reformu. Tāpat pār Vidzemi valdīja zviedru ierēdnis ķēniņa uzdevumā, un zviedru valdīšanas pirmajos divdesmit gados muižnieku korporācijai nebija nekādas teikšanas, kamēr hercogistē hercogs bija valdnieks tikai savās personiskās muižās — īstenībā tikai lielākais starp muižniekiem. Starpība vēl bija tā, ka Vidzemē nebija tāda likuma, kādi bija Piltenes un Kurzemes statūti — Vidzemē dzimtbūšana pastāvēja uz ieražu tiesību pamata — tāpēc, ka „tā bijis agrāk”, un nevis tāpēc, ka kāds likums to garantētu. Līdz ar to Vidzemē dzimtbūšanai bija pavisam cits raksturs nekā hercogistē un Piltenē, un arī cits nekā Latgalē.

Kopēja ar pārējo Latviju bija fundamentālā nebrīvība. Šo Vidzemes zemnieku nebrīvību labi apzinājās kā Gustavs Ādolfs, tā viņa

meita karaliene Kristīna. Piemēram, piešķirot brīvības grāmatas, Gustavs Ādolfs min zviedru un vācu brīvību kā pretstatu vidzemnieku nebrīvībai.¹² Kā viņas vectēvs, tā arī Kristīna raksta par verdzību Vidzemē. Tomēr nedz Gustavam Ādolfam, nedz Kristīnai neienāca prātā kaut ko darīt, lai šo nebrīvību likvidētu. Kamēr Gustavam Ādolfam vēl bija zināmi centieni mēģināt nodibināt iekārotajā Vidzemē Zviedrijas iekārtai tuvāku kārtību, tikmēr Kristīna gāja tieši pretējo ceļu — viņas aizbildņu valdības sāko politiku turpināja, un Vidzemes muižniecība ieguva korporācijas un pašvaldības tiesības. Līdz ar to jebkuŗas vājās izredzes zemnieku brīvības iegūšanai bija jāaprok.

Tālākā Zviedrijas vēstures attīstība bija nelabvēlīga latvju zemnieku brīvības izredzēm. Kad Kristīna 1654. gadā atteicās no troņa, lai kļūtu katoliete un dzīvotu ārpus Zviedrijas kā ķēniņiene bez ķēniņienes atbildības, par Zviedrijas ķēniņu kļuva Kārlis X. Šī valdnieka laikā zviedri atņēma Dānijai Skandināvijas pussalas dienvidu galu — Skoni. Līdz ar to Zviedrija ieguva vēl vienu provinci, kuŗā pastāvēja dzimtbūšana, šoreiz ar zemniekiem, kas runāja zviedriski. Dzimtbūšana tātad vairs nebija nekas neparasts vai svešs, un drīzāk varēja gaidīt, ka dzimtbūšanu nodibina Zviedrijā, nekā to atceļ Zviedrijas provincēs ārzemēs. Vismaz tādas bažas izteica 1655. gadā Zviedrijas zemnieku pārstāvji valsts padomes sēdē.¹³ Zemnieku runas vīrs baidījās, ka Zviedrijā varētu nodibināties „Vidzemes paraža”, t. i. dzimtniecība. Kanclers zemnieku pārstāvi gan mierināja, ka neesot, ko baidīties no Vidzemes paražām, jo Zviedrijā zemnieki esot brīva kārtā, un katrs atsevišķi baudot šīs kārtas tiesības. Tiesa un taisnība esot zemnieku pusē.

Ka bažām tomēr bija pamats, rāda Vidzemes somu kolonistu liktenis. Lai nodrošinātu iekārojumus, Gustavs Ādolfs Baltijā nodibināja četras militāras somu kolonijas: Tērbatā, Valmierā, Koknesē un Daugavgrīvā. Tā kā Valmiera bija piešķirta Uksensērnām, par Valmieras koloniju ir saglabājušies interesanti avoti Uksensērnas privātajā arhīvā Tidē pilī.¹⁴ 1623. g. 15. jūnijā karalis parakstīja reskriptu, ka Valmierā noņemami 300 somu kaŗavīri ar sievām un bērniem. Koloniju tiešām nodibināja, tikai kolonistu skaits bija mazāks nekā paredzēts, tikai 110. Kamēr Tērbatas somu kolonijai piešķīra nevien zemi, bet arī zemniekus šīs zemes apstrādāšanai, tikmēr Valmierā somiem piešķīra zemi, bet klaušu darbu tikai virsniekiem. To, ka Valmierā nerīkojās pēc Tērbatas parauga, var ļoti vienkārši izskaidrot. Klaušu darba nepietika pat paša Uksensērnas muižu vajadzībām.

Daļu somu kolonistu nometināja Valmieras pilsētā, daļu ārpus pilsētas rījās. Viņu vajadzībām iedalīja Valmieras pilsētas laukus un sadalīja Valmieras muižas laukus. Šos laukus kaŗavīri apstrādāja pašu spēkiem, kā liekas, kopēji, tāpat kā zemnieki mēdza apstrādāt muižas laukus. Par to liecina nolēsumi, kuŗos runā par leitnanta Bērenta Mortensona rotas laukā un leitnanta Hansa Līdichsona rotas laukā iegūto ražu. Kolonistu zemes gabali tomēr acīmredzot bija par maziem, lai uzturētu lielākas ģimenes, un tā, jau sākot ar 1636. gadu, ir liecības, ka kareivju dēli kalpo pie zemniekiem. 1641. gadā somu kolonisti „labprātīgi” atstāj Valmieras muižas laukus, un viņiem ierāda zemi citur, arī Valmieras tuvumā. Kaut gan šie kolonisti izpildīja kaŗa dienestu Valmieras garnizona sardzē, apmācībās un munsturos, Uksensērnas muižu pārvalde viņus sāka nodarbināt klausās vispirms Valmieras vaļņa būvē un tad citos darbos. No viņiem sāka ņemt arī nodevas desmitās tiesas veidā. Pēc muižas pārvaldes pieprasījuma (1637. g.), vai kareivju bērniem atļauts meklēt darbu citur, Uksensērna atbildēja, ka tas ir atļauts, bet jāsaņem vecāku solījums, ka, bērniem pieaugot, viņi atgriezīsies kolonijā. 1642. gadā Uksensērna noteica, ka bērniem, par kuŗiem vecāki to apsola, var izsniegt uzturu.

Kā redzams, somu kolonisti faktiski bija kļuvuši dzimtnieki. Tomēr vēl uzturēja fikciju, ka viņi ir brīvi. Šo brīvību bija garantējis Gustavs Ādolfs 1629. g. 1. maijā, nosakot, ka somus un zviedrus drīkst nodarbināt tikai par algu un nedrīkst pārvērst par dzimtniekiem (RA, LTR). Kristīna 1634. g. 20. augustā, atkārtojot šos noteikumus, raksta, ka somi, kas apmetas Vidzemē, nav pārvēršami no brīvas nācijas par dzimtniekiem un vergiem (*Leibeigene Schclaven*).¹⁵ Tāpat vēl 1653. gadā Uksensērnas muižu pārvalde nosaka, ka, izbēgot zemniekam, tas jāķeŗ rokā, bet, ja izbēg zviedrs vai soms, tad tikai jānoskaidro, kur viņš paliek, un jāpiedzen eventuālie parādi. Par spīti šīm deklarācijām somu tiesiskā stāvoklī radās pārmaiņas. 1665. gadā Uksensērnas muižu pārvalde konstatē, ka Valmieras garnizona kareivji (somi) sāk masveidīgi bēgt, un uzdod noskaidrot šīs parādības cēloņus. 1668. gadā muižu pārvaldes rezolūcija rāda, ka somi ir kļuvuši dzimtcilvēki. Citēsim šo svarīgo dokumentu: „Dzimtkareivim (*Arfsoldaten*) Sīmanim Kobiasam atļauts kļūt par Valmieras namnieku, ja viņš savā vietā sagādā tikpat labu un uzticamu kareivi, kāds viņš pats. Tomēr viņam arī turpmāk jāpaliek grāfa nama dzimtsomam (*arffinne*), tāpat arī viņa bērniem, cik ilgi tie dzīvo.”

Tā tad brīvie somi 45 gadu laikā Vidzemē bija zaudējuši brīvību un kļuvuši par dzimtniekiem.¹⁶ Ka šis nav tikai viens individuāls gadījums, liecina Jakoba Fleminga runa 1680. g. 16. jūlijā kamerkollēģijā Stokholmā.¹⁷ Viņš teica, ka vecos somus no Vidzemes karalis varētu atsaukt, turpretim ar somiem, kas dzimuši Vidzemes muižās, tas būtu daudz grūtāk, jo par tiem dižciltīgajiem ir savas tiesības (*ius*). Šo parādību var izskaidrot ar sociālā klimata maiņu pašā Zviedrijā jauniegūto provinču sociālo apstākļu ietekmē. Ir ļoti raksturīgi, ka 1650. gadā ievērojamais valstsvīrs Pers Brahe apzīmē zemniekus par „netiešiem pavalstniekiem” (*mediate subditi*),¹⁸ kamēr muižnieki esot „tieši pavalstnieki” (*immediate subditi*). Tā jau ir valoda, kas atgādina Kurzemes statūtu interpretu valodu. Tādos apstākļos nav pārsteigums, ka arī zviedru Vidzemes latviešu zemnieku stāvokli iestājās pārmaiņas.

Klaudija Tota policijas noteikumi

Vidzemes ģenerālgubernātors Klaudijs Tots (Klas Tott), kas bija amatā no 1666. līdz 1671. gadam, savas valdīšanas sākumā (1667. g.) saskaņā ar zviedru valdības instrukciju ierosināja landtāgā, lai ieceļ komisiju, kas izstrādātu Vidzemes administrācijas, baznīcas un justīcijas noteikumus.

Pēc L. Arbūzova domām¹⁹ iemesls Klaudija Tota ierosinājumam bija Pirmā ziemeļu kara postījumi. Kara dēļ agrākie rīkojumi un likumi esot pazuduši, un ierosinājuma nolūks esot bijis tos atjaunot.

Arbūzova teze, ka Klaudija Tota policijas noteikumi ir tikai agrāko noteikumu un likumu kodifikācija, ir ļoti svarīga. Ja to varētu pierādīt, tas nozīmētu, ka policijas noteikumi jaunas tiesību normas neradīja, bet tikai atkārtoja jau agrāk spēkā esošās. Ja tā būtu, tad latviešu dzimtbūšanas vēsture iegūtu pavisam citu seju. Pie šīs problēmas atgriezīsimies turpmāk.

Policijas noteikumus izstrādāja bruņniecības sekretārs Kaspars fon Keumerns. Bruņniecības konvents tos iesniedza apstiprināšanai ģenerālgubernātoram Klaudijam Totam. Pēdējais 1668. g. 25. janvārī vācu valodā sastādīto likuma projektu nosūtīja Zviedrijas valdībai apstiprināšanai.²⁰ Ģenerālgubernātors pats policijas noteikumus parakstīja 28. janvārī, nosakot, ka tie jāapspriež nākošā landtāgā (kā to jau bija lēmis konvents).²¹ Tas arī notika 1668. g. oktobrī. Šis landtāgs noteikumus nodeva konventam paplašināšanai un revīzijai,

bet pēdējais šo darbu neveica. Noteikumus par jaunu apsprieda 1669. g. oktobra, novembra un 1670. g. decembra landtāgā. 1671. g. jūlijā Klaudijs Tots aizbrauca uz Stokholmu, un 22. septembrī viņš dabūja karaļa apstiprinājumu likumam.²²

Kaut gan apstiprinājumā teikts, ka karaliskā majestāte likusi likumu izskatīt, tomēr eksistē tikai vācu valodā sastādītais 1668. g. 25. janvāra projekts, bet zviedriski to netulkoja. Rodas iespaids, ka karalisko apstiprinājumu likumam deva, pamatojoties uz Klaudija Tota ieteikumu. Līdz ar to zaudē pamatu strīds par to, vai likuma apstiprinājumā saskatāma zviedru valdības labvēlība Vidzemes muižniecībai.²³ Valdība likumu apstiprināja, ar to nemaz sīkāk neiepazīstoties, bet paļaujoties tikai uz Klaudija Tota ieteikumu. 1673. gadā likumu iespieda un publicēja.²⁴

Klaudija Tota policijas noteikumos mūs interesē likums par dzimniecību, kas ievietots 1707. gadā izdotā likumu sakopojumā *Liefländische Landes-Ordnungen* sestā nodaļā (21. un sek. lpp.) ar nosaukumu „Von Aussantwortung der Bauern”.²⁵ No šīs nodaļas varam sastādīt katalogu par to, kas ir dzimtnieks, jo dzimtnieka definīcija tajā nav.

Dzimtnieks ir: 1) Ikviens, kas ir dzimis no dzimtnieka. 2) Svešu zemnieku bērni, ja šie zemnieki iekurinājuši pavardu uz dižciltīgā zemes. Noteikumi to izsaka: „kas taisījis dūmus zem sava dižciltīgā”. 3) Ikviens, kas, ieradies no citurienes, apmetas un iekurina pavardu. 4) Ikviens saimnieks, kas nodzīvojis Vidzemē desmit gadu cita kunga novadā, ja agrākam kungam tas bijis zināms. Kalpi šeit neietilpst, kamēr viņi neuzņem zemi. 5) Ikviens saimnieks, kas ieradies no citurienes un ko agrākais kungs trīs mēnešu laikā nepieprasa, ja viņam saimnieka jaunais kungs ir šai laikā paziņojis, ka bēglis pie viņa apmeties. 6) Iegātņu bērni. 7) Audzēkņi, ja tie ir cēlušies no vaļiniekiem. Ja audzēkņi ir cēlušies no saimniekiem, viņus pēc apprecēšanās var atprasīt kopā ar viņu bērniem. 8) Bērni, kas dzimuši vienā vietā, bet pēc tam aizgājuši līdzī mātei uz citu vietu, paliek savas dzimšanas vietas dzimtnieki. 9) Ārzemju (Krievijas, Lietuvas u. t. t.) kalpu bērni, ja viņi dzimuši Vidzemē. Kalpi, kam ir šādi bērni, arī kļūst dzimtnieki. 10) Ārlaulības bērni kļūst par dzimšanas vietas kunga dzimtniekiem.

Pēc Arbūzova iepriekš minētās tezes dzimtniecība šādā izpratnē būtu eksistējusi Vidzemē jau agrāk. Tomēr, kaut gan Arbūzovam izdevies sameklēt vairāk vai mazāk ticamus avotus policijas noteikumu pārējām daļām, viņam neizdevās sameklēt tiešu avotu nodaļai

„Von Aussantwortung der Bauern”. Lai glābtu savu tezi, ka 1668. gada policijas noteikumi neradīja jaunas normas,²⁶ Arbūzovs izvirza hipotezi, ka attiecīgā nodaļa bija dibināta uz 17. gadsimteņa Vidzemes ieražu tiesībām, kas bijušas radniecīgas hercogistes ieražu tiesībām.²⁷

Pētījumi par ieražām 17. gadsimtenī šai ļoti svarīgajā jautājumā tomēr dod pilnīgi pretēju rezultātu. Mūsu teze tāpat ir, ka, salīdzinot ar iepriekšējo praksi, Klaudija Tota policijas noteikumi formulēja jaunu principu dzimtniecības nodibināšanai. Agrāk dzimtnieks bija tikai dzimtniecībā dzimusi persona. Tagad nāca klāt vēl tas, ka par dzimtnieku kļuva ikviens, kas apmetās uz t. s. „dzimtzemes”. Dzimtniecības saknes agrāk bija tikai personālas, bet tagad ar jauno likumu tās bija nevien personālas, bet arī reālas: dzimtniecību nodibināja arī apmešanās uz dzimtzemes. Šī jaunā legālā principa konsekvences bija revolūcionāras. Kamēr agrāk dzimtniecība nozīmēja goda pilnu stāvokli, apliecinot, ka zemnieks savu māju valda vairākas paaudzes, tikmēr tagad termins *Erbbauer* ieguva negatīvu nokrāsu. Dzimtnieks tagad pēc likuma nebija nekas vairāk kā dzimtzemes piederums. Dzimtnieks turpmāk bija nevien zemes mantinieks, bet arī tas, kam gadījās uz zemes atrasties. Ja agrāk varēja domāt, ka zemi, uz kuņas dzimtnieks atrodas, viņš nevien valda, bet tā viņam arī pieder, tad tagad ticamāk bija, ka viņš zemi tikai valda. Vēl vairāk — dzimtnieki bija nevien saimnieki, bet arī zināmu katēgoriju gājēji un ār-laulības bērni, kas vēl vairāk degradēja dzimtnieka nosaukumu.

Ja mūsu teze būtu pareiza, tad var domāt, ka ļoti revolūcionārā un tālejošā Klaudija Tota policijas noteikumu iedzīvināšana attieksmē uz dzimtnieka definīciju praksē atdūrās uz lielām grūtībām. To var sagaidīt, ņemot vērā tiesiskās attīstības parasto inerci.

Kādi tad nu ir pierādījumi mūsu tezei, ka Klaudija Tota policijas noteikumi nevis formulēja pastāvošās tiesības, bet ar paskaidrojumiem, kas ir dzimtnieks, radīja jaunas tiesības? Vispirms ievērosim, ka likums nedod dzimtnieka definīciju, bet sāk ar to, ka dzimtnieks ir, kas dzimis no dzimtnieka. Likums tāpat nedefinē, kāpēc dzimtnieka vecāki ir dzimtnieki, bet acīmredzot balstās uz kaut kā, kas visiem labi zināms. Kādas tad bija šīs visiem zināmās pazīmes, kuņu dēļ dzimtniecībā dzimušo bērnu vecāki bija dzimtnieki?

Šo problēmu vislabāk var noskaidrot pēc oficiālām Vidzemes arklu revīzijām. Kā 1624., tā 1627., 1630. un 1638. gada arklu revīzijā visus saimniekus šķiro divās katēgorijās — dzimtniekos (*Erbbauer*) un svešniekos (*fremder Bauer*). Tādu šķirošanu prasīja attiecīgo

arklu revīziju instrukcijas.²⁸ Zīmīgi, ka 1688. gada arklu revīzijas instrukcija vairs šādu atšķirību nepazīst, bet praksē revidenti atzīmēja, kas ir un kas nav dzimtnieks. Brīvzemniekus gadsimteņa pirmās puses arklu revīzijas reizēm izdala atsevišķi, reizēm tos ierindo dzimtniekos.

Vai saimnieks ir dzimtnieks, vai ne, nosaka pēc viņa dzimšanas vietas. Tā tagad vairs neesošā Alūksnes ciemata *Orto Hinte* saimnieks nezina, kur viņš dzimis, un tāpēc 1638. gada revīzijā paliek neierindots.²⁹

Izskatot arklu revīzijas protokolus, rodas ieskats, ka dzimtnieks vispirms ir saimnieks, kas mantojis ciematu no sava tēva. Pārbaudot šo hipotēzi, jāapstājas pie diviem faktiem, kas it kā ir ar to pretrunā. Pirmais — par dažiem dzimtniekiem revīzijas protokolā ir *expressis verbis* teikts, ka viņi mantojuši ciematu no tēva, par citiem — un turklāt vairumu — tas nav teikts. Varbūt ciematu ir mantojuši tikai tie, par kuriem tas ir teikts. Tomēr 1638. gada Lielvārdes revīzijas protokols liecina, ka tā nav. Tā par *Jauyan* teikts, ka viņš ir dzimtnieks un valda tēva zemi, bet par zemniekiem, kas minēti pirms un pēc viņa — *Laiskas un Ruyan* — teikts tikai, ka viņi ir dzimtnieki (nevienas no šīm mājām vairs nepastāv).³⁰ Tomēr, kad abus šos zemniekus pratina kā lieciniekus kādā juridiskā jautājumā, Ansis *Laiskas* teica, ka viņam esot 70 gadu un viņš notikuma laikā dzīvojis uz sava tēva zemes, kur dzīvojot vēl joprojām. Arī 55 gadus vecais Jānis *Ruyan* apliecina, ka dzīvo uz tēva zemes.³¹ Klusēšanas arguments tātad nerunā pretī mūsu hipotēzei.

Otrs fakts, kas it kā runā pretī pieņēmumam, ka dzimtnieki ir tie, kas mantojuši tēva zemi, varētu būt konstatējums, ka revīzijā arī jaunsaimnieki ir nosaukti par dzimtniekiem. Tomēr arī šeit izskaidrojumu dod atzīmes, kur sīkāk aprakstīti jaunsaimnieku apstākļi. Tā, par Alojās Bunku (mājas vēl pastāv) lasām: „Jānis Bunka, dzimtnieks, bijis svešumā kalps un pagājušā gadā tikai apmeties uz tēva zemes; nedod kunga tiesu un neizpilda klaudas, iekām nepaies brīvgadi”³² Var atrast vairākas šādas atzīmes, kaut gan revīzijas komisijas neinteresēja rakstīt sīkas jaunsaimnieku biografijas.

Tomēr nevar teikt, ka dzimtnieki ir tikai tie, kas mantojuši tieši tēva mājas. Šai kategorijā ietilpst arī tie, kas atšķīrušies no tēva mājām³³ un iekopuši sev ciematu mežā, kā arī tie, kuriem kungs pārcēlis uz citu ciematu.³⁴ Iespējams, ka par dzimtnieku varēja kļūt arī attiecīgā vietā dzimis kalps, kas bija uzņēmis māju par dzimtu.³⁵ Tomēr šādi gadījumi ir ļoti reti.

Centieni palikt tēva mājās arī visgrūtākos laikos ir tradīcija ar dziļām saknēm. 1688. gada arklu revīzija Dikļos min vairāku māju saimnieku ciltskokus. Minot tikai vienu piemēru no daudziem — par vēl pastāvošo Mačķēnu ciematu teikts, ka 1638. gada revīzijā minētais Jēkabs Mačķēns esot 1688. gada māju saimnieka Anša vec-tēvs, viņa tēvs bijis Dīriķis Mačķēns.³⁶

Dažreiz tēva dēls, izstaigājis pasauli, beidzot atgriezās tēva mājās, lai kļūtu dzimtnieks. Piemēram, vēl pastāvošo Beļavas pagasta Pīskupu māju saimnieks poļu laikos aizbēdzis uz hercogisti, zviedru laikos atgriezies Raunā, dažus gadus tur dzīvojis un tad atgriezies „pie savas vecās tēva zemes” (*uff seine alte Erblande*).³⁷

Tautasdziesmu termins „tēva dēls”, liekas, bija senais latviešu vārds tam, ko tagad saucam par dzimtnieku un kas vēlāk ieguva degradētu nozīmi. „Tēva zeme” laikam apzīmēja to, ko vāciski sāka saukt par *Erbland*, bet kam modernā latviešu valodā nav neviena labi atbilstoša termina.

Pretstats dzimtniekiem bija svešie. Šie svešie ir, pirmkārt, Kurzemes hercogistē, Lietuvā, Krievijā un Igaunijā, arī Somijā, Prūsijā, Zviedrijā, pat Skotijā dzimušie. Otrkārt, tie ir Vidzemē, bet tikai citas muižas iecirknī dzimušie, kaut arī muižas teritoriju, kuŗā viņi dzimuši, valdītu tas pats kungs, kas valda muižu, kuŗas teritorijā viņi bija revīzijas laikā (sk., piemēram, *Marten Lappe* no Ropažiem, kas 1638. gadā ir saimnieks Burtņiekos).³⁸ Treškārt, svešie ir pašu muižas teritorijā dzimušie, kas uzņēma ciematu, ko viņi nav mantojuši (piemērs: *Jurcke Jaunsem* Raunas Blommuižā).³⁹ Kamēr revidentiem acīmredzot nav nekādu šaubu, ka ārzemēs dzimušie nav dzimtnieki, lai cik ilgi viņi būtu valdījuši savu ciematu, tikmēr par tiem, kas dzimuši Vidzemē citās muižās, viņi ir daudz nedrošāki un vēl jo nedrošāki par tiem, kas dzimuši tai pašā muižā un uzņēmuši ciematu. Šie zemnieki taču varēja būt tēva dēli, kas atgriezušies tēva mājās, un, apzīmējot viņus par svešniekiem, varētu kaitēt viņu tiesībām un prestižam. Piemēram, 1638. gada revīzijā par Tīnužu Staldatiem teikts, ka saimnieki ir „vietējie” (*Einbeumisch*), tā izvairoties no termina „dzimtnieks” un „svešais”,⁴⁰ kaut gan tā pati komisija citos gadījumos lieto instrukcijā paredzētos terminus, tikai atsevišķi izdalot kurzemniekus. Citreiz revidenti lieto apzīmējumu „ein Livländischer”, un par vēl pastāvošām Aizkraukles pagasta Kuzmām paskaidrots: „Ein Liflendischer, aber kein Erbbaur”.⁴¹

Ar visām šīm šaubām un izņēmumiem tomēr visās četrās revīzijās

var skaidri saskatīt principu, ka dzimtnieks ir tikai saimnieks, kas mantojis ciematu par dzimtu.

Klaudija Tota policijas noteikumus varam interpretēt tā, ka tie, kļuši ciešot, konstatē, ka tieši šie zemnieki, t. i. „tēva dēli”, ir dzimtnieki. Atzīstot, ka viņu pēcteči arī ir dzimtnieki, likums bez tam vēl ievērojami paplašina dzimtnieku apjomu. Vispirms agrākie svešie, kas nodzīvojuši desmit gadu attiecīgās muižas teritorijā, kļūst par dzimtniekiem — 1638. gada arklu revīzijā pat 50 gadu nodzīvojušie vēl bija „svešie”.⁴² Tad visu svešnieku bērni, kas piedzimuši attiecīgās muižas teritorijā, kļūst dzimtnieki. Treškārt, svešnieki, ko nepieprasa viņu agrākie kungi, tūlīt kļūst par dzimtniekiem. Šais trīs virzienos paplašinās dzimtnieka apzīmējums attiecsmē uz saimniekiem. Tomēr jaunais likums iet vēl tālāk, tas paplašina apzīmējumu arī uz saimnieku bērniem, kas aizgājuši līdzī mātēi uz citurieni, un pat uz iegātņu bērniem. Vēl vairāk — jaunais likums attiecas arī uz ārzemēs dzimušiem kalpiem un to bērniem, un uz visiem ārlaulībā dzimušiem. Šie noteikumi ir kaut kas pilnīgi jauns, jo nekad agrāk nebija mēģināts kalpus piecietināt pie zemes. Tā kā tai pašā laikā likums paredzēja, ka latviešu kalpi paliek brīvi, likumu par ārzemēs dzimušo kalpu piecietināšanu pie novada viegli bija apiet — kalpi vienkārši pārtautojās, bet hercogistē dzimušajiem nebija nekādu problēmu.

Avoti tad arī liecina, ka kalpu piecietināšana palika nedzīvs likuma burts. Cēsu zemes tiesa 1671. gadā konstatē, ka „kalpi ir nepastāvīgi, un kalpones nepavisam nav dzimtnieces (*leibeigen*)”.⁴³ Vairāk nekā 20 gadu vēlāk ģenerālgubernātors Dālbergs ar savu 1697. gada patentu vēršoties pret saimnieku bēgšanu, uzskata par normālu, ka no vienām mājām uz otrām dodas neprecēti saimnieku dēli, kalpi un kalpones.⁴⁴ Baznīcas grāmatas rāda rosīgu kalpu pārvietošanās kustību, un jurgotāju starpā neapšaubāmi bija arī ārzemēs dzimušie kalpi. Teiktais nepārprotami norāda, ka Klaudija Tota policijas noteikumi jautājumos par kalpiem nenozīmē esošā sankcionēšanu, bet gan jaunievedumu.

Lai noskaidrotu, ko nozīmēja termins *dzimtnieks* tieši Klaudija Tota policijas noteikumu iedzīvināšanas laikā, lielisks avots ir Uksensernas muižu 1672. g. 10. februāra privātā revīzija Ropažos.⁴⁵ Šai revīzijā par katru saimnieku teikts, kas viņš ir. Ropažu dzimtnieks (*Rodenpoyischer Erbpauer*) un kurzemnieks (*Churländer*) ir no gadsimteņa pirmās puses oficiālām revīzijām pazīstami termini. Bez tam par ropažniekiem lietoti vēl citi termini: par Melbārdi, piemē-

ram, teikts, ka viņš ir Burtnieku dzimtnieks, par Dadziņu, ka viņš ir Raunas dzimtnieks. Par Astīti teikts, ka viņš ir Ikšķiles dzimtnieks, kas Ropažos nodzīvojis jau pāri par 30 gadu. Tāpat Vecrunte, kas dzimis Igaunijā, nodzīvojis pāri par 30 gadu Ropažos, Strade ir kurzemnieks, kas nodzīvojis 13 gadus. Igaunis ir vidzemnieks, kas dzīvo šeit „kopš jaunības”. Bunke ir Vecsalacas dzimtnieks, kas nodzīvojis pāri par 30 gadu Ropažos. Visi šie un vēl citi svešie zemnieki, kas tik ilgi nodzīvojuši Ropažos, pēc Klaudija Tota policijas noteikumiem būtu Ropažu dzimtnieki, un līdz ar to ir pilnīgi lieki minēt, no kurienes viņi cēlušies. Tas, ka to tomēr dara, tikai liecina, ka vēl 1672. gadā pastāvēja tās pašas tradīcijas par „tēva dēlu” kā gadsimtena sākumā.

Pēc Klaudija Tota policijas noteikumu spēkā stāšanās muižnieki ļoti pūlējās iedzīvināt jauno dzimtnieka definīciju. Tā kā šī definīcija bija kaut kas jauns, kas runāja pretī senām paražām, tad arī saprotams, ka, sākot ar astoņdesmitajiem gadiem, avotos ir lielas pretrunas un nesaskaņas dzimtnieka apzīmējumā. Tā 1686. gadā karaliskajā kamerkolēģijā Stokholmā tās prezidents Vrēde zina stāstīt: „Nekad nav novērots, ka (Vidzemes) zemnieki aizbēg uz ārzemēm. Tie gan bēg no vienas muižas uz otru. Agrākais kungs tad viņus drīkst tūlīt atprasīt, nemaz negriežoties pie tiesas. Ja kāds nodzīvo 20 gadu jaunā vietā, viņš kļūst par dzimtnieku kopā ar sievu un bērniem, un no turienes viņš nedrīkst aiziet.”⁴⁶ Var redzēt, ka Vrēdes informācija atspoguļo Klaudija Tota policijas noteikumu dzimtnieka definīciju, kaut arī Vrēde kļūdās par noilguma termiņu, kā arī apgalvojot, ka zemnieki nebēg uz ārzemēm.

Interesantas ir 1688. gada arklu revīzijas liecības par dzimtniekiem. Šīs revīzijas instrukcijā nebija paredzēts reģistrēt dzimtniekus, kā tas bija prasīts gadsimtena pirmās puses revīzijā. Tomēr tradīcijas bija tik spēcīgas, ka revidenti piezīmēs pierakstīja, vai saimnieks ir dzimtnieks vai svešs.⁴⁷ Iespējams, ka šie ieraksti radās tāpēc, ka revīzijas avotam izlietoja vaku grāmatas, vai arī tāpēc, ka revīzijas instrukcija prasīja, lai atzīmē jaunsaimniekus.

Tas, ka 1688. gada arklu revīzijas noteikumos vairs nebija prasīts, lai atzīmē, kas ir dzimtnieks un kas svešais, gan nebija Klaudija Tota likuma sekas. Iemesls bija, ka līdz ar redukciju daudz svarīgāks bija kļuvis šķirojums kroņa zemniekos un muižnieku zemniekos. Ja 1688. gada revīzija interesējās arī vēl par jaunsaimniekiem, tad šīs intereses pamatā bija jaunsaimniekiem atvēlētie parastie trīs brīvgadi, kas bija jāņem vērā, aplēšot muižas nodokli.

Ar kādām grūtībām bija jāsastopas Klaudija Tota policijas noteikumu dzimtniecības likuma iedzīvināšanā, rāda vēl tas, ka 1697. gadā ģenerālgubernātoram nācās izsludināt šo likumu latviešu valodā.⁴⁸ Īstenībā šis atkārtojums bija lieks, jo starplaikā bija notikuši lieli pārkārtojumi Vidzemes zemnieku dzimtniecības vēsturē. Ja arī ne formāli, tad faktiski lielākā tiesa zemnieku bija ieguvuši tādu pašu brīvību, kāda bija zemniekiem Zviedrijā. Šādu brīvību bija ieguvuši reducēto muižu kroņa zemnieki. Nevaram pieņemt, ka ģenerālgubernātors nezināja, ko viņš dara. Vienīgais izskaidrojums Klaudija Tota policijas noteikumu dzimtniecības likuma atgādinājumam 1697. gadā tāpēc ir, ka šis likums vēl joprojām bija spēkā attieksmē uz nereducēto muižu zemniekiem. Patents tieši atsaucas uz dižciltīgo sūdzībām. To izsludināja arī kroņa zemnieku zināšanai, lai brīdinātu pēdējos uzņemt privāto muižu zemnieku bēgļus. Fundamentālās pārmaiņas to Vidzemes zemnieku stāvoklī, kas kļuva par kroņa zemniekiem, vēsturnieki vēl nav pienācīgi novērtējuši. Šis svarīgās pārmaiņas apcerētas turpmākajos posmos.

Kārļa XI priekšlikums par dzimtbūšanas atcelšanu

Zviedrijas karalis Kārlis XI 1681. g. 12. un 27. aprīlī parakstīja divus dokumentus, kas ir svarīgi latvju tautas senākajā vēsturē. Pirmais bija karaļa norādījums Lichtonam, ierodoties Vidzemē, panākt, lai Vidzemes zemnieku juridisko stāvokli pielīdzina zemnieku stāvoklim Zviedrijā. Otrs dokuments bija priekšlikums Vidzemes muižniecībai, ka, pirmkārt, zemes drošības labad izdarāma muižu redukcija, otrkārt, zemes apstākļu noskaidrošanai sarīkojama revīzija un, treškārt, Vidzemē atceļama dzimtbūšana.⁴⁹

Priekšlikuma trešā panta saturs bija šāds: „Karalis negrib Vidzemes muižniecībai slēpt, ka viņš apsvēris paražas, kas radušās senos pagānu laikos un kas vēl saglabājušās dažās Zviedrijai pakļautās provincēs, sevišķi Vidzemē un Pomerānijā, proti, ka kungi uzurpējuši par saviem zemniekiem un viņu ģimenēm lielāku un mazāk ierobežotu brīvību un varu, nekā tas savienojams ar kristīgo mīlestību. Karalis tāpēc nevien līcis izteikt Pomerānijas bruņniecībai un muižniecībai savas kristīgās un žēlīgās domas par šādas neierobežotas (muižnieku) brīvības ierobežošanu un nožēlojamās verdzības un dzimtbūšanas atcelšanu, kuŗā smok tik daudz kristiešu, bet karalis arī savā žēlastībā to pašu nodomājis darīt ar visiem zemniekiem un viņu ģimenēm,

kas pieder pie karaļa un kroņa Vidzemes muižām. Tāpēc karalis savā žēlastībā liek bruņniecībai un muižniecībai apsvērt, cik tas būtu labi un kristīgi, ja bruņniecība un muižniecība šim piemēram sekotu un to pieņemtu savās privātās muižās un attieksmē uz saviem zemniekiem. Jāapsveŗ, ka nevien taisnība un kristīgi, labi tikumi cieš tāpēc, ka vienu cilvēku pakļauj otra diskrecijai un privātiem afektiem, bet arī, ka tas ir liels kavēklis iedzīvotāju mīlestības un uzticības pieaugumam, un ka tas citiem atņem prieku un vēlēšanos tur apmesties, tāpat zemes iedzīvotāju vairumam atņem prieku un cenšanos vēlēties un meklēt to, kas vestu pretī vispārējai zemes labklājībai, jo, kamēr viņus apspiež verdzība un dzimtbūšana, viņiem par to maz daļas un intereses. Turpretim pavisam citi panākumi taisnībai un vispārējā labuma veicināšanai gaidāmi, tikko realizētu šo karaļa žēlīgo nodomu.”

Kārļa XI motīvi dzimtniecības atcelšanai ir nevien tīri humānas dabas, bet viņš min arī politiskus un saimnieciskus argumentus. Šie pēdējie paskaidrojami tuvāk. Pirmkārt, karalis konstatē, ka dzimtbūšana zemniekiem atņem prieku un vēlēšanos Vidzemē apmesties. Otrkārt, zemes iedzīvotāju vairumam nav intereses šādos dzīves apstākļos rūpēties par visas valsts labklājību.

Doma par to, ka Vidzemē ir pārāk maz iedzīvotāju, zviedru laikos nekādā ziņā nav jauna. Gustava II Ādolfā nesekmīgais mēģinājums kolonizēt Vidzemi ar somiem un Zviedrijas kamerkollēģijas 1653. gada rezolūcija izsaka to pašu. Un tomēr Kārļa XI domai ir jauna nianse. Kamerkollēģija valsts labklājības pamatu redzēja rūpniecībā nodarbināto iedzīvotāju skaita pieaugumā, jo „katrs (šāds) iedzīvotāju skaita pieaugums vairo karaliskās licences”. Šai ziņā kamerkollēģijas viedoklis bija tipiski merkantilistisks. Turpretim Kārlis XI bija atsvabinājies no maldīgā uzskata, kas nesaprotamā kārtā tik ilgi bija valdījis Zviedrijā, proti, ka rūpniecība un tirdzniecība būtu tautsaimnieciski svarīgākas un nozīmīgākas par zemkopību. Kārlis XI par zemniekiem runā kā par iedzīvotāju vairākumu un tieši šai kārtā redz valsts labklājības pamatus, kaut gan, nespēdams pacelties pāri savam laikmetam, viņš zemniekos neredzēja savas valsts politiskos balstus. Nav šaubu, ka Kārlis XI kā labs Vidzemes apstākļu pazinējs, runājot par „citiem”, kam dzimtbūšana atņem prieku un vēlēšanos Vidzemē apmesties, domāja tos zemniekus kaimiņos, ar kuriem Vidzemes latviešus saistīja kopējas paražas un valoda: kurzemniekus un latgaliēšus. Tās jau bija rezerves, kas vienmēr ātri bija aizpildījušas Vidzemes latvju zemnieku rindās kara un mēŗa sistos

robūs. Tāpēc, runājot par Kārļa XI nodomiem Vidzemē, ar pilnām tiesībām varam runāt par latviešu zemnieku (nevien par Vidzemes zemnieku) izredzēm.

Muižnieku atbilde uz Kārļa XI ierosinājumu par zemnieku dzimtbūšanas atcelšanu bija noraidīga. Ja neskaita tos pašus anekdotus, ko Vidzemes muižniecība jau bija cēlusi priekšā pēc līdzīga priekšlikuma 1601. gadā Sēdermanlandes hercogam Kārlim (no 1604. gada — Kārlis IX), motīvi pret dzimtbūšanas atcelšanu bija, ka zemnieki savā iedzimtajā naidā tad vērsīšoties pret kungiem, „piepildot šo zemi ar slepkavībām un asinsizliešanu”. Par karaļa izteiktajām cerībām, ka brīvība pamudinās apmesties Vidzemē zemniekus no kaimiņu valstīm, muižnieki ir pilnīgi pretējās domās. Ja zemnieki apmetīsies, tad saskaņā ar noslēgtajiem starptautiskiem līgumiem viņi būs atkal jāizdod, bet brīvību ieguvušie pašu zemnieki atstās zemi un aizies uz citurieni (sic! jādombā, uz turieni, kur ir nebrīvība). Šī ar diezgan vāju loģiku uzbūvētā argumentācija, protams, pati par sevi karali nevarēja ietekmēt. Vienīgi atgādinājums par starptautiskām saistībām mudināja būt uzmanīgam, lai kaimiņi neiztukotu karaļa priekšlikumu kā nodomu no šīm saistībām atteikties.

Daudz lielāku iespaidu uz Kārli XI varēja atstāt Lichtona pavadvēstule, ar kuŗu pēdējais muižnieku lēmumu nosūtīja karalim.⁵⁰ Lichtons raksta: „Beidzot nevaru paiet gaŗām, padevīgi nepieminot zemnieku brīvības ievešanu karaļa majestātes muiŗās. Nevien bruņniecība cieŗi stāv par to, lai paturētu savus zemniekus ar vecām tiesībām, bet tas varētu kļūt visai kļūmīgi karaliskās majestātes ieņākumiem. Tāpat būtu lielākās grūtības ar (muiŗu) nomniekiem, ja atceltu mājas disciplīnu un īpaŗuma tiesības, kas ir vienģgais likumģgā servitūta saturs, un ja zemnieki gūtu tiesģbas mainģt savus kungus. Tāpat (būtu grūtģbas), ja viņu (ģikos) pārkāpumus nodotu lēnai tiesas izmeklēŗšanai, jo nevar nolģegt, ka tā ir tauta ar cietu dabu un tāda, kuŗai vajaga stingra un ātra soda, lai tos noturģtu pie viņu pienāķumiem un novģrstu patvarģbas. Visu to nododu karalģskās majestātes apsvģŗŗšanai u. t. t.”

Kā redzams, Lichtona argumentos pret dzimtbūšanas atcelšanu nav tā plaŗā vģrģena, kas ir Kārļa XI propozģcijai. Tie ir ŷauri dienas politikas arguments, ka būs grūti dabģt reducģjamām muiŗģm nomniekus. Tomģŗ ŷis arguments varģja atstģt uz karali zinģmu iespaidu, jo reducģcijai Vidzemģ bija pirmģm kģrtģm fiskģls nolģķs, un reducģto muiŗu iznomģŗšanai reducģcijas plģnģ bija jo nozģmģga vieta.

Neapŗaubģmi liela nozģme bija tam, ka Lichtons pret karaļa no-

domiem zemnieku brīvības jautājumā izturējās noraidīgi. Kaut gan Lichtons savu viedokli, cik varam vērot, uz ārieni nemanifestēja un muižniekiem ar savu 4. augusta rakstu tikai ziņoja, ka jautājumu par to, cik tālu brīvību ievēdīs karaļa paša muižās, padevīgi nodevis karaļa izšķiršanai, tomēr pats fakts, ka viņš kā galvenais karaļa nodomu realizētājs Vidzemē nekā nedarīja šai lietā, protams, karaļa nodomus neveicināja.

Ņemot vērā šīs grūtības, ka karaļa nodomam pretojās kā muižniecība, tā viņa administrātori, vēsturniekos ir nostiprinājies uzskats, ka Kārlis XI savu nodomu par dzimtbūšanas atcelšanu esot atmetis. Tā vēl 1954. gadā raksta Vitrams: „Karalis savu plānu nereālizēja un arī atteicās atlaist brīvībā domēņu zemniekus, kaut gan pēc redukcijas piecas sestdaļas no visa zemes valdījuma bija kļuvušas par domēnēm”.⁵¹ Šis Vitrama spriedums pilnīgi saskan ar Tranzē-Rozeņeka 1890. gada viedokli.

Pret šādu vēsturnieku spriedumu jāceļ iebildums. Tiesa, karalis nepasludināja svinīgā manifestā, ka zemnieki ir atlaisti brīvībā, bet viņš lika izdarīt virkni reformu, pēc kuŗām Vidzemes zemnieku juridiskais stāvoklis tikai mazā mērā atšķīrās no Zviedrijas zemnieku brīvības. Šādu nodomu karalis bija izteicis savā 1681. g. 12. aprīļa vēstulē Lichtonam.

Zviedru zemnieku brīvība un latvju nebrīvība

Laikmetā, kas mūs interesē, Zviedrijas centrālās provincēs bija četras zemnieku kategorijas: nodokļu zemnieki, kroņa zemnieki, muižnieku zemnieki un muižnieku nodokļu zemnieki. Šo zemnieku stāvoklis atšķīrās nevien tiesiskā, bet arī saimnieciskā ziņā.

Īpašuma tiesības uz savu dzimto ciematu un zemi bija vienīgi nodokļu zemniekiem un pa daļai arī muižnieku nodokļu zemniekiem. Pārējie bija vienīgi zemes nomnieki.

Nodokļu zemnieki īpašuma tiesības baudīja vienīgi tik ilgi, kamēr viņi maksāja gada un citus nodokļus.⁵² Ja nodokļu zemnieka ciemats bija trīs gadus bijis postaža vai par to nemaksāja nodokļus, to izsolīja pagasta tiesā (*ting*) un uzaicināja nodokļu zemnieku vai viņa radniekus samaksāt nodokļu parādus. Ja neviens uz šo uzaicinājumu neatsaucās, nodokļu zemnieka ciematu ierakstīja zemes grāmatās kā kroņa zemnieka ciematu.⁵³ Jaunais kroņa zemnieks, kas šo ciematu uzņēma, parasti baudīja tiesības izmantot dažus brīvgadus. Kroņa

zemniekiem arī periodiskās revīzijās ciemata mantālu pieskaņoja zemnieka maksāšanas spējām, kamēr nodokļu zemniekam parasti bija jāmaksā bez kādiem atlaidumiem tas, kas bija ierakstīts zemes grāmatā. Neņēma pat vērā ugunsgrēkus un tikai reti, piemēram, dāņiem iebrūkot, atkāpās no šī vispārējā noteikuma. 1642. gadā, piemēram, kamera katēgoriski paskaidroja, ka ciemati, kuņus zemnieki nevar noturēt, nododami kronim.⁵⁴ Nodokļu zemnieki varēja cerēt, ka kronis nāks pretim, vienīgi neražu un vispārēju plūdu gadījumos, kad nelaime piemeklēja visu pagastu.

Muižnieku nodokļu zemnieku stāvoklis bija sliktāks. Šis bija nodokļu zemnieki, kuņu nodevas kronis bija vai nu dāvājis muižniekiem par viņu nopelniem, vai viņiem pārdevis. Taisni tāpēc, ka viņiem bija servitūtam līdzīgas īpašuma tiesības uz savu ciematu un zemi, šie zemnieki nonāca sliktākā stāvoklī nekā muižnieku zemnieki. Pēdējie varēja nomas līgumu uzteikt, zināmos gadījumos pat atprasot nomu vai līguma maksu, kāpēc katrs muižnieks sargājās zaudēt labu zemnieku, turpretim muižnieku nodokļu zemniekam uzteikšanas tiesību nebija. Viņam konflikta gadījumā atlika vienīgi savu ciematu atstāt, pametot to muižniekam, Raksturīgi, ka lielākā tiesa zemnieku sūdzību par muižniekiem riksdagā nāk tieši no šīs zemnieku katēgorijas.

Muižnieku zemnieki zemi parasti nomāja 6 gadiem.⁵⁵ Viņu attiecības ar muižniekiem kārtoja zemes likums (*landlagen*) un Kārļa IX 1590. gada nolikums, bet ar 1681. gadu Kārļa XI nolikums (*buse-synsordning*). Pirms nomas līguma izbeigšanās zemnieku (ar nedaudziem izņēmumiem) no zemes nevarēja nodzīt, jo vien viņš savus pienākumus kārtīgi izpildīja. Priekš termiņa izbeigšanās abas puses varēja noteiktā laikā līgumu uzteikt. Zemnieks, kas likumīgā laikā bija zemi uzteicis, varēja doties, kurp vēlas. Ja zemnieks zemi atstāja ar parādiem, muižniekam sava taisnība bija jāmeklē tiesā. Samērā maz muižnieku izlietoja tiesības atvest ar varu atpakaļ patvarīgi pirms līguma termiņa aizgājušo zemnieku. Līgumus parasti slēdza mutes vārdiem, lieciniekiem klāt esot, pēc viegli iegaumējamas formulas: „Zemnieks uzņemas ciematu un izpildīs visas zināmās un nezināmās nomas maksas, kā no šī ciemata parasts, izņemot...”. Retāki bija rakstveida līgumi. Līgumu slēdzot vai atjaunojot, bija jāmaksā vienreizējs maksājums (*stādja*), kas svārstījās atkarā no ciemata labuma. Bez šī vienreizējā maksājuma zemnieka pienākums bija maksāt gada nomu, to kroņa nodokļa daļu, kas bija jāmaksā viņa katēgorijas zemniekiem (parasti pusi no tā, ko maksāja kroņa un

nodokļu zemnieki), un muižniekam vēl to kroņa nodokļa daļu, ko muižnieka zemnieks maksāja mazāk nekā kroņa resp. nodokļu zemnieks (t. i. šī nodokļa otru pusi).

Bez šiem maksājumiem zemniekam bija jāveic muižnieka labā kļaušas (*dagsverk*). Kļaušas nebija normētas, bet no pilna ciemata parastās kļaušas, kas ietilpa nomā, bija 6 līdz 8 dienas gadā.⁵⁶ Bez tam muižnieks no katra ciemata varēja prasīt papildu kļaušas tik, cik tās veica kroņa labā nodokļu un kroņa zemnieki, parasti līdz 6 dienām gadā. Aizstājot ar kļaušām dažādus ārkārtējus nodokļus, ko maksāja kronim pārējo katēgoriju zemnieki, muižnieku zemnieku kopējās kļaušas varēja sasniegt 30 dienas no vesela ciemata. Kļaušu darbu veica vienīgi zemnieki, kas dzīvoja muižas tuvumā, parasti vienīgi no tā paša ciema, kur atradās muiža. Pārējie kļaušu vietā maksāja naudu. Tā kā muižās parasti bija 4 līdz 5 kalpi, bet pašas muižas Zviedrijā 17. gadsimtenī bija tikai prāvas zemnieku mājas lielumā, kļaušu darbu izlietoja vienīgi steidzamos sezonas darbos — ražas novākšanai un taml. Smagākas kļaušas bija tur, kur muižnieks blakus zemkopībai nodarbojās citās ražošanas nozarēs: ķieģeļrūpniecībā vai taml. Šķūšu prasības muižniekam nebija ierobežotas. Kroņa un nodokļu zemnieki kļaušu ziņā bija nedaudz sliktākā stāvoklī. Šo zemnieku kļaušu darbu izlietoja gan kroņa iznomāto muižu apstrādāšanai, gan būvmateriālu pievešanai kroņa ēkām, kā arī šo ēku celšanai. Sliktākais tomēr bija tas, ka kronis daudz mazāk ņēma vērā zemnieka dzīves vietas attālumu, un reizēm zemniekiem bija jābrauc līdz 60 km līdz kļaušu vietai. Kārlis XI šai ziņā ievada atvieglojumu, nosakot arī kļaušu dienas ilgumu 12 stundas agrākās kļaušu dienas vietā, kas turpinājās no saules līdz saulei.

Salīdzinot kroņa un nodokļu zemnieku stāvokli ar muižnieku zemnieku un muižnieku nodokļu zemnieku stāvokli, jākonstatē, ka gadsimteņa pirmajā pusē muižnieku zemnieku stāvoklis bija labāks. Bija vieglāka nodokļu nasta, jo muižnieku saimniecisko privilēģiju galvenais saturs bija tieši tas, ka muižnieku zemnieki no daudziem nodokļiem bija atsvabināti, no citiem kroņa nodokļiem maksāja tikai pusi. Kaut gan muižnieki šo nodokļu daļu, ko kronis no muižnieku zemniekiem neņēma, varēja iekasēt savā labā, šī iekasēšana bija daudz vairāk piemērota faktiskām zemnieku maksāšanas spējām. Bez tam šai laikā norisinājās īsta sacensība starp kroni un muižniekiem, lai iegūtu sev labākos zemniekus. Muižnieku zemnieku saimnieciskais stāvoklis bija arī labāks muižnieku un viņu fogtu stingrās uzraudzības dēļ pār zemnieku saimniecību. Muižnieks bija visvairāk iein-

teresēts, lai zemnieks varētu laikā un kārtīgi izdarīt savus maksājumus, un tāpēc arī stingri uzraudzīja zemnieku saimniecību. Kronis ar savu birokrātisko ierēdņu aparātu to nespēja, bet iznomātās kroņa muižās nomnieki bija vairāk ieinteresēti vienreizējos lielos ienākumos nekā ilgstošos sīkos.

Lai varētu salīdzināt Zviedrijas un Vidzemes zemnieku stāvokli, vēl jāraksturo disciplinārā vara, kas Zviedrijas muižniekiem bija par viņu zemniekiem.

Likums Zviedrijas muižniekiem disciplināru varu deva tikai par viņu personiskiem kalpotājiem sīku pārkāpumu gadījumos. Muižnieks nevarēja zemniekus sodīt, izņemot nedaudzas muižas, kur to pieļāva ieražu tiesības. Tomēr faktiski muižnieki zemniekus par sīkākām pārkāpumiem sodīja paši, pat ar cietumu pie maizes un ūdens, un 1723. gada privilēģija, kas šādas tiesības muižniekiem piešķīra, tikai legalizēja iepriekšējo gadu praksi.

Zviedru zemnieku stāvoklis visumā pasliktinājās 17. gadsimteņa otrā pusē.⁵⁷ Zemnieku nodevu atsavināšanai vēršoties plašumā, arvien pieauga no muižniekiem atkarīgo zemnieku skaits. Līdz ar to mazinājās konkurence starp kroni un muižniekiem labu zemnieku iegūšanā. Iegūstot lielāku skaitu zemnieku, muižniekam vairs nebija tik svarīgi, lai katrs atsevišķs zemnieks nepamestu savu ciematu postažā. Atsevišķa zemnieka loma kopējos muižnieka ienākumos bija mazinājusies. Lielā zemnieku skaita dēļ zuda arī personiskais kontakts starp muižnieku un zemniekiem. Bez tam, pieaugot muižu skaitam, muižnieks tās vairs personīgi nepārvaldīja, un viņa viedoklis kļuva tīri materiāls — katra muiža reprezentēja tikai zināmu daļu muižnieka ienākumos. Ja vēl ņemam vērā pieaugušās prasības un augstāku dzīves standartu, kas pēc trīsdesmitgadu kara ieviesās Zviedrijā, bet kas bija jāsamaksā zemniekam, tad skaidrs, ka zemnieka stāvoklis kļuva arvien ļaunāks. Turklāt vēl pievienojās draudi, ka zemnieki zaudēs savu politisko svaru un stāvokli. Tādas bažas, kā redzējām, zemnieki izteica jau 1655. gadā.

Atšķirību starp Zviedrijas un Vidzemes apstākļiem pasvīturo 1656. g. 8. augusta valsts padomes lēmums.⁵⁸ Pēc kāda muižnieka pieprasījuma, vai muižā dzimušam zemniekam var atļaut uzņemt zemi citur, valsts padome nolēma, ka Zviedrijā to nevar noliegt, turpretim Vidzemē būtu cita lieta. Kā redzam, doma par zviedru zemnieku piecietināšanu pie zemes jau bija radusies. Tāpat diskutēja jautājumu par to, cik izdevīgs no saimnieciskā viedokļa būtu kļaušu darbs pēc Vidzemes parauga.

Ievērojamais valsts darbinieks Šerings Rozenhane šo jautājumu iztīrā savā rūpīgi izstrādātajā lauksaimniecības rokas grāmatā *Oecologiae-Book*.⁵⁹ Esot divi paņēmieni, kā apsaimniekot muižu. Muižas zemniekus varot, pirmkārt, strādīnāt kā kalpus. Otrkārt, varot, vai nu iedalīt katram zemniekam savu gabalu tīrumā, vai likt viņiem strādāt „vienam par otru”, t. i. vienkopus. Rīkojoties pēc otra paņēmiena, muižai pašai neesot jātur vairāk cilvēku kā vienīgi uzraugs jeb jātnieks, kas vada darbu. „Bet,” raksta tālāk Rozenhane, „kaut gan tas visai izplatīts (paņemiens) Vidzemē un Skonē, tomēr nav konstatēts, ka tas būtu sevišķi labs Zviedrijā, jo vai nu samaitā zemniekus, vai arī muižu slikti apsaimnieko un samaitā”.

Kaut visos minētajos piemēros Zviedrijā izsakās pret Vidzemē parasto kārtību, tomēr ar muižnieku zemnieku un muižnieku nodokļu zemnieku skaita pieaugumu sāka arvien vairāk nostiprināties no Vācijas ievazātais uzskats, ka zemnieki nav tieši, bet ir tikai netieši kroņa pavalstnieki.⁶⁰ Kārļa XI redukcija nāca īstā laikā, lai glābtu zviedru zemnieku no politiskās nāves un no muižnieku saimnieciskās varas. Kā bieži, šis bija gribētās politikas negaidīts blaku rezultāts. Kārlim XI nebija nodoma glābt zviedru zemniekus. Viņa nolūks bija nostiprināt Zviedrijas lielvalsts militāro stāvokli ar reorganizēto finanču palīdzību. Viņam izdevās lieliski nostabilizēt finanses, bet neizdevās nostabilizēt Zviedrijas lielvalsti. Totiesu Kārlim XI, nemaz pēc tā necenšoties, izdevās nodrošināt zviedru zemnieku brīvību, ar kuŗu salīdzinot, ir Kristīna, ir pats Kārlis XI Vidzemes zemnieku stāvokli nosauca par verdzību.

Zviedru zemnieku brīvība arī tās sliktākajā izdevumā — muižnieku nodokļu zemniekam — atļāva zemniekam savu ciematu atstāt (ja vien viņam nebija parādu) un meklēt jaunu ciematu, lai viņš kā muižnieka zemnieks vai kroņa zemnieks nomātu zemi, kuŗā droši var saimniekot, kaut arī tikai nākošos sešus gadus. Ja zemnieks bija pietiekami bagāts, viņš varēja arī iepirkties nodokļu zemniekos, kaut gan tad varēja notikt, ka kronis visus maksājumus piedzen bez saudzības arī sliktākos gadus un ka kādā jaukā dienā kronis viņu resp. viņa nodevas atkal atdāvina vai pārdod kā muižnieka nodokļu zemnieku. Muižnieku zemnieks varēja uzteikt savu līgumu un doties, kurp tīk, bet atkal, ja vien viņš nebija muižniekam parādā. Bet, no otras puses, arī muižnieks varēja zemniekam līgumu uzteikt un labi iekoptās mājas nodot citam vai zināmos gadījumos arī paturēt sev kā jaunu muižu, nodzenot zemnieku no zemes pirms līguma uzteikšanas un tikai atmaksājot vienreizējo maksājumu (*stādja*).

Nedz Vidzemes zemniekam pašam, nedz viņa pēcnācējiem (izņemot uz citurieni izprecinātās meitas) nebija tiesības atstāt kunga novadu. Tā vismaz šo jautājumu formulēja 1671. gada zemes policijas noteikumi. Vai tai pašā laikā muižniekam ir tiesības zemnieku nodzīt no zemes, par to šie noteikumi klusē, tāpat kā par to, ar kādām tiesībām zemnieki valda savu zemi un cik tālu viņi var noteikt par savu nekustamo īpašumu.

No vienas puses, šie noteikumi, kas diktēja zemnieka pienākumus pret kungu un piecietināja zemnieku pie zemes, bet kuņus zemnieks pastāvīgi un sistematiski pārkāpa, no otras puses, nenoteiktība jautājumos par zemnieku tiesībām, deva pamatu runāt par Vidzemes zemnieku verdzību pretēji zviedru zemnieku brīvībai. Turklāt vēl jāievēro, ka Vidzemē likums muižniekam bija atstājis par zemniekiem „mājas pārmācības” tiesības ar 10 pāriem rīkšu, sitot ar katru pāri trīs līdz četras reizes. Ja zviedru muižnieki sev uzurpēja disciplināras varas tiesības, kaut gan likums viņiem tādas nemaz nedeļa, tad arī saprotams, ka Vidzemes muižnieki savas tiesības izlietoja ar uzviņu. Zviedru zemnieku pienākumu — kunga tiesas un kļaušu — augšējo robežu noteica kroņa zemnieku pienākumi. Vidzemē tādas robežas nebija, ja neskaita tradīciju un paražu saistības, kas pēckaļa laikos kļuva arvien diezgan vaļīgas. Ka šīs tradīciju vilktās robežas bija tālu virs Vidzemes zemnieka maksāšanas spējām, par to liecina saglabājušās muižu grāmatas ar impozantiem skaitļiem par zemnieku parādiem. Beidzot — principiālā atšķirība starp zviedru un Vidzemes zemnieku kļaušu darbu. Zviedru zemnieku kļaušas bija mazas, lielākais 30 dienu gadā, turklāt parasti kunga maizē. Vidzemes zemnieks nevien kopa un novāca kunga laukus, bet veica arī visus saimniecības darbus, strādājot savā maizē un ar savu inventāru cauru gadu, vasarā pat ar trim cilvēkiem no katra ciemata. Vidzemes zemnieks kunga tīrumā nodarbināja caurmērā 25% no darba spēka, kas vispār bija viņa rīcībā.

Šīs smagās kļaušas, ar ko ražoja uztura līdzekļus, kuņus paši ražotāji nevarēja savā labā izlietot, mazināja nevien Vidzemes zemnieku saimniecisko labklājību, bet bija arī pastāvīgs slogs, kas kavēja iedzīvotāju skaita pieaugumu. Savu deklarēto saimniecisko nolūku — panākt iedzīvotāju skaita pieaugumu — Kārlis XI pilnā mērā būtu panācis, radot esošās kļaušu sistēmas vietā citu. Bet viņa reformas vērsās citā virzienā, un turklāt šāda agrārā revolūcija arī šī valdnieka dzelzs gribai nebūtu bijusi pa spēkam.

Iepazīnušies ar zviedru zemnieku stāvokli, tas ir, to brīvības ideālu,

ko latvju zemnieks būtu labākā gadījumā varējis sasniegt, apskatīsim Kārļa XI plānu turpmāko likteni un viņa reformas Vidzemes zemnieku labā.

Kārļa XI reformas Vidzemes zemnieku labā

Reducēto muižu zemnieku attieksmes pret muižu nomniekiem noteica karaļa 1691. gada instrukcija un 1696. g. 21. marta ekonomijas reglaments.⁶¹

Šie dokumenti mūs interesē, pirmkārt, tāpēc, ka tagad pirmo reizi ar likumu kroņa muižās bija nokārtotas zemnieku un kungu savstarpējās attieksmes, otrkārt, jautājumā par zemnieku īpašuma tiesībām uz zemi.

Kaut gan nedz 1691., nedz 1696. gada dokumentā nekas tieši nav teikts par Vidzemes reducēto muižu zemnieku īpašuma tiesībām uz zemi, tomēr pēc terminoloģijas un, meklējot vēl citu analogiju ar zviedru zemniekiem, ir iespējams par to spriest.

1691. gadā Vidzemes reducēto muižu zemnieki ir zviedriski nosaukti *Crononens Bönder*, ko vāciski tulko *Krons-Bauern*, tātad kroņa zemnieki, bet 1696. gada terminoloģija ir vai nu vienkārši *Bonde*, t. i. zemnieks, vai *Arendebönder* (Budenbroka iespiestā tulkojumā *Arrende-Bauern*, III, 13, 17; *Bauern*, IV, 8), ko varētu tulkot „nomas zemnieki”. Maksājums, ko izdara zemnieki, reglamentā nosaukts: *Wackenbooks Rântan* (I, 7 *Wacken-Buch Renten*), *rânta eller utblagor* (III, 1 Budenbroka iespiestā tulkojumā sajaukts: *Gerechtigkeit und Renten*), *rânta* (III, 14, 18 Budenbroka tulkojumā abās vietās nepareizi: *Gerechtigkeit*).

Zviedrijā ar terminu *rânta* apzīmēja tikai nodokļu zemnieku maksājumus. Jāatgādina, ka nodokļu zemnieki bija tādi kronim pakļautie zemnieki, kuŗus pret viņu gribu nevarēja nodzīt no viņu zemes, kamēr vien viņi izpildīja likumu un savus pienākumus. Turpretim otras kronim pakļauto zemnieku katēgorijas — kroņa zemnieku — maksājumu sauca *avrad*. Pretēji modernai terminoloģijai *avrad* nozīmēja nomu, bet *rânta* nozīmēja nodokli.⁶² Zviedrijas kamerkollēģija tātad, izstrādājot ekonomijas reglamentu, lietoja terminu, ko Zviedrijā attiecināja uz nodokļu zemniekiem. Ja tas būtu darīts apzinīgi, tad var domāt, ka kamerkollēģijas uztverē Vidzemes reducēto muižu zemnieki nemaksāja vis kunga tiesu, bet gan kroņa tiesu, kas bija iznomāta muižas nomniekiem. Ja šī hipoteze būtu pareiza, tad varētu

izskaidrot, kāpēc Vidzemes zemniekus, kuņus 1691. gadā gan nosauca par „kroņa zemniekiem”, 1696. gadā tomēr nosauca par „nomas zemniekiem” — viņu nodokļu maksājumi bija iznomāti. Ja būtu palicis tā, kā to ieteica kamerkollēģija, ka reducētās muižas ir jāapsaimnieko kronim tieši, neiznomājot, tad arī Vidzemē būtu lietots termins „nodokļu zemnieki”. Saprotais, vārds *rānta* viens pats nav pietiekams pierādījums, ka Vidzemes reducēto muižu zemniekus uzskatīja par līdzīgiem Zviedrijas nodokļu zemniekiem. Tomēr ir kāds cits svarīgs apstāklis, kas noteikti pierāda, ka Vidzemes reducēto muižu saimnieki bija līdzīgi nodokļu zemniekiem.

Kopējais Zviedrijas nodokļu zemniekiem un Vidzemes kroņa zemniekiem ir noteikumi, kādos gadījumos zemnieku var no zemes nodzīt, tātad svarīgā zemes valdīšanas jautājumā. Pirmais instrukcijā un reglamentā paredzētais gadījums ir, ja zemnieks savu zemi pārdod vai iznomā. Tādā gadījumā zemes īpašnieku (*ägaren, Eigenthümer*) soda pirmo un otru reizi ar 10 sudraba dālderiem vai miesas sodu (tā tas ir zviedru tekstā; vācu tulkojumā turpretim minētais sods ir tikai 10 pāři rikšu, III, 13), bet trešo reizi, atņemot ciematu, „ja var dabūt citu labu zemnieku vietā”. Otrs gadījums ir, ja zemnieks ilgstoši nespēj kārtot maksājumus un izpildīt klaugas, un nevar kārtīgi apsaimniekot savu ciematu. Ja nav izredzes, ka viņa stāvoklis uzlabosies, un ja ir labs kandidāts, kas var stāties viņa vietā, tad domēņu priekšnieks (ne muižas nomnieks) nespējīgo saimnieku var nodzīt no zemes. Cita iemesla Vidzemes reducēto muižu zemnieku nodzīšanai no zemes nebija.

Gluži tādi paši iemesli zemes zaudēšanai bija paredzēti Zviedrijā nodokļu zemniekiem. Šie zemnieki bija vienīgie, par kuņiem var teikt, ka viņiem zeme piederēja par dzimtu.⁶³ Tā kā šoreiz kopējos noteikumos nejaušību nevar būt, jo tā ir fundamentāla atšķirība no citiem zemniekiem, tad jāpieņem, ka Zviedrijas kamerkollēģija vēlējās Vidzemes kroņa zemniekus pielīdzināt Zviedrijas nodokļu zemniekiem, t. i. tai zviedru zemnieku kategorijai, kas tiesiski bija vislabāk situēti. Noteikumos par zemes zaudēšanu Vidzemes zemnieku kārtā patiesībā bija vēl labākā stāvoklī nekā nodokļu zemnieki Zviedrijā — zaudētās mājas Vidzemē jaunais saimnieks uzņēma ar pilnām tiesībām. Zviedrijā turpretim jaunsaimnieks vairs nebija nodokļu zemnieks, bet kļuva par kroņa zemnieku, t. i. mājas nevaldīja par dzimtu kā viņa priekštecis.

Reglaments būtiski grozīja attiecīgo zemnieku stāvokli. Tas zināmā mērā izriet no apstākļa, ka 1699. gadā ģenerālgubernātors lūdza

karāja atļauju to tulkot latviski. 1700. gadā ģenerālgubernātors pavēlēja reglamentu iespiest „šai zemē parastajā zemnieku valodā”.⁶⁴

Mums šeit svarīgi noskaidrot, kāds bija Vidzemes „kroņa” zemnieka faktiskais stāvoklis pēc Kārļa XI reformām un ar ko šis stāvoklis atšķīrās no iepriekšējā, muižnieku zemnieka, stāvokļa. Starpība bija tiešām liela. Tagad vairs zemniekam nebija *pienākums*, bet gan *tiesība* palikt uz savas zemes. Šo tiesību zemnieks varēja zaudēt tikai tad, ja viņš no tās labprātīgi atsacījās, neatļauti iznomājot, pārdodot vai citādi zemi atsavinot. Otrkārt, zemnieks tiesības uz zemi varēja zaudēt, ja viņš nedeava vai nespēja dot klaušas un nodevas. 1691. gada instrukcija atļāva sadalīt lielās zemnieku ģimenes un izraudzīt no tām saimniekus ciematiem, kur tādus vajadzēja, bet nav domājams, ka tas varēja notikt bez paša zemnieka piekrišanas. To redzam no Lielā kadastra protokoliem, kur revīzijas komisijas vienmēr prasa zemnieku piekrišanu pārkārtojumiem. Ir nepareizs apgalvojums, ka Vidzemes kroņa zemnieks būtu bijis pilnīgi beztiesīgs, ka valdība viņu pēc savas patikas varēja pārcelt uz citu vietu un no zemes pavisam padzīt. Pārcelt varēja tikai ar zemnieka paša piekrišanu, bet padzīt tad, ja zemnieks neizpildīja savus pienākumus vai labprātīgi atteicās no savām tiesībām.

Tālāk mūs var interesēt, kā bija nokārtota kunga, t. i. muižas nomnieka administratīvā vara par zemnieku. 1696. gada reglaments mājas pārmācības tiesības stipri sašaurināja. Visi pārkāpumi bija principā jānodod tiesai, bet klausu darbinieku sīkos pārkāpumus varēja sodīt muižas ierēdņi ar miesas sodu. Zemniekiem, kas noslēpa vai izšķieda maksājamo nodevu, varēja piespriest 6 pārus rīkšu. Kas trešo reizi nokavēja klaušas vai sūtīja nederīgu klaušinieku, tam draudēja 4 pāri rīkšu. Nespecificēts miesas sods draudēja ganiem, kas tīšām sagādāja zaudējumus, un tiem, kas pretojās nomnieka likumīgai pavēlei. Saimniekus par nepaklausību muižas nomniekam pirmo un otro reizi varēja sodīt ar 48 stundām muižas cietumā, bet trešo reizi ar trim pāriem rīkšu. Saimniekus tomēr nomnieks vai muižnieks patvaļīgi nedrīkstēja sodīt (V, 2). Sodu saimniekam varēja piespriest tikai pašu zemnieku tiesneši vai citi bezpartejiski zemnieki par visiem pārkāpumiem, kur sods nepārsniedz 10 pārus rīkšu vai 20 dāldeņu sudraba naudā, un arī tikai tad, ja saimnieks ar spriedumu bija mierā. Pretējā gadījumā lieta nonāca vai nu domēņu priekšnieka izšķiršanā (saimnieciskās lietās), vai tiesā (pārējās lietās), kas arī izlēma lietas, kur draudēja augstāks sods.

Kamerkolleģijas izstrādātā reglamentā miesas sodi bija paredzēti

tikai gājējiem, nenosakot soda lielumu (lietotā formula ir: *plichte medh kroppen*). Turpretim saimniekiem bija paredzēts tikai naudas sods un par nepaklausību 48 stundas muižas cietumā. Arī šos sodus varēja uzlikt tikai pagasta tiesa. No otras puses, miesas sods projektā bija paredzēts visiem, arī augstāko kārtu piederīgiem, par meža aizdedzināšanu.

Karalis šādu reglamenta projektu neapstiprināja, bet pavēlēja tajā ierakstīt miesas sodus, nosakot to lielumu un neatbrīvojot no miesas soda saimniekus. Kā redzams kamerkollēģijas 1700. g. 19. februāra protokolā, kad atkal apsprieda jautājumu par naudas un miesas sodu, kamerkollēģija uzskatīja naudas sodu par bargāku, jo zemnieki par miesas sodu neko neliekoties zinis (*bonde torde lytet achta det corporalle straffet*). Raugoties no gala iznākuma, ir jāpievienojas A. Švābes spriedumam, ka Kārļa XI 1696. gada reglaments nodrošināja dzimtcilvēka personiskās tiesības vairāk nekā cara Aleksandra I 1819. gada likums par Vidzemes dzimtļaužu brīvlaišanu, jo šis pēdējais likums paredzēja bērniem bargākus miesas sodus, nekā 1696. gadā paredzēja pieaugušiem vīriešiem.⁶⁵ Kā redzējām, Vidzemes zemnieku stāvoklis pēc 1696. gada reglamenta arī šai ziņā daudz neatšķīrās no Zviedrijas zemnieku faktiskā stāvokļa, jo tur kungi, ieskaitot kroņa muižu nomniekus, mājas pārmācības tiesības, kaut arī nelikumīgi, tomēr izlietoja. No modernā viedokļa fundamentāla atšķirība gan ir tā, ka Zviedrijā mājas pārmācības kārtībā neuzlika miesas sodus.

No teiktā jāsecina, ka pēc Kārļa XI reformām Vidzemes reducēto muižu zemnieku stāvoklis līdzinājās Zviedrijas nodokļu zemnieku stāvoklim. Starpība bija vairāk kvantitatīva nekā kvalitatīva: Vidzemes zemniekam bija lielāka kļaušu nasta. To samazinot vai pārējot uz muižu lauku apsaimniekošanu ar algotiem kalpiem, būtu cietušas fiska intereses — par pavairotiem izdevumiem kalpu algošanā būtu samazinājusies muižas nomnieku nomas maksa. Arī tas, ka Vidzemes zemnieks vēl joprojām bija piecietināts pie novada, viņu neatšķīra no zviedru nodokļu zemnieka stāvokļa — arī pēdējam nebija uzteikšanas tiesību. Atstāt novadu kā viens, tā otrs varēja vienīgi, ciematu pamatot.

Kā Vidzemes zemnieku stāvoklis bija mainījies Kārļa XI laikā, par to zīmīgu liecību dod Doles zemnieku sūdzība. Doles zemnieki sūdzējās, ka viņus pārmērīgi nodarbina kaļķa lautzuvēs. Ģenerālgubernatora Hastfera rezolūcija šai sūdzībai bija, ka zemniekus kaļķa lautzuvēs var nodarbināt tikai tad, ja tiešām ir brīvas darba rokas, bet ne citādi, kā maksājot algu tikpat, cik saņem Rīgas strādnieki

rātei piederošās Ikšķiles kaļķa lautzuvēs. Ja kāds zemnieks būtu parādā muižas valdītājam, algu var atskaitīt no viņa parāda.

Kā nepareizs un nevēsturisks tāpēc noraidāms apgalvojums, ka Kārlis XI, sekodams finanču politikas interesēm, pats nereālizējis to, ko prasījis no muižniekiem — dzimtbūšanas atcelšanu.⁶⁶

Ja Vidzemes muižniecība deklarēja, ka Vidzemes zemnieku dzimtbūšanas saturs ir vienīgi muižnieku mājas pārmācības un īpašuma tiesības,⁶⁷ tad šai ziņā Vidzemes zemnieka stāvoklis pēc Kārļa XI reformām vairs neko daudz neatšķirās no „brīvā” Zviedrijas zemnieka stāvokļa. Kārlis XI savu deklarāciju par brīvības piešķiršanu Vidzemes zemniekiem nebija aizmirsis, bet būtu aplam gaidīt, ka šī brīvība varētu būt lielāka nekā pašā Zviedrijā, vai arī, lai karalis to būtu sācis realizēt pirms redukcijas nostiprināšanās.

Nevaram arī gaidīt, lai karalis būtu noārdījis barjēras starp kārtām. Kas nebija dzimis dižciltīgais, par tādu varēja kļūt tikai tad, ja karalis viņu individuāli pacēla šai kārtā. Tāpat zemnieku kārtu varēja atstāt tikai tas, kam karalis individuāli piešķīra „brīvības grāmatu”. Abos gadījumos pacelšana augstākā kārtā bija apbalvojums par kādiem sevišķiem nopelniem. Bet zemniekam miera laikā iegūt šādu apbalvojumu bija visai grūti.

Kā karalis, tā ģenerālgubernātors uzskatīja, ka ar ekonomijas reglamentā izdošanu ir izpildīts 1681. g. 27. aprīļa solījums par Vidzemes kroņa zemnieku brīvlaišanu attiekmē uz kroņa domēnēm. Tas nepārprotami izriet no kāda ģenerālgubernātorā Hastfera raksta karalim.⁶⁸ Sakarā ar Zaubes zemnieku sūdzību Hastfers atgādina, ka Vidzemē ir divējādi zemnieki — kroņa un muižnieku — un tad turpina: „ķēniņa muižās . . . zemnieku sūdzības nodod likumīgā izmeklēšanā (*till laga ransakning förwyste*) . . . turpretim dižciltīgo muižās ir pavisam cita iekārta. Dižciltīgie vēl ir paturējuši dzimtniecības tiesības (*rättigheet af lyf-egenskap*), kuņas . . . karalis Kārlis IX jau tūlīt pēc zemes laimīgas ieņemšanas mēģināja atcelt. Bruņniecība tam pretojās, atsaucoties uz vecām privilēģijām un citiem iemesliem . . . Arī vēl tagad, atsaucoties uz šīm privilēģijām, bruņniecība apgalvo, ka viņiem ir pilnīgas tiesības un rīcības brīvība ar viņu dzimtļaudīm kā ar īpašumu (*ofwer dheras Erfbönder sâsom öfwer liffegne*), proti, ka pēc pašu iegribas varot dzimtnieku kopā ar viņa sievu, bērniem un visu, kas tam pieder, ieķīlāt, pārdot, iemainīt un atdāvināt, kā arī nodzīt no zemes vai apmetināt uz tās . . . ar vienīgo ierobežojumu kriminālā jurisdikcijā, ko ķēniņa majestāte ir atcēlusi . . .”.

Šis dokuments rāda Hastfera un līdz ar to, bez šaubām, arī karaļa domas, ka kroņa zemniekus nevar vairs saukt par dzimtļaudīm, jo tos nevarēja nodzīt no zemes un par tiem nebija neierobežotas civilās jurisdikcijas.

Visi gubernatora centieni turpmāk tad arī ir vērsti uz vienu mērķi — panākt, lai arī muižnieki atceltu dzimtbūšanu savās muižās, t. i. lai muižnieku tiesības par zemniekiem ierobežotu.

Hastfers karaļa uzdevumā sāka uzbrukumu muižnieku mājas pārmācības tiesībām. 1695. g. 22. oktobrī viņš pieprasīja muižniekiem, ko viņi domājuši darīt, lai ievestu tādas pašas mājas pārmācības tiesības un mazus sodus, kādi pastāv domēnēs. Karalim ienākušas sūdzības, ka muižnieki pret saviem zemniekiem lietojot tik necilvēcīgus sodus, ka daudzi zemnieki zaudējuši locekļus, darba spējas un pat dzīvību. Lai ievadītu izmeklēšanu, ģenerālgubernators pieprasīja no bruņniecības rakstveida paskaidrojumu.

Bruņniecības atbildi Hastfers nosūtīja karalim 1695. g. 28. oktobrī.⁶⁹ Esot saņemts solījums novērst mājas pārmācības pārmērības, un vainīgos sodīt. Hastfers piezīmē, ka izlietojot šo gadījumu, lai sastādītu īpašu reglamentu šī jautājuma nokārtošanai. Tiešām, 1697. g. 22. decembrī ģenerālgubernators nosūtīja reglamentu karalim apstiprināšanai. Tas bija projekts par mājas pārmācības disciplīnu kroņa un dižciltīgo muižās.⁷⁰ Ķēniņš, kā parasts, projektu nodeva apspriešanai kamerkollēģijai. To apsprieda, sākot ar 1698. g. 12. februāri, ģenerālgubernatoram Dālbergam klāt esot.⁷¹

Apspriežot projektu, kamerkollēģijai radās šaubas, vai projekts par dižciltīgo mājas pārmācības kārtību nebūtu vispirms jāapspriež Vidzemes landtāgā.⁷² Kā Dālbergs, tā karalis ierosinājumu akceptēja.⁷³ Kaut arī pašu projektu tagad neizdevās atrast, no sarakstīšanās redzams, ka tas bija cieši pieskaņots ekonomijas reglamentam.

Ja Kārlis XI vēl būtu dzīvojis, jādome, ka projekts būtu realizēts, bet Kārlim XII bija citas, lielo notikumu diktētas, intereses.

Dzimtbūšana Rīgas tuvumā

Dr. iur. Augusts fon Bulmerinks ir nodibinājis uzskatu, ka Rīgas patrimoniālapgabala zemnieki bijuši brīvi. Tikai šiem zemniekiem ar mājas valdījumu bija savienots zināms kustības brīvības ierobežojums.⁷⁴

Runa ir par 285 mājām 1607. gadā, no kuņām 195 bija apdzīvotas. Līdz gadsimteņa beigām māju skaits bija pieaudzis līdz 300. Zemnieki mājas turēja dzimtnomā, t. i. mājas bija iznomātas zemniekam, viņa sievai, bērniem un bērnu bērniem. Šāda zemnieka un viņa ģimenes locekļu oficiālais apzīmējums bija *Erbbauer*, t. i. dzimtnieks. Pretstats dzimtniekam bija bēglis.⁷⁵ Dzimtnieka ģimenes locekļi pēc vēlēšanās varēja pārcelties uz citu novadu vai doties uz Rīgu, bet viņiem bija jāatgriežas dzimtajā ciematā, ja viņu darbs būtu vajadzīgs. Tomēr no šī pienākuma viņi varēja atpirkties ar 20 vecdāļdeņiem gadā. Ja zemes soģis vai muižkungs bija, kaut klusu ciešot, atļāvis, ka zemnieka ģimenes loceklis dodas projām, tad pēdējo atsaukt atpakaļ nevarēja. Atpirkties varēja pat saimnieki, un tā 1675. gadā dažas mājas ir neapdzīvotas, jo saimnieki ar 20 vecdāļdeņiem atpirkušies.⁷⁶

Nevienu zemnieku, kas kārtīgi maksāja nomu, pret viņa gribu nevarēja no zemes nodzīt. Bulmerinks konstatējis tikai vienu gadījumu, kad zemnieki ar varu nodzīti no zemes. Līdz pat 16. gs. beigām rāte patrimoniālapgabala zemnieku desmito tiesu vai nu iznomāja, vai ievāca pati. Zemnieku klaūšu darbu izmantoja tikai desmitās tiesas ievākšanai. 17. gs. sākumā rāte sāka ierīkot muižas un līdz ar to palielināja zemnieku klaūšas. 1607. gadā, projektējot Piņķu muižas dibināšanu, īpaša rātes izraudzīta komisija atzina, ka visvairāk piemērotā vietā ir Piņķa, Krūmiņa, Drukas, Skujiņa un Rapes mājas, kā arī Garkājas postaža. Saimniekiem deva tiesības izraudzīties vietu, uz kuņu viņi gribētu pārcelties.⁷⁷ Kad soģis ar pavadoņiem ieradās Piņķa mājās, lai tās apskatītu muižas plānošanai, Piņķu saimnieks un saimniece viņus nolamājuši un apdraudējuši „ar bisi un pulvera ragu rokās”. Tiesā Piņķi par savu rīcību atvainojās, jo rīkojušies sarūgtinājumā un sirdssāpēs — šais pašās mājās esot dzīvojuši viņu senči. Zemnieku tiesneši piesprieda Piņķiem nāves sodu, bet lūdza rāti šo gadījumu vēl apsvērt.⁷⁸ Ko rāte nosprieda, nav zināms.

Pretstatā šim vienam gadījumam Bulmerinks min vairākus gadījumus, kur rāte atteikusies nodzīt zemniekus no zemes, piemēram, 1685. gadā, ierīkojot Piņķu mācītāja muižu. Zemnieks savu māju zaudēja tikai tad, ja viņš nevīžības dēļ nespēja maksāt nomu vai izpildīt pārējos pienākumus. Ja viņš šos pienākumus nevarēja izpildīt nabadzības dēļ, viņam pielika klāt pušelnieku.

Korrelāts tam, ka saimnieku nevarēja nodzīt no zemes, bija tas, ka saimnieks patvaļīgi māju nevarēja atstāt. Ja saimnieks to vēlējās, viņam māja bija jāatsaka. Tā 1638. gadā Ansis Dzelzkals atteica

savas mājas. Ar zemes soģiem viņš vienojās, ka par celto riju viņam atlīdzinās 100 mārkas, tāpat norunāja, cik ilgi viņš turpinās izpildīt kļaušas u. t. t. Kādā citā gadījumā Hermaņa Junges lietā vienošanos nevarēja panākt, un tā bija jāizšķir tiesā. Zemnieku tiesneši atzina, ka Junge var no mājām aiziet, bet viņam jāatdod zirgs, govns un katls, totiesu ražu viņš var ievākt. 1696. gadā zemi uzteica ceturtdaļnieks Pladers, bet nomnieks viņu negribēja atlaist. Kā šis gadījums beidzās, nav zināms.

Ja mājas uzņēma bēglis, viņam bija jāmin galvinieki. Pēc Bulmerinka domām to darīja, lai nodrošinātu aizdevuma atmaksu, ko izsniedza inventāra un sēklas iegādei. Bēgļiem parasti piešķīra divus brīvgadus.⁷⁹

Ja salīdzinām „brīvos Rīgas zemniekus” ar „nebrīvajiem” Vidzemes zemniekiem, jākonstatē ļoti daudz kopēju pazīmju un ļoti maz atšķirību. Kopēja vispirms ir terminoloģija — kā Rīgas apgabalā, tā Vidzemē dzimtnieks ir tas, kas mantojis mājas, pretstatā svešiem, bēgļiem, vai kā vien citādi ienācējus varētu apzīmēt.

Arī Vidzemē dzimtnieku no zemes nevarēja nodzīt pret viņa gribu, ja vien viņš izpildīja visus pienākumus. Lai nodzītu tādu, kas izpildīja visus pienākumus, bija tikai viens iemesls — ja kungs vēlējās ierīkot muižu uz zemnieku zemes. Rīgas patrimoniālapgabalā Piņķa gadījumā konflikts radās tieši šī iemesla dēļ. Kā šādos gadījumos rīkojās Vidzemē, izriet no Uksensernas muižu aizgādņu 1663. g. 11. jūlija memoriāla.⁸⁰ Citēsim šo svarīgo dokumentu vārdiski: „Kaugurmuižā inspektoram (Pēterim Hansonam) jānoskaidro apstākļi, vai ciemā, kur dzīvo trīs grāfistes zemnieki un trīs mācītāja zemnieki un kas atrodas ceturtdaļjūdzi no muižas, nevarētu nodibināt labu muižu, varbūt labāku nekā tagadējo. Ja tā būtu, inspektoram jālīgst ar mācītāju un jāsola tikpat labi zemnieki Valmieras novadā, kas mācītājam būtu pat parocīgāki nekā tagadējie. Tad viņam (inspektoram) pieklājīgi un ar labu (*med maner och goda*) jāpierunā zemnieki, lai viņi pārietu uz Mūrmuižu un Kaugurmuižu vai kādu citu vietu, kur būtu izdevīgi. Šie zemnieki jāatbrīvo no kādas daļas kunga tiesas un kļaušām sakarā ar pārceļšanos, lai viņi nekavētos un neciestu zaudējumus.”

Arī Vidzemē, tāpat kā Rīgas tiesā, zemnieki, kas gribēja doties uz citurieni, savas mājas uzteica. Par to ir daudz liecību Uksensernas muižu 1671. un 1672. gada privātajā revīzijā, kuŗa dod labāku ieskatu zemnieku dzīvē nekā citi dokumenti. Minēsim tikai vienu piemēru. Mujānos par trīsceturtdaļarklinieku Bauci teikts:⁸¹ „Viņš

gan ir maksājis par $\frac{3}{4}$ arkla, bet ilgāk vairs nevar izturēt. Zemi viņš tāpēc vairākkārt uzteicis vai lūdzis (arkla) samazinājumu. Tā kā muižkungs un stārasti apliecina to pašu un baidās, ka, viņam no zemes aizejot, neviens neradīsies, kas zemi uzņem, tad viņam nevar vairāk uzkraut kā pus arkla...” Arī 1638. gada arklu revīzijā ir atzīmēts uzteikšanas gadījums.⁸²

Kopējs ir arī galvnieku institūts jaunsaimniekiem. Tikai nebūs pareiza Bulmerinka hipoteze, ka galvojumus jaunsaimniekiem vajadzēja dot par aizņēmumiem. 1638. gada Šlukuma revīzijā teikts, ka diviem jaunsaimniekiem vārdi nav zināmi. Tiem gan atļauts pret galvojumu iesēt rudzus, „bet tā kā galvojums vēl nav saņemts, šie zemnieki ir nedroši”.⁸³ Galvojumu institūts atspoguļojas arī Uksensernas muižu dokumentos:⁸⁴ 1646. gadā sastāda aktu par Trikātas Vijciema pagasta saimniekiem, kas devuši „drošu galvojumu” (*sicbe-re Caution*). No šiem avotiem var secināt, ka no jaunsaimniekiem prasīja galvojumu, ka viņi paliks ilgāk nekā atļautos trīs brīvgadus un maksās pēc tam kunga tiesu.

Arī to nevar uzskatīt par kaut ko sevišķu, ka Rīgas patrimoniālapgabala saimnieku ģimenes locekļi varēja atstāt mājas un doties uz citurieni, ja viņi nebija vajadzīgi savā ciematā. Arī pārejā Vidzemē saimnieku ģimenes locekļu kustības brīvība nebija ierobežota.

Totiesu atšķirība ir atpirkšanās naudā. Vidzemē gan arī atpirkšanās naudu varēja maksāt par klausām, ja kungs to akceptēja, bet nevaram konstatēt nevienu gadījumu, ka kāds saimnieks būtu samaksājis atpirkšanās naudu un devies prom, atstājot māju postažā. Ja vien Bulmerinks nav pārpratis savu avotu, tad tā ir vienīgā atšķirība starp Rīgas zemnieku un Vidzemes zemnieku stāvokli. Vēl tikai varētu minēt, ka Rīgas zemniekiem visu 17. gadsimteni bija savi zemnieku tiesneši, kamēr Vidzemē zviedru tiesu reformu dēļ tie kļuva lieki, kaut arī, jādomā, ne visur šo amatu likvidēja.

Ja Bulmerinks uzskata Rīgas patrimoniālapgabala zemniekus par brīviem ļaudīm, tad par tādiem varētu uzskatīt arī pārejos Vidzemes zemniekus, jo faktiskā starpība bija gaužām maza. Patiesība gan būs tā, ka, no vienas puses, Rīgas patrimoniālapgabala zemnieku stāvokli Bulmerinks novērtējis pārāk spožu, un, no otras puses, Vidzemes zemnieku tiesisko stāvokli 17. gadsimtenī vairums vēsturnieku novērtējuši pārāk drūmu. Iemesls pēdējai parādībai ir tas, ka Vidzemes zemnieku stāvoklis līdz šim studēts pēc tiesību vēstures avotiem, kas ar savu normatīvo pieeju nerāda patiesībai atbilstošu ainu.

Rīgas tuvumā, bet ārpus Rīgas patrimoniālapgabala, tomēr varam

konstatēt kādu citu latviešu zemnieku katēgoriju, kas ļoti asi atšķīrās no citiem latviešu zemniekiem kā tiesiskā, tā saimnieciskā ziņā. Šos zemniekus Lielā kadastra ierakstos sauc par pusmuižniekiem, lietojot šo terminu latviski. Līdzšinējā pētniecība šos zemniekus ir ignorējusi. Pusmuižnieki visvairāk konstatējami Daugavgrīvas draudzē un citās draudzēs Rīgas tuvumā. 1688. gadā pavisam bija 67 muižas, kuŗas apsaimniekoja pusmuižnieki.⁸⁵ Šīs 67 muižas nozīmē 12% no visa Vidzemes muižu skaita.

Pusmuižnieki bija zemnieki, kas nomāja muižas uz pusgrauda. Tās bija sīkas muižas. Starp lielākiem pusmuižniekiem bija *Hans Ybell*, kas nomāja Daugavgrīvas Kleistiņu muižu ar 28 mucas vietām aŗamzemes. Daŗreiz muižu nomāja divi pusmuižnieki, piemēram, Daugavgrīvas Beŗeŗa muižu nomāja *Purrwewer Brentz* un *Jaan Pāsch*. Pusmuižnieki nevien paŗi apstrādāja nomātās muižas zemi, maksājot muižas īpaŗniekam pusi no raŗas, bet viņi arī iznomāja savas muižas zemi tālāk citiem zemniekiem. Piemēram, Daugavgrīvas *Witbardsbolm* pusmuižnieks Toms iznomājis daŗas pūrvietas Miŗelim Kalvem. Miŗelis Kalve maksāja Tomam pusi no nomātās zemes raŗas un bez tam palīdzēja Tomam strādāt.

No trūcīgajiem avotiem par pusmuižniekiem rodas iespaids, ka viņi bija tiesiskā ziņā pilnīgi brīvi, bet šis jautājums prasa vēl sīkākus pētījumus.

Dzimtbūšana Latgalē

Latgales dzimtbūšanas juridiskās normas ir Lietuvas 1588. gada statūta XII daļā, sākot ar 12. pantu.⁸⁶ Terminoloģijas ziņā ir atšķirība starp Latgales un Vidzemes dzimtcilvēku. Kaut gan Lietuvas statūta dzimtcilvēks arī ir „tēva dēls” (*čelovek otčiznij*), tomēr XII daļas 12. pantā minētais tēva dēlu sīkākais iedalījums ir pilnīgi atšķirīgs. Tēva dēli ir bruņņu bajāri (*bojariny pancerņije*), ceļa vīri (?) (*putņije*) un klauŗinieki (*tjagļije čeloveki*). Tie var būt attiecīgā muižā dzimuŗi (*priroŗenije*), pirkti (*kuŗļjenije*), izkalpoti (*vysluzhenije*). Visi ŗie tēva dēli ir piecietināti pie zemes. Dzimtcilvēks, kas aiziet no sava kunga muižas piecu vai seŗu jūdzu attālumā, lai apmestos tur uz dzīvi, ir atprasāms desmit gadu laikā (sk. arī III, 38). Kungs, kas to nedara, zaudē savas tiesības („kas klusē desmit gadu, tam jāklusē mūŗīgi”). Par zemnieku, kas aizbēg desmit un vairāk desmit jūdzu, atprasīšanas noilgums ir 20 gadi. No pēdējā redzams,

ka noteikums par 6 jūdžēm nav jāsaprot burtiski, jo citādi rodas jautājums par bēgļiem 6 un 10 jūdžu attāluma starpā. Pēc noilguma bēgli jebkuŗš šļachtīcs var pārvērst par savu dzimtnieku.

Par brīvajiem vienkāršiem ļaudīm, kā bajāriem, tā kļaušiniekiem, statūts nosaka (XII, 13), ka, apmetoties uz kņazu, panu un šļachtas zemes un nodzīvojot tur desmit gadu, šie brīvie ļaudis un viņu bērni var atstāt zemi, ja viņi atpērkas ar desmit šokiem grašu. Bez tam viņiem jāsamaksā kungam eventuālie parādi. Ja šādi ļaudis aizbēg un kungs desmit gadu laikā viņus nemeklē, viņi kļūst brīvi. Ja turpretim desmit gados viņus atrod, tad viņi kļūst par dzimtniekiem. Statūtā minētā atpirkšanās maksa bija ļoti augsta, jo saskaņā ar tā paša statūta noteikumiem (XIII, 5) tā līdzinājās piecu darba zirgu vai vēŗu taksei.

Bez parastiem pavalstniekiem, kas apstrādāja savu zemi, muižniekiem bija vēl muižu ļaudis (*čeljadi dvornoj*). Tie varēja būt dzimtnieki, pirkti, izkalpoti vai gūstā saņēmti (XII, 14), vai atnākuši paši. Ja šie ļaudis aizbēg, tad kungam, pie kā viņi aizbēguši, tie jāizdod ar visu mantu un bez tam par katru galvu un dienu jāatlīdzina iepriekšējam kungam seši graši. Četru gadu laikā bēgļus to agrākais kungs var atdot jaunajam kungam, atmaksājot naudu. Turpretim, ja bēgli paliek pie jaunā kunga četrus gadus, viņus vairs nevar atprasīt.

Ikvienam šļachtīcam bija tiesības bēgļus, kas atradās ceļā, ķert (XII, 16) un paturēt, attiecīgi piesakot tiesā. Dzimtcilvēku un gājēju aizvešanu uzskatīja un tiesāja kā zādzību (XII, 15).

Par brīvajiem ļaudīm, kas sevi un ģimeni pārdeva nebrīvībā bada dēļ, statūts noteica, ka šāds līgums nav spēkā (XII, 19). Ikviens pēc bada var atmaksāt vai atkalpot bada dēļ uzņemto parādu un tā kļūt brīvs. Turpretim ir spēkā darījumi, ar kuŗiem viens muižnieks bada dēļ pārdod citam muižniekam savus gājējus. Ja kāds muižnieks bada dēļ aizdzen savus gājējus, atsakoties dot uzturu, viņi kļūst brīvi (XII, 20). Lietuvas statūts likvidē drellību (XII, 21), nosakot, ka drelli ir tikai kaŗa gūstekņi, bet tie jāapmetina uz zemes un pielīdzināmi dzimtļaudīm.

Lietuvas statūtu realizējot praksē, muižnieki atzina, ka noilguma termiņi ir pārāk ilgi, un tāpēc tos reizēm grozīja, piemēram, 1607. gadā desmit gadu vietā nosakot trīs gadus un trīs mēnešus. Liekas, ka šis īsākais termiņš bija spēkā arī Latgalē 17. gadsimtenī.

Salīdzinot ar Vidzemi, Latgales zemnieku juridiskais stāvoklis, liekas, bija smagāks. Vidzemē gājēji bija brīvi, bet Latgalē viņi bija dzimtcilvēki. Dzimtcilvēkam gājējam, pēc Lietuvas statūta spriežot,

bija tikai viena iespēja kļūt brīvam — ja kungs bada dēļ viņu aiz-
dzen. Dzimtcilvēkam zemniekam pat šādas iespējas nebija, kamēr
Kurzemes hercogistē pēc vienas Kurzemes statūtu redakcijas šādas
iespējas bija.⁸⁷ Dzimtcilvēkam Latgalē bija tādām jāpaliek mūžīgi.
Vienīgā iespēja bija bēgt pāri robežai uz Vidzemi, kur tas kā „sve-
šais” zemnieks bija citā juridiskā katēgorijā nekā dzimtnieki un kur
viņš trīs gadus varēja dzīvot, nemaksājot nodevas un neizpildot
klausas. Vidzemē Latgales bēgļa juridiskais stāvoklis bija labāks vēl
tai ziņā, ka viņa kriminālos noziegumus tiesāja valsts tiesa. Latgales
zemnieku neizdevīgāko juridisko stāvokli tomēr atsvēra viņu labā-
kais saimnieciskais stāvoklis. Atskaitot paražu, ka Latgalē jaunsaim-
niekiem deva tikai vienu brīvgaļu, bet citur Latvijā trīs, citādi zem-
niekiem Latgalē bija vieglāk. Klausas bija mazākas, jo Latgalē muižu
saimniecība bija mazāk izveidota. Arī nodevas daudzās vietās bija
mērenākas. Būtu ļoti interesanti konstatēt, vai šis labākais ekonomis-
kais stāvoklis par spīti sliktākam juridiskajam stāvoklim pievilka
bēgļus no citām Latvijas daļām, vai arī bēgļu bilance Latgalē bija
neizdevīga. Diemžēl, trūkstot demografiskās vēstures materiāliem
par Latgali, šī problēma vēl jāatstāj bez atbildes.

Bēgļu kustība

Dzimtļaužu bēgšana ir labi zināma parādība Latvijas 17. gadsim-
teņa sociālā un agrārā vēsturē. Tomēr šī parādība ir pazīstama tikai
kā fakts, bet par bēgšanas apmēriem un motīviem trūkst pētījumu.

Par bēgšanas apmēriem gan ir mēģināts spriest, konstatējot, kāds
procents no kopējā zemnieku (saimnieku) skaita 1688. gada arklu
revīzijā nebija apzīmēti par dzimtcilvēkiem.⁸⁸ Šāds paņēmieni tomēr
ir metodiski nepareizi. Pirmkārt, šādā statistikā neatspoguļojas tie
saimnieki, kas aizbēguši, bet pēc tam atprasīti vai paši atgriezušies
atpakaļ. Otrkārt, ienācēji no citiem novadiem var būt tādi, kas ne-
maz nav bijuši saimnieki, bet gan saimnieku ģimenes locekļi vai
gājēji, un tādi, kas aizgājuši no savas agrākās dzīves vietas atklāti un
atļauti. Treškārt, ja kāds saimnieks aizbēg un ciemats paliek tukšs
vai arī to nodod kādam citam dzimtniekam, šādi bēgšanas gadījumi
paliek neuztverti.

Par bēgļu kustības apmēriem var gan spriest pēc muižu doku-
mentiem — vaku grāmatām un kļaušu reģistriem. Ļoti parocīgs avots
šim nolūkam ir Uksensernas muižu privātā arklu revīzija 1671. un

1672. gadā. Šai revīzijā Rencēnos,⁸⁹ piemēram, par katru ciematu (mājām) ir teikts, cik bieži un kāpēc mainījies saimnieks laikā no 1652. līdz 1671. gadam, t. i. ziņas aptveņ divdesmit gadus. No 82 apdzīvotiem ciematiem 26 ciematos ir minēti saimnieka bēgšanas gadījumi, pie kam vienā ciematā šai laikā ir bijuši divi bēgšanas gadījumi, vienā četri, divos seši un vienā desmit! Par diviem ciematiem teikts, ka bēgšanas gadījumi bijuši „bieži”. Bez šiem 26 ciematiem par trim ciematiem ir teikts, ka tie ir „neu besetzt”, tas ir, ciematu uzņēmis jauns saimnieks, nav tomēr zināms, vai šais ciematos vecais saimnieks aizbēdzis, nomiris vai no zemes nodzīts. Šai piemērā Rencēnos tāpat divdesmit gadu periodā notikuši pāri par 50 bēgšanas gadījumi jeb caurmērā 2 līdz 3 gadījumi gadā. Saprotams, nav iespējams šos datus vispārināt un attiecināt uz citu novadu vai uz citu laikmetu.⁹⁰

Bēgšanas iemesli ir arī minēti mūsu dokumentā. Vienīgais — nevien Rencēnos, bet visās Uksensērnas muižās — minētais saimnieku bēgšanas iemesls ir par augstu novērtētais zemes arklu skaits. Piemēram, Rencēnu Leimaņi (kur 20 gadu laikā bijis augšā minētais rekorda bēgļu skaits — desmit) 1652. gadā bija novērtēti par vienu arklu. Izrādījās tomēr, ka zeme bijusi tik slihta, ka saimnieks nav spējis izpildīt arkla kļaušas un maksāt kunga tiesu. Kad viņa lūgums samazināt pienākumus nav izpildīts, viņš aizbēdzis. Muižas pārvalde pēc tam pakāpeniski pazemināja arklu skaitu, bet, pat noejot līdz ceturtdaļarklam, bēgšana turpinājās. Otrs tipisks piemērs attiecas uz Cēsu Tulmaņa pagasta (tagad Liepas pagastā) Kērpjiem. Par šo ciematu 1671. gada revīzijā rakstīts: „Kērpju ciematā 1 (arkls), mērnieks iemērījis 110 mucas vietas, sliktas un lielāko tiesu noplicinātas labas zemes. To nevar novērtēt augstāk par 1 arklu. Tomēr kopš 1653. gada neviens uz šīs zemes nav varējis noturēties. Pavisam aizbēguši 6 zemnieki. Arī tagadējais ir tādā stāvoklī, ka nevarēs vairs zemi apsēt. Saimniekam ir dēls un svešs kalps. Šis zemnieks 1667. gadā ir atnācis uz šo zemi bagāts, bet tagad šeit kļuvis nabags.”

Parasti saimnieks tādos gadījumos lūdza, lai viņam arklu skaitu pazemina. Piemēram, par Mujānu Bauci tai pašā revīzijā teikts, ka viņam ir 1 arkls zemes, kas vērtā tikai pus arkla. Viņš maksājis par $\frac{3}{4}$ arkla, bet ilgāk to vairs nevar. Viņš esot zemi vairākkārt uzteicis vai arī būtu ar mieru palikt ar samazinātu arklu skaitu. Revidenti ieteic samazināt arklu skaitu, jo neviens tik ātri neatradīšoties, kas šo zemi ņemšot. Kad muižas pārvalde arklu skaitu nesamazināja un uzteikumu nepieņēma, zemniekam atlika tikai aizbēgt. Minētā revī-

zijā ir ļoti daudz lakonisku ierakstu: „Zemnieks nabadzības dēļ aizbēdzis”.

No bēgšanas aprakstu stila apcerētajā dokumentā var spriest, ka muižu ierēdņi, kas izdarīja šo revīziju, bēgšanu uzskatīja par normālu parādību. Arī no Manceļa 1638. gada Anša un Miķeļa dialoga⁹¹ gūstam iespaidu, ka zemnieku bēgšana nav nekas ārkārtīgs. Šī saruna un arī neskaitāmi ieraksti arklu revīziju materiālos liecina, ka atbēgušam jaunsaimniekam deva trīs brīvgadus (Rīgas tiesā divus), t. i. viņš trīs gadus varēja lietot zemi, nemaksājot kunga tiesu un nedodot muižai kļaušiniekus. Manceļa Ansis pat stāsta, ka dabūjis inventāru — katlu, govī, kazu un zirgu un „labi iekūlies”, bet pēc tam „atsprucis ar lopiem pār Daugavu”. Tas, ka viņam izdevies atbēgt hercogistē ar visu inventāru un lopiem, kā viņš pats paskaidro, bija izņēmuma gadījums.

Tomēr šādas iespējas un sevišķi paraža piešķirt trīs vai divus (Latgalē vienu) brīvgadus bēgšanu varēja tikai veicināt, jo, kas bija manīgs, varēja pilnīgi izvairīties no nodevām un kļaušām, ik pēc trim gadiem aizbēgot. Tikai dabiskā tieksme pēc stabilas dzīves latvju zemniekus mudināja palikt vienā vietā un kļūt par dzimtniekiem. Agrāk aprakstītais jaunsaimnieku galvošanas institūts bija domāts tiem, kas mēģinātu pārcelties tālāk, brīvgadiem izbeidzoties. Kad ļaudis savairojās un sāka trūkt labas zemes, kļūt par dzimtnieku un nodrošināt mājas bērniem bija svarīgāk, nekā iegūt brīvgadus un tad doties tālāk. Varam tāpēc domāt, ka bēgšana apsīka (kaut arī neizbeidzās), kad bija iestājies miers, un kļuva rosīga kaŗa gados kaŗa darbības dēļ, tāpat pirmajos gados pēc kaŗa, lai meklētu labākas saimnieciskās izdevības. Tiesām, likumdošanas aktus, kas cenšas ierobežot bēgšanu, publicē kaŗa laikā vai pēc kaŗiem.

Latvijas kaŗa laikā Piltenē un hercogistē izdeva pret bēgšanu vērstos statūtus. Pēc Latvijas kaŗa Vidzemē 1639. g. 27. jūlijā bēgšanu apsprieda tiesnešu konference.⁹² Tiesneši lūdza ģenerālgubernātoru publicēt patentu, kas noliegtu zemniekiem, iedzīvotājiem (piemītņiem), audzēkņiem, kalpiem un meitām aizbēgt no saviem kungiem. Zemniekiem jāpaliek tur, kur viņi dzīvo, bet pušiem un meitām jānokalpo līgtie gadi. Patentu izdeva 1639. g. 6. decembrī.⁹³

Pēc Pirmā ziemeļu kaŗa ģenerālgubernātors Daglass 1661. g. 24. augustā publicēja patentu, lai kārtotu kaŗa bēgļu jautājumu. Patents nosaka, ka ikvienam dzimtkungam jāatdod bēgļi tā agrākajam kungam, un nokārto jautājumu par bēgļu sējumiem. Nākošais ģenerālgubernātors Bengts Uksenšerna 1664. g. 12. martā jaunā patentā

vēršas pret zemnieku bēgšanu un viņu aizvilināšanu. Patents, draudot ar miesas sodu, aizliedz zemniekiem bēgt un bēgļus slēpt, bet muižniekiem un muižkungiem par bēgļu slēpšanu un aizvilināšanu draud ar 50 vecdāldeņu naudas sodu.

Šim patentam sekoja Klaudija Tota policijas noteikumi, kas sīkāk iztirzāti jau agrāk. Par to, ka pēdējie bēgšanu nespēja novērst, liecina vajadzība bēgšanas aizliegumus atkārtot. Jaunu un turklāt ļoti plašu bēgšanas vilni izraisīja Lielais bads 1695/96. gadā. Ģenerālgubernātors Dālbergs 1696. g. 27. novembrī izdotā patentā konstatē,⁹⁴ ka bēgļi virzās pāri robežām, 1697. g. 2. jūlijā seko jauns patents pret bēgšanu.⁹⁵ Dālbergs atzīst, ka bēgšana esot ļoti plaši izplatīta. Bēgot nevien kalpi un vaļinieki (ko Dālbergs, liekas, atzīst par normālu), bet arī saimnieki ar visu iedzīvi un lopiem. Iemesls esot bailes no sodiem un parādi. Patents aicina bēgļu kaimiņus ziņot par bēgšanas nodomiem un nepalīdzēt bēgļiem, draudot ar sodu. Patents domāts zemniekiem un tāpēc nolasāms ik gada ceturksni no kanceles latviešu valodā. Jau redzējām, ka minētais patents attiecās uz privāto muižu zemniekiem.

Galvenie bēgšanas iemesli, kas spilgti dokumentējas Uksenšernas muižu grāmatās, t. i. pārāk augstas nodevas un klaūšas, Dālberga patentā nav minēti. Iespējams, ka ģenerālgubernātors īstos iemeslus nezināja, jo viņš atsauca uz bruņniecības sūdzību, kuŗi vainu redzēja tikai zemnieku pusē.

Pēc šī un citiem pret bēgšanu vērstiem rīkojumiem var redzēt, ka tās apkaŗošana zemniekiem, kam bija jādodas ceļā, bija izdotas pases. Piemēram, vezumniekiem, kas devās uz Rīgu vai citos atļautos braucienos, bija pases, ko kontrolēja kaŗavīru patruļas. Pret bēgšanu vērstajos likumos parasti nav noteikumu, kā bēgļi par bēgšanu būtu sodāmi. Ja tādi ir, tad sodu draudi nav specifiski un ir ļoti miglaini. Vienīgi Kurzemes hercogistes landtāgs 1638. gadā lēma, ka atkārtotos bēgšanas gadījumos bēglim ir jānocērt kāja.⁹⁶ Tomēr jāšaubās, vai šādus sodus praksē uzlika.

Bēgšanas aizliegumi maz līdzēja, jo tie nenovērsa bēgšanas cēloņus. Muižnieki un valdība tomēr vienīgo iespēju bēgšanas novērsanai redzēja aizliegumos. Domu par zemnieku brīvlaišanu muižnieki noraidīja ar motīvu, ka brīvlaistie zemnieki visi aizbēgšot uz kaimiņu valstīm (t. i. tur, kur valda nebrīvība). Šādā domu gājienā acīmredzot slēpjas cilvēciska kļūda, jo to atkāŗto arī modernajos laikos.

Zemnieku bēgļu bija divas katēgorijas. Pirmkāŗt, bēga no viena muižas iecirkņa uz citu vai arī pāri robežām — no Vidzemes uz

Kurzemes hercogisti vai uz Latgali, no Latgales un hercogistes uz pārējām Latvijas daļām. Bēga pat tālāk uz ārzemēm: Krieviju, Lietuvu un Prūsiju, tāpat kā Latvijā arī no turienes ieradās bēgļi. Visi šie bēgļi bija lauksaimnieki, kas tādi arī vēlējās palikt.

Otra bēgļu kategorija bija zemnieki, kas devās uz pilsētām, pirmām kārtām uz Rīgu. Šie zemnieki pameta lauksaimniecību un pievērsās amatiem un tirdzniecībai. Līdz 1605. gadam Rīgā pastāvēja visās Rietumeiropas pilsētās kopš viduslaikiem valdošā paraža, ka „pilsētas gaiss dara brīvu”. Kas vienu gadu un vienu dienu nodzīvoja pilsētā un ko kungs nebija atprasījis, to pilsēta vēlāk vairs neizdeva. 1605. un 1607. gadā Rīga, paturot agrāko principu, noteica, ka noilguma laiks ir divi gadi.⁹⁷ Šo noilguma laiku, ko Rīgas pilsēta aizstāvēja pie Polijas karaļa pret muižnieku protestiem,⁹⁸ nostiprināja 1615. gada līgums ar Kurzemes hercogu.⁹⁹ Rīga panāca, ka Gustavs Ādolfs šo principu apstiprināja 1621. gada privilēģijā.¹⁰⁰ Privilēģija attiecās kā uz Rīgas pilsētu, tā uz patrimoniālapgabalu.

Kā Vidzemes, tā Kurzemes hercogistes muižnieki atkārtoti griezās pie Zviedrijas valdības, lai tā atceļ šo privilēģiju.¹⁰¹ Tomēr viņu pūles bija veltas. Rīgai vajadzēja pastāvīga darba roku pieplūduma, un tā prata aizstāvēt savas privilēģijas un ekonomiskās intereses. No otras puses, zemniekus, kuņus pieprasīja priekš divu gadu noilguma, vienmēr izdeva.¹⁰²

Cik liels bija bēgļu pieplūdums Rīgā, kā tas svārstījās gadu no gada atkarā no saimnieciskiem un citiem apstākļiem, cik ātri zemnieku bēgļi iekļāvās Rīgas latviešu pilsētnieciskā rakstura sabiedrībā — par visiem šiem latviešu tautas vēsturei svarīgajiem jautājumiem pētījumu vēl trūkst.¹⁰³

Verdzības mīts

Publicistu un dzejnieku mīts par Latvijas septiņsimtgadīgo verdzību atrod šķietamu apstiprinājumu 17. gadsimteņa avotos. Vidzemes dzimtbūšanu 1601. gadā par verdzību ir nosaucis Sēdermanlandes hercogs (vēlākais Kārlis IX), 1634. gadā karaliene Kristīna un 1681. gadā Kārlis XI.¹⁰⁴ Tāpat terminu verdzība vai tam ļoti tuvo apzīmējumu „Leibeigene” lieto 17. gadsimteņa ceļotāji, kas apmeklēja Latviju. Piemēram, holandiešu Strauss 1668. gadā raksta, ka Vidzemes latvieši dzīvojot trūcumā „savu kungu neģēlīgās cietsirdības dēļ, kas apietas ar saviem vergiem sliktāk par turkiem vai barba-

riem".¹⁰⁵ Profesors Brants 1673. gadā savukārt raksta, ka Kurzemes „zemnieki... ir nabaga, nožēlojama tauta, kas tik lielā mērā pakļauta kalpībai, ka maz atšķiras no seno romiešu vergiem...".¹⁰⁶

Ja ar terminu „vergs” saprotam cilvēku, kas juridiski pielīdzināts lietai un tātad nav persona, tad saskaņā ar Kurzemes un Piltenes statūtiem tiesiski verdzība hercogistē tiešām eksistēja. No verdzības tālāks gan bija zemnieku tiesiskais stāvoklis Latgalē saskaņā ar Lietuvas statūtu un Vidzemē saskaņā ar Klaudija Tota policijas noteikumiem, bet arī šeit varētu runāt par verdzību. Tomēr iepriekšējais iztirzājums visā šai nodaļā rādīja, ka zemnieku faktiskais stāvoklis nebūt nesaskanēja ar juridisko stāvokli un ka dzimtbūšanu, kāda 17. gadsimtenī patiesi eksistēja, nekādi nevar saukt par verdzību. Rodas jautājums, kā tad lai izskaidro avotos lietotos terminus?

Ka Zviedrijas valdnieki lietoja vārdu „verdzība” latviešu zemnieku stāvokļa raksturošanai, izskaidro, pirmkārt, kontrasts, kas bija viņu apziņā, salīdzinot latviešu zemniekus ar Zviedrijas zemniekiem, un, otrkārt, dokumentu, kur šo vārdu lieto, polemiskais raksturs. Tāpat ar kontrastu var izskaidrot ceļotāju piezīmes. Kā Strauss, tā Brants nāca no zemes, kur dzimtbūšana nemaz neeksistēja, un ir pilnīgi saprotams, ka tā zemnieku atkarība, par kuŗu viņiem stāstīja Latvijā, radīja viņos dziļu sašutumu. To izsakot, viņi lietoja spēcīgākos terminus un salīdzinājumus, kādus vien varēja iedomāties. Ir arī vēl jāņem vērā, ka šie ceļotāji neprata latviski un tāpēc informāciju guva vai nu no pilsētu vāciešiem, vai no muižniekiem. Pilsētu namnieki 17. gadsimtenī bija naidīgi noskaņoti pret muižniekiem un tāpēc pēdējos tēloja negatīvi, teikdami, ka viņi tur zemniekus kā vergus. Dižciltīgie savukārt labprāt vēlējās nospiegt pilnīgā atkarībā zemniekus, kā to rāda Kurzemes un Piltenes statūti, un Lietuvas statūts, un tāpēc stāstīja par savu varu par zemniekiem tā, kā viņi vēlējās, lai būtu. Tādējādi literārās liecības runā par verdzību, kamēr uz pārējiem avotiem dibinātā analīze par faktisko zemnieku stāvokli rāda citu ainu.

Verdzības tēlojums 17. gadsimtenī Latvijā tāpēc jāatzīst par mītu. Tikai 18. gadsimtenī latviešu zemnieki no personām kļuva par atsavināmām lietām.

¹C.v.Rummel (ed.), *Quellen des kurländischen Landrechts I* (Dorpat 1844).

²*Ibid.*; sk. arī: Ch.G.v.Ziegenhorn, *op. cit.*, Beylagen, 137—138. lpp.

³J.v.Hahn, *op. cit.*, 33. lpp.

⁴Ch.G.v.Ziegenhorn, *op. cit.*, 288. lpp.

⁵A.Spekke, *History of Latvia*, 247. lpp.

⁶Ch.G.v.Ziegenhorn, *op. cit.*, 290. lpp.

⁷*Ibid.*, Beylagen, 160. lpp. Noilguma jautājums tomēr vēl prasa sikāku pētījumu. Labi informētais profesors Brants (J.A.Brandt, *op. cit.*, 69. lpp.) raksta, ka noilgums par Kurzemes zemniekiem, kas aizbēguši uz ārzemēm, esot 30 gadi, bet tad turpina: „... und gilt bey ihnen keine praescriptio”.

⁸Ch.G.v.Ziegenhorn, *op. cit.*, 292. lpp.

⁹*Ibid.*, 325. lpp.

¹⁰*Ibid.*, 290—291. lpp.

¹¹E.Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 76—78. lpp.

¹²RA, LTR, Brīvības grāmata Ansim Kemem 1627. g. 18. jūnijā.

¹³*Svenska riksrådets protokoll* 16, 220. lpp., 16. aprīļa sēdē.

¹⁴Šis kolonijas isu vēsturi autors publicēja darbā *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624—1654*, 63. un sek. lpp.

¹⁵VA, Ea, IV, B. 35.

¹⁶Visi fakti par somiem pēc autora: *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624—1654*, un TA, Uksenšernas muižu reglamentu norakstu grāmatas, 59., 249., 270., 278., 279. un 299. lpp.

¹⁷KA, Kammarkollegii arkiv. Protokoll 1680, 16. jūlijā.

¹⁸E.F.Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia II* (Stockholm 1936), 333. lpp.

¹⁹L.Arbusow, „Die 'Livländische Landesordnung' von 1668”, 4—5. lpp. Arbūzovs aizrāda, ka R.Vipers (*Izglītības ministrijas mēnešraksts*, 1927) un A.Švābe (*Jurists*, 1928, un *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 1935) esot ignorējuši šo svarīgāko policijas noteikumu cēloni.

²⁰RA, Livonica II, 83. Pavadrakstam ir šāds teksts: „E:rs Kgl: M:tt Öfwer-sender Jagh hermed Allerunderdånigst någre Ordningar, hwilke till föllie af E:rs Kgl: M:tz meddelte nådigste Instruction, ähre med Ridderskapetz och Öfwere Consistorij Eenhällelige Bewillning wijd sidst holdne Deputations-Dagh författadhe, Jn thet högre önskandes, än att E:rs Kgl: M:tt däraf måtte hafwa ett Nådigt Nöye.”

²¹Uz 28. janvāri Tota parakstītā eksemplāra (kas glabājas VA, 903. ms., 663—677. lpp.) ir atzīme: „Den 19 Julii bekommen und auch selbigen Tages von der Kanzel publiciret 1668”. No tā un dažiem citiem apstākļiem Arbūzovs secina, ka likums stājies spēkā 1668. g. 19. jūlijā, un tāpēc sauc to par 1668. gada likumu. Jautājums par spēkā stāšanos tomēr vēl prasa sikāku pētījumu, jo karaļa apstiprinājumu likums ieguva tikai 1671. gadā, un iespiestā veidā to publicē 1673. gadā.

²²RA, RR, 1671. g. 22. septembri: „9. Så hafwer Hans Kongl. M:tt de åthskillige Landh Ordningar låtit öfwersee, som af Ridderskapet och Adelen bewilliade ähre, och emedan H:s K. M:tt befinner dem för landet både nyttige och nödige Wara, dy blifwa de och lijka så i kraft af detta, confirmerade, att hållas fast och oförryckte.” Šis rezolūcijas vācu tulkojums iespiests LLO, 2. lpp.

- ²³Sk. L.Arbūzova polemiku pret R.Viperu un A.Švābi (avotus sk. 19. vērē).
- ²⁴*Ibid.*, 10. lpp.
- ²⁵LLO, 21—25. lpp., un G.J.v.Buddenbrock, *op. cit.*, VIII un 580—585. lpp. 1668. g. 25. janvāra likumprojekta, kas glabājas RA, Liv. II, 83, un VA, tekstā šī nodaļa apzīmēta par sesto, tāpat kā LLO (1707. g.) iespīestajā tekstā, kamēr Budenbroka iespīedumā tā numurēta kā piektā. Atskaitot dažus redakcijas grozījumus, likumprojekta teksts saskan ar LLO un Budenbroka iespīedumu.
- ²⁶L.Arbusow, „Die 'Livländische Landesordnung' von 1668”, 4. lpp.: „Es schuf natürlich nicht neues Recht...”, bet sk. 12. lpp.
- ²⁷*Ibid.*, 14. lpp.: „...dass der Bearbeiter dieses Artikels aus dem Gewohnheitsrecht, wie es im 17. Jahrh. in Livland üblich war, geschöpft hat...”.
- ²⁸E.Dunsdorfs, *Vidzemes arklu revīzijas 1601—1638*, 252., 256. un 261. lpp.
- ²⁹ARL, 844. lpp.
- ³⁰*Ibid.*, 1017. lpp.
- ³¹*Ibid.*, 1001. un 1002. lpp.
- ³²*Ibid.*, 360. lpp.
- ³³*Ibid.*, 435. lpp.
- ³⁴*Ibid.*, 746. lpp.
- ³⁵Piemēru sk.: *ibid.*, 357. lpp., *Sibbers*.
- ³⁶EKA, LRKkA, XII, 10, 610. fol.
- ³⁷ARL, 946. lpp.
- ³⁸*Ibid.*, 585. lpp.
- ³⁹*Ibid.*, 651. lpp.
- ⁴⁰*Ibid.*, 101. lpp.
- ⁴¹*Ibid.*, 1028. lpp.
- ⁴²*Ibid.*, 556. lpp., Burtnieku Žvīgurs.
- ⁴³RA, Liv. 1935, II, 669. sēj.
- ⁴⁴LLO, 677. lpp.; G.J.v.Buddenbrock, *op. cit.*, 1475. lpp.
- ⁴⁵TA. Fotokopijas autora īpašumā.
- ⁴⁶KA, Kammerkoll. prot., 1686. g. 12. februārī.
- ⁴⁷Sk., piemēram, VA, Vidzemes arklu revīzijas 13. nr. — Rāmuļu muižā.
- ⁴⁸LLO, 677. un sek. lpp. G.J.v.Buddenbrock, *op. cit.*, 1475. lpp.
- ⁴⁹1681. g. 12. aprīļa vēstules tulkojums latviski un daļējs faksimils iespīests H.Biezā rakstā „Kāds dokuments par verdzības izbeigšanu Vidzemē 17. g.s.”, *Ceļa zīmes* 10 (1952). Vidzemes muižniecībai adresētās propozīcijas zviedru oriģināls atrodas VA, Vba 3. d. — karaliskās propozīcijas landtāgam. Vācu tulkojums, kādu to nolasīja landtāgā, iespīests: C.Schirren, *op. cit.*, 19. lpp.
- ⁵⁰VA, Ea IV, A 7, 15. un sek. lpp. — Lichtona 1681. g. 9. augusta raksta karalim koncepts.
- ⁵¹R.Wittram, *op. cit.*, 97. lpp.
- ⁵²L.G.Linde, *Sveriges ekonomirätt* (Stockholm 1886), 109. un sek. lpp.
- ⁵³*Ibid.* un Hakon Swenne, *Svenska adelns ekonomiska privilegier 1612—1651* (Göteborg 1933), 171. lpp.
- ⁵⁴H.Swenne, *op. cit.*, 173. lpp.
- ⁵⁵*Ibid.*, 285. un sek. lpp.
- ⁵⁶*Ibid.*, 144. un sek. lpp.
- ⁵⁷*Ibid.*, 313. lpp.

- ⁵⁸Svenska riksrådets protokoll 16, 585. lpp.
- ⁵⁹Nav iespiesta; rokraksts glabājas Zviedrijas karaliskā bibliotēkā: Rålambska saml., 28. nr.
- ⁶⁰E.F.Heckscher, „Hur Sveriges bönder förlorade sin jord och hur de återvunno den”, *Nordisk Tidskrift*, 1935, 335. lpp., un tā paša autora: *Sveriges ekonomiska historia I*, 332. lpp.
- ⁶¹1691. g. 21. augusta instrukcija domēņu priekšniekam. Zviedru oriģināls: KA, Kammarkoll. arkiv. Registratur. Till KM. 1691. 4. VIII. Vācu tulkojums: Buddenbrock, *op. cit.*, 1223. un sek. lpp. Ekonomijas reglamenta kamerkollēģijas apspriestais un pieņemtais teksts (zviedru valodā): KA, Kammarkoll. arkiv. Registratur. Till KM. 1696. 13. III. Karaļa pavēle, ka reglaments jāpapildina ar Vidzemē parastiem miesas sodiem: KA, Kammarkoll. arkiv. Protokoll 1696. 27. III, 942. lpp. Vācu tulkojums: Buddenbrock, *op. cit.*, 1204. un sek. lpp. Iekavās minētā reglamenta daļu un paragrafu numerācija ir pēc Buddenbroka teksta.
- ⁶²E.F.Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia II*, 299. lpp.
- ⁶³Zviedru termins ir *bördsrätt* vai *skattemannarätt*.
- ⁶⁴EKA, LRKKA III, 11. Reģistrātūra, 398. lpp. 1699. g. 17. augusta raksts karalim.
LRKKA III, 12. Reģistrātūra, 190. lpp. 1700. g. 16. maija ģenerālgubernātorā raksts Strokirkam un Strēmfeldam.
- ⁶⁵A.Švābe, *Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā* (Rīgā 1930), 114. lpp.
- ⁶⁶A.v.Transehe-Roseneck, *op. cit.*, 75—78. lpp.
- ⁶⁷C.Schirren, *op. cit.*, 31. lpp.
- ⁶⁸RA, Liv. 1935, II, 92. sēj.
- ⁶⁹RA, Schirrens Samling, Originalhandlingar.
- ⁷⁰EKA, LRKKA III, 9.
- ⁷¹KA, Kammarkollegii arkiv. Protokoll 1698, 508. un 513. fol.
- ⁷²Raksts karalim 1698. g. 5. septembrī.
- ⁷³RA, Registratur, 1698. g. 12. septembrī.
- ⁷⁴A.v.Bulmerincq, „Die Besiedelung der Mark der Stadt Riga 1201—1600”, *Mitteilungen*, B.21, H.3 (Riga 1921), 62—64. lpp.
- ⁷⁵*Ibid.*, 33. un 60. lpp.
- ⁷⁶*Ibid.*, 63. lpp.
- ⁷⁷*Ibid.*, 53. lpp.
- ⁷⁸*Ibid.*, 24. lpp.
- ⁷⁹*Ibid.*, 60. lpp.
- ⁸⁰TA, Instrukciju grāmata, 292. lpp., 10.§. Fotokopija autora īpašumā.
- ⁸¹TA, Ny Formerade Wacken Böcker, 1672.
- ⁸²ARL, 426. lpp.
- ⁸³*Ibid.*, CCCLXXIV un 879. lpp.
- ⁸⁴E.Dunsdorfs, *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624—1654*, 117. lpp.
- ⁸⁵E.Dunsdorfs, *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710*, 69. lpp.
- ⁸⁶J.Lappo, *op. cit.*, 453. un sek. lpp.
- ⁸⁷K.J.Strazdiņš un citi (*op. cit.*, 269. lpp.) šo Lietuvas statūta pantu ir ne-

pareizi interpretējuši, attiecinot noteikumus par muižu gājējiem uz visiem zemniekiem.

⁸⁸A.Švābe, *Pagasta vēsture* (Rīgā 1926), 273—274. lpp. Tā saukto ārpagastnieku pēc Švābes tabulas bijis caurmērā 29,5 % ar svārstībām no 3,8 % (Ozolmuiža) līdz 80,1 % (Ropažos).

⁸⁹TA, Ny Formerade Wacken Böker sampt hollndne protocoller wydt Lyfländske Revisionen Ao 1672, 173—221. lpp.

⁹⁰Pēc Švābes tabulas (*op. cit.*) Burtniekos, kur ietilpst Rencēni, ārpagastnieku skaits ir 6,1 %, tāvad stipri zem caurmēra.

⁹¹E.Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 82. lpp.

⁹²L.Arbusow, „Die ‚Livländische Landesordnung‘ von 1668”, 21. un sek. lpp.

⁹³*Ibid.*, 25. lpp.

⁹⁴G.J.v.Buddenbrock, *op. cit.*, 1460. lpp.

⁹⁵*Ibid.*, 1475. lpp.; *LLO*, 677. lpp.

⁹⁶J.v.Hahn, *op. cit.*, 31. lpp.

⁹⁷A.v.Bulmerincq, *op. cit.*, 65. lpp.

⁹⁸V.Bilķins un M. Kundziņa, *Latviešu dzimtlaužu bēgšana uz Rīgu* (Rīgā 1937), 29. lpp.

⁹⁹*Ibid.*, 40. lpp.

¹⁰⁰*Ibid.*, 41. lpp.

¹⁰¹*Ibid.*, 80—82. lpp.

¹⁰²*Ibid.*, 56. lpp.: bēgli *Hans Püttenaw* izdod asesoram Hāgensam 1663. gadā.

¹⁰³Šai nodaļai izlietotais V.Bilķina un M.Kundziņas dokumentu kopojums ir pirmais solis šo jautājumu skaidrošanai, kaut gan grāmata aprobežojas vai vienīgi ar juridiskiem tekstiem.

¹⁰⁴E.Dunsdorfs, *Deviņviru spēks*, 155. lpp.

¹⁰⁵Joh Jansz Strauszens, *Sehr schwere, wiederwertige und denckwürdige Reysen durch Italien, Grichenland, Lißland, Moscau, Tartarey etc.* Anfangen Anno 1647 und vollbracht 1673... aus dem Holländischen übersetzt von A(ndreas) M(üller) (Amsterdam 1678), 66. lpp.

¹⁰⁶J.A.Brandt, *op. cit.*, 67. lpp.

11. NODAĻA

LAUKSAIMNIECĪBA

Lauksaimniecība 17. gadsimtenī, gluži kā iepriekšējos un arī vēlākos gadsimteņos, bija galvenā Latvijas saimniecības nozare un svarīgākā latviešu nodarbošanās. Šai nodaļā apskatīsim Latvijas lauksaimniecību 17. gadsimtenī no trim dažādiem viedokļiem: tehniskā, sociālā un saimnieciskā. Tikai ieskats visos šais trijos aspektos var dot izpratni par apskatāmā gadsimteņa lauksaimniecību, kas tik lielā mērā atšķīras no modernās.

Lauksaimniecības tehniskais aspekts

Galvenā un svarīgākā lauksaimniecības nozare bija laukkopība, bet lopkopībai bija tikai sekundāra nozīme. Lopkopības svarīgākais uzdevums bija sagādāt iespējas nodarboties ar laukkopību divējādā ziņā — audzējot darba lopus (zirgus un vēršus) un sagādājot mēslus. Turpretim mājlopu turēšana animālo uzturlīdzekļu ražošanai līdz pat 19. gadsimtenim Latvijā bija nenozīmīga. Arī dārzkopība Latvijā 17. gadsimtenī bija vāji attīstīta, un galvenais īpašos dārzos audzētais augs bija apīņi.

Laukkopības pamats bija pastāvīgie mēslotie tīrumi. Tie atradās gadsimteņiem, ja ne gadu tūkstošiem, tai pašā vietā. Senos tīrumus var noteikti konstatēt pēc modernā kadastra, jo to augsne ilgās lietošanas dēļ ievērojami atšķīras no pārējās. Seno tīrumu augsnes tehniskais nosaukums tagad ir kultūraugsne.¹ Kā redzams pēc 17. gadsimteņa aņamzemes kartes, tīrumi atradās lielāko tiesu upju un ezeru krastos. 17. gadsimtenī pastāvīgos laukos resp. tīrumos strādāja pēc

trīslauku sistēmas. Tas nozīmēja, ka rotācijas kārtībā pirmajā gadā laukā sēja ziemājus (rudzus, retāk kviešus), otrā gadā tai pašā laukā sēja vasarāju (miežus un auzas vai, retāk, abu mistru, kā arī vasaras rudzus un vasaras kviešus), bet trešā gadā lauku atstāja neapsētu papuvē. Papuvi reizēm apara (melnā papuve), bet citreiz ļāva tai apaugt ar zāli un lietoja lopu ganībām (zaļā papuve).

No papuves jāatšķir atmata — tas bija tīrums, kas dažādu iemeslu dēļ ilgāk par vienu gadu bija palicis neapstrādāts.

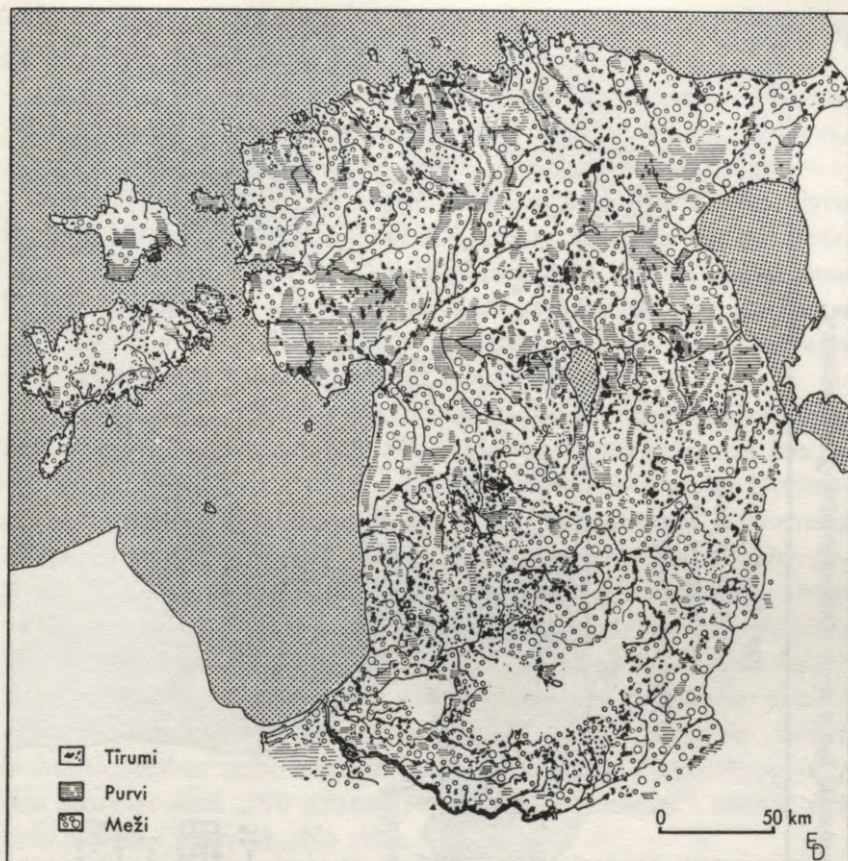
Bez tīrumiem bija vēl meža zemē iekopti lauki. Šos laukus nemēsloja ar kūstmēsliem, bet nocirsto mežu vai krūmus sadedzināja un pelnus ieara. Pretstatā tīrumam šos laukus sauca par līdumu, šķīnumu jeb rājumu. Līdumi deva ražu tikai dažus gadus, un pēc noplicināšanas tos atstāja apaugšanai ar mežu un krūmiem, lai pēc gadiem atkal tos nolīstu. Meža zemi, kas bija pietiekami apaugusi un gatava nolīšanai, sauca par birzi.² Noplicinātu meža zemi, kas atstāta apaugšanai, saucim par noru.

Bez minētām četrām labībām vēl sēja linus un kaņepes, zirņus un griķus, retāk lēcas. Turpretim kartupeļus Latvijā līdz 19. gs. vidum nekultivēja. Dārzos audzēja apīņus, kāpostus, pupas.

Laikā no 1681. līdz 1684. gadam zviedru mērnieki Vidzemē uz-
mērīja zemi. Saskaitot šo mērījumu rezultātus, konstatējam šādas kopplatības: tīrumi 190.250½ mucas vietas, atmata 10.595½ mucas vietas, līdums 46.864 mucas vietas, kopā 247.710 mucas vietas jeb pārlēšot 122.361 ha. Kritiski pārbaudot šos datus, jākonstatē, ka līdumu pilnīgi neuzmērīja, un tā platību var droši divkāršot,³ tā kopā dabūjot 148.000 ha aņamzemes. No tās divi trešdaļas ir tīrumi, bet viena trešdaļa meža zeme. No Vidzemes kopplatības 17. gadsimteņa beigās aņamzeme bija 6,5%, kamēr 1937. gadā tā bija 26,4%.

Zemes apstrādāšanas rīki bija tikai divi: arklis un ecēšas. Abi bija ļoti primitīvi un bez jebkāda uzlabojuma lietošanā līdz pat 19. gs. beigām. Tos aprakstījis A. Bīlenšteins un pēc viņa tagad pieejamā grāmatā Z. Liģers.⁴ Ja atskaita zemes veltni („rulli”), visi Liģera aprakstītie pārējie darba rīki bija lietošanā 17. gadsimtenī. Arī tur aprakstītos līduma lišanas un citus lauksaimniecības darbus visumā var attiecināt uz 17. gadsimteni. Arklā un ecēšās jūdza zirģus un vietām vērsus.

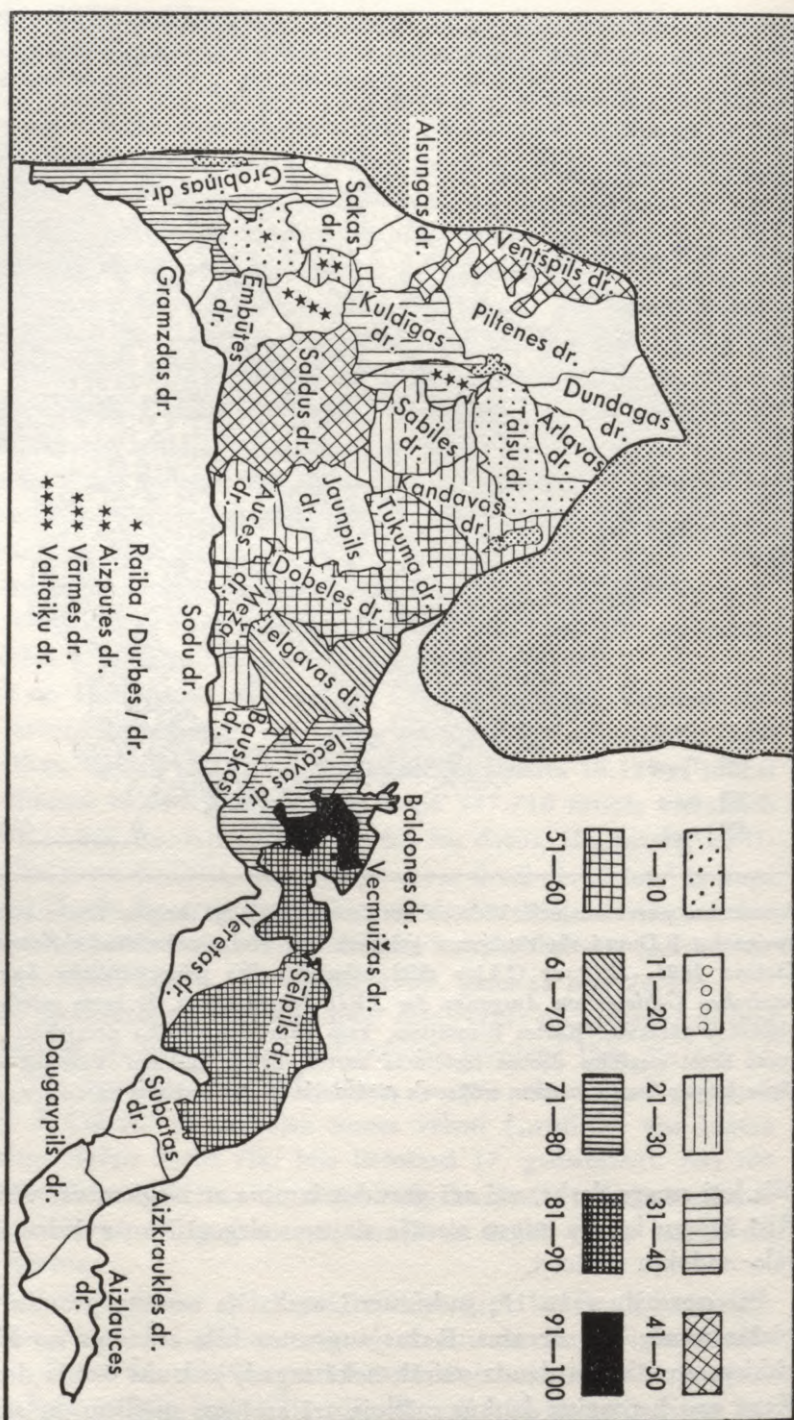
Ražu novāca, pļaujot ar izkapti, retāk ar sirpi, bet linus, kaņepājus un zirņus plūcot.⁵ Labību statiņos, zirņus un lingalviņas zārdos žāvēja uz lauka un, cik ātri varēja, novietoja rijās. Labību, zirņus, linus un kaņepes kūla un vētīja rijās. Parasti kūla ar spriguļiem, kas

Apmzeme, purvi un meži Vidzemē un Igaunijā 17. gs. beigās. Karte sastādīta, apvienojot E.Dunsdorfa zīmējumu grāmatā *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710* ar O.Līva skici izdevumā *Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgange des XVII Jahrhunderts*. Šī karte sniedz tikai vispārēju pārskatu. Kartes lietotājiem, kam vajadzīga lielāka precizitāte, ieteicams lietot augšējos darbos ievietotās kartes. Baltie laukumi Vidzemē atstāti tāpēc, ka par šiem novadiem trūkst t.s.piektdaļas kartes Tērbatas un citos arhīvos.

bija ļoti smags darbs, vai arī graudus izmina ar zirgiem vai vēršiem. Rijā žāvētu labību augsti cienīja aizjūras tirgotāji un zviedru naturālo nodokļu ievācēji.

Par normālu ražu 17. gadsimtenī uzskatīja ceturto graudu. Ļoti biežas tomēr bija neražas. Ražas augstums bija atkarīgs no klimatiskiem apstākļiem daudz vairāk nekā tagad, jo lauki nebija drenēti. Kaut gan hercogistē laukus mēsloja arī ar jūras mēsliem, ar sagata-

Kurzemes un Zemgales hercoga arķu skaits procentos no kopējā arķu skaita

votu kompostu un, ierīkojot laukus uz kādiem gadiem zivju diķos, tomēr galvenais lauku mēslojums bija kūtsmēsli.

Mājlopi bija zirgi, govīs, cūkas, aitas un kazas. Putni — vistas, pīles un zosis. Ja vēl pieskaita bites (Guberts bites skaita pie putniem), tad tas ir viss lauksaimniecības dzīvais inventārs.

Lopkopības uzplaukumu kavēja zināšanu trūkums, sliktais pļavu stāvoklis, mājlopu sērgas, nemākulīgi celtās kūtis un plēsīgie zvēri (vilki, lūši, lāči — pēdējie arī lielā mērā postīja laukus, sevišķi auzu laukus, un kaitēja dravām). Šai laikā sviesta raža no slaucamas govīs bija 1/2 līdz 3 podi gadā. Vērtējams, ka 1688. gadā Vidzemē bija 32.500 zirgi, 11.800 vērši un 46.000 govīs.

Par zemnieku un muižnieku lauksaimniecības tehniku zināmu ieskatu sniedz 17. gadsimteņa lauksaimniecības rokas grāmatas, kas iznāca vairākos izdevumos. Vācu valodā: S. Guberta *Stratagema Oeconomicum oder Akker-Student* (Rīga 1645), Neidenburgas J. Hermana *Lieffländischer Landmann* (Rīga 1662), nezināma autora *Der getreue Amt-Mann oder Unterricht eines guten Haus-Halters* (Rīga 1696), un vairākas G. F. Holika (Holyk) grāmatas par dārzkopību (publicētas Rīgā 1684. un 1687. gadā, Hamburgā 1692. gadā u.c.).⁶ Zviedru valodā: R. Brukmana (Broocman) *En fulständig Svensk Hus-Hålds-Bok* I—II (Norrköping 1736—39). Latviešu valodā lauksaimniecības tehnikas apraksti ir G. Manceļa *Phraseologia Lettica* sarunās: sestā „No aršanas”, septītā „No ecēšanas”, astotā „No sūdu vešanas”, devītā „No siena pļaušanas”.

Lauksaimniecības sociālais aspekts

Svarīgākais šai aspektā ir dalījums muižas saimniecībā un zemnieku saimniecībā. No viduslaikiem bija mantots feodālismam raksturīgais uzskats, ka zemnieku dzīves uzdevums ir uzturēt kungus (ieskaitot garīdzniekus). Tāpat kā iepriekšējā, arī 17. gadsimtenī zemnieks šo pienākumu veica divējādi. Pirmkārt, viņš nodeva kungiem daļu no savu lauku ražas vai maksāja naudu, vai arī deva abus. Šīs nodevas sauca atkarā no maksāšanas tehnikas vai nu par kunga tiesu, vai par desmito tiesu. Otrkārt, zemnieks ar savu inventāru un savā maizē apstrādāja muižas laukus un veica vēl citus saimniecības darbus. Šie darbi bija labi pazīstamās kļaušas. Arī kļaušu veikšanā, tāpat kā nodevu maksāšanā, izveidojās dažādi paņēmieni.

Par to, ka zemnieki uztur kungus, pēdējiem teorētiski bija pienākums zemniekus apsargāt, pār tiem valdīt un rūpēties par tiesu un taisnību. Kā grāmatas pirmajā daļā redzējām, 17. gadsimtenī kungi to nespēja, un turklāt pašiem zemniekiem bija jāiet kaņā, kāpēc jāsešina, ka šī viduslaiku iekārta bija zaudējusi visu jēgu. Nodevas, klausas un muižas jau tad bija kļuvušas par anachronismu.

Lielākais muižnieks Latvijā 17. gadsimtenī bija Kurzemes hercogs. No 708 muižām Kurzemē, Zemgalē un Piltenē hercoga valdījumā bija 215. Pēc citām ziņām muižu kopskaits bija 580, un no tām hercogs valdīja 208. Starpība izskaidrojama ar dažādu muižas definīciju, t. i., vai t. s. blaku muižas skaita atsevišķi, vai ne. To rāda aptuveni tas pats arklu skaits abējos datos (te jāatgādina, ka par arklus sauca muižai piederīgo zemnieku klausu un nodevu vienību). Pēc pirmā saraksta no 6558 arklīm hercogam bija 2186, pēc otra — no 6536 arklīm 2188.⁷

Ir saprotams, ka šo muižu pārvaldīšanai hercogam bija jārada īpaša organizācija.⁸ Pēc juridiskās dabas hercoga muižas bija divējādas: kas piederēja hercogam (alodi), un valsts muižas (domēnes). Starp valsts muižām var izdalīt atsevišķi agrākās galda muižas. Saimnieciskā ziņā starp abām šīm kategorijām starpības nebija. Hercogs muižas vai nu pārvaldīja ar īpašu organizāciju, vai arī ieķīlāja, lai iegūtu skaidru naudu. Brants 1673. gadā rakstīja, ka hercogam esot 140 muižas, no tām 84 esot brīvas, bet pārējās ieķīlātas.⁹ Ap 1700. gadu pavisam bija ieķīlāti vai apgrūtināti ar parādiem ap 220 dažādi objekti, kopā par 1.305.568 vecdālderiem.¹⁰

Darbīgākie hercogi muižas pārvaldīja personīgi ar kamerkollēģijas palīdzību, ko reizēm sauca par „hercoga kambari”. Kambaris izdeva muižām rīkojumus un saņēma nolēsumus un ienākumus, kā arī ar īpašām revīzijas komisijām revidēja muižu grāmatas. Muižu aprakstus sauca par inventāriem, bet zemnieku nodevu un klausu sarakstus par vaku grāmatām.

Muižas saimniecības pārzinis bija algots muižkungs (pēc Manceļa — galenieks), kam palīdzēja tāpat algots skrīveris un nealgoti vagari no zemnieku vidus ar saviem palīgiem — jātņiekēm jeb šķilteņiem un arī no zemnieku vidus izraudzītiem rijņiekēm. Šo amatpersonu pienākumus noteica īpaši reglamenti. No tiem pilnīgākie bija hercoga Jēkaba 1663. gadā izdotie muižu noteikumi ar 124 paragrafiem. Ja hercogs muižas ieķīlāja vai iznomāja, arī tad noslēgtajā līgumā bija sīki reglamentēti, kā muižas jāpārvalda.

Bez divējādām hercoga muižām hercogistē bija muižnieku muižas,

kas aptvēra lielāko platību, un sīkās mācītāju un namnieku muižas. Lielākās muižnieku muižas pārvaldīja ar muižkungiem vai iznomāja.

Vidzemē lielākais muižnieks bija Zviedrijas kanclers Akselis Uksensērna. Pēc viņa nāves muižu komplekts palika nesadalīts mantinieku aizbildņu ziņā, un tikai redukcijas laikā to saskaldīja, iznomājot vairākiem nomniekiem, kaut gan lielāko tiesu nomāja Rīgas tirgotājs Reiters.¹¹ Uksensērnas muižu komplektā bija 11 muižas, bet, skaitot arī blaku muižas, 14. 1638. gadā Akselis Uksensērna valdīja sesto daļu no Vidzemes. Viņa muižas kopā sauca par bīskapiju.

Bīskapiju pārvaldīja kapteinis, kam palīdzēja sekretārs un grāmatvedis, bet vēlākos gados arī inspektors. Bez tam muižu pārvaldē ietilpa tiesnesis, jo bīskapija bija autonomas tiesu iecirknis. Katrā atsevišķā muižā bija muižkungs ar tādiem pašiem palīgiem kā hercogistē. Bīskapijā ietilpa arī Cēsu un Valmieras pilsēta, bet tikai Valmieras birģermeistars saņēma algu no bīskapijas.

Tāpat kā hercogistē hercogs, arī bīskapijas pārvaldei Uksensērnas dēls Ēriks bija izdevis plašas instrukcijas muižu pārvaldīšanai. Kaut gan 1649. gada instrukcijā bija tikai 45 panti un 1653. gada instrukcijā 57 panti, tā bija garāka par hercoga 124 pantu instrukciju. Bez šīs kapteinim domātās instrukcijas tādas izdeva arī zemākām amatpersonām. Uksensērnas Vidzemes muižu saimnieciskās operācijas atspoguļojas ļoti pilnīgi grāmatvedībā, kas ar nedaudziem robiem saglabāta Tidē archīvā.¹²

Bez dižciltīgo muižām un sīkajām mācītāju muižām Vidzemē vēl bija kroņa muižas — Koknese un daži sīki īpašumi Rīgas tuvumā. Totiesu prāvas muižas valdīja Rīgas pilsēta. Rīgas tuvumā atradās sīkās namnieku muižas. Redukcija Rīgas pilsētas un namnieku muižas neskāra, bet pārējā Vidzemē, kā redzējām piektā nodaļā, kroņa muižu skaits un nozīme ievērojami pieauga.

Latgalē bija trejādas muižas: karaļa, dižciltīgo un klosteru vai baznīcu muižas. Karaļa muižu pārvalde bija līdzīga hercoga domēņu pārvaldei.¹³ Atsevišķu stārstiju karaļa muižas pārvaldīja superintendents (Daugavpils stārstijā) vai subalterns (Viļakas stārstijā).¹⁴ Karaļa muižas bieži iznomāja muižniekiem.

No zemnieku vidus rekrūtētie darbinieki bija voits (kas atbilst stārastam Vidzemē un vagarim hercogistē) un simtnieks vai desmitnieks.

Avotos atspoguļotās hercoga muižas hercogistē, Uksensērnas muižas Vidzemē, karaļa un lielo magnātu muižas Latgalē ir kategorija par sevi, ar citādu saimniecību nekā sīkajās muižās, par kuřām avotu

nav. Vidzemei tomēr ir avoti, kas sniedz vispusīgu pārskatu par visām muižām — tie ir arklu revīzijas. 1638. un 1688. gada arklu revīzija aptver, praktiski ņemot, visu Vidzemi. Abu šo revīziju materiāli ir jau statistiski apstrādāti un tā pieejami pētniecībai. Sekojošā tabula rāda muižu lielumu un skaitu Vidzemē 1638. un 1688. gadā.¹⁵

Vidzemes muižas 1638. un 1688. gadā

Zemnieku ciematu skaits katrā muižā	M u i ž a s				Zemnieku ciemati			
	1638		1688		1638		1688	
	Skaitis	%	Skaitis	%	Skaitis	%	Skaitis	%
0—10	214	59,2	245	45,6	1107	17,0	953	7,7
11—20	77	21,3	114	21,2	1085	16,7	1770	14,5
21—50	38	10,5	109	20,3	1310	20,0	3478	28,3
51—80	19	5,3	37	6,9	1224	18,8	2423	19,7
81—140	10	2,8	27	5,1	1103	17,0	2814	23,0
Vairāk par 140	3	0,9	5	0,9	690	10,5	834	6,8
K o p ā	361*	100,0	537	100,0	6519^x	100,0	12.272	100,0

* Neietilpst Rīgas patrimoniālapgabala muižas.

^x Neietilpst 250 Rīgas patrimoniālapgabala ciemati un 700 eventuāli ne-reģistrēti ciemati.

Šī tabula koncentrētā veidā dod ieskatu muižas struktūrā un attīstībā 50 gados. Vispirms ievērosim, ka abos gados skaitliski dominē mazās muižas un ka pēc muižām pievienoto ciematu skaita lielākā grupa bija muižas ar 21—50 ciematiem. Otrkārt, ievērosim, ka muižu skaits piecdesmit gados lielā mērā pieaudzis, bet tai pašā laikā vēl vairāk pieaudzis zemnieku ciematu skaits. Kamēr 1638. gadā muižā vidēji bija 18 ciemati, 1688. gadā to bija 23. Muižu skaitā būtiskas pārmaiņas atsevišķās klasēs bija tikai pirmajā ar 0—10 ciematiem un trešajā ar 21—50 ciematiem. Pirmajā ir būtisks samazinājums, otrā būtisks pieaugums. Pārējās klasēs pārmaiņas ir tikai nejaugas.

Saskaitot 1681—1684. gada zemes mērījumu rezultātus, konstatējam, ka no Vidzemes aņamzemes kopplatības muižas laukos bija: tīrumu 25%, atmatas 33%, līdumu 24%; no visas aņamzemes muižās bija 25%.¹⁶ Kā redzēsime turpmāk, salīdzinot muižu saimniecību ar zemnieku saimniecību, muižu produktivitāte bija zemāka nekā zemnieku saimniecībās. Tātad 25% aņamzemes nenozīmē 25% produkcijas. Par spīti šim apstāklim muižu dibināšana Vidzemē turpi-

nājas visu gadsimteni. Salīdzinot 1638. ar 1681—84. gadu, varam konstatēt, ka muižu lauku platība no sestdaļas bija pieaugusi līdz ceturtdaļai no kopplatības.¹⁷ Šo attīstību pārtrauca redukcija, sastindzinot samēru starp muižas zemi un zemnieku zemi.

Iepriekšējā tabula rāda vairāk saimniecisku nekā sociālu diferenciaciju. Muižas tabulā grupētas pēc nodarbjū lieluma, t. i. pēc saimnieciskām vienībām. Tā kā daži muižnieki valdīja vairākas muižas, grupējums pēc valdītājiem dod citu ainu.

*Muižu valdītāji 1638. gadā*¹⁸

Valdītāja ciematu skaits	Valdītāji		Ciemati	
	Skaits	%	Skaits	%
0—10	174	60,6	872	13,4
11—20	64	22,3	919	14,1
21—50	26	9,1	894	13,7
51—80	8	2,8	556	8,5
81—140	6	2,1	682	10,5
141 un vairāk	9	3,1	2596	39,8
K o p ā	287	100,0	6519	100,0

Šī tabula rāda, ka 361 Vidzemes muižu valdīja 287 personas (ieskaitot nesadalītās mantojumu masas). Relatīvais valdītāju sadalījums tomēr visumā tas pats, kāds grupējams pēc muižām. Turpretim pilnīgi cits raksturs ir grupējumam pēc zemnieku ciematu skaita — tas rāda ļoti lielu zemnieku ciematu skaita koncentrāciju lielmuižnieku muižās. Deviņiem valdītājiem bija tuvu pie 40% no visiem ciematiem. Deviņi lielākie muižu valdītāji 1638. gadā bija: Akselis Uksensērna, Rīgas pilsēta, Juhans Banērs, Gustavs Hurns, Svantes Banēra mantinieki, Kārlis Karlsons Jillenjels, Gabriels Gustavsons Uksensērna, valdība un Brahes mantinieki.

1688. gadā valdījumu sadalījums ar redukciju bija radikāli mainījies. Valdība pārņēma un iznomāja lielāko tiesu lielās muižas, kas aptvēra 74% no visu ciematu skaita. Situācija pēc redukcijas tāpēc nav salīdzināma ar stāvokli priekš redukcijas.

Par Vidzemi ir iespējams sniegt arī statistisku grupējumu pēc zemnieku saimniecību lieluma 1638. un 1688. gadā. Septiņpadsmitā gadsimtenī parastais saimniecības lieluma mērs — arklis — atsevišķo novadu starpā ļoti ievērojami atšķiras. Bez tam ceturtdaļarka saim-

niecība nebija ceturtdaļa no arkla saimniecības, un pus arkla saimniecība nebija puse no vesela arkla saimniecības. Šo iemeslu dēļ nevaram lietot arklus, lai gūtu ieskatu zemnieku saimniecību lieluma struktūrā. Ideālākais būtu izdarīt grupējumu pēc saimniecību zemes platības. Tomēr Lielā kadastra laikā izdarītie mērījumi to neatļauj, jo steigas dēļ mērnieki kaimiņu laukus bija samērījuši kopā.

Vienīgā iespēja ir grupēt saimniecības pēc darba lopu skaita. Darba lopus zemnieki lietoja kā savās saimniecībās, tā kļaušu veikšanai muižās. Līdz ar to darba lopu skaits īsti neraksturo zemnieku saimniecības lielumu. Tomēr, ņemot vērā, ka muižu zeme bija visos Vidzemes novados aptuveni vienādā proporcijā pret zemnieku zemi, dati rāda relatīvi pareizu ainu.

Pēc tā laika lauksaimniecības prakses pieņēmuma skaitīsim divus vēršus par vienlīdzīgiem vienam zirgam. Lielākais defekts ir tas, ka nav datu par vēršiem un zirgiem visās zemnieku saimniecībās.

Zemnieku ciematu grupējums pēc darba lopiem¹⁹

Darba lopu skaits ciematā (2 vērši = 1 zirgs)	C i e m a t i			
	1638. gadā		1688. gadā	
	Skaitis	%	Skaitis	%
0	715	11,0	198	2,4
½—1	2478	38,0	1297	15,8
1½—2	2480	38,0	2208	26,9
2½—3	653	10,0	1753	21,3
3½—4	157	2,4	1399	17,0
4½—5	21	0,3	677	8,2
5½—6	11	0,2	393	4,8
6½—7	4	0,1	170	2,1
Vairāk par 7	—	—	119	1,5
K o p ā	6519	100,0	8214	100,0
Datu nav	953		4058	

Šai tabulā relatīvie skaitļi ir svarīgāki nekā absolūtie, jo var pieņemt, ka ciematos, par kuņiem datu nav, bija tāds pats sadalījums kā pārējos. 1638. gada datus vēl atspoguļojas Latvijas kara sekas, kamēr 1688. gads rāda gadsimteņa otrās puses miera laika atplau-

kumu un turības pieaugumu. Abos gados tomēr svarīgākā grupa ir divzirgu saimniecības, kaut gan 1638. gadā ar tām konkurē vienzirga saimniecības, bet 1688. gadā šī grupa ir kļuvusi mazāk nozīmīga, pieaugot lielāku saimniecību skaitam.

Tāpat kā muižām, arī zemnieku ciematu skaitam iespējamas divas dažādas pieejas. Muižu kā sociāli juridisku vienību (skaitot pēc to valdītājiem) bija mazāk nekā muižu kā saimniecisku vienību (skaitot nodarbes). Tā pati divējādā pieeja attieksmē pret zemnieku ciematiem dod identisku rezultātu. Arī zemnieku ciematu saimniecisko vienību bija vairāk nekā sociāli juridisko vienību, bet šai parādībai bija pavisam cits raksturs nekā konstatējam par muižām. To noteica Latvijā 17. gadsimtenī plaši izplatītā pušelniecība.

Pušelnieki bija divi vai vairāki saimnieki, kas dzīvoja vienā ciematā. Viņiem katram bija sava patstāvīga saimniecība, bet viņi muižai maksāja kopēju kunga tiesu un izpildīja kopējas kļaušas, tāpat arī kopēji maksāja nodokļus valstij. Spriežot pēc Lielā kadastra, Vidzemē 17% no visiem ciematiem bija pušelnieku ciemati.²⁰ Iespējams, ka īstenībā pušelnieku bija vairāk. Pušelniecība radās, mantiniekiem sadalot mantoto saimniecību, vai arī, trūcīgam saimniekam pieaicinot pušelnieku. Arī muiža reizēm iecēla pušelnieku. Reizēm pušelnieki kļuva neatkarīgi arī no muižas viedokļa, iegūstot savu atsevišķu arklu skaitu. Tādos gadījumos parasti kopējs palika ciemata vārds ar kvalificējuma priedekli: Vec-, Jaun-, Liel-, Maz-, Kalna-, Lejas- un taml.

Vidzemē pušelniecība bija visvairāk izplatīta abās Piebalgās un Ļaudonā. Velkot līniju no Gaujienas uz Dzērbeni, Nītauri un Doli, atdalām pušelniecības rajonu no pārējās Vidzemes — uz dienvidaustrumiem no šīs robežas pušelnieku ir daudz vairāk nekā uz ziemeļrietumiem. No 9766 ciematiem, par kuŗiem 1688. gadā Vidzemē ir atzīmēti saimnieku vārdi, ar diviem saimniekiem bija 1433 ciemati, ar trim 188, ar četriem 28, ar pieciem 4, ar sešiem 4 un ar septiņiem viens. Uz šo skaitļu pamata un, ņemot vērā pušelniecības ģeografisko izplatījumu, aplēšams, ka 12.272 Vidzemes ciematiem atbilst 14.300 patstāvīgu zemnieku saimniecību.

Pušelniecība bija sastopama arī hercogistē un Latgalē,²¹ kā arī aiz Latvijas robežām Baltkrievijā un Lietuvā.

Zemnieku kļaušas un nodevas muižai arī pieder pie 17. gadsimtenā Latvijas lauksaimniecības sociālā aspekta. Kļaušas un nodevas neizrietēja no saimnieciskās nepieciešamības, bet muiža tās saņēma

tikai pastāvošās sociālās un politiskās iekārtas dēļ. Zemnieki savus pienākumus pret muižu izpildīja tikai kā spaidu.

Klaušas bija kārtējas un ārkārtējas.²² Kārtējās klaušas veica saimnieku sūtīti darbinieki, kuņģus sauca par „īsteniekiem”, vai nu ar zirgu, vai kājām. Lielākām saimniecībām bija jāsūta vasarā īstenieks ar zirgu un bez tam „otrinieks”, retāk vēl „trešinieks”, kājām. Ārkārtējās klaušas izpildīja „liecinieki” (sezona strādnieki), „kārtnieki” (lopu gani), „kurtnieki” (naktssargi) un vezumni. Pie ārkārtējām klaušām var skaitīt arī talkas, bet atšķirībā no pārējiem klausīniekiem, kas strādāja pašu maizē, talciniekus pēc talkas pacienāja ar alu, maizi un silķēm.

Klaušinieki veica visus muižas darbus. No tiem svarīgākie bija zemes strādāšana un ražas novākšana. Klaušinieki muižā ieradās pirmdienas rītā un atgriezās mājās sestdienā, pārnakšņojot muižā. Pēc dienas darbiem vakaros klaušīniekus nodarbināja sīkos darbos, piemēram, tīklu aušanā.²³

Par klaušu apmēriem un organizāciju iespējams spriest pēc muižu darba grāmatām. Vidzemei tādas saglabājušās par Uksenšernas muižām, un par Alūksni un Gulbeni.²⁴

Uksenšernas divpadsmit muižas 1652/53. gadā ņēma klaušīniekos 391 zirdzinieku un 199 kājniekus. Bez tam muižas iekasēja leidu, t. i. klaušu darba atpirkumu maksu, 4339 vecdāldeņus. No šīm klaušām laukkopībā izmantoja 376 zirdziniekus un 18 kājniekus. Pārējos nodarbināja cietokšņu vaļņu būvē un citos celtniecības darbos, lopu ganīšanā, pļavu tīrīšanā, zvejā un kā kalpotājus. Pēc Uksenšernas muižu grāmatām redzams, ka 1652. gadā izsēja, apaļos skaitļos, 2163 pūrus rudzu un 3345 pūrus vasarāja. Uz vienu zirdzinieku tas ir 5,7 pūra ziemāju un 8,9 pūra vasarāja. Ērika Akselona Uksenšernas 1649. g. 9. februārī izdotajā instrukcijā muižu pārvaldei bija paredzēts, ka uz katra zirdzinieka ir jāiestrādā 6 pūri rudzu un 8—10 pūri vasarāja. Kā redzams, šo normu gandrīz sasniedza.

Par klaušu darba izlietošanu Tidē archīvā ir saglabājies šāds memorands:

„300 vai 360 klaušīnieki vasarā un arī citā laikā bez lauku darbiem nekā sevišķa nevar paveikt, kur varētu gūt kādu jūtamam labumu. Kad pavasarī lauki ir sagatavoti un apsēti, jāsāk vest mēsli, art rudzu lauki, līst līdumi, kur tādi atrodami. Bez tam uzpludināms ūdens pļavās, sevišķi slapjos gados. Šie darbi turpinās, kamēr labība nogatavojas. Ja siena laiks ir sauss un ar sienu ievākšanu ātri tiek galā, tad līdz labības pļaujai paliek vēl dažas nedēļas. Šai laikā jāno-

beidz lūdumu lišana, rakšanas darbi, būves darbi un pļavu izciršana tur, kur to var darīt bez zaudējumiem. Pēc tam ir jāsagatavo tīrumi ziemas sējai, jāpļauj un jāsej, kā arī jākuļ. Tas turpinās līdz oktobrim. Kad labība iesēta un druvas nopļautas, jāsamet labība kulšanai kaudzēs un jāizcērt pļavas. Dienā, kas šai gada laikā visai īsa, jāpiegādā rijā labība, un tīrā labība jāaizved klētī, salmi laidarā, kūtis vai šķūņos. Kur nepieciešams, jāizlabo ēkas un jumti. Rijām jāpieved malka. Jāizcērt lūdumi un jāveic visādi sīki darbi, ko nemaz visu nevar aprakstīt. Ja rudens ir sauss un ar šiem darbiem ātri tiek galā, var aizlaist uz Rīgu vai paveikt būves, kādas muižā būtu nepieciešamas. Tāpat var sagatavot mežā malku ķieģelnīcai, kaļķu ceplim, rijām un muižām. Zirgi šai laikā maz noder, izņemot, ja sagatavo tīrumu nākošā gada vasarāja sējai, to apažot un noecējot. Tas visai ieteicami, ja vien laiks (*Wetter und Zeit*) to atļauj. Arī linu kulstīšana un vēršana prasa laiku, bet visus sīkos mājturības darbus nemaz nav iespējams aprakstīt. Ziema paiet, vedot labību. Kad tas paveikts, jāpieved baļķi būvēm un citur, kur tas vajadzīgs. Tāpat jāpieved citi materiāli un kurināmā malka. Pavasarī, iekāms sāk art, jāstrādā gar būvēm. To gan arī dara rudenī, bet tad dienas ir īsas. Jātīra arī dīķi. Jo sevišķi nepieciešams celt vairāk riju un kūtis.²⁵

Par to, cik un kādā kārtībā katrs ciemats sūtīs kļaušniekus muižai un cik maksās nodevas, ik gadus muiža vienojās ar zemniekiem pagasta sapulcē. Kā šī līgšana notika, rāda Uksenšernas muižu pārvaldes darbinieka Dāvida Reimera 1647. g. 28. jūnija ziņojums Uksenšernam.²⁶

Kļaušas mēdza sadalīt pēc ciematu spējām. Tā radās ļoti raibs kļaušu reģistrs, kombinējot zirdziniekus, kājniekus un leidu. Daži saimnieki sūtīja zirdzinieku ik nedēļas, citi ik otru nedēļu, citi pārmaiņus vienu nedēļu zirdzinieku, otru kājnieku, citi sūtīja zirdzinieku un maksāja vēl leidu, un taml. Alūksnes lielākajā pagastā (*Leutznische Wacke*) laikā no 1663. līdz 1667. gadam darba grāmatā ir ierakstītas pavisam 65 dažādas kļaušu kombinācijas, pie kam kopējais darba grāmatā ierakstīto ciematu skaits bija 92 līdz 110. Šis fakts liecina, cik lielā mērā kļaušas bija individuālizētas. Arklu revīzijās revidentiem nebija nekādas iespējas šīs individuāli atšķirīgās kļaušas reģistrēt, tāpēc arklu revīzijas par patiesiem kļaušu apmēriem neļauj spriest. Vēl vairāk — individuālās kļaušas mainījās ik gadus. Tai pašā Alūksnes pagastā piecos gados darba grāmatā ir ierakstīti pavisam 135 dažādu saimnieku vārdi. No tiem visus piecos gadus 63 gadījumos ir ierakstīti tie paši vārdi. No šiem 63 saim-

niekiem gluži tās pašas kļaušas visus piecus gadus ir pierakstītas tikai pieciem saimniekiem, bet vēl otriem pieciem saimniekiem kļaušas ir ļoti līdzīgas (piemēram, leidā 10 podu linu vietā jādod 5 vecdālderī). 21 gadījumā var konstatēt, ka kļaušas palielinātas vai samazinātas atkarā no pieaugušo vīriešu skaita vai zirgu skaita pārmaiņām ciematā. Pārējos gadījumos darba grāmatā nevar redzēt, kāpēc kļaušas ir citādas. Mūsu pētījums rāda, ka kļaušu lielums un to eventuālais aizstājums ar leidu naudā un graudā bija ļoti individuāla parādība. Individuālo raibumu vēl, bez šaubām, palielināja tas, ka kļaušu lielumu noteica ne tikai zemnieku ciemata spējas kļaušas izpildīt, bet arī muižas vajadzības un plāni. Jāpiezīmē, ka augšējā pārskatā nav ņemtas vērā zemnieku šķūtis uz Rīgu, tāpat kļaušas, kas veicamas mājās, piemēram, linu vērpšana.

Ir iespējams, ka Alūksnē kļaušu individuālizācija bija gājusi tālāk nekā citur Vidzemē. Vismaz Uksensērnas muižās tik lielu individuālizāciju un raibumu nevar konstatēt.

Zemnieku nodevas²⁷ dažādos novados ņēma pēc diviem dažādiem principiem. Pirmais princips bija t. s. „desmitās tiesas”, otrs — kunga tiesas princips. Desmitā tiesa nozīmēja, ka zemniekiem no visiem saviem ražojumiem muižai bija jādod zināma daļa, kas nebija 10% vien, bet reizēm sasniedza pat 25%. Nosaukums „desmitā tiesa” bija vēsturiskas cilmes un nesaskanēja ar īstenību. Desmitā tiesa laikam agrākos gadsimtos bija vairāk izplatīta nekā 17. gadsimtenī. 1638. gadā tikai vairs Krimulda un Turaida ir noteikti desmitās tiesas apgabali, citur principā ņēma kunga tiesu. Tomēr visā Vidzemē visu gadsimteni desmito tiesu ņēma no biedrinieku zemēm, t. i. no zemniekiem, kas bija sējuši papildus savam ciematam arī postažās.

Kunga tiesa principā bija noteikta pēc arklu skaita. Tā kā ik muižā bija citāds arklu skaits, tad tāpēc vien kunga tiesas lielums dažādās muižās bija dažāds. Ainu tomēr daudz vairāk saraibināja samērā lielais ražojumu daudzums, no kuņiem bija jāmaksā kunga tiesa. To maksāja nevien no labībām, šķiedraugiem, lopkopības, putnkopības un dravniecības, bet arī no pļavām, no meža deva malku, no dārzjiem apīņus. Bez tam zemniekiem bija jāpiegādā muižai saites, pinekļi, kurvjī, pūri, tīkli, sinepes. Bija gan tendence olu, saišu, maisu un citu t. s. sīko nodevu vietā prasīt samaksu naudā. Šo maksājumu sauca par „sīko gabalu naudu”, un to maksāja dažos novados. Visos novados zemnieki blakus naturālām nodevām maksāja t. s. vaku naudu.

Nodevu lielo jūkli vēl sarežģīja tas, ka katrā muižā lietoja citādus

tilpuma mērus un svarus, pie kam dažās vietās tilpuma mēru ņēma ar kaudzi, dažās bez kaudzes, dažās vietās vienu nodevu ņēma vienā mērā (piemēram, Rīgas mērā), otru nodevu citā mērā (piemēram, lauku mērā, kas vienmēr bija lielāks). Lielā kadastra laikā viens no komisiju grūtākiem uzdevumiem bija pārbaudīt mērus un svarus, un salīdzināt tos ar Rīgas mēriem un svāriem. Šai parādībai vēl jāpievieno līdzīga nodevu individuālizācija, kādu konstatējām, runājot par kļaušām. Šī individuālizācija izpaudās tā, ka zemnieki bieži vien nemaksāja to, kas bija paredzēts vaku grāmatā, t. i. nodevu normu sarakstā, bet gan to, kas viņiem bija. Vēl svarīgāks ir apstāklis, ka daļu nodevu zemnieki vienmēr palika parādā. Lasītājs sapratīs, kādu milzu darbu veica Lielā kadastra komisijas, kas visu šo raibo nodevu un kļaušu jūkli sistematizēja un pakļāva racionāliem aplēsumiem. Viens no valdības grūtākiem uzdevumiem Vidzemē bija aplēst samēru starp kļaušām un nodevām. Šo uzdevumu zviedru valdība atrisināja ar labām sekmēm. Valdība vēl gribēja izdarīt agrāro reformu, iedalot zemniekiem tik daudz zemes, kādi bija viņu pienākumi kļaušās, nodevās un nodokļos. Šo reformu gan sāka, bet darbs bija tik grandioza apmēra, ka 20 gados no reformu sākuma līdz zviedru laiku beigām to nevarēja nobeigt.

Hercogistē kļaušas un nodevas nebija mazāk komplicētas kā Vidzemē. Dažas individuālas atšķirības mēģināja novērst hercoga 1663. gada muižu nolikums.²⁸ Piemēram, visās hercoga muižās noteica vienādu mēru un svaru, pieņemot Rīgas standartu.

Šķiet, ka dažā ziņā hercoga zemniekiem bija grūtāki dzīves apstākļi nekā Vidzemē. Piemēram, 1663. gada likums noteica, ka kļaušiniekiem, ierodoties muižā, jāved līdzī viršāji vai lapas kompostēšanai. Rijnieku kļaušās ņēma tikai saimniekus personīgi. Zemnieku tiesnešus atsvabināja no kļaušām tikai tad, kad viņi sprieda tiesu. Ar vāgaņu un jātnieku palīdzību stingrāk uzraudzīja, lai kļaušinieki ierastos darbā. Par kļaušiniekiem bija jāgriež birkas, ko Vidzemē parasti neprasīja. Hercogs sevišķi forsēja aušanu, darvas tecināšanu un pelnu dedzināšanu — katrai muižas gadā bija jānodod zināma kvota šo ražojumu.

Hercogistē zemnieku maksājumus figurē arī vasaļu nauda (*Vasala-giengeld*), kareivju nauda (*Soldatengeld*), jātnieku nauda (*Reuter-geld*) un vilnas nauda atkarā no zemnieku aitu skaita. Zemniekiem bija jāmaksā arī par būvmateriāliem no hercoga mežiem.

Vidzemē nevaram konstatēt tipisko Rietumeiropas dzimtļaužu nodevu — to, ka saimnieka nāves gadījumā mantiniekiem jānodod

labākais dzīvnieks kungam. Hercogistē šāda nodeva ir — hercogs, saimniekam nomirstot, ņem zirgus. Tāpat hercogs pārņem aizbēgušo zemnieku atstāto mantu, ko Vidzemē parasti pārņēma bēgļa radnieki. Hercogs gan neņēma maksājumu par precēšanās atļauju, kamēr hercogistes muižnieki ņēma 20 vecdālderus.²⁹ Vidzemē šādu maksājumu (*Mardergeld*) noliedza ģenerālgubernators Dālbergs 1697. gadā.³⁰ Kā Vidzemē, tā arī hercogistē 17. gs. beigās sīkās nodevas apvieno kopējā naudas maksājumā.³¹

Astoņpadsmitā gadsimtenī hercogistē var konstatēt īpatnēju kļaušu sistēmu — t. s. riežas. Pēc šīs sistēmas katram saimniekam bija nodota zināma platība apstrādāšanai un ražas novākšanai. Šī sistēma bija daudz smagāka nekā vagaļa uzraudzītie dienas darbi. Vai riežu sistēma pastāvēja hercogistē jau 17. gadsimtenī, nav noskaidrots.³²

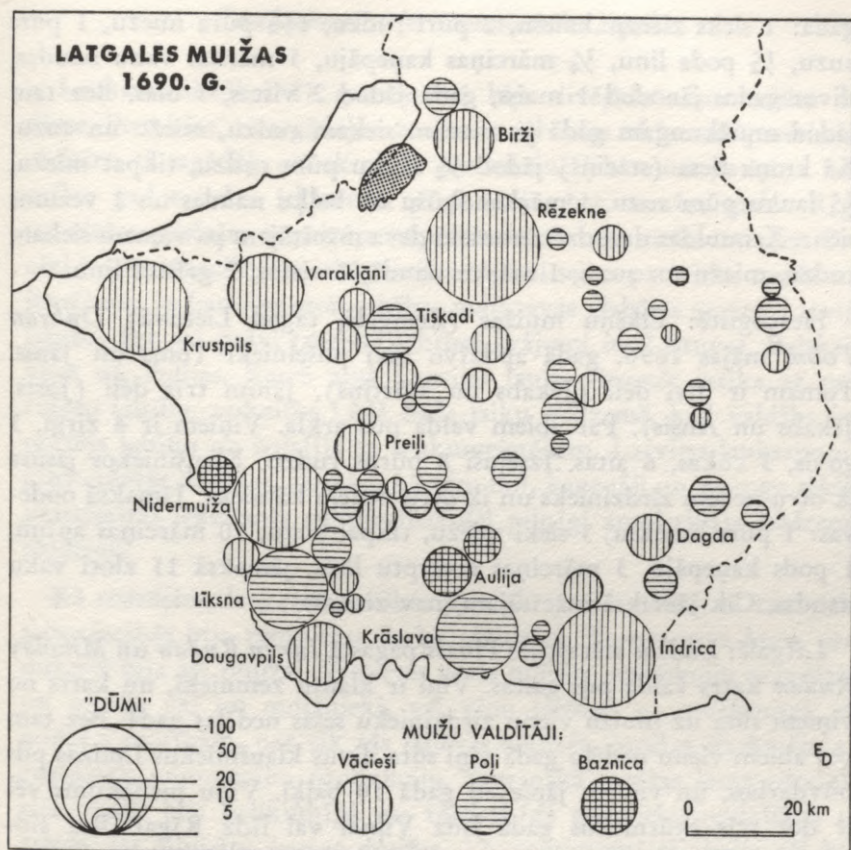
Latgalē 17. gadsimtenī muižu saimniecība bija vājāk attīstīta, un līdz ar to zemnieku pienākumi atšķīrās no pārējās Latvijas. Pirmkārt, Latgalē zemniekiem bija jādod vai nu nodevas un kļaušas, vai tikai nodevas, atkarā no ciemata rakstura.³³ Pārējā Latvijā no parastām kļaušām bija atbrīvoti tikai brīvzemnieki, un līdz ar to šādām zemnieku mājām bija privilēģēts raksturs.

Latgales kļaušu zemnieki, veicot kārtējās kļaušas, gāja muižas gaitās 2 līdz 3 dienas nedēļā. Bez tam dažas dienas gadā vēl bija jāizpilda ārkārtējās kļaušas un jāpiedalās talkās. Bez šiem dienas darbiem Latgalē 17. gadsimtenī pastāvēja arī riežu sistēma. Kļaušu zemnieki maksāja kunga tiesu naudā un graudā.

Zemniekus, kas kļaušas neveica, sauca par cinša zemniekiem (*czynszowi poddani*). Viņi deva kunga tiesu graudā un maksāja naudā cinšu no valakas, dūmu naudu no pavarda, dzērienu naudu un tiesas naudu.³⁴ Kaut gan cinša zemnieki neizpildīja kārtējās kļaušas, viņiem bija jāveic ārkārtējās kļaušas kulšanas darbos, arī lauku apstrādāšanā. Viņiem bija arī jādod šķūtnieki.

Cinša zemnieku starpā atsevišķa grupa bija bajāri (*bojarzyn*), kas maksāja bajāru cinšu (*szynsz bojarski*).³⁵ Liekas, ka tie bija līdzīgi pārējās Latvijas brīvzemniekiem, taču ne tiesiskā ziņā, jo Lietuvas statūts bajārus min starp dzimtļaudīm. Nedz Vidzemes, nedz hercogistes 17. gadsimtenī avotos neizdevās sastapt terminu „bajāri”, kas samērā lielā skaitā ir sastopams tautasdziesmās. Latgalē šo terminu sastopam Kirupes muižā un Lietuvas 1588. gada statūtā.

No iepriekšējā apraksta izriet, ka zemnieku kļaušu pienākumos un maksājamās nodevās bija ļoti liela dažādība. Tas nozīmē, ka nav iespējams izraudzīties kādu tipisku zemnieku, ar kuļa pienākumiem

Latgales muižas 1690. gadā. Muižu lielumu izteica kadastrālās vienībās, ko sauca par „dūmiem”. Kartogrammā muižas iezīmētas pēc dūmu skaita, šķirojot vācu, poļu un baznīcas muižas. Muižu nosaukumi redzami 130. lpp. iespiestajā kartē.

varētu ilustrēt 17. gadsimteņa kļaušas un nodevas. Lai tomēr sniegtu kādu konkrētu piemēru par šiem zemnieku dzīvī tik svarīgiem institūtiem, šeit minētas dažu zemnieku kļaušas un nodevas Vidzemē, hercogistē un Latgalē.³⁶ Tomēr atkārtoti jāuzsver, ka šie nav tipiski piemēri, jo tādus nemaz nav iespējams sniegt.

Vidzemē: Krimuldas draudzes *Bartull Peesche*, kas dzīvo *Kakezelm* mājās, 1688. gadā valda $\frac{1}{4}$ arkla. Viņa ciematā ir divi vīriēši un trīs sievietes, visi vecāki par 15 gadiem; 4 zēni un 5 meitenes, jaunāki par 15 gadiem; viens zirgs, divi vērši, 4 govys un 8 jaunlopi. Jāsūta kļaušnieks ik otru nedēļu ar zirgu visu gadu un otrinieks kājām ik otru nedēļu no Jāņiem līdz Miķeļiem. Jāmaksā nodevas

gadā: 1 sieks ziemas kviešu, 2 pūri rudzu, $1\frac{1}{2}$ pūra miežu, 1 pūrs auzu, $\frac{1}{2}$ poda linu, $\frac{1}{4}$ mārciņas kaņepāju, 5 mārciņas vaku naudas, divos gados jānodod 1 maiss, gadā jādod 2 vistas, 5 olas. Bez tam jādod muižkungam gadā pa vienam siekam rudzu, miežu un auzu. Kā kroņa tiesa (staciņš) jādod $\frac{1}{2}$ lauku pūra rudzu, tikpat miežu, $\frac{1}{4}$ lauku pūra auzu, 5 mārciņas šķūšu un baļķu naudas un 1 vezums siena. Krimuldas draudzē zemnieki deva mācītājam pa vienam siekam rudzu, miežu un auzu, 1 mārciņu naudā, 2 vistas, 2 grīstes linu.

Hercogistē: Elksņu muižas (Zemgalē, tagad Lietuvā) *Dukran Tobm* mājas 1696. gadā apdzīvo divi pušelnieki Toms un Jānis. Tomam ir divi dēli (Jēkabs un Mārčiņš), Jānim trīs dēli (Josts, Jēkabs un Ansis). Par abiem valda pus arkla. Viņiem ir 4 zirgi, 3 govys, 3 cūkas, 6 aitas. Izsējuši 8 pūrus rudzu. Klausīniekos jāsūta ik otru nedēļu zirdzinieks un ik otru nedēļu kājnīeks. Jāmaksā nodevas: 1 pūrs linsēklu, 3 sieki miežu, tikpat auzu, 10 mārciņas apīņu, 1 pods kaņepāju, 3 mārciņas savērtu linu, jāmaksā 15 zloti vaku naudas. Cik jāmaksā mācītājam, nav zināms.

Latgalē: Ludzas stārstijas Plusas pagastā *Iuryņ Rudan* un *Mikolay Rudan* katrs valda pus gaitas. Viņi ir klausu zemnieki, un katrs no viņiem sūta uz muižu vienu zirdzinieku sešas nedēļas gadā. Bez tam par abiem vienu nedēļu gadā viņi sūta divus klausīniekus Ludzas pils būvdarbos, un viņiem jāpieved gadā 10 baļķi. Viņu pienākums vēl ir dot trīs šķūtniekus gadā līdz Viļņai vai līdz Rīgai. Bez šīm kārtējām klausām viņiem jādod ārkārtējie klausīnieki muižas apsargāšanai, cik tā pieprasa. Ikviens saimnieks nodod nespēcificētu daļu labības un, kam ir bites, arī medu. Bez tam par abiem šie saimnieki maksā 1 lielo podu linu, 1 mazo podu apīņu, 2 gaiļus, 30 olas, 1 vezumu siena, 1 asi malkas un 1 caunu. Nodeva mācītājam nav zināma.

Cinša zemniekam Dānielam Cepļukam Zamošes voitistes Cepļuku ciemā ir 1 valaka 8 morgi zemes. Viņš maksā cinšu 19 zlotus, ierakstīšanas naudu $2\frac{1}{2}$ graša, $6\frac{1}{4}$ Viļņas garčas rudzu, 2 garčas kviešu, $7\frac{1}{2}$ garčas miežu un griķu, $8\frac{3}{4}$ garčas auzu. No divām valakām dod vienu vistu, no četrām valakām vienu zosi. Kam ir bites, dod medu. Kaut gan cinša zemnieki no kārtējām klausām ir atbrīvoti, viņiem jāveic ārkārtējās Klausas — jāsūta sardze muižai, jāsūta talcinieki muižai sējas un ražas novākšanas laikā, dārzu apkopšanai, pļavu tīrīšanai un siena laikā, muižu ēku remontos, dzirnavu dambja remontos. Ziemas ceļā jāpieved muižai 5—6 vezumi malkas. No 4 valakām jādod šķūtis līdz Viļņai vai tikpat tālu uz citurieni.

Lauksaimniecībai 17. gadsimtenī bija divējāda saimnieciska nozīme. Pirmkārt, tā sagādāja uzturu un jēlvielas iekšzemes patēriņam, otrkārt, tā sagādāja arī eksporta produktus. Iekšzemes patēriņu normālos gados sedza iekšzemes produkcija, bet neražas gados Rīgai un citām pilsētām vajadzēja importēt labību no citām zemēm. Precīzi konstatēt, cik tālu iekšzemes ražojumi sedza patēriņu, tomēr nav iespējams, jo Latvijas ostās labības noliktavās glabājās nevien Latvijas labība, bet arī prāvi transita labības krājumi no Lietuvas, Baltkrievijas un Polijas. Katrā ziņā Latvijas lauki vienmēr iztika ar pašu ražoto labību, atskaitot Lielā bada laiku Vidzemē, kad valdība importēja labību un izdalīja to trūkcumcietējiem. Latvijas lauksaimniecībā ražotās jēlvielas, pirmām kārtām lini, kaņepāji un šo augu sēklas, neattīstītās iekšzemes rūpniecības dēļ pilnīgi apmierināja iekšzemes patēriņu.

Kā redzējām, lauksaimniecības produkcija kā muižā, tā zemnieku saimniecībās bija zemnieku darba rezultāts. Tomēr sava loma produkcijā bija arī muižai. Vispirms pašas muižas produkciju organizēja un vadīja vai nu muižnieki, vai viņu ierēdņi — muižkungi. Ar nodevu prasībām, par cik tās izdevās realizēt, muižas ietekmēja arī zemnieku saimniecību produkciju. Svarīgākā muižas loma produkcijā tomēr bija nelikumīgā un vardarbīgā zemnieku nodzīšana no zemes, lai dibinātu jaunas muižas. 17. gadsimtenī šī akcija vēl bija mērena, un tās rezultāts bija, ka no zemes nodzītie zemnieki iekopa jaunus tīrumus meža zemē, tā paplašinot kopējo kultivētās zemes platību. Mērenības dēļ rezultāts nebija tālejoša zemnieku pauperizācija, kā tas notika 18. gadsimtenī.

Gandrīz visu muižas aņamzemi zemnieki apstrādāja kļaušu kārtā, savā uzturā un ar savu inventāru. Konstatējot, ka Vidzemē muižām bija 25% no kopējās aņamzemes, rodas jautājums, cik daudz no zemnieku darba spēka aizgāja muižai kļaušās. Uksensērnas sešās Vidzemes muižās 1638/39. gadā muižās izsētais daudzums (pūros) bija 31% no kopējā muižu un zemnieku izsējas daudzuma. Turpretim kļaušu darba spēks bija 27% no kopējā par 15 gadu vecāko vīriešu skaita un 22% no darba lopu skaita (zirgi un vērsi, divus vērsus pielīdzinot vienam zirgam).

1665. gadā Alūksnē kļaušām izmantoja 17,7% no pieaugušo vīriešu skaita un 14,6% no zirgu skaita, bet nav zināms muižas sējumu

samērs ar kopējiem sējumiem. Divdesmit gadu vēlāk muižas lauki bija 17—19% no kopējās aŗamzemes.³⁷

1681. gadā Valmierā muižas laukos bija 13% aŗamzemes. Klausīniekos muižai vispār gāja 21% vīriešu un 13% darba lopu, bet, ja skaita tikai lauksaimniecībā nodarbinātos klausīniekus, 13% vīriešu un 11% darba lopu.³⁸

Šie piemēri rāda, ka klausās nodarbināto procents no visa zemnieku darba spēka svārstās ap muižas lauku procentu no kopējiem zemnieku un muižas laukiem. Varam tāpēc pieņemt, ka Lielā kadastra laikā aptuveni 25% no zemnieku darba spēka nodarbināja muižās. Šie 25% no zemnieku darba spēka tomēr producēja mazāk nekā pašu saimniecībās. Ka muižas bija mazāk produktīvas nekā zemnieku saimniecības, ir apliecināts avotos. 1689. g. 14. decembrī Hastfers, Ērenšelds un Strokirks šo faktu apliecināja karalim adresētā rakstā.³⁹ Iemesli esot, ka zemnieki strādājot pašu saimniecībā centīgāk, jo paši baudot sava darba augļus. Līdzīgu viedokli jau 1684. gadā kamerkollēģijas sēdē bija izteicis Strokirks, dibinoties uz aplēsumiem Uksensernas muižās Vidzemē.⁴⁰

Bez šiem psiholoģiskiem motīviem, ka zemnieki pašu saimniecībā strādāja ar lielāku prieku, lielākai darba ražībai zemnieku saimniecībā bija arī tehniski motīvi. Zemniekiem bija vairāk mājlopu (no kopējā zirgu skaita muižās bija 1,5%, no govju skaita — 17,4%), un līdz ar to laukus varēja labāk mēslot. Zemnieki arī audzēja linus, kas ienesa zemnieku saimniecībā naudu. Muižas linus nevarēja audzēt, jo tie noplicināja maz mēsloto zemi un arī prasīja vairāk darba. Kaut gan iespējams, ka zemnieki, intensīvāk zemi mēslojot un linus audzējot, patērēja vairāk darba uz ražotā produkta vienību, tomēr lielākais darba prieks to kompensēja ar uzviju.

Varam aplēst, ka ap 1688. gadu muižās ražoja 284.000 Rīgas pūru galveno trīs labību (rudzu, miežu un auzu), bet zemnieku saimniecībās 1.190.000 pūru, kopā 1.574.000 pūru. Tātad labības produkcija muižās sasniedza 18% no kopdaudzuma, kaut gan tām bija 25% aŗamzemes.⁴¹ Turklāt vēl jāievēro, ka labība bija gandrīz vienīgais muižas ražojums, kamēr zemnieki uz savas aŗamzemes ražoja vēl citus produktus.

Par spīti tam, ka no tautsaimnieciskā viedokļa muižas tātad bija neizdevīgākas par zemnieku saimniecībām, muižnieki Vidzemē, hercogistē un Piltenē visu 17. gadsimteni centās paplašināt muižu saimniecību.

Vai šāda tendence bija arī Latgalē, avotu trūkuma dēļ nav iespē-

jams pateikt. Tomēr var konstatēt, ka Latgalē muižu saimniecība 17. gs. beigās bija mazāk attīstīta nekā pārējā Latvijā. No tā var secināt, ka lauksaimniecība Latgalē bija relatīvi produktīvāka nekā pārējā Latvijā, bet šo priekšrocību iznīcināja lielākie attālumi līdz tirgus centriem.

Rūpīgus aplēsumus par to, vai muižas pašas saimniecība, salīdzinot ar muižas ienākumiem no zemnieku saimniecības, ir izdevīga vai neizdevīga, laiku pa laikam izdarīja Uksensērnas muižu pārvalde. Šādus aplēsumus varēja sagaidīt tieši zviedru lielmuižnieku muižās, jo pašā Zviedrijā muižu saimniecība bija maz izplatīta praktisku apsvērumu dēļ.

No četrdesmitajiem gadiem ir saglabājies Uksensērnas Vidzemes muižu aplēsums, kas liecina, ka muižu dibināšana nav izdevīga.⁴² 500 pūrvieta lielas muižas ierīkošanai par sēklu jāizdod $266\frac{2}{3}$ vecdāldeņa, ar nesāņemto leidu zaudētu 540 vd., kopā izdevumu pusē $806\frac{2}{3}$ vd. Ieņēmumos ar ražu iegūtu $906\frac{2}{3}$ vd. Tātad muiža dotu 100 vd. atlikuma. Turpretim no 500 pūrvietās esošiem sešiem arkliem zemnieku ciematu iegūtu 180 vd. atlikuma.

Otrs aplēsums, kas attiecas uz 1670. gadu,⁴³ rāda pretēju rezultātu. Vispirms konstatē, ka 11 Uksensērnas muižās bez leidiniekiem ir vairāk kļaušinieku nekā var nodarbināt esošajos muižas laukos — skaitā 116. Lai iekārtotu jaunu muižu šo kļaušinieku nodarbināšanai, būtu jānodzen no zemes seši arklinieki. Tie būtu jānometina uz sešiem pus arkliem postažu. Seši arklinieki maksā kunga tiesu $121\frac{2}{3}$ vd., bet seši pusarklinieki 76 vd. Sešos arklos esot 720 pūrvieta zemes, no tās nederīgas zemes 120 pūrvieta. Derīgās 600 pūrvieta sadalot pēc trīslauku sistēmas, ik gadus apsētu 400 pūrvieta. Skaitot ceturto graudu, iegūtu ražu 640 vd. vērtībā. Kopā ar pusarklinieku kunga tiesu tas dotu 716 vd. Atskaitot nodzīto sešu arklinieku kunga tiesu, atlikums ir 594 vd.⁴⁴

Abi piemēri attiecas uz 6 arkliem, bet to platība pūrvietās atšķiras. Vēl vairāk atšķiras ekonomiskie apstākļi abos gadījumos. Pirmajā gadījumā raža ir ļoti zema, bet labības cena ir augsta. Otrā gadījumā raža ir augstāka, bet cena zemāka. Augstās labības cenas dēļ pirmajā gadījumā nav grūti dabūt no zemniekiem kļaušu vietā leidu, otrā tas nav iespējams. Šie dažādie ekonomiskie apstākļi tad arī nosaka to, ka pirmajā gadījumā muižu dibināt neatmaksājas, bet otrā atmaksājas. Nav šaubu, ka, jaunu muižu dibinot, šādas vai līdzīgas kalkulācijas muižnieki izdarīja. Kaut gan no tautsaimnieciskā viedokļa

muižas nekad nebija izdevīgi dibināt, no privātsaimnieciskā viedokļa gandrīz vienmēr 17. gadsimtenī muižu dibināšana attaisnojās.

Muižas bija izdevīgas vēl no cita viedokļa. Zemnieki kunga tiesu un leidu bieži palika parādā, un, kad parādi sakrājās sevišķi lieli, vai nu aizbēga, vai muižniekiem viņu parādi bija jānoraksta zaudējumos. Kunga tiesu vienmēr bija grūti iekasēt. Turpretim muižas pašas laukos ar kļaušu darbu ražotie produkti droši nonāca muižas klētī. Tikai neražas gadījumos bija jācieš zaudējumi, bet tad arī kunga tiesu bija vēl grūtāk ievākt nekā normālos gados. Šie apsvērumi tad arī izšķīra jaunu muižu dibināšanu un esošo paplašināšanu.

Par muižas saimniecības ienesu ieskatu dod A. Soma aplēsums, kas attiecas uz Karksi un Rūjienas muižu komplektu 1672/73. saimniecības gadā.⁴⁵ Muižu komplektā bija 176 $\frac{1}{8}$ arkla, no tā latviešu daļā Rūjienā 62 $\frac{7}{8}$ arkla (pārējās ir igauņu muižas). Soms ir pārlēsis ienākumus un izdevumus vecdāldeņos pēc tirgus cenām vai, ja tādu nebija, pēc redukcijas komisijas pieņemtām cenām.

Karksi un Rūjienas muižu ienākumi un izdevumi

<i>Ienākumi:</i>	<i>vd.</i>	
1. No muižu saimniecības:		
Labības raža, atskaitot sēklu	4838 $\frac{3}{4}$	
Šķiedraugu raža	106 $\frac{1}{4}$	
Apīņu raža	5	
Lopkopības ražojumi	929 $\frac{1}{3}$	
Medniecība un zveja	15 $\frac{2}{3}$	
Krodzniecība	194	
Dzirnavas	98	
Austuves	435	
Gada tirgi	4	6626
2. No zemniekiem:		
Kunga tiesa naudā	400	
labībā	3509 $\frac{2}{3}$	
šķiedraugos	635	
dārzajos	66 $\frac{1}{2}$	
sīklopos un putnos	195 $\frac{1}{2}$	
dažādi	26 $\frac{1}{4}$	
Vagaņu nodevu vērtība	153	
No zemnieku dzirnavām	10	

Iekasētie parādi	69	
Soda nauda	4	
Vairāk iekasēts staciņš	54	5123
Kopā ieņemts		11.749

Izdevumi:

Algas un mons	869	
Kārtējie saimniecības izdevumi	416	
Nodokļi un publiski tiesiski maksājumi	209	
Ārkārtēji izdevumi	281	1775
Vairāk ieņemts nekā izdots		9974

Šai gadījumā atlikums bija 85% no ienākumiem. Tik liels atlikums izskaidrojams ar klausinieku bezmaksas darba spēku un lielajām zemnieku nodevām.

Ļoti svarīgs ir jautājums par to, kāds samērs bija starp zemnieku kļaušu darbu un nodevām. Uz šo jautājumu var atbildēt pēc Lielā kadastra datiem. Lielā kadastra laikā kā kļaušas, tā nodevas valdība novērtēja naudā. Kaut gan agrākajā literatūrā šie vērtējumi ir apšaubīti un kritizēti, ir tomēr pierādīts, ka valdības aplēsumi, anticipejot moderno indeku aplēsumu principus, bija pareizi.⁴⁶

Saskaitot valdības aplēsumos Vidzemes zemnieku kopējos pienākumus par 88% revīzijas arklu (par 12% datu trūkst), dabūjam 171.924 vecdāldeņus. No šīs summas kļaušu vērtība bija 82.084 vecdāldeņi, bet pārējais zemnieku kunga tiesa, mācītāju sieciņi un valsts nodokļi. Tātad kļaušas bija 48% no kopējiem pienākumiem. Šis aplēsums gan attiecas uz normatīviem datiem, t. i. izsaka tos pienākumus, kas bija jāizpilda, nevis tos, ko faktiski izpildīja, jo jāatskaita parādi un kavētās kļaušas. Salīdzinājumā iepriekš minētā Karksi un Rūjienas muižu komplektā kļaušas deva 56% no kopējiem ienākumiem.

Interesanta problēma ir tā, cik no zemnieku darba spēka izmantoja paši zemnieki savā labā. Kā jau konstatējam, muiža ar kļaušām paņēma 25% no zemnieku darba spēka. Tālāk konstatējam, ka no zemnieku kopējiem pienākumiem kļaušu bija 48%. Treškārt, atcerēsimies, ka pašu saimniecībā zemnieku darbs bija produktīvāks. Produktivitātes starpību rāda aplēsums, ka 25% zemnieku darba spēka muižās deva tikai 18% no labības kopprodukcijas. Visus šos datus

apvienojot un attiecinot uz ražoto labības daudzumu, varam teikt, ka no zemnieku darba spēka 43% neizmantoja zemnieku saimniecības labā, bet 57% darba spēka nāca par labu pašu zemnieku saimniecībai.⁴⁷

No zemnieku darba spēka ap 39% izmantoja muiža un mājnieki, bet ap 4% izmantoja valsts, ievācot nodokļus. Kad 18. gadsimtenī muižas savas prasības kāpināja un vairāk nekā puse zemnieku darba spēka strādāja muižas labā, rezultāts bija spontāni zemnieku nemieri arī miera laikā. 17. gadsimtenī zemnieku nemieri notika tikai kaŗa laikā.

Kā redzēsim nodaļā par tirdzniecību, muižas bija galvenās labības piegādātājas eksportam, bet no zemnieku saimniecībām tirgū nonāca lini, kaņepāji un šo šķiedraugu sēklas. Muižām tirgū bija ļoti izdevīgs stāvoklis, jo pārdodamai labībai, praktiski ņemot, tikpat kā nebija pašizmaksas. Algas muižkungiem un citi pārvaldes izdevumi bija smieklīgi mazi, salīdzinot ar ražotajiem labības daudzumiem. Cenu veidošanās procesā šī situācija nozīmēja to, ka cenas nenoteica piedāvājuma un pieprasījuma līdzsvars, bet vienpusīgi tikai pieprasījums. Avotos tas izpaužas Rīgas tirgotāju parunā, ka labības (un citu lauksaimniecības ražojumu) cenas „nes sev līdzī svešie tirgotāji”.⁴⁸

Šīs parādības rezultātā lauksaimniecības ražojumu cenas Latvijā svārstījās līdz ar cenām Rietumeiropā. Sevišķi Amsterdamas cenas atspoguļojās Rīgā un hercogistes ostās. Turpretim lokālās neražas vai labās ražas ietekmēja cenu kustību tikai sevišķi smagas neražas vai sevišķi labas ražas gadījumā. Citādi cenas veidojās, kad kaŗi vai blokādes pārtrauca jūras tirdzniecību — tad cenās tūlīt atspoguļojās ražu svārstības. Ārzemju cenu ietekme normālos gados vēl parādījās apstākļi, ka cenas Baltijas eksportostās bija ļoti līdzīgas. Tā, piemēram, Rēveles cenas svārstās tāpat kā Rīgas cenas.

¹Modernā kadastra kartes un aprakstus Latvijas patstāvības laikā Zemes ierīcības departaments paguva publicēt vai sagatavot publicēšanai tikai par Bauskas, Talsu un Liepājas apriņķi. Šais publikācijās tad arī sniegts kultūraugšņu apraksts. Sk., piemēram, *Kadastrālās vērtēšanas dati, Bauskas apriņķis* (Rīgā 1939), 24. lpp.

²Latviešu terminus „lūdums” un „šķinums” augšējā nozīmē paskaidro Fišers (J.B.v.Fischer, *op. cit.*, 4. lpp.). Latviešu terminu „birzi” (*bürzen*) lieto Lielā kadastra zemes mērijumos: KA, Jordebok 6. nr., 295. lpp.

- ³E.Dunsdorfs, *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710*, 52. lpp.
- ⁴Z.Liģers, *Latviešu etnografija I* (Bayeux 1952).
- ⁵Šis un sekojošais apraksts pēc tekstā minētām 17. gadsimteņa lauksaimniecības mācības grāmatām. Sk. arī: A.Soom, *op. cit.*
- ⁶I.Talve, „Georgius Franciscus Holyk”, *Commentationes Balticae* II, 5 (Bonn 1955).
- ⁷E.Dunsdorfs, „A Swedish Cadastral Attempt in Kurzeme (Courland)”.
- ⁸Sekojošais apraksts pēc: J.v.Hahn, *op. cit.*, 8—11. lpp.
- ⁹J.A.Brandt, *op. cit.*, 88. lpp.
- ¹⁰J.v.Hahn, *op. cit.*, 6. lpp.
- ¹¹Šis posms pamatojas uz studijām Tidē privātajā archīvā. Daļu materiāla autors publicēja 1935. gadā grāmatā *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624—1654*.
- ¹²Latvijas patstāvības pēdējos gados kādā Rīgas antikvāriātā parādījās Valmieras un dažu citu bijušo Uksenšernas muižu grāmatvedības grāmatas pēc redukcijas un par 18. gadsimteni. Par šo vērtīgo dokumentu likteni, kas ļautu izsekot pārmaiņām divos gadsimteņos, ziņu trūkst.
- ¹³B.Brežgo, *Latgolas vēstures materiāli I*, 11—28. lpp., un *Latgolas inventari un generalmēreīšonas zem'u aproksti 1695—1784*, 1—10. lpp.
- ¹⁴*Ibid.*, VII lpp.
- ¹⁵E.Dunsdorfs, *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710*, 111. lpp.
- ¹⁶*Ibid.*, 188. lpp.
- ¹⁷*Ibid.*, 115. lpp.
- ¹⁸Tabula sastādīta pēc ARL rādītāja sējuma, korrigējot iepriekšējās tabulas attiecīgos datus.
- ¹⁹Tabula sastādīta pēc autora *Vidzemes 1638. gada arklu revīzija*, DXVI lpp., un *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710*, 169. lpp.
- ²⁰E.Dunsdorfs, *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710*, 144. lpp.
- ²¹B.Brežgo, *Latgolas inventari un generalmēreīšonas zem'u aproksti 1695—1784*, IX lpp.
- ²²E.Dunsdorfs, *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624—1654*, 84. un sek. lpp.; A.Schwabe, *Grundriss der Agrargeschichte Lettlands* (Riga 1928), 219. un sek. lpp.
- ²³J.Herrmann, *Lieffländischer Landmann* (Riga 1662), 3. lpp.
- ²⁴TA un RA, *Bielkesaml.* 38. nr. Par Alūksni darba grāmatas ir 1663—1667. gadam.
- ²⁵E.Dunsdorfs, *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624—1654*, 86—87. lpp.
- ²⁶RA, *Oxenst. saml.* Ši svarīgā dokumenta fragments iespiests autora *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624—1654*, 85. un sek. lpp.
- ²⁷Sekojošais apraksts ir lielāka skaita monografiju savilkums, kuŗas par šo jautājumu publicētas.
- ²⁸Iespiests: J.v.Hahn, *op. cit.*, 132. un sek. lpp.
- ²⁹*Ibid.*, 33. lpp.
- ³⁰G.J.v.Buddenbrock, *op. cit.*, 1485. lpp.
- ³¹J.v.Hahn, *op. cit.*, 78. lpp.

- ³²Hāna minētie avoti (*op. cit.*, 68. lpp.) visi zīmējas uz 18. gadsimteni.
- ³³B. Brežgo, *Latgolas inventari un generalmēreīšonas zem'u aproksti 1695—1784*, IX un sek. lpp.
- ³⁴*Ibid.*, XIII un sek. lpp.
- ³⁵*Ibid.*, XV lpp.
- ³⁶Avoti: G. J. v. Buddenbrock, *op. cit.*, 1274. un sek. lpp.; J. v. Hahn, *op. cit.*, 118—119. lpp., un B. Brežgo, *Latgolas vēstures materiāli I*, 23—24. lpp. un *Latgolas inventari...*, 1—4. lpp.
- ³⁷Aplēsts pēc 1638. gada arklu revīzijas datiem un Uksenšernas muižu grāmatām. Par Alūksni aplēsts pēc: RA, *Bielkesaml.* 38. nr., un Lielā kadastra.
- ³⁸Aplēsts pēc: KA, *Handl. rör. Sveriges baltiska & tyska prov.*, 64. nr., 93. lpp.
- ³⁹KA, *Cameralia, Östersjöprov. Livland 1690*, *Skriv. till Kungl. Maj:t.*: „... ähr hoffländernas fruchtbarheet och inbergning mehrendehls sambre än bondeländernas...”.
- ⁴⁰KA, *Kammarkollegii arkiv. Protokoll 1684*, 10. III, 260—272. lpp.
- ⁴¹E. Dunsdorfs, *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710*, 188. lpp.
- ⁴²RA, *Oxenstierna af Södermöre*, D II, 3.
- ⁴³TA.
- ⁴⁴Abi aplēsumi detalizēti iespiesti autora darbā *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624—1654*, 91—93. lpp.
- ⁴⁵A. Soom, *op. cit.*, 346—357. lpp.
- ⁴⁶E. Dunsdorfs, *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710*, 115—132. lpp.
- ⁴⁷Pamatojoties uz muižās ražotiem 284.000 pūriem labības, aplēšams, ka zemiņu nodevas bija 314.000 pūri. Ja 1.290.000 pūru ražošanai patērēja 75 % darba spēka, tad 314.000 pūru ražošanai jāpatērē 18 %. Kopā ar klaušās patērēto 25 % darba spēka dabūjam 43 %. Sprotams, zemnieki neražoja vienīgi labību, bet vēl linus u. c., tomēr nodevās viņi maksāja arī šos produktus. Ja aplēsumu izdarītu nevis ar daudzumiem pūros, bet ar ražojumu vērtību, t. i. konstatējot tautas ienākuma lauksaimniecības sektora sadalījumu, tad rezultāti būtu citi. Tomēr šādam aplēsumam trūkst datu.
- ⁴⁸E. Dunsdorfs, „The Riga Grain Trade in the Seventeenth Century”, *Baltic and Scandinavian Countries III* (Gdynia 1937).

12. NODAĻA

TIRDZNICĪBA UN AMATNIECĪBA

Preces un konjunktūra

Latvijas septiņpadsmitā gadsimtenā ārējā tirdzniecība bija ļoti ievērojama visas Eiropas mērogā. Ik gadus no Rietumeiropas ostām caur Zundu uz Baltijas jūru devās liels skaits preču kuģu, kas ar labību, liniem un kaņepājiem, pelniem, darvu, piķi un kokiem atgriezās uz Rietumeiropu. Baltijas jūras ostās savukārt no Rietumeiropas ievēda vīnu, siļķes, sāli un audumus. Šīs preces aizņēma mazāk telpas nekā Baltijas ostu eksports, un tāpēc liels skaits kuģu austrumu virzienā devās ar balastu. Baltijas jūras importa preču vērtība parasti nesasniedza eksporta preču vērtību, un tāpēc starpību rietumnieki samaksāja ar skanošu naudu.¹

Tirdzniecība starp Rietumeiropu un Baltijas jūru 17. gadsimtenī varēja noritēt, kuģiem virzoties tikai caur Zundu. Šeit, no Šekspīra *Hamleta* pazīstamās slavenās Kronborgas pils lielgabaliem draudot, preces un kuģus nomuitoja Dānijas karalis. Muitošanas rezultātā saimniecības vēsturnieku rīcībā tagad ir simtiem sējumu ar datiem par kuģiem un precēm, kas virzījās caur Zundu.² 17. gadsimtenī trūkst datu tikai par sešiem gadiem (1632, 1634, 1658—1660). Sākot ar 1618. gadu, datiem par precēm ir ļoti liela ticamība.³

Ļoti līdzīgs avots ir saglabājies, sākot ar 1636. gadu, līdz gadsimtenā beigām un 18. gs. sākumam par Rīgas kuģniecību un jūras tirdzniecību. Zviedru valdība un Rīgas pilsēta jūras tirdzniecību aplika ar muitu, un pēc saglabātām grāmatām un pārskatiem var spriest par kuģniecības un tirdzniecības apmēriem.⁴

Par Kurzemes kuģniecību arī ir saglabājušies avoti, kaut gan tie nav tik pilnīgi kā par Rīgu.

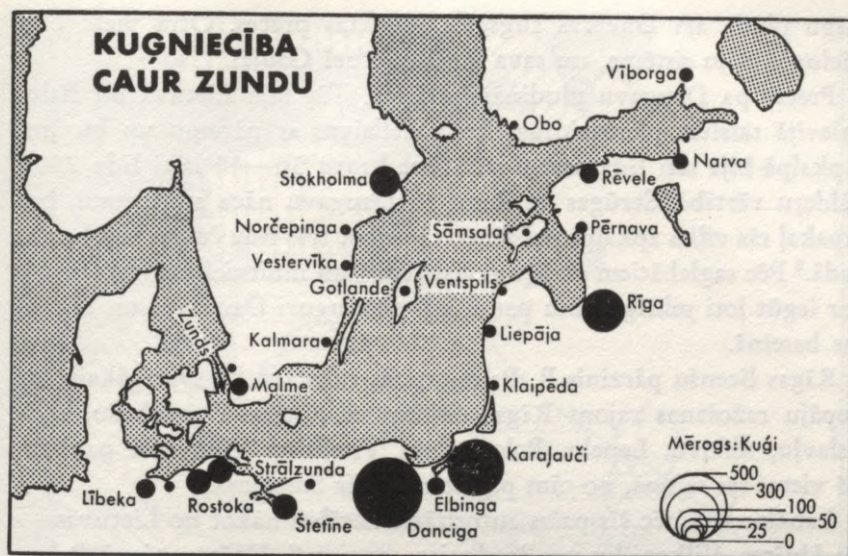
Zunda pārskati rāda, ka Rīga pēc kuģu pasāžu skaita bija trešā tirdzniecības pilsēta Baltijas jūrā. Caurmērā 94 gados no Dancigas, kas šai ziņā bija pirmā vietā, caur Zundu rietumu virzienā ik gadus devās 552 kuģi, no Karaļaučiem 286, bet no Rīgas 186, pārspējot Stokholmu, Rēveli un citas Baltijas jūras ostas. Trīspadsmitajā vietā bija Liepāja ar 16 kuģiem un divdesmit pirmā vietā Ventspils ar 8 kuģiem. Bez tam no dažādām sīkām Kurzemes ostām caur Zundu caurmērā gadā devās 12 kuģi.⁵

Pēc preču apgrozījuma vērtības Baltijas ostu nozīme gan ir citāda nekā pēc kuģu skaita. Piemēram, Stokholma te pārspēj Rīgu. Rīga tomēr patur arī šai ziņā Zviedrijā un tās provincēs otro vietu. Salīdzinājumi pēc eksportēto preču vērtības ar citām Baltijas jūras ostām vēl nav izdarīti. Var tomēr jau tagad teikt, ka Rīgai bija ļoti ievērojama loma Baltijas jūras tirdzniecībā.

Kamēr no Rietumeiropas viedokļa divu svarīgāko ostu — Dancigas un Karaļauču — galvenā eksporta prece bija labība (pirmām kārtām rudzi), tikmēr Rīgas svarīgākā eksporta prece bija šķiedras: kaņepāji un lini. Otrā vietā Rīgas eksportā sekoja linsēklas un kaņepju sēklas, trešā vietā labība, ceturta koki, piektā pelni. Salīdzinot ar Rīgas eksportu, kas gāja caur Zundu uz rietumiem, Kurzemes eksports bija tikai 9%,⁶ bet Kurzemes eksportā pirmā vietā bija labība. Kurzemes eksporta īpatnība vēl bija darvas, dzelzs un audeklu izvedumi. Arī cimdi ir Kurzemes eksporta prece. Šīs preces gan parādās eksportā nerēgulāri, un to vērtība nav liela, bet tās liecina par Kurzemes hercogu tieksmēm izveidot rūpniecību.

Rīgas ārējās tirdzniecības konjunktūra iezīmējas ar strauju attīstību pēc Latvijas kaŗa. No 1648. līdz 1654. gadam ir sasniegts augstākais līmenis. Tad Pirmā ziemeļu kaŗa dēļ Rīgas ārējā tirdzniecība strauji samazinās un sasniedz zemāko līmeni no 1657. līdz 1661. gadam. Atplaukums ir lēns, un tikai 1695. gadā ir sasniegts pirmskaŗa līmenis. Neražu dēļ seko depresija, bet 1699. gadā ir sasniegts augstākais līmenis visā gadsimtenī. Lielais ziemeļu kaŗš iezīmējas ar jaunu depresiju, kas ir tikpat ilgstoša kā pēc Pirmā ziemeļu kaŗa. Atsevišķos gados, Rīgas tirdzniecībai noslīdot ļoti zemā līmenī, daļa Rīgas eksporta novirzās caur Kurzemes ostām, visjūtāmāk 1701. gadā.

Rīgas ostā un Zundā muitoto preču salīdzinājums rāda, ka gadsimtena otrā pusē no Rīgas eksporta 76% gāja caur Zundu, bet 24%

Kuģu skaits rietumu virzienā caur Zundu caurmērā gadā 17. gadsimtēnī

uz Baltijas jūras ostām. Līdzīgs samērs bija arī gadsimteņa pirmajā pusē, bet precīzu aplēsumu kavē dažas nepilnības Zunda muitas datos. Daudz grūtāk ir spriest par to, kāda daļa no Kurzemes ostu eksporta gāja caur Zundu. Liekas, ka procents bija mazāks nekā no Rīgas, varbūt tikai puse no visa eksporta.⁷

No teiktā izriet, ka pēc Zunda muitas datiem var labāk spriest par Rīgas nekā par Kurzemes tirdzniecību. Mēs varētu vēlēties pretējo, jo par Rīgas tirdzniecību mums ir tieši dati, kamēr par Kurzemes tirdzniecību tādu trūkst.

Ar visu to tomēr var apgalvot, ka Kurzemes tirdzniecība, salīdzinot ar Rīgas tirdzniecību, bija maza. Ja pieņemam, ka puse Kurzemes ostu eksporta gāja caur Zundu, tad Kurzemes eksports būtu bijis 14% no Rīgas eksporta.

Tirdzniecības rajoni

Caur Rīgu eksportētās preces nāca no ļoti plašas aizmugures. Svarīgākās preču piegādes artērijas bija upes. Galvenās bija Daugava un tās pietekas: Obša, Meža, Toropa, Kaspļa, Lučesa, Ulla, Polocka, Drisa, Dzisna, Svolna, Druja, Dubna, Aiviekste. Pa Daugavu uz

Rīgu plūda arī Dņepras augšgalā savāktās preces. Otrā vietā bija Lielupes upju sistēma, un sava loma bija arī Gaujai.

Preces pa Daugavu pludināja strūgās. Tās bija Lietuvā un Baltkrievijā taisītas plostveidīgas koka liellaivas ar pārsegu un buřām. Apkalpē bija seši līdz astoņi vīri, bet krava 30—40 lasti līdz 2000 dāldeŗu vērtībā. Strūgas uz Rīgu pa Daugavu nāca ar straumi, bet atpakaļ tās vilka apkalpe vai zirgi, tā veicot trīs līdz četrus ceļojumus gadā.⁹ Pēc saglabātiem strūgu reģistriem¹⁰ un muitnieku aprakstiem¹¹ var iegūt ļoti pilnīgu ainu par Rīgas aizmuguri Daugavas un Dņepras baseinā.

Rīgas licenŗu pārzinis R. Palmstruchs raksta,¹² ka svarīgākais kaņepāju ražošanas rajons Rīgas tirgum esot starp Drogobuŗu, Mistislavļu, Œklovu, Lepelu, Polocku un Vitebsku. Viņŗ min pavisam 34 vietas Œai rajonā, no tām pazīstamākā ir Smoļenska.

Labākie līni pēc Œis paŗas autoritātes liecības nākot no Lietuvas — no Upītes, Vilkaniŗķu un Bresļaujas „povieta”. Upītes rajonā Palmstruchs min 12 vietas starp Neretu un Paņeveŗu. No Palmstrucha raksta izriet, ka Rīgas tirdzniecības rajonā ietilpa Lielupes baseins Zemgalē un Œemaitijā.

Vistālāk no Rīgas atradās koku piegādes rajoni. Kad kuŗu būvei derīgie ozolu koki, likās saknes un mastu koki Daugavas un tās pieteku krastos bija izcirsti, Œos materiālus vajadzēja piegādāt no Dņepras krastiem, pat no Œijevas. Vidzemē palikuŗos mastu kokus valdība monopolizēja zviedru admirālitātes vajadzībām.¹³

Pie Rīgas tirdzniecības rajona piederēja arī visa Latvijas jūrmala. Avotos īpaŗi izceļas t. s. Kurzemes laivas (*Churische Boote*). Rīgas licenŗu sarakstos ir reģistrētas Kurzemes laivas, 1660. gadā sasniedzot maksimu — kopā 527 iebraucienus un izbraucienus. Kurzemes laivas nāca nevien no Mērsraga, Engures, Kolkas raga, Irves, Ventspils, Sakas un Liepājas, bet arī no Vidzemes jūrmalas — Gaujas un Salacas. Tas liecina, ka ar terminu „Kurzemes laivas” apzīmēja latvieŗu (un ne tikai Kurzemes piekrastes) zvejas un tirdzniecības buŗiniekus. Ar tiem Rīgai pieveda zivis lokālam patēriņam.

Pa zemes ceļu Rīgai pieveda preces pirmām kārtām no Vidzemes. Tirdzniecības rajona ziemeļu robeŗa bija apmēram latvieŗu etnografiskā robeŗa, jo igauņu zemnieku un Igaunijas muiŗu tirdzniecība gravitēja uz Rēveli. Pa zemes ceļu preces pieveda Rīgai arī no Latgales, Zemgales un Kurzemes, un pat no Krievijas.¹⁴ Kamēr pa ūdensceļu satiksme noritēja no pavasara līdz rudenim, tikmēr piedumi pa zemes ceļu, kā tieŗi Rīgai, tā arī līdz upju krastiem vēlākai no-

Rīgas un kaimiņu pilsētu tirdzniecības rajoni 17. gadsimtenī

pludināšanai uz Rīgu, notika lielāko tiesu ziemā. Interesanti atzīmēt, ka ziemā notika arī satiksme pa ledu no Rīgas uz Sāmsalu. Saimnieciskā nozīme šai satiksmei bija maza.¹⁵

Rīgas tirdzniecības rajons nevien piegādāja Rīgai eksporta preces, bet uz to virzījās arī Rīgas importa preču — sāls, siļķu, dzelzs, vīna, audumu un t. s. krāmu preču, kā arī dažu Rīgas amatniecības produktu noiets.

Par vienu no svarīgākiem Rīgas preču noņēmējiem kļuva Mohiļeva Baltkrievijā Dņepras krastos. Mazliet pārspilējot, Rīgas rāte rakstīja,

ka caur Mohiļevu Rīga ar krāmu precēm apgādājot visu Krieviju. No Mohiļevas uz Rīgu savukārt veda juchtādas un vasku.¹⁶

No Latvijas saimniecības vēstures viedokļa būtu ļoti svarīgi novērtēt, cik liels svars Rīgas tirdzniecībā bija Latvijas teritorijai. Mēģinot izdarīt šādu aplēsumu par 1698. un 1699. gada eksportu, kad Rīgas eksports bija sevišķi augstā līmenī, konstatējams, ka apmēram divas trešdaļas eksportētās labības un linsēklu, bet tikai ceturtdaļa kaņepāju un kaņepju sēklu, un trešdaļa linu nāca no Latvijas. Trīs ceturtdaļas kaņepāju un kaņepju sēklu nāca no Baltkrievijas, un divas trešdaļas linu no Lietuvas.¹⁷ Šie rezultāti par šķiedrām un sēklām saskan ar jau minētām literārām liecībām, kas par svarīgāko kaņepāju piegādes rajonu minēja Baltkrieviju, bet par nozīmīgāko linu rajonu Lietuvu.

Otrs Latvijas tirdzniecības rajons bija Kurzeme. Jau minēju, ka Kurzemes tirdzniecība caur Zundu bija ap 9% no Rīgas Zunda tirdzniecības, bet, tā kā Kurzemei bija plašāka tirdzniecība ar Baltijas jūras ostām, Kurzemes tirdzniecību var vērtēt ap 14% no Rīgas kopējās tirdzniecības. Divām galvenajām Kurzemes ostām — Ventspilij un Liepājai — un daudzām t. s. blaku ostām preces pieveda vispirms no Kurzemes (kamēr no Zemgales veda uz Rīgu) un otrkārt no Lietuvas. Palmstruchs jau pieminētajā aprakstā atzīmē 13 vietas Lietuvā starp Papili, Rietavu un Gargždavu, kas ietilpst Kurzemes tirdzniecības rajonā. Kurzemes ostas apgādājot šo Lietuvas rajonu ar sāli un citām precēm, bet no turienes uz Kurzemi dzina lopus un veda eksporta preces.

Konkurence starp tirdzniecības rajoniem

Rīgas tirdzniecības rajona konkurences spēks slēpās Daugavas un Dņepras augšgala upju sistēmā. Izmantojot sīkās Dņepras un Daugavas pietekas 70 km distancē starp Oršu un Vitebsku, t. i. tūkstošgadīgo vikingu ceļu, Dņepra bija dabisks Daugavas turpinājums, pieslēdzot Rīgas tirgum plašus Krievijas un Ukrainas novadus. Šai ziņā Rīgas ģeografiskā situācija laikmetā, kad nebija dzelzceļu, bija daudz pārāka par tās tuvāko konkurentu — Karaļauciem. Karaļauču tirdznieciskā aizmugure balstījās uz divām upēm: Pregelu un Ņemunu. Pēdējā ar savām pietekām bija potenciāls Daugavas baseina konkurents, sniedzoties Rīgas tirdzniecības linu un kaņepāju rajonos. Neērtība, salīdzinot ar Daugavu, tomēr bija tā, ka no Ņemunas

grīvas līdz Karaļaučiem bija jāpārvar Kuršu joma un vēl jādodas pa zemes ceļu. Ūdensceļa īpatnības Karaļauču tirdzniecībā prasīja cita veida liellaivas. Tās sauca par vitinēm. Ar tām varēja vest otrtik daudz kravas nekā ar strūgām, bet to izmaksa bija piecreiz lielāka, un vajadzēja trīs līdz četras reizes lielāku apkalpi. Kamēr ar strūgām veica četrus ceļojumus gadā, ar vitinēm varēja veikt tikai vienu.¹⁸ Ar šīm Rīgas ekonomiskām priekšrocībām var izskaidrot to, ka uz Karaļaučiem Rīgas tirdzniecība novirzījās tikai kaŗa laikā. Ar šīm priekšrocībām var izskaidrot arī to, ka ir poļi, ir zviedri, ir Rīgas pilsēta varēja aplikt Daugavas resp. Rīgas tirdzniecību ar prāvām muitām.

Uz ziemeļiem no Rīgas tirdzniecības rajona atradās Rēveles un Narvas tirdzniecības rajons. Ar tiem Rīgai 17. gadsimtenī konkurence bija vienīgi Tērbatas un Pērnavas apgabalā. Pārējais atradās viņpus ūdens šķirtnes un balstījās uz upēm, kas ielūda Somijas jūras licī.

Citāda bija konkurence starp abiem Latvijas tirdzniecības rajoniem: Rīgas un Kurzemes rajonu. Rīgas tirdzniecību Kurzemes ostas neapdraudēja, bet otrādi gan. Zviedru t. s. Lietuvas muitas inspektors 1660. g. 27. septembrī un Reinholds Palmstruchs 1659. g. 22. oktobrī analizēja Rīgas un Kurzemes ostu priekšrocības un trūkumus.¹⁹ Kurzemes ostu trūkums bija, ka tās varēja sasniegt tikai pa zemes ceļu. Tā kā kuģi Kurzemes ostās pienāca rudenī, noliktavu trūkuma dēļ rudenī preces arī bija ostām jāpieved. Izmirkušo ceļu dēļ vienos ratos nevarēja kraut vairāk par diviem birkaviem kaņepāju (vienu bunti), turklāt ceļā preces novārtījās. Ceļa grūtības bija tādas, ka pārdevēji nebija ar mieru doties uz Kurzemes ostām, kaut viņi tur par bunti kaņepāju iegūtu desmit dāldeŗu vairāk. Otra neērtība bija Kurzemes sliktās ostas, tā ka kuģiem nācās uzņemt kravu atklātā jūrā. Šī iemesla dēļ, pirmkārt, frakts uz Vakareiropu no Kurzemes ostām bija augstāka nekā no Rīgas, un, otrkārt, navigācija rudenī beidzās agrāk. Tas bija ļoti neparocīgi linsēklu tirdzniecībā, jo linus kūla vēlu rudenī, un svaigai precei bija daudz augstāka cena nekā pērnajām linsēklām.

Kā redzams, daļu Kurzemes ostu trūkumu varēja novērst, izbūvējot ostas un noliktavas. Kad Kurzemes hercogi un muižnieki gadsimteņa beigās to pasāka, zviedru valdība Rīgas interesēs uzsāka Kurzemes piekrastes blokādi. Saskaņā ar 1594. un 1615. gada līgumu ar Rīgu Kurzemes hercogistē atzītas ostas bija tikai Ventspils un

Liepāja. 1689. gadā Rīgas ģenerālgubernātors, atsaucoties uz šiem līgumiem, lūdza zviedru valdību novērst Kurzemes tirdzniecību no Lāča raga, Rojas, „Koyer Wieck” un „Hilmdenzehm”. Par pēdējo ostu Rīgas spiegi bija noskaidrojuši, ka tā ļoti parocīga, ka tur uzceltas noliktavas, un 1680. gadā tur uzņēmusi kravu septiņi kuģi.²⁰ Ar 1690. gadu zviedri norīkoja kaŗa kuģus, kas patrulēja Kurzemes piekrastē un aizkavēja Kurzemes sīko ostu apmeklēšanu. Šī blokāde ilga līdz Lielajam ziemeļu kaŗam, t. i. desmit gadus, un, spriežot pēc Zunda muitas sarakstiem, tiešām Kurzemes tirdzniecību ierobežoja ar Ventspils un Liepājas ostu. Zviedru valdība labprāt būtu iznīcinājusi arī Ventspils un Liepājas tirdzniecību, novirzot pēdējo uz Rīgu, lai tur iekasētu savu muitu. Tomēr pret šādiem centieniem protestēja Rīgas tirgotāji un rāte, kam bija savas saimnieciskās intereses Kurzemes ostās. Kad Pirmā un Lielā ziemeļu kaŗa laikā Kurzeme nonāca zviedru rokās, tāpat kā laikā no 1627. līdz 1635. gadam, zviedri ņēma muitu arī Kurzemes ostās un deklarēja, ka kuģniecība visās Kurzemes ostās ir brīva, kas atkal neapmierināja Rīgas tirgotājus un rāti.

Kurzemes ostām bija sava, kaut neliela, ekonomiska baze. Zviedru valdība centās šo bazi sašaurināt ar politiskiem līdzekļiem līdz tam laikam, kamēr ostas nonāca zviedru fiskālā kontrolē.

Tirdzniecība rietumu virzienā

Uz jautājumu, kurp virzījās Latvijas ostu eksports un no kurienes nāca imports, var atbildēt pēc Zunda un Rīgas muitnīcu dokumentiem. Jau redzējām, ka ceturtnā daļa Rīgas eksporta un puse Kurzemes eksporta gāja uz Baltijas jūras ostām, bet pārējais tālāk uz rietumiem cauri Zundam. Rīgas tirdzniecība Baltijas jūrā sadalījās starp Lībeku, Zviedriju, Dāniju, Dancigu, Vismaru un Pomerānijas ostām šeit minētā kārtībā, pie kam Zviedrijas ostas kļuva nozīmīgākas gadsimtenā beigās.²¹

Sākot ar 1669. gadu, Zundā ievāca ziņas par to, no kurienes kuģis nāk un uz kuriem paredz doties. Kaut daļa kuģinieku, bez šaubām, savus nodomus vēlāk grozīja, visumā deklarētās ziņas jāuzskata par tuvām patiesībai.

Sekojošā tabulā parādīts kuģu pasāžu kopskaits caur Zundu 42 gadu laikā.²²

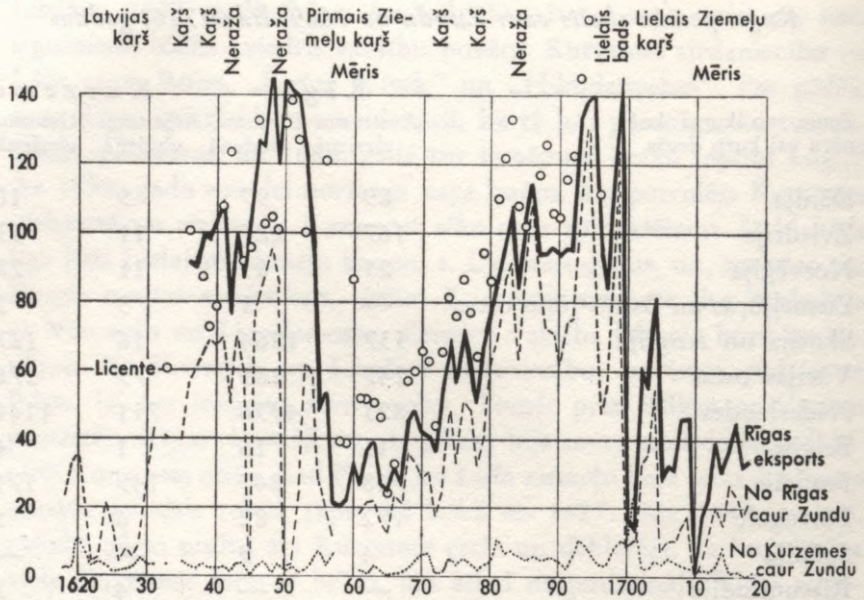
Kuģu pasāžu skaits caur Zundu no 1669. līdz 1710. gadam

Zeme, no kuģas kuģi nāca vai kurp devās	R ī g ā		K u r z e m ē	
	Austrumu virzienā	Rietumu virzienā	Austrumu virzienā	Rietumu virzienā
Dānija	89	97	9	10
Zviedrija	167	227	11	13
Norvēģija	25	85	11	28
Ziemeļjūras un Baltās jūras ostas	—	1	3	2
Skotija un Anglija	537	1864	56	167
Vācijas ostas	247	285	79	176
Nīderlandes	1825	4936	711	1144
Beļģija	11	16	1	4
Francija	728	847	149	171
Portugale	172	82	6	5
Spānija	4	9	—	—
Rietumindija	—	—	4	7
Nezināms	1	135	1	25
K o p ā	3806	8584	1041	1752

(Tabulā uzņemti tikai kuģi ar kravu, ne ar balastu)

Iemesls, kāpēc rietumu virzienā kā no Rīgas, tā no Kurzemes parādīts vairāk kuģu nekā austrumu virzienā, ir tas, ka tabulā uzņemti tikai kuģi ar kravu. Starpība ir kuģi, kas devās austrumu virzienā caur Zundu ar balastu, un arī neliels skaits kuģu, kas pa ceļam iegriezās kādā citā ostā un tikai tad devās uz Rīgu vai Kurzemi, un neliels skaits, kas nepārziemoja savā ostā. Maza starpība abos virzienos ir kuģiem, kas nāca no Francijas, bet no Portugales kuģi pat vairāk pienāca nekā devās atpakaļ. Šo parādību izskaidro fakts, ka no Francijas un Portugales uz Latviju kuģi balasta vietā veda sāli un atgriezās atpakaļ vai nu ar precēm, vai ar balastu. Tas, ka vairāk kuģu pienāca ar balastu un devās projām ar kravu, nozīmēja aktīvu Latvijas tirdzniecības bilanci rietumu virzienā. Piemēram, 1640. gadā Rīga pa jūras ceļu ievada preces 633.000 vecdāldeņu vērtībā, bet izveda par 1.340.000 vecdāldeņiem.²³ Starpību no rietumiem ievada skaidrā naudā, bet šī nauda nepalika Rīgā. To samaksāja par precēm, ko Rīgai pieveda no aizmugures rajoniem.

Tabula rāda, ka Latvijas tirdzniecībā rietumos svarīgākā zeme bija Nīderlandes. Pēc Rīgas muitnīcas datiem redzams, ka Nīderlan-

Latvijas tirdzniecība rietumu virzienā (Rīgas un Kurzemes eksports 1618—1718).

Melnā līnija rāda Rīgas kopējo eksportu. Pārtrauktā līnija rāda, cik no šī eksporta gāja caur Zundū. Punktētā līnija attēlo Kurzemes eksportu caur Zundū. Aploces rāda zviedru iekasēto licenti (muitu).

Skaitļi kreisā diagrammas malā apzīmē, pirmkārt, preču eksporta indeksus un, otrkārt, iekasēto licenti tūkstošos vecdālderu. Indeksi preču eksportam aplēsti, reizinot eksportētos preču daudzumus ar Rīgas 1672. gada cenām un pieņemot 1. 274. 170 vecdālderus par 100. Diagrammas augšdaļā minēti notikumi, kas radīja eksporta samazinājumu. Starp tiem svarīgākie bija kari, vai nu Latvijas teritorijā, vai Rīgas tirdzniecības rajonā, vai Baltijas jūrā. Atšķirības 1645. un 1650—52. gadā starp Rīgas kopējo eksportu un Rīgas eksportu caur Zundū izskaidrojamas ar nepilnībām Zunda statistikā.

dēs galvenais tirgus bija Amsterdamā. Otrā vietā ir Anglija un Skotija, pie kam galvenās ostas bija Londona un Ramsgēta. Trešā vietā ir Francija ar tās sāls ostām Biskajas līcī.

Uz Amsterdamu gāja lielākais vairums Latvijas eksportpreču. Pie-

Monētas, kas apgrozījās Latvijā 17. gadsimtenī.

1. Nimvēgenā 1622. gadā kaltais Lauvas dālderis.
2. Sigismunda III 1624. gada Lietuvas grasis.
3. Nīderlandu 1649. gada Alberta dālderis.
4. Rīgas 1623. gada 1½ šķiliņa monēta (polki) Gustava II Ādolda laikā.
5. Rīgas 1630. gada pus vecdālderu monēta Gustava II Ādolda laikā.
6. Vidzemes 1648. gada 1/24 vecdālderu monēta.
7. Hercoga Jēkaba 1645. gada dālderis.
8. Sigismunda III 1626. gada Lietuvas grasis.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

mēram, 1688. gadā no 25.142 lastiem preču, kas gāja caur Zundu, uz Amsterdamu gāja 12.116 lasti. 1695. gadā no Rīgas eksporta 13.550 lastiem rudzu uz Amsterdamu gāja 10.400 lastu, no 1200 lastiem miežu 960 lastu.²⁴ Tikai tādā ārkārtējā gadā, kāds bija 1696. gads, kad Skandināvijā un Latvijā bija neraža, no 4500 lastiem eksportēto rudzu 4083 lastus nosūtīja uz Stokholmu,²⁵ kamēr 1695. gadā uz Stokholmu nosūtīja tikai 1540 lastu. No Amsterdama nāca arī galvenās Latvijas importa preces, atskaitot vienīgi sāli.

Iepriekšējā tabula rāda, ka pēc kuģu pasāžām Kurzemes nozīme Latvijas tirdzniecībā ir lielāka nekā pēc eksportēto preču indekiem. Kamēr pēc iepriekš minētā aplēsuma Kurzeme eksportēja 9% no Rīgas eksporta daudzuma, tikmēr kuģu pasāžas rietumu virzienā no Kurzemes bija 20%, salīdzinot ar kuģu pasāžām no Rīgas. Tas izskaidrojams tā, ka Rīgu apmeklēja lielāki kuģi nekā Kurzemi. Piemēram, no 1630. līdz 1635. gadam vairums kuģu, kas piestāja Liepājā, ietilpa 30—60 lastu klasē, bet Ventspilī 20—40 lastu klasē, un neviens nepārsniedza 150 lastu. Turpretim Rīgu 1644. gadā apmeklēja kuģi, no kuriem vairums bija 140—159 lastu lieli, un lielākais kuģis bija 341 lasta. Gadsimteņa otrā pusē gan Rīgā pienāca mazāki kuģi nekā gadsimteņa sākumā, bet arī tad Kurzemes kuģniecības kuģi palika ievērojami mazāki. Augšējais salīdzinājums liecina, ka Rīgas kuģniecības kuģi bija vairāk kā divreiz lielāki.

Tabulā par kuģu pasāžām caur Zundu redzams, no kādām zemēm Latvijā preces importēja un uz kādām zemēm eksportēja. Tabula nerāda, ar kādas zemes kuģiem šīs preces pārvadāja. Tikai Anglijas tirdzniecībā gandrīz vai monopols bija Anglijas kuģiem tās navigācijas aktu dēļ. Arī Zviedrijas, Norvēģijas un Dānijas tirdzniecībā dominēja šo zemju kuģi. Turpretim pārējā tirdzniecībā noteicēji bija holandieši. Kuģi, kas nāca uz Rīgu un Kurzemi no Francijas un Portugales ar sāli, bija holandiešu. Tikai neliels skaits angļu kuģu un retais franču kuģis piedalījās šai tirdzniecībā. Holandiešu kuģi dominēja arī tirdzniecībā starp Latvijas un citām Baltijas jūras ostām.

Monētas, kas apgrozījās Latvijā 17. gadsimtenī.

9. Kristīnas laikā 1643. gadā Rīgā kaltā trīs zelta dukātu monēta. 10. Kārļa XI laikā 1668. gadā Rīgā kaltā zelta dukāts. 11. Kārļa XI laikā Rīgā 1660. gadā kaltā mārka. 12. 1652. gada Vidzemes šķilpiņš. 13. 1667. gada divu māрку gabals, zīmogots 1705. gadā. 14. Kārļa XI laikā 1663. gadā kaltā divu māрку gabals. 15. Fridriha Kazimira laikā 1689. gadā kaltā pusotra graša monēta.

Dažas attēlotās monētas ir nelikumīgi apgraižītas, lai iegūtu sudrabu.

Pret šo holandiešu monopolu bija vērsti zviedru valdības un Kurzemes hercogu centieni attīstīt pašu kuģniecību.

Pašu kuģniecība

Septiņpadsmitais gadsimtenis iezīmējas ar holandiešu hēgemoniju Eiropas kuģniecībā. Ir plaši pazīstams fakts, ka Anglijas svarīgākais ierocis pret šo holandiešu hēgemoniju bija Kromvela un restaurācijas valdības slavenie navigācijas akti. Mazāk pazīstami, bet mūsu vēsturei svarīgāki ir Zviedrijas navigācijas akti. Jau 1617. gadā Zviedrija deva muitu atvieglojumus savu pavalstnieku precēm, ja tās veda pašu bruņotie kuģi ar pašu pavalstnieku apkalpi. 1645. gada zviedru navigācijas akts izveido tālāk 1617. gada principus,²⁶ dodot gan trešdaļas, gan sestdaļas zviedru muitas atlaidumu zviedru kuģiem ar zviedru apkalpi. 1646. gadā šo muitas atlaidumu deva arī zviedru kuģiem, kas ienāca Rīgas ostā vai arī to atstāja. Muitas atlaidumu attiecināja arī uz Rīgas namnieku kuģiem. Pēc Pirmā ziemeļu kara Zviedrija vēl bija panākusi, ka zviedru un to skaitā arī Rīgas kuģi bija atbrīvoti no Dānijas Zunda muitas. 1651. gadā Zviedrija reorganizēja komercollēģiju, un viens no šīs kollēģijas uzdevumiem bija aktīvizēt Zviedrijas pašas kuģniecību. Komerckollēģija iecēla savu pilnvarnieku vispirms Pērnāvā, tad Rīgā. Pilnvarnieka Veidenheina instrukcijā bija uzsvērts, lai viņš rūpējas, ka Rīgas namnieki iegādājas un būvē kuģus.²⁷

Kaut gan Rīgas namnieki bija ieinteresēti holandiešu kuģniecībā kā līdzdalībnieki un kaut arī trūka kapitāla, tomēr priekšrocības bija pietiekamas, lai rīdzinieki censtos holandiešu kuģus pārrakstīt uz sava vārda. Pirmais Rīgas kuģis Zundā parādās 1653. gadā.²⁸ Nākošā gadā jau Rīgas kuģi caur Zundu dodas 16 reizes. Tad kara dēļ pasāžu skaits saplok un 1669. gadā izbeidzas pavisam. Tikai 1672. un 1674. gadā pa vienam Rīgas kuģim iziet caur Zundu. Rīdzinieku kuģus kā prīzi paņēma angļu kaperi angļu un holandiešu jūras kaņos, jo rīdzinieku kuģi brauca ar holandiešu apkalpi un nevarēja pierādīt, ka tie pieder neitrālai Zviedrijai. Spriežot pēc jūras pasēm, šai pirmajā pašas Rīgas rēderejas posmā ir zināmi 13 kuģi.²⁹

No jauna Rīgas kuģi parādās Zunda sarakstos 1684. gadā, un, sākot ar 1691. gadu, to skaits sasniedz maksimu, svārstoties ap 40 pasāžām gadā (Rīga kopā ar „Schantz der Nie”). Lielā ziemeļu kara laikā Rīgas kuģu pasāžas saplok un 1710. gadā izbeidzas pavisam. No šī otrā pašu rēderejas posma ir zināmi 37 kuģi, kopā ar pirmo

posmu tātad 50 kuģi. Kaut tālākie pētījumi varētu atklāt vēl jaunus rīdzinieku kuģus, nenoskaidroto kuģu skaits nevar būt liels, ja ņem vērā labo saskaņu starp Zundā reģistrētām pasāžām un zināmo kuģu skaitu. Šķiet, ka Rīgas kuģi caurmērā veica vienu pasāžu caur Zundu gadā.

Rīgas namnieki ieguva kuģus, vai nu pērkot tos ārzemēs, vai būvējot Rīgā. Tā kā caur Rīgu virzījās svarīgāko kuģu būves materiālu eksports, te bija sevišķi izdevīga vieta kuģu būvētavas nodibināšanai. Kuģu būvētavai netrūka arī piemērotu vietu Daugavas salās pie Rīgas. Tāpēc pārsteidz, ka tikai 1672. gadā rodas pirmie projekti par komerciālas kuģu būvētavas dibināšanu. Šai gadā tiesnesis barons Hinrichs Krūnšerna lūdz valdībai kuģu būvētavas privilēģiju Kundziņsalā.³⁰ Karalis privilēģiju piešķir, un 1675. gadā ir gatavs pirmais kuģis „Rīga”. To nopērk zviedru kara flote. 1679. gadā Krūnšernas kuģu būvētavu atpērk zviedru valdība, pārceļot zviedru admirālitātes kuģu būvētavu no Stokholmas uz Rīgu.³¹ Krūnšerna savukārt nodibina jaunu kuģu būvētavu, turpinot būvēt kuģus tirdzniecības flotei.

Gadsimteņa beigās Rīgā komerciāla kuģu būvētava pieder Klāsam Šimanim Beķerim un Ernestam Metsuem.

Līdzšinējos Latvijas vēstures apcerējumos Rīgas pašas rēdereja ir lielā mērā ignorēta, bet totiesu izcelta Kurzemes hercogu pašu rēdereja. Tam ir savs pamats. Kaut gan Kurzemes hercogu pašu rēdereja nekad nesasniedza tik lielu kuģu skaitu, kāds bija Rīgai tās rēderejas spožākā laikā, Kurzemes hercogu rēderejai ir ilgāka vēsture. Atskaitot kara laika diktētos pārtraukumus, Kurzemes hercogu kuģi ik gadus devās caur Zundu. Pirmais hercoga kuģis parādās Zundā 1599. gadā ar vienu pasāžu. Šis fakts vien jau liedz apgalvot, ka plaši pazīstamais hercogs Jēkabs būtu bijis Kurzemes kuģniecības pionieris. Hercogs Jēkabs tikai izveidoja tālāk jau viņa priekšteču sāktos centienus pēc pašu kuģiem. Jauna gan hercoga Jēkaba kuģniecības politikā bija viņa koloniālā tirdzniecība.

Kurzemes hercogs nebija vienīgais rēderis Kurzemē. Par laiku no 1599. līdz 1653. gadam Zunda muitnīcas statistiskās publikācijās Kurzemes hercoga kuģi ir parādīti atsevišķi. Vislielākais pasāžu skaits šai laikā posmā bija sasniegts 1651. gadā. Kamēr hercoga kravas kuģiem atzīmētas 4 pasāžas austrumu virzienā un 9 rietumu virzienā, visu Kurzemes rēdeņu kuģu pasāžu skaits bija 17 un 24 attiecīgā virzienā. Par gadsimteņa otro pusi, diemžēl, šādu salīdzinājumu nevar izdarīt. Augšējais hercoga un pārējo Kurzemes rēdeņu kuģniecības

salīdzinājums ir nepilnīgs divējādā ziņā. Pirmkārt, nav ņemta vērā kuģniecība Baltijas jūrā, kur varētu būt citāds samērs starp hercoga un pārējo rēdeņu kuģiem. Otrkārt, ir zināms, ka hercoga kuģi operēja no bazēm ārpus Baltijas jūras un tāpēc nedevās rēgulāri caur Zundu. Vai tā rikojās arī citi rēdeři, nav zināms.

No Zunda datiem tomēr ir iespējams ģenerālizēt, ka gadsimteņu tecējumā Ventspils osta kļuva nozīmīgāka, salīdzinot ar Liepāju un sīkajām ostām. Ventspilī atradās hercoga galvenā kuģniecības baze Baltijas jūrā.

Kurzemes hercogu koloniālā tirdzniecība

Kurzemes hercogs Jēkabs, iegūstot aizjūras kolonijas Āfrikas piekrastē un Rietumindijā, ir nodrošinājis sev paliekamu vārdu Eiropas koloniālā vēsturē. Šis spožais politiskais sasniegums no saimnieciskā viedokļa tomēr sagādāja hercogam vilšanos.

Cik varam spriest pēc saglabātajiem avotiem, koloniālā tirdzniecība bija plānota tālredzīgi. Gambiju Āfrikas piekrastē bija domāts izveidot par vergu iegūšanas centru. Vergus paredzēja pārdot Amerikā un nodarbināt hercoga paša plantācijās Tobago salā. Āfrikas zeltu un ziloņkaulu, un Amerikas koloniālos produktus bija paredzēts pārdot Eiropas tirgos. Šim nolūkam hercogs ieguva tirdzniecības bazi tuvāk Eiropas tirgiem, nomājot no dāņu valdības Norvēģijas ostu Flekerē (Flekeroe). No šīs ostas hercogs bija nodomājis arī organizēt valzivju un siļķu zveju.³²

Plānus tomēr Jēkabam neizdevās realizēt, kā bija iecerēts. Šķēršļi bija vairāki. Pirmkārt, starptautiskie politiskie apstākļi gan deva iespēju mazajai Kurzemei iegūt kolonijas, kad lielās koloniālās valstis — Nīderlandes, Anglija un Francija — bija brīdi cīņās pagurušas. Tomēr, tikko kāda no lielajām koloniālām valstīm varēja atvilkt elpu, kolonijas gāja zudumā. Ilgstošie 17. gadsimteņa jūras kari jūtami traucēja Kurzemes hercogu koloniālo tirdzniecību neatkarīgi no koloniālā valdījuma. Ir arī jāatceras, ka 17. gadsimtenis bija merkantilisma laikmets, kad Rietumeiropas valstis centās monopolizēt visu koloniālo tirdzniecību saviem pavalstniekiem un iznīcināt visus pārējos konkurentus.³³

Otrkārt, šķēršļi sekmīgai koloniālai tirdzniecībai bija arī pašu mājās. Hercogam gan bija visi vajadzīgie materiāli kuģu būvei, kuģus varēja lēti iegūt ar latviešu klaūšu darbu, bet viņam nebija uzticamu

tirdzniecības ekspedīciju vadītāju. Kurzemes muižnieki uzskatīja par pazemojumu nodarboties ar tirdzniecību, un tāpēc tikai retais iesaistījās hercoga tirdzniecības flotē. Namnieku hercogistē bija maz, un par zemnieku iesaistīšanu šai uzdevumā nevarēja pat runāt. Tāpēc hercogam bija jāpaļaujas uz ārzemniekiem, pirmām kārtām holandiešiem. Tie bieži vien bija lojālāki savai valstij un sev nekā hercogam.

Cik plaša šādos apstākļos tad nu bija Kurzemes hercoga koloniālā tirdzniecība? Tā kā šī tirdzniecība nesākās un nebeidzās Ventspilī, pēc Zunda muitas sarakstiem par to nevaram spriest. Par laimi hercoga archīvā tomēr ir saglabāties pietiekami datu, lai tirdzniecības apmērus rekonstruētu.

Laikā no 1651. līdz 1660. gadam uz Āfriku izriktas desmit ekspedīcijas ar 12 kuģiem un 18 pasāžām,³⁴ bet uz Rietumindiju laikā no 1654. līdz 1658. gadam devās astoņas ekspedīcijas ar 10 kuģiem un 12 pasāžām.³⁵ Šo ekspedīciju skaitā ir viena, kas apmeklēja kā Āfriku, tā Rietumindiju, bet par desmito Āfrikas ekspedīciju nav zināms, vai tā sasniedza savu mērķi — Gambiju.

No 18 kuģu pasāžām Āfrikas ekspedīcijās pieci kuģi atgriezās Ventspilī ar kravu. 1652. gadā kuģi „Krokodilis” un „Valzivs” atveda 5300 mārciņu zilonkaula un 10 birkavu Gambijas vaska. 1653. gadā „Hercogienes ģerbonis” atveda 3000 mārciņu zilonkaula, 10 birkavu vaska un 400 dēķinu antilopu ādu. 1655. gadā „Piēta” atveda 2 lastus sāls.³⁶ Vēl 1657. gadā atgriezās „Konkordija”, bet laikam bez Āfrikas kravas. Visumā koloniālā tirdzniecība hercogam nesa zaudējumus. Sevišķi neveiksmīgas ekspedīcijas bija 1652. gadā, kad „Valzivi” konfiscēja holandieši, un hercogs to atguva tikai 1655. gadā. Tāpat neveicās 1656/57. gadā ar „Konkordiju”, par ko 1657. g. 28. februārī hercoga tirdzniecības vadītājs Momberts rakstīja hercogienei: „Viņi nav varējuši Gambiju atrast. Melnie reidā atņēmuši hercoga šalupes un to apkalpi apkāvuši, jo tā bijusi daudz parādā un nav dabūjusi kravu.”³⁷ Dzīvi palikušie apkalpes locekļi saslimuši ar skorbutu. Neveiksmes Tobago kolonizācijā jau minētas nodaļā par politisko vēsturi.

Tas, ka Kurzemes hercogam Jēkabam ar koloniālo tirdzniecību visumā neveicās, bija viņa laika biedriem labi zināms fakts, tāpēc tas atspoguļojas arī Duisburgas profesora Branta 1673. gada ceļojuma aprakstā.³⁸

Hercoga sajūsma par kuģniecību izpaudās jau viņa piļu dekorējumos. Piemēram, Jelgavas pilī uz pieņemšanas zāles sienām virs pa-

nelējuma Brants redzēja uzkrāsotu pasaules jūfu karti („abgemahlte Meer-Kugel”). Kuldīgas pilī kāda zāle bija nosaukta par kuģu zāli, un tās sienas greznoja freskas ar hercoga kuģu attēliem.³⁰

Kuģniecības saimnieciskie panākumi tomēr neatbilda šim reprezentācijas spožumam. Par hercoga kuģniecības neveiksmēm Brants izsakās šādi: „Cik uzzināju, valdībai labi veiktos (financiāli), ja vien hercogs, kas citādi visu labi uzmana, pārāk nešķiestos (*auszmergelte*) ar saviem kuģiem. Tos viņš liek būvēt ar lieliem izdevumiem piejūras vietās, lai tirgotos Anglijā, Holandē un citur.”

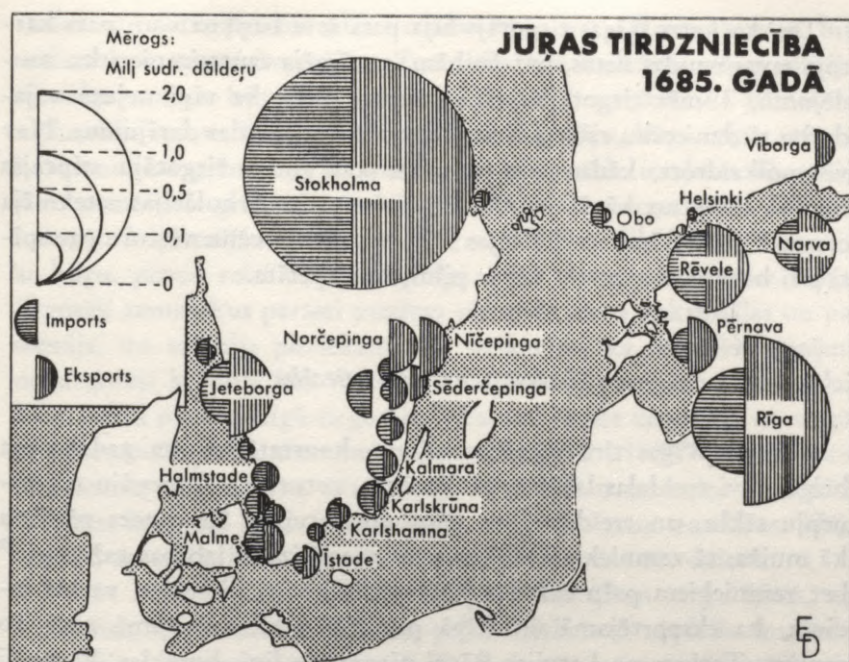
Hercoga aizraušanos ar kuģniecību arī smagi sajuta zemnieki un namnieki. Par pēdējiem Brants raksta: „Namniekiem jāiztiek ar mazumu, un tiem maz turības. Tas tāpēc, ka viņiem nav izdevības tirgoties un viņiem maz paliek pēc tā, kas jānodod valdībai kuģu būvei”. Žēl, ka šo lakonisko aprakstu Brants nekomentē sīkāk.

Hercoga koloniālā tirdzniecība pēc Pirmā ziemeļu kara atspoguļojas Zunda muitas sarakstos šādi: 1669. gadā no Rietumindijas pienāca viens kuģis ar kravu Dānijā un Kurzemē. 1671. gadā uz Rietumindiju devās viens kuģis ar kravu. 1681. gadā no Rietumindijas viens kuģis atveda 2000 mārciņu koloniālpriekšu. 1682. gadā uz Gambiju Rietumindijā (sic!) devās viens kuģis ar 52 birkaviem dzelzs. 1686. gadā turpat devās trīs kuģi ar pārtiku un municiju.

Kurzemes koloniju vēsture tomēr tuvojās beigām. Vēl 1687. gadā caur Zundu no Rietumindijas uz Kurzemi dodas viens kuģis ar 800 mārciņām koloniālpriekšu, turpu no Kurzemes dodas divi kuģi (un viens nezināmā virzienā), bet 1688. gadā pienāk pēdējais Kurzemes kuģis no Rietumindijas ar sāli un 4000 mārciņām koloniālpriekšu. Turpmākajos gados Kurzemes kuģi vairs uz tropiem nedodas: 1691. gadā viens Kurzemes kuģis no Narvas ved kokus, piķi un darvu uz Itāliju, un 1694. gadā viens Kurzemes kuģis dodas no Kurzemes uz Portugāli.

Tirdzniecība bez bankām

Latvijas 17. gadsimteņa tirdzniecībai raksturīgi, ka pašā Latvijā nebija nedz banku, nedz biržu. Ja arī tirdzniecības apmēri nebija tik lieli, lai vajadzētu biržas, tad bankas trūkums lielākajā tirdzniecības centrā Rīgā, pastāvot sarežģītai naudas iekārtai, prasa citu izskaidrojumu.

Zviedrijas pilsētu jūras tirdzniecība 1685. gadā.

Avots par Zviedriju un Somiju: B.Boëthius och E.F.Heckscher, *Svensk Handelsstatistik 1637—1737* (Stockholm 1938). Par Baltijas provincēm: KA, Licent-räkenskaper.

Rīgas rāte 1638. gadā iesniedza Zviedrijas aizbildņu valdībai projektu par bankas dibināšanu.⁴⁰ Valdība projektu apstiprināja, bet banku tomēr nenodibināja. Kāpēc ne — vēl prasa pētījumu. Pēc A. Platbārža domām bankas dibināšanu tieši 1638. gadā aizkavējis tas, ka vēlāko Stokholmas bankas dibinātāju, Rīgas namnieka Reinholda Vitmachera dēlu Johanu Palmstruchu, viņa tirdzniecības ceļojuma laikā Amsterdamā holandieši esot iemetuši cietumā, lai tā izjauktu nodomu dibināt banku Rīgā. Šī hipotēze ir interesanta, bet tā būtu jāpierāda. Katrā ziņā tā neizskaidro, kāpēc Rīgā nenodibināja banku gadsimteņa otrā pusē, pēc tam, kad Palmstruchs bija nodibinājis banku Stokholmā. Vēl vairāk — Rīgas rāte vairākkārt katēgoriski noraidīja projektu dibināt Stokholmas bankas nodaļu Rīgā.⁴¹ Varbūt holandieši Rīgas naudas lietas tik stingri turēja savās rokās, ka nebija nekādas iespējas banku nodibināt. Faktiski visas vekselu operācijas Rīgā izdarīja ar 1609. gadā dibinātās Amsterdamas bankas starpniecību.

Tas, ka katrs Rīgas tirgotājs bija pats savs banķieris un pats kārtoja savas naudas lietas, bez šaubām, nozīmēja tautsaimniecisku zaudējumu. Tomēr tirgotāju peļņa bija tik liela, ka viņi nejuta vajadzību tirdzniecību racionālizēt, centralizējot naudas darījumus. Nav vēl noskaidrots, kādas bija summas, kas gulēja tirgotāju stiprajās naudas lādēs un kā šī naudas izņemšana no cirkulācijas ietekmēja cenas. Vispār Rīgas un Latvijas 17. gadsimteņa cenu vēsture par spīti ļoti bagātiem avotiem vēl ir pilnīgi neizpētīta.

Latvieši un tirdzniecība

Apcerot Rīgas tirdzniecības rajonu, konstatējam, ka gadsimteņa beigās divi trešdaļas labības un linsēklu, ceturtdaļa kaņepju un kaņepju sēklu, un trešdaļa linu nāca no Latvijas. Šīs preces pārdeva kā muižas, tā zemnieki. Tā kā muižas speciālizējās labības ražošanā,⁴² bet zemniekiem pašu ražotās labības bieži vien pietrūka, varam secināt, ka eksportējamā un Rīgā paturētā labība vairumā nāca no muižas. Totiesu no Latvijas Rīgai piegādātie lini, linsēklas, kaņepji un kaņepju sēklas lielāko tiesu bija ražotas latviešu zemnieku saimniecībās.

Zināmu ieskatu par latviešu zemnieku tirdzniecības apmēriem sniedz Rīgas tirgotāju statistika, ko 1647. gadā sastādījis tirgotājs Garfelds:⁴³ Lielajā gildē esot 100 tirgotāji un 30 zeļļi, kas tirgojas ar Baltkrieviju un Krieviju, 40 personas tirdzniecībā ar leišiem un Kurzemes zemniekiem, 30 personas tirdzniecībā ar Vidzemes zemniekiem, 50 aldaři, 70 sīku preču tirgotāji, 30 audeklu, katlu, sāls un siļķu tirgotāji, 15 vīna tirgotāji, 30 preču pievedēji (pie kuģiem) un noņēmēji (no strūgām), 25 krodzinieki, 10 baltmaiznieki, 5 ielu tirgotāji. Kad Garfelds šo sarakstu sastādīja, Rīgā bija tikai vienas personas tirdzniecības uzņēmumi, jo 1637. gadā rātes vadībā nodibinātā tirdzniecības sabiedrība bija sabrukusi.⁴⁴

„Zemnieku tirdzniecība” (vāciski „Bauernhandel”) bija tehniskais termins, ko lietoja rīkojumos, noteikumos, rātes korrespondencē un sarunu valodā. Šis termins nenozīmēja tikdaudz speciālizēšanos tirdzniecībā ar zemniekiem, kā īpatnēju, uz kredita saistībām dibinātu tirdzniecības veidu. Sākot ar 16. gadsimteni, Rīgas tirgotāji bija kreditējuši latviešu, leišu un baltkrievu zemniekus. Šos kreditus tirgotāji necentās iekasēt, bet uzskatīja tos par līdzekli, lai piesaistītu noteiktas zemnieku mājas pie noteikta tirgotāja. Saskaņā ar Rīgas

tirdzniecības nolikumu (*Wetteordnung*) neatmaksātie krediti bija reālnasta uz zemnieku mājām. Zemnieks, kas attiecīgās mājas valdīja, vienalga, vai tas būtu mājas mantojis, vai tās uzņēmis kā jaunsaimnieks, bija spiests tirgoties ar to Rīgas tirgotāju, kuŗa rokās atradās t.s. zemnieku grāmatiņa ar attiecīgo māju parādu ierakstu. Tirgotājs savu zemnieku grāmatiņu varēja pārdot citam tirgotājam. Zemniekam, uz kuŗa mājām parādu nebija, vajadzēja palikt pie tā tirgotāja, ar kuŗu, pirmo reizi ierodoties Rīgā, viņš bija sācis tirgoties. Rīgas tirgotāji zemniekus parasti uzņēma pie sevis, deva naktsmājas un pacienāja, un tas bija pietiekami, lai uzskatītu, ka zemnieks saņēmis no tirgotāja kreditu, kas viņa un viņa pēcnācēju mājas uz visiem laikiem saista pie attiecīgā tirgotāja.⁴⁵ Parasti tomēr zemnieki no tirgotāja aizņēmās preces un naudu. Patiesību pauž 28378³. latviešu tautasdziesma: (uzrakstīta Dzelzavā) Rīgā sēd namniecīni zilās zīda biksītēs. Es jums lūdzu, namniecīni, aizdodiet man naudiņas. Nāks rudens, atvedīšu baltu linu birkaviņu. Sk. arī 31808. dziesmu.

Tāpat kā zemnieks bija saistīts pie attiecīgiem tirgotājiem, arī Vidzemes, Kurzemes hercogistes, poļu, baltkrievu un leišu muižniekiem bija savi pastāvīgi tirgotāji. Parasti arī viņus pie tirgotāja saistīja krediti,⁴⁶ bet atšķirībā no zemniekiem muižnieki varēja no saistībām atbrīvoties, parādus samaksājot.

Zemniekiem un muižniekiem doto kreditu apmērus 1656. gadā Pufendorfs vērtēja vienu miljonu vecdālderu.⁴⁷

Pēc kāda 1710. gadā Rīgas rātes sastādīta, bet laikam nepilnīga, saraksta 51 Rīgas tirgotājam bija prasības pret Polijas pavalstniekiem kopā par 1.034.649 vecdālderiem. Vislielākā prasība bija tirgotāja Bērensa mantiniekiem — 382.935 vecdālderu no 45 parādniekiem⁴⁸ (muižniekiem, zemniekiem un žīdiem). Parādi bija saņieguši tik lielus apmērus augsto (8—10%) interešu dēļ, kuŗas tirgotāji ik gadus pieskaitīja parādam.

Pret zemnieku saistīto tirdzniecību cēla iebildumus zviedru valdība un Vidzemes muižniecība. Zviedru valdība bažījās, ka tirdzniecības spaidi pret ārzemniekiem, t. i. Kurzemes, Latgales, leišu, baltkrievu un poļu zemniekiem, un ar tiem saistītais cenu diktāts varētu Rīgas tirdzniecību novirzīt uz Karaļaučiem. Tāpēc 1675. gadā zviedru valdība, apstiprinot jaunu Rīgas tirdzniecības nolikumu, atstāja spēkā Vidzemes zemnieku grāmatiņas tikai tad, ja zemnieks ar attiecīgo tirgotāju tirgojies kopš 1621. gada. Turpretim ārzemnieku grāmatiņas savu saistību spēku zaudēja. Kurzemniekiem, latgaliešiem un citiem ārzemniekiem bija tiesības atmaksāt parādus

un tirgoties, ar kādu tirgotāju vēlas. Rīgas rāte jauno likumu sabotēja un to neiespieda.⁴⁹ Tā šo likumu turēja slepenībā, un faktiskajos tirdzniecības apstākļos nekas nemainījās. Starp Rīgas rāti un zviedru valdību radās ievērojamas domstarpības. Rāte vēlējās, lai viss paliek pa vecam, bet zviedru valdība Kārļa XI laikā apsvēra arī Vidzemes zemnieku grāmatiņu likvidāciju. To vēlējās arī Vidzemes muižniecība savos 1676—1687. g. landtāgos un saskaņā ar Gustava fon Mengdena iesniegumu 1684. gadā Stokholmā.⁵⁰ 1682. gadā gan zviedru valdība aizstāvēja Vidzemes zemnieku saistītās tirdzniecības lietderību,⁵¹ motivējot, ka tā dodot labumu kā namniekiem, tā zemniekiem. Zemnieki mēdzot pārmērīgi kreditēties, bet saistītā tirdzniecība zemniekus iegrožojot un neļaujot kļūt izšķērdīgiem. Tomēr divi gadus vēlāk valdība savu viedokli bija grozījusi un plānoja atbrīvot zemniekus no saistītās tirdzniecības.

Lai jautājumu nokārtotu, ģenerālgubernātors 1684. g. 15. martā norādīja rātei, ka saistītā tirdzniecība pavisam atceļama,⁵² un 1688. g. 14. februārī sasauca rātes un muižniecības apspriedi. Projekts bija, lai zemniekiem, kam nav parādu, būtu tiesības tirgoties, ar ko vēlas, bet parādnieku lietu kārtošānai ieceļami bezpartejiski likvidātori.

Divi gadus vēlāk — 1690. gadā — Rīgas rāte izdeva jaunu tirdzniecības nolikumu. Tajā visspilgtāk parādījās rātes reakcionārais viedoklis, jo bija atstātas spēkā nevien Vidzemes zemnieku, bet arī ārzemnieku (kurzemnieku, latgaļu, leišu, baltkrievu u.c.) grāmatiņas, tā pilnīgi ignorējot 1675. gadā valdības izstrādāto likumu. Par to, vai valdība 1690. gada Rīgas tirdzniecības nolikumu ir apstiprinājusi, literātūrā valda domstarpības.⁵³

No Rīgas tirgotāju spaidiem varēja izvairīties zemnieki, kas ražoja dažas speciālas preces, piemēram, apīņus un ogles, kā arī zvejnieki. Apīņu dārzi 17. gadsimtenī zemnieku mājās bija ļoti plaši izplatīti.⁵⁴ Apīņus zemnieki patērēja nevien pašu vajadzībām, alu darot, bet arī pārdeva, turklāt, kam vien gribēja.

Ogles dedzināja un pārdeva Rīgā plašajos Ropažu mežos dzīvojošie zemnieki. Par to sīkas ziņas atrodamas 1672. g. 8. februāra Uksensernas muižu privātajā revīzijā Madlienā.⁵⁵ Par Saldavu, piemēram, teikts: „Zemnieks, kas priekš maskaviešu iebrukuma šais mājās dzīvojis, iztika vienīgi no ogļu dedzināšanas un zvejas, jo divas naudas kaltuves Rīgā patērēja daudz ogļu. Tagad turpretim, kad kaltuves slēgtas, viņi nevar atspirgt.” Saldavam, tāpat kā citiem deģiem, bija tikai astotdaļarka sliktas kvalitātes zemes.

Dokumentā minētās divas naudas kaltuves bija: pirmā Rīgas pilsētas kaltuve, ko bija atļāvis Gustavs Ādolfs 1621. g. 25. septembra Rīgas privilēģijā, un karalienes Kristīnas 1644. gadā nodibinātā valsts kaltuve.⁵⁶

Ropažu zemnieku ogļu produkcija atspoguļojas arī tautasdziesmā (31796), kas neapšaubāmi radusies 17. gadsimtenī, ogļu dedzināšanas augstās konjunktūras laikā: Ropaižnieki (var. suntažnieki) skaisti dzied Kaķaraga krodziņā; melnas ogles vezumā, balta nauda maciņā.

Latvijas piekrastes zvejnieki arī brīvi tirgojās ar zivīm, maksājot tikai muitu Rīgas pilsētai.⁵⁷ Sakarā ar zvejnieku sūdzību par šīm muitām uzzinām, ka latviešu zvejnieki veda zivis pārdot uz Klaipeņu, Karaļaučiem, Elbingu, Marienburgu, un pat Ekerferdi un Flensburgu.⁵⁸ Avotos bieži minētas aizdomas, ka latviešu zvejnieki tirgojas nevien ar zivīm, bet kontrabandas ceļā ar citām precēm, tā izvairoties no zviedru muitām. Jādomā, ka aizdomas bija pamatotas, kaut arī zvejniekus reti pieķēra.

Būtu interesanti zināt, kāda īstenība slēpjas tautasdziesmā: Viegli tek man laiviņa, caunu ādu pielādēta; pretim nāca Rīgas kungi, siekiem naudu mērīdami.

Latviešu zvejnieku starpā īpaši izdalāmi Rīgas apkārtnes saldūdens zvejnieki. Tie bija apvienoti zvejnieku amatā un apgādāja Rīgu ar zivīm bez starpniekiem. Zvejnieku amatam bija arī sava loma zviedru laiku militārās cīņās, pārceļot zviedru kaņaspēku pāri Daugavai.

Tāpat kā latviešu zvejniekiem bija tiesības brīvi tirgoties ar zivīm, arī latviešu putnu ķērājiem bija tiesības apgādāt ar medījumiem Rīgas iedzīvotājus. Šie putnu ķērāji 1699. gadā apvienojās savā amatā.

Rīgas un pārējo pilsētu 17. gadsimteņa tirdzniecību raksturo tirgotāju monopolizēšanas tendence, ne tikai zemnieku grāmatiņu jautājumā. Vēl bija arī dzīvs no viduslaikiem mantotais princips, ka „viesis nedrīkst tirgoties ar viesi”. Šis princips nozīmēja, ka svešie — holandiešu un angļu tirgotāji — nedrīkstēja pirkt preces no muižniekiem vai zemniekiem tieši, bet tikai ar Rīgas tirgotāju starpniecību. Monopolizēšana vēl izpaudās tā, ka vispār tirgoties drīkstēja tikai pilsētu tirgotāji. Tas nozīmēja, ka zemniekiem bija liegts preces uzpirkt un pārdot.

Ir tomēr norādījumi, ka latviešu zemnieki centās šo monopolu lauzt. Sekojošā Aizterē uzrakstītā tautasdziesma (14278) varētu

attiekties uz 17. gadsimteni: Olendeņu laiva nāca deviņim vēlogim. Vai tā nāca miežu rudzu, vai māsiņas vainadziņa? Ja tā nāca miežu rudzu, dodat, brāļi, neliedzat; ja māsiņas vainadziņa, liedzat, brāļi, nedodat! Vai tā nāca masta koku, vai zēģeļu audējiņas? Ne še auga masta koki, ne zēģeļu audējiņas.

Šī dziesma liecina, ka zemnieki pārdeva labību holandiešiem tieši, bez tirgotāju starpniecības. Ir arī liecības, ka zemnieki zvejnieku laivās veda labību uz Dancigu. Kādā nedatētā Jelgavas pilsētas sūdzībā, kas attiecināma uz 17. gadsimteni, lasām:⁵⁹ „Piekrastes zemnieki un zvejnieki arī nerīkojas labāk. Kad viņi buķā ar labību un citām precēm uz Dancigu vai Rīgu, viņi atgriežas ar sāli. Ar to viņi dodas pie Kurzemes zemniekiem un ar tiem mainās, un tirgojas ar visādām precēm. Savelkot, mums, nabaga namniekiem, atņem un nogriež pie mutes dienišķo maizi visās vietās, pretēji taisnībai, pretēji likumam un mūsu vecām brīvībām . . .”

Vēl ir ziņas par zemniekiem, kas nodarbojās ar tirdzniecību, uzpērkot citu zemnieku ražojumus un pārdodot tālāk. Piemēram, daļa latviešu zemnieku, kas Kārlim XII aizdeva naudu un tā iepirkās brīvzemniekos, pie turības bija tikuši ar tirdzniecību.⁶⁰ Cēsu Smīdes turības pieaugums ir laba ilustrācija teiktajam. 1652. gadā Smīdes mājām ir ½ arkla, bet trūcības dēļ nodevas jāmaksā tikai no ¼ arkla. Tāpat, jādama, trūcības dēļ Smīde nedod klausas, bet tai vietā maksā 4 vecdāldeņus leidu. 1671. gadā konstatēts, ka, lai gan ciemata zeme ir slikta, saimnieks esot diezgan turīgs, jo viņš „behülfft sich mit Handel und Wandel”. 1688. gadā Smīde maksā leidu 13 vecdāldeņus, tagad nevis trūcības, bet gan turības dēļ. 1704. gadā viņš aizdod zviedru valdībai 430 vecdāldeņus un kļūst brīvzemnieks.⁶¹

Pēc Uksenšernas muižu tiesu protokoliem uzzinām par citiem gadījumiem. 1636. gadā kādam zemniekam apķīlā vairākus birkavus linu, ko viņš uzpircis no citiem zemniekiem. 1686. gadā zemes tiesas protokols rāda, ka Trikātas zemnieks Stampu Jānis uzpircis no citiem zemniekiem apīņus un pārdevis uz Krieviju. Var domāt, ka zemnieku aktīvā tirdzniecība bija daudz plašāka, nekā tā atspoguļojas dokumentos. Noteikti zināms, ka ar tirdzniecību nodarbojās krodzinieki, gan legāli, gan nelegāli.

Sevišķi lielus panākumus tirdzniecībā guva Jaunpils, vēlāk Smukas Kūlēnu kroga krodzinieks Jānis Rubis. Viņš tirgojās ar dzelzi, sāli, siļķēm un citām zemniekiem vajadzīgām precēm, un uzpirka lauksaimniecības ražojumus. No Kūlēnu kroga Rubis tirdzniecības nolū-

kā devās uz Karaļaučiem un Krieviju. Lielā ziemeļu kara laikā Rubis bija pratis dabūt ceļojuma pasi kā no Kārļa XII, tā no Pēterļa I.⁶²

Rīgas atzīto tirgotāju starpā latviešu nebija, bet ar tirdzniecību nodarbojās latviešu amatu locekļi. Par to rāte vairākkārt sūdzējās. 1685. g. 6. jūnijā karalis rakstīja ģenerālgubernātoram Hurnam:⁶³ „Rīgas namnieki sūdzas, ka nevāci priekšpilsētās nelietīgi izmanto privilēģijas, kas atļauj viņiem iepirkt (preces) pašu vajadzībām (lielos daudzumos). Šādi aizbildinoties, viņi tirgojas ar svešniekiem, un tā namnieki un īstie tirgotāji jūtami zaudē iztiku...” Karalis liek nebūšanas novērst, konfiscēt preces un sodīt vainīgos. Tomēr Rīgas latvieši aizstāvēties aizrādīja, ka viņi arī ir namnieki un karaļa pavalstnieki, un ka pie viņiem parasti novieto zviedru kaņavīrus. Strīdu izšķīra Zviedrijas kamerkollēģija 1686. g. 12. augustā, atļaujot, kā līdz tam, Rīgas latviešu amatu locekļiem iepirkt labību vairumā. Motīvācijā minēts, ka dažiem latviešu amata locekļiem ir liela saime — 10 līdz 12 kalpu un 15 līdz 20 zirgu.⁶⁴ Kaut gan labību atļāva pirkt tikai pašu vajadzībām, nav šaubu, ka šie latvieši nodarbojās ar tirdzniecību, kas no Rīgas rātes viedokļa bija nelegāla.

Latviešu tirdzniecības palīgamati Rīgā

Rīgas rāte bija nodevusi Rīgas tirdzniecības spediciju tikai latviešiem, kas bija apvienoti īpašās organizācijās, kuņas latvieši sauca par amatiem, bet vācieši par *Zünfte*. Amati bija šādi: vīna nesēji (1709. gadā 14 vīri), važoņi (27 vīri), sāls nesēji (67), kaņepāju kulstītāji (1623. gadā 40 vīri, 1709. gadā 99), liģeři (119) un koku šķiro-tāji. Bez tam transportā darbojās šādi amati: Daugavas pārcēlāji, enkurnieki un Daugavas loči.⁶⁵ Reizēm literātūrā palīgamatus sauc par brālībām.

Lielākais bija liģeņu amats. Kā redzams pēc zvēresta, kas bija jādod katram šī amata brālim, liģeři transportēja, uzglabāja un svēra preces.⁶⁶ Zvērestā bija domātas visas Rīgas eksporta un importa preces: labība, lini, kaņepāji, pelni, siļķes u.c. Preču svēršana bija ļoti svarīga no fiskālā viedokļa, jo pilsētas un valsts muitas bija atkarīgas no svara pareizuma. Liģeři tāpēc zvēr, ka viņi rīkosies godīgi un neņems dzeřamnaudu. Pēc J. Strauberga ticamās hipotezes latviešiem bija nodots liģeņu amats un citi tirdzniecības palīgamati tieši tāpēc, ka Rīgas latvieši bija atkarīgi no rātes, un tāpēc ar viņu palīdzību

varēja labāk aizsargāt pilsētas fiskālās intereses un nodrošināt preču labo slavu.⁶⁷

Līģeři zvērestā apsola, ka personīgi būs klāt, preces saņemot un izdodot, un nepaļausies uz algādžiem. Šos algādžus sauca par nastniekiem (*nasznecken*).⁶⁸ Līģeři nodarbināja prāvu skaitu kalpu, un viņiem bija daudz zirgu. Tiesības lietot zirgu transportu līģeři uzskatīja par savu privilēģiju, apstrīdot kaņepāju kulstītāju un sāls nesēju tiesības arī lietot zirgus.⁶⁹ Tāpat līģeřiem vienmēr radās domstarpības ar citiem latviešu tirdzniecības palīgamatiem par kompetenci preču saiņošanā. Piemēram, par kaņepāju un linu saiņošanas tiesībām sacentās līģeři, sāls nesēji un kaņepāju kulstītāji. Rāte mēģināja domstarpības izšķirt, nosakot, ka pa sauszemi ievestos kaņepājus un linus saiņos līģeři, bet ar strūgām pievestos — sāls nesēji. Protams, ka šāds lēmums nebija pieņemams kaņepāju kulstītājiem, kuŗu tiešais uzdevums bija kaņepājus saiņot kaņepāju šķirotāju uzraudzībā. Viņi tad arī šai strīdā guva uzvaru.⁷⁰

Kaņepāju kulstītāji bija pēc lieluma otrais Rīgas latviešu amats. Tā locekļu uzdevums bijaniecēt un saiņot linus un kaņepājus pēcniecētāju norādījumiem. Lini un kaņepāji 17. gadsimtenī bija Rīgas svarīgākās eksportpreces.

Sāls nesēji bija pēc lieluma trešais amats. Šī amata brāļi nonesa sāli no kuģiem, nogādāja tirgotāju pagrabos un vajadzības gadījumā aizgādāja uz strūgām sūtīšanai tālāk. Kā redzējām, sāls nesēji veica spedicijas darbus arī ar citām precēm, nevien ar sāli, laikam pārņemot arī agrākās alus nesēju funkcijas.

Līdzīgs uzdevums bija vīna nesēju mazajam amatam, tikai tā locekļi speciālizējās vīna spedicijā.

18. gadsimtenī varam konstatēt, ka nesēji un līģeři bija apvienoti 6—10 personu grupās, kuŗas sauca par pātiņiem. Pātiņi līga darbu, sadalīja atlīdzību, deva atsauksmi par uzņemšanu amatā un rīkoja mielastus. Vai šāda iekšējā organizācija pastāvēja arī 17. gadsimtenī, nav noskaidrots. Tomēr nav šaubu par speditoru brālību arteļa raksturu.

Arteļa raksturs bija arī pārcēlāju organizācijai, kuŗi veda ļaudis un preces pāri Daugavai un pie reidā stāvošiem kuģiem. Tāds bija arī latviešu loču amatam, kuŗi ievada kuģus no jūras Daugavā un izveda ārā,⁷¹ tāpat arī latviešu enkurniekiem, kas pludināja un novietoja kokus, kā arī latviešiem koku šķirotājiem. Arteļa raksturs tomēr laikam nebija vaŗoņu amatam, kuŗi pārvadāja preces pilsētā.

Katrā ziņā ir jāakceptē J. Strauberga vērtējums, ka Rīgas tirdz-

niecībā latviešu amatu nozīme bija ļoti liela. To atzina arī Rīgas rāte, kad Rīgu sev pakļāva Krievija. Cars Pēteris ierosināja, lai Rīgas pilsēta spedicijā nodarbina kareivjus. Rīgas rāte glaimīgi atbildēja,⁷² ka nevar būt iebildumu pret kareivju nodarbināšanu, bet cerams, ka tāpēc nelikvidēs kaņepāju kulstītāju, sāls nesēju, liģeru un citas brālības. Šo brālību locekļi ir saistījušies ar smagu zvērestu; viņi pazīst preces, svaru un mēru; viņus pazīst svešie tirgotāji. Latvieši prot svešo tirgotāju valodas un ir uzticami ļaudis, kas nav piekukuļojami un nes pilnu atbildību par savu darbu. Kamēr Pēteris nebija nācis ar savu ierosinājumu, Rīgas rāte šīs latviešu daudzās labās īpašības vēl nebija atskartusi.

Amatniecība

Šai apakšnodaļā apskatīsim producentus, kas pārstrādāja izejvielas patēriņa priekšmetos, tātad izslēdzot iepriekš minētos tirdzniecības palīgamatus.

Amatnieki Latvijā 17. gadsimtenī bija divējādi: t.s. „cunftīgie” amatnieki Rīgā un citās pilsētās (piemēram, Jelgavā), un pārējie. Starp pēdējiem svarīgākie ir lauku amatnieki, bet „necunftīgie” amatnieki bija arī pilsētās.

„Cunftīgie” amatnieki bija apvienoti amatos. Šo brālību statūtus sauca par šrāgām. Kad vecās šrāgas vairs nepavisam nesaskanēja ar reālo dzīvi vai arī kad Rīgas amats vēlējās jaunu iekārtu, rāte apstiprināja amatam jaunas šrāgas. No 40 Rīgas amatiem 17. gadsimtenī piešķīra vai pārjaunoja šrāgas 26 amatiem, bet 4 amatu šrāgu apstiprināšanas datums nav zināms.⁷³

Šrāgu vecuma kārtībā Rīgā bija šādi amati: 1) maiznieki, 2) kažocnieki, 3) drēbnieki, 4) kokgriezēji, 5) stiklinieki, 6) zeltkaļi, 7) linaudēji, 8) galdnieki, 9) kalēji, 10) smalkamatnieki, 11) atslēdznieki, piešu kalēji, ieroču meistari un pulksteņtaisītāji, 12) kurpnieki*, 13) latviešu kurpnieki, 14) sedlinieki, 15) pirtnieki (bārdziņi un dziednieki), 16) grāmatšēji, 17) ratnieki, 18) latviešu drēbnieki, 19) virpotāji, 20) cepurnieki, 21) krāsotāji, 22) mūrnieki, 23) mucinieki, 24) podnieki, 25) smalkkalēji, 26) alvas un kannu lējēji, 27) riepnieki, 28) cimdinieki un naudas zušu taisītāji, 29) vaļkaļi, nažu kalēji, ieroču kalēji un kannu lējēji, 30) latviešu kalēji, 31) skārdnieki, 32) patmaļi (meldeņi), 33) zīda izstrādājumu un

* Šeit sākas saraksts par 17. gadsimtenī apstiprinātām šrāgām.

pogu gatavotāji, 34) smalkmaiznieki, 35) baltādas ādmiņi, 36) miesnieki, 37) jostnieki, 38) parūku taisītāji, 39) krēslinieki, 40) namdari, 41) kuģu namdari.*

Redzams, ka vairākos gadījumos atsevišķi amati bija amatniekiem, kuŗi veica to pašu darbu. Tā kurpnieki, drēbnieki, mūrniece, kalēji bija dalītos amatos atkarā no tautības. Atslēdzniekiem, kannu lējējiem, ādmiņiem bija atsevišķi amati atkarā no darba veida vai materiāla. Tas radīja amatnieku starpā nesaskaņas. Amatu spaidi nesaskaņas vēl vairāk veicināja. Ar šo terminu (*Zunftzwang*) apzīmē ierobežojumus pašā amatā un arī norobežojumus pret amatā neuzņemtiem amatniekiem, kuŗus sauca par bitniekiem.

Amatos pilntiesīgi brāļi bija amata meistari, t.i. amatnieka darbnīcas īpašnieki. Amatniekus, kas strādāja pie meistara par palīgiem, sauca par zelliem. Lai kļūtu par zelli, amata māceklim bija jāmacās šrāgās noteikts gadu skaits un jāizpilda tajās paredzētās prasības. Amatu spaidi izpaudās ilgā (4—6 gadi) mācību laikā, mācekļu un zellu skaita ierobežojumos (katram meistaram viens līdz četri mācekļi), amatnieku kopskaita ierobežojumā katrā pilsētā, prasībās par mācekļu un zellu pārbaudes darbu, prasībās, lai māceklis pēc mācekļa gadu pabeigšanas dotos ceļojumā (parasti uz trim gadiem) uz citām zemēm. Visu šo noteikumu sākotnējais nolūks bija panākt krietna amatnieka kvalifikāciju, amata prasmi un patērētāja aizsardzību. Faktiski meistari izmantoja šos noteikumus, lai nodrošinātu sev monopolu. Tieši šim nolūkam kalpoja amatnieku skaita, kā arī zellu un mācekļu skaita ierobežojums un prasības par ceļošanu pēc mācekļa gaitām. Netieši to pašu panāca ar sīkumainām un grūti izpildāmām prasībām zella un meistara pakāpes iegūšanai paredzētā darbā, pie kam nekonekventā kārtā darba defektus varēja izpirkt ar naudu. Zellis, kas sekmīgi izturēja grūto un dārgo pārbaudījumu, kļuva par meistaru tikai pēc iepirkšanās amatā un mielasta sarīkošanas pārējiem amata meistariem. Tā iepirkšanās krāsotāja amatā maksāja 156 mārkas un mielasts 7 dāldeņus (vecdāldeņi bija 6 mārkas, dāldeņi 4 mārkas). Cepurnieku amatā iepirkšanās maksāja 354 mārkas un mielasts līdz 70 mārkas, miesnieka amatā iepirkšanās nauda bija 43 dāldeņi un mielasta izmaksa 12 dāldeņi. Meistaru dēliem, iegātniem un reizēm arī znotiem šī maksa bija zemāka, dažos amatos tikai puse. Tāpat viņiem nebija jāizpilda obligātā trīs gadu ceļošanas prasība, un dažos amatos pret naudas samaksu vai bez tās bija atļauts viņiem noteikt

* Pēdējo četru amatu šrāgu apstiprināšanas datumi nav zināmi.

īsāku mācības laiku. Visu šo noteikumu izpildišanu uzraudzīja amatnieku organizācijas — amati.

Redzams, ka kļūt par meistarū svešniekam bija ļoti grūti. Vēl jāņem vērā, ka meistarū dēli un znoti mantoja darba rīkus un darbnīcu, vecajam meistaram nomirstot. Svešniekam turpretim vajadzēja vairāk kapitāla, lai nepieciešamo nopirktu un iekārtotu darbnīcu. Bez tam viņam vajadzēja iegādāties ieročus un piemērotu tērpu, lai stātos pilsētas aizstāvju ierindā.

Mūs vēl sevišķi interesē jautājums, par cik amatu spaidi attiecās uz latviešiem. Tikai zeltkaļu, kažocnieku un (vācu) kurpnieku amata šrāgas noliedza uzņemt latviešu mācekļus. Faktiski tomēr latviešu mācekļus neuzņēma amatos, kuŗiem bija parallēls latviešu amats, un dažos eksklūzīvos amatos. Vairumā amatu latviešu mācekļus uzņēma. Tas tomēr nenozīmē, ka jebkuŗš latvietis varēja kļūt par mācekli. Vispirms, kā redzējām, mācekļu skaits katram meistaram bija ierobežots. Otrkārt, visās amatu šrāgās bija noteikts, ka par mācekli varēja uzņemt tikai „godīgi dzimušu” personu. Šis noteikums nozīmēja, ka par mācekļiem uzņēma tikai laulībā dzimušos. 17. gadsimteņa beigās tomēr Rīgā parādās tendence iztulkot šo noteikumu tā, ka par mācekļiem nevar kļūt dzimtcilvēku dēli. Šāds iztulkojums ieviesās pat Rīgas skaidri latviskajos amatos.

Rīgas latviešu amati

Rīgā 17. gadsimtenī bija šādi tīri latviešu amati vai ar latviešiem pārsvarā, kas apvienoja amatniekus vārda šaurākā nozīmē: drēbnieki (1709. gadā bija 24 meistari),⁷⁴ kalēji (12 meistari), mūrnieki (11 meistari), kurpnieki (37 meistari), audēji (1623. gadā 43 meistari, 5 atraitnes, 1709. gadā 53 vīri), namdaŗi (53 meistari), riepnieki (5 meistari), miesnieki (31 meistars), kuŗu namdaŗi. Broce kādā sarakstā par nevācu amatiem bez augšējiem deviņiem un speditoru amatiem vēl min aldaŗus,⁷⁵ kam šrāgas par 17. gadsimteni nav saglabātas. Ja šāds amats 17. gadsimtenī Rīgā tiešām būtu bijis,⁷⁶ mūsu saraksts ar to būtu jāpapildina.

No Rīgas 41 resp. 42 „īstajiem” amatiem tātad 9 resp. 10 ir skaidri latviski amati. Tomēr arī pārējos amatos, atskaitot varbūt vienīgi zeltkaļus, ietilpa vairāk vai mazāk latviešu meistarū. To, ka drēbniekiem un kurpniekiem Rīgā bija atsevišķi vācu un latviešu amati, izskaidro Rīgas vācu un latviešu iedzīvotāju paraŗa valkāt dažādus

tērpus. Rīgas latvieši tērpās līdzīgi lauku iedzīvotājiem, bet vācieši sekoja modes maiņām Vācijā. Kalēju, mūrnieku, namdaņu un kuģu namdaņu amatu atrašanos latviešu rokās var izskaidrot ar to, ka viņi nevairījās strādāt smagu fizisku darbu, kamēr ieceļojušie vācu amatnieki centās pievērsties vieglākai tirdzniecībai. Latviešu mūrnieki un namdaņi bez tam labāk prata veidot Latvijas klimatiskiem apstākļiem piemērotas celtnes.

Latviešu pārsvaru audēju, riepnieku un miesnieku amatā var izskaidrot arī ar pārākām konkurences spējām, kas izrietēja no lokālo apstākļu labākas pazīšanas.

No visiem latviešu amatiem vienīgi audēju (oficiāli: linu vēveņu) šrāgas bija nevien vācu, bet arī latviešu valodā.⁷⁷ Šrāgas noteica, ka amatā var būt 60 meistarū, kā latviešu, tā vāciešu, un bez tam vēl nespēcificēts skaits „pusmeistaru”. Pusmeistariem bija atļauts strādāt ar vieniem vai diviem aužamiem stāviem, izņēmuma gadījumos ar trim. Meistariem noteiktais skaits bija trīs aužamie stāvi (vieni meistaram, otri zellim, trešie māceklim), bet izņēmuma gadījumos amata kungs varēja atļaut ceturto stāvu.

Audēji principā strādāja pēc pasūtījuma, bet, ja tādu nebija, viņi, izprasot speciālu atļauju, drīkstēja aust paša materiālu. Audeklu varēja pārdot zivju tirgū īpašā linu audēju novietnē.

Šrāgas amata valdē nodrošināja vietu arī eventuālai minoritātei — vācu meistariem. 1625. gadā, kad šrāgas pārjaunoja, valdē bija tikai latvieši, kas liecina, ka amatā vācu meistarū nebija.

Labu ieskatu latviešu mūrnieku amata iekšējā dzīvē dod 17. gadsimteņa tiesu aktis.⁷⁸ Oficiāli šo amatu sauca gan par nevācu amatu, gan par „šejieneš” amatu. Pēdējais nosaukums rāda, ka bez latviešiem amats apvienoja arī vācu un citu tautību meistarū. Vairums tomēr bija latviešu meistarū. Mūrnieku amatam nebija savas sanāksmju telpas, tāpēc amata lādi ar naudu un inventāru tas glabāja latviešu Sv. Jāņa baznīcas ģērbkambarī. Amata sekretārs parasti bija Jāņa draudzes mācītājs, un tikai gadsimteņa beigās amatam ir rakstvedis no pašu vidus.

Amats atļauj uzņemt mācekļus tikai no brīvajiem rīdziniekiem, nepielaižot dzimtcilvēku dēlus. 1673. gadā tomēr kā izņēmumu mūrnieku meistaram Pēterim Putniņam atļauj pieņemt par mācekli kāda muižnieka zēnu (dzimtcilvēku), kas gan vēlāk aizbēga. Tiesu aktis ir tomēr redzami vairāki gadījumi, ka dzimtcilvēku dēli mācījušies amatu bez šādas atļaujas. Tie ir gadījumi, kad kungi par to uzzinājuši un vai nu mācekli, vai zelli atprasa kā dzimtcilvēku. Ja

nebija pagājis likumīgais laiks brīvības iegūšanai, parasti rāte lika šādus dzimtcilvēkus apcietināt, bet gandrīz ik reizes apcietināmiem izdevās izbēgt. Nav šaubu, ka bēgšanu atbalstīja latviešu meistari.

Mācību laiks līdz 1689. gadam bija seši gadi, bet vēlāk četri gadi. Saskaņā ar 1680. gada lēmumu latviešu mūrnieku zeļļiem pēc mācību beigām arī vajadzēja doties trīs gadu ceļojumos. Piemēram, Jēkabs Roze 1689. gadā devās uz Vismaru, Jānis Fricis 1690. gadā uz Lībeku, Jānis Indriķis Zasaus 1691. gadā uz Stokholmu. Citi devās uz Kurzemi, Lietuvu vai Igauniju. Kas nebija ceļojis, par meistaru nevarēja kļūt. No otras puses, amata vecākais Ģerts Muša kādā gadījumā apliecina, ka latviešu „vanderzeļļus” Vācijā labi uzņēmot.

Vismaz par vienu latviešu mūrnieku ir zināms, ka viņš ieguva labu reputāciju ārzemēs. Matīss Anciņš (Anzing) bija nevien mūrnieks, bet arī kuģa kapteinis. Viņš Archangelskā 1671. gadā uzcēla tirgotāju nometni, bet jau nākošā gadā turpat nomira.⁷⁹

Latviešu mūrnieku amats sevišķu vērību veltīja amata brāļu morālai stājai. Kaušanos meistaruru starpā bargi sodīja. 1667. gadā amata tiesa sauca pie atbildības Pēteri Putniņu par to, ka tas par agru kļuvis tēvs, bet viņu attaisnoja, atzīstot, ka septītajā laulības mēnesī dzimušais bērns varēja būt dzimis laulībā. 1689. gadā Ansi Briņķi izslēdza no amata par to, ka viņš apprecējis ielas meitu, bet vācu mūrnieku meistaruru Buchveicu izslēdz tāpēc, ka viņa sieva ievietota cietumā zādības dēļ.

17. gadsimtenī jau manāmi spaidi pret Rīgas latviešiem, kas sevišķi plaši izvērtās 18. gadsimtenī. Tā nevācu amatnieki, kļūdami par meistaruru, automatiski nekļuva par Rīgas namniekiem, kā tas bija agrāk. Šo spaidu ietvaros radās latviešu un vācu kurpnieku amatu konflikts. Vācu kurpnieku amats panāca, ka latviešu kurpnieki nedrīkstēja izgatavot zamsādas kurpes. To vēl varētu attaisnot ar amata nošķiršanas nolūku, bet nebija attaisnojuma noliegumam latviešu kurpniekiem izlikt pie savas darbnīcas izkārtņi.⁸⁰

No otras puses, rāte, aizstāvot latviešu intereses, neatļāva no latviešu mūrnieku amata izstāties nedaudziem vācu un zviedru amata meistaruru un nodibināt savu amatu. Šai rātes nostājai ir pus gadsimtena ilga vēsture,⁸¹ un tā vēl pilnīgi nav noskaidrota. Pirmā prasība dibināt vācu amatu, ko rāte noraida, datēta ar 1646. gadu. Tāpat 1648. gadā rāte pavēl iestāties amatā vācu mūrnieku meistaruru, kuŗi to nevēlējās darīt. Kad 1671. gadā Rīgas Pēteru baznīcas atjaunošanai rāte pieņēma no Vācijas mūrnieku meistaruru Hinrichu Heniki, tas latviešu amatā neiestājās. Sekas bija, ka 1673. gadā amats

aizliedza latviešu zeļļiem pie viņa strādāt. Henike tad atteicās no darba un gribēja no Rīgas aizbraukt, bet rāte viņu iecēla par pilsētas mūrniekmeistaru un 1680. gadā atļāva ievest 22 zeļļus no Lībekas. Tomēr pa ziemu Henike tos bija spiests atlaist, bet 1681. gada pavasarī latviešu amats atļauj Henikem nodarbināt četrus Rīgas vācu zeļļus.

Pretēji rātes lēmumam, ka Rīgā jābūt tikai vienam mūrnieku amatam, kāds no Rīgas delegātiem Stokholmā panāca Kārļa XI rezolūciju atsevišķa vācu mūrnieku amata dibināšanai Rīgā, ja tur rastos trīs vācu meistari. Rāte par šo rezolūciju ir ļoti pārsteigta, nolemj to nepublicēt, bet izsniedz Henikem rezolūcijas norakstu. Arī Henike atzīst par prātīgāku rezolūciju neizlietot un turpina strādāt ar Lībekas zeļļiem. 1703. gadā rāte atkal noraida sešu vācu un viena zviedru mūrnieku meistara lūgumu atļaut dibināt vācu amatu. Var iedomāties šo meistarū sašutumu, kad 1705. gadā nomirst Henike un pēc tam nejaušības dēļ nāk zināms Kārļa XI 1681. gada reskripts, kas atļāva dibināt vācu amatu. Šo sašutumu sevišķi uzskurina vācu un zviedru meistarū apziņa, ka, būdami latviešu amata brāļi, viņi nevarēja iegūt Rīgas namnieku tiesības. Rāte tomēr protestu noraida, bet ģenerālgubernātors, kam neapmierinātie meistari diplomātiski lūdz atļauju dibināt *zviedru* un *vācu* amatu, norāda viņiem griezties pie amata tiesas. Šoreiz rātes noraidījuma iemesls laikam ir tas, ka latviešu amatā latviešu meistari vairs nav vairākumā. 1706. gadā no 13 meistariem vairs tikai četri ir latvieši, bet 1708. gadā, liekas, vairs nav neviena.

Latviešu meistarū skaita radikālais samazinājums Lielā ziemeļu kaŗa laikā visos amatos izskaidrojams ar Rīgas latviešu iestāšanos lielā skaitā zviedru kaŗa pulkos, lai cīnītos pret krieviem. Kad Rīgu pakļauj Krievijā, 1731. gadā agrāko latviešu mūrnieku amatu pēc amatmeistarū lūguma ar ķeizarienes pavēli pārdēvē par vācu amatu, un līdz ar to tajā aizliedz uzņemt latviešu mācekļus.

Latviešu amati citās pilsētās

Ārpus Rīgas daudz maz nozīmīgs latviešu „cunftīgo” amatnieku skaits bija Jelgavā. Šeit tad arī radās latviešu amati.⁸² Linu audēji vispirms darbojās, pamatojoties uz 1608. gada lūgumu ar Rīgas linu audējiem, bet viņu pašu šrāgas apstiprināja 1616. un 1653. gadā.

Meistaru skaits bija 12. Turpretim drēbniekiem pēc 1643. gada noteikumiem bija tikai četri meistari.

Astoņiem latviešu audējiem un diviem latviešu drēbniekiem Cēsīs atsevišķa amata nebija, bet viņi kopā ar pārējiem amatniekiem ietilpa vienā kopējā amatnieku gildē.⁸³

Brīvmeistari un banuži jeb bitnieki

Amatu ierobežojumi meistarū un zeļļu skaita un līdz ar to produkcijas apmēru ziņā ļoti traucēja, ja Rīgas pašvaldībai vai zviedru valdībai vajadzēja veikt kādu steidzīgu vai lielu pasūtinājumu. At-risinājums tad bija, ka Rīgas rāte vai valdība pārkāpa amata privi-lēģijas un uzdeva darbu t.s. brīvmeistariem. Brīvmeistarū vai nu aicināja no ārzemēm, vai izraudzīja no amatniekiem, kas darbojās nelegāli ārpus amata. Tāds brīvmeistars bija, piemēram, augšā ap-rakstītais no Lībekas ataicinātais Henike.

Pēterļa baznīcas atjaunošanu nebija iespējams veikt ar Rīgas mūr-niekiem un namdaļiem, tāpēc bija jālauž Rīgas amatam piešķirtās privilēģijas. Tāpat valdība iecēla brīvmeistarū — drēbniekus un kurpniekus, kas darināja kaņaspēkam uniformas un zābakus.⁸⁴ Parasto Rīgas drēbnieku un kurpnieku skaitu amats bija ierobežojis tik tālu, ka tas spēja apmierināt tikai Rīgas civiliedzīvotāju vajadzības. Gar-nizoniem tāpēc bija nepieciešami citi amatnieki. Tomēr amatos ap-vienotie amatnieki to negribēja atzīt un uzskatīja brīvmeistarū par nevēlamiem konkurentiem. Attiecības starp „cunftīgiem” amatnie-kiem, un brīvmeistariem un viņu zeļļiem paasināja vēl tas, ka pēdējie parasti bija svešnieki. Henike, piemēram, bija lībekietis. Daudzi kurpnieku un drēbnieku brīvmeistari bija zviedri un latviešu lauku amatnieki.

Tipisks šāda konflikta gadījums atspoguļojas kādā 1687. gada ģenerālgubernātorā rakstā Rīgas rātei.⁸⁵ Rīgas drēbnieku amats iz-rādot nicināšanu pret brīvmeistara Daniela Klinta zeļļiem ar t.s. uzklapēšanu (ko tas nozīmē, nav paskaidrots). Ģenerālgubernātors aicina rāti šo nebūšanu drēbnieku amatam aizliegt. Kamēr Klinta tautība nav droši nosakāma, pārējo valdības iecelto brīvmeistaru starpā noteikti konstatējami latvieši. Piemēram, 1623. un sekojošos gados valdības darbā Rīgā t.s. „klosterī” strādāja namdaļi *Cessenek* (arī *Czessinex*, *Zessinек*), *Jan Osling* (arī *Osel*), *Fridrichs Russ* un

mūrnieks *Jan Putning*. Pēdējais no 1633. līdz 1635. gadam bija amata vecākais.⁸⁶

Amata brāļi mēģināja apkarot brīvmeistarus ar saimnieciskiem līdzekļiem. Tā Rīgas kurpnieki piedāvājās pagatavot kareivju zābakus par 4 ērēm lētāk nekā brīvmeistars Šops. Lieta nonāca karaļa (!) izšķiršanā.⁸⁷ Viņš domāja, ka Rīgas amatnieki taču nebūšot mierā strādāt ar zaudējumiem, bet viņu nolūks, droši vien, esot iznīcināt brīvmeistarus un tad pacelt cenas. Rīgas kurpnieku lūgumu karalis noraidīja. Rīgas kurpnieku zeļļi pēc tam piekāva Šopa zeļļus.⁸⁸ Konfliktu tomēr valdība izmantoja savā labā, liekot Rīgas meistariem pārbaudīt brīvmeistaru darbu.⁸⁹

Banuži bija amatnieki, kas nepiederēja amatam. Tos vajāja amats, rāte un valdība, bet atkārtotās sūdzības rāda, ka banuži nebija izskaužami. Piemēram, 1687. gadā ģenerālgubernātoram par banužiem sūdzējās drēbnieku, galdnieku, miesnieku un maiznieku amats.⁹⁰ Banuži parasti bija latvieši, kas nebija uzņemti amatā. Darba kvalitāte un lētās cenas viņiem nodrošināja klientūru, kaut gan cunftīgo amatnieku zeļļi postīja viņu darbnīcas. Otra banužu grupa bija kareivji, kas prata amatu. Piemēram, 1684. gadā ģenerālgubernātors aizliedza kareivjiem strādāt stiklinieku amatu.⁹¹ Lielā ziemeļu kara laikā kareivji strādāja mūrnieku darbus.⁹² Nedz aizliegumi, nedz varas darbi nespēja banužus izskaust.

Manufaktūras

Reakcija pret ierobežoto amatniecības produkciju bija manufaktūru rašanās Latvijā 17. gadsimtenī. Manufaktūras bija lielākas, daļēji mechanizētas darbnīcas. To iekārtošanai vajadzēja valdības privilēģiju.

No vēstures viedokļa vissvarīgākā manufaktūra bija Reinholda Rademachera 1654. gadā nodibinātā metalla izstrādājumu darbnīca Salaspilī.⁹³ Tā sākās ar plašu vērienu, nodarbinot 30 meistaros un 100 kareivju, bet krievu iebrukuma dēļ Pirmā ziemeļu kara laikā Rademachers manufaktūru pārcēla uz Zviedriju, tā liekot pamatus slavenai, vēl tagad pastāvošai, Eskilstunas metalla rūpniecībai. Te tad arī slēpjas Rademachera Salaspils manufaktūras vēsturiskā nozīme.⁹⁴ Pēc kara Salaspilī nodibināja Eskilstunas rūpnīcas nodaļu, bet tās darbība vairs nebija tik rosīga kā priekš kara.

Plašāku darbību Latvijā attīstīja 1634. gadā privilēģētā Nīder-

hofs zāgētava.⁹⁵ Pēc kādas 1652. gada sūdzības redzams,⁹⁶ ka Nīderhofs Ikšķilē iekārtojās zāgētavu ar 30 zāģiem, kuŗa eksportē dēļu uz Holandi un tā konkurē ar Rīgas koku tirgotājiem.

Rīgā 1655. gadā darbojās degļu darbnīca, nodarbinot divus meistarus, vienu zelli, četrus palīgus un četrus kareivjus. Vispār kareivjus nodarbināt vēlējās daudzi manufaktūru projektētāji, jo tas bija vislētākais darba spēks. Kamēr minētās degļu darbnīcas meistarū alga bija gadā 60 dāldeŗi un palīgiem 45 dāldeŗi, tikmēr kareivjiem maksāja tikai 9 dāldeŗus.

Zināmu ieskatu manufaktūru saimniecībā sniedz Ievas Marijas (arī Margrietas) Frēlichas (Eva Maria Frölich) sarežģījumi.⁹⁷ Frēlichas bija pulkvežleitnanta Neimeiera sieva un 1682. gadā saņēma privilēģiju iekārtot linu un kaņepāju manufaktūru, „lai tos īpašā veidā, kas šeit nav līdz šim lietots, uzlabotu (*rafiniren*) un ierīkotu vērptuvi...”. Valdība uzņēmuma atbalstīšanai solīja aizdevumu no Rīgas muitas ienākumiem. Manufaktūrā bija paredzēts iekārtot arī buŗu audeklu austuvi, jo, kad kāds Martens Pils lūdza attiecīgo privilēģiju, viņam aizrādīja, ka tāda jau izsniegta Neimeierei.⁹⁸

Tā kā Neimeierei trūka kapitāla, viņa dabūja 2000 vecdāldeŗu aizdevumā no angļu tirgotāja Vudhuzena (Woodhusen). Valdība kā garantiju iekļāja divu mēnešu Rīgas muitas ienākumus, bet Neimeierei bija vēl jāiekļā iepirktie lini, kuŗus Vudhuzens glabāja aiz savas atslēgas. Tā kā valdība bija garantējusi Vudhuzena aizdevumu, Neimeiere valdības solīto aizdevumu nesaņēma. Bez tam Rīgas rāte liedzās ierādīt manufaktūrai vietu, un sakarā ar to ģenerālgubernātors atteicās dot manufaktūrai solītos kareivjus.

Manufaktūras tālākais liktenis pazūd archīvu putekļos, bet līdz šim zināmais met jo spilgtu gaismu uz Rīgas rūpniecības sākuma grūtībām.

No sekmīgām manufaktūrām Rīgā darbojās Gisbrechtam fon Dammam un Arentam Cukerbekeram 1673. gadā privilēģētā ziepju vāŗitava un eļļas spiestuve, kā arī superintendentam Fišeram 1675. gadā privilēģētā burtu lietuve un spiestuve.

Manufaktūrām jāpieskaita arī Kurzemes hercoga Jēkaba nodibinātie 70 uzņēmumi, to starpā vaŗa un dzelzs ceplī, zāģētavas, pulveŗa dzirnavas, liulgabalu lietuves, stikla šķūņi, darvas ceplī, ķieģeļu ceplī, austuves, naudas kaltuve, arī kuģu būvētava Ventspilī.⁹⁹ Dzelzs un vaŗa ceplīs hercogs kā speciālistus nodarbināja zviedrus, kas bieži vien bija no Vidzemes garnizoniem dezertējuši kareivji.¹⁰⁰ Strādnieki hercoga manufaktūrās tomēr parasti bija latviešu kļaušinieki, kas

nesaņēma nekādu atlīdzību. Lai nodrošinātu sev pilnīgu monopolu nozarēs, kuŗās zemnieki varēja ar hercogu konkurēt — piemēram, darvas tecināšanā — hercogs tās zemniekiem noliedza.¹⁰¹

Hercoga manufaktūras bija domātas hercogistē iegūstamo izejvielu pārstrādāšanai. Šai ziņā izņēmums nebija arī dzelzs ceplī. Kurzemē ir atrodama purva rūda ar zemu dzelzs saturu (20—38%), un to tad arī pārstrādāja dzelzī. Labākā dzelzs rūda atradās Engurē, bet arī tā deva sliktas kvalitātes dzelzi. Lai kvalitāti uzlabotu, Kurzemes dzelzij kala klāt importēto dzelzi, starp citu no hercogistes raktuvēm Norvēģijā. Dzelzi izlietoja hercoga kuģu būvētavas, un izstrādājumus izveda pa zemes ceļu uz Lietuvu un pa jūras ceļu uz Rietumeiropu un Kurzemes kolonijām.

Lauku amatnieki

Lauku amatnieki, ar retiem izņēmumiem, bija latvieši. Viņi nebija organizēti amatos kā pilsētās. Parasti viņiem bija zeme, par ko viņi muižai vai nu maksāja naudā, vai atkalpoja, strādājot muižas vajadzībām savā amatā. Piemēram, 1638. gada Vidzemes arklu revīzijā Rozbeķos minētais kalējs Andrejs valda 1/2 arkla zemes, par ko viņam jākaļ muižai, bet kaŗa laikā jādodas vezumniekiem līdz kaŗa laukā. Laicē kalējs Ansis arī ir pusarklinieks, maksā 100 mārkas, un arī viņam kaŗa laikā jādodas līdz jātņiekim, lai strādātu kalēja darbus.

Sprieŗot pēc Lielā kadastra, 1688. gadā kalēji ir visvairāk izplatītais lauku amats. Otrā vietā nāk audēji. Kamēr kalēju zeme parasti bija vidēja lieluma, tipiskā audēju saimniecība bija maza.¹⁰² Trešā vietā seko kokamatnieki: mucinieki, koka trauku gatavotāji, ratnieki un virpotāji. Ja kokamatniekiem vēl pieskaitītu galdniekus, tad viņu kopskaits būtu aptuveni līdzīgs audēju skaitam.

Nākošā vietā nāk patmaļi — dzirnavnieki, kas strādāja ūdens spēka dzītās dzirnavās. Patmaļi saņēma atlīdzību par maļšanu graudā ar sieciņiem. No šiem sieciņiem viņi vai nu nodeva trešo vai ceturto daļu muižai, vai arī baŗoja muižai cūkas. Tā kā 17. gadsimtenī laukos bija plaši izplatītas rokas dzirnas un nepastāvēja Rietumeiropā parastais muižas monopols maļšanā, dzirnavas bija sīkas.

Lielākā skaitā starp lauku amatniekiem vēl sastopam kurpniekus, namdaŗus, mūrniekus, aldaŗus, ādmiņus, drēbniekus. Tie visi strādāja kā muiŗniekiem, tā zemniekiem. Turpretim paretī sastopamie vaŗ-

Umsch der Herr COMMISSARIUS

Ernst Metsem von Dannenstern Gelegenheit genom-

men bey dem Hoch-Preisl. Königl. Cammer- und Commerce COL-

LEGIO sich über einen Einbrang/ der Ihm bey seiner Schiff-Bauerey/ denen von Ihrer M. Majest.

darüber erhaltenen allergnädigsten Privilegien zu wieder/ von einigen Züher-Leuten/ und Schiffs-Bau-
Meistern theils mit Reparirung freindter Schiff und Verfertigung der Masten und dergleichen/ theils mit Auf- und Verkaufung
ansehnlicher Quantitäten allerhand Sorten Schiffs-Bau-Holz zugefüget werden soll/ beschweret/ und hochgedachtes Hoch-Preisl.
Königl. Collegium dar auff nach Anleicung einer allegirten und von Ihrer M. Majest. den 21. Jan. 1704. allergnädigst darüber ertheilten
Resolution den 19. Junii und 11. Octob. des jüngst zurha-gelegten 1706ten Jahres vermöge der/ deßfalls eingetommenen Schreiben dem
hiesigen Hoch-Preisl. Königl. Gouvernement die Hemmung eines solchen Einbrangs untergeben/ Hochgedachtes Hoch-Preisl.
Königl. Gouvernement auch solchem nach ein und andermahl/ das ein Verboeth wegen der Handlung mit Schiffs-Bau-Holz
unten befindlicher massen von Seiten E. Wohl-Edl. Rahts ergehen solte/ dergestalt nachdrücklich rescribiret/ das E. Wohl-Edl.
Raht sich nummero nicht länger entziehen können/ solchem in unterdienst-schuldigster Ergebenheit nachzukommen. Als wird dem
Zusolge hiemit allen und jeden in- und außershalb der Stadt/ die sich hißher auff eine oder andere Weise mit dem Schiffs-Bau-
Hols-Handel befaßt haben/ hiemit angedeutet und unterlaget/ das sich niemand von nun an/ das geringste von dem Vortraht/ so Er
an Schiffs-Bau-Holz haben möchte/ insonderheit aber kein Krußholz/ Knieen/ Eichen Walden/ Aufslanger/ Aender- Stöcke/ Bind-
Bäume/ Hand-Spieden/ Mastenreihen und surne Planden/ wie auch Riemen und dergleichen an die Schiffer zu ihrer Schiffe
Reparacion und Aufbesserung zu verkauffen/ unterstehen/ sondern sich solchen Verkaufß an die Schiffer allerdings zu enthalten/
und hingegen seinen Vortraht in so weit als Er eines und das andere davon/ nicht als andere Wahtren gegen Erlegung der gebüh-
renden Zölle/ sonst ver Schiffen tan/ an gedachten Hn. Commissarium von Dannenstern vor denselben Preisl. davor Ers hat/ zu
überlassen schuldig seyn soll/ und zwar bey Vermeidung der sonst zu erfolgenden Confiscation. Gestalt dann auch hiemit wie be-
reitß sonst an obbenannter Zimmer-Leute/ das sie nebenst andern sich keines Weges mit Bau-Reparir- und Aufbesserung einiger
Schiffs-Befäße allhie befaßen sollen/ wiederthoblet wird/ und also so wohl sie als alle andere so dieser Verboeth angehet/ sich hiernach
zu richten und vor Straffe und Ungelegenheit zu hüten haben. Publicatum Ruge Ao: 17

Patents Ernestam Metsuem fon Dannensternam, kas picšķiņ monopolu kuģu būves materiālu tirdzniecībā un kuģu remontos (1707. g.)

kaļi, ķieģeļu taisītāji, akmeņkaļi, kaļķu meistari, pavāri strādāja muižai, vai nu tās pašas vajadzībām, vai (atskaitot pēdējos) pārdošanai.

Latviešu lauku amatnieku starpā ceļotājs Brants sevišķi izceļ Kandavas ieroču kalējus: „Kandavas novadā zemnieki izgatavo skaistas vilktās bises, kuņas pieprasa no tāienes. Viņi šo māku ir paši izgudrojuši.”¹⁰³ Vispār par latviešu lauku amatniekiem viņš spriež: „Zemnieki . . . ir nabaga un nožēlojama tauta, kas tā pakļauta kalpībai, ka daudz neatšķiņas no seno romiešu vergiem. Tomēr viņu starpā nav mazums gudru galvu, kas paši saviem spēkiem tik tālu tikuši, ka mūsu amatniekiem atliek tikai noplātīt rokas; tādēļ viņu starpā ir visādi amatnieki, piemēram, atslēdznieki, kalēji un taml. . .”¹⁰⁴ Šai liecībai ir liela līdzība (varbūt ietekmēta) ar Paula Einhorna teikto: „Virieši bez lauku darbiem iemācījušies sevišķus amatus, un turklāt paši no sevis . . . Kas vajadzīgs mājturībā un saimniecībā, viņi paši pagatavo, piemēram, ratus, arklus, ecēšas un visādus koka traukus. Pēdējos viņi taisa tik skaistus un daiļus (*zierlich*) . . . ka vāciešiem par to jābrīnās. Ir jāatzīstas, ka sevišķi traukus viņi taisa tikpat labus kā vācu amatnieki, kas mācījušies pie meistara un pēc tam ceļojuši.”¹⁰⁵

¹Jacques Savary, *Le parfait negociant* II (Paris 1675), 82. un 94. lpp.

²Sakārtotie dati par precēm ir publicēti šādos izdevumos: Nina Ellinger Bang, *Tabeller over skibsfart og varetransport gennem Øresund 1497—1660*. Anden del: Tabeller over varetransporten A (København 1922); Nina Ellinger Bang og Knud Korst, *Tabeller... 1661—1783*. Anden del, første halvbind 1661—1720 (København 1939).

³Sk. kritisko analizi: Aksel E. Christensen, *Dutch Trade to the Baltic about 1600* (Copenhagen 1941).

⁴Pārskatu par Rīgas kuģniecību sk. autora „Rīgas kuģniecība zviedru laikos”, *IMM*, 1935. Par tirdzniecību pēc Rīgas muitnicas datiem sk. autora „Der Aussenhandel Rigas im 17. Jahrhundert”, *Conventus primus historicorum Balticorum 1937* (Riga 1938).

⁵E. Dunsdorfs, „Merchant Shipping in the Baltic during the 17th Century”, *Contributions of Baltic University* No. 40 (Pinneberg 1947).

⁶Visi šie un sekojošie aplēsumi ir izdarīti ar daudzuma indekiem, svepot preces ar 1672. gada cenām.

⁷Par laiku, kad zviedru valdība ņēma maitu Ventspili un Liepājā, ir saglabāti žurnāli no 1630. līdz 1635. gadam (KA, Preussiska räkenskaper), pēc kuriem var spriest par kuģu apgrozību. Kuģus maitoja, kā ostā iebraucot, tā no tās izbraucot. Salīdzinot kuģinieku vārdus, redzams, ka pirmos gados tomēr samērā liels skaits kuģinieku maitoti tikai vienu reizi. Līdz ar to spriedums par kuģu skaitu, kas izbrauca no šīm ostām, kļūst nedrošs. Grūtības ir arī ar Zunda sarakstiem. Par mazāku skaitu minēts, ka tie nāk no Liepājas un Ventspils, nekā, ka tie nāk no Kurzemes. Pieņemot, ka zviedru maitu maksāja visi kuģi, kas nāca no Kurzemes, 1635. gadā, kad zviedru dati ir vispilnīgākie, caur Zundu būtu devušies 65 %.

Nākošā iespēja salīdzinājumam rodas par 1698. gadu. RA, Liv. II, 532, ir saraksts par Liepājas tā gada eksportu (un sāls un siļķu importu). Liepājas eksports šai gadā ir apmēram otrtik liels kā visas Kurzemes eksports caur Zundu.

⁸Rīgas tirdzniecības rajona karti mēģinājuši zīmēt Jenšs (G. Jensch, „Der Handel Rigas im 17. Jahrhundert”, *Mitteilungen* 24. Band, 2. Heft — Riga 1930) un (ziemeļos) Līvs (O. Liiv, *Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII Jahrhunderts*). Šeit sniegtā karte papildina un labo abu šo autora darbus.

⁹Sk. aprakstu: KA, Tull och accis, Palmstrucha 1662. gada raksts komerc-kollēģijai (Rīgas un Karaļauču salīdzinājums).

¹⁰RA, Liv. II, 1935, 684. sēj. Strusen Förslagh 1696; *ibid.*, 532. sēj. Struzen Rolla 1699, u. c.

¹¹KA, Tull och accis, 577. Räkenskaper Riga före 1720. KA, Bl. 164. nr. u. c.

¹²KA, Tull och accis, 577.

¹³RA, RR, 1680. g. 5. oktobrī. Par Rīgas preču nozīmi Anglijas kuģu būvniecībā 17. gs. vidū sk.: R. W. K. Hinton, *The Eastland Trade and the Common Weal* (Cambridge 1959). Rīgas kaņepājus uzskatīja par labākajiem. Maskavijas kaņepāji bija lētāki, bet sliktāki (97. lpp.). No Rīgas nāca labi ozola koki kuģu būvei (98. lpp.) un augstvērtīgi mastu koki (113. lpp.). Kad 1666. gadā nodega

puse Londonas, to uzbūvēja lielāko tiesu ar Baltijas (sevišķi no Rīgas vestajiem) koku materiāliem.

¹⁴RA, Schirrens samling, Originalhandlingar 13; 1698. gadā no Krievijas ienāca 300 vezumi ar juchtādām un citām krievu precēm.

¹⁵KA, 792, Der Lif- und Ingermanland Licentkammern, Special Rechnung 1641. 1640/41. gadā pirmais preču transports pa ledu no Rīgas uz Sāmsalu aizgāja jau 29. oktobrī. Pavisam reģistrēti septiņi transporti, pēdējais 8. martā. Spriežot pēc samaksātās licences, visu septiņu transportu preču kopvērtība varētu būt 400—800 dāldeji.

¹⁶G.Jensch, *op cit.*, 68. lpp.

¹⁷E.Dunsdorfs, „Der Aussenhandel Rigas im 17. Jahrhundert”, 464. lpp.

¹⁸R.Palmstrucha raksts, *op. cit.* (sk. 9. vēri).

¹⁹Abi raksti: KA, Tull och accis — Riga före 1720.

²⁰Ziņojuma pilns teksts autora „Merchant Shipping in the Baltic during the 17th Century”, 26. lpp.

²¹Sk. kuģu lastu pārskatu par 1688. gadu, *ibid.*, 16—18. lpp.

²²Tabula sastādīta pēc Zunda muitas publikācijām (1939. gadā izdotā sējuma).

²³E.Dunsdorfs „Rīgas kuģniecība zviedru laikos”, *IMM*, 1935.

²⁴KA, nekatalogizēts 1695. gada Rīgas portorija žurnāls. Skaitļi noapaļoti.

²⁵RA, Livonica II, 684. sēj.

²⁶A.A.Stiernman, *op. cit.*, 409. un sek. lpp.

²⁷RA, Ö. Komm. koll. arkiv. Registratur. 1653. g. 14. novembrī.

²⁸Rīgas kuģi devās caur Zundu arī gadsimteņa sākumā. 1604. gadā ir četras pasāžas vienā virzienā, 1605. gadā viena pasāža.

²⁹E.Dunsdorfs, „Rīgas kuģniecība zviedru laikos”.

³⁰RA, Ö. Kommers Koll. Rg. 1672. g. 3. septembrī.

³¹A.Zettersten, *Svenska flottans historia 1634—1680* (Nortelje 1903), 160. lpp.

³²O.H.Mattiesen, *op. cit.*, 120. lpp.

³³E.F.Heckscher, *Merkantilismen* (Stockholm 1931).

³⁴Matisens (O.H.Mattiesen, *op. cit.*, 238. lpp.) min 14 kuģus, bet pēc viņa saraksta var saskaitīt tikai 12. ³⁵*Ibid.*, 470. lpp.

³⁶Dati par kravu pēc Zunda muitas publikācijām.

³⁷O.H.Mattiesen, *op. cit.*, 269. lpp.

³⁸J.A.Brandt, *op. cit.*, 57., 67. un 88. lpp.

³⁹E.Hennig, *Geschichte der Stadt Goldingen* (Mitau 1809), 34. un sek. lpp.

⁴⁰A.Platbarzdis, „Stockholms banco 1656—1956”, *Nordisk numismatisk unions medlemsblad* (Stockholm 1957), 38. lpp., un *Sveriges första banksedlar* (Stockholm 1960), 11. lpp. Banku mēģināja dibināt 1627., 1638., 1652. un 1662. gadā.

⁴¹E.Dunsdorfs, „Palmstrucha banka”, *LKV* 15. sēj. (Rīgā 1937).

⁴²Tas izriet no Uksenšernas un citām muižu grāmatām. Sk. autora *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624—1654*. Piemēram, 1653. gadā Uksenšernas muižu laukos ražoja 9931 pūru rudzu, 7445 pūrus miežu, 3325 pūrus auzu, bet tikai 2½ pūra linsēklu, 8 podus linu un 5½ poda kaņepāju.

⁴³Rīgas pilsētas arhīvs, ĀRA, 1. 8. 7. Sk.: G.Jensch *op. cit.*, 72. lpp.

⁴⁴A.v.Richter, *op. cit.*, 259. un sek. lpp.

⁴⁵Upsalas universitātes bibliotēka, Coll. Nordin, 415. nr. (dokuments attiecas uz laiku pēc 1653. g.): „Leišu un Kurzemes zemnieki kopš seniem laikiem ir

raduši doties ar linsēklām uz Rīgu. Viņi, bez šaubām, to turpinās, ja vien turpināsies labā pacienāšana ar stipru medu, alu un degvīnu, ar ko viņus laipni saņem un izvada”.

⁴⁶Šo iekārtu aprakstījis G.Jenšs (*op. cit.*, passim).

⁴⁷S.Puffendorf, *De rebus gestis Caroli Gustavi*.

⁴⁸G.Jensch, *op. cit.*, 134—137. lpp.

⁴⁹*Ibid.*, 81. lpp.

⁵⁰*Ibid.*, 84. lpp.

⁵¹RA, RR, 1682. g. 7. jūlijā.

⁵²E.Dunsdorfs, „Latvju zemnieku brīvības izredzes Kārļa XI laikā”, *LVIŽ*, 1937, 2. nr., 206. un sek. lpp.

⁵³G.Jenšs (*op. cit.*) domā, ka valdība likumu ir apstiprinājusi, bet viņš ir pētījis tikai Rīgas rātes archīvu. Atbilde šai problēmai jāmeklē nevis Rīgā, bet Stokholmā komerckollēģijas archīvā. Autors, strādājot gar 1937. gadā publicēto rakstu *LVIŽ*, atzina, ka 1690. gada likums nav apstiprināts, bet ka saistītā tirdzniecība faktiski eksistēja vēl 1693. gadā gluži tāpat, kā tā eksistēja pretēji 1675. gada nepārprotamam aizliegumam, zīmējoties uz ārzemniekiem. Šis autora spriedums par 1690. gada tirdzniecības nolikumu dibinās uz fakta, ka šāds apstiprinājums komerckollēģijas archīvā nebija atrodams. Tā kā ar šādu negatīvu premisi nevar pamatot pozitīvu spriedumu, jautājums vēl jāuzskata par nenoskaidrotu. Iespējams, ka Rīgas rātes sūtnis Stokholmā, Palmbergs, ir panācis komerckollēģijā lēmumu, ko rāte varētu uzskatīt par apstiprinājumu. Tomēr arī Jenšs kļūst nedrošs (83. lpp.), rakstot, ka komerckollēģijai bijušas šaubas, vai ir gudri apstiprināt saistīto tirdzniecību.

⁵⁴TA, Uksenšernas muižu privātās revīzijas.

⁵⁵*Ibid.*, 250. un sek. fol.

⁵⁶E.Dunsdorfs, „Vidzemes zviedru laiku finances”, 89. lpp.

⁵⁷E.Dunsdorfs, „Rīgas kuģniecība zviedru laikos”, 504. un sek. lpp.

⁵⁸*Ibid.*, 509. lpp.

⁵⁹R.Malvess, „Jelgavas ostas likteņgaitas”, *Senatne un māksla*, 1937.

⁶⁰E.Dunsdorfs, „Latviešu zemnieku turība 17. gadsimtenī”, *Senatne un māksla*, 1937.

⁶¹*Ibid.*

⁶²Kurzemes vēsturiskais archīvs, 47 (1718. g.), un autora „Vai senie latvieši bija lieli dzērāji?”, *Daugavas rakstu krājums 1957* (Upsalā 1957), 102. lpp.

⁶³RA, Registratur, 1685, 161—162. fol.

⁶⁴E.Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 101. lpp.

⁶⁵Par šo amatu dabu valda lielas domstarpības. J.Straubergs (*Rīgas vēsture*, 204. lpp.) tos uzskata par „aroda amatiem”, aizrādot, ka amata locekļi preces šķiroja un pārstrādāja, un noraida terminu „tirdzniecības palīgamati”. M.Taube — „Rīgas transportstrādnieki feodālisma un vēlā feodālisma posmā (XV—XVIII g. s.)”, *Latvijas PSR zinātņu akadēmijas vēstis* 10 (III), Rīgā 1956 — domā, kā jau rāda viņa raksta virsraksts, ka šeit ir runa par strādniekiem. Ņemot vērā labi zināmo faktu, ka vairāki sarakstā uzņemtie amatu brāļi nodarbināja algotu darba spēku, M.Taube ar savu rakstu būs noteikti izpelnījies partijas rājienu.

⁶⁶Zvēresta tekstu publicējis J.Straubergs (*op. cit.*, 205. lpp.).

⁶⁷*Ibid.*, 203. lpp.

- ⁶⁸M.Taube, *op. cit.*
- ⁶⁹*Ibid.*, 1598. un 1629. gada sūdzības.
- ⁷⁰1709. gada zvēresta tekstu sk.: J.Straubergs, *op. cit.*, 205. lpp.
- ⁷¹E.Dunsdorfs, „Rīgas kuģniecība zviedru laikos”.
- ⁷²A.Buchholtz und A.v.Bulmerincq, *op. cit.*, I (Rīga 1902), 236. nr.
- ⁷³Pārskats dibinās uz šādiem darbiem: A.v.Richter, *op. cit.*, 245. un sek. lpp.; „Ueber die geschichtliche Entwicklung des Zunftwesens in den Ostseeprovinzen, namentlich in Riga”, *Inland*, 1857; C.Mettig, „Über ein Verzeichnis der Handwerksämter in Riga im 17. Jahrhundert”, *Sitzungsberichte*, 1895 (Rīga 1896); F.Brunstermann, *Die Geschichte der Kleinen oder St. Johannis-Gilde* (Rīga 1902); J.Straubergs, *op. cit.*, un vērēs minētajām publikācijām un dokumentiem.
- ⁷⁴Nav droši nosakāms, vai šai ģenerālgubernātoram 1709. gadā iesniegtajā sarakstā skaitļi nozīmē meistarus vai bruņotus vīrus, t. i. meistarus un zelljus.
- ⁷⁵Rīgas pilsētas bibliotēka, 2226, Brotze, Vermischte Schriften 21: undeutsche Ämter.
- ⁷⁶Sk.: J.Straubergs, *op. cit.*, 193. lpp.
- ⁷⁷Pilnīgs teksts iespiests: *AUL I* (Rīgā 1921).
- ⁷⁸P.Campe, *op. cit.*
- ⁷⁹P.Campe, *Lexikon liv- und kurländischer Bauhandwerker und Baugestalter von 1400—1850 I* (Stockholm 1952), 521. lpp.
- ⁸⁰Ģenerālgubernātorā 1681. g. 17. septembra rezolūcija latviešu kurpnieku sūdzībai: EKA, LRKka IV, 21. Motīvs bija, ka kurpnieku amats neesot pilnīgi atdalījies no vācu kurpnieku amata.
- ⁸¹P.Campe, „Organisation... des... einheimischen Maureramtes...”, 12—18. lpp., un Ella Taube, „Das sog. 'undeutsche Maureramt' in Riga bis 1781”, *Sitzungsberichte*, 1932/33 (Rīga 1934).
- ⁸²B.Ābers, „Jelgavas latviešu amati”, *Senatne un māksla*, 1937, III.
- ⁸³E.Dunsdorfs, *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624—1654*, 156. lpp.
- ⁸⁴Piemēram, 1623. gadā Rīgā bija 19 kurpnieku amata meistari un trīs atraitnes, kam bija darbnīcas, bet brīvmeistaru bija desmit un viena atraitne. *Sitzungsberichte*, 1895 (Rīga 1896).
- ⁸⁵E.Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 101. lpp.
- ⁸⁶Daniels Klints strādāja Rīgas pili kopš 1685. gada un agrāk bija brīvmeistars zviedru admirālītātes dienestā. Priekš viņa pils brīvmeistars bija Magnus Elgs (EKA, LRKka IV, 25). Šo latviešu brīvmeistaru vārdi pēc: P.Campe, *Lexikon... I* (1952), II (Stockholm 1957).
- ⁸⁷RA, RR, 1687. g. 18. augustā, 676—678. lpp.
- ⁸⁸EKA, LRKka IV, 25.
- ⁸⁹*Ibid.*, 28 b, 1690. g. 24. oktobrī.
- ⁹⁰*Ibid.*, II, 11. Registratur, 1687. g. 16. decembrī.
- ⁹¹*Ibid.*, IV, 24, 1684. g. 19. decembrī.
- ⁹²P.Campe „Organisation... des... einheimischen Maureramtes...”.
- ⁹³RA, Öst. avd. Kommerskoll. arch. Registratur, 1672. g. 24. maijā.
- ⁹⁴Par Eskilstunu un Rademacheru sk.: E.F.Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia II*, 503. lpp.
- ⁹⁵RA, Öst. avd. Kommerskoll. arch. Registratur, 1654. g. 23. decembrī.

- ⁹⁶Rigaische Stadtblätter 1843, 180. lpp.
- ⁹⁷EKA, LRKkA IV, 229. 1682. g. 2. martā, 11. aprīlī, 16. maijā.
- ⁹⁸RA, Liv. 1935 II. Gubernātors karalim 1682. g. 17. oktobrī.
- ⁹⁹W.Eckert, *Kurland unter dem Einfluss des Merkantilismus* (Riga 1927).
- ¹⁰⁰RA, Schirrens samling, Originalhandlingar 1; LRKkA IV, 25, 1685. g. 18. novembrī. Vidzemes ģenerālgubernātorā protests hercogam.
- ¹⁰¹1663. gada muižu noteikumu 56. §; J.v.Hahn, *op. cit.*, 139. lpp.
- ¹⁰²B.Ābers, „Audēju amats latviešu tautas dziesmās un citos vēstures avotos”, *Latvju tautsaimnieks*, 1943, 23/24. nr., 381. lpp.
- ¹⁰³J.A.Brandt, *op. cit.*, 65. lpp.
- ¹⁰⁴*Ibid.*, 67—68. lpp.
- ¹⁰⁵P.Einhorn, *Historia Lettica* (Dorpat 1649). Faksimilā izdevis H.Biezais (Upsalā 1956), 30. lpp.

13. NODAĻA

SAIMNIECISKĀ POLĪTIKA

Merkantilisms

Pirmā nodaļā apskatījām Eiropas valstu centienus valdīt pār Baltijas jūru. Vēlēšanās izplatīt savu varu bija 17. gadsimteņa politikas galvenais motīvs, un *dominium maris Baltici* ir šīs vispārējās parādības piemērs. Iepriekšējos gadsimteņos no decentrālizētām feodālām valstīm bija izaugušas centrālizētas nacionālas valstis. Šo valstu valdnieku autoritāti tā laikmeta sabiedriskās domas paudēji deklarēja kā pārāku par visu, pat par baznīcas autoritāti, kas viduslaikos bija dominējusi. Piemēram var minēt Nikolo Makjavelli (1469—1527) un Žanu Bodēnu (1530—1596). 17. gadsimtenī saktā attīstība turpinājās. Nacionālās valstis, kas bija nostiprinājušas valsts varas autoritāti iekšzemē, to mēģināja izplest uz citām zemēm, ārpus konsolidētās nacionālās valsts teritorijas.

Starp laulību politikas, diplomātiskiem, militāriem un propagandas līdzekļiem, ko 17. gadsimtenī valstu vadītāji lietoja savas valsts varas izplešanai, sevišķi ievērojama vieta bija ierādīta saimnieciskai politikai. Ikvienu saimnieciskā politika (t. i. lietotie līdzekļi, lai panāktu saimnieciskus mērķus) balstās uz kādu vairāk vai mazāk skaidri formulētu un vairāk vai mazāk pilnīgu tautsaimniecības teoriju. Septiņpadsmitā gadsimtenī teorētiskie prātojumi no četrām tautsaimniecības nozarēm — lauksaimniecības, kalnrūpniecības, amatniecības un tirdzniecības — par svarīgāko uzskatīja tirdzniecību: ne jau visu, bet tikai tirdzniecību ar ārvalstīm.

No plašās 17. gadsimteņa literatūras par šo jautājumu citēsim angļu rakstnieku Tomasu Manu, kas visspilgtāk formulēja šo

domu:¹ „Ārējās tirdzniecības īstā forma un vērtība ir: valdnieka lielie ienākumi, valsts gods, tirgotāju dižciltīgā profesija, mūsu māku skola, mūsu vajadzību apgāde, mūsu nabagu nodarbināšana, mūsu zemju (vērtības) uzlabošana, mūsu kaŗa flotes aukle, mūsu valsts bruņojums, mūsu naudas līdzekļu (avots), mūsu kaŗu stiprums, mūsu ienaidnieku terrors”.

Mans savā darbā iztīrīja ārējo tirdzniecību no tirgotāja, no sabiedriskā un no valdnieka viedokļa, t. i. tās privātsaimnieciskā, tautsaimnieciskā un fiskālā aspektā. Privātsaimnieciski tirdzniecība ir izdevīga, par cik tā dod peļņu. No tautsaimnieciskā viedokļa ārējā tirdzniecība ir izdevīga tad, ja „svešniekam ik gadus pārdod vairāk nekā patērējam viņa ražojumus”.² Starpību importē zeltā un sudrabā, un tā vairo pašu valsts labklājību.

Ja tirgotājs zaudē, tirdzniecība ir privātsaimnieciski neizdevīga. Ja importē vairāk nekā eksportē, tā ir tautsaimnieciski neizdevīga. Tomēr, vienalga, vai ārējā tirdzniecība ir vienādi vai otrādi izdevīga vai neizdevīga, tā vienmēr ir ienesīga fiskam, jo 17. gadsimtenī kā importu, tā eksportu mēdza aplikt ar muitu. Fiskam nāk par labu, ja ārējā tirdzniecība izdevīga privātsaimnieciski un tautsaimnieciski, jo tad valdnieks bez muitas var ņemt arī lielākus nodokļus.

Lai visi — kā tirgotāji, tā sabiedrība un valdnieks — iegūtu, saimnieciskā politika ir jāvirza tā, ka eksporta pārpalikums pieaug. Šai nolūkā Mans sava darba trešajā nodaļā divpadsmit paragrafos attīsta saimnieciskās politikas programmu. Kaut gan tā centrēta ārējās tirdzniecības laukā, tā skaŗ visas tautsaimniecības nozares. Lauksaimniecībā viņš ieteic paplašināt produkciju, ražojot rūpniecības izejvielas. Rūpniecībai jāorganizē pašu zemes un importēto lēto jēlvielu pārstrādāšana dārgos eksportējamos produktos. Pašu kuģniecība attīstāma, lai pelnītu no vedmaksām un apdrošināšanas. Cenas jāprasa tādas, kas nesamazina pieprasījumu un izkonkurē ārzemju sacensību. Tirdzniecības politikā jāveicina reeksportējamo preču imports. Nav jāaizliedz naudas eksports, tā rodot iespēju importēt lētas preces, ko var eksportēt par dārgāku cenu. Kolonijas jāiegūst, jo to produkti dod lielu peļņu. Muitu politikā Mans ieteic pazemināt muitu eksportam, pavisam to atcelt no ārzemju izejvielām ražoto izstrādājumu eksportam un paaugstināt muitu importa patēriņa precēm.

Pie Mana grāmatas kavējamies tik ilgi tāpēc, ka tā raksturo mācību un saimniecisko politiku, ko 18. gadsimteņa kritiķi nosauca par „merkantilismu”.³

Merkantilisms ir jauno laiku sākuma saimnieciskā mācība un poli-

tika. Šīs politikas subjekts un objekts bija valsts. Mērķis bija valsts politiskā vara un varenība. Par varas pamatu uzskatīja bagātību, pēc iespējas zeltā un sudrabā. Bagātību cerēja iegūt ar aktīvu tirdzniecības bilanci. Lai panāktu aktīvu bilanci, lietoja protekcionismu. Sagaidīja, ka aktīvā tirdzniecības bilance vairo iedzīvotāju, pirmām kārtām un lielāko tiesu tirgotāju, turību. Ar muitām un nodokļiem tad daļa šīs turības ieplūdīs valdnieka kasē, kas tā kļūs par „ienaidnieku terroru”.⁴

„Merkantilisms” Kurzemes hercogistē

Kurzemes hercogu politiku ar merkantilismu pirmais saistīja V. Ekerts 1927. gadā publicētajā grāmatā *Kurland unter dem Einfluss des Merkantilismus*. Viņam ir sekojuši visi vēsturnieki, nevien runājot par merkantilisma ietekmi Kurzemes hercoga politikā, bet ejot vēl tālāk un nosaucot Kurzemes hercogu par merkantilistu. To dara pat bolševiki savā 1952. gadā publicētajā *Istorijs Latvijas SSR* (244. un sek. lpp.). Pēdējais fakts pārsteidz, jo, tā kā grāmatai pievienotā bibliogrāfija sākas ar „marksisma un ļeņinisma klasiķiem”, varētu domāt, ka grāmatas redaktori — K. J. Straziņš, J. J. Zutis, J. P. Krastiņš un A. A. Drīzulis — kādu no šiem klasiķiem būs lasījuši. Liekas tomēr, ka tā nav, jo Markss un Engelss, ja arī ne Ļeņins, zināja, kas ir merkantilisms, un viņi tāpēc Kurzemes hercogu saimniecisko politiku nebūtu nosaukuši par merkantilismu.

No vēsturniekiem, kas hercogu Jēkabu uzskata par merkantilistu, vistuvāk merkantilisma izpratnei pienāk R. Vitrams. Viņš aizrāda, ka hercoga Jēkaba saimnieciskā politika nebija pašmērķis. Jēkaba centieni bijuši „durch Reichtum zur Macht”. Nolūks bijis iegūt līdzekļus, lai sasniegtu absolūtismu iekšzemē un suverēnitāti ārlietās.⁵

Kā redzējām, varas politika un centieni pēc bagātības ir svarīgas merkantilisma pazīmes, tomēr tās nav pietiekamas, lai kādu politiku varētu nosaukt par merkantilismu.

Kurzemes hercogu saimnieciskā politika atgādina merkantilismu tai ziņā, ka tā izpildīja visus Mana ieteikumus: veicināja lauksaimniecību, organizēja rūpniecību, attīstīja kuģniecību, importēja preces, lai tās atkal eksportētu, neliedza naudas eksportu, ieguva kolonijas, manipulēja muitas un cenas. Ar visu to šī politika tomēr nav merkantilisms, jo pēdējais ir tautsaimnieciska un nevis privātsaimnieciska politika. Tas, ko Kurzemes hercogi darīja, bija *savu* muižu lauksaim-

niecības veicināšana, *savu* rūpniecības uzņēmumu izveidošana, *savu* kuģu būve, viņi bija *paši* tirgotāji un *paši* ieguva kolonijas. Šī rīcība būtu bijusi merkantilisms, ja hercogi būtu veicinājuši privāto uzņēmību nolūkā to aplikēt ar nodokļiem un tā iegūtu līdzekļus politiskās varas mērķiem.⁶ Hercogi privāto uzņēmību nevis veicināja, bet, kur vien varēja, to aizliedza un apspieda, ja likās, ka tā konkurēs ar viņu pašu pasākumiem; piemēram, zemniekiem noliedza darvas tēcināšanu. Tiesa, merkantilistiskajā Francijā Kolbēra laikā pastāvēja daži valsts uzņēmumi, bet tiem nebūt nepiešķīra monopolus uz privāto uzņēmumu lēses. Starp Francijas, Vācijas valstu un Austrijas valsts manufaktūrām, un Kurzemes hercogu manufaktūrām bija tā principiālā atšķirība, ka pirmās bija valsts īpašums, bet pēdējās hercogu privātīpašums. Tāpat Francijā, Vācijā un Austrijā valdības nolūks bija pēc tam, kad manufaktūras būs nostabilizētas, tās pēc iespējas ātri nodot privātai ekspluatācijai. Kurzemes hercogs turpretim domāja tās izmantot tikai paša labā. Līdzīga starpība bija attiecībā uz domēnēm. Kurzemes hercogistes domēnes tādas bija tikai vārda pēc, faktiski tās bija kļuvušas par hercogu privātām muižām.⁷

Kurzemes hercogi, kļūstot par privātiem uzņēmējiem un tirgotājiem, saprotams, rīkojās, kā sapratīgi uzņēmēji ir rīkojušies pirms un pēc merkantilisma laikmeta, un gluži tāpat, kā uzņēmēji un tirgotāji rīkojas tagad. Kurzemes hercogi centās lēti pirkt un dārgi pārdot, izspiest savus konkurentus ar cenu politiku, dibināt uzņēmumus, kas nes peļņu, izrīkot zvejas ekspedīcijas, iegūt jaunas ienesīgas muižas iekšzemē un ārzemēs. Nevienu uzņēmēju, kas tā rīkojās, tagad mēs nesauktu par merkantilistu un viņa privātsaimniecisko politiku neapzīmētu par merkantilismu. Tāpat nav arī pamata Kurzemes hercoga privātsaimniecisko politiku apzīmēt par merkantilismu.

Kurzemes hercogi izveidoja savās muižās rūpniecību, un šai ziņā parādīja iniciatīvu un izdomu. Tomēr tā nebija valstsvīra iniciatīva un izdoma, kuņas nolūks ir celt pilsoņu turību (kaut arī tālākais nolūks būtu šo turību slaukt), bet gan ikdienas rūpnieka iniciatīva un izdoma.

Arī koloniju politikā Kurzemes hercogu rīcība nav merkantilistiska. Kamēr merkantilistiskās valstīs veicināja koloniju dibināšanas sabiedrības un tad monopolizēja koloniju tirdzniecību metropoles labā, tikmēr Kurzemes hercogi dibināja kolonijas paši un tirgojās no tām, kurp vien varēja, un nevis principā ar metropoli, kā merkantilisti mācīja. Ar to Kurzemes hercogi izrādījās pionieri koloniju poli-

tikā, nejausības dēļ būdami pirmie, kas nodibināja pēcmerkantilisma laikmeta kolonijas.

Tāpat hercoga lauksaimniecības racionālizācijas centieni nav merkantilisms, jo viņš nerūpējās par lauksaimniecības racionālizāciju vispār, bet tikai par savu muižu saimniecības racionālizāciju. Par lauksaimniecības lomu tautsaimniecībā merkantilistos valdīja lielas domstarpības. Kā jau konstatējām, Mans atzīst, ka lauksaimniecībai ir nozīme kā rūpniecības izejvielu avotam. Citi angļu merkantilisti arī uzskatīja lauksaimniecību par svarīgu apgādes avotu Anglijai kara laikā, ņemot vērā, ka Anglija atrodas uz salas. Turpretim Francijā Kolbērs lauksaimniecību ignorēja. J. J. Bechers 1668. gadā izdotajā grāmatā *Politischer Diskurs* u.c. rakstos uzskata lauksaimniecību par svarīgu tautsaimniecības nozari, bet tirdzniecību par pārāku, jo tā esot „Seele des Nahrungsstandes”. Arī citi merkantilisti, kas vien apcer lauksaimniecību, par to spriež tikai kā par tautsaimniecības nozari. Turpretim Kurzemes hercoga slavenie reglamenti apskata lauksaimniecību tikai no privātsaimnieciskā viedokļa. Lietojot citu terminoloģiju — nevis no makroekonomiskā, bet gan no mikroekonomiskā viedokļa.

Kurzemes hercogu saimnieciskā politika bija privātsaimnieciska politika. Viņi centās gūt iespējami lielus ienākumus no muižām. Lai šos ienākumus vēl vairāk palielinātu, viņi centās paši pārdot savu muižu ražojumus ārzemēm. Savas muižas viņi centās paplašināt. Tā kā šai ziņā hercogs Jēkabs atdūrās pret pārējo muižnieku opozīciju, viņš centās iegūt muižas ārzemēs. Reizēm tas izdevās, kā Norvēģijā, reizēm neizdevās, kā Jēgerndorfā Bohēmijā.⁸ Kamēr Jēgerndorfās iegūšana Jēkaba uztverē vēl saistījās ar prestižu — Vācijas firsta titula iegūšanu — tikmēr Rietumindijas un Āfrikas kolonijas viņa uztverē bija tikai muižas, kas var dot labu peļņu.

Arī hercoga Jēkaba pazīstamā kara kuģu būves programma stāvēja tālu no merkantilisma. Kamēr merkantilistiskās valstis būvēja kara kuģus savas tirdzniecības un zvejas aizsardzībai un lai būtu „ienaidnieka terrors”, tikmēr hercogs Jēkabs bija tirgotājs arī šai ziņā. Viņš būvēja kara kuģus, lai tos pārdotu vai iznomātu. Tāpat pārdošanai un peļņai būvēja tirdzniecības kuģus. Cik plaši Jēkabs bija pazīstams kā kuģu būvētājs, starp citu liecina tas, ka Krievijas cars Aļeksejs gribēja viņam pasūtīt kuģus, ja izdotos ieņemt Rīgu. Kad vecuma dienās hercogs Jēkabs iecirtīgi turpināja būvēt kuģus, kas vairs nenesa peļņu (kā to apraksta profesors Brants), tad tā bija vecuma, ne merkantilisma pazīme.

Ir tiesa, ka hercogs Jēkabs jaunības dienās nevien pelnīja, bet arī zaudēja. Piemēram, viņš zaudēja, pārdodot uz kredita preces Anglijas karalim, kas pats zaudēja troni.⁹ Viņš zaudēja arī, kad viņu aprāpa neuzticami veikalveži. Šādi zaudējumi tomēr var gadīties katram tirgotājam, un arī to dēļ tirgotājs nekļuva par merkantilistu.

Vispār Kurzemes hercogu iespējas realizēt jebkādu saimniecisku politiku, vai tā būtu merkantilistiska, vai ne, bija ļoti ierobežotas. Satversme liedza iejaukties muižnieku kompetencē un Polijas valstī parastajā muižnieku autonomijā. Tāpēc, atskaitot domēnes un hercoga privātās muižas, hercoga politika varēja izpausties tikai pilsētās.

Saskaņā ar satversmi hercogs bija pilsētu kungs. Hercogs apstiprināja un grozīja pilsētu likumus un piešķīra miestiem pilsētu tiesības. Pilsētās amati (cunftes) bija atkarīgi no Rīgas amatiem. Hercogs Jēkabs piešķīra hercogistes pilsētu amatiem autonomiju. Arī pilsētu tirgotāji organizējās gīldēs. Pilsētu namnieki bija dabiski sabiedrotie hercogiem, ja pēdējie būtu centušies lauzt muižnieku varu. Tomēr pilsētas hercogistē bija tik nenozīmīgs politisks faktors, ka hercogi šīs savas priekšrocības neizmantoja. Kā citās nozarēs, arī hercoga pilsētu politikā grūti saskatīt merkantilismu.

Secinājums no teiktā ir, ka Kurzemes hercogu politika, pavirši uzlūkojot, gan varētu likties merkantilisms. Tomēr, iedziļinoties tajā, jāsaka, ka tā bija tīri privātsaimnieciska politika, kādu realizētu jebkuŗš racionāli domājoŗš uzņēmējs un tirgotājs.

Ka vēsturnieki Kurzemes hercogu politiku ir apzīmējuŗi par merkantilismu, ir turpinājums 17. gadsimteŗa merkantilisma rakstnieku kļūdai. Œo kļūdu izdarīja arī viens no redzamākiem merkantilistiem Tomass Mans. Merkantilisma rakstnieki lietoja metodoloŗiski nepareizu paŗēmienu, identificējot visu tautsaimniecību ar atseviŗķu privātu tirgotāju. Tautsaimniecības vadītājiem tad deva tādus padomus, kādus dotu privātam tirgotājam, tikai visu laiku paturot prātā, ka padomi attiecināmi uz tautsaimniecību. Œis 17. gadsimteŗa rakstnieku kļūdas ietekmē 20. gadsimteŗa vēsturnieki ir gājuŗi soli tālāk, un kādu sapratīgu un racionālu tirgotāju, vārdā Jēkabu (kam bija arī hercoga tituls), ir nosaukuŗi par merkantilistu un viņa rīcību par merkantilismu.

Kamēr doma, ka Kurzemes hercoga Jēkaba saimnieciskā politika bija merkantilisms, katēgoriski jānoraida, viņa privātsaimnieciskā politika tomēr varēja būt izveidojusies merkantilisma tautsaimnieciskās politikas ietekmē. Jaunībā hercogs Jēkabs apceļoja Rietumeiropas valstis, un no tā ir secināts, ka viņš kopŗ Œiem ceļojumiem kļuvis

„pārlicināts merkantilistisko ideju piekritējs” (Vitrams). Tomēr jākonstatē, ka merkantilistisko ideju izpausme rakstos un praktiskā politikā Rietumeiropā uzplauka tikai pēc Jēkaba ceļojumiem. Neapšaubāmi Jēkabs savos ceļojumos būs novērojis uzņēmēju lielo saimniecisko rosību, piemēram, Holandē, un viņam varēja rasties doma to atdarināt. Lai varētu runāt par merkantilisma ietekmi hercoga Jēkaba saimnieciskajā politikā, tomēr būtu vai nu jāpierāda, ka viņš ir studējis merkantilistu, piemēram, Bechera, rakstus, vai arī, ka viņš saviem aģentiem licis ziņot par valstsvīru, piemēram, Kolbēra (1619—1683) saimniecisko politiku Francijā. Ir abas iespējas, bet, kamēr tās nav pierādītas, vienkāršāk ir pieņemt, ka Jēkaba politika izrietēja no viņa paša praktiskā tirgotāja prāta, nekā ka tā bija viņa teoretisko studiju rezultāts.

Saimnieciskā politika Vidzemē

Zviedru valdības saimnieciskai politikai Vidzemē ir visas merkantilisma pazīmes. Tā ir neliekuļota un turklāt efektīva varas politika ar mērķi valdīt vispirms pār Baltijas jūru un centieniem izplest savu varu vēl tālāk. Šai politikai ir arī otra svarīga merkantilisma pazīme — tā cenšas pēc bagātības valsts varas rīcībā, veicinot privāto uzņēmību. Vidzemes tirdzniecību aplika ar augstām muitām, sākumā sevišķi nerūpējoties par tās veicināšanu, paļāvībā, ka tirdzniecībai jāvirzās pa Daugavu ar to pašu likumību, ar kādu ik gadus iziet jūrā Daugavas ledus. Ja likās, ka Rīgas tirdzniecība novirzīsies uz Kurzemes ostām, valsts nekavējās lietot varas līdzekļus, lai to aizkavētu. Valsts vara reālizēja tirdzniecības politiku, kas anticipēja slave nos merkantilistiskos Anglijas navigācijas aktus. Politisko mērķu sasniegšanai valsts vadība Vidzemē, tāpat kā merkantilisti citur, visiem līdzekļiem veicināja privātu uzņēmēju manufaktūru dibināšanu un darbību. Tipiski merkantilistiska politika bija vienādot un reglamentēt visdažādākās saimnieciskās dzīves parādības, kaut arī šī vienādošana lielāko tiesu bija nesekmīga.

Viens no interesantākiem zviedru merkantilisma izpaudumiem bija tirdzniecības politika Vidzemē. Vispirms tas izpaudās fiskālā politikā. Jau Kārlis IX 1608. gadā Daugavgrīvas tirdzniecībai uzlika 5% muitu,¹⁰ kuŗu sauca par licenci, bet tas bija tikai nesekmīgs ievads notikumiem vēlāk, pēc divdesmit gadiem. 1626. gadā kanclelam Akselim Uksenšernam un karalim Gustavam Ādolfam radās

grandiozs projekts aplikt ar licentēm visus Ingrijas, Vidzemes, Kurzemes un Prūsijas ostu darījumus. 1627. gadā zviedri tiešām sāka ņemt licenti Prūsijā un Kurzemē (kas Zviedrijai nemaz nepiederēja), 1628. gadā Igaunijā un 1629. gadā Vidzemē. Ar licenti jau pašā sākumā saistās tirdzniecības politikas mērķi. Pamatojoties uz piespiestu līgumu, Kurzemes hercoga ostās zviedri ņem lielāku muitu nekā Rīgā. Tā Uksenšerna domāja novirzīt Kurzemes tirdzniecību uz Rīgu.¹¹ Kurzemē zviedri ņēma licentes līdz 1635. gadam. Rīgā licenti ņēma visus zviedru laikus par spīti Rīgas rātes ļoti stiprai pretestībai un piedāvātai izpirkšanas maksai.

Licentes un citas muitas izlietoja bruņotās kuģniecības veicināšanai. Kuģi, kas bija būvēti Zviedrijā no ozola koka kraveļbūves veidā un apbruņoti ar 14 (vēlāk 24) lielgabaliem, un kuŗu apkalpe bija zviedri, baudīja $\frac{1}{3}$ muitas nolaidumu, bet pārējie zviedru kuģi saņēma $\frac{1}{6}$ muitas nolaidumu. Šo nolikumu 1646. gadā attiecināja uz Vidzemi, ko vēl atkāŗtoja 1653. gadā.¹²

Ar muitas politiku arī veicināja manufaktūru attīstību. Tā Rademachers savas Salaspils manufaktūras interesēs panāca, ka atcēla ievadmuitu viņa uzņēmumam importētai dzelzij, bet dzelzs precēm, ko izgatavoja Salaspilī, ievadmuitu paaugstināja no 25 uz 50%. No otras puses, ja kādā Zviedrijas daļā gadījās neraža, tad veicināja labības eksportu uz turieni, atceļot labības eksporta muitu. Muitām arī vajadzēja kalpot vienādošanas politikai. Licentes Rīgā neiekasēja, ja tās bija jau samaksātas kādā citā Zviedrijas ostā.

Bez licentēm valdība ņēma arī citas muitas. No poļu laikiem Rīga ņēma savu muitu — portoriju, un puse no tās pienācās kronim. Laikā no 1656. līdz 1668. gadam ņēma vēl t.s. Lietuvas muitu, sākumā zviedru iekārtojamā Lietuvā (Žemaitijā, Biržos, Jurbarkā, bet arī Daugavpilī un Rīgā), bet pēc Lietuvas zaudēšanas — Rīgā. Kad šo muitu atcēla, tad vietām ņēma jaunu — t.s. karalisko pielikumu.

Šķiet, ka merkantilistiskā politika Vidzemē bija ievērojamā kanclera Akseļa Uksenšernas darbs. Viņa uzskati bija tik merkantilistiski, cik vien var iedomāties. Daži viņa spriedumi saturā saskan ar vēlāk publicēto Mana grāmatu, bet izteikti daudz skaidrāk. Uksenšernas uzskatus pārņēma un attīstīja tālāk Zviedrijas komercollēģija.¹³

Lai saskaņotu tirdzniecības politiku Vidzemē ar Zviedrijas interesēm, 1653. gadā zviedru komercollēģija Vidzemē iecēla par komercdirektoru valsts padomnieku Johanu fon Veidenheinu (Weidenhein).¹⁴ Viņa pirmais uzdevums bija rūpēties, lai Rīgā, Tērbatā

un Pērnavā plauktu tirdzniecība. Viņam bija jāpētī līdzekļi, kā panākt, lai Kurzemes, Zemgales, Baltkrievijas un Lietuvas tirdzniecība virzītos caur Vidzemi. Jelgavas, Ventspils un Liepājas tirdzniecība bija nemanāmi jāpārvelk uz Rīgu, lai tā vairotu licentes. Viņam uzdeva rūpēties, lai Vidzemē būvētu kuģus vai arī tirgotāji kuģus pirktu ārzemēs. Jāveicina tirdzniecība starp Zviedrijas ostām — piemēram, tirdzniecība ar Vāciju jāvirza uz Vismaru. Jārūpējas par Daugavas ūdensceļa uzturēšanu kārtībā. Jāpētī, vai nevar savienot Daugavu ar Dņepru. Jārūpējas, lai Vidzemē nodibinātu manufaktūras, sevišķi kuģniecības piederumu gatavošanai, piemēram, buņu audeklu aušanai. Manufaktūras vairo iedzīvotāju skaitu, bet „katrs iedzīvotāju skaita pavairojums vairo arī karaliskās licences”. Tomēr manufaktūras dibināmas tikai ar karaliskām privilēģijām.

Veidenheimam tālāk jāpūpējas, lai izbeigtos domstarpības amatu starpā. Tālāk jānovērš uzpirkšana laukos, bet veicināmi gada tirgi, sevišķi Vestienā, Limbažos, Bērzaunē, Cēsīs un Piebalgā. Mēri un svāri vienādojami, naudas lietas uzraugāmas, lai necirkulētu viltota vai slikta nauda. Pasta lietas jātur kārtībā. Komercedirektoram arī uztic kaut ko līdzīgu konsula funkcijām. It kā ar 19 pantu instrukciju vēl nepietiktu, 20. pants nosaka, ka viņam jāapsveš visi citi līdzekļi, kā varētu veicināt tirdzniecību. Veidenheims vēl saņēma memoriālu deviņos pantos par kuģniecību un citām lietām. Lasot šo instrukciju, tā vien liekas, ka tā būtu norakstīta no Tomasa Mana grāmatas, kaut gan komercollēģija nekā par Manu nezināja.

Kā varēja sagaidīt, pret Veidenheimu opozīcijā nostājās Rīgas rāte, kas vispirms protestēja pret komercdirektora titulu. Tomēr rātes opozīcija viņa darbību nevarēja sevišķi traucēt. To gan pārtrauca Pirmais ziemeļu karš.

Vai pēc kara valdība turpināja realizēt raksturoto plašo Veidenheina programmu, par to pētījumu vēl trūkst. Katrā ziņā tomēr šeit bija patiesi merkantilistiska platforma, ko visspilgtāk raksturo teiciens, ka pat iedzīvotāju skaita pavairošanas galvenais nolūks ir fiska ienākumu celšana.

Zviedru valdības agrārā politika Vidzemē

Kad Gustavs Ādolfs iekaroja Vidzemi, valdības rīcībā nonāca ļoti daudz muižu: plašie kroņa īpašumi, Cēsu katoliskā bīskapija, poļu muižnieku muižas un zviedru pretinieku Vidzemes muižnieku mui-

žas. Pirmajos gados tās apsaimniekoja kroņa ieceltie pārvaldnieki, ko algoja valdība. Tomēr, jau sākot ar pirmajām dienām, karalis piešķīra muižas visiem, kam bija nopelni jauniekaņotās provinces iegūšanā. Motīvs bija nevien vēlēšanās ieinteresēt zviedru valstsvīrus paturēt jauno provinci, bet arī Akseļa Uksensernas teorētiskais uzskats, ka muižas privātās rokās dos lielāku tautsaimniecisku ienākumu nekā valsts administrācijā.¹⁵

Par atsavinātām muižām valstij palika interese vienīgi nodokļu jautājumā. Muižnieki no nodokļiem bija brīvi, bet tie bija jāmaksā zemniekiem. Svarīgākais un pastāvīgākais nodoklis, ko maksāja zemnieki, bija staciņš.¹⁶ Sākumā (1621. g.) tā sauca kontribūciju, ko uzlika zemniekiem kā atpirkšanās maksu, lai nenodedzinātu viņu mājas. Vēlāk ar šo nosaukumu apzīmēja kroņa pārvaldnieku apsaimniekoto muižu ienākumus. Beidzot tā sauca regulāro zemnieku nodokli. Lai noskaidrotu zemnieku maksāšanas spējas, valdība lika izdarīt arklu revīzijas. Tādas notika 1624., 1627., 1630., 1638. un 1688. gadā. Tikai pēdējās divas nevien aptvēra visu Vidzemi, bet to materiāli pilnīgi saglabājušies, un par 1638. gada revīziju izdoti.¹⁷ Šai 1638. gada arklu revīzijā izdevās, gan tikai lielos vilcienos, daudz maz panākt vienveidību agrākajā raibajā arklu katalogā. Šāda aptuvena vienādība arklos bija nepieciešama, lai nodokļu nasta starp atsevišķiem novadiem pārāk neatšķirtos.

Kamēr kara laikā staciņš bija ļoti augsts, 1634. gadā to samazināja līdz divām mucām (katrā divi pūri) rudzu, tikpat miežu, vienai mucai auzu un vienam parmisam siena no arkla. Siena vietā parasti maksāja vienu vecdālderi. 1639. gadā maksājumam pievienoja $\frac{1}{2}$ dāldeņa zviedru sudraba naudā no arkla pasta uzturēšanai, bet 1641. gadā $\frac{1}{4}$ vecdāldeņa no arkla, t.s. baļķu naudu apcietinājumam celšanai. Pēdējo 1648. gadā paaugstināja un kopā ar šķūšu naudu ņēma 2 karolīnus.

Staciņu ņēma no revīzijās konstatētā arklu skaita. 1638. gada arklu revīzija aplēsa 1641. gadam Vidzemē 2605 $\frac{7}{8}$ arkla, bet kopā ar Vidzemes Igaunijas daļu 4343 $\frac{7}{16}$ arkla. Ar to bija ievērojami paaugstināts 1630. gada revīzijā aplēstais arklu skaits, kas 1637. gadā bija 1720 $\frac{1}{2}$ resp. 2871 $\frac{3}{4}$ arkla. Paaugstinājums izskaidrojams ar to, ka, iestājoties miera laikiem, zemnieki atgriezās no bēgļu gaitām, un postažas uzņēma ienācēji. Arī pēc 1638. gada šī kustība turpinājās, bet jauna arklu revīzija notika tikai 50 gadus vēlāk, 1688. gadā.

Staciņu no zemniekiem valdības uzdevumā iekasēja muižnieki un ar zemnieku šķūtīm noveda valdības noliktavās. Muižnieki staciņu

iekasēja no visiem zemniekiem, arī no tiem, kas bija pienākuši klāt pēc revīzijām. Turpretim valdības noliktavās nobēra tikai tikdaudz un valsts kasē iemaksāja tikai to, kas saskaņā ar revīziju bija jāmaksā. Tā rīkojās pat valsts kanclers Uksensērna. Piemēram, 1637. gadā Uksensērna iekasēja no zemniekiem vairāk nekā nobēra kronim 1432 pūrus rudzu, 1488 pūrus miežu, 586 pūrus auzu un 436 vecdāldeņus.

1688. gada arklu revīzija Vidzemē pacēla arklu skaitu no 2605 $\frac{7}{8}$ uz 3242 $\frac{3}{4}$. Vēsturnieki no šī fakta ir secinājuši, ka, par cik pavairoja arklu skaitu, par tik arī pavairoti zemnieku nodokļi, t.i. staciņš. Šis secinājums ir nepareizs, jo zemnieki visu laiku maksāja muižniekiem no faktiskā arklu skaita. Pēc 1688. gada revīzijas notika tas pats, kas pēc 1630. un 1638. gada arklu revīzijas — no uzliktajiem nodokļiem pēc revīzijas valdības rokās nonāca vairāk nekā priekš revīzijas. Muižnieki tomēr arī pēc 1688. gada revīzijas saņēma vairāk staciņa nekā nodeva kronim.

Pēc agrāk minētajām 1648. gada pārmaiņām staciņš principā palika nemainīts. Tikai 1684. gadā grozīja oficiālo naudas kursu naudā maksājamaī daļai. 1672. un 1693. gadā grozīja arī mēra lielumu. Tāpat mainījās noteikumi par staciņam uzbeņamo kaudzes tiesu, kas gan vairāk bija kamerālās grāmatvedības jautājums un neietekmēja faktiski nobeņamos daudzumus.

Staciņu Vidzemē maksāja līdz 1801. gada beigām. Latviešu valodā staciņu izsludināja 1784. gadā. Tā teksts (modernizētā rakstībā) ir šāds:

„Tie šodienas zemesarkli ir jau zviedru laikos uzņemti, un pēc nostrādāšanas un nodevības jeb tiesas no zemniekiem iedalīti tapuši . . . Pēc šāds nodalīšanas ir tās kroņa tiesas nospriestas, un tas statsiņš dēvētas tapušas. Šis grib no viena arkli: divi mucas rudzu par 2 vd, 36 grašiem; divi mucas miežu par 2 vd, 36 graši; vienu mucu auzu par 54 grašiem; divi karlīnes šķūtu un balķu naudu par 56 $\frac{1}{2}$ grašiem un 4 vezumus siena par 1 vd. Tas padeva kopā: septiņus dāldeņus 2 $\frac{1}{4}$ grašus. Šo tiesu jeb statsi būs nu tiem zemniekiem maksāt. Tas dzimtskungs salasa to līdz ar to tiesu, ko tas zemnieks savai muižai nomaksā, un šī nauda jeb tiesa top tiesasgrāmatā ne sevišķi, bet starp tām citām zemnieku tiesām ierakstīta, bet tai muižai būs to kronai atkal izdot jeb maksāt.”¹⁸

Kā redzams, palika spēkā nevien zviedru laikā noteiktie daudzumi, bet arī nodibinātā kārtība, ka muižnieki ievāca staciņu. Šī kārtība viņiem deva labu peļņu un pastāvēja visu 18. gadsimteni.

Piektajā nodaļā apskatījām radikālo virziena maiņu Vidzemes agrārajā politikā gadsimteņa otrā pusē. Kamēr gadsimteņa pirmā pusē muižas pēc iespējas ātri un pēc iespējas juridiski paliekamā formā nodeva muižnieku rokās, tikmēr gadsimteņa otrā pusē valsts centās tās pašas muižas atgūt. Iemesls šai uzskatu maiņai bija fiskāli apsvērumi, bet tie savukārt izraisīja virkni agrārpolitisku soļu.

Pēc tam, kad redukcija principā bija izlemta, sākās ļoti drudžaina darbība, kas nebija pārdomāta un koordinēta. 1681. gadā Vidzemē pēc karaļa rīkojuma ieradās 30 mērnieki un sāka lielā steigā uzmērīt zemi. Šie mērījumi ilga līdz 1684. gadam, bet vēlāk izrādījās nederīgi, jo steigas dēļ atsevišķu saimniecību zeme bija samērīta kopā un nebija novērtēts zemes labums. Tad 1688. gadā izdarīja arklu revīziju, kas savukārt izrādījās defektīva. Vienā laikā ar šo revīziju 1688. gadā sāka otrreiz mērīt zemi, šoreiz novēršot pirmā mērījuma trūkumus. Reizē sākās zemnieku zemes saskaņošana ar viņu pienākumiem, bet šis darbs ritēja tik lēni, ka līdz zviedru laiku beigām 1710. gadā bija iedalīti tikai 10% no reducēto muižu zemnieku zemes.

Svarīgs jautājums, ko nācās izšķirt pašā sākumā, bija, vai reducētās muižas ekspluatēt valstij pašai, vai arī tās iznomāt.¹⁹ Kamerkollēģija principā bija izšķīrusies, ka muižas, ko 1682. gadā reducēja, pārvaldīs valsts administratīvā kārtā. Šādu lēmumu starp citu bija ietekmējis uzskats, ka karalis iegūs zemnieku mīlestību un uzticību, ja muižas pārvaldīs kronis. Šī uzskata pretinieki gan aizrādīja, ka iegūt Vidzemes zemnieku mīlestību esot tikpat neiespējami, kā nomazgāt mori baltu. Pretēji šim lēmumam lielās muižas, kuŗas reducēja pirmās, steigā iznomāja ar aplēsto minimālo nomas maksu vairāksolīšanā uz 12 gadiem. Šai rīcībai bija politiski iemesli.

1682. gada kamerkollēģijas lēmumu karalis 1685. gadā uzdeva tai vēlreiz pārbaudīt.²⁰ Tā jautājumu apsvēra ļoti vispusīgi kā no saimnieciskā, tā no politiskā viedokļa. Tās atzinums bija, ka lielās muižas jāpārvalda ar administrāciju, mazās jāiznomā. Pretēji šim atzinumam ģenerālgubernātors ar saviem padomdevējiem panāca, ka visas reducētās muižas tomēr iznomāja.

Muižas iznomājot, radās problēma, vai tās iznomāt uz ierobežotu (kā bija sākts) vai uz neierobežotu laiku. Tā kā īslaicīgo nomnieku interesēs bija nomas objektu noplicināt, neierobežota laika jeb pastāvīgās nomas princips guva vienprātīgu atbalstu. Kamēr īslaicīgajā nomā muižas izdeva vairāksolitājiem, tikmēr pastāvīgā nomā muižas varēja izdot tikai pēc ienesīguma aplēsuma, kas nodrošinātu nomniekiem noteiktu peļņu.

Ienesīguma aplēsuma principi tad nu prasīja plašus apsvērumus, kā ģenerālgubernatora pārvaldē, tā kamerkollēģijā. Muižas ienākumos bija divi lielas posteņu grupas: kļaušas un zemnieku nodevas. Kamēr zemnieku nodevu vērtība bija samērā viegli aplēšama, kļaušu vērtībai bija iespējamās divi pieejas. Pirmā: mēģināt aplēst kļaušu vērtību tieši, otrā: spriest par kļaušu vērtību pēc apstrādājamās muižu zemes ienesīguma. Kamerkollēģija izšķīrās nomas aplēsuma pamatā likt muižas zemi un zemnieku nodevas. Tā kā 1681—1684. g. mērījumu rezultātus nevarēja lietot, 1688. gadā reducēto muižu zemi uzmērīja otrreiz un bonitēja.

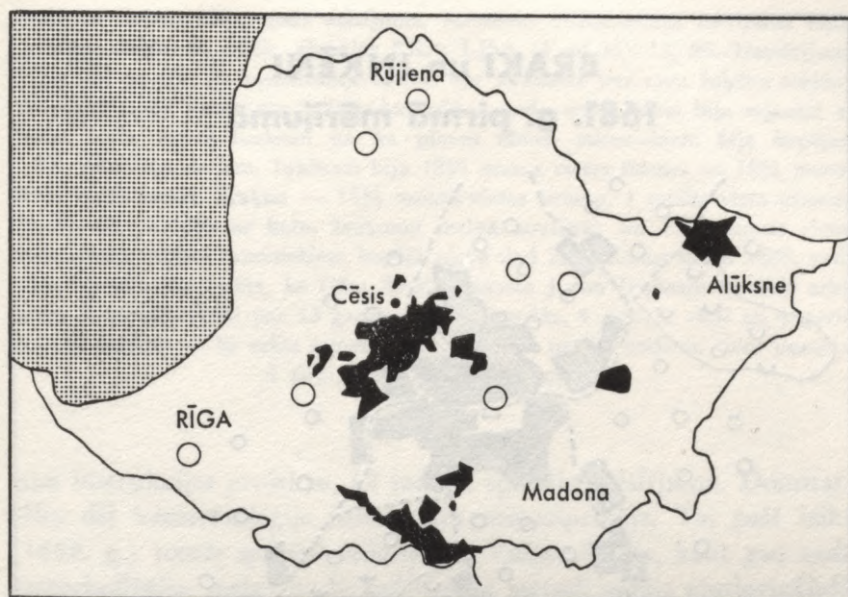
Nākošais uzdevums bija noteikt, cik liela ir mucas vieta kvadrāt-olektīs un kā novērtēt četras zemes labuma klases četrām zemes kategorijām (tīrumiem, atmatai, līdumam un norai). Šos jautājumus izšķīra pēc sīvām cīņām starp pretējo viedokļu piekritējiem. Ar to puse no problēmas bija atrisināta — muižas lauku vērtība bija noteikta. Atlika atrisināt problēmas otru pusi — kā vērtēt zemnieku nodevas muižai, jo nomu bija nolemts noteikt, saskaitot muižas zemes vērtību un zemnieku nodevas.

Lai noteiktu zemnieku nodevas muižai, bija jāizdara arklū revīzija. Arī to veica 1688. gadā, bet te tāpat bija jāizlemj, pēc kāda principa skaitīt arklus. Zemnieki pēc arklū (pareizāk — pēc arklā daļas: $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$ arklā) skaita izpildīja muižai kļaušas un maksāja nodevas. Pēc tā paša arklū skaita viņi maksāja arī kronim staciņu un ārkārtējos nodokļus, bet muižnieki pēc arklū skaita uzturēja kronim apbruņotu jātnieku kaŗaspēku.

Tā tad vajadzēja konstatēt kā zemnieku kļaušas, tā nodevas, atrast abiem šiem lielumiem kaut kādu kopēju saucēju (piemēram, aplēšot naudā) un izlemt, ko skaitīt par arklū. Daži kamerkollēģijas locekļi vēlējās problēmu vienkāršot, neregistrējot kļaušas. Viņi sprieda: ja jau kļaušas atspoguļojas muižas zemē, par ko ir izlemts, kā to vērtēt, tad arklā noteikšanai kļaušas nav vairs jāvērtē. Jāņem tikai muižas zemes vērtība dāldeŗos, jāaplēš atbilstoša zemnieku nodevu kopvērtība, arī dāldeŗos, jāskaita abas vērtības kopā, jāizlemj, cik dāldeŗu skaitīt vienā arklā, un dabūtā kopsumma jāizdala ar šo koeficientu, lai dabūtu muižas arklū skaitu. Pret šo viedokli radās divi iebildumi. Pirmkārt, aizrādīja, ka pēc senām privilēģijām muižas zemi nedrīkst arklū skaitā ietilpināt. Otrkārt, šāds aplēsums nedotu individuālu arklū skaitu katram zemniekam, bet reducētājās muižās bija turpmāk paredzēts staciņu ievākt individuāli no katra zemnieka un nevis kopā, kā no privātām muižām.

Iebildumi uzvarēja, un 1688. gada arklu revīzijā nolēma registrēt kā kļaušas, tā nodevas (ignorējot sīkās nodevas). Abus pienākumus pārlēsa naudā pēc īpašas, tiesu praksē jau agrāk nodibinātas, takses.²¹ Pēc ilgākām debatēm kamerkolleģija nolēma vienā arklā skaitīt 60 vecdāldeņu. Tā Vidzemei aplēsa kopā 3242 $\frac{3}{4}$ arkla. Princips, ka katram kroņa ciematam ir jānosaka savs individuāls arklu skaits, tomēr būtībā palika nereālizēts. Sastādītajās vaku grāmatās gan katram ciematam pierakstīja savu arklu kā reducētajās, tā pārējās muižās. Šis individuālais arklis tomēr nebija aplēsts, dalot ciemata naudā pārlēstos pienākumus ar 60 dāldeņiem. Pierakstīja tikai muižu grāmatās ierakstītos tradicionālos arkļus. Ja 58 draudzēs saskaitām šos tradicionālos arkļus, kuņus sauksim par zemnieku arkļiem, tad dabūjam kopā 3837 $\frac{7}{30}$ arkla. Ja turpretim saskaitām tais pašās draudzēs katrai muižai pēc formulas, dalot ar 60 dāldeņiem, aplēstos arkļus, kuņus sauksim par revīzijas arkļiem, tad dabūjam 2981 $\frac{1}{8}$ arkla (aplēsumā neietilpst Rīgas patrimoniālapgabals; to pieskaitot un ņemot vērā summēšanas kļūdas, dabūjam 3242 $\frac{3}{4}$ arkla). Arī šis aplēsums lieku reizi rāda, ka nav nekāda pamata apgalvojumam par zemnieku nodokļu paaugstināšanu 1688. gada arklu revīzijā visumā. Zemnieki 58 draudzēs maksāja nodokļus par 3837 $\frac{7}{30}$ arkla. No tā kronis priekš 1688. gada revīzijas saņēma nodokļus no 2605 $\frac{7}{8}$ arkla, bet pēc revīzijas no 2981 $\frac{1}{8}$ arkla. Dažos novados gan arklu skaitu paaugstināja — Daugavgrīvā, Salacā, Alojā un Mazsalacā, Aumeisterī, Gaujienā un Gulbenē. Šo draudžu muižnieki varēja sūdzēties, bet pārējiem bija izdevīgāk klusēt. Starpība starp zemnieku un revīzijas arkļiem dažās draudzēs bija mazāka, nekā rāda oficiālie rezultāti. Uksensērnas muižās arī iekšējai lietošanai bija divēji arkli: valdījuma arkli un maksājuma arkli. Pirmie bija zemes grāmatās ierakstītie arkli, pēc kuņiem zemniekam būtu bijis jānodod kļaušas un nodevas. Otri bija arkli, pēc kuņiem šos pienākumus faktiski izpildīja. No otras puses, muižnieki lielus daudzumus staciņa palika parādā.

Vidzemē dažādos novados bija ļoti liela starpība arklu lieluma ziņā. Piemēram, Jaunpilī pusarkliniekam bija vidēji 1,6 zirgi, bet Gaujienā 5,3 zirgi. Ceturtdaļarkliniekiem nebūt nebija uz pusi mazāks ciemats nekā pusarkliniekiem. Tā gadījās, ka dažās draudzēs ceturtdaļarkliniekiem bija lielāks ciemats nekā citā novadā vesela arkla valdītājam. Starpība, kaut arī ne tik liela, bija ne tikai starp draudzēm, bet arī vienas draudzes un pat vienas muižas robežās. Tomēr staciņu visi zemnieki maksāja no formālā arklu skaita, vienalga, cik liels būtu

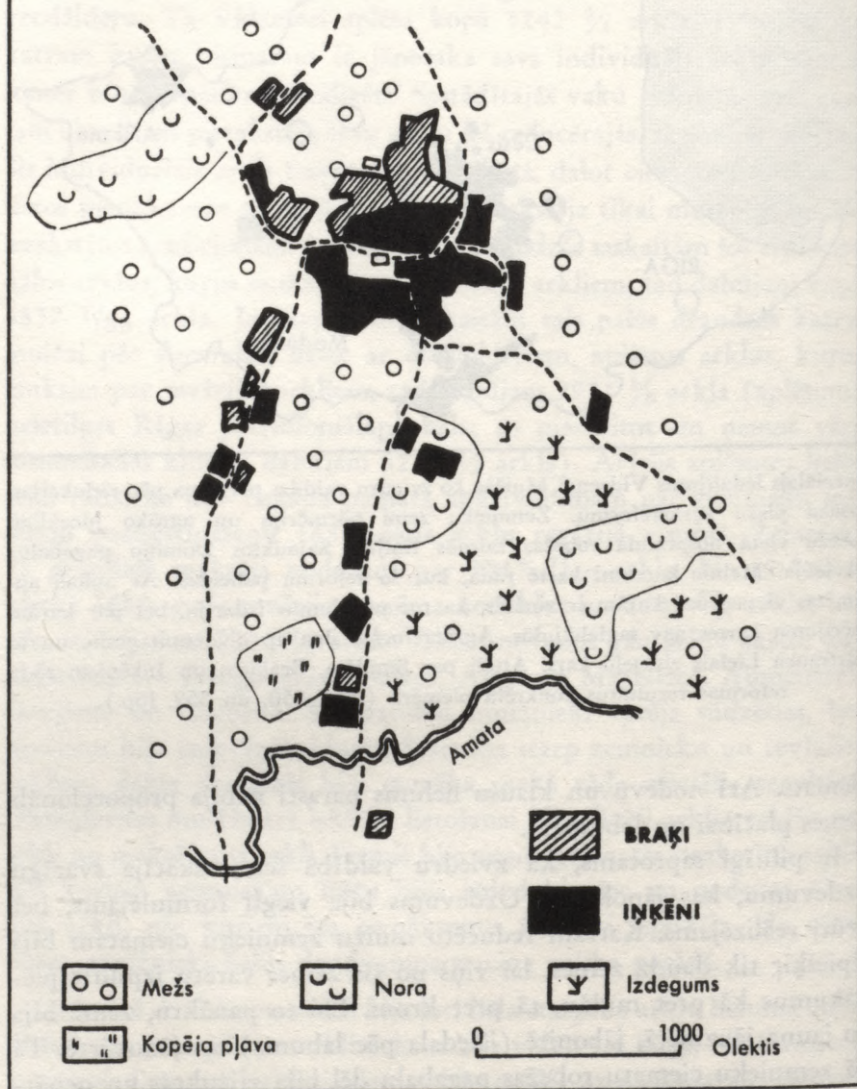
Speciālais iedalījums Vidzemē. Muižās, ko zviedru valdība pārņēma pēc redukcijas, uzsāka plašu agrārreformu. Zemnieku zemi pārmērīga un agrāko jucekliro robežu vietā nosprauda robežas taisnās līnijās. Sajauktos kaimiņu pagabalus likvidēja. Melnie laukumi kartē rāda, kur šo reformu pabeidza. Ar aploci apzīmētas vietas, par kuņām ir zināms, ka tur mērījumus izdarīja, bet par kuņām mērījumu kartes nav saglabājušās. Agrārreforma ilga ap divdesmit gadu, un to pārtrauca Lielais ziemeļu karš. Attēli par Smidēm, Braķiem un Inķēniem rāda reformas rezultātus konkrētā piemērā (skat. 350. un 352. lpp.).

ciemats. Arī nodevu un kļaušu lielums parasti nebija proporcionāls zemes platībai un labumam.

Ir pilnīgi saprotams, ka zviedru valdība šeit saskatīja svarīgu uzdevumu, kas jānokārto. Uzdevums bija viegli formulējams, bet grūti realizējams. Katram reducēto muižu zemnieku ciematam bija jāpiešķir tik daudz zemes, lai viņš no šīs zemes varētu izpildīt pienākumus kā pret muižu, tā pret kroni. Lai to panāktu, zeme bija no jauna jāuzmērī, jābonitē (jāiedala pēc labuma) un jānovērtē. Tā kā zemnieku ciematu robežas pagabalu dēļ bija sajauktas un nepārskatāmas, zeme bija jāiedala par jaunu. Šī iemesla dēļ lielo agrāro reformu, ko valdība uzsāka, sauca par speciālo iedalījumu.

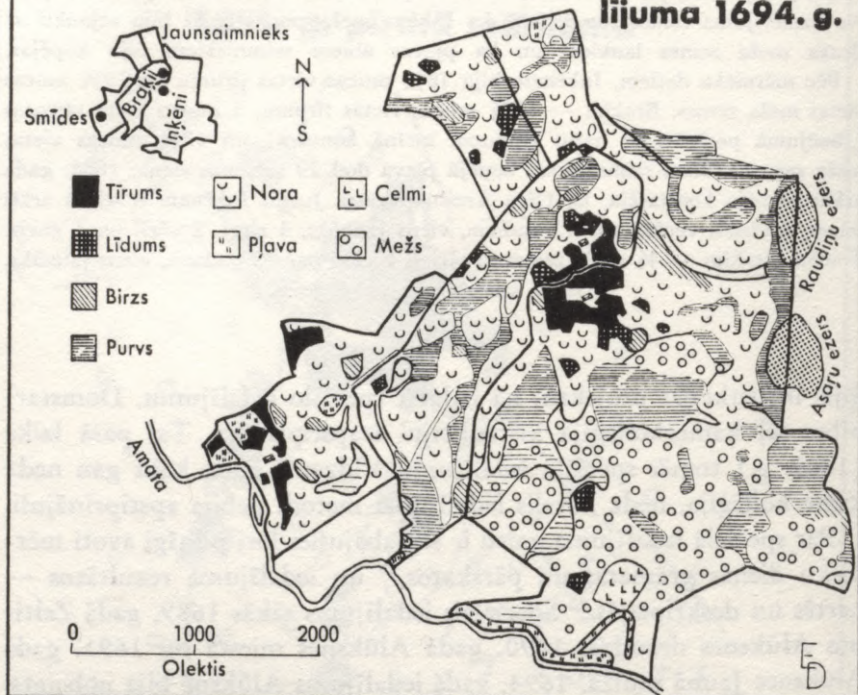
Speciālais iedalījums principā bija paredzēts jau karaļa 1687. g. 7. februāra instrukcijā. Nākošā gadā Vidzemes arklu revīzijas komisijas loceklis G. Mengdens sāka speciālo iedalījumu Tīrzā un Lizu-

BRAĶI un INĶĒNI 1681. g. pirmā mērijumā

mā, bet ģenerālgubernātors šo darbu aizliedza tāpēc, ka tas kavējot arklu revīziju. Laikā no 1689. līdz 1691. gadam speciālo iedalījumu gausā tempā apsprieda kamerkollēģija. 1691. gadā Vidzemes revīzijas komisiju darbinieki Strēmfelds un Strokirks iesniedza kamerkollē-

SMĪDES, BRAČI un INĶĒNI pēc speciālā ieda- lijuma 1694. g.

bet, skaitot kopā ar vēl neatrastajiem, var teikt, ka zeme iedalīta apmēram desmitai daļai reducēto muižu zemnieku.

Iedalījums veicās lēni, jo uzmērīšana, aplēsums un pēc tam pagabalu apmaiņa un robežu nospraušana bija liels darbs. Mērījumus parasti pārbaudīja vēl otrs mērnieks vai mērniecības inspektors. Valdība šo lielo darbu uzņēmās tāpēc, ka iedalījums ievērojami paaugstināja arķļu skaitu. To konstatēja kamerkollēģija 1696. gadā, tāpēc karalis 17. septembrī deva ģenerālgubernātoram rīkojumu iedalījumu turpināt. Ja iedalījums būtu pabeigts, tad Vidzemes kroņa muižu arķļu skaits būtu pieaudzis par 45%. Nomas līgumos bija ietilpināta klauzula, ka kronim ir tiesības atkarā no speciālā iedalījuma iznākuma grozīt nomas lielumu.

Arķļu skaita pieaugumam iedalījumā ir vairāki cēloņi. Pirmkārt, zemniekiem bija kopsummā vairāk un labāka zeme, nekā atbilda re-

Smīdes, Braķi un Inķēni pēc speciālā iedalījuma 1694. gadā. Mērnieka J.H.Kelča iedalījuma uzmērījuma lapa, no kuŗas zīmēts šis attēls, glabājas EKA nekatalogizētā makulātūrā. Mūsu zīmējumā par jaunsaimnieku dēvētais zemnieks Kelča aprakstā nosaukts par Dāvidu Braķi, kāpēc jādomā, ka iedalījuma gaitā šī zeme ir atdalīta no agrākās Braķu zemes. Dāvidam Braķim ir 5 mucas vietas liduma (apstrādātas meŗa zemes), $4\frac{1}{2}$ mucas vietas birzs (nolišanai derīga meŗa) un $40\frac{1}{2}$ mucas vietas noras (noplicinātas meŗa zemes). Viņam ierādīta 1 mucas vieta pļavas Inķēnu robeŗās, kas dod $1\frac{1}{2}$ vezuma siena.

Tomam Braķim ir 9 mucas vietas tīrumu, 4 mucas vietas liduma, 8 mucas vietas birzs, 82 mucas vietas noras, 3 mucas vietas pļavu (3 vezumi) paŗu robeŗās un $12\frac{1}{4}$ mucas vietas (12 vezumi) pļavu citu māju robeŗās, un 3 mucas vietas derīgas zemes pļavas ierīkošanai.

Jurim Inķēnam ir $13\frac{1}{4}$ mucas vietas tīrumu, 7 mucas vietas liduma, 12 mucas vietas birzs, 148 mucas vietas noras, 24 mucas vietas pļavu (12 vezumi) paŗu māju robeŗās un $6\frac{1}{2}$ mucas vietas ($3\frac{1}{4}$ vezuma) citu māju robeŗās.

Ansīm Smīdem ir $9\frac{3}{4}$ mucas vietas tīrumu, 6 mucas vietas liduma, 6 mucas vietas birzs, 92 mucas vietas noras, 4 mucas vietas (4 vezumi) pļavu paŗu robeŗās un $13\frac{1}{2}$ mucas vietas (11 vezumi) ārpusē.

Salīdzinot ar 1681. gada mērijumu, redzams, ka pēc speciālā iedalījuma katrām mājām ir nospraustas noteiktas robeŗas, un lauki vairs nav sajaukti. Vienīgi visas vajadzīgās pļavas dabisko šķērŗju dēļ nevarēja iedalīt paŗu māju robeŗās. Blakus zemes savākšanai vienkopus speciālā iedalījumā novērtēja zemes kvalitāti un noteica jaunu arklu skaitu — piemēram, Inķēnam agrākā veselā arkla vietā aplēsa $\frac{3}{4}$ arkla.

Inķēns un Smīde pēlnī seviŗķu ievēribu ar to, ka viņi bija starp tiem zemniekiem, kas aizdeva Kārlim XII prāvu naudas summu un tā kļuva brīvzemnieki.

vīzijas arklu skaitam. Otrkārt, likvidējot pagabalus, radās iespēja iekārtot jaunus ciematus. Tik tālu arklu skaita paaugstinājumam bija pamats. Tomēr, studējot iedalījuma materiālus, varam konstatēt, ka mērnieki arklu skaitu paaugstināja pretēji iedalījuma nolūkiem.

Par arklu, kā redzējam, skaitīja zemi 6 specija vecdāldeŗu vērtībā. Praksē mērnieki zemi vērtēja vaŗa dāldeŗos, skaitot 6 vaŗa dāldeŗus par vienu vecdāldeŗi un 32 ēres vaŗa dāldeŗi. Tātad par arklu skaitīja zemi 360 vaŗa dāldeŗu, par pusarklu 180 vaŗa dāldeŗu, par ceturtdaļarklu 90 vaŗa dāldeŗu vērtībā. Tomēr mērnieks J. H. Kelčs Cēsīs novērtēja par veselu arklu Jēkuļa 175:12 (175 dāldeŗu 12 ēŗu) zemi un Lībāna 178:8 zemi. Tā nepilnu pus arkla Kelčs novērtēja par veselu arklu. Inkuļa 218:4 zemi viņš skaitīja par 1 $\frac{1}{4}$ arkla, Inķēna 204:16 zemi par $\frac{3}{4}$ arkla un Mūrnieka 105:0 zemi arī par $\frac{3}{4}$ arkla. Tāpat arī pārējo arklu katēgoriju zeme bija arklos novēr-

tēta par augstu. Kelča darbu Cēsīs 1696. g. 6. augustā gan pārtrauca mērnieku inspektors Lundgrēns,²⁴ kamēr ievāks no kamerkollēģijas norādījumus par „drošu metodi”. Tomēr, kad Kelčs 1698. gadā strādāja Raunā, viņš arkļus atkal pārvērtēja, kaut ne tik daudz kā Cēsu draudzē. Pusarklinieks parasti saņēma zemi par 179:24, 179:16, 179:6 u.t.t., vienā gadījumā pat tikai 175:17. Citi mērnieki turpretim bija devīgāki, piemērijot zemniekiem vairāk zemes nekā viena arkla vērtībā — piemēram, Olafs Kvists Siguldā. Tikai diviem viņa mērītajiem pusarkliniekiem Latviešu vakā ir zemes mazāk par 180:0, bet pārējiem ir vairāk, pie kam maksims ir 228 $\frac{1}{8}$ vaļa dāldeņu vērtībā (Petranam). Liekas, ka tas, cik piemēritās zemes zemnieks saņēma, neatkarājās vienīgi no objektīviem apstākļiem.

Objektīvi apstākļi, kas kavēja iedalījumu konsekventi realizēt, bija tendence izturēties saudzīgāk pret pierobežas zemniekiem. Tā bija karaļa pavēle. Šī iemesla dēļ Alūksnē gan iedalīja zemi tāpat kā citur, bet, kad zemnieki sāka dumpoties, valdība atkāpās kā no principa, ka arkla vērtībai jābūt 60 specija vecdāldeņu, tā arī no principa, ka pusarklam un ceturtdaļarklam jābūt proporcionālai daļai no vesela arkla. Strokirks 1694. g. 11. augusta memoriālā Lundgrēnam nosaka sekojošo:²⁵ Priekš iedalījuma sākuma saimnieki ar veselu arklu deva klaušas un nodevas par 35 vd., trīsceturtdaļarklinieki par 26 $\frac{2}{3}$ vd., pusarklinieki par 20 $\frac{1}{4}$ vd., ceturtdaļarklinieki par 13 $\frac{1}{4}$ vd. Šie pienākumi nav grozāmi, bet zeme piemērijama šādā vērtībā: arkliniekiem par 41 vd., trīsceturtdaļarkliniekam par 31 vd., pusarkliniekam par 23 $\frac{1}{2}$ vd. un ceturtdaļarkliniekam par 15 $\frac{1}{2}$ vd.

Alūksnes schēmai bija blaku nolūks — panākt lielāko ciematu sadalīšanu sīkākos. Šai nolūkā Strokirks noteica, ka zemniekam, kam ir vesels arkls, jāparāda, cik zemes viņš dabūs, ja ciematu sadalīs pusarklos un tālāk ceturtdaļarklos. Realizējot šos noteikumus, Alūksnē un citos robežapgabalos nodibināja mazākus arkļus nekā pārējā Vidzemē, tikai ceturtdaļarklinieki bija nedaudz lielāki nekā citur. Tai pašā laikā zemnieku pienākumi bija vēl mazāki, nekā pēc piešķirtās zemes bija jādod citur.

Vārdiem „mērnieku laiki” kopš Kaudzīšu romāna ir specifiska nokrāsa. Arī speciālā iedalījuma gaitā gadījās līdzīgi notikumi, kādus apraksta brāļi Kaudzīši. Alūksnes prāvests Gliks zemnieku uzdevumā iesniedza sūdzību par mērnieku Pēteri Bekmani. Viņš no bagātiem zemniekiem esot ņēmis kukuļus un no nabadzīgo zemnieku zemes piemērijjis bagātajiem vairāk nekā pienācies. Sūdzību izmeklēja kā

mērnieku inspektors, tā zemes tiesa 1694. gadā. Izmeklēšanā zemnieki savu sūdzību atsauca...

Savelkot varam teikt, ka speciālais iedalījums aptvēra tikai 10% no kroņa muižu zemniekiem. Apgabali, kur iedalījumu izdarīja, bija ar visvairāk sajauktām robežām, kur zemnieku zeme bija izkaisīta un sajaukta daudzos pagabalos. Iedalījumā sīkos gabalus salasīja vienā vai divi vietās un tā radīja lauku mājas ar noapaļotām robežām. Šeit slēpjas speciālā iedalījuma lielākā nozīme.

No otras puses, ar speciālo iedalījumu nepanāca sprastos trīs mērķus — arklu vienādību visā Vidzemē, proporcionālītāti starp arkla daļām un zemnieku pienākumu saskaņošanu ar viņiem piešķirtās zemes vērtību. Robežu apgabalos no šiem mērķiem bija jāatkāpjas, lai neradītu zemniekos neapmierinātību un tie neaizbēgtu. Citur šie mērķi izrādījās grūti realizējami gan dažādu lokālu apstākļu, gan mērnieku subjektīvās pieejas dēļ. Vecākā literatūrā valdīja uzskats, ka līdz ar Lielo kadastru šie trīs mērķi ir sasniegti visā Vidzemē. Tagad turpretim esam spiesti konstatēt, ka šos mērķus nesasniedza pat iedalītajos 10% kroņa zemes.²⁶

Vidzemes publiskās finanses

Par publiskām financēm 17. gadsimtenī Latvijā, noskaidrojot to galvenos metus, ir uzrakstīta monografija tikai par Vidzemi, dibinoties uz Tērbatas materiāliem.²⁷

Vislielākos naudas ienākumus fiskam deva dažādās muitas: licente, portorijs, akcīzes, oktrojs, rekognīcija, samērā īslaicīgā Lietuvas muita (1656—1668) un karaliskais pielikums (sākot ar 1668. g.). Pēc muižu redukcijas ienākumi no muižām ievērojami pieauga, sasniedzot muitu ienākumu kopsummu.

Bez muitām visā zviedru valdīšanas laikā ņēma staciņu, ko naudā un graudā maksāja zemnieki. Sākot ar 1691. gadu, bez staciņa no zemniekiem ņēma vēl līdzīgu nodokli, ko sauca par armijas uzturu. Samērā mazus ienākumus deva valdības naudas kaltuve Rīgā no 1645. līdz 1671. gadam un atvilkumi no ierēdņu algām — 1% atvilkums kopš 1662. un 10% atvilkums kopš 1683. gada. Bez šiem regulāriem nodokļiem visā zviedru laikā valdība ņēma vēl ārkārtējus nodokļus. Kamēr pastāvēja vēl bruņniecības korporācija, ārkārtējo nodokļu uzlikšanu pēc valdības mudinājuma izlēma landtāgs, un tos maksāja zemnieki naudā un graudā.

Kroņa ienākumi naudā no muitām atspoguļo konjunktūras attīstību. Līdz 1651. gadam šie ienākumi, kaut arī ar svārstībām, aug, tad līdz 1656. gadam nostabilizējas, lai, sākoties Pirmajam ziemeļu karā, strauji samazinātos. Naudas ienākumi paliek samērā zemā līmenī līdz 1666. gadam. Tad atkal sākas atplaukums, lai priekš Lielā bada gadsimteņa beigās sasniegtu agrāk nepieredzēti augstu līmeni.

Kroņa naturālie ienākumi no staciņa u.c., saprotams, svārstījās atkarā no ražas, bet, tā kā tos ņēma no fiksēta arklu skaita, tie bija samērā stabili. Tikai 1691. gadā, kad nodokļus sāka ņemt no 1688. gada arklu revīzijā konstatētā arklu skaita, kroņa ienākumi ar naturāliem nodokļiem jūtami palielinājās. Tai pašā laikā zemnieku maksājumi nepieauga, kā redzējām iepriekšējā apakšnodaļā.

Pēc 17. gadsimtenī parastās budžeta tehnikas, valsts izdevumi bija cieši saistīti ar ienākumiem. Ja kādā postenī kaut kādu iemeslu dēļ ienākumu nebija, tad attiecīgais izdevums, kas bija saistīts ar šo ienākumu posteni, arī palika nesamaksāts. Vislielākie fiska izdevumi bija paredzēti bruņotiem spēkiem. Tiem sekoja algas ierēdņiem, tiesnešiem, konsistorijas locekļiem un pensijas. Kad nodibinājās skolas, arī tās dabūja valdības piemaksas.

Līdz redukcijai Vidzemes ienākumi nebija pietiekami, lai segtu prāvos izdevumus ar lielo posteni bruņotajiem spēkiem. Vispār garnizonu uzturēšana visapkārt Baltijas jūrai Zviedrijas lielvalstij sagādāja nepanesamu finansiālu slodzi. Zviedru fiskālā politika ļoti nopūlējās atrisināt šķietami neatrisināmo uzdevumu, kā rast līdzekļus, lai varētu noturēties lielvalsts stāvoklī. Viens veids bija dārgos vervētos kaŗa pulkus pakāpeniski aizstāt ar iesauktiem kaŗavīriem. Otrs veids bija atsavināt vai ieķīlāt rēgulāros ienākumus, lai tā gūtu kaut vienreizējus naudas ienākumus parādu samaksai. Saprotams, ka šis paņēmiens nozīmēja nokaut putnu, kas dēja zelta olas. Trešais veids bija vienkārši pārtraukt maksāt parādus.

Radikālās finanču reformas, sākot ar 1681. gadu, kas saistītas ar muižu redukciju, kļūst saprotamas tikai tad, ja pazīstam finansiālo purvu, kuŗā bija iestigusī Zviedrija. Ar redukciju stāvoklis asi mainījās, sevišķi Vidzemē. No provinces, kas prasīja piemaksas, pēc redukcijas Vidzeme kļuva par tādu, kas deva ļoti lielu atlikumu. Vislabākā ilustrācija teiktajam ir Vidzemes latviešu un igauņu daļas kopējo ienākumu un izdevumu salīdzinājums priekš un pēc redukcijas.

1680. gada Vidzemes ienākumi un izdevumi

<i>Ienākumi</i>				Vecdālderī
Licente				86.092
Portorijs un akcīzes Rīgā, Tērbatā un Pērnavā				41.916
	Rudzi	Mieži	Auzas	
	(m u c ā s)			
Staciņš	10.278	10.280	5678	8912
Kontribūcija	4.010	340		843
Kursu starpību peļņa				1854
Kopā	14.288	10.620	5678	139.617

Izdevumi:

Algas ierēdņiem				21.764
Pensijas				2754
Konsistorijai un garīdzniekiem				2827
Skolām				2008
Tiesām				5173
Parādu maksājumi				1775
Dažādi				5920
	Rudzi	Mieži	Auzas	
Garnizonam	24.968	8594	7408	99.221
Kopā	24.968	8594	7408	141.442

Kā redzam, garnizona uzturam nepietika graudā maksājamo nodokļu, un labību nācās piepirkt klāt, kas, protams, palielināja piemaksas Vidzemes izdevumiem un vairoja valsts parādus. Salīdzinājumam augšējiem datiem par ienākumiem un izdevumiem 1680. gadā nostādīsim blakus pārskatu par 1694. gadu.

1694. gada Vidzemes ienākumi un izdevumi

<i>Ienākumi:</i>				Vecdālderī
Licente				162.956
Portorijs, akcīzes, oktrojs, rekognīcijas				
	Rīgā, Tērbatā un Pērnāvā			40.107
Pielikums Rīgā				72.571
Armijas uzturs				21.800
1% atvilkums no algām				1862
5% atvilkums no gratifikācijas redukcijas				
	komisijām			1275
Rīgas manufaktūras atlikums				122
	Rudzi	Mieži	Auzas	
		(m u c ā s)		
Staciņš	14.971	15.175	7558	10.287
Redukcijas ienākumi	4862	338		188.997
Kopā	19.833	15.513	7558	499.977
<i>Izdevumi:</i>				
Algas ierēdņiem				18.007
Pensijas				3677
Garīdzniekiem				1732
Skolām				5441
Tiesām				10.822
Parādu maksājumi				26.748
Restituēto muižu nomas atmaksas				1761
Dažādi				2180
Maksājumi Zviedrijā:				
valsts padomes locekļiem				37.504
ārzemju sūtņiem				27.288
Pomerānijas komisijai				3959
gratifikācijas (Stenbokam u.c.)				27.500
Stokholmas rentejai				44.253 140.504
	Rudzi	Mieži	Auzas	
		(m u c ā s)		
Garnizonam	22.507			284.800
Labības sūtījumi uz				
Stokholmu	15.294	10.148		
Izdevumi par labības sūtījumiem				579
Kopā	37.801	10.148		496.251

Kamēr 1680. gadā Vidzemes ienākumi nesedza izdevumus, tikmēr 1694. gadā konstatējams liels pārpalikums, ko nosūtīja uz Zviedriju. Deviņdesmitajos gados apmēram pusi no Vidzemes, Igaunijas un Sāmsalas ienākumiem izlietoja šo provinču vajadzībām, bet otra puse palika karaļa rīcībā. To izlietoja, lai segtu Zviedrijas izdevumus un uzkrātu kara fondu.²⁸

Ko nozīmēja Vidzemes ienākumi pēc redukcijas visas Zviedrijas lielvalsts mērogā, rāda sekojošā tabula par Zviedrijas valsts ienākumiem 1699. gadā.²⁹

Zviedrijas valsts ienākumi 1699. gadā

	Dāldeņi sudraba naudā
Pašā Zviedrijā	3.597.847
Vidzemē	930.094
Brēmenē un Verdenā	579.875
Somijā	570.617
Pomerānijā	427.970
Igaunijā	263.746
Ingrijā	191.000
Vismarā	15.575
	<hr/>
Kopā	6.576.724

Kaut gan šis pārskats nav visai pareizs tāpēc, ka ienākumos ietilpst arī labības nodevas, kas aplēstas pēc patvaļīgām taksēm, tomēr vispārējo tendenci skaitļi raksturo labi. Varam teikt, ka Vidzeme pēc reformām deva vairāk nekā septīto daļu no visiem valsts ienākumiem. Tāpēc nebūs pārspīlēts apgalvojums, ka līdz ar Vidzemes zaudēšanu Zviedrija zaudēja savu Eiropas lielvalsts stāvokli. Palūkojoties uz Vidzemes ienākumiem, konstatējam, ka lauksaimniecība pēc reformām deva pusi no visiem Vidzemes ienākumiem. Citiem vārdiem, apmēram četrpadsmito daļu no Zviedrijas ienākumiem deva latviešu un igauņu zemnieks.

Kad Lielā ziemeļu kara laikā ienaidnieks iebruka Vidzemē, stāvoklis radikāli mainījās. Līdz ar Vidzemes izpostīšanu un sabrūkot Rīgas tirdzniecībai, apsīka galvenie fiska ienākumi. Zemnieki pārtrauca maksāt nodevas muižām, un arī muižu lauki palika daļēji neapstrādāti. Līdz ar to reducēto muižu nomnieki nespēja maksāt nomu. Kaut gan nemaksāšanas iemesli bija lielā mērā objektīvi, klāt nāca

arī zemnieku saprotamā cenšanās izmantot kaŗa apstākļus, lai izvairītos no maksājumiem. Ļoti spilgtu liecību šai ziņā atstājis bijušais Vidzemes mērnīeks Celzijs (slavenā fiziķa Celzija tēvs). Karalienes atraitnes muižu pārvalde Stokholmā viņu 1702. gadā nosūtīja uz Vidzemi, lai noskaidrotu, kāpēc Piebalgas, Jaunpiebalgas, Raunas un Skujenes muižas nomnieks Trautfeters nemaksā nomu.³⁰ Plašajā ziņojumā Celzijs apraksta šīs muižas un ko tās cietušas krievu iebrukumā. Tai pašā laikā Celzijs žēlojas, ka zemnieki slēpuši savu mantu. Viņš personīgi ieradies divās Piebalgas mājās un konstatējis, ka kādam zemniekam, kas uzdevis, ka viņam ir 7 govslopi un 2 zirgi, patiesībā bijis 31 govslops un 7 zirgi, bet otram zemniekam, kas uzdevis 4 govīs un 1 zirgu, bijuši 19 govslopi un 4 zirgi. Celzijs mēģinājis arī uzglūnēt Kosas zemniekiem, kas braukuši uz Rīgu pārdot linus, un apķīlājis šos linus zemnieku parādu segšanai. Celzijs secina, ka, enerģiski rīkojoties, nomas parādu varētu piedzīt, kaut gan zemnieki tad aizbēgšot.

Kaŗa apstākļos tomēr valdībai nebija iespējas piespiest zemniekus un nomniekus izdarīt maksājumus, kaut arī viņi to būtu spējuši. Kad Kārļa XII valdība Lielā bada seku novēršanai, mantinieku apmierināšanai un arī kaŗam bija iztērējusi viņa tēva sakrāto Ziloņa velvē noglabāto naudu, iestājās smaga finansiāla krīze. Valdībai tad nekas cits neatlika, kā ķerties pie finanču politikas, ko bija lietojušas valdības priekš Kārļa XI reformām.

Vispirms, cik iespējams, lielu nastu uzvēla no jauna okupētajām zemēm. Kurzemes hercogistei 1702. gadā uzlika 63 $\frac{1}{12}$ Alberta dāldeŗa no arkla (no tā 10 Alberta dāldeŗu naudā) kā vasaras kontribūciju un 50 Alberta dāldeŗus kā ziemas kontribūciju. Bez tam no arkla bija jānodod viens artilērijas zirgs un jābrauc šķūtīs.³¹

1708. gadā Ādams Lēvenhaupts aplēš, ka Kurzemes kaŗaspēka uzturam vajaga 955.680 sudraba dāldeŗus gadā. Tomēr no 6622 hercogistes arkliem trešā vai ceturtā daļa pilnīgi nopostīti, un no šīs daļas neko nevarēšot ievākt. Pīpers vērtē, ka gadā labi ja varēšot iekasēt 60 vecdāldeŗus jeb 120 sudraba dāldeŗus no arkla, kas dotu mēnesī kopā 66.220 sudraba dāldeŗus. Trūkstošie 13.420 sudraba dāldeŗi būšot jāmēģina ievākt Lietuvā.³² Šie sausie dati rāda izmisuma stāvokli, kādā kaŗa laikā bija nonācis zviedru fīss, jo Lietuvai jau bija jāuztur tur stacionētais kaŗaspēks. Tikai ar šo grūto stāvokli var izskaidrot, ka valdība bija spiesta ķerties pie vecu vecā līdzekļa — ieķīlāt ienākumus. Neredzot citas izejas, zviedru valdība griezās pie muižu nomniekiem ar priekšlikumu aizdot valdībai naudu pret

nomas maksas ieķīlājumu un interešu maksājumu. Tai pašā reizē valdība griezās arī pie reducēto muižu zemniekiem ar līdzīgu priekšlikumu. Zemniekiem, kas aizdotu fiskam naudu, valdība solīja par interesēm atlaist klaušas un nodevas. Citiem vārdiem, aizdodot tik lielu summu, kuņas augļi pilnīgi segtu klaušas un nodevas, aizdevēji kļūtu par pilnīgiem brīvzemniekiem.

Cik līdz šim noskaidrots, Cēsu Smīde 1704. gadā aizdeva kronim 430 vecdāldeņus un Cēsu Inķēns 615 vd. 1705. gadā Jaunburtnieku Jukums Zēmelis aizdeva 650 vd., 1706. gadā Spāres muižas Juris Vaitiņš 225 vd. un Amatas krodzinieks Kārklis kādu nezināmu summu.³³ Ir saglabājušās liecības, ka pēc kapitulācijas krievu valdība atzina šo zemnieku iegūtās tiesības un tie palika brīvzemnieki.

Agrārā politika hercogistē

Apcerējamā gadsimtenī praktiski nebija starpības starp hercoga privātajām muižām un domēnēm. Abas hercogs pēc sava ieskata varēja pārdot, ieķīlāt, apmainīt vai iznomāt. Tikai, domēnes pārdodot vai ieķīlājot, viņam bija pienākums tās vispirms piedāvāt Polijas karalim. Tā kā pēdējam parasti trūka naudas, šim noteikumam nebija nekādas nozīmes.

Ieķīlājot un iznomājot muižas, hercogs parasti slēdza līgumu, kas sīkumos noteica, kā muižā ir jāsaimnieko. Tāpat sīki bija reglamentēta saimniecība muižās, ko hercoga uzdevumā un ar viņa līdzdalību pārvaldīja kamerkollēģija. Hercoga Jēkaba laikā kamerkollēģija centās pārvaldīt visas hercoga domēnes, ļaunākā gadījumā tās iznomājot. Turpretim Fridrihs Kazimirs, lai tiktu pie naudas, nevarējās muižas ieķīlāt, un ap 1700. gadu bija ieķīlāti 220 dažādi objekti.

Kā hercoga domēnes, tā hercoga un muižnieku privātās muižas bija novērtētas arklos, lai fiksētu militāros pienākumus, kas gulās uz zemi. Muižniecības pienākums bija 200 jātnieku uzturēšana, un tos repartēja pēc arklu skaita. Tāpat pēc arklu skaita sadalīja landtāga nolemtos pārējos militāros pienākumus; piemēram, Pirmajam ziemeļu kaņam sākoties, landtāgs nolēma iesaukt kaņa dienestā ap 7000 latviešu zemnieku. Vai arklu noteikšana bija arī agrārās politikas līdzeklis, kā tas bija Vidzemē, par to pētījumu trūkst.

Salīdzinot ar zviedru valdības agrāro politiku Vidzemē, Kurzemes hercogu agrārā politika nav bagāta notikumiem vai cīņām par dažādiem principiem. To, ko hercogi agrārās lietās vispār darīja, grūti saukt par politiku, jo viņu rīcībai trūkst sistēmas. Atskaitot

centienus iegūt pēc iespējas vairāk līdzekļu hercogu muižu ekspluatācijā, grūti saskatīt plašākus mērķus, kas attaisnotu agrārās politikas nosaukumu.

Politikas rezultāti

Raugoties no tagadējā pētījumu stāvokļa, ir iespējams spriest par valdības saimniecisko politiku Vidzemē un hercogistē. Turpretim par Latgali šai ziņā ir jāklusē. Zviedru valdības saimniecisko politiku var ar pilnām tiesībām apzīmēt par merkantilismu. Turpretim Kurzemes hercogu politikai šāds apzīmējums ir piešķirts aiz pārpratuma.

Apcerētajā gadsimtenī ļoti radikālas pārvērtības notika valdības agrārpolitikā Vidzemē. Pēc iekarojuma valsts rokās nonākušās muižas politisku un saimniecisku apsvērumu dēļ steidzīgi izlēņoja. Pēc tam izlēņotās muižas sāka alodificēt. Šo procesu laikā apturēja, un muižas atkal pārņēma (reducēja) valsts, pat apsverot to pārvaldīšanu valsts režijā, bet beidzot tās iznomājot.

Kurzemes un Zemgales hercogistē valsts agrārā politika izpaudās tā, ka izzuda starpība starp hercogu privātajām muižām un domēnēm. Galvenajam agrārās politikas līdzeklim — muižu ieķīlāšanai un iznomāšanai — bija tikai fiskāls nolūks.

Vienīgi Vidzemē zviedru valdība nodarbojās ar daudzām complicētām problēmām, kas izrietēja no centieniem taisnīgi sadalīt pienākumus starp zemniekiem. Šie centieni kulminēja, kad zemniekiem zemi, ņemot vērā tās labumu, sāka sadalīt proporcionāli viņu klaušām un nodevām. Kaut gan šo agrāro reformu valdība nepaguva nobeigt un kaut gan tai bija daudz trūkumu, tā ir visievērojamākā agrārā reforma senākajā Latvijas vēsturē.

No fiskālā viedokļa Vidzeme Zviedrijai bija ļoti neizdevīga, jo kā robežprovincē tur bija jātur liels kaņaspēks. Kad Vidzemē izdarīja muižu redukciju, stāvoklis mainījās, un Vidzeme deva prāvu ienākumu. Tomēr ar muižu redukciju saistītās saimnieciskās un politiskās pārmaiņas radīja neapmierinātību muižniekos, kuŗa palīdzēja nosvērt likteņa svaru kausus par ļaunu Zviedrijai.

No latviešu tautas vēstures viedokļa ir svarīgi apsvērt, vai zviedru valdības politika bija labvēlīga vai nelabvēlīga zemniekiem. Jau 10. nodaļā konstatējām, ka Vidzemes zemnieku tiesiskais stāvoklis reducētajās muižās daudz neatšķīrās no Zviedrijas zemnieku tiesiskā stāvokļa. Ļoti liela starpība gan palika politiskā ziņā — kamēr zviedru zemniekiem bija sava pārstāvniecība riksdagā, tikmēr Vidzemes

zemniekus neaicināja vienīgajā Lielā ziemeļu kara sākumā sasauktajā kārta sapulcē, kas atgādināja Zviedrijas riksdagu.

Atliek vēl pakavēties pie Vidzemes zemnieku mantiskā stāvokļa pārmaiņām. Vairums merkantilistu rakstnieku principā uzskatīja par pareizu tādu politiku, kas fiziskā darba veicējus nabadzībā, jo nabadzību uzskatīja par garantu čaklumam. Vidzemē nekādi politikas līdzekļi nebija jālieto, lai nospiestu tautu nabadzībā — to jau ar uzviju bija panākuši daudzie kaņi un ar tiem savienotie kā pašu, tā svešo sirotāju postījumi. Apstākļi mainījās, kad Kārļa XI laikā iestājās ilgstošs miers. Nevaram konstatēt, ka Kārļa XI valdība būtu lietojusi kādus saimnieciskās politikas līdzekļus merkantilisma garā, lai mazinātu latviešu zemnieku materiālo labklājību. Taisni otrādi — zemnieku aizsardzības likumdošanas mērķis bija celt zemnieku turību. Tas, ka zemnieku turība pēc muižu redukcijas ievērojami pieauga, izriet no 1688. gada arklu revīzijas rezultātu salīdzinājumiem ar Lielā ziemeļu kara laikā nodarīto zaudējumu aprakstiem. Protams, pirmā gadījumā zemnieki būs uzdevuši mazāk un otrā gadījumā vairāk mantas, nekā viņiem bija, tomēr pārspilējumiem abos virzienos jābūt ticamības robežās. Par latviešu zemnieku turību 17. gadsimteņa beigās eksistē pētījums.³⁴ Šeit pietiks ar konstatējumu, ka turība pēc Kārļa XI reformām bija ievērojamā mērā pieaugusi.

Visā šai daļā, iztīrējot Latvijas 17. gadsimteņa sociālo un saimniecības vēsturi, lasītājs būs ievērojis, ka Vidzemē notikumi attīstījās daudz drāmatiskāk un straujāk nekā pārējās Latvijas daļās. Šo lielāko dinamismu var izskaidrot tā, ka tikai Vidzemē sociālo un saimniecisko dzīvi ietekmēja modernas valsts vara ar savām idejām. Kurzemes hercogistē, Piltenē un Latgalē turpretim turpināja veģētēt deģenerētais feodālais mantojums. Kamēr Vidzemē, reizēm vājāk, reizēm spilgtāk, noteicējs vārds bija centrālajai valsts varai, tikmēr pārējā Latvijā plauka dižciltīgo republikas, kas reizēm gan vairāk atgādināja anarchistisku iekārta. Kurzemes hercogs Jēkabs gan mēģināja savu hercogisti pārkārtot vairāk piemēroti modernai iekārtai, tomēr viņa spēki bija par vājiem un viņa politikas līdzekļi par viegliem, lai mēģinājums gūtu panākumus. Zviedru valdība Vidzemē bija vienīgā, kas 17. gadsimtenī Latvijā spēja realizēt reformas, kuņas salauza dižciltīgo varu. Ar to Vidzeme bija ievirzīta nākotnes ceļā. Zviedrijai zaudējot lielvalsts stāvokli, Vidzemi gan atsvieda atpakaļ turpat, kur atradās hercogiste un Latgale. Tomēr 17. gadsimteņa vēsturiskie piedzīvojumi nebija bijuši veltīgi — dinamisms Vidzemes vēsturē turpinājās arī sekojošos gadsimteņos.

¹Thomas Mun, *England's Treasure by Forraign Trade* (London 1664); iepiests no jauna: J.R.McCulloch, *Early English Tracts on Commerce* (1856) un pārspiests 1952. un 1954. gadā (Cambridge 1954), 209. lpp.

²*Ibid.*, 125. lpp.

³A.Smith, *The Wealth of Nations* (1776) IV, 1. nod.

⁴E.F.Heckscher, *Mercantilism* (London 1931), I un II sēj. Iebildumus pret Hekšera definīciju, ka merkantilisms ir varas politika, sk.: Jacob Viner, „Power versus Plenty as Objectives of Foreign Policy in the 17th and 18th Centuries”, *World Politics I* (1948); D.C.Coleman, „Heckscher and Mercantilism”, *Scandinavian Economic History Review* (1957); Ch. Wilson, „Mercantilism: Some Vicissitudes of an Idea”, *The Economic History Review* (1957).

⁵R.Wittram, *op. cit.*, 114. un sek. lpp.

⁶Šo svarīgo faktu izceļ Hekšers (*Mercantilism* II, 337. lpp.): „Merkantilisti nevēlējās valsts aktivitāti saimnieciskās lietās, bet gan privātu iniciatīvu un uzņēmību. To stimulēja un virzīja valdības politika iedomātajās valsts interesēs...”. Gustavs Šmolers par to pašu rakstīja, ka merkantilisma politikas nolūks bija radīt ziedošu rūpniecību „ar valsts iniciatīvu un politiskiem līdzekļiem, lai tad, cik vien ātri un pilnīgi iespējams, to nostādītu uz pašas kājām un radītu ziedošus privātus uzņēmumus, tā darot valsts turpmāko piedalīšanos lieku” (citēts pēc Vilsona, *op. cit.*).

⁷J.v.Hahn, *op. cit.*, 3. lpp.

⁸Th. Schieman, „Briefe des Grossen Kurfürsten an seinen Schwager den Herzog Jacob von Kurland und an seine Schwester Luise Charlotte von Kurland”, *Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte*, Bd. 10 (Leipzig 1898), 329. lpp.

⁹Viena no nesamaksātām lēmēm ir iespiesta: H.F.M.Simpson (ed.), „Civil War Papers 1643-50. Correspondence of James Kettler” *Scottish Hist. Soc. Publ.*, vol. 15 (1893).

¹⁰Sekojošais pēc autora „Vidzemes zviedru laiku finances”.

¹¹E.Wendt, *Det svenska licentväsendet i Preussen* (Uppsala 1933), 135. un sek. lpp.

¹²Kammarkollegii arkiv. Protokoll 1686, 542. fol.

¹³E.F.Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia* II, 677. lpp.

¹⁴RA, Ö. avd. Kommers koll. arkiv. Registratur 1651—55, 114—126. lpp.

¹⁵E.F.Heckscher, „Hur Sveriges bönder förlorade sin jord och hur de återunno den”, 332. lpp.

¹⁶Sekojošais pēc autora „Vidzemes zviedru laiku finances”.

¹⁷E.Dunsdorfs, *Vidzemes 1638. gada arklū revīzija*.

¹⁸A.Švābe, *Pagasta vēsture*, 321. lpp.

¹⁹J.Vasar, *op. cit.*, 216. un sek. lpp.

²⁰Attēlojums pēc autora *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710*, 87. un sek. lpp.

²¹Vēsturnieki bieži rakstījuši, ka kļaušu un nodevu takse neesot bijusi saskaņota. Šāds spriedums pamatojas uz pārpratumu. Kamerkollēģijas locekļi ļoti labi prata skaitļot, labāk nekā vēlāk vēsturnieki.

²²RA, Landtmäteristyrelsens leveranser 1850. Landmäteriarxiv.

²³EKA, LJkA, Kirjeldused 1688—1709, Lāti ala.

²⁴RA, Landtmäteristyrelsens leveranser 1850, 304. nr. Lundgrēna dienas grānata no 1696. g. 1. maija līdz 1697. g. 1. maijam.

²⁵*Ibid.*, 101. un sek. lpp.

²⁶Šo faktu autors pirmo reizi konstatēja savā 1942. gadā LU iesniegtajā disertācijā. Sk. arī autora *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710*.

²⁷E.Dunsdorfs, „Vidzemes zviedru laiku finances”, 62—104. lpp.; sk. arī ARL, Ievada sējums, XXXVIII—XLIV lpp., un O.Liiv, *Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII Jahrhunderts*, 105—107. lpp. Turpretim Madisons (J.K.Madisson, „Istočniki po istorii Švecii v arhivah i knigohraniličah g. Tartu”, *Skandinavskij sbornik I* (Tallinn 1956), 221. lpp.) raksta, ka Tērbatas materiāli līdz šim esot pilnīgi neizpētīti. Tas tikai lieku reizi liecina, ka padomju vēsturnieki dzīvo savā sapņu pasaulē, kas ir ļoti tālu no realitātes.

²⁸E.Dunsdorfs, „Vidzemes zviedru laiku finances”, 64—66. lpp.

²⁹*Ibid.* 66. lpp.

³⁰KA, Östersjöprovinserna, Strödda räkenskaper, 892 a, 484—520. fol. — Celzija 1704. g. 21. jūlija ziņojums.

³¹EKA, LRKkA, XX, 15 — Stuarts Dälbergam 1702. g. 3/13. aprīli.

³²RA, Ö. Statskontorets arkiv. Huvudarkiv E, ser. II:a, Exp. handlingar 1708, 5. sēj.

³³E.Dunsdorfs, „Latviešu zemnieku turība 17. gadsimtenī”; *Turība un brīvība septiņpadsmitā gadsimteņa Latvijā* (Linkolnā 1961).

³⁴*Ibid.*

THE HISTORY OF THE
CITY OF BOSTON
FROM THE FIRST SETTLEMENT
TO THE PRESENT TIME
BY
NATHANIEL BENTLEY
VOLUME I
FROM THE FIRST SETTLEMENT
TO THE YEAR 1700
BOSTON: PUBLISHED BY
J. B. ALLEN, 1856.

III

KULTŪRAS VĒSTURE

III

PLATE 22

Mūsu tautas atkarības posmos Latvijas politiskā vēsture ir ļoti mazā mērā nacionāla vēsture. Atkarības laikmetos nacionālā, t. i. latviešu tautas vēsture ir jāmeklē saimniecības un sociālā vēsturē. Tomēr šīs divas vēstures nozares tēlo tikai latviešu nacionālās dzīves ārējos aspektus. Aprakstīt tautas dvēseles izpaudumus turpretim ir kultūras vēstures uzdevums.

Mēģinājumā rakstīt latviešu 17. gadsimteņa kultūras vēsturi sekojošās lappusēs tā grupēta trijos lielos kultūras novadu apcerējumos: ticība, izglītība, māksla. No pēdējās savukārt atsevišķi izdalīta literatūra.

Pirmās, latviešu ticībai veltītās, nodaļas nosaukumā „Ticība un māņticība” uzsvēta oficiālo konfesiju cīņa ar pagānisma atliekām vai varbūt arī pagānisko ticējumu jaunveidojumiem. Pētnieka uzdevums šeit nav bijis nedz pelt, nedz slavēt, tikai mēģināt noskaidrot, kāda īsti bija latviešu tautas vairuma ticība apskatāmā gadsimtenī.

Septiņpadsmitā gadsimtenī latviešu kultūras vēsturē pirmo reizi ienāca jauns faktors — skolas. Latvijas politiskās dzīves noteicēji vēl gadsimteņa beigās savā starpā strīdējās, vai atļaut latviešiem iegūt formālo skolas izglītību, vai to aizliegt. Dzīve gāja pāri šiem strīdiem, un latviešiem atvērās skolas, gan vēl samērā zemās, durvis. Izšķirējs faktors, kāpēc šīs durvis atvēra, bija izredzes ieslēgt latviešus kristīgo tautu lokā, tikai iemācot viņus lasīt. Šī iemesla dēļ latviešu valodā publicēja garīgos rakstus. Tai pašā laikā pastāvēja latviešu mākslas literatūra — pirmo reizi 17. gadsimtenī ārpus tiesas zāles uzraksta latviešu tautasdziesmas.

Latviešu māksla 17. gadsimtenī tālāk apcerēta šādās nozarēs: dzeja, mūzika, drāma, dejas, tēlotāja māksla, ornamentika, rotas un arhitektūra. Mēģināts salīdzināt latviešu nacionālo mākslu ar „kungu” mākslu un izsekot iespējamai mijiedarbībai. Autors labi apzinās, ka šai nodaļā rakstītais ir tikai pirmie nedrošie soļi vēl gandrīz neiekoptā laukā.

Pēdējā nodaļa, kas arī noslēdz šo vēstures sējumu, ir veltīta svarīgajai problēmai par latviešu tautas veidošanos. Septiņpadsmitajā gadsimtenī eksistēja latviešu tauta, kas sevi apzinājās par tautu ar savu īpatņu valodu un kultūru. Septiņpadsmitā gadsimtenī bija latviešu apdzīvota telpa. Trūka vienīgi pašu latviešu politiskās organizācijas formas, ko sauc par valsti. Augot un attīstoties latviešu īpatnējai kultūrai, agri vai vēlū vēstures dzelzs likumības dēļ latviešiem vajadzēja sasniegt arī augstāko tautas politiskās organizācijas formu — savu patstāvīgo valsti. Kultūras vēstures studijas palīdz saprast šo sasniegumu, kam vajadzēja gadu simteņus. Tā kultūras vēsture noved atpakaļ pie politiskās vēstures, ar ko šo sējumu sākām — gredzens ir noslēdzies.

14. NODAĻA

TICĪBA UN MĀŅĪCĪBA

Kristīgās konfesijas

Sešpadsmitais un septiņpadsmitais gadsimtenis Eiropas vēsturē iezīmējās ar katolisma un reformācijas cīņu baznīcās, skolās, literatūrā, galmos un kaŗa laukā.

Kad Latvijas katoliskie ordeņa un bīskapijas kungi pieņēma luteriešu Augsburgas konfesiju, bet pēc tam pakļāvās katoliskajam Polijas karalim, pakļaušanās noteikumos viņi izkaulēja Augsburgas konfesijas neaizkaŗamību. Šai situācijā jezuītu ordenis sāka attīstīt ļoti rosīgu darbību divos virzienos, pirmkārt, mēģinot atgriezt katolismā protestantisko Rīgu un, otrkārt, mēģinot katolizēt latviešu zemniekus. Pēdējos centienos par galveno jezuītu centru kļuva Cēsis.

Rīgā jezuītiem bija maz panākumu. Sākot ar 1608. gadu, protestantiem radās enerģisks vadonis H. Samsona personā. Zēns būdams, viņš bija izbēdzis no jezuītu skolas Braunsbergā un jezuītus ļoti ienīda. Ordinēts par luteriešu mācītāju Rīgā, Samsons vārdos un rakstos apkaŗoja jezuītus un guva ievērojamus panākumus, sevišķi Rīgas vācu iedzīvotājos. Rīgas katoļu svētā Jēkaba baznīcas grāmatā laikā no 1582. līdz 1621. gadam laulāto un kristīto sarakstos sastopams ļoti maz vārdu, kas varētu būt vāciešu. Vairums vārdu ir latviešu, tiem seko poļu. Tomēr latviešu starpā ir samērā maz tādu, par kuŗiem atzīmēts, ka viņi dzīvo tieši Rīgā, tās priekšpilsētās vai Pārdaugavā.¹ Vairums grāmatā ierakstīto latviešu dzīvoja jezuītiem piešķirtajās muižās.

Lielākos panākumus rekatolizācija guva Vidzemes laukos dzīvojošos latviešos, sevišķi 1582. gadā dibinātajā Vidzemes bīskapijā, kas

aptvēra Cēsu, Valmieras, Trikātas, Burtnieku, Brenguļu un Ropažu pilis un novadus. Tāpat kā Samsons Rīgā jaunībā bija katolis, tā Vidzemes bīskaps 17. gadsimteņa sākumā, Oto Šenkings, jaunībā bija luterānis. Kā jau konvertīti, abi ar sevišķu dedzību apkaņoja savu konfesiju. Šenkinga izsludinātās un rīkotās provinciālsinodes un baznīcas vizitācijas atklāja ļoti lielu reliģiskās dzīves pagrimumu, kas bija Latvijas kara pirmā posma sekas. Šeit tad sev jo plašu darba lauku saskatīja jezuīti, un viņu enerģiskajai darbībai Vidzemes katoļu bīskapijas zemnieku starpā arī netrūka panākumu.

Rīgas 1610. g. provinciālsinodē starp citu nolēma dibināt Cēsīs jezuītu rezidenci. 1613. gadā no augusta līdz oktobrim Cēsu archidiakons Teknons un jezuītu pāters Tolgsdorfs baznīcu vizitācijā apmeklēja 45 draudzes. Tikai 12 draudzēs bija katoļu mācītāji, kas apkalpoja 19 draudzes. Protestantiem bija pieci mācītāji. Tā kā 1611. gadā Polijas karalis bija parakstījis mandātu, kas aizliedza luterāņu mācītājiem teikt svētrunas latviski un igauņiski, vizitatori centās šo aizliegumu iedzīvināt. Piemēram, Āraišu luterāņu mācītājam pavēlēja divi nedēļu laikā atstāt draudzi. Nav brīnums, ka šāda valsts varas atbalstīta rīcība guva zināmus panākumus: luterismu apspieda, bet katolismu veicināja.

Cēsu jezuītu 1618. gada pārskats² pauž gandarījumu par reliģiskās dzīves uzplaukumu. Cēsu jezuītu rezidences trīs priesteri un trīs ordeņa biedri laji bija nepārtrauktos misijas ceļojumos, un pēc minētā ziņojuma: „tik ražīgs dvēseļu atgūšanas darbs vēl nav bijis pēdējos 37 gados, kopš ar Polijas ķēniņa Stefana Batorija atbalstu Livonijā sāka darboties jezuītu ordenis un kopš atjaunota katoļu ticība. Dziļa dievbijība redzama visur: poļos, vāciešos, latviešos, lībiešos; kā augstmaņos, tā vienkāršajos, kā magnātos, kungos, tā arī pakļautajos un tautā.” Jezuītu ziņojums uzsver nodibināto sevišķo organizāciju (kongregāciju jeb sodaliciju) nopelnus, kas organizēja svinīgus gājienus un svētceļojumus uz Cēsu baznīcu un uz ieslavēto Umurgas kapellu. „Svētceļojumā ļaudis pulcējas no attālām vietām ar karogiem un krustiem, visu ceļu dzied Dieva dziesmas, pārvar ceļa grūtības atlaidu iegūšanai. Kamēr visos šais 37 gados (ļaudis) nevarēja pārliecināt nedz sprediķošana, nedz pūliņi, tagad ar Dieva svētību misionāru pūles ir panākušas ticīgo tiekšanos pēc atlaidām. Un tā garīgo augļu daudzums, kas skaņ visus Livonijas iedzīvotājus, ir lielāks, nekā to varētu aprakstīt un izprast.”

Šis optimistiskais ziņojums, protams, jāuzņem ar kritiku. Kaut gan par reliģiskās dzīves atplaukumu teiktais principā būs pareizs,

tomēr detaļās tas neatbilda īstenībai. To rāda pretrunas pašā pārskatā un citi avoti.

Ja atceramies, kādas šausmas iepriekšējā Latvijas kara posmā bija piedzīvojuši Vidzemes lauku iedzīvotāji, tad kļūst saprotams reliģiskās dzīves paisums. Iepriekšējais apraksts par sekmīgu rekatolizāciju attiecas uz latviešiem. Turpretim vācieši laukos, tāpat kā Rīgā, palika opozīcijā jezuītu misionāriem. Tā, piemēram, jezuītu 1618. gada Cēsu ziņojumā aprakstīti vairāki gadījumi, kuŗos protestantus, kas zobojušies par katoļu ceremonijām vai aiztikuši katoļu priesterus, ir piemeklējis sods. Piemēram, ir aprakstīts šāds gadījums: „Jūlija mēnesī Krimuldas cietokšņa apkārtnē, kur misionāri tautai svētrunā slavēja Dievmātes Marijas godību un pēc tam dziedāja Viņas godam dziesmas, divi pārgalvīgas jaunavas visu ticīgo klātienē izteica daudz zaimu pret Dievmāti un, paķērušas no latviešu pleciem vilnas lakatus un ar tiem aplājušās, Dievmātes izsmiešanai sāka mēdīties un atkārtot vārdus: „Marija, lūdzies par mani! Marija, lūdzies par mani!” Bet Pestītājs ātri vien sodīja savas Mātes izsmēģējas, jo viena no tām zaudēja redzi un otra kļuva paralizēta visā ķermenī.”

No citētā jezuītu 1618. gada ziņojuma varētu spriest, ka rekatolizācija Vidzemes laukos starp latviešiem bija pilnīga. Tomēr tā nav. Tikai kroņa muižās un tais muižās, kuŗu valdītāji bija vai kļuva katoļi, jezuīti varēja izrādīt aktivitāti. Tā arī vislielākos panākumus jezuīti guva tieši Vidzemes katoļu bīskapijas teritorijā. Kur muižu valdītāji bija luterieši, svētrunas vai nu teica luteriešu mācītāji, vai arī dievkalpojumi pilnīgi izbeidzās. Piemēram, par Lizumu 1638. gada arklu revīzijā teikts,⁸ ka to agrāk apkalpojis Rankas mācītājs, bet kad Rankas kungs kļuvis katolis un Lizuma kungs palicis luterietis, nav bijis neviena mācītāja, kas apmeklētu Lizumu.

Kad zviedri iekāpoja Vidzemi, situācija radikāli mainījās. Luterisms kļuva vienīgā oficiāli atļautā konfesija. Jezuītus no Rīgas un Vidzemes padzina. Jezuītu dedzīgo apkaŗotāju H. Samsonu karalis iecēla par Vidzemes superintendentu. Rekatolizēto Vidzemes bīskapiju piešķīra Zviedrijas kancleram Akselim Uksenšernam.

Vienīgi luteriskām draudzēm bija kulta brīvība, bet pārējām bija tikai sirdsapziņas brīvība. Ir jāuzsver, ka teiktais attiecas nevien uz katoļiem, bet arī uz tiem protestantiem, kas nepiederēja Augsburgas konfesijai. Tas nozīmēja, ka tikai luteriešiem bija tiesības pulcēties dievkalpojumos baznīcās un tikai luteriešu mācītājiem bija tiesības laulāt un bērņus kristīt. Bija noteikts, ka katoļu un reformātu bērņus drīkst kristīt tikai luteriešu garīdznieki un kūmās jābūt luteriešiem.

Šos bargos noteikumus pārāk stingri neizpildīja Rīgā, jo šeit poļu, leišu un baltkrievu tirgotāji, kas Rīgā uzturējās tirdzniecības nolūkā, pulcējās dievkalpojumos privātos namos. Pēc Olīvas miera noslēgšanas katoļiem arī oficiāli atļāva rīkot privātus dievkalpojumus.⁴ Jezuītiem bija aizliegts ierasties Vidzemē, bet slepeni misijas ceļojumi notika. Tāpat 1621. gadā apstiprinātajā Rīgas privilēģijā Rīgā bija liegts uzturēties žīdiem. Arī šo noliegumu nevarēja izpildīt, un 1666. gadā Rīgā iekārtoja žīdu geto, kur viņiem bija jāuzturas pa nakti.

Kaut gan uzskatīja, ka, zviedriem iekarojot Vidzemi, latviešu zemnieki ir kļuvuši luterieši, faktiskie apstākļi bija pavisam citādi. Ir saglabājušās daudzas liecības, ka Vidzemes zemnieki zviedru laikos nebija kļuvuši luterieši. Tā 1638. gada arklu revīzijā vagmajiem lika zvērēt, ka viņi sniegs pareizas ziņas. Sakarā ar to Kokneses, Bērzaunes un Cesvaines revidenti — tiesas piesēdētājs Pēteris Antonijs, kapteinis Abrahams Larsons Hiršs un Michels Erichsons — pārbaudīja, vai vagmaji var zvērēt.⁵ Tikai trīs vagmajus zvērināja bez kādiem iebildumiem, turpretim par sešiem teikts, ka attiecīgais vagmais „deva zvērestu . . . kaut gan viņš nekad nav zviedru laikos bijis pie dievgalda, bet tikai agrāk katoļu priesteru (*Päbstischen Pfaffen*) laikos, viņš tomēr zināja, ko nozīmē zvērēt un ka nepareizs zvērests viņam kaitēs miesīgi un garīgi, laicīgi un mūžīgi . . .” Par vēl citiem trim vagmajiem teikts tas pats, bet izlaista teikuma daļa, ka viņi bijuši pie dievgalda katoļu laikos. Par vairākiem citiem vagmajiem tikai īsi teikts, ka viņus nevarēja zvērināt, bet nav minēti iemesli.

Kādas prāvas dēļ starp baronu Krūnšernu un Johanu fon Tīzenhauzenu 1663. un 1664. gadā pratināja zemnieku lieciniekus. No 15 zemnieku lieciniekiem 14 apliecināja, ka savā mūžā nav bijuši pie dievgalda, un tikai viens bijis pie dievgalda „katoļu priesteru laikā”, t. i. priekš 40 gadiem. No otras puses, no 19 lieciniekiem tikai viens neprata tēvreizi. No šiem faktiem Bruinings pamatoti spriež, ka zemniekos bijis nelabvēlīgs noskaņojums pret luterismu.⁶

Virkne citu dokumentu, sevišķi vizitāciju protokoli, liecina, ka zemnieki turpināja katoļu laikos iesāktos svētceļojumus un upurņu nešanu. Tikai bez katoļu baznīckungu vadības tagad šīs tradīcijas daudzās vietās deģenerējās. Par Lēdurgu 1637. gadā ir, piemēram, šādas ziņas: „Velinga kunga īpašumā ir kāda vieta, saukta Logo. Tur atrodas krusts. Evangēlista Marka dienā turp skrej zemnieki un upurē vasku un naudu, ko visu paņem Velinga zemnieks Pečiķis”. 1669. gadā: „Logo kalnā nakti, kad visi guļ, notiek upurēšana; šos

upuŗus paņemot krodzinieks." Krodzinieks ir tas pats Peŗeikŗis, kas minēts 1637. gadā. Par Rūjienas baznīcu 1674. gada vizitācijas protokolā lasāms: „Baznīcā kambaŗa durvīs pret sievieŗu soliem ir cetrstūrainis caurums, kur atrod vilnas dzīparus, vecus ŗķiliņus un drusku vaska; to laikam noliek priekŗ dievkalpojuma.”

Kā 1637. gadā, tā vēl simt gadu vēlāk — 1739. gadā par Mārsnēnu muiŗas Austriņa kapellu ir aprakstīts, ka Jurgos, Bērtuļos un Miŗeļos zemnieki tur sanes akmeņus un uz tiem noliek sviestu, maizi, sieru, linus, vilnu, vasku un naudu. Upuŗus pēc tam paņemot nabagi.⁷

ŗādus piemērus varētu minēt vēl daudzus, bet tie visi reprezentē vienu un to paŗu — katoliskā kulta atliekas. Zviedru valdība, cīnoties pret ŗim parādībām, vairākkārt (piemēram, 1630., 1650. un 1693. gadā) izdeva rīkojumus, ka jānovāc ceļa malās un citur uzstādītie krusti.⁸ Rīkojumu atkārtojums liecina par aizlieguma vājajām sekēm.

Tikpat nesekmīga bija valdības cīņa pret katoļu svēto dienās rīkojamiem gada tirgiem. Latvieŗi ŗos tirgus sauca par „aplātu”, kas nozīmē „atlaids”. Jau 1638. gadā garīgā vadība aizliedz aplātu pie Carnikavas baznīcas Bērtuļa u. c. apustuļu dienā.⁹ Vidzemes landtāgs 1663., 1668. un 1683. gadā nolēma, ka ŗie gada tirgi ir jālikvidē, jo tajos piekopjot „elkadievību, burŗanu un nekārtīgu būŗanu”.¹⁰ Elkadievība (*Abgötterei*) pēc zviedru laiku terminoloģijas parasti nozīmēja katoliskās izdarības, retāk pagānisko kultu.

Aizliegumiem bija maz panākumu, jo zemnieki gada tirgos vienkāŗši sabrauca, cēla krustus un darīja citas aizliegtas lietas. Kāda cita aizliegta darbība bija miruŗo apbedīŗana pie agrākajām katoļu laika kapellām. Nedaudz gadu priekŗ zviedru laiku beigām (1707. g.) valdība liek noplēst Aijaŗos Katrīnas kapellu, Murkuŗu Lejaskalnu kapellu, Bīriņu Sīmaņa kapellu un Annas kapellu Krimuldā. Kokus kapos nocirta, krustus izrāva un aizliedza kapos aprakt miruŗos.¹¹ ŗis rīkojums kopā ar pārējiem minētajiem faktiem liecina, ka vēl 18. gs. sākumā Vidzemes laukos var vērot zināmu katoļticības ietekmi.

Kaut gan Rīga 17. gadsimtenī uzskatāma par luterisma citadeli Latvijā, pat te uzmanīgs novērotājs Rīgas protestantiskā vācu sabiedrībā var pamanīt katolisko tradīciju ietekmi. Tā Melngalvju sabiedrība rūpīgi glabāja savu katolisko svētā Juŗa relikviju, bet Rīgas Lielās ģildes vecākais izpildīja savus amata pienākumus zem Marijas tēla.¹² Chronists Kelchs 1695. gadā publicētajā darbā *Liefländische Historie raksta*, ka ļaudis valkājot sudraba vaŗas un pātaru krelles

ar krucifiksu, „ko viņi pieņēmuši valkāšanai pāvestu laikā un ko sievietes līdz šim ir paturējušas.”

Kurzemes un Zemgales hercogistē oficiālā ticība arī bija Augsburgas luteriešu konfesija, bet pretēji Vidzemei šeit bija plašāka reliģijas brīvība. Nevien luterieši, bet arī reformāti un katoli varēja rīkot dievkalpojumus. Hercogs, būdams lēna atkarībā no Polijas karaļa, bija apsolījis uzcelt vairākas katoļu baznīcas. Hercogistē ne-traucēti darbojās jezuītu misionāri. Jezuītu rezidence hercogistē kopš 1610. gada bija Jelgava ar mītni un kolledžu Ilūkstē, bet Skaistkalnē 1677. gadā jezuīti nodibināja klosteri. Pa daļai jezuītu pūļu rezultātā, pa daļai, apprecot katolietes, pavisam 15 draudzēs muižu īpašnieki pārgāja katoļu ticībā. Gadsimteņa sākumā katolismā pārgāja Alsungas un Lejas muižas kungs fon Šverins un līdz ar to arī viņa zemnieki. Tā radās t. s. suiti,¹⁸ pārvēršot jezuītu vārdu par tautas grupas apzīmējumu (Alsungas, Jūrkalnes, Gudenieku un Basu pagasta iedzīvotāji). Katolisma ietekme bija arī Piltenē. Atskaitot minētās 15 draudzes, pārējo draudžu dižciltīgie, tāpat namnieki pilsētās, palika luterieši. Pēc principa *cujus regio, ejus religio* par luteriešiem uzskatīja šo kungu zemniekus.

Tomēr arī Kurzemes hercogistes superintendents Pauls Einhorns gadsimteņa vidū ir novērojis latviešu zemnieku pieķeršanos katoļu ticībai.¹⁴ Kaut gan katoļu priesteri jau labu laiku esot prom, tomēr latvieši tos vēl pieminot un, ja saņemot ziņu, ka kāds miris, viņu apraudot. Ja viņiem jautājot, kāpēc viņi tā ilgojas pēc katoļu priesteriem, tad nekādu svarīgu iemeslu nevarot minēt. Neviens, piemēram, nestāstot, ka katoļu priesteri centušies izskaust pagānu maldus. Tai vietā zemnieki ar gandarījumu atceroties, ka katoļu laikos bijis daudz svinamdienu. Otrkārt, kaņā laikā svešie kaņāvīri saudzējuši katoļu garīdznieku pavalstniekus. Treškārt, katoļu mācītājiem visa bijis gana, un viņi no zemniekiem nekā neprasiņuši.¹⁵ Ar šiem argumentiem Einhorns uzsver, ka latvieši katolismam pieķērušies tikai materiālu iemeslu dēļ, un pēc tam nopeļ latviešu materiālistisko dabu.

Katoļu priesteri savā laikā esot slavējuši latviešu dievbijību. Priesteri esot bijuši ar mieru atstāt protestantu mācītājiem vāciešus, bet lai *Lottabas* (t.i. latviešus) atstājot katoļu garīgai aprūpei, jo tie esot *homines optimi & Catholicissimi*. Einhorns tomēr pamāca, ka latviešu šķietamā dievbijība bijusi tikai izlikšanās, viltus un slepens pagānisms. Latvieši tik dievbijīgi klausījušies misu tikai tāpēc, ka viņiem bijušas vieglas dienas un nebijis nekas jāmacās. Latviešu katolisms izpaužies tikai, metot krustu un ļaujoties apslacīties ar svētīto

ūdeni. Einhorns pats redzējis, ka gavēņa laikā šie ārēji tik dievbi-
jīgie latviešu zemnieki ēduši gaļu un zobojušies par aizliegumu.

Par katolismu hercogistes zemniekos liecina arī Mancelis, Viņš raksta:¹⁶ „Tev būs tikai Dievu vien piesaukt un pielūgt, nei tā svētā Jumprava Maria, nei Pēteris, nei Pāvils, nei cits radīts Svēts var mums palīdzēt”.

Tāpat kā Vidzemē, arī hercogistē zemnieku reliģijā ar katolismu bija sajaukti senie pagāniskie ticējumi.

Latgalē 17. gadsimtenī bija divi territoriāli norobežoti konfesio-
nāli iecirkņi. Vidzemes pierobežā — Preiļos, Varakļānos, Stirnienē,
Atašienē, Krustpilī, Līvānos un Asotē valdīja luteriešu kungi. Šeit
bija vismaz trīs luteriešu baznīcas: Preiļos, Varakļānos un Krustpilī
(vai tās tuvumā). Pārējā Latgalē kungi bija katoļi, un katoļu baznī-
cas bija Daugavpilī, Indricā, Užvaldē, Rēzeknē, Ludzā, Viļakā, Višķos,
Piedrujā, Šķaunē, Briģos, Mērdzenē, Sarkaņos, Pasiēnā un Aglonā. Ie-
spējams, ka abu konfesiju baznīcas bija vēl citās vietās. Daugavpilī bija
jezuītu rezidence, bet Aglonas klosteri nākošā gadsimtenī dibināja
dominikāņi.¹⁷

No mazā baznīcu skaita Latgalē vien jau var spriest, ka 17. gad-
simtenī kristīgā ticība tur bija ļoti zemā līmenī. To apstiprina citas
tālāk minētās liecības, un to apliecina arī jezuītu misionāri. Latgalē
vairāk nekā jebkur citur Latvijā 17. gadsimtenī bija vēl saglabāties
no senatnes mantotais pagāniskais kults.¹⁸

Kā katoļu priesteri Latgalē un hercogistē, tā luteriskie mācītāji
visās trijās Latvijas provincēs vispirms pūlējās latviešu zemniekiem
iemācīt minimālās kristīgās ticības prasības. Brants apliecina, ka
nevienam zemniekam nedodot atļauju precēties, ja viņš neprotot
tēvreizi un desmit baušļus.¹⁹ Katoļu priesteri savukārt centās pirmām
kārtām iemācīt zemniekiem pārnest krustu un dziedāt „Esi sveici-
nāta!”²⁰

Spilgtu ainu par to, cik trūcīgas bija kristīgo pamatmācību zinā-
šanas Latgalē, ir dokumentējuši jezuītu misionāri: „Izņemot kristību,
viņos nav nekā, kas būtu kristīgā vārda cienīgs”. Tikpat bargu sprie-
dumu izteicis Aizkraukles mācītājs J. G. Rehehūzens 1648. gadā.²¹
Pēc viņa vērtējuma paradīzē nonāksot tikai bērni un pieci procenti
pieaugušie. Vainu Rehehūzens saskata muižniekos un mācītājos. Muiž-
niekiem tikai rūpot zemnieku kļaušas. Mācītāji neprotot kristīgo
ticību izskaidrot, un zemnieki, iziedami no baznīcas, sakot: „Ta bie
labba paszaka”. Bija vēl ļaunāk. Mancelis stāsta par gadījumu, jādo-

mā, Zemgalē, kad zemnieki, atstājot baznīcu, ir teikuši, ka neko nav sapratuši: „Kas zinna, ko tas Watzsemmes Kagkis sacka”.

Brants lauku mācītājus un ticības lietas Vidzemē 1672. gadā raksturo šādi:²² „Ir jānožēlo, ka mācītāji uz laukiem nevien dzīvo nesaskaņā un plēšas ar muižniekiem, bet arī savā starpā. Viņi vairāk domā par savu maku un gudro jaunus strīdus ar muižniekiem un saviem brāļiem (citiem mācītājiem), nekā par zemnieku mācīšanu. Šie zemnieki no senām dienām ir ļoti māņticīgi un vēl joprojām sliecas uz māņticību.” Brants turpina, ka baznīcu esot maz, tālu no zemnieku mitekļiem, un ka viņš sastapis tādus, kas savā valodā nemācējuši skaitīt tēvreizi.

Latviešu vienaldzība pret kristīgo ticību — kā protestantu, tā katoļu konfesiju — lielā mērā izskaidrojama ar faktu, ka baznīcas lietās pašiem latviešiem bija maz teikšanas. Muižniekiem bija t. s. patronāta tiesības par baznīcām. Tas starp citu nozīmēja, ka mācītājus iecēla muižnieki. Latviešu vēlēšanos šai jautājumā nemaz neprāsīja. Arī mācītāji ar nedaudziem izņēmumiem bija svešautieši: protestantiem gandrīz vienīgi vācieši, bet katoļiem vairāk dažādu tautību.

Tomēr mācītāju starpā 17. gadsimtenī gadījās arī pa retam latvietim. Piemēram, superintendents Aleksandrs Einhorns protestē, ka latviešus ieceļot par mācītājiem, jo viņiem trūkstot zināšanu, un viņi savu tautiešu māņticību neapkaņojot, bet gan pastiprinot.²³ Šī ziņa attiecas uz 16. gs. beigām, no kā secinām, ka arī 17. gs. sākumā hercogistē bija latviešu tautības mācītāji. Arī Mancelis raksta savā sprediķu grāmatā,²⁴ ka „dažu labu arāja dēlu Dievs par mācītāju un baznīcas kungu cēlis ir...”. Pamatojoties uz šīm liecībām, var teikt, ka protestantiem 17. gadsimtenī bija arī latviešu tautības mācītāji. Latviešus var konstatēt arī starp katoļu priesteriem.

Pretēji šīm nepārprotamajām avotu liecībām vēsturnieks Vitrams pazīst tikai vienu latviešu protestantu mācītāju — Vilhelmu Steinku (1681—1735) Jelgavas, vēlāk Tukuma draudzē,²⁵ kas dzimis 17. gadsimtenī, bet kuŗa darbība norisinājās lielāko tiesu nākošā gadsimtenī.

Nav apšaubāms, ka 17. gs. sākumā latviešu tautības mācītāji Vidzemē bija Kapūns un Hābers (Auziņš). Abi viņi pieminēti gadsimteņa sākuma arklu revīzijās.²⁶ Par Jāni (arī Ansi no vācu Johannes) Kapūnu zināms, ka viņš 1621. gadā darbojās par mācītāju Straupē un Lēdurgā. 1638. gadā Kapūns ir Smiltenes mācītājs.²⁷ Šai draudzē viņš darbojies kopš 1630. gada un sprediķojot arī Pals-

manes kapellā. Pie Smiltenes mācītājmuižas piederēja seši zemnieki, ieskaitot ķesteri, kuņi izpildīja kļaušas Kapūna labā un deva viņam nodevas. Ir iespējams, ka mācītājs Kapūns nāca no 1601. gada revīzijā minētā brīvzemnieka Kapūna ciemata Krimuldā.

Matīss Hābers 1638. gadā²⁸ bija mācītājs Valkā un pagaidu mācītājs Gaujienā.

J. Straubergs min trīs latviešu mācītājus Rīgā, kas nākuši no linu audējiem: Viļumu Kleisi, Doma baznīcas mācītāju no 1624. līdz 1649. gadam, mācītāju Pinkeniusu un mācītāju Pīli.²⁹

Daudzējādā ziņā ievērojamāks par nupat minētajiem ir Jānis Reiters. Strauberga tezi, ka mācītājs Jānis Reiters bijis latvietis, ir akceptējuši latviešu vēsturnieki un filologi.³⁰ Reiters dzimis ap 1632. gadu, mācījies Rīgas domskolā, studējis Tērbatas universitātē (1650—1656), bijis mācītājs Raunā un Dzērbenē. Konflikta dēļ 1664. gadā viņu atceļ no mācītāja amata. Viņš dodas uz Poliju, Vāciju un Franciju, bet 1670. gadā atgriežas Rīgā, no kurienes uz vienu gadu dodas uz Maskavu par luterāņu mācītāju. 1675. gadā Reiters studē Rostokā, pēc gada ir garnizona mācītājs Koknesē. Sarūgtināts par apvainojumu Rīgas dedzināšanā, pēc diviem gadiem viņš dodas uz Angriju, kur paliek līdz mūža beigām (ap 1695. g.).³¹

No Reitera literārajiem darbiem saglabājušās disputācijas latīņu valodā un 1675. gadā Rostokā publicētais tēvreižu krājums 41 valodā un dialektā (to starpā latviešu).³² Šī krājuma pirmais izdevums (1662. g.) ir pazudis. Pazuduši arī Reitera tulkotie bībeles fragmenti.

Jāni Reiteru tomēr nevaram nosaukt par „pirmo latviešu literātu”. Šis gods pienākas Jurim Elģeram, ievērojamākam no latviešu tautības katoļu mācītājiem. Juris Elģers (1585—1672) bija priesteris Rīgā 1615. gadā, misionārs 1617. un 1618. gadā, latviešu sprediķotājs Cēsīs 1620. un turpmākos gadus, kad Cēsīs bija poļu varā. Pēc tam darbojās Daugavpilī un citur.³³

Jezuītu avotos Elģera dzimtene ir atzīmēta ar terminu „Livo”. St. Kučinskis sniedzis virkni pierādījumu, ka Elģers ir bijis latvietis. No šiem pierādījumiem visvairāk pārlicina ieraksti 1628. un 1659. gada jezuītu katalogā. Pirmajā teikts, ka Elģers derīgs kā misionārs un sprediķotājs savā valodā. Otrā — ka Elģers raksta livoņu valodā dažas grāmatīņas. Saistot abus šos norādījumus un zinot, ka Elģers rakstīja latviešu grāmatas, var spriest, ka viņš bijis latvietis. Šo hipotezi pastiprina analogija ar Jēkabu Skaldiņu.

Jēkabs Skaldiņš bija Burtnieku priesteris priekš 1613. gada, tad Vainižu, Umurgas un Limbažu prāvests.³⁴ Arī Jēkaba Skaldiņa dzim-

tene, tāpat kā Elģeram, apzīmēta ar terminu „Livo”, bet par viņu 1603. gada Rīgas jezuītu kollēdžas katalogā teikts: „... ja nepieciešams, sprediķo latviešu valodā, jo viņš ir dzimis latvietis...”.

Elģera latviešu tautību apstrīdējis K. Draviņš, gan priekš Kučinska rakstu publicēšanas.³⁵ Draviņš aizrāda, ka latvietis nelietotu kļūdainas latviešu valodas formas, kādas lieto Elģers savos rakstos latviešu valodā.

Pēc jezuītu padzīšanas no Vidzemes kopā ar Juri Elģeru Daugavpils misijā darbojās Pēteris Kulēsijs, Jānis Stribiņš un Jānis Švarcs. St. Kučinskis uzskata par iespējamu, ka arī tie varētu būt latvieši. Neatkarīgi no tā, vai visas, vai arī tikai dažas no šīm personām bija latvieši, nav šaubu, ka latviešu tautības priesteri vispirms jāmeklē starp jezuītiem.

Latviešu tautības mācītāju eksistence mūs interesē tāpēc, ka tas būtu pierādījums, ka latvieši, kaut nelielā skaitā, 17. gadsimtenī varēja iegūt augstāko izglītību. Vislabākās iespējas iegūt vidējo un augstāko izglītību bija brīvajiem latviešiem pilsētās. Tomēr ar jezuītu gādību arī apdāvināti dzimtļaužu bērni varēja izglītoties, ja var vispārināt vienu Igaunijā zināmu gadījumu.³⁶

Drūmā aina, zīmējoties uz interesi par kristīgo ticību latviešu zemniekos, mainījās gadsimteņa beigās. Kad Vidzemē notika radikālās pārmaiņas, kas izrietēja no Kārļa XI absolūtisma, t. i. kad likvidēja Vidzemes muižnieku pašvaldību, arī reliģiskā dzīve Vidzemē ievirzījās jaunā gultnē. Zviedru baznīcas likuma attiecināšana uz Vidzemi, bībeles tulkošana latviešu valodā, skolu dibināšana latviešu zemnieku bērniem, baznīcas darbinieku izraudzīšana no latviešu vidus un rosīga baznīcu celtniecība — viss tas nostiprināja luterismu Vidzemē.

Par garīgās dzīves rosību zināmu ieskatu dod baznīcu skaits. Zviedru laiku sākumā 1621. gadā Vidzemē bija nesagrautas 15 baznīcas. 1630. gadā no 50 baznīcām lietojamā stāvoklī bija 22. Pēc 1638. gada arklu revīzijas spriežot, Vidzemē ir 56 baznīcas, bet šis skaits nebija pietiekams. To rāda, piemēram, tas, ka tik lielā centrā kā Gulbenē dievkalpojumi notika rijā. Šī 1638. gada arklu revīzija rāda, ka daudzas baznīcas apkalpoja viens pats mācītājs, ik trešā, ceturtā vai piektā svētdienā ierodoties katrā baznīcā. 1690. gadā Vidzemes laukos varam saskaitīt 68 baznīcas, bet divdesmit gadu vēlāk pēc cita avota 92.³⁷ Šais skaitļos, tāpat kā mācītāju skaita pieaugumā izpaužas progress zviedru laika pēdējā posmā. Vidzemes baz-

nīcas bija citadeles luterisma cīņā pret katolisma atliekām, bet vēl jo vairāk pret pagānismu, kas bija vēl stiprāk jūtams.

Latviešu pieaicināšana draudžu pārvaldē Vidzemē sākās līdz ar muižu redukciju. Ir zināms, ka 1684. gadā Cesvainē par vācu baznīcas priekšnieku (*Teutschen Kirchen Vorsteher*) iecelts leitnants Plobens, bet par latviešu baznīcas priekšnieku (*unteutschen Kirchen Vorsteher*) no Kujas vakas Jānis Tauriņš, no Madonas vakas Juris Ruņģis, no Virānes un Bučauskas vakas *Latteran* Tupāns.³⁸ Prāvests Gliš tai pašā gadā, rakstot ekonomijas pārvaldei par to, kā novērst nekārtības baznīcas lietās, starp citu piemin arī latviešu baznīcu priekšniekus. Alūksnes draudzē būtu izraugāmas septiņas personas kā uzraugi savā iecirknī. Par novērotiem rupjiem grēkiem, nekārtībām un nepieklājīgu dzīvi jāziņo mācītājam. Desmitniekiem (vagaļu palīgiem) šai ziņā latviešu draudžu priekšniekiem jāpalīdz. Kā gandarījumu priekšniekus varētu apglabāt baznīcā, kur beidzas soli, viņus bez maksas apzvanītu ar lielo zvanu un godinātu liķa sprediķī. Arī 1688. gadā izsūtītajā apkārtrakstā, kas nosaka, ka draudzēs iekārtojamas baznīcas grāmatas, prāvests Gliš piemin šos baznīcu priekšniekus, lietojot latviešu terminu: *usraugen*.³⁹ Gliš paskaidro, ka katrā pagastā (*Pagasten*) ir vajadzīgs viens uzraugs. Termina „uzraugs” vietā tomēr ieviesās Manceļa lietotais „Wörmünder” — pērminderis, pārmelderis, pormants.

Baznīcas nolikumu Vidzemē jau 1667. gadā bija izstrādājis superintendents Gecelis. Tomēr muižnieku pretestības dēļ tas nestājās spēkā. 1686. gadā Kārlis XI apstiprināja Zviedrijas baznīcas nolikumu. Karalis vēlējās to attiecināt arī uz Vidzemi un tāpēc 1687. gadā lika iespiest nolikuma tulkojumu vāciski.⁴⁰ Vidzemes muižnieku landtāgs nolikumu 1690. gadā negribīgi akceptēja. Pēc superintendenta priekšlikuma nākošā gadā karalis grozīja dažus nolikuma pantus, ņemot vērā zemnieku vajadzības.⁴¹

Arī hercogistē reliģiskā dzīve gadsimteņa beigās uzlabojās. Varbūt daļēji to var izskaidrot ar lielāku reliģisku brīvību un līdz ar to saistīto konkurenci protestantu mācītāju un jezuītu misionāru starpā. Ar samērā lielo mācītāju skaitu, kas apkalpoja latviešu draudzes, var izskaidrot Kurzemes hercogistes mācītāju svarīgumu zviedru karaļa organizētajā bībeles tulkošanas redakcijas komisijā. Protams, hercogistes mācītāju darbība latviešu garīgajā literātūrā bija viņiem nodibinājusi krietnu reputāciju.

Baznīcu skaitu Kurzemes hercogistē un Piltenē varam konstatēt pēc zviedru sastādītajām 1702. gada kartēm.⁴² Tā kā šīs kartes bija

sastādītas militārām vajadzībām, un baznīcas ir svarīgi objekti, lai orientētos, tad jādomā, ka baznīcas kartēs ir rūpīgi iezīmētas. Atskaitot Jelgavu un skaitot pārējos centros tikai pa vienai baznīcai, pavisam kartē saskaitām 128 baznīcas. Šai skaitā, protams, ietilpst arī katoļu baznīcas (17. gadsimtenī ir zināmas astoņas katoļu baznīcas hercogistē). Kopējais baznīcu skaits gan bija lielāks, jo, piemēram, Bauskā bija trīs baznīcas.

Arī Latgalē lielāka rosība reliģiskā dzīvē vērojama gadsimteņa beigās. Jaunu baznīcu Viļakā ceļ 1683. gadā,⁴³ bet 1700. g. 8. aprīlī parakstīja Aglonas baznīcas un klostera fundācijas aktu.⁴⁴ Šiem dominikāņu dibinājumiem 18. gadsimtenī bija jo sevišķa loma katoļisma nostiprināšanā Latgalē.

Pagāniskie ticējumi

Ar kristietību 17. gadsimtenī konkurēja pagāniskie ticējumi. Par cik tie sakņojās senās tradīcijās un par cik bija radušies no jauna, vēl jānoskaidro. Katrā ziņā ar svētbirzīm un svētajiem kokiem saistījās ļoti seni ticējumi. Svētie koki vēl pastāv visu 17. gadsimteni. Par tiem 1600. gadā Rīgas jezuītu kollēdžas ziņojumā rakstīts: „Kuplos kokus, kuņšos zemnieki muļķīgi un māņticīgi iedomājas nezin kādu dievību piemītam, visiem par lielu izbrīnu pilnīgi izcirta un nogāza viņu (jezuītu) klātienē. (Zemnieki) ticēja, ka šī (koku nociršanas) fakta dēļ misionārus sagaidīs pēkšņa nāve.”⁴⁵

Kā svētos kokus godināja, aprakstīts 1618. gada Cēsu jezuītu ziņojumā par Latgali:⁴⁶ „Kāds vīrs ar sievu godinājuši ozolu jau savus 60 gadus; ik katru gadu (viņi) savam dievam — ozolam upurējuši divas olas, svaigus augļus un dažādus taukus...”. Tai pašā ziņojumā vēl minēts (arī par Latgali): „Arī kokus viņi godā kā svētus un liek tiem upurus; vīrieši upurē ozolam gaili, sievietes liepai vistu...”.

Jau 1849. gadā publicētajam 1618. gada Cēsu jezuītu ziņojumam par svētajiem kokiem Latgalē ir līdzīgi vairāki citi ziņojumi. Tos publicējis J. Kleintjens⁴⁷ un komentējis K. Straubergs.⁴⁸ Ja būtu tā, kā Straubergs domā, ka visi šie vēlākie ziņojumi dibināti uz Pēterļa Kulēsiņa ziņojuma 1599. gadā, tad to avota vērtība ievērojami mazinātos. Tomēr katrs no tiem sniedz citas detaļas, tāpēc drīzāk domājams, ka ikviens no tiem dibinās uz patiesiem novērojumiem.

No jezuītu ziņojumiem izriet, ka svētie koki bijuši gan kāda apgabala iedzīvotājiem kopēji, gan piederējuši atsevišķām ģimenēm. Pie svētajiem kokiem ļaudis ļaucējušies divi reizes gadā — Jāņos un pēc ražas novākšanas, vai Lieldienās un Miķeļos, vai arī Lieldienās un Mārtiņos. Šais sanāksmēs dieviem ziedotas olas, jēri, gaiļi, alus, vaska sveces un nauda. Ziedotie dzīvnieki apēsti ar īpašu ceremoniju, sarīkotas ceremoniālas apļa dejas un dziedātas īpašas dziesmas. Jezuīta Teofila Kveka biografijā (sk. turpmāk) ir minēts, ka viņš Latgalē izcirtis trīs birzis un 38 svētos kokus. Latvieši gaidījuši, ka viņam notiks kas ļauns, bet, kad nekas nav noticis, nosprieduši, ka viņam esot stiprāki vārdi. Ar nocirsto koku zariem latvieši tomēr iesvētījuši jaunus svētos kokus. Tā svēto koku tradīcija turpinājās, un nav pārsteigums, ka 1725. gadā jezuītu ziņojumā atkal sastopam aprakstu par ziedošanu liepai un ozolam.

Vidzemes latviešu ceremoniālu pie svētajiem kokiem ir aprakstījis holandiešu ceļotājs Strauss. Apraksts attiecas uz 1668. gadu. Nospriedis, ka latvieši skolu trūkuma dēļ nezinot par (kristīgo) reliģiju ne tik daudz, cik varētu iemācīt pērtiķim, viņš turpina: „Citādi viņi ir nesapratīgi pagāni, kas piekopj elkdievību zem kokiem. Tos viņi izcērt, nogriež galotni un tad apvij kokus ar dažādām lentām un nezin kādiem lēveņiem. Pēc tam viņi dejo un lodā ap tiem un, muti neatverot, kaut ko murmina, ko es nevarēju saprast. Šis dievkalpojums beidzas ar āmrijīgu mielastu.”⁴⁹

Koku kults apliecināts avotos nevien Vidzemē un Latgalē, bet arī Kurzemes hercogistē, kur to apraksta kā Pauls Einhorn (1649. g.), tā Lentilijs Rosins (1680. g.). Edīte Kurca mēģinājusi sastādīt sarakstu par svētajiem kokiem un citām senā kulta vietām Latvijā.⁵⁰ Sarakstā Latgale neietilpst, bet arī par pārējo Latviju saraksts ir nepilnīgs. Viņas avoti ir 17. un 18. gadsimteņa baznīcas vizitācijas protokoli par Vidzemi un Lercha-Puškaiša savāktās tautas teikas un pasakas. Pēdējās ir galvenais avots par Kurzemi un Zemgali. No Vidzemes ievērojamākiem svētajiem kokiem var minēt, piemēram, Jaunkalsnavas svēto ozolu pie Tūteriem, ko mācītājs esot iznīcinājis, bet kas tautas tradīcijās pastāvēja vēl jaunākos laikos, un svēto ozolu pie Kaibalas, netālu no Lieljumpravas pilskalna. Kurzemē bija pazīstama elku liepa Elkuraģā Usmas ezerā.

Jezuītu ziņojumi bez svētajiem kokiem Latgalē min arī svētos akmeņus. „Viņi godā dažus akmeņus kā svētus, uzglabā tos virtuvē, šķūņos, klētīs, kuņas viņu valodā sauc *Atmeschenes Wete*, it kā atmetuma vietas. Viņu izpratnē ir liels pārkāpums šīs vietas apgānīt

vai pieskarties tām bez vecāko atļaujas. Šos akmeņus apslacina ar kaujamo dzīvnieku asinīm un tur noliek daļiņu no ikkatra ēdiena. Rēzeknes apvidū mūsu priesteru ietekmē sešās vietās šādus akmeņus novāca, bet tie ir atrodamī vēl pie daudziem, jo ir ļoti grūti par tiem uzzināt un vēl grūtāk tos iznīcināt.⁵¹

Par svētajiem akmeņiem ir ziņas arī citās Latvijas provincēs. Aizvēsturisko laiku akmeņu krāvumu kapi bija pielūgšanas objekts.⁵² Krimuldā šādu krāvumu tautā sauca par veļu baznīcu. Tāpat godāja upužu akmeņus zem svētajiem kokiem un šļūdoņu atstātos lielos akmeņus. Upužu akmeni Rudbāržos, piemēram, sauca par Dievakmeni. Gatartā zem svētā koka bijuši trīspadsmit no akmeņiem sakrauti elki, viens no tiem saukts par Ašgalvu. 1739/40. g. ziemā koks upurēšanas laikā nogāzies.⁵³ 1689. gada baznīcas vizitācijas protokolā teikts, ka Jaunpiebalgas mācītājs sadedzinājis (!) akmeni pie Kāpurkalna ezera. Pie tā notikusi kalpošana elkiem, ļaudis peldejušies ezerā, veduši zirgus ap to, dejujuši un upurējuši naudu. Engures Sudrabakmenim upurēja vēl 1835. gadā.

Svētie avoti arī bija pagāniskā kulta vietas. Tādi bija Siguldas Gūtmaņa alas avots un Mujānu Zilā kalna svētais avots. Kad Zilā kalna avots vēlākos gadsimteņos izsīka, ar avota smiltīm ļaudis ārstēja slimās acis.⁵⁴ Kulta vieta 17. gadsimtenī bija arī it kā virsaiša meitas Lidas kaps, kas pieminēts 1637., 1684. un 1730. gada avotos.⁵⁵

Jezuītu ziņojumi par Latgali nosauc vārdā arī dažus pagānu dievus, un tie ir vecākie līdz šim atrastie mūsu vēstures avoti, kas min latviešu dievu nosaukumus. Pēc J. Stribiņa 1606. gada ziņojuma⁵⁶ starp Rēzekni un Ludzu kāds 90 gadus vecs svētnieks stāstījis jezuītu misionāriem, ka viņiem esot dievs, kas valda debesis, un dievs, kas valda zemi. Zemes dievam pakļauti daudzi mazāki dievi. No tiem nosaukti vārdā: zirgu dievs *Dewing Uschinge*, govju dievs *Moschel*, lauku un labības dievs *Dewing Cereklicing*, arī *Cerekling*. Ūsiņam ziedo divi šķiliņus, maizi un speķi, ko met ugunī. Mošelam ziedo sviestu, pienu un sieru. Ceroklim ziedo melnu vērši, melnu vistu, melnu sivēnu un dažas mucas alus. Ceroklis minēts arī 1618. gada jezuītu ziņojumā:⁵⁷ „Viņi godina dievu, vārdā Cerokli, kam no ēdamlietām upurē pirmo kumosu un no dzērieniem pirmo kausu”.

Šos trīs dievus godāja nevien Latgalē, bet arī pārējā Latvijā. Par *Moschel* ir izteiktas domas, ka jezuīti kļūdaini transkribējuši vārdu *mārša* jeb *māršala*, pēc augšzemnieku izrunas *moršala*.⁵⁸ Jezuītu ziņojums tad būtu dokumentāra liecība par tautasdziesmās bieži minēto govju Māršaviņu jeb Māršaliņu.⁵⁹ Par Ūsiņu, kas arī plaši doku-

mentēts tautasdziesmās, P. Šmita viedoklis ir, ka tas radies tikai jaunākā laikā ar vārdu, kas aizgūts no krieviem.⁶⁰ Ar Cerokli L. Adamovičs saista Lercha-Puškaiša teiku kopojumā minēto Ceru māti, kas dzīvojusi Cīravā svētā mežā.⁶¹ Ceroklis tad būtu latviešu, nevien latgaļu pagānu dievs.

Pauls Einhorns ir pieminējis virkni latviešu dieviešu.⁶² Latviski nosaukta Laima, paskaidrojot, ka tā bijusi Fortūna jeb laimes dieviete. Laima līdzējusi dzemdētājām. Einhorns raksta, ka pagānu sievas Laimu piesaukušas grūtumos, un turpina: „Kaut viņas tagad apmācītas kristīgā ticībā un ik dienas viņas vēl apmāca, viņas no šādas pagāniskas elkdievības neatsakās, kā tas jo sevišķi izriet no viņu dziesmām, ko tās mēdz dziedāt savā valodā un kas ir īstas *Hymni Deorum*...”. Laima tautas ticējumā dzemdētājām paklājusi pašu austos palagus. Einhorns vēl min otru dievieti Dēklu, kas jaunpiezimušos bērņus iešūpojusi. Langija vārdnīcā Dēkla minēta kā laimes dieviete un likteņa lēmēja. Pretēji folkloristu un reliģijas vēsturnieku agrākajiem viedokļiem H. Biezais domā, ka Dēklas kults ir pārņemts no katoļu svētās Teklas kulta.⁶³ Šis ir viens no spilgtākiem katoliskā un pagāniskā sinkrētisma piemēriem.

Einhorns vēl dzirdējis tautasdziesmas par meža māti, kas ir mednieku aizstāve, par ceļa māti, kas sarga ceļiniekus, par dārza un lopu māti, ko piesauc sievas. Einhorns arī dzirdējis, ka zvejnieki nesēn žēlojušies par jūras māti jeb jūras dievieti — tā esot pikta, un tāpēc zvejā neesot svētības. Vēl Einhorns min lauku māti un to, ka latvieši agrāk pielūguši sauli, mēnesi, pērkonu, zibeni un vējus. Mātes, to starpā „laimes māti”, piemin arī 17. gadsimteņa tiesu protokoli.

1699. gadā Lizuma un Vecgulbenes baznīcas vizitācijas protokolā aprakstīts, ka, dziedinot sērgā saslimušos, esot lietoti šādi vārdi: „Lai Ceļa māte aizved Guļas māti uz Krievzemi”. Tādas mātes tātad bijušas vairāk nekā Einhorna atzīmētās sešas. P. Šmits tās ir saskaitījis folklorā vairāk par četrdesmit.⁶⁴ Boļševiku folkloristi, lai pārspētu „buržuāziskos zinātniekus”, ir saskaitījuši tautasdziesmās 63 mātes.⁶⁵

Ar Einhorna ziņām, ka latvieši pielūguši pērkonu, saskan Dionizija Fabricija apraksts par Pērkonu kultu. Tas rakstīts laikā no 1611. līdz 1620. gadam. Sausuma gados ļaudis pulcējoties biezos mežos, kaujot melnu teli, melnu āzi un melnu gaili. Tos ziedojoņi Pērkonam, pie kam piesaucot tā vārdu. Sārtā lejoņi pirmo alus kausu (mielastu sākot) un lūdzot Pērkonu sūtīt lielu un mazu lietu.⁶⁶

Pērkonu piemin arī kādā 1667. gada Rīgas pilsētas soģa tiesas

sēdē. Ragana Grieta no Kurzemes lietojusi šādus piena vārdus: „Melle percon adschut labbe peen und labbe schwest per jure”.⁶⁷ Pērkonu kopā ar Lielo dievu piemin arī jezuīti Latgalē.

Svētki un citi kulta laiki

Einhorns apraksta divus latviešu svētkus: dievaines jeb veļu laiku⁶⁸ un Ziemsvētkus.⁶⁹ Veļu laiks ilgst no Miķeļiem 29. septembrī līdz Simjūdiem 23. oktobrī. Šīs četras nedēļas saucot „Dieva dienas” (*Gotthes-Tage*), „Welle laick”, „Wälla Mānes”, „Semlicka” un „Semlicka-Mānes”. Parasti šais nedēļās nemēdzot strādāt. Jo sevišķi latvieši atturoties kult labību. Dievaiņu laikā kultā labība nedīgstot. Kādu vakaru šai mēnesī notiek slepena veļu mielošana (pēc 1570. gada Kurzemes baznīcas likumiem spriežot, ik pirmdienas). Labi izkuriņātā un tīri izslaucītā istabā uz klona noliek visādus ēdienus. Saimnieks ar degošu skalu rokā ieiet šai istabā un sauc vārdā savus mirušos vecākus, bērnus un radniekus, aicinot, lai tie nāk ēst un dzert. Ja saimniekam kāds no aicinātiem parādās, tā ir zīme, ka viņam šo pašu gadu jāmirst. Pēc veļu mielasta saimnieks ar cirvi sacērt skalu uz sliekšņa un liek dvēselēm iet savu ceļu, saudzējot rudzu lauku. Ja veļi izmin rudzus, tad gaidāma neraža.

Veļu ēdināšanu Kurzemē gadsimteņa otrā pusē apraksta Brants.⁷⁰ Tā notiekot slepeni Visu dvēseļu dienā, pēc jaunā stila 4. janvārī. Tad klājot galdu ar labākiem ēdieniem. Veļus aicinot: „Mūs si weczāke dwesēly mēlāmi”, tad visi izejot ārā, un istabu noslēdzot. Kad no rīta, durvis atslēdzot, atrod ēdienus neaiztiktus, tā esot laba zīme — labība un lopi labi padošoties. Ja turpretim ēdiens aiztiktis, tas nozīmējot nelaimi.

Veļu mielošanu Latgalē plaši apraksta jezuīti.⁷¹ Arī Latgalē, tāpat kā Kurzemē, uzposta istaba. Telpas vidū tad nolikts appušķots krēsls, klons nokaisīts ar sienu un uz tā uzlikts ēdiens. Uz appušķotā krēsla nosēdies mājas sirmgalvis, bet viņam aiz muguras nostājušās vecās sievas. Vecais saucis to dvēseles, kas mājā dzīvojuši, bet vecās sekojušas, lai kādu neaizmirst. Sapulcinātos veļus vecais uzrunājis, pārmetis, ka nav pasargājuši notikušajās nelaimēs, un piekodinājis, lai turpmāk ir čaklāki. Tad aicinājis veļus ēst un dzert. Pēc mielasta beigām vecais ar cirvi sitis pie vara trauka un skaļi saucis: „Tūlit no šejienes ejiet prom, kaut pie nelabā! Esat ēduši un dzēruši diezgan.” Pēc tam iztīra māju, sitot ar cirvi istabas kaktos, pašu cirvi pārsviež pāri

slieksnim, saslauka grūzus un sasviež strautā. Veļu mielastam beidzoties, sākas kaimiņu mielasts sveču vai skala gaismā. Dzīrēm sākoties, alu ziedo augstākam dievam un zemes dievam.

Veļu mielošana Vidzemē baznīcas vizitācijas protokolos minēta 1640. gadā Nītaurē, 1679. gadā Cesvainē, 1689. gadā Piebalgā, 1713. gadā Ēvelē, 1717. gadā Raunā.⁷² Šie arī citās Eiropas zemēs izplatītie svētki tātad avotos ir minēti visā Latvijā un visu 17. gadsimteni par spīti aizliegumiem un vajāšanām, tā apliecinot spēcīgu no senatnes mantotu tradīciju.

Otri latviešu svētki, ko apraksta Einhorn, ir Ziemsvētki. „Cik no viņu elku paražām var saprast, tad viņi ir kalpojuši bezkaunīgiem dieviem un tiem svinējuši arī piedauzīgus un nekaunīgus svētkus, un arī vēl tagad mūsu Kristus naktī un iepriekšējā vakarā svin šādus nekaunīgus svētkus ar rīšanu, plītēšanu, dejošanu, lēkāšanu un kliegšanu. Ar negantu klaigāšanu viņi iet apkārt no vienas mājas uz otru, kāpēc viņi Kristus vakaru savā starpā nesauc citādi kā par danču vakaru. Šo vakaru un visu nakti viņi pavada ar dancošanu, dziedāšanu un lēkšanu. Šo vakaru arī sauc par ‚Bluckwackar‘, jo viņi tad velk apkārt bluķi ar lielu klaigāšanu. To pēc tam sadedzina un izrāda savu prieku.”⁷³ Īsāk, bet ar tikpat lielu sašutumu Einhorn šo aprakstu atkārtu savā darbā *Historia Lettica*.⁷⁴

Daudz skopākas 17. gadsimtenī ir ziņas par pārējiem latviešu svētkiem. Einhorn nonāk pretrunās, rakstot, ka latvieši neskaita gadu nedz pēc saules, nedz pēc mēness, un viņi nav sapratuši, kad ir ziemas un vasaras saulgrieži, vai kad pavasarī un rudenī diena ir vienādā gaŗumā ar nakti.⁷⁵ Tomēr tās pašas grāmatas iepriekšējā nodaļā viņš apraksta ziemas saulgriežu svētkus — bluķu vakaru. Nav šaubu, ka 17. gadsimtenī vēl svinēja visus četrus svētkus: pavasaŗa svētkus, vasaras saulgriežus, rudens svētkus un ziemas svētkus.

Kā pavasaŗa svētkus (Lieldienas), tā vasaras saulgriežus (Jāņus) piemin jezuītu pāteris P. Kulēsijs 1599. un J. Stribiņš 1606. gadā.⁷⁶ Lieldienās un Jāņos ļaudis kūruši sārtus, metuši tajos ziedojumus, dzēruši un dziedādami dejujuši ap kokiem. Jāņos notikusi ziedošana Pērkonam un Lielajam dievam (*Lelo Dewas*), upurējot gaili un vistu. Manceļa sprediķu grāmatā atrodam plašāko 17. gadsimteņa Jāņu aprakstu: „Nu miēļi Draugi/ eima mehš nu ar labbu Deevu Jahņohs/ bett nhe ka wackareji Jahņa-Brahļi un Mahssas katri gahwillādami ar daschahdahm Sahļiem Meeschohs un Laukohs/ salassijuschi pahreedami mahjahs ar Ohsola-Sarreem und ar Sahlehm appuschko Wahr-tis un wissas Aehkas no eekschas und no ahreenes/ titzādami ar tahdu

Leetu Burwjus un Ragganas nohstdsiet; pehts ihpasschas Sahles Seená eesprausch/ schim und tam Laimeh: Kuṛra Sahle par Nackti savieties tas tanny gaddá mirs/ bet kuṛra Sahle saḷḷa palleek und seed/ tas pallix dsiews. Tahdu krashnu Darrbu nostrahdajuschi/ leelu Jahṇa-Ugguni eedádsena apkahrt to tee lehka zauru Nackti dserdami/ ka kahdahs Kahsahs.⁷⁷ Pēc kāda 17. gadsimteņa ieraksta Manceļa *Lettus* Rīgas Misiņa bibliotēkas eksemplārā redzams, ka Jāņu dziesma bijusi: „Līgo, Jānīti, līgo, līgo!”⁷⁸ Kā redzams, daudzas vēl tagad pazīstamas Jāņu tradīcijas pastāvēja arī 17. gadsimtenī, ko jau varēja sagaidīt.

Rudens svētki, spriežot pēc jezuīta Kveka biografijas,⁷⁹ latviešiem esot četri: *Suliszones*, *Veceles*, *Subary* un *Alkas*. Tā kā avotā minēts, ka šie nosaukumi latviešu valodā apzīmējot ziedojumus (*ab offerendo in eorum lingua*), K. Straubergs šos vārdus atšifrē šādi: solīšanas, veco, t. i. dvēseļu svētki, saņēmi un elki.⁸⁰ Pirmajos rudens svētkos *Suliszones* mājas garam ceplī ziedoti augļi, medus un alus. *Veceles* svinētas Visu svēto vakarā, dedzinot sveces un liekot galdā tik plācēņu, cik klātesošo. Pēc ēšanas katrs ņem pa gailim un nocērt tam galvu. Tad seko šķīstīšanās ar siltu un aukstu ūdeni, un pie galda aicina veļus, kas nenāks vilku, lāču un čūsku izskatā un nekaitēs lopiem. Uz kapiem nestas nokautu lopu iekšas, to ādā ietītas. Ar šo lopu mirušo dvēseles atjājušas dzīrēs. *Subary* svinēti ap Mārtiņiem, šais svētkos govi apgērbj sieviešu drānās, izvadā pa telpām un pajumtēm, un, ko tā min kājām, tas esot svētīts. *Alkas* ir pēdējie rudens svētki, ko ar lūgšanām un ziedojumiem svinējuši vīrieši pie svētā ozola un sievietes pie svētās liepas. Pie koka saknēm ar īpašu lūgšanu noliktas olas, vasks, nauda.

Pārdabiskie spēki

Septiņpadsmitā gadsimtenī ar pārdabiskiem spēkiem apveltīti cilvēki bija reālītāte, kam ticēja kā izglītotie, tā vienkāršie ļaudis. Par viņiem sprieda mācīti juristi un teologi, un rezultāts daudzkārt bija sārts vai bendes zobens.

Latvijas vēsturē labi pazīstamā Johana Reinholda Patkula tēvs 1665. gadā sava znota, pulka intendantsa Kaspara Dannenfelda, vārdā iesūdzēja tiesā zemnieci Baibu Olektiņu, ka tā nobūrusi viņa meitas Annas Dorotejas bērnu. Bērns esot kļuvis pilnīgi brūns un izskatīties kā nožņaugts.⁸¹

Mālpils draudzes Kniediņu muižas krodzinieka piemītis, ap 86 gadu vecais Tīss, 1691. gadā Cēsu zemes tiesā apliecināja, ka ārstējis lopus, appūšot sāli un maizi.⁸² Viņš arī atklāja pūšļojamos vārdus: „Saul’ un mēness, ej pār jūru, atnes atpakaļ dvēseli, ko velns nonesis ellē, un atdod lopiem dzīvību un veselību, kas tiem ņemta”. Tīss arī ārstējis cilvēkus ar līdzīgiem buřamvārdiem. Viņa teiktie asins vārdi ir protokolā pierakstīti latviski: „Sausse warne zaur gaissem skreij, asne ne las”.⁸³ Tīss vēl min piena vārdus un vilku vārdus. Kad tiesneši viņam jautā, vai viņš varot arī kaitēt tiem, kas viņu apvaino, Tīss atbild, ka visi viņa darbi esot tikai uz labu, bet, ja kāds viņam darītu ļaunu, tam gan labi neklātos.

Šie divi piemēri par Baibu Olektiņu un Tīsu ilustrē daudzas 17. gadsimteņa buršanas prāvas:⁸⁴ bija vārdotāji, kas būra uz labu, bet bija arī, kas būra uz ļaunu. Likums buršanu, pūšļošanu un pareģošanu aizliedza. Parastais sods bija stāvēšana pie kauna staba baznīcas priekšā un pēriens atkarā no nodarītā posta lieluma.

Par spīti sodiem un aizliegumiem latvieši tomēr slimībās un nelaimēs nemeklēja mācīto balbieŗu, bāderu, asinslaidēju, ķepzeteru, dakteru un ārstu palīdzību, bet griezās pie pašu vārdotājiem, zālotājiem, laītītājiem, riebējiem, sāls pūtējiem un pūšļotājiem. Šie dziednieki 17. gadsimtenī jau prata līdzēt nevien ar zālēm, kas toreiz auga Latvijā, piemēram, kumelītēm, bet arī ar sveŗu zemju zālēm: cedveri pret cērmēm, dīveldreķi pret vēdera kaitēm.

No šiem dziedniekiem jāatšķir nelaiimes uzsūtītāji: raganas jeb zavekles, burvji jeb zavatnieki. Raganas, spīģanas jeb zavekles ir sievietes, kas prot savu dvēseli atdalīt no miesas un pārvērsties par lidojoŗu pūķi vai iemiesoties kādā putnā, bitē, kokā, čūskā, krupī vai citā dzīvniekā. Vidzemes superintendents Hermanis Samsons 1626. gadā izdeva iespiestu grāmatu ar seŗām svētrunām pret raganām.

Pieķertās sodīja ar nāvi, sadedzinot uz sārta. Lai panāktu atzīšanos, līdz 1686. gadam Vidzemē pratināmo spīdzināja, bet pēc šī gada zviedru likumi pratināšanā spīdzināt aizliedza, atstājot spīdzināšanu tikai kā sodu. Uksenšernas muiŗu grāmatas dod zināmu ieskatu raganu spīdzināšanā un tiesāšanā. 1637. gadā bende saņēma 2 $\frac{2}{3}$ vecdāldeŗa par kādas meitas (varbūt raganas) spīdzināšanu un tikpat daudz par soda izpildīšanu. 1639. gadā Rīģas bendem maksā 11 vd. par raganas sodīšanu. Par izbēģuŗas raganas sagūstīšanu samaksāta dzeŗamnauda un par turēšanu cietumā 2 vd. 1640. gada kases grāmatā ir šāds ieraksts: „Rīģas bende (1)640. g. jūnijā vienu

raganu sadedzinājis un otru spīdzinājis, par to viņam samaksāts 12 1/2 vd." Jūlijā divi grēcinieki „justificēti” un seši striķēti ar kāķi — 19 vd. Novembrī justificēta viena bērna slepkava un viena grēciniece mesta ūdenī — 17 vd. Limbažu bendem — 1 vd. 1641. g. jūlijā viens pakārts un siets uz rata — 15 vd. Šais ierakstos „grēciniece”, kas mesta ūdenī, bez šaubām, bija aizdomās turēta ragana, kuŗas vainu pārbaudīja, metot no Valmieras tilta Gaujā. Sievietes, kas neslika (kuplo brunču dēļ), atzina par vainīgām un sadedzināja. Kas slika, reizēm aizgāja bojā, kad tās nepaspēja izglābt. No 1641. līdz 1645. gadam bende Miķelis saņēma no Uksensērnas muižu pārvaldes rēgulāru algu 50 vd. gadā, bez tam uzturu un apģērbu. 1646. gadā bendem atkal maksā atlīdzību par atsevišķiem pakalpojumiem 4 1/2 vd., bet 1647. gadā prāvo summu 129 vd. 1650. gadā bende saņēma par trīs noziedznieku tiesāšanu un vienas sievietes (raganas) spīdzināšanu 12 vd. 54 grašus. 1652. gadā bendem maksā par divu personu pēršanu pie kauna staba 5 vd. 1653. gadā bende saņēma 20 1/2 vd., bet 1654. gadā 32 vd. 24 grašus un par kalpones sodīšanu 2 1/2 vd. Otrs bende vēl saņēma 3 vd.⁸⁵ Šis pārskats rāda, ka starp noziedzniekiem, ko sodīja bende, raganu spīdzināšanai un sodīšanai bija ievērojama vieta.

Burvju dedzināšana minēta Manceļa sprediķu grāmatā. Kad hercogs Jēkabs saslima, viņš apvainoja Jaunpils muižkungu, ka tas viņu esot nobūris. Muižkungu sededzināja uz sārta. Par burvjiem Latgalē liecina 1692. gada prāva, kuŗā Juris Baltinis apvainots, ka dzirdījis Kristapu Židini ar apburtu alu.⁸⁶

Kamēr Vidzemes superintendents Samsons ir slavens ar savām raganu svētrunām, tikmēr vēlākais Kurzemes superintendents Einhornis ir ievērojams ar savu ticību vilkačiem. Viņš raksta par *Lycanthropis* (vilkačiem):⁸⁷ „...nevar noliegt, ka ir... cilvēki, kas velna ierosmē briesmīga vilka veidā ir redzami un skrien...”.

Citās domās par vilkačiem bija vecais Tīss, kuŗa buršanas formulas minētas iepriekšējās lappusēs. Viņš tiesai izstāstīja, ka pats skrējis vilkačos.⁸⁸ Prasmi viņš ieguvis no kāda Alūksnes zemnieka, bet priekš dažiem gadiem māku savukārt nodevis tālāk kādam Allažu zemniekam. Pēc Tīsa atziņas vilkači darot tikai labu, bet burvji tikai ļaunu. Kamēr burvji labības ziedus nonesot ellē un tā radot neražu, tikmēr vilkači labības ziedus nesot no elles ārā. Elles ieeja esot purvā pie Purvu ezera (*Puer-Esser*) Mālpils draudzē, ap pus jūdzi no Kniedīņu muižas. Vilkači nekalpojot velnam, bet gan Dievam, tāpēc tos saucot par Dieva suniem. Velns vilkačus „pro idiomate Lettico Ne

eretz", kamēr ar burvjiem velns ellē kopā dzīvo. Viss, ko vilkači dara, nākot cilvēkiem par labu. Ja nebūtu vilkaču, kas nozog burvju nolaupīto svētību, tad visa svētība pasaulē pazustu. To Tīss apliecināja ar zvērestu. Iepriekšējā gadā latviešu vilkači ieradušies par vēlu, krievu vilkači bijuši klāt agrāk. Sekas bijušas neraža Vidzemē un laba raža Krievzemē. Šogad latvieši pasteigušies, tāpēc būšot auglīgs un labs linu gads.

Kaut gan pret Tīsa apzvērēto stāstu tiesneši izturējās skeptiski, viņš savu lietu sabojāja, atzīstoties, ka neejot baznīcā un pie svētā vakarēdiena. Tāpēc par „teufflische verblendung”, par aizliegtu pareģošanu un buršanu viņam piesprieda rikstes, vecuma dēļ tikai 20 pāru. Sods bija jāizpilda, Mālpils zemniekiem klāt esot.

Indriķi Blendi 1647. gadā arī tiesāja par skriešanu vilkačos. Tāpat kā vecais Tīss gadsimtenā beigās, arī Blende apliecināja vilkaču atšķirību no burvjiem. Tiesneši tomēr atzina, ka bez burvības nevar par vilku pārvērsties, un tāpēc Blendi notiesāja.⁸⁰ Kādā citā prāvā 1683. gadā vilkacis Idgunts stāsta tiesā to pašu, ko vēlāk 1690. gadā vecais Tīss — ka raganas zogot labības ziedus no laukiem un nesot velnam, bet vilkači raganām tos atņemot un nesot atpakaļ uz lauku. Citās prāvās (1608., 1614. un 1683. gadā) atšķirība starp vilkačiem un raganām nav izcelta — ragana var būt arī vilkace, raganas vīrs ir vilkacis, raganas un vilkači pulcējas vienkopus svētkos.⁹⁰

Ļaužu apziņā bez raganām, burvjiem un vilkačiem 17. gadsimtenī eksistēja pūķi. To daba ir ļoti dažāda.⁹¹ Kādā 1631. gada raganu prāvā tiesas priekšā aicināja 13 gadus vecu meiteni. Viņa esot izteikusies, ka bisenieka Jēkaba sieva lidojusi kā ugunīgs pūķis. Meitene tiesā liecināja, ka pagājušā gada Mārtiņos esot sagūstījusi lidojošu pūķi ar burvju vārdiem. Pūķis nokritis zemē, un meitene to ar īpašiem vārdiem piespiedusi atzīties, ka viņš ir bisenieka sieva.

Tādas pašas dabas ir 1647. gada prāvā pieminētie pūķi. Vilkača Blendes meita Anna ir lidojusi par pūķi. Kāda cita sieviete, kas arī pratusi šo mākslu, ir sagūstījusi pirmo, iesprostojusi podā un uzlikusi uz uguns vārīties. Tikai ar lielām pūlēm pūķis ticis ārā no poda.

Aprakstot, ka latvieši savām meitām labprāt dodot putnu vārdus,⁹² Einhorns stāsta, ka viņi to darot, vēlēdamies, lai meitas lido. „Saka, ka viņas šo māku protot un naktī ar uguni lidojot gaisos. Daži domā, ka vēl tagad ļoti daudzas šo māku protot un lidojot apkārt. Vai tas ir tiesa, ļauju citiem spriest.”

Citas dabas ir Dionizija Fabricija un Einhorna kādā agrākā darbā minētie pūķi.⁹³ Te pūķis ir nevis cilvēks, bet kalpotājs gars, kas nes

saimniekam labību un mantu. Kad pūķis skrej pēc mantas, tas ir ugunīgi sarkans un skrien kā liesma pie debesīm. Kad viņš sazadzis mantu un nes to savam saimniekam, viņš ir zils un pretīga izskata. Pūķis jātur tīrā un glītā telpā, un tajā drīkst ieiet tikai saimnieks. Saimniekam pūķis ik dienas jābafo un jādzirda. No visiem ēdieniem un no svaiga alus pūķim jādod pirmam. Ja pūķi labi netur, viņš kļūst dusmīgs un nodedzina saimniekam māju. Mancelis par to raksta:⁹⁴ „Kas Pūķi tur, tas cienā pat vellu”. Pūķa turēšana apliecināta nevien literāros avotos, bet arī tiesu dokumentos. 1637. gadā apvaino kādu Balodi, ka pūķis redzēts lidojam viņa mājā iekšā un ārā.

Līdzīga pūķim ir spīgana. Kā pūķis, tā spīgana var būt sieviešu un vīriešu dzimuma. Spīganai tad atbilst spīgainis. Spīganas (*spidan*) esamība apliecināta iepriekšējā lappusē minētā 1631. gada prāvā.

No visām šīm pārdabiskajām lietām profesors Brants savā 1673. gada ceļojumā nekā nebija manījis. Totiesu viņš apraksta maldugunis. Pēc viņa vārdiem Kurzemē „ir daudz purvainu ieleju. Šī iemesla dēļ ceļotājiem vakaros ne mazumu jāsarģās no bieži sastopamām maldugunīm (*irrwischen*) ...”⁹⁵

Ka latviešiem piedēvēja daudz pārdabisku prasmju, ir vēsturisks mantojums no iepriekšējiem gadsimteņiem. Galvenais iemesls tam bija, ka latvieši runāja svešniekiem nesaprotamu valodu un ka viņu paražas atšķīrās. Paši latvieši savukārt pārdabiskas īpašības piedēvēja cittautībniekiem vēl lielākā mērā nekā saviem tautiešiem. Pēc latviešu domām vāciešiem esot sava atsevišķa elle. Par vislielākiem burvjiem latvieši un vācieši uzskatīja lībiešus.⁹⁶ Vāciešu acīs lībieši bija lielāki burvji par latviešiem — bez šaubām, tāpēc, ka Kurzemes mācītāji kaut cik prata latviski, bet lībiski neprata nemaz.

Kā ilustrācija teiktajam, ka burvji bija pirmām kārtām svešinieki, labi noder apsūdzība pret igauņu zemnieku Hansu Tintu par buršanu (1632. g.).⁹⁷ Pratināts viņš noliedza, ka būtu burvis. Par savu vienīgo saskari ar burvjiem viņš atzina to, ka 1602. gadā licis kādam latviešu zemniekam apburt *Hans Luygke* par to, ka pēdējais viņam nozadzis gaļu. Tomēr pēc liecinieku pratināšanas Tintam piesprieda ūdens pārbaudi un spīdzināšanu, un, ja tad pierādītos, ka viņš vainīgs, sadedzināšanu uz sārta.

17. gadsimteņa latviešu pagāniskās paražas, svētki un ticējumi pārdabiskiem spēkiem ir sinkrētisma rezultāts. Latviešu senie reliģiskie ticējumi ir sajaukti ar katoliskiem elementiem.⁹⁸ Kamēr latviskās paražas un svētkus vācieši nopēla un atzina par pagāniskiem, tikmēr pārdabiskiem spēkiem ticēja nevien latviešu zemnieki, bet arī

viņu kungi. Citādi Patkuls nebūtu sūdzējis Baibu Olektiņu, augstākie garīdznieki Samsons un Einhorns pret šiem spēkiem cīnījušies, tiesneši sprieduši tiesu un bende kūris sārtu.

¹H.Biezais, *Das Kirchenbuch der St. Jakobskirche in Riga 1582—1621, Acta universitatis Upsaliensis* 1957, 10 (Upsala 1957).

²1610. gada sinodes lēmumi un 1613. gada baznīcu revīzijas gaita atreferēta Klēberga darbā: G.Kleeberg, *Die polnische Gegenreformation in Livland* (Leipzig 1931), 99. un sek. lpp. 1618. gada pārskats atrodas Polockas jezuītu kolledžas archīvā. Latīņu teksts iespiests: *Mitteilungen*, Bd. 4 (Riga 1849).

³ARL, 1203. lpp.

⁴A.v.Richter, *op. cit.*, 118. lpp.

⁵ARL, 999. un sek. lpp. Sk., piemēram, 1004. lpp.

⁶H.v.Bruiningk, „Die Nachwirkungen der Gegenreformation in Livland”, *Sitzungsberichte* (Riga 1914—21), 90. lpp.

⁷Edith Kurtz, „Verzeichnis alter Kultstätten in Lettland”, *Mitteilungen XXII*, 2 (Riga 1924).

⁸Ir izteiktas domas, ka aizliegumu atkārtojumi liecina par Viļņas jezuītu ilgstošo ietekmi Vidzemē, sk.: Jonas Grinius, „Die Herkunft der litauischer Kreuze”, *Commentationes Balticae III* (1955), 74. lpp. Ticamāk ir, ka te saskatāma Latgales jezuītu ietekme.

⁹E.Kurtz, *op. cit.*

¹⁰G.Jensch, „Livländische und Kurländische Jahrmärkte im 17. Jahrhundert”, *Sitzungsberichte 1931/32* (Riga 1932), 25. lpp.

¹¹P.Campe, „Begräbnisstätten und Friedhöfe Lettlands”, *Baltische Hefte* 1956.

¹²N.v.Holst, *Riga und Reval* (Hameln 1952), 51. lpp.

¹³L.Adamovičs, *Dzimtenes baznīcas vēsture* (Vācijā 1947), 26. lpp.

¹⁴Paul Einhorn, *op. cit.*, 45. un sek. lpp.

¹⁵Šis apgalvojums ir pareizs tikai par jezuītu uzturētām baznīcām. Piemēram, par jezuītu Cēsu baznīcu lasām (ARL, 454. lpp.), ka baznīcai zemnieku, kam jāveic klaušas mācītāja muižai un jādod sieciņi, nav bijis, bet baznīcu jezuīti uzturējuši „ubagojot”.

¹⁶G.Mancelius, *Phraseologia Lettica*, 227. lpp.

¹⁷B.Brežgo, *Latgolas vēstures materiāli I*.

¹⁸E.Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 79. lpp.

¹⁹J.A.Brandt, *op. cit.*, 82. lpp.

²⁰E.Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 79. lpp.

²¹*Ibid.*, 90—91. lpp.

²²J.A.Brandt, *op. cit.*, 155. lpp.

²³T.Kallmeyer, „Die Begründung der evangelisch-lutherischen Kirche in Kurland durch Herzog Gotthard”, *Mitteilungen* 6 (Riga 1852).

²⁴G.Mancelius, *Lettische Postill* (Riga 1654), 386. lpp.

²⁵R.Wittram, *op. cit.*, 117. lpp.

²⁶E.Dunsdorfs, „Latviešu zemnieku turība 17. gadsimtenī”.

²⁷ARL, 642. lpp.

²⁸Ibid., 972. lpp.

²⁹J.Straubergs, *op. cit.*, 76. lpp.

³⁰Par 17. gadsimteņa latviešu tautības mācītājiem būtu vēlama monografija ar parastiem avotu norādījumiem. J.Strauberga pētījumos bieži nevar atšķirt viņa paša nekritiskos spriedumus no avotos apliecinātiem faktiem, bet šos faktus nevar konstatēt vēju trūkuma dēļ.

³¹Reitera biogrāfiju sk.: Kārlis Draviņš, „Pirmais latviešu literāts”, *Ceļa zīmes* 11 (1953), B.Jēgers, „Ievads”, *Jāņa Reitera tēvreižu krājums* (Kopenhāgenā 1954), un A.Johansons, *Latviešu literatūra* (Stokholmā 1953), 24—25. lpp.

³²Faksimilā izdots 1954. gadā — sk. iepriekšējo vēri.

³³Par Elģeru biografiskos datus pēc jezuitu avotiem sniedzis St.Kučinskis, *Dzimtenes balss*, 1953, 8., 11. un 12. nr.; 1954, 1. nr.

³⁴St.Kučinskis, „Jēkabs Skaldiņš”, *Dzimtenes balss*, 1954, 5. nr.

³⁵Kārlis Draviņš, „*Agenda parva*, Braunsberg 1622, und die sogenannte 'polnische' Rechtschreibung im Lettischen”, *Meddelanden från seminarierna för slaviska språk, jämförande språkforskning och finsk-ugriska språk vid Lunds Universitet* (Lund 1952), 2. nr., 39. lpp.

³⁶H.v.Bruiningk, „Die Nachwirkungen der Gegenreformation in Livland”, 93. lpp.

³⁷C.v.Ceumern, *op. cit.*, 23—26. lpp.

P.Kampe, *Baznīcu celtniecība Vidzemē zviedru valdības pēdējos piecdesmit gados (1660—1710)*, AUL, Architectorum ordinis series II, 2 (Rīga 1937).

³⁸EKA, LRKkA II, 10. 1684. g. 17. oktobra dokuments, 82. un sek. lpp.

³⁹RA, Liv. II, 618. sēj.: „Die Zahl derer Kirchen Vorsteher und Usraugen, deren nohtwendig so viel seyn müszen, als Pagasten seynd”. Par 1684. gada rakstu sk.: A.Dombrovskis, „Skats Opekalna draudzes pagātnē”, *Ceļa biedrs* 29 (1958).

⁴⁰Tulkojumu iespieda 1687. gadā Stokholmā un tai pašā gadā Vilkena spiestuvē Rīgā. Pēc tam izdoti vairāki pārspiedumi, starp citu Jelgavā 1796. gadā: *Kirchengesetze und Ordnung so der groszmächtigte König und Herr, Herr Karl der Eilfte, der Schweden, Gothen und Wenden König etc. im Jahr 1686 hat verassen und im Jahr 1687 im Druck ausgeben und publiciren lassen* (Mitau 1796).

⁴¹G.J.v.Buddenbrock, *op. cit.*, 1631. un sek. lpp.

⁴²Viens eksemplārs atrodas RA (fotokopija autora īpašumā), otrs: K.Kriģis-arkivet: Sveriges krig. Kurland 1701—(1709), 2. nr. Liekas, ka abām kartēm pamatā viens un tas pats mērījums. Kaŗa archīva karte zīmēta mazākā mērogā, tāpēc uz tās nav sīkāku ceļu. Totiesu tā aptver daļu Lietuvas līdz Klaipēdai un Šauļiem. Baznīcas skaitītas pēc RA kartes.

⁴³B.Breŗgo, *Latgolas vēstures materiali* I, 133. lpp.

⁴⁴Ibid., 137. lpp.

⁴⁵W.Heine, „Miscellen zur Geschichte des Jesuitenordens in Livland”, *Sitzungsberichte* 1914, 106. lpp.

⁴⁶„Jahresbericht der Wendischen Jesuiten an den Ordensprovinzial vom Jahre 1618”, *Mitteilungen*, Bd. 4.

⁴⁷J.Kleijntjens, *Latvijas vēstures avoti Jeziūtu ordeņa arhīvos* I (Rīgā 1940), II (Rīga 1941).

⁴⁸K.Straubergs, „Svētie meži un svētie koki”, Amerikas latviešu humānītāro zinātņu asociācija, *Rakstu krājums* I (Ņujorkā 1957), 22. un sek lpp., un *Latviešu tautas dziesmas* XI, 12. lpp. K.Straubergs rakstā „De heliga skogarna”, *Folk-Liv* 1945, 132. lpp., izsaka domas, ka Kulēsija 1599. g. ziņojuma avots varētu būt Dlugoša apraksts par leišiem.

⁴⁹J.J.Strauss, *op. cit.*

⁵⁰E.Kurtz, *op. cit.*

⁵¹*Mitteilungen*, Bd. 4.

⁵²E.Kurtz, *op. cit.*

⁵³*Ibid.*

⁵⁴*Ibid.*

⁵⁵*Ibid.*

⁵⁶K.Straubergs, „Svētie meži un svētie koki”, 23. lpp.; H.Biezais, *Die Hauptgöttinnen der alten Letten* (Upsala 1955), 76. lpp.; L.Adamovičs, „Senlatviešu mītoloģija”, *Latviešu tautas dziesmas* XI (Kopenhāgenā 1956), 572. lpp.

⁵⁷*Mitteilungen*, Bd. 4.

⁵⁸H.Biezais, *Die Hauptgöttinnen . . .*, 85. lpp.

⁵⁹29202. dziesma sniedz veselu katalogu lopu patronu, no tiem vairums katoļu svēto: Zirgu Ūsiņš, govju Māršaviņa, kazu Barbiņa, cūku Teniņš, aitu Annīte, teju Urbāns, sargāt manus kustiņšus no sērgām, no vilkiem! Kāds šīs dziesmas variants vēl min kazu Katrīnu. Par šo dziesmu sk.: H.Biezais, *Die Hauptgöttinnen . . .*, 266. lpp.

⁶⁰L.Adamovičs („Senlatviešu mītoloģija”) šo uzskatu daļēji apstrīd.

⁶¹Ansīšs Lerchis-Puškaitis, *Latviešu tautas teikas un pasakas* VII (Rīgā 1903), 335. lpp.

⁶²P.Einhorn, *Historia Lettica*, III un VII nod.

⁶³H.Biezais, *Die Hauptgöttinnen . . .* VI daļa, sevišķi 372. lpp.

⁶⁴P.Šmits, *Latviešu mītoloģija* (Rīgā 1926), 86. lpp.

⁶⁵V.Greble, „Mītiskās latviešu tautasdziesmas”, *Latviešu tautasdziesmas. Izlase III* (Rīgā 1957), 733. un 734. lpp. Starp šīm 63 mātēm ir arī tādas, kā „Daugaviņa, māmuliņa” un „Jāņu māte”. Tai pašā sējumā K.Arājs rakstā „Paskaidrojošā vārdnīca folkloras leksikai” (794. lpp.) paskaidro, ka mātes ir dabas u. c. parādību personificējumi, bet Jāņa māte esot saimniece, kas saņem Jāņa bērņus. Kā redzams, V.Greble mēģinājumā pārspēt buržuāziskos zinātniekus ir pārcentusies.

⁶⁶L.Adamovičs, „Senlatviešu mītoloģija”, 569. lpp.

⁶⁷Z.Liģers, *op. cit.*, 160. lpp.

⁶⁸P.Einhorn, *Historia Lettica*, 19., 23. un sek., un 51. lpp.; *Wiederlegunge der Abgötterey und nichtigen Aberglaubens* (Rīga 1627), 7. nod.; *Reformatio Gentis Letticae in Ducatu Curlandiae* (Rīga 1636).

⁶⁹P.Einhorn, *Historia Lettica*, 20. lpp. To, ka Einhornstarp pagāniskiem latviešu svētkiem neaparaksta Jāņus, L.Adamovičs izskaidro tā, ka Jāņi nosaukuma dēļ Einhornam nav likušies piedauzīgi — „Senlatviešu mītoloģija”, 575. lpp.

⁷⁰J.A.Brandt, *op. cit.*, 81. lpp.

⁷¹Eduard Kurtz (ed.), *Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu über ihre*

Wirksamkeit in Riga und Dorpat 1583—1614 (Riga 1925). J.Kleijntjens, *op. cit.*

⁷²K.Straubergs, „Latviešu gada svētki”, *Latviešu tautas dziesmas XI* (Kopenhāgenā 1956), 19. lpp.

⁷³K.Strauberga tulkojums, *ibid.*, pēc: P.Einhorn, *Reformatio Gentis Letticae in Ducatu Curlandiae*, 4. nod. Citātu vācu valodā sk.: J.Sehwers, *Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen* (Berlin 1953), 173. lpp.

⁷⁴P.Einhorn, *Historia Lettica*, 20. lpp.

⁷⁵*Ibid.*, 5. nod.

⁷⁶J.Kleijntjens, *op. cit.* II.

⁷⁷(A.Spekke), *Latvijas vēsture* (Stokholmā 1948), 211. lpp.

⁷⁸*Latvieši* (Rīgā 1930), 237. lpp.

⁷⁹J.Kleijntjens, *op. cit.*, I. Sk. attiecīgā posma tulkojumu (latgaliešu dialektā): M.Bukšs, *Latgaļu literatūras vēsture* (1957), 85—87. lpp. Jezuīts Teofils Kveks miris Daugavpilī 1736. gadā.

⁸⁰K.Straubergs, „Latviešu gada svētki”, 10. lpp. Pēc šī raksta un M.Bukša tulkojuma sniegts sekojošais apraksts, par cik tas dibināts uz Kveka biogrāfiju.

⁸¹H.Hornborg, *op. cit.*, 48. lpp.

⁸²H.v.Bruiningk, „Der Werwolf in Livland”, *Mitteilungen*, Bd. 22, III (Rīgā 1924).

⁸³Saturā šie asins vārdi atbilst 34136. un 34137. tautasdziesmai.

⁸⁴Sk. daudzus piemērus: K.Straubergs, *Latviešu bujamie vārdi I—II* (Rīgā 1939—41), passim.

⁸⁵E.Dunsdorfs, *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624—1654*, 399—417. lpp.

⁸⁶T.Zeiferts, *Latviešu rakstniecības vēsture I* (Linkolnā 1957), 312. lpp.

⁸⁷P.Einhorn, *Wiederlegung der Abgötterey vnd nichtigen Aberglaubens*, 6.nod.

⁸⁸Tiesas protokols pilnīgi publicēts: H.v.Bruiningk, „Der Werwolf in Livland”, 203—230. lpp. To īsi atstāstījis K.Straubergs, „Latviešu gada svētki”, 22. lpp.

⁸⁹Pēc T.Zemzara atstāstījis K.Straubergs, „Latviešu gada svētki”, 23. lpp.

⁹⁰*Ibid.*, un K.Straubergs, „Om varulvarna i Baltikum”, *Liv och folkkultur*, studier och översikter, ser. B., vol. 1 (Stockholm).

⁹¹Sekojošais pēc K.Strauberga „Die Epiphanie der Seele”, *Commentationes Balticae III* 1955 (Bonn 1957), un „Latviešu gada svētki”.

⁹²P.Einhorn, *Historia Lettica*, 29. lpp.

⁹³P.Einhorn, *Reformatio Gentis Letticae in Ducatu Curlandiae*.

⁹⁴G.Mancelius, *Phraseologia Lettica*, 228. lpp.

⁹⁵J.A.Brandt, *op. cit.*, 62. lpp.

⁹⁶P.Einhorn, *Historia Lettica*, 3. lpp.

⁹⁷E.Pabst und R.v.Toll, *op. cit.*, II, 404. lpp.

⁹⁸L.Adamovičs, *Dzimtenes baznīcas vēsture*, 16. lpp.

15. NODAĻA

SKOLAS UN IZGLĪTĪBA

Vidējās mācības iestādes

No latviešu kultūras vēstures viedokļa svarīga ir Rīgas jezuītu kolledža, kas darbojās, līdz Rīgu ieņēma zviedri. Šī mācības iestāde ievērojama tāpēc, ka tajā vērību veltīja latviešu valodai. 1614. gada annālēs lasām:¹ „Livonijas dvēseļu (aprūpes) veicināšanai šai kolledžā notiek vingrināšanās (sarunās) latviešu valodā, ik dienas pusstundu pēcpusdienas atpūtas beigās”. Jesuītu kolledžās vēl tagad pēc pusdienas ir apmēram $\frac{3}{4}$ stundas, bet pēc vakariņām ap pusstundu obligāts kopējs brīvlaiks. Rīgas jezuītu kolledžā tātad no pirmā brīvlaika ik dienas ap pusstundu veltīja tam, lai vingrinātos sarunās latviešu valodā. Vai latviešu valodas mācība sākās tikai 1614. gadā, vai agrāk, par to ziņu trūkst.

Kad zviedri ieņēma Rīgu, jezuītus padzina, un kolledžas bibliotēku, pavisam 956 grāmatas, zviedri aizveda uz Upsalas universitātes bibliotēku.² Otra jezuītu kolledža Vidzemē pastāvēja Cēsīs. To likvidēja 1625. gadā. Par tās darbību sīkāku ziņu vēl trūkst. Var domāt, ka ar latviešu valodu jezuīti nodarbojās arī 1583. gadā dibinātajā Tērbatas tulkuseminārā (*seminarium interpretum*), kas pastāvēja līdz zviedru iekarojumiem.

Pēc jezuītu padzīšanas no zviedru Vidzemes par svarīgāko jezuītu centru Latvijā kļuva Daugavpils, un tur arī nodibināja kolledžu, vispirms sākot ar pirmajām klasēm, bet no 1642. gada ar pilnu kursu.³ Tāpat kā Rīgas, arī Daugavpils kolledža nebija domāta vienīgi jezuītu ordeņa iekšējām vajadzībām. Ir izteiktas domas, ka arī Daugavpils kolledžā, gluži kā Rīgā, uzmanību veltīja latviešu valo-

dai, kā pierādījumu minot, ka tur radās Elģera poļu, latīņu un latviešu vārdnīca, un tur to arī lietoja.⁴ Elģers vairākkārt bija Daugavpils kolledžas rektors. Daugavpils kolledžu izpostīja Pirmajā ziemeļu kaņā. Vai gadsimteņa otrā pusē to atjaunoja, ziņu trūkst.

Jezuītu kolledžas bija vidējas mācības iestādes, līdzīgas tagadējām Amerikas Savienoto Valstu zemākajām kolledžām, ar mācību programmu, kas dažās speciālās disciplīnās pārsniedza tagadējo vidusskolu kursu.⁵

Vecākā Latvijas skola, kas pastāvēja jau viduslaikos, bija Rīgas domskola.⁶ Pēc mācību programmas tā bija augstāka elementārskola. 1631. gadā Rīgas rāte pēc zviedru valdības ierosinājuma nolēma pievienot domskolai akadēmisku ģimnaziju. Akadēmiskās ģimnazijas kurss bija agrākās jezuītu Rīgas kolledžas līmenī. Tajā mācīja latīņu valodu, dabzinātnes, vēsturi, filozofiju, matemātiku un teoloģiju. Teoloģijas profesors bija pirmais zviedru laiku Vidzemes superintendents Hermanis Samsons. No 1643. gada dzejas un retorikas, bet vēlāk teoloģijas profesors bija Johans Brevers, kas sava mūža beigās no 1690. gada kļuva par Vidzemes superintendentu. Profesors Brevers 1655. gadā izdeva iespiestu ģimnazijas programmu un disputu sakopojumu.

Ģimnazijas darbību 1656. gadā pārtrauca kaņš un mēris, un tikai 1678. gadā pēc 22 gadu pārtraukuma tā atjaunoja mācības. Atjaunotajā akadēmiskajā ģimnazijā mācīja teoloģiju, filozofiju, loģiku, ētiku, fiziku, retoriku, jurisprudenci, grieķu valodu, vēsturi un matemātiku.

Trīs gadus priekš Rīgas ģimnazijas atjaunošanas (1675. g.) Kārlis XI lika Rīgā nodibināt liceju muižnieku jaunatnes audzināšanai un mācītāju sagatavošanai. Šo mācības iestādi sauca *Schola Carolina*. Licejā mācīja ebrēju, kaldiešu, sīriešu, grieķu un latīņu valodu, teoloģiju, loģiku, retoriku, vēsturi un ģeografiju. Tajā bija ap 130 skolēnu, to starpā Latvijas vēsturē pazīstamais Michaels Strokirks un Jakobs Benjamiņš Fišers. Ka licejā būtu mācījušies arī latvieši, ir jāpierāda ar avotiem.⁷ Liekas, ka nedz Rīgas ģimnazijā, nedz licejā nenotika mācītājiem tik vajadzīgās latviešu valodas mācības.

Par Kurzemes hercogistē Ketlera laikā nodibinātām latīņu skolām Jelgavā, Bauskā, Kuldīgā un Liepājā ziņas ir trūcīgas. 17. gadsimtenī dibina jaunas skolas Jelgavā un Liepājā, arī Subatē un Grobiņā.

Nepavisam neveicās Kurzemes hercogistē ar akadēmiskās ģimnazijas dibināšanu muižnieku bērniem. Landtāgs šo jautājumu apsprieda 1618., 1624., 1642., 1684. un vēlākos gados, bet vienmēr atrada

iemeslus, lai lietu atliktu. Turpretim Fridricha Kazimira laikā skolu nodibināja jezuiti, kā Cīgenhorns raksta, pret hercoga gribu.⁸ Šīs skolas, kā nodibinātās, tā projektētās, nebija latviešiem domātas.

Rīgas latviešu skolas

Bez augstākajām skolām Rīgā pie baznīcām darbojās zemākās skolas, kuŗās skolotāji bija ķesteri. Šo skolu programmā bija ticības mācība, baznīcas dziedāšana un lasīt mācīšanās. Trīs no tām — Pēterļa, Jēkaba un bāriņu skola — bija „rēķinu skolas”, jo tajās mācīja arī skaitļot. Latviešu skolas nodibinājās pie latviešu draudzēm.

Rīgas 17. gadsimteņa latviešu skolu vēsturi pētījis J. Straubergs.⁹ Gadsimteņa pirmajā pusē Rīgā darbojās divas latviešu skolas: pie Ģertrudes un pie Jāņa baznīcas.

Ģertrudes baznīcas ķesteris un skolotājs no 1632. līdz 1648. gadam esot bijis linu audēju amata loceklis Mārtiņš Baķītis. Ģertrudes baznīca Latvijas kaŗa laikā nodega, un Baķītis ar saviem līdzekļiem esot izbūvējis skolai telpas. Kad kāds Dīdrichs Atress ap 1640. gadu atvēris savu skolu, Baķītis esot izprasījis rātes lēmumu, kas aizliedz kaktu skolotājiem mācīt latviešu bērnus. Vienīgās tiesības mācīt latviešu bērnus rāte piešķīrusi Ģertrudes un Jāņa skolai.

Jāņa skolas skolotājs bija ķesteris Jānis Viktors, pēc viņa nāves (1643. g.) — Jānis Cīgners. Pirmā ziemeļu kaŗa laikā abās latviešu skolās skolotājs esot bijis Goris (?) Blūms. Kaŗš un mēris, jādoma, pārtrauca skolu darbību. Pēc kaŗa Jāņa skolā darbojās Miķelis Gertsons un vēlāk Jānis Bāde, Ģertrudes skolā — M. Šneiders, Andrejs Baķītis, Goris Bolte, Jānis Bāde un Dāvids Bucholcs. Ar 1664. gadu rāte sākusī maksāt Gertsonam 20 dāldeŗus gadā. Viņa uzdevums bijis mācīt 12 brīvskolniekus, lai tie varētu būt priekšā dziedātāji baznīcā.

Par spīti aizliegumam ierīkot kaktu skolas 1666. gadā Rīgas zvejnieku amata vecākais Jānis Nāriņš pieņēma mājskolotāju J. Tilmani saviem bērniem. No šī pasākuma izauga privātskola, ko uzturēja Nāriņš, Dāle un citi zvejnieki¹⁰ Jurģu muižā, Pārdaugavā. Astoņdesmitajos gados Nāriņa dibinātā skola ir rātes atzīto skolu skaitā. Par skolotājiem tajā darbojās pēc kārtas Tilmanis, kāds nezināms skolotājs, Pauls Dolmanis un Johans Hīnings.

Nākošo latviešu skolu 1675. gadā dibina Ernests Butlers Lastadijā, ko rāte atzīst astoņdesmitajos gados. Kad atjauno Jēzus baznīcu, skola ir pie tās. Butleram kā skolotājs seko S. Gibelers, Voldenšers,

J. Tilmanis (no Jurgū muižas skolas), J. Štrauchs. 1681. gadā rātes atzītu skolu Torņakalnā atveŗ Upsalas universitatē studējušais H. Jenkenijs. Viņam kā skolotāji seko Stefans Šalks, J. Štrauchs, J. Kolkmanis. 1684. gadā pie Juŗa hospitāļa atveŗ jaunu latviešu skolu ar skolotājiem Ŷeperu, Krūzi un Reku. Divi gadus vēlāk latviešu skolu atveŗ H. Bērens Āgenskalnā un 1689. gadā C. Bērens Iļģeciemā. Āgenskalnā darbojās Roliņš, Hībners un J. Kolkmanis, Iļģeciemā — Voldenšers. Kā redzams pēc skolotāju saraksta, tie samērā bieži pārgāja no vienas skolas otrā.

Mazākas skolas bez tam darbojās Piņķos, Plakanos, Biķeŗos un pie „dzirnavu kanāla” (pēdējā skolotājs bija Kerners). Visas šīs skolas rāte atzīst. Kopš 1672. gada tās pārņem rātes un konsistorijas uzraudzībā, līdzīgi vācu skolām revidē un sāk maksāt algu skolotājiem.

Ar 1681. gadā rātes publicētiem noteikumiem¹¹ skolas kļūst obligātas, un bērnu vecākiem jāmaksā 4 guldeņi gadā (guldenis ir trešdaļa vecdālderā jeb 5 mārkas), vienalga, vai viņu bērni apmeklē skolu, vai ne. Trūcīgos vecākus, kam bērni apmeklēja skolu, no maksas atbrīvoja. Pēc Vidzemes ģenerālsuperintendententa J. Fišera nedatētās petīcijas Kārlim XI uzzinām, ka saskaņā ar karaļa 1675., 1678. un 1681. gada rezolūciju puse no reizē ar licentēm (muitām) ievāktās nabagu naudas atļauta trūcīgo skolēnu labā, nešķirojot pēc tautībām.¹² Fišers turpina: „Ar lielām pūlēm un rūpēm ierīkotās skolās ar Dieva žēlastību jau daudzi simti dvēseļu no zviedru, somu, vācu un nevācu jaunatnes ir mācīti, dievišķīgā atziņā stiprināti un ar vajadzīgām grāmatām apgādāti...”. Skolotājiem maksāja algu 100—120 guldeņu gadā. Lielākā skola ar 77 skolēniem 1688. gadā bija Jurgū muižā.

Skolās mācīja lasīt, rakstīt un katechismu. Ir saglabājusies Iļģeciema skolotāja Voldenšera konsistorijai iesniegtā mācību programma un metožu apraksts. Mācības sākas ar rīta lūgšanu, pieciem kristīgas mācības galvas gabaliem un grēku sūdzēšanu. Tad dzied latvisku dziesmu, ko pēc tam dzied vāciski. Skolotājs tad lasa priekšā no latviešu katechisma vienu bausli ar jautājumiem un izskaidrojumiem. Teiktais visiem jāatkārto. Tas turpinās vairākas reizes, kamēr bausli labi zina. Tad pāriet uz otro bausli u. t. t. Pēc tam skolotājs liek katram bausli klusi izlasīt un tad uzsacīt. Katechisma vingrinājumus noslēdz ar garīgām dziesmām latviski un vāciski. Šīs mācības ilgst visu priekšpusdienu, un bērniem, respektējot svētos rakstus, visu laiku jāstāv kājās. Pēc nobeigtā rīta cēliena bērni var doties mājās.

Pēc pusdienas mācības atkal sākas ar lūgšanu un dziesmu latviski

un vāciski. Seko katechisma mācība, kā priekšpusdienā. Kādu stundu skolotājs māca rakstīšanu „tiem, kas raksta”, liek lasīt un vienreiz, divreiz vai trīsreiz noprasa katechismu. Seko vakara lūgšana, vakara dziesma vāciski un latviski, un bērnus Jēzus vārdā skolotājs atlaiž mājās. Trešdienās tiem, kas lasa, jāmacās recitēt, sestdienās dzied grēku nožēlošanas dziesmu, bet svētdienās lasa evaņģeliju un macās to no galvas.¹³

No rātes revīziju ziņojumiem izriet, ka skolēni iemācījušies lasīt, rakstīt un Dieva bijāšanu, bet daži pat aritmetikas darbības. Izskan zināma kritika, ka latviski mācot par maz, vācu valodu bērni atkārtojot tikai kā papagaiļi. Nekāda kritika tomēr neradās pret mācīšanas metodi, nemaz nerunājot par mācāmo vielu. Kaut gan nav iespējams datēt nedaudzās tautasdziesmas par grāmatu gudrību mācīšanos, to negātīvā nostāja slēpj sevī šādu kritiku.

Skolas ārpus Rīgas

Spriežot pēc katoļu draudžu 1613. gada vizitācijas protokoliem, Vidzemes mazpilsētās: Cēsīs, Valmierā un Koknesē pastāvēja elementārskolas.¹⁴ Vai tajās mācījās arī latviešu bērni, nav noskaidrots. Katrā ziņā katoļu vēsturnieki atzīst, ka visā Eiropā 17. gadsimtenī elementārskolu stāvoklis bija daudz vājāks nekā vidējo mācības iestāžu stāvoklis.¹⁵ Nevar tāpēc gaidīt, ka kaŗa izpostītajā Latvijā apstākļi būtu bijuši labāki.

Kad Vidzemi iekāŗoja zviedri, sākās valdības rūpes par skolām. 1634. gadā baznīcas vizitāciju kārtībā bija noteikts, ka jāuztur visas baznīcas un skolas, bet, kur tādu nav, tās jāuzceļ un jāapgādā ar piemērotām amatpersonām. Tomēr nevar konstatēt, ka, pamatojoties uz šo norādījumu, būtu celtas jaunas skolas.

Ir izteiktas domas, ka pirmo latviešu skolu esot dibinājis Gustavs Ādolfs 1626. gadā Jurgū muižā pie Cēsīm.¹⁶ Diemžēl šīs domas ir maldīgas. Pārpratums ir radies tā, ka Gustavs Ādolfs, sekojot vecām tradīcijām, gan ir piešķīris Jurgū muižas ienākumus Cēsu nabagmājas un skolas uzturēšanai.¹⁷ Vēl 1638. gadā skola nebija nodibināta, bet 1647. gadā starp Cēsu namniekiem minēts skolotājs, un skola pieņemta 1668. gada Uksenšernas muižu aizbildņu rīkojumā.¹⁸ Skola tad pastāvēja, un Jurgū muižas ienākumus izlietoja kā skolai, tā nabagmājai. Cēsu skola bija paredzēta Cēsu namnieku bērniem. 1647. gadā Cēsīs dzīvoja 86 ģimenes. To starpā bija 12 latviešu amatnieku

(audēju, drēbnieku, miesnieka un saišu vijēja) ģimenes,¹⁹ bet pārējās bija vācu un dažas poļu dzimtas. Lai gan Cēsu skolu, jādāmā, apmeklēja arī latviešu bērni, nevaram to saukt par latviešu skolu. Skolotājs 1647. gadā bija *Wolfgangus Güntherus*, jādāmā, vācietis.

Uksenšernam bez Cēsīm piederēja arī Valmiera. 1637. gadā Uksenšerna paraksta rezolūciju, ka skolotājam var maksāt 12 pūrus rudzu un 12 pūrus miežu gadā.²⁰ Tomēr tikai 1642. gadā nopērk skolas namu un 1644. gadā maksā pirmo algu (naudā!) skolotājam.²¹ Skolotājs tomēr pēc pus gada darbības nomirst, un tikai 1646. gadā uzsāk rēgulāru skolu. Skolotājs Kopiuss saņēma 20 vecdāldeņus gadā, kas ir tikpat daudz, cik saņēma nevien Cēsu ērgelnieks, bet arī Valmieras staļļa puisis. Salīdzinājumam var minēt, ka Valmieras birģermeistars saņēma 60 vecdāldeņus. Skola bija domāta Valmieras namnieku un kaŗavīru kolonijas bērniem, kas vairākumā bija somi (no 200 ģimenēm 175 bija somu). Tā kā daudz somu bērnu pārlatviskojās, Valmieras skola netieši cēla latviešu izglītības līmeni.

Daugavpils jezuītu kolležas annālēs 1647. gadā ir minēta Daugavpils pamatskola. Tajā par skolotāju darbojās kāds katoļu ticībā pārgājis luterāņu mācītājs.²²

1650. gadā Vidzemes virskonsistorija noteica, ka katrā baznīcā vajadzīgs ķesteris, kas būtu arī skolotājs dibināmās skolās. Ar to virskonsistorija Rīgā pastāvošo kārtību vēlējās attiecināt arī uz laukiem. Tomēr Pirmais ziemeļu kaŗš šo nodomu izjauc.

Tikai 1683. gadā prāvests Gliks nodibina pirmās latviešu lauku skolas Alūksnē, Apukalnā un Zeltiņos. To svarīgākais uzdevums bija sagatavot latviešu skolotājus. Gliks vēl nodibināja septiņas latviešu skolas.²³ Ar šo skolu sākuma gadu (1683) labi saskan pirmās ābece iespējamais izdošanas gads.

Lai demonstrētu skolas panākumus, divi skolā izglītoti „nevācu” zēni 1686. gadā esot aizvesti uz Stokholmu, un viņus audiencē esot pieņēmis Kārlis XI. Pēc E. Zerafima domām šos divi zēnus uz Stokholmu aizvedis Igaunijas skolu tēvs Forselijs, un tie esot bijuši igauņi.²⁴ A. Richters turpretim domā, ka šos zēnus uz Stokholmu esot aizvedis Johans Fišers, un tie esot bijuši latvieši.²⁵

Četrus gadus pēc pirmo Vidzemes latviešu lauku skolu dibināšanas (1687. g.) ģenerālgubernātors Hastfers vēstījumā landtāgam deklarēja, ka latvieši vēl daļēji dzīvojot pagāniskā aklumā un bezdievībā, daļēji katolisma māņticības tumsībā. Lai to apkaŗotu, karalis uzdevis tulkot latviski (un igauņiski) bībeli un ikvienā karaļa reducēto muižu draudzē iekārtot zemnieku skolas, piešķiŗot zemi skolotāju

iztikai.²⁶ Hastfers aicina bruņniecību tais draudzēs, kur viņi ir noteicēji, sekot šim paraugam.²⁷ Bruņniecība atbildē solīja,²⁸ ka katrā draudzē baznīcas tuvumā cels skolu un pieņems ķesteri, kas reizē būs skolotājs un apmācīs latviešu jaunatni lasīšanā un lūgšanās.

Karaļa nodomu izveidot skolu tīklu reducēto muižu draudzēs Vidzemes administrācija sāka enerģiski realizēt. Tomēr ar to radās problēma, kā kompetencē skolu lietas nodot. Prāvests Gliks 1688. gada apkārtrakstā par baznīcu grāmatu iekārtošanu paredzēja, ka baznīcas grāmatā īpašā nodaļā jāieraksta skolēnu vārdi.²⁹ Tas rāda, ka skolu lietas mācītāji uzskatīja par sev pakļautām. 1691. gada instrukcijā domēņu priekšniekam karalis noteica, ka skolotājus ieceļ un atceļ domēņu priekšnieks saziņā ar superintendentu, prāvestu vai draudzes mācītāju.³⁰ Šis izkārtojums nemaz nepatika ģenerālsuperintendentam Fišeram. Kādā nedatētā plašā iesniegumā karalim (kas attiecas uz 1694. gadu) Fišers starp citu raksta,³¹ ka rīkojums par skolu celšanu katrā draudzē vēl neesot izpildīts. Daudzās vietās zeme skolām nemaz neesot ierādīta, citur zeme esot tik slihta, ka skolotāji nevarot iztikēt. Iesnieguma dziļākā jēga bija tā, ka pats Fišers skolu lietas varētu izkārtot labāk. Par Fišera rakstu deva atsauksmi domēņu priekšnieks Strokirks un ģenerālgubernātors Hastfers.³²

Strokirks raksta, ka Fišera attēlojums esot tālu no īstenības. Skolu zeme esot ierādīta vairāk nekā divi trešdaļās draudžu. Vairums skolotāju esot ar zemi apmierināti. Daži no viņiem gan nespējot iegādāties vajadzīgos mājlopus un zirgus, un daži nevēloties strādāt lauku darbus, bet skolas zeme nevar uzturēt lielu kalpu skaitu. Tāpēc daži mācītāji un skolotāji ierosinājuši, lai $\frac{1}{4}$ arkla vietā skolotājiem piešķir $\frac{1}{8}$ arkla zemes, bet ar klausīnieku darbu. Tā jau izkārtots tur, kur kroņa muižās bijuši lieki klausīnieki. Par draudzēm, kur skolotājiem zeme vēl nav piešķirta, Strokirks paskaidro, ka tajās patronāta tiesības par baznīcām esot muižniekiem, bet domēņu priekšniekam tur neesot teikšanas.

Hastfers, iepazīnies ar Strokirka atsauksmi, rakstīja karalim: „Es domāju, ka baznīcu un skolu būvi labāk izkārtos domēņu priekšnieks nekā konsistorija”. Ar to strīdīgais jautājums bija izšķirts, un karalis atbildēja Fišeram,³³ ka skolotāju uzturēšanai domēņu priekšnieks iedalīs $\frac{1}{4}$ arkla zemes visās draudzēs.

Avoti liecina, ka tiešām pie baznīcām reducēto muižu draudzēs izveidoja skolas. Turpretim muižnieku 1687. gada solījumi palika lielā mērā nerealizēti. Piemēram, zemes tiesas piesēdētājs Andrejs Neidāls kādā iesniegumā karaliskai kamerkollēģijai Stokholmā plašā

apskatā par trūkumiem Vidzemē raksta, ka vai visas skolas ir karaļa dibinātas, bet muižnieki skolas neceļot.³⁴ Šī argumenta nozīmi gan mazina apstākļi, ka no 50 draudzēm muižniekiem bija palikušas patronāta tiesības tikai sešas.

Skolu vēsturei svarīgi ir dati, ka skolas vispār eksistēja, bet tikpat svarīgi ir zināt, ko skolās darīja un kādi bija rezultāti. Bruņniecības atbilde Hastferam jau rādīja, ka bija paredzēts mācīt jaunatnei lasīt un lūgšanas, tātad visumā to pašu, ar ko jau iepazināmies Rīgas latviešu skolās. Spriežot pēc Neidāla iesnieguma, varētu domāt, ka programmā bija paredzēts arī mācīt rakstīt, jo Neidāls gaņajā sarakstā par karaļa likumiem, ko Vidzemē neizpildot, starp citu min, ka skolmeistariem esot aizliegts mācīt skolēniem rakstīt. Diemžēl, neizdevās atrast Neidāla raksta pielikumu „L”, kuŗā bija šī apgalvojuma pierādījums.

Skaidrību par latviešu lauku skolu programmām un iekārtu varētu dot 1695. gadā izdotsis Vidzemes skolu nolikums.³⁵ Diemžēl arī šis dokuments nav vēl atrasts, kaut gan tā saturs ir zināms. Nolikums noteica skolotāju iecelšanas kārtību, attieksmes starp bērniem un skolotāju, mācīšanas metodi. Bez tam nolikumā esot bijušas vēsturiskas ziņas par skolām. Visas šīs lietas ir pietiekami interesantas, lai turpinātu dokumenta meklēšanu.

Par zviedru skolu politikas panākumiem varam spriest pēc vairākām liecībām. Fišers 1689. gadā rakstītajā latviešu bībeles priekšvārdā saka: „Vēl priekš dažiem gadiem smējās un uzskatīja par neiespējamu (daži, kas sevi šķīta gudrus, pat domāja, ka nebūtu vēlams) šejienes tautai skolās mācīt lasīt. Tai pašā laikā arī pati maldinātā tauta ne mazumu pretojās šādiem derīgiem nodomiem. Tomēr, tik tikko roka bija pielikta bībeles tulkošanas darbam, žēlīgais Dievs, gandrīz kā žēlastības brīnumā, noskaņoja tautas sirdi gribīgu mācībām un turklāt darīja (šo tautu) tik ļoti spējīgu, ka tas, kas pats nav redzējis to, nemaz nevarēs ticēt.” Varētu gandrīz domāt, ka pats Fišers sākumā piederēja pie tiem, kas neticēja, ka latvieši spēs iemācīties lasīt. Tik liels ir viņa pārsteigums par sekmēm, ka viņš izskaidro to kā brīnumu, kas radies, tulkojot bībeli.

Dažus gadus vēlāk (1694. g.) Fišers raksta par latviešu centieniem apmeklēt skolu: „Runājot par jaunatnes dzīšanu (*eintreibung*) uz skolu, tad jāpateicas Dievam par Viņa žēlastību, ka daudzi paši labprātīgi (tur) ierodas. Daudzi tomēr ir jādzen, bet, kur muižtuņi bīstas Dieva, tur, paldies Dievam, viss kārtojas labi”.

„Dzīšanu” uz skolu noteica vairāki karaļa un amatpersonu rīkoju-

mi. 1694. gadā karalis raksta, lai ģenerālgubernātors publicē patentu, ka zemniekiem jāsūta bērni skolās, bet ģenerālsuperintendents lai liek mācītājiem mudināt vecākus sūtīt bērnus skolās, paskaidrojot, cik skola ir svētīga. 1696. gada ekonomijas reglaments noteica, ka muižu nomniekiem ir pienākums aizrādīt bērnu vecākiem, ka bērni jāsūta skolā vai arī ar mājas mācību jāiemāca bērniem lūgšanas un „kristīgie gabali”.

Kā redzams, vienmēr uzsvērtā reliģiskā audzināšana, bet tas ir pilnīgi laikmeta garā. No kultūras vēstures viedokļa tomēr šis izglītības sākums ir svarīgs, jo reliģiskās audzināšanas blaku rezultāts bija, ka latvieši pirmo reizi plašākā skaitā iemācījās lasīt tieši 17. gadsimtenī. Šo attīstību uz laiku pārtrauca Lielais ziemeļu karš. 1703. gadā no 25 Vidzemes skolām 17 bija nodedzinātas.

Tai pašā laikā, kad skolas dibināja Vidzemes laukos, arī Latgalē vērojama zināma rosība. 1683. gadā Viļakas baznīcas dibināšanas aktī ir paredzēts pie baznīcas iekārtot skolu.³⁶ 1686. gadā poļu valdības komisāri izteica vēlēšanos, lai pie visām jauncelāmām baznīcām iekārtotu skolas. Tomēr projektus nereālizēja.³⁷ Kaut gan 17. gadsimtenī Latgales skolu vēsturē ir vēl daudz skaidrojamu problēmu, tomēr nekādi nevar apgalvot, ka Latgalē 17. gadsimtenī skolu lietas būtu bijušas labākā stāvoklī nekā Vidzemē.³⁸

Latviešu skolu jautājums hercogistē

Superintendents Pauls Einhorns 1649. gadā publicētajā grāmatā *Historia Lettica* iztirzā latviešu skolu problēmu, veltījot šim jautājumam septiņas no grāmatas 66 lappusēm.³⁹ Einhorns jautā, vai nevajadzētu latviešus (kas taču ir kristīgie un pakļauti kristīgiem kungiem) sūtīt skolās, lai mācītos lasīt un rakstīt. Skolas dotu latviešiem iespējas strādāt tos pašus darbus, ko strādā vācieši, un latviešiem, kas ieguvuši izglītību, varētu dot brīvību.

Pret latviešu sūtīšanu skolās esot šādi argumenti. Pirmkārt, vācieši esot latviešus ar taisnību iekarojuši, un tāpēc pēdējie nospiežami bez žēlastības. Šo iemeslu Einhorns noraida kā nekristīgu. Otrkārt, latviešu daba esot ļauna, un ar mācībām to nevarēsot grozīt. Einhorns atbild, ka tieši latviešu ļaunās dabas dēļ viņi būtu mācāmi. Ja jau neprātīgam dzīvniekam var daudz ko iemācīt, kur nu vēl cilvēkam. Tāpat neesot loģiski iedomāties, ka, Dieva vārdu mācot, nevarētu

panākt labus tikumus. Treškārt esot iebildums, ja latvieši gūšot izglītību un kļūšot brīvi, viņi spēsot lasīt senās chronikas un redzēsot, ka senāk viņi paši bijuši kungi savā zemē, ka vācieši viņiem šo zemi atņēmuši un nospieduši viņus kalpībā. Sekas būšot slepena sazvērestība, un vāciešus nogalināšot. Vēl esot atmiņā, ka kāds vācietis tulkojis un lasījis latviešiem priekšā senās chronikas. Viņi uzmanīgi klausījušies, bet, kad bijuši dzērumā un domājuši, ka neviens neklausās, ko viņi runā, sākuši apspriest sacelšanos un vāciešu izdzīšanu. Šo iebildumu pret skolām Einhorns sīkāk neiztirzā, tikai aizrāda, ka atsevišķus gadījumus nevar vispārināt.

Atspēkojis visus trīs dzirdētos iebildumus, Einhorns izsaka savējos. Kurzemes hercogistē apstākļi esot tādi, ka jau diezgan grūti iemācīt lasīt un rakstīt vāciešus,⁴⁰ kur nu vēl latviešus. Latvieši esot zemnieki, un viņiem no bērnu dienām jāaŗot tīrumi un jāstrādādot citi zemnieku darbi. Latvieši arī nevarot iemācīties vāciski. To liecinot tas, ka vairāki, kas daudz gadu dzīvojuši Vācijā, tomēr nav lāga iemācījušies vāciski. Bez vācu valodas prasmes turpretim gandrīz neesot iespējams iemācīt lasīt, rakstīt un citas lietas.

Tā kā latviešus nevar sūtīt skolās, Einhorns ieteic mācīt kristīgo ticību tā, kā jau dažās vietās praktizēdot. Vispirms jāizrauga kāds valodas pratējs, kas pazīst latviešu dabu un īpašības, viņu tikumus, izturēšanos, paražas, elkdievību, māņticību un tamlīdzīgas lietas. Tāds skolotājs tad latviešus varētu mācīt. Otrkārt, jādod brīvs laiks svētdienās un svinamdienās dievkalpojumu apmeklēšanai. Izpildot šos divus noteikumus, latviešus varētu izaudzināt dievbijīgus un godīgus, lai tie izturētos pret savu vācu priekšniecību ar uzticību, mīlestību un atklātību.

Pilnīgi pretējās domās nekā Einhorns ir viņa laika biedrs, hercogistes galma mācītājs Georgs Mancelis. 1654. gadā publicētajā sprediķu grāmatā (tātad lasījis Einhorna grāmatu) Mancelis raksta:⁴¹ „Ja tev Dievs tik daudz devis, ka tu vari tavu bērnu likt skolā iet, lai tev nerūp tā nauda, ko tu par viņu izdod. Skolā viņš var mācīties Dievu pielūgt, Dieva dziesmas dziedāt, grāmatu lasīt un, ko Dievs savā vārdā mūs māca, pats izmanīt un pēc ir citiem priekšā lasīt; jā dažu labu arāja dēlu Dievs par mācītāju un baznīcas kungu cēlis ir. Neir tas tev, o tēvs un māte, liels gods? Kad tavs dēls grāmatu mācījies, tad var to Dievs citā godā celt, ka tas top par tiesnesi un grūtā laikā tādu tiesu var nešt, ka visi ļaudis brīnojas. To ir viņš grāmatu lasīdams mācījies. . . Un jebšu viņš ir par arāju paliek, tad tomēr tas, ko viņš skolā mācījies, nebūs tik grūts, ka viņš tādēļ

nebūtu varējis arklu valdīt, vagu dzīt, ecēt, kult un savu maizi ar godu pelnīt . . .”.

Manceļa aicinājums ir pretrunā ar Einhorna noraidīgo nostāju latviešu skolu jautājumā. Vēl vairāk, no Manceļa vārdiem var izlobīt, ka latviešiem hercogistē bija iespējams bērnus sūtīt skolā. Pēc kādas nepārbaudāmas ziņas, Mancelis esot izteicies, ka tautskolu lietas Kurzemes hercogistē esot labāk nokārtotas nekā Vācijā.⁴²

Šķiet, ka domstarpības latviešu skolu jautājumā mācītāju starpā bija radījušas dziļu plaisu. No H. Ādolfija grāmatas *Erster Versuch einer kurz verfassten Anleitung zur lettischen Sprache*, kas iznāca 1685. gadā, priekšvārdiem, piemēram, uzzinām, ka vēl esot daudzi, kas tur par grēku, ka latvieši mācās lasīt un rakstīt.

Latviešu izglītība

Līdz ar mūsu skolu vēstures sākumu nodibinājās arī skolu terminoloģija. 17. gadsimtenī tā vēl nav konsekventa. Skolotāju sauca gan par „mācītāju”, gan „skolmeistaru”, gan „skolnieku”.⁴³ Tikai 18. gadsimtenī vārds „skolnieks” ieguva tagadējo nozīmi, kamēr 17. gadsimtenī tai vietā lietoja terminu „skolas puisis” un „skolas bērns”. Nestabilā terminoloģija rāda, ka skolas izglītība latviešiem bija jauna parādība.

Ja tagad cenšamies gūt vispārēju ainu par skolu lietām 17. gadsimtenī Latvijā, tad jāatzīst, ka vislabāko pamatskolas izglītību varēja iegūt Rīgas latvieši. Obligātā skola un atbalsts trūcīgiem skolēniem no licenšu nabagu naudas ienākumiem nodrošināja pamata izglītības iespējas visiem latviešiem. No pamatskolām dažam labam pavērās ceļš vidējās izglītības iegūšanai, bet šis fakts vēl ir jāpamato ar avotiem.

Gadsimtenā beigās apmēram trīsdesmit gados Vidzemes laukos izveidojās samērā plašs pamatskolu tīkls. Kopā ar mazpilsētu skolām tās kļuva par ievērojamu izglītības faktoru plašākām masām. Par Kurzemes hercogistes latviešu skolām ziņas ir trūcīgas, tomēr no Manceļa un Ādolfija rakstiem izriet, ka latvieši ieguva pamatizglītību, iemācoties lasīt, varbūt arī rakstīt. Vissliktāk latviešu skolu ziņā bija situēta Latgale. Šim dažātajam latviešu skolu līmenim var meklēt izskaidrojumu laicīgās varas un baznīcas konkurencē izglītības politikā. Rīgā skolu lietas kārtoja rāte, Vidzemes kroņa muižās ģenerālgubernātors un domēņu priekšnieks, un panākumi bija ievērojami.

Turpretim tai pašā Vidzemē nereducētajās muižās, kur izglītības lietas kārtoja tikai garīdznieki, panākumi bija daudz vājāki. Hercogistē trūka spēcīgas centrālas valsts varas, un arī te latviešu izglītība bija atstāta mācītāju rokās. Panākumus, ko varam atzīmēt un kas izpaužas augošā pieprasījumā pēc grāmatām, varam vairāk izskaidrot ar pašu latviešu centību un slāpēm pēc izglītības.

Latgales atpalcību izglītībā var izskaidrot ar abu faktoru — valsts varas un baznīcas vājumu. Valsts varas vājums bija tipisks visās Polijas provincēs. Baznīcas vājums Latgalē izriet no mazā baznīcu un garīdznieku skaita. Daugavpils gan kļuva par jezuītu centru pēc viņu izdzīšanas no zviedru Vidzemes. Jezuītu centieni izglītības veicināšanā ir labi zināmi, tomēr Latgalē jezuītiem pirmais uzdevums bija misijas darbs un pagānisma izskaušana.

Tā latviešu izglītība 17. gadsimtenī Latvijā ir raiba mozaīka. Ir iespējams, ka jau šai gadsimtenī vairāk nekā skolās latvieši iemācījās lasīt mājās. Mājmācība bija ieteikta Vidzemē, bet to neapšaubāmi praktizēja arī citur.

Tērbatas universitātes loma latviešu vēsturē

Tērbatas universitāte 17. gadsimtenī bija vienīgā universitāte Baltijā. Tās nodibināšana ir viens no spožākiem zviedru laiku sasniegumiem. Kaut gan Igaunijas patstāvības laikā Tērbatas universitātes galvenās ēkas pagalmā uzcēla pieminekli universitātes dibinātājam Gustavam Ādolfam, tās īstais dibinātājs bija ģenerālgubernātors Johans Šite — bijušais Upsalas universitātes kanclers. Tērbatas universitāti vispirms nodibināja ar pieticīgo Tērbatas ģimnazijas nosaukumu 1630. gadā. Tomēr šī ģimnazija pēc iekārtas un studiju programmas tāpat kā gadu vēlāk dibinātā Rīgas ģimnazija bija tuvu universitātei, un divi gadus vēlāk tā oficiāli ieguva universitātes statusu.

Ģimnazijas dibināšanu 1630. g. 18. augustā pieteica iespiests plakāts, kas nepārprotami norāda, ka jaunā skola domāta arī latviešiem un igauņiem: „... šai īpašā skolā un ģimnazijā jeb kolledžā, kas dibināta Tērbatas pilsētā, sagatavojama, ievadāma un mācāma jaunatne, vienalga, vai tā būtu dižciltīgas, namnieku vai zemnieku kārtas. Tai mācāmas nevien četras galvenās valodas (latīņu, grieķu, ebrēju un kaldiešu), bet arī franču, latviešu, igauņu un ingru (krievu) valoda — runāt, rakstīt un lasīt; skaitļot, fortificēt (lietojamā

geometrija); tā mācāma visās brīvās mākās *studiis humanioribus* un trijās fakultātēs, lai pēc tam ikviens savā valodā varētu uzticīgi kalpot tēvijā baznīcās un laicīgā administrācijā. Ar to būs panākts, ka nevajadzēs meklēt darbiniekus svešās zemēs, jo tie neprot šīs zemes valodas. Iezemieku bērņus varēs iecelt amatos baznīcās, skolās un administrācijā... Viņa karaliskā majestāte jau apgādājusi visas trīs fakultātes un minētās brīvās mākas ar mācītiem profesoriem, kā arī ar skolotājiem, kas prot minētās iezemiešu valodas...⁴⁴

Šo pašu domu, ka augstākai izglītībai jābūt pieejamai arī latviešu zemniekiem, Šite atkārtu, vēl vairāk uzsvērot 1632. g. 15. oktobrī savā runā Tērbatas universitātes dibināšanas aktā. Kaut gan šīs runas latīņu oriģināls nav saglabājies, tomēr nevar būt šaubu par runas autentiskumu Meina (Menija) vāciskā atstāstījumā. Šite teica: „Lai šīs lielās priekšrocības bauda nevien muižnieku un namnieku kārta, bet arī nabaga zemnieki, Zemniekiem līdz šim bija gandrīz vai liegts un aizliegts kaut ko mācīties, lai iegrožotu un nospiestu nevien viņu miesu, bet arī garu. Tagad zemnieki saņem lielo labdarību, jo, kaut viņiem trūkst pārticības labumu, viņi varēs iegūt gara labumus, un pēdējais ir ērts ceļš, kā iegūt pirmo. Ka tas vēl līdz šim nav noticis, lai par to atbild vainīgie. Lai Dievs dod, ka bruņniecība šo atzītu un pieminētu. Tad pēc lieliem postījumiem nāks atjaunošana, pēc barbariska rupjuma jauna mīlīga visu tikumu gaisma, un pēc lāsta pār šo provinci nāks Dieva svētība, ko tajā varēs manīt.”⁴⁵

Ģimnazijas dibināšanas plakātā minētais fakts, ka jau pieņemti skolotāji, kas prot „iezemiešu valodas”, ir pierādāms attieksmē uz latviešu (bet ne igauņu) valodas skolotāju. Reizē ar ģimnaziju nodibināja skolas, ko varētu saukt par ģimnazijas sagatavošanas klasēm. Meins šīs skolas sauca par „schola classica”, un pēc viņa liecības⁴⁶ tās bija domātas ingru, igauņu un latviešu zēniem un citiem aspirantiem. Viens no šīs skolas skolotājiem bija Ādams Fridrihs (Friedericus), un viņa uzdevums bija mācīt latviešu valodu. Vai latviešu valodu mācīja tikai *schola classica*, vai arī ģimnazijā, to vairs nevar noskaidrot. Ka pirmajā latviski mācīja, par to nav šaubu.

Kad ģimnaziju pārvērtā par universitāti, pēdējās mācību plānā palika tikai vecās valodas. Jaunās un „iezemiešu” valodas bija paredzēts mācīt reizē ar universitāti nodibinātajā Tērbatas triviālskolā. Šo triviālskolu izveidoja, paplašinot *schola classica*, un tā bija domāta kā sagatavošanas skola, lai iestātos universitātē. 1637. gadā izcēlās konflikts starp universitāti un virskonsistoriju par to, kam skola pakļauta. Konflikta nodeva šķīrējtiesai, bet 1638. gadā lieta beidzās

ar to, ka universitātes triviālskolu apvienoja ar Tērbatas pilsētas triviālskolu, tātad faktiski likvidēja.

Mūs šīs skolas vēsture interesē tāpēc, ka tajā darbojās jau pieminētais Ādams Fridrichs. Viņš ir universitātes triviālskolas subkonrektora amatā no 1632. līdz 1634. gadam. No 1635. līdz 1657. gadam kāds Ādams Fridrichs darbojās Rēveles domskolā, un 1676. gadā viņu kā Ādamu Fridrichu fon Fišbachu iecēļ zviedru muižnieku kārtā. Ir izteiktas domas, ka viņš un *schola classica* latviešu valodas skolotājs ir viena un tā pati persona.⁴⁷ Ja tā būtu, tad ļoti iespējams, ka latviešu valodu pārtrauca mācīt 1634. gadā.

Izsekojot latviešu valodas mācīšanas jautājumam sakarā ar Tērbatas universitāti, īsumā jāmin daži chronoloģiski dati par šo universitāti. Tās darbību apturēja krievu iebrukums 1656. gadā un sekojošais mēris. Universitāti atjaunoja tikai 1690. gadā kā *Academia Gustaviana Carolina*. 1699. gadā to pārcēla uz Pērnavu, un tās darbību atkal pārtrauca krievu iebrukums...

Pēc universitātes atjaunošanas universitātes profesori 1693. gadā lūdza ķēniņu atļaut tajā nodibināt latviešu valodas lektorātu. Tā draudzes apgādātu ar labiem mācītājiem. Lai padarītu ierosinājumu pievilcīgāku no ārpolitikas viedokļa, Gabriels Skrage profesoru vārdā piemetināja, ka latviešu lektors varētu arī mācīt krieviski un poliski. Ķēniņš pieci gadi vēlāk atbildēja, ka Latvijā dzimušie kopš bērnu dienām prot latviski, un tāpēc akadēmijā šī valoda nav jāmacās. Gluži tāpat, kā Obo nav somu valodas skolotāja, arī Tērbatā nevajaga latviešu valodas skolotāja. No otras puses, ārzemniekiem stipendijas Tērbatā nav paredzētas.⁴⁸

Kaut gan Tērbatas universitāte zviedru laikos būtu varējusi kļūt par ļoti ievērojamu faktoru latviešu kultūras vēsturē, izveidojot plašāk *schola classica* nodibināto latviešu valodas mācību, īstenībā tās nozīme šai ziņā ir līdzīga nullei. Tāpat universitātei tikpat kā nav nekādas nozīmes latviešu izglītošanā. Ir saglabājušās vairāku gadu universitātes matrikulas, un no tajās minētiem vienīgais students, par kuŗu ir izteiktas domas, ka tas būtu latvietis, ir Johans Reiters. 1650. g. 10. septembrī immatrikulējās „Johannes Reuter, Rigensis”.⁴⁹ Otrs Reiters — „Jochimus Rheuterus, Rigensis” immatrikulējās 1690. gadā. Vai arī tas būtu latvietis vai rada slavenajam Rīgas tirgotājam Reiteram, ko iecēla muižnieku kārtā?

Nepareizs ir uzskats, ka Tērbatas universitāti beiguši 17. gadsimteņa latviešu tautības mācītāji Auziņš (Hābers) un Kapūns,⁵⁰ jo, pirmkārt, viņu vārdi nav matrikulās, otrkārt, viņi kā mācītāji pie-

minēti 1630. gada revīzijā, t. i. priekš Tērbatas universitātes dibināšanas. Kapūns jau 1621. gadā bija mācītājs Straupē un Lēdurgā.⁵¹

Tērbatas universitātes kultūrvēsturiskā nozīme no latviešu viedokļa meklējama faktā, ka tur darbojās par teoloģijas profesoru, prorektoru un rektoru Georgs Mancelis, par vēstures profesoru Fridrichs Meins un par prokancleru gadsimteņa otrā pusē Johans Fišers. Tāpat ir nozīmīgi, ka Tērbatas universitātē studēja Kristofors Fīrkers un Salomons Guberts. Šiem vīriem ir sava loma, vienam lielāka, otram mazāka, latviešu kultūras vēsturē.

Latviešu tautas vēsturē Tērbatas universitātei ir sava nozīme, kaut arī tajā nestudēja latvieši. Universitātes dibinātājs Johans Šite ir vairākkārt uzsvēris, ka Latvijā un Igaunijā valda vistumšākais barbarisms. Lai apkaņotu šo barbarismu, viņš centās dibināt skolas, viņa paša vārdiem runājot, „lai mīļo jaunatni, bagātus un nabagus, vācus un nevācus izrautu no barbariskām paražām (*moribus*) un uzaudzinātu dievišķos un cilvēcīgos nolikumus . . .”. Pēc Šites domām zviedru kultūra bija nesalīdzināmi augstākā līmenī par stāvokli Zviedrijas jaunajās Baltijas provincēs. Lai paceltu šo provinču kultūrālo līmeni, dibināja skolas un to galotni — universitāti. Kaut arī universitātes pirmajā posmā profesori pārsvarā bija vācieši (no 24 tikai 7 bija zviedri, kamēr otrā posmā no 28 profesoriem 24 bija zviedri), tie nāca no Tīringas un zviedru Pomerānijas, un viņu kultūrālais līmenis bija nesalīdzināmi augstāks par Latvijā valdošo vācu dižciltīgo kultūras līmeni. No Tērbatas universitātes izstrāvoja humānitārs gars, un universitātē izglītotie darbinieki, kas palika darbā Latvijā, pūlējās atvieglot latviešu zemnieku grūto dzīvi. Zviedru valdībai Tērbatas universitāte bija viens no līdzekļiem, lai piesaistītu jaunās provinces ciešāk pie Zviedrijas. No latviešu tautas vēstures viedokļa šos centienus var tikai apsveikt.⁵²

Kāpēc universitāti dibināja Tērbatā, ne Rīgā? 1632. gadā zviedru nodoms bija izveidot Tērbatu par Baltijas iekarojumu galveno centru. Kad 1690. gadā universitāti atjaunoja, valdība nopietni apsvēra, vai Rīga un Pērnavā nebūtu labāka vieta par Tērbatu. Pēdējo tomēr atzina par vairāk piemērotu netraucētām akadēmiskām studijām.

Lai universitāte būtu tuvāk Zviedrijai, karalis 1699. gadā to pavēlēja pārcelt uz Pērnavu, bet 1700. gadā kaŗa dēļ tā pārtrauca darbību. Pēc vairākiem mēģinājumiem darbu atjaunot tas pilnīgi izbeidzās 1710. gadā. Universitāti par jaunu nodibināja Tērbatā tikai 1802. gadā.⁵³

¹ Teksts: H.v. Bruiningk, „Die Nachwirkungen der Gegenreformation in Livland”, 94. lpp. Pēc St. Kučinska domām („Elgera mūža gājums”, *Dzimtenes balss* 1954, 1. nr., 31. lpp.) latviešu valodas vingrinājumi sākti tikai 1614. gadā.

² W.Heine, *op. cit.*

³ Pēc K.Ozoliņa domām („Latviešu skolas līdz XVIII g. s. beigām”, *Senatne un māksla*, 1936, IV) kolledža sāka darboties 1631. gadā. St.Kučinskis raksta („Elgera mūža gājums”, 1954), ka avoti par kolledžas darbību eksistē, sākot ar 1638. gadu. Pēc M.Bukša domām (*Latgaļu literatūras vēsture*, 114. lpp.) kolledža sākusi darbu 1625. vai 1638. gadā.

⁴ St.Kučinskis, „Elgera mūža gājums” (1954).

⁵ M.Bukšs domā, ka jezuītu Daugavpils kolledžā gramatikas klasē notikušas mācības pamatskolas apmērā (*Latgaļu literatūras vēsture*, 114. lpp.). Pēc jezuītu *Ratio Studiorum* tomēr gramatikas klases ir uzskatāmas par vidusskolas klasēm. Sk.: W.Heine, *op. cit.*, 271. lpp.

⁶ K.Tiersch, *op. cit.*, 39. un sek. lpp.

⁷ J.Straubergs (*op. cit.*, 362. lpp.) norāda uz „kādu” Fišera pārskatu, pēc kā varētu spriest, ka latviešu skaits, kas mācījās licejā, bija īsti prāvs. Liekas, ka te domāts RA, Liv. II, 143, nedatētais dokuments, kuŗā minēts, ka trūcīgos skolēnus atbalsta no licenšu naudas. Uz liceju šis dokuments neattiecas.

⁸ Ch.G.v.Ziegenhorn, *op. cit.*, Beylagen, 113., 114., 117., 148. un 218. nr., un 145. lpp.

⁹ J.Straubergs, *op. cit.*, 366. un sek. lpp., un *Sen to Rīgu daudzīnāja* (Stokholmā 1952), 76. un sek. lpp. Tā kā Straubergs reti min savu pētījumu avotus, viņa secinājumi jāuzņem ar rezervi un visi pārbaudāmi.

¹⁰ *Wochenschrift für Stadt und Land* 1920, 2. nr.; L.Arbusow, „Studien zur Geschichte der lettischen Bevölkerung Rigas im Mittelalter und im 16. Jahrhundert”, *AUL I* (Rīga 1921), 95. lpp.

¹¹ *E.E.Rahts der Königl. Stadt Riga Ordnung Für die in der Vor-Stadt und Land-Vogtey auffgerichtete Schulen* (Rīga 1681). Tulkojums iespiests: J.Straubergs, *Rīgas vēsture*, 369. lpp.

¹² RA, Liv. II, 143.

¹³ Kā redzams, te ir kaut kas līdzīgs kolektīvai mācīšanas metodei, ko individuālās metodes vietā 1657. gadā ieteica Komenskis (Comenius).

¹⁴ St.Kučinskis, „Elgera mūža gājums”, *Dzimtenes balss*, 1953, 11. nr. 17. lpp.

¹⁵ W.Kane, *An Essay toward a History of Education* (Chicago 1938), 277. lpp.

¹⁶ Kārlis Ozoliņš, *op. cit.*

¹⁷ ARL, 483. lpp.

¹⁸ TA, Reglamentu grāmata, 285. lpp.

¹⁹ E.Dunsdorfs, *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624—1654*, 155—157. lpp.

²⁰ TA, Reglamentu grāmata, 244—245. lpp.

²¹ E.Dunsdorfs, *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624—1654*, 404. lpp.

²² St.Kučinskis, „Elgera mūža gājums”, (1954).

²³K.Ozoliņš, *op. cit.*

²⁴E.Seraphim, *op. cit.*, 470. lpp.

²⁵A.v.Richter, *Geschichte der dem russischen Kaiserthum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen*, 125. lpp.

²⁶C.Schirren, *op. cit.*, 90. lpp.

²⁷Vācu vēsturnieki — nevien Zerafims (1904. g.), bet pat Vitrams (1954. g.) raksta, ka skolu celšanu landtāgā ierosinājis ģenerālsuperintendents Fišers. Šim viedoklim nav pamata. 1687. gadā Hastfers landtāgā ciniņās ar muižniecību, un viens no ciņas paņēmieniem bija dažādas prasības bruņniecībai. Skolu jautājums ir tikai viena no šīm prasībām. Vitrams vēl nepamatoti saista prasību landtāgā, lai skolas ierīko muižnieki *privātās* muižās, ar valdības rīcību, piešķirot zemi skolām *kroņa* muižās (R.Wittram, *op. cit.*, 98. lpp.).

²⁸RA, Liv. II, 89, 1687. g. 1. oktobrī.

²⁹RA, Liv. II, 618.

³⁰KA, Kammarkoll. arkiv. Reg. 1691. g. 4. augustā. Instrukcijas 4. §.

³¹RA, Liv. II, 143.

³²*Ibid.* Strokirka 1694. g. 16. augusta un Hastfera 17. septembra raksts.

³³G.J.v.Buddenbrock, *op. cit.*, 1316. lpp. — 1694. g. 30. septembrī.

³⁴KA, Handl. rör. balt. o. tyska prov., 139.

³⁵G.J.v.Buddenbrock, *op. cit.*, 1854. lpp.

³⁶B.Brežgo, *Latgolas vēstures materiāli*, 134. lpp.

³⁷K.Ozoliņš, *op. cit.*

³⁸M.Bukšs, *op. cit.*, 114. lpp. Šis apgalvojums turklāt ir tiešā pretrunā ar 117. lpp. teikto, ka garīgās dzīves renesanse Latgalē 17. gadsimtenā otrā pusē vēl nebija sākusies.

³⁹P.Einhorn, *op. cit.*, 59—65. lpp.

⁴⁰Par neveiksmēm izglītības lietās sk.: Ch.G.v.Ziegenhorn, *op. cit.*, Beylagen, 113., 114., 117., 148. un 218. nr.

⁴¹G.Mancelius, *Lettische Postill*, 386. lpp.

⁴²Otto Kessler, *Die Baltenländer und Litauen* (Berlin 1916), 116. lpp.

⁴³J.Schwers, *op. cit.*, 338. un sek. lpp.

⁴⁴Dokumentu iespiedis Vāzars: Juhan Vasar, *Tartu ülikooli ajaloo allikaid, Acta et commentationis Universitatis Tartuensis (Dorpatensis)* (Tartu 1933).

⁴⁵Sk. autora, *Senie stāsti*, 81. lpp.

⁴⁶Fr. Menius, *Relatio von Inauguration der Universität zu Dorpat*. (Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands VII, ed. F.G.v.Bunge).

⁴⁷R.Liljedahl, *op. cit.*, 399. lpp.

⁴⁸C.Schirren, „Zur Geschichte der schwedischen Universität in Livland”, *Mitteilungen* 7 (Riga 1854). Širrens piezīmē: Vai tiešām ķēniņš nezināja, ka Latvijā dzimušie parasti nemācijās latviski, ja vien tie nebija dzimuši kā latvieši?

⁴⁹Vecākās matrikulas iespiestas: T.Beise, „Beitrag zur Geschichte der ältesten Universität Dorpat”, *Mitteilungen* 8 (Riga 1857), 180. lpp.; vēlākās: T.Beise, „Beitrag zur Geschichte der zweiten schwedisch-livländischen Universität”, *Mitteilungen* 12 (Riga 1880).

⁵⁰A.Švābe, „Lasītājiem”, *Manceļa sprediķu izlase*, 7. lpp.

⁵¹ARL, 190. lpp.

⁵²Šeit izteiktam viedoklim pilnīgi pretējas domas aizstāv Zerafims (E.Seraphim, *op. cit.*). Viņa viedoklis ir, ka Tērbatas universitātei kā gadsimteņa pirmā, tā otrā pusē nav bijis nekādas kultūrālas nozīmes. Viņa aprakstā galvenā vērība veltīta studentu kautiņiem.

⁵³Laikā no 1632. līdz 1656. gadam universitāte Tērbatā immatrikulēja 1011 studentus. No 1656. līdz 1665. gadam Rēvelē immatrikulēja 49 studentus, kaut gan universitāte nedarbojās. 1690—1699. g. Tērbatā immatrikulēja 399 studentus, bet 1699—1709. g. Pērnavā 187 studentus. To vairums bija zviedri un somi, kas cerēja dabūt vietas Lielvidzemē, Igaunijā un Ingrijā. Sikāk sk.: A.v.Richter, *op. cit.*, 42—43. un 124—125. lpp.

16. NODAĻA

LATVIEŠU RAKSTI

Latviešu literatūras sākumi

Latviešu valodā uzrakstītos plašākos tekstus var iedalīt divās lielās grupās. Pie pirmās grupas skaitāma latviešu literatūra, pie otras — visi pārējie raksti. Kamēr kultūrvēsturisku interesi modina visi agrāko gadsimteņu latviešu raksti, tikmēr raksti, kas pieskaitāmi latviešu literatūrai, apvīti ar mākslas darbu prestiža aureolu un ir sevišķas disciplīnas — latviešu literatūras vēstures — pētīšanas objekts. Tāpēc ir svarīgi mēģināt novilkt robežu starp literatūru un pārējiem rakstiem.

Šo robežu novelkot, definējam: latviešu literatūra ir uzrakstīti, latviešu valodā sacerēti vai tulkoti daiļdarbi, kā arī latviešu raksti, kas ir subsidiāri daiļdarbu sacerēšanai. Daiļdarbi ir visi sacerējumi, kas rada aistētisku pārdzīvojumu. Daiļdarbu sacerēšanai subsidiāri raksti ir vārdnīcas, gramatikas, poētika, kritika u.c. raksti, kas kalpo literatūrai vai ar to nodarbojas. Šos rakstus, tāpat kā zinātniskos rakstus, varētu arī literatūrai nepieskaitīt, tomēr ir savas priekšrocības, ja rakstus par literatūru un citus augšā raksturotos klasificē kopā ar pēdējo.

Balstoties uz šo definīciju, par latviešu literatūras sākumu varētu uzskatīt 1584. gadu, jo no šī gada ir zināma pirmā uzrakstītā tautasdziesma. Tā kā 1584. gadā uzrakstītā tautasdziesma bija buršanas formula, var tomēr šaubīties, vai tā radīja aistētisku pārdzīvojumu šīs formulas lietotājos un viņu klausītājos. Vismaz tās nolūks nebija šādu pārdzīvojumu radīt, bet gan panākt pārdabisku efektu. Lai noteiktu latviešu literatūras sākumu, līdzīgai analīzei būtu jāpakļauj

16. gadsimtenī publicētie garīgo tekstu tulkojumi. Tā kā iztirzājam 17. gadsimteņa parādības, šāda analīze nav mūsu uzdevums. No mūsu viedokļa ir svarīgi konstatēt, ka, neskaitot par latviešu literatūras sākumu 1584. gadu, latviešu oriģinālās (ne tulkotās) literatūras sākumi ir neapšaubāmi septiņpadsmitā gadsimtenī. Šai gadsimtenī uzrakstīja un arī iespieda rakstos pirmās latviešu tautasdziesmas, ne vairs kā buršanas formulas, bet gan kā latviešu daiļradīšanas paraugus.

Latviešu tautasdziesmas 17. gadsimtenī

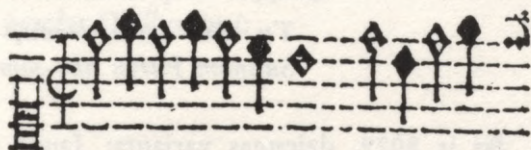
Septiņpadsmitais gadsimtenis ir ievērojams latviešu literatūras vēsturē tāpēc, ka šai gadsimtenī pirmās latviešu tautasdziesmas ir iespiestas grāmatās. Pirmo tautasdziesmu iespieda Fridrihs Meins 1635. gadā izdotajā, bet jau 1632. gadā iespiešanai sagatavotā grāmatā *Syntagma De Origine Livonorum*.¹ Šī dziesma ir vēlāk Barona krājumā ar 34388. numuru apzīmētās dziesmas variants. Šeit tā sniegta Meina rakstībā.

*Manne Balte Mamelyt,
Dod mann weene Katkenyt,
Mann pelyte peejukus,
Pyta sweeste bundeling.*

Ka tieši šo divdomīgo tautasdziesmu Meins uzņēma grāmatā, varētu izskaidrot ar Meina biogrāfiju. Fridrihs Meins dzimis Pomerānijā. Ar spožu karjēru viņš kļuvis par galma dzejnieku, 1625. gadā apprec Manceļa māsu, 1629. gadā stājas Zviedrijas dienestā par kaņaspēka mācītāju. Pēc tam ir mācītājs Bukultos, Daugavgrīvā, Carnikavā un Ropažos. 1630. gadā Rīgā publicē brošūru, kurā piesaka lielu darbu par Vidzemi. Tajā Meins paredz apcerēt vēsturi, ģeogrāfiju, dabu, laukkopību, administrāciju, likumus, valodas, baznīcas lietas u. c. 1633. gadā Meins publicē grāmatu *Historischer Prodromus des Liefländischen Rechts und Regimens von Anfang der Provinz Erfindung bis auf Gustavi Magni Tod*. Grāmatā Meins sūdzas, ka līdzekļu trūkuma dēļ nevarot pabeigt pieteikto darbu, bet hronika un kādas 30 citas nodaļas jau esot gatavas.

1632. gadā Meins kļuva par Tērbatas universitātes vēstures un antikvitāšu profesoru, un publicējis universitātes atklāšanas aprakstu. Piecus gadus vēlāk sākās Meina neveiksmes. Prokurors viņu apsūdzēja par divsievību un par pārkāpumiem pret mācītāja Kaspara Pegija

DE ORIGINE LIVONOR. 45
Œu pausā semibrevis ◊, gaudeant, hoc
modo: I. Vox.

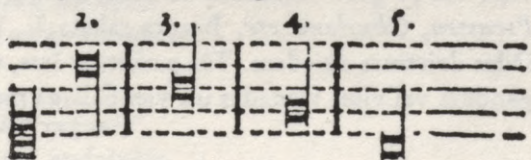
Manne Balte Mamelnt/ Dob mann weena

Katkenyt/ Mann pešyte peejufus/ Dytā

Œroeste bundeling.

Hæc, quam dixi, Lettorum lingua
est. Utuntur eodem canendi, modo
in suo idiomate Esthones. Frequentius
tamen hæc sequenti, quæ utriq; genti
quasi generalis fere est, non tantum
prædictum textum, sed quosvis etiam
alios

atraitni. Ar to Meina spožajai karjērai pienāca gals. Tomēr viņš sāka
dzīvi no jauna Zviedrijā. Tur ar *Solomon Majus* vārdu viņš publicē
grāmatu *Consensus Hermetico Mosaicus*, izskaidrojot Vecās derības
parādības ar alkīmiju. 1645. gadā viņu par šo grāmatu tiesā Stokhol-
mas konsistorija. Pēc tam Meins ir kādu važa raktuvju pārzinis un
mirst 1659. gadā.²

Chronoloģiski meklējot iespīstās tautasdzīsmas, nonākam pie Manceļa, kas iespīēž dažus tautasdzīsmu fragmentus. 1638. gadā publicētajā grāmatā *Lettus* atrodam:

*Tu mall wissu deenu,
Suņam Putru nbe-samall.*

Šis ir 8029. dzīsmas variants: Jaunā mala visu dienu, suņam putru nesamala. Vecā mala cēlieniņu, gan' suņam, gan' kaķam!
Grāmatā *Lettus* vēl ievietota:

*Kurrsch Puttnis Aggre zeļļas,
aggre slauka dāggunting.*

Arī šai dzīsmai Mancelis pazaudējis otru pusi: Kuņš bērniņis mātei klausu, agri ēda brokastiņu (sk. 3077. dzīsmu).

Nākošās tautasdzīsmas, ko 17. gadsimtenī uzraksta un tad iespīēž rakstos, atrodamas Duisburgas profesora J. A. Branta grāmatā par viņu 1673. gada ceļojumu *Reysen, durch die Marck Brandenburg, Preussen, Churland etc.* Brants raksta:³ „Viņu priekos dzirdēju tos šādas dzīsmas dziedam. Tās parasti ir īsas, un tās vairākkārt atkārtu, gandrīz vai visas vienādas un vienbalsīgā melodijā:

*Drebbu drebbu tauto meid
Apux manne mētēlyt,
Katu tade né drebeye.
Kato man rokū dēwe?”*

Seko pareizs vācu tulkojums. Brants turpina: „Tad vēl šādu:

*Patzēles tau tōdēls (viņa:)
Leyēs léed apūxe:
Tades tau nomāxas (viņš:)
Schjavassarēs jadium.”*

Arī šo dzīsmu Brants tulko vāciski, pēc tam stāstot, ka latvieši precoties jauni, tā mīkstinot otrās dzīsmas viegli pārprotamo raksturu. Pirmā Branta minētā dzīsmu ir 24918. dzīsmas variants.

Latviešu tautasdzīsmas 17. gadsimtenī vēl iespīestas Dundagas mā-

cītāja Johana Višmaņa 1697. gadā publicētajā grāmatā *Der Unteutsche Opitz*. Viņš tās sauc par „Bauer-Oden”:

*Teescham brauzschu pabr Uppiti,
Caur to paschu Dzillumiņ:|:*

un

*Kundsīnam Kungu buhti,
Debliņami Arejam.*

Vairākas tautasdziesmas ir saglabājušās 17. gadsimteņa rokrakstos. Kādā Manceļa *Lettus* eksemplārā, kas 1941. gadā nonāca Misiņa bibliotēkā, ir ierakstītas šādas dziesmas:⁴

*Gan es maļu maļamo,
Vēl pieberu beļamo.
To mālīti samaļam,
Kur mēs citu dabūjam?
Iesim Dieva klētiņā,
Tur mēs citas dabūjam.*

*

*Sveša māte raganiņ’
Sakās mani audzināja,
Māmiņ mani audzināi
Šūpodama, lolodam’.*

*

*Lūdzu Dievu, lūdzu kunga,
Abeiš lūdzu gana mīli:
No kundziņa lūdzu miera,
No Dieviņa veselīb’.*

Iepriekšējās dziesmas ir modernizētā rakstībā. Sekojošās ir uzrakstītas pēc faksimila iespējami tuvu oriģinālrakstībai (Fīrekerā grafikā).

*Szī Saulite Brītiņam
Wiņņa Saule MūBiņam.*

*

*Kannepite garř-audsite
Tā us auge wassarā;
Man Māsiņa ne-usauge
Ne dewinās wassarinās,
Ne dewinās wassariņ'.*

*

Ligo Jāniti, ligo, ligo

Ļoti jānožēlo, ka no Jāņu dziesmas (Cantil: Johanni:) ir uzrakstīts tikai šis fragments.

Kādā Firekera vārdnīcā ir šāds ieraksts:

*Še tev goda vainadziņš,
Piemin manis valkādama.*

Par to, ka šīs tautasdziesmas ir uzrakstītas 17. gadsimtenī un ne vēlāk, var spriest pēc ortografijas.⁵ Pievēršot agrākajiem tautasdziesmu uzrakstījumiem vairāk vērības nekā līdz šim, jādomā, tos atradīs vēl lielākā skaitā. 17. gadsimtenī latviešu tautasdziesmas samērā bieži aprakstītas. Šo aprakstu virkni sāk Dionizijs Fabricijs ap 1610. gadu, apcerot tautasdziesmu formu.⁶ Virkni turpina Meins. Jau minētā grāmatā *Syntagma De Origine Livonorum* viņš attēlo, kā latvieši tautasdziesmas dzied. Mums šeit ir svarīga Meina informācija, ka jaunekļiem un pusaudžiem ir bijusi paraža jaunpienākušos viesus saņemt ar dziesmu. Latvieši viegli radot dziesmas. Viņi, kā reti kāda cita tauta, *ex tempore* par sveša cilvēka izskatu, izturēšanos, runas veidu vai ko citu varot izgudrot un dziedāt dziesmas.⁷ Ka tautasdziesmas rada spontāni, apliecina arī Mancelis. Novērojums, ka „Dasch Blehds py Allus-Klappi sādādams abdseed sawu Mahzettaju”, acīm redzot, sāpīgi skāris pašu Manceli.

Abi mācītāji — Pauls Einhorns un Georgs Mancelis sacenšas tautasdziesmu nopelšanā, ar to pierādot latviešu dzejas spēku un vitālītāti. Pēc J.Andrupa domām Manceļa sprediķu grāmata *Lettsche Postill* ir pirmā grāmata, kas piesaka kaŗu latviešu tautasdziesmām.⁸ Viņš radīja apzīmējumu „blēņu dziesmas” un ievadīja 126 gadus ilgo tautasdziesmu nicināšanas un vajāšanas posmu: „Kahdas Blehņas tohp dsirdātas? Kahdas besskaunighas Dseessmas tohp dseedatas/ ka ghodigham Zielwāhkam Aussis suhkst. . . . nhe dseedi tahdus Dseeszmus/ ka Deews/kad wings shehliegs nhe buhtu/ tawas nhemas-

ghatas Muttes dehļ/ tōw/und irr zittus ghodigus ļaudis ar Ugguni no Debbessu sadādsenatu”.

Ar visu savu daiļrunību Mancelis vēršas pret satiriskām dziesmām. „Gir Taws Tuwakais no to Wällu/ jeb no sawas Meessas Wahjibas pahrsteikts/ nhe apdseed to tudeļļ tapehz.” Mancelis ir bargs nevien pret dziesmām, ko viņš sauc par bezkaunīgām, un pret satiriskām dziesmām. Viņš vēršas arī pret latviešu dziesmām, kuŗas pamatoti jāuzskata par daiļākiem latviešu literātūras ziediem: „Dasch Tähws/ dascha Mahte passchi nhe sinna Deewu peeluhgt/ ney Deewa dseessmas dseedah/ ghawile tickai no sawas Mahmulites und no sawa Kummelinju/ Ko tad tahdi warr saweem Bährneem mahziet.”

Pauls Einhornš 1649. gadā publicētās grāmatas *Historia Lettica* trešā nodaļā vispirms lietišķi atreferē latviešu mītoloģisko dziesmu saturu, nosaucot tās par *Hymni Deorum*. Tad ar Vecās derības pravieša bardzību 11. nodaļā viņš vēršas pret kāzās dziedātām dziesmām. Tās esot tik bezkaunīgas, netiklas un vieglprātīgas, ka pat velns nespētu sliktākas izdomāt. Neviens tikumīgs cilvēks, nemaz nerunājot par sievietēm un jaunavām, nedrīkstētu ieiet tādā latviešu kāzu mājā.

Acīm redzot, šīs dziesmas tomēr bija tieši tās, ko Meins un Brants atzina par visvairāk piemērotām iespiešanai. Pirmais savas noslieces dēļ, otrs laikam tāpēc, ka viņa tulkiem tā bija sevišķi patikusi.

Mūsu apskats nepārprotami rāda, ka 17. gadsimtenī latviešu tautas dzeja ziedēja un plauka. No vēstures avotiem nebūt nevar secināt, ka tautasdziesmu ziedu laiki būtu bijuši pārdzīvoti. Tieši otrādi, ar tautasdziesmu uzrakstīšanu un iespiešanu 17. gadsimtenī sākās latviešu literātūra, kuŗu radījuši paši latvieši. Tā nav literātūra, kam ir kāds cits nolūks nekā radīt aistētisku pārdzīvojumu — kā, piemēram, reliģiskiem vai juridiskiem tekstiem, bet tā ir daiļrades izpausme saistītā valodā. Gan tautasdziesmas zināmos apstākļos kļuva par utilitāru tehnisku tradīciju, kad tās lietoja kā buršanas vārdus. Tomēr tie ir izņēmumi, kas nevar atspēkot tezi, ka tautasdziesmas ir īsti daiļdarbi.

Manceļa sprediķu grāmata

Pēc latviešu tautasdziesmām nozīmīgākā 17. gadsimtena publikācija ir Manceļa sprediķu grāmata. Tā ir kas vairāk, nekā kulta vajadzībām sacerēta praktiska rokas grāmata, kas bija tās primārais

nolūks. Tā ir dzejiskā formā uzrakstīta diskusija par latviešu sadzīvi. Tā ir diskusija, kuŗas formai ir bijusi paliekama ietekme latviešu literātūrā cauri visam mūsu rakstnieku alfabētam no Apsīša un Ādamsona līdz Virzam un Zariņam.⁹

Georga Manceļa biogrāfija ir apcerēta visos latviešu literātūras vēstures izdevumos, tāpēc to darīt šeit nebūtu nozīmes. Ir tikai jāuzsver, ka viņš bija viens no vislabāk izglītotiem mācītājiem 17. gadsimtenī Latvijā, nevien tāpēc, ka bija Tērbatas universitātes teoloģijas profesors, prorektors un rektors, bet gan sava humānā un humānitārā gara dēļ.

Spreidīķu grāmata *Lang-gewünschte Lettische Postill* ir Manceļa mūža darbs, kas iznāca viņa nāves gadā (1654) un kas 17. gadsimtenī piedzīvoja vēl divus izdevumus. Šī grāmata ir impozanta jau ar saviem apmēriem vien. Tā ir trijās daļās, 1152 lappušu bieza. Manceļa spreidīķu grāmata pieredzēja sešus izdevumus, kas liecina par tās ilgstošo ietekmi. Mūsdienu lasītājam izlasi izdeva Kopenhāgenā grāmatas 300 gadu jubilejā.

Manceļa spreidīķu grāmatai ir trejāda vēsturiska nozīme. Pirmkārt, tā ir, E. Bleses vārdiem runājot, „īsta latviešu dzīves kultūras vēsture”.¹⁰ Otrkārt, ar savu sulīgo rustikālo valodu un ikdienas notikumu aprakstu piemēros šī grāmata kļuva par latviešu visvairāk iecienīto lasāmgrāmatu, ko pierāda tās ilgais mūžs un daudzie izdevumi. Treškārt, grāmata jūtami ietekmējusi latviešu rakstniecības stilu līdz pat mūsu laikiem.

Kamēr Manceļa leksika bija tautā noklausīta, tikmēr viņa spreidīķu grāmatas stils ir ļoti tālu no tautasdziesmu graciozā un vieglā stila. Tas ir teutoniski smags (pēc dažu domām latīnisks). No šī viedokļa visādi citādi pozitīvi vērtējamā Manceļa spreidīķu grāmatas ietekme latviešu kultūras vēsturē bija negatīva, jo tās valoda uz ilgiem laikiem kļuva par stila paraugu.

Manceļa spreidīķu grāmatas kultūrvēsturiskās ainas vēl pētījamas un iztirzājamas. Patiesībā šis darbs vēl nemaz nav sāks. Manceļa darba kultūrvēsturiskos datus pat var izmantot, lai latviešu senatni padarītu interesantāku svešautiešiem. Piemēram, Andrupa apcerē par Manceli, kas domāta angļu lasītājam, citāta par „siescha Blahwe-reem un leelem Burrbulaiņeem Suddraba-Saekteem”¹¹ vietā emocionāli daudz vairāk būtu saistījusi šāda pasāža (326. lpp.): „daschi Semmneeki tick lāppni máttahs/ ka tee jaw wairs nhe ghribb Willnu nássaht/ bet Englischku dahrghu Waddmallu...”.

Nevien Manceļa sprediķu grāmata, bet arī viņa vārdnīca un frazeoloģijas sarunas ir vērtīgi avoti 17. gadsimteņa latviešu kultūras vēsturei.

Kristofora Fīrekera dzeja

Teze, ka „Mancelis lika pamatus latviešu prozas stilam, un Fīrekera bija pirmais, kas deva formu (*verse conventions*) latviešu uzrakstītai dzejai”,¹² ir ļoti populāra. Tomēr šķiet, ka Fīrekera loma mūsu literātūrā ir pārvērtēta. Vispirms, par oriģināliem uzskatītās Fīrekera dzejas, spriežot pēc Herberta Salu pētījumiem, ir tulkojumi. Otrkārt, jau priekš Fīrekera katoļu garīgajā dzejā ir atskaņas un ritms, t. i. dzejas forma. Kā piemēru varētu minēt dziesmas Juļa Elģera 1621. gadā sakārtotajā katoļu dziesmu grāmatā (spriežot pēc 1673. gada izdevuma). Bez tam nedrīkstam aizmirst, ka latviešu oriģināldzejā poētiskos izteiksmes līdzekļus lietoja jau gadu simteņiem, ja ne gadu tūkstošiem, un ka šo oriģināldzeju sāka uzrakstīt priekš Fīrekera.

Fīrekera ir apliecinājis lielas dzejnieka dāvanas ap 180 tulkojumos un atdzejojumos, no kuŗiem daudzi ir baudāmi kā mākslas darbi vēl tagad. Tomēr viņš nekādā ziņā nav latvju dzejas tēvs. Viņš bija labs mācekļis, kas iemācījās no latviešu dzejniekiem virkni izteiksmes līdzekļu, piemēram, bagātīgi lietot deminutīvus un tautasdziesmās parastos salīdzinājumus. Ir tiesa, ka tautasdziesmu krītošo metru (trochaja un daktila) vietā Fīrekera latviešu dzejā sāka lietot kāpjošu metru (jambu u. c.) un dzejoja ar atskaņām. Tomēr, vai šie jaunievedumi bija nepieciešami un vai tie neeksistēja jau 17. gadsimteņa tautas dzejā, vēl būtu jānoskaidro.

Fīrekera neapšaubāmi izdarīja lielu pakalpojumu kristīgai baznīcai. Ja iepriekš protestantu baznīcās dziedāja un lika dziedāt gluži nedziedamas dziesmas, rezultāts bija, kā vairākkārt apliecināts avotos, ka latvieši kauca kā vilki. Latvieši, kas paši par sevi saka: dziedot dzimu, dziedot augu, dziedot mūžu nodzīvoju, ar labāko gribu nespēja izdziedāt daudzas baznīcas dziesmas. Fīrekera dziesmas turpretim bija dziedamas, un kaut gan arī tām bija atskaņas strofas beigās, nevis alliterācija sākumā kā daudzām īstām latviešu dziesmām, tās varēja atcerēties un dziedāt, kaut arī svešajās, gaŗi vilktajās melodijās.

Ļoti spilgtu Manceļa un Fīrekera garīgo dziesmu tulkojumu sa-

līdzinājumu devis Zeiferts.¹³ Manceļa tulkojums: Nahtz Swāhtais Ghars Kungs Deews, pee pildi ar tawu schehligu Dahwanu tawo titzigo Sirrdes und Prahtus, Tawu dedsigu Mylibu eedādsini eekschan teem. Šo pašu dziesmu Firekers tulko šādi (restaurētā rakstībā):

*Tu Garrs no Deewa swētais Deews
Nāz mūsās Sirrdīs, dārgais wees'
In tās ar wissu labbu pildi
Ar Karstu Mīlestibu silldi.*

Firekera tulkojums ir dzeja, ko nevar teikt par Manceļa tulkojumu.

Firekera dzīves gājums nav tik labi pārredzams kā Meina un Manceļa biogrāfija, un prasīs vēl daudz pētījumu.¹⁴ Immatrikulējies 1632. gadā Tērbatas universitātē ar atzīmi, ka nāk no Neretas, Zemgalē, studijas tur viņš laikam nebeidza. Agrāk domāja, ka Firekers nav beidzis studijas, jo viņš līdz mūža beigām lietoja titulu *Stud. theol.* Tomēr 17. gadsimtenī ir zināmi vairāki gadījumi, kad šādu titulu lietoja arī studijas beigušie. Jautājums, vai Firekers studijas beidza vai ne, tāpēc paliek nenoskaidrots. Viņa baznīcas dziesmas protežēja Kurzemes hercogistes superintendents H. Ādolfijs un pirmo reizi iespieda 1671. gadā. Vēlāk tās uzņēma 1685. gada Kurzemes dziesmu grāmatā. No Firekera atdzejotām dziesmām vēl tagad ir pazīstama šūpuļa dziesma: Bērniņ, mīļais, Dieva stādīts, Dieva dots un Dieva radīts.

Cildinot Firekera latviešu valodas pareizumu, viņa dzejas mākslas vērtību un atzīstot viņa vietu latviešu garīgā literātūrā, tomēr nevaram tik tālu aizrauties, lai apgalvotu, ka viņš bija 17. gadsimtena latviešu literātūras istā dvēsele. Viņa dzeja bija tikai kuplā tautasdziesmu koka sīks atveids. Firekera ietekme sākās tikai 17. gs. otrā pusē un skāra tikai luteriskos novadus. Turpretim tautasdziesmas radās spontāni visā Latvijā, un tās dziedāja visās sētās.

Bībeles tulkošana

Par trešo ievērojamo notikumu 17. gadsimtenī mūsu rakstniecības vēsturē jāuzskata bībeles (bībeli toreiz sauca: *Ta Swehta Grabmata*) tulkošana latviešu valodā. Ar saviem apmēriem, tulkotāju valodu zināšanu prasībām un sekojošo ietekmi latviešu garīgās sejas un lite-

rāro tradīciju veidošanā latviešu bībeles tulkojums kļuva par vienu no svarīgākām parādībām mūsu kultūras vēsturē. Nevar būt nekādu šaubu, ka latviešu valodā tulkotā bībele sava lielā prestiža dēļ ar laiku jo dziļi ietekmēja latviešu tautas psīchi luteriskajos apgabalos. Var sagaidīt, ka bībeles latviskajam tulkojumam bija, ja ne tieša, tad netieša, ietekme arī Latvijas katoliskajos iedzīvotājos, bet par to vēl pētījumu trūkst.

Latviešu bībeles tulkošanas vēsture arī vēl nav pienācīgi izpētīta. Tikai jaunākajā laikā ir pievērsta uzmanība pretrunai starp mācītāja Ernesta Glika izteiktajām pretenzijām, ka viņš bībeli pārtulkojis viens pats, un Vidzemes ģenerālsuperintendenta J. Fišera bībeles tulkojuma vāciskajos priekšvārdos teikto, ka Fišers pats un viņa līdzstrādnieki darījuši visu cilvēkam iespējamo, lai bībeli pārtulkotu tīrā latviešu valodā.¹⁵

Teodors Zeiferts savā 1926. gadā izdotajā literatūras vēsturē citē Glika vārdus: „Līdz šim neizkoptā valoda bija dien no dienas vairāk izstrādājama, un 8 gadu laikā, dienām naktīm strādājot — amata darbus atskaitot — vienam vienīgam norakstītājam palīdzot, svētā bībele nāca klajā tādā skaidrībā, ka priekš tam ieceltiem Kurzemes un Vidzemes mācītājiem nevajadzēja ne 15 nedēļu šo darbu vārdu pa vārdam cauri lūkojot”.¹⁶ Zeiferts šo Glika apliecinājumu akceptē un uzskata viņu par vienīgo bībeles tulkotāju. Fišera loma Zeiferta uztverē bija tikai tā, ka viņš sagādāja izdošanai līdzekļus un uzrakstīja priekšvārdus.

Ludvigs Bērziņš bija pirmais, kas ar tulkojuma stila analīzi parādīja, ka vairākās vietās tulkojums ir Fišera darbs.¹⁷ Katrā ziņā var pieņemt, ka Glikam izmantoja agrākos bībeles daļu tulkojumus (ne tikai Fišera), bet, cik ir apzināts, šie agrākie tulkojumi nepārsniedz 20% no visas bībeles.

Mūsu jaunākos literatūras vēstures izdevumos J. Andrupis (1954. g.) aizstāv J. Strauberga viedokli, ka Glikam tulkojumā palīdzējuši trīs citi mācītāji: Vitens, Klembchens un Steidings. A. Johansons izsakās uzmanīgāk — ka Vitens bijis norakstītājs un Glikam palīdzējuši arī daži citi mācītāji. Šī dažādā pieeja nepārprotami rāda, ka problēma vēl ir skaidrojama.

Fišera vēstulēs, kas glabājas Zviedrijas valsts arhīvā, bībeles tulkošana vairākkārt pieminēta, bet nevienā no šīm vēstulēm Fišers nemin kāda tulkotāja (arī ne Glika) vārdu. 1681. gada karaļa rezolūcijā Fišeram¹⁸ teikts, ka atļaus līdzekļus nevācu bībeles tulkošanai. 1682. gadā karalis apstiprina iepriekšējo rezolūciju un sola līdzekļus

tulkotāju un pārlūkotāju izdevumiem nākošā gada budžetā. Lai darbu tomēr varētu sākt jau šogad, karalis nosaka, ka Tērbatas hof-tiesā ģenerālmajoram Mengdenam piespriedā soda nauda izlietojama šim vajadzībām.¹⁹ Kādā nedatētā rakstā Fišers vērtē, ka bībeles tulkošana latviski un divās igauņu izloksnēs maksās 7000—8000 vecdāldeņu. Šo summu solīts uzņemt budžetā no licenšu ienākumiem. Tulkošana sākta ar latviešu Jauno derību, un krietna daļa jau pārtulkota. Tā kā iespiešanai vajadzīgie materiāli maksās 3000—4000 vd. un ar Mengdena soda naudas 1500 vd. nepietiks, Fišers lūdz izmaksāt līdzekļus no licenšu naudas.

Otrā nedatētā rakstā Fišers pateicas karalim par bībeles tulkošanas izdevumu segšanai piešķirtiem 4000 sudraba dāldejiem. Latviešu Jaunā derība jau pārtulkota un izskatīta, un to varētu iespiest, ja līdzekļus varētu saņemt. Trešā nedatētā rakstā²⁰ Fišers min, ka katram tulkotājam ir solīts 200 vecdāldeņu gadā un brīvs uzturs Rīgā. Rakstvedim, kas pārtulkoto eksemplāru pārraksta, solīti 100 vecdāldeři gadā. Pārtulkotais ir jāizskata *collegiater* vairākiem teologiem, kas prot valodas; viņiem jāmaksā ceļa nauda un diētas nauda. Fišers to esot izmaksājis no atļautiem līdzekļiem. Tā kā Fišeram pašam šai lietā daudz jāstrādā un jāceļo, viņš lūdz karali piespriet piemērotu atlīdzību. Dokumenta malā atzīmēts, ka piespriedi 300 vecdāldeři.

Svarīga ir Fišera 1689. g. 23. jūnija vēstule karalim.²¹ Tajā redzams, ka latviešu un igauņu bībeles iespiešana apturēta, jo konsistorijā radušās domstarpības, vai tulkojumā jāseko oriģinālvalodām, vai Lutera vāciskai versijai. Kad savā laikā Fišers saņēmis karaļa rīkojumu par bībeles tulkošanu, viņš saaicinājis no Vidzemes un Kurzemes teologus, kas prot latviski, lai šo jautājumu apspriestu. Nolemts tulkojuma pamatā likt bībeles oriģinālvalodas, un karalis to apstiprinājis 1689. g. 7. janvārī. Praksē tomēr tulkojums dibināts uz Lutera tulkojumu, bet manuskripta malā atzīmētas atšķirības. Kad valodas prasību vai citu svarīgu iemeslu dēļ nācies atkāpties no Lutera versijas, tad atšķirības apspriestas pēc teologu rakstiem. Pēc šīs metodes tad visa bībele (izņemot apokrifus) ir pārtulkota latviski un iespiesta. Jaunā derība jau iespiesta priekš pieciem (sic!) gadiem.

1691. gadā Fišers atkal raksta par bībeles tulkošanu.²² Rakstā lielāko tiesu runa par igauņu bībeli, bet minēta arī latviešu bībele. Latviešu Jaunā derība iespiesta 1685. gadā pēc tam, kad tulkojumu pārbaudījuši Vidzemes un Kurzemes teologi. Rakstā aizstāvēts viedoklis, ka

valodas īpatnības dēļ tulkojumi nevar vārdiski saskanēt ar Lutera vācu tulkojumu.

1694. gada plašā nedatētā memoriāla II nodaļā Fišers vēlreiz apcer bībeles tulkošanas vēsturi. Latviešu bībele nesen iespiesta. Kurzemes mācītāji teikuši, ja izdošanu vilcināšot, tad viņi bībeli likšot iespiest, jo gar to strādājuši kā Kurzemes, tā Vidzemes teologi. Jādomā, ka šis dokuments ir pamatā A. Johansona spriedumam, ka pilnīga latviešu bībele izdota tikai 1694. gadā. Katrā ziņā 1694. gadā Fišers iesniedza karalim prasības par bībeles tulkošanas darbiem.²³ Tā kā karalis esot atļāvis Fišeram par bībeles izdošanu 300 vd. gadā, viņa prasība ir 2700 vd. Kaut gan karaļa 1685. gada rezolūcijā bija minēti tikai 300 vd., un nevis 300 vd. gadā, karalis nolēma Fišeram piešķirt par divi gadiem 600 vd.

Varam tikai nožēlot Fišera neprecīzo pieeju, nedatējot savas vēstules un nesniedzot sīkākas ziņas par tulkotājiem. Nav šaubu, ka Ernests Gliks bija galvenais tulkotājs. Zerafims kā otru tulkotāju min Lielvārdes mācītāju „Kristjāni Bartolomeju Vikenu”,²⁴ kas, liekas, jālasa „Vitens”. Versija par vairākiem bībeles tulkotājiem Fišera vēstulēs un bībeles priekšvārdos tomēr apstiprinājumu neatrod. Visur, kur Fišers runā par bībeles tulkotājiem daudzskaitlī, tur minēti kopā latviešu un divu igauņu dialektu tulkotāji. Bībeles priekšvārdos Fišers min sevi un savus līdzstrādniekus. Par līdzstrādniekiem jāuzskata nevien tulkotājs, bet arī norakstītājs un mācītāji, kas bībeles tulkojumu pārlūkoja. Fišeram katrā ziņā bija izdevīgi atbildību par tulkošanu atstāt lielākam līdzdalībnieku skaitam.

Par to, ka Gliks izlietojis citu mācītāju agrāk tulkotos bībeles fragmentus, pēc L. Bērziņa analīzes nav pamata šaubīties. Tas, ka Gliks savos rakstos šādus faktus noklusē, izskaidrojams ar viņa laikmeta garu, ko raksturo kristīgās pazemības trūkums. Šis gars izpaužas Fišera rīcībā tā, ka viņš savu dalību bībeles izdošanā, kas bija tikai organizātoriska rakstura, bībeles priekšvārdos min pirmā vietā un novērtē par 2700 vecdāldeņiem karaļa atļauto 300 vecdāldeņu vietā.

J. Straubergs savai teizei par vairākiem bībeles tulkotājiem ir pūlējies sameklēt pierādījumus, bet nesekmīgi. Izskatot nolēsumus par bībeles tulkošanas izdevumiem, viņš atradis Glika 1690. g. 20. jūlija kvīti ar šādu saturu:²⁵ „Es, apakšā parakstījies, saņēmu no ķēniņa majestātes man piešķirtos 866 d. 42 1/2 gr. par 7 gadu darbu, svēto bībeli tulkojot latviešu valodā, ko ar pašrocīgu parakstu apliecinu.” Viņš arī atradis nolēsumus par izdevumiem mācītāju konferencēs,

kas bībeles tulkošanu pārlūkoja, un konstatē, ka 1683. gada konferencē no Kurzemes hercogistes piedalījās galma mācītājs Hollenhāgens, Zaļās muižas mācītājs H. Ādolfijs un Džūkstes mācītājs N. Hesper. Tas ir viss. Norādījumu, ka par bībeles tulkošanu būtu maksāts vēl kādam citam, J. Straubergam nav izdevies atrast. Mums tāpēc par bībeles tulkotāju ir jāuzskata Gliks, kaut gan ar rezervi, ka viņš izmantojis citu tulkojumus un ka viņa darbu ir rediģējuši citi mācītāji.

*Pārējie garīgie raksti*²⁶

Kaut gan no 17. gadsimteņa ir saglabājušies arī latviešu laicīgie teksti, gan rokrakstos, gan iespiesti, galvenie tomēr ir garīgie raksti. Chronoloģiskā kārtībā minot: 1615. gadā Rīgā iespieda luterāņu grāmatu latviski ar vācu titullapām *Psalmen vnd geistliche Lieder oder Gesenge . . .* (kopā 146 dziesmas) un *Euangelia vnd Episteln/ aus dem Teutschen in die Liefvländische Paursprache gebracht.*

Grāmatas trešā daļa ir Mārtaņa Lutera mazais katechisms latviešu valodā ar nosaukumu *Enchiridion* (tagad pieejams faksimiliespiedumā — Senatne Upsalā 1959. g.). Šīs grāmatas trīs daļas ar atsevišķām titullapām dažos eksemplāros iesietas citā kārtībā. Arī titullapās ir atšķirības. Svarīgākā no tām ir, ka grāmata izdota ar Polijas ķēniņa privilēģiju, kas otram variantam trūkst. Par kopsējuma uzņemto Kristus ciešanu stāstu autoru ir apzīmēts 1607. gadā mirušais Bauskas mācītājs Gothards Reimerss.

Šai grāmatai seko Juŗa Elģera sakārtotā latviešu katoļu dziesmu grāmata *Geistliche Catholische Gesänge*, kas iznāca Braunsbergā 1621. gadā. Dīvainā kārtā Elģers savā dziesmu grāmatā ir uzņēmis no luteriešu 1615. gada grāmatas arī dažas Mārtaņa Lutera dziesmas.

1622. gadā Braunsbergā iznāca katoļu grāmata *Agenda parva. In commodiorem vsum Sacerdotum Prouinciae Liouoniae conscripta* ar latviešu, igauņu u.c. tekstu. Pēc A. Augstkalna domām tās autors bijis Elģers, bet K. Draviņa analīze rāda, ka tā nevarētu būt. Tomēr Elģers 17. gadsimteņa pirmajā pusē ir sarakstījis vairākus darbus. Tā profesors Gerulis otrā pasaules kara laikā atrada kādu Elģera evaņģeliju un epistulu rokrakstu, kas uzrakstīts ap 1640. gadu. Tā vākos atrasts vēl Elģera dziesmu grāmatas satura rādītājs no apmēram tā paša laika. Abus manuskriptus publicējis K. Draviņš 1961. gadā.²⁷

Luterietis Georgs Mancelis ir nākošais reliģiskās literatūras izdevējs,

un viņa izdotie darbi noslēdz gadsimteņa pirmajā pusē iespiesto grāmatu virkni. Jau 1631. gadā viņš izdeva luterāņu rokas grāmatu *Lettisch Vade mecum* („Nāc man līdz”). Grāmata laikam 1643. gadā (kad datēti priekšvārdi) iznāca otrā izdevumā. Tajā bija šādas sešas daļas: evaņģeliji un epistulas visam gadam, Kristus ciešanu stāsti, Jeruzalemes izpostīšanas stāsts, garīgās dziesmas un psalmi, Mārta Lutera mazais katechisms un Zīraka gudrības grāmata. Grāmatas titullapā un priekšvārdos teikts, ka tā domāta latviešu baznīcas darbiniekiem un latviešu valodas kristīgiem namatēviem, tātad ne tik daudz mācītājiem, kā tautai.²⁸

Ar 1637. gadu ir datēti Manceļa 1638. gadā izdotie Zālamana sakāmvārdi. 1645. gadā Guberts iespieda dažas latviešu garīgās dziesmas grāmatā *Stratagema oeconomicum*. 1654. gadā iznāca Manceļa sprediķu grāmata, kas apcerēta atsevišķi. *Lettus* priekšvārdos teikts, ka sprediķu grāmata sacerēta ārzemnieku labā,²⁹ bet faktiski tā kļuva par vienu no visvairāk izplatītām grāmatām latviešu starpā. Rokrakstā saglabājušies Andreasa Geceļa rakstītie psalmi un Zālamana sakāmvārdi, datēti ar 1628. gadu. Kāds cits, varbūt mācītājs Bergmanis, pierakstījis datējumu „1627” — tāpēc dažās literatūras vēstures grāmatās šāds datējums.

17. gadsimtenī bija vairāki latviešu tēvreizes iespiedumi. Tie vēl nav visi apzināti. No daudziem zināmajiem tekstiem var minēt kā piemērus Sebastiana Minstera *Kosmografijā* (*Cosmographie*) ievietotos pārspiedumus. Grāmata tulkota dažādās valodās, piemēram, 1613. gadā tā iznāk franciski, 1614. un 1615. gadā atkal vāciski u. c. Johans Reiters 1662. un 1675. gadā izdod *Oratio Dominica* ar 41 tēvreizi. To starpā ir arī latviešu tēvreize. J. A. Brants savā 1673. gadā sarakstītajā, bet tikai 1702. gadā publicētajā ceļojumu aprakstā arī iespiež latviešu tēvreizi. Abas ievērojami atšķiras nevien rakstībā, bet arī vārdu kārtībā (Reiters: Muuso Täwsz kasz eeksch däbbäsim; Brants: Tews mūs, kut tu esch in debbes), bet Branta teksts liekas tuvāks 16. gadsimteņa *Enchīridija* tekstam; piemēram, kamēr Reiters raksta „piedod”, Brants raksta „pamet”.

Septiņdesmitajos gados atsāka latviešu garīgo grāmatu publicēšanu. 1671. gadā Rīgā sāk iznākt Manceļa *Vademecum* atsevišķas daļas. 1672. gadā Viļņā iznāk Elģera *Evangelia*. Kā tagad zināms, sējumā ietilpst *Catechismus sev Brevis Institutio doctrinae Christianae Quinque Capitibus compræhensa in gratiam gentis Lothavicae*. Rīgā iznāca H. Kleinšmita *Lattweescho Pataro-Ghramata|Uusz kattras sen Deenas gir ghaidietz|bett nu zaur Deewa Schūlastibu sagghaidita und wisseem*

Lattweescheen [sic!]/ *kattri Raxtu prot und lassit mahk* par labbu *sattaisita* . . . Nākošā gadā Viļņas jezuītu spiestuvē iznāk Eļģera katoļu dziesmu grāmata *Cantiones Spirituales ex Latinis, Germanicis & Polonicis translatae in idioma Lothavicum, additis pluribus*.

Johana Reitera bībeles fragmentu tulkojums iznāca Rīgā 1675. gadā. Vienīgais zināmais šīs publikācijas eksemplārs Upsalas universitātes bibliotēkā esot pazudis ap 1901. gadu. 1682. gadā iznāca Mārtiņa Lutera mazais katechisms Georga Dresela tulkojumā ar nosaukumu *Swāhta Bāhrno-Mahziba*.

Manceļa latviešu rokas grāmata (šoreiz titullapā atmetot nosaukumu *Vademecum*) publicēta par jaunu Rīgā 1685. gadā. Jau otrā, 1671—1673. g. publicētā izdevumā bija uzņemti papildinājumi. Trešais izdevums Rīgā ir otrā izdevuma atkārtojums, un tajā ietilpst arī Kleinšmita pātaru grāmata.

1685. gadā Jelgavā iznāk vēl kāds cits Manceļa latviešu rokas grāmatas izdevums. Titullapā teikts, ka to „attirījis” Kristofors Fīrekers un ar lūgšanu grāmatu papildinājis Heinrichs Ādolfijs. Kopsējumā ietilpst H. Ādolfija Kurzemes dziesmu grāmata, ko daži bibliografi uzskata par atsevišķu izdevumu: *Lettische Geistliche Lieder Und Collecten*. Dziesmu grāmatas titullapā teikts, ka tajā uzņemtas dziesmas ar atskaņām.

Tai pašā 1685. gadā Rīgā publicē arī Jauno derību: *Tas Jauns Testaments*, ko apskatījām iepriekš. Sekojošā (1686.) gadā Gliks publicēja lūgšanu grāmatu un dziesmu grāmatu, bet 1690. gadā rokas grāmatu un dziesmu grāmatas otro izdevumu. Bībele: *Ta Swehta Grabmata Jeb Deewa Swehtais Wabrds* iznāca 1694. gadā, kaut gan tā datēta ar 1689. gadu.

H. Ādolfijs 1693. gadā Jelgavā izdod Zālamana sakāmvārdus. Tai pašā gadā Rīgā iznāk *Pillniga Latwiska Dseesma-Grabmata* . . . *Ka arridsan weena ihssa Deewa Lubgschanas Grabmatiņņa*. Nākošā gadā Rīgā ir publicēta *Latwiska Ewangeliumo-Lekziono-Deewa-Dseesmo-Deewa-Lubgschano-ir zitto Deewa Mahzibo-Grabmata*. 1699. gadā Rīgā iznāk Lutera mazais katechisms: *Swehta Behrnu-Mahziba*.

Liborijs Depkins ir rosīgs darbinieks gadsimteņu mijā. Viņa sakoportās dziesmu grāmatas iznāca 1696. (?), 1704. un 1708. gadā. Garīgo rakstu virkni, jau iesniedzoties 18. gadsimtenī, varam noslēgt ar 1708. gadā izdoto Svantes G. Dīca rediģēto zviedru baznīcas rokas grāmatu *Robkas-Grabmata* un 1711. gadā izdoto krājumu *Garriga Pebrļu-Robta*.

Visiem šiem rakstiem bija liela kultūrvēsturiska nozīme. Tādu,

kam Kleinšmits veltī savu pātaru grāmatu — „kas rakstu prot un lasīt māk” — bija pietiekami liels skaits, lai būtu mudinājums izdot jaunas grāmatas.

No skolu vēstures viedokļa svarīgākā grāmata ir ābece. To pie-skaitām garīgiem rakstiem tāpēc, ka senākās ābecēs lasāmviela bija no svētiem rakstiem. Tā kā ābece ātri nolietojas un tā kā bija paraža svētos rakstus, tātad arī ābeces, dot līdz mirušam zārkā,³⁰ tās tikpat kā nav saglabājušās. Vecākā ābece, kas ir saglabājusies (īsteni tikai viena makulātūras iespiedumloksne, kuŗai iespiesta viena puse), atro-das Tērbatā un pēc K. Draviņa domām attiecināma uz 1683—1685. gadu. Divas citas vecākās saglabātās ābeces atrodas — viena Lundā, otra Kopenhāgenā. Tās atrada J. Zēvers. Ābeces ir vienu loksni (16 lpp.) biezas un iespiestas bez titullapas. Līdz ar to nav redzama iespie-duma vieta un gads, bet K. Draviņš spriež, ka Lundas ābece nedaudz vecāka nekā Kopenhāgenas eksemplārs un ka abas iespiestas Rīgā ap 1690. gadu, pie kam abas šās ābeces iespiestas pēc kāda vecāka pa-rauga.

Vēl kādu citu ābeci Lejassaksijas valsts bibliotēkā Hanoverā at-rada B. Jēgers. Šī ābece (ar baušļiem, ticības apliecinājumu u.c.) iespiesta liela formāta lapas vienā pusē. B. Jēgers spriež, ka tā bijusi domāta skolotājiem un mācītājiem, un uzskata to par līdz šim atrasto otru vecāko ābeci.³¹

J. Zēvers ir norādījis, ka kādā Āraišu skolas skolēnu sarakstā, kas datēts ar 1684. vai 1687. gadu, esot minēts, ka dažiem latviešu bēr-niem izsniegta ābece.

Ar šo konstatējumu esam nonākuši pie jautājuma par mūsu pazu-dušajām senākām latviešu grāmatām. Ir norādījumi par šādām grā-matām, kas vēl nav atrastas: Elģera *Institutiones christianae* un *Euangelia*; abas sarakstītas 1620. gadā, bet nav zināms, vai tās ir iespiestas. Laikā no 1623. līdz 1625. g. Rīgā ir publicēta nezināma autora tulkojumā *Dabwida Dseesma Gramabta* un 1625. g. Rīgā izdotā *Sibraka Gudribas Gramabta*. 1662. gadā Rīgā iznāca J. G. Geceļa *Catechismus letticus*. Iespējams, ka bez šīm ir publicētas grā-matas, par kuŗām vēl pat nav norādījumu.

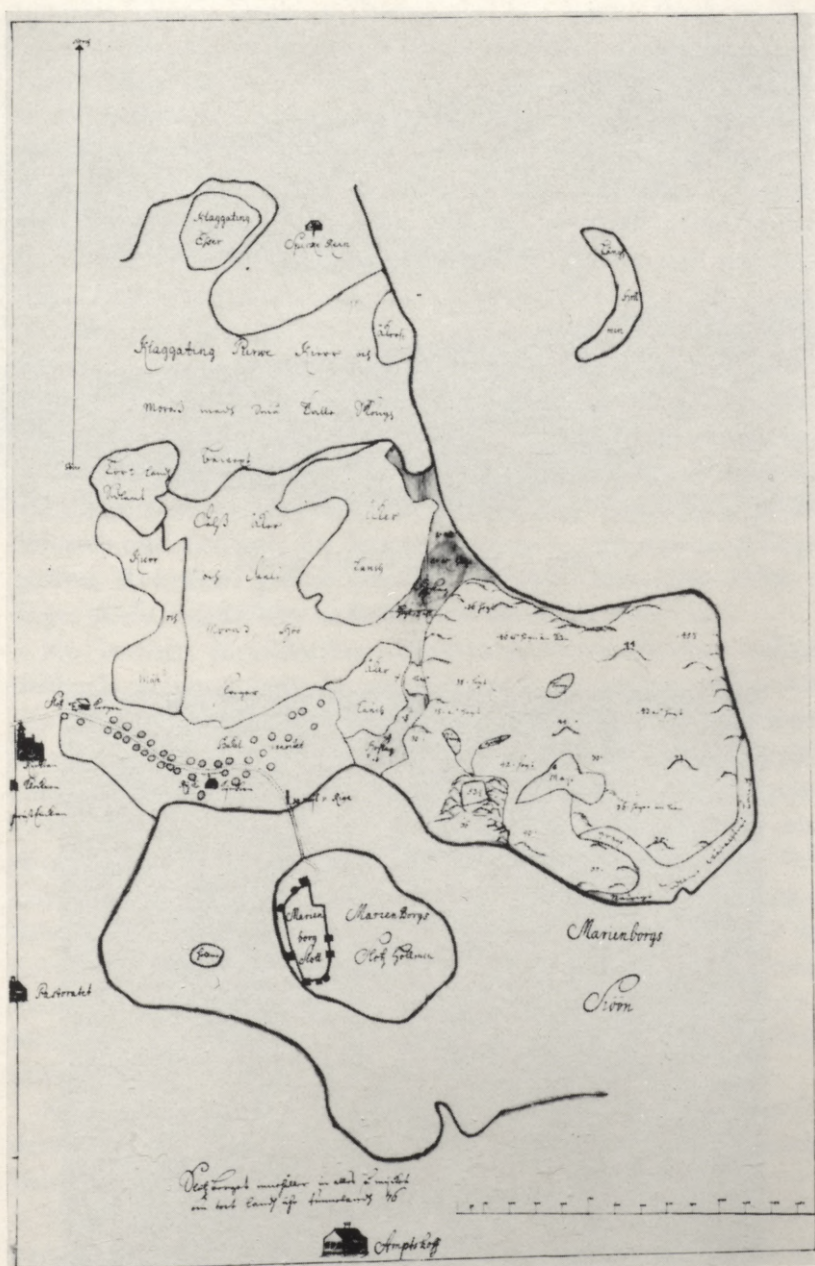
Laicīgie raksti

Kamēr garīgie raksti, kas iznāca 17. gadsimtenī iespiestajās grāma-tās, bija domāti tautai, tikmēr grāmatās iespiestie laicīgie raksti bija domāti mācītājiem vai juristiem.

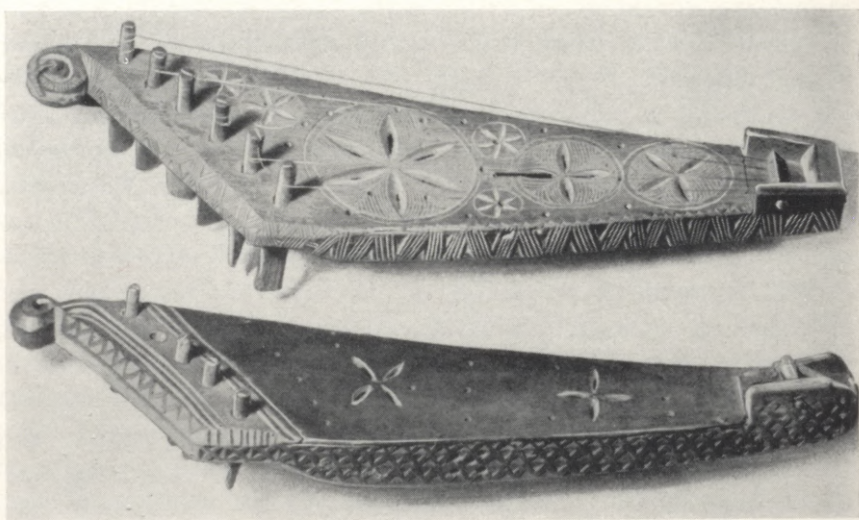
Laicīgo grāmatu starpā ievērojama vieta ir valodniecības rakstiem: gramatikām un vārdnīcām. Pirmo 224 lappuses biezo vārdnīcu ar nosaukumu *Lettus* izdeva 1638. gadā Mancelis. Grāmatas gaņajā titulā pateikts, kam vārdnīca domāta: „Vārdnīca ar pievienoto ikdienas latviešu valodas lietojumu visu un katra ārzemnieka, kas Kurzemē, Zemgalē un latviešu Vidzemē grib palikt un godīgi maizi ēst, noderīgumam pagatavojis zemgaliētis Georgs Mancelis, svēto rakstu licenciāts.” *Lettus Das ist Wortbuch* ir apzīmēta par pirmo daļu. Reizē iznāca arī otra daļa ar nosaukumu *Phraseologia Lettica, Das ist: Täglicher Gebrauch der Lettischen Sprache*. Šai otrā daļā 51 nodaļā sakopoti latviešu vārdi un izteicieni, desmit sarunas ar vērtīgām kultūras vēstures ainām, un pielikumā pievienoti ar 1637. gadu datētie Zālamana sakāmvārdu tulkojumi. J. G. Rehehūzens 1644. gadā publicēja latīņu valodā sarakstīto pirmo latviešu gramatiku: *Manuductio Ad Linguam Lettonicam*... Piņķu mācītājs G. Dresels 1677. gadā publicēja zviedru, poļu, vācu, latviešu vārdnīcu. (Benjamiņš Jēgers tomēr šaubās, vai šāda grāmata jebkad ir izdota.) 1683. gadā Viļņā iznāca J. Elģera poļu, latīņu un latviešu vārdnīca: *Dictionarium Polono-Latino-Lottaucicum Opus posthumum*. 1688. gadā Rīgā iznāca nezināma autora sastādīta vārdnīca: *Vocabularium Wie Etzliche gebräuchliche Sachen Auff Teutsch, Lateinisch, Polnisch Und Lettisch, Auszusprechen seynd*. Pēc B. Jēgera domām tās autors bijis E. Tolgsdorfs.³² Rokrakstā palika Bārtas mācītāja Johana Langija sarakstītā vārdnīca un gramatika *Lettisch Deutsches Lexicon*, kuŗu pēc Zēvera Heidelbergā atrastā manuskripta ir izdevis E. Blese.

G. Dresela vācu valodā sarakstītā gramatika *Gantz kurtze Anleitung Zur Lettischen Sprache* iznāca ražīgajā 1685. gadā. Šai gramatikai ir pievienotas arī Georga Manceļa desmit sarunas. Tai pašā gadā iznāca daudz pilnīgāka 280 lappuses bieza H. Ādolfija „pasniegtā” (*überreicht*) gramatika *Erster Versuch, Einer kurtz-verfasseten Anleitung, Zur Lettischen Sprache*... Ādolfijs grāmatu „pasniedza” tāpēc, ka viņš nebija tās autors. Viņš ar diviem nezināmiem palīgiem bija pārcēlis Glikā ortografijā un vietām papildinājis laikā no 1665. līdz 1675. gadam Firekera sacerēto manuskriptu. Firekeram bija vēl otrs, labāks manuskripts, bet to Ādolfijam neizdevās iegūt.³³ Ādolfijs šo gramatiku nosauca par „pirmo” tāpēc, ka viņš vai nu nesaprotamā kārtā nepazina, vai arī ignorēja Rehehūzena gramatiku.

Ražīgs leksikografs nākošā gadsimteņa sākumā bija jau minētais

Alūksne Glikā laikā. Alūksnes pils atradās uz salas ezerā. Alūksnes ciems apzīmēts ar apliem ezera liča ziemeļu krastā, kamēr tagadējā Alūksne ir liča dienvidu krastā. Ciemā atradās krievu baznīca, bet luterticīgo baznīca bija ārpus ciema (zīmējumā „Kyrkian”). Glikš dzīvoja mācītāja muižā, kas plānā apzīmēta ar „Pastoratet”. Plāns glabājas Zviedrijas kara archīvā.

Kokles (Valsts vēsturiskajā mūzejā)

Hansa Meiera pašportrets Rīgā 1600. gadā lietā lielgabala čemurā

mācītājs Liborijs Depkins. Ūtrupē viņš bija ieguvis Firekera vārdnīcas manuskriptu, ko bija papildinājis vai daļēji uzrakstījis (no vārda „kreet” līdz „snaust”) varbūt Lūka Kannenbergs, kā arī, varbūt tā paša autora, 555 lappuses biezo vārdnīcas manuskriptu.³⁴ Balstoties uz šī materiāla un garīgajiem rakstiem, Depkins sarakstīja četru sējumu manuskriptu, kam pierakstīts klāt nosaukums: „Lettisches Wörterbuch mehrentheils aller derer Wörter, so in der lettischen Bibel und allen andern in der lettischen Sprache ausgefertigten Büchern befindlich sind und aus genauer Nachfrage der lettischen Sprache kündigen in Cur- und Lieflland”. Šis lielais darbs palika rokrakstā, bet Depkins 1704. gadā izdeva, ko tagad sauktu par vārdnīcas prospektu — *Vortrab Zu einem längst-gewünschten Lettischen Wörter-Buche . . .*³⁵ Ir iespējams, ka 1705. gadā Rīgā izdots anoni- mās (iespējams, Tolgsdorfa) vārdnīcas pārstrādājums *Wörter-Büchlein, Wie Etzliche gebräuchliche Sachen auff Teutsch, Schwedisch, Polnisch und Lettisch, Zu benennen seynd* — arī iznāca ar Depkina gādību. Rokrakstā palicis Depkina latviskais tulkojums 1704. gadā Rīgas skolu vajadzībām izdotai vācu un latīņu vārdnīcai.

No latviešu juridiskajiem tekstiem minamas daudzās rokrakstā palikušās zvērestu formulas un 1625. gada Rīgas linu audēju šrāgas, kas varbūt latviski tulkotas vēlāk (ap 1640. gadu). Gadsimteņa beigās un 18. gs. sākumā Vidzemē latviski iespieda vairākus valdības rīkojumus. Viens no garākajiem iespiestajiem juridiskiem tekstiem ir 1696. gadā iespiestie: „Sawadi Karra-Teesas Likkumi/ No muhso Augsta un Warrena Ūehniņa no Sweedro-Semmes Karra-Teesas-Lohzekļeem ismeklehti/ pahr tahm Leetahm/ ko teem slikteem Sal- dahteem jadarr/ un paklausigi ja-panahk/ ik-Deenas pee Waktes- noleeseschanu no teem Under-Offzeereereem eeksch teem Cortegard- deem teem Karra-Kalpeem preeksch-lassami/ ka ne weens warr ais- bildinatees/ to ne sinnajs/ jeb ne dsirdejis”. Par likumu tulkotāju uzskata Liboriju Depkinu.³⁶

Nav datēts latviešu artileristu zvērests, bet ar 1684. gadu ir datēts „Muhso Augsta un Warrena Ūehniņa Sohdu-Likums prett to Behrno-Muschinaschanu”.

Trešā latviešu valodā sacerēto laicīgo rakstu grupa ir veltījumi pantos un prozā. Cienītāji mēdza piesūtīt grāmatu autoriem veltī- jumu dzejoļus latīņu, vācu vai kādā citā valodā. Latviešu valodā zināmi tikai nedaudz apsveikuma dzejoļu. Sistēmātiski izskatot 17. gadsimtenī iespiestās grāmatas, bez šaubām, atradīs vēl vairākus. Vecākais no līdz šim zināmiem apsveikumu dzejoļiem ir Bachmanim

veltītais Melchiora Fuksa (Vossius) dzejolis (datēts ar 1631. gadu): „Ka te szemneck ar arrschen/ szheschen maack stradett . . .” Manceļa sprediķu grāmatas apsveikumu dzejoļu starpā ir Johana Kaspara Merklina *hexametron Letticum*: „Sack mann/ kah nahkusz' gir Wahzas-preezigha-Semmehs Mahziba py tahdeem swesscheem tick-schelighe Łaudeem? . . .” (datēts ar 1639. gadu).

No 1645. un 1650. gada ir zināmi Johana Birgera apsveikuma dzejoļi Kurzemes hercogam Jēkabam un no 1685. gada (varbūt Ādolfija) apsveikuma dzejolis hercogam Fridricham Kazimiram: „Spihgulo Saulite, rahdi to Deenu . . .”. Savu mācītāju A. Formani 1690. gadā kāzās apsveica Rīgas Jāņa baznīcas latviešu draudze, un līdzīgā veidā 1699. gadā Piņķu draudze apsveica savu mācītāju H. Fūrmani. Uz 1698. gadu ir attiecināta nedatētā „Gohda-Dseesma, ar ko To . . . Kungu, Johannes von Diepenbrock, Un wiņņa Bruht . . . Jumprawu, Elisabeth Beckerinn . . . ap wiņņu Preeka un Kahsas Deenu . . . Eezeeniht Apsdirrahs, Abbeju Labs pasihstams Draugs”.^{36a}

Ortografija un grafikas sistēma

17. gadsimtenī latviešu rakstos lietoja piecas atšķirīgas ortografijas un grafikas sistēmu grupas. Priekš Manceļa lietošanā bija t. s. vecākā, gan nesistēmātiska, ortografija, ko, godinot ievērojamu šī laikmeta darbinieku, varam saukt par Tolgsdorfa ortografiju. Tāpat priekš Manceļa katoļu latviešu grāmatās sāka veidoties t. s. poliskā ortografija. Konsekvences dēļ to sauksim par Elģera ortografiju, kaut gan ir pierādīts, ka Elģers to nav radījis.³⁷ Mancelis Tolgsdorfa ortografiju diezgan radikāli reformēja. Manceļa ortografija palika valdošā protestantu iespiestajos rakstos gandrīz visu 17. gadsimteni. Citāti no sprediķu grāmatas (par Jāņiem u. c.) dod aptuvenu ieskatu, kāda šī ortografija bija. Par Manceļa ortografiju to sauca viņa laika biedri un vēlākie 17. gadsimteņa darbinieki.

Reizē ar Manceli ļoti atšķirīgu ortografiju un grafikas sistēmu rakstos sāka lietot Fīrekers.³⁸ Šī sistēma, salīdzinot ar pārējām 17. gadsimtenī lietotām, ir vistuvākā tagadējai latviešu rakstības sistēmai. Tomēr tajā nav iespiesta neviena zināma grāmata. Fīrekera sistēma konsekventi lietoja antikvas (latīņu) rakstu. Kā Draviņš pierādījis, tikai šis raksts bija piemērots Fīrekera grafikas sistēmai ar svītrojumiem pār burta kājiņu vai citām daļām. Lietojot šos svītrojumus fraktūras (gotu burtu) rakstā, tas kļuva pārāk grūti salasāms. Ir

izteiktas domas, ka Firekera sistēmā neiespieda grāmatas tāpēc, ka būtu no lieka jāizgatavo vairāki burti. Šis arguments tomēr nepārliecina, jo arī Manceļa sistēmai bija vairāk burtu nekā vācu alfabētā. Kapitāla ieguldījums, liekos burtus izgatavojot, relatīvi nebūtu liels. Iemesls gan varēja būt, ka tradicionāli burtliču manuskriptam jābūt rakstītam ar burtiem, ar kādiem raksts jāsaliek, un tradīcija bija, ka vācu mācītāji latviešu grāmatas lika iespiest fraktūrā. Tāpēc manuskriptam vajadzēja būt fraktūrā, bet Firekera raksts tam nebija piemērots. Par Firekera rakstu ieskatu dod 419—420. lpp. iespiestās tautasdziesmas.

Manceļa ortografija protestantu rakstu iespiedumos palika valdošā līdz bībeles (Jaunās derības) publicēšanai. Bībeles ortografiju un grafiku mēdz saukt par Glika sistēmu. No tās izauga vecā ortografija, kas Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē bija lietošanā vēl Latvijas patstāvības sākuma gados. Kopējs Manceļa un Glika rakstībai bija, ka abas balstījās uz vācu rakstības principiem, ar h kā gaļuma zīmi un ar t. s. čupu burtiem, piemēram, apzīmējot š ar sch. Kopējs abām rakstībām bija arī ee, lai apzīmētu ie, tāpat svītrotais s, lai apzīmētu s skaņu, un nesvītrotais, lai apzīmētu z skaņu. Atšķirības: Glika sistēmā bija atmests y, ä, tz, ß, ck, bet vairāk lietoja divkāršotus līdzskaņus.

Pretstatā Manceļa un Glika „vāciskajai rakstībai” bija „poliskā”, ko šeit saucām par Elģera ortografiju. Tajā, ja patskaņu gaļumu apzīmēja, tad tikai ar akcentiem. Čupu burtus nelietoja, bet, piemēram, š vietā rakstīja ß. Šie ir tikai daži raksturīgi piemēri, jo starpība bija lielāka, bet tās iztirzāšana pārsniegtu šī posma ietvarus.

No valdošām sistēmām vieglākā bija Elģera sistēma. Tomēr jāakceptē uzskats, ka ne Manceļa, ne Glika sistēma nebija tik grūta, lai latvieši tās nespētu iemācīties. Bez šaubām, tās bija vieglas vācu mācītājiem.

Latviešu rakstu kultūrvēsturiskā nozīme

Paralēli apsvērumiem par to, vai latviešu zemnieku bērniem ir jāatver skolas durvis, vai ne, gandrīz visu 17. gadsimteni valdīja domstarpības jautājumā, vai ir labi, ka pieaugušie latvieši iemācās lasīt. Jau Manceļa laikā, *Vade mecum* izdodot, ir izteiktas bažas, vai latviešu grāmatu publicēšana, tā darot Dieva vārdu pieejamu ikvienam mājās, neatturēs viņus apmeklēt baznīcu. Citā variācijā šīs bažas atkārtoti Ādolfijs 1685. gadā izdotajā gramatikā.³⁹ Arī J. Fišers 1689. gadā rakstītajos bībeles priekšvārdos apliecina, ka vēl priekš

nedaudziem gadiem daži uzskatījuši par nevēlamu iemācīt latviešiem lasīt.

Variants pārspriedumiem par to, vai vēlams, ka latvieši prot lasīt, ir apgalvojums, ka viņi nemaz nespēj iemācīties lasīt. Tādas domas izskan iepriekšējā nodaļā atstāstītajos P. Einhorna pārspriedumos par latviešu izglītību un arī nupat minētajos Fišera bībeles priekšvārdos.

Par spīti šiem abējiem iebildumiem uzvarēja viedoklis, ka latviešiem — kā bērniem, tā pieaugušiem — mācāma grāmata. Ar to 17. gadsimtenī pirmo reizi latviešu tautai pavērās ceļš uz grāmatu izglītību. Pēc Fišera domām tikai tad, kad sāka tulkot bībeli, esot noticis brīnums, ka latvieši izrādījušies mācībās ļoti spējīgi. No šī teiciena gan nevar secināt, ka latvieši iemācījušies lasīt tikai astoņdesmitajos un deviņdesmitajos gados. Lielā skaitā latvieši iemācījās lasīt jau gadsimteņa pirmajā pusē, un, gadu desmitiem ritot, pieauga lasīt pratēju skaits. To pierāda arvien lielākais grāmatu skaits, kas atrada pircējus.

Latviešu katoļu literatūras vēsturnieki ir apgalvojuši, ka katoļu latviešu grāmatas bijušas domātas tautai, bet protestantu grāmatas tikai tiem vācu mācītājiem, kas neprata latviski.⁴⁰ Ja tā būtu, tad katrai mācītājmuižai būtu vajadzējis tikai vienu Manceļa sprediķu grāmatu jeb maksimāli vispār kopā ap divi simti eksemplāru. Tad kļūtu pilnīgi nesaprotams, kāpēc līdz gadsimteņa beigām būtu bijuši vajadzīgi vēl divi izdevumi. Būtu smieklīgi pieņemt, ka grāmatu iespieda tikai tāpēc, lai to dotu līdzī kapā mirušajiem, kas neprata lasīt. Ka grāmatas bija domātas, lai tās lasītu tauta, norāda ieraksti vairāku grāmatu titullapās. To, ka grāmatas tiešām lasīja, apliecina Fišers bībeles priekšvārdos, nosaucot šo parādību par brīnumu. Par latviešu lasīt prašanu liecina fakts, ka Vidzemes ģenerālgubernātors un kaņaspēka pavēlnieki Lielā ziemeļu kaņa laikā iespieda plakātus latviešu valodā nevien nolasīšanai no kanceles, bet arī piesīšanai pie ēkām. Kaut gan tik drošu pierādījumu nav par to, ka tauta lasīja latviešu katoļu grāmatas, nav tomēr pamata domāt, ka 17. gadsimtenī latviešu katoļu starpā nebūtu bijis lasīt pratēju. Katrā ziņā protestantiem izdeva vairāk latviešu grāmatu nekā katoļiem, bet to izskaidro fakts, ka latviešu protestantu bija vairāk nekā katoļu.

Liekot pamatus latviešu grāmatniecībai, vācu mācītāji, kas darbojās Latvijā, ir uzcēlušī sev pieminekli un ieguvušī paliekamu vietu latviešu kultūras vēsturē. Tai pašā laikā arī jāpiemin dažādo tautību jezuītu nopelni latviešu grāmatniecības un izglītības sākumā. Jāpriecejas, ka abu konfesiju mācītāju starpā bija arī daži latviešu cilmes kultūras darbinieki.

Latviešu grāmatniecības sākums bija domāts tikai kristietības nostiprināšanai. Ar to izskaidrojama mācītāju negatīvā nostāja pret latviešu oriģināldzeju — latviešu tautasdziesmām. Tomēr ar prasmi lasīt bija pavērts ceļš uz laicīgo izglītību, un 18. gadsimtenī garīgajām grāmatām seko laicīgās.

Interesanti atzīmēt, ka latviešu literatūras sākuma dižākais darbs — latviešu bībele, ir pavērusi ceļu kādas citas mazas tautas literatūrai. Fišera bībeles priekšvārdos teiktais, ka tās tulkošana ir izraisījusi brīnumu un latvieši kļuvuši ļoti gribīgi mācībām, 18. gadsimtenī ierosināja Vācijā bībeles izdošanu vendu valodā.⁴¹

Latviešu rakstu kultūrvēsturiskā nozīme sniedzas pāri savam laikam vēl citā ziņā. Kamēr toreizējām paaudzēm raksti pavēra ceļu uz izglītību un plašākiem kultūras apvāršņiem, tagadējās paaudzes kultūrvēsturniekiem šie raksti ir vērtīgs materiāls toreizējās gara pasaules izpratnei. Līdz šim nav pienācīgi novērtētas samērā kuplajā 17. gadsimtenī latviešu valodā sacerēto rakstu zelmenī ziedošās puķes — latviešu tautasdziesmas. Latviešu kultūras vēsturei ir svarīgs jebkuŗš latviski rakstītais vārds, bet 17. gadsimtenī uzrakstītās un jo sevišķi iespiestās tautasdziesmas ir izcili nozīmīgas kā latviešu oriģinālliteratūras vēstures sākums.

Iespiesto rakstu konspektīva schēma

I. Laicīgie oriģinālraksti

Dzeja	{ Tautasdziesmas Veltījumi un apsveikuma dzejoļi	— Meins (1632—1635)
		— Mancelis (1638)
		— Brants (1673—1702)
		— Višmanis (1697)
Reliģiskā celsme	Spreidīķu grāmata	— Mancelis (1654)

Valodas mācība	{	Vārdnīcas	— Mancelis (1638)
			— Dresels (?) (1677)
			— Eļģers (1638)
			— [Tolgsdorfs] (1688)
		Gramatika	— Rehehuzens (1677)
			— Dresels (1685)
			— Fīrekers (Ādolfijs) (1685)

II. Laicīgo rakstu tulkojumi

Juridiski teksti	{	Likumi
		Rīkojumi
		Zvērestu formulas

III. Garīgo rakstu tulkojumi

Tēvreizes
 Dziesmu grāmatas
 Bībeles fragmenti
 Ābeces
 Aģendas
 Katechismi
 Pilnīgs bībeles teksts (1694)

¹K.Draviņš, „Mūsu pirmā iespiestā tautas dziesma”, *Ceļa zīmes* 18, 1954.

Kur vērēs norādīts uz sekundāriem avotiem, autoram primārie avoti nebija pieejami. B.Jēgera bibliografija ar norādījumu uz bibliotēkām, kur primārie avoti atrodas, nonāca autora rokās par vēlu, lai to šai darbā varētu izmantot. Sk.: B.Jēgers, „Verzeichnis der lettischen Drucke des 16. und 17. Jahrhunderts”, *Zeitschrift für Ostforschung* 9, H. 4 (1960).

²H.L.C.Backmeister, „Nachrichten von den ehemaligen Universitäten zu Dörpat und Pernau”, *Sammlung Russischer Geschichten*, Bd. 9 (St. Petersburg 1764), 131. un sek. lpp. Nevaru akceptēt L.Bērziņa smalkjūtīgo mēģinājumu glābt Meina reputāciju, norādot, ka viņš uzrakstīto tautasdziesmu neesot izpratis, sk.: L. Bērziņš, *Ievads latviešu tautas dzejā* (Čikāgā 1959), 315. lpp.

³J.A.Brandt, *op. cit.*, 75. un sek. lpp.

⁴K.Straubergs, „Tautas dziesmas un to dziedāšana”, *Latviešu tautas dziesmas I* (Kopenhāgenā 1952), XXXI lpp., un *Latvieši* (Rīgā 1930), 237. lpp. Pēdējais pēc neskaidri reproducēta faksimila, ko ievietojis K.Draviņš rakstā „Par Kristofora Firekera grafikas sistēmu un pareizrakstību”, *Sprāklīga Bidrag* (Lund 1957).

L.Bērziņš (*op. cit.*, 24. lpp.) bez šīm min vēl sekojošo tautasdziesmu, kas ierakstīta *Lettus* eksemplārā:

Putniņš tas, kas agri ceļas,
Agri slauka deguntiņ':
Bet kuņš putniņš sebu ceļas,
Tas okstiņu knibinā.

Par Jāņu dziesmu, kas ierakstīta minētā *Lettus* eksemplārā, Bērziņš saka: „Seko šai pašā lapā vēl viena izlaidīga Jāņu dziesma daktilos”.

Tāpat Bērziņš aizrāda (26. lpp.), ka Višmanis citējot vēl divus tautasdziesmu fragmentus:

Kaŗra-Wihri pahrgahjuschi
Staiga Purnu usmettuschi,

un

Muischineeki wihna dsehre,
Semmineeki allutiņ!

⁵K.Draviņš, „Zwei alte weltliche Übersetzungen in das Lettische”, *Meddelanden 1* (Lund 1951).

⁶H.Biezais, *Die Hauptgöttinnen der alten Letten*, 15. lpp.

⁷K.Straubergs, „Latviešu tautas dziesmu liktenis”, *Ceļa zīmes 2*, 1949, 119. lpp.; H.Biezais, *Die Hauptgöttinnen...* 15. lpp.

⁸J.Andrups un V.Kalve, *Latvian Literature* (Stockholm 1954), 60. lpp.

⁹K.Dziļleja rakstā „Latviešu literātūras vēstures periodizācija”, *Latviešu vēsturnieku pirmā konference trimdā 1948. gadā* (Lībekā 1948), 52. lpp., apstrīd tezi, ka Mancelis ir latviešu prozas nodibinātājs.

¹⁰E.Blese, *Latviešu literātūras vēsture* (Hanavā 1947), 65. lpp.

¹¹J.Andrups and V.Kalve, *op. cit.*, 62. lpp.

¹²*Ibid.* Sk. K.Dziļlejas pretējās domas, *op. cit.*, 52. lpp.

¹³T.Zeiferts, *op. cit.*, 294. lpp.

¹⁴Kamēr neatradis kādu Firekera biogrāfiju, ko sarakstījis viņa laika biedrs, šiem pētījumiem vajadzēs būt sīkam mozaīkas darbam kā, piemēram, K.Draviņa „Christophor Fürecker und die Taufe des Sohnes Martin Büchners im Jahre 1677”, *Sprāklīga Bidrag... vid Lunds Universitet 2*, 10. nr. (Lund 1958); „Christophor Fürecker, Adolphis und anderer Anteil an der lettischen Grammatik vom Jahre 1685”, *ibid.* 2, 6. nr. (Lund 1956). Jaunāko datu sakopojumu sk.: K.Draviņš, „Firekers”, *LE*, 637. lpp.

¹⁵E.Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 103. lpp.

¹⁶T.Zeiferts, *op. cit.*, 298. lpp.

¹⁷L.Bērziņš (ed.), *Latviešu literātūras vēsture II* (Rīgā 1934), 60. lpp.

¹⁸RA, RR, 1681. g. 31. augustā, 16. §.

¹⁹*Ibid.*, 1682. g. 1. augustā.

²⁰Visi trīs raksti RA, Liv. II, 143.

²¹*Ibid.*

²²*Ibid.*, 1691. g. 15. oktobrī.

²³RA, Liv. II, 144: Livonica, Livländska Överkonsistoriet 1693—1718. Raksts nedatēts, bet saņemts 1694. g. 24. oktobrī.

²⁴E.Seraphim, *op. cit.*, 480. lpp.

²⁵J.Straubergs, „Latviešu bibeļe”, *Latvju domas* (nedēļas laikraksts), 1945. g. 29. novembrī. Spricētot pēc nenoapaļotās summas (dālderōs un grašos) un atce-roties, ka tulkotājam bija solīts 200 vd. gadā, šī kvītis ir jāuzskata par daļēju (varbūt galīgo) maksājumu. Tas nozīmē, ka vēl jāmeklē citas Glika kvītis, varbūt Rīgas licenšu nolēsumos.

²⁶Kompilācija pēc E.Bleses, A.Johansona, T.Zeiferta un J.Andrupa literā-tūras vēstures. Šī kompilācija ir revidēta korrektūrā pēc B.Jēgera, „Verzeichnis der lettischen Drucke des 16. und 17. Jahrhunderts”.

²⁷K.Draviņš (ed.), *Evangelien und Episteln ins Lettische übersetzt von Georg Elger . . .*, Bd. 1, Texte (Lund 1961).

²⁸A.Günther, *Altlettische Sprachdenkmäler in Faksimiledrucken* II (Heidel-berg 1929), 7. un sek. lpp.

²⁹*Ibid.*

³⁰K.Draviņš, „Visvecākās latviešu ābeces”, *Ceļa zīmes*, 1955, 24. nr., un „17. gad-simta latviešu ābece Tartu universitātes bibliotēkā”, *Ārsbok 1955—1956* (Lund 1960), 67—88. lpp.

³¹Par Zēvera atrastām ābecēm sk.: J.Sehwers, *op. cit.*, 342. lpp. Par B.Jēgera atradumu sk.: B.Jēgers, „Vēl kāda veca latviešu ābece”, *Ceļa zīmes* 31 (1956), 237—239. lpp.

³²B.Jēgers, „Das deutsch-lateinisch-polnisch-lettische Vocabularium vom Jahre 1688”, *Språkliga Bidrag*, vol. 2, 8 (Lund 1957), 22—41. lpp. Ka tieši Tolgs-dorfs varētu būt *latviešu* teksta autors, sk. turpat, 38. lpp.

³³K.Draviņš, „Christophor Fürecker, Adolphis und anderer Anteil an der lettischen Grammatik vom Jahre 1685”.

³⁴J.Sehwers, *op. cit.*, VIII—XI lpp. Ka papildinātājs bijis Kannenbergs, ir J.Strauberga hipoteze. Zēvers 1953. gadā publicētā darbā raksta, ka papildinātājs nav zināms.

³⁵Faksimilā no jauna izdots Upsalā (1954) ar H.Biezā biografiskām ziņām par Liboriju Depkinu un bibliografiju.

³⁶Komentētu likumu izdevumu sk. A.Švābes rakstā žurnālā *Tieslietu ministri-jas vēstnesis* 1935.

³⁷aGertrud Schmidt, *Lettische Gelegenheitsgedichte aus dem 17. Jahrhundert* (Rīga 1938). H.Biezais rakstā „Die lettische Sprache im Universitätsleben des 17. Jahrhundert”, *In honorem Endzelini* (Chicago 1960), 104. un sek. lpp., publicē 1696. gadā iespiestu latviešu apsveikuma dzejoli.

³⁷K.Draviņš, „Agenda parva”, 38. lpp.

³⁸K.Draviņš, „Par Kristofora Firekera grafikas sistēmu un pareizrakstību”, *Språkliga Bidrag* 2, 8. nr. (Lund 1957), un „Vēl par Kristofora Firekera grafikas sistēmu”, *ibid.* 2, 9. nr. (Lund 1957).

³⁹T.Zeiferts, *op. cit.*, 308. lpp.

⁴⁰M.Bukšs, *Vacōkī rakstnīceibas pīminekli* (1952), 16. lpp.

⁴¹R.Wittram(ed.), *Baltische Kirchengeschichte* (Göttingen 1956), 106. lpp.

17. NODAĻA

MĀKSLA

Mākslas partikulārais raksturs

Latvijā 17. gadsimtenī mākslai bija nošķirti nacionāls un līdz ar to arī kārtas raksturs. Problēma par attieksmi starp latviešu un nelatviešu mākslu mūsu kultūras vēsturei ir ļoti svarīga. Atskaitot dažus aksiomatiskus, bet nepamatotus spriedumus, par šo attieksmi tomēr vēl nekādu pētījumu nav.

Starp valdošo aprindu — vācu, zviedru un poļu — mākslu un latviešu tautas mākslu pastāvēja liela atšķirība. Kontakts kungu un tautas mākslas starpā radās tikai dažās nozarēs un turklāt visai vienuspusīgā veidā.

Piemēram, kungu profānās un sakrālās arhitektūras pieminekļus skatīja arī latviešu tauta. Ir izteiktas domas, ka latviešiem par šiem kungu mākslas pieminekļiem neesot bijis nekāda sprieduma.¹ Šādas domas ir neapšaubāmi maldīgas. Runājot par 17. gadsimteni, nevar gaidīt, ka latviešu mākslas spriedumi būtu izteikti vācu rakstos, jo Latvijas koloniālo vācu rakstos nav pat mākslas sprieduma par pašu vācu mākslu. Latviešu mākslas spriedums jāmeklē pašu latviešu literātūrā, t. i. folklorā. Piemēram, 31 776. tautasdziesma izsaka šādu mākslas spriedumu: „Krustu krustu, margu margu Rīgas pils samūrēta; caur krustiem, caur margiem neredz saules uzlēcot.” Šo dziesmu var pilnā mērā uzlūkot par kodolīgu Rīgas pils aprakstu, kāda tā izskatījās 17. un agrākajos gadsimteņos.²

Citētā dziesma nav tikai Rīgas pils apraksts, bet vēl vairāk Rīgas pils arhitektūras kritika — latviešu skatītājam gan celtne imponē, bet tai pašā laikā tā viņam nepatīk. Ņemot vērā, ka latvieši savas ēkas

cēla nevien ievērojot lietderības viedokli, bet arī atbilstoši savai mākslas gaumei (un to par 17. gadsimteni var pierādīt), būtu ļoti savādi, ja, iebraukuši Rīgā, viņi uz Rīgas mākslas pieminekļiem būtu skatījušies ar nesapratīga dzīvnieka acīm. Var gan teikt, ka vācu kungi, kam gadījās izbraukt laukos, nespēja savā snobismā saskatīt latviešu klētiņas daiļumu. Tam pierādījums ir vācu ceļotāju nicīgie apraksti par latviešu architektūru, kuŗu iztīrāsīm turpmāk. Vēl jāievēro, ka kungu celtnu darbos strādāja arī paši latvieši, reizēm atstājot tajās savas gaumes pēdas, bet kungi nekad nepielika roku, pat nedeva padomus, latviešu celtnu veidošanā. Šo iemeslu dēļ varam teikt, ka kontakts starp abiem mākslas novadiem bija vienpusīgs.

Ciešāks kontakts starp latvisko un svešautiešu mākslu radās mākslas amatniecībā, sevišķi rotu gatavošanā. Latviešu rotas gatavoja kā latviešu, tā svešautiešu amatnieki. Kaut latviešu mākslas prasības bija noteicējas, jo latvieši nepirka rotas, kas viņiem nepatika, tomēr svešautiešu mākslas amatnieki, darinot latviešu rotas pēc savas gaumes, pamazām ieviesa tanīs svešas formas.³ Tāpat arī latviešu rotu kalēji pārņēma un ieviesa svešas formas. Kontakts šai novadā tātad bija abpusējs, gan tikai mākslas radītājos, ne patērētājos — latviešu rotas svešautieši nevalkāja. Īpatnējs kontakts izveidojās starp svešajiem un latviskajiem ornamentiem. Latvieši pārņēma svešos ornamentus, bet tos tā iekausēja savā kompozīcijā un pārveidoja pēc savas gaumes, ka saskatīt tajos svešo ietekmi ir ļoti grūti.

Savu mākslas mērauklu latviešiem uzspieda vācieši sakrālā dzejā un sakrālā mūzikā. Tai pašā laikā latviešu dzeju un mūziku vācieši nicināja. Kontakts šais mākslas nozarēs bija nevien vienpusīgs, bet arī sterils. Vācu dzejas formu un vācu mūziku latvieši noraidīja. Ja kungi lika, viņi dziedāja baznīcas dziesmas, pat tās, kam nebija nedz ritma, nedz atskaņu. Protams, tādi „mākslas darbi”, kam nebija mākslas darba formas, latviešu dzeju un mūziku nespēja ietekmēt. Pat tad, kad 17. gadsimtenī vācieši sāka sadzejot baznīcas dziesmas latviski, ar ritmu un atskaņām, latvieši tās 17. gadsimtenī neuzņēma kā savas, un nekādu ietekmi latviešu pašu dzejā un mūzikā neredzam. Būtu nepareizi no šī fakta secināt, ka latviešiem nebija „Kunstwollen”, jo latviešiem taču bija sava dzeja un sava mūzika.⁴

Cik varam spriest tagadējā pētniecības stāvoklī, nekāda mijiedarbība, nedz komunikācija starp kungu un tautas mākslu gan neradās dejās un drāmā. Tās palika katra savā slēgtā apcirknī.

Atklāts paliek jautājums par latviešu tautas tērpu. Vai 17. gadsimtenī latviešu tautas tērpu ietekmēja dižciltīgo vācu, zviedru un poļu

tērpi, par to pētījumu trūkst. Katrā ziņā pašā Zviedrijā dižciltīgo tērpi ar laiku kļuva par tautas tērpiem. Tomēr liekas, ka Latvijā vēl 17. gadsimtenī latviešu tautas tērpi ir ārpus šādas ietekmes.

Šis apskats rāda, ka apceramā gadsimtenī latviešu tautas māksla un kungu māksla dzīvoja katra savu īpatnējo dzīvi, tā kā ar pilnām tiesībām var runāt par mākslas partikulāro raksturu. Tomēr nav nekāda pamata *a priori* pieņemt, ka tautas māksla ir „zemāka” māksla tāpēc, ka tā ir tautas māksla. Par „augstāku” mākslu uzskatāma tā 17. gadsimteņa māksla, kas izsaka pārļaicīgas vērtības un kas vēl tagad, pēc trīs simti gadiem, sagādā aistētisku baudījumu. Turpretim par „zemāku” mākslu uzskatīsim tos radošā gara aistētiskos mēģinājumus, kuņiem šādu vērtību nav.

Latvijas kultūras vēstures uzdevums ir celt gaismā visus Latvijā radītos „augstākās” mākslas pieminekļus, neatkarīgi no tā, vai mākslas darbu ir radījuši latvieši, vācieši, zviedri vai citi. Ar šādu pieeju latviešu vēsturnieki atšķiņas no vairuma vācu koloniālo vēsturnieku, kas par iztīrājuma cienīgiem uzskata tikai savu tautiešu mākslas darbus un labākā gadījumā latviešu mākslas darbus atzīst par „zemāku” mākslu. Ar gandarījumu jāsaka, ka šo vecā gara vācu koloniālo vēsturnieku skaits mazinās, un daudzi tagadējie vācu kultūras vēsturnieki cenšas iedziļināties līdz šim ignorētos novados. Totiesu jauna latviešu kultūras vēsturei naidīga nostāja ir radusies padomju vēsturniekos. Viņi par katru cenu mēģina saskatīt latviešu kultūras dzīvē krievu ietekmi pēc formulas, ka viss, kas latviešu kultūras dzīvē ir pozitīvs, nācis no krieviem, bet viss negatīvais ir pašu latviešu radīts. Konstatējot šīs apakšnodaļas sākumā, ka attieksme starp latviešu un nelatviešu mākslu vēl nav pētīta, šie padomju centieni ir apzinīgi ignorēti, jo tie nav uzskatāmi par pētījumiem, bet gan par propagandas izpausmi.

Laicīgā dzeja

Lielākais iedomājamais kontrasts bija starp Latvijas koloniālo vācu dzeju un latviešu dzeju. Nodaļā par rakstiem redzējām, ka 17. gadsimtenī Latvijā bija tautasdziesmu ziedu laiks. No tā, ko pēc mūsu avotu liecībām latviešu tautas dzejnieki spontāni radīja, 17. gadsimtenī uzrakstīta tikai niecīga daļa un vēl mazāk iespiests. Pēc vācu mācītāju nievājošiem rakstiem par latviešu tautasdziesmām tomēr varam spriest, ka latviešu tautas dzeja skāra visu to plašo tematiku,

kas reprezentēta 19. gadsimteņa beigās Krišjāņa Barona un viņa līdzstrādnieku savāktajos dainu krājumos. Tāpat pēc 17. gadsimtenī uzrakstītajām tautasdziesmām varam spriest, ka to forma un izteiksmes līdzekļi bija tie paši kā 19. gadsimteņa uzrakstījumos. Līdz ar to ir pilnīgi iespējams spriest par 17. gadsimteņa tautasdziesmām pēc mūsu rīcībā esošiem dainu krājumiem.

Šis nodaļas uzdevums nav iztīrīt vai pierādīt latviešu tautasdziesmu mākslas vērtību. Ka dainu vērtība ir pārļaicīga, atzinuši arī daudzi nelatviešu eksperti. Šo atzinumu nemaz nevajaga — ikviens, kam ir drosme atšķirt kādu latvju tautasdziesmu sējumu, neatvairāmi nonāk mūsu dainu emocionālā ietekmē un aistētiskā baudījuma sugestējošā varā. Kas, lasījis dainas, vēl apšaubā latviešu „Kunstwollen”, tam gan par mākslu ir maz izpratnes.

Kāds, salīdzinot ar latvju tautasdziesmām, bija tā paša laikmeta vācu koloniālās dzejas līmenis? Vispirms konstatēsim, ka šāda dzeja vispār pastāv. Ļoti reprezentatīvu šīs dzejas paraugu atrodam Mancelļa sprediķu grāmatas sākumā ievietotajos veltījuma dzejoļos. Mūsdienā lasītājam šie veltījuma dzejoļi ir viegli pieejami 1954. gadā izdotajā *Mancelļa sprediķu izlasē*. Tā ir dzeja, kam trūkst jebkādas aistētiskas vērtības un kas emocionāli atstāj lasītāju pilnīgi vienaldzīgu. Tā ir dzeja, ko formālizēja un, gandrīz varētu teikt, kanonizēja M. Opics. Lai šo negatīvo spriedumu lasītāji neuzskatītu par partejisku, jācītē Kurta Tīrša atzinums:⁵

„Rīgas pilsētas bibliotēkā un Baltijas provinču vēstures un senatnes zinību biedrības bibliotēkā es pats esmu izskatījis (Latvijas vācu 17. gs. dzejas) krājumus. Iepazīšanās ar šo dzeju neiepriecināja. Tā bija pastaiga pa smilšainu noru. Tikai reta parādība tajā saista skatu.”

Liekas, ka par šo spriedumu Tīršam neviens nevarēs pārnest partejiskumu, jo viņš sāka savu Latvijas vācu 17. gadsimteņa kultūras dzīves pētījumu ar apņemšanos izcelt savu tautiešu kultūras sasniegumu pozitīvās puses. Tādas viņš saskatīja daudzās nozarēs, kamēr, meklējot 17. gadsimteņa vācu pantos dzeju, viņš piedzīvoja augšējos vārdos formulēto smago vilšanos.

Mūsu literatūras vēsturnieki pazīst arī vairākus 17. gadsimtenī latviešu valodā sacerētus apsveikuma dzejoļus.⁶ Tomēr šos vācu kungu latviešu valodā sarakstītos dzejdarbus nevaram uzskatīt par mēģinājumu nodibināt kontaktu starp vācu dzejas „smilšaino noru” un latvju dzejas ziedošo pļavu. Šos dzejoļus to autori paši uztvēra kā eksotiski svešādu un tāpēc interesantu žestu, un to mākslas vērtība

ir maza. No visiem šiem dzejoļiem latviešu acis skatīja vai vienīgi Manceļa sprediķu grāmatas ievadījumā ievietotās latviešu rindas, bet, tā kā tās bija iestarpinātas starp līdzīgiem vācu un latīņu pantiem, tās lielā mērā palika nelasītas.

Tāpat kā latviešiem palika sveša vāciskā un latviešu valodā pārceltā vācu laicīgā dzeja, vāciešiem palika sveša latviskā dzeja. Smieklīgi mazā skaitā iespīestās latviešu tautasdziesmas rāda, ka interesenti tajās meklēja vispirms pikantērijas. No nedaudzajām iespīestajām tautasdziesmām tikai divas tulkotas vāciski, lai izceltu to perverso raksturu.

Mancelis nosauc dainas par blēņu dziesmām un norāj latviešus nevien par divdomīgajām dziesmām, bet arī par skaistāko, ko latviešu tautas poēzija vispār radījusi — dziesmām par māmulīti. Vienīgais, ko latviešu tautasdziesmas zināmā mērā ietekmēja mākslinieciskā radišanā, bija Fīrekers. Tāpēc viņa garīgās dziesmas dzīvo vēl tagad. Citādi latviešu tautasdziesmas saistīja vācu mācītājus tikai kā latviešu valodas paraugi, līdzīgi, kā botaniķi neinteresē puķes skaistums, bet tikai tās ziedputekšņu trauciņu skaits. Uz literāri darbīgajiem vācu mācītājiem 17. gadsimteņa Latvijā, izņemot vienīgi Fīrekeru, bet ieskaitot Višmani, gan var attiecināt Holsta atziņu, ka viņiem nebija „mākslas sprieduma”.⁷ Bez šaubām, būtu metodiski nepareizi lietot pētījamā laikmetā vēlāku laikmetu vērtību mērauklas. Tāpēc arī Latvijas 17. gadsimteņa valdošajiem sabiedriskiem slāņiem nevaram pārnest nespēju novērtēt dainu daiļumu. Šeit arī nav domāts pārmetums, bet tikai sauss konstatējums, ka vācu literāri darbīgās aprindas nespēja šo daiļumu saskatīt. Viņiem trūka „Kunsturteil”.

Ar nespēju saskatīt dainās to pārlaicīgās aistētiskās vērtības cieši saistās vācu koloniālās dzejas sterilitāte. Ja vāciešu pašu dzeja būtu bijusi aistētiski augstā līmenī, tad neapšaubāmi šīs dzejas radītāji un baudītāji būtu jutuši arī latviešu tautas dzejas mūžības elpu.

Mūzika

Par latviešu mūziku 17. gadsimtenī zināms ļoti maz. Avotos sastopam aprakstus par latviešu dziedāšanas veidu. Meins grāmatā *Syntagma De Origine Livonorum* (1635. g.) raksta, ka tautasdziesmas dziedot tikai vienbalsīgi. Viens esot priekšdziedātājs, kas lokot melodiju. Pēc pauzēm viņam sekojot citi ar to pašu melodiju, bez

vārdiem, vienbalsīgi un nepārtraukti sekundā, tercā, kvintā u. t. t.⁸ Līdzīgi, bet mazāk detalizēti ir citi 17. gadsimteņa apraksti par latviešu dziedāšanu.

Ļoti vērtīgs dokuments ir Meina iespiestais nošu raksts dziesmai „Mana balta māmuli”. Cik zināms, tas ir pirmais latviešu tautasdziesmu nošu raksts un ilgu laiku arī palika vienīgais. Meina uzrakstītai melodijai nav līdzinieka tagad dziedamās tautasdziesmās. Šis skaņu raksts ievērojams ar to, ka tas nebūt nav tik primitīvs, kā no tik senas tautasdziesmas mēdz sagaidīt.

Rīgas vācu aprindās blakus baznīcas dziesmām 17. gadsimtenī dzied arī laicīgās dziesmas. Par to var spriest pēc konstatējamā fakta, ka 1648. gadā Rīgā dziedāšanas skolotājs bija anglis Džons Stenlijs.⁹ Tomēr par viņa darbību tuvāku ziņu trūkst. Tādēļ spriedums, ka viņš mācīja laicīgas dziesmas, ir tikai minējums.

Par instrumentālo mūziku no 17. gadsimteņa avotiem uzzinām, ka instruments ar vislielāko prestižu latviešiem bija kokle. Kādā 1613. gada Limbažu burvju prāvā spīdzinātie burvji sīki izstāstīja, ko dara velns. Starp citu burvji 1612. gada Ziemsvētkos ķeceru protestantu baznīcā spēlējuši orķestrī, kuŗu dirigējis pats velns. Dažādas melodijas spēlētas uz ērgelēm, harfas u. c. instrumentiem, bet vienīgais instruments, kuŗa šai velna orķestrī trūcis, bijusi piecstīgu *cocblea*, ko vienkārši ļaudis saucot par Dieva kokli.¹⁰ Šai un pārējās tās pašas burvju prāvas liecībās ir neslēpta ironija par vācu kultūru, un tas ir apliecinājums, ka latvieši izprata, bet noraidīja, vācu mūziku. Kokli 17. gadsimtenī vēl piemin Mancelis, Langijs un Gliks. Pēc valodnieku domām kokle ir ļoti sens aizvēstures laikmeta baltu tautu instruments, un to no baltiem pārņēmuši somi.¹¹ Latvijas vēstures muzejā glabājas divas kokles ar iegrieztiem gada skaitļiem — uz vienas ir 1181, uz otras 1710. Pirmais gada skaitlis ir viltojums, jo 12. gadsimtenī gadus vēl nemēdza apzīmēt ar arābu cipariem. Otrs gads varētu būt autentisks, kā piemiņa Lielajam mērim.

Eiropā plaši izplatīts zemnieku instruments 16. un 17. gadsimtenī bija somu stabule, ko vēl tagad lieto skoti, īri un grieķi. Latviešu terminu lieto Gliks bībeles tulkojumā. Kāds Dancigas ceļotājs, kas apmeklēja Latviju it kā 1682. gadā, apraksta latviešu kāzu procesiju: „Tad nāk divi lieli puīši, kas pūš govju ragus un kas soļo abās pusēs somu stabules pūtējam.”¹² Ceļotājs Kols, kas apceļoja Latviju 19. gadsimteņa sākumā, raksta, ka latvieši, sevišķi Vidzemē, esot tāpat iemīļējušies somu stabulē kā skoti un ka stabulnieks pat pavadot ar mūziku pļāvējus darbā. Turpretim Bīlenšteins 20. gadsimteņa sākumā

konstatē, ka agrāk tik populārais instruments izzūdot un sastopams tikai retos novados.

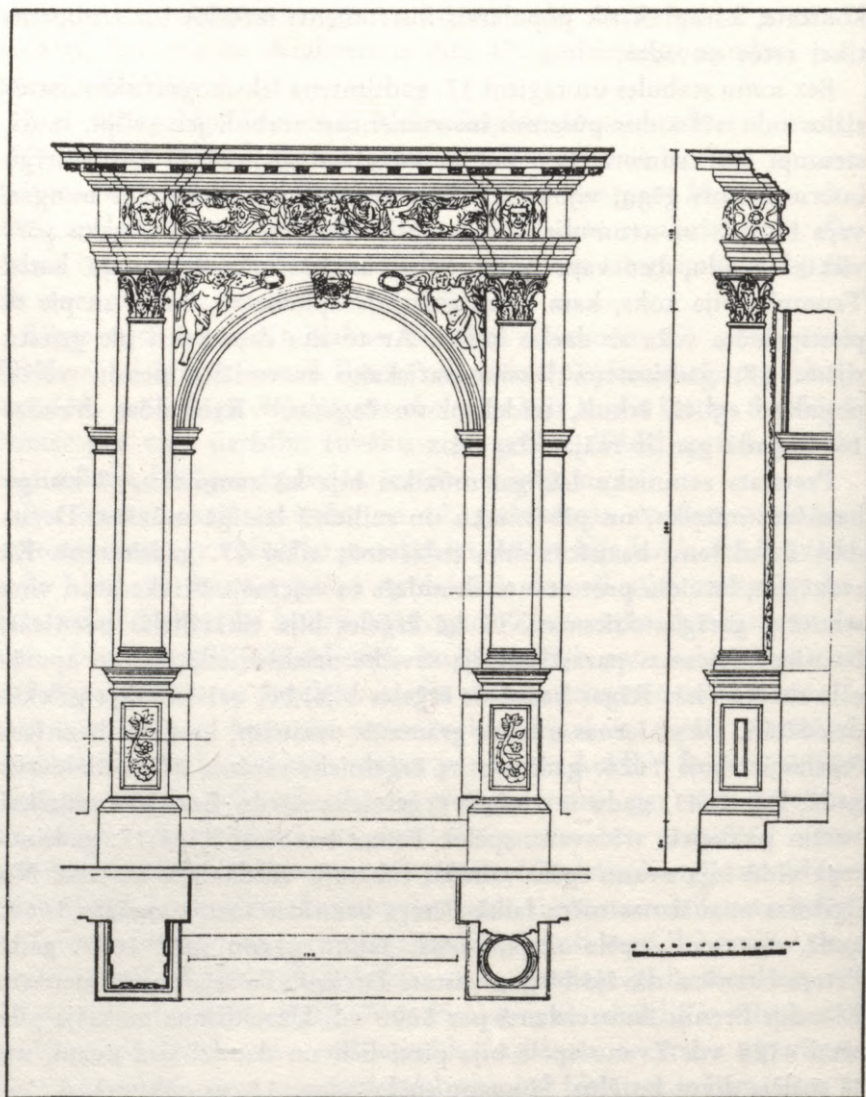
Bez somu stabules un ragiem 17. gadsimteņa leksikografiskos materiālos min vēl šādus pūšamos instrumentus: stabuli jeb svilpi, tauri, strumpi un trumeti. Bez kokles atrodam turpat vēl šādus stīgu instrumentus: ģīgu, vijoli un spēles. Šitāmie instrumenti ir bungas, vaļa bungas un trumulis. Bungas bija cilindrs, kas abos galos pārvilkts ar ādu, bet vaļa bungas bija ar ādu pārvilkts vaļa katls. Trumulis bija koks, kam viens gals bija apkalts ar dzelzi un pie tā piestiprināta vaļa ar dzelzs lodīti. Ar to sita deju takti pie griestu sijām. 17. gadsimteņa leksikografiskajos materiālos nemin vēlāk populāro eglīti, ērkuli, trīdeksni un čaganu.¹³ Krimuldas draudzē 1683. gadā gan ir mājas Čagani.

Pretstats zemnieku laicīgai mūzikai bija kā zemnieku, tā kungu baznīcas mūzika, un pilsētnieku un militārā laicīgā mūzika. Draudzes dziedāšanu baznīcās sāka iedzīvināt tikai 17. gadsimtenī. Kā redzējām, latviešu protestantu draudzēs to veicināja Fīreķera un viņa sekotāju garīgās dziesmas. Tā kā ērģeles bija tikai lielās baznīcās, baznīcas dziesmas parasti vadīja sevišķs priekšdziedātājs, ko apmācīja skolā. Visās Rīgas baznīcās ērģeles bija, bet arī šeit bija priekšdziedātāji. Uksensērnas muižas grāmatās uzzinām, ka Cēsu baznīcas ērģeles izlaboja 1626. gadā un ka ērģelnieks saņēma 20 vecdāldeņu gadā. Par 1641. gadu ir zināms ērģelnieka vārds. Baznīcas mūzikai varam pieskaitīt arī zvanu spēles. Pēterā baznīcai Rīgā 17. gadsimteņa vidū bija zvanu spēle vairāku tūkstošu vecdāldeņu vērtībā. No ilgstošas zvanišanas mēra laikā Pēterā baznīcas tornis sagāzās 1666. gadā, un zvanu spēle aizgāja bojā. Jaunu zvanu spēli 1697. gadā Pēterā baznīcai dāvāja birģermeistars Dreliņš. To izgatavoja meistars Klaudijs Frenijs Amsterdamā par 8000 vd. Uzstādīšana maksāja pilsetai 4128 vd. Zvanu spēlē bija pieci lieli un daudzi sīki zvani, un tā spēlēja divus korāļus. Šī zvanu spēle sadega 18. gs. sākumā.

Pilsētnieku mūziku sastopam Rīgā. Rīgā pastāvēja četri, dažreiz pat pieci orķestri. Starp tiem viens bija latviešu mūziku orķestris, kas nodibinājās septiņdesmitajos gados.¹⁴

Kaļaspēku daļu orķestros bija bungas un stabules. Uksensērnas muižu grāmatās atrodam ierakstus par izdevumiem, sūtot zēnus no Valmieras uz Rīgu, lai tos apmācītu bundzinieku un stabulnieku amatam. Mācības nauda bija 4 vd. par bundzinieka apmācību un par stabulnieka apmācību 3 vd.

Saskare starp latviešu un kungu mūziku bez šaubām eksistēja.

Tomēr tā bija vienpusīga. Latviešiem baznīcās lika dziedāt svešas melodijas. Latviešu Rīgas orķestrī, jādomā, arī spēlēja svešu mūziku. Kungi, dzirdot latviešu mūziku, to nesaprata un tādēļ nicināja.

Drāma

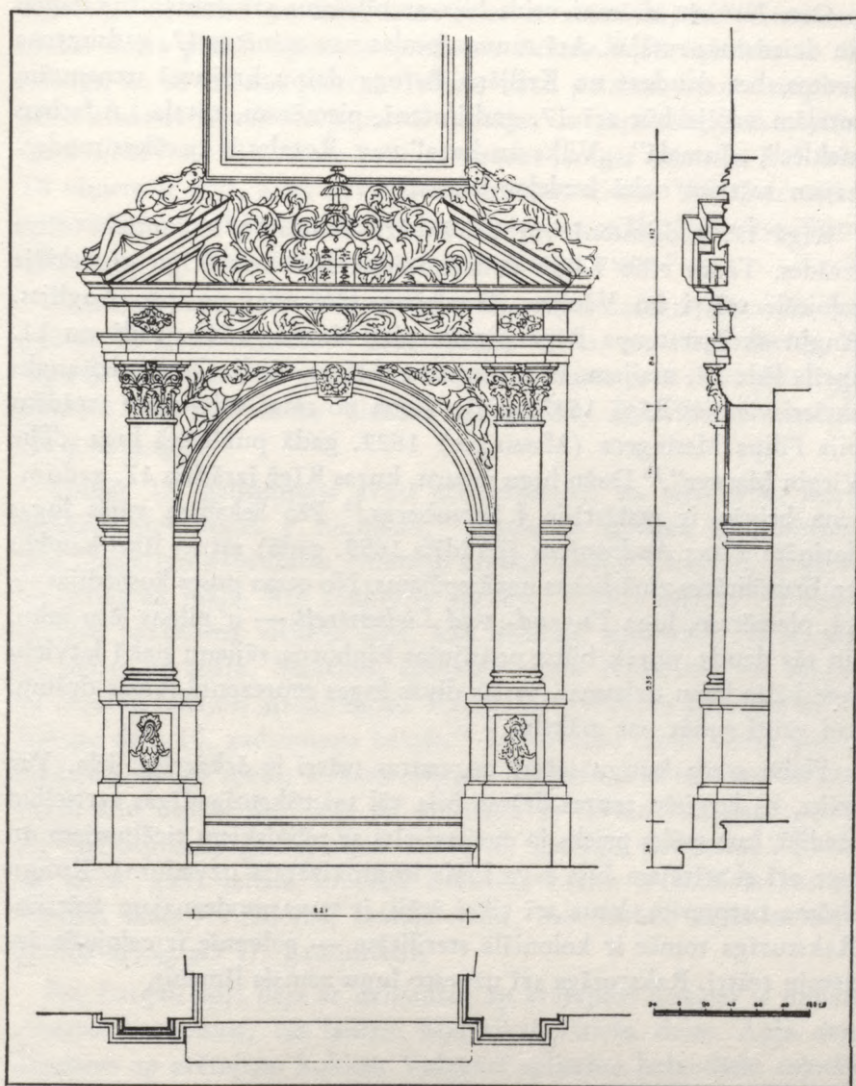
Viens no latviešu drāmas veidiem 17. gadsimtenī bija budēļos iešana, sevišķi Ziemsvētkos. Par to nav tiešu liecību avotos, bet no

Reiterna nama portāls Rīgā, Mārstaļu ielā 2

Dannenšterna nama portāls Rīgā, Mārstaļu ielā 21

bluķa vilkšanas ceremonijas apraksta var secināt, ka arī budēļi piederēja pie šīm izdarībām. Lielā nosaukumu dažādība — budēļi, būzoļi, buzuļi, bubuļi, bukos iet, čigānos iet, ģildas bērni, ķekatas, kūjenieki, Mārtaņa bērni, ubagi, vecīši u. c. — norāda uz šīs parādības plašo izplatību un varbūt arī dažādo cilmi. Ir tikai nejaušība, ka budēļi vēl nav atrasti mūsu 17. gadsimteņa vēstures avotos, jo kaimiņos — krievos — tie avotos ir minēti.

Otrs latviešu drāmas veids bija ar tēlošanu savienotas runājamās un dziedamās rotaļas. Arī tautas rotaļas nav minētas 17. gadsimteņa avotos, bet daudzas no Krišjāņa Barona dainu krājumā uzņemtām rotaļām varēja būt arī 17. gadsimtenī, piemēram, rotaļa „Adatiņas meklēt”, „Jumalā”, „Vilks un kaza” u. c. Rotaļas ir tuvākas modernajam teātrim nekā budefoļos iešana.

Rīgā 17. gadsimtenī var vairākkārt konstatēt, ka notiek teātra izrādes. Tādas rīko Rīgas domskolnieki. Bez tam Rīgu apmeklēja ceļojošie teātri no Vācijas, Zviedrijas, Holandes un pat Anglijas. Angļu aktieņu trupa Rīgā pirmo reizi viesojās 1644. gadā no 11. aprīļa līdz 24. maijam. Ir pat zināmi aktieņu vārdi. Otru reizi angļu aktieņi viesojās Rīgā 1647. gadā. Vienā no rātei veltītajām izrādēm bija Filipa Mesingera (Massinger) 1622. gadā publicētā luga „The Virgin Martyr”.¹⁵ Dažu lugu saturu, kuŗas Rīgā izrādīja 17. gadsimteņa beigās, ir atstāstījis J. Straubergs.¹⁶ Pēc Šekspīra vājās lugas darinātā *Titus Andronicus* (izrādīts 1699. gadā) saturs liķu kaudžu un brutālītātes ziņā liekas nepārspējams. No otras puses komēdijas — kā, piemēram, luga *Tugend- und Liebesstreit* — ir pilnas lētu joku, un tās daudz vairāk būtu pelnījušas Einhorna rājienu nekā latviešu rustikālās kāzu dziesmas. Ja šīs divas lugas reprezentē Rīgas drāmu, tad grūti runāt par mākslu.

Plaisa starp kungu teātri un tautas teātri ir ārkārtīgi liela. Var teikt, ka latviešu tautas drāma bija vēl tai tūkstošgadīgās attīstības stadijā, kur spēles prieks jo cieši saistīts ar reliģiskiem ticējumiem un kur arī skatītājam bija sava loma improvizētajā uzvedumā. Kungu drāma turpretim, kaut arī tikai ārēji, ir tuva modernajam teātrim. Raksturīga tomēr ir koloniālā sterilitāte — galvenie ir ceļojošie ārzemju teātri. Raksturīgs arī uzvesto lugu zemais līmenis.

Dejas

Latviešu tautas dejas 17. gadsimtenī bija tik īpatnējas, ka tās tūlīt saistīja novērotāju interesi. Tas, ka par spīti šim faktam avotos saglabājies maz tautas deju aprakstu, izskaidrojams ar ļoti retiem gadījumiem, kad svešnieki varēja dejās noskatīties. Dejoja tikai sevišķās reizēs — kāzās un svētkos — un tikai nejaušības dēļ tajās piedalījās svešnieki, turklāt tādi, kas redzēto apraksta.

Par latviešu dejām 17. gadsimteņa sākumā raksta Dionizijs Fabri-

cijs:¹⁷ „Viņi dzied un dejo, lēcot reizē ar abām kājām.” Kurzemes tautas dejas plašāk apraksta profesors Brants.¹⁸ Šis apraksts ir tik svarīgs, ka to citēsim pilnīgi. Tēlojot kāzu paražas, Brants turpina: „Pēc mielasta sievas un jaunavas nostājas uz gaŗa sola. Rokās viņas tur *bellen*.¹⁹ Ar tām viņas ērmojas visādās jocīgās ķermeņa kustībās. Tā viņiem ir deja, kaut neviena nekustas no vietas. Vīrieši savukārt stāv sieviešu priekšā un dzied jautras dziesmas ar līdzīgām kustībām. Vīrieši lec un lēkā, bet neviens neatstāj savu vietu.”

Vidzemes aprakstā Brants min, ka vidzemnieku (latviešu vai igauņu ?) dejas atgādinot kurzemnieku dejas, un atkal uzsver, ka dejojāji neizkustas no vietas. Kā redzams, mums te ir runa par angļu folklorā vēl līdz mūsu dienām saglabātām „kustību dziesmām” (*action songs*).

Tomēr 17. gadsimteņa avoti arī apliecina, ka bija dejas, kurās dejojāji pārvietojās. P. Einhorn,²⁰ aprakstot latviešu Ziemsvētkus, min „neģēlīgu dancošanu, lēkāšanu un dziedāšanu”. Latvieši tā gājuši no mājas uz māju. Aiz Einhorna apraksta varētu slēpties arī citām tautām pazīstamā virknes deja, kad dejojāji, saķērušies rokās, gāja no mājas uz māju. Mancelis, aprakstot Jāņu svinēšanu, arī raksta, ka dejojāji lēkājuši ap jāņuguni. Reinholds Lubenavs apraksta kuršu ķoniņu deju 16. gadsimteņa beigās.²¹ Ziemsvētku dienā kuršu ķoniņi medījuši svētajā mežā. Vakarā rīkojuši mielastu. Pēc mielasta atnesta tukša alus muca, un, sitot pa to ritmu ar divām rungām, „sivas un vīri dejoja ap galdu, tāpat arī bērni. Tas ilga visu nakti.” Tā kā uz 1678. gadā izlietā Lipaiķu baznīcas zvana ir attēlots ķoniņu medību skats — jādomā, svētajā mežā, nav šaubu, ka šādas dejas ķoniņi dejoja arī 17. gadsimtenī.

Par Latgali apļa deja ar dziesmām ap svētajiem kokiem ir minēta jezuītu ziņojumos; tās laikam bija tikai vīriešu dejas. Apļa deju dejošanu ap svētajiem kokiem Vidzemē apliecina holandiešu ceļotājs Strauss.²² Var domāt, ka sakrālās dejas 17. gadsimtenī vēl bija izplatītas visos Latvijas novados.

Kādas bija Latvijā pilsētnieku dejas un muižnieku dejas, par to pētījumu vēl nav. Jādomā, ka Rīgas latviešiem bija savas dejas, jo Vācijā, kurp devās zeļļi mācību ceļojumos, šai gadsimtenī zeļļ amatnieku ģilžu dejas. Vāciešu dejās zināmu ieskatu dod rātes vairāk-kārtējie norādījumi, ka dejām jābūt pēc vecas, slavējamās vācu paražas. Tām jābūt tikumīgām un bez vieglprātīgiem žestiem, bez lēcieniem un pagriezieniem. Kas savu dāmu tīšām apgāza, tam bija

jāmaksā sods. Tātad Latvijā deļotās kungu deļas bija tās pašas, kādas deļoja Vācijā, un to aprakstus var atrast jebkuļā vācu deļu vēsturē.

Tēlotāja māksla

Kamēr katoļu baznīca veicināja sakrālo glezniecību un skulptūru, tikmēr protestantisms tās atstāja otrā vietā. Daudzo katoļu altāru vietā protestantu baznīcā ir tikai viens altāris, kuļā var būt glezna vai kokgriezums. Protestantu baznīcās ar kokgriezumiem gan varēja rotāt kanceli, kāpnes u. c. Tēlnieka darbi vēl varēja būt luktuļi, kapu plāksnes un epitāfijas. Visumā no šiem 17. gadsimteņa mākslas pieminekļiem maz kas ir saglabāļies kaļa postījumu un modernizēšanas tieksmju deļ. ^{22a}

Maz arī ir saglabāļušies laicīgās kungu mākslas pieminekļi. Daži šādi pieminekļi ir minēti avotos. Pēc Branta ceļojuma apraksta, piemēram, uzzinām, ka hercoga Jēkaba Jelgavas pilī vienā zālē bijusi uzgleznota pasaules jūras karte. Ir arī liecības, ka uz Kuldīgas pils sienām bijuši tēloti hercoga kuļi. Plašākas ziņas ir par Jēkaba un vēlāka laikmeta Ventspils koktēlniekiem tēvu un deļu Sefreniem. ²³ Viņi grieza kokā kuļa vadņa (priekšgala) figūras hercoga kuļiem. Vecākais Sefrens pirmo reizi esot minēts Ventspils baznīcas grāmatās 1656. gadā, bet 1684. gadā minēts Nikolajs Sefrens kā tēva palīgs. Laikam 1694. gadā vecākais Sefrens nomira un deļs kļuva kuļa būvētavā par viņa pilntiesīgu vietnieku. 1710. gadā viņš mira ar mēri. Neviens no Sefrena darinātiem kuļa vadņu kokgriezumiem vēl nav apzināts, kaut iespējams, ka kādi nokļuvuši Eiropas mūzejos. Totiesu līdz otram pasaules kaļam bija saglabāļušies jaunākā Sefrena baznīcām darinātie kokgriezumi: Liepāļas Annas, Uļzavas, Landzes, Salgales un Ventspils baznīcas altāris, Ventspils un Landzes baznīcas kancele, un Ugāles baznīcas ērģeļu prospekts.

Ievērojami 17. gadsimteņa mākslas pieminekļi ir Rīgas baznīcu un namu portāli. Šis gadu simtenis tieši bija Rīgas portāļu architektūras ziedu laiks. ²⁴ Septiņpadsmitajā gadsimtenī Rīgā maz izplatītā renesanses stila vietā stājās baroks. Greznos portālus iebūvēja jau uzceltos namos, un tie bija vienīgie fasādes rotājumi. Šo portāļu iezīme ir minimāla plastika ar mazliet no sienas izvirzītiem pilastriem un stabiem. Tikai Reiterna nama portālu (Mārstaļu ielā 2) greznoja kolonnas. Parasti durvju aili pārsedza pusloka vai pieplacināta pusloka arka, bet taisnā ailes pārsedze bija reta.

Rīgas baroka akmeņkaļi izveidoja divas portālu kompozīcijas. Pirmajā durvju aili ieslēdza stabi, kas balstīja arku. Trīsstūrus starp arku un virsējo dzegu vai antablementu bieži rotāja dekorējumi. Otrā kompozīcijā arī durvju aili ieslēdza stabi, bet arka balstījās uz profilētiem stabu impostiem. Bez tam stabus un arku savukārt ieslēdza grieķu pilastri, kas atbalstīja virsējo dzegu vai antablementu.

Portālu materiāls bija kaļķakmens, ar ko var izskaidrot, ka šie mākslas pieminekļi samērā maz saglabājušies.

Bez kokgriezumiem un akmeņkaļu darbiem kungu tēlotāja māksla Latvijā vispilnīgāk varēja attīstīties zvanu un lielgabalu lējēju darbnīcās. Rīgas pilsētas lietuve 17. gadsimtenī atradās tagadējā Kalēju ielā. Tajā strādāja Rīgas lējēju ģimenes Meieru locekļi (laikam no Nirnbergas) un meistari no Konstānces un Stokholmas. Tā kā lējēju skaits bija par mazu, lai nodibinātu atsevišķu amatu (cunfti), viņi līdz 1668. gadam bija kalēju amatā, pēc tam kopā ar kroņu lējējiem, ieroču kalējiem un vaļkaļiem t. s. „četrus amatā.” Tomēr zvanu lējēji šais amatos bija autonomi. Zvanu, lielgabalu, svečturu un baznīcas trauku formā lējēji varēja rādīt savu prasmi un māksliniecisko gatavību.

Mākslas ziņā pārākais zvanu un lielgabalu lējēju meistars ir Hanss Meiers, kas darbojās Rīgā 16. gadsimteņa beigās un 17. gadsimteņa sākumā.²⁵ Viņa labākie darbi ir 1596. gadā Pēterļa baznīcai lietais septiņzūburu svečturis un 1600. gadā lietais lielgabals „evanģelists Jānis”. Kampe domā, ka šī lielgabala čemura (noslēguma) vīrieša galva ir mākslinieka pašportrets. Hanss Meiers bija ciltstēvs lējēju ģimenei, kas darbojās trijās paaudzēs Rīgā un četrās paaudzēs Stokholmā.

Hansa dēls Gorgens Meiers, kaut gan nesasniedza tēva mākslas līmeni, tomēr arī labi pārvaldīja formu. Kādu Hansa mazdēla Gerharda Meiera veidoto lielgabalu „Leonis Rigensis”, kas glabājas Pēterpils artilērijas muzejā, uzskata par skaistāko Rīgas lielgabalu. Kampe tomēr to atzīst par pārāk pārblīvētu ar greznojumiem.

Pēc Nirnbergas parauga darinātus baznīcas upurtraukus 17. gadsimtenī Rīgā lējis Georgs Birgers. Trīs vienādi trauki ar Marijas attēlu saglabājušies Trikātā, Umurgā un Jelgavā.

Lējēju meistari vēl darbojās Liepājā un Jelgavā, un hercoga rūpnīcās — Baldonē, Ēdzē, Mežmuižā un Engurē. Pazīstamākie hercoga meistari bija Fridrihs Deprē un Bengts Strēms. Pēdējais bija zviedrs, un hercogistē vispār zviedru meistari bija pārsvarā.

Ir zināmi vismaz trīs latviešu pasūtīnājumi zvanu lējējiem. Ap 1678. gadu kuršu ķoniņi pasūtīnāja Lipaiķu baznīcas zvanu.²⁶ Uz šī zvana attēlots ķoniņu medību skats. Ķoniņi tautiskos tērpos jāsus, ar suņiem pavadā un šķēpiem rokās, vajā zaķus un vilkus. Otrs ir kāda Rīgas latviešu amata zvans, liets 1680. gadā. Uz tā rupjā rakstā iekalti amata vecāko vārdi: *Andres Leiting*, *Filep Steck* un *Peter Bit*.²⁷ Trešais ir 1680. gadā lietais Rīgas zvejnieku amata zvans.²⁸

Mākslas vēsturnieks Boriss Vipera ir ierosinājis pētījumus par latviešu tēlotāju mākslu 17. gadsimtenī.²⁹ Analizējot Pieminekļu valdes 1933. gadā sarīkotā baznīcas mākslas izstādē savāktos mākslas darbus, viņš domā, ka vairāki objekti uzskatāmi par latviešu kokgriezēju un gleznotāju darbu. Par spilgtākajiem un mākslinieciski vērtīgākajiem darbiem pēc Vipera domām atzīstamas šādas skulptūras: Sabiles baznīcas „Krustā sistais”, Rucavas baznīcas „Pravieši”, Piltenes baznīcas „Dievmāte”, bet no gleznām Rendas baznīcas „Pastartiesa”. Šos darbus Vipera attiecina uz 17. vai 18. gadsimteni. Nevienam no tiem nav zināms autors, gluži kā iepriekš minētiem darbiem hercoga pilīs. To, ka šo baznīcas mākslas pieminekļu autori ir latvieši, Boriss Vipera secina pēc stila analīzes. Darbos esot vērojamas bieži tikko tveramas novēlotās renesanses vai baroka atskaņas kopā ar agrās un vēlākās gotikas izteiksmi. B. Vipera turpina: „Un visu šo atspogu rotaļu pārvalda, pakļauj sev stilistiska koncepcija, kas nepieder nedz gotikai, nedz barokam, bet gan dzīvo no senām tautas tradīcijām un ir saglabājusi zemnieku amatniecības ornamentālo rakstu. Tautas mākslas atšķirība no tā saucamās 'augstās' mākslas ir tieši tā, ka tautas māksla aug it kā ārpus laika, ārpus stila vēsturiskās secības, ka tai nav vecuma. Senās, gandrīz mītiskas tradīcijas tā apvieno ar tagadnes elementiem, naturālisms te dīvainā kārtā mīt līdzās stilizācijai. Tieši šo tautas stilu, šo brīnišķo naivuma un gudrības sintezi, kas tik īpatnēja zemniekam, sastapsim Rucavas 'Mozus' tēlā vai Piltenes 'Dievmātē'. Tādēļ arī iedrošinos apgalvot, ka viņu autori bijuši latviešu kokgriezēji.”³⁰

To pašu domu Vipera izsaka citā darbā,³¹ rakstot par Rucavas Mozus tēlu: „Vienīgi tikai no paaudzes paaudzē mantotās tautiskās amatniecības tradīcijas varēja tā paasināt Rucavas meistara izjūtu koka bluķa struktūras un virsmas ornamentējumā.”

Borisa Vipera stilistiskā analīze ir lietpratīga. Nelaimīgā kārtā viņš vājina sava argumenta spēku, mēģinot blakus stila analīzei sniegt arī vēsturiskus pamatojumus saviem spriedumiem. Lai pierādītu latviešu kokgriezēju esamību 17. gadsimtenī, Vipera atsauca uz Einhornu.

Viņš izmanto Einhorna *Historia Lettica* (to gan neminot) 30. lappusē teikto (citēts šīs grāmatas 12. nodaļā noslēgumā par lauku kokamatniekiem). Vipers šo tekstu interpretē šādi: „Viņš (Einhorns) stāsta, ka latviešu kokgriezēju ražojumi ir bijuši tālu pazīstami un bieži vien prasmes ziņā vērtīgāki par ārzemju speciālistu darbiem.” Diemžēl Einhorns to nestāsta, Einhorns nemaz neraksta par kokgriezējiem, bet gan par koka amatniekiem un slavē to darinātos traukus, nevis kokgriezumus uz šiem traukiem. Ar to nav teikts, ka trauki nevarēja būt rotāti ar kokgriežumiem, tikai Einhorns neko par tiem nestāsta. Šie nepārkontrolētie Vīpera apgalvojumi nenāk par labu viņa argumentācijai un dod iespēju Holstam runāt par pārbaudītu zinātnisku metožu trūkumu.

Tāpat kritiski pārbaudāma būtu B. Vīpera informācija,³² ka, spriežot pēc hercoga Ventspils kuģu būvētavā nodarbināto amatnieku sarakstiem, starp Sefrena palīgiem pārsvarā bijuši latvieši. Tie esot palīdzējuši meistaram veikt baznīcas pasūtīnājumus, bet vēlāk, izklīstot pa visu Latviju, uzņēmušies patstāvīgi baznīcu izdaiļošanu. Ņemot vērā Vīpera stilistiskās analīzes rezultātus, šī informācija ir ticama. Tomēr amatnieku saraksti būtu jāpārbauda filologam, lai neapšaubāmi konstatētu, vai pēc šiem sarakstiem ir iespējas spriest par kokgriezēju tautību. Vipers vēl piemin,³³ ka par baznīcas skulptūru autoru latvisko tautību liecinot tēlos iegrieztie uzraksti latviešu valodā. Protams, arī šis arguments nav drošs, kaut gan no latviešu amatniekiem varam sagaidīt latviskus uzrakstus. Tāpat nepārliecina — „Taisni tas apstāklis, ka izcilā Kurzemes kokgriezēju māksla baroka laikmetā palika anonīma, ir viens no visdrošākiem pierādījumiem, ka šie kokgriežēji bija latvieši.”³⁴

Vienīgi drošā ir stila analīze. Tā pārliecina, ja pazīstam amatniecības vēsturi Latvijā. Vācu amatnieki, to starpā arī kokgriežēji un gleznotāji, bija vai nu imigranti no Vācijas, vai Latvijā dzimuši. Abos gadījumos viņi dzīvoja pilsētās un bija amatu (cunftu) locekļi. Amatu tradīcijas ar zeļļu darbu un meistara darbu bija tās, kas radīja vienādību visu amata locekļu darbos, sekojot noteiktiem paraugiem un stiliem. Piemēram, visiem gleznotājiem kā meistara darbs bija jāuzglezno svētais Juris noteiktā veidā. Ar šādu amata uzspiesto disciplīnu, kas nomāca mākslinieciskās radīšanas individuālītāti, lielā mērā var izskaidrot 17. un agrāko gadsimteņu tēlotājas mākslas stila vienību. Pāreja uz jaunu stilu gan notika, bet tikai ar amata akceptu.

Sava mazā skaita dēļ brīvi no uzspiestā stila bija augšā raksturotie

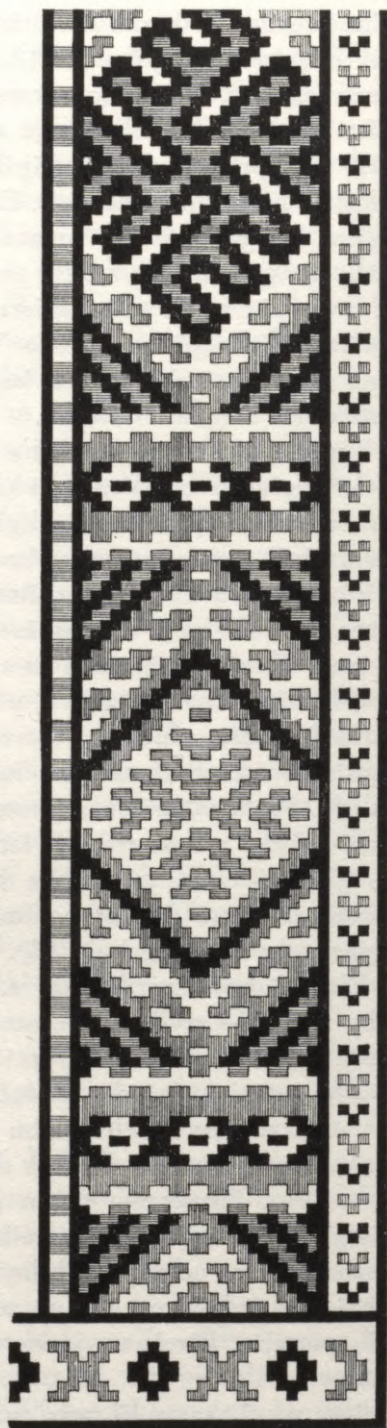
zvanu un lielgabalu lējēji. Arī viņiem bija stils, tomēr tas nebija spaidu rezultāts, bet gan radīts mākslinieciskos meklējumos. Zvans un lielgabals bija individuāls un vērtīgs ražojums, un tāpēc tā forma un rotājums pelnīja māksliniecisku apdari. Hansa Meiera darbi ir veikti renesanses stilā, un tos var uzskatīt par vācu mākslas lielāko sasniegumu Latvijā nevien 17. gadsimtenī, bet vispār.

Latviešu lauku amatnieki nekādā amatā neietilpa, un līdz ar to viņiem nebija jāseko noteiktiem paraugiem. Viņi sev ierosmi guva no visa, ko redzēja, gan sena, gan pašreizēja, gan arī radīja jaunas formas brīvā ierosmē. Tā izskaidrojams lauku mākslinieku stilu juceklis, ko apraksta Vipers. Līdz ar to stilu sajaukums arī noder par pierādījumu, ka apcerēto mākslas darbu autori ir latvieši.

No latviešu mākslas vēstures viedokļa apstāklim, ka latviešu lauku amatnieki nebija pakļauti amata pārbaudījuma noteikumu spaidiem, ir ļoti svarīga nozīme. Latviešu tēlotāja māksla varēja brīvi attīstīties. Šo attīstību gan apturēja 18. gadsimteņa smagie politiskie un sociālie apstākļi.

Ornamenti

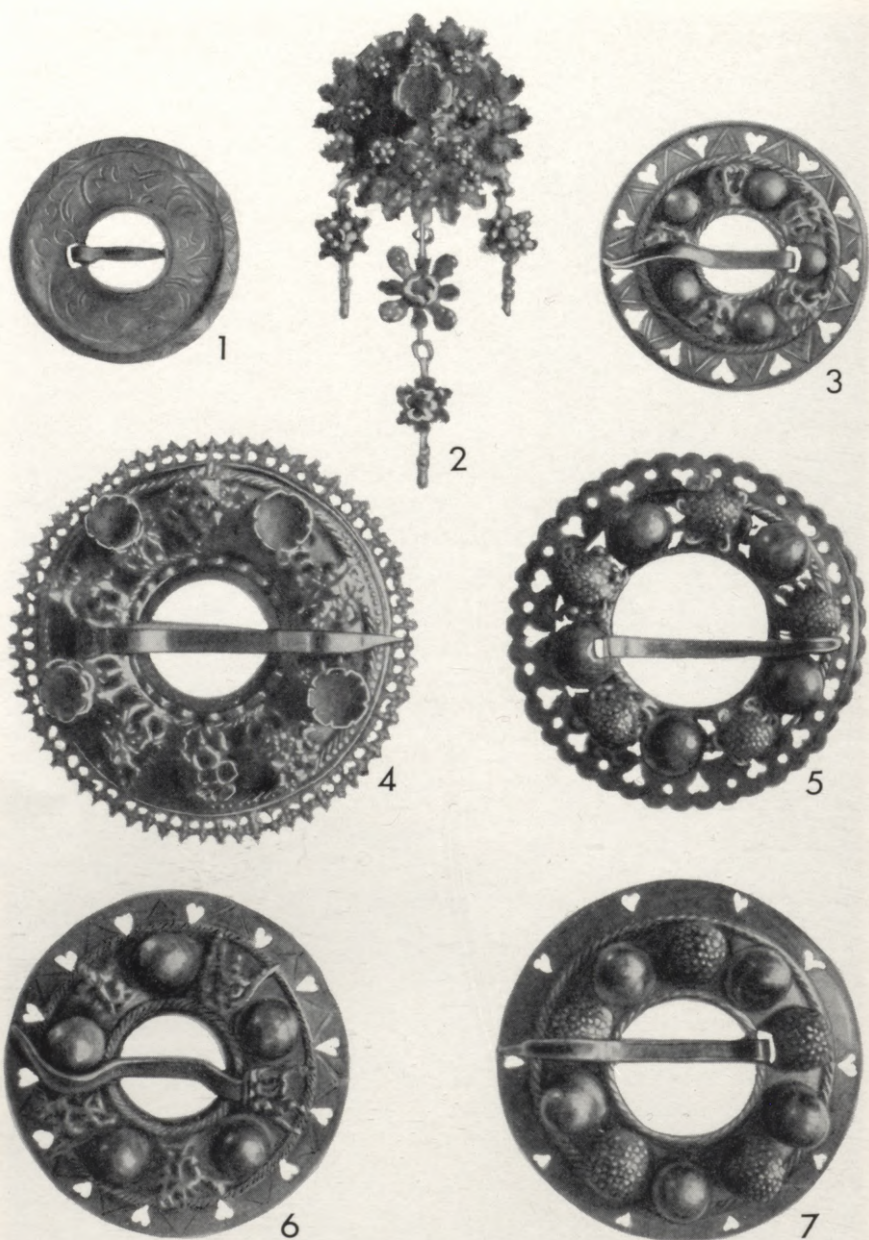
Nilss Holsts citē Berlīnes mākslas kritiķa Mellerā van der Bruka

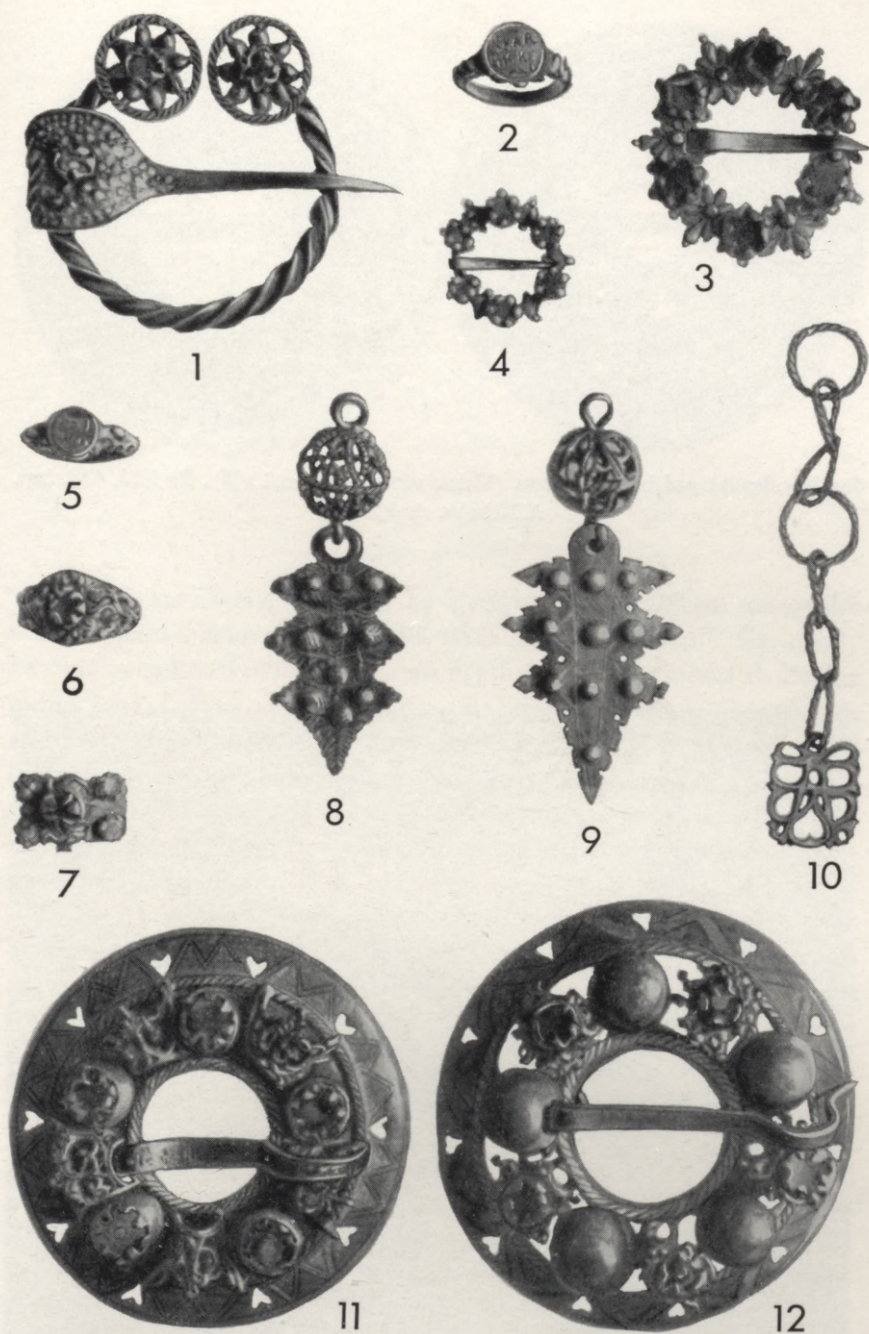
Bārbeles sagša

Bārbeles sagšas apauda ornamenti (V.Klētņieka atšifrējums un A. Neboisa zīmējums 456. lpp.)

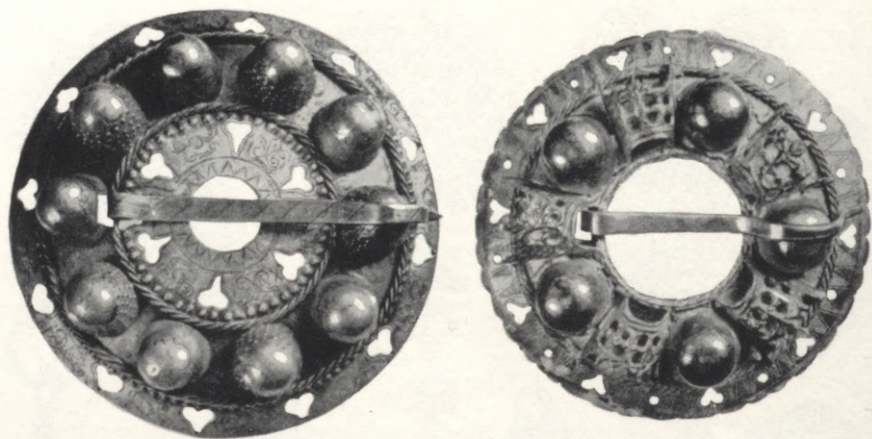

Latviešu 17. gs rotas. 1) Sudraba riņķa (apļa) sakta. 2) Zeltīta sudraba sakta ar krāsainiem akmeņiem. 3) Sudraba burbuļu sakta. 4) Sudraba sakta ar akmeņiem. 5) Burbuļu sakta. 6) Sudraba burbuļu sakta ar ierakstu otrā pusē ILSE WEWER 1638. 7) Sudraba burbuļu sakta.

1., 3., 4. un 5. sakta atrasta Katlakalna pagastā. 2. atrasta Salaspilī. 6. un 7. atrasta Līgatnes pagastā.

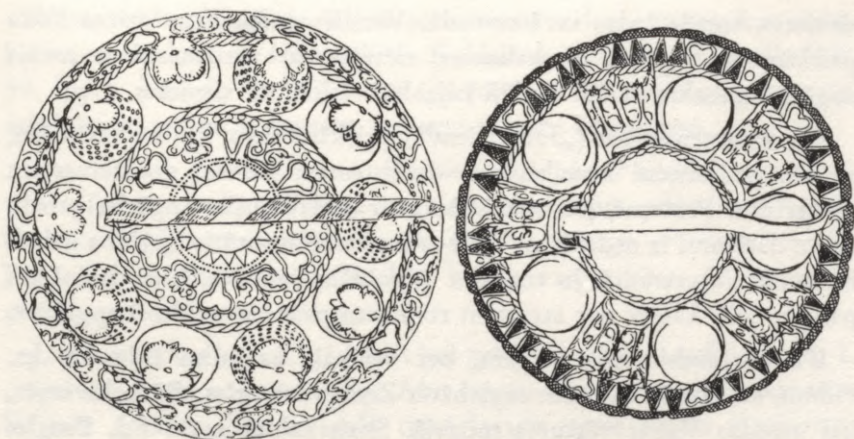
Līgatnes pagasta Ķempju mājās atrastās rotas. 1) Sudraba pakavsakta. 2), 5), 6) un 7) Sudraba gredzeni. 3), 4), 11) un 12) Sudraba saktas ar akmeņiem. 8), 9) un 10) Sudraba pickariņi.

Septiņpadsmitā gadsimteņa saktas (Valsts vēsturiskajā mūzejā). Pa labi, 457. lpp.
A.Neboisa zīmējums

Zlēku baznīca Kurzemē, celta 1645. gadā

1913. gadā izteikto spriedumu, ka igauņiem un latviešiem nacionālās mākslas pūrā neesot nekā cita kā tikai daži ornamentu.³⁵ Šie „daži” latviešu ornamentu nepabeigtajā un nepilnīgajā mākslinieka R. Zariņa publikācijā *Latvju raksti* aizņēma trīs prāvus sējumus. Ornamentu aprakstiem bija veltīts speciāls žurnāls: E. Paegles *Latvju saule*, mākslas un senatnes mēnešraksts, kas iznāca Rīgā no 1923. līdz 1931. g. Par šo lielo tautas mākslas krājumu, ko ar visu savu nicīgo nostāju nevarēja ignorēt Mellers van der Bruks, tomēr trūkst jebkādu vēsturisku pētījumu.

Kaut arī dažiem ornamentiem, piemēram, īpašuma zīmēm, bija utilitāra un varbūt citiem arī maģiska nozīme, tomēr galvenais ornamenta nolūks bija piešķirt daiļumu priekšmetiem, tērpiem un rotām. Ornamentā izpaudās latviešu mākslas prieks. Utilitārie ornamentu bieži vien ir pavirši ieskrāpēti, turpretim rotājošie ornamentu ir rūpīgi izstrādāti zīmējumā, krāsās un kompozīcijā. Aistētiskiem nolūkiem veidotajos ornamentos izpaužas atsevišķo elementu ritms un šo elementu apvienojums harmoniskā un izsvērtā kompozīcijā. Ar to panākts divējāds efekts — ir daiļi, kā atsevišķie elementu, tā kopējais ornamenta klāsts. Vēl vairāk, kontrastējot rotātā priekšmeta ornamentētos laukumus ar laukumiem, kas tīšām atstāti bez ornamentiem, ir panākts īpatnējs akcents.

Latviešu ornamentu 17. gadsimtenī lielā mērā ir t. s. ģeometriskais taisnleņķu raksts. Tomēr ornamenta raksturu nosaka materiāls un viela, kādā tas izstrādāts. Ornamenta darinātāji bija kā vīrieši, tā

sievietes, tomēr katrs savā novadā. Vīrieši ornamentus grieza koka priekšmetos un veidoja kalumus, sievietes ar ornamentiem rotāja apģērba gabalus. Tikai audēji bija kā vīrieši, tā sievietes.

No ornamentētiem („rakstītiem”) priekšmetiem, kas saglabājušies, ar 17. gadsimteni noteikti var datēt rotas: saktas, gredzenus un piekariņus. Protams, ļoti mazā skaitā ir saglabājušies apģērba gabali, un to datējumi ir nedrošāki. Tieši ornamentiem rotātie apģērba gabali ir sevišķi interesanti, jo tos, bez jebkādām šaubām, bija darinājuši paši latvieši, kamēr par atrastām rotām to pašu nevar droši apgalvot.

Uz 17. gadsimtena beigām, bet vēlākais uz laiku līdz 18. gs. vidum, attiecināmas dažas saglabātās Zemgales sagšas: Bārbeles sagša, kas atrodas Valsts vēstures muzejā, Skaistkalnes sagša Ed. Paegles kolekcijā, Baldones sagša A. Dzērviša kolekcijā. Bārbeles sagšas stūŗa attēls iespiests *Latviešu tautas dziesmu* II sējumā (288. lpp.). Attēlā redzams celu tehnikā austais apauds un bārkstis.³⁶

Pēc V. Ģintera domām Bārbeles sagšas apauda kompozīcija un krāsas saskan ar 11. un 12. gadsimtena Stāmerienes sagšas apaudu. Tā stila principi ir radnieciski Krustpils novada un Latgales celu austām jostām, ko vispār rakstu ziņā mēdz uzskatīt par konservatīvāko apgabalu.³⁷ Tātad šis ir ornaments, kas sakņojas ļoti senās tradīcijās. Apauds austs ar sarkaniem vilnas dzīpariem pamatā. Raksts ir veidots no baltiem linu diegiem un ziliem un zaļiem iekšaudiem. Baltās vilnas sagšas galos ir sarkanas, baltas, zilas un zaļas bārkstis. Cik var pazīt daļēji izirušo ornamentu, tā galvenie raksti ir ievietoti vienāda lieluma dārziņos (rombos), kam visapkārt sīki kāšīši, bet malējie stūŗi apcirpti. Vienā dārziņā ievietots cits dārziņš, kuŗā savukārt ievietots divkāršs gulenisks krusts ar lāsēm visos četros stūŗos. Otrā dārziņā ievietots pozitīvs ugunskrusts ar trim taisniem zariem žuburos, pie kam divi malējie žuburi ir apcirpti. Starpposmus veido divi šķērseniski līkloči, kuŗu starpā ir rombu un gulenisķu krustiņu virkne.³⁸ Publicētajā attēlā nevar redzēt, vai galvenie raksti tikai divēji, vai to vairāk.

Latviešu ornamentu vispār raksturo izvairīšanās no atkārtojumiem. Literātūrā vairākkārt uzsvērts, ka ar variāciju bagātība rakstītāja demonstrēja savu prasmi, kamēr vāji rakstu pratēji atkārtoja tos pašus rakstus. V. Ģinters šeit saskata zīmīgu paralēli ar tautasdziesmu sacerēšanu. Kā ornamentu, tā dziesmu sacerēšanu dēvēja par „rakstīšanu”. Abos izpaudās radoša izdoma, variantu izveidošana un analogo vai pretstatāino norīšu saistīšana, komējā kompozīcijā.³⁹

Viens no kuplākajiem šādiem ornamentu virknējumiem, kas saglabāties no apskatāmā laikmeta, ir Kaldabruņas josta (sk. attēlu *LE*, 90. lpp.). Šai celu tehnikā austajai jostai ir 51 raksta posms ar 36 atšķirīgiem rakstu variantiem un ugunskrustu kā galveno.

Latvieši 17. gadsimtenī samērā bieži sastapās ar svešiem ornamentiem. Tie bija redzami Rīgā un citās pilsētās uz pirktajām rotām, baznīcu piederumu rotājumos, traukos un garīgo grāmatu viņētēs. Rīgā bagātu plastisku ornamentu klāstu varēja vērot Rīgas namu portālos un piedurvju akmeņos.

Latviešu rotas kala Rīgā gan vācu zeltkaļu amata locekļi, gan t. s. „nevācu” saktu un jostu kalēji. Abu amatu meistari centās pielāgoties latviešu gaumei, bet tai pašā reizē ieviesa rotās svešus elementus. Populārākā latviešu rota — sakta ir ornaments divējādā ziņā: pirmkārt, ar savu formu, otrkārt, ar iegravējumiem un citādiem virsmas izrotājumiem. Uz atrastajām 17. gadsimteņa plakanajām ripu saktām ir sastopami stādu ornamenta gravējumi, bet tādi jau eksistē no 16. gadsimteņa. Arī t. s. burbuļu saktas eksistē iepriekšējā gadsimtenī ar un bez sirdsveidīgiem caurlauzumiem malā. Totiesu jauna parādība 17. gadsimtenī ir saktas ar akmeņiem, t. i. krāsainiem stikliem. Pirmo reizi šai gadsimtenī sastopamas sensenās pakavsaktas jaunā variantā ar oktogrammām (zvaigznītēm) galos.⁴⁰

Baznīcās lietotajā ornamentā ļoti izplatīts motīvs ir spirālveidīgais bezgalis, piemēram, Meiera svečtuļa kalumā Pēterļa baznīcā. Uz zvaniem bieži sastopams lapu ornaments, bet tos tikai retais varēja aplūkot.

Importētos traukus 17. gadsimtenī ieguva turīgi latvieši, un reizēm importētajās kannās atrod noraktus naudas depozītus.⁴¹ Apskatāmā gadsimtenī kannas ievada no Ķelnes, Rērenes un Frechenes. Šo kannu kaklus rotāja maskas un bārdainu galvu cilņi. No Zīgburgas ievestās kannas rotāja renesanses ornamentu. No Reinzemes ievada māla alus kausus ar renesanses un baroka cilņiem.

Latvijā pilsētās uzplauka lokālā podniecība, kuņā saskatāma spēcīga sveša ietekme. Ražoja māla šķīvjus un lēzenas bļodas ar dzeltenu pamata vāpējumu, un sarkanu un zaļu ornamentu. Kurzemē gatavoja „zaļās krūzes” ar zaļas vāpes pārlējumu. Brēmenes ietekmē darināja šķīvjus un bļodas ar augu un dzīvnieku ornamentiem vai ar koncentriskiem apla ornamentiem. No Vācijas ornamentus pārņēma arī lokālie metalla trauku lējēji Latvijas pilsētās. Alvas šķīvji, kannas un kausi ir greznoti ar barokālu cilni vai iegravētu ornamentu.

Garīgo rakstu viņetēs parastākais ir augu ornamenti. Rīgas spiestuvēs to bija nedaudz variāciju, tādēļ vieni un tie paši ornamenti bieži atkārtojas.⁴²

Rīgas 17. gadsimtenī celto namu portālu ornamentos ir cilvēku un dzīvnieku maskas (1650. gadā celtais portāls, tagad Latvijas universitātes gaitenī), stilizēts augu ornaments un dzīvnieku maska (Senatnes ielā 1 un Mūzeja ielā 6). Namam Tirgoņu ielā 10 portālā, kas celts 1698. gadā, ir augu ornaments, bet antablementam ir interesants simmetrisks ornaments ar asimetriskām detaļām, tā stilistiski atgādinot latviešu ornamenta kompozīciju, kas izvairās no atkārtojumiem. Noliktavas portālam Vecpilsētas ielā 3 virs dzegas ir kameļa attēls. Pēterā baznīcas portālā (1690—1697. g.) ir tēli, mazāk ornamentāli. Cilvēku masku, tēlu un augu ornamentu kombinācija ir Reiterņa nama (1685. g.) portālā Mārstaļu ielā 2, namam Monētu ielā 11 un Dannenšterna namam (1696. g.) Mārstaļu ielā 21. Ir izteiktas domas, ka Reiterņa un Dannenšterna nama, un Pēterā baznīcas portāls ir veidoti vienā un tai pašā darbnīcā.⁴³

Var sagaidīt, ka, samērā bieži sastopoties ar svešiem ornamentiem, latvieši savu ornamentu sāka pārveidot. Tomēr par to, kāda un cik plaša bija svešo ornamentu ietekme, detalizētu pētījumu vēl trūkst. V. Ģinters lakoniski konstatē: „Ar 16. gs. latviešu ornamentā, izņemot audumus, lielā mērā sāk dominēt Eiropas stilu mākslas elementi.” Plašāk šo konstatējumu Ģinters iztirzā 1955. gadā publicētajā *LE* rakstā par villaini.⁴⁴

Sākot ar 16. gadsimteni, villaiņu rotājumos blakus apaudiem sāk lietot izšuvumus. No Vācijas izšuvumos ieviešas Holbeina dūrienu rakstā darināts stilizēts augu ornaments. Jauno tehniku un ornamentu pārņēma Vidzemē, Latgalē un Ilūkstes apriņķī, izveidojot t. s. Krustpils tipa villaiņu rakstu. Ir tomēr zīmīgi, ka jaunais ornaments nestājās vecā vietā, bet to tikai kuplināja, pie kam pārņemtos elementus pārveidoja latviešu gaumē.

Pētījumus apgrūtina tas, ka no saglabātajām Krustpils sagšām laikam visas ir jaunākas par 17. gadsimteni. Tomēr liekas droši, ka apskatāmā gadsimtenī latviešu rakstā nāk klāt šādi jauni ornamenti: zvaigznīte (oktogramma, auseklītis), saulīte un t. s. austras koki (krūmi, saules koki, svētie koki). Visi šie ornamenti ir latviešu gaumē un ģeometriskā raksta likumā pārveidoti un stilizēti augu ornamenti. Ar 17. gadsimteni sāk izzust grūtā celu apaudu tehnika, un tai vietā arvien vairāk sāk izplatīties krāsainie izšuvumi. Izšuvumus lieto jau 17. gadsimtenā sākumā, jo Dionizijs Fabricijs aplie-

cina, ka sievas „galvas sedz ar linu lentām, kas izaustas daudzkrāsainos pavedienos un ar adatu izšūtas.” Izšuvumu tehnika Latvijā ieviešās visgrūtākajos kaŗa un posta gados, kad arī citas senas tradīcijas sagruva. Ir tiešām jāapbrīno, ka jauno tehniku un jaunus ornamentus latvietes spēja pilnīgi asimilēt un pakļaut savai raksta kompozīcijas likumībai, kā variāciju ritma un kompozīcijas kopskata rakstura ziņā, tā centienos pēc neatkārtošānās.

Kamēr tekstiliju rotāšanai ieviešas augu ornamenti, tikmēr dzīvnieku ornamentu sastop lauku kalēju darinātos durvju apkalumos, bet līdz šim saglabātais nav datēts, tā ka nezinām, vai latvieši dzīvnieku ornamentu pieņēma 17. gadsimtenī. Katrā ziņā 18. gadsimteņa beigās celtajos saiešanas namos durvju roktuŗi ir veidoti dzīvnieku ornamentā.

Rotas

No 17. gadsimteņa saglabājušās šādas rotas: saktas, gredzeni, piekariņi⁴⁵ un jostas.⁴⁶ Uzglabātās rotas varam salīdzināt ar vēsturisko avotu aprakstiem. Lentiljs par saktām raksta:⁴⁷ „Viņas (latvietes) apņēma ap pleciem baltu villaini, ko sasprauž uz krūtīm ar platu, apaļu alvas vai misiņa plati, kuŗu sauc par *Brez*.” Šādas saktas, t. i. tikai plate bez ornamentāla caurlauzuma, no 17. gadsimteņa nav saglabājušās. Vistuvāk šeit aprakstītajam saktas veidam ir Katlakalna pagasta Mazjumpravā atrastā aŗļa sakta, bet tā ir sudraba. Totiesu ir saglabājušās dažas no Manceŗa 1654. g. sprediķu grāmatā (II, 172. lpp.) pieminētajām” leeleem Burbulaineem Sudraba-Sakteem.” Tādas ir atrastas Katlakalna un Līgatnes pagastā. Līgatnes Ķempjos atrastai saktai ir otrā pusē ieraksts: ILSE WEWER 1638. Ar to norādīts, ka sakta piederēja kādai latvietei, kas dzīvoja vienās no Vildogas pagasta trim Vēveŗu mājām. 1638. gada arklu revīzijā Ramas muižā ierakstīts pusarklinieks *Abraham Wewer*, bet 1688. gada revīzijā pusarklinieks *Ramsweber*. Pēc uzmērījuma kartēm sprieŗot, šīs mājas atradās uz rietumiem no tagadējās Vēveŗu māju grupas (Silavēveŗi, Vecvēveŗi, Jaunvēveŗi). Bez šīs saktas turpat atrastas vēl trīs līdzīgas sudraba burbuļu saktas, viena pakavu sakta ar astoņstūrainiem auseklīšiem galos, divas saktas ar akmeņiem, četri sudraba gredzeni un trīs sudraba piekariņi.

Uz viena gredzena ir uzraksts SPAR NICKE →1, pie kam N ir ar nepareiza virziena slīpo svītriņu, tā norādot, ka īpašnieks

pats uzrakstu ir iegravējis. Šī gredzena īpašnieku neizdevās tik viegli identificēt kā Ilzi Vēveri. Spāres, Spārītes un Spārietis bija Krimuldas draudzē 1638. resp. 1688. gadā. *Sprag* (tagad Srogas) — Siguldas draudzē 1638. gadā. Grūtības rada tas, ka nevar zināt, vai vārds ir jālasa Spāre vai Spārnieks.

Atšķirīga 17. gadsimteņa sakta atrasta Salaspils pagasta Lipšos. Tā ir zeltīta sudraba un sastāv no pamatplāksnes ar piekariņiem. Uz šīs plāksnes uzmontēta virsēja ripa, uz tās sudraba zieds un uz tā savukārt ietvere ar krāsainu stiklu. Krāsaini stikli grezno arī piekariņus un virsējo ripu. Pamatplāksne ir izstrādāta ar augu ornamentu malās, bet piekariņi ir astoņstaraini un sešstaraini. Sakta glabājas Valsts vēsturiskajā muzejā.

Blakus austām jostām 17. gadsimtenī latvieši sāka valkāt kaltas metalla važu jostas ar greznām sprādzēm. Šādas jostas laikam vispirms sāka valkāt Rīgas latvieši, pārņemot Rīgas vācu sieviešu modi.⁴⁸ Vienīgā važu josta, kas no 17. gadsimteņa saglabājusies, ir Rīgas zvejnieka, Jumpravmuižas Smakatu (vēlāk Grebzdēs) māju saimnieka josta. Uz jostas sprādzes ir iegravēts: HINRICH SMACKAT 1651. 28 lot 1½q. Kad jostu 19. gadsimteņa vidū atrada, tā svēra 345½ grama, kas ir mazāk nekā rāda uzraksts 28¾ lotes (Rīgas parastā mārciņā bija 32 lotes, un tā svēra ap 420 gramu; iespējams, ka sudraba mārciņa bija mazāka). Reizē ar jostu atrada vēl citas rotas: vienu gandrīz 12 cm caurmēra zeltīta sudraba 217½ g smagu saktu, kas, spriežot pēc ieraksta, maksājusi 16½ vecdālderā; vēl — sešas saktas, četrus gredzenus, vienu sudraba važu ar piekariņu. Rotas aprakstījis un jostas attēlu publicējis J. Straubergs.⁴⁹ Manceļa, Rosina Lentilija un Branta minētās „odžgalviņu” jostas nav atrastas.

Architektūra

Tāpat kā agrākajos gadsimteņos, arī 17. gadsimtenī Latvijā atšķiram trīs dažādus architektūras veidus: monumentālo, namnieku (pilsonisko) un lauku architektūru. Monumentālā architektūra aptver pils un lielās baznīcas. Namnieku architektūra aptver kvalitātīvi ļoti dažādas celtnes, starp kurām pilsētu turīgo namnieku celtnes bieži vien ir ar mākslas vērtību. Lauku architektūra ir divējāda — pēc svešiem paraugiem veidotā un latviešu tautas architektūra.

Monumentālā architektūra 17. gadsimtenī bija lielā mērā manojums no iepriekšējiem gadsimteņiem. Daudzas bīskapu un ordeņa

pilis bija pārcietušas Livonijas un Latvijas kaŗu, un tās lietoja jaunie īpašnieki, izdarot dažas pārbūves un nepieciešamos remontus. Par Latvijas agrāko gadsimteņu pilīm no 17. gadsimteņa ir saglabājušies vairāki attēli un apraksti.⁵⁰

Aizsardzībai viduslaikos celtās Latvijas pils raksturo vairākstāvu mūriem apjozta pils sēta ar torņiem stūšos un izbūvētas telpas, kas piekļaujas mūriem. Skrundā mūri bijuši 6½ sprīža biezi, un ieeja augšējo stāvu telpās bijusi no galerijas. Ap pili, vai nu visapkārt (Daugavgrīvā), vai tikai vienā pusē (Valmierā, Koknesē), bija mūriem apjozta priekšpils. Tajā atradās baznīca un saimniecības ēkas. Ap pils un priekšpils mūriem bija apjoztas palisādes, zemes vaļņi un kanāli. Priekšpilī un pils sētā varēja iekļūt tikai pa nocietinātiem vārtiem. 17. gadsimtenī mūrus, kas apjoza pils, sāka nojaukt un to vietā celt zemes vaļņus, piemēram, Valmierā.

Tāpat, pielāgojoties jaunām prasībām, pārbūvēja Rīgas pili un Rīgas mūŗa torņus. Piemēram, vēl tagad saglabātais Rīgas Pulverfortnis ir pārbūvēts 17. gadsimtenī. Šai gadsimtenī arī pārbūvēja Rīgas mūrī esošos vārtus un iebūvēja jaunus. Ar 1635. gadu datētajiem Zemes vārtiem (tā Mancelis tulko *Sandpforte*) gada skaitlis ir noslēpts vārtu uzrakstā: „CIVES neC portas serVant neC VaLLa neC arCes ConserVat pletas paX aC ConCorDIa CIVES”.⁵¹ Tēlnieks un brīvmeistars Michaels Rapenekers no Andernachas veidoja Rīgas Kaļķu vārtus (1639. gadā), Šeru vārtus (1645) un Skāles vārtus (1646—47). Vēl līdz mūsu dienām ir saglabājušies ar 1698. gadu datējamie Zviedru vārti.

Ievērojami monumentālās celtniecības pieminekļi ir Rīgas baznīcas. No jauna zviedru laikos Michaela Rapenekera vadībā 1636. gadā cēla Jēzus baznīcu (Latgales priekšpilsētā). Divdesmit gadu vēlāk kaŗa laikā to nopostīja, 1688. gadā atjaunoja un 1710. gadā atkal nodedzināja. Rīgas pilsētas celtniecības vēsturē svarīgs ir gadījums 1666. gadā, kad nogāzās Pēterŗa baznīcas astonstūrainais gotiskais tornis. Jaunu torni uzcēla no 1686. līdz 1690. gadam baroka stilā pēc Strasburgas meistara Ruperta Bindenšū meta.⁵² Ar raksturīgajām trīskārtīgajām galerijām tornis, līdz tas nodega otrā pasaules kaŗā, bija Rīgas silueta pazīšanas zīme. Latviešu Sv. Jāņa baznīca izdega Rīgas lielajā 1677. gada ugunsgrēkā. To atjaunoja 1679—80. gadā, arī Bindenšū vadībā. Brants 1673. gadā Rīgā min septiņas baznīcas: Sv. Toma, Sv. Jēkaba, Sv. Pēterŗa, Sv. Jāņa, Sv. Juŗa, Sv. Ģertrūdes un Sv. Jēzus baznīcu. Pirmās trīs esot lielākās un skaistākās, bet pārējās esot cietušas Pirmā ziemeļu kaŗa laikā.⁵³ Sv. Toma baznīca,

protams, ir pārpratums, jo acīm redzot domāts Doms, t. i. Māras baznīca. Keumerna 1690. gada Rīgas baznīcu sarakstā⁵⁴ Sv. Ģertrūdes baznīcas vietā ir minēta Sv. Marijas Magdalenas baznīca.

Pie Rīgas monumentālām celtnēm bez baznīcām, Rīgas pils un nocietinājumiem vēl pieder Melngalvju nams. Ap 1620. gadu šī nama fasādi pārbūvēja Flandrijas vēlās renesanses stilā Bertis Bodekers no Brēmenes.⁵⁵

No Rīgas 17. gadsimteņa namnieku arhitektūras kā redzamākie pieminekļi ir saglabājušies 1685. gadā holandiešu gaumē celtais Reiterņa nams un 1696. gadā celtais Dannenšterna nams. Ir zīmīgs Branta spriedums par Rīgu vispār, ka tā esot izbūvēta gandrīz pēc holandiešu parauga.⁵⁶

Lauku arhitektūras redzamākās celtnes bija vairums lauku baznīcu, kuŗas pretēji Rīgas u. c. pilsētu baznīcām nevar pieskaitīt monumentālai arhitektūrai. Par baznīcu celtniecību zviedru Vidzemē savu doktora disertāciju rakstījis Pauls Kampe,⁵⁷ sevišķu vērību veltījot laikam pēc Pirmā ziemeļu kara. Kampe konstatē trīs rosīgus baznīcu būvniecības posmus: no 1638. līdz 1643., no 1667. līdz 1671. un no 1691. līdz 1695. gadam. Kampe zviedru laiku beigās Vidzemē saskaita 92 baznīcas, minot, ka laikā no 1630. līdz 1710. gadam celtas vai pilnīgi atjaunotas 125 baznīcas. Šo skaitļu salīdzinājums rāda, ka baznīcu mūžs bija samērā īss, kāpēc tās arī neskaitām monumentālajā celtniecībā. Lauku baznīcu īsais mūžs izskaidrojams ar nepietiekamu materiālu sagatavošanu, būves uzraudzības trūkumu un amatnieku nepietiekamo prasmi baznīcu būvniecībā. 1687. gadā ģenerālgubernātors Hastfers rakstīja karalim Kārlim XI: ceļojumā pa Vidzemi viņš esot konstatējis, ka Zviedrijā ceļot labākas kūtis un Vidzemē labākus krogus nekā baznīcas.⁵⁸ Tas mazinot vēlēšanos apmeklēt dievkalpojumus un radot Vidzemei sliktu slavu katoliskajos kaimiņos. Kaut gan iespējams, ka Hastfera drastiskais salīdzinājums bija politisku apsvērumu diktēts, tomēr tā rezultāts bija, ka deviņdesmitajos gados lauku baznīcu celtniecība Vidzemē ievērojami uzlabojās. Sākot ar deviņdesmitiem gadiem, baznīcu būvi M. Stokirka pārziņā veica rūpīgāk izmeklēti būvmeistari un amatnieki.

Hastfera minētie krogi arī ir redzami lauku arhitektūras objekti. Krogus pēc zviedru valdības pavēles cēla gar lielajiem ceļiem, lai būtu patvērumš ceļotājiem.⁵⁹ Dālbergs 1697. gada plakātā izteica neapmierinātību ar krogu stāvokli un publicēja krogu standarta plānu.⁶⁰

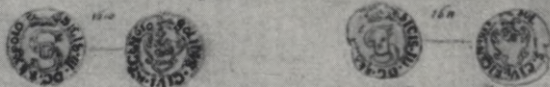
Schwarzschloß im Staroburgischen Kreis im Stollberg Kreise.

Vidzemes muižas ēkas (Broces zīmējums)

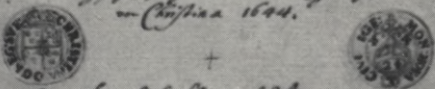
Dreyer Spillingen von Sigismund
do III.

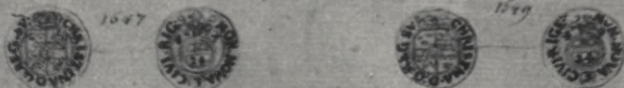
Das Geyrige ist bey allen fast ganz gleich, und die Umschrift ist
verschieden. Das kleine Geis, je man auf dem Revers über dem Wapen
erblickt, soll einleitlich einen Vahel vorstellen, und geschil die Münz
meister Martin Wolff Zriegen zu seyn.
Dreygleichen.

Diese 2 sind obigen die Geyrige gleich, und nur in der Aufsicht
unterschieden. Ihr innerer Aufsatz ist ungleich beyder, als bey den
oben angeführten. Es giebt da unter diesen Spillingen einige
Jafer die von besondern Aufsatz sind, als die gemesselten, aber die
so gemein über jaucheliche Art Münzen sind, so wie diese die von
guten Aufsatz; weil sie einleitlich bald wieder eingewandelt werden.
Dreyer sogenannter Vahel,
in Christina 1644.

Ar. Christina D. G. Reg. Sv. Das Pferdts Wapen.
L. Mon: nova Civi. Reg. Sv. Die Dreyerfel über dem 24, unter 24, in der 3.
Ander von diesem Jahr bey auf dem Av. Svcci 3. auf dem Revers Kig.
Dreyer Dreyerfel von Christina.

Das Geyrige ist gleich. Die Umschrift ist bey dem
Nym Ar. Christina D. G. Reg. Sv. und dem Nova Civi Reg. Sv. von dem
Ar. Christina D. G. Reg. Sv. und dem Nova Civi Reg. Sv.

Broces zīmētie Sigismunda III šķilīni un Kristīnas Rīgas „dreibölcher”

Pārējās lauku celtnes bija divējādas: dzīvojamās ēkas un saimniecības ēkas, kā muižās, tā ciematos. Starp dzīvojamām un saimniecības ēkām muižās un zemnieku mājās parasti tomēr nekādas starpības nebija, jo abējās cēla zemnieki. Solomons Guberts grāmatā *Strategema oeconomicum* apraksta muižas dzīvojamo ēku. Tai ir istaba un divi kambaři, priekšnams, virtuve un pieliekamais. Ar šo aprakstu labi saskan vienīgais muižu ēku plāns (par Lorupi), kas ir saglabājies no 17. gadsimteņa.⁶¹ Profesors Brants muižu dzīvojamo ēku neapraksta, bet raksturo to tikai ar vienu vārdu — *rauchnest*, t. i. dūmu perēklis.⁶² Šo Branta epitētu plašākā stāstījumā uzpūtis kāds anonīms 18. gadsimteņa sākuma autors: „Viņi (muižnieki) bija ļoti lielīgi, viņu izturēšanās nožēlojama, viņu muļķība neaprakstāma. Viens no šiem kungiem mūs ielūdza savā muižā. Mēs tur aizbraucām. Es cerēju nonākt cienījama dižciltīgā dzīvojamā mājā. Kad tur nonācām, patiesi nobijos. Dažas salipinātas būdas (*Etliche zusammengeklebte Hütten*) bija vieta, kur atradās viņa galms. Viena pati istaba, nokvēpusi dūmos, bija viņa dzīvojamā, guļamā un viesu istaba. Pārējais bija, gluži kā mājas kungs, cūcīgs, nekārtīgs un tāds, kas nepieklājas viņa bruņnieciskai augstībai . . .” Šis apraksts ir uzņemts it kā no holandieša valodas tulkotajā vācu grāmatā *Poblnisch-Preußischer Robinson, welchen sein wunderbares Schicksal in alle vier Theile der Welt geführt hat*.⁶³

Tomēr Vidzemē jau 17. gadsimtenī bija arī plašākas un lielākas muižu dzīvojamās ēkas. Neparasti liela bija Sisegala (tā nav Madliena!) muiža pie Ropažiem. Spriežot pēc 1672. gada apraksta Tidē archīvā, muižas ēkas bija līcis būvēt Rīgas tirgotājs Nāgels. Dzīvojamā ēkā bija viena istaba 4×4 asis liela ar diviem blaku kambařiem 3×2 asu un priekšnamu 3×4 asu platībā. Istabā bija 12 logi (rūtis?), kambařos 8, priekšnamā 9 un bēniņos 2 logi. Bēniņos varēja uzkāpt no priekšnama pa kāpnēm. Zem ēkas bija pagrabs. Istabas iekārtā bija galdi un soli. Soli bija ap baltu krāsni, kuŗai bija skurstenis, kas izcelts aprakstā. Ēkai bija lubu jumts. Istabā un kambařos bija dēļu grīda, un šo telpu sienas bija 7 olekšu augstumā. Muižai bija vēl otra dzīvojamā ēka, bez skursteņa, kaut gan tajā bija podiņu krāsns. Bez tam bija vēl 5×3 asis liela klēts ar 5×5 asis lielu zirgu kūti un 5×5 asis lielu šķūni, laikam zem viena jumta. Četru kūšu komplekts bija kopā 20 asis gaŗumā un 4 platumā. Vēl bija astoņas kūtis, katra 3×3 asis liela, un laidars. Brūzis bija 3×3 asu platībā. Pirts bija ar priekšnamu, krāsni, kambāri, ar dēļu grīdu un 6 logiem (rūtīm?). „Divkāŗša” rija aizņēma 21×5 asis. Visām šīm ēkām bija

lubu jumti.⁶⁴ Vēl muižai bija salmu šķūnis „uz stabiem, pīts no žagariem”, 6×4 asis liels. Daudzās kūtis bija vajadzīgas nevien muižas, bet arī kļaušnieku lopu novietošanai naktī, lai tos pasargātu no vilkiem un ziemā arī no aukstuma. Ap muižu bija apvilkti palisādu žogs ar noslēdzamiem vārtiem.

Kā lauku baznīcas, tā krogus un muižas ēkas cēla latviešu lauku amatnieki un latviešu zemnieki kļaušu kārtā. Līdz ar to šais lauku celtnēs var sagaidīt latviešu gaumes izpaudumu, izņemot krogus Vidzemē gadsimteņa beigās, kad tie bija jāceļ pēc ģenerālgubernatora noteikta plāna. Latviešu gaume visspilgtāk tomēr varēja izpausties latviešu tautas architektūras pieminekļos — latviešu lauku mājās un saimniecības ēkās.

Latviešu zemnieku māju aprakstu Kurzemē sniedz Brants.⁶⁵ Iespējams, ka apraksts attiecas uz kādām zemnieku mājām Dobeles tuvumā: „Viņi dzīvo nožēlojamās un mazās mājiņās. Tajās ir lielāko tiesu tikai viena dūmu istaba un reizēm mazs pieliekamais kambarītis, kur viņi glabā maizīti, slikto dzērienu, ko viņi sauc *Pottack*, skābos kāpostus un gurķus. Dūmu istabā viņiem ir krāsns no lieliem laukakmeņiem, kā mūsu maizes krāsns. Krāsni viņi stipri kurina ar melnām oglēm (sic!) vai citu malku... Šīs mājiņas ir celtas no resnām priedēm. Ārpusē viņi (sienas) daudzmaz nolīdzina, bet iekšpusē (balķus) atstāj apaļus. Balķus viņi tik labi salaiž kopā, ka vējš netiek cauri, reizēm starp balķiem liek ķērpjus. Jumta segums ir no salmiem vai no pamīšus liktiem plēstiem kokiem. Salmus pašā augšā nodrošina pret vēju ar krusteniski novietotiem kokiem. Bez tam viņiem ir vairāki tuvu piebūvēti mazi šķūņi, ko viņi sauc *Rygen*; tajos viņi mēdz kaltēt labību...”. Līdzīgu aprakstu sniedz arī Rosins Lentilijs.⁶⁶

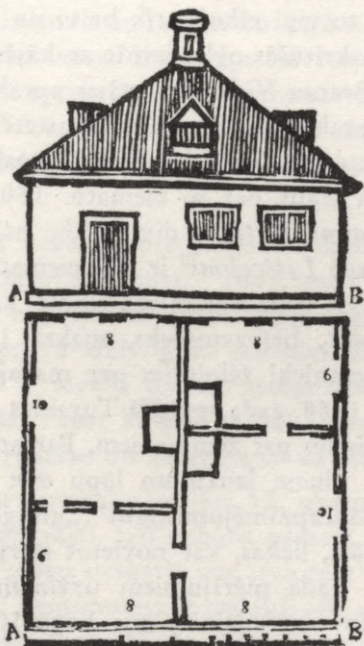
Brants arī apraksta Vidzemes zemnieku māju. Vienīgā zemnieku māja, kuŗā Brants Vidzemē pārnakšņoja (1673. g. 27. oktobrī), bija „ein Dorff Rudsit genant.”⁶⁷ Izsekojot pēc 1686. gada ceļu kartes⁶⁸ Branta maršrutam, var konstatēt, ka viņš apmetās Turaidas pagasta Rudzīšos. Ciems 1688. gada revīzijā gan saucās *Latzeem*, un tajā vienkopus bija vēl tagad pastāvošās mājas: Rudzītis, Slūna, Aniņš, Ūsis, Sulainis.

Branta apraksts ir šāds:⁶⁹ „Viņu mājiņas arī ir cirstas no priedes (*zusammen geschurtzet*), un tajās ir tikai dūmu istaba un, ja kāds ir turīgāks, tai pievienots pieliekamais (*Speicherchen*), kur viņi glabā maizi, sāli un dzērienu. Pārējais ir tikai viņu zirgu un govju mitekļis. Dūmu istaba parasti nav augstāka par cilvēka augumu, bet pārējais (telpas augstums) rudenī ir piepildīts ar labību, kas novietota uz

☞☞☞☞

689

Abriß/ wornach das Gebäu bey dem Krüge gemacht
werden soll.

darin finden und haben möge. Hieneben wird ein jeder
Ihm angelegen seyn lassen/in solchen Krügen einen guten
Schwedischen oder Deutschen Krüger zu setzen/ der dem
Krüge gebührend vorstehen/ und dem reisenden Manne
Efff benöth-

Kroga paraugplāns

gařām kārtīm. Zem labības ir krāsns, taisīta no lieliem laukakmeņiem mūsu maizes krāsns veidā. Viņi to tik stipri kurina, ka to nemaz nevar atšķirt no mūsu degoša kaļķu cepļa. Viņi arī neuztraucas, ja liesmas skaņ salmus, un to visu (dara), lai žāvētu labību, kaut dažiem ir sevišķa šim nolūkam paredzēta būda. Šai dūmu istabā viņi ēd, dzeņ,

kuļ un guļ. Viņi nekā nezina par gultām, jo ikviens guļ zemē uz pamestām lupatām. Ziemā (istabā) uzturas pat jaunlopi, aitas, vistas, zosis u. t. t. Istabai nav arī logu, bet tikai četrstūrainš caurums, pa kuŗu tikko var izbāzt galvu. Šo caurumu naktī aizšauj ar koka dēļiem. Vakaros un naktī viņi, kā jau aprakstīts par kurzemniekiem, lieto skalu gaismu. Ar to viņi rīkojās tik brīvi un droši, arī salmos un sienā, ka nepūlas nokritušās ogles izmīt ar kājām.”

Pauls Kundziņš šo Branta Vidzemes mājas aprakstu interpretējis par dzīvojamās rijas aprakstu.⁷⁰ Pēc mūsu konstatējuma, ka Branta aprakstītās mājas varētu būt Turaidas Rudziši, palūkosimies, kādu vēl informāciju varam iegūt par šo ciematu. 1601. gada revīzijā Turaidā ierakstīts: *Hanns Ruttsit*, divi arkli, brīvzemnieks, dod 100 mārkas.⁷¹ 1638. gadā *Lattcebm*⁷² ir šādi ciemati: *Kesse*, *Sullens*, *Anning*, *Slubn*, bet 1639. gadā muižnieks ziņoja, ka revīzijā izlaists arklinieks *Jorgen Rosidt*, brīvzemnieks, maksā 100 mārkas. Par *Lattcebm* teikts, ka zemnieki žēlojoties par mazajiem arkliem, no kuŗiem nevarot iztikt. 1688. gada revīzijā Turaidas apraksts ir nepilnīgs bez detalizētām ziņām par zemniekiem. Par arklinieku *Rudsiet Jurck* tikai teikts, ka viņam ļaužu un lopu esot „*nohtdürfftig*”. Pārējām mājām lietoti šādi apzīmējumi: „gut”, „gnugsam”, „schlecht”. „Nohtdürfftig” šai skālā, liekas, var novietot starp „gnugsam” un „schlecht”. No 1683. gada mērījumiem uzzinām, ka Rudzītīm, Slūnam, Aniņam, Ūesim un Sulainim bija kopā 50¼ mucas vietas tīruma un 2 mucas vietas meža zemes. Visas Vidzemes caurmērs tai pašā laikā bija 11,6 mucas vietas tīruma un 3,0 mucas vietas meža zemes. Rudzītis zemes platības ziņā tātad bija zem caurmēra un arī lopu un ļaužu skaita ziņā nebija sevišķi labi situēts. Ka tieši pie viņa novietoja profesoru Brantu, varētu izskaidrot ar Rudzīša brīvzemnieka prestižu. Kā bieži, arī šoreiz prestižam nebija atbilstošas turības.

No Branta, bet sevišķi no citiem aprakstiem izriet, ka, sekojot senai tradīcijai, katrai vajadzībai mēdza celt īpašu ēku. P. Kundziņš pēc Smiltenes baznīcas chronikas konstatē, ka 1702. gadā krievi Smiltēnē nodedzināja pilnīgi 20, daļēji 130 ciematus. Nenodedzinātas palika 12 istabas, 21 kūts, 66 klētis, 42 nami (*Braubaus*), 62 pirtis, 21 rija.⁷³ Vecpiebalgas lielās Jaunzemju mājas, kuŗās ar 1½ arkla pienākumiem dzīvoja trīs pušelnieki, kopā 45 iedzīvotāji, kam bija 16 zirgi, 6 vērši, 16 govīs, 6 jaunlopi — pēc tam, kad 1702. gadā krievi tās nodedzināja, jau 1709. gadā bija atjaunotas. To saimnieki bija uzcēluši 2 dzīvojamās istabas, 5 rijas ar piedarbiem, 3 pirtis,

9 kūtis, 3 klētis un 3 namus (*Küchen*).⁷⁴ Tātad zemnieku sētās bija vismaz sešas dažāda tipa ēkas.

Branta novērojums, ka latviešu dzīvojamās ēkas ir nabadzīgas, daļēji izskaidrojams ar to, ka viņš pārnakšņoja pie zemnieka, kuŗa turība bija zem caurmēra. No otras puses, Brantam, bez šaubām, bija prātā salīdzinājums ar bagāto un kuŗā neizpostīto Reinas apgabalu, no kuŗa viņš nāca. Daži viņa novērojumi tāpēc korigējami. Piemēram, Branta aprakstā par Vidzemi uzsvērts stikla logu trūkums zemnieku mājās. Tomēr no citiem avotiem zinām, ka stikla logi, kaut gan nebija vispārēja parādība, Vidzemes zemnieku mājās 17. gadsimtenī eksistēja.⁷⁵

Vēl negātīvāk nekā Brants latviešu zemnieku dzīvojamās mājas tēlo holandiešu ceļotājs Strauss.⁷⁶ 1668. gadā sliktā ceļa dēļ aiz Bukultiem Strauss bija spiests doties kājām caur purvainu apgabalu. Viņš apraksta purvā dzīvojošos nabadzīgos zemniekus, un viņa tēlojums tad arī ir sevišķi drūms: nabadzība un netīrība notēlota ļoti tumšās krāsās. Tāpat kā Brants, arī Strauss vispārina nedaudzās zemnieku mājās redzēto un attiecina to uz visu zemi.

Ja par latviešu zemnieku mājām 17. gadsimtenī būtu uzglabājušies tikai citētie apraksti, tad nebūtu pamata tos uzņemt nodaļā par mākslu, nedz šīs mājas uzskatīt par arhitektūras pieminekļiem. Laimīgā kārtā no 17. gadsimteņa ir saglabājušās dažas zemnieku celtnes, kas atļauj pētniekiem paplašināt nepilnīgos aprakstus ar tiešu skatījumu. Dažas no šīm celtnēm ir novietotas Rīgas tuvumā Brīvdabas muzejā, piemēram, Vidzemes skolas rija un kuŗsu ķoniņu ciema klēts.

Latviešu zemnieku klētis vispār liekas spilgtākie latviešu tautas arhitektūras pieminekļi, kuŗos izpaudās mākslas griba. Klētis nebija tikai mantu noliktava, bet tai bija svarīga vieta laulību un mirušo apbedīšanas ceremoniālos u. c. svarīgās sadzīves parādībās. Tā izskaidrojams, ka klētis pirmām kārtām rotāja arhitektoniski. Klētis izpaudās mākslinieciskā griba nevien detaļās, bet arī kopformas veidošanā. Zīmīgs izteiksmes līdzeklis bija jumts — divslīpu, trīsslīpu vai četrslīpu. Jumta pārlaidums ieejas pusē ar izvirzītiem pakšiem vai jumta stabu atbalstiem veidoja lieveni. Starp klēts lieveņa rotājošiem līdzekļiem P. Kundziņš ir sevišķi izcēlis divus — stabu vidus bumbu vai ripu un loka aili starp stabiem. Kundziņa pētījums ir noskaidrojis nevien šo rotājošo elementu tūkstošgadīgo vecumu, bet arī to plašo ģeografisko izplatību.⁷⁷ Rotājumi arī neapšaubāmi

Bībeles titullapas viņete. Bībeli iespieda Rīgas karaliskā grāmatspieža Johana Georga Vilkena spiestuvē, un tā datēta ar 1689. gadu.

bija dzīvojamo ēku jumta āžiem, bet tie no 17. gadsimteņa nav saglabājušies.

Centieni pēc daiļuma

Visos latviešu 17. gadsimteņa mākslas pieminekļos, kas saglabājušies līdz mūsu dienām, ir redzami spilgti izteikti centieni pēc daiļuma. Ja atceramies 17. gadsimteņa politisko vēsturi ar kaŗu katrā paudzē, ja atceramies mēŗa un bada ŗausmas, kas ārdīja dzīvi un mudināja doties sveŗumā, tad latvieŗu centieni pēc daiļuma pārsteidz un ir apbrīnas vērti.

Ka latvieŗi dziedāja un deŗoja par spīti grūtībām, varbūt varētu izskaidrot ar to, ka tā varēja vieglāk tikt tām pāri. Tomēr bez iedzimtiem centieniem pēc daiļuma reakcija būtu drīzāk izpaudusies lāstos un īgnumā.

Ka latvieŗi iegādājās rotas, varētu izskaidrot ar centieniem ieguldīt savu nelielo bagātību viegli pārvietojamos objektos. Tomēr ŗāds iz-

skaidrojums neapmierina, jo latvieši neiegādājās jebkuŗas rotas, bet tikai savai gaumei atbilstošas. Visvairāk pārsteidz, ka latvieši centās celt daiļas ēkas, jo tās ik kaŗā nodedzināja sirotāji. Šai ziņā visspilgtāk izpaudās latviešu centieni pēc daiļuma jeb latviešu mākslas griba. Šī atziņa, ko gūstam no latviešu 17. gadsimteņa mākslas studijām, ir viena no visvērtīgākām mūsu kultūras vēsturei.

¹Niels von Holst, *Riga und Reval* (Hameln 1952), 33. un sek. lpp. Holsts raksta: „Latviešiem un igauņiem, kas apstrādāja tīrumus vai darbojās zemos amatos, nebija mākslas sprieduma (*Kunsturteil*) par lielajiem domiem un no Lībekas ievestajiem altāriem.” Turpinājumā Holsts raksta, ka poļi, kas dzīvo tuvāk Eiropai un agrāk attīstījuši savu garīgo dzīvi, ap 1500. gadu atskarst vācu mākslas īpatnības, ko pierādot viņu kritika par Feita Štosa Krakovas altāri. Atliek tikai jautāt, pēc kādiem avotiem Holsts secina, ka latviešiem nav bijis mākslas sprieduma?

²Šī tautasdziesma ir viena no daudzajām, kuŗas atspēko Holsta aksiomatisko un nepamatoto apgalvojumu, kas citēts iepriekšējā vērē. 31776. tautasdziesmu var attiecināt uz Rīgas pils attēlu, ko Holsts ievietojis savas grāmatas 17. lappusē, vai uz Pēterļa baznīcas iekšienes attēlu (47. lpp.), vai Cēsu ordeņa pils griestu attēlu (57. lpp.). Tas, ka dziesma nav datēta, arī atbilst Holsta nedatētam spriedumam.

³Holsts (*op. cit.*) atzīst šo kā vienīgo iespējamo saskari starp vācu un latviešu mākslu, jo tā notiekot „zemākajā mākslas amatniecībā”. Pielaižot latviešu mākslas amatnieku eksistenci, Holsts raksta: „Sākotnējās vācu formas, piemēram, ripu saktas, kļuvas par zemnieku rotām, un pēc ilgstoŗas lietošanas latvieši un igauņi tās uzskata par sensenu paŗu tautisku mantu.” Te gan jājautā, kas īsti domā, ka ripu saktas ir sensena latvieŗu rota? Latvieŗu zinātnieki tā nedomā. Sk., piemēram: V.Ģinters, „Latvieŗu tautas tērps”, *Latvieŗu tautas dziesmas II* (Kopenhāgenā 1953), 310. un 317. lpp.

⁴Holsts raksta (*op. cit.*): „Apgalvojumus par latvieŗu, resp. igauņu 'mākslas gribu' (*Kunstwollen*) gan vajadzētu pierādīt ar vispār atzītām zinātniskām metodēm, ja grib lai (šāds pierādījums) pārlicina.” Jājautā — vai paŗi mākslās pieminekļi nav pietiekams pierādījums? Nevar taŗu pieņemt, ka mākslas darba radīšanas process ir iespējams bez apzinīgas mākslas gribas. Holsts pats savu spriedumu, ka latvieŗiem nebija mākslas gribas, gan nav pierādījis ar vispār atzītām zinātniskām metodēm.

⁵Kurt Tiersch, *op. cit.*, 95. lpp.

⁶T. Zeiferts, *op. cit.*, 313. lpp. E. Blese, *Latvieŗu literātūras vēsture*, 76., 78—79. un 81. lpp. Sk. arī autora, *Senie stāsti*, 89—90. lpp.

⁷Sk. pirmo vērē.

⁸Sk. atreferējumu ar iespraustu latīņu terminoloģiju: K. Straubergs, „Tautas dziesmas un to dziedāšana”, XXVIII lpp.

- ⁹*Sitzungsberichte* (Rīga 1910), 29. lpp.
- ¹⁰*Mitteilungen* 14, 380. lpp.
- ¹¹J. Sehwers, *op. cit.*, 407. lpp.
- ¹²*Rigasche Stadtblätter* 1891, 22. nr., 186. lpp. Apraksts ir kompilēts no citiem avotiem, kas neietekmē tā ticamību.
- ¹³Visu šo instrumentu aprakstu sk.: J. Sehwers, *op. cit.*, XI nod. Par Pēterļa baznīcas zvanu spēli sk.: P. Campe, *Die Kirchenglocken Lettlands von ältester Zeit an bis zum Jahre 1860 und ihre Giesser*, AUL, Architectorum ordinis series I (Rīgā 1930), 52. lpp.; P. Kampe, „Rīgas Sv. Pēterļa baznīcas būvēsture”, *Senatne un māksla* 1939.; V. Klētnieks, *Pētījums par chronoloģijas problēmām Latvijā XVI—XX gadsimtā* (Fišbachā 1948), 12. lpp.
- ¹⁴K. Tiersch, *op. cit.*, 71. lpp.
- ¹⁵*Ibid.*, 65. lpp.
- ¹⁶J. Straubergs, *Sen to Rīgu daudzināja*, 148—149. lpp.
- ¹⁷Dionisius Fabricius, „Livonicae Historiae compendiosa series”, *Scriptores Rerum Livonicarum* II (Rīga 1853), 412. lpp.
- ¹⁸J. A. Brandt, *op. cit.*, 79. lpp.
- ¹⁹K. Straubergs, „Kāzu gods”, *Latviešu tautas dziesmas* VI (Kopenhāgenā 1954), XIII lpp. „bellen” tulko „lelles”, bet otrreiz citējot šo pašu tekstu, rakstā „Vedības un ievēšana precēto kārtā”, *Latviešu tautas dziesmas* VIII (Kopenhāgenā 1955), viņš šo vārdu izlaiž.
- ²⁰P. Einhorn, *Historia Lettica*, 20. lpp.
- ²¹E. Dunsdorfs, *Senie stāsti*, 76. lpp.
- ²²J. J. Strauss, *op. cit.*, 66. lpp.
- ^{22a}Septiņpadsmitā gadsimtena Vidzemes altārus, kanceles, biktskrēslus, ērģeles, lukturus, kristību akmeņus un traukus ir aprakstījis P. Kampe. Rakstam pievienoti arī fotoattēli no šiem mākslas pieminekļiem, kas saglabājušies līdz mūsu dienām. P. Campe, „Innenausstattung der Landkirchen im lettischen Distrikt von Vidzeme (Livland) im 17. und 18. Jahrhundert”, *Commentationes Balticae* VI/VII (Bonn 1959).
- ²³B. Vipers, *Latvijas māksla baroka laikmetā* (Rīgā 1937), 163. lpp.
- ²⁴A. Birzenieks, *Vecās Rīgas portāli* (Rīgā 1955).
- ²⁵F. Campe, *Die Kirchenglocken Lettlands . . .*, 35. lpp.
- ²⁶*Ibid.*, 110. lpp.
- ²⁷*Ibid.*, 111. lpp.
- ²⁸*Ibid.*, 204. lpp.
- ²⁹B. Vipers, *Latvijas māksla baroka laikmetā un Mākslas likteņi un vērtības* (Rīgā 1940).
- ³⁰*Ibid.*, 15. lpp.
- ³¹B. Vipers, *Latvijas māksla baroka laikmetā*, 213. un sek. lpp.
- ³²*Ibid.*, 163. lpp.
- ³³B. Vipers, *Mākslas likteņi un vērtības*, 15. lpp.
- ³⁴B. Vipers, *Latvijas māksla baroka laikmetā*, 185. lpp.
- ³⁵N. v. Holst, *op. cit.*, 71. lpp.
- ³⁶Celu aušanas tehnikas aprakstu sk. žurnālā *Latvju zeltene*, 13. un 18. nr., un LE 372. lpp.
- ³⁷V. Ģinters, „Latviešu tautas tērps”, 279. un sek. lpp.

³⁸Terminoloģija pēc V.Klētnieka manuskripta.

³⁹V.Ģinters, *op. cit.*, 314. lpp.

⁴⁰Attēlus sk.: F.Balodis un R.Šnore, *Latviešu kultūra senatnē* (Rīgā 1937) un V.Ģinters, *op. cit.*

⁴¹Turpmākais pēc V.Ģintera rakstiem *LE*, 424., 962., 1010., 1018. un 1807. lpp.

⁴²Sk., piemēram, pirmā bībeles iespiedumā pirmās Mozus grāmatas sākumā.

⁴³A.Birzenieks, *op. cit.*, VIII lpp., un portālu attēli *ibid.*

⁴⁴Sk. arī A.Dzērvītis un N.Sunepska, „Krāsainie darbi”, *Latvju zeltene*, 21. nr.

⁴⁵F.Balodis un R.Šnore, *op. cit.*

⁴⁶*LE*, 900. un sek. lpp.

⁴⁷Lentilius Rosinus, *Curlandiae quaedam notabilia*, *AUL XI* (Rīgā 1924), 8. lpp.

⁴⁸G.Ränk, „Volkskunde der Deutchbalten”, *Baltische Hefte* 1958.

⁴⁹J.Straubergs, „Latviešu saktu kalēju amats un Rīgas latviešu rotas”, *Latviešu tautas dziesmas II* (Kopenhāgenā 1953), 328. un sek. lpp.

⁵⁰Rīgas pils attēlu sk.: N.v.Holst, *op. cit.*, 17. lpp. Mākslinieka J.R.Štorno 1661. gadā zīmētās Latvijas pilsis ietilpst brīvkunga Maiera fon Maierberga ceļojuma albumā Drezdenes bibliotēkā, kas daļēji uzņemtas krievu 1827. gada publikācijā. No tās izdevumā *Istorija Latvijskoj SSR* reproducēts Kokneses, Emburgas, Iecavas un Alūksnes pils attēls. Valmieras 1602. gada un Jelgavas 1703. gada pils attēlu publicējis A.Spekke (*History of Latvia*, 213. un 246. lpp.). Daugavgrīvas 1601. gada pils attēlu publicējis J.Straubergs (*Rīgas vēsture*, 17. lpp.). Aprakstu par Skrundas pili sniedz Brants (*op. cit.*, 52. lpp.). Vairāki apraksti par Vidzemes pilīm atrodas Zviedrijas valsts arhīvā.

⁵¹Chronogrammas atšifrējums: lielie burti nozīmē attiecīgo romiešu skaitli, bet, tos saskaitot, iegūstam attiecīgo gadu. Uzraksts pēc: P.Campe, *Die Stadtore Rīgas im 17., 18. und 19. Jh. und deren Meister*, *AUL*, Architectorum ordinis series II, 3 (Rīgā 1939). Sal.: V.Klētnieks, *op. cit.*, 61. lpp.

⁵²P.Kampe, „Rīgas Sv. Pēterļa baznīcas būvēsture”.

Kampe Bindenšū biogrāfijā (P.Campe, *Rupert Bindenschu*, Rīga 1944) konstatē, ka pēdējais Rīgā un citur Latvijā cēlis ap 50 celtni, no kuřām ievērojamākais ir Pēterļa baznīcas tornis. Viņš uzcēlis četras baznīcas (Jēzus baznīcu Rīgas priekšpilsētā, Limbažu baznīcu, Annas baznīcu Piņķos un Matīšu baznīcu), atjaunojis Pēterļa baznīcu Rīgā un Ikšķiles baznīcu, sācis celt Salas muižas baznīcu. Bez tam viņš paplašināja Lielo ģildi, cēla daudzas Rīgas pilsētas ēkas un noliktavas, tiltus u. c. Viņš pārzināja 1617—1620. g. izbūvētā pilsētas ūdensvada, kanāļa un Rīdziņas tīrīšanu, ostas ierīces un Daugavas ceļa nospraušanu. Bindenšū cēlis arī namus Rīgas patriciešiem, starp tiem Reiterna namu (Mārstaļu ielā 2). Šī nama portāla attēlu sk. 448. un pretējā lappusē. Portāla tēlnieciskais greznojums ir laikam Johana Georga Herolda darbs.

⁵³J.A.Brandt, *op. cit.*, 118. lpp.

⁵⁴C.v.Ceumern, *op. cit.*, 23. lpp.

⁵⁵N.v.Holst, *op. cit.*, 59. lpp.

⁵⁶J.A.Brandt, *op. cit.*, 118. lpp.

⁵⁷P.Kampe, *Baznīcu celtniecība Vidzemē...*

⁵⁸RA, Liv. II, 89; Hastfers Kārlim XI 1686. g. 26. jūnijā: „... dass in

Schweden die Ställe und hier die Krüge besser gebawet als in Lieflland an Vielen Orhten die Kirchen undt Gottes-Häuser”.

⁵⁹G.J.v.Buddenbrock, *op. cit.*, 280. lpp.: Hedvigas Eleonoras un aizbildņu valdības 1662. gada rezolūcija; 587. lpp.: Klaudija Tota policijas noteikumi.

⁶⁰*Ibid.*, 1488. lpp.; *LLO*, 689. lpp.

⁶¹Attēls autora darbā *Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710*, 112. lpp.

⁶²J.A.Brandt, *op. cit.*, 154. lpp.

⁶³*Pohlnisch-Preussischer Robinson* publicēts Frankfurtē un Leipcigā 1736. gadā. Citāts no 18. un sek. lpp. Spriežot pēc 23. lpp., Latvijas (Rīgas un Vidzemes) apraksts attiecas uz 1682. gadu. Autentiskumu dara problēmatisku tas, ka Rīgas apraksts 15. lpp. ir aizņemts no Branta grāmatas, ieskaitot kļūdu par „Toma” baznīcu (t. i. Domu). Arī maršruts no Rīgas uz Pečoriem šķiet ņemts no Branta grāmatas, bet, nepazīstot Vidzemi, starp Ilķēna celtuvi un Valmieru maršrutā ir iestarpināta Koknese.

⁶⁴Lubu jumtu apraksta P.Kundziņš, *Dzīvojamā rija Latvijā, AUL*, Arhitektūras fakultātes serija I, 7 (Rīgā 1934), 474. un sek. lpp.

⁶⁵J.A.Brandt, *op. cit.*, 69. un sek. lpp.

⁶⁶Lentilius Rosinus, *op. cit.*

⁶⁷J.A.Brandt, *op. cit.*, 120. lpp.

⁶⁸EKA; fotokopija autora īpašumā.

⁶⁹J.A.Brandt, *op. cit.*, 136—137. lpp.

⁷⁰P.Kundziņš, *op. cit.*, 404. lpp.

⁷¹A.Švābe, *Die älteste schwedische Landesrevision Livlands*, 416. lpp.

⁷²*ARL*, 156. lpp.

⁷³P.Kundziņš, *op. cit.*, 575. lpp.

⁷⁴RA, Liv. II, 670.

⁷⁵P.Kundziņš, *op. cit.*, 490. lpp.

⁷⁶J.J.Strauss, *op. cit.*, 66. lpp.

⁷⁷Pauls Kundziņš, *Zwei bezeichnende Schmuckformen in der frühen Holzarchitektur Nordeuropas* (Stockholm 1952).

18. NODAĻA

LATVIEŠU TAUTAS VEIDOŠANĀS

Problēma

Ir svarīgi rast atbildi katrā senās Latvijas vēstures posmā uz jautājumu, vai attiecīgā laikmetā latviešu tauta eksistēja. Šoreiz šāds jautājums ir, vai latviešu tauta eksistēja nevien faktiski, kā ar attiecīgām antropoloģiskām pazīmēm apveltīts ļaužu kopums, bet vai tā eksistēja arī kā apzinīga īpatnēji kultūrāla, ja ne politiska, vienība.

Ir pieņemts Latvijas vēsturē 19. gadsimteni saukt par „tautas atmodas” laikmetu, ar to implicējot, ka šai gadsimtenī latvieši sāka sevi apzināties par atsevišķu kultūrālu kopumu. Jautājums tomēr ir, vai šeit nav sajaukts fakts ar fakta attēlojumu. 19. gadsimtenī terminu „tautiskā atmoda” sāka lietot publicisti no pašu latviešu vidus. Vai nevarētu būt tā, ka tauta jau sen bija apzinājusies, ka tā ir īpatnēja kultūrāla vienība, bet ka neviens no pašas tautas vēl nebija radies, kas šo apziņu apraksta?

Kamēr tikai 19. gadsimtenī paši latvieši sāka apcerēt latviešu tautiskās problēmas, tikmēr 17. gadsimtenī viņus aprakstīja svešautieši: vācieši, zviedri, holandieši u. c. Šais aprakstos izpaužas jaunā laikmeta nacionālisms, kas cildina savējos un nicina pārējās tautas. Šī ir jauna 16. gadsimteņa otrās puses un 17. gadsimteņa parādība.

Svešautiešu nicinājumu pret latviešiem vēl pastiprināja tas, ka vairums latviešu bija zemnieki. Zemniekus humānistu ietekmē nicināja izglītotie ļaudis visur, netikai Latvijā vien. Līdz ar to 17. gadsimteņa aprakstos nevien spriedumi, bet pat fakti attēlojumi par latviešiem ir ar negatīvu noslieci. Vēsturnieka kritikas uzdevums tādos apstākļos ir saskatīt patiesību par spīti avotu autoru tumšajām acenēm.

Lai pareizi novērtētu 17. gadsimtenī izteiktos spriedumus par latviešu zemnieku un viņa kultūrālo līmeni, der atcerēties spriedumus par 17. gadsimteņa zemniekiem citās zemēs. Par franču zemniekiem Labrijērs (La Bruyère) rakstīja, ka viņi atgādinot „meža zvērus, kas kustas laukos, ir netīri un neglīta izskata, jo ir nodeguši saulē. Nakts tie noslēpjas savās mītnēs, kur viņi dzīvo no melnas maizes, ūdens un saknēm.”

Par krievu zemniekiem Ševaljē Delanēvijs (Chevalier de la Neuville) izteicās, ka tie ir „barbariski un nežēlīgi, aizdomīgi un neuzticīgi, sodomiti un negaušas, skopuļi un glēvuļi.” Olearijs, kas aprakstījis arī Latviju, par krieviem raksta: „Krievu zemnieku starpā žūpība ir ļoti izplatīta. Abu dzimumu (sic!) un visu vecumu vīrieši un sievietes dzer vodku jebkuņā dienas laikā.”

Šie franču un krievu zemnieku raksturojumi ir tipiski 17. gadsimteņa izglītoto ļaužu viedoklim par zemniekiem. Līdzīgi spriedumi ir izteikti par visu tautu zemniekiem. Tajos sajaukti objektīvi zemnieku negatīvo īpašību vērtējumi (piemēram, vodkas pārmērīgā dzeršana) ar tādiem, kurus tagad uzskatītu par pozitīviem vērtējumiem (piemēram, nodegums saulē).

Mūsu problēma — vai 17. gadsimtenī latvieši bija tauta nevien antropoloģiskā, bet arī kultūrālā ziņā — tā tad prasa kritisku avotu vērtējumu un pārvērtējumu. Mums no jauna jāizskata un jāizsijā viss mūsu vēstures materiāls, kā politiskā, tā sociālā un kultūras vēsturē, un jāsavāc vienkopus daudzie fragmenti, kas liecina, kā par, tā pret hipotēzi, ka latvieši jau 17. gadsimtenī bija atmodušies no tautiskā miega. Atkarā no tā, vai argumenti nosvežas par vai pret minēto hipotēzi, būs formulējama atziņa, šo sējumu noslēdzot.

Latviešu politiskā tautiskuma apziņa

Pirmajā daļā jau redzējām, ka 17. gadsimteņa kaņos, kas risinājās Latvijā, latvieši mēģināja aktīvi piedalīties savas zemes politiskā likteņa izšķiršanā. Latvieši piedalījās kaņos kā aktīvi cīnītāji gan savās nacionālās kaņavīru formācijās, gan partizānu cīņās, mēģinot politiskos svaru kausus nosvērt vienā vai otrā pusē. Šai sakarā tomēr rodas kritisks jautājums — vai piedalīšanās kaņos nebija, no vienas puses, spaidu rezultāts, no otras puses, vai tas nebija mēģinājums sargāt tikai savu ciematu, nevis savu zemi. Tā ir problēma, vai tautas-

dziesmā „Uz ežiņas galvu liku sargāt savu tēvuzemi” vārdi „ežiņa” un „tēvuzeme” nozīmē reālo ežu un faktisko no tēva mantoto zemi, vai arī šie vārdi lietoti plašākā nozīmē. Atbildi uz šo jautājumu dod latviešu bataljonu formēšanas vēsture Lielā ziemeļu kaņā, ko apskatījām septītajā nodaļā. Latviešu kaņavīri sevi apzinājās par ķēniņa kaņavīriem un solījās sargāt nevien savu ciematu vai pagastu, bet gan visu zemi. Atbildi dod arī fakts, ka tad, kad valsts vara neiesauca latviešu zemniekus kaņā dienestā, viņi paši formēja partizānu grupas (sk. pirmo nodaļu).

Ir saprotams, ka pašu latviešu pūliņu īpatnējais svars kaņos un partizānu cīņās nebija visai liels, jo jāievēro, ka par Latviju 17. gadsimtenī cīnījās toreizējās Eiropas varenākās valstis: Zviedrija, Polija un Maskavija. Tomēr problēmā, kas mūs interesē, svarīgāks par iznākumu ir fakts, ka latvieši mēģināja parādīt politisku aktivitāti. Vēl atliek jautājums, vai latviešu iesaistīšanos kaņos raksturo nacionālas solidaritātes moments. Vai latviešu kaņavīri un partizāni savā starpā izjuta līdzīgas saites kā, piemēram, somi — vai latvieši, tāpat kā somi, apzinājās par īpašu tautu, kaut kalpoja svešām varām?

Ka latviešiem bija sava politiskās vienības apziņa, izriet no vairākiem avotiem. Tā Pauls Einhornš stāsta par latviešiem, kam kāds vācietis esot lasījis priekšā senu chroniku par to, ka viņiem kādreiz pašiem piederējusi zeme un ka vācieši viņus nospieduši kalpībā, t. i. ka latvieši zaudējuši valstisko neatkarību. Noklausījušies šo stāstu, latvieši esot sākuši apspriesties par apvienošanos, lai vāciešus izdzītu no savas zemes.¹ Šai Einhorna nejaušā un nelabvēlības atmosfērā izteiktajā fakta konstatējumā redzam, ka latviešiem 17. gs. vidū bija savs politiskais nacionālisms.

Otra liecība ir holandiešu ceļotāja Strausa ar 1668. gadu datētajā novērojumā. Pēc viņa domām latvieši esot tādi ignoranti, ka uzskatot sevi par vienīgo tautu un savu zemi par vienīgo pasaulē.² Pazīstot plašo pārrobežu latviešu bēgļu kustību, nevarām domāt, ka viņi patiesi nebūtu zinājuši par citu tautu un zemju eksistenci viņpus robežas. Šai novērojumā drīzāk izpaužas nacionālā pašapziņa.

Pret nupat konstatēto, ka latviešiem 17. gadsimtenī bija politiska apziņa ar nacionālu raksturu, varētu iebilst, ka, tik lielā mērā nospiesti dzimtbūšanas jūgā, latviešiem tādas apziņas nemaz nevarētu būt. 17. gadsimtenis taču ir tieši latviešu publicistu un rakstnieku daudzīnāto „septiņsimt verdzības gadu” vidējais posms. Iztirzājums 10. nodaļā tomēr rādīja, ka būtu gan iespējams dažās provincēs no juridiskā viedokļa runāt par verdzību, bet faktiskie dzīves apstākļi

arī šais provincēs bija ļoti tālu no šāda pilnīga atkarības stāvokļa. Bez tam nav taču teikts, ka, nospiežot kādu tautu tiesiski un saimnieciski, ar to arī nospiestu tautas politisko un nacionālo pašapziņu.

Politiskā tautiskuma apziņa var būt divējādā nozīmē nacionāla. Tā var būt tāda, kas aptver visu tautas apdzīvoto telpu, vai arī tā var būt tikai reģionāla. Varam konstatēt, ka Vidzemes latvieši sevi uzskatīja par zviedru ķēniņa pavalstniekiem, Kurzemes hercoga domēņu zemnieki, varbūt arī pārējie hercogistes latvieši, apzinājās, ka ir hercoga pavalstnieki. Līdzīgas informācijas gan trūkst par Latgales latviešiem. No teiktā jāsecina, ka nav pierādījumu par aptverošas politiskās vienības apziņu. Tam ir izskaidrojums, ka 17. gadsimtenī latviešiem trūka vadoņu ar nacionālu pieeju plašākā nozīmē. Lokāli vadoņi latviešiem 17. gadsimtenī bija, piemēram, Virānes pagastā Mačs Priekulis,³ bet viņu loma nesniedzās pāri lokāliem jautājumiem — sūdzēties par muižnieku vai muižkungu nodarītām pārestībām vai organizēt lokālus dumpjus. Šie vadoņi pat nekļuva reģionāli vadoņi. No latviešu vidus izvirzījās gan personas, kas sasniedza augstu stāvokli dažādu valstu vervētajās armijās. Tā par kādu Peniķa dzimtas piederīgo Brants raksta, ka tas aizgājis pasaulē un kļuvis par pulkvedi. Par sakšu kuģa kapteini Jāni Stakli Liborijs Depkins ir sacerējis „gaudu dziesmu”: *Ta sawa daschdaschadu Noseegatnibu sawas ne apdobmatas kebniņņa Saimoschbanas dehl usmekleta un pasuddinata Jabna Stakkela Gauda Dseesme*. No latviešu vidus 17. gadsimtenī nāca arī, kaut nedaudzi, mācītāji, kā katoļu, tā protestantu. Tomēr neviens no šiem lokālajiem zemnieku vadoņiem, nedz latviešu pulkveži, nedz mācītāji, nekļuva par latviešu nacionāliem politiskiem vadoņiem, kādi bija, piemēram, leišiem 1863. gada revolūcijā pret Krieviju.

Iemesls šai potenciālo latviešu vadoņu politiskai neaktīvitātei ir meklējams apstākļi, ka viņi savu izcilo spēju dēļ bija tikuši uz augšu, bet kā zemnieku dēliem viņiem bija visa sava enerģija jāizlieto, lai noturētos sasniegtajās pozīcijās. Atcerēsimies, ka Patkuls neatrada sliktāka vārda pret Dālbergu, kā apvainot viņu, ka tas cēlies no zemniekiem. Neviens no latviešu darbiniekiem nebūtu atradis rezonanci savos līdziniekos — pārējos virsniekos vai mācītājos. Viņi būtu sastapuši arī noraidīgu izturēšanos un neuzticību savos tautas brāļos. Nav tāpēc jābrīnās, ka latviešiem politiskie vadoņi neradās. Vadoņi ar izredzēm gūt panākumus 17. gadsimtenī varēja rasties tikai no muižnieku vai namnieku kārtas, bet nekādā ziņā no zemnieku. Latviešiem tomēr 17. gadsimtenī muižnieku nebija, bet latviešu namnie-

ku bija skaitā maz, un viņu enerģija aizgāja konkurences cīņā ar privilēģētajiem vācu namniekiem.

Tā par spīti tam, ka pastāvēja priekšnoteikumi politiskai latviešu vienībai kopējas nacionālās apziņas veidā, šī politiskā vienība tomēr neradās, un nevar pat konstatēt mēģinājumus to radīt.

Latviešu sapnis pēc savas neatkarīgas valsts 17. gadsimtenī reizu reizēm gan pavīd, kā to varam noprast pēc P. Einhorna skopā apraksta. Tomēr tas paliek tikai sapnis bez kāda redzama mēģinājuma to pārvērst īstenībā.

Latviešu ticējumi

Kamēr ziņas par latviešu politisko nacionālismu avotos tieši ļoti maz dokumentētas un vairāk jāsaskata dokumentos starp rindām, tikmēr par latviešu 17. gadsimtena ticējumiem ir ļoti plaša literatūra, kas apcerēta iepriekš. Lai spriestu, vai latviešu pagāniskie ticējumi 17. gadsimtenī bija faktors, kas tautu sakausēja, vispirms konstatēsim, ka šie ticējumi bija nacionāli, t. i. aptvēra visus Latvijas novadus. Tomēr vēl būtu jāzina divi lietas. Pirmkārt — vai latvieši dievus un dabas spēkus, ko viņi pielūdza, uzskatīja par tādiem, kas palīdz tikai latviešiem? Otrkārt, vai šādus pašus dievus un dabas spēkus pielūdza arī kaimiņu tautas — leiši, krievi un igauņi? Ja nepielūdza — varbūt latvieši domāja, ka pielūdza?

Nemot vērā ziņu sniedzēju — kristīgo mācītāju — negatīvo nostāju, pret latviešu ticējumiem, tikai ar grūtībām varam gūt atbildi uz šiem jautājumiem. Zināmu norādījumu, ka ticējumiem bija eksklūzīvs raksturs, gan sniedz 1613. gada Limbažu burvju prāva,⁴ no kuŗas izrietēja, ka velni ģērbjas pēc vācu modes: negatīviem pārdabiskiem spēkiem nav latvisku pazīmju. Tāpat nacionāls raksturs ir liecībām kādā vilkača prāvā (sk. 14. nodaļu).⁵ Tīss 1692. gadā liecināja, ka latviešu vilkači sacenšas ar krievu vilkačiem savas zemes labības ražas glābšanā. Šie norādījumi liecina, ka latvieši nedomāja, ka attiecīgie ticējumi ir tikai viņiem vieniem. No otras puses redzams, ka pašu tautas locekļu pārdabiskās prasmes kalpo tikai latviešiem. Turklāt Tīsa vilkači nekalpoja kādam individam vai tikai viņa pagastam, bet visai latviešu tautai.

Varam tātd teikt, ka ticējumi bija faktors, kuŗos izpaudās nacionāla vienības apziņa. Tomēr latvieši nedomāja, ka pārdabiskie spēki ir viņu monopols, kaut pozitīvie spēki bija latviski un negatīvie nelatviski.

Ceremoniāli

Ikvienā tautā spilgtākās sadzīves ceremonijas saistās ar kāzām. Līdz ar to kāzu ceremoniāls, par cik to nav standartizējusi un nonivelējusi kristīgā baznīca, ir viens no ievērojamākiem tautas kultūras lieciniekiem. Savu īpatnību dēļ tas ir tautas kopības pazīme.

Vecākie līdz šim apzinātie latviešu kāzu ceremoniālu apraksti attiecas tieši uz 17. gadsimteni. Vīlandes mācītāja Dionizija Fabricija (ap 1610. g.), Alūksnes mācītāja Daniela Celaka (1638. g.), superintendenta Paula Einhorna (1649. g.), Duisburgas profesora J. A. Branta (1673. g.), Vēbera (1730. g.) u. c. 18. gadsimteņa latviešu kāzu apraksti ir atstāstīti vai tulkoti K. Strauberga publikācijā.⁶

Par šiem aprakstiem vēl nav izdarīti filiācijas pētījumi, un tie nav kritiski pārbaudīti. Līdz ar to nav zināms, cik tālu tie atspoguļo īstus latviešu sadzīves faktus un cik tālu tie ir tikai nezināmas cilmes literāru tradīciju turpinājums. Piemēram, no Branta diviem kāzu aprakstiem viens attiecas uz Kurzemes hercogisti (77—79. lpp.), otrs uz Vidzemi (147—149. lpp.). Brants ceļoja 1673. gadā, bet viņš neraksta, ka viņš pats šīs kāzu ceremonijas būtu redzējis. Aprakstītās Kurzemes kāzu ceremonijas notiekot lielāko tiesu „im Podolschen und Bauskischen”. Tā kā Bauskas novadā Brants nav bijis, viņa apraksta avoti būs nostāsti. Maz arī ticams, ka Brants būtu pats novērojis Vidzemes kāzas. Tātad viņa apraksta autentiskums nav drošs. Tomēr uz Branta apraksta dibinās citi vēlākie kāzu apraksti. Piemēram, grāmatā *Poblnisch-Preussischer Robinson* (publicēta 1736. gadā) Branta Vidzemes kāzu apraksts uzņemts vārdu pa vārdam, turklāt apgalvojot, ka autors to pats redzējis.⁷

Autentisks pēc paša pieredzējumiem ir Paula Einhorna apraksts. Līgavai⁸ ar līgavaini jāiebrauc līgavaiņa sētā tā, lai rati nekur nepiedurtos. Kāzu telpā ieejot, līgavai un līgavainim pa priekšu nes divus kailus zobenus. Virs līgavas un līgavaiņa vietas pie galda zobenus ar sparū iedzen sienā. Kuŗa zobens ilgāk trīc, tas ilgāk dzīvos. Pēc tam līgava met naudas ziedu visās telpās, pirtī, kūtīs un akā. Ar saŗutumu Einhorns apraksta kāzu mielastu. Viņam nepatīk, ka tik daudz ēd, bet seviŗķi neieredzētas ir kāzu dziesmas, par kuŗām pats velns nevarētu nekrietnākas izdomāt. Sākot aprakstu, Einhorns uzsvēŗ, ka latvieŗu kāzu ceremonijas esot savādas un īpatnējas, un tās visas nemaz nevarot aprakstīt. Ar ŗo spriedumu Einhorns apliecina latvieŗu kāzu ceremoniju nacionālo raksturu.

No otras puses, Olearija⁹ Vidzemes kāzu apraksts attiecas uz igauņiem (varbūt arī par Branta Vidzemes kāzu aprakstu varētu to pašu teikt), un tas tomēr tik līdzīgs latviešu kāzu aprakstam, ka rodas šaubas par latviešu kāzu ceremoniju nacionālo raksturu. Katrā ziņā latviešu kāzu ceremonijas, spriežot pēc saglabātajiem aprakstiem, bija īpatnējas un tāpēc saistīja novērotāju uzmanību. Tajās tomēr trūka jebkuŗa elementa, kuŗu dēļ latvieši tās varētu uzskatīt par ceremonijām, kas veicina tautas kopību.

Par bērņu ceremonijām 17. gadsimtenī aprakstu ir mazāk. Rīgas humānists Ūlenbroks 1615. gadā raksta, ka mirušo sēdinot krēslā. Viņam apkārt sēžot tuvinieki, viņu apraudot un viņam uzdzerot. Kamēr mirušais mājā, viņu vāķē. Baznīca cenšoties vāķēšanu ierobežot, lai bērēs nebūtu pagānisku dziesmu, dzeršanas un priecāšanās. Līdzīgs bērņu ceremoniju apraksts 17. gadsimtenī ir par Latgali, ko sniedzis ksendzs Jordāns.¹⁰ Tāpat kā Ūlenbroka aprakstā, arī šajā minēts, ka mirušo sēdina krēslā. Sēdinot mirušo ar seju pret durvīm, viņam aiz jostas aizbāž cirvi un saka: „Ej, nabadziņ, uz labāku viņpasauli, kur valdīsi par vāciešiem un tur viņus mocīsi tā, kā viņi mūs moka šeit.” Sanākušie ciemiņi sēdējuši ap mirušo, dzēruši alu un jautājuši, kā viņam trūcis šai saulē. Kad alus bijis izdzerts, ciemiņi gājuši prom un lūguši, lai mirušais viņā pasaulē neaizmirst savus radus un draugus šai pasaulē. Šai laikā sievietes — radi un pieņemtas raudātājas — sākušas kliegt un raudāt, jautājot mirušam, kā viņam trūcis. Pēc tam mirušais novietots ratos, lai brauktu uz kapsētu. Aiz ratiem sekojuši bērīnieki, kas vicinājuši ieročus un klieguši, lai aizdzītu garus. Sievietes, ejot procesijā līdz māju robežām, raudājušas un kliegušas. Kapā ieliktas piedevas.

Šis apraksts ir ļoti interesants, bet tā autentiskums, vismaz V. Brežgo atreferētās detaļās (mirušā apģērba apraksts atgādina aizvēstures laikmeta izrakumos atrasto, raudāšana un jautāšana atgādina Latgales žīdu bērņu ceremonijas) ir problēmatisks. Arī K. Straubergs atreferējumā uzmanīgi piezīmē: „Jordāna avoti nav zināmi”. Varbūt pareizāk būtu teikt, ka Brežgo avoti nav zināmi. Konstatējam, ka arī iepriekšējā gadsimtenā avotos vairākkārt ir apliecināts, ka bērņu ceremonijā pakaļpalicēji uzsaukuši mirušajam, lai tas viņā saulē dod pavēles vāciešiem.

Zvēresta ceremoniju apraksta Brants:¹¹ „... kreisā kāja jānovieto uz akmens un jānometas uz labā ceļa. Kreisā rokā viņiem jāņem balts spieķis. Uz galvas uzliek zaļu velēnu. Labās rokas divi pirkstus pacēluši, viņi zvērē, it kā gribētu teikt — ja es nepatiesi zvēru, lai

kļūstu ciets kā šis akmens un stīvs kā spieķis, bet, ja patiesi zvēru, lai zaļoju kā velēna." Iespējams, ka Branta apraksta avots ir Olearija vai arī Strausa ceļojuma apraksts, kas abi sniedz līdzīgas versijas.

Lai kāds būtu ceremoniju aprakstu autentiskums, ir neapšaubāmi, ka visus svinīgos gadījumus pavadīja tradīcijās noteiktās ceremonijas. Visām ceremonijām bija kopēja kāda simboliska rīcība. Tās nolūks bija noskaņot nezināmos likteņa lēmējus spēkus cilvēkiem labvēlīgi. Vai šāda simboliska rīcība aprobežojās tikai ar svinīgiem gadījumiem un svētkiem, vai arī iesniedzās ikdienas dzīvē, par to pārliecinātāju pētījumu trūkst.

Ļoti spilgtas ceremonijas ir saistītas ar pagānisko kultu (sk. 14. nodaļu). Tomēr tagadējā pētījumu stāvoklī nav iespējams pateikt, vai šīs kulta ceremonijas bija noteikti nacionālas īpatnības, kādas liekas bēru ceremonijas un varbūt arī zvērestu ceremonijas. Lai šo problēmu noskaidrotu, būtu nepieciešami vēl plašāki salīdzināmie pētījumi virzienā, ko sācis Kārlis Straubergs.¹²

Jautājumā, kas mūs interesē, tomēr jau no līdzšinējiem ļoti rudimentāriem pētījumiem var konstatēt, ka bez dominējošiem vispārcilvēciskiem elementiem latviešu ceremonijās pavīd arī nacionāli elementi. Šais ceremonijās latvieši apzināti uzsver savu nacionālītāti. Spilgtākais piemērs šai ziņā ir Jordāna resp. Brežgo bēru ceremonijas apraksts, kuŗā izskan agresīvs tonis. Šī toņa dēļ būtu sevišķi svarīgi noskaidrot ziņas autentiskumu, lai par to nevarētu būt nekādu šaubu. Katrā ziņā, šāds tonis ir pilnīgi iespējams, atceroties kaut vai Einhorna tēlojumus par to, cik agresīvi latvieši mēdza izturēties pret vāciešiem, kā arī vairākus Manceļa atgādinājumus, ka latvieši mēdzot par vāciešiem zoboties.

Māksla

Latviešu māksla, kā to redzējām 17. nodaļā, neapšaubāmi bija īpatnēja un asi atšķīrās no vācu mākslas Latvijā. Vai tā atšķīrās arī no kaimiņtautu mākslas, par to salīdzināmu pētījumu vēl trūkst. Tāpat nav vēl iespējams pateikt, vai paši latvieši apzinājās savas mākslas īpatnējo raksturu un vai līdz ar to latviešu mākslu var uzskatīt par faktoru, kas vienoja tautu. Mēs gan noskaidrojām, ka latvieši dažās mākslas nozarēs nostājās noraidīgi pret svešo mākslu. Tomēr no negatīvās nostājas vien nevar secināt, ka eksistē arī pozitīva nostāja. Latviešiem bija mākslas griba un mākslas spriedums, bet vai tajos izpaudās spilgti nacionāls moments, to vēl nevar pateikt.

Apģērbs

Pretēji modernajiem laikiem, senatnē apģērbs norādīja valkātāja sabiedrisko stāvokli un arī tautību. Apģērbā arī daudz lielākā mērā nekā tagad izpaudās tautas mākslas prieks. 17. gadsimtenī gan jau konstatējama tendence lauzt senso tradīciju, ka apģērbā izpaužas tā valkātāja kārta. Par to liecina šī gadsimteņa daudzie greznības aizliegumi. Vidzemē tādus atkārtoti izdeva ģenerālgubernātors. Tomēr šie aizliegumi rāda, ka vēl joprojām apģērbs ir nacionāla pazīme. Latviešu zemnieki laukos un arī latviešu namnieki pilsētās ģērbās citādi nekā vācieši, poļi un zviedri. Šī iemesla dēļ arī Rīgā latviešiem bija savs drēbnieku un kurpnieku amats. Apģērbs 17. gadsimtenī tātad vēl joprojām ir nacionāla pazīme, kas attaisno tā iztirzājumu šajā un nevis iepriekšējā nodaļā.

Par latviešu tautas tērpu daudz literāru liecību sakrājis Zēvers.¹³ Viņš izmanto šādus 17. gadsimteņa avotus: Dionizija Fabricija un Lentilija aprakstu, Manceļa darbus un Branta ceļojuma aprakstu, un 17. gadsimteņa vārdnīcas.

Bez šiem avotiem vēl interesants ir Strausa lakoniskais latviešu sieviešu tērpa apraksts: „Sievietēm ir tikai sega vai lupata (sic!) ap augumu, kas tikko apsedz kailumu. Matus viņas nogriež līdz ausīm un ļauj nokarāties it kā klaidoņiem, ko saucam par čīgāniem.”¹⁴

Par latviešu (Kurzemes) sieviešu tērpu Brants raksta sekojošo:¹⁵ „Sievu un meitu tērps ir ļoti jocīgs (*sehr possierlich*) un atgādina čīgānu apģērbu. Ap vidu viņi apsien tikai vilnas jostu. Aiz jostas aizbāž rupja nebalināta linu audekla snātni vai rupju villaini, vai abas, ar ko tikko nosedz ķermeņa apakšdaļu līdz lieliem. Ķermeņa augšdaļu apsedz ar citu līdzīgu villaini, un tās abus galus saspauž virs labā pleca tā, lai villaine ietu zem kreisās rokas un apsegtu krūtis un muguru. Rokas ir ietērptas tikai krekla piedurknēs. Ja laiks ļoti auksts, viņas pāri kreisajam plecam saspauž otru villaini, kas sniedzas zem labās rokas. Kājas viņas aptin ar veciem autiem un prievītēm līdz ceļiem. Reizēm viņas iet basām kājām vai valkā vīzes (vai pastalas) kā vīrieši. Sievas galvu aptin ar baltu smalkāku linu audumu. Meitas uz šī linu auduma uz sapītiem matiņiem (kā pie mums mēdz valkāt kalpotāji) uzliek vainagu, kas aplikts ar dažādām krāsainām zilēm divu līdz trīs pirkstu platumā. Vainags sniedzas visapkārt galvai. Dažas kā greznumu ap vidu valkā jostu ar baltām odžu galviņām un citu *mischmasch*. Kad viņas iet baznīcā... viņas abus plecus apsedz ar baltu linu snātni, ko satur krūšu priekšā.” Liekas

ka Branta apraksts ir patiess novērojums, kaut gan čigānu pieminēšana varētu būt aizguvums no Strausa (sk. iepriekšējo citātu).

Ir zīmīgi, ka arī Gvaņini (Guagnini), 1578. gadā aprakstot latviešu sievietes tautas tērpu, to apzīmē par līdzīgu čigānietes ģērbam.

Mūsu priekšstatus par sieviešu tērpu papildina Lentilija Rosina apraksts. Viņš stāsta, ka villaini vai sagšu apņēm ap abiem pleciem un sasprauž uz krūtīm ar saktu. No viņa vēl uzzinām, ka sagšu galos reizēm bija skanīgi zvaniņi „tā ka jau no tālienes dzird viņas nākam”. Par sieviešu jostām viņš raksta: „Sievietes parasti valkā platu misiņa jostu ar trim vai četrām rindām baltu, gludu oļu, kuņus sauc par odžgalviņām (*quos capita serpentum appellitant*; sk. G. Mancelis, *Phras. Lettica XXIII* — Schlangenköpfe, Ohschghalwini; J. Sehwers, *op. cit.* 224. lpp.) un atrod jūras krastos.” Hupels 18. gadsimtenī stāsta, ka misiņa važu jostas valkā nabadzīgākās latviešu sievietes, kamēr bagātākās valkā sudraba važu jostu, pie tās pieķafoot nazi. Ka to pašu var arī teikt par 17. gadsimteni, liecina Šmakata jostas atradums.

Dionizijs Fabricijs, aprakstot krāšņo meitu vainagu, aizrāda, ka vainags ir jaunavības zīme.¹⁶ Langijs savā vārdnīcā sniedz vainagu katalogu: Missiņa-Wainacks ar Sihleems (t. i. dzeltenām zīlītēm), ar Spangams, ar Burdeems (t. i. brokāta lentēm), no Sarreem u. t. t. Šis „u.t.t.” ir jānožēlo, jo katalogs varēja būt garāks.

Atšķirība starp augšā pieminēto snātni, villaini un sagšu bija šāda: snātne bija austa no liniem, villaine un sagša no vilnas, bet sagša bija greznāka par villaini. Mazu sagšu sauca par pussagšu vai par pamavi, bet Branta minēto otro sagšu sauca par uzsagšu. No leksikografiskiem pieminekļiem arī uzzinām, ka sieviešu kreklu ar piedurknēm, kas minēts Branta aprakstā, sauca par pusaini jeb ēverdēli. Turpretim kreklu bez piedurknēm sauca par stāvu. Stāvs un pusainis bija smalka linu auduma, bet tā apakšdaļa — t. s. pierietenis jeb piešuve, kas sniedzās pāri ceļiem — bija rupja linu vai pakulu auduma.

Aprakstos neatrodam ziņas par tautas tērpu krāsu. No 17. gadsimteņa vārdnīcām tomēr uzzinām, ka ar madarām jeb maranām (*Galium*) un ar raudām (*Origanum vulgare*) krāsoja sarkanu, ar mēlēm (*Isatis tinctoria*) krāsoja zilu. Dzelta (*Lycopodium clunatum*) minēta tikai 18. gadsimtenī. Ļoti iespējams, ka 17. gadsimtenī lietoja krāsošanai arī citas augu krāsvielas, piemēram, alkšņu mizas, bērzu lapas, sūnas, vilku mēles (*Scabiosa succissa*) u. c.

Salīdzinot 17. gadsimteņa Kurzemes sieviešu tautas tērpu ar tagadējo, redzam prāvas atšķirības. Vispirms sievietes nevalkāja brunčus,

bet, tāpat kā vēl nesen skotu sievietes, aptītu villaini, ko satur josta. Šo faktu apraksta vairāki 16. un 17. gadsimteņa avoti nevien par Kurzemi un Vidzemi, bet arī par Lietuvu un seno Prūsiju. Tomēr Elģera vārdnīcā ir minēti „lindraki”, tādēļ iespējams, ka 17. gadsimtenī latvju sievietes sāka pāriet uz tērpu, kas vairāk atgādina tagadējo. Otrkārt, tautas tērpa sastāvdaļa nebija nedz ņieburs, nedz jaka. Tomēr N. Mollina 1612. gadā vaļā gravētajā Rīgas prospektā, spriežot pēc Broces zīmētās kopijas, attēlotā Pārdaugavas latviete valkā ņieburu. Vai tas būtu jauninājums, kas Rīgā radās vācu ietekmē? Treškārt, daudz ievērojamāka loma nekā tagad bija sagšām — vienai, divām, pat trim. Pēc muzejos saglabātajām sagšām, villainēm un snātnēm zinām, ka tās bija greznotas ornamentiem. Bez tam no aprakstiem uzzinām, ka sagšām bija skanīgi zvaniņi. Līdz mūsu laikiem saglabāties sievu galvas auts un meitu vainags, ko gan vairs nevalkā virs galvas auta. Dažos novados arī vēl tagad kājas aptin ar audeklu, ko nosien ar prievītēm. Šo audeklu jau 17. gadsimtenī sauca par sietavām. No Manceļa apraksta izriet, ka latvietes valkāja nevien vīzes un pastalas, bet arī kurpes. Ir tomēr liecības, ka mānīcības dēļ kājas ne labprāt tērpa dzīvnieku ādās.

Kurzemes vīriešu apģērbu Brants apraksta šādi: „Vīriešu apģērbs ir tikai gaišpelēka rupja vilnas auduma svārki, kas sniedzas augšpus ceļiem. Svārki priekšā aizsieti ar auklām vai ar āķiem un apjosti ap vidu ar ādas jostu, pie kuņas priekšā piekārts nazis un galoda. Bikses ir no rupja linu audekla vai no jau minētā auduma. Tās grieztas no viena gabala un smaili beidzas virspus ikriem. Kājās ir vīzes, ko viņi paši pin no liepu lūkiem. Ar prievītēm abās pusēs aptin autus, kas aptīti ap kājām un bikšu galiem. Dažiem izturības dēļ vīžu vietā ir dūmos kaltētu teļādu vai govsaņu pastalas, kas darinātas tāpat kā vīzes. Galvā viņi valkā cepuri (*but*).”

Šo skopo aprakstu papildina leksikografiskie 17. gadsimteņa materiāli. Cepures bija: lapsas cepures, ūdra un tautasdziesmās plaši daudzīnātās caunu cepures. Tāpat atrodam ziņas par kažokiem: lapsu kažoku, vilku kažoku, āvju kažoku, bet nav tautasdziesmu minētā lūšu kažoka. Vārdnīcas min arī zābakus. Vairākkārt avotos uzsvērts, ka latvieši paši pagatavo apģērbu un apavus.

No šiem aprakstiem izriet, ka latviešu tautas tērps ārzemju novērotājiem likās īpatnējs — tāds, kādu valkā tikai latvieši. No Branta apraksta izlobāma atšķirība starp latviešu un viņu kaimiņu tautas tērpiem. Vai latvieši paši savu tērpu uzskatīja par nacionālu pazīšanas zīmi, par to liecības vēl nav atrastas. Tāpat avoti ir pārāk

trūcīgi, lai noskaidrotu, vai latviešu tautas tērps atšķirās pa novadiem, kā jaunākos laikos, vai arī bija kopējs visiem latviešiem.

Latviešu apdzīvotā telpa

Risinot problēmu par latviešu tautas veidošanos, neapšaubāmi ir svarīgi apzināt attiecīgā laikmeta latviešu dzīves telpu. Par šo dzīves telpu 17. gadsimtenī ir virkne autentisku ziņu, kas ļauj to samērā labi rekonstruēt. Virspirms ir jāmin Einhorna *Historia Lettica*. Grāmatas pirmajā daļā Einhorns apraksta latviešu etnografisko robežu dienvidos. Latvieši uz dienvidiem no Daugavas dzīvojot nevien Kurzemē un Zemgalē, bet arī Prūsijā pie Kuršu jomas un no Klaipēdas gandrīz līdz Dancigai. Pats Einhorns ar turienes latviešiem esot runājis. Kaut gan šie Prūsijas latvieši protot vāciski, tomēr savā starpā viņi sarunājosies latviski.

Iztirzājot latviešu valodu un tās dialektus, Einhorns pastāsta, ka latvieši vēl dzīvo viņpus Daugavas Vidzemē, kā arī Rēzeknes, Ludzas un Viļakas apgabalā.

No Einhorna darba tāpat izlobām ziņas, ka latvieši apdzīvoja Kurzemes un Zemgales hercogisti, Prūsijas jūrmalu līdz Dancigai, Vidzemi un Latgali. Pēc Einhorna apraksta samērā labi var novilkt latviešu etnografisko robežu dienvidos. Atskaitot Prūsiju, kur latvieši tagad dzīvo tikai pie Kuršu jomas, citādi Einhorna laika etnografiskā robeža dienvidos ir tagadējā Latvijas robeža ar Lietuvu.

Par Vidzemes latviešu etnografisko robežu ziemeļos varam spriest pēc Mancela 1638. gadā publicētās sarunas.¹⁷ Uz Miķeļa jautājumu, kādu valodu runā Vidzemē, Ansis atbild: „Kādu? No Rīgas līdz Valkam runā mūsu latvisku valodu, viņāpus Valkas, pār upi pārcēlies, te jau igauņu valodu dzirdēsi.” Tomēr pēc tās pašas sarunas iznāk, ka arī Igaunijā, pat Tērbatas tuvumā ir latviešu kolonijas: „Mēs, latvieši gājām Tērbatā (baznīcā), tur likām bērņus kristīt, tur gājām pātaros, tur gājām pie grēku sūdzēšanas.”¹⁸ Mācītājs, pie kā latvieši gāja, bija pats Mancelis.

Mancelis informāciju par latviešu ziemeļu etnografisko robežu būs ievācis personīgi, ceļojot no Rīgas uz Tērbatu. Spriežot pēc 1686. gada kartes, pie Valkas ceļš uz Tērbatu šķīrās — varēja braukt caur Ringu (*Rõngu*) vai caur Otepeju (*Otepää*). Braucot caur Otepeju, pār Pedeles upi pārbrauca pašā Valkā, bet, braucot caur Ringu, pār to pārbrauca pie *Sooru*. Tā kā Mancelis raksta „viņāpus Valkas”,

jādomā, viņš braucis pa Ringas ceļu. Pa šo ceļu braucot, upe bija vienu zviedru jūdzi jeb pusotras Vidzemes jūdzes (ap 11 km) aiz Valkas uz ziemeļiem. Pēc 1638. gada arklu revīzijas Sooru bija četras igauņu, divas kurzemnieku un vienas krievu mājas.

Pēc P. Johansena domām¹⁹ Livonijas un Latvijas kaŗa laikā izpostītajos Rūjienas dienvidigauņu apgabalos ieplūduši latvieši, sevišķi no Kurzemes. Viņa avoti ir 1601., 1624. un 1638. gada revīzija. Pēc viņa domām Arakste, Plātere, Lode (*Metzküll*), Ķirbele resp. Ķirbēni (*Kōrb*) pārlatviskoti tikai 18. gadsimtenī. Tomēr atsevišķi latviešu kolonisti esot aizgājuši tālāk uz ziemeļiem un tur pārīgauniskojušies. Latviešu etnografiskā robeža ziemeļos pēc Johansena domām tāpat 17. gadsimtenī pāvirzījies tālāk uz ziemeļiem, nekā tā bijusi agrākajos gadsimteņos. Kāda tiešām bija latviešu etnografiskā robeža ziemeļos 17. gadsimteņa beigās, rāda ģenerālgubernatora Hastfera 1693. gada administratīvā iedalījuma pārkārtojums (sk. 3. nodaļu). Hastfers par latviešu apdzīvotām draudzēm uzskata Salacas, Valtenbergā, Rūjienas, Ērgemes, Lugažu, Valkas, Alūksnes, Gulbenes un Gaujienas draudzi. Pēc šī avota varam spriest, ka 17. gadsimteņa beigās latviešu etnografiskā robeža ziemeļos samērā labi saskan ar patstāvības laika politisko robežu ar Igauniju.

Visgrūtākā problēma ir nospraust 17. gadsimteņa latviešu etnografisko robežu austrumos. Kā Pauls Einhorn, tā Mancelis savās dialektoloģiskajās piezīmēs min tikai Viļaku, Ludzu, Rēzekni, Daugavpili un Alūksni kā īpatnēju dialekta apgabalu.²⁰ Pēc 1599. gada poļu zemes revīzijas²¹ par Ludzu uzzinām, ka robeža starp Ludzas novadu un Maskavijas zemēm ir sajaukta, bet ka abus norobežo lieli meži, purvi un biezokņi. Tad revidenti turpina: "(Robež)sargi šeit ķeŗ (un soda) zemniekus un atsevišķus gājējus, kas no daudziem Inflantijas novadiem bēg uz Maskaviju un kļūst dzimtcilvēki." Vai šī parastā pārrobežas bēgļu kustība rezultēja latviešu kolonijās Krievijā, to pēc tagadējā pētījumu stāvokļa nav iespējams pateikt. Katrā ziņā pēc Rennera chronikas apraksta par daugavpīliešu un rēzekniešu uzbrukumu Krasnogorodskai 1558. gadā,²² var secināt, ka Krasnogorodska tad bija krievu apdzīvots apgabals. Balstoties uz avotos tieši minētā, jāpieņem, ka latviešu etnografiskā robeža austrumos 17. gadsimtenī bija apmēram tā pati, kas kļūva par Latvijas valsts austrumu robežu.

Interesants ir Einhorna lakoniskais konstatējums, ka „rēdiņi” (t. i. latvieši, kas runā augšzemnieku dialektā) dzīvo no krievu robežām (*Reussischen Grentze*) līdz Vallei un arī viņpus Daugavas Rēzeknes,

Ludzas un Viļakas novadā. Ko Einhornš sauc par krievu robežu? Nekādā ziņā viņš nedomā Krievijas robežu, jo vēlāko Krievijas valsti Einhorna laikā sauca par Maskaviju. Līdz ar to, atsaucoties uz Einhornu, nevaram teikt, ka latvieši dzīvoja Smoļenskā un Drogobuša. Acīm redzot Einhornš domā baltkrievu etnisko robežu, bet, kur tā ir, to Einhornš kā labi pazīstamu faktu nemin. Ir tomēr zīmīgi, ka viņš gan min rēdīņus Rēzeknē un Ludzā, bet nemin Polockā, Nevelē, pat ne Breslaujā un Drisā.

Problēmai, vai latvieši sevi uzskatīja par vienotu nāciju, neatkarīgi no tā, ka viņi dzīvoja Prūsijā, Piltenē, Kurzemes un Zemgales hercogistē, zviedru Vidzemē un poļu Latgalē, zināmu atrisinājumu var dot latviskais Vidzemes nosaukums. Nosaukuma eksistenci dokumentē Pauls Einhornš. Viņš raksta, ka latvieši Pārdaugavas Livoniju saucot par „*Weddu-Semm . . . das ist, das Mittel-Land (terram sive Provinciam intermediam)*”. Kaut gan pārējo Latvijas provinču nosaukumi Einhorna etimoloģijā ir absurds, Vidzemes nosaukuma izskaidrojums kā „zeme, kas ir vidū”, ir akceptējams. Vidū kam? Vidū starp Kurzemi, Zemgali un Latgali. Šāds Vidzemes nosaukuma izskaidrojums ir daudz ticamāks, nekā Bīlenšteina hipoteze, ka Vidzemes jūrmalnieki cietzemi vispār saukuši par vidus zemi.²³ Ja Vidzemi latvieši uzskatīja par pārējo latviešu apdzīvoto zemju vidējo daļu, tad par nacionālo vienības apziņu nekāda labāka pierādījuma nevajaga. Ka latvieši labi zināja, kur vēl dzīvo viņu tautas brāļi, kļūst saprotams, ja atceramies plašo t. s. bēgļu kustību. Šādas zināšanas dokumentē arī Manceļa, jādāmā, tautā noklausītā saruna.

Mūsu konstatējums, ka 17. gadsimtenī latvieši apdzīvoja gandrīz to pašu telpu kā tagad, pierāda apbrīnojamu latviešu tautas vitālītāti. Vienīgā zaudētā telpa ir Prūsijas piekraste. Kamēr Kuršu jomā vēl tagad, pēc otrā pasaules kara, dzīvo latvieši, tikmēr no Karaļaučiem un Pilavas līdz Dancigai latviešu vairs nav. Šeit latviešiem nebija iespējams noturēties pret ārkārtīgi lielo pārtautošanas spiedienu, kad 1772. gadā Dancigas apgabals kļuva par tiltu vienotajai Prūsijai. Citur latvieši ir savas pozīcijas noturējuši un pat izvirzījuši kolonijas pāri 17. gadsimteņa etnografiskajai robežai.

Minoritātes

Septiņpadsmitā gadsimtenī Latvijā bez vairākuma tautas — latviešiem — dzīvoja arī minoritātes. Polītiski svarīgākā, bet skaitā mazākā minoritāte hercogistē un Vidzemē bija vācieši. Einhornš,

mazliet pārspilējot, raksta, ka pilsētas un pilis esot „gantz sächsisch”, t. i. pilnīgi vāciskas. Kaut gan pilsētās vairums tiešām bija vācieši, tomēr nevaram teikt, ka tur dzīvoja tikai pēdējie. Latgalē bez vāciešiem politiski valdošā tautība bija poļi.

No latviešu tautas veidošanās viedokļa interesanta minoritāte ir lībieši. Populārais uzskats ir tāds, ka lībieši esot ieplūduši latviešos. P. Einhornš jau pieminētajā grāmatā veltī uzmanību Kurzemes lībiešiem. Tos Einhornš lokalizē Engures jūrmalā. Viņi runājot igauņu valodu, bet neatzīstot sevi par igauņiem. Sevi viņi saucot par lībiešiem un savu valodu par lībisku. Viņi tomēr protot arī latviski, un dievkalpojumi notiekot tikai latviešu valodā. Diemžēl Einhornš neko nemin par lībiešiem viņpus Dundagas, ārpus Rīgas jūras līča.

Par Vidzemes lībiešiem 17. gadsimtenī ir daudz liecību. Mauricijs Brandiss 1600. gadā publicētajā darbā *Lieffländische Geschichte*²⁴ raksta: „Pārdaugavas hercogiste aptveŗ lībju un latviešu zemi. Tur ir sava īpaša valoda, ko igauņi nesaprot, kaut gan jūrmalā lībiešus, kas runā savu valodu, igauņi kaut cik saprot.” Par Kurzemes lībiešiem šis pats autors raksta: „Zemniekiem Kurzemes hercogistē ir sava valoda, kas lielā mērā līdzinās latviešu valodai. Gar jūrmalu līdz prūšu robežām sastopama arī lībiešu valoda, tādēļ var domāt, ka lībieši dzīvoja nevien (kā minēts iepriekš) šaipus, bet arī viņpus Dau-gavas pie jūras.”

Dionizijs Fabricijs (1610. g.) Livoniju iedala *in Aesthoniā et Lothaviam*. Pēdējo viņš savukārt iedala *in Libiam, Lothaviam veram, Curlandiam, Semmigalliam*.²⁵ 1618. gada Cēsu jezuītu ziņojumā teikts, ka no Cēsīm misionāri apceļojuši *Lothaviam* un *Liviam*. Tai pašā ziņojumā Vidzemē minētas šādas tautības: poļi, vācieši, *Lothavi* un *Livii*.²⁶ Burejs 1631. gadā Vitenbergā publicētajā grāmatā *Orbis arctoi imprimisque Sueciae nova et accurata descriptio* min,²⁷ ka lībiešu valoda Vidzemē gandrīz zudusi. Astoņus gadus vēlāk (1639) publicētajā akadēmiskā runā „*Historia de Livonia quam in Regia Academia Gustaviana, quae Dorpati est ad Embeccam oratione solenni d. 9. Mart. anno 1639 publice pro concione posteritati consecrabat*” Jakobs Skots atkārtu Bureja spriedumu par lībiešiem un tad aizrāda, ka latviešiem un kuršiem ir kopēja valoda.²⁸

Kaut luteriešiem ir princips, ka dievvārdi jāsludina katrai tautībai tēva valodā, lībiešus kā Kurzemes hercogistē, tā arī Vidzemē pilnīgi ignorēja. Tas izriet nevien no Einhorna grāmatas, bet arī no Vidzemes ģenerālsuperintendenta Fišera sarakstīšanās bībeles tulkojuma

lietā,²⁹ kuŗā viņš raksta, ka dievvārdus, atskaitot vācu valodu, sludinot tikai latviešu valodā un divos igauņu dialektos.

No šīm liecībām var izlobīt, ka 17. gadsimtenī Vidzemē lībiešu skaits bijis mazs, pie kam Rīgas apkārtnē pēc Einhorna informācijas dzīvojuši tikai latvieši. Tā kā Vidzemes lībieši agrākos gadsimteņos dzīvoja apgabalos, kur Latvijas kara laikā notika dzīva kara spēka kustība un kas līdz ar to neapšaubāmi vairāk cieta mērī nekā vairāk uz austrumiem esošie latviešu apgabali, tad jāpieņem, ka lībieši bija izmiruši. Ir pozitīvas liecības, ka Kurzemes lībieši Lielajā mērī gandrīz pilnīgi izmira. Tāpēc domas, ka latvieši būtu lībiešus asimilējuši, ir nopietni pārbaudāmas.

Tāpat kā lībieši, somu-ugru valodu runāja vēl trīs minoritātes Latvijā — igauņi, krieviņi un somu kolonisti. Krieviņus min Einhorns. Tie dzīvoja Bauskas apkārtnē, un, kaut gan viņi runāja somiskā dialektā, kā latvieši, tā vācieši viņus sauca par krieviņiem resp. *Rusche*. Tā 1661. gada Bauskas kara zaudējumu sarakstā blakus *Lettische freyen* ir minēti *Rusche freyen*, arī *Rusche Einfüßlingk* un *Rusche Badtstubber*. Pēc šī saraksta redzam, ka krieviņi bija maza minoritāte. Krieviņi bija ordeņa laikos noņemtie votu gūstekņi no Ingrijas. Iespējams, ka šie voti pilnīgi izmira 1710. gada mērī un ka vēlākie krieviņi bija votu vietā 18. gadsimtenī noņemtie Sāmsalā pirktie dzimtļaudis.³⁰ Somus Vidzemē atveda zviedru valdība un novietoja kolonijās Valmierā, Koknesē un Daugavgrīvā. Atskaitot Ziemeļvidzemes pierobežu, lielākā igauņu kolonija bija pie Ludzas, kur apmetās bēgļi no Veravas (Võru).

Hercogistē lielākā minoritāte bija leiši. Einhorns raksta, ka Zemgalē — Daugavpils, Grenču muižas un Sesavas apgabalā, un Kurzemē — Saldus, Rucavas un Ezeres apgabalā, dzīvojot daudz leišu. Viņi protot kā leitiski, tā latviski, un piedaloties latviešu dievkalpojumos.

Tā kā pie Latvijas piederēja arī Roņu sala, par Latvijas iedzīvotājiem jāskaita arī Roņu salas 18 zviedru ģimenes gadsimteņa sākumā un pāri par 20 ģimenēm gadsimteņa beigās. Zviedri bija vismazākā Latvijas pastāvīgo iedzīvotāju minoritāte.

Nepastāvīgas minoritātes bija daudzo nāciju pārstāvji vervētajā kara spēkā un bēgļi, kas nāca uz īsu laiku no aizrobežas. Piemēram, 1699. gadā Tīzenhauzena vervētajā pulkā bija šāds sastāvs: no Vidzemes 214, zviedri 57, no Igaunijas 26, somi 19, no Sāmsalas 16, Kurzemes 15, Polijas 9, Prūsijas 7, Ingrijas 6, Šveices 6, Lejassaksijas 5, Pomerānijas 5, Somijas zviedri 4, no Vismaras 4, Hamburgas 3, no Magdeburgas, Šlēzvigas, Ungārijas un Vācijas pa divi; pa vienam no

Koblencas, Dancigas, Nīderlandēm, Vestfāles, Lībekas, Cveibrikenas, Strasburgas, Brandenburgas, Fogtlandes, Raceburgas, Vormsas, Švābijas, Tīringas, Čehijas, Lietuvas un Turcijas. Kopā ar nezināmas cilmes kaŗavīriem 435 vīri.³¹ Citos vervētos pulkos bija vēl skoti, franči un flāmi.

Kaut gan arklu revīzijas datus par bēgļiem nevar izlietot bēgšanas kustības apmēru raksturošanai, ar zināmiem noteikumiem tos var lietot, lai spriestu, cik liela bija bēgļu demografiskā nozīme. Pēc A. Švābes statistikas³² 1688. gadā Vidzemē no 1359 ārpagastniekiem 441 nāca no citiem Vidzemes pagastiem, 781 no Kurzemes hercogistes, 74 no Lietuvas, 14 no Igaunijas un 49 no Krievijas un citu-rienes. Visi ārpagastnieki bija 22,8% no statistikā ietilpinātā skaita (pagastā dzimušie un ārpagastnieki kopā). Šos datus kritizējot, tomēr jāievēro, ka no 130.000 Vidzemes 1688. gada lauku iedzīvotājiem Švābes statistikā ietilpst 5952, tātad tikai 4,6%. Lai tik maza izlase būtu reprezentatīva, datiem būtu jāatbilst virknei noteikumu, kas šais datus nav ievēroti. Tomēr zināmu ainu šie nepilnīgie dati dod, norādot tendenci. Var domāt, ka Vidzeme un Kurzeme deva lielāko ārpagastnieku skaitu. Igaņu, leišu un krievu ieceļotāji minētajā statistikā dod mazāk nekā 2% ieceļotāju. Ja arī šo svešautiešu ieceļotāju faktiskais skaits būtu bijis lielāks, tomēr jādodomā, ka viņu, tāpat kā vervēto kaŗavīru demografiskā ietekme bija maza.

No iepriekš iztīrītā izriet interesantais jautājums, vai minoritātes pārtautoja un vai viņu asinis ir piejauktas latviešiem. Uz šādu jautājumu precīzi atbildēt ir ļoti grūti, jo, trūkstot tautas skaitīšanas, emigrācijas un imigrācijas statistikai, tāpat dzimstības un mirstības reģistrācijai, nav pamata datu atbildei. Nav arī izpētītas baznīcas grāmatas par jauktām laulībām.

Var domāt, ka minoritātes, kas dzīvoja izklaidus starp latviešiem, pēdējie pārtautoja. Tādas bija krievu, igauņu un leišu nedaudzie jaunsaimnieki. Arī somu kolonistu dēli un meitas, sākot strādāt pie latviešu saimniekiem, pārtautojās. Pēdējo apstiprina fakts, ka viņi zaudēja brīvību un kļuva dzimtļaudis, kā aprādīts mūsu avotos.

Citādi bija ar tām minoritātēm, kas dzīvoja vienkopus. Pirmām kārtām tie bija Kurzemes lībieši un krieviņi, kā arī lielākās leišu kolonijas. To pārtautošanu kavēja viņu naidīga izturēšanās pret latviešiem un savstarpēja neuzticība, uzskatot pretējo pusi par lieliem burvjiem. Vienīgais faktors, kas veicināja pārtautošanu, bija tas, ka visas šīs minoritātes (atskaitot īslaicīgi novietotos vervētos kaŗavīrus) prata latviski. Tomēr, ņemot vērā, ka jaukto laulību noslēgšanu

kavēja atšķirīgas sadzīves normas, maz ticams, ka viņu asinis piejaucās latviešiem. Nekādā ziņā to nevar apgalvot *a priori*, bet vajadzīgi pozitīvi pierādījumi, pamatoti, piemēram, uz baznīcas grāmatu studijām.

Daudz spēcīgāks faktors par pārtautošanu latviešu tautas konsolidācijā bija mēra radītais tukšums. Ja palūkojamies uz 1710/11. gada mēra upužu karti, tad jākonstatē, ka pie visbargāk piemeklētiem apgabaliem piederēja tieši Vidzemes agrākie lībiskie apgabali. Tā kā mēris mēdza izplatīties gar lielceļiem, kur bija rosīgāka satiksme, var pieņemt, ka tas 17. gadsimteņa sākumā un vidū ķēra Latviju tajos pašos apgabalos kā 1710/11. gadā. Ja tā notika, tad 17. gadsimtenī Vidzemē lībiešu tikpat kā vairs nebija, kas saskan ar literārām liecībām. Mēris, kaņi un tiem sekojošā bēgļu kustība ir jāuzskata par 17. gadsimteņa svarīgu, varbūt pat vissvarīgāko latviešu tautas konsolidācijas un veidošanas faktoru. Apgabalus, kuŗu iedzīvotāji bija pilnīgi vai daļēji izmiruši, ļoti straujā tempā kolonizēja no pārējiem Latvijas apgabaliem. Tā izlīdzinājās etniskās un kultūrālās atšķirības. Tāpēc mērim un kaņam, kas individuāli Latvijas iedzīvotājiem nesa vislielāko postu, no tautas vēstures viedokļa tomēr bija arī sava pozitīva nozīme, izraisot iekšējās kolonizācijas kustību.

Dialekti

Problēmai par latviešu tautas veidošanos ļoti svarīgs aspekts ir dialektu jautājums. Vai latviešiem bija svarīgākā nacionālā saite — kopēja valoda, vai arī dialekti bija tik atšķirīgi, ka tie jāuzskata par atsevišķām valodām? Vai tagadējā dialektu atšķirība ir lielāka vai mazāka nekā 17. gadsimtenī?

Latviešu dialektu pētīšana ir tikai pašā sākumā, tomēr (varbūt tieši tāpēc) pieejā, kas interesē vēsturnieku, jau radušies divi pilnīgi pretēji viedokļi. Pēc viena, ko pārstāv tik redzami valodnieki kā Endzelīns un Bleses, senatnē pastāvējis kā vidus dialekts, tā arī vēl citi. Pēc Latgales filologu M. Bukša un L. Latkovska³³ uzskata vidus dialekts nav senatnē pastāvējis, bet bijuši tikai divi dialekti („valodas” pēc šo autoru terminoloģijas): latgaļu austrumos un kurzemnieku rietumos.

Pēc E. Bleses domām³⁴ 17. gadsimtenī pastāvējuši sekojoši dialekti: (1) Vidus dialekts. Bijis laikam mazāk viengabalains, nekā tas atspoguļojas Manceļa, Glika un Firekera valodā, jo rakstot šie autori

nevien klausījušies dzīvajā valodā, bet arī izmantojuši simt gadu vecās literārās tradīcijas. Runājamā valoda, kas atspoguļojas šī laikmeta rakstos, ir Rīgas un Zemgales (īpaši Dobeles apkārtnes) valoda. Langija 1685. gada vārdnīcā turpretim ir stipra kursiska ietekme. Pierādījums par šī dialekta esamību ir visa 17. gadsimteņa latviešu literatūra.

(2) Tāmnieku dialekts. Pastāvējis kā ziemeļrietumu Kurzemes tāmnieku dialekts, mazāk kā Vidzemes tāmnieku izlokšņu variants. Salīdzinot ar tagadējo tāmnieku dialektu, jādomā, ka 17. gadsimtenī bijis spēcīgāks lībiskais un arī kursiskais elements. Pierādījums par šī dialekta eksistenci ir Manceļa un Einhorna rakstos.

(3) Augšzemnieku dialekts. Pastāvējis Austrumlatvijā. Kamēr 17. gadsimteņa tāmnieku dialekts atšķiras vairāk no tagadējā tāmnieku dialekta un līdz ar to no vidus dialekta, toreizējais augšzemnieku dialekts bijis tuvāks tagadējam vidus dialektam nekā tagadējais augšzemnieku dialekts. Tikai ar 18. gadsimteni slavu valodu ietekmē pieaug dažas, īpaši fonētiskās, atšķirības.³⁵ Totiesu 17. gadsimtenī spilgti iezīmējušās sēliskas īpatnības.

Šīs sēliskās īpatnības tik spilgtas, ka būtu pamats runāt par ceturto — sēļu dialektu. Pierādījumi par šo dialektu eksistenci atrodami 17. gadsimteņa valodnieciskos rakstos un leksikografiskos materiālos.

M. Bukšs noraida viedokli, ka 17. gadsimteņa literatūra pierāda vidus dialekta esamību. Pēc viņa domām pirmie garīgie raksti sarakstīti „malenieciskā valodā”.³⁶ Mancelis esot šo maleniecisko valodu nosvēris uz kurzemnieku valodas pusi un, konspirējot ar protestantiskiem Vidzemes muižniekiem, uzspiedis to Vidzemes latviešiem, kaut gan pēdējie runājuši latgaliski un nav kurzemnieku valodu sapratuši. Pārņemot E. Šturmas latviešu valodas dialektu karti no *LE* (487. lpp.), Bukšs to pārklāj ar savu ēnojumu, rādot augšzemnieku dialekta izplatību no Rīgas, no Šturmas kartē parādītās tāmnieku dialekta joslas Vidzemē un no Bauskas Zemgalē uz austrumiem pāri Latvijas robežām. Tātad Manceļa laikā pēc Bukša domām augšzemnieku dialekts runāts Vidzemē uz austrumiem no līnijas: Mazsalaca—Limbaži—Rīga, un Zemgalē uz austrumiem, sākot no Iecavas un Bauskas, un, protams, arī tagadējā Latgalē.

Pēc profesora Bleses domām³⁷ turpretim uz 17. gadsimteni var visumā attiecināt E. Šturmas dialektu karti *LE*.

Šīm mūsu „iekšējām” domstarpībām ir savas paralēles starptautiskajā plāksnē. Piemēram, latviešu zinātnieki ir vienis prāti, ka senatnē ir eksistējusi atsevišķa senprūšu tauta ar savu valodu. Profe-

sors Endzelīns ir publicējis senprūšu valodas gramatiku. Turpretim leišu vēsturnieki katēgoriski noliedz senprūšu tautas un senprūšu valodas esamību, un apgalvo, ka „tā dēvētie” senprūši esot patiesībā leiši.³⁸ Vēl interesantāks no mūsu Latgales vēsturnieku viedokļa ir baltkrievu vēsturnieku un filologu apgalvojums, ka senatnē tikai baltkrievi apdzīvojuši visu Latgali,³⁹ kamēr mūsu Latgales vēsturnieki un filologi domā, ka tikai latgaļi senatnē apdzīvoja tagadējo Baltkrieviju. Vieniem nav Baltkrievijas, otriem nav Latgales. Šie fakti tikai rāda, kāds milzīgs pētniecības darbs vēl veicams, kaut gan jāsaprot, ka domstarpību pamatā ir arī lokālpatriotisms un diletantisms, ko nekādi objektīvi zinātniski pētījumi nespēs izkļaudēt.

Pārsteidz, ka abi pretējie viedokļi par Vidzemes un Latgales problēmām, kas mūs interesē, pilnīgi saskan. Abi viedokļi akceptē uzskatu, ka 17. gadsimtenī notikusi latviešu valodas diferencēšanās. Starpība tikai tā, ka pēc Bukša uzskata 17. gadsimtenī ir atšķēlies vidus dialekts no augšzemnieka dialekta, kamēr pēc Bleses uzskata no Latgalē vēl 15. un 16. gadsimtenī izplatītā vidus dialekta 16. vai 17. gadsimtenī sācis atšķēties augšzemnieku dialekts.

Par laimi ir avoti, kas ļauj izšķirt jautājumu, vai Vidzemē Mancela laikā runāja augšzemnieku vai vidus dialektu. Tieši tai pašā gadā, kad Mancelis publicēja savu *Lettus* un *Phraseologia Lettica*, t. i. 1638. gadā, Vidzemē notika zviedru arklu revīzija. Desmit komisijas ar kopā 32 locekļiem apceļoja Vidzemi, un, saaicinājuši zemniekus, tie uzrakstīja vispirmām kārtām māju vārdus un tad arī citas vajadzīgās ziņas. Pilnīgi neiespējams, ka arī šie ierēdņi būtu konspirējuši ar Manceli un augšzemnieku dialektā sauktos zemnieku vārdus uzrakstījuši vidus dialektā.⁴⁰

Šie 1638. gada Vidzemes vietu vārdi liecina, ka visā Vidzemē runāts vidus dialekts, un pat tagadējos augšzemnieku dialekta rajonos apmēram puse vārdu, kam ir dialektiskas pazīmes, ir uzrakstīti augšzemnieku dialektā, bet otra puse vidus dialektā. Minot tikai nedaudzus piemērus: Alūksnes novadā ir šādi augšzemnieku dialektā uzrakstītie māju vārdi (iekavās tagadējie vidus dialekta nosaukumi) — *Dost* (Dastas), *Krops* (Krapas), *Melsub* (Melnzobji), *UBelin* (Ozoliņi), *Puga* (Pogas). Bet tai pašā Alūksnes novadā ir šādi vidus dialektā uzrakstīti māju vārdi: *Balingen* (Bāliņi), *Pollusch* (Polīši), *Laze* (Lāči), *Poppe* (Popji), *Wergall* (Vārgaļi). Gulbenes novadā augšzemnieku dialektā vārdu tikpat kā nav, gandrīz visi ir rakstīti vidus dialektā. Bērzaunes novadā gan ir *Collna kalpi* (Kalpji), *Collna Lule* (Lūļakas), bet ir arī *Latzan* (Lācēni) un *Puodinieks* (Podnieki).

Ievērosim precīzo fonētisko rakstību šim pēdējam vārdam, tāpat fonētisko rakstību sekojošiem vārdiem: *Lempān* (Lempēni), *Kuockaya* (Kokāji), *Buock* (Boķi). Tā varēja rakstīt tikai tāds, kam bija sveša mācītāju nodibinātā latviešu pareizrakstība. Tātad nevērēsim apgalvot, ka revidenti piedalījās Manceļa „konspirācijā”. Vidzemes 1638. gada vietu vārdi rāda apgalvojuma, ka vidus dialekts 17. gadsimteņa Vidzemē nebūtu tautā lietots, nepareizumu. Ir tieši otrādi: pat vēlākajiem augšzemnieku dialekta apgabaliem Latgales pierobežā augšzemnieku dialekts 17. gadsimtenī ir mazāk zīmīgs nekā vēlāk. Vidzemē 1638. gadā latvieši pārsvarā runāja vidus dialektā. Piemēram, 15 vidus dialekta Ozoliem un Ozoliņiem stāv pretī tikai divi Ūzūli.

Par latviešu valodu un tās dialektiem vērā ņemamu liecību ir atstājis P. Einhornš grāmatā *Historia Lettica*. Tajā autors konstatē, ka latvieši paši sevi saucot par latvjiem un savu valodu par *Latwißku oder Latwju wallodu*. Uzsvēris, ka visi latvieši runā vienu valodu, viņš hercogistē atšķir trīs latviešu dialektus: kuršu, zemgaļu un Daugavpils jeb Sēlpils dialektu. Šeit jāpiezīmē, ka par Daugavpils apgabalu hercogistē sauca vēlākā Ilūkstes apriņķa daļu starp Eglaines un Lauces upi. Einhornš turpina, ka tos, kas runājot Daugavpils un Sēlpils dialektu, citi un arī viņi paši saucot par *Räden* jeb *Rädingen*. Šis dialekts esot izplatīts nevien Zemgalē no Valles līdz krievu robežām, bet arī viņpus Daugavas: Rēzeknes, Ludzas un Viļakas apgabalā. Zemgaļi (t. i. Zemgales dialekta runātāji) dzīvojot no Valles gandrīz līdz Saldum. Starp Saldu un Prūsiju dzīvojot kurši, ko pārējie latvieši saucot par tāmiem. Vidzemē ap Rīgu nevienu citu valodu nerunājot, kā tikai latviešu.

Einhorna latviešu valodas un dialektu raksturojums dod atbildi uz šīs apakšnodaļas sākumā minētajiem jautājumiem. Viņš nepārprotami raksta, ka latviešiem ir kopēja valoda. Eksistēja gan trīs dialekti, bet to atšķirība nebija tik liela, lai runātu par atsevišķām valodām. Spriežot pēc 17. gadsimtenī uzrakstītiem vietu vārdiem, liekas, ka dialektu atšķirības toreiz bija mazākas nekā vēlākos gadsimteņos. Varam tāpēc secināt, ka par spīti lielajai izlokšņu bagātībai visus latviešus vienoja kopēja valoda.

Ir vēl kāds cits vērā ņemams apstāklis. Salīdzinot apdzīvotības karti un dialektu karti, jāsecina, ka tāmnieku un augšzemnieku dialekta apgabali bija mazāk apdzīvoti nekā vidus dialekta apgabals. Bez šaubām tas bija iemesls, kāpēc vidus dialekts kļuva par rakstu valodu. Grūti iedomāties, ka par rakstu valodu būtu kļuvis dialekts,

kādu runāja tālo mežu un purvu salu skaitā mazāk nozīmīgie iedzīvotāji.

Gluži citādi bija apstākļi 18. gadsimtenī, kad Latgale bija nevis pagaidām atdalījusies no pārējās Latvijas, bet, kā likās, atšķirta uz visiem laikiem. Tad, protams, garīgos rakstus vajadzēja publicēt turienes dialektā. Kamēr visā latviešu tautas kopībā latgalieši bija tikai minoritāte, pēc Latgales atdalīšanas viņi bija majoritāte. Tāpēc arī tikai latgaliešiem domātos rakstus sāka iespiest augšzemnieku dialektā.⁴¹

Tautas veidošanās dinamika

Iepriekšējās lappusēs esam noskaidrojuši, ka vairākos sadzīves novados 17. gadsimtenī konstatējama latviešu apzināšanās par atsevišķu tautu. Atliek vēl noskaidrot, vai gadsimteņa tecējumā bija kādi spēki, kas latviešu tautu vēl ciešāk sakausēja, vai arī darbojās pretējie spēki.

Kā jau norādīts apakšnodaļā par minoritātēm, galvenie dinamiskie elementi 17. gadsimteņa latviešu tautas veidošanā neapšaubāmi bija lielle politiskie notikumi — kaņi un tiem sekojošie robežu pārkārtojumi, un ar kaņiem saistītās demografiskās katastrofas. Latvijas politiskā vēsture 17. gadsimtenī iezīmējas ar divām pretējām tendencēm latviešu tautas veidošanās procesā.

Iekšējā kolonizācija („bēgļu kustība”), kas bija abu lielo demografisko katastrofu — mēņa un kaņa — sekas, kā arī saimnieciskās apspiestības dēļ radusies bēgļu kustība, spēcīgi darbojās, lai izlīdzinātu lokālās diferences un konsolidētu viengabalainu nāciju. Bēgļi, kas devās no viena Latvijas pagasta uz otru, no vienas Latvijas provinces uz kādu citu, nevien nesa sev līdz savas kultūrālās īpatnības, bet, nonākot jaunā vidē, gan ietekmēja šo vidi, gan arī šī vide ietekmēja viņus. Tā kultūrālās atšķirības izlīdzinājās, un latviešu kultūra kļuva bagātāka un daudzpusīgāka. Tā kā varējām konstatēt, ka bēgļu kustība bija ļoti plaša, tad tas arī nozīmē, ka integrētāji spēki bija ļoti stipri.

Tautas konsolidēšanā un integrēšanā darbojās arī vēl citi faktori. Dažādu novadu latvieši satikās lielajā tirdzniecības centrā Rīgā un sīkākos tirdzniecības centros pārējās pilsētās un gada tirgos, gan vedot turp pašu preces pārdošanai, gan arī braucot uz lielākiem centriem šķūtīs ar kungu vai valdības vezumiem. Dažādu novadu latvieši satikās arī pirmajā daļā aprakstītajos partizānu pulkos, kuņos,

kā redzējam, reizēm bija tūkstoši, tāpat arī latviešu kaņaspēka daļās. Spriežot pēc 17. gadsimteņa baznīcas grāmatām, arī pārnovadu laulību skaits bija liels. Tāpat avotos apliecinātā dažādo gan katolisko, gan pagānisko kulta vietu apmeklēšana sekmēja dažādu novadu latviešu satikšanos. Šī satikšanās neapšaubāmi nozīmēja kultūrālo vērtību apmaiņu. Tomēr ilgstošas ietekmes ziņā iekšējai kolonizācijai no šiem faktoriem varēja līdzināties vienīgi pārnovadu laulības.

Latvijas somu koloniju vēsture vēl rāda, ka par spīti tiesiskai atšķirībai somi pārtautojās un ieplūda latviešos. Tāpat pārtautojās nelielais krievu skaits, kas kā bēgļi uzņēma zemi Latvijā. Visumā tomēr šis svešo asiņu piejaukums bija niecīgs.

No tautas veidošanās dinamikas viedokļa ir arī svarīga Latvijas vācu kungu kārtas un Latvijas pilsētu vācu namnieku jaunā mode, sākot latviešus nicināt. Ar to bija, ja arī ne noslēgts, tad katrā ziņā ļoti apgrūtināts latviešu pārvācošanās ceļš. Latviešiem Latvijā, vai viņi gribēja vai ne, vajadzēja palikt latviešiem. Tā kā vācieši nicināja latviešus, arī latvieši sāka nicināt vāciešus. No nacionālās vēstures viedokļa tāpēc šī vācu nostāja pret latviešiem bija pozitīva, jo palīdzēja saglabāt latviešu tautu. Tā arī radīja latviešos spītu, kas tikai vēl vairāk stiprināja tautas konsolidāciju.

Pretēji šīm tendencēm tomēr politiskās pārmaiņas darbojās arī diferencēšanās virzienā. Atšķirīgā politiskā vēsture trim lielajām Latvijas sastāvdaļām, bet jo sevišķi konfesjonālās robežas rašanās starp Latgali un pārējo Latviju, darbojās separēšanas virzienā. Jāievēro, ka Latgalē nostiprinājās katolisms un pārējā Latvijā protestantisms tieši tad, kad kristīgā ticība guva uzvaru par pagāniskiem ticējumiem. Nevien konfesjonālā atšķirība pati par sevi radīja plaisu latviešu tautā. Vēl ļaunāk bija, kā konfesjonālo diferencu dēļ teorētiski varam sagaidīt, ka apsīka bēgļu kustība starp Latgali un pārējo Latviju, jo ticīgiem zemniekiem arvien grūtāk nācās atstāt savu baznīcu, lai apmestos starp „ķeņiem” vai „pagāniem”. Vai šī varbūtība tiešām atspoguļojas migrācijas apsīkumā, par to pētījumu vēl trūkst. Katrā ziņā liekas, ka 17. gadsimtenī atšķirība starp Latgali un pārējo Latviju vēl maz jūtama.

Ja tagad salīdzinām abus pretējos spēkus, kas darbojās latviešu tautas veidošanā, tad jākonstatē, ka pārsvarā bija konsolidētāji spēki. Nav, protams, iespējams statistiski izsvērt katra augšā minētā faktora nozīmi. Tomēr secinājums, ka pārsvars bija konsolidētājiem spēkiem, izriet no gala rezultāta — latviešu tauta nākošos gadsimteņos turpināja skaitliski augt. Latviešu ekspansija bez tam vēl izpaudās terri-

toriāli lībiešu apgabalu kolonizācijā Vidzemē un etniskās robežas atspiešanā tālāk uz ziemeļiem.

Vai 17. gadsimtenī pastāvēja latviešu valstis?

Krievijā, Zviedrijā, Dānijā, Anglijā un citās Eiropas valstīs atsevišķos vēstures posmos ir bijuši vācu tautības valdnieki. Tomēr valdnieka tautība šīs valstis nepārvērta par vācu valstīm. Uz analogijas pamata ir mēģināts teikt to pašu par Latviju. Kurzemes hercogistē, piemēram, 17. gadsimtenī tauta bija latvieši, bet valdnieks bija vācietis, un, ja Zviedrija palika zviedru valsts par spīti vācu tautības valdniekam, tad arī Kurzemes hercogiste būtu uzskatāma par latviešu valsti. Līdzīgu apgalvojumu varētu arī izteikt par Vidzemi un Latgali.

Diemžēl šī analogija nav pareiza. 17. gadsimteņa valstīs tauta nebija konstituētājs elements, kā tas ir modernos laikos, un līdz ar to tautas nacionālā piederība nenosaka valsts raksturu. Kamēr modernajos laikos demokratiskās valstīs visiem pilngadīgiem pilsoņiem (ar nelieliem izņēmumiem) ir gandrīz visas aktīvās un pasīvās politiskās tiesības, tikmēr 17. gadsimtenī politiskās tiesības bija tikai aristokratijas locekļiem un šaurākā mērogā pilsētu namniekiem. Šīs politiski pilntiesīgās kārtas, t. i. dižciltīgo, tautība ir tā, kas ļauj 17. gadsimteņa valstis uzskatīt par vienas vai otras tautības valsti. Tā Lietuva ar saviem leišu tautības muižniekiem vairākumā paliek leišu valsts par spīti tam, ka valdnieks bija zviedrs, polis, ungārs vai vācietis, un par spīti tam, ka valsts valoda bija baltkrievu.

Kurzemes hercogistē turpretim vienīgais politiski pilntiesīgais elements bija vācu tautības muižnieki. Tā, kaut arī latvieši bija tautas vairākums, Kurzemes hercogisti nevar konstruēt kā latviešu valsti, ja negrib nodarīt pāri vēsturiskai patiesībai. Vēl mazāk par latviešu valstīm var saukt Vidzemi un Latgali, jo šīm provincēm nebija pat Kurzemes hercogistes autonomijas.

Secinājumi

Septiņpadsmitā gadsimtenī latviešu nācija eksistēja kā apzinīga īpatnēji kultūrāla vienība, kas aptvēra visas latviešu apdzīvotās zemes. Latvieši sevi uzskatīja par atsevišķu etnisku kopu. Par spīti

atšķirīgiem dialektiem latvieši apzinājās visu šo dialektu kopību, apzīmējot savu valodu par latvisku valodu.

Latviešu nācijas kopības apziņa reizēm izpaudās agresīvā nostājā pret pārējām tautām. Starp citu šāda nostāja izpaudās ticējumos un ceremonijās. Kaut gan pētījumu trūkuma dēļ nezinām, par cik latviešu māksla, apģērbs un daži citi potenciāli tautas sakausētāji veicināja tautas veidošanos, tomēr arī ar to, ko varam konstatēt, pietiek, lai apliecinātu, ka 17. gadsimtenī latviešu tauta eksistē nevien antropoloģiski, bet arī kā etniska un kultūrāla kopa.

Šī etniskā un kultūrālā kopības apziņa tomēr nepārvērtās politiskā vienībā, jo trūka tautas nacionālo vadoņu. Tai vietā eksistēja reģionāla politiska kopības apziņa atsevišķās provincēs.

Tomēr, vērojot 17. gadsimteņa dinamisko procesu, kas latviešu tautu sakausēja arvien ciešāk par spīti pārējām tendencēm, varam teikt, ka latviešu tauta bija ceļā uz augstāko kopības formu, kad kultūrālā un sabiedriskā kopība vainagojas ar augstāko sasniegumu — savu neatkarīgu valsti.

¹P.Einhorn, *Historia Lettica*, 62. lpp.

²J.J.Strauss, *op. cit.*, 65. lpp.

³E.Dunsdorfs, *Devīņvīru spēks*, 132. un sek. lpp.

⁴*Mitteilungen*, 14.

⁵*Mitteilungen*, 22.

⁶K.Straubergs, „Kāzu gods”.

⁷Par *Pohlnisch-Preussischer Robinson* atkarību no Branta ceļojuma apraksta sk. 17. nodaļā 63. vēri.

⁸P.Einhorn, *Historia Lettica*, 40—41. lpp.

⁹A.Olearius, *Neue orientalische Reisebeschreibung* (Schleßwig 1647).

¹⁰Pēc V.Brežgo, „Latgale XVII g. s.”, „Sējējs 1937, atreferējis K.Straubergs, „Pie mūžības vārtiem”, *Latviešu tautas dziesmas IX* (Kopenhāgenā 1956), 100. lpp.

¹¹J.A.Brandt, *op. cit.*, 80. lpp.

¹²K.Straubergs, „Die Epiphanie der Seele”.

¹³J.Schwerts, *op. cit.*, 218—251. lpp.

¹⁴J.J.Strauss, *op. cit.*, 66. lpp. Sal. Dionisius Fabricius, *op. cit.*, 441. lpp.: Mulieres et uxores eorum comas nutriunt, nunquam plectentes, sed per cervicem et genas dependent non sine nausea eorum, qui eorum usum ignorant.

¹⁵J.A.Brandt, *op. cit.*, 73—74. lpp.

¹⁶Dionisius Fabricius, *op. cit.*, 442. lpp.: Ancillae et innuptae sarta gerunt ex setis equorum varii coloris, quas ipsi coloribus imbuere optime sciunt, satis artificiose texta, qua signa sunt virginitatis.

¹⁷G.Mancelius, *Phraseologia Lettica*, desmitā saruna, modernā rakstībā iespiesta

autora *Senie stāsti*, 82—83. lpp.

¹⁸Tieši tā Ansis gan nebūs teicis, jo *Phraseologia Lettica* Mancelis raksta: „Billig sollte man bey dem einfältigen Bawrvolck die art zu reden abbringen, das sie sagen, Gräkohß eet, welchs trawn nichts anders ist, alß gehen in Sünden.”

¹⁹Paul Johansen, „Bruchstück des Landbuches der Ordensmeister für Rujen und Helmet”, *Beiträge zur Kunde Estlands*, Bd. 21 (Tallinn 1938).

²⁰A.Günther, *op. cit.*: *Lettus*, sk. Stube/Istaba/seelb. Ustuba/Marieb. & Rositen Ustob.

²¹J.Jakubowski i J.Kordzikowski, *op. cit.*, 1. lpp.

²²E.Dunsdorfs, *Deviņviru spēks*, 122. lpp.

²³A.Bielenstein, *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert* (St. Petersburg 1892), 74. lpp.

²⁴Ferdinand Joh. Wiedemann, „Einleitung”, Joh. Andreas Sjögren's *Gesammelte Schriften*, Bd. II, T.I. *Livische Grammatik nebst Sprachproben* (St. Petersburg 1861), XLIX—L lpp. Sal. arī M.Bukšs, *Pizeimes par senējū latgaļu resp. latvīšu volūdu* (Traunšteinā 1948).

²⁵Citēts pēc *LE*, 1241. lpp.

²⁶*Mitteilungen* 4.

²⁷Citēts pēc Videmana, *op. cit.*, XLIX lpp.

²⁸*Ibid.*

²⁹RA, Liv. II, 143. Sk.: F.J.Wiedemann, *op. cit.*, L lpp. Jerna (Hiärn) liecību, kas attiecas uz 1670—75. gadu: „Lībieši Vecsalacas jūrmalā un apgabalā uz Limbažiem, Liepupi, Nabi un Vainižiem vai ikdienas pieņem latviešu valodu, jo . . . viņiem dievkalpojums riko latviešu valodā. Latvieši baidās no viņu burvībām.”

³⁰H.v.Bienenstamm, *Beschreibung des kaiserlich-russischen Gouvernements Kurland, oder der ehemaligen Herzogthümer Kurland und Semgallen, mit dem Stifte Pilten* (Mitau und Leipzig 1841), 38. lpp.

³¹W.G.Douglas, *op. cit.*

³²A.Švābe, *Pagasta vēsture*, 273—274. lpp. Dati attiecas uz 1688., nevis uz 1690. gadu; tāpat ārpagastnieku procents nav 29,5.

³³1958. g. 4. novembra vēstule.

³⁴1958. g. 20. oktobra vēstule.

³⁵Plašāk sk.: E.Blese, „Asūnes evaņģelijs”.

³⁶M.Bukšs, *Latgaļu literatūras vēsture*, 28—29. lpp.

³⁷1958. g. 20. oktobra vēstule.

³⁸C.R.Jurgela, *op. cit.*, 18. un sek. lpp.

³⁹P.Vakar, *Belorussia* (Cambridge, Mass. 1956), 9. lpp.

⁴⁰Autors 1938—1941. gadā, izdodot šo revīziju, visus uzrakstītos māju vārdus, kas vēl eksistē tagad, ir identificējis ar tagadējiem nosaukumiem. Sk. *ARL*, Ievada sējumu, kur arī minēti revidentu vārdi un biografijas.

⁴¹Tāpat kā nevaram akceptēt Bukša domas, ka Manceļa grāmatas valoda bija konspirācijas produkts, tā arī noraidāma profesora Bleses doma, ka augšzemnieku dialekta kultivēšana Latgales 18. gadsimteņa rakstos bija poļu konspirācijas aulis (sk. „Asūnes evaņģelijs”).

PIELIKUMI

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

1. CHRONOLOĢIJA

- 1582—1600 Bīskaps (vēlāk kardināls) Georgs Radivils poļu administrātors Vidzemē un Latgalē
- 1587—1625 Vidzemes bīskapa amatā darbojas Oto Šenkings
- 1587—1632 Sigismunds III valda Polijā un Lietuvā
- 1592 Sigismunds III kļūst par Zviedrijas karali
- 1596—1616 Hercogs Fridrihs un Vilhelms (Ketleri) valda sadalītā hercogistē —Vilhelms Kurzemē un Fridrihs Zemgalē
- 1600—1635 Latvijas karš
- 1601 Pirmā zviedru arklu revīzija Vidzemē
- 1601—1603 Mēris
- 1603—1621 Jans Kārlis Kotkievičs poļu administrātors Vidzemē un Latgalē
- 1604—1611 Zviedrijā valda Kārlis IX (kronēts 1607)
- 1605 Salaspils kauja
- 1609 Grobiņas apgabals atkal pievienots Kurzemei
- 1611 Piltenes statūti
- 1611—1632 Zviedrijā valda Gustavs II Ādofs
- 1616—1642 Kurzemes un Zemgales hercogistē valda hercogs Fridrihs
- 1617 Stolbovas miers starp Zviedriju un Maskaviju
- 1617 *Formula Regiminis* (Kurzemes un Zemgales hercogistes satversme) un Kurzemes statūti (tiesību grāmata)
- 1621 Rīga kapitulē Zviedrijas karalim
- 1622—1628 Jakobs Delagardijs zviedru ģenerālgubernātors Vidzemē
- 1622 Kancleram Akselim Uksenšernam piešķir „Vidzemes bīskapiju”
- 1624 Arklu revīzija Vidzemē
- 1626 Valles kauja
- 1627 Arklu revīzija Vidzemē
- 1629—1634 Johans Bengtsons Šite ģenerālgubernātors Vidzemē
- 1629 Altmarkas pamiers starp Zviedriju un Poliju
- 1630 Arklu revīzija Vidzemē. Tiesu reforma Vidzemē
- 1632 Nodibināta Tērbatas universitāte
- 1632—1648 Polijā un Lietuvā valda Vladislavs IV

- 1632—1654 Zviedrijā valda karaliene Kristīna
 1634 (vai 1639?) Kurzemes hercogs pirmo reizi iegūst Tobago
 1634—1643 Bengts Bengtsons Uksenšerna Vidzemes ģenerālgubernātors
 1635 Stumsdorfas pamiers starp Zviedriju un Poliju
 1635 Publicēta pirmā latviešu tautasdziesma
 1638 Arklu revīzija Vidzemē
 1638 Pirmā latviešu vārdnīca: Manceļa *Lettus*
 1642—1682 Hercogs Jēkabs valda Kurzemē un Zemgalē (zviedru internēts 1658—1660)
 1643 Hermanis Hansons Vrangels Vidzemes ģenerālgubernātors
 1644 Ēriks Ēriksons Rīnings Vidzemes ģenerālgubernātors
 1645—1649 Gabriels Bengtsons Uksenšerna Vidzemes ģenerālgubernātors (faktiski pārtrauc valdīt 1647)
 1645—1676 Maskavijā valda cars Aļeksejs Michailovičs
 1648—1668 Jans Kazimirs valda Polijā
 1649—1652 Magnus Gabriels Jakobsons Delagardijs Vidzemes ģenerālgubernātors (faktiski sāk valdīt 1650)
 1651 Kurzemes hercogs iegūst Gambiju
 1652—1655 Gustavs Karlsons Hurns Vidzemes ģenerālgubernātors
 1654 Krievu zemes reģistrs (piscovaja kniga) Latgalē
 1654—1658 Kurzemes hercogs valda pār Tobago
 1654—1661 Kurzemes hercogam pieder Gambija
 1654—1660 Zviedrijā valda Kārlis X Gustavs
 1654 Manceļa sprediķu grāmatas I izdevums
 1654—1667 Krievi Latgalē
 1655—1658 Magnus Gabriels Delagardijs otru reizi Vidzemes ģenerālgubernātors
 1655—1660 Pirmais ziemeļu karš (Latvijā no 1654)
 1655 Zviedri ieņem Daugavpili, ko zaudē 1656. gadā
 1656 Cars Aļeksejs Michailovičs aplenc Rīgu
 1657—1661 Mēris
 1658—1661 Roberts Patriksons Daglass Vidzemes ģenerālgubernātors
 1658—1660 Zviedri valda Kurzemē un Zemgalē
 1660 Olīvas miers
 1660—1697 Zviedrijā karalis Kārlis XI (pavaldoņu valdība: 1660—1672)
 1661 Kardisas miers starp Zviedriju un Maskaviju
 1661 Akselis Gustavsons Liljē Vidzemes ģenerālgubernātors
 1661 Kurzemes hercogs zaudē Gambiju
 1662—1665 Bengts Gabrielsons Uksenšerna Vidzemes ģenerālgubernātors
 1663—1688 Kurzemes hercogs nomā dzelzs raktuves Norvēģijā un nodibina koloniju
 1664 Koloniju līgums starp Kurzemes hercogu un Anglijas karali
 1665—1672 Klaudijs Okesons Tots Vidzemes ģenerālgubernātors (1671—1675 Hanss fon Fersens ģenerālgubernātorā vietnieks)
 1666—1674 Ceturtdaļas redukcija Vidzemē
 1668(1671) Klaudija Tota policijas noteikumi
 1669—1674 Michaels Višņoveckis valda Polijā un Lietuvā

- 1673 Duisburgas profesors J.A.Brants ceļo caur Latviju. Ceļojuma apraksts publicēts 1702. gadā
- 1674—1696 Jans Sobieskis valda Polijā un Lietuvā
- 1675—1686 Kristers Svantesons Hurns Vidzemes ģenerālgubernātors
- 1677 Lietuvas statūts stājas spēkā Latgalē
- 1678 Zviedru karaspēks dodas caur Kurzemi uz Prūsiju
- 1681 Lielā redukcija Vidzemē. Sākas zemes mērišana
- 1682—1698 Hercogs Fridrihs Kazimirs valda Kurzemē un Zemgalē
- 1685 Iespiesta Jaunā derība latviski
- 1687—1695 Jakobs Hastfers Vidzemes ģenerālgubernātors
- 1688 Arklū revīzija Vidzemē
- 1689—1725 Maskavijā (Krievijā) valda cars (imperātors) Pēteris
- 1691 Sākas speciālais iedalījums Vidzemē
- 1694 Iespiesta visa bībele
- 1695—1697 Lielais bads
- 1695—1702 Ēriks J.Dālbergs Vidzemes ģenerālgubernātors
- 1696 Ekonomijas reglaments Vidzemē
- 1697—1698 Lielā ambasāde—cars Pēteris dodas caur Latviju uz Rietumeiropu
- 1697—1718 Zviedrijā valda Kārlis XII
- 1697—1733 Polijā un Lietuvā valda Augusts II Stiprais
- 1698—1711 Hercoga Fridriha Vilhelma aizbildņi valda Kurzemē un Zemgalē
- 1700—1721 Lielais ziemeļu karš
- 1701 Spilves kauja
- 1701—1709 Seši latviešu zemes sargu bataljoni ietilpst zviedru spēkos
- 1701—1705 Zviedri Kurzemes hercogistē
- 1702—1706 Kārlis Hansons Frēlichs Vidzemes ģenerālgubernātora vietnieks
- 1702 Krievi iebrūk Vidzemē. Sagūsta prāvesta Glikas audžumeitu Martu, kas valda Krievijā kā Katrīna 1725—1727
- 1702 Omuju kauja
- 1703 Salatu kauja
- 1704 Jēkabpils kauja
- 1705 Mūrmuižas kauja
- 1706—1709 Zviedri Kurzemes hercogistē
- 1708 Krievi iebrūk Vidzemē
- 1709 Poltavas kauja
- 1709 Grāfs Strēmerbergs Vidzemes ģenerālgubernātors
- 1710 Rīgas kapitulācija
- 1710—1711 Mēris

1077	1078	1079	1080	1081	1082	1083	1084	1085	1086	1087	1088	1089	1090	1091	1092	1093	1094	1095	1096	1097	1098	1099	1100	1101	1102	1103	1104	1105	1106	1107	1108	1109	1110	1111	1112	1113	1114	1115	1116	1117	1118	1119	1120	1121	1122	1123	1124	1125	1126	1127	1128	1129	1130	1131	1132	1133	1134	1135	1136	1137	1138	1139	1140	1141	1142	1143	1144	1145	1146	1147	1148	1149	1150	1151	1152	1153	1154	1155	1156	1157	1158	1159	1160	1161	1162	1163	1164	1165	1166	1167	1168	1169	1170	1171	1172	1173	1174	1175	1176	1177	1178	1179	1180	1181	1182	1183	1184	1185	1186	1187	1188	1189	1190	1191	1192	1193	1194	1195	1196	1197	1198	1199	1200
------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

2. LAIKS, MĒRI, SVARI, NAUDA

Laiks

Latvijas teritorijā laikā no 1600. līdz 1710. gadam ir lietoti četri dažādi kalendāra stili.

Gregora kalendāru (jaunā stila) oficiāli kopš 1582. gada lietoja Polijā, tāpat Polijai pakļautajā Latvijā. Praksē tomēr Rīgā un Vidzemē jauno stilu lietoja tikai valdības iestādes un katoļu baznīca, ieskaitot jezuitus. 1614. gadā Vidzemes landtāgs nolēma pieņemt Gregora kalendāru, bet arī šo lēmumu nereālizēja. *Formula Regiminis XLVI* pants noteica, ka jaunais stils lietojams Kurzemē un Zemgalē, sākot ar 1618. g. 1. janvāri (jaunā stila). Līdz tam jauno stilu lietoja tikai muižnieki, kas bija opozīcijā pret hercogu. Piltenes landrāti 1622. gadā nolēma, ka jaunais stils noteikti iedzīvināms praksē. Latgalē jaunais stils ieviesās pēc 1614. gada Vidzemes landtāga lēmuma un ar pastiprināto katolizāciju.

Jūlija kalendārs (vecā stila) bija spēkā Zviedrijā. Līdz ar to šo stilu oficiāli lietoja Zviedrijas okupētā un Zviedrijai pievienotā Latvijas teritorijā. Praksē Rīgā un Vidzemē to lietoja jau priekš pievienošanas Zviedrijai. Piemēram, šai grāmatā avotam lietotajā Nienšteda Rīgas chronikā par 1601—1609. gadu notikumi ir datēti pēc vecā stila. Praksē veco stilu lietoja arī Kurzemes un Zemgales harcogistē pēc 1618. g. 1. janvāra, pret ko vērsās hercogistes 1645. gada landtāga lēmums. Kā kompromisu līdz gadsimteņa vidum hercogistē datējumos un baznīcas grāmatās lieto abus stilus — jauno un veco. 1659. gadā zviedru okupācijas vara pavēlēja mācītājiem lietot veco stilu, bet pēc okupācijas izbeigšanās jaunais stils ieviesās vispārējā lietošanā.

Lai pārietu no vecā stila datuma uz jauno stilu, laikā no 1582. g. 5. oktobra līdz 1700. g. 29. februārim jāpieskaita desmit dienas, laikā no 1700. g. 1. marta līdz 1800. g. 29. februārim — vienpadsmit dienas. Lai pārietu no jaunā stila datuma uz veco stilu, tikpat daudz dienu ir jāatskaita.

Zviedru ķēniņa kalendārs bija spēkā Zviedrijā no 1700. līdz 1712. gadam. Nolūks bija arī 18. gadsimtenī paturēt desmit dienu starpību ar jauno stilu. To panāca, skaitot 1700. gadam 365 dienas (kā Gregora kalendārā, kamēr pēc

Jūlija kalendāra šai gadā bija 366 dienas). Kad 1712. gadā Zviedrija atgriezās pie Jūlija kalendāra, 1712. g. februārim skaitīja 30 dienas. Pēc zviedru ķēniņa kalendāra laikā no 1700. g. 1. marta līdz 1712. g. 30. februārim datumi ir par vienu dienu uz priekšu nekā vecā stila datumi. Vidzemē šī kalendāra lietošanu noteica ģenerālgubernātors Dālbergs ar 1700. g. 4. aprīļa patentu. Rīgā 1700. gadā no kalendāra izmeta 4. aprīli, bet paša Dālberga kancelejā jauno kalendāru sāka lietot tikai 8. aprīli. Vidzemē jaunais kalendārs ieviesās maijā un jūnijā, dažās draudzēs tikai gada beigās. Ar Rīgas un Vidzemes padošanos krieviem oficiāli un praksē atkal atgriezās pie vecā stila.

Bicances kalendāru lietoja krievi līdz 1700. g. 1. janvārim, pēc tam pieņēma Jūlija kalendāru. Pēc Bicances kalendāra gads sākās 1. septembrī, un gadus skaitīja no mitiskās pasaules radīšanas. Pārējot uz Jūlija kalendāru, krievi rakstīja 7208. gadu. Latvijā šo kalendāru krievi lietoja Pirmajā ziemeļu karā un diplomatiskajā sarakstē līdz 1700. g. 1. janvārim.

Sīkākas ziņas par kalendāriem sk.: V. Klētnieks, *Pētījums par chronoloģijas problēmām Latvijā XVI—XX gadsimtā* (Fišbachē 1948).

Mēri

Sākot ar 17. gadsimteni, valdības pūlējās iedzīvināt principu, ka mēriem jāatbilst kādam standartmēram. Neattīstītās tehnikas dēļ tomēr vajadzīgo precizitāti nebija iespējams panākt, tāpēc viena nosaukuma mēri vēl joprojām ir dažāda lieluma.

Garuma mēri: 1 zviedru jūdze = $1\frac{1}{2}$ Vidzemes jūdzes = 18.000 zviedru olektis = 10,69 km.

1 Vidzemes jūdze = 7,13 km. Reizēm Latvijā jūdzes bija īsākas, piemēram, Rīgas tuvumā ap 3 km.

1 šaks = 3 laipas = 60 olektis = 240 korteļi.

1 olekts = 2 pēdas = 24 collas.

1 Rīgas olekts = 52,3 cm.

1 zviedru olekts = 59,4 cm.

1 poļu olekts = 60 cm.

1 Lietuvas olekts = 65 cm.

1 prents = $7\frac{1}{2}$ Lietuvas olektis.

1 šnore = 10 prenti.

Platības mēri: 1 zviedru mucas vieta = līdz 1634. gadam 13.263 zviedru kvadrātolektis, pēc tam 14.000 zviedru kvadrātolektis.

1 Lietuvas valaka (Latgalē) = vai nu 33 morgi = 23,45 ha, vai 30 morgi = 21,32 ha.

1 morgs = 300 kvadrātprenti (1×3 šņores).

Kadastrālie mēri: Arklus Vidzemē. Visvairāk izplatītas bija pusarkla lauku mājas. Tajās vidēji bija darba lopu: no 1,6 (Jaunpīli, Suntažos) līdz 5,3 (Gaujienā). Uksenšernas muižās 1646. gadā arklā skaitīja 60 morgus, katrā morgā sējot 1 mucu labības. 1653—1672. gada mērījumos Uksenšernas muižās arklā iemērija 87 līdz 114 mucas vietu zemes atkarā no tās labuma. Šīs mērītās mucas vietas pielīdzināja 64 vērtētām mucas vietai, lai dabūtu 1 arklu. Vidēji vienam arklam zemnieku zemes Vidzemē priekš Lielā kadastra atbilda

(noapaļotos skaitļos) 37 mucas vietas tīrumu, 2 mucas vietas atmatas un 18 mucas vietas meža zemes, kopā 57 mucas vietas jeb apm. 28 ha aņamzemes. Sakarā ar Lielā kadastra noteikumiem par vienu arklu skaitīja tādas lauku mājas, kuņu klaušu un kārtējo nodevu kopvērtība pēc valdības takses bija 60 specija vecdāldeři. Aplēšot, ka 60 vecdāldeři bija 43 % no arkla ienesas, un kapitālīzējot ar 6 %, dabūjam arkla vērtību 2325 specija vecdāldeřus. Šai vērtībā ietilpst arī muižas zeme, kuņu apstrādāja klaušinieki. Atskaitot muižas zemi, zemnieku zemes arkla vērtība bija 1750 specija vecdāldeři.

Arkls hercogistē. Aplēšot arklinieka zemi Bauskā 1650. un Elkšņos 1696. gadā pēc Vidzemes Lielā kadastra noteikumiem, dabūjam ap 33 vecdāldeřus (Vidzemē 60 vd.). Ja šo rezultātu varētu vispārināt, tad hercogistes arkls bija nedaudz vairāk par pusi no Vidzemes arkla, t. i. ap 15 ha aņamzemes.

Gaita Latgalē. Tāpat kā arkls Vidzemē un hercogistē, gaita Latgalē bija kadastrāla vienība ar mainīgu zemes platību, jo to noteica pēc darba spējīgo ļaužu skaita. Pēc 1599. gada arklu revīzijas var aplēst, ka Ludzas stārastijā vienā gaitā bija 6—12 ha zemnieku aņamzemes.

„Dūmi” Latgalē. Valsts nodokļi un citi pienākumi bija jādod pēc „dūmu”, t. i. pavardu skaita. Tomēr katrai muižai bija konvencionāli noteikts pavardu skaits, kas neatbilda patiesam skaitam.

Mantāls Zviedrijā. Konvencionālais katram ciematam noteiktais „vīru skaits”, pēc kā uzlika nodokļus vai sadalīja citus pienākumus. „Vīru skaitu” lietoja Vidzemē Uksensērnas muižās klaušu un dažu nodevu uzlikšanai. Dažās Vidzemes muižās lietoja terminu „vīru arkls” (*Mannhaken*) — tā bija vienība, pēc kuņas ņēma tiesas naudu, medus naudu u. c. maksājumus.

Beřammēri: 1 lasts kviešu, miežu un griķu = 48 pūri.

1 lasts rudzu = 45 pūri, arī 42 pūri.

1 lasts iesala, zirņu, auzu = 60 pūri.

1 lasts sējamo linsēklu = 12 mucas.

1 lasts eļļas linsēklu un kaņepju sēklu = 24 mucas.

1 muca = 2 pūri = 12 sieki.

1 pūrs = 6 Rīgas sieki = 27 kannas = 54 stopi.

1 Rīgas pūrs = 65—68 litri. Lauku pūrs bija katrā muižā citāds, parasti lielāks par Rīgas pūru (bieži vien 4 lauku pūri = 6 Rīgas pūri).

Šķidruma mēri: 1 vāts vīna = 2 pīpes = 3 pungas = 4 ūkšas.

1 vāts Rīgas alus = apm. 112 stopi.

1 vāts krievu degvīna = 120 stopi.

1 bots = 2 ūkšas = 12 enkuri = 360 stopi.

1 pīpe = 360 stopi; 1 pīpe spāņu vīna = 270 stopi.

1 muca = 6 āmi = 24 enkuri = 120 mucīņas = 720 stopi.

1 muca Rīgas alus = 90 stopi.

1 āms = 20 mucīņas = 32 mingli = 4 enkuri = 120 stopi.

1 stops = aptuveni 1,2 litra.

Skaits: Lielsimts = 20 grosi = 48 šaki = 96 kāli = 2088 gabali. Kāls zivju = 20 gabali. Dēķins ādu = 10 gabali. Ducis = 12 gabali.

Kuģu lasti. Kuģu lielumu izteica lastos. Pēc profesora V. Fogela aplēsuma 100 lasti līdzinājās tagadējo burenieku 133 reģistra tonnām. Pēc autora aplēsuma 100 lasti līdzinājās 95 reģistra tonnām.

Svari

1 lasts = 12 birkavi. Kraujot preces kuģos, 1 lasts = 6 birkavi kaņepāju, 4 birkavi Lietuvas linu, 6 birkavi Vidzemes linu, 4 birkavi pakulu, 4 birkavi potašas (par kuģa lastu sk. iepriekš).

1 birkavs = 4 pūri = 20 podi.

1 muca = 12 podi.

1 centners = 6 podi.

1 Rīgas pods = 20 mārciņas.

1 lauku pods = 25 mārciņas.

1 mārciņa = 16 unces = 32 lotes.

1 lote = 4 kventiņi (dārgmetalliem) = 16 ortlini = 6 grani = 18 greni.

Dārgmetallam: 1 mārka = 16 lotes = 6 unces = 24 karāti.

Siena svars: 1 parmiss = 4 vezumi = 120 grīstes = 120 podi.

1 Rīgas mārciņa = aptuveni 420 grami.

Nauda

Latvijā 17. gadsimtenī apgrozījās kā pašu zemē, tā Zviedrijā, Polijā un ārzemēs kaltā nauda. Darijumus slēdza gan monētās izkaltā naudā, gan arī naudā, ko lietoja tikai tirgotāju aplēsumos. Pēdējo tad arī sauca par aplēsumu naudu. Tā kā caur Latviju plašos apmēros notika Polijas un Lietuvas transittirdzniecība ar Holandi, tad svarīgākā bija Holandes un Polijas nauda. Galvenā poļu naudas vienība bija grasis. Kala viena, trīs un sešu grašu monētas, bet aplēsumu nauda no 1600. gada līdz gadsimteņa vidum bija zlots (poļu guldenis), kuņā skaitīja 30 grašus. Gadsimteņa vidū zlotu sāka kalt monētās. Galvenā Holandes nauda ārējā tirdzniecībā bija dāldeŗis. Dāldeŗus kala nevien Holande, bet arī citas valstis: Saksija, Brandenbarga, Lībeka u. c. Lai atšķirtu dāldeŗus, kuŗu vērtība pakāpeniski samazinājās, no dāldeŗiem ar stabilu vērtību, pēdējos sauca par valsts dāldeŗiem, bet latvieši tos sauca par vecdāldeŗiem. Vecdāldeŗi bija divējādi: Alberta dāldeŗi un speciņa dāldeŗi. Speciņa dāldeŗos bija nedaudz vairāk sudraba, tāpēc tie bija vērtīgāki par Alberta dāldeŗiem. Latvijā apgrozījās kādu 24 dažādu sugu speciņa dāldeŗi un kādu 11 dažādu sugu Alberta dāldeŗi. Vispopulārākie bija holandiešu Alberta dāldeŗi. Sudraba saturs vecdāldeŗos bija no 13 lotēm $2\frac{1}{4}$ grenā līdz 14 lotēm 12 greniem vienā mārka. Katra vecdāldeŗa monēta svēra apmēram 2 lotes.

Tā kā Latvijai svarīgākās tirdzniecības zemes bija no vienas puses Polija, no otras Holande, tad Latvijā, sevišķi Rīgā, Alberta dāldeŗu kursu izteica grašos. 1600. gadā Alberta dāldeŗi pielīdzināja 36 grašiem. Kad poļu grašus sāka kalt Vācijā, to vērtību pakāpeniski pazeminot, Alberta dāldeŗa kurss grašos sāka celties, un 1621. gadā tajā skaitīja 75 grašus, bet 1626. g. septembrī 90 grašus. Šis kurss palika līdz gadsimteņa beigām. Zviedru valdība muitas samaksai prasīja speciņa dāldeŗus, bet tos aplēsa par 75 grašiem, tā iegūstot lielāku muitu nekā nomināli saņēma.

Rīgas galvenā nauda bija 16. gadsimtenī kaltā mārka, bet 17. gadsimtenī kala vērdiņus un šķiliņus. 1 mārka skaitīja 2 vērdiņus jeb 18 šķiliņus. Ar karaļa Gustava Ādolda atļauju 1621. gadā vērdiņus un šķiliņus pieskaņoja poļu grašiem,

pie kam vērdinūs izkala kā poļu trisgrašu gabalus, bet šķiliņš līdzinājās $\frac{1}{3}$ graša. 1626. gadā Rīgai aizliedza kalt savu naudu, bet 1630. gadā atļāva kalt šķiliņus. 270 šķiliņi līdzinājās vienam vecdālderim. 1644. gadā šķiliņus sāka Rīgā kalt arī zviedru valdība. Kad abas kaltuves laida apgrozībā arvien vairāk šķiliņu, to kurss sāka krist. Sākot ar 1664. gadu, Polija aizliedza Rīgas šķiliņu importu, un kurss sāka krist sevišķi strauji. 1676. gadā par 270 šķiliņiem vairs nedeva 90 grašus, bet tikai $43\frac{1}{2}$. Šo kursu izteica šādi: 100 vecdādeņi Alberta dālderis atbilst 206 vecdādeņiem šķiliņos. Gadsimteņa otrā pusē valdība kala Rīgā mārkas un divmārku monētas.

Mazākos daudzumos Vidzemē apgrozījās arī zviedru nauda: sudraba nauda — dālderis, speciāla vecdālderis un karolinu vecdālderis — un gadsimteņa pirmajā pusē vara nauda. Par vecdālderis vara naudā sauca aplēsumu naudu, ko maksāja ar vara dālderiem. Vara naudas kurss laikā no 1629. līdz 1632. gadam pazeminājās, bet tad līdz 1640. gadam pieauga. Kamēr, sudraba naudā maksājot, vienu vecdālderis varēja dabūt par 90 grašiem, tikmēr vara naudā 1629. gadā bija jādod 114 graši, bet 1632. gadā pat 156 graši. 1640. gadā šis kurss bija uzlabojies līdz 144 grašiem. Zviedru nauda Latvijā nebija populāra, jo tirdzniecības darījumi ar Latviju bija mazi. Tāpēc karolinu ar līdzīgu sudraba saturu vērtēja 4—16 % zemāk par Alberta dālderis.

Siknauda Rīgā un Vidzemē apgrozījās šādās attiecībās: 1 vecdālderis = 3 guldeņi (zloti) = 15 mārkas (sākot ar 1627. g.) = 30 pusmārkas (Dütchen) = 30 vērdiņi = 90 graši = 270 šķiliņi (sākot ar 1664. gadu, bija jādod vairāk) = 540 ārtaiģi. Pa retam apgrozījās arī zelta nauda — dukāts, kas līdzinājās diviem vecdādeņiem, un reāls = apmēram 1 vecdālderis.

Hercogistē 17. gs. pirmajā pusē bija tāda pati nauda kā Rīgā, bet gadsimteņa otrā pusē: 1 vecdālderis = 3 zloti = 18 sekseņi = 90 graši = 540 šķiliņi. Bieži vien kaltās monētas ar šo iedalījumu faktiski nesaskanēja, piemēram, $\frac{1}{12}$ un $\frac{1}{24}$ dālderis monētas.

Latgalē: 1 dālderis = 8 zloti = 240 graši.

Sikākas ziņas par mēriem, svāriem un naudu sk. autora „Dažas Rīgas tirdzniecības parašas 17. un 18. gadu simtenī”, *Latvijas vēstures institūta žurnāls* 1938. Par kuģu lastiem sk. autora „Merchant Shipping in the Baltic During the 17th Century”, *Contributions of Baltic University*, No. 40 (Pinneberg 1947). Sk. arī autora *Turība un brīvība septiņpadsmitā gadsimteņa Latvijā* (Linkolnā 1961), 145—176. lpp.

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

Second block of faint, illegible text, continuing the bleed-through from the reverse side.

Third block of faint, illegible text, continuing the bleed-through from the reverse side.

Fourth block of faint, illegible text, continuing the bleed-through from the reverse side.

Fifth block of faint, illegible text, continuing the bleed-through from the reverse side.

Sixth block of faint, illegible text at the bottom of the page, continuing the bleed-through from the reverse side.

3. AVOTI UN LITERĀTŪRA

I. Avoti

RĪGĀ

Valsts arhīvs

- Vidzemes arklu revīzijas
- Vidzemes ekonomijas pārvaldes arhīvs (Ea)
- Jelgavas pilsētas arhīvs, Acta publica
- Kurzemes hercoga arhīvs
- Vidzemes muižu aktis
- Vidzemes bruņniecības arhīvs (Vba)
- Vidzemes kamerālvalde
- Vecākās baznīcu grāmatas

Rīgas pilsētas vēsturiskais arhīvs

Rīgas rāts bibliotēka (*tagad Zinātņu akadēmijas fundamentālajā bibliotēkā*)

- Brotze, J.Ch., Sammlung verschiedener Liefländischen Monumente, Prospekt, Wapen, etc., I—X sēj.
- — — —, Vermischte Schriften

Valsts vēsturiskais muzejs

JELGAVĀ

Kurzemes vēsturiskā muzeja rokraksti

TARTŪ

Eesti Riigi Keskarhiiv

LRKKA

LJkA, Kirjeldused 1688—1709, Läti ala
ÜAE
Charta öfwer Hertigdömmet Liefklandh (1686)

Ülikooli Raamatukogu

STOKHOLMA

Riksarkivet

Livonica-Samlingen II
Oxenstiernska samlingen
Bielke samlingen
Åke Totts samlingen
Gyldenhielms samlingen
Livländska överkonsistorietsarkiv
Lantmäteristyrelsens leveranser
Schirrens samlingen
Skoklostersamlingen
Handlingar rör. licenter och tullar

Riksarkivet, Östermalms avd.

Kommerskollegii arkiv
Statskontorets arkiv

Kammararkivet

Kammarkollegii arkiv
Cameralia, Östersjöprovinserna
Handlingar rör. Sveriges baltiska och tyska prov.
Likvidationskommissionen. Markegång och myntvalör 1600-talet
Jordeböcker
Jorderevisionshandlingar
Tull och accis — Riga före 1720
Preussiska räkenskaper
Östersjöprovinserna, strödda räkenskaper
Riksråd protokoll

Kammarkollegii arkivet

Lantmäteriarkivet

Kungliga Biblioteket

Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien

Krigsarkivet

Sveriges krig

UPSALĀ

Uppsala Universitets Biblioteket
Coll. Nordin. Historica Esth. Liv. Vismar

TĪDĒ

Tidö arkivet

KOPENHĀGENĀ

Rigsarkivet

Sundtolsarkivet
Tyske Kanceliets Udenrigske Afdelning
Udenlandske Afdelning

LONDONĀ

British Museum

Sloane Mss 3662

II. Citētie avoti un literātūra

Abers, B.

„Audēju amats latviešu tautas dziesmās un citos vēstures avotos”, *Latvu tautsaimnieks*, 1943.

„Jelgavas latviešu amati”, *Senatne un māksla*, 1937.

Adamovičs, L.

Dzimtenes baznīcas vēsture (1947).

„Senlatviešu mītoloģija”, *Latviešu tautas dziesmas XI* (Kopenhāgenā 1956).

Almquist, H.

„Patkul och Neugebauer”, *Karolinska Förbundets årsbok 1938* (Särtryck).

Andersons, E.

„Jauns darbs Latvijas vēsturē”, *Laiks*, 1960. g. 30. nov.

Andersson, I.

A History of Sweden (London 1956).

Andrups, J., and V. Kalve,

Latvian Literature (Stockholm 1954).

Arājs, K.

„Paskaidrojoša vārdnīca folkloras leksikai”, *Latviešu tautasdziesmas. Izlase III* (Rīgā 1957).

Arbūzovs, L.

„1683. gada Kuldīgas valsts zemnieku saraksts”, *Filologu biedrības raksti VII* (Rīgā 1937).

- Arbusow, L.**
 „Die ‚Livländische Landesordnung‘ von 1668“, *Quellen und Forschungen zur baltischen Geschichte*, 2 (Posen 1942).
 „Studien zur Geschichte der lettischen Bevölkerung Rigas im Mittelalter und im 16. Jahrhundert“, *AUL I* (Riga 1921).
Zwei lettische Handschriften aus dem 16. und 17. Jahrhundert (1532 ff. 1625), *AUL II* (Riga 1922).
- Balodis, F., P. Šmits un A. Tentelis (ed.)**
Latvieši (Rīgā 1930).
- Balodis, F., un R. Šņore**
Latviešu kultūra senatnē (Rīgā 1937).
- Bang, N. E.**
Tabeller over skibsfart og varetransport gennem Øresund 1497—1660. Anden del: Tabeller over varetransporten A (København 1922).
- Bang, N. E., og K. Korst**
Tabeller over skibsfart og varetransport gennem Øresund 1661—1783. Anden del, første halvbind 1661—1720 (København 1939).
Tabeller over skibsfart og varetransport gennem Øresund 1661—1783 (København 1939)
- Becher, J. J.**
Politischer Diskurs (Frankfurt 1668).
- Backmeister, H. L. C.**
 „Nachrichten von den ehemaligen Universitäten zu Dörpat und Pernau“, *Sammlung Russischer Geschichten* Bd. 9 (St. Petersburg 1764).
- Beise, T.**
 „Beitrag zur Geschichte der ältesten Universität Dorpat“, *Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, Bd. 8 (Riga 1857).
 „Beitrag zur Geschichte der zweiten schwedisch-livländischen Universität“, *Mitteilungen* 12 (Riga 1880).
- Bergengrün, A.**
 „Eine livländische Relation über die Ereignisse in Livland aus der Zeit von 1599—1602“, *Mitteilungen* 17 (Riga 1900).
Die grosse moskowitzische Ambassade von 1697 in Livland (Riga 1892).
- Berkis, A. V.**
The Reign of Duke James in Courland 1638—1682 (Lincoln 1960).
- Bērziņš, J.**
 „Mēŗa postijumi Vidzemē 1710. gadā“, *Valsts archīva raksti*, B I (Rīgā 1935).
- Bērziņš, L.**
Ievads latvieŗu tautas dzejā (Čikāgā 1959).
 (ed.) *Latvieŗu literātūras vēsture II* (Rīgā 1934).
- Bielenstein, A.**
Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert (St. Petersburg 1892).
- Bienemann, Fr., jun.**
 „Zur Geschichte der livländischen Ritter- und Landschaft 1600—1602“, *Mitteilungen*, Bd. 17

Bienenstamm, H. v.

Beschreibung des kaiserlich-russischen Gouvernements Kurland, oder der ehemaligen Herzogthümer Kurland und Semgallen, mit dem Stifte Pilten (Mitau und Leipzig 1841).

Biczais, H.

Die Hauptgöttinnen der alten Letten (Uppsala 1955).

„Kāds dokuments par verdzības izbeigšanu Vidzemē 17. g. s.”, *Ceļa zīmes* 10 (1952).

Das Kirchenbuch der St. Jakobskirche in Riga 1582—1621. Acta Universitatis Uppsaliensis 1957, 10 (Uppsala 1957).

„Die lettische Sprache im Universitätsleben des 17. Jahrhunderts”, *In honorem Endzelini* (Chicago 1960).

(ed.) Liborius Depkin, *Vortrab Zu einem längst-gewünschten Lettischen Wörter-Buche . . . (Upsalā 1954).*

Biļķins, V., un M. Kundziņa

Latviešu dzimtlaužu bēgšana uz Rīgu (Rīgā 1937).

Bīrzeniņš, A.

Vecās Rīgas portali (Rīgā 1955).

Blese, E.

„Asūnes evaņģēlijs”, *Ceļa zīmes* 14 (1953).

Latviešu literatūras vēsture (Hanavā 1947).

Blomberg, K. J. v.

Description de la Livonie (Utrecht 1705).

Boëthius, B., och E. F. Heckscher

Svensk Handelsstatistik 1637—1737 (Stockholm 1938).

Bogoslovskij, M. M.

Petr I, Materialy dlja biografii, Tom II (Moskva 1941).

Bowden, W., M. Karpovich, A. P. Usher

An Economic History of Europe since 1750 (New York 1937).

Brandt, J. A.

Reysen, durch die Marck Brandenburg, Preussen, Churland, etc. (Wesel 1702).

Brežgo, B.

Latgolas inventari un generalmēreišonas zem'u aproksti 1695—1784 (Daugavpili 1943).

Latgolas vēstures materiali I (Daugavpili 1944).

„1654. gada ‚Piscovaja kniga’ Latgalē”, *Filologu biedrības raksti*, 1927.

Brežgo, V.

„Latgale XVII g. s.”, *Sējējs*, 1937.

Bruiningk, H. v.

„Die Arbeiten im Livländischen Ritterschaftsarchiv 1911/13”, *Sitzungsberichte der Ges. f. Gesch. und Altertumskunde 1913* (Riga 1914).

„Die Nachwirkungen der Gegenreformation in Livland”, *Sitzungsberichte* (Riga 1914—1921).

„Über die Verheerungen durch die Pest auf dem flachen Lande in Livland 1710”, *Sitzungsberichte 1912* (Riga 1914).

„Der Werwolf in Livland”, *Mitteilungen*, Bd. 22, III (Riga 1924).

- Brunstermann, F.**
Die Geschichte der Kleinen oder St. Johannis-Gilde (Riga 1902).
- Buchholtz, A., und A. Bulmerincq (ed.)**
Aktenstücke und Urkunden zur Geschichte der Stadt Riga 1710—1740 I
 (Riga 1902).
- Buddenbrock, G. J. v.**
Sammlung der Gesetze welche das heutige livländische Landrecht enthalten
 (Riga 1821).
- Bukšs, M.**
Latgaļu literatūras vēsture (1957).
Pizeīmes par senejū latgaļu resp. latvišu volūdu (Traunšteinā 1948).
Vacōkī rakstnīceibas pīmineklī (1952).
- Bulmerincq, A. v. (ed.)**
Aktenstücke und Urkunden zur Geschichte der Stadt Riga 1710—1740
 I—III (Riga 1902—1906).
 „Die Besiedelung der Mark der Stadt Riga 1201—1600“, *Mitteilungen*,
 Bd. 21, H. 3 (Riga 1921).
- Bulmerincq, E.**
Vier Bücher der Landvogtei Riga III (Riga 1931).
- Campe, P.**
 „Begräbnisstätten und Friedhöfe Lettlands“, *Baltische Hefte*, 1956.
Die Kirchenglocken Lettlands von ältester Zeit an bis zum Jahre 1860
und ihre Giesser, AUL Architectorum ordinis series I (Riga 1930).
Lexikon liv- und kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter
von 1400—1850 I (Stockholm 1952), II (Stockholm 1957).
 „Organisation und Zunftleben des ‚undeutschen‘ oder einheimischen Mau-
 reramts in Riga . . .“, *Acta instituti Baltici*, 4 (Bonn 1951).
Die Stadttore Rigas im 17., 18. und 19. Jh. und deren Meister, AUL Ar-
 chitectorum ordinis series II, 3 (Rigā 1939).
- Sk. arī: Kampe.**
- Ceumern, C. v.**
Theatridium Livonicum (Riga 1690).
- Christensen, A. E.**
Dutch Trade to the Baltic about 1600 (Copenhagen 1941).
- Christian IV**
Breve I.
- Coleman, D. C.**
 „Heckscher and Mercantilism“, *Scandinavian Economic History Review*
 (1957).
- Conze, W.**
Agrarverfassung und Bevölkerung in Litauen und Weissrussland (Leipzig
 1940).
- Dombrovskis, A.**
 „Skats Opekalna draudzes pagātnē“, *Ceļa biedrs* 29 (1958).
- Douglas, W. G.**
 „Das Regiment von Tiesenhausen 1699“, *Baltische Hefte*, 1958.

Draviņš, K.

„*Agenda parva*,” Braunsberg 1622, und die sogenannte ‚polnische‘ Rechtschreibung im Lettischen”, *Meddelanden från seminarierna för slaviska språk, jämförande språkforskning och finsk-ugriska språk vid Lunds Universitet* (Lund 1952).

„Christophor Fürecker und die Taufe des Sohnes Martin Büchners im Jahre 1677”, *Språkliga Bidrag... vid Lunds Universitet* 2, 10 (Lund 1958).

„Christophor Füreckers, Adolphis und anderer Anteil an der lettischen Grammatik vom Jahre 1685”, *Språkliga Bidrag... vid Lunds Universitet* 2, 6 (Lund 1956).

„Fürekers”, *Latvju enciklopēdija* (Stokholmā 1950—1951).

„Mūsu pirmā iespiestā tautas dziesma”, *Ceļa zīmes* 18 (1954).

„Par Kristofora Firekera grafikas sistēmu un pareizrakstību”, *Språkliga Bidrag* 2, 8 (Lund 1957).

„Pirmais latviešu literāts”, *Ceļa zīmes* 11 (1953).

„Vēl par Kristofora Firekera grafikas sistēmu”, *Språkliga Bidrag* 2, 9 (Lund 1957).

„Visvecākās latviešu ābece”, *Ceļa zīmes* 24 (1955).

„Zwei alte weltliche Übersetzungen in das Lettische”, *Meddelanden* 1 (Lund 1951).

Dunsdorfs, E.

„Der Aussenhandel Rigas im 17. Jahrhundert”, *Conventus primus historicorum Balticorum 1937* (Rīga 1938).

„Dažas Latvijas 19. g. s. otrās puses iedzīvotāju skaita attīstības problēmas”, *LVIŽ*, 1935.

Devīņvīru spēks (Stokholmā 1956).

Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710 (Stockholm 1950).

„Kurzemes hercoga Jēkaba saimnieciskie pasākumi Dānijā”, *LVIŽ*, 1937.

„Latvieši Lielajā ziemeļu kaņā”, *LVIŽ*, 1940.

„Latviešu zemnieku turība 17. gadsimtenī”, *Senatne un māksla*, 1937.

„Latvju zemnieku brīvības izredzes Kārļa XI laikā”, *LVIŽ*, 1937.

„Lielais mēris Latvijā”, *Nākotne*, 1944.

„Merchant Shipping in the Baltic during the 17th Century”, *Contributions of Baltic University* 40 (Pinneberg 1947).

„Palmstrucha banka”, *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 15. sēj. (Rīgā 1937).

„The Riga Grain Trade in the Seventeenth Century”, *Baltic and Scandinavian Countries* III (Gdynia 1937).

„Rigas iedzīvotāju skaits 1547—1935”, *Latvijas pilsētas* (Rīgā 1939).

„Rigas kuģniecība zviedru laikos”, *Izglītības ministrijas mēnešraksts*, 1935.

„Rigas pilsētas iedzīvotāju skaita attīstība 250 gados”, *Senatne un māksla*, 1936.

Senie stāsti (Melburnā 1955).

„A Swedish Cadastral Attempt in Kurzeme (Courland)”, *Contributions of Baltic University* 8 (Hamburg 1946).

Turība un brīvība septiņpadsmitā gadsimteņa Latvijā (Linkolnā 1961).

Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624—1654 (Rīgā 1935).

- „Vai senie latvieši bija lieli dzērāji?“, *Daugavas rakstu krājums* (Upsalā 1957).
- Vidzemes arklu revīzijas 1601—1638*, AUL Tautsaimn. un ties. zin. fak. serija IV, 1 (Rīgā 1938).
- Vidzemes 1638. gada arklu revīzija*, ARL (Rīgā 1938—1941).
- „Vidzemes zviedru laiku finances“, *Veltījums Augustam Tentelim* (Rīgā 1936).
- „Zum Hakenproblem“, *Commentationes Balticae* I, 1953 (Bonn 1954).
- Dzērvītis, A., un N. Sunepska**
 „Krāsainie darbi“, *Latvju zeltene* 21.
- Dziļleja, K.**
 „Latviešu literatūras vēstures periodizācija“, *Latviešu vēsturnieku pirmā konference trimdā 1948. gadā* (Libekā 1948).
- Eckart, W.**
Kurland unter dem Einfluss des Merkantilismus (Rīga 1927).
- E.E.Rahts der Königl. Stadt Riga Ordnung Für die in der Vor-Stadt und Land-Vogtey auffgerichtete Schulen* (Rīga 1681).
- Einhorn, P.**
Historia Lettica [Dorpat 1649] (Uppsala 1956).
Reformatio Gentis Letticae in Ducatu Curlandiae [Rīga 1636] (*Scriptores Rerum Livonicarum* II, Rīga u. Leipzig 1848).
Die Wiederlegungen der Abgötterey und nichtigen Aberglaubens, so vorzeiten ausz der heydnischen Abgötterey in diesem Lande entsprossen, und biszhero in Gebrauche blieben [Rīga 1627] (*Scriptores Rerum Livonicarum* II, Rīga u. Leipzig 1848).
- Ekstrand, V.**
Svenska landtmätare 1628—1900 (Umeå & Uppsala 1896—1903).
- Fabricius, D.**
 „Livonicae Historiae compendiosa series“, *Scriptores Rerum Livonicarum* II (Rīga 1853).
- Fischer, J. B. v.**
Liefländisches Landwirtschaftsbuch (Rīga 1772).
- „Friedrich August I“, *Allgemeine Deutsche Biographie* VII (Leipzig 1878).
- Generalstaben, *Sveriges krig 1611—1632*, Bd. II, Polska kriget (Stockholm 1936);
 Bilagsband I (Stockholm 1937).
- Godley, E.**
Charles XII of Sweden. A Study in Kingship (London 1928).
- Goetstouwers, J. B. (ed.)**
Synopsis historiae Societatis Jesu (Lovanii 1950).
- Gotje, J.**
Zamoskovnyj kraj v XVII veke (Moskva 1937).
- Graham, S.**
Peter the Great (London 1929).

- Greble, V.
„Mitiskās latviešu tautasdziesmas”, *Latviešu tautasdziesmas, Izlase III* (Rīgā 1957).
- Grinius, J.
„Die Herkunft der litauischen Kreuze”, *Commentationes Balticae III* (1955).
- Grunwald, C. de.
La Russie de Pierre le Grand (Paris 1953)
- Günther, A.
Altlettische Sprachdenkmäler in Faksimiledrucken II (Heidelberg 1929).
- Ginters, V.
„Latviešu tautas tērps”, *Latviešu tautas dziesmas II* (Kopenhāgenā 1953).
- Hahn, J.
„Bemerkungen zum sog. Sbornik Kirši Danilova”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas I, 1* (München 1953).
- Hahn, J. v.
Die bäuerliche Verhältnisse auf den herzoglichen Domänen Kurlands im XVII und XVIII Jahrhundert (Karlsruhe i. B. 1911).
- Hallendorff, C., and A. Schück
History of Sweden (London 1929).
- Haruzin', N. N.
„K' istorij Kokenhuzena”, *Trudy desjatago arheologičeskago s'jezda v'Rige 1896, Tom' III* (Moskva 1900).
- Heckscher, E. F.
„Hur Sveriges bönder förlorade sin jord och hur de återvunno den”, *Nordisk Tidskrift*, 1935.
Mercantilism (London 1931).
Merkantilismen (Stockholm 1931).
Sveriges ekonomiska historia I, 2 (Stockholm 1935), II (Stockholm 1936).
- Heine, W.
„Miscellen zur Geschichte des Jesuitenordens in Livland”, *Sitzungsberichte*, 1914.
- Hellmann, M.
Das Lettenland im Mittelalter (Münster 1954).
- Hennig, E.
Geschichte der Stadt Goldingen (Mitau 1809).
- Herrmann (Neydenburg), J.
Lieffländischer Landmann (Riga 1662).
- Hinton, R. W. K.
The Eastland Trade and the Common Weal (Cambridge 1959).
- Holst, N. v.
Riga und Reval (Hameln 1952).
- Hornborg, H.
Konspiratören Johann Reinhold Patkul (Helsingfors 1945).
- Hrushevsky, M.
A History of Ukraine (New Haven 1941).
- Isberg, A.
Karl XI och den livländska adeln 1684—1695 (Lund 1953).

Istomin', M. P.

„Rīga i osada jeja carem' Aleksejem' Mihailovičem", *Trudy desjatego arheologičeskago s'jezda v' Rige 1896*, Tom' I (Moskva 1899).

„Jahresbericht der Wendischen Jesuiten an den Ordensprovinzial vom Jahre 1618", *Mitteilungen 4* (Riga 1849).

Jakubowski, J., J.Kordzikowski

Polska XVI wieku, Tom XIII, *Inflanty* (Warszawa 1915).

Jēgers, B.

„Das deutsch-lateinisch-polnisch-lettische Vocabularium vom Jahre 1688", *Sprāklīga Bidrag 2*, 8 (Lund 1957).

„Ievads", *Jāņa Reitera tēvreižu krājums* (Kopenhāgenā 1954).

„Verzeichnis der lettischen Drucke des 16. und 17. Jahrhunderts", *Zeitschrift für Ostforschung 9* (1960).

Jensch, G.

„Der Handel Rigas im 17. Jahrhundert", *Mitteilungen*, Bd. 24, H. 2 (Riga 1930).

„Livländische und Kurländische Jahrmärkte im 17. Jahrhundert", *Sitzungsberichte 1931/32* (Riga 1932).

Johansen, P.

„Bruchstücke des Landbuches der Ordensmeister für Rujen und Helmet", *Beiträge zur Kunde Estlands*, Bd. 21 (Tallinn 1938).

Nordische Mission, Revels Gründung und die Schwedensiedlung in Estland (Stockholm 1951).

Johansons, A.

Latviešu literātūra (Stokholmā 1953).

Pakavu dunoņa (Stokholmā 1954).

Jurgela, C. R.

History of the Lithuanian Nation (New York 1948).

Juškevics, J.

Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē (Rigā 1932).

Kadastrālās vērtēšanas dati. Bauskas apriņķis (Rigā 1939).

Kallas, O.

Lutsi Maarahvas (Helsinki 1894).

Kallmeyer, T.

„Die Begründung der evangelisch-lutherischen Kirche in Kurland durch Herzog Gotthard", *Mitteilungen 6* (Riga 1852).

„Otto von Grothuss", *Monumenta Livoniae antiquae II* (Riga 1839).

Kampe, P.

Baznīcu celtniecība Vidzemē zviedru valdības pēdējos piecdesmit gados (1660—1710), *AUL Architectorum ordinis series II*, 2 (Rigā 1937).

„Rīgas Sv. Pēterja baznīcas būvēsture", *Senatne un māksla*, 1939.

Kane, W.

An Essay toward a History of Education (Chicago 1938).

Kentschynskyj, B.

„Karl X Gustav inför krigen i öster 1654—1655”, *Karolinska Förbundets Årsbok* (Stockholm 1956).

Keppen', P. (ed.)

Hronologičeskij ukazatelj materialov' dlja istorii inorodcev Jevropejskoj Rossij (Sankt Peterburg 1861).

Kessler, O.

Die Baltenländer und Litauen (Berlin 1916).

Kirchengesetze und Ordnung so der groszmächtigste König und Herr, Herr Karl der Eilfte, der Schweden, Gothen und Wenden König etc. im Jahr 1686 hat verassen und im Jahr 1687 im Druck ausgeben und publiciren lassen (Mitau 1796).

Kleeberg, G.

Die polnische Gegenreformation in Livland (Leipzig 1931).

Kleijntjens, J.

Latvijas vēstures avoti Jezuītu ordeņa archīvos I (Riga 1940), II (Riga 1941).

Klētnieks, V.

Pētījums par chronolģijas problēmām Latvijā XVI—XX gadsimtā (Fišbachā 1948).

Kļaviņš, K.

Kuršu ķoniņi (manuskripts, Rīgā 1932).

Kučinskis, St.

„Jēkabs Skaldiņš”, *Dzimtenes balss*, 1954.

„Jezuīts Juris Elgers” un „Elgera mūža gājums”, *Dzimtenes balss*, 1953. un 1954.

Kundziņš, P.

Dzīvojamā rija Latvijā, AUL Architektūras fakultātes serija I, 7 (Rīgā 1934).

Zwei bezeichnende Schmuckformen in der frühen Holzarchitektur Nord-europas (Stockholm 1952).

Kurskova, J.

„A. L. Ordins-Njaščokins — Kokneses vaivads (1656—1661. g.)”, *Vēstures problēmas* II (Rīgā 1958).

Kurtz, E.

„Verzeichnis alter Kultstätten in Lettland”, *Mitteilungen* XXII, 2 (Riga 1924).

Kurtz, Ed. (ed.)

Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu über ihre Wirksamkeit in Riga und Dorpat 1583—1614 (Riga 1925).

Laakmann, H.

„Erläuterungen zu den Karten”, R. Wittram, *Baltische Geschichte 1180—1918* (München 1954).

Lappo, J.

1588 metu Lietuvos statutas, II tomas: tekstas (Kaunas 1937).

Latvju zeltene, 13. un 18. nr.

Leganger, K. M.

„Physisk og økonomisk beskriveles av Eidsvold Jernverk”, *Topografisk Journal for Norge 1792—1793*.

Lentilius, R.

Curlandiae quaedam notabilia, AUL XI (Riga 1924).

Lerchis-Puškaitis, A.

Latviešu tautas teikas un pasakas VII (Rigā 1903).

Lieffländische Landes-Ordnungen (Riga 1705).

Ligers, Z.

Latviešu etnografija I (Bayeux 1952).

Liiv, O.

Suur näljaaeg Eestis 1695—1697 (Tartu 1938).

Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgange des XVII Jahrhunderts (Tartu 1935).

Liljedahl, R.

Svensk förvaltning i Livland 1617—1634 (Uppsala 1933).

Linde, L. G.

Sveriges ekonomirätt (Stockholm 1886).

Lossius, J. (ed.)

Chr. Kelch, *Livländische Historia, Continuation 1690 bis 1707* (Dorpat 1875).

Lundström, E. H. J.

Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den svenska tidens förste skede från Rigas intagande 1621 till freden i Oliva 1660 (Uppsala och Stockholm 1914).

Madisson, J. K.

„Istočniki po istorii Švecii v arhivah i knigohraniličah g. Tartu”, *Skandinavskij sbornik I* (Tallinn 1956).

Malvess, R.

„Jelgavas ostas likteņgaitas”, *Senatne un māksla*, 1937.

Mancelius, G.

Lettische Postill (Riga 1654).

Phraseologia Lettica (Riga 1638).

Manceļa spēdiķu izlase (Kopenhāgenā 1954).

Manteuffel, G.

Polnisch-Livland (Riga 1869).

Markevič, A.

„Russkij gorod' Riga v' poloviny XVII v.”, *Trudy desjatego archeologičeskago s'jezda v' Rige 1896*, Tom' I (Moskva 1899).

Mattiesen, O. H.

Die Kolonial- und Überseepolitik der kurländischen Herzöge im 17. und 18. Jahrhundert (Stuttgart 1940).

McCulloch, J. R.

Early English Tracts on Commerce (Cambridge 1954).

Menius, Fr.

„Relatio von Inauguration der Universität zu Dorpat“, F. G. v. Bunge (ed.), *Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands* VII.

Mettig, C.

„Über die Pest von 1709“, *Rigasche Stadtblätter*, 1894.

„Über ein Verzeichnis der Handwerksämter in Riga im 17. Jahrhundert“, *Sitzungsberichte 1895* (Riga 1896).

Mitteilungen, Bd. 14 (Riga 1890).

Monumenta Livoniae antiquae II (Riga & Leipzig 1839).

Müller, E.

Die gründliche und wahrhafte Relation von der Belagerung der Stadt Riga 1657 und das vom moskovitischen Zar hart belagerte und durch Gottes Beistand erhaltene Riga.

Mun, T.

England's Treasure by Forraign Trade (London 1664).

Napiersky, C. E.

„Aktenstücke“, *Monumenta Livoniae antiquae* II (Riga 1839).

„Franz Nyenstädt's Livländische Chronik“, *Monumenta Livoniae antiquae* II (Riga 1839).

Ogg, D.

Europe in the Seventeenth Century (London 1948).

Öhberg, A.

„Russia and the World Market in the Seventeenth Century“, *Scandinavian Economic History Review*, 1956.

Olearius, A.

Neue orientalische Reisebeschreibung (Schleßwig 1647).

Öpik, E.

„Eesti talurahva võitlus feodealse ja koloniaalse rõhamise vastu aastail 1680—1710“, *Eesti NSV teaduste akadeemia, Toimetised* I, 1955 (Tallinn 1955).

Oscar Frederick

Charles XII (London 1879).

Ozoliņš, K.

„Latviešu skolas līdz XVIII g. s. beigām“, *Senatne un māksla* IV, 1936.

Pabst, E., und R. v. Toll

Ehst- und Livländische Brieflade I (Reval 1861).

Paegle, E. (ed.)

Latvju saule (1923—1931).

Platbārzdīs, A.

„Stockholms banco 1656—1956“, *Nordisk numismatisk unions medlems-*

blad (Stockholm 1957).

Sveriges första banksedlar. Stockholms bancos sedelutgivning 1661—1668
(Stockholm 1960).

Pohlisch-Preussischer Robinson (Frankfurt und Leipzig 1736).

Puffendorf, S.

De rebus gestis Caroli Gustavi.

Einleitung zu der Historie der vornehmsten Reiche und Staaten (Frankfurt
a. M. 1689).

Sieben Bücher von denen Thaten Carl Gustavs Königs in Schweden III
(Nürnberg 1697).

Ränk, G.

„Volkskunde der Deutschbalten“, *Baltische Hefte*, 1958.

Recke, J. F.

„Historische Nachrichten von dem Schlosse zu Mitau“, *Monumenta Livoniae antiquae* II (Riga & Leipzig 1839).

Reddaway, W. F., J. H. Penson, O. Halecki, R. Dyboski (ed.)

The Cambridge History of Poland (Cambridge 1950).

Richter, A. v.

Geschichte der dem russischen Kaiserthum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen II (Riga 1858).

„Über die geschichtliche Entwicklung des Zunftwesens in den Ostseeprovinzen, namentlich in Riga“, *Inland*, 1857.

Rigaische Stadtblätter, 1843.

Rigasche Stadtblätter, 1891.

Rikskansleren Axel Oxenstierna Skrifter och Brefvexling (Stockholm).

Rummel, C. v. (ed.)

Quellen des kurländischen Landrechts I (Dorpat 1844).

Savary, J.

Le parfait negociant II (Paris 1675).

Schiemann, Th.

„Briefe des Grossen Kurfürsten an seinen Schwager den Herzog Jacob von Kurland und an seine Schwester Luize Charlotte von Kurland“, *Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte*, Bd. 10 (Leipzig 1898).

Schirren, C. (ed.)

Die Recesses der livländischen Landtage aus den Jahren 1681—1711 (Dorpat 1865).

„Zur Geschichte der schwedischen Universität in Livland“, *Mitteilungen 7*
(Riga 1854).

Schmidt, G.

Lettische Gelegenheitsgedichte aus dem 17. Jahrhundert (Riga 1936).

Schreinert, K.

Hans Moritz Ayrmanns Reisen durch Livland und Russland in den Jahren 1666—1670. Acta et commentationes universitatis Tartuensis, B. Humanora XL (Tartu 1937).

Schwabe, A.

Grundriss der Agrargeschichte Lettlands (Riga 1928).

Scriptores Rerum Livonicarum I (Riga & Leipzig 1848).

Schwers, J.

Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen (Berlin 1953).

Seraphim, A.

Des Obersten Both Anschlag auf Livland (1639) und sein Zusammenhang mit der allgemeinen Politik der Zeit (Königsberg 1895).

Seraphim, E.

Livländische Geschichte II (Reval 1904).

Sild, O.

Kirikuvisitatsioonid Eestilaste maal vanemast ajast kuni olevikuni. Acta et commentationes universitatis Tartuensis, B. Humanora XL (Tartu 1937).

Simpson, H. F. M.

„Civil War Papers 1643-50. Correspondence of James Kettler”, *Scottish Hist. Soc. Publ.*, vol. 15 (1893).

Sitzungsberichte (Riga 1910).

Sjögren, J. A.

Gesammelte Schriften, Bd. II, T. I. Livische Grammatik nebst Sprachproben (St. Petersburg 1861).

Smith, A.

The Wealth of Nations (1776).

Soldatenkov, K. T. (ed.)

Sobranije pisem carja Alekseja Michailoviča (Moskva 1856).

Soom, A.

Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert (Lund 1954).

Spekke, A.

History of Latvia (Stockholm 1951).

Latvijas vēsture (Stokholmā 1948).

Steffensson, J.

Denmark and Sweden (London 1916).

Stepermanis, M.

„Latviešu zemes sargu bataljoni Lielajā ziemeļu karā Vidzemē”, *LVIŽ*, 1940.

Stiernman, A. A. (ed.)

Alla riksdagars och mötens besluth II (Stockholm 1728).

Straubergs, J.

„Latviešu bībele”, *Latvju domas*, 1945, g. 29. nov.

„Latviešu saktu kalēju amats un Rīgas latviešu rotas”, *Latviešu tautas*

- dziesmas* II (Kopenhāgenā 1953).
Rīgas vēsture (bez izdošanas vietas un gada).
Sen to Rīgu daudzināja (Stokholmā 1952).
- Straubergs, K.**
 „Die Epiphanie der Seele”, *Commentationes Balticae* III 1955 (Bonn 1957).
 „De heliga skogarna”, *Folk-Liv*, 1945.
 „Kāzu gods”, *Latviešu tautas dziesmas* VI (Kopenhāgenā 1954).
Latviešu bujamie vārdi I—II (Rīgā 1939—1941).
 „Latviešu gada svētki”, *Latviešu tautas dziesmas* XI (Kopenhāgenā 1956).
 „Latviešu tautas dziesmu liktenis”, *Ceļa zīmes* 2 (1949).
 „Om varulvarna i Baltikum”, *Liv och folkkultur. Studier och översikter*, ser. B., vol. 1 (Stockholm).
 „Pie mūžības vārtiem”, *Latviešu tautas dziesmas* IX (Kopenhāgenā 1956).
 „Svētie meži un svētie koki”, Amerikas latviešu humānitāro zinātņu asociācija, *Rakstu krājums* I (Ņujorkā 1957).
 „Tautas dziesmas un to dziedāšana”, *Latviešu tautas dziesmas* I (Kopenhāgenā 1952).
 „Vedības un ievēšana precēto kārtā”, *Latviešu tautas dziesmas* VIII (Kopenhāgenā 1955).
- Strauszens, J. J.**
Sehr schwere, wiederwertige und denkwürdige Reysen durch Italien, Grichenland, Lißland, Moscau, Tartarey etc. Angefangen Anno 1647 und vollbracht 1673... aus dem Holländischen übersetzt von A(ndreas) M(üller) (Amsterdam 1678).
- Strazdin, K. J., etc. (ed.)**
Istoriija Latvijskoj SSR (Rīga 1952).
- Svenska riksrådets protokoll 1621-57* (Stockholm 1878—1929).
- Swenne, H.**
Svenska adelns ekonomiska privilegier 1612—1651 (Göteborg 1933).
- Šeffler, P. N. (ed.)**
Sbornik Kirši Danilova (Sankt Peterburg 1901).
- Šmits, P.**
Latviešu mītoloģija (Rīgā 1926).
- Švābe, A.**
Die älteste schwedische Landesrevision Livlands, AUL Tauts. un ties. zin. fak. serija II, 3 (Rīgā 1933).
 „Kārļa XI kaŗa soda likums”, *Tieslietu ministrijas vēstnesis*, 1935.
 „Kuršu ķoniņi un novadnieki”, *Straumes un avoti* I (Rīgā 1938).
 „Lasītājiem”, *Manceļa sprediķu izlase* (Kopenhāgenā 1954).
 (ed.) *Latvju enciklopēdija* (Stockholmā 1950—1955).
Pagasta vēsture (Rīgā 1926).
Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā (Rīgā 1930).
- Sk. arī: Schwabe**
Švābe, A., K. Straubergs, E. Hauzenberga-Šturma (ed.)
Latviešu tautas dziesmas I—XII (Kopenhāgenā 1952—1956).

- Talve, I.**
„Georgius Franciscus Holyk”, *Commentationes Balticae* II, 5 (Bonn 1955).
- Taube, E.**
„Das sog. ‚undeutsche Maureramt’ in Riga bis 1781”, *Sitzungsberichte 1932/33* (Riga 1934).
- Taube, M.**
„Rīgas transportstrādnieki feodalisma un vēlā feodalisma posmā (XV—XVIII g.s.)”, *Latvijas PSR zinātņu akadēmijas vēstis* 10, III (Rīgā 1956).
- Tiersch, K.**
Deutsches Bildungswesen im Riga des 17. Jahrhunderts (München 1932).
- Tranche-Roseneck, A. v.**
Gutsherr und Bauer in Livland (Strassburg 1890).
- Tscherning,**
„Aussführlicher und wahrhafter Bericht Von der Eroberung des Schlosses und der Stadt Mitaw”, *Monumenta Livoniae antiquae* II (Riga & Leipzig 1839).
- Vakar, P.**
Belorussia (Cambridge, Mass. 1956).
- Vasar, J.**
Die grosse livländische Güterreduktion, Acta et commentationes universitatis Tartuensis, B. XXII, 2 (Tartu 1931).
Tartu ülikooli ajaloo allikaid, Acta et commentationes universitatis Tartuensis (Dorpatensis) (Tartu 1933).
- Viner, J.**
„Power versus Plenty as Objectives of Foreign Policy in the 17th and 18th Centuries”, *World Politics* I (1948).
- Vipers, B.**
Latvijas māksla baroka laikmetā (Rīgā 1937).
Mākslas likteņi un vērtības (Rīgā 1940).
- Voltaire,**
Histoire de Charles XII, Oeuvres complètes, Tome XXII (Paris 1821).
Histoire de l'empire de Russie, sous Pierre-le-Grand, Oeuvres complètes, Tome XXIII (Paris 1822).
- Wells, E.**
A Treatise of Antient and Present Geography together with a Sett of Maps, Design'd for the Use of Young Students in the Universities (1701).
- Wendt, E.**
Det svenska licentväsendet i Preussen (Uppsala 1933).
- Westren-Doll, A.**
„Die schwedische Zeit in Estland und Livland”, *Baltische Kirchengeschichte* (Göttingen 1956).
- Wiedemann, F. J.**
„Einleitung”, Joh. Andreas Sjögren's *Gesammelte Schriften*, Bd. II, T. 1. Livische Grammatik nebst Sprachproben (St. Petersburg 1861).
- Wieselgren, P. (ed.)**
De La Gardiska Archivet VII (Lund 1836).
- Wikander, J. G.**
Översikt över Sveriges krig under 1700-talet (Stockholm 1922).

Wilson, Ch.

„Mercantilism: Some Vicissitudes of an Idea”, *The Economic History Review* (1957).

Wittram, R.

Baltische Geschichte 1180—1918 (München 1954).

(ed.) *Baltische Kirchengeschichte* (Göttingen 1956).

Wochenschrift für Stadt und Land, 1920.

Zariņš, R. (ed.)

Latvju raksti (Rīgā 1924—1931).

Zeiferts, T.

Latviešu rakstniecības vēsture I (Linkolnā 1957).

Zettersten, A.

Svenska flottans historia 1634—1680 (Nortelje 1903).

Ziegenhorn, Ch. G. v.

Staats Recht der Herzogthümer Curland und Semgallen (Königsberg 1772).

4. RĀDĪTAJI

Rādītājos lietoti šādi saīsinājumi: A. — Anglijas, a. — angļu, D. — Dānijas, d. — dāņu, f. — franču, I. — Igaunijas, K. — Krievijas, k. — krievu, l. — latviešu, P. — Polijas, p. — poļu, s. — sakšu, v. — vācu, Z. — Zviedrijas, z. — zviedru.

Personas

Ar parasto salikumu iespiesti moderno grāmatu autoru vārdi, kuņu darbi tikai citēti. Pārējo personu vārdi ir izcelti.

Personas, kam grāmatā minēts tikai amata apzīmējums, šai rādītājā ierakstītas ar vārdu. Piemēram, 63. lappusē minētais Vidzemes ģenerālgubernātors rādītājā apzīmēts kā Hurns, Kristers Svantesons.

Grāmatā nelatviešu priekšvārdi nav latviskoti, piem., Johans, Juhans un Džons nav aizstāti ar Jāni. Turpretim latviešiem paturēti latviskie priekšvārdi arī tad, ja avotos viņi apzīmēti ar nelatviskiem vārdiem, piemēram, Jānis Stribiņš.

Atsevišķos gadījumos nelatviešu priekšvārdi latviskoti, ja tie jau ieviesušies latviešu historiografijā (piemēram, hercogs Jēkabs, cars Pēteris). Kad latviešu fonētiskā transkripcija ievērojami atšķiras no oriģinālrakstības, pēdējā dota iekavās, piemēram, Kvists (Qvist).

Ābers, B. 333, 334

Adamovičs, L. 385, 393, 395, 396

Aderkass, Viktors, ģenerālmajors 92, 96

Ādolfijs (Adolphi) Heinrichs (1622—1686), superintendents, literāts 407, 424, 428, 430, 432, 434, 435, 438

Airmans (Ayrmann) Hanss, Morīcs, autors 102

Albedīls, Gustavs, bruņniecības priekšnieks 215

Aleksandrs I (1777—1825), ķeizars (no 1801) 251

Aleksejs Michailovičs Romanovs (1629—1676), cars (no 1645) 90, 92, 93, 98, 99, 139, 140, 339, 504

Almkvists (Almquist) H. 167, 200

Anciņš, Matīss, mūrnieks un kapteinis 323

Andersons, E. 67, 68

- Andersons (Andersson) I. 103
 Andrupis, J. 439, 440
 Anna Ivanovna (1693—1740), hercogiene 1710—1730, K. ķeizariene (no 1730)
 66, 324
 Antonijs (Lofelds) Pēteris (1600—1675), tiesas piesēdētājs 374
 Arājs, K. 395
 Arbūzovs (Arbusov) L. 52, 87, 199, 265, 266, 268, 412
 Ašers (Usher) A. P. 199
 Atress, Dīdrichs, skolotājs 399
 Augusts II, Stiprais (1670—1733), P. karalis (no 1697) 143, 145, 146, 150, 152,
 154, 165, 505
 Auziņš (Hābers) Matīss (—1641), mācītājs 411
 Bāde, Jānis, skolotājs 399
 Bakmeisters, H. L. C., autors 438
 Baķītis, Andrejs, skolotājs 399. Baķītis Mārtiņš, skolotājs 1632—1648 399
 Balodis, F. 473
 Banērs (Banér) Juhans (1596—1641), feldmaršals, valsts padomnieks 277. Banērs,
 Svante (1584—1628), valsts maršals 74, 75, 277
 Banga (Bang) N. E. 330
 Barons, Krišjānis (1835—1923), dainu kopotājs 444, 450
 Baskakovs, Fjodors, k. vaivads 98
 Bauers, z. kaļa vadonis (1625) 37
 Bauers (Baur) Rodions Christianovičs* (1667—1717), k. kavalerijas ģenerālis
 156, 158
 Bechers, Johans Joachims (1635—1682), v. kamerālists 339, 341
 Beize (Beise) T., autors 413
 Bekmanis, Pēteris, mērnieks 354
 Beķeris, Klāss Sīmanis, tirgotājs 307
 Bērens, H. un C., skolotāji 400
 Bērenss, tirgotājs 313
 Bergengrīns (Bergengrün) A. 52, 167
 Bergmanis, Gustavs (1749—1814), mācītājs 429
 Berķis, A. V. 67
 Bernets, a. bīskaps 142
 Bersevici, muižnieki 57
 Bērziņš, J. 198
 Bērziņš, L. 438, 439
 Bierņu Jukums, 1. tiesnesis 121
 Biezais, H. 266, 334, 393, 395, 439, 440
 Bilensšteins Augusts (1826—1907), mācītājs un senatnes pētnieks 270, 446, 488, 500
 Bīlovi, muižnieki 57
 Biļķins, V. 268
 Bīndenšu, Ruperts (1645—1698), celtnieks 463, 473
 Bīnemans (Bienemann) Fr., jun. 52, 104
 Bīnenštams (Bienenstamm) H. 500

*Pēc A. Richtera, *Geschichte...*, 383. lpp. Bauera priekšvārdi bija: Rūdolfs Felikss.

Birgers (Bürger) **Georgs**, lējējs 453
Birgers, Johans, mācītājs 434
Bīrons, Ernests Johans (1690—1772), hercogs 1737—1740 un 1762—1769 187
 Birzenieks, A. 472, 473
 Blese, E. 138, 439, 440, 471, 492, 500
Blombergs, K. J., autors 167
Blūms, G., skolotājs 399
Boborikins, Romans Fedorovičs (—1682), k. vaivads 97
Bodekers, Bertis, celtnieks 464
Bodēns Žans (Bodin, Jean) (1530—1596), f. publicists 335
 Boecijs (Boëthius) B. 311
 Bogoslovskis (Bogoslovskij) M. M. 167
Bolte, G., skolotājs 399
Bots (Both), v. pulkvedis 48, 51
 Boudens (Bowden) V. 199
Brahe, Pers, jun. (1602—1680), zviedru grāfs 232. **Brahes mantinieki** 183, 277
Brandenburgas Sofija (1582—1610), Kurzemes hercogiene 55, 59
Brandiss, Mauricijs, autors (1600) 489
Brants, J. A., profesors (—1691) 103, 104, 185, 199, 205, 219, 264, 265, 268, 293, 309, 310, 329, 331, 334, 339, 377, 378, 386, 392, 393, 395, 418, 421, 429, 437, 438, 451, 452, 462—469, 472—474, 480—485, 499, 505
Brevers (Breverus) **Johans** (1616—1700), profesors (no 1643), superintendents 1690—1699 398
 Brežgo, B. 103, 137, 199, 220, 293, 294, 393, 394, 413
 Brežgo, V. 481, 499
Broce (Brotze) **Johans Kristofs** (1742—1823), Rīgas liceja konrektors 88, 160, 333, pret 464, un 465, 485
 Bruinings (Bruiningk) H. 168, 198, 374, 393, 394, 396, 412
 Brunstermans, F. 333
 Bucholcs (Buchholtz) A. 200, 333
Bucholcs, Dāvids, skolotājs 399
Buchvostovs, Boriss Grigorjevičs, k. Latgales pārvaldnieks 91
Budbergs, Leonhards Gustavs, landrāts 209, 211, 213, 214
Budenbroks (Buddenbrock) **G. J.**, autors 86, 88, 125, 126, 219, 266—268, 293, 294, 394, 413, 474
 Bukšs, M. 138, 199, 396, 412, 413, 440, 492, 493, 500
 Bulmerinks (Bulmerincq), A. 200, 267, 268, 333. **Bulmerinks, E.** 167
Burejs (Bureus) A., autors (1631) 489
Butlers, Ernests, skolotājs 399
 Campe sk.: Kampe
Celaks, Daniels, mācītājs 480
Celzijs (Celsius) **Nilss** (1658—1720), mērnies, profesors (no 1719) 360, 365
 Ceterstens (Zettersten) A. 331
 Ceumerns sk.: Keumerns
Cīgenhorns (Ziegenhorn) **K. G.** (1714—), jurists 60, 67, 68, 104, 189, 199, 200, 204, 219, 224—226, 265, 412, 413
Cīgners, Jānis, skolotājs 399
Cukerbekers, Arents, rūpnies 327

- Čārlzs I** (Charles I 1600—1649), A. karalis (no 1625) 340. **Čārlzs II** (Charles II 1630—1685), A. karalis (no 1660) 63, 504
- Černings** (Tscherning), d. valsts kontrolieris 96
- Daglass** (Douglas) **Roberts** (1611—1662), ģenerālgubernātors 1658—1661, z. valsts padomnieks 95, 96, 261, 504
- Daglass** (Douglas) V. G. 167, 500
- Dālbergs, Ēriks Jensons** (1625—1703), inženieris, ģenerālgubernātors 1695—1702 88, 90, 146—151, 160, 161, 190, 215, 237, 239, 249, 250, 253, 262, 267, 284, 352, 464, 466, 478, 505, 508
- Damms, Gisbrechts**, rūpnieks 327
- Dannenfelds, Kaspars**, intendants 388
- Dannenšterns** (Metsue v. Dannenstern) **Ernests**, Rīgas namnieks, pret 449, 460, 464
- Delabars**, muižnieks 199
- Delagardijs** (De la Gardie) **Aksels Jūlijs** (1637—1710), Z. valsts padomnieks, I. ģenerālgubernātors 1687—1705 190. **Delagardijs, Jakobs Pontusons** (1583—1652), maršals, gubernātors 1622—1628 41—45, 86, 503. **Delagardijs, Magnuss Gabriels** (1622—1686), ģenerālgubernātors 1649—1652 un 1655—1658* 92, 504
- Delašapels**, z. kapteinis 29, 31
- Depkins, Bartolomejs**, mācītāja L. Depkina dēls 194. **Depkins, Liborijs** (1652—1708), mācītājs 217, 430, 433, 440, 478
- Deprē, Fridrihs**, lējējs 453
- Diboskis** (Dyboski), R. 103
- Dīcs, Svante G.** (1670—1723), mācītājs 430
- Dlugošs** (Dlugosz) **Jans** (1415—1480), p. archibīskaps un vēsturnieks 395
- Dolmanis, Pauls**, skolotājs 399
- Dombrovskis, A.** 394
- Draviņš, K.** 394, 438—440
- Drēliņš**, Rīgas birģermeistars (1697) 447
- Dresels, Georgs** (1654—1698), mācītājs 430, 432, 438
- Dunsdorfs, E.** 52, 67, 68, 87, 104, 124—126, 138, 167, 168, 198—200, 265—268, 271, 293, 294, 330—333, 364, 365, 393, 394, 396, 412, 413, 439, 471, 472, 474, 499, 500, 511
- Dzērvītis, A.** 458, 473
- Dzīlleja, K.** 439
- Džēms I** (James I 1566—1625), A. karalis (no 1603) 56
- Ēbergs** (Öhberg) A. 166
- Einhorns, Aleksandrs** (—1575), galma mācītājs 378. **Einhorns, Pauls** (—1655), ģenerālsuperintendents 329, 334, 376, 377, 383, 385—387, 390—393, 395, 396, 405—407, 413, 420, 421, 436, 450, 451, 454, 455, 472, 477, 479, 480, 482, 486—490, 493, 495, 499
- Ekerts** (Eckert) V. 334
- Elizabete**, Kurzemes hercogiene 55
- Elģers, Juris** (1585—1672), priesteris 379, 380, 394, 398, 423, 428—430, 434, 438, 485
- Endzelīns, Jānis** (1873—1961), valodnieks, profesors 492, 494

*Sk.: A. v. Richter, *op. cit.*, pielikumam.

- Engelke, **Fridrichs**, mācītājs 26, 27
- Engelss, **Fridrichs** (1820—1895), sociālistisks rakstnieks 337
- Epiks (Öpik) **E.** 126
- Ērenšelds (Ehrenskiöld) **Juhans**, z. padomnieks 288
- Erichsons, **Michels**, arklū revidents 374
- Ēriks **XIV** (1533—1577), Z. karalis 1560—1568 21
- Fabricijs, **Dionizijs**, priesteris, autors 385, 391, 420, 451, 460, 472, 480, 483, 484, 489, 499
- Fārensbachs, **Johans**, p. kaŗa vadonis 30. Fārensbachs, **Volmars Johans** (1586—1633), p. un z. kaŗa vadonis, gubernātors 1611—1617 28—31
- Ferdinands (1655—1737), hercogs 1711—1737 66, 151, 164
- Fersens, **Hanss**, ģenerālgubernātorā vietnieks 1671—1675* 504
- Fīrkers (Füreccerus) **Kristofors** (apm. 1615— apm. 1685), dziesminieks un valodnieks 411, 419, 420, 423—425, 430, 433—435, 438, 439, 445, 447, 492
- Fīšers, **Jakobs Benjamiņš**, ģenerālsuperintendents (no 1736) 398
- Fīšers, **Johans** (1633—1705), ģenerālsuperintendents Rīgā (no 1673), Lielvidzemē 1678—1699 112, 211, 327, 400, 402-405, 411-413, 425-427, 435, 436, 489
- Fīšers, **J. B.**, autors 200, 292
- Fitinghofs (Vietinghof) **Oto**, muižnieks 28. Fitinghofs, **Oto Fridrichs**, landrāts 213, 214
- Flemings, **Jakobs**, z. valstsvīrs 232. Flemings, **Larss Klāsons** (1621—1699), Tērbatas hoftiesas prezidents 1665, z. valsts padomnieks 1668 108
- Flemings (Flemming) **Jakobs Heinrichs** (1667—1728), s. ministrs un feldmaršāls 150, 151
- Fogels, **V.** 509
- Forselijs, **Bengts Gotfrīds** (—1688), skolotājs 402
- Frederiks **IV** (1671—1731), D. karalis (no 1699) 141, 145, 146, 152
- Frederiks **IV** (1671—1702), Holšteinas Gotorpas hercogs (no 1694) 143
- Frēlihs (Fröhlich) **Kārlis Hansons**, ģenerālgubernātorā vietnieks 1702—1706 324, 505
- Frenijs, **Klaudijs**, zvanu meistars 447
- Fridrichs **I** (1657—1713), Brandenburgas kūrfirsts (Fridrichs **III** no 1688), Prūsijas karalis (no 1701) 152
- Fridrichs (Frederiks) **III** (1609—1670), D. karalis no 1648 64, 90
- Fridrichs (1569—1642), Kurzemes hercogs 1587—1642 25, 27, 35, 46, 53—56, 59—61, 503
- Fridrichs, **Ādams** (fon Fišbachs?), latviešu valodas lektors 409, 410
- Fridrichs **Augusts**, kūrfirsts; sk.: Augusts **II**
- Fridrichs **Kazimīrs** (1650—1698), hercogs (no 1682) 57, 60, 63—67, 148, 149, 214, 305, 361, 399, 434, 505
- Fridrichs **Vilhelms** (1620—1688), „Lielais” kūrfirsts (elektors) no 1640 90, 140
- Fridrichs **Vilhelms** (1692—1711), Kurzemes hercogs (no 1710) 60, 66, 505
- Fukss (Vossius) **Melchiors**, dzejnieks 434
- Garfelds, tirgotājs 182, 312
- Gecelis (Gezelius) **Andreass** (—1653), superintendents 381, 429. Gecelis, **J. G.**, autors 431

*Varbūt Fabians Fersens (1626—1677) ?

- Gertsons, Miķelis**, skolotājs 399
- Getstoverss** (Goetstouwers) J. B. 138
- Gibelers, S.**, skolotājs 399
- Gliks** (Glück) **Ernests** (ap 1653—1706), prāvests 88, 163, 354, 381, 402, 403, 425, 427, 428, 430, 435, 440, 446, 492, 505
- Godleja** (Godley) E. 167
- Gonsefskis** [Gonsjefskis] (Gosiewski) **Aleksandrs Korvins** Lietuvas valstsvīrs, kara vadonis (minēts vēl 1640) 39, 41, 42, 44, 46, 134, **Gonsefskis, Vincents Korvins** (—1662), P. finanču lietu pārzinis 95, 96
- Gordons, Patriks** (1635—1699), ģenerālis k. dienestā 142
- Gothards Ketlers** (ap 1517—1587), hercogs (no 1561) 53, 59, 60, 398
- Gotjē, J.** 199
- Greble, V.** 395
- Grēms** (Graham) S. 167
- Grinijs** (Grinius) J. 393
- Grīns, A.** 67
- Grothuss, Oto**, muižnieks 53, 54
- Grunvalds, C. de** 167, 200
- Guberts, Solomons**, autors 411, 429, 465
- Gustavs I Vaza** (1497—1560), Z. karalis (no 1523) 20—22. **Gustavs II Ādofs** (1594—1632), Z. karalis (no 1611) 19, 28, 30—32, 34—41, 43, 49—51, 76, 81, 106, 118, 124, 139, 205, 206, 221, 229—231, 240, 263, 304, 315, 341, 343, 373, 401, 408, 416, 503, 510
- Gutakovskis**, p. šlachtičs 132
- Gvaņini** (Guagnini, Gwagnin) **Aleksandrs** (1538—1614), italiešu vēsturnieks un ģeogrāfs, Vitebskas vaivads 484
- Ģinters** (Günther) A. 440, 500
- Ģinters, V.** 458, 460, 471—473
- Ģinters** (Güntherus) **Volfgangs**, skolotājs 402
- Hābers** (Auziņš) **Matīss**, 1. mācītājs 378, 379
- Haleckis** (Halecki) O. 103
- Hallendorfs, C.** 89, 103
- Hāns** (Hahn) J. 103
- Hāns** (Hahn) J. fon 198—200, 265, 268, 293, 294, 364
- Haruzins, N. N.** 103, 104
- Hašfers, Johans Jakobs** (1647—1695), Rīgas un I. gubernātors 1686, ģenerālgubernātors 1687—1695 113, 114, 116, 119, 120, 208—214, 251—253, 288, 302, 314, 325, 326, 346, 347, 350, 402, 403, 405, 413, 464, 473, 486, 505
- Hauzenberga-Šturma, E.** 493
- Hedviga Eleonora** (1636—1715), Z. karaliene atraitne 75, 474
- Heine, V.** 394, 412
- Hekšers** (Heckscher) E, F. (1879—1952), saimniecības vēsturnieks 126, 200, 265, 267, 311, 331, 333, 364
- Hellmanis, M.** 133, 136, 138
- Henike, Hinrichs** (1640—1705), mūrnieku meistars 323—325
- Hennigs, E.**, autors 331
- Hermans** (Herrmann) J., autors 293
- Herolds, Johans Georgs**, tēlnieks 473

Hespe, N., mācītājs 428
Hibners, skolotājs 400
Hinings, Johans, skolotājs 399
Hintons, R. V. K. 330
Hiršs (Cronhjort) Abrahams Larsons (1604 vai 1598—1666), z. kapteinis 374
Hollenhāgens, mācītājs 428
Holsts, N. 393, 456, 471—473
Hornborgs, H. 104, 126, 138, 167, 396
Hruševskis (Hrushevsky) M. 103
Hupels, Augusts Vilhelms (1737—1818), mācītājs 484
Hurns, Gustavs (1592—1657), grāfs, feldmaršāls 39, 46, 47, 75, 134. **Hurns, Kristers Svantesons** (1622—1692), ģenerālgubernātors 1675—1686 63, 91, 108, 112, 208, 314, 317, 326, 333, 334, 505
Ilgovskis, muižnieks 134
Iņķēns, Juris, brīvzemnieks 351, 353, 361
Isbergs, A. 125, 126, 219, 220
Istomins, M. P. 103
Ivans V (1666—1696), cars 1682 141
Jagelonu Katrīna (Katarina Jagellonica 1526—1583), Z. karaliene 21
Jakubovskis, J. 138, 500
Jans II Kazimirs (1609—1672), P. karalis 1648—1668, jezuīts 89, 90, 504
Jans III Sobieskis (1624 vai 1629—1696), P. karalis 1674—1696 57, 143
Jēgers, B. 394, 438, 440
Jēkabs (1610—1681), Kurzemes hercogs (no 1642) 54—57, 60, 62, 64, 66, 96, 175, 274, 283, 304, 307—309, 327, 328, 337, 339—341, 361, 363, 390, 434, 452, 504
Jenkenijs, H., skolotājs 400
Jenšs, G. 330—332, 393
Jildenstolpe (Gyldenstolpe) Nilss (1642—1709), z. karaliskais padomnieks 213
Jillenjēlms (Gyllenhielm) Kārlis Karlsons (1574—1650), z. kara vadonis 32, 74, 277
Jillēnšerna (Gyllenstierna) Juhans Jeransons (1635—1680), z. valsts padomnieks 109, 207
Johans III (1537—1592), Z. karalis (no 1569) 21, 22. **Johans**, iepriekšējā dēls 24
Johansens, P. 87, 487, 500
Johansons, A. 167, 168, 394, 440
Jordans, ksendzs 481, 482
Jurgela, C. R. 138, 500
Juškevics, J. 67
Kallass, O. 138
Kallmeiers (Kallmeyer) T., autors 393
Kalve, V. 439, 440
Kampe, P. 104, 333, 393, 394, 472, 473
Kannenbergs, Lūka (1648—1690), mācītājs 433, 440
Kapūns, Jānis, 1. mācītājs 378, 379, 411
Kārklipšs, Amatas krodziniēks un brīvzemnieks 361
Karkofskis, Matiss, p. stārasts 27, 28, 131, 226
Karlheims, H. (1660—1729), z. mērnies 351

- Kārlis IX** (1550—1611), Södermanlandes hercogs, Z. karalis 1604—1611, kronēts 1607 22—25, 74, 124, 227—229, 241, 252, 341, 503. **Kārlis X Gustavs** (1622—1660), Z. karalis 1654—1660 89—91, 93, 96, 230, 504. **Kārlis XI** (1655—1697), Z. karalis 1660—1697, valda no 1672 84, 88, 97, 108—110, 112—123, 140, 143, 145, 207—214, 218, 233, 239—244, 246—248, 250—253, 263, 266, 267, 305, 314, 317, 324, 326, 334, 346, 349, 352, 359, 360, 363, 380, 381, 400, 402—405, 425—427, 473, 504. **Kārlis XII** (1682—1718), Z. karalis 1697—1718 143, 144, 151—158, 160—166, 186, 253, 316, 317, 353, 360, 411, 505, 507
- Karlovics** (—1700), ģenerālmajors 145, 146, 150
- Karlštads**, mācītājs 132
- Karnicki**, muižnieki 131
- Karpovičs** (Karpovich) M. 199
- Katrīna I** (Marta) (1684—1727), K. ķeizariene (no 1725) 142, 163, 167, 505
- Kaudziši**, brāļi: **Reinis** (1839—1920), **Matīss** (1848—1926), rakstnieki 354
- Kelchs, Kristians** (1657—1710), vēsturnieks 151, 167, 375
- Kelčs, Juhans Henriks** (—1700), z. mērnieks 353, 354
- Keme, Ansis**, brīvzemnieks 265
- Kēnigsmarka** (Königsmarck) **Marija Aurora** (1670—1728), grāfiene 143, 154
- Kēns** (Kane), V. 412
- Kentršinskis** (Kentschynskyj), B. 103
- Kepens** (Keppen), P. 104
- Kerners**, skolotājs 400
- Keslers** (Kessler) O. 413
- Keumerns** (Ceumern) **Kaspars** (1613—1692), sekretārs, landrāts 87, 199, 207, 208, 219, 232, 394, 464, 473
- Kirchners, J.**, z. ierēdnis 164
- Klēbergs** (Kleeberg), G. 393
- Kleinšmits, Heinrichs** (1634—1686), mācītājs 429, 431
- Kleintjens, J.** 395, 396
- Kleisis, Viļums**, mācītājs 379
- Klembchens**, mācītājs 425
- Klētnieks, V.** 472, 473, 508
- Klints, Daniels**, brīvmeistars 325, 333
- Klots** (Clodt) **Kārlis Gustavs**, landrāts 208
- Kļaviņš, K.** 199
- Kolbērs** (Colbert) **Žans Batists** (1619—1683), f. valstsvīrs 338, 339, 341
- Kolemans** (Coleman) D. C. 364
- Kolkmanis, J.**, skolotājs 400
- Kols** (Kohl) **Johans Georgs** (1808—1878), ceļotājs un rakstnieks 446
- Komenskis** (Comenius) **J. A.** (1592—1671), čehu pedagogs 412
- Komorovskis** (Komorowski) **Eliass** (—1659), p. ģenerālmajors 95
- Konce** (Conze), V. 138
- Konovnicins, k. vaivads** 97
- Kontijas princis** (François Louis de Conti 1664—1709) 143
- Kopiuss**, skolotājs 402
- Kordzikovskis, J.** 138, 500
- Korfs, Nikolajs**, p. vaivads 43, 91

Korsts, K. 330
Kotkievičs (Chodkiewicz, Chodžko-Borejko, Katkevičius) **Jans Kārlis** (1560—1621), lietuviešu kara vadonis 25, 503
Krails, Georgs Ginters, spiegs 32
Krauklis, Stepiņš, partizāns 160
 Kristensens (Christensen) A. 330
Kristians IV (1577—1648), D. karalis 1588—1648 34, 52
Kristīna (1626—1683), Z. karaliene 1632—1654 76, 84, 106, 206, 230, 231, 246, 263, 305, 315, 504
Kristjānis V (1646—1699), D. karalis (no 1670) 145, 146
Kromvels (Cromwell) **Olivers** (1599—1658), A. lords-protektors (no 1653) 306
Krūnšerna (Cronstierna, Cronstern) **Heinrichs**, landrāts 213, 214, 307, 374
Krūs, Jaspers Matsons (1577—1622), Z. finanču pārzinis 74
 Krūze, skolotājs 400
Kučborskis (Kuczborski) **Jans** (—1624), p. bīskaps 55
 Kučinskis, St. 394, 412
Kulēzijs, Pēteris, jezuīts 380, 382, 395
 Kundziņa, M. 268
 Kundziņš, P. 468, 469, 474
Kurakins, Grigorijš Semenovičs (ap 1606 — pēc 1679), k. kņazs 93, 98
 Kurca (Kurtz) E. 392, 395
 Kurcs (Kurtz) E. 395
 Kurskovs, J. 104
Kveks, Teofils (—1736), jezuīts 383, 388, 396
Kvists (Qvist) **Olafs** (—1708), z. mērnieks 354
Ķepers, skolotājs 400
 Lākmans (Laakmann) H. 138
Langijs, Johans (1615—1690), mācītājs 385, 432, 446, 484, 493
 Lapo (Lappo) J. 138, 220, 267
 Latkovskis, L. 492
Lauenšteins, Streifs, landmaršals 211, 213, 214
Laurencens, Volters Volfgangs, pulkv.-leitn. 162, 164
Lauterbachs, mācītājs 193
Leforts, Fransua (1656—1699), valstsvīrs K. dienestā 142, 146—148, 167
Legangers, K. M., norvēģu mācītājs 64, 68
Lentilijs, Rosins, autors 383, 462, 466, 473, 474, 483, 484
Lerchis-Puškaitis, Ansis (1859—1903), folklorists 383, 385, 395
Leslijs (Leslie), pulkvedis K. dienestā
Lēvenhaupts (Lewenhaupt) **Ādams Ludvigs** (1659—1719), z. ģenerālis 156, 157
Lēvenhaupts, Gustavs Ādolfš (1619—1656), z. feldmaršals 91
Levens (Löwen) **Fridrihš**, z. kara vadonis 95
Lēvenvolde (Löwenwolde) **Gerhards Johans**, z. majors 212
Lībeks, partizānu vadonis 96, 101
Lichtons, Roberts (1631—1692), z. valsts padomnieks 110, 111, 115, 118, 239, 241, 242, 266
 Liģers, Z. 293, 395
Lilienšerna, z. kapteinis 147
Liljē, Akselis Gustafsons, ģenerālgubernātors 1661 504

- Liljedāls, R. 87, 88, 219, 413
- Linaus, Reinholds, pulkv.-leitn. 162
- Linde, L. G. 266
- Lipharts, Fridrichs Vilhelms, pulkv.-leitn. 161—163. Lipharts, Žans Fridrichs, pulkv.-leitn. 162
- Līvs (Liiv) O. 126, 196, 200, 271, 330, 365
- Lode, Gustavs, arklu tiesnesis 210, 219
- Losijs (Lossius) J., autors 167
- Lubenavs, Reinholds, ceļotājs 451
- Luijs XIV (1638—1715), F. karalis (no 1643) 143
- Luize, Meklenburgas princese 141
- Luize Šarlote (1617—1676), Kurzemes hercogiene 56, 309
- Lundgrēns, Olafs Olafsons, z. mērnieku inspektors (no 1684) 354, 355, 365
- Lundstrēms (Lundström), E. H. J. 86, 88
- Luters (Luther) Mārtiņš (1483—1546), reformātors 426—428
- Ļeņins, Vladimirs (1870—1924), revolūcionārs 337
- Madisons, J. K. 365
- Maideli, muižnieki 57, 151
- Maiers fon Maierbergs (Meyern, arī Mayern von Meyerberg) (ap 1612—1688), ceļotājs un rakstnieks 473
- Makjavelli (Machiavelli) Nikolo (1469—1527), italiešu valstsvīrs un vēsturnieks 335
- Maksimilians (1558—1618), Austrijas erhercogs, vācu ordeņa lielmestrs 21
- Malvess, R. 332
- Mancelis (Mancelius) Georgs (1593—1654), profesors, mācītājs 26, 52, 70, 97, 164, 194, 261, 273, 274, 377, 378, 387, 388 390, 392 393, 396, 406, 407, 411, 413, 416, 418—424, 428—430, 432, 434—439, 444—446, 451, 461, 462, 482—488, 492—495, 499, 500, 504
- Mans (Mun) Tomass (1571—1641), a. merkantilistu rakstnieks 335—337, 339, 340, 342, 343, 364
- Manteifels (Manteuffel) G., autors 167
- Markevičs, A. 104
- Markss (Marx) Kārlis (1818—1883), revolūcionārs 337
- Marta sk. Katrīna
- Matisens (Mattiesen) O. H. 61, 67, 68, 331
- Meieri, metalla lējēji 452. Meiers, Gerhards, lējējs 453. Meiers, Gorgens, lējējs 453. Meiers, Hanss, lējējs, pret 433, 452, 456, 459
- Meins (Menius, Solomon Majus) Fridrichs (—1659), profesors, autors 409, 411, 413, 416, 417, 420, 424, 437, 438, 445, 446
- Mekkaloks (McCulloch) J. R. 364
- Mellers van der Bruks 456, 457
- Mengdens, Albrechts, barons 211, 213, 214. Mengdens, Gustavs (1625—1688), landrāts un landmaršals 108, 112, 314, 349, 426. Mengdens, Kārlis Fridrichs, pulkvedis, barons 163. Mengdens, Oto (1600—1681), landrāts un landmaršals 205
- Merkliņš, Johans Kaspars, mācītājs 434
- Mesindžers (Massinger) Filips (1583—1640), a. rakstnieks 450
- Metigs (Mettig) C. 200, 333

Metsue (Dannenšterns) **Ernests**, tirgotājs 307, 329
Michaels Višņoveckis (Wisniowiecki) (1638—1673), P. karalis (no 1669) 504
Millers, Ernests, mācītājs 101, 104
Miloslavski, dižciltīgo dzimta 141
Minsters (Münster) **Sebastians** (1489—1552), kosmografs 429
Mollins, Nikolajs (—1625), grāmatspiedis Rīgā (no 1588) 485
Momberts, Henriks, Amsterdamas tirgotājs 309
Nāgels, Rīgas tirgotājs 465
Napjerskis (Napiersky) **C. E.** 67
Nāriņš, Jānis, zvejnieku vecākais 399
Nariškina Natālija Kirilovna (1651—1694), cariene 141
Naščokins sk.: Ordins-Naščokins
Neidāls, Andrejs, tiesas piesēdētājs 118—120, 403, 404
Neidāls, Johans, mācītājs 160
Neimeiere, dz. Frēliha, **Ieva Marija**, rūpniece 327
Nīderhofs, Rutgers, rūpnieks 326
Nienšteds (Nyenstädt) **Francis** (1540—1622), Rīgas birģermeistars 1585 un 1611
 26, 52, 507
Nolde, Magnuss (1569—1615), muižnieks 53, 54, 223. **Nolde, Gothards** (1576—
 1615), muižnieks 53, 54, 223
Ofenbergs, muižnieks 28
Oginskis, Grigalijs, leišu kaŗa vadonis 56
Ogs (Ogg) **D.** 167
Oleārijs (Olearius) **Ādams** (ap 1599—1671), ceļotājs 476, 481, 482, 499
Opics (Opitz) **Mārtiņš** (1597—1639), v. rakstnieks 444
Oranŗas Vilhelms sk.: Viljems III
Ordins-Naščokins, Afanasijs Lauretevičs (ap 1605—1681), k. vaivads, diplomāts
 91, 95, 99, 100
Oskars II (1829—1907), Z. karalis (no 1872) 144, 167
Ozoliņš, K. 412, 413
Pabsts, E. 87, 396
Paegle, E. 457
Paikuls (Paykull) **Oto Arnolds**, s. kaŗa vadonis 150
Palmbergs, Rīgas sūtnis 332
Palmerstons, Henrijs Džons Tempis (1784—1865), a. valstsvīrs 151
Palmstruchs, Johans (**Hans Vitmachers**) (1611—1671), baņķieris 311, 331.
Palmstruchs, Reinholds, licenŗu pārzinis 298, 300, 301, 330, 331
Patkule, Ģertrūde, muižniece 131, 132. **Patkuls, Fridrihs Vilhelms** (1604—1666),
 landrāts 95. **Patkuls, Fromholds**, muižnieks 205. **Patkuls, Johans Reinholds**
 (1660—1707), politiķis 116, 117, 126, 144—146, 150—152, 160, 161, 208—
 215, 219, 388, 478
Pegijs, Kaspars, mācītājs 416
Peniķis, pulkvedis (17. gs.) 478
Pensons, J. H. 103
Pēteris (1672—1725), K. cars (no 1689) 66, 141—143, 145—149, 151, 152, 154,
 156—158, 165, 166, 317, 319, 505
Pile, mācītājs 379
Pinkenius, mācītājs 379

- Pipers, Kārlis** (1647—1716), z. valstsvīrs 152, 360
Platbārzdīs, A. 311, 331
Plāters, Ādams, grāfs 138
Poplavskis, Michaels, p. bīskaps 1685—1710 57, 129
Priekulis, Mačs, zemnieku vadonis 478
Pufendorfs (Puffendorf) Samuels (1632—1694), jurists, autors 89, 102, 103, 313, 332
Talve, I. 293
Rademachers, Reinholds, rūpnieks 326, 333, 342
Radivili (Radziwił) leišu dižciltīgie 25, 56. **Radivils, Georgs** (1556—1600), administrātors Vidzemē un Latgalē 503. **Radivils, Kristups** (1585—1640), leišu kara vadonis 30—33, 35, 36, 38—40, 48, 56. **Radivils, Sigismunds Kārlis** (ap 1592—1642), pavaldonis 56
Rapenekers, Michaels, tēlnieks 463
Rautenbergs, Johans, mācītājs 64
Rāzins, Stenka (Stepans Timofejevičs —1671), Donas kazaks, dumpinieku vadonis 99
Redevecs (Reddeway) M. 103
Rehchūzens, Johans G., mācītājs 377, 432, 438
Reimers, Dāvids, Uksensernas muižu pārvaldnieks 281
Reimerss, Gothards (—1607), mācītājs 428
Reiters, Rīgas tirgotājs 275
Reiters, Jānis (Johans) (ap 1632 — ap 1695), mācītājs 379, 394, 410, 429, 430
Reiters, Joachims, students 410
Reiters (Reiterns) Johans Daniels (1635—1698), Rīgas patricietis, pret 448, 452, 460, 464, 473
Reke, J. F. 104 (18.vēre)
Reks, skolotājs 400
Remlings, Oto, muižnieks 27, 226
Renks (Ränk) G. 473
Renners, Johans (ap 1525 — ap 1583), notārs, chronists 487
Repnins, Anikita Ivanovičs (1668—1726), k. ģenerālis 152
Reucs, Georgs Fridričs, landrāts 209, 213, 214
Reventlova Anna Sofija (1693—1743), D. karaliene 141
Richters, A., autors 52, 87, 88, 103, 104, 125, 167, 331, 333, 393, 413, 414
Rinings, Eriks Ēriksons, ģenerālgubernātors 1644 504
Roliņš, skolotājs 400
Rozenhane (Rosenhane) Šerīngs (—1663), z. valstsvīrs 246
Rozens, Fabians, pulkv.-leitn. 162
Rummels, C., autors 265
Sakens, K., muižnieks 222
Samsons, Hermanis (1579—1643), superintendents Rīgā (no 1622) 83, 371—373, 389, 390, 393, 398
Sapicha (Sapiega) Leo (1557—1633), Lietuvas lielkanclers (no 1587) 38, 39, 43, 44. **Sapicha, Jons Stanislavs** (ap 1589—1635), Lietuvas lielmaršals 40, 41
Savari (Savary) Žaks (1622—1690), f. tirgotājs un tautsaimnieks 330
Sēdermanlandes hercogs sk.: Kārlis IX
Sefrens, vecākais (—1694), **Sefrens, Nikolajs** (—1710), koktēlnieki 452

- Sen Simons** (Saint Simon Louis de Rouvroy 1675—1755), f. rakstnieks 144
Sigismunds (Žygmanto) **II Augusts** (1520—1572), Lietuvas lielkungs (no 1529),
 P. karalis (no 1530) 137
Sigismunds III Augusts (1566—1632), P. karalis (no 1587), Z. karalis 1592—
 1604 21—25, 28, 29, 31, 36, 37, 40, 54—56, 89, 134, 210, 222, 227, 263,
 304, 503
Silds, O. 88
Simpsons, H. F. M. 364
Skaldiņš, Jēkabs, prāvests 379
Skots, Džons, a. pulkvedis 61
Skots, Jakobs, autors 489
Skrage, Gabriels, Tērbatas univ. rektors 410
Smīde Anšs (Ansis), brīvzemnieks 316, 352, 353, 361
Smits (Smith) **Ādams** (1723—1790), tautsaimnieks 172, 364
Snekenšelds, Jakobs, domēņu priekšnieks 111, 112
Sofija (1658—1704), K. pavaldone 1682—1689 141, 142
Soldatenkovs, K. T. 103
Soms (Soom), A. 87, 290, 293, 294
Sops (Soop) **Ēriks** (1643—1700), gubernātors Rīgā 1687 208, 212
Sostovicka, Ieva 134. **Sostovickis, D.**, p. skarbnīks (finanču pārziņis) 134
Spekke, A. 52, 198, 265, 396, 473
Spīringi, brāļi, maitu pārziņi 85, 88
Sprengports (Sprengtport) — **Rolands, Volmars Jakobs** (—1688), Valmieras iko-
 mandants 95, 100
Stakle, Jānis, I. kapteinis 478
Stefans Batorijs (1522—1586), P. karalis (no 1575) 228, 372
Stefensons (Steffensson) **J.** 167
Steidings, mācītājs 425
Steineks, Vilhelms (1681—1735), I. mācītājs 378
Stenders, Gothards Fridrichs („Vecais Stenders” 1714—1796), mācītājs un rakst-
 nieks 431
Stenlijs, Džons, a. dziedāšanas skolotājs Rīgā 446
Stepermanis, M. 126, 168
Storno, J. R., mākslinieks 473
Strašnevs, Semens, k. vaivads 92
Straubergs, J. (1886—1952), autors 332, 333, 394, 399, 412, 440, 472, 473. **Strau-**
bergs, K. 395, 396, 438, 439, 471, 472, 481, 482, 499
Strauss (Straussens) **Johans Jansens**, ceļotājs 263, 264, 268, 383, 395, 451, 469,
 472, 474, 477, 482—484, 499
Strazdiņš, K. J. 126, 138, 167, 267
Strēmbērgs (Strömberg) **Nilss Bratmans** (1646—1723), gubernātors 1709 166, 333
Strēmfelds (Strömfeld) **Gustavs Ādolfs**, domēņu priekšnieks 267, 350
Strēms, Bengts, lējējs 453
Stribiņš, Jānis, jezuīts 380, 384
Strokirks (Strokirch) **Michaels** (1649—1723), domēņu priekšnieks 111, 161, 162,
 267, 288, 350, 351, 354, 398, 403, 413
Stuarts, Magnuss (1650—1705), ģenerālmajors 154, 155
Sunepska, N. 473

- Svenne (Svenne) H. 266
- Šalks, Stefans, skolotājs 400
- Šaumburgs (Schaumburg) **Oto Ludvigs**, grāfs, k. ģenerālmajors 158
- Ščerbatovs, **Osips Ivanovičs** (pēdējo reizi minēts 1663), k. kņazs 99
- Šefers (Šefffer) P. N. 103
- Šekspīrs (Shakepeare) **Viljams** (1564—1616), a. rakstnieks 450
- Šenkings (Schenking) **Oto** (—1632), bīskaps 26, 55, 372, 503
- Šeremetjevs, **Boriss Petrovičs** (1652—1719), k. ģenerālfeldmaršals 155—159, 163, 165, 166. Šeremetjevs, **Matvejs Vasiljevičs** (—1657), k. vaivads 95. Šeremetjevs, **Vasilijs Borisovičs** (ap 1622—1682), k. vaivads 91
- Šernmans (Stiernman) **A. A.**, autors 125, 331
- Šernšilds (Stiernsköld, Sternschildt) **Nilss** (1583—1627), z. kaŗa vadonis, valsts padomnieks 29, 31
- Šīks (Schück), A. 103
- Šimans (Schiemann) **T.** (1847—1921), vēsturnieks 364
- Širrens (Schirren) **C.** (1826—1910), vēsturnieks 121, 125, 126, 219, 220, 266, 267, 331, 334, 413
- Šisinskis (Sissinsky), p. kaŗa vadonis 26, 27
- Šīte (Skytte) **Johans Bengtsons** (1577—1645), ģenerālgubernātors 1629—1634 70, 83, 87, 229, 408, 409, 411, 503
- Šīvelbeins (Schievelbein), Rīgas arhivārs 193
- Šlipenbachs, **Antons Volmars** (ap 1650—1739), landrāts, ģenerālmajors 155, 163, 164, 211, 213, 214
- Šmite (Schmidt) G. 440
- Šmits, **Pēteris** (1869—1938), folklorists 385, 395
- Šmolers (Schmoller) **G.** (1838—1917), tautsaimnieks un vēsturnieks 364
- Šneiders, **M.**, skolotājs 399
- Šņore, R. 473
- Šreinerts (Schreinert) **K.** 103, 104
- Šteinavs (Steinau) **Ādams Heinrichs** (—1712), s. feldmaršals 151, 152
- Štošs (Stosz) **Feits** (ap 1440—1533), v. tēlnieks 471
- Štrauchs, **J.**, skolotājs 400
- Šulcs, **Joachīms**, bruņniecības sekretārs 208, 209
- Švābe, **Arveds** (1888—1959), jurists un vēsturnieks 52, 199, 251, 265—267, 293, 364, 414, 440, 474, 500
- Švarcs, **Jānis**, jezuīts 380
- Šverins, **Johans**, muižnieks 376
- Taube, muižnieks 28
- Taube, E. 333
- Taube, M. 332, 333
- Teknons (Tecnon) **Johans**, archidiakons 372
- Tilavs, **Florians Tilo**, majors 163
- Tilmanis, **J.**, skolotājs 399, 400
- Tīršs (Tiersch) **K.** 220, 412, 471, 472
- Tīzenhauzeni, lielmuižnieki 28, 131, 132. Tīzenhauzens, **Frīdrīchs Vilhelms**, landrāts 208—210. Tīzenhauzens, **Johans**, muižnieks 374. Tīzenhauzens, **Magnuss Johans**, pulkvedis 151. Tīzenhauzens, **Oto Reinholds**, pulkv.-leitn. 162. Tīzenhauzens, **Volmārs Johans**, pulkv.-leitn. 162

- Tolgsdorfs, Ertmanis** (1550—1620), garīdznieks 372, 432—434, 438, 440
Tolls, R. 87, 396
Tots (Tott), Klaudijs (Klas Ākeson) (1630—1674), ģenerālgubernātors 1665—1672 232—234, 237, 238, 262, 264, 265, 474, 504
Tranejs (Traneus) Jonass, z. tiesnesis Uksenšernas muižās 80
Tranzē-Rozeneks (Tranche-Roseneck) A. 125, 267
Trautfeters, Hermans Georgs, muižu nomnieks 360
Uksenšerna (Oxenstierna) Akselis Gustavsons (1583—1654), kanclers (no 1612) 50—52, 73—75, 80, 83, 85—87, 230, 231, 265, 275, 277, 331, 341, 342, 344, 345, 373, 503. **Uksenšerna, Bengts Bengtsons** (1591—1643), ģenerālgubernātors 1634 48, 504. **Uksenšerna, Bengts Gabrielsons** (1623—1702), ģenerālgubernātors 1662—1665, kancelejas prezidents 213, 261, 504. **Uksenšerna, Ēriks Akselsons**, z. lielmuižnieks 275, 280, 281. **Uksenšerna, Gabriels Bengtsons** (1586—1656), ģenerālgubernātors 1645—1649, finanču pārzinis 71, 74, 84, 504. **Uksenšerna, Gabriels Gustavsons** (1589—1640), Z. drosts 74, 277. **Uksenšerna, Johans Akselsons** (1611—1657), z. lielmuižnieks 95
Ūlenbroks, Heinrichs (1562—1641), Rīgas humanists 481
Ungerni, muižnieki 27, 28, 131
Upelnieks, K. 67
Vachtmeisters (Wachtmeister af Johannishus) Hanss (1641—1714), admirāļģenerālleitnants 109, 207
Vainers (Viner) J. 364
Vaitiņš, Juris, brīvzemnieks 361
Vakars, P. 500
Vāzars (Vasar), J. 87, 124, 125, 364, 413
Vēbers, F. K., rakstnieks 1730 480
Weidenheins (Weidenhein) Johans, komercdirektors 306, 342, 343
Velinks (Vellingk) Oto (1649—1708), z. ģenerālis 151, 160
Vellings (Welling) Gothards (1579—1656), hofrāts 83, 374
Velss (Wells) Edvards, ģeografs 65
Vents (Wendt) E. 364
Vestrens-Dolls (Westren-Doll) A. 88
Videmans (Wiedemann) F. J. 500
Victinghof sk.: Fitinghofs
Vikanders (Wikander) J. G. 167
Viktors, Jānis, skolotājs 399
Vilhelms (1574—1640), Kurzemes hercogs 1587, 1596—1616 29, 35, 53—57, 59, 60, 66, 307, 503
Viljems III (1650—1702), A. karalis (no 1689) 64
Vilkens, Johans Georgs, grāmatspiedis 470
Villigmans, Johans, pulkv.-leitn. 92
Vilsons (Wilson) C. 364
Vipers, B. 454—456, 472. **Vipers, R.** 265, 266
Vireka, Helena, Frederika IV civilsievā 141
Višelgrens (Wieselgren) P. 103
Višmanis, Johans (-ap 1703), mācītājs 419, 437, 445
Vitens, Kristjānis Bartolomejs, mācītājs 425, 427
Vitrams (Wittram) R. 126, 167, 266, 364, 393, 413, 440

Vladislavs IV (1595—1648), P. karalis 23, 56, 503
Voldenšers, skolotājs 399, 400
Voltērs (Voltaire 1694—1788), f. rakstnieks 142, 154, 167
Vorviks (Warwick), **Ričs** (Rich) **Roberts** (1587—1658), lords 61, 67
Vrangels (Wrangell) **Hermanis Hansons** (1584—1643), ģenerālgubernātors 1643
 504
Vrēde (Wrede) **Fabians** (1641—1712), karaļa padomnieks 213, 238
Vudhuzens (Woodhusen), a. tirgotājs 327
Zamoiskis (Zamojski) **Jons** (ap 1542—1605), p. kara vadonis 25
Zariņš, Richards (1869—1939), grafiķis 457
Zeiferts, T. 396, 439, 440, 471
Zēmelis, Jukums, brīvzemnieks 361
Zemzars, T. 396
Zerafims (Seraphim) A. 52. Zerafims, E. 104, 167, 402, 413, 414, 440
Zettersten sk.: Ceterstens
Zēvers (Schwers), J. 396, 413, 440, 472, 483, 499
Ziegenhorn sk.: Cīgenhorns
Zivultī, muižnieki 131

Lietas un vietas

Dažiem lietu rādītāja šķirkļiem pievienoti paskaidrojumi, tā ka lasītājs rādītāju var lietot arī kā glosāru.

Rādītājā nav uzņemti šķirkļi Polija, poļi, Rīga, Zviedrija un zviedri, jo šie vārdi grāmatā atkārtojas pārāk bieži. Nav uzņemti arī grāmatā minēto zemnieku māju un citu sīko vietu nosaukumi, nedz arī kartēs minētie vietu vārdi.

Ābece 402, 431
 Academia Gustaviana Carolina 410
 Ādaži 146
 Administrācija hercogistē 57 un tāl.
 — Vidzemē 69 un tāl.
 Admirālitāte 298, 307
 Āfrika 308, 309, 339
 Āfrikas sabiedrība (angļu) 63
 Aglona 134, 377, 382
 Agrārā politika 343 un tāl., 361 un tāl.
 Aiviekste 38, 39, 42—44, 46, 47, 92, 128, 129, 297
 Aizkraukle 76, 162, 200, 236
 Aiztere 315
 Akcīze (muita) 355, 357, 358
 Albrēda 62
 Allaži 74, 176, 351, 390
 Alodifikācija, alodi (muižas kā īpašums) 76, 115, 209, 210, 274
 Aloja 162, 235, 348
 Alsunga 376

Altmarkas pamiers 47, 70, 128, 503
 Alūksne 42, 70, 75, 108, 111, 159, 162, 163, 186, 187, 190, 193, 235, 280—282,
 287, 293, 294, 351, 354, 381, 390, 402, pret 432, 473, 487, 494
 Alus kausi 459
 Amata (upe) 351
 Amatnieki, amati 183, 187, 227, 317, 319—326, 340, 455
 Amerika 213
 Amsterdama 292, 304, 305, 311, 447
 Andernacha 463
 Andreja (Sv. Džēmsa) sala 62
 Andrusovas pamiers 97, 129
 Anglija, angļi 63, 64, 142, 166, 222, 304—306, 308, 310, 315, 327, 330, 339—341,
 450, 498
 Anglijas parāds Kurzemei 65
 Anglijas plantāciju un finanču komiteja 63
 Angļu vadmala 422
 Anikšči 38, 156
 Antropofagija 26
 Apdzīvotība 128, sk. arī: Iedzīvotāju skaits
 Apeltiene 27
 Apģērbs 483—486
 Apīņi 314
 Aplāti, sk.: Gada tirgi
 Apriņķu soģi 82, 215
 Apukalns 402
 Āraiši 162, 176, 177, 372, 431
 Archangelska 140, 323
 Arhitektūra 462—470
 Arkli, arklu revīzijas 69, 79, 86, 106, 116, 122—124, 176—179, 185—189, 191,
 196, 198, 199, 208, 234—238, 255, 256, 259, 274, 276—278, 282, 291, 344—
 348, 352—356, 360, 361, 363, 380, 487, 491, 494, 503—505, 508, 509
 Arklu tiesneši 82
 Ārlava 57, 73
 Armijas uzturs (nodoklis) 355, 358
 Aŗamzeme 270, 271
 Asote 134, 377
 Asūne 134, 137
 Atmata 270, 276
 Atmešanas (ziedojumu) vieta 383
 Auce 53, 54, 148, 191
 Audēji 322, 328
 Audumu krāsošana 484
 Augsburgas konfesija, sk.: Luterticība
 Augstroze 35
 Augšzemnieku dialekts 196, 493, 496
 Augustusburga, sk.: Daugavgrīva
 Aulijas ezers 134
 Auļi, Aulija 134, 135

Aumeisteris 75, 348
Austrija 140, 338
Bads 26—28, 97, 99, 100, 146, 147, 159, 166, 177, 189, 190, 196, 198, 222, 225,
256, 258—260, 262, 287, 505
Bajāri 257, 258, 284
Bajona (Betharsta) 62
Balasta kuģi 303
Baldone 47, 453, 458
Baltkrievija, baltkrievi 156, 279, 287, 298, 300, 312, 313, 343, 488, 494, 498
Bankas 310—312, 331
Banonija 134
Banuži, sk.: Bītnieki
Bārbele 458
Bārta 149
Basi 376
Bauska 27, 35, 38, 40, 41, 44, 46, 47, 53, 60, 69, 96, 99, 156, 179, 191, 204, 292,
310—312, 382, 398, 490, 493, 509
Baznīcas 70, 83, 86, 133—135, 183, 229, 372, 380, 382, 394, 452, 454, 460, 463,
464, 473
Baznīcas grāmatas 176, 178, 237, 381, 403, 491, 492, 497, 507
Baznīcas likumi 380, 381, 386
Baznīcas muižas 275
Baznīcas skulptūra 455
Baznīcu vizitācijas, protokoli 385, 387, 401
Bēgļi 51, 81, 82, 91, 98, 166, 183, 189, 218, 223—226, 238, 254, 255, 257—263,
268, 284, 487, 488, 491, 496, 497
Bejava 236
Bēres 481
Bērzaune 37, 40, 42, 43, 47, 51, 75, 162, 186, 343, 374
Bībeles tulkojumi 379, 381, 402, 404, 424—428, 435—438, 489, 505
Biedrinieki 282
Birkas 283
Birze 270 292
Birži 38, 40, 41, 43, 69, 70, 152, 156, 342
Bisenieki 137, 160, 161, 187
Bīskapija, sk.: Uksenšernas muižas
Bišu koki 137
Bītnieki 325, 326
Blaku muižas 78, 79, 274
Blekinga 140
Blokāde 302
Blome 236
Bluķa vakars, bluķa vilkšana 387, 449
Bohemija 339
Bohuslēnis 140
Brandenburga 48, 57, 90, 140, 148, 510
Braunsberga 371, 428
Braunšveiga 140

Brēmene 139, 359, 459, 464
 Brenguļi 372
 Bresļauja 298, 488
 Brigi 135, 377
 Brīvdabas mūzejs 469
 Brīvgadi 259, 261
 Brīvība, brīvlaišana 24, 27, 110, 228—230, 239, 241, 242, 251, 252, 256, 258, 405, 406
 Brīvmeistari 325, 326, 333
 Brīvzemnieki 99, 184—187, 226, 235, 284, 316, 353, 361
 Bruģa (kārtības un arķu) tiesa 82, 215
 Bruņniecība, sk.: Muižnieki
 Bruņniecības priekšnieks 206, 214, 215
 — sols 203, 207
 Budēji 448, 449
 Bukulti 31, 111, 127, 416, 469
 Bukultu kaŗa slimnīca 41
 Bungas 447
 Buršana, burvji 375, 388—391, 446, 500
 Burtņieki 35, 46, 74, 162, 186, 236, 238, 268, 351, 361, 372, 379
 Cargrada 134
 Cārmaņu ezers 134
 Carnikava 32, 43, 187, 416
 Celu apaudi, celu tehnika 458—460, 472
 Cepures 485
 Ceremoniāli 480—482
 Ceroklis 384, 385
 Ceru māte, sk.: Mātes
 Cēsis 35, 38, 42, 46, 71—74, 87, 95, 100, 127, 129, 134, 146, 150, 161, 162, 177, 183, 189, 211, 212, 215, 237, 260, 275, 316, 325, 343, 351, 353, 354, 361, 371—373, 379, 382, 389, 393, 397, 401, 402, 447, 471, 489
 Cēsaine 28, 42, 108, 127, 160, 162, 374, 387
 Ceturtdaļas redukcija 89, 107, 108, 111, 114, 504
 Chronogrammas: pret 32, 463, 473
 Ciemati (zemņieku mājas), sk.: Zemņieku ciemati
 Ciemi 72, 73, 133, 136, 138
 Cinšs (zemņieku nodeva), cinša zemņieki 137, 284
 Cīrava 385
 Čagans 447
 Čehija 34
 Danciga 63, 85, 96, 296, 302, 316, 446, 486, 488
 Dāņija, dāņi 20, 64, 90, 91, 118, 140, 141, 144, 145, 151, 188, 243, 295, 302, 305, 308, 310, 498
 Darba (kļaušu) grāmata 281
 Darba lopi 278
 Dārzkopība 269

- Daugava 24, 25, 33, 35—39, 42—44, 46, 47, 73, 92, 93, 128, 129, 139, 147, 150—
 153, 156, 166, 261, 297, 298, 300, 301, 307, 315, 317, 318, 341, 343, 473,
 486, 487
 Daugavgrīva 25, 28, 29, 31, 32, 35, 93, 151, 153, 157, 186, 230, 257, 341, 348,
 416, 463, 473, 490
 Daugavpils 27, 39, 41—44, 47, 85, 91, 92, 94, 98, 104, 127—129, 132, 134, 166,
 195, 275, 342, 377, 379, 397, 398, 402, 408, 487, 504
 Daugavpils (Zemgalē) 490, 495
 Dejas 450, 451
 Dēkla 385
 Deliberands 211, 212
 Deportācijas 98, 190, 196, 198. Sk.: Postījumi
 Desmitā tiesa 273, 282. Sk.: Kunga tiesa
 Dialekti 492—496
 Dievaines, veļu laiks, zemlikas 386
 Dieva suņi 390
 Dikļi 162, 193, 236
 Distrikti Latgalē 127
 Divzirgu saimniecības 279
 Dižciltīgie, sk.: Muižnieki
 Dņepra 298—300, 343
 Dobeles 96, 148, 191, 204, 466, 493
 Dole 37, 44, 47, 111, 251, 279, 351
 Domēnes 67, 137, 138, 274, 338, 361, 362
 Domēņu pārvalde, domēņu priekšnieks 111, 160, 191, 249, 250, 267
 Dominikāņi 134, 135, 377
 Dominium maris Baltici 20, 21, 24, 89, 140, 335
 Drabeši 42
 Draudzes Kurzemē un Zemgalē 59
 — Vidzemē 72
 Drellība 258. Sk.: Vergi, verdzība
 Drēzdene 143, 473
 Drisa 488
 Drogobuša 298, 488
 Drūja 95, 99, 297
 Druviena 27
 Dualisms Vidzemes pārvaldē 86
 Dubna 39, 47, 297
 Dūmu istaba 467
 Dūmu reģistrs, „dūmi” (nodokļu vienība) 134, 135, 138, 180, 216, 285, 509
 Dundaga 53, 57, 59, 489
 Durbe 60, 148, 204
 Dvina 139
 Dzeja 443—445
 Dzērbene 111, 190, 279, 351, 379
 Dziesmu grāmatas 194
 Dzimtbūšana, dzimtjaudis, dzimtzeme 24, 77, 123, 183, 187, 213, 221 un tāl., 223,
 224, 233, 234, 257—259, 322

Dzimtkareivji 231
Dzimtnoma 254
Dzimtsomi 231
Dzirnavnieki 328
Dzīves telpa 486—488
Dzīvojamā rija 159
Ēdze 453
Eglaines upe 495
Eidsvolda 62, 64
Ekernferde 315
Ekonomijas reglaments 248—253, 267, 405, 505
Elbinga 315
Eleja 46
Elementārskolas 401
Elkšņi 286, 509
Elku liepa 383
Elle 390—392
Emburga 35, 38, 41, 42, 99, 473
Engure 298, 328, 384, 453, 489
Ērgļi 42, 108, 162, 186, 187
Ērģeles 447
Ērģeme 46, 70, 487
Eskilstuna 326, 333
Ēvele 74, 162, 387
Ezere 490
Fērbelina 140
Finances 65, 70, 107, 108, 114, 341—345, 355—361
Flāmi 491
Flekerē (osta) 64, 308
Flensburga 315
Fontaneblo 140
Formula Regiminis (hercogistes satversme) 55, 204, 503, 507
Francija, franči 25, 64, 96, 140, 143, 199, 303—305, 308, 338, 379, 491
Frechene 459
Gada tirgi 343, 375, 496
Gaita (kadastrāla vienība) 286, 509
Gājēji 188, 237, 246, 251, 258
Galda muižas 137, 210
Galicija 145
Galma tiesa, sk.: Hoftiesa
Gals (pagasta daļa) 133
Galvojums, galvinieki 255, 256, 261
Gambija 60, 62, 63, 308—310, 504
Gargždava 300
Garīdznieki 132, 202, 203, 217, 221, 377—380
Gatarta 384
Gauja 44, 100, 127, 146, 298, 390
Gaujiena 42, 43, 47, 70, 75, 108, 127, 146, 279, 348, 379, 487, 508

Gaušļu ezers 134
 Gramatikas 432
 Gredzeni 461, 462
 Grenči 490
 Grieķi 446
 Grieķu katoļu ticība 97, 98, 159, 190
 Grobiņa 29, 53, 54, 59, 60, 191, 204, 398, 503
 Gubernatora amats Vidzemē 69, 70
 Gudenieki 376
 Gulbene 70, 75, 108, 159, 162, 186, 200, 280, 348, 380, 385, 487, 494
 Gulbji 138
 Gultas 468
 Ģerboņi 129
 Ģilde 182, 183, 194, 217, 218, 312, 375, 473
 Ģimnazija 398, 408, 409
 Ģipka 73
 Hamburga 490
 Hanza 20
 Helma chronika 138
 Helme 158
 Hoftiesa 66, 81—83, 87, 207, 211
 Holande, holandieši 20, 61—64, 140, 142, 303, 305, 306, 308—310, 315, 316, 327,
 341, 450, 464, 510
 Holbeina dūriens 460
 Holšteina 90, 140, 145, 151
 Hymni Deorum 385, 421
 Iecava 473, 493
 Iedzīvotāju skaits Kurzemes hercogistē 180
 — Latgalē 138, 180
 — Latvijā 181, 198
 — Piltenē 180
 — Rīgā 177, 182
 — Vidzemē 176, 178
 Iekšlājumi 274, 361, 362
 Ieražas 229, 234
 Ierēdņi 84—86
 Ieroči zemniekiem 161, 165
 Ieroču kalēji 164, 329
 Igaunija, igauņi 20, 21, 24, 25, 31, 32, 36, 38, 42, 46, 70, 81, 133, 138, 139, 145,
 146, 150, 154, 156—158, 164, 165, 189, 191, 211, 228, 236, 237, 298, 323,
 341, 359, 380, 392, 402, 408, 411, 426, 427, 451, 471, 479, 486, 487, 489—491
 Ikšķile 35, 42, 44, 47, 237, 252, 327, 473
 Īle 148
 Ilifri ciems 62
 Ilūkste 376, 460
 Ilķēni 100, 474
 Indija 191
 Indrica 134, 135, 377

Inflatija 129—131
 Ingrija 21, 70, 96, 139, 145, 155—157, 342, 359, 414, 490
 Instrukcija muižu nomniekiem (1691) 248—250
 Inventāri (muižu apraksti) 274
 Īpašuma zīmes 457
 Īri 446
 Irve 298
 Īstenieki 280
 Istra 131
 Italija 310
 Ivangoroda 96
 Izpērkamās muižas 116
 Izšuvumi 460, 461
 Izvalts 135
 Janišķi 41, 149
 Jāņi 387, 388, 395, 439, 451
 Jātņieki (milicijas kavalēristi) 78, 161, 184, 347, 361
 Jaunāmuiža 162
 Jaunā Sloboda 133
 Jaunjelgava 44, 60
 Jaunpils 316, 348, 390, 508
 Jaunsaimnieki 77, 78, 235, 238, 249
 Jaunzārde 148
 Jēgerndorfa 339
 Jēkabpils 60, 156, 505
 Jelgava 33, 35, 38, 41, 43, 47, 53, 54, 56, 60, 64, 69, 96, 146, 148, 150, 153, 156,
 166, 191, 204, 309, 316, 324, 343, 376, 382, 394, 398, 430, 452, 453, 473
 Jezuīti 21, 98, 134, 135, 148, 371—382, 386—388, 393, 397—399, 408, 412, 430,
 489
 Jitlande 90
 Jostas 462, 484
 Jumprava, Jumpravmuiža 48, 93, 150, 200, 383, 461, 462
 Jungingēna tiesības 210
 Jurbarka 342
 Jurģu muiža (pie Cēsīm) 401
 Jurģu muiža (pie Rīgas) 400
 Jūrkalne 376
 Kaducēšana (konfiscēšana), kaducētās muižas 25, 73, 124, 228
 Kaibala 383
 Kaldabruņa 459
 Kalēji 328, 452
 Kalēdāra stili 507, 508
 Kalēti 54
 Kalmiki 93
 Kalnamuiža (pie Rīgas) 44
 Kalpi, sk.: Gājēji
 Kalsnava 47, 51, 383

Kamerkollēģija 112, 113, 240, 248—251, 253, 274, 317, 346, 347, 350—352,
 354, 361, 364, 403
 Kancelejas kārtība 85
 Kandava 60, 204, 329
 Kaņepāju kulstītāji 318, 319
 Kapellas 372, 375
 Kāpurkalna ezers 384
 Karaliskais pielikums (muita) 342, 355, 358
 Karaļa muižas 275
 Karaļauči 148, 296, 300, 301, 313, 315, 317, 330, 488
 Kardisa 504
 Karelīja 92, 98
 Karksi 158, 290, 291
 Kārtas, kārtu sapulce 171, 215, 252
 Kārtnieki 137, 380
 Kaŗa komisāri 69
 Kaŗš 40, 304, 461, 496. Sk. arī: Latvijas kaŗš, Pirmais ziemeļu kaŗš, Lielais ziemeļu
 kaŗš, Trīsdesmitgadu kaŗš
 Katehismi 428—431
 Katlakalns 461
 Katoļi, katolisms 21, 22, 34, 56, 133, 143, 152, 201, 371—382, 395, 402, 425, 497,
 507. Sk.: Jezuīti
 Kaugurmuiža 255
 Kauna 154
 Kazaki 26, 27, 35, 41, 43, 44, 90, 92, 93, 95, 99
 Kāzas 480, 481
 Keksholma 70
 Kirupe 284
 Klaipēda 315, 394, 486
 Klaudija Tota policijas noteikumi 82, 207, 232—239, 247, 504
 Kļaušas 76, 137, 159, 161, 186, 188, 221, 229—231, 244, 245, 247, 249—251,
 254—256, 261, 273, 279—287, 290, 291, 294, 308, 327, 347—349, 362, 393,
 466, 509
 Klēts 469
 Klisova 154
 Klosteŗi 134, 137, 376, 377, 382
 Klosteŗu muižas 275
 Kobrona skanstis 150
 Kokamatnieki 328, 329
 Kokle: pret 433, 446, 447
 Koknese 24, 25, 27, 35—38, 40, 43, 44, 46, 47, 53, 69, 71—73, 80, 84, 87, 88,
 92—95, 97, 99, 152, 153, 162, 177, 190, 193, 230, 275, 351, 374, 379, 401,
 463, 473, 474, 490
 Kolkas rags 32, 298
 Kolledžas 397, 398, 402, 408
 Kolonizācija, kolonijas 60, 66, 129, 138, 180, 189, 190, 195, 196, 202, 492, 497, 498
 Komerckollēģija 306, 332, 342, 343
 Komisāri 73

Komisijas tiesas 73
 Konsistorija 57, 66, 82—84, 357, 400, 426. Sk.: Virskonsistorija
 Konstance 452
 Kontrabanda 315
 Kontribūcijas 215, 357, 360
 Konvents (brūņniecības padome) 206, 211—213, 232
 Konvokācija 204
 Kopenhāgena 91, 141, 145, 146, 151, 431
 „Korfova miests” 92
 Kosa 360
 Krakova 90, 143, 471
 Krape 35
 Krasnogorodska 487
 Kredits 312—315
 Krievija, krievi 20, 21, 28—30, 63, 90, 94, 97, 103, 115, 117, 123, 128, 129, 139,
 153, 159, 166, 188, 190, 196, 214, 215, 233, 236, 263, 298, 300, 312, 324,
 331, 339, 385, 391, 449, 468, 477—479, 487, 491, 497, 498, 503, 508. Sk. arī:
 Maskavija
 Krieviņi (voti) 183, 490, 491
 Krimulda 35, 75, 176, 282, 285, 373, 379, 384
 Krodzīnieki, krogi 186, 187, 316, 464—467
 Kronborga 295
 Kroņa muižas 116, 240, 241, 275. Sk.: Redukcija
 Kroņa tiesa (nodoklis) 76. Sk.: Staciņš
 Kroņa zemnieki 121, 238, 239, 242, 248
 Krusti 375
 Krustpils 39, 42, 43, 92, 134, 377, 458, 460
 Kuģi, kuģniecība 295—298, 301—310, 329—331, 339, 342, 343, 452
 Kuģniecības līgums 47
 Kuldīga 29, 31, 53, 56, 60, 179, 205, 310, 398, 452
 Kulšana 271
 Kultūraugsne 269, 292
 Kundziņsala 306
 Kunga tiesa (zemnieku nodeva) 76, 137, 221, 247, 255, 273, 282
 Kurpnieki 323, 333
 Kuršu joma 300, 486, 488
 Kuršu ķoniņi 67, 184, 185, 225, 451, 454, 469
 Kurtņieki 280
 Kurzemes hercoga padome 59, 204
 Kurzemes kolonijas 328, 338, 339, sk.: Tobago, Gambija, Eidsvolda
 Kurzemes laivas 298
 Kurzemes statūti (dižciltīgo tiesību nolikums) 55, 59, 221, 223—225, 229, 259,
 264, 503
 Ņegums 37, 38, 50
 Ņelne 459
 Ņemeres muiža 78
 Ņesteņi 187, 402, 408
 Ņieģeļi 131, 132

- Ķījeva 298
 Labības produkcija 288
 Laima 385
 Laiuse 157
 Landmaršals (Vidzemes bruņniecības priekšnieks) 206, 207, 210—214
 Landrāti (zemes padomes locekļi) 57, 100, 114, 116, 205—208, 210—215, 507
 Landtāgs (dižciltīgo saeima) 24, 53, 54, 59, 60, 66, 106—108, 110, 112—114, 116,
 130, 204, 206—215, 224, 228, 232, 233, 253, 262, 314, 355, 361, 375, 381,
 398, 402, 413, 507
 Landze 452
 Lastādija 147
 Latgales nosaukums 131
 Latīņu skolas 398
 Latviešu amati 321—326
 - apspiešanas liecības 213, 227, 239, 263, 264
 - artileristi 50
 - baznīcas (draudžu) priekšnieki (uzraugi) 381, 394
 - cildināšana 49, 102, 103, 119, 162, 319, 329, 404
 - distrikts Vidzemē 72
 - karogi 163
 - kaŗavīri un partizāni 17, 27, 44, 48—51, 54, 92, 95, 96, 100—102, 121,
 154, 156, 159—165, 196, 226, 227, 361, 477, 496, 497, 505
 - kokgriezēji 454, 455
 - kolonisti 64, 67, 68
 - lasīt prašana 436
 - literātūra 415—440
 - mācītāji 378—380, 394, 406, 478
 - mākslas spriedums 471
 - nicināšana 120, 203, 497
 - orķestris Rīgā 447, 448
 - pārcēlāji 147
 - skolas, skolotāji 399, 402, 412
 - tauta 26, 27, 475—500
 - valodas mācīšana 397, 400, 401, 409, 410, 412
 - zvejnieki 152
 Latvijas kaŗš (1600—1635) 19 un tāl., 59, 69, 134, 188, 222, 226, 261, 278, 296,
 372, 373, 490, 503
 - apraksta publikācija: Generalstaben 52
 Latviski publicētie likumi 239, 250, 433
 Latvju valoda 495
 Lauces upe 495
 Lauksaimniecība 269—294
 Lauksaimniecības rokas grāmatas 273
 Lauku amatnieki 187, 328, 329
 Laupīšana 41, 99, 150, 158, 190
 Lazdona 28
 Lēdurga 374, 378, 411
 Leidinieki, leida (brīvnauda) 186, 280, 281, 289, 290 316

Leimaņi, sk.: Brīvēzēnieki
 Lējēji 453
 Lēņi (pārvaldes iecirkņi, tiesas) 69, 70
 Lepela 298
 Libeka 149, 302, 323—325, 510
 Libieši 183, 188, 191, 196, 372, 392, 489, 491—493, 500
 Licentes (muita) 85, 240, 298, 304, 342, 343, 355, 357, 400, 426, 412
 Lidas kaps 384
 Lidumi 270, 276, 292
 Liecinieki (sezonaš strādnieki) 280
 Lielā ambasāde 146—149, 505
 Lielā redukcija 109 un tāl., sk.: Reducija
 Lielais dievs 386, 387
 Lielais kadastrs 72, 86, 110, 124, 187, 196, 270, 271, 276, 278, 279, 288, 291, 328,
 346, 347, 349, 351, 353, 355, 508, 509. Sk.: Arklu revīzijas
 Lielais ziemeļu karš 66, 117, 121, 123, 139 un tāl., 177, 178, 190, 198, 296, 302,
 324, 326, 359, 363, 405, 436, 477, 505
 Lieldienas 387
 Lielgabali kā mākslas darbi 453
 Lieliecava 39, 40, 47
 Lieljumprava, sk.: Jumprava
 Lielupe 36, 38, 96, 148, 298
 Lielvārde 44, 46, 200, 235, 351
 Lielvidzeme (Vidzemes latviešu un igauņu daļa kopā) 69, 70, 105, 108
 Liepāja 28, 31, 36, 47, 60, 85, 146, 148, 154, 191, 292, 296, 298, 300, 302, 305,
 330, 343, 398, 452, 453
 Liepupe 162, 500
 Lietuva, leiši 21, 23, 25, 27, 36, 37, 46, 48, 66, 90, 95, 96, 128, 130, 131, 134, 138,
 145, 148, 149, 152, 156, 183, 191, 201, 218, 222, 233, 236, 263, 279, 287,
 298, 300, 313, 323, 328, 331, 342, 343, 360, 394, 478, 479, 485, 486, 490,
 491, 494, 498, 510
 Lietuvas muiža 342, 355
 — statūts 135—137, 183, 216, 225, 257, 258, 264, 267, 284, 505
 Liezere 162, 176
 Ligatne 461
 Līgavas nauda 223, 284
 Līgavu laupīšana 83
 Līgi 183, 317—319
 Limbaži 46, 108, 162, 177, 186, 215, 343, 379, 390, 446, 473, 479, 493, 500
 Linaudēji 48, 49
 Lindraki 485
 Lingbijas rezolūcija 109, 110, 112—114, 209
 Lipaiķu zvans 451, 454
 Līvāni 39
 Livonia australis 128, 131
 Lizums 349, 373, 385
 Londona 304, 331
 Lopkopība 269

Lorupe 465
 Lothavi, Lottabas 129, 376, 489
 Lubāna ezers 128
 — klāni 42
 Ludza 24, 38, 39, 91, 98, 127, 129, 133—135, 138, 286, 377, 384, 486—488, 495
 Lugaži 76, 108, 121, 487
 Lunda 140, 431
 Lustrācija 137
 Luterticība 21—23, 33, 34, 50, 373, 376, 425, 428. Sk. arī: Protestanti
 Ļaudona 42, 43, 111, 186, 279
 Mācekļi 320—323
 Mācītāju sietiņi 286, 393
 Magdeburga 490
 Magdeburgas pilsētu tiesības 132
 Mājas pārmācības tiesības 76, 206, 247, 249, 250, 253
 Mājlopi 273
 Mājmācība 408
 Māju atsacišana 254, 256
 Māksla 441—474, 482
 Maldugunis 392
 Mālpils 48, 111, 351, 389—391
 Manceļa sprediķu grāmata 421—423
 Mantāls (kadastrāla vienība) 243, 509
 Manufaktūras (rūpnīcas) 326—328, 343
 Marienburga 315
 Marijas attēls, Marijas tēls 453, 454
 Mārsnēni 375
 Mārša 384
 Maskava, Maskavija 89, 92, 144, 145, 147, 156, 183, 330, 379, 487, 503. Sk.: Krievija
 Mātes (latviešu ticējums) 385, 395
 Matīši 473
 Mazsalaca 176, 186, 348, 493
 Meistari 320, 321, 323
 Meklenburga 35, 90, 141
 Melngalvi, Melngalvju nams 147, 194, 375, 464
 Mērdzene 135, 377
 Mēri un sviri 283, 508—510
 Mēris 25—28, 49, 97, 99, 100, 166, 177, 181, 184, 188—191, 193—196, 198, 200,
 222, 240, 398, 399, 446, 490, 492, 496, 504, 505
 Mērišana 112, 346, 347, 349, 351—154. Sk.: Lielais kadastrs, Topografiskas kartes
 Merkantilisms 240, 308, 335—343, 362, 363
 Mērsrags 298
 Mēslošana 273, 288
 Mētraine 158
 Meža zeme 270, 509
 Mežmuiža 96, 453
 Miesas sodi, sk.: Sodi
 Milgrāvis 25, 32, 37

Minoritātes 138, 188, 488—492. Sk. arī: Libieši
 Minska 156
 Minstera 140
 Misa 150
 Mistislavja 298
 Mohiļeva 38, 299, 300
 Monētas 304, 305, pret 465, 510, 511
 Mons (naturālā alga) 291
 Morgs (zemes mērs) 137, 508
 Mucas vieta 347
 Muita 139, 302, 304, 315, 330, 341. Sk. arī: Akcīze, Licentes, Lietuvas muita, Portorijs, Zviedru muitas Kurzemē
 Muižas 60, 67, 76, 77, 79, 87, 111, 113, 116, 124, 205, 208, 215, 229, 254, 276, 277, 279, 287—289, 292, 293, 331, 344, 346, 347, 352, 360, 362, 465
 Muižciems 191
 Muižkungi 225, 274, 275
 Muižnieki, muižniecība 23, 27, 28, 56, 57, 60, 65, 66, 71, 74—76, 78, 80, 81, 86, 101, 105—124, 131, 133, 135, 136, 182—184, 199, 201 un tāl., 209—214, 216—218, 226—228, 230, 232, 239—241, 252, 263, 264, 274, 309, 313, 314, 340, 345, 361, 363, 403, 498, 507
 Muižnieku nodokļu zemnieki 242 un tāl.
 Muižnieku zemnieki 242 un tāl.
 Muižu jaudis 258
 Mujāni 46, 74, 189, 255, 260
 Mūrmuiža (Vidzemē) 255
 Mūrmuiža (Zemgalē) 156, 505
 Mūrnieki 322—324
 Mūzika 445—448
 Mūža žēlastības muižas 116, 124
 Nabe 500
 Namnieki 182—184, 207, 221
 Narva 70, 85, 151, 152, 157, 161, 301, 310
 Nastnieki 318
 Naudas kaltuves 315, 355
 Nāves sodi 223, 224, 254
 Navigācijas akti 306, 341
 Nemieri 292, 477, 478
 Neražas 189, 287, 292, 296, 391. Sk.: Bads
 Nereta 38, 298, 424
 Nevāci 182, 183, 203
 Nevele 488
 Nīderlandes, sk.: Holande
 Nimvegena 140
 Nirnberga 452, 453
 Nītaure 108, 162, 186, 190, 279, 351, 387
 Nodevas 261, 282, 284—286, 294, 347—349, 359, 362. Sk.: Desmitā tiesa, Kunga tiesa
 Nodokļi 344. Sk.: Armijas uzturs, Kroņa tiesa, Staciņš

Nodokļu zemnieki 242 un tāl.
Nodzīšana no zemes 249, 287
Noilgums 224
Nomas zemnieki 248 un tāl.
Nomnieki, noma 111, 119, 215, 241, 243, 346, 352, 358, 359, 361
Nora 270
Norčēpingas lēņa tiesību muižas 74, 76, 107, 108, 112
Norvēģija 64, 305, 308, 328, 339
Novgoroda 21, 98
Ņemuna 300
Obo (Åbo, tagad Turku) 410
Odera 140
Odžgalviņas 462, 483, 484
Okra 134
Oktogramma (zvaigznīte) 459
Olaine 150
Olīvas miers 96, 129, 374, 504
Olonca 98
Omuļi 155, 505
Ordeņa archīvs 154
Ornamenti 456—461
Orša 300
Ortografijas 434, 435
Otepeja (Otepää) 486
Otrinieki (klausinieki) 280
Ozolmuiža 96
Ozolu meži 138
Pagāniskie ticējumi 382 un tāl.
Pagasti, pagasta tiesas, pagasta vecākie 72, 82, 133, 187, 251
Palanga 148
Palsmane 378
Pamatskolas 407
Pamiers 36, 46, 48
Pāņveža 298
Papīle 300
Papuve 270
Parādi 231, 243, 246, 247, 283, 290, 313
Paražas 222
Pārcēlāji 318
Pārdaugavas hercogiste 127, 128
Pārtautošana 217, 491, 497
Pases 262
Pasiēna 135, 377
Pasvaļa 41
Pātiņi 318
Patronāts 378
Pečori (Petseri) 146, 474
Pededze 128, 129

Pedeles upe 486
 Peipusa ezers 157
 Pelikāni 138
 Pērkons 385—387
 Pērminderi 381
 Pērnava 25, 29, 31, 32, 43, 46, 71, 95, 127, 129, 151, 157, 158, 301, 342, 357, 358,
 410, 411, 414
 Personālūnija 210, 211
 Pēterpils 66, 157, 163, 453
 Piebalga 38, 42, 74, 75, 116 158, 159, 162, 186, 279, 343, 351, 360, 384, 387
 Piedruja 135, 377
 Pilava 488
 Pils 463, 473
 Pilsētas hercogistē 60, 67, 340
 — Vidzemē 177
 — Latgalē 129
 Sk. atsevišķās pilsētas šai rādītājā
 Pilskungi, pilskungu tiesas (pārvaldes iecirkņi hercogistē) 59, 66, 204
 Pils tiesas (kaŗa tiesas Vidzemē) 80, 81
 Piltene 29, 53, 55, 57, 59, 175, 178, 199, 201, 205, 226, 229, 261, 288, 363, 376,
 454, 488, 503, 507
 Piltenes statūti 57, 222—224, 229, 264
 Piņķi 35, 254, 400, 473
 Pirmais ziemeļu kaŗš 57, 60, 62, 63, 89—102, 129, 139, 160, 189, 207, 232, 261,
 296, 302, 306, 310, 326, 343, 356, 361, 398, 399, 402, 410, 463, 464, 504, 508
 Pleskava 21, 146, 157
 Podniecība 459
 Policijas noteikumi, sk.: Klaudija Tota policijas noteikumi
 Polijas karaļa tituls Latgalē 129
 — stāvoklis Kurzemē 66
 Polocka 298, 393, 488
 Poltava 157, 165
 Pomerānija 85, 90, 139, 140, 239, 302, 358, 359, 411, 490
 Portāli Rīgā 452, 453, 459
 Portorijs (muita) 342, 355, 357, 358
 Portugale 303, 305, 310
 Postažas (neapdzīvoti ciemati) 77, 78
 Postījumi, postīšana 128, 156, 360, 363, 405, 452
 Poznaņa 145
 Prāga 34
 Prauliena 28
 Prāvesta tiesas 84, 88
 Preces 295—297, 303
 Precēšanās tiesības 223
 Pregela 300
 Preiļi 134, 377
 Prelāti 216
 Priekule 191

Privilēģijas 206, 207, 209, 210, 252, 263, 347, 374,
 Protestanti 133, 217, 372, 493, 497. Sk. arī: Luterticība, Reformāti
 Prūsija 41, 46, 48, 53, 97, 191, 236, 263, 342, 485, 486, 488—490, 495, 505
 Publiskās finanses, sk.: Finanses
 Pūķi 391, 392
 Pusmuižnieki 176, 177, 185, 257
 Pusrente 107, 108
 Pušelniecība 179, 279
 Pūšļošana 389
 Putnu ķērāji 315
 Radivilišķi 38, 96
 Raganas 386, 389, 391
 Rājums 270
 Rakstu valoda 495
 Rakvere 158
 Ramsgēta 304
 Rāmuļi 266
 Rāte 132, 217, 218, 254, 399—401
 Rauna 25, 38, 46, 74, 95, 108, 111, 162, 176, 236, 237, 351, 360, 373, 379, 387
 Rāva 145, 146
 Rēdiņi 487, 488, 495
 Redukcija (muižu atsavināšana valstij) 105—124, 207, 208, 210, 215, 241, 246,
 252, 275, 277, 346, 356, 358, 362, 381, 505
 Reformācija 371. Sk.: Luterticība, Protestanti
 Reformāti 373, 375. Sk.: Protestanti
 Reinzeme 459, 469
 Rekatolizācija 373. Sk.: Katoļu ticība
 Rietumindija 308—310, sk.: Tobago
 Rencēni 79, 260
 Renda 454
 Rērene 459
 Restitūcija (reducēto muižu atdošana) 215
 Rēvele 24, 81, 85, 95, 157, 158, 228, 292, 296, 298, 301, 414
 Rēzekne 24, 28, 38, 39, 42—44, 91, 98, 127, 129, 131, 133, 134, 377, 384, 486—488,
 495
 Rezidējošie landrāti 211, 213
 Rietava 300
 Rietumindija 308—310, 339, sk.: Tobago
 Riežas 284
 Rīga pie Donas 99
 Rīgas domskola 398,
 — ieņemšana (1621) 32 un tāl.
 — kapitulācija (1710) 165 un tāl.
 — licejs (Schola Carolina) 398, 412
 — tirdzniecības sabiedrība 312
 — ūdensvads 473
 — vārti 463, 473
 Rīga 140

Rijas 270
 Riksdags (Zviedrijas kārtu sacīma) 22, 23, 106, 107, 109, 110, 227, 229, 243, 362
 Rīmanmuiža 120
 Ringa (Rōngu) 486, 487
 Robežu pārkārtojums pēc tautību principa 72
 Roņu sala 73, 97, 490
 Ropaži 74, 185, 186, 200, 237, 268, 314, 315, 351, 372, 416, 465
 Roskildas miers 91
 Rostoka 379
 Rotaļas 450
 Rotas 442, 461, 462
 Rozbeķi 328
 Rubene 132, 162
 Rucava 149, 454, 490
 Rudbārži 383
 Rudens svētki 388
 Rūjiena 75, 86, 100, 111, 151, 162, 164, 176, 193, 290, 291, 351, 375, 486, 487
 Sabīle 60, 454
 Sādžas, sk.: Ciemi
 Sagšas: pret 456, 458, 485
 Saimniecības vēsture (priekšmets) 172
 Saimnieki 187, 188
 Saka 298
 Saksija, sakši 66, 141—145, 149—154, 160, 161, 166, 184, 215, 490, 510
 Saktas 459, 461, 471
 Saktu un jostu kalēji 459
 Sala 473
 Salaca 24, 31, 35, 43, 46, 162, 298, 348, 487
 Salaspils 25, 35, 37, 46, 47, 108, 326, 342, 462, 503
 Salaspils skanstis 44
 Salati 156, 505
 Saldus 148, 204, 490, 495
 Salgale 99, 452
 Sāls nesēji 318, 319
 Sāmsala 299, 331, 359, 490
 Sanžermena 140
 Sarkaņi 135, 377
 Sauka 47
 Saulgrieži 387
 Schola Carolina, sk.: Rīgas licejs
 Seda 100
 Sēdermanlande 227
 Seimelis Latgalē 130, 132
 Sēlpils 38, 42—44, 70, 92, 128, 204, 495
 Sēji 493
 Sēļu dialekts 493
 Senprūši 493, 494
 Sesava 490

Sietavas 485
 Sieviešu skaits 177
 Sigismunda Augusta privilēģija 209, 210, 215, 219
 Sigulda 74, 108, 111, 162, 351, 354, 384, 462
 Siko gabalu nauda 282
 Silezija 191
 Silvestra tiesības 210
 Sinkretisms 392
 Sīvera ezers 134
 Skaistkalne 376, 458
 Skarbniks (finanču pārzinis) 134
 Skolas, skolotāji 70, 187, 203, 227, 229, 357, 358, 369, 397—407, 413
 Skone 140, 230, 246
 Skotija, skoti 25, 236, 304, 446, 485, 491
 Skruna 148, 204, 463, 473
 Skujene 74, 100, 158, 360
 Slimības un sērgas 35, 41, 45, 62, 212. Sk.: Mēris
 Smiltene 74, 108, 111, 146, 162, 351, 378, 379, 468
 Smolenska 92, 298, 488
 Smukas 316
 Snātne 483, 484
 Sociālā vēsture (priekšmets) 171
 Sodalīcijas 372
 Sodi 225, 245, 247, 251, 262, 267. Sk.: Mājas pārmācības tiesības, Nāves sodi, Spīdzināšana
 Soģis 254
 Somija, somi 21, 22, 24, 25, 32, 36, 39, 41, 42, 47, 95, 139, 145, 157, 163, 184, 188, 227, 230—232, 236, 240, 301, 359, 400, 402, 446, 477, 490, 491
 Somu stabule 446, 447
 Spānija, spānieši 20, 213
 Spāre 190
 Speciālais iedalījums (agrārreforma) 346, 349—355, 505
 Spīdzināšana 81, 389
 Spiegošana 32, 84, 302
 Spīģanas 392
 Spilves kauja 152, 153, 505
 Staciņš (nodoklis) 51, 77, 344, 345, 347, 348, 355, 356, 358
 Stāmeriene 458
 Stārstijas (apriņķi Latgalē) 129
 — (bij. domēnes Vidzemē) 73, 110, 114, 115
 — (domēnes Latgalē) 127, 137, 216
 Stārstis (apriņķa priekšnieks Latgalē) 27
 Statuta Curlandiae, sk.: Kurzemes statūti
 Stili 452, 454—456
 Stokholma 35, 81, 83, 111, 117, 119, 144, 154, 155, 206—210, 212—214, 232, 238, 296, 305, 307, 311, 314, 323, 324, 332, 358, 394, 402, 403, 452
 Stolbova 503
 Strālzunda 140

Straupe 162, 176, 193, 378, 411
Stropi 39
Strūgas 298, 301, 318
Studentu skaits 414
Stumsdorfas pamiers 128, 504
Subalterns 275
Subate 398
Suiti 376
Suntaži 35, 42, 46, 48, 162, 508
Superintendents (garīdznieks) 57
— (muižās) 275
Svedasi 38
Svešnieki 234, 236, 237, 255
Svētās Romas vācu nācijas imperija, sk.: Vācija
Svēte 36
Svētie akmeņi 383, 384
Svētie avoti 384
Svētie koki un meži 132, 382, 383, 385, 388, 451
Sviesta ražas 273
Sv. Tekla 385
Šauļi 394
Šklova 298
Šķaune 135, 377
Šķilteņi 187
Šķinums 270, 292
Šķūtis 50, 51, 81, 137, 229, 284, 286, 344, 496
Šlezviga 140, 145, 149, 490
Šjachtīči 132, 258
Šjukums 256
Šrāgas (amata statūti) 48, 322
Štetine 140
Šveice 490
Takse 137, 347, 364,
Talkas 137, 280
Talsi 60, 292
Tāmnieku dialekts, tāmnieki 493, 495
Tatāri 25, 27, 28, 93, 159, 216
Tautasdziesmas 369, 385, 395, 396, 401, 415—421, 437—439, 441, 443—446,
458, 471, 504
Tautības 182
Tautiskā atmoda 475
Teātris 450
Tēlotāja māksla 452—456
Tērbata 36, 38, 46, 48, 69, 71, 81, 83, 84, 87, 106, 127, 129, 157, 158, 207, 209,
211, 215, 230, 301, 342, 355, 357, 358, 379, 397, 409, 410, 414, 416, 422,
424, 426, 431, 486, 503
Tērbatas universitāte 408—411, 414, 503
Terciālās muižas 116, 124

Tēva zeme, tēva dēls 77, 235, 236, 238, 257
 Tēvreizes, tēvreižu krājums 379, 429
 Ticējumi 382—396, 479
 Tidē (Tidö) 86, 87, 100, 230, 275, 280, 465
 Tiesas (pārvaldes iecirkņi) 204. Sk.: Pilskungu tiesas, Virspilskungu tiesas
 Tieslietu reformas Vidzemē 80—82, 228
 Tiesneši (vāc.: Rechtfinder) 99, 187, 250, 256
 Tinuži 236
 Tirdzniecības nolikums 313, 314, 332
 — rajoni pilsētām 297—302
 — palīgamati 183, 332
 Tirgotāji 312
 Tiringa 411
 Tīrumi 276
 Tīrza 162, 349
 Tizenhauzena pulks 160
 Tobago 60, 61—64, 66—68, 308, 309, 504
 Topografiskās kartes 72, 86, 271, 349—353, 381, 382, 394
 Trakti (Latgalē) 127
 Trikāta 35, 38, 74, 127, 162, 186, 189, 256, 316, 372, 453
 Trīsdesmitgadu karš 19, 34, 41, 245
 Trīslauku sistēma 137, 270
 Triviālskola 410
 Trumulis (mūzikas instruments) 447
 Tukums 25, 38, 60, 204
 Tulku seminārs 397
 Turaida 29, 35, 42, 43, 46, 100, 127, 162, 282, 466
 Turcija, turki 31, 157, 159, 190, 191, 263
 Tūteru ozols 383
 Ugāle 452
 Ukraina 20, 90, 156, 157, 300
 Uksenšernas muižas, muižu grāmatas 100, 108, 111, 189, 237, 255, 256, 259, 260,
 262, 275, 280, 281, 287—289, 304, 314, 316, 348, 371—373, 389, 390, 401,
 402, 447, 503, 508
 Ulbroka 31
 Umurga 162, 372, 379, 453
 Ungārija, ungāri 34, 191, 490, 498
 Universitāte, sk.: Tērbatas universitāte
 Upīte 298
 Upsala 331, 397, 400, 408, 430
 Upsalas konvencija 22, 23
 Ūsinš 384, 395
 Usmas ezers 383
 Uzraugi, sk: Latviešu baznīcas priekšnieki
 Uzsagša 484
 Užava 452
 Užvalde 134, 377
 Vācija, vācieši 20, 25, 34, 37, 41, 47, 70, 76, 176, 212, 216, 246, 322, 323, 338, 339,
 343, 379, 400, 406, 411, 437, 441, 450, 459, 489, 490, 498

Vainags 483, 484
 Vainiži 35, 75, 108, 111, 379, 500
 Vaivadijas (Pārdaugavas hercogistes provinces) 127
 Vaivads (p. un k. kara vadonis) 91, 97—101
 Vakas (pagasti), vaku nauda, vaku grāmatas 72, 178, 179, 238, 282, 283, 348
 Valaka (kadastrāla vienība) 137, 284, 508
 Valaku nolikums 137, 138
 Valka 158, 177, 215, 379, 486, 487
 Valle 39—42, 487, 495, 503
 Valmiera 25, 35, 46, 73, 74, 95, 96, 100, 150, 162, 177, 186, 189, 215, 230, 231, 255, 275, 288, 372, 390, 401, 402, 447, 463, 473, 474, 490
 Valsts parādi, sk.: Finances
 Valtaiķi 191
 Valtenbergis 162, 487
 Varakļāni 134, 377
 Vārdnīcas 432, 433, 438, 440
 Vārdošana 389, 396
 Varšava 90, 129, 145, 154
 Vastselina 146
 Vecā Sloboda 133
 Vecbebri 190
 Vecpiebalga 159, sk.: Piebalga
 Vecsalaca 75, 162, 238, 500
 Veltījumi (dzejoļi) 433, 434
 Veļi 386, 387
 Veļikaja 157
 Vendi 437
 Ventspils 28, 29, 36, 47, 60, 85, 204, 296, 298, 300—302, 305, 308, 309, 327, 330, 343, 452, 455
 Verdena 359
 Verdenas bīskapija 139
 Vergi, verdzība 62, 159, 190, 224, 227, 228, 231, 239, 240, 246, 247, 258, 263, 264, 308, 329, 477
 Vestiena 343
 Vidus dialekts 492
 Vidzemes administratīvais iedalījums 70—73
 Viesu tirdzniecība 315
 Vietnieks (lēņa, t. i. aprinķa priekšnieks) 70
 Vikas un Julsrūdas raktuves 64
 Vilande 24, 215
 Vildoga 461
 Vilkači 390, 391
 Vilkanišķi 298
 Vilkena spiestuve Rīgā 394
 Villaine 460, 484
 Viļaka 92, 127, 129, 134, 275, 377, 382, 405, 486—488, 495
 Viļņa 38, 40, 50, 286, 393, 429, 430, 432
 Vine 149

Viplande 131
 Virāne 478
 Vircezers 158
 Virga 154
 Virskonsistorija 402. Sk.: Konsistorija
 Virspilskungu tiesas 59, 66, 204
 Vismara 139, 151, 302, 323, 343, 359, 490
 Viškova 134
 Viški 135, 163, 377
 Vitebska 38, 134, 298, 300
 Vitīnes 301
 Voits 275
 Zamoše 137, 286
 Zēlandieši 61
 Zelta vilki 138
 Zeltiņi 162, 402
 Zelts 62, 308
 Zeļji 320
 Zemes bonitēšana, sk.: Lielais kadastrs
 Zemes lāde 206
 Zemes mērīšana 78, 292, sk. arī: Lielais kadastrs
 Zemes padome 206. Sk.: Landrāti
 Zemes piešķiršana Vidzemē 73—79, 124
 Zemes tiesas 80—82
 Zemnieku ciemati (skaits) 276—279, 351
 Zemnieku delegācijas pie karaļa 118, 119
 Zemnieku grāmatīņas 313
 Zemnieku tiesneši, sk.: Tiesneši
 Zemnieku tirdzniecība 312
 Ziemsvētki 387
 Zīgburga 459
 Zilais kalns 384
 Ziloņkauls 62, 309
 Zimognodeva 212, 213
 Zunds 20, 140, 295—297, 302—310
 Zūras 191
 Zvanu spēles 447
 Zvejnieki, zvejnieku amats 118, 315, 316, 454
 Zvēresti 374, 433, 481
 Zviedrijas redukcija 118
 Zviedrijas valsts padome (Riksrād) 22, 23, 206, 209, 213, 230, 245
 — protokoli: Svenska riksrådets protokoll 265, 267
 Zviedru muitas Kurzemē 47
 Zviedru tiesības 80
 Žagare 41
 Žēlastības muižas 116, 124
 Žemaitija 41, 298, 342
 Žīdi 313, 374

HISTORY OF LATVIA 1600—1710

Contents

Preface	9
PART I: POLITICAL HISTORY	
Chapter I: The Latvian War (1600—1635).	19
Causes of the war — The first period (1600—1609) — The Latvian people during the first period of the war — The second period: Gustavus II Adolphus conquers Liv- land (Vidzeme) — The capture of Riga — Swedish assault on Zemgale — The war in Latvia during 1625 — The battle at Valle — Operations from 1626 to 1629 — The final phase of the Latvian War — The Latvian people during the second period of the war.	
Chapter II: Development of the Duchy of Courland (Kurzeme)	53
Constitution — The question of succession — Adminis- tration — Colonies — The Duchy after the death of James.	
Chapter III: Reorganization of Livland.	69
The administration of the province — Granting of land — Legal reforms — Administration of the Church — The bureaucracy.	
Chapter IV: The First Northern War.	89
Causes of the war — The course of events — Russian and Swedish assault on Latgale — The march of Alexey Mihailovich on Riga — The Polish attack and Swedish counterattack — Swedish occupation of the Duchy — The peace treaty — The Latvian people in the First Northern War.	
Chapter V: The Reduction (Expropriation) of Estates in Livland.	105
The estate holders — The beginning of the reduction — The Great Reduction in Livland — Its results — An evaluation.	

Chapter VI: The Fate of Latgale.	127
Origin of Latgale — „Paradise and hell” — Types of settlements — The Church in Latgale — The Lithuanian Statute — ”Ustava na woloki”.	
Chapter VII: The Great Northern War.	139
Causes of the war — ”The Great Embassy” — The early phases of the war — The war in Latvia 1702—1709 — The Latvian people in the Great Northern War — Russian devastations in Livland — Latvian battalions — Capitulation of Riga.	

PART II: SOCIAL AND ECONOMIC HISTORY

Chapter VIII: Population.	175
— Livland — The Duchy and Piltene — Latgale — Latvia as a whole — Social stratification and nationality — Demographic catastrophes — The dynamics of population.	
Chapter IX: The Nobility.	201
The Duchy — Piltene — Livland — Latgale — The patriciate of Riga and other classes.	
Chapter X: Development of Serfdom.	221
Serfdom in Piltene and in the Duchy — Serfdom in Livland — The Ordinance of Klas Tott — Charles' XI proposals to abolish serfdom — Freedom of Swedish peasants and bondage of Latvian peasants compared — Charles' XI reforms in favour of the peasants of Livland — Serfdom in the neighbourhood of Riga — Serfdom in Latgale — Refugees — The myth of slavery.	
Chapter XI: Agriculture.	269
Technical aspects—Social aspects—Economic aspects.	
Chapter XII: Trade and Crafts.	295
Commodities and the trade cycle — Trade regions — Competition between trade regions — Trade with the West — Locally owned shipping — The colonial trade of the dukes of Courland — Trade without banks — Latvian trade — Latvian trade guilds in Riga — Crafts — Latvian craft guilds in Riga — Latvian guilds in other boroughs—Free masters and craftsmen outside guilds—Manufactories — Rural craftsmen.	
Chapter XIII: Economic Policy.	335
Mercantilism — ”Mercantilism” in the Duchy — Economic policy in Livland — Agrarian policy of the Swedish government in Livland — Public finance of Livland — Agrarian policy in the Duchy — The results.	

PART III: CULTURAL HISTORY

Chapter XIV: Faith and Prejudice.	371
Christianity — Heathen beliefs — Festivities and cults Supernatural powers.	
Chapter XV: Schools and Education.	397
Secondary schools — Latvian schools in Riga — Country schools — The question of Latvian schools in the Duchy — Latvian education — The role of the University of Dorpat (Tartu) in Latvian history.	
Chapter XVI: Latvian Literature.	415
Beginnings of Latvian literature — Latvian folksongs of the 17th century — Collection of sermons by Mancelius — Poetry of Christoforus Füreccerus — The translation of the Bible — Other religious writings — Secular writings — The historical signifi- cance of 17th century Latvian writings.	
Chapter XVII: Art.	441
The national characteristics of art — Secular poetry — Music — Dramatic art — Dances — Painting and sculpture — Ornaments — Architecture — Desire for beauty.	
Chapter XVIII: Development of the Latvian Nation.	475
The problem — Consciousness of nationality — Latvian beliefs — Ceremonies — Art — Dress — The ethno- graphic boundaries — Minorities — Dialects — The rise of national consciousness — Did Latvian states exist in the 17th century? — Conclusions.	

APPENDIX

Chronology — Calendars and dating; weights and measures; monetary units —
Index.

Illustrations

	Page
Troop movements in 1621: continuous line — Swedes, arrows — Poles	30
Medal struck in honour of Gustavus II Adolphus to commem- orate the capture of Riga (Numismatic Cabinet of Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien)	facing 32
Troop movements in 1625: continuous line — Swedes, arrows — Poles	37
Troop movements in 1626	42
Troop movements in 1627	43
Troop movements in 1628	45
	571

Administrative divisions of the Duchy of Courland. Shaded area — the Bishopric of Piltene	58
Duke James	facing 64
Dünaburg (Daugavpils) castle. Drawing by Count Plater	facing 64
Colonies of the Duchy of Courland: Tobago, Gambia and Eidswold (shown on the outlines of a map of 1701)	65
Administrative divisions of the Latvian part of Swedish Livland	71
Facsimile of a part of the text of the Russian land-register of Latgale (1654)	94
Russian forces during the siege of Riga 1656. Paretto's drawing published by S. Puffendorf in 1697	102
The reduction of estates in Livland. Areas expropriated by the Crown of Sweden are shown in black; estates temporarily left to their possessors, horizontally shaded; areas not expropriated, white	117
Estates in Latgale in 1690. Underlined are names of estates possessed by German noblemen	130
Types of settlements in eastern Latvia: shaded—villages, white — single farms	136
Troop movements during the Great Northern War up to 1710. Swedish troops shown by a continuous line, Saxon troops — by a double line, Russian troops — by arrows. Shaded area — territory lost by Sweden. Dominions of Augustus the Strong are indicated by border shading	153
Troop movements in Estonia and Latvia during the Great Northern War 1700—1710. Continuous line — Swedes, dotted line — Saxons, arrows — Russians. Names in boxes indicate the areas from which the Latvian battalions were raised	155
The growth of Sweden. Horizontally shaded — territory during the period of Gustavus Vasa. Black areas — later acquisitions	165
Death rate during the plague 1710—1711 (in per cent of rural population)	192
Wood-cut printed on a pamphlet predicting coming disasters (1627)	195
Maps showing density of rural population of Latvian Livland: before the plague in 1710, after the plague in 1711, and in 1935. Each dot denotes hundred inhabitants	197
Arable land (black spots), morasses (shaded), and woods (circles) in Estonia and Livonia in the 17th century. The map is based on work by Swedish surveyors during the years 1681—1710	271
Unci („lands") of the Duke of Courland as a percentage of total unci	272
Number of „hearths" on the estates in Latgale in 1690. Vertic-	

ally shaded — estates belonging to German noblemen; horizontally shaded — belonging to Polish noblemen; cris-crossed — belonging to the Church	285
Shipping through the Sound: yearly averages of passages during the 17th century	297
Hinterland of Riga (horizontal shading), Reval (vertical shading), Windau (Ventspils) and Libau (Liepāja) (right sloped shading), and Narva (left sloped shading)	299
Latvian maritime trade to the West (volume weighted by prices). Continuous line — Riga exports, broken line — Riga exports through the Sound, circles — index of duty paid in Riga, dotted line — exports from Courland through the Sound	304
Coins in circulation in Latvia during the 17th century: 1) Lion dollar of Njmvegen, 1622. 2) Lithuanian groat, 1624. 3) Dutch Albertus dollar, 1649. 4) Riga 1½ shillings, 1623. 5) Riga half riksdollar, 1630. 6) Livonian 1/24 riksdollar, 1648. 7) Dollar of Duke James, 1645. 8) Lithuanian groat, 1626. 9) Riga three ducat gold piece, 1643. 10) Riga gold ducat, 1668. 11) Riga mark, 1660. 12) Livonian shilling, 1652. 13) A two mark coin of 1667, stamped 1705. 14) A two mark coin, 1663. 15) Courland 1½ groat. Note the clipped coins. These coins are preserved in the Numismatic Cabinet of Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien	facing 304, 305
Maritime trade of Swedish cities in 1685. Left half of the circle — imports, right half — exports. Value in millions of silver dollars	311
The grant of a monopoly for trade in naval stores and for repairs of ships (1707)	329
Areas in Latvian Livland where enclosure was finally carried out by the Swedish Crown	349
The farms of Braki and Inkeni, before enclosure, in 1681	350
The same farms and two others, after enclosure, in 1694	352
Facsimile of the first published Latvian folk song (1632—1635)	417
Aluksne — the place where Dean Glück lived. Dean Glück was the translator of the Bible into Latvian and the guardian of Martha who became the mistress and later the wife of Peter the Great, and after his death ruled Russia as Catherine I	facing 432
Kokles — traditional Latvian musical instruments	facing 433
Self-portrait of Hans Meier (1600) on a cannon	facing 433
The entrance to the Reutern mansion at Riga	448 & facing
The entrance to the Dannenstern mansion at Riga	449 & facing
Patterned edges of the plaid of Barbele	456
The plaid of Barbele (17th century)	facing 456

Latvian ornaments of the 17th century: 1) Silver brooch.	
2) Gilded silver brooch with coloured stones. 3) Embossed silver brooch. 4) Silver brooch with stones. 5) Embossed brooch. 6) Embossed silver brooch with inscription ILSE WEWER 1638. 7) Embossed silver brooch	facing 456
Latvian ornaments of the 17th century: 1) Silver horseshoe brooch. 2), 5), 6), 7) Silver rings. 3), 4), 11), 12) Silver brooches with stones. 8), 9), 10) Silver pendants	facing 456
Silver brooches	457 & facing
Country church from the 17th century	facing 457
Manorial buildings in Livland	facing 464
Coins from the period of Sigismund III of Poland and Christina of Sweden, sketched by Brotze	facing 465
Standard plan of a country inn	467
Vignette on the title page of the first edition of the Latvian Bible	470

LATVIJAS VĒSTURES SUBSKRIBENTI

Daugavas apgāds pateicas Latvijas vēstures subskribentiem, kas ar savām iepriekšējām iemaksām ir atbalstījuši un palīdzējuši mums turpināt lielo Latvijas vēstures izdevumu.

Sarakstu turpināsim nākošā sējumā, kur ievietosim arī to subskribentu vārdus, kuŗus tehnisku iemeslu dēļ vairs nepaguvām iespiest šai sējumā.

A S V

Jānis Ābele
Canton, Ohio

Z.Ābele
Kalamazoo, Mich.

Kārlis Āboliņš
Seattle, Wash.

L.Adamoviča
Portland, Ore.

Eduards Ainārs
Longview, Wash.

Arnolds Akmentiņš
Lake Charles, La.

Osvalds Akmentiņš
Dorchester, Mass.

Gertrude Alksnis
Chicago, Ill.

Edg. Andersons
San Jose, Calif.

K.Ansiņš
Seattle, Wash.

Elza Augusts
Minneapolis, Minn.

Fricis Auziņš
Milwaukee, Wis.

Irina Auziņš
South Bend, Ind.

Jānis Avotiņš
Beachwood, N.J.

Jānis Avotiņš
Kalamazoo, Mich.

Jānis Banga
Westfield, N.J.

Arthur B.Berthold
Arlington, Va.

Eduards Bērziņš
Grand Rapids, Mich.

F.Bērziņš
New York, N.Y.

Jānis Bērziņš
Fullerton, Calif.

- E.Bindemanis*
Maryland
- Voldemars Bitenieks*
Colorado Springs, Colo.
- Kārlis Bluķis*
Saginaw, Mich.
- Milda Boķis*
Gr. Rapids, Mich.
- M.Brilts*
Broomall, Pa.
- Nilss Briška*
Albany, N.Y.
- Andrejs Bross*
Aldan, Pa.
- Ernests Brože*
Kalamazoo, Mich.
- Osvalds Būmanis*
Lincoln, Nebr.
- Valdis Bumbērs*
Silver Spring, Md.
- Kārlis un Austra Bundža*
Linden, N.J.
- Alfreds Burtnieks*
Chicago, Ill.
- Kārlis Cakars*
Roxbury, Mass.
- Ērika Carters*
Costa Mesa, Calif.
- J.Cedriņš*
Chicago, Ill.
- Aina Celle*
Sacramento, Calif.
- Jānis Cers*
Minneapolis, Minn.
- Ernests Cēsis*
Loysville, Pa.
- Žanis Cibis*
Seattle, Wash.
- Aleksandrs Cimdiņš*
Sacramento, Calif.
- T.Cirķelis*
Cleveland, Ohio
- Kārlis Cukurs*
Chicago, Ill.
- Raimunds Čaks*
West Allis, Wis.
- Zelma Dambekalns*
Brooklyn, N.Y.
- Bruno Daniševskis*
Gary, Ind.
- Deitonas un apkārtnes latviešu ev.-lut.
draudze*
Dayton, Ohio
- E.V.Dravnieks*
New York, N.Y.
- Valda Dreimane*
Roxbury, Mass.
- Jēkabs Dubelzars*
Quakertown, Pa.
- A.Ducmanis*
Easton, Pa.
- DV Bostonas nod. bibliotēka*
Roxbury, Mass.
- Kārlis Dzirkalis*
Chicago, Ill.
- Matilde Eglīte*
Canton, Ohio
- I.Eilands*
Brooklyn, N.Y.
- Rolfs Ekmanis*
Bloomington, Ind.
- Edgars Z.Elferts*
Seattle, Wash.
- J.Endziņš*
Longview, Wash.
- Jēkabs Ešmits*
Jefferson Vally, N.Y.
- Andrievs Ezergailis*
Cleveland, Ohio
- Jānis Filips*
Dayton, Ohio
- J.Gaigulis*
Brooklyn, N.Y.
- Ēvalds Garkans*
New York, N.Y.
- Anna Garokalns*
Fort Lee, N.J.
- Jānis Gedrovics*
Quakertown, Pa.
- Lucija Geske*
New York, N.Y.
- Arnolds Goldbergs*
Indianapolis, Ind.
- Eduards Grantskalns*
Somerville, N.J.

- Minna Grase*
Cheyenne, Wyo.
- Alfrēds Grava*
Milwaukee, Wisc.
- H.Grāvītis*
Jamaica Pl., Mass.
- Valters Grīnbergs*
Kalamazoo, Mich.
- Osvalds Grīns*
Westfield, Ind.
- Jānis Grošs*
San Francisco, Calif.
- Jānis Grundmanis*
Minneapolis, Minn.
- Vilis Gulbis*
Quakertown, Pa.
- Kārlis Ieleja*
Freehold, N.J.
- Eriks Ieviņš*
Cleveland, Ohio
- Pāvils Ieviņš*
Syracuse, N.Y.
- F. Igals*
Washington, D.C.
- Jānis Indriķis*
Los Angeles, Calif.
- Jānis Indriksons*
Minneapolis, Minn.
- Aleksandrs Ivins*
Milford, Conn.
- A.Jagars, Jr.*
Washington, D.C.
- Amīlda Jansons*
Wisconsin Rapids, Wis.
- Emīlija Jansons*
New York, N.Y.
- Fricis Jansons*
New York, N.Y.
- Roberts Jaskovskis*
Shipperville, Pa.
- Zenta Jaunarāja*
Colo. Springs, Colo.
- B.Jēgers*
New Haven, Conn.
- Jānis Jēkabsons*
Lincoln, Nebr.
- Juris Jēkabsons*
Lincoln, Nebr.
- Lilija Jēkabsons*
Franklin Park, Ill.
- Semul Jesinska*
Norton, Mass.
- M.Jirgensons*
Grand Rapids, Mich.
- Bruno Jurevics*
Philadelphia, Penn.
- Kalamazū latviešu skola*
Kalamazoo, Mich.
- Roberts M.Kaliksons*
Mount Morris, Ill.
- Ed. Kalniņš*
Plainfield, N.J.
- I.L.Kalniņš*
Plainfield, N.J.
- Hermanis V.Kalniņš*
Norwood, Mass.
- Nikolajs Kalniņš*
Bronx, N.Y.
- Pēteris Kalniņš*
Bronxville, N.Y.
- Pēteris Kalniņš*
Cincinnati, Ohio
- Anna un Pēteris Kārklīņš*
Valparaiso, Ind.
- Valdis Kārklis*
Seattle, Wash.
- Ansis Karps*
Watertown, Wis.
- Jānis Karps*
Kalamazoo, Mich.
- Irēne R.Karulis*
Washington, D.C.
- Helēne E.Karūsa*
Washington, D.C.
- Maksimiliāns Kaulēns*
Minneapolis, Minn.
- A.Kivuls*
Brooklyn, N.Y.
- A.Klauņiks*
Quakertown, Penna
- Arturs Kleinhofs*
Lincoln, Nebr.
- Voldemārs Klētņieks*
South Holland, Ill.
- Jānis Klīdzējs*
Napa, Calif.

Jānis Kļaviņš
 Des Moines, Iowa
Otto Kļaviņš
 Lincoln, Nebr.
Aleksandrs Kore
 Milwaukee, Wis.
Osvalds Krātiņš
 Minneapolis, Minn.
Alfrēds Krūms
 Longview, Wash.
Miervaldis Kundziņš
 Lincoln, Nebr.
Silvija Kupča
 Minneapolis, Minn.
Fricis Kurāts
 Bronx, N.Y.
Oļģerts Kutcers
 Jamaica Pl., Mass.
Jānis Kēniņš
 Milwaukee, Wis.
Ginta Keņģis
 Kalamazoo, Mich.
E.Ķiploks,
 Minneapolis, Minn.
P.Ķirsons
 Maywood, Ill.
Irma Ķivulis
 Brooklyn, N.Y.
Aleksandrs Kuze
 Manchester, Conn.
Jānis Labsvīrs
 Indianapolis, Ind.
Arnolds Lācis
 Indianapolis, Ind.
Emilija Lācis
 Seattle, Wash.
Indulis Lācis
 Brooklyn, N.Y.
Voldemars Landsmanis
 New Brunswick, N.J.
Zelma Lapiņš
 East Orange, N.J.
Arvids Lidacis
 Huntington, N.Y.
Roberts Līdums
 Wilmington, Del.
Ārijs Liepiņš
 Lincoln, Nebr.

Jānis Liepiņš
 San Francisco, Calif.
K.Liepiņš
 New York, N.Y.
Kārlis V.Liepiņš
 Grand Haven, Mich.
Arturs Liepkalns
 Weymouth, Mass.
Milda Lietiņš
 Flushing, N.Y.
Agnese Lūsis
 Pleasant, Mich.
Arvids Lūsis
 Babylon, N.Y.
Jūlijs Lūsis
 Los Angeles, Calif.
Alfreds Magons
 Summit, N.J.
Berta Mainis
 Grand Rapids, Mich.
Pauls Maldutis
 Sherman Oaks, Calif.
Jānis Mangulis
 Chicago, Ill.
Augusts Mednis
 Milwaukee, Wis.
A.Menek
 Topeka, Kans.
Hermanis Meņģelis
 Chicago, Ill.
Jēkabs Mežulis
 Chaplin, Conn.
Vilis Miķelsons
 Kalamazoo, Mich.
M.Milenbacha
 Minneapolis, Minn.
Jānis Mintals
 Vernon, Conn.
M.Munters
 Brooklyn, N.Y.
Pēteris Namatēvs
 Milwaukee, Wis.
Pauls Neibergs
 St. Paul, Minn.
Jānis Neimanis
 Bronx, N.Y.
Arturs Nikurs
 Milwaukee, Wis.

- V.Nollendorfs*
Ann Arbor, Mich.
- Aivars Oga*
Roxbury, Mass.
- Andrejs Olte*
Ann Arbor, Mich.
- Aleksandrs Osis*
Maywood, Ill.
- Fr. Osis*
Chicago, Ill.
- Gotfrīds Osītis*
Longview, Wash.
- V.Osvalds*
Charlottesville, Va.
- Valija Otlans*
Tacoma, Wash.
- Alvine Ozoliņš*
Wilmington, Del.
- Fricis Pakulis*
Seattle, Wash.
- M.Pavasare*
Rochester, N.Y.
- Olga Pāže*
Brooklyn, N.Y.
- Anita Pencis*
Milwaukee, Wis.
- Alvine Pērkons*
Minneapolis, Minn.
- Lidija Pērļupe*
Chicago, Ill.
- Ernests K.Pētersons*
Grand Rapids, Mich.
- Kārlis Petrovskis*
Cleveland, Ohio
- Arturs Piebalgs*
Kalamazoo, Mich.
- Jūlijs Pinnis*
Warren, Ohio
- Guntis Plēsums*
Minneapolis, Minn.
- Ilgvars Plūme*
Chicago, Ill.
- Jānis Priede*
Jamaica Plain, Mass.
- Ādolfs Priedītis*
Greensburg, Ind.
- Elza Pūce*
Jamaica Plain, Mass.
- Andrejs Punka*
Washington, D.C.
- Pēteris Pūpols*
Tacoma, Wash.
- Rūdolfs Puravs*
Saginaw, Mich.
- Alberts Raidonis*
Chicago, Ill.
- Edgars V.Reinfelds*
Longview, Wash.
- Otto Reinholds*
Brentwood, N.Y.
- S.Renigers*
Chicago, Ill.
- Jānis Riekstiņš*
Brooklyn, N.Y.
- Fricis Ritums*
Kalamazoo, Mich.
- Jānis Robiņš*
St. Paul, Minn.
- J.E.Robiņš*
Seattle, Wash.
- Aivars G.Ronis*
Lincoln, Nebr.
- Ilze S.Rothrock*
Fort Worth, Texas
- A.Rozentāls*
Grand Rapids, Mich.
- Magdalēne Rozentāls*
Minneapolis, Minn.
- M.Rubenis*
Columbus, Ohio
- Elvira Rūda*
Cleveland, Ohio
- Leons Rukinskis*
Denver, Colo.
- Valija Ruņģis*
Kalamazoo, Mich.
- Egons Rūsa*
Indianapolis, Ind.
- Antonija Rusley*
Brooklyn, N.J.
- Marija Rutmane*
Grand Rapids, Mich.
- A.Saliņš*
Washington, D.C.
- Teodors Silis*
Palo Alto, Calif.

Elza Simsonē
Tacoma, Wash.
Erna Skrastiņš
Senatobia, Miss.
Eduards Skudra
Portland, Ore.
P.Skulte
Brookline, Mass.
Fricis Skurstenis
Memphis, Tenn.
Valija Skrodelis
New York, N.Y.
Rasma Slavinskis
San Francisco, Calif.
Guntis Smilga
Cleveland, Ohio
Hilda Spāks
Jamaica Plain, Mass.
Ilgvars J.Spilners
Monroeville, Pa.
L.Spožais
Maryland
W. Stadins
Tacoma, Wash.
Jānis Stankevičs
Boston, Mass.
Jānis Strads
Berkeley, Calif.
Anna Strazdiņš
Douglaston, N.Y.
Laimonis Streips
Chicago, Ill.
Kārlis Stunda
Kalamazoo, Mich.
Pēteris Students
Red Bank, N.J.
Mārgers Šēfers
Salem, Ore.
Videvuds Šēfers
Salem, Ore.
Juris Šlesers
East Hartford, Conn.
Helene Šmits
Tacoma, Wash.
Nāra un Arvids Šnornieks
New Bern, N.C.
Augusts Šteins
Indianapolis, Ind.

Marta Šturms
Chicago, Ill.
Jānis Šulcs
Grafton, N.Dak.
Jānis A.Švanks
Kent, Wash.
Irēne E.Taube
Philadelphia, Pa.
Leonīds K.Tilcens
Palo Alto, Calif.
Viola Ūdris
Portland, Ore.
Pēteris Upītis
Willimantic, Conn.
Jānis R.Vācietis
Sacramento, Calif.
Jānis J.Vāgneris
Seattle, Wash.
A.Valters
Brooklyn, N.Y.
Andrejs Vāpe
Minneapolis, Minn.
Rūdolfs Veidemanis
Milwaukee, Wisc.
A.Veinbergs
Washington, D.C.
Emīls Vērzemnieks
Puyallup, Wash.
Jēkabs Vikmanis
Tacoma, Wash.
Roberts Viļumsons
Cleveland, Ohio
Jānis Vosekalns
Williston, N.Dak.
Pauline Zalāne
St. Paul, Minn.
W.M.Zālīte
Bergenfield, N.J.
Arnolds Zaļais
Tulsa, Okla.
V.Zariņš
San Francisco, Calif.
Kārlis Zēbergs
New York, N.Y.
O.Zeidaks
Waubay, So.Dak.

Elza Zeps
Rayrown, Mo.
Pauline Ziedainis
Cleveland, Ohio
Alberts Ziediņš
Natick, Mass.
V.Ziediņš
Fairview, Ill.
Mērija Ziemelis
Baltimore, MD.
A.Ziemīņš
Chicago, Ill.

Manfrēds Ziverts
Richmond, Hill, N.Y.
Edmunds Zirnītis
Colo. Springs, Colo.
Benjamiņš Zobs
Indianapolis, Ind.
Ādams Zolts
Brooklyn, N.Y.
Līlija Zvirbule
Berkeley, Calif.
Harijs Žibners
Columbus, Ohio

KANADĀ

J.Ansklāviņš
Fort Garry, Man.
Jānis Arājs
Scarborough, Ont.
Austruma Kanadas kopa
Toronto, Ont.
W.J.Bebriš
Toronto, Ont.
Jānis Bierīņš
Hamilton, Ont.
Olga Bišmane
Vancouver, B.C.
J.A.Brants
Toronto, Ont.
Austra Dalderis
Red Deer, Alta.
Jānis Dāvis
Hamilton, Ont.
Vold. Dreifelds
Toronto, Ont.
I.T.Grosbergs
St. John's, NFLD
Rītvāldis Jankus
Toronto, Ont.
Arnolds Jaunbergs
Islington, Ont.
Kārlis Krūmiņš
Noranda, Que.
Anna Ķikulis
Toronto, Ont.

Edgars Lange
Ottawa, Ont.
Jānis Lazda
Toronto, Ont.
E.Leimanis
Vancouver, B.C.
V.Līnis
Ottawa, Ont.
Londonas latviešu kopa bibliotēka
London, Ont.
Emīls Mazutis
Montreal, P.Q.
Juris Melbārdis
Toronto, Ont.
J.Mežaks
Toronto, Ont.
A.Mitulis
Port Arthur, Ont.
Jānis Mozga
Hamilton, Ont.
L.Ozolkalne
Vancouver, B.C.
I.Peniks
Montreal, P.Q.
Miervaldis Pētersons
Toronto, Ont.
Laimons Pilpe
Toronto, Ont.
V.Pilpe
Toronto, Ont.

Jānis Preimanis
Winnipeg, Man.
Jānis Preisbergs
Toronto, Ont.
S.Purmalis
Winnipeg, Man.
E.Reinbergs
Guelph, Ont.
Valfrīds Reinholds
Vancouver, B.C.
Guido Ruciņš
Corner Brook, NFLD
E.Rutītis
Toronto, Ont.
Augusts Salpiņš
Toronto, Ont.

Mirdza Skadiņš
Hamilton, Ont.
Anna Strads
Toronto, Ont.
Vilhelms Šurins
Toronto, Ont.
Lidija Vītols
Toronto, Ont.
A.Vjakse
Montreal, P.Q.
Maira Zālamans
St. Catharines, Ont.
Ilona Zālītis
Toronto, Ont.
Valters Ziediņš
Toronto, Ont.

AUSTRĀLIJĀ

J.Āboliņš
Woollahra, NSW
Jānis Austrīņš
Moorabbin, Vic.
Zenta Balode
Nedlands, WA
Ž.Balodis
Newtown, Geelong, Vic.
J.Baltaks
Scheyville, NSW
Elmārs Blumbergs
Thornburg, Vic.
Arvids Bogins
North Coburg, Vic.
Inārs Brēdrihs
Footscray, Vic.
Brisbenes latviešu biedrības bibliotēka
Brisbane
DV Melburnas nodaļa
Melbourne, Vic.
M.Drēziņš
Jannali, NSW
B.Dzenovskis
Brisbane
J.Ekša
North Balwyn, Vic.

I.Endziņš
North Balwyn, Vic.
J.Fridrichsons
Cheltenham, Vic.
M.Ginters
Stanmore, NSW
E.Ingevicis
Braddon, Act.
Arvids Jaucis
Corrimal, NSW
H.Johansons
Brisbane
P.Jurevičs
Walla Walla, NSW
L.Kains
Georges Hall, NSW
E.Kalums
Padstow, NSW
Leo Kampe
South-Perth, WA
K.Kasparsons
Macleod, Vic.
Jānis Kazis
Plumpton, NSW
A.Kokle
Cheltenham, Vic.

- J. Krādziņš*
Yagoona, NSW
- Jānis Krastiņš*
Pascoe Vale, Vic.
- J. Krūmiņš*
Pascoe Vale, Vic.
- E. Kučers*
Northcote, Vic.
- J. R. Kūkums*
Wilston, Queensland
- Valdis Ķirps*
Ivanhoe, Vic.
- P. Laiviņš*
West Pennant Hills, NSW
- A. V. Lauva*
Box Hill N. Vic.
- Kārlis Lidoms*
Stonyfell, South A.
- K. Lundbergs*
Brisbane
- L. Mednis*
Seven Hills, NSW
- Melburnas latviešu biedrības bibliotēka*
Elwood, Vic.
- H. Misiņš*
N. Coburg, Vic.
- Andrejs Muzikants*
Hawthorn, Vic.
- Arturs Neboiss*
Nunawading, Vic.
- N. Neiburgs*
Pascoe Vale, Vic.
- B. Plaude*
Pennant Hills, NSW
- Arvids Plukšs*
Glenroy, Vic.
- V. Purmalis*
Bentleigh, Vic.
- K. Raiskums*
Highton, Vic.
- Dz. Raudziņš*
Redcliffe, WA
- K. Riduzis*
Riverton, WA
- E. Rimšāns*
Northcote, Vic.
- G. Saiva*
Hurstville
- Maija Sarma*
East Hawthorn, Vic.
- Jānis Skudra*
Huntingdale, Vic.
- G. Stīpnieks*
North Perth, WA
- B. Strazdiņš*
Concord, NSW
- M. Stūre*
Chatswood, NSW
- L. Svīķers*
Mentone, Vic.
- O. Šķipsna*
Blacktown, NSW
- M. Tenisons*
Padstow, NSW
- B. Ūdris*
O'Connor, A.C.T.
- Juris Ulrichs*
Sefton, NSW
- Dzintars Veide*
Jordanville, Vic.
- A. Veidis*
Brisbane
- J. Viļums*
Scarborough
- Andrejs Zaludka*
Cheltenham, Vic.
- A. Zariņš*
Engadine, NSW
- Herberts Ziemelis*
Melbourne, Vic.
- V. Zirnitis*
Caringbah, NSW
- J. Zosars*
Brisbane

VĀCIJĀ

- Arnolds Āboliņš*
Mülheim-Ruhr
- Girts Ārvaldis*
Münster, Westf.
- Alīde Bērze*
Heidelberg
- E.Blese*
Germersheim a. Rh., Pfalz
- Jūlijs Bračs*
Hannover
- Andrejs Ārvaldis Brumanis*
Düsseldorf
- Aivars Celmiņš*
Hannover
- V.Glück*
Oftersheim, Baden
- A.Graudiņš*
Mönchengladbach
- Marta Gubens*
Passau
- Harro v. Hirschheydt*
Hannover-Döhren
- Atis Homka*
Bingen, Rh.
- Lina Kreilinger*
München
- Arnolds Lange*
Hamburg-Schnelsen
- Latviešu ģimnazija Minsterē*
Münster
- V.Likerts*
Düsseldorf-Wersten
- Miķelis Lizdiks*
Frankfurt
- H.Marnitz*
Bremen
- Richards Mutulis*
München
- Jēkabs Ozols*
Mönchengladbach
- J.Platais*
Mannheim-Käfertal
- Agnese Pone*
Würzburg
- Elmārs Rozītis*
Esslingen a. Neckar
- Andrejs Sala*
Neubiberg b. München
- Roberts Sedliņš*
Ratingen b. Düsseldorf
- Valdmiers Skude*
Mannheim-Käfertal
- A.Sperga*
Hamburg-Bergedorf
- Augusts Šāberts*
Düsseldorf
- Ādolfs Šilde*
Stuttgart-Bad Cannstadt
- A.Štāks*
Eutin
- Edīte Šturma*
Bonn
- Alfons Veščuns*
Fürth-Bay.
- Jānis Zaļkalns*
Aachen

ANGLIJĀ

- Fricis Ābele*
Clapham, Beds.
- J.Andrupis*
London
- E.Ārens*
Ashton-under-Lyne
- P.Asmane*
Bradford, Yorks.
- A.Beitlers*
Leeds, Yorks.
- E.Bergs*
London

- Juris Bērziņš*
London
- Pēteris Bērziņš*
Leamington, Warwick
- R.Bite*
Corby, Northants.
- M.Bormeistars*
Corby, Northants.
- A.Cazers*
Luton, Beds.
- A.Cīrulis*
Nr. Bedford
- D.V.F. Kārlaīlas nodaļas bibliotēka*
Carlisle, Cumb.
- D.V.F. valde*
London
- D.V.F.Līdsas nodaļa*
Leeds
- N.Doičevs*
Heaton Norris, Stockport
- E.Duņēns*
London
- A.Dzeguze*
Bradford, Yorks.
- O.Endzeliņš*
Rochdale, Lancs.
- A.Feldmanis*
Corby, Northants.
- H.Grinbergs*
Corby, Northants.
- V.Grunts*
Croydon, Surrey
- Arnolds Kalnājs*
Hessle, Yorks.
- Mārtiņš Kazainis*
Bradford, Yorks.
- Indulis Kažociņš*
Corby, Northants.
- Veronika un Māra Kovaļenko*
Windermere, West.
- E.Ķēpulis*
London
- Alberts Lazdiņš*
Corby, Northants.
- J.Lepelis*
Wolverhampton, Staffs.
- Kārlis Liepiņš*
Newark, Notts.
- L.Mieriņš*
ShIPLEY, Yorks
- Jānis Mieziņš*
Birmingham
- L.Osis*
Corby, Northants.
- Mārtiņš Ozols*
Derby
- E.Palkavnieks*
Royston, Herts.
- O.Pastors*
Oakham, Rutland
- M.Praulīņa*
Corby, Northants.
- V.Purmālis*
Leicester
- Ernests Rēķis*
Bradford, Yorks.
- A.Rozītis*
Leamington SPA
- L.Rumba*
Caterham, Surrey
- J.Seržants*
London
- A.Silarājs*
Bolton, Lancs.
- Zenta Sotnieks*
Stoke-On-Trent, Staffs.
- Silvija Sproģis*
St. Albans, Herts.
- Arvīds Strazdiņš*
St. Ives, Hunts.
- Alvine Streiberģis*
London
- Jēkabs Šneiders*
Leeds
- E.Trēģeris*
Bradford, Yorks.
- E.Upmālis*
Leeds
- A.Veiss*
London
- P.Vigants*
Rugby, Warwickshire
- J.Vilpiņš*
ShIPLEY, Yorks.
- Jānis L.Zariņš*
Bradford, Yorks.

R.Zuika
Corby, Northants.

Magda Žulerons
Stoke D'Abernon, Surrey

ZVIEDRIJĀ

Jānis Āboliņš
Stockholm
Leons Āboliņš
Uppsala
Imants Alksnis
Lund
Kārlis Bachs
Borås
Emīls Balodis
Horred
Ilmārs Beķeris
Vällingby
Arturs Bērziņš
Stockholm
H.Biezais
Uppsala
Jēkabs Birznieks
Mölndal
Egils Caune
Bandhagen
Irēna Dunkels
Uppsala
Augusts A.Dzirnis
Uddevalla
V.Erdmanis
Hägersten
Ilga Gerliņš
Uppsala
R.Grīvāns
Västervik
Jānis Gulbītis
Uppsala
Arvīds Iršs
Johanneshov
V.Jaunzems
Bandhagen
Zenta Kalniņš
Varberg
Emīls Kampars
Jakobsberg

Jānis Kārklis
Bandhagen
J.Kāvužs
Spånga
Pēteris Knoks
Vänersborg
M.A.Krasts
Västerås
Vladislavs Krauklis
Stockholm
K.Kuģis
Stockholm
Arnolds Kursis
Borgholm
Jānis Ķiršs
Borås
Olģerts R.K.Laiviņš
Bollebygd
A.Lauskis
Vällingby
Latviešu Centrālā Padome
Stockholm
P.Liepiņš
Nacka
Kārlis Lobe
Bromma
Līna Mackars
Västerås
Haralds Meija
Hemmestavik
Inesa un Noldis Millers
Västerås
L.Neulande
Kalmar
Emīls Ogriņš
Sollentuna
Konstantīns Ozoliņš
Västerås
Oskars Ozols
Lund

Arvids Padēls
Vällingby
Anna Pandere
Uppsala
Vilis Pāvulāns
Vänernsberg
P.Pudulis
Stockholm
Jānis Rudzītis
Uppsala
Irēne Rulle
Västervik
Kārlis Salpiņš
Rönninge
R.Siksna
Uppsala
V.Silenieks
Eskilstuna
Alfreds Silis
Linköping
Vera Skuja
Uppsala
Māris Slokenbergs
Uppsala
A.Sponbergs
Tidaholm

P.Strante
Göteborg
Arturs Strautmanis
Uppsala
Ernests Strazdiņš
Hallstahammar
E.Sviķeris
Fjärås
L.Švābe
Kallhäll
Irēne Treimane
Stockholm
Arvids Ūdris
Uppsala
Upsalas latviešu bibliotēka
Uppsala
Alfons Vagals
Linköping
Gaida Vārpiņš
Solna
Ārijs Vaško
Växjö
Benita un Auseklis Veģis
Uppsala
Edvard A.J.Weiss
Hägersten

PĀRĒJĀS ZEMĒS

Argentīnā

Gvido Brūveris
Buenos Aires
Visvaldis Ozols
Prov. de BS. AS.

Austrijā

N.Valters
Wien

Italijā

St. Kučinskis
Roma

Jaunzelandē

Auklandes latv. biedrības grāmatnīca
Auckland
Auklandes latviešu bibliotēka
Auckland
K.Bērziņš
Christchurch
V.Burke
Christchurch
J. Danga
Christchurch
V.Erdmanis
Christchurch
Jānis Komsārs
Auckland

P.Komsars
Auckland
R.Ķerbers
Christchurch
J.Lūsis
Christchurch
R.Reinfelds
Christchurch
V.Spruksts
Christchurch

A.Urtāns
Wellington
R.Ziediņš
Christchurch

Šveicē

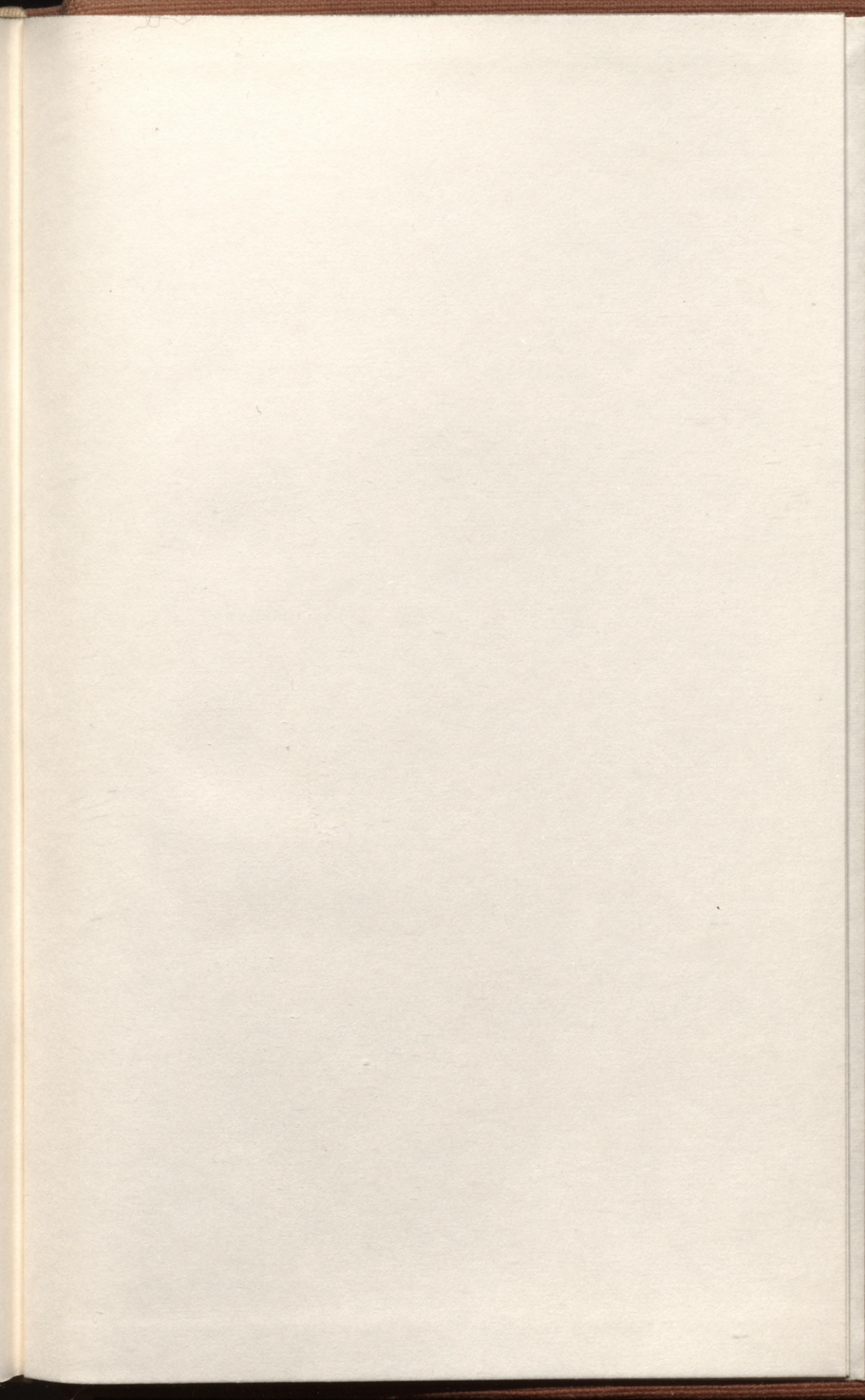
Arnolds Skrēbers
Genève

PAPILDINĀJUMI UN LABOJUMI

52. lpp. 5. vērē jābūt: *Livoniae antiquae*
67. lpp. 1. vērē jābūt: *Livoniae antiquae*
71. lpp. 8. rindā no apakšas Bengta vietā jābūt Gabriela
103. lpp. 1. vērē jābūt Hallendorff
8. vērē jābūt Mihajlovičem
14. vērē jābūt *Mihailoviča*
140. lpp. 10. rindā no apakšas jābūt Nimvegenā
167. lpp. 4. vērē jābūt *Russie un complètes*
199. lpp. 22. vērē jābūt Karpovich
222. lpp. 2. rindā no apakšas jābūt Sigismunda III
307. lpp. papildinājums: Zviedrijas admirālītātes kuģu bū-
vētavu Rīgā slēdza 1683. gadā.
517. lpp. 10. rindā jābūt: *Upsaliensis*
518. lpp. 14. rindā jābūt: *Urkunden*
528. lpp. 11. rindā no apakšas jābūt: *Landrevision*
542. lpp. 8. rindā Talve, I, 293 jāpārnes uz 544. lpp. aiz
Šverina, Johana.
570. lpp. 5. rindā jābūt: Great
573. lpp. 3. rindā jābūt: belonging

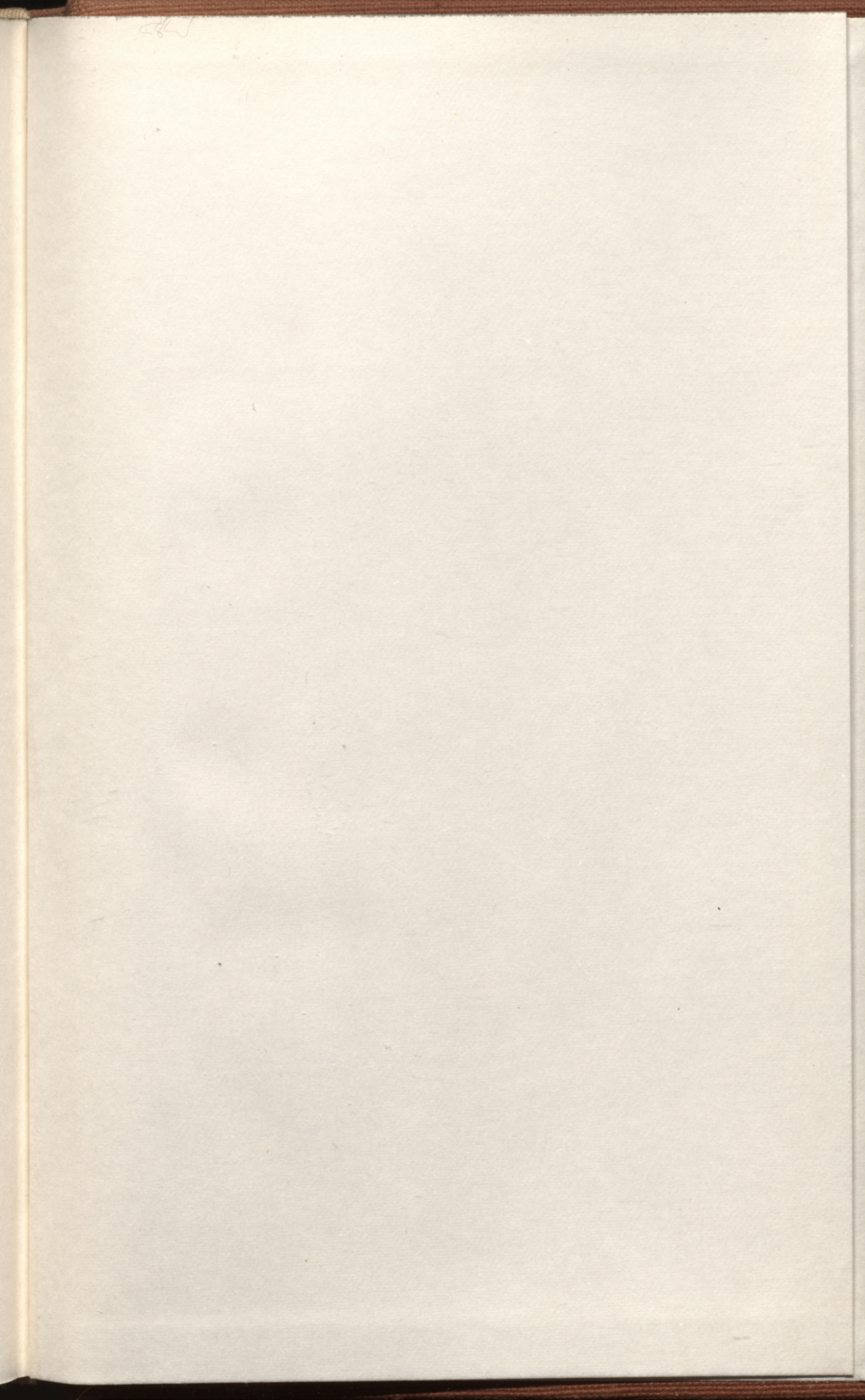
PAPĪDĪNĀJUMI UN LABOJUMI

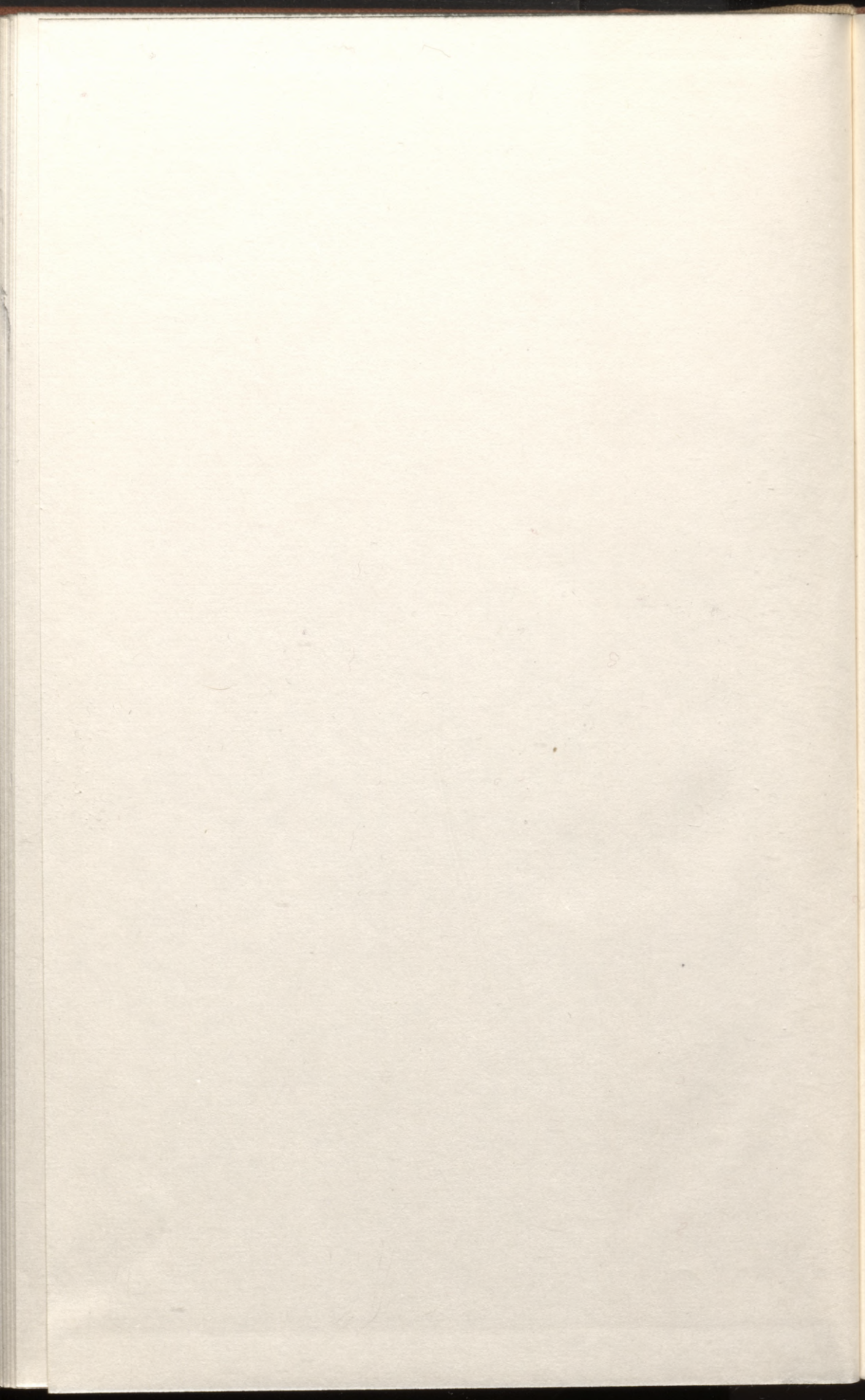
25. lpp.	2. vēre jābūt: Līvonijs antiques
67. lpp.	1. vēre jābūt: Līvonijs antiques
71. lpp.	8. rinda no apakšas Beņģis vieta jābūt Gabriels
103. lpp.	1. vēre jābūt Hallendorf
	8. vēre jābūt Mihaļšovica
	14. vēre jābūt Mihaļšovica
140. lpp.	10. rinda no apakšas jābūt Nīmvegans
167. lpp.	4. vēre jābūt Rūsis un novēlētā
192. lpp.	22. vēre jābūt Karpovič
222. lpp.	2. rinda no apakšas jābūt Sigmunda III
307. lpp.	papildinājums: Zviedrijas administrācijas kārta pā-
	vēsturi Rīgā 1883. gadā
317. lpp.	10. rinda jābūt: Upešvanna
318. lpp.	14. rinda jābūt: Uvānāns
328. lpp.	11. rinda no apakšas jābūt: Landveitons
342. lpp.	8. rinda Telve, I, 293 jāpārnes uz 344. lpp. uz
	Sveinā, Johana
370. lpp.	2. rinda jābūt: Great
373. lpp.	3. rinda jābūt: belonging

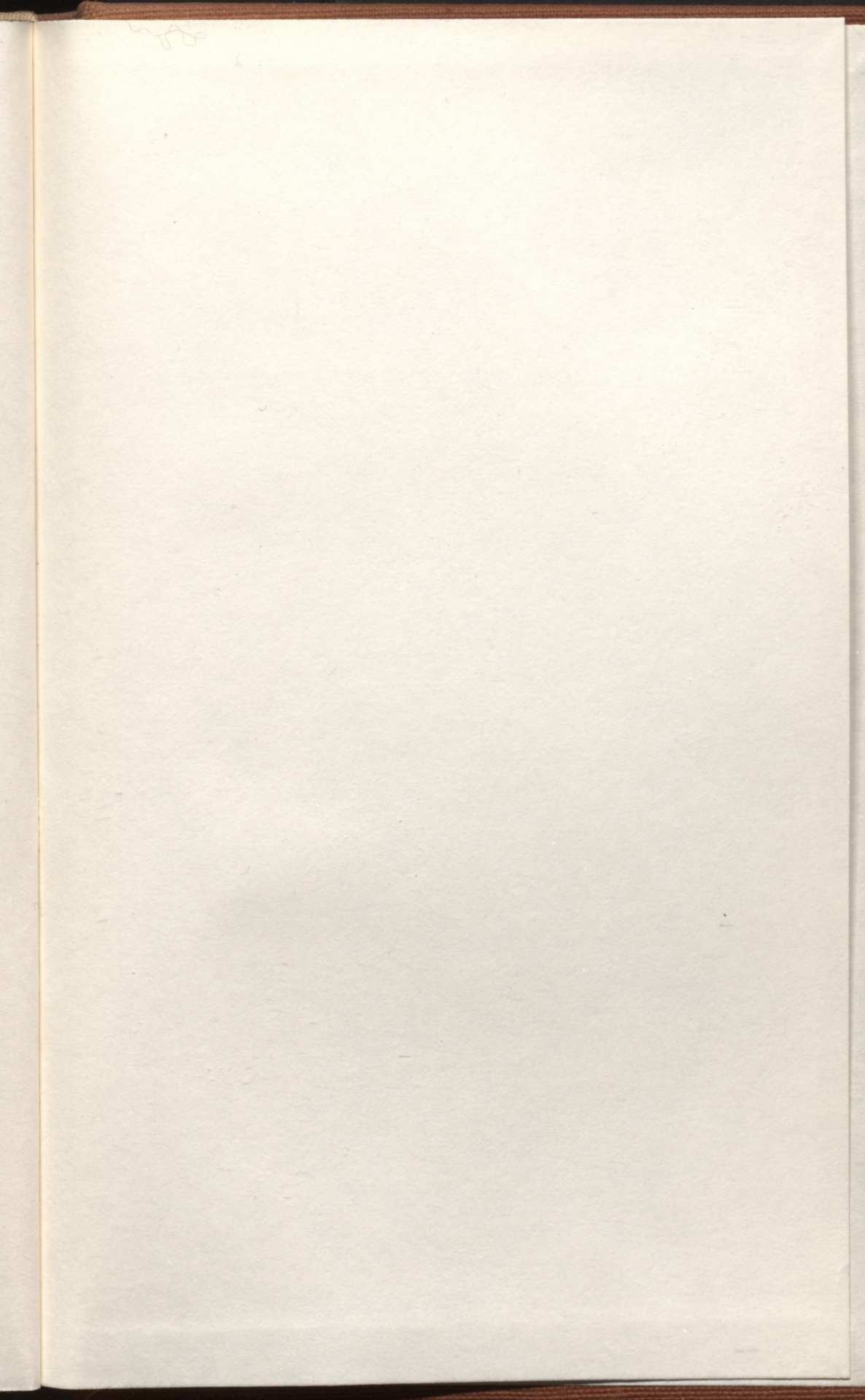

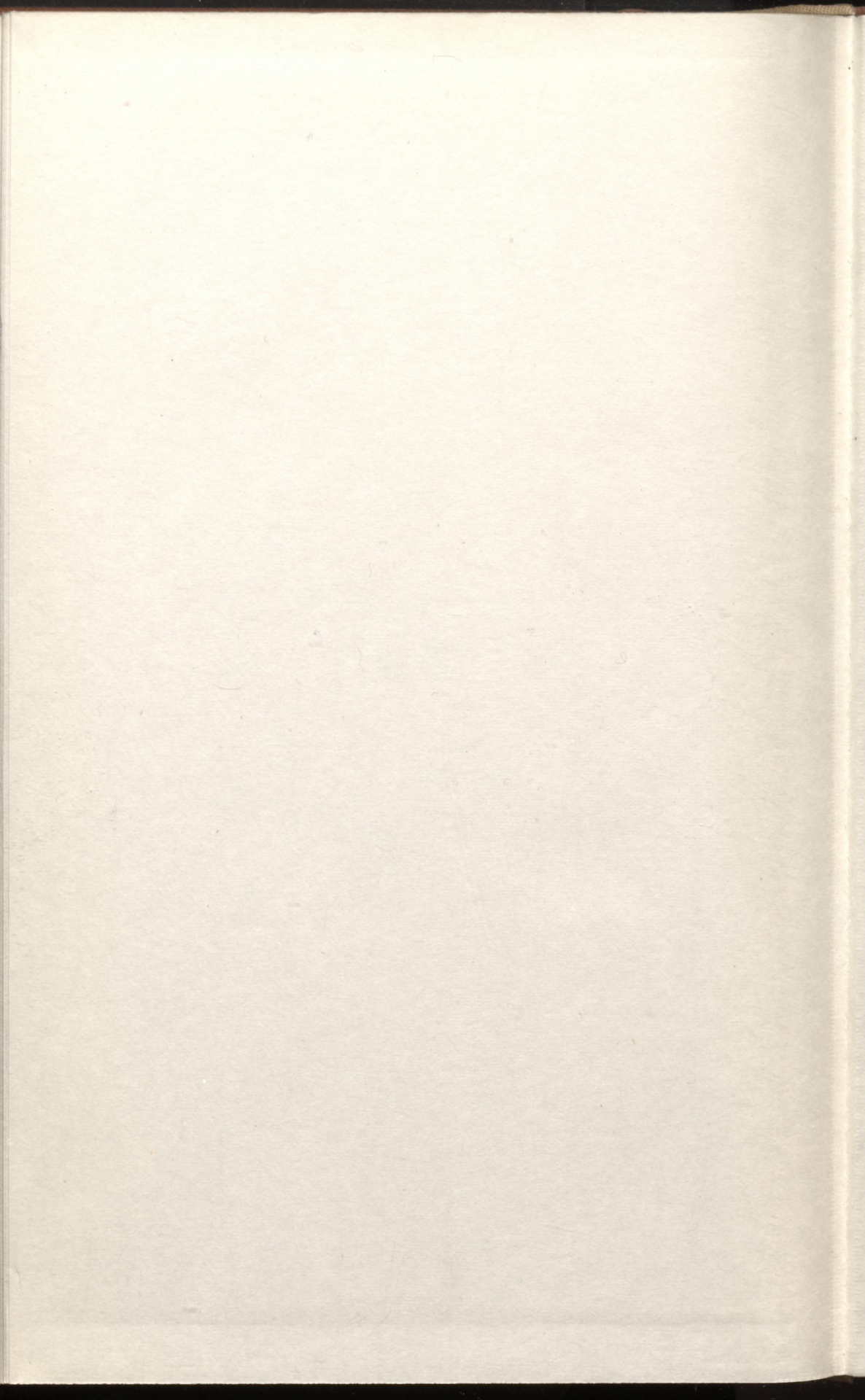
F. Knauer
A. Knauer
R. Knauer
C. Knauer
J. Knauer
G. Knauer
H. Knauer
K. Knauer
L. Knauer
M. Knauer

A. Knauer
W. Knauer
F. Knauer
C. Knauer
J. Knauer
G. Knauer
H. Knauer
K. Knauer
L. Knauer
M. Knauer

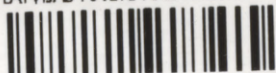

35.00Ls

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306024509

